Διονυσίου

58 Περὶ ψυχῆς

59 Ἀθηναίων Πολιτείας

61 Ἡμεραὶ ξυνοικικαὶ

Περὶ φύσεως ἢ ἀνθρώπου

" ὕδατος ἢ ἐρημίας

" παθῶν ἢ ἀρετῶν

" βαρυβιότητος - νεότητος

γήρως ζωῆς, θανάτου

Περὶ ἀναστάσεως

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΦΕΞΗ

ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

1262

ΠΕΡΙ ΨΥΧΗΣ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ

ΠΑΥΛΟΥ ΓΡΑΤΣΙΑΤΟΥ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΦΕΞΗ
1911

ΤΥΠΟΙΣ ‘ΑΥΓΗΣ„ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Α. ΠΑΠΑΣΠΥΡΟΥ

Β/1: Αρ: 17

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ μεγάλου φιλοσόφου τῆς ἀρχαιότητος, ἓν μόνον συγγραμμάτιον, ἡ Ποιητική, ἔχει μεταφρασθῆ εἰς τὴν νέαν γλῶσσαν ἡμῶν. Ἐκ τούτου τὰ ἔργα τοῦ νομοθέτου ἐκείνου τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας εἶναι ἔτι χώρα ἄγνωστος εἰς ἡμᾶς. γνωστοτάτη ὅμως εἰς πάντα τὰ πολιτισμένα ἔθνη, ὧν τὸν πολιτισμὸν ἐγαλούχησε καὶ ἔθρεψεν ἀπ' αἰώνων μέχρι σήμερον. Διότι τὰ ἔθνη ταῦτα ηὐτύχησαν νὰ μελετήσωσι τὰς πολυτίμους συγγραφὰς τοῦ Σταγειρίτου ὄχι μόνον ἐν τῇ ἀρχικῇ γλώσσῃ, ἐν ᾗ ἐγράφησαν, ἀλλ' ἐν μεταφράσεσιν εἰς τὴν ἐθνικὴν γλῶσσαν αὐτῶν, αἵτινες ἀναφαίνονται ὁσημέραι τελειότεραι. Ἐπιθυμοῦντες ἤδη νὰ συντελέσωμεν τὸ κατὰ δύναμιν εἰς πλήρωσιν τοῦ κενοῦ τούτου ἐν ἡμῖν ἀναγκαίαν πρὸ πάντων ἐκρίναμεν τὴν μετάφρασιν τῆς περὶ Ψυχῆς πραγματείας τοῦ Ἀριστοτέλους, ἑνὸς ἐκ τῶν θαυμασιωτέρων καὶ διδακτικωτέρων πονημάτων αὐτοῦ, περὶ οὗ βαθυνούστατος νεώτερος φιλόσοφος, ὁ Ἔγελος, ἔγραφεν ἐν τῷ τρίτῳ μέρει τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας τῶν Φιλοσοφικῶν Ἐπιστημῶν (σ. 379) τάδε: «Ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ πνεύματος μόνα τὰ βιβλία τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ Ψυχῆς καὶ περὶ τῶν καταστάσεων καὶ δυνάμεων αὐτῆς ἔχουσι τὴν μεγίστην σπουδαιότητα, ἤ, κάλλιον εἰπεῖν, εἶναι τὰ μόνα, ἅπερ ἔχουσι φιλοσοφικὴν ἀξίαν. Τὸ οὐσιῶδες ἀντικείμενον φιλοσοφίας τοῦ πνεύματος δὲν δύναται νὰ εἶναι ἄλλο παρὰ νὰ ἐπαναγάγῃ τὴν ἐπιστήμην ταύτην ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς καθαρᾶς λογικῆς νοήσεως καὶ οὕτω νὰ ἐμβαθύνῃ καὶ αὖθις εἰς τὸν ἐνδόμυχον νοῦν τῶν συγγραμμάτων τούτων τοῦ Ἀριστοτέλους».

Ἐὰν δὲ τόσον ἔξοχος σοφὸς ὥριζεν, ὅτι ἀποστολὴ τῆς φιλο-

σοφίας σήμερον ἔτι μετὰ μελέτην τόσων αἰώνων εἶναι νὰ μελετήσῃ βαθύτερον τὰ ἔργα ταῦτα τῆς τοῦ Ἀριστοτέλους ἀριστονοίας, δύναται πᾶς τις νὰ ἐννοήσῃ πόσον δύσκολος εἶναι ἡ κατανόησις αὐτῶν. Εὐτυχῶς αὐτὸς ὁ Ἀριστοτέλης διευκολύνει τὴν μελέτην ταύτην ἔν τινι μέτρῳ, διότι ἐφρόντισε νὰ ὁρίσῃ ἀκριβῶς τὰς γενικωτάτας ἐκείνας ἐννοίας ἢ κατηγορίας, διὰ τῶν ὁποίων συλλαμβάνεται καὶ νοεῖται πᾶν νόημα καὶ πᾶν πρᾶγμα. Πρὸς κατανόησιν λοιπὸν καὶ τῆς ψυχολογίας αὐτοῦ ἀνάγκη νὰ γνωρίσῃ τις πρότερον τοὺς κυριωτέρους φιλοσοφικοὺς ὅρους καὶ τὴν σημασίαν, ἣν δίδει εἰς αὐτοὺς ὁ Ἀριστοτέλης. Πρὸς τοῦτο παραθέτομεν ἐνταῦθα σύντομον ἐξήγησιν ὀλίγων τῶν ὅρων τούτων ἐκ τῆς τοῦ Ἀριστοτέλους μεταφυσικῆς (βιβλ. IV, V).

Ὁρισμοί.

Ἀδύνατον λέγεται ἐκεῖνο, τοῦ ὁποίου τὸ ἐναντίον εἶναι ἀναγκαίως ἀληθές. Λ. χ. ὅτι αἱ ὀρθαὶ γωνίαι εἶναι ἄνισοι, τοῦτο εἶναι ἀδύνατον.

Ἀρχὴ λέγεται 1ον) ἡ ἔναρξις αὐτοῦ τοῦ πράγματος· π. χ. ἡ ἀρχὴ ἑνὸς λόγου· 2ον) ἡ ἔναρξις τῶν πραγμάτων ὡς πρὸς ἡμᾶς, ἤτοι ὅθεν πρέπει νὰ ἀρχίσωμεν ἓν πρᾶγμα, διὰ νὰ τὸ μάθωμεν ἢ νὰ τὸ κάμωμεν καλῶς· 3ον) ἡ πρώτη ὕλη ἢ τὸ ποιητικὸν αἴτιόν τινος· π. χ. τὰ θεμέλια εἶναι αἴτια τῆς οἰκίας, ἡ ὕβρις τῆς μάχης. 4ον) ἡ ἀπόφασις ἥτις παράγει μεταβολήν, ὅθεν καὶ αἱ πολιτικαὶ ἐξουσίαι λέγονται ἀρχαί· 5ον) αἱ ὑποθέσεις ἢ οἱ λόγοι μὲ τοὺς ὁποίους ἀποδεικνύομέν τι.

Αἴτιον. Τὰς αὐτὰς σημασίας, τὰς ὁποίας ἔχει ἡ ἀρχή, ἔχει καὶ τὸ αἴτιον, διότι πάντα τὰ αἴτια εἶναι ἀρχαί. Πᾶσαι αἱ ἀρχαὶ εἶναι τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ἓν πρᾶγμα, ἢ γίνεται, ἢ γνωρίζεται. Καὶ ἄλλαι μὲν εἶναι ἐντός, ἄλλαι δὲ ἐκτὸς τῶν πραγμάτων. Εἶναι δὲ τέσσαρα τὰ αἴτια: 1ον) ἡ ὕλη πράγματός τινος· λ. χ. ὁ χαλκὸς εἶναι ὕλη τοῦ ἀνδριάντος· 2ον) τὸ εἶδος καὶ τὸ πρότυπον αὐτοῦ, δηλ. ἡ ἔννοια καὶ ἡ οὐσία τοῦ πράγματος λ. χ. τοῦ

ἀνδριάντος· 3ον) ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως καὶ τῆς μεταβολῆς· λ. χ. ὁ ἀνδριαντοποιός· καὶ 4ον) ὁ σκοπὸς καὶ τὰ μέσα τῆς ἐκτελέσεώς του· π.χ. ἡ ὑγίεια εἶναι ὁ σκοπὸς τοῦ περιπάτου καὶ μέσα εἶναι τὰ φάρμακα καὶ ἡ κάθαρσις κλπ. Τὰ τέσσαρα λοιπὸν αἴτια εἶναι τὸ ὑλικόν,τὸ εἰδικόν, τὸ ποιητικὸν καὶ τὸ τελικόν (οὗ ἕνεκεν).

Ἀναγκαῖον λέγεται 1ον) τὸ συνεργοῦν αἴτιον, ἄνευ τοῦ ὁποίου εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρχῃ τι· λ. χ. ἡ ἀναπνοὴ ἀναγκαία εἰς τὴν ζωήν· 2ον) τὸ μέσον ἄνευ τοῦ ὁποίου δὲν δύναται νὰ γείνῃ τὸ ἀγαθὸν ἢ νὰ ἀποβληθῇ τὸ κακόν· λ. χ. τὰ φάρμακα· 3ον) ὅ,τι γίνεται ἐναντίον τῆς θελήσεώς μας καὶ μᾶς βιάζει· 4ον) ***ὅ,τι δὲν ἠμπορεῖ ἄλλως νὰ γείνῃ***, καὶ αὕτη εἶναι ἡ κυρία σημασία τοῦ ἀναγκαίου, ἀπὸ τῆς ὁποίας πηγάζουσιν αἱ ἄλλαι. Οὕτως ἡ ἀπόδειξις εἶναι ἐκ τῶν ἀναγκαίων, διότι τὸ καλῶς ἀποδειχθὲν δὲν δύναται νὰ εἶναι ἄλλως.

Ἀντικείμενα εἶναι 1ον) τὰ ἀντιφατικά· λ. χ. λευκὸν καὶ ὄχι λευκόν· 2ον) τὸ ἐναντίον· 3ον) ὅ,τι εἶναι σχετικὸν πρός τι· λ. χ. ἐντὸς-ἐκτός, πατὴρ-υἱός· 4ον) ἡ στέρησις κλπ. Καὶ τέλος ὅ,τι δὲν ἠμπορεῖ νὰ εὑρίσκηται ἡνωμένον μὲ ἄλλο εἰς τρίτον τι· λ. χ. τὸ λευκὸν καὶ τὸ φαιόν. Ἐὰν τοιαῦτα πράγματα ἀνήκωσιν εἰς γένος διάφορον, τότε εἶναι ***ἐναντία***. Ἔπειτα ἐναντία εἶναι τὰ εἰς τὸ αὐτὸ γένος ἀνήκοντα καὶ ἔχοντα μεγίστην ἀπ' ἀλλήλων διαφοράν, καὶ ἐν γένει ἐκεῖνα τῶν ὁποίων ἡ διαφορὰ εἶναι μεγίστη.

Γένος εἶναι 1ον) ἡ συνεχὴς γένεσις τῶν ἐχόντων τὸ αὐτὸ εἶδος. Οὕτω λέγεται: ἐν ὅσῳ ὑπάρχει τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων, δηλαδὴ ἡ συνεχὴς γένεσις αὐτῶν· 2ον) ἡ πρώτη ποιητικὴ αἰτία τῆς ὑπάρξεως τῶν ἀτόμων· λ. χ. λέγονται Ἴωνες τὸ γένος, διότι κατάγονται ἀπὸ Ἴωνος τοῦ πρώτου γεννήσαντος· 3ον) τὰ καθόλου ἢ αἱ γενικαὶ ἔννοιαι· λ. χ. τὸ ἐπίπεδον τῶν σχημάτων εἶναι γένος τῶν μερικῶν ἢ ἀτομικῶν ἐπιπέδων· 4ον) Τὸ εἶδος ἢ ἡ μορφή, τῆς ὁποίας αἱ διαφοραὶ εἶναι αἱ ποιότητες (βλέπε εἶδος).

Δύναμις εἶναι 1ον) ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως ἢ τῆς μεταβολῆς τινος, ἥτις ὅμως εἶναι εἰς ἄλλο τι πρᾶγμα· λ. χ. ἡ οἰκοδομικὴ τέχνη εἶναι δύναμις, ἥτις δὲν εὑρίσκεται εἰς τὴν κατασκευα-

ζομένην οἰκίαν, ἀλλ᾽εἰς τὸν ἀρχιτέκτονα, κλπ.· 2ον) τὸ νὰ δύναταί τι νὰ μεταβάλληται ἢ νὰ κινῆται ἀπὸ ἄλλο διάφορον, ὅτε λέγομεν ὅτι πάσχει· 3ον) ἡ ἱκανότης τοῦ νὰ ἐκτελῇ τις καλῶς πρᾶγμά τι ἢ ἀπόφασιν· π. χ. νὰ ὁμιλήσῃ καλῶς ἢ νὰ βαδίσῃ· 4ον) τὸ νὰ μὴ δύναταί τι νὰ μεταβάλληται ἢ ἐπὶ τὸ χεῖρον νὰ κινῆται, ἢ τοὐλάχιστον τὸ νὰ πάσχῃ ταῦτα δυσκόλως. Δύναμις λοιπὸν εἶναι ***ἡ εὐφυΐα ἢ διάθεσις*** τοῦ πράγματος εἰς τὸ νὰ δύναται νὰ εἶναι καὶ νὰ μὴ εἶναι, νὰ εἶναι ἢ νὰ μὴ εἶναι τοῦτο ἢ ἐκεῖνο, ἢ ἀρχὴ μεταβλητικὴ ἄλλου ἐν ἄλλῳ ὑπάρχουσα.

Δυνατὸν λέγεται ἐκεῖνο, τοῦ ὁποίου τὸ ἐναντίον δὲν εἶναι ἀναγκαίως ψεῦδος· π. χ. ὅτι κάθηται ἄνθρωπος εἶναι δυνατόν. Δυνατὸν εἶναι καὶ τὸ ἀληθές, ἢ ὅ,τι δύναται νὰ εἶναι ἀληθές.

Εἶδος-ἐνέργεια-ἐντελέχεια. Εἶδος εἶναι τὸ σύνολον τῶν διορισμῶν πράγματός τινος, ἡ νοητὴ οὐσία αὐτοῦ. Ἡ ἔννοια, ἥτις ὁρίζει ἓν πρᾶγμα, εἶναι ἡ ἔννοια τοῦ εἴδους του. Τὸ εἶδος, τὸ καθόλου, ὁ ἐν γένει ἵππος λ. χ. τότε γίνεται οὐσία πραγματική, αἰσθητή, οὗτος ὁ ἵππος, ὅταν ἑνωθῇ μὲ ἄλλο στοιχεῖον, ***τὴν ὕλην***. Πᾶν πρᾶγμα λοιπὸν σύγκειται ἀπὸ ὕλην καὶ εἶδος· ἡ ὕλη εἶναι τὸ ὑποκείμενον, τὸ ὑλικόν, τὸ δὲ εἶδος διορίζει τὴν ὕλην καὶ δίδει εἰς αὐτὴν ὡρισμένην ὕπαρξιν. Ὁ οἶκος λ. χ. καθ᾽ ὕλην εἶναι λίθοι καὶ πλίνθοι καὶ ξύλα, κατ᾽ εἶδος δὲ εἶναι ἀγγεῖον ἱκανὸν νὰ σκεπάζῃ σώματα καὶ πράγματα. Τὸ εἶδος εἶναι τὸ κοινὸν εἰς πάντα τὰ ἄτομα, εἰς πάσας τὰς οἰκίας, ἡ δὲ ὕλη ἀτομικεύει τοῦτο τὸ γενικὸν καὶ οὕτως ἀποτελεῖται τὸ ἄτομον λ. χ. ἡ οἰκία τοῦ Πέτρου. Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν τελεία διαφορὰ καὶ ἀντίθεσις μεταξὺ ὕλης καὶ εἴδους· διότι πάντοτε ἡ ὕλη δύναται νὰ γείνῃ ὅ,τι εἶναι τὸ εἶδος. Ἡ ὕλη εἶναι ἐν δυνάμει ὅ,τι εἶναι τὸ εἶδος ***ἐν ἔργῳ ἢ ἐνεργείᾳ***. Ὁ χαλκὸς π. χ. εἶναι δυνάμει ὅ,τι ἐν ἐνεργείᾳ εἶναι ὁ ἀνδριάς· ὁ χαλκὸς δύναται νὰ γείνῃ ἀνδριάς, λοιπὸν εἶναι δυνάμει ἀνδριάς· ὁ σπόρος εἶναι δυνάμει φυτόν· ὁ παῖς εἶναι δυνάμει ἀνὴρ κλπ. Καὶ πάλιν ἔλασμα σιδήρου πρὸς μὲν τὸν ἀκατέργαστον σίδηρον εἶναι εἶδος, ἀλλὰ πρὸς τὸ ξίφος εἶναι ὕλη. Ἡ ὕλη λοιπὸν εἶναι ἡ πρώτη ἀτελὴς κατάστασις τοῦ πρά-

γματος, τὸ σπέρμα ἢ τὸ θεμέλιον αὐτοῦ, εἶδος δὲ εἶναι ἡ πλήρης ἐνεργοποίησις τῶν δυνάμεών του, ἡ πραγμάτωσις τοῦ σκοποῦ καὶ τοῦ τέλους του.—Ἡ βαθμιαία μετάβασις ἀπὸ τῆς ἀτελοῦς εἰς τὴν τελείαν κατάστασιν γίνεται διὰ κινήσεως, ἥτις εἶναι ἑπομένως μία **ἀτελὴς ἐνέργεια**, λ.χ. ἡ οἰκοδομία, καὶ σκοπὸν ἢ τέλος ἔχει νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ εἶδος, τὴν οἰκίαν. Τὸ πραγματωθὲν καὶ ἐν ἐνεργείᾳ εἶδος εἶναι πραγματικότης, αὕτη ἡ οἰκία, οὗτος ὁ ἵππος, ἥτις ἐν ἑαυτῇ ἔχει τὸ τέλος της, εἶναι **ἐντελέχεια**.

Ἕξις (**ἔχειν**) λέγεται 1) ἐνέργεια μεταξὺ τοῦ ἔχοντος καὶ τοῦ ἐχομένου· λ. χ. μεταξὺ τοῦ ἔχοντος τὴν ἐσθῆτα καὶ τῆς ἐχομένης ἐσθῆτος εἶναι ἡ ἕξις, ὡς σχέσις αὐτῶν. 2) Διάθεσις, καθ' ἣν διακείμεθα καλῶς ἢ κακῶς· λ. χ. ἡ ὑγίεια εἶναι ἕξις. Καὶ ἡ ἀρετὴ τῶν μερῶν λέγεται ἕξις.

Ἐναντία. Βλέπε ἀντικείμενα.

Ἕτερα. Ἡ ἑτερότης εἶναι τὸ ἐναντίον τῆς ταυτότητος. Ἕτερα λέγονται τὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα ἔχουσι διάφορα τὰ εἴδη ἢ τὴν ὕλην, ἢ τὸν ὁρισμὸν τῆς οὐσίας.

Οὐσία λέγονται 1) τὰ ἁπλᾶ σώματα, γῆ, ἀὴρ κλπ. καὶ ἐν γένει πάντα τὰ σώματα καθ' ὅσον δὲν εἶναι κατηγορούμενα αὐτά, ἀλλ' ἔχουσι κατηγορούμενα· λ. χ. **οὗτος** ὁ ἵππος εἶναι οὐσία, ἀλλ' ὁ **ἵππος** δὲν εἶναι πρώτη οὐσία, διότι εἶναι τὸ κοινὸν κατηγορούμενον τῶν ἀτόμων ἵππων· 2) ἡ ἐνυπάρχουσα ἀρχὴ καὶ αἰτία τῆς ὑπάρξεως ὄντος, ὅπερ δὲν εἶναι κατηγορούμενον· λ.χ. ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ οὐσία τοῦ ζῴου· 3) οὐσία εἶναι καὶ ὅσα μέρη ὑπάρχουσιν εἰς τοιοῦτον σῶμα καὶ προσδιορίζουσιν αὐτό, ἐὰν δὲ ἀφαιρεθῶσι, καταστρέφεται τὸ ὅλον· λ. χ. **ἡ ἐπιφάνεια** σώματος· 4) τὸ τί ἦν εἶναι, ἤτοι τὸ εἶδος καὶ ἡ νοητὴ οὐσία, τῆς ὁποίας ἡ διὰ λόγου δήλωσις εἶναι ὁ ὁρισμός. Οὕτως **Οὐσία (= Ὑπόστασις)** λέγεται ἢ τὸ τελευταῖον ὑποκείμενον, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι κατηγορούμενον ἄλλου, ἢ ἡ διωρισμένη καὶ ἀνεξάρτητος μορφὴ ἢ τὸ **εἶδος** ἑκάστου ὄντος.

Πάθος λέγεται 1) ποιότης, ἥτις δύναται νὰ μεταβάλληται· λ. χ. λευκὸν καὶ μέλαν, γλυκὺ καὶ πικρόν· 2) αἱ ἤδη ὑπάρχου-

σαι μεταβολαί· 3) βλαβεραὶ καὶ λυπηραὶ μεταβολαὶ καὶ κινήσεις· 4) μεγάλαι συμφοραὶ καὶ λῦπαι.

Πέρας λέγεται τὸ ἄκρον τοῦ πράγματος, ἔξω τοῦ ὁποίου οὐδὲν ὑπάρχει, ἔσω δὲ τὰ πάντα· 2) τὸ εἶδος, ἡ μορφή.

Ποιὸν λέγονται 1) αἱ διαφοραὶ τῶν οὐσιῶν· λ. χ. ὁ ἄνθρωπος εἶναι ποιόν τι ζῷον, διότι εἶναι ***δίπουν***· ὁ κύκλος ποιόν τι σχῆμα, διότι εἶναι ***ἀγώνιον***· 2) τὰ πάθη ἢ αἱ ἰδιότητες τῶν μεταβαλλομένων οὐσιῶν, θερμότης καὶ ψυχρότης κλπ.· 3) τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν, αἱ ἀρεταὶ καὶ κακίαι εἶναι ποιότητες κλπ.

Ποσόν. Τὸ διαιρετὸν εἰς μέρη, ἕκαστον τῶν ὁποίων εἶναι προσδιωρισμένη ἑνότης (μονάς).

Πλῆθος. Τὸ διαιρετὸν εἰς μὴ συνεχῆ μέρη.

Μέγεθος. Τὸ διαιρούμενον εἰς συνεχῆ μέρη.

Πρότερα καὶ **Ὕστερα** λέγονται 1ον) κατὰ τόπον· πρότερον εἶναι τὸ ἐγγύτερον, ὕστερον τὸ ἀπώτερον· 2ον) κατὰ χρόνον· πρότερον τὸ ἀπώτερον τοῦ νῦν χρόνου, ὕστερον τὸ πλησιέστερον τοῦ νῦν· 3ον) κατὰ κίνησιν ἢ μεταβολήν· τὸ ἐγγύτερον τοῦ πρώτου κινήσαντος εἶναι πρότερον· 4ον) κατὰ δύναμιν, τὸ δυνατώτερον εἶνσι πρότερον· 5ον) κατὰ τάξιν· 6ον) κατὰ γνῶσιν· λ. χ. εἰς ἕνα ὁρισμὸν ἡ γνῶσις τῶν μερῶν εἶναι προτέρα τῆς τοῦ ὅλου, μολονότι πραγματικῶς τὸ ὅλον εἶναι πρότερον τῶν μερῶν· 7ον) κατὰ τὴν φύσιν· πρότερον εἶναι τὸ πρᾶγμα, ὅπερ δύναται νὰ ὑπάρχῃ ἄνευ ἄλλων, ταῦτα δὲ οὐχὶ ἄνευ ἐκείνων· λ. χ. ἡ οὐσία εἶναι προτέρα τῶν συμβεβηκότων· 8ον) κατὰ τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἐνέργειαν, δυνάμει ἢ κατὰ δύναμιν ἡ ὕλη εἶναι προτέρα τοῦ εἴδους, κατ᾽ ἐνέργειαν ὅμως τὸ ἐναντίον. Δυνάμει τὸ μέρος εἶναι πρότερον τοῦ ὅλου, κατ᾽ ἐνέργειαν δὲ τὸ ὅλον προηγεῖται καὶ εἶτα μερίζεται.

Στοιχεῖον εἶναι ἡ πρώτη ὕλη τοῦ πράγματος, ἥτις δὲν δύναται νὰ διαιρεθῇ εἰς μέρη ἑτεροειδῆ, διότι τὰ μέρη τῶν στοιχείων εἶναι ὁμοειδῆ· λ. χ. τοῦ ὕδατος τὰ μέρη εἶναι ὕδωρ, τὰ τῆς συλλαβῆς ὅμως μέρη δὲν εἶναι συλλαβή. Εἶναι λοιπὸν τὰ στοιχεῖα τὰ καθολικώτατα ὄντα, διότι εἶναι τὰ ἁπλούστερα καὶ εὑρίσκονται

εἰς πολλὰ σώματα ἢ καὶ εἰς ὅλα. Διὰ τοῦτο καὶ τὰ γένη λέγομεν στοιχεῖα μᾶλλον παρὰ τὰς διαφοράς, διότι εἶναι ἁπλούστερα.

Συμβεβηκός εἶναι 1ον) ὅ,τι ὑπάρχει εἴς τι ***πραγματικῶς***, ἀλλ' οὔτε ἐξ ἀνάγκης, οὔτε συχνά· λ. χ. σκάπτων τις εὗρε θησαυρόν. Τοῦτο εἶναι συμβεβηκός. Τὸ συμβεβηκὸς ὑπάρχει, ὅμως δὲν ἔχει αἴτιον ὡρισμένον, ἀλλὰ τὸ τυχὸν αἴτιον· δὲν εἶναι ἀφ' ἑαυτοῦ, ἀλλὰ καθ' ὅσον τὸ ἄλλο τοῦτο ὑπάρχει· λ. χ. ὁ χειμὼν ἐγένετο αἴτιος ν' ἀναβάλω τὸ ταξείδιον, ἢ νὰ πλεύσω εἰς Αἴγιναν· 2ον) συμβεβηκότα λέγονται καὶ αἱ οὐσιώδεις ἰδιότητές τινος, αἵτινες δὲν ἐμπεριέχονται ἐν τῇ οὐσίᾳ καὶ ἐν τῷ ὁρισμῷ αὐτῶν· λ. χ. ὅτι τὸ τρίγωνον ἔχει δύο ὀρθὰς γωνίας. Τὰ συμβεβηκότα ταῦτα δύνανται νὰ εἶναι αἰώνια, οὐχὶ δὲ τὰ πρῶτα (ἅτινα εἶναι τυχαῖα).

Τέλος Βλέπε Αἴτιον καὶ Τέλειον.

Τέλειον. 1ον) τὸ ἔχον πάντα τὰ μέρη του· 2ον) ὅ,τι ἔφθασεν εἰς τὸ ἄκρον καὶ ἐν γένει ὅ,τι δὲν ἠμπορεῖ νὰ ὑπερβληθῇ ὑπὸ ἄλλου εἰς τὸ εἶδός του· λ. χ. τέλειος ἰατρός, αὐλητής, λέγονται, ὅταν δὲν ἔχωσι καμμίαν ἔλλειψιν τῆς προσηκούσης εἰς αὐτοὺς ἀρετῆς. Μεταφορικῶς λέγεται καὶ συκοφάντης τέλειος, κλπ.· 3ον) ὅ,τι ἔχει ἀγαθὸν τέλος (σπουδαῖον), διότι ἡ τελειότης ἔγκειται εἰς τὸ τέλος, τὸν σκοπόν.

Τὸ τί ἦν εἶναι. Ὅρος Ἀριστοτελικὸς δηλῶν τὸ εἶδος, τὴν ἔννοιάν τινος. Τὸ τί ἦν εἶναι ἀνθρώπῳ δηλοῖ τὴν νοητὴν οὐσίαν τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι λοιπὸν ἡ ὑπὸ τῆς διανοίας συλληφθεῖσα ὡς ἀληθὴς καὶ μόνιμος οὐσία τοῦ πράγματος, ἥτις διὰ λόγου δηλουμένη εἶναι ὁ ὁρισμὸς αὐτοῦ. Τὸ τί ἦν εἶναι=τί ἦν ἢ τί ἐστὶ τὸ εἶναι τῷ ἀνθρώπῳ=τί ἐστὶν ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου.

Φύσις εἶναι 1ον) ἡ γένεσις παντός, ὅπερ φύεται· 2ον) ἡ ἐνυπάρχουσα ὕλη, ἐξ ἧς προέρχεται πᾶν ὅ,τι γεννᾶται· 3ον) ἡ πρώτη ἀρχὴ τῆς κινήσεως φυσικοῦ πράγματος, ἥτις εἶναι ἐν αὐτῷ καὶ ἀνήκει εἰς τὴν οὐσίαν του· 4ον) ἡ οὐσία τῶν φυσικῶν ὄντων, ἡ μορφὴ καὶ τὸ σχῆμα αὐτῶν· π. χ. ὁ χαλκὸς λέγεται φύσις τοῦ ἀνδριάντος, καὶ τὰ στοιχεῖα, τὸ πῦρ, ἡ γῆ, ὁ ἀήρ, τὸ ὕδωρ, λέ-

γονται φύσις τῶν φυσικῶν ὄντων· 5ον) τὸ εἶδος καὶ ἡ οὐσία, καθ' ὅσον τὸ εἶδος εἶναι τὸ τέλος, ὁ σκοπὸς πάσης γενέσεως. Καὶ μεταφορικῶς πᾶσα οὐσία λέγεται φύσις. Κυρίως λοιπὸν ***φύσις*** εἶναι τὸ εἶδος, ἡ οὐσία τῶν ὄντων, τὰ ὁποῖα ἔχουσιν ἐν ἑαυτοῖς τὴν ἀρχὴν τῆς κινήσεώς των (τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζῴων). Ἡ ὕλη καλεῖται φύσις μόνον, διότι εἶναι δεκτικὴ τοιαύτης ἀρχῆς, τοῦ εἴδους, αἱ δὲ γενέσεις λέγονται ὕλη, διότι ἀπὸ ταύτης τῆς ἀρχῆς προέρχονται. Ἡ ἐσωτερικὴ αὕτη ἀρχὴ τῶν φυσικῶν ὄντων ἐνυπάρχει εἰς αὐτὰ ἢ δυνάμει ἢ ἐνεργείᾳ. Ἐν τοῖς ἔργοις ὅμως τῆς τέχνης ἡ ἀρχὴ αὕτη εἶναι ἐκτὸς αὐτῶν καὶ πρῶτον ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ τεχνίτου.

Ὕλη. (Βλέπε εἶδος). Εἶναι ἓν τῶν συστατικῶν τῆς Οὐσίας. Τὸ ἕτερον συστατικὸν εἶναι τὸ εἶδος ἢ ἡ μορφή, ἥτις μετὰ τῆς ὕλης ἀποτελεῖ τὸ πραγματικὸν Ὄν. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ νοῶμεν τὴν αἰσθητὴν μόνον ὕλην, ἣν ἔχουσι τὰ αἰσθητά. Διότι καὶ ἐπὶ τῶν νοητῶν διακρίνομεν ὕλην καὶ εἶδος· λ. χ. αἱ ἔννοιαι καὶ αἱ προτάσεις εἶναι ἡ ὕλη τοῦ συλλογισμοῦ. Ἡ μῆνις τοῦ Ἀχιλλέως καὶ τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα αὐτῆς ἐν τῷ στρατῷ τῶν Ἑλλήνων εἶναι ἡ ὕλη τῆς Ἰλιάδος. Τὸ ἀθάνατον ὅμως ἔργον τοῦ Ὁμήρου δὲν ἀποτελοῦσι τὰ ὑλικὰ ταῦτα, ἀλλ' ἡ μορφή, ἣν ἔδωκεν εἰς αὐτὰ ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ ποιητοῦ.

Διαίρεσις.

Ἡ περὶ ψυχῆς πραγματεία τοῦ Ἀριστοτέλους διαιρεῖται εἰς τρία βιβλία. Οἱ ἀρχαῖοι σχολιασταὶ ἔτασσον αὐτήν, τρόπον τινὰ ὡς εἰσαγωγήν, πρὸ τῶν ἄλλων θαυμασίων ἔργων, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦσι τὴν Φυσικὴν Ἱστορίαν εἰς τὴν ἐγκυκλοπαιδείαν τοῦ Ἀριστοτέλους. Διότι ἐν αὐτῇ προτίθεται νὰ ἐξετάσῃ οὐχὶ τὴν ψυχὴν καθ' ἑαυτὴν ὡς μεταφυσικός, ἀλλὰ ὡς φυσιολόγος τὰ φαινόμενα αὐτῆς, καθ' ὅσον εἶναι ἡ ἀχώριστος «ἀρχὴ καὶ οὐσία (ἐν-

τελέχεια) σώματος παραγομένου ὑπὸ τῆς φύσεως καὶ ἔχοντος ὄργανα διὰ νὰ δύναται νὰ ζῇ». Τοιαῦτα ἔμψυχα ὄντα εἶναι τὸ φυτόν, τὸ ζῷον καὶ ὁ ἄνθρωπος. Οὕτω διακρίνει· 1) τὴν θρεπτικὴν ἢ φυτικὴν ψυχήν, 2) τὴν αἰσθητικὴν ἢ ζωικὴν καὶ 3) τὴν νοητικὴν ἢ ἀνθρωπίνην, ἥτις εἶναι συνάμα θρεπτικὴ καὶ αἰσθητικὴ καὶ διὰ τοῦτο αὐτὴν κυρίως ἐξετάζει ὁ Ἀριστοτέλης.

Καὶ ἐν μὲν τῷ Αῳ βιβλίῳ θέτει τὰ ζητήματα ἢ τὰς ἀπορίας, τὰς ὁποίας διεγείρει ἡ μελέτη τῆς ψυχῆς, καὶ συγκεφαλαιοῖ καὶ κρίνει τὴν λύσιν, τὴν ὁποίαν ἔδωκαν εἰς αὐτὰ οἱ προηγούμενοι φιλόσοφοι. Ἐν τῷ Βῳ δίδει καὶ ἀποδεικνύει τὸν ἀνωτέρω γενικὸν ὁρισμὸν τῆς ψυχῆς, εἶτα δὲ ἐξετάζει τὸ θρεπτικόν, τὰς αἰσθήσεις, ὅρασιν, ἀκοήν, ὄσφρησιν, γεῦσιν, ἁφὴν καὶ τὴν αἴσθησιν (συνείδησιν) τῆς αἰσθήσεως. Ἐν τῷ Γῳ βιβλίῳ συμπληροῖ τὴν θεωρίαν τοῦ αἰσθητικοῦ καὶ ἔπειτα πραγματεύεται 1) περὶ τῆς φαντασίας, 2) περὶ τοῦ νοῦ καὶ 3) περὶ τῆς κινήσεως.

Σημειοῦμεν ἐνταῦθα ὅτι πρὸς εὐκολίαν τοῦ ἀναγνώστου ἐθέσαμεν πολλαχοῦ τοῦ κειμένου ἐπεξηγήσεις ἐντὸς παρενθέσεων, τὰς δὲ ὑπὸ τὸ κείμενον σημειώσεις ἐλάβομεν τὰς πλείστας ἐξ ἀρχαίων καὶ νέων σχολιαστῶν.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 20 Φεβρουαρίου 1911

ΠΑΥΛΟΣ ΓΡΑΤΣΙΑΤΟΣ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

ΠΕΡΙ ΨΥΧΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

Ζητήματα. Κριτικὴ ἐξέτασις τῶν προγενεστέρων θεωριῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΝ. Σπουδαιότης καὶ δυσκολίαι τῆς ψυχολογίας.— Μέθοδος. — Δὲν πρέπει μόνη ἡ τοῦ ἀνθρώπου ψυχὴ να μελετᾶται. — Ζητήματα πρὸς λύσιν. — Ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα εἶναι ἀχωρίστως ἡνωμένα. — Διὰ τοῦτο εἰς τὸν φυσιολόγον πρὸ πάντων ἀνήκει ἡ σπουδὴ τῆς ψυχῆς.— Ἀναφοραὶ τῆς φυσικῆς, τῶν μαθηματικῶν καὶ τῆς πρώτης φιλοσοφίας.

1. Μολονότι νομίζομεν, ὅτι πᾶσα γνῶσις καὶ ἐπιστήμη εἶναι ἀπὸ τὰ ὡραῖα καὶ πολύτιμα πράγματα, ἀλλ' ὅτι ἄλλη ἐκ τῶν ἐπιστημῶν ὑπερέχει ἄλλης ἢ διὰ τὴν ἀκρίβειαν αὐτῆς (ὡς τὰ μαθηματικά), ἢ διότι εἶναι γνῶσις πραγμάτων ὑψηλοτέρων καὶ θαυμασιωτέρων (ὡς ἡ ἀστρονομία), ὅμως τὴν ψυχολογίαν δυνάμεθα καὶ διὰ τοὺς δύο τούτους λόγους δικαίως νὰ θέσωμεν μεταξὺ τῶν πρώτων ἐπιστημῶν. Φαίνεται δὲ ὅτι ἡ γνῶσις τῆς ψυχῆς εἶναι μεγάλη συμβολὴ εἰς τὴν γνῶσιν τῆς ὅλης ἀληθείας (τῆς φιλοσοφίας) καὶ μάλιστα τῆς φύσεως (τῆς φυσικῆς)· διότι ἡ ψυχὴ

εἶναι τρόπον τινὰ ἡ ἀρχὴ τῶν ὄντων, τὰ ὁποῖα ἔχουσι ζωήν. Ζητοῦμεν λοιπὸν νὰ ἐξετάσωμεν καὶ νὰ μάθωμεν πρῶτον τὴν φύσιν καὶ τὴν οὐσίαν τῆς ψυχῆς, ἔπειτα καὶ πάντα τὰ συμβεβηκότα καὶ τὰ φαινόμενα αὐτῆς, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἄλλα μὲν φαίνονται ὅτι εἶναι ἰδιάζοντα τῆς ψυχῆς πάθη (1), ἄλλα δὲ ὅτι ὑπάρχουσι καὶ εἰς τὰ ζῷα ἕνεκα τῆς ψυχῆς (2).

2. Ἀλλ' ὁπωσδήποτε εἶναι βέβαια δυσκολώτατον πρᾶγμα νὰ ἀποκτήσωμεν ἀξιόπιστον (θετικὴν) γνῶσιν αὐτῆς. Διότι, ὅπως καὶ εἰς πολλὰ ἄλλα πράγματα, οὕτω καὶ ἐδῶ προβάλλει τὸ ζήτημα τί εἶναι ἡ οὐσία, τί εἶναι τὸ πρᾶγμα. Καὶ ἤθελέ τις νομίσει ἀμέσως ὅτι μία μόνη μέθοδος ὑπάρχει δι' ὅλα τὰ πράγματα, τῶν ὁποίων θέλομεν νὰ γνωρίσωμεν τὴν οὐσίαν, ὅπως μία μόνη ὑπάρχει ἀπόδειξις τῶν ἰδιαιτέρων ποιοτήτων αὐτῶν, καὶ ὅτι ἐπομένως πρέπει ταύτην νὰ ζητήσωμεν τὴν μέθοδον. Ἀλλ' ἐὰν δὲν ὑπάρχῃ μέθοδος μία καὶ κοινὴ πρὸς γνῶσιν τοῦ τί εἶναι τὰ πράγματα, ἀκόμη δυσκολωτέρα γίνεται ἡ πραγματεία αὕτη. Διότι τότε θὰ χρειασθῇ νὰ ἐξετάσωμεν δι' ἕκαστον αὐτῶν ποίαν ἰδίαν ὁδὸν θὰ ἀκολουθήσωμεν· καὶ ὅταν γείνῃ φανερὸν ποία εἶναι ἡ ὁδὸς αὕτη, ἢ ἀπόδειξις (3) ἢ διαίρεσις (4) ἢ καὶ ἄλλη τις μέθοδος, πολλαὶ ἀκόμη πλάναι θὰ ὑπάρχωσι καὶ ἀπορίαι, ἀπὸ ποίας δηλαδὴ ἀρχὰς πρέπει νὰ ὁρμηθῇ ἡ ζήτησις. Διότι αἱ ἀρχαὶ τῶν διαφόρων πραγμάτων διαφέρουσιν ἀλλήλων· ἄλλαι λ. χ. εἶναι αἱ ἀρχαὶ τῶν ἀριθμῶν καὶ ἄλλαι αἱ τῶν ἐπιπέδων.

3. Πρῶτον δὲ εἶναι ἴσως ἀναγκαῖον νὰ διακρίνωμεν εἰς ποῖον ἀπὸ τὰ γένη τοῦ εἶναι ἀνήκει καὶ τί εἶναι ἡ ψυχή, ἂν δηλαδὴ εἶναι τοῦτο τὸ (ἀτομικὸν) πρᾶγμα καὶ οὐσία (5) ἢ εἶναι ποιὸν (6) ἢ

---

1) Πάθη ἢ συμβεβηκότα τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦσι τὴν οὐσίαν τῆς ψυχῆς.
2) Διότι ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ τελικὴ αἰτία τοῦ σώματος, τοῦ φυτοῦ καὶ τοῦ ζῴου.
3) Μέθοδος Ἀριστοτελική.
4) Μέθοδος Πλατωνική.
5) Ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ὑπόστασις ἐδίδασκον οἱ Πυθαγορικοὶ καὶ ὁ Πλάτων.
6) Ὡς ἔλεγον οἱ ἰατροὶ οἱ ἰσχυριζόμενοι, ὅτι εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς κράσεως.

ποσὸν (1) ἢ καὶ ἄλλη τις ἀπὸ τὰς ἀλλαχοῦ ἀριθμηθείσας κατηγορίας. Προσέτι δὲ ἂν εἶναι ἐκ τῶν ἐν δυνάμει ὄντων ἡ μᾶλλον ἐντελέχεια (ἐντελὴς πραγματικότης)· ἡ διάκρισις δὲ αὕτη ἔχει οὐχὶ σμικρὰν σπουδαιότητα (2).

4. Πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν καὶ ἂν ἡ ψυχὴ διαιρεῖται εἰς μέρη ἢ εἶναι ἀμερὴς (3) καὶ ἂν εἶναι πᾶσαι αἱ ψυχαὶ τοῦ αὐτοῦ εἴδους ἢ ὄχι (4). Καί, ἂν δὲν εἶναι τοῦ αὐτοῦ εἴδους, τότε πρέπει νὰ ἐξετασθῇ ἂν αὗται εἶναι διάφορα εἴδη τοῦ αὐτοῦ γένους ἢ διάφορα γένη. Διότι σήμερον οἱ ὁμιλοῦντες καὶ ἐρευνῶντες περὶ ψυχῆς φαίνονται, ὅτι περὶ μόνης τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς πραγματεύονται.

5. Πρέπει δὲ νὰ προσέξωμεν καὶ ὅπως μὴ μείνῃ ἀνεξέταστον, ἂν εἷς μόνος ὁρισμὸς τῆς ψυχῆς εἶναι π. χ. τοῦ ζῴου ἐν γένει (5), ἢ ὑπάρχει διάφορος ἑκάστης ψυχῆς ἢ ἑκάστου εἴδους ζῴων, ἄλλος τοῦ ἵππου λ. χ., ἄλλος τοῦ κυνός, ἄλλος τοῦ ἀνθρώπου, ἄλλος τοῦ θεοῦ· διότι τὸ καθόλου ζῷον (6) ἢ οὐδὲν πραγματικὸν εἶναι ἢ εἶναί τι πολὺ ὕστερον παρὰ τὰ καθέκαστα (ἀφῃρημένον). Τὸ αὐτὸ δὲ λέγομεν καὶ ἂν εἷς ἄλλον (διάφορον τοῦ ζῴου) κοινὸν ὅρον ἤθελεν ἀποδοθῇ ἡ ψυχή.

6. Προσέτι, ἐὰν δὲν ὑπάρχωσι μὲν πολλαὶ ψυχαί, ὑπάρχωσιν ὅμως πολλὰ μέρη (δυνάμεις) τῆς ψυχῆς, τί ἐκ τῶν δύο πρέπει νὰ μελετήσωμεν, τὴν ὅλην ψυχὴν πρὸ τῶν μερῶν, ἢ ἀντιστρόφως πρότερον τὰ μέρη. Δύσκολον δὲ εἶναι καὶ νὰ προσδιορίσωμεν

---

1) Ὡς ἔλεγεν ὁ Ξενοκράτης ὁρίζων ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἀριθμός.

2) Διότι πρόκειται νὰ ἀποδειχθῇ ἂν ἡ ψυχὴ εἶναι σωματικὴ ἢ ἀσώματος, ἤτοι καθαρὰ ἐνέργεια,

3) Ἂν ἡ ψυχὴ εἶναι μία εἰς ἕκαστον ὄν, ἢ δύναται νὰ διαιρῆται εἰς πολλὰς ἄλλας ψυχάς.

4) Ὁ Ἀριστοτ. διακρίνει 3 ἢ μᾶλλον 4 εἴδη ψυχῶν, τὴν θρεπτικὴν ἢ φυτικήν, τὴν αἰσθητικὴν (ζῳικήν), τὴν κινητικὴν καὶ τὴν νοητικὴν (λογικήν).

5) Ἤτοι ὁρισμὸς τῆς ἐν πᾶσι τοῖς ζῴοις ψυχῆς, ὅπερ φαίνεται ἀδύνατον, διότι ἡ ψυχὴ τοῦ κυνός, ἡ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ τοῦ θεοῦ δὲν δύνανται νὰ ὁρισθῶσιν ὁμοίως.

6) Τὸ αὐτόζῳον τοῦ Πλάτωνος (ὅρα Τίμαιον).

ποῖα εἶναι τὰ μέρη, τὰ ὁποῖα ἐκ φύσεως διαφέρουσιν ἀπ' ἀλλήλων, καὶ ἂν τὰ μέρη, καθ' ἑαυτὰ πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν πρότερον ἢ τὰ ἔργα, τὴν ἐνέργειαν τῶν μερῶν· λ. χ. τὴν νόησιν πρότερον ἢ τὸν νοῦν (1), τὴν αἴσθησιν (ἐνέργειαν) πρότερον ἢ τὸ αἰσθητικόν (δύναμιν)· ὁμοίως δὲ καὶ περὶ τῶν ἄλλων.

7. Ἐὰν δὲ πρέπῃ νὰ μελετῶνται πρότερον αἱ ἐνέργειαι, πάλιν δύναταί τις νὰ ἐρωτήσῃ ἂν πρέπει πρότερον αὐτῶν νὰ ἐξετάζωμεν τὰ ἀντικείμενα, τὸ αἰσθητὸν ὂν λ. χ. πρότερον τοῦ αἰσθητικοῦ, τὸ νοητὸν πρὸ τοῦ νοῦ.

8. Εἶναι δὲ φανερόν, ὅτι οὐ μόνον ἡ γνῶσις τοῦ τί εἶναι τὰ πράγματα εἶναι χρήσιμος εἰς τὸ νὰ ἴδωμεν τὰς αἰτίας τῶν συμβεβηκότων τῶν ὄντων (ὡς λ.χ. εἰς τὰ μαθηματικὰ πρέπει νὰ γνωρίζωμεν τί εἶναι τὸ εὐθὺ καὶ τὸ καμπύλον, ἢ τί ἡ γραμμὴ καὶ τὸ ἐπίπεδον, διὰ νὰ μάθωμεν μὲ πόσας ὀρθὰς εἶναι ἴσαι αἱ γωνίαι τοῦ τριγώνου). Ἀλλὰ καὶ ταὐτάπαλιν ἡ γνῶσις τῶν συμβεβηκότων συντελεῖ μεγάλως εἰς τὸ νὰ γνωρίσωμεν τί εἶναι τὸ πρᾶγμα. Διότι, ὅταν δυνάμεθα κατὰ τὰς εἰκόνας τὰς ὁποίας σχηματίζει ἡ φαντασία τὰς ὁποίας ἔχομεν τῶν πραγμάτων νὰ ἐξηγῶμεν τὰ συμβεβηκότα, ἢ πάντα ἢ τὰ πλεῖστα, τότε θὰ δυνάμεθα κάλλιστα νὰ δίδωμεν λόγον καὶ περὶ τῆς οὐσίας. Διότι ἡ οὐσία, τὸ τί εἶναι τὸ πρᾶγμα, εἶναι ἡ ἀρχὴ καὶ βάσις πάσης ἀποδείξεως, καὶ ἑπομένως ἐκεῖνοι ἐκ τῶν ὁρισμῶν, ὅπου συμβαίνει νὰ μένωσιν ἀγνώριστα τὰ συμβεβηκότα καὶ νὰ μὴ εἶναι εὔκολον μήτε εἰκόνα τινὰ νὰ σχηματίσῃ τις περὶ αὐτῶν, εἶναι προφανὲς ὅτι ἅπαντες ἐλέχθησαν ἀντιλογικῶς καὶ κενολογικῶς.

9. Ἀπορίαν δὲ γεννῶσι καὶ τὰ πάθη τῆς ψυχῆς, ἂν εἶναι πάντα κοινὰ καὶ τοῦ σώματος τοῦ ἔχοντος αὐτήν, ἢ ὑπάρχει καί τι τὸ ὁποῖον ἀνήκει ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ψυχήν. Νὰ μάθωμεν τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖον, ἀλλ' ὄχι εὔκολον. Εἶναι ὅμως φανερόν, ὅτι κατὰ τὰ πλεῖστα οὐδὲν πάσχει, οὐδὲ ἐνεργεῖ ἡ ψυχὴ ἄνευ τοῦ σώματος, οὔτε ὀργίζεται, οὔτε θαρρεῖ, οὔτε ἐπιθυμεῖ, οὔτε ὅλως

---

1) Ἡ νόησις εἶναι ἐνεργείᾳ νοῦς, οὕτω καὶ τὰ ἄλλα.

αἰσθάνεται ἄνευ αὐτοῦ. Ἴδιον δὲ αὐτῆς φαίνεται πρὸ πάντων ἡ νόησις· ἐὰν δὲ καὶ ἡ νόησις εἶναι φαντασία ἢ δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ ἄνευ φαντασίας (1), τότε οὐδ' αὐτὴ θὰ ἠδύνατο νὰ ὑπάρχῃ ἄνευ σώματος.

10. Ἐὰν λοιπὸν ὑπάρχῃ τι ἐκ τῶν παθημάτων ἢ τῶν ἐνεργειῶν τῆς ψυχῆς, ὅπερ ἀνήκει ἀποκλειστικῶς εἰς αὐτήν, τότε αὕτη θὰ ἠδύνατο νὰ χωρίζηται ἀπὸ τοῦ σώματος. Ἐὰν ὅμως μηδὲν ἴδιον ὑπάρχῃ, δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ὑπάρξῃ χωριστή. Ἀλλὰ καθὼς τὸ εὐθύ, καθ' ὅσον εἶναι εὐθύ (εὐθεῖα γραμμὴ λ. χ.), δύναται νὰ ἔχῃ πολλὰ συμβεβηκότα, λ. χ. νὰ ἐφάπτηται τῆς χαλκῆς σφαίρας εἷς τι σημεῖον, ἀλλ' ὅμως, ἐὰν χωρισθῇ τὸ εὐθὺ (ἡ εὐθύτης ὡς ἀφῃρημένον) ἀπὸ τοῦ σώματος, δὲν θὰ ἐφάπτηται τῆς σφαίρας, διότι τὸ εὐθὺ δὲν ὑπάρχει χωριστόν, ἀλλ' εἶναι πάντοτε μετά τινος σώματος (2), οὕτω καὶ πάντα τὰ πάθη τῆς ψυχῆς εἶναι ἡνωμένα μετὰ τοῦ σώματος, ὁ θυμός, ἡ πραότης, ὁ φόβος, ὁ ἔλεος, τὸ θάρρος, ἡ χαρὰ καὶ ἡ φιλία καὶ τὸ μῖσος. Διότι συγχρόνως μὲ τὰ παθήματα ταῦτα τῆς ψυχῆς συμπάσχει κατά τι καὶ τὸ σῶμα. Ἀπόδειξις δὲ τούτου εἶναι ὅτι ἄλλοτε μέν, ἂν καὶ ἰσχυρὰ καὶ σαφῆ παθήματα συμβαίνουσιν εἷς τινα, οὐδόλως ἐρεθίζεται οὔτε φοβεῖται, ἐνίοτε ὅμως συγκινεῖται ὑπὸ μικρῶν καὶ σκοτεινῶν παθημάτων, ὅταν τὸ σῶμα ἐξερεθίζηται καὶ ἔχῃ τὴν διάθεσιν τοιαύτην, ὁποίαν ἔχει ὅταν ὀργίζηταί τις. Ἔτι δὲ μᾶλλον φανερὸν γίνεται τοῦτο ἐκ τῶν ἑξῆς : ἐνῷ δηλ. οὐδὲν συμβαίνει τὸ προξενοῦν φόβον, πολλοὶ ὅμως περιπίπτουσιν εἰς πάθη ἀνθρώπου ὅστις φοβεῖται. Καί, ἂν τοῦτο εἶναι ἀληθές, εἶναι φανερόν, ὅτι τὰ πάθη εἶναι λόγοι ἔνυλοι (3). Καὶ ἑπομένως ἐκφράσεις τοιαῦται, ὡς τὸ ὀργίζεσθαι, σημαίνουσι κίνησιν τοῦ ἐν τοιαύτῃ διαθέσει ὄντος σώματος, ἢ κίνησιν μέρους τοιούτου ἢ δυνάμεως

---

1) Κατὰ τὸν Ἀριστοτ. δὲν ὑπάρχει φαντασία ἄνευ τῆς αἰσθήσεως, αὕτη δὲ δὲν ὑπάρχει ἄνευ τοῦ σώματος· ἄρα καὶ νόησις δὲν ὑπάρχει ἄνευ τοῦ σώματος.

2) Οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ δὲν δύναται νὰ εἶναι χωριστὴ ἀπὸ τοῦ σώματος.

3) Ἔννοιαι ἐν τῇ ὕλῃ ἔχουσαι τὴν ὕπαρξιν αὐτῶν, ἐκδηλούμεναι ἐν τῷ σώματι.

τοιαύτης ὑπὸ τούτου τοῦ πράγματος χάριν τούτου τοῦ σκοποῦ.

11. Διὰ ταῦτα εἶναι ἔργον τοῦ φυσικοῦ νὰ μελετήσῃ τὴν ψυχὴν ἢ ὅλην ἢ μερικῶς. Ἄλλως θὰ ὁρίσῃ ὁ φυσικὸς καὶ ἄλλως ὁ διαλεκτικὸς (φιλόσοφος) ἕκαστον πάθος τῆς ψυχῆς, τὴν ὀργὴν λ. χ. Διότι ὁ μὲν θὰ εἴπῃ, ὅτι ἡ ὀργὴ εἶναι ἐπιθυμία νὰ προξενήσῃ τις λύπην ἀντὶ λύπης ἢ ἀνάλογόν τι, ὁ δὲ ὅτι εἶναι βρασμὸς τοῦ αἵματος ἢ τῆς θερμότητος πέριξ τῆς καρδίας. Ἐκ τούτων λοιπὸν ὁ μὲν ἀποδίδει τὴν ὕλην, ὁ δὲ τὴν μορφὴν καὶ τὴν ἔννοιαν. Διότι ἡ ἔννοια, ὁ λόγος εἶναι ἡ μορφὴ τοῦ πράγματος, καὶ εἶναι ἀναγκαῖον οὕτος νὰ ὑπάρχῃ ἐν ὕλῃ τινὶ ὡρισμένῃ, ἐὰν μέλλῃ νὰ ὑπάρχῃ τὸ πρᾶγμα. Οὕτω λ. χ. ἡ μὲν ἔννοια τῆς οἰκίας εἶναι τοιαύτη: οἰκία εἶναι σκέπασμα, ὅπερ ἐμποδίζει τὴν ἐκ τῶν ἀνέμων καὶ βροχῶν καὶ καυσώνων βλάβην ἡμῶν. Ἀλλ' ὁ μὲν (φυσικὸς) θὰ εἴπῃ ὅτι εἶναι λίθοι καὶ πλίνθοι καὶ ξύλα, ὁ ἄλλος ὅμως θὰ εἴπῃ ὅτι ἡ μορφὴ τῆς οἰκίας εἶναι τοιαύτη καὶ ἔχει τοιοῦτον σκοπόν. Τίς λοιπὸν τούτων εἶναι ὁ φυσικός; ἆρά γε ὁ ὁμιλῶν περὶ τῆς ὕλης, ἀγνοῶν δὲ τὸν λόγον; ἢ ὁ γνωρίζων μόνον τὸν λόγον (τὴν ἔννοιαν); ἢ μᾶλλον ὁ συνενῶν καὶ τὰ δύο. Ἀλλὰ ὁποῖός τις εἶναι ἕκαστος ἐξ αὐτῶν τῶν δύο; Βεβαίως οὐδεὶς ἐξετάζει τὰ πάθη τῆς ὕλης τὰ μὴ χωριστὰ ἀπ' αὐτῆς καὶ καθ' ὅσον δὲν εἶναι χωριστά, ἀλλὰ ὁ φυσικὸς ἀσχολεῖται περὶ πάντων, ὅσα εἶναι πάθη καὶ ἐνέργειαι τοῦ τοιούτου ὡρισμένου σώματος καὶ τῆς τοιαύτης ὡρισμένης ὕλης. Ὅσα δὲ δὲν εἶναι τοιαῦτα, ἄλλος παρὰ τὸν φυσικὸν ἐξετάζει αὐτά. Καὶ διά τινα μὲν ὁ ἄλλος οὗτος εἶναι εἷς τεχνίτης, καθὼς τύχῃ, τέκτων ἢ ἰατρός. Ἐκεῖνα δὲ τὰ πάθη, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι χωριστά, ταῦτα, καθ' ὅσον δὲν ἀνήκουσιν εἰς τοῦτο τὸ ὡρισμένον σῶμα καὶ ἐξετάζονται κατ' ἀφαίρεσιν, μελετᾷ ὁ μαθηματικός, καθ' ὅσον δὲ θεωροῦνται χωρισμένα, μελετᾷ ὁ πρῶτος φιλόσοφος (ὁ μεταφυσικός). Ἀλλ' ἂς ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ λόγου ἡμῶν. Ἐλέγομεν ὅτι τὰ πάθη τῆς ψυχῆς εἶναι ἀχώριστα ἀπὸ τῆς φυσικῆς ὕλης τῶν ζώντων, ἐν τῇ ὁποίᾳ τὰ τοιαῦτα ὑπάρχουσι, π. χ. ὁ

θυμὸς καὶ ὁ φόβος, καὶ δὲν εἶναι καθὼς ἡ γραμμὴ καὶ τὸ ἐπίπεδον (τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ θεωρῶνται χωριστὰ καὶ ἄσχετα). (1)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΝ. *— Αἱ περὶ ψυχῆς ὑπὸ τῶν ἄλλων παραδεδομέναι δοξασίαι καὶ διὰ ποίας αἰτίας· διὰ τὴν κίνησιν—δοξασίαι Δημοκρίτου, Λευκίππου, Πυθαγορείων καὶ Ἀναξαγόρα. Διὰ τὴν αἰσθητικότητα καὶ τὴν γνῶσιν—δόξαι Δημοκρίτου, Θαλῆ κ.λ. Ἐξαίρεσις Ἀναξαγόρα. Διαφορὰ θεωριῶν περὶ τοῦ εἴδους καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀρχῶν τῶν πραγμάτων.*

---

1. Ἐπειδὴ σκοποῦμεν νὰ ἐξετάσωμεν τὴν ψυχήν, εἶναι ἀναγκαῖον, ἐνῷ συγχρόνως ἐκθέτομεν τὰς ἀπορίας, τὰς ὁποίας πρέπει νὰ ἔχωμεν λύσει, πρὶν ἢ προχωρήσωμεν, νὰ συμπαραλάβωμεν τὰς δοξασίας τῶν προγενεστέρων, ὅσοι εἶπόν τι περὶ αὐτῆς, ὅπως ἀποδεχθῶμεν ὅσα εἶπον καλῶς, ἀποφύγωμεν δὲ ὅ,τι δὲν εἶπον καλῶς.

2. Ἡ ἀρχὴ δὲ τῆς μελέτης ἡμῶν εἶναι νὰ προτάξωμεν τὰς ἰδιότητας, αἵτινες σαφέστατα φαίνονται ὅτι ἀνήκουν εἰς τὴν φύσιν τῆς ψυχῆς. Τὸ ἔμψυχον βεβαίως φαίνεται ὅτι διαφέρει τοῦ ἀψύχου κατὰ δύο πρὸ πάντων, κατὰ τὴν κίνησιν καὶ τὴν αἴσθησιν. Παρελάβομεν δὲ καὶ παρὰ τῶν προγενεστέρων μόνα σχεδὸν τὰ δύο ταῦτα διακριτικὰ περὶ ψυχῆς. Τῷ ὄντι λέγουσί τινες, ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν καὶ τὸ πρῶτον παράγον τὴν κίνησιν· νομίσαντες δὲ ὅτι τὸ μὴ κινούμενον αὐτὸ δὲν δύναται νὰ κινῇ ἄλλο, ὑπέλαβον ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἐκ τῶν κινουμένων. Ὅθεν ὁ Δημόκριτος

---

1) Ἡ γραμμὴ καὶ ἡ ἐπιφάνεια δύνανται νὰ θεωρῶνται χωριστά, κατὰ τρόπον ἀφῃρημένον, καὶ οὕτως ἐξετάζονται ὑπὸ τῶν μαθηματικῶν. Ἀλλὰ τὰ πάθη τῆς ψυχῆς πρέπει νὰ θεωρῶνται ἐν ταῖς ἀναφοραῖς των πρὸς τὸ σῶμα, ἀπὸ τοῦ ὁποίου αὕτη οὐδέποτε χωρίζεται.

λέγει ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι πῦρ καὶ θερμόν τι· διότι, ἐνῷ ὑπάρχουσιν ἄπειρα σχήματα καὶ ἄτομα, καλεῖ πῦρ καὶ ψυχήν, τὰ σφαιροειδῆ ἄτομα ὁμοιάζοντα μὲ τὰ ἐν τῷ ἀέρι σωμάτια τὰ καλούμενα ξύσματα, τὰ ὁποῖα φαίνονται εἰς τὰς διὰ τῶν θυρίδων εἰσερχομένας ἡλιακὰς ἀκτῖνας. Τὰ ἄτομα δὲ ταῦτα διεσπαρμένα πανταχοῦ λέγει ὅτι εἶναι στοιχεῖα τῆς φύσεως. Ὅμοια ἐδόξαζε καὶ ὁ Λεύκιππος. Ἐκ τῶν ἀτόμων μόνα τὰ σφαιροειδῆ ἔλεγον οὗτοι ὅτι συνιστῶσι τὴν ψυχήν, διότι τὰ τοιαῦτα σωματίδια δύνανται εὐχερέστατα νὰ εἰσδύωσι πανταχοῦ καὶ αὐτὰ κινούμενα νὰ κινῶσι τὰ λοιπά. Διότι ἐπίστευον ὅτι ἡ ζωὴ εἶναι ἡ δίδουσα τὴν κίνησιν εἰς τὰ ζῷα. Διὰ τοῦτο εἶπον καὶ ὅτι ὅρος τῆς ζωῆς εἶναι ἡ ἀναπνοή. Διότι τὸ περιέχον (ὁ ἀὴρ) συνάγει τὰ σώματα καὶ οὕτως ἐκθλίβει τὰ σφαιροειδῆ κατὰ τὸ σχῆμα ἄτομα τὰ δίδοντα τὴν κίνησιν, διότι οὐδέποτε οὐδ' αὐτὰ ἠρεμοῦσιν· ἐκ τούτου δὲ ἐπέρχεται μεγάλη βοήθεια εἰς τὰ ζῷα, διότι ἔξωθεν ἐπεισέρχονται ἄλλα ὅμοια ἄτομα κατὰ τὴν ἀναπνοήν, ταῦτα δὲ ἐμποδίζουσι τὰ ἐν τοῖς ζῴοις ὑπάρχοντα ἄτομα ἀπὸ τοῦ νὰ ἐξέρχωνται, διότι βοηθοῦσι νὰ ἀπωθῆται ἐκεῖνο ὅπερ τὰ συνάγει καὶ πηγνύει. Λέγουσι δὲ καὶ ὅτι τὰ ἔμψυχα ζῶσιν, ἐφ' ὅσον χρόνον δύνανται νὰ ἐκτελῶσι τοῦτο·

4. Φαίνεται δὲ ὅτι καὶ τὸ ὑπὸ τῶν Πυθαγορείων λεγόμενον ἔχει τὴν αὐτὴν ἔννοιαν. Τινὲς δηλαδὴ αὐτῶν ἔλεγον, ὅτι ψυχὴ εἶναι τὰ ἐν τῷ ἀέρι σμικρὰ σώματα, ἄλλοι δὲ ὅτι ψυχὴ εἶναι ἡ αἰτία ἡ κινοῦσα αὐτά. Εἶπον δὲ οὕτω περὶ αὐτῶν, διότι ταῦτα φαίνονται πάντοτε κινούμενα, καὶ ἂν ἔτι ὑπάρχῃ τελεία νηνεμία. Εἰς τὸ αὐτὸ καταντῶσι καὶ ὅσοι λέγουσιν ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι τὸ κινοῦν ἑαυτό. Διότι πάντες οὗτοι φαίνονται φρονοῦντες, ὅτι ἡ κίνησις εἶναι οἰκειότατον χαρακτηριστικὸν τῆς ψυχῆς καὶ ὅτι τὰ μὲν ἄλλα πάντα κινοῦνται ὑπ' αὐτῆς, αὐτὴ δὲ κινεῖται ὑφ' ἑαυτῆς, διότι οὐδὲν βλέπουσι κινοῦν, ὅπερ δὲν κινεῖται καὶ αὐτό.

5. Ὁμοίως δὲ καὶ ὁ Ἀναξαγόρας λέγει, ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ αἰτία τῆς κινήσεως, καὶ εἴ τις ἄλλος εἶπεν ὅτι τὸ πᾶν ὁ νοῦς κινεῖ. Ἀλλ' ὅμως ἡ δόξα τούτων δὲν εἶναι ἐντελῶς ὁμοία μὲ τὴν τοῦ Δημοκρίτου. Διότι οὗτος λέγει, ὅτι ἀπολύτως ἡ ψυχὴ καὶ ὁ

νοῦς εἶναι τὸ αὐτὸ πρᾶγμα· καὶ ὅτι τὸ μέτρον τοῦ ἀληθοῦς εἶναι τὸ αἰσθητὸν φαινόμενον (1) καὶ διὰ ταῦτα καλῶς ὁ Ὅμηρος παρέστησε τὸν Ἕκτορα ὅτι κατέκειτο ἀλλοφρονῶν, ὅτε κατέκειτο ἀναίσθητος (2) Τὸν νοῦν δὲν θεωρεῖ ὡς δύναμίν τινα πρὸς γνῶσιν τῆς ἀληθείας, ἀλλὰ λέγει ὅτι ψυχὴ καὶ νοῦς εἶναι τὸ αὐτό. Ὁ Ἀναξαγόρας ὅμως εἶναι ὀλιγώτερον σαφὴς περὶ αὐτῶν (3), διότι εἰς πολλὰ μέρη λέγει ὅτι ὁ νοῦς εἶναι τὸ αἴτιον τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ὀρθοῦ, ἀλλαχοῦ ὅμως λέγει ὅτι ὁ νοῦς εἶναι ἡ ψυχή· διὸ ὁ νοῦς ὑπάρχει εἰς ὅλα τὰ ζῷα, μεγάλα καὶ μικρά, ἀνώτερα καὶ κατώτερα. Φαίνεται ὅμως ὅτι ὁ λεγόμενος ὑπ' αὐτοῦ νοῦς κατὰ τὴν νόησιν δὲν ὑπάρχει ὁμοίως εἰς πάντα τὰ ζῷα, οὐδὲ εἰς πάντας τοὺς ἀνθρώπους.

6. Ὅσοι λοιπὸν ἀπέβλεψαν εἰς τὸ ὅτι τὸ ἔμψυχον κινεῖται ἀφ' ἑαυτοῦ, οὗτοι ὑπέλαβον ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι τὸ κινητικώτατον ὄν, ὅσοι ὅμως ἀπέβλεψαν εἰς τὸ ὅτι ἡ ψυχὴ γινώσκει καὶ αἰσθάνεται τὰ ὄντα, οὗτοι λέγουσιν ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι αὐταὶ αἱ ἀρχαὶ τῶν πραγμάτων, τὰς ὁποίας ἄλλοι μὲν παραδέχονται ὅτι εἶναι περισσότεραι, ἄλλοι δὲ ὅτι εἶναι μία μόνη ἀρχή. Ὁ μὲν Ἐμπεδοκλῆς δοξάζων ὅτι ἡ ψυχὴ ἀποτελεῖται ἐκ πάντων τῶν στοιχείων, καὶ ὅτι καὶ ἕκαστον τούτων εἶναι ψυχὴ λέγει: «Διὰ τῆς γῆς βλέπομεν τὴν γῆν, διὰ τοῦ ὕδατος τὸ ὕδωρ, διὰ τοῦ αἰθέρος τὸν θεῖον αἰθέρα, διὰ τοῦ πυρὸς τὸ καταστρεπτικὸν πῦρ, διὰ τῆς στοργῆς τὴν στοργήν, διὰ τῆς ἔριδος τὴν ὀλεθρίαν ἔριδα».

7. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ Πλάτων ἐν τῷ Τιμαίῳ τὴν ψυχὴν συνιστᾷ ἐκ τῶν στοιχείων (4), Διότι ἔλεγεν ὅτι διὰ τοῦ ὁμοίου γινώσκεται τὸ ὅμοιον, καὶ ὅτι τὰ πράγματα ἀποτελοῦνται ἐκ τῶν ἀρχῶν. Τὰ αὐτὰ ἐξετέθησαν ἐν τῷ συγγράμματι «Περὶ Φιλο-

---

1) Αὕτη εἶναι ἡ ἀρχὴ τῶν σοφιστῶν καὶ ἰδίᾳ τοῦ Πρωταγόρα.

2) Ὁ Ὅμηρος δῆλα δὴ ὑπελάμβανεν ὡς ταὐτὸν τὸν νοῦν καὶ τὴν ψυχήν.

3) Διότι ἄλλοτε διακρίνει καὶ ἄλλοτε συγχέει νοῦν καὶ ψυχήν.

4) Οὐχὶ ἐκ τῶν τεσσάρων στοιχείων, ἀλλ' «ἐκ τῆς ἀμερίστου φύσεως καὶ ἀΰλου καὶ ἀσωμάτου καὶ ἐκ τῆς σωματικῆς καὶ μεριστῆς μέση μεταξῦ αὐτῶν συνεκράθη ἡ ψυχή» λέγει ὁ Πλάτων ἐν τῷ Τιμαίῳ.

σοφίας» ἐπιγραφόμενον (1), ὅπου ὁρίζει, ὅτι τὸ ζῷον αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ γεννᾶται ἐκ τῆς ἰδέας τοῦ ἑνὸς καὶ ἐκ τοῦ πρώτου μήκους καὶ πλάτους καὶ βάθους (2), τὰ δ' ἄλλα ὄντα κατὰ τὸν ὅμοιον τρόπον. Προσέτι δὲ λέγει κατ' ἄλλην ἔποψιν, ὅτι ὁ νοῦς μὲν εἶναι τὸ ἕν, ἐπιστήμη δὲ τὰ δύο, διότι ἀφ' ἑνός τινος κινουμένη φθάνει εἰς τὴν ἑνότητα· δόξα δὲ εἶναι ὁ ἀριθμὸς τοῦ ἐπιπέδου, καὶ αἴσθησις ὁ ἀριθμὸς τοῦ στερεοῦ. Διότι ἔλεγεν, ὅτι οἱ ἀριθμοὶ εἶναι αὐταὶ αἱ ἰδέαι καὶ αἱ ἀρχαὶ τῶν πραγμάτων, καὶ ὅτι ἀποτελοῦνται ἐκ τῶν στοιχείων. Γινώσκονται δὲ τὰ πράγματα, ἄλλα μὲν διὰ τοῦ νοῦ, ἄλλα δὲ διὰ τῆς ἐπιστήμης, ἄλλα διὰ τῆς δόξης καὶ ἄλλα διὰ τῆς αἰσθήσεως, ἰδέαι δὲ τῶν πραγμάτων εἶναι οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι.

8. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ψυχὴ ἐθεωρεῖτο ὅτι εἶναί τι τὸ ὁποῖον καὶ κινεῖ καὶ γινώσκει, τινὲς (3) συνεδύασαν καὶ τὰ δύο ταῦτα χαρακτηριστικὰ καὶ ὥρισαν ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἀριθμὸς κινῶν ἑαυτόν.

9. Διαφωνοῦσιν ὅμως οἱ φιλόσοφοι οὗτοι περὶ τῶν ἀρχῶν ποῖαι καὶ πόσαι εἶναι αὗται. Μάλιστα οἱ θεωροῦντες αὐτὰς σωματικὰς διαφωνοῦσι πρὸς τοὺς θεωροῦντας αὐτὰς ἀσωμάτους· πρὸς τούτους δὲ διαφωνοῦσιν ἐκεῖνοι, οἵτινες συνεδύασαν ταῦτα καὶ εἶπον ὅτι αἱ ἀρχαὶ εἶναι ἐξ ἀμφοτέρων (σωματικαὶ καὶ ἀσώματοι).

10. Διαφωνοῦσι δὲ καὶ περὶ τοῦ πλήθους τῶν ἀρχῶν (στοιχείων)· οἱ μὲν λέγουσιν ὅτι εἶναι μία ἀρχή, οἱ δὲ ὅτι εἶναι περισσότεραι, συμφώνως δὲ μὲ ταῦτα ἐξηγοῦσι τὴν ψυχήν. Προσέτι δὲ παρεδέχθησαν, οὐχὶ ἄνευ λόγου, ὅτι τὸ νὰ παράγωσι κίνησιν εἶναι αὐτὴ ἡ φύσις τῶν πρώτων αἰτιῶν.

11. Ὅθεν τινὲς ἐδόξασαν ὅτι πῦρ εἶναι ἡ ψυχή· διότι τὸ πῦρ καὶ μικρότατα ἔχει τὰ μέρη καὶ εἶναι ἐκ πάντων τῶν στοιχείων τὸ μᾶλλον ἀσώματον, προσέτι δὲ εἶναι αὐτοκίνητον καὶ κινεῖ τὰ ἄλλα πρῶτον αὐτό.

---

1) Ἄγνωστον εἶναι τοιοῦτον σύγγραμμα· ἴσως ἐννοεῖ τὴν προφορικὴν διδασκαλίαν τοῦ Πλάτωνος.

2) Τὸ μῆκος ἔχει μίαν διεύθυνσιν, τὸ πλάτος δύο, καὶ τὸ βάθος τρεῖς διευθύνσεις.

3) Ὁ Ξενοκράτης, ὁ ὁποῖος διεδέχθη τὸν Σπεύσιππον ὡς σχολάρχης τῆς Ἀκαδημίας.

12. Ὁ Δημόκριτος δὲ σαφέστερον ἐξηγήθη εἰπὼν τὴν αἰτίαν ἑκάστου τῶν δύο τούτων χαρακτηριστικῶν (1). Εἶπε δηλ. ὅτι ψυχὴ καὶ νοῦς εἶναι τὸ αὐτό, διότι ἡ ψυχὴ εἶναι ἓν ἐκ τῶν πρώτων καὶ ἀδιαιρέτων σωμάτων, καὶ κινεῖ ἕνεκα τῆς σμικρότητος τῶν μερῶν αὐτῆς καὶ ἕνεκα τοῦ σχήματός της· εὐκινητότατον δὲ ἐκ τῶν σχημάτων ἔλεγεν ὅτι εἶναι τὸ σφαιροειδές, καὶ ὅτι τοιοῦτον ἔχει τὸ σχῆμα ὁ νοῦς καὶ τὸ πῦρ.

13. Ὁ Ἀναξαγόρας μὲν φαίνεται ὅτι ἄλλο θεωρεῖ τὴν ψυχὴν καὶ ἄλλο τὸ σῶμα, ὡς εἴπομεν καὶ πρότερον· μεταχειρίζεται ὅμως καὶ τὰ δύο ὡς μίαν μόνην φύσιν, πλὴν ὅτι τὸν νοῦν θέτει πρὸ παντὸς ἄλλου ὡς ἀρχὴν πάντων τῶν πραγμάτων. Οὕτω λέγει ὅτι ἐκ τῶν ὄντων μόνος ὁ νοῦς εἶναι ἁπλοῦς καὶ ἀμιγὴς καὶ καθαρός· ἀποδίδει ὅμως εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἀρχὴν ἀμφότερα, καὶ τὸ γινώσκειν καὶ τὸ κινεῖν, διότι λέγει ὅτι ὁ νοῦς ἐκίνησε τὸ πᾶν.

14. Φαίνεται δὲ ὅτι καὶ ὁ Θαλῆς, ἐξ ὅσων ἀναφέρουσι περὶ αὐτοῦ, ὑπέλαβεν ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι κινητικόν τι, ἐὰν ἀληθῶς ἔλεγεν ὅτι ἡ μαγνῆτις λίθος ἔχει ψυχήν, διότι κινεῖ τὸν σίδηρον.

15. Διογένης δὲ ὁ Ἀπολλωνιάτης ἔλεγε, καθὼς καὶ ἄλλοι τινές, ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἀήρ, διότι ἐπίστευσεν ὅτι ἐκ πάντων τῶν σωμάτων ὁ ἀὴρ ἔχει τὰ σμικρότατα μέρη καὶ εἶναι ἡ ἀρχὴ πάντων. Καὶ διὰ τοῦτο ἡ ψυχὴ καὶ γινώσκει καὶ κινεῖ, καὶ καθ' ὅσον μὲν εἶναι αἰτία πρώτη καὶ ἐκ ταύτης προέρχονται τὰ λοιπά, γινώσκει τὰ πράγματα, καθ' ὅσον δὲ ἔχει τὰ μέρη σμικρότατα, εἶναι κινητική.

16. Καὶ ὁ Ἡράκλειτος δὲ ἔλεγεν, ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ πρώτη ἀρχή, διότι παρεδέχετο ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ ἀναθυμίασις, ἐκ τῆς ὁποίας οὗτος συνιστᾷ τὰ ἄλλα, καὶ προσέτι ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι τὸ μᾶλλον ἀσώματον ὂν καὶ ἐν ἀδιαλείπτῳ ῥοῇ, καὶ ὅτι τὸ κινούμενον γινώσκεται ὑπὸ τοῦ κινουμένου. Ἐφρόνει δὲ καὶ ἐκεῖνος ὅπως καὶ ἄλλοι πολλοί, ὅτι τὰ ὄντα εἶναι ἐν κινήσει.

---

1) Ὅτι κινεῖ ἑαυτὴν καὶ κινεῖ τὰ ἄλλα.

17. Ὁμοίως δὲ πρὸς τούτους φαίνεται ὅτι καὶ ὁ Ἀλκμαίων ἐδόξαζε περὶ ψυχῆς· λέγει δηλ. ὅτι αὕτη εἶναι ἀθάνατος, διότι ὁμοιάζει μὲ τοὺς ἀθανάτους· ἔχει δὲ τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦτο, διότι πάντοτε κινεῖται· κινοῦνται δὲ καὶ πάντα τὰ θεῖα αἰωνίως, ἡ σελήνη, ὁ ἥλιος, οἱ ἀστέρες καὶ ὁ οὐρανὸς ὅλος.

18. Ἄλλοι δέ, παχυλωτέρας ἔχοντες δοξασίας, εἶπον ὅτι καὶ ὕδωρ εἶναι ἡ ψυχή, καθὼς ὁ Ἵππων. Φαίνονται δὲ ὅτι ἐπείσθησαν περὶ τούτου ἐκ τοῦ ζωικοῦ σπέρματος, διότι εἰς πάντα τὰ ὄντα τὸ σπέρμα εἶναι ὑγρόν· διὸ καὶ μέμφεται τοὺς λέγοντας ὅτι αἷμα εἶναι ἡ ψυχή, διότι ἡ γονὴ δὲν εἶναι αἷμα, αὐτὴ δὲ (τὸ σπέρμα) εἶναι ἡ πρώτη (ἡ στοιχειώδης) ψυχή.

19. Ἄλλοι ὅμως, καθὼς ὁ Κριτίας, λέγουσιν ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι τὸ αἷμα, διότι παραδέχονται ὅτι τὸ οἰκειότατον χαρακτηριστικὸν τῆς ψυχῆς εἶναι ἡ αἴσθησις, ἥτις ὑπάρχει εἰς τὴν ψυχὴν ἐξ αἰτίας τῆς φύσεως τοῦ αἵματος. Οὕτω πάντα τὰ στοιχεῖα ἔλαβον κριτὰς (ψήφους) πλὴν τῆς γῆς, τὴν ὁποίαν οὐδεὶς ἀνεκήρυξεν ὡς ἀρχὴν τῆς ψυχῆς, ἐκτὸς ἐάν τις εἶπεν ὅτι ἡ ψυχὴ συνίσταται ἐκ πάντων τῶν στοιχείων (1) ἢ ὅτι εἶναι πάντα τὰ στοιχεῖα.

20. Ὁρίζουσιν οὗτοι πάντες τὴν ψυχὴν οὕτως εἰπεῖν διὰ τριῶν γνωρισμάτων, ἤτοι τῆς κινήσεως, τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς ἀϋλότητος (2), ἕκαστον δὲ ἐκ τούτων ἀναφέρεται πάλιν εἰς τὰς στοιχειώδεις ἀρχάς. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ ὁρίζοντες τὴν ψυχὴν διὰ τοῦ γνωστικοῦ ὑπολαμβάνουσιν, ὅτι αὕτη εἶναι ἢ στοιχεῖον ἢ ἀποτελεῖται ἐκ τῶν στοιχείων, καὶ πάντες λέγουσιν ὅμοια πρὸς ἀλλήλους πλὴν ἑνός (3), διότι ἰσχυρίζονται ὅτι τὸ ὅμοιον γνωρίζεται διὰ τοῦ ὁμοίου· καὶ ἐπειδὴ ἡ ψυχὴ γινώσκει πάντα, διὰ τοῦτο συνιστῶσιν αὐτὴν ἐκ πασῶν τῶν ἀρχῶν (τῶν στοιχείων).

21. Ὅσοι λοιπὸν (4) λέγουσιν ὅτι μία μόνη ὑπάρχει αἰτία καὶ ἓν στοιχεῖον, οὗτοι ἰσχυρίζονται, ὅτι καὶ ἡ ψυχὴ εἶναι ἓν στοιχεῖον,

---

1) Ἐπομένως καὶ ἐκ τῆς γῆς.
2) Προηγουμένως εἶπε μόνα τὰ δύο πρῶτα, τώρα προσθέτει καὶ τὸ ἀσώματον.
3) Πιθανῶς πλὴν τοῦ Ἀναξαγόρα.
4) Ὡς οἱ Ἴωνες φιλόσοφοι.

λ. χ. πῦρ ἢ ἀήρ. Οἱ δὲ παραδεχόμενοι περισσοτέρας ἀρχάς, οὗτοι λέγουσιν, ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι πολλαπλῆ.

22. Μόνος δὲ ὁ Ἀναξαγόρας λέγει, ὅτι ὁ νοῦς εἶναι ἀπαθὴς καὶ οὐδὲν κοινὸν ἔχει μὲ τὰ ἄλλα πάντα. Ἀλλά, ἐὰν τοιοῦτος εἶναι ὁ νοῦς, πῶς δύναται νὰ γνωρίζῃ καὶ διὰ ποίαν αἰτίαν, οὔτε ὁ Ἀναξαγόρας εἶπεν οὔτε ἐξ ὅσων ἔγραψεν εἶναι φανερόν. Ὅσοι δὲ παραδέχονται[1] ἀντιθέσεις μεταξὺ τῶν ἀρχῶν, οὗτοι καὶ τὴν ψυχὴν συνιστῶσιν ἐκ τῶν ἀντιθέτων· οἱ δὲ παραδεχόμενοι[2] τὸ ἓν ἐκ τῶν ἐναντίων, λ. χ. ἢ θερμὸν ἢ ψυχρὸν ἢ τοιοῦτόν τι ἄλλο, οὗτοι ἰσχυρίζονται ὅτι καὶ ἡ ψυχὴ εἶναι ὁμοίως ἓν ἐκ τούτων. Διὰ τοῦτο τινὲς παρακολουθοῦσι καὶ τὴν παραγωγὴν τῶν λέξεων καὶ οἱ μὲν λέγοντες ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι τὸ θερμόν, ἰσχυρίζονται ὅτι διὰ τοῦτο (διὰ τὸ ζέειν) ὠνομάσθη ζωή, οἱ δὲ λέγοντες ὅτι εἶναι τὸ ψυχρόν, ἰσχυρίζονται ὅτι διὰ τὴν ἀναπνοὴν καὶ τὴν ἐκ ταύτης ψῦξιν ἐκλήθη ψυχή.

Ταῦτα εἶναι λοιπὸν τὰ περὶ τῆς ψυχῆς παραδοθέντα ὑπὸ τῶν προγενεστέρων, καὶ οὗτοι οἱ λόγοι δι' οὓς τοιαῦτα εἶπον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἀναίρεσις τῶν λεγόντων ὅτι ἡ κίνησις εἶναι ἡ οὐσία τῆς ψυχῆς.— Διαίρεσις τῆς κινήσεως εἰς αὐτοκινησίαν καὶ ἑτεροκινησίαν. — Ἀναίρεσις δόξης Δημοκρίτου—καὶ τῶν θεωριῶν τοῦ Τιμαίου. —Πᾶσαι αἱ θεωρίαι περὶ ψυχῆς ἔχουσι τὸ ἐλάττωμα ὅτι δὲν ἐξετάζουσιν καὶ τὸ σῶμα.

---

1. Πρέπει νῦν νὰ ἐξετάσωμεν πρῶτον τὰ περὶ τῆς κινήσεως λεχθέντα. Διότι ἴσως ὄχι μόνον εἶναι ψεῦδος τὸ ὅτι ἡ οὐσία τῆς ψυχῆς εἶναι τοιαύτη, ὅπως ἰσχυρίζονται[3] οἱ λέγοντες, ὅτι ἡ

---

1) Οἱ Πυθαγορικοί, οἵτινες ἔλεγον, ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἁρμονία ἐναντίων.

2) Ὁ Ἡράκλειτος, ὁ Ἐμπεδοκλῆς, ὁ Ἵππων, καὶ ἴσως ὁπυθαγορίζων Ἀλκμαίων.

3) Ὡς ὁ Πλάτων.

ψυχὴ εἶναι τὸ κινοῦν ἑαυτὸ ἢ τὸ δυνάμενον νὰ κινῇ ἑαυτό, ἀλλ' εἶναι τῶν ἀδυνάτων νὰ ἔχῃ κίνησιν (1)

2. Ὅτι λοιπὸν δὲν εἶναι ἀναγκαῖον τὸ κινοῦν νὰ κινῆται καὶ αὐτό, ἀπεδείχθη πρότερον (2). Ἐπειδὴ δὲ κατὰ δύο τρόπους δύναται πᾶν πρᾶγμα νὰ κινῆται, δηλαδὴ ἢ ὑπ' ἄλλου (καθ' ἕτερον), ἢ ὑφ' ἑαυτοῦ (καθ' ἑαυτό), καθ' ἕτερον λέγοντες ἐννοοῦμεν ὅτι πρᾶγμά τι κινεῖται, διότι εὑρίσκεται ἐντὸς ἄλλου κινουμένου, ὡς π. χ. οἱ ἐπιβάται τοῦ πλοίου, οἵτινες βεβαίως δὲν κινοῦνται ὁμοίως, ὅπως κινεῖται τὸ πλοῖον· διότι τοῦτο μὲν κινεῖται καθ' ἑαυτό, οἱ δὲ πλέοντες κινοῦνται μόνον διότι εἶναι ἐντὸς τοῦ κινουμένου. Τοῦτο δ' εἶναι φανερὸν καὶ εἰς τὰ μέλη τοῦ σώματος· ἡ βάδισις δηλ. εἶναι οἰκεία κίνησις τῶν ποδῶν, αὕτη δὲ εἶναι συνάμα καὶ κίνησις τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ὅμως τώρα δὲν εἶναι οἰκεία κίνησις τῶν ἐπιβατῶν. Ἐπειδὴ λοιπὸν κατὰ δύο τρόπους λέγεται ἡ κίνησις, τώρα ἂς ἐξετάσωμεν ἂν ἡ ψυχὴ κινεῖται καθ' ἑαυτὴν ἢ μόνον μετέχει τῆς κινήσεως.

3. Ἐπειδὴ δὲ τέσσαρες εἶναι αἱ κινήσεις, τοπικὴ κίνησις, μεταβολή, ἐλάττωσις καὶ αὔξησις (3), ἡ ψυχὴ δυνατὸν νὰ κινῆται ἢ κατὰ μίαν τούτων τῶν κινήσεων ἢ κατὰ περισσοτέρας ἢ κατὰ πάσας. Καὶ ἂν κινῆται οὐχὶ κατὰ συμβεβηκός (καθ' ἕτερον), ἡ κίνησις θὰ ὑπάρχῃ ἐκ φύσεως εἰς αὐτήν· καὶ ἂν ἡ κίνησις εἶναι φυσικὴ εἰς αὐτήν, ἔχει καὶ οἰκεῖον τόπον, διότι πᾶσαι αἱ εἰρημέναι κινήσεις γίνονται ἐν τόπῳ. Ἐὰν δὲ ἡ οὐσία τῆς ψυχῆς εἶναι τὸ νὰ κινῇ ἑαυτήν, ἡ κίνησις θὰ ὑπάρχῃ εἰς αὐτὴν οὐχὶ κατὰ συμβεβηκός, καθὼς ὑπάρχει λ. χ. εἰς τὴν λευκότητα ἢ εἰς μῆκος τριῶν πήχεων· διότι καὶ ταῦτα κινοῦνται, ἀλλὰ κατὰ συμβεβηκός, ἤτοι τὸ σῶμα, ἐν τῷ ὁποίῳ ὑπάρχουσιν, αὐτὸ κινεῖται. Διὰ τοῦτο καὶ δὲν ὑπάρχει τόπος τούτων (τῶν συμβεβηκότων), τῆς ψυχῆς ὅμως θὰ ὑπάρχῃ τόπος, ἐὰν ἐκ φύσεως κινῆται (4).

---

1) Ὁ Ἀριστ. θεωρεῖ τὴν ψυχὴν ὡς κινοῦν ἀκίνητον, ὡς δίδουσαν τὴν κίνησιν χωρὶς αὐτὴ νὰ κινῆται.

2) Εἰς τὰ Φυσικὰ τοῦ Ἀριστ.

3) Ἀλλαχοῦ προσθέτει τὴν γένεσιν καὶ τὴν φθοράν.

4) Πρῶτον λοιπὸν ἐπιχείρημα κατὰ τῆς Πλατ. διδασκαλίας, ὅτι ἡ κίνησις

4. Προσέτι δὲ ἐὰν φύσει κινῆται, δύναται καὶ διὰ τῆς βίας νὰ κινῆται· καὶ ἂν διὰ τῆς βίας τότε καὶ ἐκ φύσεως (1). Ταὐτὰ λέγομεν καὶ περὶ ἠρεμίας. Διότι εἰς ταύτην τὴν κατάστασιν, εἰς τὴν ὁποίαν κινεῖταί τι ἐκ φύσεως, εἰς ταύτην φθάνον ὁμοίως ἠρεμεῖ ἐκ φύσεως· ὁμοίως δὲ καὶ εἰς ἣν θέσιν κινεῖται διὰ βίας, ἐκεῖ καὶ ἠρεμεῖ διὰ τῆς βίας. Ποῖαι δὲ εἶναι αἱ βεβιασμέναι τῆς ψυχῆς κινήσεις καὶ ἠρεμίαι, δὲν εἶναι εὔκολον νὰ εἴπωμεν οὐδὲ κατ' εἰκασίαν, ἐὰν θέλωμεν (2).

5. Προσέτι δέ, ἐὰν ἡ ψυχὴ κινῆται ἄνω, εἶναι πῦρ, ἐὰν δὲ κάτω, εἶναι γῆ, διότι τῶν σωμάτων τούτων αὗται εἶναι αἱ κινήσεις.

6. Ὁ αὐτὸς δὲ συλλογισμὸς ἰσχύει καὶ περὶ τῶν διαμέσων κινήσεων (ἐμπρός, ὀπίσω κ. λ.). Προσέτι, ἐπειδὴ ἡ ψυχὴ φαίνεται ὅτι κινεῖ τὸ σῶμα, εὔλογον εἶναι νὰ δίδῃ αὐτῷ τὰς κινήσεις, τὰς ὁποίας καὶ αὐτὴ κάμνει· καὶ ἂν τοῦτο εἶναι ἀληθές, θὰ εἶναι ἀληθές, καὶ ἂν εἴπωμεν ἀντιστρόφως, ὅτι τὰς κινήσεις τὰς ὁποίας ποιεῖ τὸ σῶμα, ταύτας κινεῖται καὶ αὐτή. Ἀλλὰ τὸ σῶμα κινεῖται κατὰ τόπον, ἄρα καὶ ἡ ψυχὴ μεταβάλλει τόπον ὡς τὸ σῶμα, μετατιθεμένη ἢ ὅλη ἢ κατὰ μέρη. Καὶ ἂν τοῦτο εἶναι δυνατόν, τότε δύναται καὶ ἐξελθοῦσα νὰ εἰσέλθῃ πάλιν εἰς τὸ σῶμα. Ἐκ τούτου δὲ ἕπεται τὸ ἀδύνατον ὅτι τὰ ἀποθανόντα ζῷα δύνανται νὰ ἀνίστανται.

7. Τὴν δὲ κατὰ συμβεβηκὸς κίνησιν (3) ἡ ψυχὴ θὰ ἠδύνατο καὶ νὰ δεχθῇ ὑπ' ἄλλου· διότι τὸ ζῷον δύναται νὰ σπρωχθῇ διὰ τῆς βίας. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀνάγκη ἐκεῖνο, ὅπερ ἔχει τὴν αὐτοκινη-

---

εἶναι ἡ οὐσία τῆς ψυχῆς, εἶναι ὅτι ἡ ψυχὴ θὰ ἦτο ἐν χώρῳ, ὑλική. 2) Ἡ ψυχὴ τότε ἠδύνατο νὰ κινῆται ὑπὸ ἐξωτερικῆς δυνάμεως.

1) Δηλ. ἡ παρὰ φύσιν κίνησις προϋποθέτει κίνησιν κατὰ φύσιν.

2) Ἡ ψυχὴ πρέπει νὰ τηρῆται εἰς ἠρεμίαν ὑπὸ ἐξωτερικῆς δυνάμεως, ἀλλ' αἱ βίαιαι αὗται καταστάσεις κινήσεως καὶ ἠρεμίας εἶναι ἀκατανόητοι. Ἕπονται τρία ἔτι ἐπιχειρήματα § 5–8.

3) Νῦν ἀναιρεῖ τὴν κατὰ συμβεβηκὸς κίνησιν, ἀφοῦ ἐπολέμησε τὴν ἰδιάζουσαν εἰς τὴν ψυχὴν κίνησιν.

σίαν ἐν τῇ οὐσίᾳ του, νὰ κινῆται ὑπ' ἄλλου, εἰ μὴ μόνον κατὰ συμβεβηκός, ὅπως οὐδὲ τὸ καθ' αὑτὸ καὶ δι' ἑαυτὸ ἀγαθὸν εἶναι ἀγαθὸν δι' ἄλλο καὶ χάριν ἄλλου. Ἡ δὲ ψυχὴ δύναταί τις νὰ εἴπῃ ὅτι, ἂν κινῆται ὑπό τινος, πρὸ πάντων ὑπὸ τῶν αἰσθητῶν κινεῖται.

8. Ἀλλ' ὅμως, καὶ ἂν ἡ ψυχὴ κινῇ αὐτὴ ἑαυτήν, καὶ αὐτὴ πρέπει νὰ κινῆται· καὶ ἂν πᾶσα κίνησις εἶναι ὡς μία μετάστασις τοῦ κινουμένου, καθ' ὅσον κινεῖται, καὶ ἡ ψυχὴ πρέπει νὰ μεθίσταται ἐκ τῆς οὐσίας της, ἐκτὸς ἐὰν κατὰ συμβεβηκὸς κινῇ ἑαυτήν, ἀλλὰ ἡ αὐτοκινησία ἀνήκει εἰς αὐτὴν τὴν οὐσίαν τῆς ψυχῆς.

9. Τινὲς δὲ λέγουσι καὶ ὅτι ἡ ψυχὴ κινεῖ οὕτω τὸ σῶμα, ἐν τῷ ὁποίῳ εἶναι, ὅπως καὶ αὐτὴ κινεῖται (1). Οὕτως ὁ Δημόκριτος λέγει ὅμοια σχεδὸν μὲ τὸν Φίλιππον τὸν κωμῳδοδιδάσκαλον, ὅστις ἔλεγεν ὅτι ὁ Δαίδαλος κατεσκεύασε ξυλίνην Ἀφροδίτην κινουμένην,ἐγχύσας χυτὸν ἄργυρον (ὑδράργυρον). Καὶ ὁ Δημόκριτος λέγει ὁμοίως ὅτι αἱ ἀδιαίρετοι σφαῖραι (τὰ ἄτομα) κινούμεναι, διότι ἐκ φύσεως οὐδέποτε μένουσιν ἀκίνητοι, συνεφέλκουσι καὶ κινοῦσι πάντα τὰ σώματα. Ἀλλ' ἡμεῖς θὰ ἐρωτήσωμεν αὐτόν, ἂν καὶ ἠρεμίαν παράγουσιν αὗται. Ἀλλὰ πῶς θὰ τὴν παραγάγωσιν, εἶναι δύσκολον ἢ μᾶλλον ἀδύνατον νὰ εἴπῃ (2). Οὐδόλως λοιπὸν φαίνεται ὅτι ἡ ψυχὴ κινεῖ τοιουτοτρόπως (σωματικῶς) τὸ ζῷον, ἀλλὰ διὰ θελήσεώς τινος καὶ νοήσεως κινεῖ αὐτό.

10. Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον ὅπως ὁ Δημόκριτος καὶ ὁ Τίμαιος φυσικῶς ἐξηγεῖ, πῶς ἡ ψυχὴ κινεῖ τὸ σῶμα· λέγει δηλ. ὅτι κινουμένη αὐτὴ κινεῖ καὶ τὸ σῶμα, μεθ' οὗ εἶναι συνδεδεμένη. Διότι λέγων ὅτι εἶναι συντεθειμένη ἐκ τῶν στοιχείων καὶ διηρημένη κατὰ τοὺς ἁρμονικοὺς ἀριθμούς, ἵνα ἔχῃ ἔμφυτον τὸ αἴσθημα τῆς ἁρμονίας καὶ ἵνα ὅλη ἐκτελῇ κινήσεις ἁρμονικάς, τὴν εὐθεῖαν γραμμὴν ὁ Τίμαιος ἔκαμψεν εἰς κύκλον, καὶ διαιρέσας τὸν ἕνα κύκλον

---

1) Οὕτω θὰ μετέδιδεν εἰς τὸ σῶμα τὴν κίνησιν, ἣν ἔλαβεν ἔξωθεν.

2) Διότι τὰ κινοῦντα τὴν ψυχὴν ἄτομα εἶναι ἀεικίνητα· πῶς λοιπὸν δύναται νὰ ἠρεμήσῃ τὸ σῶμα ;

εἰς δύο κύκλους κατὰ δύο σημεῖα ἡνωμένους, πάλιν τὸν ἕνα διῆρεσεν εἰς ἑπτὰ κύκλους, διότι ἐνόμιζεν ὅτι αἱ κινήσεις (αἱ τροχιαὶ) τοῦ οὐρανοῦ εἶναι αὐταὶ τῆς ψυχῆς αἱ κινήσεις.

11. Ἀλλὰ πρῶτον δὲν λέγει ὀρθῶς, ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι μέγεθος (1). Διότι δοξάζει ὅτι ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου εἶναι σχεδὸν τοιαύτη, ὁποῖος εἶναι ὁ καλούμενος νοῦς (2), οὐχὶ δὲ βεβαίως ὁποία εἶναι ἡ αἰσθητικὴ ψυχὴ οὐδὲ ὁποία εἶναι ἡ ἐπιθυμητικὴ ψυχή, διότι ἡ κίνησις τούτων δὲν εἶναι κυκλικὴ φορά.

12. Ὁ νοῦς ὅμως εἶναι εἷς καὶ συνεχής, ὅπως καὶ ἡ νόησις· ἡ δὲ νόησις εἶναι τὰ νοήματα· ταῦτα δὲ συνεχόμενα ἀποτελοῦσιν ἑνότητα, ὅπως ὁ ἀριθμὸς (3) ἀλλ' οὐχὶ ὅπως τὸ μέγεθος (4). Διὰ τοῦτο οὐδὲ ὁ νοῦς εἶναι συνεχὴς κατὰ τοιοῦτον τρόπον ἀλλ' εἶναι ἢ ἀμερὴς ἢ οὐχὶ συνεχὴς ὡς μέγεθός τι. Διότι, ἂν εἶναι μέγεθος, πῶς νοεῖ ; Νοεῖ ὅλος ἢ διά τινος τῶν μερῶν του ; Καὶ τὸ μέρος τοῦτο ἔχει μέγεθος ἢ εἶναι ἓν σημεῖον, ἂν δύναταί τις καὶ τὸ σημεῖον νὰ ὀνομάσῃ μέρος ;

13. Ἐὰν δὲ εἶναι σημεῖον, ἐπειδὴ τὰ σημεῖα εἶναι ἄπειρα, φανερὸν εἶναι ὅτι ὁ νοῦς οὐδέποτε θὰ διατρέξῃ αὐτά. Ἐὰν δὲ εἶναι μέγεθος, τότε ὁ νοῦς νοεῖ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα πολλάκις ἢ ἀπειράκις (5). Ἀλλ' ἵνα ὁ νοῦς νοῇ δύναται καὶ ἅπαξ νὰ νοήσῃ τι· ἐὰν ὅμως ἀρκῇ ἡ ψυχὴ νὰ θίξῃ τὰ πράγματα δι' οἱουδήποτε τῶν μερῶν της, τίς ἡ χρεία νὰ κινῆται κυκλικῶς ἢ καὶ νὰ ἔχῃ μέγεθος ;

---

1) Ὁ Πλάτων, εἰπὼν ὅτι ἡ ψυχὴ μερίζεται καὶ ὑποδιαιρεῖται, εἶπεν ὅτι αὕτη εἶναι μέγεθος. Βλέπε τὴν Πλατωνικὴν ψυχογονίαν ἐν Τιμ. 34 A, 36 C.

2) Ὁ νοῦς δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς μέγεθος, οὔτε ὁμοιάζει μὲ τὴν αἴσθησιν ἢ τὴν ἐπιθυμίαν, αἵτινες κινοῦνται κατ' εὐθεῖαν γραμμὴν πρός τι ἢ ἔκ τινος ἀντικειμένου. Ὁ νοῦς ὅμως ἀντικείμενον ἔχων ἑαυτόν, τὰ νοητά, ἐπιστρέφει εἰς ἑαυτὸν καὶ κάμνει κυκλικὴν κίνησιν.

3) Αἱ μονάδες αἱ ἀποτελοῦσαι ἕνα ἀριθμὸν εἶναι συνεχεῖς, διότι ἀποτελοῦσι συνηνωμέναι ἓν ὅλον, ὅπερ εἶναι αὐτὸς ὁ ἀριθμός.

4) Τὰ μέρη εἶναι συνεχῆ καὶ συνέχονται πρὸς ἄλληλα.

5) Διότι ὑπάρχει εἷς τι μέγεθος ἄπειρος ἀριθμὸς σημείων, ἐν οἷς τὸ μέγεθος τοῦτο δύναται νὰ θίγηται καὶ ἡ νόησις θὰ πολλαπλασιάζηται τοσάκις ὅσα εἶναι τὰ σημεῖα, ἐνῷ ἡ ἐνέργεια τῆς νοήσεως εἶναι ἐνιαία.

Ἐὰν δέ, ἵνα νοῇ ὁ νοῦς, ἀναγκαῖον εἶναι νὰ θίγῃ τὰ πράγματα κατὰ τέλειον κύκλον, πρὸς τί ἡ θίξις διὰ τῶν μερῶν ; Προσέτι πῶς ἡ ψυχὴ τὸ ἔχον μέρη θὰ νοῇ διὰ τοῦ ἀμεροῦς, ἢ τὸ ἀμερὲς πῶς θὰ νοῇ διὰ τοῦ ἔχοντος μέρη ; Κατ' ἀνάγκην ὅμως ὁ νοῦς εἶναι ὁ κύκλος οὗτος· διότι κίνησις τοῦ νοῦ εἶναι ἡ νόησις, ὅπως κίνησις τοῦ κύκλου εἶναι ἡ περιφερικὴ κίνησις.

14. Ἐὰν λοιπὸν ἡ νόησις εἶναι περιφερικὴ κίνησις (1), τότε καὶ ὁ νοῦς θὰ εἶναι αὐτὸς ὁ κύκλος, τοῦ ὁποίου ἡ νόησις θὰ εἶναι ἡ περιφερικὴ κίνησις. Καὶ ὁ νοῦς θὰ νοῇ τι αἰωνίως καὶ κατ'ἀνάγκην, ἀφοῦ ἡ περιφερικὴ κίνησις εἶναι αἰώνιος. Ἀλλ' εἶναι ἀδύνατον τοῦτο. Τῷ ὄντι τὰ μὲν πρακτικὰ νοήματα ἔχουσι πέρατα, διότι πάντα ἔχουσι σκοπὸν ἄλλον (ἐξωτερικόν)· τὰ δὲ θεωρητικὰ ἐπίσης περιορίζονται ὑπὸ τῶν λόγων.Πᾶς δὲ λόγος εἶναι ἢ ὁρισμὸς ἢ ἀπόδειξις. Καὶ ἡ μὲν ἀπόδειξις ὁρμᾶται ἀπό τινος ἀρχῆς καὶ ἔχει τρόπον τινὰ ὡς τέλος τὸν συλλογισμὸν ἢ τὸ συμπέρασμα. Ἐὰν δὲ αἱ ἀποδείξεις δὲν συμπεραίνωσιν, ὅμως δὲν ἐπανέρχονται τοὐλάχιστον πάλιν εἰς τὴν ἀρχήν των, ἀλλὰ προσλαμβάνουσαι πάντοτε ἕνα μέσον καὶ ἕνα ἄκρον προχωροῦσι κατ' εὐθεῖαν γραμμήν, ἐνῷ ἡ περιφερικὴ κίνησις πάλιν ἐπανακάμπτει εἰς τὴν ἀρχήν. Οἱ δὲ ὁρισμοὶ εἶναι πάντες πεπερασμένοι.

15. Προσέτι, ἂν ἡ αὐτὴ περιφερικὴ κίνησις ἐπαναληφθῇ πολλάκις, πρέπει καὶ ὁ νοῦς νὰ νοήσῃ πολλάκις τὸ αὐτὸ πρᾶγμα.

16. Προσέτι ἡ νόησις ὁμοιάζει μᾶλλον μὲ ἠρεμίαν τινὰ καὶ στάσιν παρὰ μὲ κίνησιν, ὁμοίως δὲ καὶ ὁ συλλογισμός.

17. Ἀλλ' ἀκόμη, οὐδὲ εὐδαιμονίαν φέρει τὸ μὴ ὂν εὔκολον, ἄλλα βίαιον. Καὶ ἂν ἡ κίνησις δὲν εἶναι ἡ οὐσία τῆς ψυχῆς, αὕτη θὰ κινῆται παρὰ τὴν φύσιν της.(2) Δυσάρεστον δὲ εἶναι καὶ

---

1) Ἐπειδὴ κατὰ τὸν Τίμαιον ἡ κίνησις τοῦ κύκλου τοῦ παντὸς εἶναι ἀΐδιος,ἀνάγκη καὶ ἡ ἐνέργεια τοῦ νοῦ, ὅστις συνταυτίζεται μὲ τὸν κύκλον τοῦτον,νὰ εἶναι ἀΐδιος, ἤτοι ἄπειρος καὶ ἀπεριόριστος. Ἀλλὰ πᾶσα ἐνέργεια τοῦ νοῦ εἶναι περιωρισμένη, ἄρα ψευδὴς ἡ θεωρία τοῦ Τιμαίου—Ὁ Πλάτων ὅμως ὁμιλεῖ περὶ τῆς ψυχῆς τοῦ κόσμου.

2) Ἑπομένως θὰ ἦτο δυστυχής, διότι θὰ ὑφίστατο βίαν.

τὸ νὰ εἶναι συνδεδεμένη μὲ τὸ σῶμα (1) καὶ νὰ μὴ δύναται νὰ ἀποχωρισθῇ ἀπ' αὐτοῦ, καὶ προσέτι ἀποφευκτόν, ἐὰν εἶναι προτιμότερον εἰς τὸν νοῦν νὰ μὴ εἶναι ἡνωμένος μὲ τὸ σῶμα, καθὼς συνήθως λέγεται καὶ πολλοὶ παραδέχονται.

18. Ἄγνωστος δὲ μένει καὶ ἡ αἰτία τῆς κυκλικῆς κινήσεως τοῦ οὐρανοῦ. Διότι οὔτε ἡ οὐσία τῆς ψυχῆς εἶναι αἰτία τῆς κυκλικῆς φορᾶς αὐτῆς (2), ἀλλὰ κατὰ συμβεβηκὸς αὕτη κινεῖται τοιουτοτρόπως. Οὔτε τὸ σῶμα εἶναι αἴτιον, ἀλλ' ἡ ψυχὴ μᾶλλον εἶναι αἴτιον τῆς κινήσεως τοῦ σώματος. Ἀλλὰ προσέτι δὲν λέγουσιν οὐδὲ ὅτι ἡ κίνησις αὕτη εἶναι καλυτέρα κατάστασις· καὶ ὅμως ἔπρεπε νὰ ῥηθῇ ὅτι διὰ τοῦτο ὁ Θεὸς ἐποίησε τὴν ψυχὴν νὰ κινῆται κυκλικῶς (3), διότι εἶναι καλύτερον εἰς αὐτὴν νὰ κινῆται παρὰ νὰ μένῃ ἀκίνητος καὶ νὰ κινῆται οὕτως εἶναι καλύτερον παρὰ ἄλλως.

22. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ σκέψις αὕτη ἀνήκει μᾶλλον εἰς ἄλλας μελέτας, ἃς ἀφήσωμεν τώρα αὐτήν. Συμβαίνει ὅμως καὶ εἰς ταύτην καὶ εἰς τὰς πλείστας τῶν περὶ τῆς ψυχῆς θεωριῶν τὸ ἄτοπον τοῦτο· συνδέουσι δηλαδὴ τὴν ψυχὴν μὲ τὸ σῶμα καὶ τὴν θέτουσιν ἐν αὐτῷ, χωρὶς νὰ προσδιορίσωσι διὰ ποίαν αἰτίαν γίνεται τοῦτο καὶ ποία εἶναι ἡ σχέσις τοῦ σώματος μὲ τὴν ψυχήν. Καὶ ὅμως φανερὸν ὅτι τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖον· διότι ἕνεκα τῆς κοινωνίας αὐτῶν τὸ μὲν ἐνεργεῖ, τὸ δὲ πάσχει, καὶ τὸ μὲν κινεῖται, τὸ δὲ κινεῖ· οὐδεμία δὲ τῶν προσαλλήλων τούτων σχέσεων ὑπάρχει μεταξὺ τῶν τυχόντων πραγμάτων.

23. Ἄλλοι δὲ ἐπιχειροῦσι μόνον νὰ εἴπωσιν ὁποῖόν τι εἶνε ἡ ψυχή, ἀλλὰ περὶ τοῦ σώματος, ὅπερ θὰ δεχθῇ αὐτήν, οὐδὲν πλέον προσδιορίζουσιν, ὡς ἐὰν ἦτο δυνατόν, καθὼς λέγουσιν οἱ

---

1) Ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου εἶναι ἡνωμένη μὲ τὸ σῶμα τοῦ κόσμου.

2) Ἀλλ' ὁ Πλάτων θεωρεῖ τὴν ψυχὴν ὡς τὴν αἰτίαν τῆς κινήσεως ἀναφορικῶς πρὸς τὸ σῶμα τοῦ κόσμου.

3) Ὁ Πλάτων ὅμως ἐξηγεῖται περὶ τούτου.

Πυθαγορικοὶ μῦθοι, (1) ἡ τυχοῦσα ψυχὴ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ τυχὸν σῶμα, διότι εἶναι φανερόν, ὅτι ἕκαστον ἔχει ἴδιον εἶδος καὶ μορφήν. Παρόμοια δὲ λέγουσι ταῦτα, ὡς ἐάν τις ἤθελε λέγει ὅτι ἡ τεκτονικὴ εἰσδύει εἰς τοὺς αὐλούς, ἐνῷ ἀναγκαῖον εἶναι ἡ μὲν τέχνη νὰ μεταχειρίζηται τὰ οἰκεῖα αὐτῆς ὄργανα, ἡ δὲ ψυχὴ τὸ σῶμά της.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄

Ἀναίρεσις τῶν λεγόντων ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι 1ον ἁρμονία, 2ον Ἀριθμὸς κινῶν ἑαυτόν.

---

1. Καὶ ἄλλη τις γνώμη περὶ ψυχῆς εἶναι παραδεδομένη, καὶ πιστευτὴ ὑπὸ πολλῶν ὀλιγώτερον οὐδεμιᾶς ἐκ τῶν εἰρημένων, ἀπολογηθεῖσα δὲ καὶ ἐξετασθεῖσα καὶ εἰς τοὺς κοινῶς γενομένους λόγους· λέγουσι δηλ. ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἁρμονία τις, διότι καὶ ἡ ἁρμονία εἶναι μῖξις καὶ σύνθεσις ἐναντίων, καὶ τὸ σῶμα σύγκειται ἐξ ἐναντίων (2).

2, Ἀλλὰ καίτοι ἡ ἁρμονία εἶναι ἀναλογία τις ἢ συνδυασμὸς τῶν μιχθέντων πραγμάτων, ἡ ψυχὴ ὅμως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι οὐδὲν ἐκ τῶν δύο τούτων. Προσέτι τὸ παράγειν κίνησιν δὲν εἶναι ἴδιον τῆς ἁρμονίας, ἐνῷ εἰς τὴν ψυχὴν πρὸ πάντων ἀποδίδουσιν αὐτὸ πάντες σχεδόν. Ἡ λέξις πάλιν ἁρμονία ἁρμόζει εἰς τὴν ὑγίειαν καὶ ἐν γένει εἰς τὰς σωματικὰς ἀρετὰς μᾶλλον παρὰ εἰς τὴν ψυχήν. Φανερώτερον δὲ γίνεται τοῦτο, ἐὰν δοκιμάσωμεν νὰ ἀποδώσωμεν τὰ πάθη καὶ τὰς ἐνεργείας τῆς ψυχῆς δι' ἁρμονίας τινός· διότι εἶναι πολὺ δύσκολον νὰ τὰ συναρμόσωμεν.

---

1) Περὶ μετεμψυχώσεως.

2) Λ.χ. θερμῶν καὶ ψυχρῶν, ὑγρῶν καὶ ξηρῶν, σκληρῶν καὶ μαλακῶν κ.λ.

5. Προσέτι μεταχειριζόμεθα τὴν λέξιν ἁρμονίαν ἀποβλέποντες εἰς δύο σημασίας· κυριώτατα μὲν ἐκφράζομεν τὴν σύνθεσιν μεγεθῶν θεωρουμένων εἰς πράγματα, ἅτινα ἔχουσι κίνησιν καὶ θέσιν, ὅταν ταῦτα (1) συναρμόζωνται οὕτως, ὥστε δὲν δύνανται νὰ παραδεχθῶσι μεταξύ των οὐδὲν ὁμογενές. Ἔπειτα δὲ δηλοῦμεν καὶ τὴν ἀναλογίαν τῶν μεμιγμένων πραγμάτων. (2) Ἀλλ' οὔτε κατὰ τὴν μίαν οὔτε κατὰ τὴν ἄλλην σημασίαν δυνάμεθα εὐλόγως νὰ καλῶμεν τὴν ψυχὴν ἁρμονίαν. Ἡ μὲν σύνθεσις τῶν μερῶν τοῦ σώματος εὐκόλως δύναται νὰ ἐξετασθῇ. Διότι αἱ συνθέσεις τῶν μερῶν τούτων εἶναι καὶ πολλαὶ καὶ κατὰ διαφόρους τρόπους. Τίνων ὅμως μερῶν καὶ κατὰ ποῖον τρόπον εἶναι σύνθετος ὁ νοῦς; ἢ καὶ τὸ αἰσθητικὸν ἢ τὸ ὀρεκτικόν; Ὁμοίως ἄτοπον εἶναι νὰ ὑπολαμβάνωμεν ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι λόγος τῆς μίξεως. Διότι ἡ μῖξις τῶν στοιχείων εἰς τὴν μόρφωσιν τῆς σαρκὸς δὲν ἔχει τὸν αὐτὸν λόγον (ἀναλογίαν), τὸν ὁποῖον ἔχει ἡ μῖξις τῶν στοιχείων τοῦ ὀστοῦ. Θὰ συμβῇ λοιπὸν (τὸ ἄτοπον) νὰ ἔχῃ ἕκαστος ἡμῶν πολλὰς ψυχὰς καθ' ὅλον τὸ σῶμα, ἐὰν ὄντως πάντα τὰ μέρη τοῦ σώματος ἀποτελοῦνται ἐκ στοιχείων μεμιγμένων, ὁ δὲ λόγος τῆς μίξεως εἶναι ἡ ἁρμονία καὶ ἡ ψυχή.

6. Ἠδύνατό τις καὶ τοῦτο νὰ ἐρωτήσῃ τὸν Ἐμπεδοκλέα (3), ὁ ὁποῖος λέγει ὅτι ἕκαστον τῶν μικτῶν αὐτῶν στοιχείων ὑπάρχει ὑπό τινος ἀναλογίας διωρισμένον: τί ἐκ τῶν δύο, ἡ ψυχὴ εἶναι ὁ λόγος οὗτος, ἢ μᾶλλον ἄλλο τι οὖσα ἡ ψυχὴ προσφύεται εἰς τὰ μέλη τοῦ σώματος; Προσέτι ἡ φιλία (ὁ ἔρως) εἶναι αἰτία τῆς τυχούσης μίξεως ἢ τῆς κατὰ λόγον μίξεως; Καὶ αὐτὴ ἡ φιλία εἶναι ὁ λόγος ἢ ἄλλο τι διάφορον παρὰ τὸν λόγον;

---

1) λ. χ. ξύλα, λίθοι καὶ ἄλλα χρησιμεύοντα εἰς τὴν κατασκευὴν οἰκίας.

2) λ. χ. τὴν μουσικὴν ἁρμονίαν ἔχομεν μόνον, ὅταν δὲν εὑρίσκηται μεταξὺ τῶν φθόγγων ἀναλογία δυναμένη νὰ καταστήσῃ ὡραιοτέραν τὴν συμφωνίαν αὐτῶν.

3) Ὁ Ἐμπεδοκλῆς εἶπεν ὅτι πάντα τὰ σώματα ἀποτελοῦνται ἐκ τῶν αὐτῶν στοιχείων, καὶ μόνον ἐκ τῆς διαφόρου ἀναλογίας τῶν στοιχείων προέρχεται ἡ διαφορὰ τῶν σωμάτων.

7. Ταῦτα λοιπὸν τοιαύτας γεννῶσιν ἀπορίας. Ἐὰν ἡ ψυχὴ εἶναί τι διάφορον τῆς μίξεως, διατί ἄρά γε αὕτη φθείρεται ἅμα ὡς φθείρεται ἡ σὰρξ καὶ τὰ ἄλλα μέρη τοῦ ζῴου ; Πρὸς τούτοις ἐὰν ἕκαστον τῶν μερῶν τοῦ σώματος δὲν ἔχῃ ψυχήν, καὶ ἐὰν ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι ὁ λόγος τῆς μίξεως, τί εἶναι ἐκεῖνο ὅπερ φθείρεται ὅταν ἡ ψυχὴ ἀπολείπῃ τὸ σῶμα ; Ὅτι λοιπὸν οὔτε ἁρμονία δύναται νὰ εἶναι ἡ ψυχὴ οὔτε νὰ κινῆται κυκλικῶς, εἶναι φανερὸν ἐξ ὅσων εἴπομεν.

8. Ἀλλὰ ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν, κατὰ συμβεβηκὸς (1) δύναται νὰ κινῆται ἡ ψυχὴ καὶ νὰ κινῇ αὐτὴ ἑαυτήν, καθὼς π. χ. δύναται νὰ κινῆται μετὰ τοῦ σώματος ἐν τῷ ὁποίῳ εὑρίσκεται, τοῦτο δὲ νὰ κινῆται ὑπὸ τῆς ψυχῆς· ἄλλως δὲ δὲν δύναται νὰ κινῆται κατὰ τόπον ἡ ψυχή.

9. Ἀλλὰ μετὰ μείζονος λόγου δύναταί τις νὰ ἀμφιβάλῃ περὶ αὐτῆς ἂν κινεῖται, ἀποβλέψας εἰς τὰ ἑξῆς : Λέγομεν δηλαδὴ ὅτι ἡ ψυχὴ χαίρει, λυπεῖται, θαρρεῖ, φοβεῖται, προσέτι ὀργίζεται, αἰσθάνεται καὶ διανοεῖται, ταῦτα δὲ πάντα φαίνονται ὅτι εἶναι κινήσεις· καὶ ἐκ τούτου ἤθελε νομίσει τις ὅτι ἡ ψυχὴ κινεῖται.

10. Ἀλλὰ τοῦτο (2) δὲν εἶναι ἀναγκαῖον συμπέρασμα. Διότι καὶ ἂν βεβαίως τὸ λυπεῖσθαι ἢ χαίρειν ἢ διανοεῖσθαι εἶναι κυριώτατα κινήσεις, καὶ ἂν ἕκαστον τῶν παθῶν τούτων εἶναι μία κίνησις, πλὴν εἶναι κίνησις οὐχὶ τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ παράγεται ὑπὸ τῆς ψυχῆς, π. χ. τὸ ὀργίζεσθαι ἢ τὸ φοβεῖσθαι εἶναι τὸ νὰ κινῆται ἡ καρδία κατὰ ὡρισμένον τρόπον, καὶ τὸ διανοεῖσθαι εἶναι αὕτη ἴσως ἢ ἄλλη τις ἀνάλογος κίνησις. Τὰ πάθη δὲ ταῦτα συμβαίνουσιν ἄλλα μὲν διὰ τοπικῆς μεταθέσεως στοιχείων τινῶν τοῦ σώματος κινουμένων, ἄλλα δὲ δι' ἀλλοιώσεως, ἀλλὰ ποῖα εἶναι καὶ πῶς γίνονται τὰ πάθη ταῦτα πραγματευόμεθα ἀλλαχοῦ.

11. Ἀλλὰ νὰ λέγωμεν ὅτι ἡ ψυχὴ ὀργίζεται εἶναι τὸ αὐτὸ

---

1) Ἡ ψυχὴ κινεῖ τὸ σῶμα. Τούτου κινουμένου συμβαίνει νὰ κινῆται καὶ ἡ ψυχὴ κατὰ τόπον.

2) Ὅτι δηλ. ἡ ψυχὴ κινεῖται καθ' ὃν τρόπον ἐπίστευον οἱ ἀρχαιότεροι.

ὡς νὰ λέγωμεν, ὅτι ἡ ψυχὴ ὑφαίνει ἢ οἰκοδομεῖ· διὸ ὀρθότερον ἴσως εἶναι νὰ μὴ λέγωμεν ὅτι ἡ ψυχὴ ἐλεεῖ, ἢ μανθάνει ἢ διανοεῖται, ἀλλ' ὅτι ὁ ἄνθρωπος ποιεῖ ταῦτα διὰ τῆς ψυχῆς· καὶ ταῦτα χωρὶς νὰ νομίζωμεν ὅτι ἡ κίνησις εἶναι ἐν τῇ ψυχῇ, ἀλλὰ ὅτι ἔρχεται ἄλλοτε μὲν μέχρις αὐτῆς, ἄλλοτε δὲ ἀπ' αὐτῆς. Οὕτως ἡ μὲν αἴσθησις κινεῖται ἀπὸ τούτων τῶν ἐκτὸς πραγμάτων, ἐνῷ ἐν τῇ ἀναμνήσει ἡ κίνησις γίνεται ἀπ'αὐτῆς τῆς ψυχῆς πρὸς τοὺς ἐρεθισμοὺς ἢ τὰς ἐντυπώσεις τὰς διαμενούσας ἐν τοῖς αἰσθητηρίοις(1).

12. Ὁ δὲ νοῦς φαίνεται ὅτι εἶναι οὐσία τις, ἥτις γενᾶται εἰς τὴν ψυχὴν καὶ δὲν φθείρεται· διότι ἄλλως θὰ ἐφθείρετο πρὸ πάντων ὑπὸ τῆς κατὰ τὸ γῆρας ἐξασθενήσεως.Ἀλλ' ἐνταῦθα συμβαίνει ἴσως ὅ,τι ἐπὶ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων· διότι ἂν ὁ γέρων ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ἀκόμη τὸ ὄμμα ἐν ὡρισμένῃ τινὶ καταστάσει θὰ ἔβλεπεν ὅπως καὶ ὁ νέος. Ὥστε τὸ γῆρας δὲν ἔρχεται ἐκ πάθους τινὸς τῆς ψυχῆς, ἀλλ' ἐκ πάθους τοῦ σώματος, ἐν τῷ ὁποίῳ αὕτη ὑπάρχει, ὅπως συμβαίνει εἰς τὰς μέθας καὶ τὰς νόσους.

13. Καὶ ἡ νόησις δὲ καὶ ἡ θεωρία μαραίνονται, διότι ἄλλο τι ἐντὸς ἡμῶν φθείρεται (λ. χ. ἡ ζωτικὴ δύναμις), ἀλλ' ἡ ἀρχὴ καθ' ἑαυτὴν εἶναι ἀπαθής. Ἡ δὲ διανόησις καὶ ἡ φιλία ἢ τὸ μῖσος (2) δὲν εἶναι πάθη ἐκείνης, ἀλλὰ τούτου τοῦ ἔχοντος αὐτήν (τοῦ σώματος), καθ' ὅσον ἔχει αὐτήν. Διὸ καὶ ὅταν τοῦτο φθείρεται, οὔτε μνήμη οὔτε ἀγάπη ὑπάρχει, διότι ταῦτα δὲν εἶναι πάθη τοῦ νοῦ ἀλλὰ τοῦ κοινοῦ τούτου πράγματος (3), ὅπερ κατεστράφη. Ὁ νοῦς ὅμως εἶναί τι θεῖον καὶ ἀπαθές (4).

14. Ὅτι λοιπὸν ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κινῆται, εἶναι

---

1) Τὸ αἰσθητὸν κινεῖ τὸ σῶμα, τὰ αἰσθητήρια, καὶ ἐκ τούτου γεννᾶται ἡ αἴσθησις. Ἐν τῇ ἀναμνήσει ἀντιθέτως ἡ ψυχὴ πρώτη ἀνακαλεῖ τὰς εἰκόνας ἃς φυλάττει, καὶ οὕτω πολλάκις κινεῖ τὸ σῶμα.

2) Ταῦτα δὲν εἶναι πάθη τοῦ ποιητικοῦ νοῦ ἀλλὰ τοῦ ἐμψύχου σώματος.

3) Δηλαδὴ τῆς ἑνώσεως τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος.

4) Θὰ ἀποδείξῃ περαιτέρω ὅτι ὁ νοῦς εἶναι θεῖος καὶ ἀθάνατος καὶ ὅλως ἀπαθής.

φανερὸν ἐκ τῶν εἰρημένων· ἐὰν δὲ μηδόλως κινῆται, φανερὸν ὅτι οὐδὲ αὐτοκίνητος εἶναι.

15. Ἀλλὰ πολὺ περισσότερον παρὰ τὰ εἰρημένα εἶναι παράλογον τὸ νὰ δοξάζωσιν (1) ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἀριθμὸς κινῶν ἑαυτόν. Διότι ὑπάρχουσιν εἰς τὴν θεωρίαν ταύτην ἀδύνατα πράγματα, πρῶτον μὲν τὰ προερχόμενα ἐκ τῆς κινήσεως, εἰδικῶς δὲ ἐκ τούτου, ὅτι τὴν ψυχὴν λέγουσιν ὅτι εἶναι ἀριθμός. Διότι πῶς πρέπει νὰ νοῶμεν μονάδα κινουμένην; καὶ ὑπὸ τίνος καὶ πῶς κινεῖται, ἐνῷ δὲν ἔχει οὔτε μέρη οὔτε διαφοράς; Διότι, ἐὰν κινῇ καὶ κινῆται, πρέπει νὰ ἔχῃ διαφοράς. Προσέτι δέ, ἐπειδὴ λέγουσιν ὅτι ἡ γραμμὴ κινουμένη παράγει ἐπιφάνειαν, τὸ δὲ σημεῖον κινούμενον παράγει γραμμήν, ἄρα καὶ αἱ κινήσεις τῶν μονάδων θὰ εἶναι γραμμαί (2), διότι τὸ σημεῖον εἶναι μονὰς κατέχουσα θέσιν. Ὁ ἀριθμὸς λοιπὸν τῆς ψυχῆς εἶναι ποὺ καὶ κατέχει θέσιν.

16. Προσέτι ἐὰν ἀπὸ ἀριθμὸν ἀφαιρέσῃ τις ἀριθμὸν ἢ μονάδα, μένει ὑπόλοιπον ἄλλος (διάφορος) ἀριθμός. Ἀλλὰ τὰ φυτὰ καὶ πολλὰ τῶν ζῴων (3) ὅταν διαιρεθῶσι, ζῶσιν ἀκόμη καὶ φαίνονται ὅτι ἔχουσι τὴν αὐτὴν ψυχὴν κατὰ τὸ εἶδος.

17. Θὰ ἐνόμιζέ τις ὅτι οὐδόλως διαφέρει τὸ νὰ λέγῃ μονάδας ἢ μικρὰ σωμάτια (4). Διότι καὶ αἱ μικραὶ σφαῖραι τοῦ Δημοκρίτου, ἐὰν θεωρηθῶσιν ὡς σημεῖα, μόνον δὲ μένῃ τὸ ποσόν, θὰ ὑπάρχῃ ἐν τῷ ποσῷ τούτῳ (5) ἓν μέρος κινοῦν καὶ ἓν μέρος

---

1) Οὕτως ὁ Ξενοκράτης ἐθεώρησε τὰ στοιχεῖα τῆς ψυχῆς ὡς μεμιγμένα κατὰ λόγον, ὥστε νὰ παράγωσιν ἁρμονίαν. Ἀλλ' ἡ ἁρμονία προέρχεται ἐξ ἀριθμητικοῦ λόγου. Ἆρα ἡ φύσις τῆς ψυχῆς εἶναι ἀριθμός, εἰς ὃν ὁ Ξενοκράτης προσέθηκε καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς αὐτοκινησίας.

2) Ἡ ψυχὴ εἶναι μονάς, ἀριθμός. Ἡ μονὰς καὶ τὸ σημεῖον συμπίπτουσι πολλαχῶς. Καὶ ἐπειδὴ ἡ κίνησις σημείου γεννᾷ γραμμάς, λοιπὸν καὶ αἱ κινήσεις τῆς μονάδος, ὡς ψυχῆς, θὰ γεννῶσι γραμμάς. Αὗται δὲ αἱ γραμμαὶ θὰ εἶναι αὐταὶ αἱ κινήσεις τῆς ψυχῆς, ὀργή, λύπη κ.λ.

3) Τὰ πολυπούδ)α ἐν γένει καὶ τὰ ζῳόφυτα.

4) Ἄτομα ἄτινα μὴ ἔχοντα μέγεθος εἶναι ὡς μονάδες καὶ σημεῖα ἄπειρα τὸν ἀριθμόν.

5) Ὅπερ μένει εἰς τὰ ἄτομα.

κινούμενον, καθὼς εἰς πᾶν συνεχὲς ποσόν. Διότι τὸ ῥηθὲν συμπέρασμα δὲν στηρίζεται εἰς τὴν κατὰ τὸ μέγεθος ἢ τὴν σμικρότητα διαφοράν, ἀλλὰ μόνον εἰς τὸ ποσόν· διὰ τοῦτο κατ' ἀνάγκην θὰ ὑπάρχῃ τι ὅπερ θέτει εἰς κίνησιν τὰς μονάδας. Καὶ ἐὰν ἐν τῷ ζῴῳ ἡ ψυχὴ εἶναι τὸ κινοῦν, αὕτη θὰ εἶναι τὸ κινοῦν καὶ ἐν τῷ ἀριθμῷ. Ὥστε ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι τὸ κινοῦν καὶ τὸ κινούμενον, ἀλλὰ μόνον τὸ κινοῦν.

18. Καὶ ὅμως πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ εἶνε αὕτη μονάς; διότι πρέπει νὰ ἔχῃ διαφοράν τινα πρὸς τὰς ἄλλας μονάδας. Ἀλλὰ ποίαν διαφορὰν δύναται νὰ ἔχῃ σημεῖον λαμβανόμενον ὡς μονὰς πλὴν τῆς θέσεως; (1) Ἐὰν λοιπὸν αἱ ὑλικαὶ μονάδες καὶ τὰ σημεῖα τὰ ὁποῖα ὑπάρχουσιν ἐν τῷ σώματι εἶναι διάφορα, αἱ μονάδες θὰ εἶναι ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ ὅπου καὶ τὰ σημεῖα. Διότι ἡ μονὰς θὰ καταλάβῃ τὸν τόπον τοῦ σημείου. Καὶ τότε τί ἐμποδίζει νὰ ὑπάρχῃ ἀπειρία μονάδων ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ, ἐὰν θὰ ὑπάρχωσι δύο; ὅπερ εἶναι ἄτοπον, διότι τὰ πράγματα τῶν ὁποίων ὁ τόπος εἶναι ἀδιαίρετος εἶναι καὶ αὐτὰ ἀδιαίρετα.

19. Ἐὰν δὲ τὰ σημεῖα τὰ ὑπάρχοντα ἐν τῷ σώματι εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῆς ψυχῆς, ἢ ἂν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν τῷ σώματι σημείων εἶναι ἡ ψυχή, διατί δὲν ἔχουσι ψυχὴν ὅλα τὰ σώματα (2); Διότι εἰς ἅπαντα τὰ σώματα φαίνεται ὅτι ὑπάρχουσι σημεῖα, καὶ ταῦτα ἄπειρα.

20. Προσέτι δε πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ χωρίζωνται αἱ ψυχαὶ

---

1) Ἓν σημεῖον δὲν δύναται νὰ διαφέρῃ ἄλλου σημείου εἰμὴ διὰ τῆς θέσεώς του. Ἄτοπον δὲ εἶναι νὰ λέγηται ὅτι ἀριθμητικὴ μονὰς διαφέρει οὕτω ἄλλης ἀριθμητικῆς μονάδος, διότι ὁ ἀριθμὸς δὲν ἔχει θέσιν. Ἀλλ' ὁ ἀριθμὸς ὅστις ἀποτελεῖ τὴν ψυχὴν κατὰ τὸν Ξενοκράτην δὲν εἶναι πλέον εἰμὴ ἓν σημεῖον κατὰ τὴν ἀναίρεσιν τοῦ Ἀριστοτέλους.

2) Ἐνταῦθα ἀναιρεῖ τὴν γνώμην ὅτι τὰ σημεῖα τοῦ σώματος εἶναι τὰ αὐτὰ μὲ τὰ τῆς ψυχῆς. Ἀνωτέρω ἐξήτασε τὴν γνώμην, ὅτι τὰ ὑλικὰ σημεῖα τοῦ σώματος εἶναι διάφορα ἀπὸ τὰ σημεῖα τὰ ἀποτελοῦντα τὴν ψυχήν.

καὶ νὰ ἀπολύωνται ἀπὸ τῶν σωμάτων (1), ἀφοῦ αἱ γραμμαὶ δὲν διαιροῦνται εἰς σημεῖα ; (2)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Συνέχεια τῆς ἀναιρέσεως τῶν λεγόντων ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἀριθμὸς κινῶν ἑαυτόν.—Ἀναίρεσις τῆς θεωρίας ὅτι ἡ ψυχὴ ἀποτελεῖται ἐκ τῶν στοιχείων, πυρός, ἀέρος κ.λ., καὶ ὅτι γνωρίζει τὰ πράγματα μόνον διότι εἶναι ὁμοία μὲ αὐτά.—Ἡ ψυχὴ δὲν δύναται νὰ εἶναι διεσπαρμένη εἰς τὸ σύμπαν. —Ἡ ψυχὴ ἐνεργεῖ πάντοτε ὅλη ; ἢ ἑκάστη ἐνέργεια αὐτῆς γίνεται διά τινος ἐκ τῶν μερῶν αὐτῆς ;

1. Ἰδιαίτερον ἄτοπον συμβαίνει ἐδῶ, καθὼς εἴπομεν, ἀφ' ἑνὸς μὲν διότι λέγουσιν οὗτοι τὸ αὐτὸ μὲ τοὺς δοξάζοντας ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι σῶμα ἔχον λεπτότατα μέρη, ἐξ ἄλλου δὲ διότι παραδέχονται ὅτι τὸ σῶμα κινεῖται ὑπὸ τῆς ψυχῆς καθ' ὃν τρόπον λέγει ὁ Δημόκριτος. Διότι, ἂ νἡ ψυχὴ εἶναι εἰς πᾶν αἰσθανόμενον σῶμα, ἐξ ἀνάγκης ὑπάρχουσιν ἐν αὐτῷ δύο σώματα, ἀφοῦ ἡ ψυχὴ εἶναι σῶμά τι. Κατὰ δὲ τοὺς λέγοντας ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἀριθμός, ἐξ ἀνάγκης συμβαίνει τὸ ἄτοπον εἰς τὸ ἓν σημεῖον νὰ ὑπάρχωσι πολλὰ σημεῖα ἢ πᾶν σῶμα νὰ ἔχῃ ψυχήν, ἐκτὸς ἐὰν ἡ ψυχὴ γίνεται ἀριθμὸς διαφορετικὸς καὶ ἄλλος παρὰ τὰ ὑπάρχοντα ἐν τῷ σώματι σημεῖα.

2. Συμβαίνει ἄρα νὰ κινῆται τὸ ζῷον ὑπὸ τοῦ ἀριθμοῦ καθὼς καὶ ὁ Δημόκριτος, ὡς εἴπομεν, ἐξήγει τὴν κίνησιν αὐτοῦ.

---

1) Ἐν τῇ σχολῇ τοῦ Ξενοκράτους ἐπιστεύετο ὅτι ἡ ψυχὴ δύναται νὰ χωρίζηται ἀπὸ τοῦ σώματος. Ἀλλὰ ἀφοῦ κατ' αὐτοὺς ἡ ψυχὴ εἶναι ἀριθμὸς ἀναγόμενος εἰς σημεῖα, πῶς δύναται νὰ χωρίζηται τοῦ σώματος, ἀφοῦ τὸ σημεῖον εἶναι ἀχώριστον τῆς γραμμῆς;

2) Τὰ σημεῖα δὲν εἶναι μέρη τῶν γραμμῶν, ἀλλὰ μόνον ὡρισμέναι θέσεις ἢ ὅρια. Ἡ γραμμὴ ἅμα διαιρεθῇ εἰς σημεῖα δὲν ὑπάρχει πλέον.

Διότι τί διαφέρει νὰ λέγῃ τις ὅτι σφαῖραι μικραὶ ἢ μονάδες μεγάλαι, ἢ ἁπλῶς μονάδες κινοῦνται ; Διότι κατ' ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις τὸ ζῷον κατ' ἀνάγκην κινεῖται μόνον, διότι αἱ μονάδες κινοῦνται.

3. Εἰς τοὺς συνδυάζοντας λοιπὸν καὶ συνταυτίζοντας κίνησιν καὶ ἀριθμὸν και ταῦτα συμβαίνουσι τὰ ἄτοπα καὶ πολλὰ ἄλλα τοιαῦτα. Διότι ὄχι μόνον εἶναι ἀδύνατος τοιοῦτος ὁρισμὸς τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ καὶ ἀδύνατον συμβεβηκὸς αὐτῆς. Εἶναι δὲ τοῦτο φανερὸν εἰς ἐκεῖνον, ὅστις ἤθελεν ἐπιχειρήσει νὰ ἐξηγήσῃ κατὰ τὴν δοξασίαν ταύτην τὰ πάθη καὶ τὰς ἐνεργείας τῆς ψυχῆς, συλλογισμούς, αἰσθήσεις, ἡδονάς, λύπας καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα· διότι, καθὼς εἴπομεν πρότερον, δὲν εἶναι εὔκολον οὐδὲ εἰκασίαν τινὰ νὰ σχηματίσωμεν περὶ τῶν λειτουργιῶν τούτων.

4. Ἐνῷ λοιπὸν παρεδόθησαν εἰς ἡμᾶς τρεῖς τρόποι καθ' οὓς ὁρίζουσι τὴν ψυχήν, ἄλλοι δηλ. εἶπον ὅτι εἶναι τὸ κινητικώτατον ὄν, διότι εἶναι αὐτοκίνητον, ἄλλοι δὲ ὅτι εἶναι σῶμα ἔχον μικρότατα μέρη ἢ τὸ μᾶλλον ἀσώματον τῶν ἄλλων, διεξήλθομεν πάσας σχεδὸν τὰς ἀπορίας καὶ τὰς ἀντιρρήσεις, τὰς ὁποίας οἱ δύο τρόποι οὗτοι παρουσιάζουσιν.

5. Ὑπολείπεται δὲ νὰ ἴδωμεν πῶς δοξάζουσιν ὅτι ἡ ψυχὴ σύγκειται ἐκ τῶν στοιχείων. Διότι λέγουσι μὲν οὕτω, ἵνα ἐξηγήσωσι πῶς ἡ ψυχὴ αἰσθάνεται τὰ ὄντα καὶ γινώσκει ἕκαστον αὐτῶν, ἀλλὰ ἀναγκαίως συμβαίνουσι πολλὰ τὰ ἀδύνατα ἐν τῇ δοξασίᾳ ταύτῃ. Διότι ὑποθέτουσιν ὅτι τὸ ὅμοιον γινώσκει, τὸ ὅμοιον, ὡσανεὶ ὑπελάμβανον ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι αὐτὰ τὰ πράγματα. Ἀλλὰ ταῦτα δὲν εἶναι τὰ μόνα, ἅπερ ἡ ψυχὴ γινώσκει, ἀλλὰ καὶ πολλὰ ἄλλα, μᾶλλον δὲ εἶναι ἴσως ἄπειρα, ἐκ τούτων τῶν στοιχείων ἀποτελούμενα (1). Ἔστω λοιπὸν ὅτι ἡ ψυχὴ γινώσκει καὶ αἰσθάνεται τὰ στοιχεῖα (2) ἐξ ὧν ἀποτελεῖται ἕκαστον τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ

---

1) Εἴτε τὰ ὑλικὰ σύνθετα ὄντα, εἴτε αἱ ἀναφοραὶ τῶν πραγμάτων.

2) Τὰ τέσσαρα, γῆν, πῦρ, ἀέρα, ὕδωρ. Ὁ Ἀριστοτέλης παρεδέχετο καὶ πέμπτον στοιχεῖον, τὸν αἰθέρα.

πῶς θὰ αἰσθανθῇ ἢ θὰ γνωρίσῃ τὸ σύνολον πράγματός τινος, π.χ. τί ἐστι θεὸς ἢ ἄνθρωπος ἢ σὰρξ ἢ ὀστοῦν ; ὁμοίως δὲ καὶ ἄλλο ὁτιδήποτε ἐκ τῶν συνθέτων. Διότι οὐχὶ βεβαίως καθ' οἱονδήποτε τύχωσι τρόπον τὰ στοιχεῖα ἀποτελοῦσιν ἕκαστον πρᾶγμα, ἀλλὰ κατά τινα λόγον καὶ σύνθεσιν, καθὼς καὶ ὁ Ἐμπεδοκλῆς λέγει περὶ τοῦ ὀστοῦ: «Ἡ δὲ ἐρασμία γῆ εἰς τὰς εὐστέρνους χοάνας αὐτῆς ἐκ τῶν ὀκτὼ μερῶν ἔλαβε δύο μέρη ἐκ τοῦ λαμπροῦ ὑγροῦ, τέσσαρα δὲ ἐκ τοῦ Ἡφαίστου, τὰ δὲ ὀστᾶ ἐγένοντο λευκά». (1) Δὲν ἀρκεῖ λοιπὸν νὰ ὑπάρχωσι τὰ στοιχεῖα ἐν τῇ ψυχῇ, ἐὰν δὲν ὑπάρχωσιν ἐν αὐτῇ καὶ οἱ λόγοι καὶ ἡ σύνθεσις. Διότι ἕκαστον στοιχεῖον θὰ γνωρίζῃ μόνον τὸ ὅμοιόν του, καὶ οὐδὲν θὰ γνωρίζῃ τὸ ὀστοῦν ἢ τὸν ἄνθρωπον, ἐκτὸς ἐὰν καὶ ταῦτα θὰ ὑπάρχωσιν ἐν τῇ ψυχῇ· ἀλλὰ ὅτι τοῦτο εἶναι ἀδύνατον, δὲν εἶναι χρεία νὰ εἴπωμεν. Διότι τίς δύναται νὰ ἀμφιβάλῃ ἂν ἐν τῇ ψυχῇ ὑπάρχῃ λίθος ἢ ἄνθρωπος ; Ὁμοίως δὲ καὶ περὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ μὴ ἀγαθοῦ (2) καὶ περὶ τῶν ἄλλων.

7. Προσετι, ἐπειδὴ τὸ ὂν λέγεται κατὰ πολλὰς σημασίας, (διότι σημαίνει τοῦτο τὸ ἄτομον, ἔπειτα τὸ ποσὸν ἢ ποιὸν ἢ καὶ ἄλλην τινὰ ἐκ τῶν κατηγοριῶν, ἃς διεκρίναμεν), ἆρά γε ἡ ψυχὴ ἐξ ἁπασῶν συνίσταται ἢ οὔ ; Ἀλλὰ δὲν πιστεύεται ὅτι ὑπάρχουσι στοιχεῖα κοινὰ πασῶν τῶν κατηγοριῶν. (3) Ἆρα λοιπὸν ἡ ψυχὴ θὰ συνίσταται ἐκ μόνων τῶν στοιχείων, ὅσα εἶναι τῆς οὐσίας ; Πῶς λοιπὸν τότε γνωρίζει καὶ ἕκαστον τῶν ἄλλων στοιχείων; Ἢ θὰ ἰσχυρισθῶσιν ὅτι δι' ἕκαστον γένος ὑπάρχουσι στοιχεῖα καὶ ἀρχαὶ ἰδιαίτεραι, ἐξ ὧν συνέστη ἡ ψυχή ; Θὰ εἶναι λοιπὸν τότε αὕτη

---

1) Ὁ Ἐμπεδοκλῆς λέγει ὅτι τὰ ὀστᾶ ἔχουσι δύο μέρη γῆς, δύο ὕδατος καὶ τέσσαρα πυρός. (Ὅρα καὶ Μ. Εὐαγγελίδου, Σύνοψις τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας Α. 1904).

2) Τὸ ἀγαθὸν δὲν εἶναι στοιχεῖον, ἀλλ' εἶναι ἀναφορὰ ἢ σχέσις. Εἶναι τὸ μέσον μεταξὺ δύο κακιῶν, τῆς ὑπερβολῆς καὶ τῆς ἐλλείψεως.

3) Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην αἱ κατηγορίαι οὐδὲν κοινὸν ἔχουσι, καὶ δὲν δύνανται νὰ ἀναχθῶσιν εἰς ἓν γένος.

ποσὸν καὶ ποιὸν καὶ οὐσία (1). Ἀλλ' εἶναι ἀδύνατον ἐκ τῶν στοιχείων τοῦ ποσοῦ νὰ ἀποτελῆται οὐσία καὶ οὐχὶ ποσόν. Οἱ λέγοντες λοιπὸν ὅτι ἡ ψυχὴ γίνεται ἐκ πάντων τῶν στοιχείων περιπίπτουσιν εἰς ταῦτα καὶ ἄλλα τοιαῦτα ἄτοπα.

8. Ἀλλ' ἄτοπον εἶναι καὶ τὸ νὰ λέγωσιν ὅτι εἶναι ἀπαθὲς τὸ ὅμοιον ὑπὸ τοῦ ὁμοίου, ἀλλ' ὅτι τὸ ὅμοιον αἰσθάνεται τὸ ὅμοιον καὶ ὅτι γινώσκομεν τὸ ὅμοιον διὰ τοῦ ὁμοίου, ἐνῷ συγχρόνως παραδέχονται ὅτι ἡ αἴσθησις εἶναι πάθος καὶ κίνησις, ὁμοίως δὲ καὶ ἡ νόησις καὶ ἡ γνῶσις.

9. Ὅτι δὲ πολλὰς ἀπορίας καὶ δυσκολίας γεννᾷ τὸ νὰ ἰσχυρίζωνται, ὡς ὁ Ἐμπεδοκλῆς, ὅτι ἕκαστον πρᾶγμα γνωρίζομεν διὰ τῶν σωματικῶν στοιχείων, καὶ ὅτι τὰ ὅμοια γινώσκονται διὰ τῶν ὁμοίων, μαρτυροῦσι τὰ νῦν λεχθέντα (2). Ὅσα τῳόντι ἐκ γῆς μέρη ὑπάρχουσιν ἐν τοῖς σώμασι τῶν ζῴων, ὀστᾶ, νεῦρα (3), τρίχες φαίνονται ὅτι οὐδόλως αἰσθάνονται, καὶ ἐπομένως οὐδὲ τὰ ὅμοια

---

1) Ἀλλὰ τότε τί γίνεται ἡ ἑνότης αὐτῆς, ἧς ἄνευ οὔτε νὰ νοηθῇ δύναται;

2) Ὁ Ἐμπεδοκλῆς ὁρμᾶται ἐκ τῆς ἀρχῆς ὅτι τὸ ὅμοιον γινώσκεται ὑπὸ τοῦ ὁμοίου. Ἐπομένως ἵνα γινώσκηται ἡ αἰσθητὴ πραγματικότης, ἥτις σύγκειται ἐκ τῶν 4 στοιχείων, πυρός, ἀέρος, ὕδατος καὶ γῆς, πρέπει ἡ γινώσκουσα ψυχὴ ν' ἀποτελῆται ἐκ τῶν ὁμοίων στοιχείων. Ὁ Ἀριστοτέλης φέρει τὰς ἀκολούθους ἀντιρρήσεις: (1) ἡ ψυχὴ γινώσκει οὐ μόνον τὰ στοιχεῖα, ἀλλὰ καὶ πλεῖστα ἄλλα πράγματα, περὶ τῶν ὁποίων ἡ ἀρχὴ «ὁμοίῳ τὸ ὅμοιον» οὐδὲν ἐξηγεῖ. (2) οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν τὸ ὅτι ἡ ψυχὴ συνίσταται ἐκ τῶν στοιχείων, ἐὰν μὴ συνίσταται καὶ ἐκ τῶν ἀναφορῶν καὶ συνδυασμῶν τῶν στοιχείων τούτων. Διότι πῶς δύναται νὰ γινώσκηται ὁ ἄνθρωπος λ. χ. ἢ ὁ λίθος, ἀφοῦ οὐδεὶς ὑποθέτει ὅτι ταῦτα εἶναι ἐν τῇ ψυχῇ; (3) Εἰς ποίαν κατηγορίαν δύναται νὰ ὑπαχθῇ ἡ ψυχή; Αἱ γενικώταται κατηγορίαι εἶναι 10, δηλ. οὐσία, ποσόν, ποιόν, σχέσις, τόπος, χρόνος, κεῖσθαι, ἔχειν, ποιεῖν, πάσχειν. Ἀλλ' ἡ ψυχὴ δὲν δύναται νὰ εἶναι πᾶσαι αἱ κατηγορίαι, διότι αὗται δὲν ἔχουσι κοινὰ στοιχεῖα· οὔτε δύναται νὰ εἶναι μία ἐξ αὐτῶν, διότι τότε θὰ γινώσκῃ μόνον τὰ ἀντικείμενα, ἅτινα ἀνήκουσιν εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην, θὰ ἀγνοῇ δὲ τὰ ἄλλα. (4) Ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἐμπλέκεται εἰς τὸ δίλημμα νὰ καταστήσῃ τὸν Θεὸν ἀμαθέστατον ὄν, διότι ἀποκλείει ἀπὸ τῆς φύσεως τούτου μίαν τῶν στοιχειωδῶν κοσμικῶν ἀρχῶν, τὴν ἔριν (τὴν διάκρισιν, τὴν διαλεκτικήν). (5) Προσέτι διατί πᾶν στοιχεῖον ἢ πᾶς συνδυασμὸς στοιχείων δὲν ἔχει ψυχήν; (6) Ἡ ἐν λόγῳ θεωρία οὐδεμίαν παρέχει συνεκτικὴν καὶ ἑνωτικὴν ἀρχήν.

3) Ἴσως εἶπε νεῦρα ἀντὶ νὰ εἴπῃ μύες.

μὲ αὐτά. Καὶ ὅμως ἔπρεπε κατ' ἐκείνους νὰ αἰσθάνωνται τὰ ὅμοια.

10. Προσέτι εἰς ἑκάστην ἐκ τῶν ἀρχῶν θὰ ὑπάρχῃ περισσοτέρα ἄγνοια παρὰ γνῶσις· διότι ἑκάστη θὰ γινώσκῃ ἓν μόνον(1), θὰ ἀγνοῇ δὲ πολλά, δηλ. πάντα τὰ ἄλλα· συμβαίνει δὲ οὕτω ὁ θεὸς νὰ εἶναι ἀφρονέστατον ὂν κατὰ τὸν Ἐμπεδοκλέα· διότι μόνος οὗτος ἀγνοεῖ ἓν τῶν στοιχείων, τὸ νεῖκος, ἐνῷ πάντα τὰ θνητὰ τὸ γνωρίζουσιν, ἀφοῦ ἕκαστον τούτων ἀποτελεῖται ἐκ πάντων τῶν στοιχείων.

11. Ἐν γένει δέ, διὰ τίνα αἰτίαν πάντα τὰ ὄντα δὲν ἔχουσι ψυχήν, ἀφοῦ πάντα εἶναι ἓν στοιχεῖον ἢ ἀποτελοῦνται ἐξ ἑνὸς ἢ ἐκ περισσοτέρων ἢ ἐκ πάντων τῶν στοιχείων; Ἕκαστον πρέπει νὰ γνωρίζῃ ἢ ἓν ἢ τινὰ ἢ πάντα τὰ πράγματα.

12. Ἀλλὰ δύναταί τις να ἐρωτήσῃ: καὶ τί ἄρά γε εἶναι τὸ συνενοῦν αὐτὰ ἐν τοῖς πράγμασι (2); διότι τὰ στοιχεῖα ὁμοιάζουσι πρὸς ὑλικὰ ὄντα(3), κυριώτατον δὲ εἶναι ἐκεῖνο ὅπερ συνέχει τὰ ἄλλα, οἱονδήποτε καὶ ἂν εἶναι τοῦτο, ἀδύνατον ὅμως νὰ ὑπάρχῃ τι ἀνώτερον τῆς ψυχῆς καὶ ἄρχον αὐτῆς, καὶ ἔτι μᾶλλον ἀδύνατον νὰ ὑπερέχῃ καὶ ἄρχῃ τοῦ νοῦ. Εὔλογον δὲ νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ νοῦς εἶναι προγενέστερος καὶ κυρίαρχος κατὰ φύσιν, ἐνῷ ἐκεῖνοι λέγουσιν ὅτι τὰ στοιχεῖα εἶναι πρῶτα τῶν ὄντων.

13. Πάντες δὲ ὅσοι διὰ τὴν γνῶσιν καὶ τὴν αἴσθησιν τῶν ὄντων, ἃς ἔχει ἡ ψυχή, λέγουσιν ὅτι αὕτη σύγκειται ἐκ τῶν στοιχείων, καὶ ὅσοι λέγουσιν ὅτι εἶναι τὸ κινητικώτατον τῶν ὄντων, δὲν ὁμιλοῦσι περὶ πάσης τῆς ψυχῆς. Διότι οὐχὶ πάντα ὅσα αἰσθάνονται εἶναι αἴτια κινήσεως· τοὐναντίον φαίνεται τινὰ των ζῴων ὅτι εἶναι στάσιμα ἐν τόπῳ (4). Καὶ ὅμως πιστεύεται ὅτι κατὰ μό-

---

1) Θὰ γινώσκῃ τὸ ὅμοιον αὐτῆς ἐξ οὗ καὶ συνίσταται.

2) Ποῖον τὸ στοιχεῖον ὅπερ δίδει εἰς τὰ ἄλλα στοιχεῖα τὴν δύναμιν νὰ μένωσιν ἡνωμένα καὶ οὕτω ποιεῖ ὄντα ἀτομικὰ καὶ χωριστά;

3) Ἐνῷ ἡ ψυχὴ ἢ ἡ μορφὴ τὰ ἑνώνει εἰς ἓν ὅλον.

4) Ὡς τὰ ζῳόφυτα. Κατὰ τον Ἀριστ. τὸ διακριτικὸν γνώρισμα τοῦ ζῴου εἶναι ἡ αἰσθητικότης, ἡ αἰσθητικὴ ψυχή. Ἡ κίνησις δὲν δύναται νὰ ἀνήκῃ εἰς τὴν οὐσιώδη φύσιν τῆς ψυχῆς, διότι αἰσθανόμενά τινα ὄντα εἶναι στάσιμα καὶ ἀκίνητα. Ἡ ἀντίρρησις λοιπὸν στρέφεται κατὰ Δημοκρίτου καὶ Ξενοκράτους.

νην τὴν τοπικὴν κίνησιν ἡ ψυχὴ κινεῖ τὸ ζῷον. Ὅμοια πρὸς ταῦτα ἀντιτάσσονται καὶ εἰς ὅσους τὸν νοῦν καὶ τὴν αἴσθησιν ὑπολαμβάνουσιν, ὅτι σύγκεινται ἐκ στοιχείων. Διότι καὶ τὰ φυτὰ ζῶσι χωρὶς νὰ μετέχωσι τοπικῆς κινήσεως καὶ αἰσθήσεως καὶ ἐκ τῶν ζώων πολλὰ δὲν ἔχουσι διάνοιαν.

14. Ἐὰν δέ τις καὶ ταῦτα παραχωρήσῃ καὶ ὑποθέσῃ ὅτι ὁ νοῦς εἶναι μέρος τῆς ψυχῆς, ὁμοίως ὅπως εἶναι καὶ ἡ αἴσθησις, οὐδὲ οὕτω θὰ ἔλεγε καθόλου περὶ πάσης ψυχῆς, οὐδὲ περὶ ἑνὸς ὁλοκλήρου εἴδους αὐτῆς,

15. Τὸ αὐτὸ πάσχει καὶ ἡ ἐξήγησις τῆς ψυχῆς, ἣν δίδουσι τὰ καλούμενα ὀρφικὰ ἔπη· λέγουσι δηλ. «ὅτι ἡ ψυχὴ ἐκ τοῦ σύμπαντος εἰσέρχεται εἰς τὰ ζῷα, ὅταν ἀναπνέωσι, φερομένη ὑπὸ τῶν ἀνέμων». Ἀλλὰ τοῦτο βέβαια δὲν συμβαίνει εἰς τὰ φυτὰ (1) οὐδὲ εἴς τινα ζῷα, ἀφοῦ δὲν ἀναπνέουσι πάντα. Τοῦτο ὅμως διέφυγε τοὺς ἔχοντας τὰς δοξασίας ταύτας.

16. Καὶ ἐὰν ἔτι πρέπῃ νὰ συστήσωμεν τὴν ψυχὴν ἐκ τῶν στοιχείων, δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ τὴν συστήσωμεν ἐκ πάντων τῶν στοιχείων· διότι ἀρκεῖ τὸ ἕτερον μέρος τῆς ἀντιθέσεως, ἵνα κρίνῃ ἑαυτὸ καὶ τὸ ἀντίθετον· λ. χ. διὰ τοῦ εὐθέος γινώσκομεν καὶ αὐτὸ τὸ εὐθὺ καὶ τὸ καμπύλον, διότι κριτήριον καὶ τῶν δύο εἶναι ὁ κανών, ἐνῷ τὸ καμπύλον οὔτε τοῦ καμπύλου οὔτε τοῦ εὐθέος εἶναι κριτήριον.

17. Τινὲς δὲ λέγουσιν ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι διακεχυμένη εἰς τὸ σύμπαν, καὶ ἐκ τούτου ἴσως ὁ Θαλῆς ἐδόξασεν, ὅτι πάντα εἶναι πλήρη θεῶν.

18. Ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ δόξα ἐγείρει πολλὰς ἀπορίας. Τῷ ὄντι διὰ ποίαν αἰτίαν ἡ ψυχὴ ἡ ὑπάρχουσα ἐν τῷ ἀέρι ἢ ἐν τῷ πυρὶ δὲν παράγει ζῷον, ἐνῷ ἐν τοῖς μικτοῖς (2) παράγει, μολονότι φαίνεται εἰς αὐτοὺς ἀνωτέρα ἡ ἐν τοῖς δύο ἐκείνοις στοιχείοις ὑπάρχουσα ;

---

1) Καὶ τὰ φυτὰ ἔχουσι ψυχήν, ἀλλὰ τὴν θρεπτικὴν μόνην.

2) Ἤτοι ἐν τοῖς σώμασι τὰ ὁποῖα σύγκεινται ἐκ διαφόρων στοιχείων ἀναμεμιγμένων μεταξύ των.

19. Δύναταί τις νὰ ἐπερωτήσῃ καὶ διὰ ποίαν αἰτίαν ἡ ἐν τῷ ἀέρι ψυχὴ εἶναι ἀνωτέρα καὶ μᾶλλον ἀθάνατος τῆς ὑπαρχούσης ἐν τοῖς ζῴοις.

20. Κατ᾽ ἀμφοτέρας δὲ τὰς περιπτώσεις συμβαίνει ἓν ἄτοπον καὶ ἓν παράλογον. Διότι τὸ νὰ λέγωμεν ὅτι τὸ πῦρ ἢ ὁ ἀὴρ εἶναι ζῷον, εἶναι ἀπὸ τὰ παραλογώτατα πράγματα, ἀλλὰ καὶ νὰ μὴ λέγωμεν αὐτὰ ζῷα, ἐνῷ εἶναι ἔμψυχα, ἐπίσης εἶναι ἄτοπον.

21. Φαίνεται ὅτι οὗτοι ὑπέθεσαν, ὅτι ὑπάρχει ψυχὴ ἐν τοῖς ἁπλοῖς τούτοις σώμασι, διὰ τὸν λόγον ὅτι τὸ ὅλον εἶναι (1) τοῦ αὐτοῦ εἴδους μὲ τὰ μέρη του, ὥστε ἠναγκάσθησαν νὰ εἴπωσιν ὅτι καὶ ἡ ψυχὴ εἶναι ὁμοειδὴς μὲ τὰ μέρη της, ἐὰν ἀληθῶς τὰ ζῷα γίνωνται ἔμψυχα λαμβάνοντά τι τοῦ περιέχοντος (ἀέρος) ἐντὸς αὐτῶν. Ἀλλ᾽ ὅμως ἐὰν ὁ ἀὴρ ὁ διακεχυμένος εἶναι ὁμοειδής, ἡ δὲ ψυχὴ σύγκειται ἐκ μερῶν ἀνομοίων, προδήλως ἓν μέρος αὐτῆς θὰ ὑπάρχῃ ἐν τῷ ἀέρι, ἄλλα δὲ δὲν θὰ ὑπάρχωσιν ἐν αὐτῷ ἀναγκαίως· λοιπὸν ἡ ψυχὴ ἢ εἶναι ὁμοιομερὴς (2) ἢ δὲν ὑπάρχει εἰς πᾶν οἱονδήποτε μέρος (στοιχεῖον) τοῦ παντός.

22. Εἶναι λοιπὸν φανερὸν ἐκ τῶν εἰρημένων, ὅτι οὔτε τὴν γνῶσιν ἔχει ἡ ψυχὴ διὰ τὸν λόγον ὅτι συνίσταται ἐκ τῶν στοιχείων, οὔτε λέγεται ὀρθῶς καὶ ἀληθῶς ὅτι κινεῖται.

23. Ἐπειδὴ δὲ ἡ γνῶσις ἀνήκει εἰς τὴν ψυχὴν καὶ ἡ αἴσθησις καὶ ἡ δόξα, προσέτι δὲ ἡ ἐπιθυμία καὶ ἡ βούλησις καὶ γενικῶς αἱ ὀρέξεις, γίνεται δὲ καὶ ἡ τοπικὴ κίνησις εἰς τὰ ζῷα ὑπὸ τῆς ψυχῆς, προσέτι δὲ αὔξησις αὐτῶν καὶ ἀκμὴ καὶ φθίσις, ἆρά γε εἰς ὅλην τὴν ψυχὴν ὑπάρχει ἑκάστη τῶν λειτουργιῶν τούτων, διὰ πάσης δηλ. τῆς ψυχῆς νοοῦμεν καὶ αἰσθανόμεθα καὶ κινούμεθα καὶ ἕκαστον τῶν ἄλλων ποιοῦμεν καὶ πάσχομεν, ἢ ἄλλα τούτων δι᾽ ἄλλων μερῶν τῆς ψυχῆς; Καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ζωῆς εἶναι

---

1) Ἂν τὰ στοιχεῖα ἀποτελοῦσι τὴν ψυχήν, πρέπει καὶ ὁ ἀὴρ καὶ τὸ πῦρ νὰ ἔχωσι τὴν ψυχήν. Καὶ ἀφοῦ τὰ μέρη των ἔχουσι ψυχὴν πρέπει καὶ τὸ ὅλον αὐτῶν νὰ ἔχῃ ψυχήν.

2) Ὅπερ ἀδύνατον, ἂν ἡ ψυχὴ σύγκειται ἐκ τῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι ὅμοια.

εἰς ἓν τῶν μερῶν τούτων ἢ εἰς περισσότερα ἢ εἰς ὅλα ; Ἢ ὑπάρχει πλὴν τῆς ψυχῆς ἄλλο τι αἴτιον τῆς ζωῆς ;

24. Λέγουσι βεβαίως τινὲς ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι διαιρετή, καὶ ἄλλο μὲν μέρος νοεῖ(2), ἄλλο δὲ ἐπιθυμεῖ (3). Ἀλλὰ τί λοιπὸν τότε συνέχει τὰ μέρη τῆς ψυχῆς, ἐὰν εἶναι φύσει διηρημένη ; Βεβαίως οὐχὶ τὸ σῶμα· διότι τοὐναντίον ἡ ψυχὴ πιστεύεται μᾶλλον ὅτι συνέχει τὸ σῶμα, καὶ ἅμα ἐξέλθῃ ἡ ψυχὴ ἐκπνέει τὸ σῶμα καὶ σήπεται. Ἐὰν λοιπὸν ἄλλο τι κάμνῃ αὐτὴν μίαν, τὸ ἄλλο τοῦτο βεβαίως θὰ ἦτο αὐτὴ ἡ ψυχή. Ἀλλὰ θὰ χρειασθῇ πάλιν νὰ ἐρωτήσωμεν: εἶναι καὶ τοῦτο ἓν ἢ ἔχει πολλὰ μέρη ; Καὶ ἂν εἶναι ἕν, διατί δὲν εἶναι ἀμέσως καὶ ἡ ψυχὴ ἕν ; ἐὰν δὲ εἶναι διηρημένον, πάλιν ὁ λόγος θὰ ζητήσῃ τί συνέχει τὰ μέρη αὐτοῦ, καὶ οὕτω θὰ προχωρῇ ἐπ' ἄπειρον ἡ πρόοδος.

25. Δύναταί τις δὲ νὰ ἀπορήσῃ καὶ περὶ τῶν μερῶν τῆς ψυχῆς, ποίαν δύναμιν ἔχει ἕκαστον αὐτῶν εἰς τὸ σῶμα ; Διότι, ἂν ὁλόκληρος ἡ ψυχὴ ὅλον τὸ σῶμα συνέχῃ, ἕπεται ὅτι καὶ ἕκαστον τῶν μερῶν αὐτῆς συνέχει μέρος τι τοῦ σώματος. Ἀλλὰ τοῦτο φαίνεται ἀδύνατον. Διότι ποῖον μέρος ἢ πῶς θὰ συνέχῃ αὐτὸ ὁ νοῦς, εἶναι δύσκολον καὶ νὰ φαντασθῇ τις.

26. Φαίνεται δ' ὅτι ὄχι μόνον τὰ φυτά, ὅταν διαιρεθῶσιν, ἐξακολουθοῦσι νὰ ζῶσιν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ζῴων ἔντομά τινα ζῶσιν, ὥστε τὰ τμήματα ἔχουσι μίαν ψυχὴν τὴν αὐτὴν κατὰ τὸ εἶδος, καίτοι οὐχὶ καὶ κατὰ τὸν ἀριθμόν (4), διότι ἕκαστον τῶν χωρισθέντων μερῶν αἰσθάνεται καὶ κινεῖται κατὰ τόπον ἐπί τινα χρόνον· καὶ ἐὰν δὲν ἐξακολουθῶσιν οὕτω νὰ ζῶσι, δὲν πρέπει νὰ ἀπορῶμεν· διότι δὲν ἔχουσιν ὄργανα, ἵνα διατηρήσωσι τὴν φύσιν αὐτῶν. Οὐχ ἧττον ὅμως εἰς καθὲν τῶν σωματικῶν μερῶν ὑπάρχουσιν ὅλα τὰ μέρη

---

1) Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην ἡ ζωὴ καὶ ἡ ψυχὴ εἶναι τὰ αὐτά· διὰ τοῦτο ἀποδίδει ψυχὴν καὶ εἰς τὰ φυτά.

2) Τὸ λογικόν.

3) Τὸ ἐπιθυμητικόν.

4) Ἀριθμητικῶς ὑπάρχουσι πολλαὶ ἀτομικαὶ ψυχαί, εἰδικῶς δὲ (κατ' εἶδος) ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ αὐτὴ εἴς τε τὰ μέρη καὶ εἰς τὸ ὅλον σῶμα.

τῆς ψυχῆς τὰ ὁποῖα εἶναι ὁμοειδῆ πρὸς ἄλληλα καὶ πρὸς τὴν ὅλην ψυχήν, πρὸς ἄλληλα μὲν ὡς ὄντα ἀχώριστα, πρὸς δὲ τὴν ὅλην ψυχὴν ὡς οὖσαν διαιρετήν (1).

27. Καὶ ἡ ἀρχὴ δέ, ἥτις εἶναι ἐν τοῖς φυτοῖς, φαίνεται ὅτι εἶναι ψυχή τις· διότι τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῷα μόνην ταύτην τὴν ψυχὴν (2) ἔχουσι κοινήν. Καὶ ἡ τοιαύτη μὲν ψυχὴ δύναται νὰ ὑπάρχῃ χωριστὴ ἀπὸ τῆς αἰσθητικῆς ἀρχῆς, ἄνευ ὅμως αὐτῆς οὐδὲν ὂν ἔχει αἴσθησιν.

1) Ὡς ἐὰν ἡ ψυχὴ ἀνευρίσκετο ὁλόκληρος ἐν ἑκάστῳ τῶν μερῶν, εἰς τὰ ὁποῖα διῃρέθη τὸ ζῷον.

2) Τὴν θρεπτικήν.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Γενικὴ θεωρία καὶ ὁρισμὸς τῆς ψυχῆς. — Θρεπτικόν. — Αἰσθητικόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

Γενικὸς ὁρισμὸς τῆς ψυχῆς. — Ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ πρώτη ἐντελέχεια σώματος φυσικοῦ (οὐχὶ τεχνητοῦ) ὀργανικοῦ (ἔχοντος ὄργανα ἀναγκαῖα πρὸς τὸ ζῆν). Εἶναι τὸ εἶδος καὶ ἡ οὐσία τοῦ σώματος. Ἐπακόλουθα τοῦ ὁρισμοῦ τούτου. Ἡ ψυχὴ ἀχώριστος ἀπὸ τοῦ σώματος.

Σημείωσις. Τὸ Β΄ Βιβλίον πραγματεύεται περὶ τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς καὶ μάλιστα περὶ τῶν αἰσθήσεων, πρῶτον δὲ ὁρίζει τί ἐστι ψυχή. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην τὰ φυσικὰ ὄντα διαιροῦνται εἰς ἔμψυχα καὶ ἄψυχα. Τὸ ἰδιάζον χαρακτηριστικὸν τῶν ὀργανικῶν ὄντων εἶναι ἡ ψυχή, ἥτις εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς ζωῆς καὶ τῆς κινήσεως. Ἡ ζωὴ εἶναι ἡ *γενικὴ* μορφὴ τῆς ὀργανικῆς ἐνεργείας. Ἡ θρεπτικὴ δὲ ζωή, ἡ αἰσθητικὴ καὶ ἡ διανοητικὴ εἶναι *μερικαὶ* μορφαὶ αὐτῆς. Τὸ ὄν, ὅπερ ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ διανοῆται, νὰ αἰσθάνηται, νὰ κινῆται τοπικῶς καὶ νὰ τρέφηται, λέγομεν ὅτι ζῇ. Ἡ μὲν ἐσωτερικὴ κίνησις, ἤτοι ἡ θρέψις, αὔξησις καὶ φθίσις, εἶναι κοινὴ εἰς πάντα τὰ ζῶντα, μόνη δὲ ὑπάρχει εἰς τὰ φυτά. Ὑψηλοτέρα ἀνάπτυξις τῆς ζωικῆς ἀρχῆς εἶναι ἡ αἴσθησις, εἶτα ἡ τοπικὴ κίνησις καὶ τέλος ἡ νόησις, ἥτις εἶναι ὁ ἀνώτατος βαθμὸς τῆς ἐξελίξεως τῆς ψυχῆς. Ἡ ψυχὴ ἄρα εἶναι ἑνότης περιλαμβάνουσα τὰς ἀρχὰς τῆς ζωῆς, τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς νοήσεως. Ἑκάστη βαθμὶς εἶναι ὕλη, μέσον καὶ ὅρος τῆς ἀνωτέρας, ἥτις εἶναι τέλος καὶ σκοπὸς τῆς κατωτέρας. Ἑκάστη εἶναι διάφορος τρόπος ἐνεργείας καὶ ἐκδηλώσεως τῆς μιᾶς ψυχῆς προσδιοριζόμενος ὑπὸ τῆς διαφορᾶς τοῦ ὑλικοῦ ἢ τοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς.

Πᾶν ὅ,τι ζῇ εἶναι σύνθετον ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος· καὶ ἡ μὲν ψυχὴ 1) εἶναι ἡ αἰτία τῆς κινήσεως καὶ μεταβολῆς αὐτοῦ, εἶναι ἄρα ποιητικὴ αἰτία· 2) προσδιορίζει τὴν μορφήν, τὴν ἀτομικότητα, τὴν ἔννοιαν τοῦ ὀργανισμοῦ, εἶναι ἄρα εἰδικὴ αἰτία· 3) εἶναι ὁ τελικὸς σκοπὸς τοῦ σώματος, εἶναι ἄρα τελικὴ αἰτία. Τὸ σῶμα δ' εἶναι ἡ ὑλικὴ αἰτία, ὁ ὅρος οὗ ἄνευ δὲν δύναται νὰ ὑπαρχῃ τὸ ὅλον, εἶναι ἡ δύναμις τοῦ πράγματος. Ψυχὴ λοιπὸν καὶ σῶμα διακρίνονται ἀπ' ἀλλήλων, ἀλλ' οὐδέτερον δύναται νὰ ὑπάρχῃ ἄνευ τοῦ ἑτέ-

ρου. Τὸ σῶμα εἶναι ὄργανον, ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ ζωικὴ ἀρχή. Ἡ ζωὴ περιέχει στοιχεῖον ἐνεργητικὸν καὶ ἕτερον παθητικόν, ἀρχὴν κινοῦσαν καὶ πρᾶγμα κινούμενον, *εἶδος καὶ ὕλην*. Τὸ εἶδος εἶναι ἡ κινοῦσα, ἡ ποιητικὴ αἰτία, ἥτις πραγματοποιεῖ τὰς δυνάμεις τοῦ μερικοῦ σώματος καὶ ὑψώνει αὐτὸ εἰς τὴν τελείαν, τὴν ἀληθῆ πραγματικότητα αὐτοῦ. Ἄνευ τῆς ψυχῆς τὸ σῶμα εἶναι ἄμορφος ὕλη. Ἐπειδὴ δὲ ἡ πλήρης ἀνάπτυξις, ἡ τελεία ἐνεργοποίησις τῆς δυνάμεως πράγματός τινος λέγεται *ἐντελέχεια*, ἄρα ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ ἐντελέχεια σώματος φυσικοῦ (οὐχὶ τεχνητοῦ) ὅπερ ἔχει ὄργανα καὶ δύναται νὰ ζῇ. Ἡ κίνησις, ἡ πορεία τῆς μεταβάσεως ἀπὸ τοῦ δυνατοῦ εἰς τὸ πραγματικόν, ἀπὸ τῆς δυνάμεως εἰς τὴν ἐντελέχειαν λέγεται *ἐνέργεια*, τὸν ὅρον δὲ τοῦτον ὁ Ἀριστοτέλης πολλάκις μεταχειρίζεται ἀντὶ τῆς ἐντελεχείας (τελείας ἐνεργείας, ἐντελοῦς ἕξεως).

Ἐν τοῖς τελείοις ὀργανισμοῖς τὸ φυσιολογικὸν καὶ ψυχικὸν κέντρον εἶναι ἡ καρδία, οὐχὶ ὁ ἐγκέφαλος, ὅστις ἁπλῶς κανονίζει τὴν θερμοκρασίαν αὐτῆς. Ἡ θερμότης, τὸ στοιχεῖον ἐν ᾧ ἡ ψυχὴ ἀμέσως ἐνσαρκοῦται, συντηρεῖται ὑπὸ τῆς τροφῆς. Ἡ ἀναπνοὴ δὲ τῶν πνευμόνων καὶ ὁ ψυχρὸς ἐγκέφαλος ἐμποδίζουσιν ὑπέρμετρον παραγωγὴν ζωικῆς θερμότητος. Ἡ θερμότης εἶναι ἀπαραίτητον μέσον τῆς θρέψεως. Ἀλλ' ἡ ἀπόλυτος αἰτία τῆς θρέψεως εἶναι ἡ ψυχή, ἥτις τρέφει καὶ συντηρεῖ τὸ σῶμα διὰ τῶν τροφῶν ἃς ἀφομοιοῦται. Πρώτη λοιπὸν ἐντελέχεια εἶναι ἡ θρεπτικὴ ψυχή, ἧς ἔργον εἶναι ἡ χρῆσις τῆς τροφῆς πρὸς συντήρησιν τοῦ ἀτόμου καὶ ἡ γέννησις ὁμοίων ὄντων πρὸς διατήρησιν τοῦ γένους. Ἡ ψυχὴ μεταχειρίζεται πρὸς ταῦτα τὴν θερμότητα καὶ τὰ τρόφιμα, ὅπως ὁ πλοίαρχος τὴν χεῖρα καὶ τὸ πηδάλιον. Τὰ μὲν φυτὰ μόνην ἔχουσι τὴν ψυχὴν ταύτην. Τὰ ζῷα ὅμως πλὴν τῆς θρεπτικῆς ἔχουσι καὶ τὴν αἰσθητικὴν ψυχήν.

Τὰ αἰσθητήρια εἶναι ὄργανα ἀντιλήψεως τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Ἡ αἴσθησις εἶναι κίνησις ἢ ἀλλοίωσις τοῦ αἰσθητηρίου. Τὸ αἰσθητικὸν (ὑποκείμενον) καὶ τὸ αἰσθητὸν (ἀντικείμενον) εἶναι ἓν ἐν τῇ ἐνεργῷ αἰσθήσει. Τὸ αἰσθητήριον εἶναι δυνάμει ὅ,τι εἶναι τὸ αἰσθητὸν ἐνεργείᾳ· αἰσθανόμενον δὲ ἀφομοιοῦται τὸ εἶδος τοῦ πράγματος ἄνευ τῆς ὕλης, δέχεται ποιοτικὰ στοιχεῖα ἀνήκοντα εἰς ἀτομικόν τι πρᾶγμα, ἀλλ' οὐχὶ τὸ ἄτομον. Τὸ ὑποκείμενον πρὶν ἢ αἰσθανθῇ εἶναι διάφορον τοῦ αἰσθητοῦ, ἀλλὰ μετὰ τὴν αἴσθησιν εἶναι ὡς τὸ αἰσθητόν. Ἡ διαφορὰ αὐτῶν ἔγκειται εἰς τὸν τρόπον καθ' ὃν ἕκαστον ὑπάρχει.—Τὸ αἴσθημα εἶναι φαινόμενον ψυχικόν, ἀλλὰ τὸ ὄργανον τῆς αἰσθήσεως εἶναι φυσικόν. Ὄμμα καὶ ὄψις συνδέονται ὡς ὕλη καὶ εἶδος.—Μετὰ τοῦ ὀργάνου καὶ τοῦ αἰσθητοῦ ἀντικειμένου τρίτος ἀναγκαῖος παράγων ἑκάστης αἰσθήσεως εἶναι τὸ μεταξύ, τὸ διάμεσον στοιχεῖον. Τῆς ὄψεως λ. χ. τὸ μεταξὺ εἶναι τὸ διαφανές, ἤτοι ὁ ἀήρ, τὸ ὕδωρ καὶ ἄλλα διαφανῆ σώματα.

Τὰ ἀτομικὰ καὶ μεμονωμένα αἰσθήματα καὶ τὰς ἀναφορὰς αὐτῶν ἡ ψυχὴ ἀνάγει εἰς τὴν ἑνότητα κοινῆς ἀντιλήψεως. Ἀντιλαμβανόμεθα ὅτι ὁρῶμεν, ἀκούομεν κ.λ., συγκρίνομεν ἔπειτα καὶ συνδυάζομεν ἢ χωρίζομεν τὰ αἰσθήματα ταῦτα. Οὕτω πλὴν τῶν 5 μερικῶν αἰσθήσεων ὑπάρχει κοινὴ αἴσθησις, περὶ ἧς κατωτέρω πραγματεύεται ὁ Ἀριστοτέλης.

1. Συνεζητήσαμεν ἀρκετὰ τὰ ὑπὸ τῶν πρότερον φιλοσοφησάντων παραδοθέντα περὶ ψυχῆς. Ἂς ἐπανέλθωμεν δὲ ὀπίσω, ἵνα ἐπαναλάβωμεν τὰ πράγματα τρόπον τινὰ ἐξ ἀρχῆς καὶ ἂς προσπαθήσωμεν νὰ προσδιορίσωμεν τί εἶναι ἡ ψυχὴ καὶ τίς δύναται νὰ εἶναι ὁ γενικώτατος (1) ὁρισμὸς αὐτῆς.

2. Λέγομεν λοιπὸν ὅτι μία τάξις ὄντων εἶναι ἡ οὐσία· ἐν αὐτῇ δὲ διακρίνομεν πρῶτον τὴν ὕλην, ἥτις καθ' ἑαυτὴν δὲν εἶναι τοῦτο τὸ ὡρισμένον πρᾶγμα, ἔπειτα δὲ μορφὴν καὶ εἶδος, κατὰ τὸ ὁποῖον τὸ πρᾶγμα λέγεται ὅτι εἶναι τοῦτο τὸ πρᾶγμα, καὶ τρίτον τὸ ἐκ τῶν δύο τούτων σύνθετον. Εἶναι δὲ ἡ μὲν ὕλη δύναμις (2), τὸ δὲ εἶδος ἐντελέχεια, καὶ αὕτη εἶναι διττή, οὕτως ὡς ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ θεωρία (ἤτοι ὡς ἕξις καὶ κατοχὴ γνώσεως ἢ δεξιότητος καὶ ὡς ἐν ἐνεργείᾳ γνῶσις).

3. Οὐσίαι δὲ πρὸ πάντων φαίνονται ὅτι εἶναι τὰ σώματα, καὶ ἐκ τούτων τὰ φυσικά (γῆ, ὕδωρ κλπ.). Διότι ταῦτα εἶναι αἱ ἀρχαὶ τῶν ἄλλων σωμάτων (τῶν τεχνητῶν). Ἐκ τῶν φυσικῶν δὲ σωμάτων ἄλλα μὲν ἔχουσι ζωήν, ἄλλα δὲ δὲν ἔχουσι. Ζωὴν λέγομεν τὴν ἀρχὴν τῆς δι' ἑαυτοῦ θρέψεως καὶ αὐξήσεως καὶ φθορᾶς τοῦ σώματος. Ὥστε πᾶν σῶμα φυσικὸν ἔχον ζωὴν εἶναι οὐσία, ἀλλ' οὐσία σύνθετος, σύνθετος δὲ ἐξ ὕλης καὶ εἴδους, ὡς εἴπομεν.

4. Ἐπειδὴ δὲ τοῦτο εἶναι σῶμα τοιοῦτον, ἔχον δῆλα δὴ ζωήν, τὸ σῶμα δὲν δύναται νὰ εἶναι ψυχή. Διότι τὸ σῶμα δὲν εἶναι ἐξ ἐκείνων τὰ ὁποῖα κατηγοροῦνται εἰς ὑποκείμενόν τι, ἀλλὰ αὐτὸ μᾶλλον εἶναι ὑποκείμενον καὶ ὕλη. Ἀναγκαίως ἄρα ἡ ψυχὴ εἶναι οὐσία, ἤτοι εἶναι εἶδος σώματος φυσικοῦ, ὅπερ ἔχει δυνάμει (3) ζωήν. Ἀλλ' ἡ οὐσία εἶναι ἐντελέχεια. Ἡ ψυχὴ λοιπὸν εἶναι ἐντελέχεια σώματος τοιούτου, οἷον εἴπομεν.

---

1) Ὅστις θὰ περιλαμβάνῃ πάντα τὰ ἔχοντα ζωήν, ἤτοι φυτὰ καὶ ζῷα.

2) Ἡ ὕλη εἶναι ἀκόμη οὐδέν, καὶ δύναται νὰ εἶναι πάντα, πρὶν ἢ ἡ μορφὴ διορίσῃ αὐτὴν εἰδικῶς.

3) Ὅπερ δύναται νὰ δεχθῇ τὴν ζωὴν ἢ ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ ζῇ.

5. Ἀλλ' ἡ ἐντελέχεια λέγεται κατὰ δύο τρόπους ἀναλόγους ὁ μὲν πρὸς τὴν ἐπιστήμην, ὁ δὲ πρὸς τὴν θεωρίαν. Φανερὸν εἶναι λοιπὸν ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ὡς ἡ ἐπιστήμη. Διότι ἐν τῇ ὑπάρξει τῆς ψυχῆς ἐμπεριέχεται καὶ ὕπνος καὶ ἐγρήγορσις, ἀναλογεῖ δὲ ἡ μὲν ἐγρήγορσις πρὸς τὴν θεωρίαν, ὁ δὲ ὕπνος πρὸς τὴν ἕξιν ἢ κατοχὴν τῆς γνώσεως ἄνευ ἐνεργείας. Προτέρα ὅμως κατὰ τὴν γένεσιν ἐφ' ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος εἶναι ἡ ἐπιστήμη (1). Διὰ ταῦτα ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ πρώτη ἐντελέχεια (2) φυσικοῦ σώματος, ὅπερ δυνάμει ἔχει ζωήν,

6. καὶ ὅπερ εἶναι ὀργανικόν. Ὄργανα δὲ εἶναι καὶ τὰ μέρη τῶν φυτῶν, ἀλλὰ εἶναι ὄργανα ἐντελῶς ἁπλᾶ· λ. χ. τὸ φύλλον, εἶναι σκέπασμα τοῦ περικαρπίου, τὸ δὲ περικάρπιον εἶναι σκέπασμα τοῦ καρποῦ. Αἱ ῥίζαι δὲ ἀναλογοῦσι πρὸς τὸ στόμα, διότι καὶ τὰ δύο ταῦτα παραλαμβάνουσι τὴν τροφήν. Ἐὰν λοιπὸν πρέπει νὰ δώσωμεν ὁρισμὸν κοινὸν εἰς πᾶν εἶδος ψυχῆς, λέγομεν, ὅτι εἶναι ἡ πρώτη ἐντελέχεια σώματος φυσικοῦ ὀργανικοῦ.

7. Διὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ ζητῶμεν ἂν ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα εἶναι ἕν, ὅπως οὔτε ἂν ὁ κηρὸς (ἡ ὕλη) καὶ τὸ σχῆμα (τὸ εἶδος) αὐτοῦ εἶναι ἕν, ὅπως ἐν γένει δὲν πρέπει νὰ ζητῶμεν ἂν εἶναι ἓν ἡ ὕλη ἑκάστου πράγματος καὶ τὸ πρᾶγμα τοῦ ὁποίου εἶναι ἡ ὕλη. Διότι τὸ ἓν καὶ τὸ εἶναι λέγονται μὲν κατὰ πολλὰς σημασίας, ἀλλ' ἡ κυρία σημασία αὐτῶν εἶναι ἡ ἐντελέχεια (3).

8. Εἴπομεν λοιπὸν καθόλου τί εἶναι ψυχή· εἶναι δῆλα δὴ οὐσία ἐνεργοποιοῦσα μίαν ἔννοιαν (λόγον)· εἶναι ἡ οὐσιώδης ἔννοια τοιούτου τινὸς σώματος. Οὕτως ἔστω ὅτι ἓν τῶν ὀργάνων τέχνης

---

1) Προηγεῖται ἡ ἕξις ἢ κατοχὴ γνώσεως ἢ ἄλλης ἱκανότητος, καὶ ἕπεται ἡ χρῆσις ἢ ἐνεργοποίησις αὐτῶν.

2) Ὡς ἕξις καὶ κατοχή, οἵα ἡ θρεπτικὴ ψυχή, ἥτις εἶναι ἕξις καὶ ἐνέργεια καὶ προϋπόθεσις τῶν ἄλλων.

3) Πραγματικὸν ὄν, τόδε τι, εἶναι ἐκεῖνο, ἐν ᾧ συνηνώθησαν πάντα τὰ συστατικὰ στοιχεῖά του. Τὸ σῶμα ἄνευ τῆς ψυχῆς εἶναι πτῶμα καὶ ἀνάπαλιν ἡ ψυχὴ ἄνευ τοῦ σώματος εἶναι ἁπλῆ ἀφαίρεσις ἐν τῇ διανοίᾳ ἡμῶν.

τινὸς εἶναι φυσικὸν σῶμα· λ.χ. ὁ πέλεκυς. Ἡ ἔννοια τοῦ πελέκεως θὰ εἶναι ἡ οὐσία αὐτοῦ (τὸ νὰ κόπτῃ), αὕτη δὲ θὰ εἶναι καὶ ἡ ψυχὴ αὐτοῦ· καί, ἂν αὕτη ἀφαιρεθῇ, δὲν θὰ ὑπάρχῃ πλέον πέλεκυς, εἰμὴ καθ' ἁπλῆν ὁμωνυμίαν. Πραγματικῶς ὅμως τόρα εἶναι πέλεκυς (οὐχὶ ζῷον) καὶ τοιούτου σώματος ἡ οὐσία καὶ ὁ λόγος δὲν εἶναι ἡ ψυχή, ἀλλ' ἡ ψυχὴ εἶναι ὁ λόγος τοιούτου φυσικοῦ (ὄχι τεχνητοῦ ὡς ὁ πέλεκυς), ὅπερ ἔχει ἐν ἑαυτῷ τὴν ἀρχὴν τῆς κινήσεως καὶ τῆς στάσεως.

9. Ἀνάγκη δὲ τὸ λεγόμενον νὰ παρατηρήσωμεν καὶ ἐπὶ τῶν μελῶν τοῦ σώματος. Ἐὰν δῆλα δὴ ὁ ὀφθαλμὸς ἦτο ζῷον, ψυχὴ αὐτοῦ θὰ ἦτο ἡ ὄψις· ἡ ὄψις δῆλα δὴ εἶναι ἡ οὐσία τοῦ ὀφθαλμοῦ κατὰ λόγον (νοητή). Ὁ δὲ ὀφθαλμὸς εἶναι ἡ ὕλη τῆς ὄψεως(1), ἂν δὲ ἐκλείψῃ ἡ ὄψις, δὲν ὑπάρχει πλέον ὀφθαλμὸς εἰμὴ καθ' ὁμωνυμίαν, ὅπως εἶναι ὁ λίθινος καὶ ὁ εἰκονισμένος ὀφθαλμός. Πρέπει δὲ νὰ ἐφαρμόσωμεν τὸ λεγόμενον περὶ τοῦ σώματος εἰς τὸ ὅλον ζῶν σῶμα. Διότι ὡς ἡ μερικὴ αἴσθησις ἀναφέρεται εἰς τὸ μερικὸν ὄργανον (2) οὕτω ἡ ὅλη αἴσθησις ἀναλογεῖ πρὸς τὸ ὅλον σῶμα τὸ αἰσθητικόν, καθόσον εἶναι αἰσθητικόν.

10. Εἶναι δὲ τὸ δυνάμει ὄν, ὅπερ εἶναι ἱκανὸν νὰ ζῇ, οὐχὶ τὸ ἀποβαλὸν τὴν ψυχὴν (καὶ νεκρωθέν), ἀλλὰ τὸ ἔχον τὴν ζωὴν ἐν ἑαυτῷ. Τὸ σπέρμα καὶ ὁ καρπὸς εἶναι δυνάμει τοιαῦτα σώματα ζῶντα(3). Ὅπως λοιπὸν ἡ τμῆσις (τὸ νὰ κόπτῃ) εἶναι ἐντελέχεια τοῦ πελέκεως καὶ ἡ ὅρασις(4) εἶναι ἡ ἐντελέχεια τοῦ ὀφθαλμοῦ, οὕτω καὶ ἡ ἐγρήγορσις εἶναι ἡ ἐντελέχεια τοῦ σώματος, ἡ δὲ ψυχὴ εἶναι πρὸς

---

1) Ὅπως τὸ σῶμα εἶναι ἡ ὕλη τῆς ψυχῆς.

2) Ἐκ τῆς ἐν τῷ ὀφθαλμῷ αἰσθητικότητος μεταβαίνει εἰς τὴν τοῦ ὅλου σώματος. Ἡ ψυχὴ ἡ ποιοῦσα αἰσθητικὸν τὸ σῶμα ὁμοιάζει πρὸς τὴν ὄψιν τοῦ ὀφθαλμοῦ καὶ τὴν τμῆσιν τοῦ πελέκεως.

3) Διακρίνει τὴν ἐν τῷ ἐμψύχῳ σώματι πραγματικὴν δύναμιν τοῦ ζῆν καὶ τὴν ἐν τῷ σπέρματι, ὅπερ δύναται νὰ γίνῃ σῶμα, δένδρον κλπ.

4) Ὄψις εἶναι ἡ ἁπλῆ δύναμις, ὅρασις ἡ ἐνέργεια τῆς ὄψεως.

τὸ σῶμα, ὡς ἡ ὄψις καὶ ἡ δύναμις πρὸς τὸ ὄργανον. Τὸ δὲ σῶμα εἶναι τὸ δυνάμει ὄν. Ἀλλὰ καθὼς ὁ ὀφθαλμὸς εἶναι ἡ κόρη ἅμα καὶ ἡ ὄψις, οὕτω καὶ ἐδῶ τὸ ζῷον εἶναι ἡ ψυχὴ ἅμα καὶ τὸ σῶμα.

11. Ὅτι λοιπὸν ἡ ψυχὴ δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ χωριστὰ ἀπὸ τοῦ σώματος οὔτε μέρη τινὰ αὐτῆς, ἐὰν ἐκ φύσεως αὕτη διαιρῆται εἰς μέρη, εἶναι ἤδη προφανές· διότι ἐνίοτε ἡ ψυχὴ εἶναι ἐντελέχεια τῶν μερῶν τούτων. Ἀλλ' ὅμως τίποτε δὲν ἐμποδίζει μέρη τινὰ τῆς ψυχῆς νὰ εἶναι χωριστά, διότι δὲν εἶναι ἐντελέχεια κανενὸς σώματος, λ. χ. ὁ νοῦς (1).

12. Ἀλλὰ προσέτι δὲν εἶναι φανερὸν ἂν ἡ ψυχὴ εἶναι τοιαύτη ἐντελέχεια τοῦ σώματος, ὅπως ὁ κυβερνήτης τοῦ πλοίου (ὅστις εἶναι μὲν ἐντελέχεια, ἀλλὰ χωριστή). Ἐν γένει λοιπὸν δι' ὅσων εἴπομεν προσδιωρίσαμεν τὴν ψυχὴν δώσαντες ὑποτύπωσιν αὐτῆς.

Σημείωσις.—Ἡ ψυχὴ εἶναι τὸ εἶδος, ἡ μορφὴ τοῦ σώματος καὶ ἑπομένως ψυχὴ καὶ σῶμα εἶναι ἀχώριστα, εἶναι ἕν. Ἀλλ' ἡ ἑνότης αὐτῶν δὲν πρέπει νὰ νοῆται ὡς ἕνωσις δύο ὑλικῶν καὶ ἀνεξαρτήτων πραγμάτων. Τοιαύτας παχυλὰς παραστάσεις εἴδομεν μὲ πόσην δύναμιν ἐπολέμησεν ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῷ Α΄ Βιβλίῳ σελ. 25 κ. ἑ. Ἐνταῦθα ἔχομεν λογικὴν καὶ ζῶσαν ἑνότητα. Τῷ ὄντι ἡ ζωή, ἡ ἑνότης τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος σύγκειται ἐκ τριῶν στοιχείων· εἶναι 1) ζωὴ ἐσωτερικὴ καὶ ἀδιόριστος, ἀφῃρημένη καθολικὴ ἀρχή, 2) πραγματοποιεῖται καὶ μερικεύεται ἐν τῷ σώματι καὶ 3) ἐπανάγει τὰ δύο ταῦτα στοιχεῖα εἰς τὴν ἑνότητα αὐτῶν ἐν τῇ ἀτομικότητι τοῦ ζῶντος ὄντος. Ἑκάστη στιγμὴ τῆς ζωῆς ἀποτελεῖται ἐκ τῶν τριῶν τούτων σημείων: ἐκ τῆς ὁρμῆς τοῦ ὑποκειμένου, ἥτις ἀναγκάζει τὸ ζῷον νὰ θέτῃ τοὺς διορισμούς του, τὰ μέλη τοῦ σώματος, νὰ πραγματοποιῆται ἐν αὐτοῖς καὶ τέλος διὰ τούτων νὰ ἐπιστρέφῃ εἰς ἑαυτὸ ὡς κέντρον αἰσθανόμενον κλπ. Αὕτη εἶναι ἡ ἀληθὴς ἑνότης τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος. Διὰ τοῦτο λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, ὅτι τὸ εἶδος, τὸ καθόλου, ἡ ψυχὴ εἶναι αὐτὸ τὸ εἶναι καὶ ἡ οὐσία. Ἐὰν λ. χ. ὁ πέλεκυς ἦτο φυσικὸν σῶμα ἔχον ἐν ἑαυτῷ ἀρχὴν κινήσεως, ἐὰν δῆλα δὴ ἦτο ἔμψυχον σῶμα, τότε ἡ ἔννοια τοῦ πελέκεως, τὸ τέμνειν, θὰ ἀπετέλει τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, καὶ ἂν τοῦτο τὸ εἶδος αὐτοῦ ἀφῃρεῖτο δὲν θὰ ὑπῆρχε πλέον πέλεκυς. Ἀλλ' ὁ πέλεκυς εἶναι σῶμα τεχνητόν, ἔχει ἐκτὸς ἑαυτοῦ τὴν ἀρχὴν τῆς κινήσεως καὶ τῆς στάσεως ἑαυτοῦ, καὶ δὲν ποιεῖ αὐτὸς ἑαυτὸν πέλεκυν. Ἡ ἔννοια, τὸ εἶδος τοῦ πελέκεως δὲν εἶναι τὸ εἶναι καὶ ἡ οὐσία αὐτοῦ, δὲν ἐνεργοποιεῖ αὐτὴ ἑαυτὴν ἐν τῷ πελέκει, δὲν εἶναι ἐντελέχεια. Ἡ ψυχὴ τοὐναν-

---

1) Μόνη ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ τελείωσις τοῦ σώματος. Μέρη ἢ λειτουργίαι αὐτῆς δύνανται νὰ χωρίζωνται τοῦ σώματος, ὡς ὁ ποιητικὸς νοῦς.

τίον αὐτὴ πλάττει τὰ μέλη καὶ τὸ ὅλον σῶμα, αὐτὴ συνέχει καὶ ποιεῖ καὶ συντηρεῖ αὐτὰ καὶ διὰ τούτων ἑαυτήν· εἶναι ὁ δημιουργὸς ἅμα καὶ ἡ πρόνοια τοῦ μικροῦ κόσμου της, εἶναι ὁ ναυπηγὸς ἅμα καὶ κυβερνήτης τοῦ πλοίου, ὅπερ ἀπαύστως τεῖνον εἰς διάλυσιν ἀδιαλείπτως ὑποτάσσεται, συντηρεῖται καὶ ἀναπλάττεται ὑπὸ τῆς κυριάρχου ψυχῆς. Ἐὰν δὲ παύσῃ ἡ σχέσις αὕτη ψυχῆς καὶ σώματος, τὸ σῶμα δὲν εἶναι πλέον σῶμα, ἀλλὰ πτῶμα, ὕλη νεκρά. Ὅ,τι λέγομεν περὶ τοῦ ὅλου, ἀληθεύει καὶ περὶ τῶν μερῶν καὶ ἀντιστρόφως Ἂν ὁ ὀφθαλμὸς λ. χ. ἦτο ζῷον, ἡ ὄψις θὰ ἦτο ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, διότι αὐτὴ εἶναι ἡ οὐσία, ἡ ἔννοια αὐτοῦ· αὐτὸς δὲ ὁ ὑλικὸς ὀφθαλμός, τὰ νεῦρα, τὰ ὑγρά, οἱ χιτῶνες κλπ. εἶναι ὑλικά, ἅτινα ἅμα λείψῃ ἡ ὅρασις εἶναι κενὰ ὀνόματα. Ὅπως δὲ ὁ ζῶν ὀφθαλμὸς εἶναι ἡ κόρη (δύναμις) καὶ ἡ ὅρασις (ἐνέργεια), οὕτω τὸ ὅλον ζῷον εἶναι ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα ἀχωρίστως ἡνωμένα. Οὕτω νοοῦμεν νῦν πῶς ἡ ψυχὴ εἶναι α') ἡ ἀρχὴ ἡ κινοῦσα καὶ ποιοῦσα τὸ σῶμα, β') τὸ εἶδος ἢ ἡ ἔννοια ἥτις ἐνεργεῖ καὶ πραγματοποιεῖ ἑαυτὴν ἐν τῷ σώματι, γ') ὁ κοινὸς τελικὸς σκοπὸς πάντων τῶν μελῶν, ὧν ἕκαστον εἶναι μέσον ἅμα καὶ σκοπὸς τῶν ἄλλων, διότι ἕκαστον εἶναι μία ἐμφάνισις τοῦ κοινοῦ κέντρου, μία πραγμάτωσις τῆς ἐσωτερικῆς ἀρχῆς, ἥτις πανταχοῦ παροῦσα σκοπὸν ἔχει μόνον ἑαυτήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ἐξήγησις τοῦ ὁρισμοῦ. Περιγραφὴ τῆς ζωῆς. Ἡ ζωὴ φανεροῦται κατὰ τέσσαρας τρόπους· διὰ τοπικῆς κινήσεως, θρέψεως, αἰσθήσεως καὶ νοῦ. Ἡ ψυχὴ ἀρχὴ καὶ κεφάλαιον τῶν δυνάμεων τούτων. Ἑκάστη εἶναι ἡ ψυχὴ πᾶσα ἢ μέρος αὐτῆς ; Φαίνονται ὅτι εἶναι χωρισταί. Ὁ νοῦς θεῖόν τι. Ἡ ψυχὴ οὐχὶ ἄνευ σώματος.

---

1. Ἐπειδὴ ἐκ τῶν ἀσαφῶν μὲν ἐκ φύσεως, ἀλλὰ φανερωτέρων εἰς ἡμᾶς αἰσθητῶς παράγεται τὸ σαφὲς καὶ γνωριμώτερον κατὰ τὸν λόγον (νοητῶς), ἂς δοκιμάσωμεν οὕτω πάλιν νὰ ἐξετάσωμεν περὶ τῆς ψυχῆς. Διότι ὁ ὁρισμὸς δὲν πρέπει νὰ δηλοῖ μόνον τὸ ὅτι ὑπάρχει πρᾶγμά τι, καθὼς κάμνουσι συνήθως οἱ πλεῖστοι τῶν ὁρισμῶν, ἀλλὰ νὰ περιέχῃ ἐν ἑαυτῷ καὶ νὰ ἐμφανίζῃ καὶ τὴν αἰτίαν τοῦ πράγματος (1). Συχνὰ ὅμως οἱ ὁρισμοὶ διατυποῦνται ὡς

1) Τότε μόνον γινώσκεται ἀληθῶς πρᾶγμά τι, ὅτε γινώσκεται καὶ ἡ αἰτία αὐτοῦ, τὸ διότι τοῦ ὅτι.

συμπεράσματα ἀποδείξεων. Π. χ. τί ἐστι τετραγωνισμός(1); Τὸ νὰ εὑρεθῇ ὀρθογώνιον ἰσόπλευρον (τετράγωνον), ὅπερ νὰ εἶναι ἴσον μὲ ἀνισόπλευρον σχῆμα. Ὁ τοιοῦτος ὁρισμὸς τοῦ τετραγωνισμοῦ λέγει μόνον τὸ συμπέρασμα. Ἀλλ' ὁ λέγων, ὅτι ὁ τετραγωνισμὸς εἶναι ἡ εὕρεσις τῆς μέσης ἀναλόγου γραμμῆς, λέγει τὸ αἴτιον τοῦ πράγματος (2).

2. Λέγομεν λοιπόν, συγκεφαλαιοῦντες τὴν μελέτην ταύτην, ὅτι τὸ ἔμψυχον διαφέρει τοῦ ἀψύχου, διότι ζῇ. Ἐπειδὴ δὲ τὸ ζῆν λέγεται κατὰ πολλοὺς τρόπους, ἐὰν καὶ εἷς μόνος τῶν τρόπων τούτων τοῦ ζῆν ὑπάρχῃ εἴς τι, λέγομεν ὅτι τοῦτο ζῇ, εἶναι δὲ οἱ τρόποι οὗτοι (δυνάμεις) : νοῦς, αἴσθησις, κίνησις καὶ στάσις τοπική, θρέψις καὶ ἐλάττωσις καὶ αὔξησις.

3. Διὰ τοῦτο καὶ τὰ φυτὰ πάντα φαίνεται ὅτι ζῶσι· διότι εἶναι φανερὸν ὅτι ἔχουσιν ἐν ἑαυτοῖς δύναμιν καὶ ἀρχὴν τοιαύτην, διὰ τῆς ὁποίας λαμβάνουσιν αὔξησιν καὶ ἐλάττωσιν κατ' ἐναντίας διευθύνσεις. Διότι δὲν αὐξάνονται μόνον πρὸς τὰ ἄνω, οὐχὶ δὲ πρὸς τὰ κάτω, ἀλλ' ὁμοίως καὶ πρὸς τὰς δύο καὶ πάσας τὰς διευθύνσεις (διὰ τῶν κλάδων καὶ τῶν ριζῶν) καὶ ὅπου τρέφονται, καὶ ζῶσι μέχρι τέλους, ἐφ' ὅσον δύνανται νὰ λαμβάνωσι τροφήν.

4. Δύναται δὲ τοῦτο (τὸ θρεπτικὸν) νὰ ὑπάρχῃ χωριστὸν ἀπὸ τὰς ἄλλας δυνάμεις, αὗται ὅμως δὲν δύνανται νὰ ὑπάρχωσι χωρισταὶ ἀπὸ αὐτοῦ ἐν τοῖς θνητοῖς. (3) Τοῦτο δὲ εἶναι φανερὸν εἰς τὰ φυτά· διότι ταῦτα οὐδεμίαν ἄλλην ἐκ τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς ἔχουσι. Λοιπὸν διὰ τὴν ἀρχὴν ταύτην, τὴν θρεπτικήν, ἡ ζωὴ ὑπάρχει εἰς τὰ ζῶντα (φυτὰ καὶ ζῷα), τὸ ζῷον ὅμως ἔχει πρώτιστον διακριτικὸν γνώρισμα τὴν αἰσθητικὴν δύναμιν (4), διότι καὶ αὐτὰ τὰ ὁποῖα δὲν κινοῦνται καὶ δὲν ἀλλάσσουσι τόπον, ἀλλ'

---

1) Δεδομένου ὀρθογωνίου ;

2) Οὗτος εἶναι ὁ ἀληθὴς ὁρισμὸς καὶ τοιοῦτον θέλει νὰ δώσῃ ὁ Ἀριστοτ. ὁρισμὸν τῆς ψυχῆς.

3) Ἡ θρέψις εἶναι πρώτη, διότι δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ οὐδεμίαν τῶν ἄλλων λειτουργιῶν, ἐνῷ αἱ ἄλλαι ἐξαρτῶνται ἐξ αὐτῆς.

4) Τὸ αἰσθητικὸν εἶναι τὸ ἰδιάζον χαρακτηριστικόν, δι' οὗ διακρίνεται τὸ ζῷον ἀπὸ τῶν φυτῶν καὶ τῶν ἄλλων ὄντων.

ὅμως ἔχουσιν αἴσθησιν, τὰ λέγομεν ζῷα καὶ ὄχι ὅτι ἁπλῶς ζωὴν ἔχουσι. Πρώτη δὲ αἴσθησις εἰς ὅλα τὰ ζῷα ὑπάρχει ἡ ἁφή· καθὼς δὲ ἡ θρεπτικὴ δύναμις δύναται νὰ ὑπάρχῃ χωριστὴ (εἰς τὰ φυτὰ λ. χ.) ἀπὸ τῆς ἁφῆς καὶ πάσης ἄλλης αἰσθήσεως, οὕτως ἡ ἁφὴ δύναται νὰ ὑπάρχῃ χωριστὴ ἀπὸ τῶν ἄλλων αἰσθήσεων (εἰς τὰ ἀτελῆ ζῷα). Θρεπτικὴν δὲ δύναμιν λέγομεν τὸ μέρος (λειτουργίαν) τῆς ψυχῆς, τοῦ ὁποίου καὶ τὰ φυτὰ μετέχουσι. Τὴν δύναμιν δὲ τῆς ἁφῆς φαίνεται ὅτι ἔχουσι πάντα τὰ ζῷα. Ὕστερον θὰ εἴπωμεν διὰ ποίαν αἰτίαν συμβαίνει καὶ τὸ ἓν καὶ τὸ ἄλλο ἐκ τῶν φαινομένων τούτων.

5. Ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀρκεῖ τόσον μόνον νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ ἀρχὴ τῶν εἰρημένων δυνάμεων, καὶ ὅτι δι' αὐτῶν ὁρίζεται, ἤτοι διὰ τοῦ θρεπτικοῦ, τοῦ αἰσθητικοῦ, τοῦ διανοητικοῦ καὶ τῆς κινήσεως. Ἑκάστη δ' αὐτῶν εἶναι ἆρά γε ἡ ψυχὴ καθ' ἑαυτήν, ἢ εἶναι μέρος τῆς ψυχῆς; καὶ ἂν εἶναι μέρος εἶναι ἆρά γε μέρος τοιοῦτον, ὥστε νὰ χωρίζηται ἀπὸ τῆς ψυχῆς μόνον διὰ τῆς νοήσεως (νοερῶς) ἢ καὶ κατὰ τόπον (ὑλικῶς); Εἷς τινας τῶν ἐρωτήσεων τούτων εἶναι εὔκολον νὰ ἀποκριθῶμεν, ἄλλαι ὅμως παρουσιάζουσι δυσκολίας.

6. Οὕτω, καθὼς εἰς τὰ φυτά, τινὰ ἐκ τούτων, ἀφοῦ διαιρεθῶσι καὶ χωρισθῶσιν ἀπ' ἀλλήλων, ἐξακολουθοῦσι νὰ ζῶσι (τὰ μέρη), ὡς ἐὰν ἡ ἐν αὐτοῖς ὑπάρχουσα ψυχὴ εἶναι κατ' ἐντελέχειαν (κατ' εἶδος) μία εἰς ἕκαστον φυτόν, κατὰ δύναμιν δὲ περισσότεραι, τοιουτοτρόπως βλέπομεν ὅτι συμβαίνει τὸ αὐτὸ εἰς ἄλλην τάξιν ἐμψύχων ὄντων, εἰς τὰ ἔντομα τὰ ὁποῖα ἔχουσι διαιρεθῇ. Διότι καὶ αἴσθησιν ἔχει καὶ τὸ ἓν καὶ τὸ ἄλλο μέρος καὶ τοπικὴν κίνησιν, ἂν δὲ ἔχῃ αἴσθησιν, ἔχει καὶ φαντασίαν καὶ ὄρεξιν· διότι ὅπου αἴσθησις, ἐκεῖ καὶ λύπη καὶ ἡδονή, καὶ ὅπου ταῦτα, ἐξ ἀνάγκης ἐκεῖ ὑπάρχει καὶ ἐπιθυμία.

7. Ἀλλὰ περὶ τοῦ νοῦ καὶ τῆς θεωρητικῆς δυνάμεως τίποτε ἀκόμη δὲν εἶναι φανερόν (1), φαίνεται ὅμως ὅτι εἶναι ἄλλο γένος

---

1) Περαιτέρω ἐν τῷ Γ΄ βιβλίῳ θὰ εἴπῃ ὅτι χωρίζεται.

ψυχῆς καὶ ὅτι αὐτὸ μόνον δύναται νὰ εἶναι χωριστὸν ἀπὸ τῶν ἄλλων, ὅπως τὸ αἰώνιον εἶναι χωριστὸν ἀπὸ τὸ φθαρτόν.

8 Ἐκ τούτων δὲ εἶναι φανερὸν ὅτι τὰ λοιπὰ μέρη τῆς ψυχῆς δὲν εἶναι χωριστά, καθώς τινες λέγουσιν. Ὅτι ὅμως διὰ τοῦ λόγου (νοερῶς) διακρίνονται, τοῦτο εἶναι φανερόν· διότι διαφέρει νὰ εἶναί τις αἰσθητικὸς ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι δοξαστικός, διαφέρει ἡ αἴσθησις ἀπὸ τῆς δόξης (γνώμης). Ὁμοίως δὲ ταῦτα διαφέρουσιν ἑκάστης τῶν ἄλλων δυνάμεων τῶν προειρημένων.

9. Προσέτι εἷς τινα μὲν ἐκ τῶν ζῴων ὑπάρχουσιν ἅπασαι αἱ δυνάμεις αὗται, εἰς ἄλλα τινὲς ἐξ αὐτῶν, καὶ εἰς ἄλλα μία μόνη· (τοῦτο δὲ ἀποτελεῖ καὶ τὴν μεταξὺ αὐτῶν διαφοράν)· διὰ ποίαν δὲ αἰτίαν ὕστερον θὰ ἐξετάσωμεν. Ἀλλὰ σχεδὸν ὅμοιόν τι συμβαίνει καὶ εἰς τὰς αἰσθήσεις· ἄλλα δηλ. ἐκ τῶν ζῴων ἔχουσιν ὅλας τὰς αἰσθήσεις, ἄλλα ὀλίγας, καὶ ἄλλα μίαν μόνην, τὴν ἀναγκαιοτάτην, τὴν ἁφήν.

10. Ἐκεῖνο δὲ δι' οὗ ζῶμεν καὶ αἰσθανόμεθα λέγεται κατὰ δύο τρόπους, ὅπως καὶ ἐκεῖνο διὰ τοῦ ὁποίου γινώσκομεν, καὶ τὸ ὁποῖον καλοῦμεν ἄλλοτε μὲν ἐπιστήμην, ἄλλοτε δὲ ψυχήν.(1) Διότι λέγομεν, ὅτι γνωρίζομεν διὰ τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου τούτων. Διττῶς δὲ λέγεται καὶ ἐκεῖνο δι' οὗ ὑγιαίνομεν καὶ ὅπερ ἀφ' ἑνὸς μὲν εἶναι ἡ ὑγίεια, ἀφ' ἑτέρου μέρος ἢ ὅλον τὸ σῶμα. Ἐκ τούτων δὲ ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ ὑγίεια εἶναι μορφὴ καὶ εἶδος καὶ λόγος καὶ οὕτως εἰπεῖν ἐνέργεια τοῦ δυναμένου νὰ δεχθῇ αὐτάς, ἡ μὲν ἐπιστήμη εἶναι ἐνεργοποίησις τοῦ δυναμένου νὰ ἐπίσταται (τῆς ψυχῆς), ἡ δὲ ὑγίεια τοῦ δυναμένου νὰ ἔχῃ τὴν ὑγίειαν (τοῦ σώματος). Διότι φαίνεται ὅτι ἡ ἐνέργεια τῶν δυναμένων νὰ ποιῶσιν ὕπαρξιν λαμβάνει εἰς τὸ ὂν τὸ ὁποῖον πάσχει καὶ ἔχει τοιαύτην διάθεσιν (2). Οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ εἶναι ἐκεῖνο τὸ πρῶτον, δι' οὗ ζῶμεν καὶ αἰσθανό-

---

1) Ἡ μὲν ἐπιστήμη εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δεχόμεθα, ἡ δὲ ψυχὴ ἐκεῖνο διὰ τοῦ ὁποίου δεχόμεθα τὴν ἐπιστήμην. Οὕτω καὶ περὶ ὑγιείας καὶ σώματος.

2) Τὸ αἰσθητὸν ἐνεργεῖ ἐπὶ τοῦ αἰσθητικοῦ, τὸ ἐπιστητὸν ἐπὶ τοῦ ἐπιστημονικοῦ κ. λ.

μεθα καὶ διανοούμεθα, ὥστε αὕτη εἶναι λόγος καὶ εἶδος, οὐχὶ ὅμως ὕλη καὶ τὸ ὑποκείμενον.

11. Διότι, καθὼς εἴπομεν, ἡ οὐσία (ὑπόστασις) λέγεται τριχῶς, καθ' ὅσον ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν, ὧν τὸ μὲν εἶναι τὸ εἶδος, τὸ δὲ ἡ ὕλη καὶ τρίτον τὸ ἐξ ἀμφοτέρων σύνθετον, ἐκ τούτων δὲ ἡ μὲν ὕλη εἶναι μόνον δύναμις, τὸ δὲ εἶδος ἐντελὴς πραγματικότης, τὸ δὲ ἐξ ἀμφοτέρων εἶναι τοῦτο τὸ ὡρισμένον πρᾶγμα· ἐπειδὴ δὲ τὸ ἐξ ἀμφοτέρων σύνθετον εἶναι τὸ ἔμψυχον, δὲν εἶναι τὸ σῶμα ἐντελέχεια τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ τοὐναντίον ἡ ψυχὴ εἶναι ἐντελέχεια τοῦ σώματος.

12. Καὶ διὰ τοῦτο ὀρθῶς δοξάζουσιν οἱ νομίζοντες ὅτι οὔτε ἄνευ σώματος ὑπάρχει ἡ ψυχή, οὔτε εἶναι σῶμά τι· διότι σῶμα βεβαίως δὲν εἶναι, ἀλλ' εἶναι κάτι τοῦ σώματος (μορφή), καὶ διὰ τοῦτο ὑπάρχει εἰς σῶμα τοιοῦτον (ὀργανικὸν φυσικόν)· καὶ ὄχι καθὼς οἱ προγενέστεροι φιλόσοφοι προσήρμοζον τὴν ψυχὴν εἰς τὸ (τυχὸν) σῶμα, χωρὶς νὰ προσδιορίζωσιν εἰς τί καὶ ποῖον σῶμα, καίτοι οὐδὲ τὸ τυχὸν φαινόμενον (ἀποτέλεσμα) δέχεται τὸ τυχὸν πρᾶγμα. (1)

13. Ἀλλὰ τώρα (καθὼς ἡμεῖς λέγομεν) τὰ πάντα συμβαίνουσι λογικώτατα (2), διότι ἡ ἐντελέχεια (ἡ ἐντελὴς πραγμάτωσις) ἑκάστου πράγματος γίνεται φυσικῶς εἰς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ὑπάρχει ἐν δυνάμει, καὶ εἰς τὴν ὕλην, ἡ ὁποία εἶναι οἰκεία καὶ κατάλληλος νὰ τὴν δεχθῇ. Ὅτι λοιπὸν ἡ ψυχὴ εἶναι ἐντελέχεια καὶ (3) λόγος ἐκείνου ὅπερ ἔχει τὴν δύναμιν νὰ εἶναι τοιοῦτον ἢ τοιοῦτον, εἶναι φανερὸν ἐκ τῶν εἰρημένων.

---

1) Ἐννοεῖ τὸ δόγμα τῆς μετεμψυχώσεως. Τὸ ὅτι μία ψυχὴ εἰσδύει εἰς διάφορα σώματα εἶναι τόσον ἀδύνατον, ὅσον τὸ ὅτι μία τέχνη δύναται νὰ μεταχειρίζηται τὰ ἐργαλεῖα ἄλλων τεχνῶν ἀδιαφόρως.

2) Τὸ χωρίον μεταφράζουσιν ἄλλοι οὕτω· «Εἰς τὸ αὐτὸ φθάνομεν καὶ δι' ἀναλύσεως αὐτῆς τῆς ἐννοίας».

3) Πᾶσα ψυχὴ δὲν εἶναι εἶδος παντὸς σώματος, ἀλλὰ τοῦ σώματος τοῦ ἔχοντος ὄργανα καὶ διαθέσεις ἐπιτηδείας καὶ καταλλήλους πρὸς αὐτὴν καὶ τὰς δυνάμεις αὐτῆς τῆς ψυχῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς.—Ἀναφορὰ αὐτῶν.—Περὶ ἁφῆς. Εἶναι ἡ αἴσθησις τοῦ θρεπτικοῦ. Ἀδύνατον νὰ ὑπάρχῃ κοινὸς ὁρισμὸς τῶν διαφόρων δυνάμεων τῆς ψυχῆς, ὅπως οὐδὲ τῶν γεωμετρικῶν σχημάτων· πλὴν ἡ ἀνωτέρα ὑποθέτει καὶ περιέχει τὴν κατωτέραν. τὸ αἰσθητικὸν προϋποθέτει τὸ θρεπτικὸν κ.λ. Τάξις τῶν δυνάμεων: θρέψις, εἶτα αἰσθητικότης, κίνησις κατὰ τόπον, νοῦς.

---

1. Ἐκ τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς τὰς ὁποίας εἴπομεν, εἰς τινα ὄντα ὑπάρχουν ὅλαι, ὡς προείπομεν, εἰς ἄλλα δὲ ὀλίγαι καὶ εἰς ἄλλα μία μόνον. Δυνάμεις δὲ εἴπομεν τὴν θρεπτικήν, τὴν αἰσθητικήν, ὀρεκτικήν, κινητικὴν κατὰ τόπον, διανοητικήν.

2. Ὑπάρχει δὲ εἰς μὲν τὰ φυτὰ μόνον ἡ θρεπτικὴ, εἰς δὲ τὰ ζῷα καὶ αὐτὴ καὶ ἡ αἰσθητική. Ἐὰν δὲ ὑπάρχῃ ἡ αἰσθητική, θὰ ὑπάρχῃ καὶ ἡ ὀρεκτική· διότι ἡ ὄρεξις εἶναι ἐπιθυμία, πάθος καὶ βούλησις. Πάντα δὲ τὰ ζῷα ἔχουσι μίαν τοὐλάχιστον ἐκ τῶν αἰσθήσεων, τὴν ἁφήν. (1) Ἀλλὰ τὸ ἔχον αἴσθησιν ἔχει καὶ ἡδονὴν καὶ λύπην, καὶ τὰ πράγματα αἰσθάνεται ὅτι εἶναι ἡδέα καὶ λυπηρά, τὰ δὲ ἔχοντα ταῦτα ἔχουσι καὶ ἐπιθυμίαν, διότι ἡ ἐπιθυμία εἶναι ὄρεξις τοῦ ἡδέος.

3. Προσέτι δὲ τὰ ὄντα ταῦτα ἔχουσιν αἴσθησιν τῆς τροφῆς, καὶ τῆς τροφῆς αἴσθησις εἶναι ἡ ἁφή. (2) Διότι πάντα τὰ ζῶντα τρέφονται μὲ ξηρὰ καὶ ὑγρὰ καὶ μὲ θερμὰ καὶ ψυχρά, τούτων δὲ ἡ αἴσθησις εἶναι ἡ ἁφή. Τῶν ἄλλων δὲ αἰσθητῶν ἅπτονται καθ'

---

1) Τὰ ζῳόφυτα μόνον τὴν ἁφὴν ἔχουσι.

2) Τῆς τροφῆς αἴσθησις εἶναι ἡ γεῦσις, ἀλλ' ἡ γεῦσις εἶναι εἶδος ἁφῆς, ὡς θὰ εἴπῃ κατωτέρω ὁ Ἀριστοτ. καὶ ἄνευ ἁφῆς δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ ζῷον. Ἡ ἁφὴ εἶναι ἡ θεμελιωδεστάτη τῶν αἰσθήσεων.

ὅσον εἶναι συμβεβηκότα (ἰδιότητες) τῶν τροφῶν (1), διότι οὔτε ὁ ἦχος οὔτε τὸ χρῶμα οὔτε ἡ ὀσμὴ συνεισφέρουσί τι πρὸς τροφήν. Ὁ χυμὸς ὅμως εἶναι ἐκ τῶν ἁπτῶν πραγμάτων (γευστῶν). Καὶ ἡ πεῖνα δὲ καὶ ἡ δίψα εἶναι ἐπιθυμίαι, ἀλλ' ἡ μὲν πεῖνα εἶναι ἐπιθυμία ξηροῦ καὶ θερμοῦ, ἡ δὲ δίψα ἐπιθυμία ψυχροῦ καὶ ὑγροῦ· ὁ δὲ χυμὸς δὲν εἶναι τροφὴ ἀλλ' εἶναι ὡς ἄρτυμα αὐτῆς. Περὶ τούτων μὲν θὰ ἐξηγηθῶμεν ὕστερον, τώρα δὲ τόσον μόνον λέγομεν, ὅτι τὰ ζῷα ὅσα ἔχουσιν ἁφὴν ἔχουσι καὶ ὄρεξιν, ἂν δὲ ἔχουσι καὶ φαντασίαν δὲν εἶναι φανερόν, ἀλλὰ θὰ ἐξετάσωμεν ὕστερον.

4. Ζῷα δέ τινα ἐκτὸς τῶν δυνάμεων τούτων ἔχουσι καὶ τὸ κατὰ τόπον κινητικόν, ἄλλα δὲ καὶ τὸ διανοητικὸν καὶ τὸν νοῦν, λ.χ. ὁ ἄνθρωπος καὶ εἴ τι ἄλλο ὃν ὑπάρχει ὅμοιον ἢ καὶ ἀνώτερον.

5. Εἶναι λοιπὸν φανερὸν ὅτι ὁ ὁρισμὸς τῆς ψυχῆς εἶναι εἷς κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, καθ' ὃν εἷς εἶναι καὶ ὁ ὁρισμὸς τοῦ σχήματος (ἐν τῇ γεωμετρίᾳ), διότι οὔτε ἐκεῖ ὑπάρχει σχῆμα ἄλλο παρὰ τὸ τρίγωνον καὶ τὰ ἑπόμενα εἰς αὐτό (2), οὔτε ἐδῶ εἶναι ἄλλα εἴδη ψυχῆς παρὰ τὰ εἰρημένα (3). Δύναται ὅμως νὰ μορφωθῇ καὶ διὰ τὰ σχήματα μία κοινὴ ἔννοια, ἥτις θὰ ἁρμόζῃ εἰς πάντα, καὶ δὲν θὰ εἶναι ἰδιάζουσα εἰς κανέν. Ὁμοίως δὲ καὶ ὡς πρὸς τὰς εἰρημένας ψυχάς. Διὰ τοῦτο θὰ ἦτο γελοῖον ἀφίνοντες τὸν τοιοῦτον ὁρισμὸν νὰ ζητῶμεν διὰ τὰ εἴδη ταῦτα τῶν ψυχῶν, ὅπως καὶ διὰ τὰ γεωμετρικὰ σχήματα, κοινὸν ὁρισμόν, ὅστις δὲν θὰ ἦτο ὁ ἰδιάζων ὁρισμὸς οὐδενὸς τῶν ὄντων τούτων, οὔτε μερικοῦ τινος καὶ ἀτομικοῦ εἴδους αὐτῶν (4).

---

1) Ἐμμέσως διακρίνει τὸ ζῷον τὴν τροφὴν δι' ἄλλων αἰσθητῶν ἰδιοτήτων.

2) Τὸ τρίγωνον ἀποτελεῖ πάντα τὰ ἄλλα εὐθύγραμμα πολύγωνα, ἅτινα εἶναι διαιρετὰ εἰς τρίγωνα.

3) Ταῦτα εἶναι αἱ θρεπτικαί, αἱ αἰσθητικαὶ κλπ. ψυχαί. Ψυχὴ ὅμως καθόλου, γενικὴ δὲν ὑπάρχει.

4) Ἀναιρεῖ ἐμμέσως τὴν Πλατωνικὴν θεωρίαν περὶ ἰδεῶν καὶ διδάσκει, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ζητῶμεν γενικὸν ὁρισμὸν τῆς ψυχῆς ὡς νὰ ὑπῆρχε μία φύσις ἁπάσης τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ νὰ ὁρίζωμεν μίαν ἑκάστην τῶν μορφῶν αὐτῆς. Τοιοῦτοι γενικοὶ ὁρισμοὶ εἶναι κενοὶ σημασίας, διότι δὲν ἐφαρμόζουσιν εἰς μερικόν τι εἶδος ὄντων.

6. Συμβαίνει ὅμως καὶ εἰς τὰ εἴδη τῆς ψυχῆς ὅ,τι καὶ εἰς τὰ σχήματα· δῆλα δὴ εἰς τὸ ἀκόλουθον ὑπάρχει δυνάμει τὸ προηγούμενον (1), λ. χ. τὸ τετράγωνον ἐμπεριέχει τὸ τρίγωνον καὶ ἡ αἰσθητικὴ δύναμις τὴν θρεπτικήν· ἑπομένως εἰς ἕκαστον ὃν πρέπει νὰ ζητῶμεν τίς εἶναι ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, ἤτοι τίς εἶναι ἡ ψυχὴ τοῦ φυτοῦ, τίς ἡ τοῦ θηρίου, τίς ἡ τοῦ ἀνθρώπου.

7. Δέον δὲ νὰ ἐξετάσωμεν διὰ τίνα αἰτίαν συνέχονται ταῦτα τοιουτοτρόπως. Βεβαίως ἄνευ τοῦ θρεπτικοῦ δὲν ὑπάρχει τὸ αἰσθητικόν, ἀπὸ τοῦ αἰσθητικοῦ ὅμως δύναται νὰ ὑπάρχῃ χωριστὰ τὸ θρεπτικὸν ἐν τοῖς φυτοῖς. Καὶ πάλιν ἄνευ τῆς ἁφῆς οὐδεμία ἐκ τῶν ἄλλων αἰσθήσεων ὑπάρχει, ἡ ἁφὴ ὅμως ὑπάρχει ἄνευ τῶν ἄλλων αἰσθήσεων, διότι πολλὰ τῶν ζῴων οὔτε ὄψιν, οὔτε ἀκοὴν ἔχουσιν, οὔτε αἴσθησιν ὀσμῆς. Καὶ ἐκ τῶν ἐχόντων αἴσθησίν τινα μὲν ἔχουσι τὴν τοπικὴν κίνησιν, ἄλλα ὅμως δὲν ἔχουσιν. Ὀλίγιστα δὲ ἔχουσι τελευταῖον τὴν δύναμιν τοῦ λόγου καὶ τὴν διάνοιαν. Καὶ ὅσα μὲν τῶν φθαρτῶν ὄντων ἔχουσι τὴν δύναμιν τοῦ λόγου, ταῦτα ἔχουσι καὶ τὰς λοιπὰς δυνάμεις. Ἀλλὰ τὰ ἔχοντα μίαν μόνην ἐξ αὐτῶν, δὲν ἔχουσι πάντα τὸν λόγον, ἀλλὰ τινὰ μὲν αὐτῶν οὐδὲ φαντασίαν (2) ἔχουσιν, ἄλλα δὲ μὲ μόνην τὴν φαντασίαν ζῶσι. Περὶ δὲ τοῦ θεωρητικοῦ νοῦ ἀλλαχοῦ θὰ γείνῃ λόγος. Εἶναι ὅμως λοιπὸν ὅτι ὁ ὁρισμὸς μιᾶς ἑκάστης τῶν μορφῶν τῆς ψυχῆς εἶναι καὶ ὁ μᾶλλον ἁρμόζων ὁρισμὸς τῆς ψυχῆς ἐν γένει.

Σημείωσις.—Οὕτως ὁ ἄνθρωπος ἔχει τρεῖς ψυχὰς ἡνωμένας ἐν ἑαυτῷ, τοῦτο δὲ ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη ἐκφράζει λέγουσα ὅτι ὁ ἄνθρωπος 1) εἶναι φυτόν, 2) ἅμα καὶ 3) ζῷον. Καίτοι ἡ ἔκφρασις *τρεῖς ψυχαὶ* δὲν εἶναι ὀρθή, οὐχ ἧττον ὁ Ἀριστοτέλης ὀρθότατα διδάσκει ὅτι δὲν πρέπει νὰ ζητῶμεν ψυχὴν ἢ ἔννοιαν ψυχῆς, ἥτις νὰ εἶναι μὲν κοινὴ εἰς πάσας ταύτας, ἀλλὰ νὰ μὴ εἶναι ἰδιαιτέρα οὐδεμιᾶς αὐτῶν, οὔτε νὰ ἐφαρμόζῃ εἰς κανὲν μερικὸν καὶ ἀτομικὸν

---

1) Ἐννοεῖ τὸ λογικῶς πρότερον.

2) Ἡ φαντασία εἶναι 1) ***αἰσθητική***, ἤτοι ἡ δύναμις τοῦ ἀναπλάττειν αἰσθητὰς εἰκόνας ἢ τοῦ ζωογονεῖν νεκρὰ αἰσθήματα. 2) ***βουλευτικὴ*** ἢ ***λογιστική***, ἤτοι ἡ δύναμις τοῦ πλάττειν τὰς τὴν νόησιν συνοδευούσας εἰκόνας ἐκ στοιχείων πάντοτε, τὰ ὁποῖα παρέχει ἡ αἴσθησις.

εἶδος ψυχῆς. Οὕτως ἐχώρισεν αὐστηρῶς τὴν φιλοσοφικὴν καὶ συγκεκριμένην νόησιν ἀπὸ τὰ κενὰ πλάσματα καὶ τοὺς τύπους τῆς ἀφαιρετικῆς διανοίας. Εἰς τὰ σχήματα λ. χ. μόνον τὸ τρίγωνον, τὸ τετράγωνον κλπ. εἶναι ὄντως πραγματικόν τι, ἀλλ' ἡ ἀφαιρετικὴ διάνοια ζητοῦσα καθολικὰς ἐννοίας, πλάττει αὐτὰς ἀφαιροῦσα τὸ κοινόν, συλλαμβάνει ἓν ***γενικὸν σχῆμα***, ὅπερ εἶναι κενὸν περιεχομένου. Ἐκ τούτου ὁ πόλεμος τῶν ἐμπειρικῶν κατὰ τῶν κενολογιῶν τοῦ ἀφαιρετικοῦ νοῦ. Ἀλλὰ τὸ ἀληθὲς σχῆμα, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, τὸ γενικὸν σχῆμα εἶναι τὸ τρίγωνον, ὅπερ εὑρίσκεται παρὰ τὰ ἄλλα καὶ ἐντὸς τῶν ἄλλων, τὰ ὁποῖα πάντα ἀναλύονται εἰς τρίγωνα. Τὰ αὐτὰ λέγομεν καὶ περὶ τῆς ψυχῆς, τὴν ὁποίαν δὲν πρέπει νὰ ζητῶμεν ὡς τι κενὸν καὶ ἀφῃρημένον ἐνῷ ἔχει πλουσιώτατον περιεχόμενον.

Ἡ θρεπτικὴ ψυχὴ ἐμπεριέχεται, εἶναι μέρος τῆς αἰσθητικῆς καὶ ἀμφότεραι ἐμπεριέχονται εἰς τὴν διανοητικήν. Ἀλλ' ἡ κατωτέρα ὑπάρχει ἐν τῇ ἀνωτέρᾳ ὡς ἀντικείμενον καὶ στοιχεῖον ἐν ᾧ καὶ δι' οὗ ἡ ἀνωτέρα πραγματοποιεῖται· εἶναι λοιπὸν πρὸς τὴν ἀνωτέραν μία δύναμις, γενικός τις κατώτερος διορισμός, εἶναι ὡς κατηγορούμενον ἐν τῷ ὑποκειμένῳ, ἐν τῇ ἀρχῇ, ἥτις ἀποτελεῖ τὴν ἀτομικότητα τῆς ἀνωτέρας, τὴν ἐντελέχειαν αὐτῆς. Οὕτω λέγομεν, ὅτι τὸ σῶμα εἶναι τὸ ἀντικείμενον, ἡ δὲ ψυχὴ τὸ ὑποκείμενον. Καὶ γενικῶς, ἡ δυστυχία τῆς φύσεως, λέγει ὁ Ἔγελος (Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας σελ. 374), εἶναι ὅτι εἶναι ἀντικείμενον, ὅτι δῆλα δὴ ἡ ἔννοια, ὁ λόγος, τὸ καθόλου εἶναι μὲν ἐν αὐτῇ, ἀλλὰ μένει πάντοτε καθ' ἑαυτὸ καὶ δὲν γίνεται πρὸς ἑαυτό, ὑποκείμενον, ἢ ἄλλως ἡ ἔννοια εἶναι ἐκεῖ μόνον δυνάμει. Ἐν ὀλίγοις λοιπὸν ὁ Ἀριστοτέλης διδάσκει ὅτι κενὸν καθολικὸν δὲν ἔχει ὕπαρξιν ἢ δὲν εἶναι αὐτὸ εἶδη. Τὸ καθόλου, ἡ ἔννοια, εἶναι τῷ ὄντι πραγματικὸν ὡς μερικὸν καὶ ἀτομικόν, ὡς εἶναι τὸ τρίγωνον σχῆμα καὶ ἡ ***φυτικὴ*** ἢ ***θρεπτικὴ*** ψυχή. Τὸ τοιοῦτο καθολικὸν εἶναι τόσον πραγματικόν, ὥστε αὐτὸ τοῦτο, ἄνευ περαιτέρω μεταβολῆς, εἶναι τὸ πρῶτον εἶδός του, περαιτέρω δὲ ἀναπτυσσόμενον δὲν ἀνήκει εἰς αὐτό, ἀλλ' εἰς ὑψηλοτέρας βαθμίδας (βλέπε ταῦτα σαφέστερον ἐν J. Gaird. Φιλοσοφία τῆς Θρησκείας Μεταφρ. Π. Γρατσιάτου σελ. 91. Φιλοσ. καὶ Κοινων. Βιβλιοθ. Γ. Φέξη). Ἐν τῷ ἑπομένῳ κεφαλαίῳ ὁ Ἀριστοτέλης ἀναπτύσσει πῶς ἡ φυτικὴ ζωὴ εἶναι ἡ καθόλου ἔννοια ἢ τὸ εἶδος τῆς ψυχῆς, ἡ πρώτη ἐντελέχεια, ἡ στοιχειώδης ψυχή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Περὶ τοῦ θρεπτικοῦ. Πρὸ τῆς θρεπτικῆς δυνάμεως ἀνάγκη πρότερον νὰ ἐξετασθῇ ἡ τροφή. Γενικὴ θεωρία περὶ θρέψεως. Ἡ γέννησις τοῦ ὁμοίου καὶ ἡ διαιώνισις τοῦ εἴδους τελικὴ αἰτία αὐτῆς. Ἀναίρεσις δόξης Ἐμπεδοκλέους καὶ τῶν λεγόντων ὅτι τὸ πῦρ εἶναι αἰτία τῆς θρέψεως. Ἡ θρέψις εἶναι ἐνέργεια ἐναντίου ἐπὶ τοῦ ἐναντίου, ἅμα δὲ καὶ ὁμοίου ἐπὶ τοῦ ὁμοίου. Ὅρος τῆς πέψεως ἡ θερμότης. Θρεπτικὴ καὶ γεννητικὴ ψυχὴ μία.

---

1. Ἀναγκαῖον εἶναι ὁ θέλων νὰ μελετήσῃ περὶ τῶν δυνάμεων τούτων νὰ ἐξετάσῃ τί εἶναι ἑκάστη αὐτῶν, ἔπειτα δὲ ὁμοίως νὰ ἐπιζητήσῃ τὰ συνεχόμενα μετ' αὐτῶν (τὰς ἰδιότητας ἑκάστης) καὶ τὰ λοιπά. Καὶ ἂν πρέπῃ νὰ ὁρίσῃ τί εἶναι ἑκάστη αὐτῶν, ἤτοι τί εἶναι τὸ νοητικόν, ἢ τί τὸ αἰσθητικὸν ἢ τί τὸ θρεπτικόν, πρέπει πρότερον νὰ ὁρίσῃ τί εἶναι τὸ νοεῖν καὶ τί τὸ αἰσθάνεσθαι, διότι λογικῶς αἱ ἐνέργειαι καὶ αἱ πράξεις τῶν δυνάμεων εἶναι πρότεραι καὶ σαφέστεραι τῶν δυνάμεων. (1) Καὶ ἐὰν τοῦτο ἀληθεύῃ, καὶ ἂν ἀκόμη πρότερον τῶν ἐνεργειῶν πρέπει νὰ μελετήσωμεν τὰ ἀντικείμενα αὐτῶν, ἀνάγκη διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν νὰ προσδιορίσωμεν πρῶτον τὰ ἀντικείμενα ταῦτα, ἤτοι τὴν τροφήν, τὸ αἰσθητὸν καὶ τὸ νοητόν.

2. Ὥστε πρέπει πρῶτον νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ θρέψεως καὶ γεννήσεως, διότι ἡ θρεπτικὴ δύναμις καὶ εἰς πάντα τὰ ζῶντα ὑπάρχει καὶ εἶναι ἡ πρώτη καὶ κοινοτάτη τῆς ψυχῆς δύναμις, δι' ἧς ἡ ζωὴ ὑπάρχει εἰς πάντα τὰ ζῶντα. Ἔργον αὐτῆς εἶναι νὰ μεταχειρίζηται τὴν τροφὴν (νὰ τρέφῃ) καὶ νὰ γεννᾷ· διότι τὸ φυσικώ-

---

1) Πρώτας εὑρίσκομεν τὰς ἐνεργείας, καὶ ἐκ τούτων νοοῦμεν ἔπειτα τὰς δυνάμεις. Φύσει ὅμως προηγεῖται ἡ δύναμις. Σαφέστερα ὅμως καὶ τῶν ἐνεργειῶν εἶναι τὰ ἀντικείμενα, λ. χ. ἡ τροφή.

τερον ἔργον τῶν ἐχόντων ζωήν, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι ἀτελῆ, μήτε γεννῶνται αὐτομάτως, εἶναι νὰ κάμνωσιν ἄλλο ὂν ὅμοιον μὲ αὐτά, ἤτοι τὸ ζῷον νὰ γεννᾷ ζῷον, τὸ φυτὸν δὲ φυτόν, διὰ νὰ μετέχωσι τοῦ αἰωνίου καὶ τοῦ θείου καθ' ὅσον δύνανται. Διότι πάντα ἐπιθυμοῦσι τοῦτο, καὶ ἕνεκα τούτου πράττουσιν, ὅσα πράττουσι κατὰ φύσιν. Τὸ δὲ οὗ ἕνεκα, ἡ τελικὴ αἰτία εἶναι διττή, ἀφ' ἑνὸς μὲν αὐτὸ τὸ αἴτιον ἢ ὁ σκοπὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐκεῖνο ἐν ᾧ πραγματοποιεῖται ὁ σκοπός (1). Ἐπειδὴ λοιπὸν τὰ ἄτομα δὲν δύνανται νὰ μετέχωσι τοῦ αἰωνίου καὶ τοῦ θείου διὰ τῆς ἰδίας αὐτῶν συνεχοῦς ὑπάρξεως, διότι οὐδὲν ἐκ τῶν φθαρτῶν δύναται νὰ διαμένῃ τὸ αὐτό (ἀναλλοίωτον), ἓν ἀριθμητικῶς, διὰ τοῦτο ἕκαστον μετέχει τοῦ θείου οὕτως, ὅπως δύναται, ἄλλο περισσότερον καὶ ἄλλο ὀλιγώτερον· καὶ δὲν διαμένει μὲν αὐτὸ τὸ ἴδιον, ἀλλὰ τὸ ὅμοιον μὲ αὐτό, οὐχὶ ἓν ἀριθμητικῶς, ἀλλ' ἓν κατ' εἶδος (2).

3. Εἶναι δὲ ἡ ψυχὴ αἰτία καὶ ἀρχὴ τοῦ ζῶντος σώματος Αἰτία ὅμως καὶ ἀρχὴ λέγονται κατὰ πολλὰς σημασίας. Ἡ δὲ ψυχὴ συμφώνως πρὸς ταύτας εἶναι αἰτία κατὰ τρεῖς προσδιωρισμένους τρόπους (3). Διότι καὶ ὡς αἰτία κινητική, καὶ ὡς αἰτία τελική, καὶ ὡς οὐσία τῶν ἐμψύχων σωμάτων εἶναι αἰτία ἡ ψυχή.

4. Ὅτι μὲν ἡ ψυχὴ εἶναι αἰτία ὡς οὐσία, εἶναι φανερόν· διότι τὸ αἴτιον τῆς ὑπάρξεως πάντων εἶναι ἡ οὐσία, ἡ ζωὴ δὲ εἶναι ἡ ὕπαρξις τῶν ζώντων, αἰτία δὲ καὶ ἀρχὴ τῆς ζωῆς εἶναι ἡ ψυχή. Προσέτι ἡ ἐντελέχεια εἶναι ὁ λόγος (ἡ σημασία) τοῦ ἐν δυνάμει ὄντος.

5. Φανερὸν δ' εἶναι ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι καὶ τελικὸν αἴτιον, διότι καθὼς ὁ νοῦς ἐνεργεῖ πρός τινα σκοπόν, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐνεργεῖ καὶ ἡ φύσις, καὶ τοῦτο εἶναι τὸ τέλος, τὸ ὁποῖον αὕτη ἐπι-

---

1) Ἐὰν λ. χ. ἡ εὐδαιμονία εἶναι σκοπός, ὁ σκοπὸς οὗτος πραγματοποιεῖται ἐν ἑκάστῳ ἡμῶν καὶ οὕτω ἕκαστος ἡμῶν εἶναι ὁ τελικὸς σκοπός.

2) Διὰ τῆς γεννήσεως ἀναγεννᾶται καὶ διαμένει τὸ ἔμψυχον ὄν, οὕτω δὲ διαιωνίζεται οὐχὶ ἄτομόν τι δεδομένον, ἀλλὰ τὸ εἶδος.

3) Ἡ ψυχὴ λοιπὸν δὲν εἶναι ὑλικὴ αἰτία. Ὕλη αὐτῆς εἶναι τὸ σῶμα.

διώκει. Τοιοῦτος δὲ σκοπὸς ἢ τέλος ἐν τοῖς ζῴοις εἶναι ἡ ψυχὴ καὶ τοῦτο διὰ τὴν φύσιν αὐτῆς, διότι πάντα τὰ φυσικὰ σώματα εἶναι ὄργανα τῆς ψυχῆς· καὶ ὅπως ὄργανα αὐτῆς εἶναι τὰ τῶν ζῴων, οὕτως εἶναι καὶ τὰ τῶν φυτῶν, διότι ὑπάρχουσι πάντα ἕνεκα τῆς ψυχῆς· εἶναι δὲ διττὸν τὸ οὗ ἕνεκα (ἡ τελικὴ αἰτία), ἤτοι αὐτὸς ὁ σκοπὸς καὶ ἐκεῖνο ἐν τῷ ὁποίῳ καὶ διὰ τὸ ὁποῖον ἐνεργεῖται ὁ σκοπός.

6. Ἀλλὰ προσέτι καὶ ἡ δύναμις ὅθεν ἔρχεται ἡ κατὰ τόπον κίνησις εἶναι ἡ ψυχή· δὲν ὑπάρχει ὅμως εἰς πάντα τὰ ζῶντα ἡ δύναμις αὕτη τῆς κινήσεως (λ. χ. εἰς τὰ φυτά, τὰ ὄστρεα κλπ.). Καὶ ἡ ἀλλοίωσις δὲ καὶ ἡ αὔξησις προέρχονται ἐκ τῆς ψυχῆς· διότι ἡ μὲν αἴσθησις φαίνεται ὅτι εἶναι μεταβολή τις, οὐδὲν δὲ αἰσθάνεται, ὅπερ δὲν ἔχει ψυχήν. Ὁμοίως δὲ εἶναι αἰτία αὐξήσεως καὶ φθίσεως· διότι οὐδὲν φθίνει οὐδὲ αὐξάνεται φυσικῶς, ἐὰν δὲν τρέφηται, ἀλλὰ οὐδὲν τρέφεται, ἐὰν δὲν μετέχῃ ζωῆς.

7. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς ὅμως δὲν ἐξήγησεν ὀρθῶς τὴν αἰτίαν τῆς αὐξήσεως, ἰσχυριζόμενος ὅτι ἡ αὔξησις συμβαίνει εἰς τὰ φυτά, διότι κάτω μὲν βάλλουσι τὰς ῥίζας, ἐπειδὴ πρὸς τοιαύτην διεύθυνσιν φέρεται φυσικῶς ἡ γῆ, πρὸς τὰ ἄνω δὲ αὐξάνονται (διὰ τῶν κλάδων), διότι οὕτω διευθύνεται καὶ τὸ πῦρ. Ἀλλὰ οὔτε τὸ ἄνω οὔτε τὸ κάτω λαμβάνει ὀρθῶς. Διότι τὸ ἄνω καὶ τὸ κάτω δὲν εἶναι τὰ αὐτὰ πρὸς πάντα τὰ ὄντα οὔτε εἰς ὅλα τὰ μέρη τοῦ παντός. Ἀλλ' ὅ,τι εἶναι ἡ κεφαλὴ εἰς τὰ ζῷα, τοῦτο εἶναι αἱ ῥίζαι εἰς τὰ φυτά, ἐὰν πρέπῃ νὰ διακρίνωμεν καὶ νὰ ταυτίζωμεν τὰ ὄργανα διὰ τῶν ἐνεργειῶν των (1). Πρὸς τούτοις τί εἶναι ἐκεῖνο ὅπερ συνέχει τὸ πῦρ καὶ τὴν γῆν, τὰ ὁποῖα φέρονται κατ' ἐναντίας διευθύνσεις; Διότι βεβαίως θὰ ἀποχωρισθῶσιν, ἐὰν οὐδὲν ὑπάρχῃ, ἵνα ἐμποδίσῃ (τὸν χωρισμόν), ἀλλά, ἐὰν ὑπάρχῃ τὸ τοιοῦ-

---

1) Καθὼς εἰς τὰ ζῷα εἶναι ἄνω ἡ κεφαλὴ ἐν ᾗ τὸ στόμα καὶ τὰ ὄργανα πρὸς τροφήν, οὕτω εἰς τὰ φυτὰ εἶναι ἄνω αἱ ῥίζαι, δι' ὧν ἕλκουσι τὴν τροφήν (Θεμίστιος).

τον, ἡ ψυχὴ εἶναι τοῦτο καὶ τὸ αἴτιον τῆς αὐξήσεως καὶ τῆς θρέψεως (οὐχὶ τὰ στοιχεῖα).

8. Πιστεύουσί τινες ὅτι ἡ φύσις τοῦ πυρὸς εἶναι ἡ ἀπόλυτος αἰτία τῆς τροφῆς καὶ τῆς αὐξήσεως· διότι μόνον τὸ πῦρ ἐξ ὅλων τῶν σωμάτων ἢ τῶν στοιχείων φαίνεται ὅτι τρέφεται καὶ αὐξάνεται· διὸ ἠδύνατό τις νὰ νομίσῃ, ὅτι καὶ εἰς τὰ φυτὰ καὶ εἰς τὰ ζῷα τοῦτο εἶναι ὅπερ παράγει αὔξησιν καὶ θρέψιν. Ἀλλὰ τὸ πῦρ εἶναι μὲν συναίτιον (1), οὐχὶ ὅμως τὸ μόνον αἴτιον τούτων, ἀλλὰ μᾶλλον ἡ ψυχὴ εἶναι τὸ καθ' αὐτὸ αἴτιον. Διότι ἡ μὲν αὔξησις τοῦ πυρὸς προχωρεῖ ἐπ' **ἄπειρον**, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει καύσιμος ὕλη, ἐνῷ εἰς πάντα τὰ ὑπὸ τῆς φύσεως γινόμενα ὄντα ὑπάρχει **πέρας** κατ' ἀναλογίαν τοῦ μεγέθους καὶ τῆς αὐξήσεως αὐτῶν· ταῦτα δέ, ὅριον καὶ ἀναλογία, εἶναι ἴδια προσόντα τῆς ψυχῆς καὶ οὐχὶ τοῦ πυρός, καὶ μᾶλλον τοῦ λόγου ἢ τῆς ὕλης.

9. Ἐπειδὴ δὲ ἡ αὐτὴ δύναμις τῆς ψυχῆς εἶναι θρεπτικὴ ἅμα καὶ γεννητική, ἀναγκαῖον νὰ ὁμιλήσωμεν πρῶτον περὶ θρέψεως· διότι διὰ τῆς ἐνεργείας ταύτης διακρίνεται αὕτη ἀπὸ τῶν ἄλλων δυνάμεων τῆς ψυχῆς. Νομίζεται, ὅτι ἡ τροφὴ εἶναι ἐναντίον ἐνεργοῦν ἐπὶ ἐναντίου, δὲν εἶναι ὅμως οἱονδήποτε ἐναντίον ἐνεργοῦν ἐπὶ τοῦ τυχόντος ἐναντίου, ἀλλ' εἶναι ἐκ τῶν ἐναντίων ὅσα ὄχι μόνον γεννῶνται ἐξ ἀλλήλων, ἀλλὰ καὶ αὐξάνονται τὸ ἓν διὰ τοῦ ἄλλου. Διότι γίνονται πολλὰ ἐξ ἀλλήλων, ἀλλὰ δὲν εἶναι πάντα ποσά (δεχόμενα αὔξησιν), λ. χ. τὸ ὑγιὲς γίνεται ἐξ ἀσθενοῦς (καὶ ἀνάπαλιν) (2). Ὅμως δὲν φαίνονται ὅτι εἶναι κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον τροφὴ πρὸς ἄλληλα, ἀλλὰ τὸ μὲν ὕδωρ (3) εἶναι τροφὴ εἰς τὸ πῦρ, τὸ πῦρ ὅμως δὲν τρέφει τὸ ὕδωρ. Εἰς τὰ ἁπλᾶ λοιπὸν σώματα φαίνεται ὅτι ταῦτα εἶναι ἰδίᾳ τὰ δύο ἀντίθετα, τὸ μὲν ἡ τροφή, τὸ ἄλλο δὲ τὸ τρεφόμενον.

---

1) Συνεργεῖ μὲ ἄλλα αἴτια.

2) Καὶ ἡ ἔννοια τῆς ὑγιείας δὲν νοεῖται εἰμὴ διὰ τῆς ἐναντίας ἰδέας τῆς νόσου καὶ ἀντιστρόφως.

3) Τὰ ὑγρά, οἷον τὸ ἔλαιον, κλπ. τρέφουσι τὸ πῦρ.

10. Ἀλλ' ὑπάρχει μία ἀπορία· δῆλα δὴ οἱ μὲν λέγουσιν, ὅτι τὸ ὅμοιον ὑπὸ τοῦ ὁμοίου τρέφεται, ὅπως καὶ αὐξάνεται, ἄλλοι δέ, ὡς εἴπομεν, ἀντιστρόφως ἰσχυρίζονται, ὅτι τὸ ἐναντίον τρέφεται ὑπὸ τοῦ ἐναντίου, διὰ τὸν λόγον ὅτι τὸ ὅμοιον δὲν πάσχει ὑπὸ τοῦ ὁμοίου. Ἡ τροφὴ ὅμως μεταβάλλεται καὶ χωνεύεται, ἡ δὲ μεταβολή τινος γίνεται πάντοτε ἢ εἰς τὸ ἐναντίον αὐτοῦ ἢ εἰς τὸ μεταξὺ τῶν ἐναντίων. Προσέτι δὲ πάσχει (μεταβάλλεται) ἡ τροφὴ ὑπὸ τοῦ τρεφομένου σώματος, ἀλλὰ τοῦτο δὲν πάσχει τι ὑπὸ τῆς τροφῆς (1), ὅπως καὶ ὁ τέκτων δὲν πάσχει τι ὑπὸ τῶν ὑλικῶν, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ τέκτονος μεταβάλλονται τὰ ὑλικά. Καὶ (ἂν μεταβάλληται ὁ τέκτων) ἡ μεταβολή του εἶναι μόνον μετάβασις ἀπὸ τῆς ἀργίας εἰς τὴν ἐνέργειαν.

11. Ἀλλὰ ἔχει μεγάλην σημασίαν νὰ διακρίνωμεν, ἂν τροφὴ νοεῖται ἡ τελευταία κατάστασις αὐτῆς ἐν ᾗ προστίθεται εἰς τὸ σῶμα, ἢ ἡ πρώτη (2). Καὶ ἂν τροφὴ λέγωνται ἀμφότερα ταῦτα, ἀλλ' ἡ μὲν πρώτη εἶναι ἀχώνευτος, ἡ ἄλλη δὲ χωνευμένη τροφή, τότε δυνάμεθα καὶ κατὰ τοὺς δύο τρόπους νὰ ὀνομάζωμεν τὴν τροφὴν ὀρθῶς. Διότι, καθ' ὅσον εἶναι ἀχώνευτος ἡ τροφὴ (ἄρτος), τὸ ἐναντίον τρέφει τὸ ἐναντίον, καθ' ὅσον δὲ εἶναι χωνευμένη, τὸ ὅμοιον (αἷμα) τρέφει τὸ ὅμοιον. Ὥστε εἶναι φανερὸν ὅτι καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ ἐκ τῶν εἰρημένων φιλοσόφων λέγουσιν οὕτως εἰπεῖν καὶ ὀρθὰ καὶ ὄχι ὀρθά.

12. Ἐπειδὴ δὲ οὐδὲν ὂν τρέφεται, ἐὰν μὴ μετέχῃ ζωῆς, τὸ ἔμψυχον σῶμα εἶναι τὸ τρεφόμενον σῶμα, καθόσον εἶναι ἔμψυχον (3). Ὥστε ἡ τροφὴ εἶναι διωρισμένη σχετικῶς πρὸς τὸ ἔμψυχον σῶμα καὶ δὲν εἶναι κατὰ συμβεβηκός. (4)

---

1) Σχετικῶς πρέπει νὰ νοῶνται ταῦτα· οὐχὶ δηλ. ἀπόλυτος ἀπάθεια, διότι καὶ τὸ σῶμα μεταβάλλεται ὑπὸ τῆς τροφῆς κατά τι.

2) Ἂν τροφὴ εἶναι ὁ ἄρτος λ. χ. καὶ τὸ κρέας ἢ ἡ τελευταία μεταμόρφωσίς των, τὸ αἷμα.

3) Οὐχὶ δὲ καθὸ ὂν λευκὸν ἢ μέλαν, ἢ ἄλλο συμβεβηκός.

4) Ἡ λέξις τροφὴ κυρίως ἐφαρμόζεται εἰς τὸ ἔμψυχον σῶμα, οὐχὶ δὲ εἰς τὸ ἄψυχον, καθὼς ὅτε λέγομεν ὅτι τρέφεται τὸ πῦρ.

13. Εἶναι δὲ ἄλλο τὸ θρεπτικὸν καὶ ἄλλο τὸ αὐξητικόν· διότι καθ' ὅσον εἶναι ποσόν τι τὸ ἔμψυχον αὐξάνεται, καθ' ὅσον δὲ εἶναι σῶμα ὡρισμένον καὶ οὐσία τρέφεται, καὶ οὕτω ἡ τροφὴ διαφυλάττει τὴν οὐσίαν, διατηρεῖται δ' αὕτη καὶ ὑπάρχει ἐφ' ὅσον χρόνον τρέφεται. (1) Τὸ θρεπτικὸν δὲ γίνεται καὶ αἰτία γεννήσεως, δὲν γεννᾶται ὅμως τὸ τρεφόμενον, ἀλλὰ ὂν ὅμοιον μὲ τὸ τρεφόμενον, διότι τοῦτο ὑπάρχει ἤδη, καὶ οὐδὲν ὂν γεννᾷ αὐτὸ ἑαυτό, ἀλλὰ διατηρεῖ ἑαυτό. Ὥστε ἡ τοιαύτη ἀρχὴ (τὸ θρεπτικὸν) τῆς ψυχῆς εἶναι δύναμις ἱκανὴ νὰ συντηρῇ τὸ ὂν τὸ κατέχον αὐτήν, καθ' ὅσον κατέχει αὐτήν, διότι ἡ τροφὴ παρασκευάζει αὐτὸ πρὸς ἐνέργειαν, καὶ διὰ τοῦτο ἅμα στερηθῇ τροφῆς δὲν δύναται πλέον νὰ ὑπάρχῃ.

13. Ἐπειδὴ δὲ τρία πράγματα ὑπάρχουσιν ἐδῶ, τὸ τρεφόμενον, τὸ δι' οὗ τρέφεται, καὶ τὸ τρέφον αὐτό (2), ἐκ τούτων τὸ μὲν τρέφον εἶναι αὐτὴ ἡ πρώτη (στοιχειώδης) ψυχή (ἡ θρεπτική), τὸ δὲ τρεφόμενον εἶναι τὸ σῶμα, τὸ ὁποῖον ἔχει αὐτήν, ἐκεῖνο δέ, δι' οὗ τρέφεται, εἶναι ἡ τροφή. Ἐπειδὴ δὲ δίκαιον εἶναι νὰ ὀνομάζωνται τὰ πράγματα πάντα ἐκ τοῦ τέλους καὶ τοῦ σκοποῦ αὐτῶν, τέλος δὲ ἐνταῦθα εἶναι νὰ γεννήσῃ ὅμοιόν του τὸ ἔμψυχον, διὸ πρώτη ψυχὴ δύναται νὰ λέγηται ἡ γεννητικὴ τοῦ ὁμοίου (3).

14. Τὸ δὲ μέσον, δι' οὗ τρέφεται τὸ τρεφόμενον, εἶναι διττόν, ὅπως διὰ δύο τινῶν κυβερνᾶται καὶ τὸ πλοῖον, τὰ ὁποῖα εἶναι ἡ χεὶρ καὶ τὸ πηδάλιον, ἐκείνη μὲν κινοῦν καὶ κινούμενον, τὸ δὲ ἄλλο μόνον κινούμενον (4). Εἶναι δὲ ἀναγκαῖον νὰ δύναται νὰ χωνεύηται

---

1) Τὸ ζῷον τροφῆς χρῄζει πάντοτε, οὐχὶ ὅμως καὶ αὐξήσεως· ὡς ἵππος ἢ ἄνθρωπος χρῄζει τροφῆς, ὡς πῶλος δὲ ἢ παῖς χρῄζει καὶ αὐξήσεως, ἕως οὗ ἔλθῃ εἰς ἀκμήν, τότε δὲ τὴν αὔξησιν διαδέχεται ἡ γέννησις ὁμοίων ὄντων.

2) Τρεῖς εἶναι καὶ αἱ ἐνέργειαι τοῦ θρεπτικοῦ, θρέψις, αὔξησις, γέννησις.

3) Ὁμοίου μὲ τὸ ἔχον αὐτὴν σῶμα.

4) Ἡ ψυχὴ τρέφει τὸ σῶμα διὰ τῆς συμφυοῦς θρεπτικῆς καὶ πεπτικῆς δυνάμεως καὶ διὰ τοῦ θερμοῦ, ὅπως ὁ κυβερνήτης κυβερνᾷ τὸ πλοῖον διὰ τῆς συμφυοῦς χειρὸς αὐτοῦ καὶ διὰ τοῦ χωριστοῦ πηδαλίου. Ἡ θερμότης, ὡς ἡ χείρ, κινουμένη ὑπὸ τῆς δυνάμεως κινεῖ τὴν τροφήν, ἀναλογοῦσαν πρὸς τὸ πηδάλιον.

πᾶσα τροφή. Ἐνεργεῖ δὲ τὴν χώνευσιν ἡ θερμότης, καὶ διὰ τοῦτο πᾶν ἔμψυχον ἔχει θερμότητα. Ἐν κεφαλαίῳ λοιπὸν ἐξηγήσαμεν τί ἐστιν ἡ τροφή. Πρέπει δὲ νὰ εἴπωμεν διασαφήσεις περὶ αὐτῆς ὕστερον εἰς τὰς σχετικὰς πραγματείας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Γενικὰ περὶ τοῦ αἰσθητικοῦ· εἶναι δύναμις χρήζουσα τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων, ἵνα γείνῃ ἐνεργός. Ἐξέτασις τῆς δόξης ὅτι τὸ ὅμοιον δύναται νὰ πάσχῃ ὑπὸ τοῦ ὁμοίου. Ἀληθεύει, καθ' ὅσον διακρίνεται ἡ δύναμις καὶ ἡ ἐνέργεια. Ἡ αἴσθησις πρὶν ἢ πάθῃ ὑπὸ τοῦ αἰσθητοῦ εἶναι ἀνομοία πρὸς αὐτό. Ὅταν δὲ πάθῃ, γίνεται ὁμοία αὐτοῦ.

---

1. Ἀφοῦ ταῦτα διωρίσαμεν, ἂς ὁμιλήσωμεν γενικῶς περὶ πάσης αἰσθήσεως. Ὡς εἴπομεν, ἡ αἴσθησις συνίσταται εἰς τὸ κινεῖσθαι καὶ πάσχειν· διότι νομίζεται ὅτι εἶναι μεταβολή τις (1). Τινὲς λέγουσιν ὅτι καὶ τὸ ὅμοιον πάσχει ὑπὸ τοῦ ὁμοίου. Πῶς δὲ τοῦτο εἶναι δυνατὸν ἢ ἀδύνατον εἴπομεν εἰς τὴν γενικὴν πραγματείαν ἡμῶν περὶ τοῦ Ποιεῖν καὶ τοῦ Πάσχειν.

2. Ἀλλὰ ζητεῖται διατί δὲν ὑπάρχει αἴσθησις καὶ αὐτῶν τῶν αἰσθήσεων (2) καὶ διατί τὰ αἰσθητήρια δὲν παράγουσιν αἴσθησιν ἄνευ τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων, μολονότι τὸ πῦρ, ἡ γῆ καὶ τὰ ἄλλα στοιχεῖα ὑπάρχουσιν ἐν τῷ αἰσθητικῷ καὶ ἔχομεν αἴσθησιν τούτων εἴτε καθ' ἑαυτὰ εἴτε τῶν συμβεβηκότων (ἰδιοτήτων) αὐτῶν. Ἀλλ' εἶναι πρόδηλον ὅτι ἡ αἰσθητικὴ δύναμις δὲν εἶναι πάντοτε ἐν ἐνεργείᾳ, ἀλλὰ δυνάμει μόνον (3). Διὰ τοῦτο αὕτη εἶναι καθὼς καὶ ἡ καύσιμος

---

1) Διότι πᾶσα ἀλλοίωσις γίνεται διὰ πάθους καὶ κινήσεώς τινος.

2) Ἢ τῶν αἰσθητηρίων, ταῦτα ὅμως εἶναι δυνάμει τὸ αἰσθητὸν καὶ ἡ αἴσθησις. Τὸ χωρίον ἐξηγεῖται καὶ οὕτω : διατί αἱ ἀντιλήψεις δὲν πηγάζουσιν ἐξ αὐτῶν τῶν αἰσθήσεων.

3) Ἡ αἴσθησις δὲν εἶναι πράγματι καὶ διαρκῶς ἐν ἐνεργείᾳ, ἀλλὰ δυνάμει οὖσα γίνεται ἐνεργός, ὅταν ἐρεθίζηται ἔξωθεν.

ὕλη, ἡ ὁποία δὲν καίεται μόνη ἄνευ τοῦ πράγματος, τὸ ὁποῖον τὴν κάμνει νὰ καίῃ (1). Διότι ἄλλως θὰ ἔκαιεν ἑαυτὴν καὶ δὲν θὰ εἶχε χρείαν τοῦ πραγματικοῦ (προϋπάρχοντος) πυρός. Ἐπειδὴ δὲ τὸ αἰσθάνεσθαι λέγομεν κατὰ δύο σημασίας, διότι καὶ τὸ δυνάμει ἀκοῦον καὶ βλέπον λέγομεν ὅτι ἀκούει καὶ βλέπει καὶ ἂν τύχῃ νὰ κοιμᾶται, καὶ τὸ ἤδη ἐνεργοῦν, ἤτοι ἀκοῦον καὶ βλέπον, λέγομεν ὅτι ἀκούει καὶ βλέπει, οὕτω δύναται καὶ ἡ αἴσθησις νὰ λέγηται κατὰ δύο σημασίας, κατὰ μίαν ὡς ἐν δυνάμει αἴσθησις, κατ' ἄλλην δὲ ὡς ἐν ἐνεργείᾳ (ὁμοίως καὶ τὸ αἰσθάνεσθαι λέγεται δυνάμει αἰσθάνεσθαι καὶ ἐν ἐνεργείᾳ αἰσθάνεσθαι).

3. Ἂς ἐννοήσωμεν λοιπὸν πρῶτον, ὅτι δηλοῦσι τὸ αὐτὸ πρᾶγμα οἱ ὅροι πάσχειν καὶ κινεῖσθαι καὶ ἐνεργεῖν (2). Διότι καὶ ἡ κίνησις εἶναι ἐνέργειά τις, ἀτελὴς ὅμως, καθὼς εἴπομεν ἀλλαχοῦ (3). Πάντα ὅμως πάσχουσι καὶ κινοῦνται ὑπ' ἄλλου ὄντος, ὅπερ δύναται νὰ ποιῇ καὶ εἶναι ἐνεργείᾳ ὄν. Διὰ τοῦτο κατά τινα μὲν τρόπον τὸ ὅμοιον πάσχει ὑπὸ τοῦ ὁμοίου, κατ' ἄλλον δὲ ὑπὸ τοῦ ἀνομοίου, καθὼς εἴπομεν ἀνωτέρω· διότι πάσχει μὲν τὸ ἀνόμοιον, ἀφοῦ ὅμως ἔχει πάθῃ, τότε πλέον εἶναι ὅμοιον (4).

4. Πρέπει δὲ καὶ περὶ δυνάμεως καὶ ἐντελεχείας νὰ κάμωμεν διακρίσεις· διότι ἕως τώρα ὁμιλοῦμεν περὶ αὐτῶν κατὰ τρόπον γενικόν. Κατὰ μίαν σημασίαν λέγομεν, ὅτι πρᾶγμά τι εἶναι ἐπιστῆμον, ὡς ἠθέλομεν εἴπει ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐπιστήμων, διότι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐκ τῶν ὄντων, τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ δέχωνται

---

1) Ἡ ὕλη καὶ ἡ δύναμις χρήζουσι πάντοτε, ὡς ποιητικοῦ αἰτίου, ἑνὸς πραγματικοῦ καὶ ἐνεργείᾳ ὄντος, ἵνα κινηθῶσι καὶ γίνωσιν ὡρισμένον τι. Ἰδοὺ διατί τὸ εἶδος εἶναι πρότερον τῆς ὕλης.

2) Τὸ αἰσθητικόν, ἀκίνητον ὂν καὶ ἀπαθὲς κατ' ἀρχάς, εἶναι ἁπλῶς ἐν δυνάμει· ἅμα ὅμως πάθῃ καὶ κινηθῇ ὑπὸ τῶν ἐκτός, τότε εἶναι ἐνεργείᾳ.

3) Ἡ κίνησις γίνεται χάριν τοῦ τέλους (τῆς οἰκίας λ. χ. ἡ κατασκευή), ὅταν δὲ πραγματοποιηθῇ ὁ σκοπός, τότε ἡ ἐνέργεια εἶναι τελεία.

4) Ἡ αἴσθησις, πρὶν ἢ ἀντιληφθῇ τὸ αἰσθητόν, εἶναι δυνάμει αὐτό, οὐχὶ ἐνεργείᾳ, ἄρα ταῦτα εἶναι ἀνόμοια· ἀφοῦ ὅμως ἀντιληφθῇ, ἀφωμοιώθη αὐτὸ καὶ εἶναι ὅμοια μὲ αὐτά.

τὴν ἐπιστήμην καὶ νὰ ἔχωσιν αὐτήν· ἀφ' ἑτέρου δὲ λέγομεν ἐπίσης ἐπιστήμονα τὸν κατέχοντα τὴν ἐπιστήμην, λ.χ. τὴν γραμματικήν. Ὅμως καθεὶς τῶν δύο τούτων δὲν εἶναι δυνατὸς κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ἀλλ' ὁ μὲν δύναται νὰ γινώσκῃ, διότι τοιοῦτον εἶναι τὸ γένος καὶ ἡ φύσις αὐτοῦ, ὁ δὲ διότι ἅμα θελήσῃ δύναται νὰ ἐνεργήσῃ τὴν ἐπιστήμην του, ὅταν δὲν τὸν ἐμποδίζῃ τίποτε ἐξωτερικόν. Τρίτος δὲ εἶναι ὁ νῦν ἐνεργοποιῶν τὴν ἐπιστήμην του· καὶ οὗτος εἶναι ὁ κατ' ἐντελέχειαν καὶ κυρίως ἐπιστάμενος τὸ ὡρισμένον τοῦτο πρᾶγμα, τὸ Α π. χ. Οἱ δὲ πρότεροι (1) εἶναι καὶ οἱ δύο κατὰ δύναμιν ἐπιστήμονες· ἀλλ' ὁ μὲν πρῶτος εἶναι ἐπιστήμων, ἀφ' οὗ ἀλλοιωθῇ ὑπὸ τῆς μελέτης καὶ πολλάκις ἐκ μιᾶς καταστάσεως μεταβληθῇ εἰς ἄλλην ἐναντίαν (ἐξ ἀγνοίας δηλ. εἰς γνῶσιν)· ὁ δὲ ἄλλος εἶναι ἐπιστήμων κατ' ἄλλον τρόπον, ὡς κατέχων τὴν ἀριθμητικὴν ἢ τὴν γραμματικήν, μὴ ἐνεργοποιῶν δὲ αὐτήν· μεταβαίνουσι δὲ εἰς τὴν ἐνέργειαν οὗτοι κατὰ διάφορον τρόπον.

5. Δὲν εἶναι δὲ ἁπλοῦν οὐδὲ τὸ πάσχειν, ἀλλ' ἄλλοτε μὲν τὸ πάθος εἶναι φθορά τις ὑπὸ τοῦ ἐναντίου (2), ἄλλοτε δὲ εἶναι μᾶλλον συντήρησις τοῦ δυνάμει ὄντος ὑπὸ τοῦ ἐντελεχείᾳ καὶ ὁμοίου ὄντος κατὰ τὴν αὐτὴν σχέσιν, τὴν ὁποίαν ἔχει ἡ δύναμις πρὸς τὴν ἐντελέχειαν. Οὕτω τὸ κατέχον τὴν ἐπιστήμην (ὡς δύναμιν) γίνεται ἐνεργείᾳ ἐπιστήμη (ὅταν μεταχειρίζηται αὐτήν), τοῦτο δὲ ἢ δὲν εἶναι μεταβολή, διότι εἶναι πρόοδος τοῦ ὑπάρχοντος εἰς αὐτὴν τὴν φύσιν του καὶ εἰς τὴν τελειότητα αὐτοῦ (3), ἢ εἶναι ἄλλο

---

1) Ἤτοι α') ὁ δυνάμενος νὰ γίνῃ ἐπιστήμων, διότι εἶναι ἄνθρωπος, λ. χ. ὁ παῖς, β') ὁ μαθὼν τὴν ἐπιστήμην, ἀλλὰ μὴ χρησιμοποιῶν αὐτήν, δυνάμενος ὅμως νὰ τὴν μεταχειρισθῇ, ὅταν θελήσῃ, γ') ὁ ἐνεργείᾳ μεταχειριζόμενος τὰ μεμαθημένα.

2) Φθορὰν πάσχει τοῦ προϋπάρχοντος ὁ ἐξ ἐπιστήμης μεταβαίνων εἰς ἄγνοιαν. Ὁ δὲ ἐξ ἀγνοίας μεταβαίνων εἰς ἐπιστήμην προβαίνει εἰς τὴν τελείωσιν τῆς φύσεως αὐτοῦ.

3) Ὅπερ τέλος ἔχει νὰ εἶναι ἐπιστήμων. Ἢ ἄλλως· διότι τὸ προστιθέμενον στοιχεῖον ἀνήκει εἰς αὐτὴν τὴν φύσιν αὐτοῦ καὶ τείνει εἰς τὴν ἐντελέχειαν αὐτοῦ.

εἶδος μεταβολῆς. Διὰ τοῦτο δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ λέγηται ὅτι ὁ ἔχων τὴν νόησιν μεταβάλλεται, ὅταν νοῇ, καθὼς δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ λέγηται ὅτι ὁ οἰκοδόμος μεταβάλλεται, ὅταν οἰκοδομῇ. Ἐκεῖνο λοιπόν, τὸ ὁποῖον μεταφέρει τὸ ἐν δυνάμει ὂν εἰς ἐντελέχειαν ὡς πρὸς τὸν νοῦν καὶ τὴν νόησιν, δίκαιον εἶναι νὰ ὀνομάζηται οὐχὶ διδασκαλία, ἀλλὰ νὰ ἔχῃ ἄλλο ὄνομα. Τὸ δὲ ὄν, τὸ ὁποῖον ἐκ τῆς δυνάμεως μεταβαίνει εἰς τὴν ἐπιστήμην μανθάνον καὶ λαμβάνον αὐτὴν ὑπὸ τοῦ ἐντελεχείᾳ ὄντος ἐπιστήμονος καὶ δυναμένου νὰ διδάξῃ αὐτήν, ἢ δὲν πρέπει νὰ λέγηται ὅτι πάσχει, καθὼς εἴπομεν, ἢ πρέπει νὰ δεχθῶμεν δύο τρόπους ἀλλοιώσεως, ἤτοι τὴν εἰς τὴν στερητικὴν διάθεσιν μεταβολὴν καὶ τὴν ἄγουσαν εἰς τὴν ἕξιν (κατοχὴν) καὶ τὴν φυσικὴν κατάστασιν (1).

6. Ἡ πρώτη τῶν δύο τούτων μεταβολῶν γίνεται εἰς τὸ αἰσθητικὸν ὂν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ γεννῶντος αὐτό (2), ὅταν ὅμως γεννηθῇ, κατέχει ἤδη ἐν ἑαυτῷ τὴν αἴσθησιν ὡς εἶδος γνώσεως. Καὶ ἡ κατ' ἐνέργειαν δὲ αἴσθησις λέγεται ὅπως καὶ ἡ κατ' ἐνέργειαν ἐπιστήμη. Ἀλλ' ὑπάρχει ἡ διαφορά, ὅτι τὰ ἀντικείμενα τὰ ποιητικὰ τῆς ἐνεργείᾳ ὑπάρξεως τοῦ αἰσθητικοῦ εἶναι ἐξωτερικά, δηλ. τὸ ὁρατὸν καὶ τὸ ἀκουστὸν ἀντικείμενον, ὅπως καὶ αἱ λοιπαὶ αἰσθηταὶ ἰδιότητες. Αἴτιον τούτου εἶναι ὅτι ἡ κατ' ἐνέργειαν αἴσθησις ἀντικείμενον ἔχει τὰ καθ' ἕκαστα, ἡ δὲ ἐπιστήμη ἀντικείμενον ἔχει τὰ καθολικά (3). Τὰ καθόλου δὲ ταῦτα εἶναι τρόπον τινὰ ἐν αὐτῇ τῇ ψυχῇ.

---

1) *Διάθεσις* δηλοῖ μεταβατικὴν κατάστασιν, *ἕξις* δὲ ἔμμονον, κατάστασιν. Ἡ διάθεσις εἶναι ἁπλῆ δύναμις ἢ ἀτελὴς βαθμὶς πράγματός τινος πρὸς τὴν ἐντελέχειάν του, εἶναι λοιπὸν στέρησις, ἄρνησις ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ἕξιν ἢ τὴν ἐντελέχειαν. Οὕτως ὁ μὲν ἄρτι μανθάνων ἀποβάλλει ἣν ἔχει διάθεσιν, δηλ. τὴν ἄγνοιαν, καὶ ἐνεργεῖ πρώτην μεταβολήν (ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι). Ὁ δὲ μαθὼν ἔχει μὲν ἤδη τὴν ἕξιν, κατέχει τὴν ἐπιστήμην, χρήζει δὲ ἐνεργείας πρὸς τελείωσιν.

2) Ὡς πρώτη μεταβολὴ ἐννοεῖται τὸ ὅτι γεννᾶται ὁ παῖς ἔχων τὴν δύναμιν νὰ αἰσθάνηται καὶ νὰ γινώσκῃ.

3) Ἤτοι μόνον νοητὰ ὄντα ἢ τὰ καθαρὰ νοήματα, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι, ὅπως τὰ αἰσθητά, ἔργα τῆς φύσεως.

Καὶ διὰ τοῦτο δυνάμεθα νὰ νοῶμεν, ὅταν θέλωμεν. Ἀλλὰ νὰ αἰσθανώμεθα δὲν ἐξαρτᾶται ἐξ ἡμῶν, διότι εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ὑπάρχῃ παρὸν αἰσθητόν τι. Ὁμοίως δὲ συμβαίνει καὶ ἐν ταῖς ἐπιστήμαις τῶν αἰσθητῶν ὄντων, διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν, διότι τὰ αἰσθητὰ ἀνήκουσιν εἰς τὸν κόσμον τῶν καθ' ἕκαστα καὶ τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων.

7. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν θὰ λάβωμεν καιρὸν πάλιν νὰ διασαφήσωμεν περισσότερον. Τώρα δὲ ἂς ὁρίσωμεν τόσον μόνον ὅτι, ὅπως ἡ λεγομένη δύναμις ἢ τὸ δυνάμει δὲν εἶναι ἁπλοῦν, ἀλλὰ ἄλλοτε μὲν δηλοῖ δύναμιν καθ' ἣν σημασίαν λέγομεν, ὅτι ὁ παῖς δύναται νὰ εἶναι στρατηγός, ἄλλοτε δὲ καθ' ἣν ἔννοιαν λέγομεν, ὅτι ὁ ἔχων τὴν ἡλικίαν νὰ στρατηγῇ δύναται νὰ στρατηγήσῃ, οὕτω καὶ ἡ αἰσθητικὴ δύναμις τὰς αὐτὰς ἔχει σημασίας. Ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ διάφοροι οὗτοι διορισμοὶ τῆς δυνάμεως δὲν ἔχουσιν ἰδιαίτερον ὄνομα, ἡμεῖς ὅμως ἔχομεν ἤδη ἐξηγηθῇ περὶ αὐτῶν ὅτι εἶναι διάφοροι, καὶ πῶς εἶναι διάφοροι, ἀνάγκη νὰ κάμνωμεν χρῆσιν τῶν κοινῶν λέξεων (δυνάμεως) πάσχειν, μεταβάλλεσθαι ὡς νὰ ἐδήλουν τὴν κυρίαν σημασίαν. Τὸ αἰσθητικὸν λοιπὸν (ἡ αἴσθησις) εἶναι δυνάμει[1] τοιοῦτον, ὁποῖον εἶναι κατ' ἐντελέχειαν (πραγματικῶς) τὸ αἰσθητόν, ὡς εἴπομεν. Πάσχει λοιπὸν καθ' ὅσον δὲν εἶναι ὅμοιον μὲ τὸ αἰσθητόν, ἀφ' οὗ ὅμως ἔχει πάθῃ, τότε πλέον ἔχει ὁμοιωθῇ, καὶ εἶναι τοιοῦτον, ὁποῖον εἶναι τὸ αἰσθητόν[2].

Σημείωσις. Αἱ ἀρ/αὶ αἱ ἐν τῷ 5ῳ κεφαλαίῳ ἐκτιθέμεναι περὶ τῆς αἰσθητικότητος ἅμα καὶ αὐτενεργείας τοῦ αἰσθητικοῦ εἶναι ἐναντίαι εἰς τὴν ψευδῆ ὑποκειμενικὴν ἰδεοκρατίαν, ἥτις δοξάζει, ὅτι πάντα εἶναι πλάσματα τοῦ ὑποκειμένου. Ἡ αἴσθησις ἔχει στοιχεῖον παθητικόν. Αἰσθανόμενοι εὑρίσκομεν ἑαυτοὺς διοριζομένους (πάσχοντας) ἔσωθεν ἢ ἔξωθεν, ὑποκειμενικῶς ἢ ἀντικειμενικῶς.

---

1) Οὐχὶ ὅπως ὁ παῖς λέγεται δυνάμει στρατηγός, ἀλλ' ὅπως ὁ ἐνῆλιξ καὶ κατέχων (ἕξις) τὴν στρατηγίαν.

2) Ἐν τῷ Γ΄ βιβλίῳ ἀναπτύσσει κάλλιον τὴν ταυτότητα τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ ἀντικειμένου, τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ αἰσθητοῦ. Ἡ αἴσθησις δέχεται τὰ εἴδη καὶ τὰς ἐννοίας τῶν αἰσθητῶν, χωρὶς νὰ πάσχῃ καὶ νὰ ἀλλοιοῦται, τοὐναντίον μάλιστα γινομένη ἐνεργὸς τελειοποιεῖ τὴν προτέραν κατάστασιν αὐτῆς.

Τοῦτο τὸ νὰ εὑρίσκω ἐν ἐμοὶ διορισμοὺς ἀμέσους, οὐχὶ ὑπ' ἐμοῦ τεθειμένους, τοῦτο εἶναι τὸ παθητικόν, τὸ μὴ ἐλεύθερον στοιχεῖόν μου. Ἡ αἴσθησις εἶναι ἡ σφαῖρα τοῦ περιορισμοῦ, τοῦ ἐνδεχομένου, τῆς πεπερασμένης ὑποκειμενικότητος. Βεβαίως καὶ τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα, τὸ φῶς καὶ τὸν ἦχον δυνάμεθα νὰ νοῶμεν διὰ τῆς συγκεκριμένης ἐλευθέρας νοήσεως καὶ νὰ ἀποδεικνύωμεν ὅτι εἶναι διορισμοὶ τοῦ αὐθοριζομένου πνεύματος. Ἀλλ' ἀπὸ τούτου διαφέρει πολὺ ἡ κατάστασις ἐκείνη, καθ' ἣν ἐγὼ ὑπάρχω ὡς ἀτομικὸν ὑποκείμενον καὶ ἡ ἰδέα ὑπάρχει εἰς ἐμὲ ὡς εἰς τοῦτο τὸ μεμονωμένον ἄτομον. Αὕτη εἶναι κατάστασις περιορισμοῦ καὶ παθητικότητος καὶ κατὰ τοῦτο εἶναι ψευδὴς ἡ θεωρία, ὅτι οὐδὲν ἔρχεται εἰς ἡμᾶς ἔξωθεν. Τὸ ἀτομικὸν στοιχεῖον ἐν τῇ αἰσθήσει ἀποτελεῖ τὴν ἀτομικότητα τῆς συνειδήσεως, ἥτις ὑπάρχει εἰς τοῦτο ἐδῶ τὸ πρᾶγμα ἐν ἀναφορᾷ πρὸς ἄλλο ὡς αἰσθητὸν πρὸς αἰσθητόν. Ἀλλὰ τὸ αἰσθητικὸν τῆς ψυχῆς ἀντιδρᾷ κατὰ τοῦ αἰσθητοῦ πράγματος, ἀφομοιοῖ τοῦτο πρὸς ἑαυτό, ἀναιρεῖ τὴν παθητικότητά του καὶ οὕτως ἄρχεται ἡ αὐτενέργεια τοῦ καθολικοῦ καὶ ἡ συνείδησις ἐκείνη, τῆς ὁποίας ἐσχάτη ἀνάπτυξις εἶναι ἡ ἐπιστημονικὴ καὶ φιλοσοφικὴ νόησις, ἡ ὑψίστη μορφὴ τῆς ἐλευθερίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ϛ'

Περὶ τῶν αἰσθητῶν. Σημασίαι τοῦ αἰσθητοῦ. Αἰσθητὸν 1ον ὑπὸ μιᾶς αἰσθήσεως, 2ον ὑπὸ πασῶν, 3ον Αἰσθητὸν κατὰ συμβεβηκὸς καὶ μετ' ἄλλων ἀντικειμένων.

---

1. Ἐξετάζοντες τὰς κατ' ἰδίαν ἀντιλήψεις ἀναγκαῖον νὰ ὁμιλήσωμεν πρῶτον περὶ τῶν αἰσθητῶν· λέγεται δὲ τὸ αἰσθητὸν κατὰ τρεῖς σημασίας, κατὰ δύο μὲν ἐξ αὐτῶν λέγομεν ὅτι αἰσθανόμεθα τὰ αἰσθητὰ καθ' ἑαυτά, κατὰ μίαν δὲ ὅτι κατὰ συμβεβηκός. Ἐκ τῶν καθ' ἑαυτὰ αἰσθητῶν, τῶν δύο πρώτων, ἄλλα μὲν εἶναι ἴδια ἑκάστης αἰσθήσεως, ἄλλα δὲ εἶναι κοινὰ εἰς πάσας τὰς αἰσθήσεις.

2. Ἴδιον εἶναι ἐκεῖνο τὸ αἰσθητόν, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ αἰσθανθῶμεν δι' ἄλλης αἰσθήσεως καὶ ὡς πρὸς τὸ ὁποῖον δὲν δύναται νὰ ἀπατηθῇ ἡ σχετικὴ αἴσθησις, π. χ. ἡ ὄψις ἴδιον ἔχει τὸ χρῶμα, ἡ ἀκοὴ τὸν ἦχον καὶ ἡ γεῦσις τὸν χυμόν, ἡ δὲ

ἁφὴ ἔχει περισσοτέρας διαφοράς (1). Ἀλλ' ἑκάστη αἴσθησις κρίνει βεβαίως περὶ τοῦ ἰδίου ἀντικειμένου, καὶ δὲν ἀπατᾶται ἡ ὄψις διακρίνουσα ὅτι εἶναι χρῶμα, οὐδὲ ἡ ἀκοὴ ὅτι εἶναι ἦχος, ἀλλὰ μόνον ἀπατᾶται ὡς πρὸς τὸ τί εἶναι καὶ ποῦ εἶναι τὸ χρωματιστὸν ἀντικείμενον ἢ τί εἶναι καὶ ποῦ τὸ ἠχητικόν. Τὰ τοιαῦτα λοιπὸν λέγονται ἴδια ἑκάστης αἰσθήσεως.

3. Κοινὰ δὲ εἰς πάσας εἶναι ἡ κίνησις, ἡ ἠρεμία, ὁ ἀριθμός, τὸ σχῆμα καὶ τὸ μέγεθος. Διότι τὰ τοιαῦτα δὲν εἶναι ἴδια οὐδεμιᾶς αἰσθήσεως ἀποκλειστικῶς, ἀλλ' εἶναι κοινὰ εἰς πάσας. Οὕτω κίνησίς τις εἶναι αἰσθητὴ καὶ διὰ τῆς ὄψεως καὶ διὰ τῆς ἀκοῆς.

4. Κατὰ συμβεβηκὸς δὲ λέγεται τὸ αἰσθητόν, ὅταν λ. χ. τὸ λευκὸν ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον βλέπομεν, εἶναι ὁ υἱὸς τοῦ Διάρους· τῷ ὄντι κατὰ συμβεβηκὸς αἰσθανόμεθα τοῦτον, διότι τὸ λευκόν, τὸ ὁποῖον αἰσθανόμεθα, συνέπεσε νὰ εἶναι υἱὸς τοῦ Διάρους (2). Διὰ τοῦτο καὶ ἡ αἴσθησις οὐδὲν πάσχει ὑπὸ τοῦ αἰσθητοῦ καθ' ὅσον εἶναι τοιοῦτον (3). Ἐκ τῶν καθ' αὑτὰ αἰσθητῶν ὅμως τὰ ἴδια εἶναι κυριολεκτικῶς αἰσθηταὶ ποιότητες καὶ εἰς ταῦτα ἀναφέρεται οὐσιωδῶς καὶ κατὰ φύσιν ἑκάστη αἴσθησις.

---

1) Ἡ ἁφή, ἥτις διακρίνει τὰς ἰδιότητας τοῦ σώματος ὡς σώματος, ἔχει πολλὰ ἀντικείμενα : σκληρὰ καὶ μαλακά, λεῖα καὶ τραχέα, θερμὰ καὶ ψυχρά, ὑγρὰ καὶ ξηρά. Εἶδος ἁφῆς εἶναι ἡ γεῦσις.

2) Ἢ ἄλλως διότι εἰς τὸν υἱὸν Διάρους συνέβη νὰ εἶναι λευκὸς τὸ χρῶμα.

3) Δηλ. υἱὸς Διάρους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄.

Γενικὰ περὶ δράσεως. Περὶ χρώματος. Τὸ χρῶμα κινεῖ τὸ φῶς. Ἀναίρεσις γνώμης Ἐμπεδοκλέους. Φωσφορικὰ σώματα. Ὁ ἀὴρ ἀναγκαῖον διάμεσον πρὸς ἐνέργειαν τῆς δράσεως. Αἱ αἱρεσις δόξης Δημοκρίτου, ὅτι δυνάμεθα νὰ βλέπωμεν ἐν τῷ κενῷ. Καὶ αἱ ἄλλαι αἰσθήσεις χρήζουσι διαμέσου (ἀέρος, ὕδατος) πρὸς ἐνέργειαν αὐτῶν.

---

11. Τὸ ἀντικείμενον, τοῦ ὁποίου αἴσθησις εἶναι ἡ ὄψις, εἶναι τὸ ὁρατόν (1). Ὁρατὸν δὲ εἶναι τὸ χρῶμα καὶ ἐκεῖνο ὅπερ δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν διὰ τοῦ νοῦ, ἀλλὰ δὲν ἔχει ἴδιον ὄνομα (2). Φανερὸν δὲ θὰ γίνῃ κάλλιστα ὅ,τι λέγομεν, ὅταν προχωρήσωμεν. Τὸ ὁρατὸν λοιπὸν εἶναι τὸ χρῶμα· τοῦτο δὲ ὑπάρχει (ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας), ἐπὶ τοῦ καθ' αὑτὸ ὁρατοῦ (3), ὅπερ εἶναι καθ' αὑτὸ ὁρατὸν οὐχὶ κατὰ λόγον (4), ἀλλὰ διότι ἔχει ἐν ἑαυτῷ τὸ αἴτιον τοῦ νὰ εἶναι ὁρατόν (5). Πᾶν χρῶμα δύναται νὰ κινῇ τὸ κατ' ἐνέργειαν διαφανὲς (6) καὶ αὕτη εἶναι ἡ φύσις τοῦ χρώματος. Διὰ τοῦτο δὲν ὑπάρχει ὁρατὸν ἄνευ φωτός, ἀλλὰ πᾶν χρῶμα ἑκάστου πράγματος ὁρᾶται μόνον εἰς τὸ φῶς. Ὅθεν πρέπει πρῶτον νὰ εἴπωμεν περὶ φωτὸς τί εἶναι.

---

1) Ὅρασις εἶναι ἡ ἐν ἐνεργείᾳ ὄψις.

2) Ἐννοεῖ τὰ ἐν τῷ σκότει φωσφορίζοντα σώματα, ἅτινα δὲν ἔχουσιν ἴδιον ὄνομα..

3) Τὸ χρῶμα εἶναι ὁρατόν, οὐχὶ καθ' ἑαυτό, διότι δὲν εἶναι οὐσία, ὑπόστασις, ἀλλὰ εἶναι πάντοτε ἐν σώματι ὡς ἰδιότης αὐτοῦ.

4) Διότι οὔτε ὁ ὁρισμὸς αὐτῆς περιέχει τὸ ὁρατόν, οὔτε ὁ τοῦ ὁρατοῦ περιέχει αὐτήν.

5) Τὸ αἴτιον τοῦτο εἶναι τὸ χρῶμα.

6) Διαφανῆ εἶναι ὁ ἀήρ, τὸ ὕδωρ κλπ., ἀλλὰ καθ' ἑαυτὰ εἶναι δυνάμει διαφανῆ καὶ διὰ τοῦτο εἶναι σκοτεινά· ὁρῶντος ὅμως τοῦ φωτὸς γίνονται διαφανῆ. Τὸ φῶς κάμνει τὸ διαφανὲς ἐνεργείᾳ διαφανές, ὅταν τὸ διαπερᾷ καὶ τὸ κινῇ. Τὸ διαφανὲς εἶναι ἄχρουν, δέχεται δὲ χρῶμα ἐξ ἄλλων ἐγχρώμων σωμάτων.

2. Τὸ φῶς βεβαίως εἶναι διαφανές τι. Λέγω δὲ διαφανὲς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἶναι μὲν ὁρατόν, οὐχὶ ὅμως καθ' ἑαυτὸ ὁρατόν, καὶ ἀπολύτως, ἀλλὰ διὰ μέσου ξένου τινός, τοῦ χρώματος. Τοιοῦτον δὲ διαφανὲς εἶναι ὁ ἀήρ, τὸ ὕδωρ καὶ ἄλλα τῶν στερεῶν (ὕαλος κλπ.), δὲν εἶναι ὅμως τὸ ὕδωρ διαφανὲς ὡς ὕδωρ, οὐδὲ ὁ ἀὴρ ὡς ἀήρ, ἀλλὰ διότι ὑπάρχει εἰς τὰ δύο ταῦτα ἡ αὐτὴ ἰδιότης, ἥτις εἶναι ἡ αὐτὴ μὲ τὴν ἐν τῷ αἰωνίῳ καὶ θείῳ σώματι (1) ὑπάρχουσαν. Τὸ φῶς δὲ εἶναι ἡ ἐνεργοποίησις τοῦ διαφανοῦς, ὡς διαφανοῦς (2). Ἐκεῖνο δὲ (τὸ διάμεσον), ἐν τῷ ὁποίῳ τὸ διαφανὲς ὑπάρχει ἐν δυνάμει, τοῦτο εἶναι καὶ τὸ σκότος. Τὸ φῶς εἶναι τρόπον τινὰ τὸ χρῶμα τοῦ διαφανοῦς, ὅταν τὸ διαφανὲς γίνεται ἐντελεχείᾳ διαφανὲς εἴτε ὑπὸ τοῦ πυρὸς εἴτε ὑπὸ ἄλλης αἰτίας τοιαύτης, οἷον εἶναι τὸ ἄνω σῶμα (ὁ ἥλιος)· διότι καὶ τοῦτο τὸ σῶμα ἔχει τι τὸ αὐτὸ μὲ τὸ πῦρ. Τί εἶναι λοιπὸν τὸ διαφανὲς καὶ τί εἶναι τὸ φῶς, εἴπομεν, τὸ φῶς δηλ. δὲν εἶναι πῦρ οὔτε σῶμα παντάπασιν οὔτε ἀπόρροια σώματος (διότι οὕτω θὰ ἦτο σῶμά τι), ἀλλ' ἡ παρουσία (ἐπενέργεια) τοῦ πυρὸς ἢ ἄλλου τοιούτου σώματος ἐν τῷ διαφανεῖ, διότι δὲν εἶναι δυνατὸν δύο σώματα (3) συγχρόνως νὰ ὑπάρχωσιν ἐν τῷ αὐτῷ.

3. Τὸ φῶς φαίνεται ὅτι εἶναι τὸ ἐναντίον πρὸς τὸ σκότος. Τὸ δὲ σκότος εἶναι στέρησις τῆς τοιαύτης καταστάσεως τοῦ διαφανοῦς, ὥστε φανερὸν εἶναι ὅτι καὶ τὸ φῶς εἶναι ἡ παρουσία τῆς καταστάσεως ταύτης. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς δὲ οὐχὶ ὀρθῶς λέγει, οὐδὲ ἄν τις ἄλλος εἶπε τοῦτο, ὅτι τὸ φῶς ἐκινεῖτο καὶ ἑκάστοτε ἐξετείνετο μεταξὺ τῆς γῆς καὶ τοῦ περιέχοντος μεταξὺ (τῆς ἀτμοσφαίρας), διέφευγε δὲ τὴν ἀντίληψιν ἡμῶν (4). Ἀλλὰ τοῦτο ἀντίκειται καὶ εἰς τὴν λογικὴν ἀλήθειαν καὶ εἰς τὰ φαινόμενα. Διότι ἐν μικρῷ διαστήματι δύναται νὰ διαφύγῃ ἡμᾶς κίνησις φωτὸς μι-

---

1) Ὅπερ εἶναι ὁ οὐρανὸς ἢ ὁ αἰθήρ.

2) Οὐχὶ δὲ ὡς ἐκτεταμένου ἢ χρωματιστοῦ κλπ.

3) Τὸ διαφανὲς καὶ τὸ φῶς, ἐὰν ἦσαν σώματα, θὰ ἦσαν ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ καὶ θὰ ἀπετέλουν ἓν σῶμα.

4) Διὰ τὴν ταχύτητα τῆς κινήσεώς του.

κροῦ, ἀλλ' ἀπ' ἀνατολῆς μέχρι δυσμῶν νὰ διαφύγῃ τὴν ἀντίληψιν ἡμῶν κίνησις (τοιούτου σώματος) εἶναι παρὰ πολὺ μεγάλη ἡ ἀπαίτησις.

4. Εἶναι δὲ ἐπιδεκτικὸν νὰ παράγῃ χρῶμα τὸ ἄχρουν καὶ ἦχον τὸ ἄψοφον. Ἄχρουν δὲ εἶναι τὸ διαφανὲς καὶ τὸ ἀόρατον ἢ τὸ μόλις ὁρατόν, ὁποῖον φαίνεται ὅτι εἶναι λ.χ. τὸ σκοτεινόν (1). Καὶ τοιοῦτον εἶναι τὸ διαφανές, ὄχι ὅμως ὅταν εἶναι ἐντελεχείᾳ διαφανές, διότι τὸ αὐτὸ διάμεσον ἄλλοτε εἶναι σκότος, ἄλλοτε δὲ εἶναι φῶς. Οὐχὶ δὲ πάντα τὰ ὁρατὰ εἶναι ὁρατὰ εἰς τὸ φῶς, ἀλλὰ τὸ οἰκεῖον χρῶμα ἑκάστου αὐτῶν ἐν τῷ φωτὶ μόνον εἶναι ὁρατόν. Διὸ τινὰ εἰς μὲν τὸ φῶς δὲν εἶναι ὁρατά, εἰς δὲ τὸ σκότος κινοῦσι τὴν αἴσθησιν ὡς λ. χ. τὰ σώματα, τὰ ὁποῖα φαίνονται πυρώδη καὶ λάμποντα τὴν νύκτα , δὲν ὀνομάζονται δὲ μὲ ἓν κοινὸν ὄνομα. Καὶ τοιαῦτα εἶναι οἱ μύκητες, κέρατα ζώων, κεφαλαὶ ἰχθύων καὶ λέπια καὶ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν. Ἀλλ' οὐδενὸς αὐτῶν βλέπομεν τὸ οἰκεῖον αὐτοῦ χρῶμα (2). Διὰ ποίαν δὲ αἰτίαν τὰ σώματα ταῦτα εἶναι ὁρατά, τοῦτο εἶναι ἄλλο ζήτημα.

5. Ἐπὶ τοῦ παρόντος τοῦτο εἶναι φανερόν, ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὁρᾶται εἰς τὸ φῶς εἶναι τὸ χρῶμα, διὰ τοῦτο δὲ τὸ χρῶμα δὲν εἶναι ὁρατὸν ἄνευ φωτός· διότι αὕτη εἶναι ἡ οὐσία τοῦ χρώματος, νὰ δύναται νὰ κινῇ τὸ κατ' ἐνέργειαν διαφανές, ἡ δὲ ἐντελέχεια τοῦ διαφανοῦς εἶναι τὸ φῶς. Ἡ ἀπόδειξις τούτου εἶναι προφανής· ἐὰν δηλ. θέσῃ τις τὸ σῶμα τὸ ἔχον χρῶμα ἐπ' αὐτοῦ τοῦ ὀφθαλμοῦ, δὲν τὸ βλέπει. Ἀλλά, τοὐναντίον, τὸ μὲν χρῶμα κινεῖ τὸ διαφανές, λ. χ. τὸν ἀέρα, ὑπὸ τούτου δέ, ὅστις εἶναι συνεχής, κινεῖται τὸ αἰσθητήριον.

6. Οὕτως ὁ Δημόκριτος οὐχὶ ὀρθῶς λέγει, πιστεύων, ὅτι ἐὰν γίνῃ κενὸν τὸ μεταξύ (τὸ διάμεσον), θὰ ἐγίνετο ἡ ὅρασις ἀκριβὴς

---

1) Ἡ ὄψις διακρίνει καὶ τὸ σκότος. Καὶ ἐν γένει πᾶσα αἴσθησις τὴν στέρησιν τοῦ ἰδίου αὐτῆς αἰσθητοῦ ἀντικειμένου αἰσθάνεται.

2) Διότι πάντα ἔχουσι τὴν αὐτὴν ὄψιν, καθ' ὅσον πάντα εἶναι λαμπρὰ καὶ φωσφορικά.

ὥστε νὰ βλέπῃ καὶ μύρμηκα, ἂν ὑπῆρχεν ἐν τῷ οὐρανῷ. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἀδύνατον, διότι ἡ ὅρασις δὲν παράγεται, εἰμὴ ὅταν πάσχῃ τι ἡ αἴσθησις· νὰ πάσχῃ δὲ ἀμέσως ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ὁρατοῦ χρώματος εἶναι ἀδύνατον. Ὑπολείπεται λοιπὸν ἡ ὑπόθεσις, ὅτι πάσχει ὑπὸ τοῦ μεταξὺ (1) (διαφανοῦς ἀέρος), ὥστε εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπάρχῃ τι μεταξύ. Ἐὰν δὲ γίνῃ κενόν, οὐ μόνον δὲν θὰ βλέπηταί τι ἀκριβῶς, ἀλλ' οὐδόλως θὰ βλέπηται.

7. Διὰ ποίαν λοιπὸν αἰτίαν τὸ χρῶμα ἀναγκαίως ὁρᾶται εἰς τὸ φῶς εἴπομεν. Τὸ πῦρ δὲ ὁρᾶται εἰς ἀμφότερα, καὶ εἰς τὸ σκότος καὶ εἰς τὸ φῶς. Καὶ τοῦτο ἐξ ἀνάγκης γίνεται· διότι τὸ διαφανὲς γίνεται διαφανὲς ὑπὸ τοῦ πυρός.

8. Τὸ αὐτὸ λέγομεν καὶ περὶ τοῦ ἤχου καὶ τῆς ὀσμῆς, διότι οὐδὲν ἐξ αὐτῶν κινεῖ τὴν αἴσθησιν, ὅταν τίθηται εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸ αἰσθητήριον, ἀλλ' ὑπὸ τῆς ὀσμῆς καὶ τοῦ ἤχου κινεῖται τὸ μεταξύ, ὑπὸ δὲ τούτου κινεῖται ἕκαστον τῶν αἰσθητηρίων. Ὅταν δὲ ἐπιθέσῃ τις τὸ σῶμα τὸ ἠχοῦν ἢ ὄζον ἐπ' αὐτοῦ τοῦ αἰσθητηρίου, οὐδεμίαν θὰ διεγείρῃ αἴσθησιν. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὴν ἁφὴν καὶ τὴν γεῦσιν, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἐπίσης φανερόν, καὶ ἡ αἰτία τούτου ὕστερον θὰ γίνῃ φανερά.

9. Τὸ μεταξὺ (τὸ διάμεσον) τοῦ ἤχου εἶναι ὁ ἀήρ, τὸ δὲ τῆς ὀσμῆς δὲν ἔχει ἴδιον ὄνομα. Ἀλλ' εἶναι πάθος τι κοινὸν καὶ τοῦ ἀέρος καὶ τοῦ ὕδατος, καὶ ἣν σχέσιν ἔχει τὸ διαφανὲς πρὸς τὸ χρῶμα τὴν αὐτὴν ἔχει τὸ ἐν ἀμφοτέροις τοῖς στοιχείοις ὑπάρχον πάθος πρὸς τὸ σῶμα τὸ ἔχον τὴν ὀσμήν (2). Τῷ ὄντι φαίνεται ὅτι καὶ τὰ ἔνυδρα ζῷα ἔχουσι τὴν αἴσθησιν τῆς ὀσμῆς. Ἀλλ' ὁ

---

1) Ἄλλως πολλῷ μᾶλλον θὰ ἔπασχεν ἡ αἴσθησις, ἐὰν τὸ χρῶμα ἐπετίθετο ἐπὶ τοῦ αἰσθητηρίου.

2) Φαίνεται ὅτι ὑποθέτει εἰδικόν τι διάμεσον τῆς ὀσμῆς (δίοσμον) καὶ τοῦτο λέγει πάθος τ οῦ ἀέρος καὶ τοῦ ὕδατος, ὅπερ διαβιβάζει τὴν ὀσμήν, ὅπως ἕτερον κοινὸν πάθος, τὸ διαφανές, διαβιβάζει τὸ φῶς. Τῆς ὄψεως τὸ διάμεσον, τὸ διαφανές, εἶναι ἰδιότης τοῦ ἀέρος καὶ τοῦ ὕδατος. Τὸ τῆς ἀκοῆς, τὸ διηχές, εἶναι ὡσαύτως ἰδιότης τοῦ ἀέρος καὶ τοῦ ὕδατος. Τῆς ἁφῆς διάμεσον εἶναι ἡ σὰρξ καὶ τῆς ὀσφρήσεως εἶναι ὁ ἀήρ, καὶ μόνον εἰς τοὺς ἰχθῦς εἶναι τὸ ὕδωρ.

ἄνθρωπος καὶ ὅσα τῶν χερσαίων ἀναπνέουσι δὲν δύνανται νὰ αἰσθάνωνται τὴν ὀσμήν, ἐὰν δὲν ἀναπνέωσι. Τὴν αἰτίαν δὲ τούτων ὕστερον θὰ ἐξηγήσωμεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Περὶ ἀκοῆς. Περὶ ἤχου. Ὅροι ἤχου τρεῖς: ἠχητικὰ σώματα, μὴ ἠχητικὰ σώματα καὶ ἠχώ. Ὁ ἀὴρ δὲν παράγει τὸν ἦχον, ἀλλ' ἄνευ ἀέρος δὲν εἶναι αἰσθητὸς ὁ ἦχος. Λειτουργία τοῦ ἀέρος ἐν τῇ ἀκοῇ. Λειτουργία τοῦ ὠτός. Αἴσθησις ἤχου ἐν τῷ ὕδατι. Τὸ βαρὺ καὶ τὸ ὀξύ. Περὶ φωνῆς· ζῷα ἄφωνα. Λειτουργία λάρυγγος καὶ πνεύμονος. Ἰδιάζον χαρακτηριστικὸν τῆς φωνῆς.

---

1. Τώρα θὰ πραγματευθῶμεν πρῶτον πάντων περὶ τῆς ἀκοῆς καὶ περὶ τοῦ ἤχου. Ὁ ἦχος εἶναι διττός, ἤτοι ὁ μὲν εἶναι ἐνεργείᾳ ἦχος, ὁ δὲ δυνάμει· ἄλλα μὲν σώματα λέγομεν ὅτι δὲν ἔχουσιν ἦχον, ὁποῖα εἶναι ὁ σπόγγος λ. χ. καὶ τὰ ἔρια, ἄλλα δὲ ὅτι ἔχουσι, π. χ. ὁ χαλκὸς καὶ ὅσα σώματα εἶναι στερεὰ καὶ λεῖα, διότι δύνανται νὰ ἠχῶσι, τοῦτ' ἔστι δύνανται νὰ παράγωσιν ἐνεργείᾳ ἦχον μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῆς ἀκοῆς διὰ μέσου τινός.

2. Παράγεται δὲ ὁ κατ' ἐνέργειαν (ὁ πραγματικὸς) ἦχος πάντοτε ὑπό τινος σχετικῶς πρός τι καὶ ἐντός τινος (μέσου) (1). Τὸ κτύπημα εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον παράγει τὸν ἦχον. Διὰ τοῦτο εἶναι ἀδύνατον νὰ γείνῃ ἦχος, ἐὰν ἓν σῶμα ὑπάρχῃ μόνον, διότι ἄλλο εἶναι τὸ κροῦον καὶ ἄλλο τὸ κρουόμενον. Ἑπομένως τὸ ἠχοῦν σῶμα ἠχεῖ πρός τι (ἤτοι ὄχι μόνον, ἀλλὰ σχετιζόμενον μὲ ἄλλο). Ἀλλὰ κτύπημα δὲν γίνεται ἄνευ κινήσεως τοπικῆς. Καθὼς δ' εἴπομεν, ὁ ἦχος δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ τυχόντος κτυπήματος ἐπὶ τῶν τυχόντων σωμάτων, διότι οὐδένα ἦχον

---

1) Τοῦ ἀέρος.

παράγουσι τὰ ἔρια, ἂν κτυπηθῶσιν, ἀλλ' ὁ χαλκὸς καὶ ὅσα πράγματα εἶναι λεῖα καὶ κοῖλα. Ὁ μὲν χαλκὸς ἠχεῖ, διότι εἶναι λεῖος, τὰ δὲ κοῖλα σώματα διὰ τῆς ἀνακλάσεως μετὰ τὸ πρῶτον πλῆγμα παράγουσι πολλὰ πλήγματα, καθ' ὅσον ἀδυνατεῖ νὰ ἐξέλθῃ τὸ κινηθέν (μέσον, λ. χ. ὁ ἀήρ).

3. Προσέτι ὁ ἦχος ἀκούεται οὐ μόνον ἐν τῷ ἀέρι, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ ὕδατι, ἀσθενέστερος ὅμως. Ἀλλ' οὔτε ὁ ἀὴρ οὔτε τὸ ὕδωρ εἶναι ὁ κύριος (μόνος) παράγων τοῦ ἤχου, ἀλλὰ πρέπει νὰ γείνῃ σύγκρουσις στερεῶν πρὸς ἄλληλα καὶ πρὸς τὸν ἀέρα, γίνεται δὲ ἡ πρὸς τὸν ἀέρα κροῦσις, ὅταν ὑπομένῃ ὁ κτυπηθεὶς ἀὴρ καὶ δὲν διαλυθῇ (1). Διὰ τοῦτο ἠχεῖ ὁ ἀὴρ μόνον, ὅταν ταχέως καὶ σφοδρῶς κτυπηθῇ, διότι πρέπει ἡ κίνησις τοῦ πλήττοντος τὸν ἀέρα νὰ προλάβῃ τὴν διάχυσιν τούτου οὕτως, ὡς ἐάν τις ἔμελλε νὰ πλήξῃ σωρὸν ἢ νέφος ἄμμου ταχέως κινούμενον.

4. Ἠχὼ δὲ γίνεται ὅταν ὑπὸ τοῦ ἀέρος, ὅστις ἕνεκα τοῦ ἀγγείου, ὅπερ περιώρισε καὶ ἠμπόδισε αὐτὸν νὰ διαχυθῇ, ἔγεινεν εἷς, (2) πάλιν ἀποκρουσθῇ ὁ ἀὴρ ὡς σφαῖρα (3). Φαίνεται δὲ ὅτι πάντοτε γίνεται ἠχώ, ἀλλ' οὐχὶ ἐπαισθητή, δηλαδὴ συμβαίνει εἰς τὸν ἦχον ὅ,τι καὶ εἰς τὸ φῶς. Διότι καὶ τὸ φῶς πάντοτε ἀνταναλᾶται (4), (διότι ἄλλως δὲν θὰ ἐγίνετο πανταχοῦ φῶς, ἀλλὰ θὰ ὑπῆρχε σκότος ἔξω τοῦ ὑπὸ τοῦ ἡλίου ἀμέσως φωτιζομένου σώματος), ἀλλὰ δὲν ἀνταναλᾶται πανταχόθεν οὕτως, ὅπως ἀπὸ τοῦ ὕδατος ἢ τοῦ χαλκοῦ ἢ ἄλλου τινὸς ἐκ τῶν λείων σωμάτων ἀνταναλᾶται, ὥστε νὰ παράγῃ καὶ σκιάν, δι' ἧς διακρίνομεν αὐτὸ τὸ φῶς.

5. Τὸ δὲ κενὸν ὀρθῶς θεωρεῖται ὅτι εἶναι κύριος ὅρος τῆς

---

1) Ἵνα οὕτω ἀντιτάξῃ ἀντίστασιν σώματος στερεοῦ κατὰ τοῦ πλήττοντος σώματος καὶ οὕτω παραχθῇ ἦχος.

2) Ὅστις ἀποτελεῖ σῶμα ἓν καὶ συνεχὲς ἐξ αἰτίας τῶν ὁρίων τοῦ ἀγγείου.

3) Ἥτις ἀναπηδᾷ ἢ ἀναρρίπτεται· ἢ ὡς σφαῖρα, ἐξ ἧς οὐδαμόθεν δύναται νὰ ἐκφύγῃ ὁ ἀήρ.

4) Τὸ φῶς ἐξ ἀνακλάσεως εἰς ἀνάκλασιν πληροῖ πάντα τὸν φωτιζόμενον χῶρον.

ἀκοῆς· διότι φαίνεται ὅτι τὸ κενὸν εἶναι ὁ ἀήρ· οὗτος δὲ εἶναι ὅστις μᾶς κάμνει νὰ ἀκούωμεν, ὅταν λάβῃ μίαν καὶ συνεχῆ κίνησιν (μέχρι τοῦ ὠτός)· ἀλλ' ἐπειδὴ εἶναι εὐδιάλυτος, δὲν ἠχεῖ, ἂν μὴ εἶναι λεῖον τὸ σῶμα, ὅπερ ἔλαβε τὸ πλῆγμα. Τότε δὲ συγχρόνως μὲ τὸ κτύπημα γίνεται εἷς (1) ὁ ἀὴρ ἕνεκα τῆς ἐπαφῆς του μὲ τὴν λείαν ἐπιφάνειαν· διότι μία εἶναι ἡ ἐπιφάνεια τοῦ λείου σώματος (2).

6. Ἠχητικὸν λοιπὸν εἶναι τὸ σῶμα, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ παράγῃ μίαν συνεχῆ κίνησιν ἀέρος μέχρι τῆς ἀκοῆς. Ἡ ἀκοὴ εἶναι συμφυὴς μὲ τὸν ἀέρα (3). Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἦχος εἶναι ἐν τῷ ἀέρι, ὁ ἐντὸς τοῦ ὠτὸς ἀὴρ κινεῖται, ὅταν κινῆται ὁ ἔξω ἀήρ. Διὰ τοῦτο τὸ ζῷον δὲν ἀκούει πανταχοῦ τοῦ σώματος, οὐδὲ ὁ ἀὴρ εἰσχωρεῖ πανταχοῦ· διότι δὲν ἔχει πανταχοῦ ἀέρα τὸ ψυχικὸν ὄργανον τὸ μέλλον νὰ κινηθῇ. Αὐτὸς μὲν ὁ ἀὴρ εἶναι καθ' ἑαυτὸν ἄψοφος, διότι εἶναι εὔθρυπτος (εὐδιάλυτος), ὅταν ὅμως ἐμποδισθῇ ἀπὸ τοῦ νὰ διασκεδασθῇ, τότε ἡ κίνησις τοῦ ἀέρος παράγει τὸν ἦχον. Ὁ δὲ ἐντὸς τῶν ὤτων ἀὴρ ἐγκαθιδρύθη οὕτως, ὥστε νὰ μένῃ ἀκίνητος (ἀλλαχόθεν), ὅπως ἀκριβῶς αἰσθάνηται πάσας τὰς διαφόρους κινήσεις. Διὰ ταῦτα καὶ ἐντὸς τοῦ ὕδατος ἀκούομεν, διότι τὸ ὕδωρ δὲν εἰσέρχεται εἰς αὐτὸν τὸν ἀέρα, ὅστις εἶναι συμφυὴς μὲ τὴν ἀκοήν (4), ἀλλ' οὔτε εἰς τὸ οὖς εἰσέρχεται ἕνεκα τῶν ἑλίκων αὐτοῦ. Ὅταν ὅμως συμβῇ νὰ εἰσέλθῃ ὕδωρ, τὸ οὖς δὲν ἀκούει. Δὲν ἀκούομεν ἀκόμη καὶ ὅταν πάθῃ ἡ μεμβρᾶνα τοῦ τυμπάνου, ὅπως δὲν βλέπο-

---

1) Τὸ μέρος τοῦ ἀέρος, ὅπερ ἅπτεται τῆς ἠχηρᾶς ἐπιφανείας, δέχεται ἐξ αὐτῆς παραχρῆμα κίνησιν, ἥτις τὸν καθιστᾷ ἑνότητα διακρινομένην ἀπὸ τῆς μάζης τοῦ κύκλου ἀέρος. Ὁ ἀὴρ ἐκεῖνος παλλόμενος γίνεται εἷς καὶ ἀντηχεῖ διὰ τῆς ἐπιδράσεως τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἠχοῦντος σώματος.

2) Τοὐναντίον, ἡ τραχύτης διαιρεῖ καὶ ποιεῖ πολλὰς ἐπιφανείας.

3) Κατὰ τὸν Ἀριστοτ. ὑπάρχει ἐν τῷ ὠτὶ μέρος ἔχον κίνησιν ἰδίαν καὶ συνεχῆ, ὡς ὁ ἀὴρ ἔχει τὴν ἰδικήν του, ὅταν κινῆται ὑπὸ τοῦ ἤχου.

4) Ὁ ἀὴρ ὁ ὑπάρχων εἰς τὰ βάθη τοῦ ὠτὸς ἔχει ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὸν ἦχον, ὅστις φέρεται ὑπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀέρος.

μεν, ὅταν πάθῃ ὁ ἐπὶ τῆς κόρης τοῦ ὀφθαλμοῦ ὑμήν. Ἀλλὰ καὶ ἀπόδειξις ὅτι ἀκούομεν ἢ δὲν ἀκούομεν εἶναι ὅτι τὸ οὖς ἠχεῖ πάντοτε, καθὼς κέρας (1). Διότι ὁ ἀήρ, ὅστις εἶναι ἐντὸς τῶν ὤτων, πάντοτε κινεῖται ἰδίαν ἔχων κίνησιν, καίτοι ὁ ἦχος εἶναι ξένος (2) πρὸς αὐτὸν καὶ οὐχὶ ἴδιος αὐτοῦ. Καὶ διὰ τοῦτο λέγουσιν, ὅτι ἀκούομεν διὰ τοῦ κενοῦ καὶ διὰ τοῦ ἠχοῦντος σώματος, διότι ἀκούομεν διά τινος, ὅπερ περιέχει περιωρισμένον ἀέρα.

7. Ἀλλ' ἆρά γε τὸ πληττόμενον ἠχεῖ ἢ τὸ πλῆττον; Καὶ τὰ δύο ἠχοῦσιν, ἀλλ' ἕκαστον κατὰ τρόπον διάφορον. Διότι ὁ ἦχος εἶναι ἡ κίνησις τοῦ δυναμένου νὰ κινῆται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, καθὼς τὰ ἀναπηδῶντα πράγματα κινοῦνται ἀπὸ τῶν λείων σωμάτων, ὅταν τις κρούσῃ αὐτά. Ἀλλά, ὡς εἴπομεν, δὲν ἠχεῖ πᾶν σῶμα ὅταν τύπτηται ἢ τύπτῃ ἄλλο, ὡς π. χ. ὅταν ὀξεῖα ἄκρα κτυπήσῃ ὀξεῖαν ἄκραν (βελόνης λ. χ.) Ἀλλὰ πρέπει τὸ τυπτόμενον νὰ εἶναι ὁμαλὸν καὶ νὰ κινῆται οὕτως, ὥστε ὁ ἀὴρ ἀθρόος (ὡς μία μᾶζα) (3) νὰ ἀναπηδᾷ καὶ νὰ σείηται.

8. Αἱ δὲ διαφοραὶ τῶν ἠχούντων σωμάτων φανεροῦνται εἰς τὸν ἐνεργείᾳ (πραγματικὸν) ἦχον αὐτῶν. Καθὼς ἄνευ φωτὸς δὲν εἶναι ὁρατὰ τὰ χρώματα, οὕτως ἄνευ ψόφου δὲν διακρίνονται τὸ ὀξὺ καὶ τὸ βαρύ. Ὀξὺ καὶ βαρὺ λέγονται κατὰ μεταφορὰν ἀπὸ τῶν ἀντικειμένων τῆς ἁφῆς. Διότι τὸ ὀξὺ κινεῖ τὴν αἴσθησιν πολλάκις εἰς ὀλίγον διάστημα χρόνου, τὸ δὲ βαρὺ εἰς μακρὸν χρονικὸν διάστημα κινεῖ τὴν αἴσθησιν ὀλίγον. Βέβαια, δὲν εἶναι ταχὺ τὸ ὀξύ, οὔτε τὸ βαρὺ εἶναι βραδύ, ἀλλ' ἡ κίνησις τὴν ὁποίαν κάμνει εἰς τὴν αἴσθησιν τὸ ὀξὺ γίνεται μὲ ταχύτητα, ἡ δὲ κίνησις τοῦ ἄλλου γίνεται μὲ βραδύτητα. Καὶ φαίνεται, ὅτι ὑπάρχει ἀναλογία τούτων μὲ τὸ ὀξὺ καὶ ἀμβλύ, ἅπερ γίνονται αἰσθητὰ διὰ τῆς ἁφῆς. Τὸ μὲν ὀξὺ τρόπον τινὰ κεντεῖ τὸ ὄργανον, τὸ δὲ ἀμβλὺ

---

1) Ἤ : καθὼς ὅταν πλησιάσωμεν εἰς αὐτὸ κέρας.

2) Ἔξωθεν ἐρχόμενος.

3) Ἡ μᾶζα τοῦ ἀέρος, ἥτις εἶναι εἰς ἐπαφὴν μὲ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἠχοῦντος σώματος.

ὠθεῖ αὐτό, διότι τὸ μὲν κινεῖ ἐντὸς ὀλίγου χρόνου, τὸ δὲ ἐντὸς πολλοῦ χρόνου, ὥστε συμβαίνει, ὅτι τὸ μὲν ὀξὺ εἶναι ταχύ, τὸ ἀμβλὺ δὲ βραδύ. Ἀρκοῦσιν οἱ προσδιορισμοὶ οὗτοι περὶ τοῦ ἤχου.

9. Ἡ δὲ φωνὴ εἶναι ἦχος ἐμψύχου ὄντος· διότι οὐδὲν τῶν ἀψύχων ἔχει φωνήν, ἀλλὰ μόνον καθ' ὁμοίωσιν λέγεται ὅτι φωνοῦσι· λ. χ. ὁ αὐλός, ἡ λύρα καὶ ὅσα ἄλλα ἐκ τῶν ἀψύχων λέγεται ὅτι ἔχουσι τάξιν, μέλος καὶ ἔκφρασιν (1), φαίνεται δ' ὅτι ἔχουσιν ἐκεῖνα φωνήν, διότι καὶ ἡ φωνὴ ἔχει τὰς ἰδιότητας ταύτας. Πολλὰ δὲ τῶν ζῴων δὲν ἔχουσι φωνήν, λ. χ. τὰ ἄναιμα ζῷα(2) καὶ ἐκ τῶν ἀναίμων οἱ ἰχθύες. Καὶ εὐλόγως δὲν ἔχουσιν, ἀφοῦ ὁ ἦχος εἶναι κίνησις ἀέρος. Οἱ δὲ ἰχθύες, οἵτινες λέγεται ὅτι ἔχουσι φωνήν, ὡς οἱ ἐν τῷ Ἀχελῴῳ, παράγουσιν ἦχον διὰ τῶν βραγχίων ἢ ἄλλου τοιούτου ὀργάνου.

10. Ἡ φωνὴ λοιπὸν εἶναι ἦχος ζῴου καὶ δὲν παράγεται διὰ τοῦ τυχόντος μέρους. Καὶ ἐπειδὴ πᾶς ἦχος παράγεται, ἐὰν σῶμά τι πλήττῃ καὶ ἄλλο πλήττηται ἐντός τινος μέσου, ὅπερ εἶναι ὁ ἀήρ, εὐλόγως δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐκεῖνα μόνα ἔχουσι φωνήν, ὅσα ἀναπνέουσι τὸν ἀέρα. Τῷ ὄντι, ἡ φύσις χρησιμοποιεῖ τὸν ἀναπνεόμενον ἀέρα εἰς δύο σκοπούς· ὅπως τὴν γλῶσσαν μεταχειρίζεται καὶ πρὸς τὴν γεῦσιν καὶ πρὸς τὴν διάλεκτον, ἐξ ὧν ἡ μὲν γεῦσις εἶναι ἀναγκαία (διὰ δὲ τοῦτο ὑπάρχει εἰς τὰ πλεῖστα ζῷα), ἡ δὲ διάλεκτος σκοπὸν ἔχει τὴν εὐζωίαν, οὕτω καὶ τὴν πνοὴν χρησιμοποιεῖ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν θερμότητα, ἥτις εἶναι ἀναγκαία (3), (τὸ δὲ αἴτιον θὰ εἴπωμεν ἀλλαχοῦ) καὶ πρὸς τὴν φωνήν, ἵνα ὑπηρετῇ εἰς τὴν εὐζωίαν.

11. Τὸ ὄργανον τῆς ἀναπνοῆς εἶναι ὁ φάρυγξ, καὶ τοῦτο δὲ τὸ ὄργανον ὑπάρχει χάριν ἄλλου, ὅπερ εἶναι ὁ πνεύμων. Διὰ τοῦ

---

1) Μεταφορικῶς· διότι ἡ χεὶρ ἢ ἡ πνοὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ δίδουσα εἰς τὰ ἄψυχα μέλος καὶ γλῶσσαν.

2) Ἔντομα, ὀστρακόδερμα, μαλακόστρακα, ἤτοι τὰ ἔχοντα λευκὸν αἷμα.

3) Εἰς τὴν πέψιν.

πνεύμονος δὲ τὰ χερσαῖα ζῷα ἔχουσι περισσοτέραν τῶν ἄλλων ζώων θερμότητα. Ἔχει δὲ χρείαν τῆς ἀναπνοῆς πρῶτον πάντων ὁ πέριξ τῆς καρδίας τόπος (1). Καὶ διὰ τοῦτο πρέπει ἀναγκαίως νὰ εἰσέρχηται ἐντὸς ὁ ἀήρ, ὅταν ἀναπνέωμεν. Οὕτω τὸ πλῆγμα, ὅπερ ὁ ἀναπνεόμενος ἀήρ, διευθυνόμενος ὑπὸ τῆς ψυχῆς ἐν τοῖς ὀργάνοις τούτοις, δίδει εἰς τὴν καλουμένην ἀρτηρίαν, ἀποτελεῖ τὴν φωνήν. Ἀλλὰ δὲν εἶναι φωνὴ πᾶς ἦχος ζῴου, ὡς εἴπομεν (διότι καὶ διὰ τῆς γλώσσης δυνάμεθα νὰ κάμωμεν ἦχον ἢ καὶ ὡς οἱ βήχοντες). Ἀλλὰ πρέπει τὸ πλῆττον σῶμα νὰ εἶναι ἔμψυχον καὶ νὰ ἔχῃ παράστασιν (ἔννοιάν τινα), διότι ἡ φωνὴ εἶναι ἦχος σημαίνων τι, δὲν εἶναι ψόφος τοῦ ἀναπνεομένου ἀέρος, καθὼς εἶναι ὁ βήξ. Τοὐναντίον διὰ τοῦ ἀναπνεομένου τούτου ἀέρος τὸ ἔμψυχον πλήττει τὸν ἐν τῇ ἀρτηρίᾳ ἀέρα ἐναντίον αὐτῆς τῆς ἀρτηρίας.

12. Ἀπόδειξις τούτου εἶναι ὅτι δὲν δύναταί τις νὰ βάλλῃ φωνὴν οὔτε ἀναπνέων οὔτε ἐκπνέων, ἀλλ' ἁπλῶς κατέχων τὴν πνοήν· διότι οὕτω διαταράττει τὴν κίνησιν τὴν φωνητικὴν ὁ κατέχων τὴν πνοήν. Φανερὸν δὲ εἶναι καὶ διατί οἱ ἰχθύες εἶναι ἄφωνοι, διότι δηλαδὴ δὲν ἔχουσι φάρυγγα. Καὶ δὲν ἔχουσι τὸ ὄργανον τοῦτο, διότι δὲν δύνανται νὰ εἰσπνεύσωσι καὶ νὰ ἀναπνεύσωσι τὸν ἀέρα. Διατί δὲ ταῦτα, ἀλλαχοῦ θὰ ἐξετάσωμεν.

---

1) Τὰ ὄργανα τῆς ψύξεως εἶναι ὁ ἐγκέφαλος καὶ οἱ πνεύμονες εἰς τὰ χερσαῖα, τὰ βράγχια δὲ εἰς τοὺς ἰχθῦς. Ἡ ψῦξις εἶναι ἀπαραίτητος πρὸς μετριασμὸν τῆς ἐκ τῶν τροφῶν καὶ τοῦ αἵματος ἀναπτυσσομένης θερμότητος. Τὸ θερμότατον τῶν ὀργάνων εἶναι ἡ καρδία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'

Περὶ ὀσφρήσεως.— Ὁ ἄνθρωπος κατώτερος πολλῶν ζῴων κατὰ τὴν ὄσφρησιν, ἀνώτερος δὲ κατὰ τὴν ἁφὴν καὶ κατὰ τὴν διάνοιαν.— Ἀναφορὰ ὀσμῶν καὶ γεύσεων. — Ἡ ὄσφρησις παρὰ τοῖς διαφόροις ζῴοις.— Διαφορὰ τοῦ ὀσφρητικοῦ ὀργάνου.

---

1. Περὶ δὲ τῆς ὀσφρήσεως καὶ τοῦ ὀσφραντοῦ εἶναι ὀλιγώτερον εὔκολον νὰ ὁρίσωμεν αὐτὰ παρὰ τὰς εἰρημένας αἰσθήσεις, διότι δὲν εἶναι φανερὸν ὁποία εἶναι ἡ φύσις τῆς ὀσμῆς, ὅπως εἶναι φανερὸν τί εἶναι ὁ ἦχος ἢ τὸ χρῶμα. Αἴτιον δὲ τούτου εἶναι ὅτι ἡ αἴσθησις αὕτη εἰς ἡμᾶς δὲν εἶναι ἀκριβής, ἀλλὰ χειροτέρα παρὰ εἰς πολλὰ ζῷα. Ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται ἀσθενῶς τὰς ὀσμάς, καὶ δὲν ὀσφραίνεται κανὲν ὀσφραντὸν χωρὶς νὰ αἰσθανθῇ λύπην ἢ ἡδονήν, διὰ τὸν λόγον ὅτι δὲν εἶναι ἀκριβὲς τὸ αἰσθητήριον.

2. Πιθανὸν εἶναι καὶ ὅτι τὰ ἔχοντα σκληροὺς ὀφθαλμοὺς ζῷα[1] ἀσθενῶς αἰσθάνονται τὰ χρώματα καὶ δὲν εἶναι κατάδηλοι εἰς αὐτὰ αἱ διαφοραὶ τῶν χρωμάτων, εἰμὴ διὰ τῆς ἀφοβίας ἢ τοῦ φόβου, ὃν ταῦτα γεννῶσιν. Ὁμοίως δὲ καὶ τὰς ὀσμὰς αἰσθάνεται τὸ ἀνθρώπινον γένος. Διότι φαίνεται, ὅτι ἡ ὀσμὴ εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν γεῦσιν, καὶ ὅτι τὰ εἴδη τῶν χυμῶν εἶναι ὅμοια πρὸς τὰ εἴδη τῶν ὀσμῶν. Ἀλλ' ἔχομεν τελειοτέραν τὴν γεῦσιν, διότι ἡ γεῦσις εἶναι εἶδος ἁφῆς, τὴν δὲ ἁφὴν ἔχει ὁ ἄνθρωπος τελειοτάτην. Καὶ κατὰ μὲν τὰς ἄλλας αἰσθήσεις εἶναι κατώτερος πολλῶν ζῴων, κατὰ τὴν τελειότητα ὅμως τῆς ἁφῆς εἶναι πολὺ ὑπέρτερος τῶν ἄλλων ζῴων. Διὰ τοῦτο εἶναι καὶ τὸ νοημονέστατον τῶν ζῴων· ἀπόδειξις δὲ τούτου εἶναι ὅτι καὶ μεταξὺ τῶν ἀνθρώ-

---

1) Τὰ ἔντομα λ. χ., τὰ ὀστρακόδερμα καὶ τὰ ζῷα, τῶν ὁποίων ὁ ὀφθαλμὸς δὲν καλύπτεται ὑπὸ μεμβράνης ἢ βλεφάρου.

πων διὰ τὸ αἰσθητήριον τοῦτο ὑπάρχουσιν εὐφυεῖς καὶ ἀφυεῖς, δι' οὐδὲν ὅμως ἐκ τῶν ἄλλων· οἱ μὲν ἔχοντες σκληρὰν τὴν σάρκα (τὸ ὄργανον τῆς ἁφῆς) εἶναι ἀφυεῖς, οἱ δὲ μαλακόσαρκοι εἶναι εὐφυεῖς διανοητικῶς.

3. Ὅπως δὲ οἱ χυμοὶ εἶναι ἄλλοι γλυκεῖς καὶ ἄλλοι πικροί, οὕτως εἶναι καὶ αἱ ὀσμαί. Ἀλλὰ ἄλλοτε μὲν τὰ ζῷα ἔχουσι τὴν ὀσμὴν καὶ τὸν χυμὸν ἀνάλογα, ἐννοῶ π. χ. ὅτι ἔχουσι γλυκεῖαν καὶ τὴν ὀσμήν, γλυκὺν καὶ τὸν χυμόν, ἄλλοτε δὲ τοὐναντίον. Ὁμοίως δὲ αἱ ὀσμαί, ὅπως οἱ χυμοί, εἶναι καὶ δριμεῖαι καὶ αὐστηραὶ καὶ ὀξεῖαι καὶ λιπαραί. Ἀλλά, καθὼς εἴπομεν, ἐπειδὴ δὲν εἶναι αἱ ὀσμαὶ τόσον φανεραί, ὅπως εἶναι οἱ χυμοί, ἀπὸ τῶν χυμῶν ἔλαβον τὰ ὀνόματά των αἱ ὀσμαὶ διὰ τὴν ὁμοιότητα τῶν πραγμάτων. Οὕτω γλυκεῖα ὀσμὴ ἐκλήθη ἡ τοῦ κρόκου καὶ τοῦ μέλιτος, δριμεῖαι δὲ ἡ τοῦ θύμου καὶ τῶν τοιούτων (1). Ὅμοια δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν καὶ περὶ τῶν ἄλλων.

4. Ὅπως ἡ ἀκοὴ καὶ ἑκάστη τῶν ἄλλων αἰσθήσεων ἔχουσιν ἴδιον ἀντικείμενον, καὶ ἡ μὲν ἀκοὴ εἶναι ἡ αἴσθησις τοῦ ἀκουστοῦ καὶ τοῦ ἀνηκούστου, ἡ δὲ ὄψις τοῦ ὁρατοῦ καὶ τοῦ ἀοράτου, οὕτω ἡ ὄσφρησις εἶναι καὶ ἡ αἴσθησις τοῦ ὀσφραντοῦ καὶ τοῦ ἀνοσφράντου (ἀόσμου). Ἀνόσφραντον δὲ σῶμα λέγεται τὸ μὴ δυνάμενον νὰ ἔχῃ ὀσμὴν (ὡς λ. χ. ὁ ἦχος) καὶ τὸ ἔχον ὀλίγην ἢ ἀόριστον. Καθ' ὅμοιον τρόπον λέγεται καὶ ὅτι σῶμά τι εἶναι ἄγευστον (δὲν ἔχει γεῦσιν).

5. Γίνεται δὲ καὶ ἡ ὄσφρησις διὰ τοῦ μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ ὀσφραντοῦ μεσολαβοῦντος, ὁποῖον εἶναι ὁ ἀὴρ ἢ τὸ ὕδωρ. Διότι καὶ τὰ ἔνυδρα φαίνεται ὅτι αἰσθάνονται τὴν ὀσμήν, ὁμοίως δὲ καὶ τὰ ἔναιμα καὶ τὰ ἄναιμα, καθὼς καὶ τὰ ἐν τῷ ἀέρι (τὰ πτηνά)· διότι καί τινα ἐκ τούτων (αἱ μέλισσαι λ. χ.) μακρόθεν ἔρχονται πρὸς τὴν τροφήν, αἰσθανθέντα τὴν ὀσμὴν αὐτῆς.

6. Καὶ διὰ τοῦτο ἄπορον φαίνεται, ἂν πάντα τὰ ζῷα ταῦτα

---

1) Διότι ἀνάλογος εἶναι καὶ ἡ γεῦσις ἢ ὁ χυμὸς τῶν πραγμάτων τούτων.

ὁμοίως αἰσθάνονται τὴν ὀσμήν. Ὁ ἄνθρωπος ἀναπνέων ὀσφραίνεται, ἐνῷ μὴ ἀναπνέων ἀλλ' ἐκπνέων ἢ κρατῶν τὴν πνοήν του δὲν ὀσφραίνεται τὸ ἀντικείμενον οὔτε πλησίον, οὔτε μακρόθεν, οὔτε ἂν τεθῇ τοῦτο (ἐπὶ τῆς μεμβράνης) ἐντὸς τῆς ῥινός. Καὶ τὸ νὰ εἶναι οὐχὶ αἰσθητὸν τὸ πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον ἐπιτίθεται ἐπ' αὐτοῦ τοῦ αἰσθητηρίου, τοῦτο εἶναι κοινὸν εἰς ὅλα τὰ ζῷα. Ἀλλὰ τὸ νὰ μὴ λειτουργῇ ἡ ὄσφρησις ἄνευ τῆς ἀναπνοῆς, τοῦτο εἶναι ἴδιον τῶν ἀνθρώπων. Φανερὸν δὲ γίνεται τοῦτο διὰ πειράματος. Ἄλλως τὰ ἄναιμα ζῷα, ἐπειδὴ δὲν ἀναπνέουσιν, ἴσως θὰ εἶχον ἄλλην τινὰ αἴσθησιν ἐκτὸς τῶν εἰρημένων. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἀδύνατον, διότι αἰσθάνονται τὴν ὀσμήν, ἡ δὲ αἴσθησις τοῦ ὀσφραντοῦ, εἴτε εὐῶδες εἶναι τοῦτο εἴτε δυσῶδες, εἶναι ἡ ὄσφρησις. Προσέτι δὲ τὰ τοιαῦτα ζῷα φαίνονται ὅτι καταστρέφονται ὑπὸ τῶν ἰσχυρῶν ὀσμῶν, ὑπὸ τῶν ὁποίων φονεύεται καὶ ὁ ἄνθρωπος, π.χ. ὑπὸ τῆς ἀσφάλτου, τοῦ θείου καὶ τῶν τοιούτων σωμάτων. Ἀναγκαῖον συμπέρασμα λοιπὸν εἶναι ὅτι ταῦτα ὀσφραίνονται, ἀλλὰ χωρὶς νὰ ἀναπνέωσι.

7. Φαίνεται δὲ ὅτι τὸ αἰσθητήριον τοῦτο παρὰ τοῖς ἀνθρώποις διαφέρει τοῦ τῶν ἄλλων ζώων, ὅπως καὶ τὰ ὄμματα ἐκείνων διαφέρουσιν ἀπὸ τὰ τῶν σκληροφθάλμων. Διότι τὰ τοῦ ἀνθρώπου ἔχουσι φραγμὸν καὶ τρόπον τινὰ σκέπασμα τὰ βλέφαρα, καὶ ἂν δὲν κινήσῃ καὶ δὲν ἀνασύρῃ ταῦτα, δὲν βλέπει· τὰ δὲ σκληρόφθαλμα οὐδένα τοιοῦτον φραγμὸν ἔχουσιν, ἀλλὰ βλέπουσιν ἀμέσως τὰ συμβαίνοντα ἐν τῷ διαφανεῖ μέσῳ (ἐν τῷ ἀέρι ἢ ὕδατι). Λοιπὸν οὕτω καὶ τὸ ὀσφραντικὸν αἰσθητήριον τῶν μὲν εἶναι ἄνευ καλύμματος, ὅπως καὶ τὸ ὄμμα αὐτῶν. Τὸ δὲ τῶν ζῴων, τὰ ὁποῖα ἀναπνέουσι τὸν ἀέρα, ἔχει ἐπικάλυμμα, τὸ ὁποῖον, ὅταν γίνηται ἡ ἀναπνοή, ἀνοίγεται εὐρυνομένων τῶν μικρῶν φλεβῶν καὶ τῶν πόρων.

8. Καὶ διὰ τοῦτο τὰ ζῷα, τὰ ὁποῖα ἀναπνέουσι, δὲν αἰσθάνονται ὀσμὴν ἐντὸς τοῦ ὑγροῦ· διότι, ἵνα ὀσφρανθῶσι, πρέπει νὰ ἀναπνεύσουν, ἀλλὰ εἶναι ἀδύνατον νὰ πράξωσι τοῦτο ἐντὸς τοῦ ὕδατος. Τέλος ἡ ὀσμὴ εἶναι ἰδιότης τοῦ ξηροῦ, ὅπως ὁ χυμὸς εἶναι

τοῦ ὑγροῦ. Καὶ τὸ ὀσφραντικὸν αἰσθητήριον εἶναι δυνάμει τοιοῦτον, οἷον εἶναι τὸ ὀσφραντὸν ἀντικείμενον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Περὶ γεύσεως — Ἀναφορὰ γεύσεως πρὸς ἁφὴν καὶ ὄψιν — Ὅρος γεύσεως μετρία ὑγρότης. Εἴδη χυμῶν.

---

1. Τὸ ἀντικείμενον τῆς γεύσεως, τὸ γευστόν, εἶναί τι αἰσθητὸν διὰ τῆς ἁφῆς. Καὶ αὕτη εἶναι ἡ αἰτία, διὰ τὴν ὁποίαν τὸ γευστὸν εἶναι αἰσθητὸν ἄνευ τῆς μεσολαβήσεως σώματος, ὅπερ εἶναι ξένον, διότι καὶ ἡ ἁφὴ δὲν γίνεται (1) οὕτω. Καὶ τὸ σῶμα ἐν τῷ ὁποίῳ ὑπάρχει ὁ χυμός, ἤτοι τὸ γευστόν, συνίσταται ἔκ τινος τῶν ὑγρῶν, ὅπερ εἶναι ὡς ἡ ὕλη τοῦ γευστοῦ· τοῦτο δὲ τὸ ὑγρὸν εἶναί τι αἰσθητὸν διὰ τῆς ἁφῆς. Διὰ τοῦτο, ἂν ἤμεθα ἐντὸς ὕδατος, θὰ ἠσθανόμεθα τὸ εἰς αὐτὸ ῥιφθὲν γλυκύ· ὅμως δὲν θὰ εἴχομεν τὴν αἴσθησιν τοῦ γλυκέος διά τινος μεταξὺ σώματος, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀναμίξεως τοῦ γλυκέος μὲ τὸ ὑγρόν, καθὼς συμβαίνει εἰς τὸ ποτόν. Τὸ χρῶμα ὅμως δὲν εἶναι ὁμοίως ὁρατὸν διὰ τῆς ἀναμίξεως μὲ ἄλλο οὔτε διὰ τῶν ἀπορροιῶν αὐτοῦ. Οὕτω λοιπὸν οὐδὲν σῶμα μεσολαβεῖ μεταξὺ γευστοῦ καὶ γεύσεως. Ἄλλως, ὅπως χρῶμα εἶναι τὸ ὁρατόν, οὕτως ὁ χυμὸς εἶναι τὸ γευστόν. Οὐδὲν ὅμως πρᾶγμα παράγει αἴσθησιν χυμοῦ ἄνευ ὑγρότητος, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἔχῃ ἤδη ὑγρότητα

---

1) Ὡς εἴπομεν πρότερον, ἡ ὄψις, ἡ ἀκοὴ καὶ ἡ ὄσφρησις ἔχουσι χρείαν τῆς μεσολαβήσεως ξένου τινός, ἵνα λειτουργήσωσι, καὶ ὅπερ εἶναι χωριστὸν ἀπ' αὐτῶν. Εἶναι δὲ ταῦτα (τὸ διαφανὲς τὸ διηχὲς καὶ τὸ δίοσμον) πάθη τοῦ ἀέρος καὶ τοῦ ὕδατος. Τῆς ἁφῆς ὅμως, ἧς εἶδος εἶναι ἡ γεῦσις, τὸ μεταξὺ ἢ διάμεσον τοῦτο πρᾶγμα δὲν εἶναι ἐκτὸς τῶν οἰκείων αἰσθητηρίων, ἀλλ' ἀνήκει εἰς αὐτὰ ταῦτα, εἶναι ἡ σὰρξ ἢ ἀνάλογόν τι καὶ προσέτι ὁ ἀὴρ καὶ τὸ ὕδωρ, ὑφ' ὧν περικυκλοῦται τὸ αἰσθητόν. Τὸ κυρίως αἰσθητήριον τῆς ἁφῆς κεῖται μᾶλλον ἐσωτερικῶς κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, εἶναι δηλ. ἡ καρδία.

δυνάμει ἢ ἐνεργείᾳ, ὡς π. χ. τὸ ἅλας, τὸ ὁποῖον εὐκόλως διαλύεται καὶ ἐπὶ τῆς γλώσσης τήκεται. Ὅπως δὲ ἡ ὄψις διακρίνει τὸ ὁρατὸν καὶ τὸ ἀόρατον (διότι τὸ σκότος εἶναι ἀόρατον, ἀλλ' ἡ ὄψις διακρίνει καὶ τοῦτο) καὶ προσέτι τὸ λίαν λαμπρὸν (διότι καὶ τοῦτο δὲν δύναται νὰ βλέπῃ ἡ ὅρασις, ἄλλα κατ' ἄλλον τρόπον παρὰ τὸ σκότος), οὕτω καὶ ἡ ἀκοὴ ἀντικείμενον ἔχει τὸν ἦχον καὶ τὴν σιγὴν (ἐκ τῶν ὁποίων ὁ μὲν εἶναι ἀκουστός, ἡ δὲ σιγὴ δὲν εἶναι ἀκουστὴ) καὶ τὸν μέγαν ἦχον, ὡς ἡ ὄψις ἔχει τὸ λίαν λαμπρόν (διότι, καθὼς ὁ μικρὸς ψόφος εἶναι ἀνήκουστος, οὕτω πως εἶναι ἀνήκουστος καὶ ὁ μέγας καὶ ὁ βίαιος ψόφος). Ἀόρατον δὲ λέγεται τὸ ὅλως ἀόρατον (λ.χ. ἡ φωνή), ὅπως εἰς ἄλλας περιστάσεις λέγεται ὅτι εἶναί τι ἀδύνατον, λέγεται δὲ καὶ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον φύσει μὲν δύναται νὰ εἶναι ὁρατόν, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἢ εἶναι ἀτελῶς ὁρατόν, καθὼς λ. χ. λέγομεν τὸ ἄπουν καὶ τὸ ἀπύρηνον (1). Οὕτω καὶ ἡ γεῦσις αἰσθάνεται τὸ ἄγευστον, ἄγευστον δὲ λέγομεν τὸ ἔχον χυμὸν ἀσθενῆ ἢ κακὸν ἢ βλαπτικὸν τῆς γεύσεως. Φαίνεται δὲ ὅτι ἀρχὴ τοῦ γευστοῦ εἶναι τὸ ποτὸν καὶ τὸ ἄποτον (τὸ δυνάμενον νὰ πίνηται καὶ τὸ μὴ δυνάμενον φαίνεται ὅτι εἶναι ἡ ἀρχὴ ἐνταῦθα).

Διότι καὶ τὰ δύο εἶναι γεῦσίς τις, ἀλλὰ τὸ ἄποτον εἶναι γεῦσις κακὴ καὶ καταστρεπτική, τὸ δὲ ποτὸν εἶναι γεῦσις σύμφωνος μὲ τὴν φύσιν αὐτῆς. Εἶναι δὲ τὸ ποτὸν αἰσθητὸν κοινῶς καὶ ὑπὸ τῆς ἁφῆς (ὡς ὑγρὸν) καὶ ὑπὸ τῆς γεύσεως (ὡς χυμός). Ἐπειδὴ δὲ τὸ γευστὸν εἶναι ὑγρόν, ἀνάγκη καὶ τὸ αἰσθητήριον αὐτοῦ νὰ εἶναι μήτε ἐνεργείᾳ ὑγρόν, μήτε ἀδύνατον νὰ ὑγραίνηται. Διότι ἡ γεῦσις πάσχει τι ὑπὸ τοῦ γευστοῦ, ὡς γευστοῦ. Ἀναγκαῖον ἄρα εἶναι τὸ γευστικὸν αἰσθητήριον νὰ ὑγρανθῇ καὶ νὰ εἶναι τοιοῦτον, ὥστε νὰ δύναται νὰ ὑγραίνηται διατηροῦν πάντοτε ἑαυτό, ἀλλὰ νὰ μὴ γίνηται αὐτὸ ὑγρὸν ἐσωτερικῶς. Ἀπόδειξις δὲ τούτου εἶναι ὅτι ἡ γλῶσσα δὲν αἰσθάνεται, οὔτε

---

1) Ἄπουν λέγομεν ζῷόν τι ἵνα δηλώσωμεν καὶ ὅτι ἔχει κακοὺς πόδας. Ὁμοίως π. χ. ἀπύρηνος λέγεται καὶ χώρα παράγουσα ὀλίγα σπέρματα.

ὅταν εἶναι κατάξηρος, οὔτε ὅταν εἶναι λίαν ὑγρά. Διότι τότε αἰσθάνεται μόνον τὸ πρῶτον ὑγρόν, καθὼς συμβαίνει ὅταν γευθῇ τις πρότερον ἰσχυρὸν χυμὸν καὶ ὕστερον γεύηται ἄλλον χυμόν, καὶ καθὼς συμβαίνει εἰς τοὺς ἀσθενεῖς, εἰς τοὺς ὁποίους πάντα φαίνονται πικρά, διότι αἰσθάνονται διὰ γλώσσης, ἥτις εἶναι πλήρης ἐκ τοιαύτης πικρᾶς ὑγρότητος.

5. Τὰ δὲ εἴδη τῶν χυμῶν, καθὼς καὶ τὰ τῶν χρωμάτων, ἐν μέρει μὲν εἶναι τὰ ἁπλᾶ ἐναντία, τὸ γλυκὺ καὶ τὸ πικρόν, ἐν μέρει δὲ τὰ τούτων ἐπακόλουθα ἐκείνου μὲν τὸ λιπαρόν, τούτου δὲ τὸ ἁλμυρόν, μεταξὺ δὲ τούτων ὑπάρχουσι τὸ δριμὺ καὶ τὸ αὐστηρὸν καὶ τὸ στρυφνὸν καὶ τὸ ὀξύ. Αὗται φαίνεται ὅτι εἶναι σχεδὸν πᾶσαι αἱ διαφοραὶ τῶν χυμῶν. Ἐν ὀλίγοις τὸ μὲν γευστικὸν (ἡ γευστικὴ δύναμις) εἶναι δυνάμει τοιοῦτον οἷον εἶναι τὸ γευστόν), γευστὸν δὲ ἐκεῖνο τὸ πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον καθιστᾷ τὴν αἴσθησιν ἐντελεχῶς (πραγματικῶς) τοιαύτην, ὁποῖον εἶναι αὐτό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Περὶ τῆς ἁφῆς. Εἶναι μία ἢ περισσότεραι αἰσθήσεις ἡ ἁφή; Ἀναφορὰ πρὸς τὰς ἄλλας αἰσθήσεις. Γίνεται διὰ μεσολαβήσεως τῆς σαρκὸς μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῶν ἁπτῶν πραγμάτων. Ἰδιότητες τῆς σαρκὸς ὡς μεσάζοντος στοιχείου.

---

1. Περὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἁφῆς, τοῦ ἁπτοῦ, δυνάμεθα νὰ διανοηθῶμεν τὰ αὐτά, ὅπως περὶ τῆς ἁφῆς. Διότι, ἂν ἡ ἁφὴ εἶναι οὐχὶ μία ἀλλὰ περισσότεραι αἰσθήσεις, ἀνάγκη καὶ τὰ ὑπ' αὐτῆς αἰσθητὰ ἀντικείμενα νὰ εἶναι πολλά (κατ' εἶδος). Ζητεῖται λοιπὸν ἂν ἡ ἁφὴ εἶναι περισσότεραι αἰσθήσεις ἢ μία, καὶ ποῖον εἶναι τὸ αἰσθητήριον ὄργανον τῆς ἁπτικῆς δυνάμεως· εἶναι τοῦτο ἡ σὰρξ καὶ τὸ ἀνάλογον μέρος ἐν τοῖς ἄλλοις ζῴοις (τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουσι σάρκα), ἢ τοῦτο μὲν δὲν εἶναι ἡ σάρξ, ἀλλ' αὕτη εἶναι τὸ

διάμεσον, τὸ δὲ κύριον ὄργανον εἶναι ἄλλο τι κείμενον ἐσωτερικῶς;

2. Πᾶσα αἴσθησις φαίνεται ὅτι διακρίνει μίαν μόνην ἐναντίωσιν, λ. χ. ἡ ὄψις τὸ λευκὸν καὶ τὸ μέλαν, ἡ ἀκοὴ τὸ ὀξὺ καὶ τὸ βαρύ, καὶ ἡ γεῦσις τὸ πικρὸν καὶ τὸ γλυκύ. Ἀλλ' εἰς τὴν ἁφὴν ὑπάρχουσι πολλαὶ ἐναντιώσεις, θερμόν—ψυχρόν, ξηρόν—ὑγρόν, σκληρόν—μαλακὸν καὶ πολλὰ ἄλλα τοιαῦτα. Ἀλλ' εἰς τὴν ἀπορίαν ταύτην δίδει λύσιν τινὰ τὸ ὅτι καὶ εἰς τὰς ἄλλας αἰσθήσεις ὑπάρχουσι περισσότεραι ἐναντιώσεις, π. χ. ἐν τῇ φωνῇ εἶναι ὄχι μόνον ὀξύτης καὶ βαρύτης, ἀλλὰ καὶ μέγεθος καὶ μικρότης, καὶ λειότης καὶ τραχύτης φωνῆς καὶ ἄλλα τοιαῦτα. Ὑπάρχουσι δὲ καὶ εἰς τὸ χρῶμα τοιαῦται διαφοραί. Ἀλλ' ὅμως δὲν εἶναι φανερὸν ποῖον εἶναι τὸ ἐνιαῖον ἀντικείμενον τῆς ἁφῆς, ὅπως εἶναι φανερὸν ὅτι τῆς ἀκοῆς εἶναι ὁ ἦχος.

3. Εἶναι ἆρά γε τὸ αἰσθητήριον τῆς ἁφῆς ἐσωτερικὸν ἢ ὄχι, ἀλλὰ κατ' εὐθεῖαν ἡ σὰρξ αἰσθάνεται; Περὶ τούτου φαίνεται ὅτι οὐδεμίαν ἀπόδειξιν παρέχει τὸ ὅτι ἡ αἴσθησις τῶν ἀντικειμένων γίνεται εὐθύς, ἅμα ταῦτα θίγωνται. Διότι ἰδού· ἐάν τις ἤθελε κατασκευάσῃ καὶ ἐκτείνῃ πέριξ τῆς σαρκὸς πρᾶγμά τι ὡς εἶδος μεμβράνης, θὰ ἔχῃ ὁμοίως τὴν αἴσθησιν (1) εὐθὺς ἅμα ἐγγίζῃ. Καὶ ὅμως εἶναι φανερὸν ὅτι τὸ αἰσθητήριον ὄργανον δὲν εἶναι ἡ μεμβρᾶνα αὕτη· καὶ ἂν ἀκόμη αὕτη ἤθελε γεννηθῇ ὁμοῦ μὲ τὴν σάρκα (ἢ τὸ δέρμα), ἀκόμη ταχύτερον θὰ διεπέρα αὐτὴν ἡ αἴσθησις.

4. Διὰ τοῦτο τὸ μέρος τοῦτο τοῦ σώματος (ἡ σὰρξ) φαίνεται ὅτι σχετίζεται οὕτω πρὸς ἡμᾶς, ὅπως θὰ διέκειτο ὁ ἀήρ, ἐὰν ἐκ φύσεως ἀπετέλει κύκλον περὶ ἡμᾶς (2). Διότι θὰ ἐνομίζομεν τότε ὅτι δι' ἑνὸς μόνου ὀργάνου αἰσθανόμεθα καὶ ἦχον καὶ χρῶμα καὶ ὀσμήν, καὶ ὅτι ἡ ὄψις, ἡ ἀκοή, ἡ ὄσφρησις εἶναι μία μόνη αἴσθησις. Ἀλλ' ὅμως ἐπειδὴ τὰ διάμεσα, δι' ὧν γίνονται αἱ κινήσεις

---

1) Τοῦ θερμοῦ ἢ ψυχροῦ κλπ.

2) Οὕτως ἡ σὰρξ ἀποτελεῖ περὶ τὸ αἰσθητήριον τῆς ἁφῆς κυκλικὸν σκέπασμα.

αὗται, εἶναι διάφορα, καὶ τὰ εἰρημένα αἰσθητήρια εἶναι φανερὸν ὅτι εἶναι διάφορα. Ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν ἁφὴν τοῦτο εἶναι ἀκόμη ἄδηλον. Διότι εἶναι ἀδύνατον νὰ συσταθῇ ἔμψυχον σῶμα ἀπὸ ἀέρα καὶ ὕδωρ, ἀλλὰ πρέπει πάντοτε νὰ ὑπάρχῃ στερεόν τι. Ὑπολείπεται λοιπὸν τὸ ὅτι τὸ ἔμψυχον εἶναι μικτὸν ἐκ γῆς καὶ τῶν ἄλλων δύο στοιχείων, ὅπως φαίνεται ὅτι εἶναι ἡ σὰρξ καὶ τὸ ἐν τοῖς ἄλλοις ζῴοις ἀνάλογον μὲ αὐτὴν μέρος. Ὥστε ἀναγκαίως ἐκ φύσεως τὸ σῶμα (ἡ σὰρξ) εἶναι τὸ μεσολαβοῦν μεταξὺ τῆς ἁπτικῆς δυνάμεως καὶ τοῦ ἁπτοῦ ἀντικειμένου, δι' αὐτοῦ δὲ (τοῦ σώματος) γίνονται αἱ ἁπτικαὶ αἰσθήσεις, αἵτινες εἶναι περισσότεραι τῆς μιᾶς.

5. Δεικνύει δέ, ὅτι εἶναι περισσότεραι αὗται, ἡ ἁφὴ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γλώσσης. Διότι διὰ τοῦ αὐτοῦ μορίου τούτου αἰσθάνεται ἡ ψυχὴ πάντα τὰ ἁπτὰ καὶ τὸν χυμόν. Ἐὰν προσέτι καὶ τὰ ἄλλα μέρη τῆς σαρκὸς εἶχον αἴσθησιν τοῦ χυμοῦ, ἡ γεῦσις καὶ ἡ ἁφὴ θὰ ἐθεωροῦντο ὅτι εἶναι μία καὶ ἡ αὐτὴ αἴσθησις. Ἀλλὰ τώρα θεωροῦνται ὡς δύο αἰσθήσεις, διότι δὲν δύνανται νὰ ληφθῶσιν ἀντιστρόφως ἡ μία ἀντὶ τῆς ἄλλης. (1)

6. Δύναταί τις νὰ προβάλῃ τὴν ἀπορίαν : ἀφοῦ πᾶν σῶμα ἔχει βάθος, τουτέστι τὴν τρίτην διάστασιν (2), δύο σώματα, μεταξὺ τῶν ὁποίων μεσολαβεῖ ἕτερον σῶμα, δὲν δύνανται νὰ ἐφάπτωνται ἀλλήλων. Το ὑγρὸν ὅμως δὲν εἶναι ἀσώματον οὔτε τὸ ῥευστόν (3), ἀλλὰ πρέπει ἕκαστον αὐτῶν νὰ εἶναι ὕδωρ (τὸ ὑγρὸν) ἢ νὰ περιέχῃ ὕδωρ (τὸ ῥευστόν).

Τὰ ἀντικείμενα ὅμως, τὰ ὁποῖα ἐντὸς τοῦ ὕδατος ὑπάρχοντα ἐφάπτονται ἀλλήλων, ἐπειδὴ τὰ ἄκρα αὐτῶν δὲν εἶναι ξηρά, ἔχουσι μεταξύ των ὕδωρ, ἐξ οὗ εἶναι πλήρεις αἱ ἐπιφάνειαι αὐτῶν. Ἐὰν δὲ τοῦτο εἶναι ἀληθές, ἀδύνατον εἶναι πρᾶγμά τι νὰ

---

1) Ἡ γεῦσις αἰσθάνεται τὰ ἁπτὰ ὅπως καὶ τοὺς χυμούς. Ἀλλ' ἡ ἁφὴ δὲν αἰσθάνεται ἀντιστρόφως τοὺς χυμοὺς ὅπως τὰ ἁπτά.

2) Αἱ διαστάσεις εἶναι μῆκος, πλάτος, βάθος.

3) Τὸ ῥευστὸν εἶναι ὁ ἀήρ, ὅστις κατὰ τὸν Ἀριστ. συνίσταται ἐξ ὕδατος.

θίγῃ ἄλλο ἐντὸς τοῦ ὕδατος. Τὸ αὐτὸ δὲ συμβαίνει καὶ ἐντὸς τοῦ ἀέρος, διότι ὁμοίαν ἔχει σχέσιν ὁ ἀὴρ πρὸς τὰ ἐντὸς αὐτοῦ ὄντα, ὁποίαν τὸ ὕδωρ πρὸς τὰ ἐν τῷ ὕδατι βεβυθισμένα, ἀλλ' ἐν τῷ ἀέρι ἀπατώμεθα περισσότερον ἡμεῖς (οἱ ζῶντες ἐν ἀτμοσφαιρικῷ μέσῳ), ὅπως καὶ τῶν ἐν τῷ ὕδατι ζώντων διαφεύγει τὴν ἀντίληψιν, ὅτι τὸ ῥευστὸν ἐφάπτεται τοῦ ῥευστοῦ ἀμέσως.

7. Ἐρωτῶμεν προσέτι : καθ' ὅμοιον τρόπον γίνεται ἡ αἴσθησις πάντων τῶν αἰσθητῶν, ἢ ἄλλων γίνεται ἄλλως, καθὼς τώρα φαίνεται, ἡ μὲν γεῦσις καὶ ἡ ἁφὴ γίνονται δι' ἀμέσου ἐπαφῆς τῶν πραγμάτων, αἱ δὲ ἄλλαι αἰσθήσεις γίνονται μακρόθεν ; Τὸ τελευταῖον τοῦτο εἶναι ἀδύνατον, διότι καὶ τὸ μαλακὸν καὶ τὸ σκληρὸν αἰσθανόμεθα δι' ἄλλου μεσολαβοῦντος, ὁμοίως ὅπως καὶ τὸ ἠχητικὸν καὶ τὸ ὁρατόν, καὶ τὸ ὀσφραντόν· ἀλλὰ ταῦτα μὲν μακρόθεν, ἐκεῖνα δὲ ἐγγύθεν· διὸ καὶ διαφεύγει τὸ διάμεσον τοῦτο τὴν ἀντίληψιν ἡμῶν, διότι αἰσθανόμεθα πάντα διά τινος μεσολαβοῦντος σώματος. Ἀλλ' ἐπὶ τῶν ἐγγὺς ἡμῶν ὄντων διαφεύγει ἡμᾶς ἡ ὕπαρξις τοῦ μέσου. Καὶ ὅμως, καθὼς εἴπομεν καὶ πρότερον, καὶ ἂν ἀκόμη διὰ μέσου μεμβράνης ξένης ἠθέλομεν αἰσθάνεσθαι πάντα τὰ ἁπτά, χωρὶς νὰ ἀντιλαμβανώμεθα ὅτι μᾶς διαχωρίζει ἓν διάμεσον, θὰ εὑρισκόμεθα εἰς τὴν αὐτὴν σχέσιν καθὼς τώρα, ὅτε εἴμεθα ἐντὸς τοῦ ὕδατος καὶ τοῦ ἀέρος. Νομίζομεν δῆλα δή, ὅτι ἁπτόμεθα ἀμέσως τῶν πραγμάτων καὶ ὅτι οὐδὲν ὑπάρχει διάμεσον.

8. Ἀλλὰ τὸ διὰ τῆς ἁφῆς αἰσθητόν, τὸ ἁπτόν, διαφέρει τῶν ὁρατῶν καὶ τῶν ἠχητικῶν, διότι τούτων μὲν αἰσθανόμεθα διὰ τοῦ διαμέσου σώματος, ἐνεργοῦντος ἀποτέλεσμά τι ἐφ' ἡμῶν, τὰς δὲ ἁπτὰς ποιότητας αἰσθανόμεθα οὐχὶ διὰ τοῦ μεταξὺ σώματος (τῆς σαρκός), ἀλλὰ μετὰ τοῦ μεταξὺ σώματος συγχρόνως, ὅπως ἄνθρωπος διὰ τῆς ἀσπίδος κτυπηθείς· διότι δὲν ἐπάταξεν αὐτὸν ἡ ἀσπὶς κτυπηθεῖσα, ἀλλὰ συνέβη καὶ οἱ δύο συγχρόνως νὰ κτυπηθῶσι.

9. Γενικῶς δὲ φαίνεται ὅτι, ὁποίαν σχέσιν ἔχουσιν ὁ ἀὴρ καὶ τὸ ὕδωρ πρὸς τὴν ὄψιν καὶ τὴν ἀκοὴν καὶ τὴν ὄσφρησιν, τοιαύ-

την ἔχει ἡ σὰρξ καὶ ἡ γλῶσσα πρὸς τὴν ἁφήν· αὕτη εἶναι πρὸς τὸ ἁπτικὸν αἰσθητήριον ὅ,τι εἶναι ἕκαστον τῶν στοιχείων ἐκείνων πρὸς τὰ ἄλλα ὄργανα (1). Ἐὰν δὲ αὐτὸ τὸ αἰσθητήριον ἤρχετο εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸ ἀντικείμενον, τότε καὶ εἰς τὴν ἁφὴν ὅπως καὶ εἰς τὰς ἄλλας αἰσθήσεις δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ γίνῃ αἴσθησις, ὡς λ. χ. ὅταν θέσῃ τις ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ὄμματος λευκὸν σῶμα. Καὶ ἐκ τούτου γίνεται φανερόν, ὅτι κεῖται ἐσωτερικῶς τὸ αἰσθητήριον τῆς ἁφῆς. Διότι οὕτω μόνον θὰ συμβαίνῃ ὅ,τι καὶ εἰς τὰς ἄλλας αἰσθήσεις. Ὅταν δηλ. τὰ ἁπτὰ ἐπιτεθῶσι καὶ ἐπὶ τοῦ αἰσθητηρίου τῆς ἁφῆς, δὲν αἰσθανόμεθα, ἀλλά, ἐὰν ἐπιτεθῶσιν ἐπὶ τῆς σαρκός, αἰσθανόμεθα. Ἄρα ἡ σὰρξ εἶναι τὸ διάμεσον (μεταξὺ) τῆς ἁφῆς καὶ τοῦ ἁπτοῦ ἀντικειμένου.

10. Αἰσθηταὶ διὰ τῆς ἁφῆς εἶναι αἱ διάφοροι ἰδιότητες τοῦ σώματος ὡς σώματος· ἐννοῶ δὲ διαφόρους ἰδιότητας ἐκείνας, αἵτινες διακρίνουσι τὰ στοιχεῖα, ἤτοι θερμὸν καὶ ψυχρόν, ξηρὸν καὶ ὑγρόν, περὶ ὧν ὡμιλήσαμεν πρότερον ἐν τῇ πραγματείᾳ περὶ τῶν Στοιχείων.

11. Τὸ ὄργανον, ὅπερ αἰσθάνεται αὐτάς, εἶναι τὸ τῆς ἁφῆς· καὶ τὸ μέρος (τοῦ σώματος), εἰς τὸ ὁποῖον πρῶτον ὑπάρχει ἡ αἴσθησις ἡ καλουμένη ἁφή, εἶναι δυνάμει τοιοῦτον, ὁποῖον εἶναι τὸ ἁπτὸν ἐνεργείᾳ· διότι τὸ αἰσθάνεσθαι σημαίνει πάσχειν τι, οὕτως ὥστε τὸ πρᾶγμα τὸ ποιοῦν ἓν ἄλλο νὰ εἶναι ὅμοιον μὲ αὐτὸ ἐνεργείᾳ, δὲν τὸ ποιεῖ τοιοῦτον εἰμὴ διότι αὐτὸ τὸ ἄλλο εἶναι δυνάμει τοιοῦτον (2). Καὶ διὰ τοῦτο δὲν αἰσθανόμεθα θερμότητα καὶ ψυχρότητα ἢ σκληρότητα καὶ μαλακότητα εἰς ἐκεῖνο τὸ ἀντικείμενον, ὅπερ εἶναι ἐξ ἴσου μὲ ἡμᾶς θερμὸν καὶ ψυχρόν, ἢ σκληρὸν καὶ μαλακόν (3), αἰσθανόμεθα ὅμως τὰς ὑπερβολάς (τοῦ θερμοῦ κλπ.),

---

1) Τὸ ὄργανον (πρῶτον) τῆς γεύσεως καὶ τῆς ἁφῆς εἶναι ἡ καρδία, τὸ διάμεσον δὲ εἶναι ἡ γλῶσσα καὶ ἡ σάρξ.

2) Οὕτω καὶ τὸ αἰσθητὸν μεταδίδον τὴν ποιότητά του εἰς τὴν αἴσθησιν, τὴν κάμνει ὁμοίαν πρὸς ἑαυτό, διότι αὕτη ἔχει ἤδη τὴν φύσιν τοῦ πράγματος.

3) Διότι τότε εἴμεθα ἐνεργείᾳ ὅ,τι εἶναι τὸ ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον μᾶς ἐγγίζει.

ὡς ἐὰν ἡ αἴσθησις εἶναι εἶδος μέσου μεταξὺ ἐναντίων ἰδιοτήτων αἰσθητῶν. Καὶ διὰ τοῦτο αὕτη κρίνει τὰ αἰσθητά. Διότι ὁ μέσος ὅρος δύναται νὰ κρίνῃ, καθόσον σχετικῶς πρὸς ἕκαστον ἐκ τῶν ἄκρων γίνεται τὸ ἄλλο ἄκρον. Καὶ ὅπως ἐκεῖνο, ὅπερ μέλλει νὰ αἰσθανθῇ τὸ λευκὸν καὶ τὸ μέλαν, δὲν πρέπει νὰ εἶναι κανὲν ἀπὸ αὐτὰ ἐνεργείᾳ, δυνάμει δὲ καὶ τὰ δύο (τὸ αὐτὸ δὲ ἰσχύει καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων αἰσθήσεων), οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς ἁφῆς δὲν πρέπει τὸ αἰσθητήριον νὰ εἶναι οὔτε θερμὸν οὔτε ψυχρὸν καθ' ἑαυτό.

12. Προσέτι δέ, ὅπως ἡ ὄψις εἶναι ἡ αἴσθησις ἀμφοτέρων, τοῦ ὁρατοῦ καὶ τοῦ ἀοράτου, ὁμοίως δὲ καὶ αἱ λοιπαὶ αἰσθήσεις τῶν οἰκείων ἐναντίων, οὕτω καὶ ἡ ἁφὴ εἶναι ἡ αἴσθησις τοῦ ἁπτοῦ καὶ τοῦ ἀνάπτου. Ἄναπτον δὲ (μὴ ἁπτὸν) εἶναι καὶ τὸ ἔχον ἐλαχίστην τινὰ ἰδιότητα ἁπτήν, ὡς ἔχει λ. χ. ὁ ἀήρ, καὶ τὸ ἔχον καθ' ὑπερβολὴν τοιαύτας ἰδιότητας, καθὼς εἶναι τὰ καταστρέφοντα τὴν ἁφήν (λ. χ. λίαν ψυχρόν). Ἐπραγματεύθημεν λοιπὸν κεφαλαιωδῶς περὶ ἑκάστης τῶν αἰσθήσεων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

Γενικὰ χαρακτηριστικὰ πασῶν τῶν αἰσθήσεων.— Δέχονται τὰ εἴδη τῶν αἰσθητῶν ἄνευ τῆς ὕλης.— Ἀναφορὰ αἰσθήσεων καὶ τῶν σχετικῶν αἰσθητῶν.— Αἰτία ἀναισθησίας αὐτῶν. — Οὐδεμία αἴσθησις ἄνευ εἰδικοῦ ὀργάνου.

1. Γενικῶς περὶ πασῶν τῶν αἰσθήσεων πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἡ αἴσθησις εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δέχεται τὰ αἰσθητὰ εἴδη ἄνευ τῆς ὕλης. Ὅπως ὁ κηρὸς δέχεται τὸ σημεῖον δακτυλίου ἄνευ τοῦ σιδήρου καὶ τοῦ χρυσοῦ, δηλ. ἄνευ τῆς ὕλης του, λαμβάνει δὲ τὸν χρυσοῦν ἢ χαλκοῦν τύπον, ἀλλ' ὄχι ὡς χρυσὸν ἢ

---

1) Ὁ κηρὸς δέχεται τὸν τύπον τοῦ χρυσοῦ, ἀλλὰ δὲν γίνεται διὰ τοῦτο χρυσοῦς· οὕτω καὶ ἡ αἴσθησις.

χαλκόν (1), ὅμοια πάσχει καὶ ἡ αἴσθησις (1) ἀπὸ ἕκαστον πρᾶγμα, ὅπερ ἔχει χρῶμα ἢ χυμὸν ἢ ἦχον, ὄχι ὅμως ὡς ἕκαστον τῶν ἀντικειμένων τούτων ὀνομάζεται, ἀλλὰ καθ' ὅσον ἔχει τοιαύτην ἢ τοιαύτην ἰδιότητα καὶ ἐμφανίζει μίαν ἔννοιαν.

2 Τὸ αἰσθητήριον εἶναι κατὰ πρῶτον ἐκεῖνο, εἰς τὸ ὁποῖον ὑπάρχει ἡ τοιαύτη δύναμις, καὶ εἶναι τὸ αὐτὸ μὲ τὸ αἰσθητόν, διαφέρει δὲ αὐτοῦ κατὰ τὸν τρόπον τοῦ εἶναι. Διότι ἄλλως καὶ τὸ αἰσθανόμενον θὰ ἦτο μέγεθος (ὅπως εἶναι τὸ αἰσθητόν). Πλὴν ὁ τρόπος τοῦ εἶναι τοῦ αἰσθανομένου καὶ ἡ αἴσθησις δὲν εἶναι μέγεθος, ἀλλ' ἀναφορά τις καὶ δύναμις πρὸς τὸ αἰσθητόν.

3. Φανερὸν δ' ἐκ τούτου εἶναι καὶ διατί αἱ ὑπερβολαὶ τῶν αἰσθητῶν φθείρουσι τὰ αἰσθητήρια. Διότι, ἂν ἡ κίνησις εἶναι ἰσχυροτέρα τοῦ αἰσθητηρίου, ἡ ἀναφορὰ (ὁ λόγος, ἤτοι ἡ αἴσθησις) καταστρέφεται, ὅπως καταστρέφεται ἡ συμφωνία καὶ ἡ ἁρμονία, ὅταν κρούωνται πολὺ δυνατὰ αἱ χορδαί.

4. Φανερὸν ἀκόμη καὶ διατί τὰ φυτὰ δὲν αἰσθάνονται, καίτοι ἔχουσι μέρος ψυχῆς καὶ πάσχουσί τι ὑπ' αὐτῶν τῶν ἁπτῶν (ψυχροῦ-θερμοῦ), διότι καὶ ψύχονται καὶ θερμαίνονται. Αἴτιον τούτου εἶναι ὅτι δὲν ἔχουσι μέσον τι ἐν ἑαυτοῖς οὔτε ἀρχὴν ἱκανὴν νὰ δέχηται τὰ εἴδη τῶν αἰσθητῶν, ἀλλὰ τοὐναντίον πάσχουσιν ὑλικῶς. (2)

5. Δύναταί τις νὰ ἐρωτήσῃ, ἂν δύναται νὰ πάθῃ ὑπὸ ὀσμῆς ἐκεῖνο, ὅπερ δὲν δύναται νὰ ὀσφρανθῇ (3), ἢ ὑπὸ χρώματος τὸ μὴ δυνάμενον νὰ ἴδῃ· ὁμοίως δὲ καὶ περὶ τῶν ἄλλων αἰσθήσεων. Ἐὰν τὸ πρᾶγμα, ὅπερ ὀσφραινόμεθα, εἶναι ἡ ὀσμή, αὕτη, ἂν πάντως πα-

---

1) Κατὰ τὴν λειτουργίαν ἑκάστου αἰσθητηρίου.

2) Λ. χ. τὸ ὕδωρ, ἵνα δεχθῇ σταγόνα μέλιτος, πρέπει νὰ δεχθῇ **ὑλικῶς** τὸ μέλι.

3) Αἴσθησίς τις δὲν δύναται νὰ ἀντιλαμβάνηται τὰ εἰδικὰ αἰσθήματα ἄλλης, λ. χ. ἡ ὄψις τοὺς ἤχους· οὕτω δὲν δύνανται νὰ ὀσφραίνωνται αἱ ἄλλαι αἰσθήσεις καὶ ἐκεῖνα τὰ ὄντα, ἅτινα δὲν ἔχουσιν ὄσφρησιν.

ράγῃ τι, τὴν ὄσφρησιν μόνον παράγει (1) Ὥστε οὐδὲν ἐκ τῶν ἀδυνατούντων νὰ ὀσφρανθῶσι δύναται νὰ πάθῃ τι ὑπὸ ὀσμῆς. Τὰ αὐτὰ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν καὶ περὶ τῶν ἄλλων. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν δυναμένων νὰ αἰσθανθῶσιν ἕκαστον δὲν αἰσθάνεται ἄλλως εἰμὴ κατὰ τὴν οἰκείαν αἰσθητικὴν δύναμιν. Τοῦτο δὲ ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῶν ἑξῆς: Οὔτε φῶς δηλ. καὶ σκότος, οὔτε ψόφος οὔτε ὀσμὴ ἐπενεργοῦσιν ἐπὶ τῶν ἀψύχων σωμάτων, ἀλλὰ τὰ διάμεσα πράγματα, εἰς τὰ ὁποῖα ὑπάρχουσιν αἱ ἰδιότητες αὗται, δύνανται νὰ δρῶσιν ἐπὶ τῶν σωμάτων· λ. χ. ὁ ἀὴρ ὁ συνοδεύων τὴν βροντὴν (οὐχὶ ἡ βροντὴ) διασχίζει τὸ ξύλον.

6. Αἱ ἁπτικαὶ ὅμως ἰδιότητες καὶ οἱ χυμοὶ ἐπιδρῶσιν ἀμέσως ἐπὶ τῶν σωμάτων· διότι ἄλλως ὑπὸ τίνος ἤθελον πάσχει καὶ μεταβάλλεσθαι τὰ ἄψυχα; Ἆρα λοιπὸν καὶ αἱ ἄλλαι ἰδιότητες ἐπενεργοῦσιν ἀμέσως ἐπὶ τῶν σωμάτων; Ἢ μᾶλλον οὐχὶ πᾶν σῶμα πάσχει ἀμέσως ὑπὸ τῆς ὀσμῆς καὶ τοῦ ἤχου, ἀλλὰ τὰ σώματα τὰ ὁποῖα πάσχουσιν οὕτω εἶναι ἀόριστα (2) καὶ οὐχὶ μόνιμα, ὅπως εἶναι ὁ ἀήρ, ὅστις ἔχει ὀσμὴν ὡσεὶ ἔχει πάθει τι; Τί εἶναι λοιπὸν τὸ αἰσθάνεσθαι ὀσμὴν παρὰ τὸ πάσχειν τι; Τὸ μὲν ὀσφραίνεσθαι βεβαίως σημαίνει αἰσθάνεσθαι, ὁ ἀὴρ (3) ὅμως ὅταν πάθῃ τι ταχέως μόνον γίνεται αἰσθητὸς εἰς ἡμᾶς (μυρίζει) (4).

---

1) Ὄσφρησις εἶναι ἡ ἐνέργεια, ὀσμὴ ἡ δύναμις.

2) Δὲν ἔχουσι μορφὰς ἀκριβεῖς ἁπτὰς ἢ ὁρατάς.

3) Ὁ ἀὴρ ὄζει, ἀλλὰ δὲν ὀσφραίνεται.

4) Ὁ Ἔγελος (Ἱστορία τῆς Φιλοσ.) παρατηρεῖ ὅτι παρενοήθη πολλάκις ἡ ἐν ἀρχῇ τοῦ κεφαλαίου τούτου ὁμοίωσις τοῦ Ἀριστ. λέγοντος, ὅτι ἡ αἴσθησις δέχεται τὰ αἰσθητὰ εἴδη ἄνευ ὕλης, ὡς ὁ κηρὸς δέχεται τὸ σημεῖον τοῦ (σφραγιστικοῦ) δακτυλίου ἄνευ τοῦ μετάλλου. Ἐκ τῆς παρανοήσεως ταύτης ἐγεννήθησαν πολλαὶ ἄτοποι θεωρίαι. Ἀλλὰ τὸ εἶδος εἶναι τὸ αἰσθητὸν ἀντικείμενον θεωρούμενον ὡς καθολικόν· ἐν τῇ θεωρίᾳ ἐξυψούμεθα ὑπεράνω τοῦ ἀτομικοῦ καὶ αἰσθητοῦ εἰς τὸ καθολικόν (τὸ ἄϋλον καὶ νοητόν). Διάφορος εἶναι ἡ θέσις ἡμῶν εἰς τὰς πρακτικὰς σχέσεις, καθ' ἃς ὡς ὑλικὰ μεμονωμένα ἄτομα σχετιζόμεθα ὑλικῶς πρὸς ὑλικὰ πράγματα καὶ ἡ ὑλικὴ ἡμῶν ὕπαρξις τίθεται εἰς

ἐνέργειαν. Οὕτω λέγει ὁ Ἀριστ. περὶ τῆς φυτικῆς ψυχῆς, ὅτι μὲ ὑλικὸν τρόπον μόνον σχετίζεται πρὸς τὴν ὕλην (καθὼς ἡμεῖς ὅταν τρώγωμεν καὶ πίνωμεν), καὶ διὰ τοῦτο δὲν δύναται νὰ δεχθῇ τὰ εἴδη τῶν αἰσθητῶν. Ὅταν ὅμως ἡ ψυχὴ δέχηται εἴδη (τοὺς αἰσθητοὺς διορισμοὺς ἢ ποιότητας τοῦ πράγμ ατος, χρώματα, σχήματα κλπ.), τότε ἀφανίζεται ἡ ὕλη, ἥτις δὲν εἶναι θετικόν τι παρέχον ἀντίστασιν πρὸς τὴν ψυχήν.

Τῷ ὄντι ἡ ψυχὴ αἰσθάνεται, διότι εἶναι φύσις καθολική, ἥτις ἀναφέρεται μὲν εἴς τι ἐξωτερικὸν πρᾶγμα καὶ ἔχει ἐν ἑαυτῇ διορισμόν τινα, ἀλλὰ μένει πάντοτε μεθ' ἑαυτῆς καὶ δύναται νὰ αἰσθάνηται καὶ ἄλλο τι καὶ πάντα χωρὶς νὰ ταυτίζηται μὲ οὐδὲν ἀποκλειστικῶς. Τὸ ἄψυχον ὅμως ὂν ἀπορροφᾶται ὅλως εἰς τὸν διορισμόν του. Τὸ ἔγχρωμον ὕδωρ λ. χ. μόνον ὑφ' ἡμῶν διακρίνεται ὡς ἔγχρωμον καὶ ἄχρωμον ὕδωρ. Ἂν ὅμως τὸ ἐν γένει ὕδωρ καὶ τὸ εἰδικόν, τὸ ἔγχρωμον ὕδωρ, ἦσαν ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ὕδωρ, ἡ εἰδοποιὸς αὕτη διαφορὰ θὰ ἦτο πρὸς αὐτὸ τὸ ὕδωρ καὶ τὸ ὕδωρ θὰ ἠσθάνετο. Καὶ ἂν καὶ ἐγὼ δὲν ἠδυνάμην νὰ βλέπω εἰμὴ μόνον τὸ κυανοῦν, ὁ περιορισμὸς οὗτος θὰ ἦτο ποιότης, ἥτις θὰ ἐταυτίζετο μὲ ἐμέ, θὰ ἀπερρόφα τὸ εἶναί μου. Ἀλλ' ἐπειδὴ εἶμαι ὂν καθολικόν, δύναμαι νὰ βλέπω τὸ χρῶμα ἐν γένει, ἢ κάλλιον εἰπεῖν τὰ χρώματα πάντα.

Ὑλικῶν σχέσεων ἐκφράσεις δύνανται βεβαίως νὰ χρησιμεύσωσι πρὸς διασάφησιν πνευματικῶν σχέσεων. Ἀλλὰ δὲν ἔπεται, ὅτι πᾶν ὅ,τι ἐμπεριέχεται εἰς τὰς αἰσθητὰς σχέσεις ἀληθεύει καὶ εἰς τὰς πνευματικάς. Ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι πίναξ, ἐφ' οὗ τὰ αἰσθητὰ χαράττουσι τὰς μορφάς των ὡς ἐπὶ τοῦ κηροῦ. Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης διὰ τῆς παρομοιώσεως τοῦ κηροῦ ἠθέλησε νὰ δηλώσῃ μόνον τὴν παθητικότητα τοῦ αἰσθητικοῦ, ὅπερ δέχεται μόνον τὸ εἶδος. Ἀλλ' ἐξ ἄλλου ἡ αἴσθησις δὲν μένει ὡς πρὸς τὸ εἶδος εἰς τὴν σχέσιν, τὴν ὁποίαν ἔχει τὸ εἶδος μὲ τὸν κηρόν. Ὁ κηρὸς δὲν δέχεται ἐντὸς ἑαυτοῦ τὸ εἶδος. Ἡ ἐντύπωσις τοῦ δακτυλίου μένει ὅλως ἐξωτερικὴ καὶ ἐπιπολαία χωρὶς νὰ γίνηται μορφὴ τοῦ πραγματικοῦ ὄντος τοῦ κηροῦ. Ἄλλως θὰ ἔπαυεν οὗτος νὰ εἶναι κηρός. Ἡ ψυχὴ ὅμως ἀφομοιοῖ τὸ εἶδος εἰς ἰδίαν αὐτῆς οὐσίαν, οὕτως ὥστε αὕτη εἶναι ἐν ἑαυτῇ τρόπον τινὰ πάντα τὰ αἰσθητά. Καὶ ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν (σελ. 52), ἂν ὁ πέλεκυς εἶχε τὸ εἶδος αὐτοῦ διωρισμένον ὡς οὐσίαν του, τὸ εἶδος τοῦτο θὰ ἦτο ἡ ψυχὴ αὐτοῦ. Ἡ ψυχὴ ὅμως δὲν εἶναι παθητικὴ ὡς ὁ κηρός, οὔτε δέχεται τοὺς προσδιορισμούς της ἔξωθεν. Ἡ ψυχὴ εἶναι τὸ εἶδος, ἡ μορφή, ἥτις εἶναι τὸ καθολικόν. Ἡ ψυχή, ὡς λέγει κατωτέρω ὁ Ἀριστοτέλης ἀναπτύσ-

σων ἔτι μᾶλλον ταῦτα, ἀπωθεῖ ἀφ' ἑαυτῆς (ἀντιφράττει) τὴν ὕλην καὶ διατηρεῖ ἑαυτὴν κατὰ τῆς ὕλης οὕτως ὥστε δεχομένη τὸ εἶδος ἐ ν ε ρ γ ε ῖ συνάμα, διότι ἀναιρεῖ τὴν παθητικότητα καὶ οὕτω μένει ἐλευθέρα. Ἡ ψυχὴ μεταβάλλει τὴν μορφὴν (τὰς ποιότητας) τῶν ἐξωτερικῶν σωμάτων εἰς ἴδια αὐτῆς στοιχεῖα καὶ συνταυτίζεται μετ' αὐτῶν (ἐλευθεροῦται), διότι αὐτὴ εἶναι τὸ καθολικόν, εἶναι εἶδος εἰδῶν. (Ὅρα καὶ I. Caird. Φιλοσ. τῆς θρησκείας. Μετάφρασις Π. Γρατσιάτου, σελ. 73—74 «Φιλοσοφ. καὶ Κοινωνιολ. Βιβλιοθήκη Φέξη»).

ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

Περὶ αἰσθήσεως (τέλος).—Περὶ φαντασίας. Περὶ Νοῦ.—Περὶ κινήσεως.—Γενικαὶ θεωρίαι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

Ἀδύνατον νὰ ὑπάρχωσιν ἄλλαι αἰσθήσεις παρὰ τὰς πέντε.—Ἀδύνατον νὰ ὑπάρχῃ εἰδικὴ αἴσθησις τῶν εἰς πάσας τὰς αἰσθήσεις κοινῶν, κινήσεως, ἠρεμίας, σχήματος, μεγέθους, ἀριθμοῦ κλπ.—Ἡ διὰ πολλῶν αἰσθήσεων ἀντίληψις τῶν κοινῶν ποιεῖ τὰς ἀντιλήψεις βεβαιοτέρας καὶ ἀκριβεστέρας.

---

1. Ὅτι δὲν ὑπάρχει αἴσθησις ἄλλη παρὰ τὰς πέντε ταύτας, τὴν ὄψιν λέγω, τὴν ἀκοήν, τὴν ὄσφρησιν τὴν γεῦσιν καὶ τὴν ἁφήν, δύναταί τις νὰ πεισθῇ ἐκ τῶν ἑπομένων (1). Ἐὰν δῆλα δὴ πάντα τὰ πράγματα, τῶν ὁποίων οἰκεία αἴσθησις εἶναι ἡ ἁφή, τὰ αἰσθανώμεθα καὶ ἐν τῇ παρούσῃ καταστάσει (διότι πάσας τὰς ποιότητας ἢ τὰ πάθη τῶν ἁπτῶν ὡς ἁπτῶν αἰσθανόμεθα διὰ τῆς ἁφῆς) πρέπει ἀναγκαίως, ἐὰν μᾶς λείπῃ αἴσθησίς τις τῶν ἁπτῶν, νὰ μᾶς λείπῃ καὶ αἰσθητήριόν τι ὄργανον. Καὶ ὅσα μὲν πράγματα αἰσθανόμεθα ἁπτόμενοι αὐτῶν ἀμέσως, τὰ αἰσθανόμεθα διὰ τῆς ἁφῆς, τὴν ὁποίαν συμβαίνει νὰ ἔχωμεν. Ὅσα δὲ αἰσθανόμεθα διὰ τῶν μεσολαβούντων στοιχείων καὶ χωρὶς νὰ ἐγγίζωμεν αὐτὰ ἀμέσως, τὰ

---

1) Τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Ἀριστ. εἶναι σκοτεινά. Ἐν ὀλίγοις, ἰσχυρίζεται ὅτι τὰ ζῷα ἔχουσι μόνας τὰς συνήθεις 5 αἰσθήσεις, διότι 5 αἰσθήσεις ἔχει τὸ τελειότατον ζῷον, ὁ ἄνθρωπος.

αἰσθανόμεθα διὰ τῶν ἁπλῶν στοιχείων, οἷα εἶναι ὁ ἀὴρ καὶ τὸ ὕδωρ.

2. Ἡ κατάστασις εἶναι τοιαύτη ὥστε, ἐὰν δι' ἑνὸς μόνου διαμέσου στοιχείου δυνάμεθα νὰ αἰσθανώμεθα περισσοτέρας αἰσθητὰς ποιότητας, διαφερούσας μεταξύ των κατὰ τὸ γένος, πρέπει ἀναγκαίως ὁ ἔχων αἰσθητήριον ἀνάλογον πρὸς τὸ τοιοῦτον διάμεσον στοιχεῖον αἰσθήσεως νὰ δύναται νὰ αἰσθάνηται καὶ πάσας τὰς διαφερούσας αἰσθητὰς ποιότητας. Ἐὰν λ. χ. τὸ αἰσθητήριον σύγκειται ἐξ ἀέρος καὶ ὁ ἀὴρ εἶναι τὸ διάμεσον τοῦτο τῆς αἰσθήσεως ἤχου καὶ χρώματος, τὸ αἰσθητήριον θὰ ἀντελαμβάνετο τὸν ἦχον καὶ τὸ χρῶμα (1). Ἐὰν δὲ πλείονα στοιχεῖα εἶναι τὰ διάμεσα τῆς αἰσθήσεως τῶν αὐτῶν αἰσθητῶν, ἐὰν λ. χ. ὁ ἀὴρ καὶ τὸ ὕδωρ εἶναι τὰ διάμεσα τοῦ χρώματος (διότι καὶ ὁ ἀὴρ καὶ τὸ ὕδωρ εἶναι διαφανῆ), τότε τὸ ὄργανον τὸ ἔχον ἓν μόνον ἐκ τῶν στοιχείων τούτων θὰ αἰσθάνηται τὸ αἰσθητόν, ὅπερ δύναται νὰ γίνηται ἀντιληπτὸν διὰ τῶν δύο.

3. Προσέτι τὰ αἰσθητήρια ὄργανα σύγκεινται μόνον ἐκ τῶν δύο τούτων ἁπλῶν σωμάτων, τοῦ ἀέρος καὶ τοῦ ὕδατος (διότι ἡ μὲν κόρη τοῦ ὀφθαλμοῦ ἀποτελεῖται ἐξ ὕδατος, ἡ δὲ ἀκοὴ ἐξ ἀέρος, καὶ ἡ ὄσφρησις ἐκ τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου τούτων, τὸ δὲ πῦρ δὲν ἀνήκει εἰς καμμίαν αἴσθησιν ἢ εἶναι κοινὸν εἰς πάσας, διότι οὐδὲν ὂν ὑπάρχει ἔχον αἴσθησιν χωρὶς νὰ ἔχῃ θερμότητα (2). Ἡ δὲ γῆ ἢ δὲν ἀνήκει εἰς οὐδεμίαν αἴσθησιν, ἢ εἶναι μεμιγμένη ἰδίως μὲ τὴν ἁφήν. Διὰ ταῦτα δὲν ὑπολείπεται αἰσθητικὸν μέσον ἄλλο ἐκτὸς τοῦ ὕδατος καὶ τοῦ ἀέρος.

4. Τοιαύτη δὲ εἶναι πράγματι ἡ κατάστασις ζῴων τινῶν(3). Πάσας τὰς αἰσθήσεις ταύτας ἔχουσι τὰ ζῷα τὰ μὴ ὄντα ἀτελῆ καὶ

---

1) Τὸ ὄν, ὅπερ αἰσθάνεται διὰ μέσου τοῦ ἀέρος, πρέπει νὰ δύναται νὰ αἰσθάνηται καὶ τοὺς ἤχους καὶ τὰ χρώματα, ὧν ἀναγκαῖον διάμεσον εἶναι ὁ ἀήρ.

2) Ἡ θερμότης εἶναι ἀπαραιτήτως ἀναγκαία εἰς τὴν πέψιν καὶ τὴν θρέψιν.

3) Δύνανται δῆλα δὴ ταῦτα νὰ αἰσθάνωνται διὰ δύο διαμέσων σωμάτων, τοῦ ἀέρος καὶ τοῦ ὕδατος.

ἀνάπηρα. Διότι φαίνεται ὅτι καὶ ὁ ἀσπάλαξ ἔχει ὀφθαλμοὺς ὑπὸ τὸ δέρμα. Ὥστε, ἂν δὲν ὑπάρχῃ διάφορόν τι σῶμα (1) καὶ ἂν δὲν ὑπάρχῃ πάθος (ἰδιότης), ὅπερ εἰς οὐδὲν τῶν ἐνταῦθα σωμάτων ἀνήκει, οὐδεμία αἴσθησις εἶναι δυνατὸν νὰ λείπῃ.

5. Ἀλλὰ προσέτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχῃ ἰδιαίτερον αἰσθητήριον τῶν κοινῶν, τὰ ὁποῖα διὰ τῶν ἐπὶ μέρους αἰσθήσεων αἰσθανόμεθα κατὰ συμβεβηκός (οὐχὶ ἀμέσως καθ' ἑαυτά), ἤτοι κινήσεως, στάσεως, σχήματος, μεγέθους, ἀριθμοῦ, ἑνότητος. Διότι πάντα ταῦτα αἰσθανόμεθα διὰ τῆς κινήσεως(2) ὡς λ.χ. αἰσθανόμεθα τὸ μέγεθος διὰ τῆς κινήσεως· ἑπομένως καὶ τὸ σχῆμα, διότι τὸ σχῆμα εἶναι μέγεθός τι. Τὴν ἠρεμίαν αἰσθανόμεθα ἐκ τῆς ἐλλείψεως κινήσεως, τὸν δὲ ἀριθμὸν διὰ τῆς ἀρνήσεως τῆς συνεχείας καὶ διὰ τῶν ἰδιαιτέρων αἰσθήσεων, διότι ἑκάστη τῶν αἰσθήσεων αἰσθάνεται τὸ ἕν (3). Ὥστε εἶναι φανερόν, ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρχῃ ἰδιαιτέρα αἴσθησις ἑνὸς οἱουδήποτε ἐκ τούτων, λ. χ. τῆς κινήσεως· διότι ἄλλως θὰ συνέβαινεν οὕτως, ὅπως τώρα αἰσθανόμεθα τὸ γλυκὺ διὰ τῆς ὄψεως (4).

6. Τοῦτο δέ, διότι συμβαίνει νὰ ἔχωμεν τὴν αἴσθησιν τῶν δύο τούτων ἰδιοτήτων (τοῦ γλυκέος καὶ τοῦ χρώματος), διὰ τῶν ὁποίων ἀναγνωρίζομεν τὸ πρᾶγμα ὡς γλυκύ, ὅταν αἱ δύο συμπίπτωσιν

---

1) Διάφορον τῶν δύο, ἀέρος καὶ ὕδατος, ἤ, κατ' ἄλλους σχολιαστάς, διάφορον τῶν 5 στοιχείων ἀέρος, πυρός, ὕδατος, γῆς καὶ αἰθέρος.

2) Ἡ κίνησις ἀντιληπτὴ οὖσα ὑπὸ πασῶν τῶν αἰσθήσεων χρησιμεύει ὡς μέσον πρὸς ἀντίληψιν πάντων τῶν κοινῶν.

3) Αἰσθάνεται τὴν μονάδα καὶ ἑπομένως τὸν ἀριθμόν, ὁ ὁποῖος εἶναι ἕνωσις μονάδων.

4) Τὰ κοινὰ θὰ ἦσαν αἰσθητὰ ὑπὸ ἑκάστης τῶν αἰσθήσεων. Οὕτως ἡ ὄψις, ἥτις, καίπερ εἰδικὴ οὖσα, ἀντιλαμβάνεται ἀλλότρια. Βλέποντες σῶμα ξανθὸν (ὅπερ διὰ τῆς αἰσθήσεως γνωρίζομεν ὅτι εἶναι μέλι) γνωρίζομεν καὶ ὅτι εἶναι γλυκύ. Οὕτω δὲ βλέπομεν τὴν γεῦσιν αὐτοῦ, ὅπως τὸ χρῶμά του. Ἀλλὰ τὴν γεῦσιν μόνον κατὰ συμβεβηκὸς γνωρίζομεν. Οὕτω, καὶ ἂν τὰ κοινὰ ἦσαν αἰσθητὰ δι' εἰδικῆς αἰσθήσεως, τότε κατὰ συμβεβηκὸς μόνον θὰ ἐγνωρίζομεν αὐτὰ διὰ τῶν ἄλλων αἰσθήσεων.

εἴς τι ἀντικείμενον συγχρόνως, ἄλλως οὐδεμίαν τοῦ γλυκέος θὰ εἴχομεν αἴσθησιν, ἢ θὰ ἠσθανόμεθα κατὰ συμβεβηκὸς αἰσθήματα (1), ὡς ὅταν λ. χ. τὸν υἱὸν τοῦ Κλέωνος ἀναγνωρίζωμεν οὐχὶ διότι εἶναι υἱὸς τοῦ Κλέωνος, ἀλλὰ διότι εἶναι λευκός, εἰς τὸ λευκὸν δὲ τοῦτο ὂν συνέβη νὰ εἶναι υἱὸς τοῦ Κλέωνος.

7. Τῶν δὲ κοινῶν (κινήσεως κ. λ.) ἔχομεν αἴσθησιν κοινὴν (2) καὶ δὲν τὰ αἰσθανόμεθα κατὰ συμβεβηκός, ἑπομένως δὲν εἶναι ἰδιαιτέρα αἴσθησις, διότι τότε δὲν θὰ ἠσθανόμεθα αὐτὰ ἄλλως εἰμὴ ὅπως εἴπομεν ὅτι βλέπομεν τὸν υἱὸν τοῦ Κλέωνος. Τὰ ἰδιάζοντα ὅμως αἰσθητὰ εἰς ἑκάστην αἴσθησιν δύνανται νὰ αἰσθάνωνται αἱ ἄλλαι αἰσθήσεις κατὰ συμβεβηκός, οὐχὶ ἐν τῇ ἰδίᾳ φύσει αὐτῶν, ἀλλὰ διότι μίαν μόνην ἀποτελοῦσιν αἴσθησιν αἱ ἰδιότητες ἐκεῖναι, ὡς ὅταν συγχρόνως γείνῃ αἴσθησις δύο ἰδιοτήτων ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου, ὡς λ. χ. ἡ χολὴ εἶναι πικρὰ (γεῦσις) καὶ ξανθή (χρῶμα). Διότι βέβαια δὲν εἶναι δυνατὸν ἡ μία ἐξ αὐτῶν τῶν αἰσθήσεων νὰ εἴπῃ, ὅτι καὶ αἱ δύο ἰδιότητες εἶναι ἕν (3). Διὰ τοῦτο καὶ ἀπατᾶταί τις, ἐάν τινα οὐσίαν ξανθὴν ὑπολαμβάνῃ ὅτι εἶναι χολή.

8. Δύναταί τις νὰ ἐρωτήσῃ, διατί ἔχομεν περισσοτέρας αἰσθήσεις καὶ ὄχι μίαν μόνην. Βεβαίως ὅπως ὀλιγώτερον μᾶς διαφεύγωσι τὰ ἐπακολουθοῦντα (4) καὶ τὰ κοινά, οἷα εἶναι ἡ κίνησις καὶ τὸ μέγεθος καὶ ὁ ἀριθμός. Διότι, ἂν ἡ ὄψις ἦτο μόνη καὶ αὕτη ἀντελαμβάνετο μόνον τὸ λευκόν, πάντα τὰ ἄλλα θὰ μᾶς διέφευγον

---

1) Οὕτω βλέποντές τινα ἐνδεδυμένον λευκὰ ἐνθυμούμεθα, ὅτι εἶναι υἱὸς τοῦ Κλέωνος. Ἡ παροῦσα αἴσθησις γνωρίζει ἡμῖν ἄνθρωπον ἐνδεδυμένον λευκὰ καὶ ἀφυπνίζει τὴν μνήμην, ἥτις πληροφορεῖ, ὅτι οὗτος εἶναι υἱὸς τοῦ Κλέωνος.

2) Αἰσθητὴν ὑπὸ τῶν 5 αἰσθήσεων, Καὶ ἡ ἑνότης τῶν 5 αἰσθήσεων ἀποτελεῖ τὴν ἑνότητα τῆς ἀντιλήψεως τῶν κοινῶν.

3) Οὔτε ἡ ὄψις δύναται νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ χολὴ εἶναι ξανθή, οὐδὲ ὅτι αἱ δύο ἰδιότητες ἀνήκουσιν εἰς τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον.

4) Τὰ ὄντα καὶ αἱ ἰδιότητες, ἃς αἰσθανόμεθα δι' ἑκάστης τῶν ἄλλων αἰσθήσεων.

καὶ θὰ ἐφανταζόμεθα, ὅτι χρῶμα καὶ μέγεθος εἶναι τὰ αὐτά, διότι ἀκολουθοῦσιν ἄλληλα συγχρόνως. Ἀλλὰ πραγματικῶς, ἐπειδὴ αἱ κοιναὶ ἰδιότητες ὑπάρχουσιν εἰς διάφορα αἰσθητὰ πράγματα, τοῦτο ποιεῖ εἰς ἡμᾶς φανερόν, ὅτι χρῶμα καὶ μέγεθος εἶναι διάφορα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Ἡ κοινὴ αἴσθησις ἀναγγέλλει ἡμῖν τὰς ἀντιλήψεις τῶν πέντε αἰσθήσεων καὶ γνωρίζει τὰς διαφορὰς τῶν ἀντικειμένων καὶ τὰς τῶν αἰσθήσεων. (1)

1. Ἐπειδὴ αἰσθανόμεθα ὅτι ὁρῶμεν καὶ ἀκούομεν, ἀναγκαίως ἢ διὰ τῆς ὄψεως αἰσθανόμεθα ὅτι ὁρῶμεν ἢ δι' ἄλλης αἰσθήσεως.

---

1) Ἡ ἐνέργεια τῆς αἰσθητικῆς ἀντιλήψεως δὲν τελειοῦται ἐν τοῖς ἐξωτερικοῖς αἰσθητηρίοις, ἀλλ' ἐν τῇ κοινῇ αἰσθήσει. Ἑκάστη ἀτομικὴ αἴσθησις ἀντιλαμβάνεται ἴδιον αἰσθητόν, χρῶμα ἡ ὅρασις, ἦχον ἡ ἀκοή, ὀσμὴν ἡ ὄσφρησις κτλ.· ἀλλὰ ταῦτα εἶναι αἰσθηταὶ ποιότητες, οὐχὶ ἀντιλήψεις. Διὰ τῆς ὄψεως λ. χ. ἔχομεν τὸ αἴσθημα τοῦ πρασίνου, ἀλλ' οὐχὶ τὴν παράστασιν μήλου, ἥτις ἀποτελεῖται ἐκ διαφόρων διορισμῶν χρώματος, σκληρότητος, γεύσεως, μεγέθους κλπ. Οἱ διορισμοὶ ὅμως οὗτοι ἑνοῦνται εἶτα εἰς ἓν καὶ ἀποτελοῦσι συγκεκριμένον τι ἀντικείμενον, τὸ μῆλον. Τὴν λειτουργίαν ταύτην τῆς ἑνώσεως τῶν διαφόρων ποιοτήτων ἐκτελεῖ ἡ κοινὴ αἴσθησις. Ἑπομένως μία τῶν λειτουργιῶν ταύτης εἶναι ὁ σχηματισμὸς ἀντιλήψεων ἢ παραστάσεων. Δι' αὐτῆς πάλιν ἀναγνωρίζομεν ὅτι μερικὰ αἰσθήματα ἀνήκουσιν εἰς ἡμᾶς, δι' αὐτῆς γινώσκομεν ὅ,τι βλέπομεν, ἀκούομεν κτλ. Οὕτως ἡ συνείδησις εἶναι ἄλλη λειτουργία τῆς κοινῆς αἰσθήσεως. Αὐτὴ πάλιν ἀντιλαμβάνεται τὰ κοινὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα. ἤτοι στάσιν, κίνησιν, ἀριθμόν, σχῆμα καὶ μέγεθος, τὰ ὁποῖα καλοῦνται κοινά, διότι εἶναι ἀντιληπτὰ ἀμέσως ὑπὸ τῆς κοινῆς αἰσθήσεως καὶ ἐμμέσως ὑπὸ τῶν ἀτομικῶν αἰσθήσεων. Πάλιν αἱ ἀτομικαὶ αἰσθήσεις δίδουσιν ἡμῖν χρῶμα, ἦχον κλπ., ἀλλὰ δὲν διακρίνουσι μεταξὺ ἡδέος λ. χ. καὶ λευκοῦ, οὔτε διαστέλλουσι διαφόρους βαθμοὺς πικρίας. Τοῦτο εἶναι ἔργον κρίσεως καὶ ἀποδίδεται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὴν κοινὴν αἴσθησιν. Ἡ διάκρισις μεταξὺ ἀληθοῦς καὶ ψευδοῦς, μεταξὺ πραγματικοῦ καὶ μὴ πραγματικοῦ εἰς τὰς ἀντιλήψεις ἡμῶν γίνεται ὑπὸ τῆς κοινῆς αἰσθήσεως. Τὸ αἴσθημα, ἐπειδὴ εἶναι γεγονὸς μόνον καὶ ὡς αἰσθητικὴ κίνησις δὲν ποιεῖ κρίσιν, εἶναι πάντοτε ἀληθές, ἀλλὰ ὅταν ἡ αἰσθητὴ ποιότης κατηγορῆται κατά τινος καὶ σχηματίζηται κρίσις, τότε εἶναι δυνατὴ ἡ πλάνη.— Τῆς κοινῆς αἰσθήσεως τὸ διάμεσον εἶναι τὸ αἷμα καὶ τὰ μερικὰ αἰσθητήρια, ὄργανον δὲ εἶναι ἡ καρδία.

Ἀλλὰ τότε ἡ αὐτὴ αἴσθησις αὕτη θὰ ὁρᾷ τὴν ὄψιν καὶ τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς, τὸ χρῶμα. Ὥστε ἢ θὰ ὑπάρχωσι δύο αἰσθήσεις τοῦ αὐτοῦ πράγματος (1) (τοῦ χρώματος) ἢ αὐτὴ ἡ ὄψις θὰ αἰσθάνηται (θὰ ὁρᾷ) ἑαυτήν.

2. Προσέτι δέ, καὶ ἐὰν ἄλλη τις εἶναι ἡ αἴσθησις τῆς ὄψεως, ἢ τοῦτο θὰ προβῇ ἐπ' ἄπειρον (2) ἢ ἡ αἴσθησις θὰ εἶναι αἴσθησις ἑαυτῆς· ὥστε τοῦτο δέον νὰ παραδεχθῶμεν ὡς πρὸς τὴν πρώτην αἴσθησιν (3). Ἔχει ὅμως τοῦτο τὴν ἑξῆς δυσκολίαν: ἐὰν τὸ αἰσθάνεσθαι διὰ τῆς ὄψεως εἶναι τὸ ὁρᾶν, ὁρᾶται δὲ χρῶμα ἢ τὸ σῶμα τὸ ἔχον χρῶμα, τότε, ἵνα τις ὁρᾷ τὸ ὁρῶν, ἀναγκαίως τὸ ὁρῶν τοῦτο θὰ ἔχῃ χρῶμα πρῶτον πάντων.

3. Φανερὸν εἶναι λοιπόν, ὅτι τὸ αἰσθάνεσθαι διὰ τῆς ὄψεως δὲν δηλοῖ ἓν μόνον πρᾶγμα. Διότι, καὶ ὅταν δὲν ὁρῶμεν (4), διακρίνομεν ὅμως διὰ τῆς ὄψεως καὶ τὸ σκότος καὶ τὸ φῶς, ἀλλὰ ὄχι βέβαια κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Προσέτι τὸ ὁρῶν ὑποκείμενον εἶναι τρόπον τινὰ χρωματισμένον, διότι ἑκάστη αἴσθησις δέχεται τὸ αἰσθητὸν ἄνευ τῆς ὕλης· διὰ τοῦτο, καὶ ὅταν ἀπομακρυνθῶσι τὰ αἰσθητά, μένουσι τὰ αἰσθήματα καὶ αἱ φαντασίαι εἰς τὰς αἰσθήσεις (εἰς τὴν ψυχήν).

4. Ἡ δὲ ἐνέργεια τοῦ αἰσθητοῦ ἀντικειμένου (5) καὶ ἡ ἐνέργειαα τῆς αἰσθήσεως εἶναι μία καὶ ἡ αὐτὴ ἐνέργεια (ἓν ὅλον), δια-

---

11) Τὸ χρῶμα θὰ βλέπῃ 1ον ἡ συνήθης ὄψις καὶ 2ον ἡ ὄψις τῆς ὄψεως.

22) Ὑποτιθεμένου ὅτι ἡ νέα αἴσθησις ἡ βλέπουσα τὴν ὄψιν θὰ βλέπηται καὶ αὐτὴ ἀπὸ τὴν ἄλλην. Ἄλλως ἡ νέα αἴσθησις, ἐκείνη ἥτις ὁρᾷ τὴν ὄψιν, δὲν θὰ ὁρᾶται ὑπὸ ἄλλης, ἀλλὰ θὰ ὁρᾷ αὐτὴ ἑαυτήν.

33) Ὅτι δηλ. ἡ συνήθης ὄψις ὁρᾷ καὶ ἑαυτὴν καὶ τὸ χρῶμα.

44) Οὕτως ἡ ὄψις δὲν ἔχει ἀνάγκην νὰ βλέπῃ ὡς συνήθως, διὰ νὰ ἴδῃ πράγματά τινα, λ. χ. ἑαυτήν.

55) Ἐπειδὴ ἡ ἐνέργεια τοῦ αἰσθητικοῦ εἶναι ἡ αὐτὴ καὶ τοῦ αἰσθητοῦ, διότι, ἂν ἡ αἴσθησις ἀντιληφθῇ τὸ αἰσθητὸν τοῦτο, δέον νὰ ἀντιληφθῇ καὶ ἑαυτήν.

φέρει δὲ μόνον ἡ οὐσία ἑκάστης αὐτῶν (1)· π. χ. ὁ ἦχος ὁ κατ' ἐνέργειαν καὶ ἡ ἀκοὴ ἡ κατ'ἐνέργειαν (εἶναι ἕν).Διότι εἶναι βέβαια δυνατόν, καίπερ ἔχων τις ἀκοήν, νὰ μὴ ἀκούῃ, ὅπως καὶ τὸ δυνάμενον νὰ ἠχῇ δύναται νὰ μὴ ἠχῇ πάντοτε(2). Ἀλλά,ὅταν ἐνεργῇ τὸ δυνάμενον νὰ ἀκούῃ καὶ ἠχῇ τὸ δυνάμενον νὰ ἠχῇ, τότε ἡ κατ' ἐνέργειαν ἀκοὴ καὶ ὁ κατ' ἐνέργειαν ἦχος γίνονται συγχρόνως ἐντελεῖς καὶ ἐκ τούτων δύναταί τις νὰ εἴπῃ, ὅτι τὸ μὲν εἶναι ἄκουσις, τὸ δὲ ἤχησις (ψόφησις).

5. Ἐὰν λοιπὸν ἡ κίνησις καὶ ἡ πρᾶξις καὶ τὸ πάθος εἶναι εἰς αὐτὸ τὸ κινούμενον ἢ ποιούμενον πρᾶγμα, ἐξ ἀνάγκης καὶ ὁ ἦχος καὶ ἡ ἀκοὴ ἡ κατ' ἐνέργειαν εἶναι ἐν τῇ κατὰ δύναμιν ἀκοῇ (3), διότι ἡ ἐνέργεια ἐκείνου, ὅπερ ποιεῖ καὶ κινεῖται, συμβαίνει εἰς τὸ πάσχον (καὶ κινούμενον) (4). Διὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἀναγκαῖον νὰ κινῆται αὐτὸ τὸ κινοῦν. Διότι καθὼς ἡ ποίησις καὶ ἡ πάθησις γίνονται εἰς τὸ πάσχον ἀντικείμενον, ἀλλ' ὄχι εἰς τὸ ποιοῦν, οὕτω καὶ ἡ ἐνέργεια τοῦ αἰσθητοῦ ἀντικειμένου καὶ ἡ τοῦ αἰσθητικοῦ ὑποκειμένου γίνεται εἰς τὸ αἰσθητικὸν ὄν. Ἡ ἐνέργεια λοιπὸν τοῦ ἠχητικοῦ εἶναι ἦχος ἢ ἤχησις, ἡ δὲ τοῦ ἀκουστικοῦ εἶναι ἀκοὴ ἢ ἄκουσις. Διότι καὶ ἡ ἀκοὴ εἶναι διττὴ (5) καὶ ὁ ἦχος εἶναι διττός.

6. Τὰ αὐτὰ δὲ λέγομεν καὶ περὶ τῶν ἄλλων αἰσθήσεων καὶ αἰσθητῶν. Ἀλλὰ διά τινας αἰσθήσεις ὑπάρχουσιν εἰδικὰ ὀνόματα, ὡς ἡ ἤχησις καὶ ἡ ἄκουσις, εἰς ἄλλας ὅμως τὸ ἓν τῶν ἀντιθέτων δὲν ἔχει ἴδιον ὄνομα· οὕτως ἡ ἐνεργοποίησις τῆς ὄψεως λέγεται ὅρασις, ἀλλ' ἡ τοῦ χρώματος δὲν ἔχει ὄνομα, καὶ ἡ ἐνέργεια τοῦ γευστικοῦ λέγεται γεῦσις, ἀλλ' ἡ τοῦ χυμοῦ εἶναι ἀνώνυμος.

7. Ἐπειδὴ δὲ μία εἶναι ἡ ἐνέργεια τοῦ αἰσθητοῦ καὶ ἡ τοῦ

---

1) Διότι εἶναι διάφορα αὐτὰ τὰ πράγματα, εἰς ἃ αἱ ἐνέργειαι ἀνήκουσιν· ἑκατέρα δὲ εἶναι ὅρος τῆς ἑτέρας.

2) Λ. χ. ὁ κώδων δὲν ἠχεῖ, εἰμὴ ὅτε κρούεται.

3) Ἐν δυναμικῇ καταστάσει.

4) Ἡ ἐνέργεια γίνεται ἐπὶ ὅρου τινὸς ἐν δυνάμει ὄντος.

5) Δυνάμει καὶ ἐνεργείᾳ.

αἰσθητικοῦ, διαφέρει δὲ μόνον ἡ οὐσία (ἔννοια) τῶν δύο πραγμάτων, ἀναγκαίως φθείρονται καὶ διατηροῦνται συγχρόνως ἡ οὕτω λεγομένη (κατ' ἐνέργειαν) ἀκοὴ καὶ ἦχος [1] καὶ χυμὸς καὶ γεῦσις καὶ τὰ ἄλλα ὁμοίως. Τοῦτο ὅμως δὲν συμβαίνει ἀναγκαίως εἰς τὰ κατὰ δύναμιν λεγόμενα [2].

8. Ἀλλ' οἱ ἀρχαιότεροι [3] φυσικοὶ δὲν ἰσχυρίζοντο καλῶς νομίζοντες, ὅτι ἄνευ ὄψεως δὲν ὑπάρχει οὔτε λευκὸν οὔτε μέλαν, οὐδὲ χυμὸς ἄνευ γεύσεως. Ἐν μέρει ἔλεγον ὀρθά, ἐν μέρει δὲ ὄχι· διότι, ἐπειδὴ αἱ αἰσθήσεις καὶ τὰ αἰσθητὰ λέγονται διττῶς, ἄλλα μὲν κατὰ δύναμιν, ἄλλα δὲ κατ' ἐνέργειαν, διὰ τὰ κατὰ δύναμιν εἶναι ὀρθὸν τὸ ὑπ' αὐτῶν λεχθέν, ἀλλὰ διὰ τὰ κατ' ἐνέργειαν δὲν ἰσχύει. Ἀλλὰ ἐκεῖνοι ἐφήρμοζον τοῦτο ἁπλῶς (ἀπολύτως) εἰς πράγματα, τὰ ὁποῖα δὲν λέγονται ἁπλῶς (ἀπολύτως).

9. Ἐὰν δὲ ἡ ἁρμονία εἶναι φωνή τις καὶ ἂν ἡ φωνὴ (ὁ ἦχος) καὶ ἡ ἀκοὴ εἶναι καθ' ἕνα τρόπον ἓν (καὶ κατ' ἄλλον τρόπον δὲν εἶναι ἕν) [4], καὶ ἂν ἔτι ἡ συμφωνία εἶναι μερῶν ἀναφορά, κατ' ἀνάγκην καὶ ἡ ἀκοὴ εἶναι ἀναφορὰ μερῶν. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ μηδενίζει τὴν ἀκοὴν πᾶσα ὑπερβολὴ τοῦ ὀξέος καὶ τοῦ βαρέος, ὁμοίως δὲ ἡ τῶν χυμῶν μηδενίζει τὴν γεῦσιν, καὶ τὴν ὄψιν μηδενίζουσι τὰ ὑπερβολικῶς λαμπρὰ ἢ σκοτεινὰ χρώματα, καὶ τὴν ὄσφρησιν αἱ ἰσχυραὶ ὀσμαί, εἴτε γλυκεῖαι εἴτε ἀηδεῖς, διότι ἡ αἴσθησις εἶναι ἀναφορά τις [5]. Διὰ τοῦτο τὰ πράγματα εἶναι εὐάρεστα, ὅταν καθαρὰ ὄντα καὶ ἀμιγῆ ἀνάγωνται εἰς τὴν προσήκουσαν αὐτοῖς ἀναλογίαν, ὡς λ.χ. τὸ ὀξὺ καὶ τὸ γλυκὺ ἢ τὸ ἁλμυρὸν

---

1) Ἡ ἐνέργεια.

2) Ἡ δύναμις τοῦ ἑνὸς δὲν εἶναι ἀναγκαίως συνδεδεμένη μὲ τὴν τοῦ ἄλλου. Τὸ ἓν δύναται νὰ διατηρῇ τὴν δύναμίν του καὶ τὸ ἄλλο ὄχι. Ἀλλ' ἡ ἐ ν έ ρ γ ε ι α τοῦ ἑνὸς εἶναι ἀναποσπάστως συνδεδεμένη μὲ τὴν τοῦ ἄλλου.

3) Ἴσως ὁ Ἐμπεδοκλῆς, ὁ Δημόκριτος καὶ ὁ Πρωταγόρας.

4) Ἐνεργείᾳ ὄντα εἶναι ἕν, δυνάμει ὅμως ὄντα εἶναι διάφορα.

5) Καὶ τί ἄλλο εἶναι ἡ αἴσθησις εἰμὴ ἀναφορὰ καὶ σχέσις τοῦ αἰσθητοῦ καὶ τῆς αἰσθήσεως, ἐὰν δὲ ὁ εἷς τῶν ὅρων τούτων πάθῃ ἢ ἐκλείψῃ, συμπάσχει ἢ συνεκλείπει τὸ ὅλον, ἡ ἀναφορά.

καὶ εἰς τὴν ἁφὴν τὸ θερμὸν καὶ τὸ ψυχρόν· τότε μόνον ταῦτα εἶναι εὐάρεστα. Ἐν γένει δὲ τὸ μῖγμα εἶναι ἡ συμφωνία μᾶλλον παρὰ τὸ ὀξὺ ἢ τὸ βαρὺ μόνα. Ἡ αἴσθησις εἶναι ἡ ἀναφορὰ αὐτῶν. Πᾶσα δὲ ὑπερβολὴ προξενεῖ ἄλγος ἢ καταστρέφει τὸ ὄργανον.

10. Ἑκάστη λοιπὸν τῶν αἰσθήσεων εἶναι αἴσθησις τοῦ αἰσθητοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς, ὑπάρχει εἰς τὸ αἰσθητήριον αὐτῆς ὡς τοιοῦτον καὶ διακρίνει τὰς διαφόρους ποιότητας τοῦ αἰσθητοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς. Λ. χ. ἡ ὄψις κρίνει τὸ λευκὸν καὶ τὸ μέλαν (1) ἡ δὲ γεῦσις τὸ γλυκὺ καὶ τὸ πικρόν· οὕτω δὲ καὶ αἱ ἄλλαι. Ἐπειδὴ δὲ διακρίνομεν τὸ λευκὸν καὶ τὸ γλυκὺ (2) καὶ ἑκάστην τῶν αἰσθητῶν ποιοτήτων διὰ τῆς σχέσεώς της πρὸς μερικὴν αἴσθησιν, διὰ τίνος ἆρά γε μέσου αἰσθανόμεθα καὶ ὅτι διαφέρουσιν ἀλλήλων αὗται αἱ αἰσθηταὶ ἰδιότητες; Ἀναγκαίως διά τινος αἰσθήσεως, διότι ταῦτα εἶναι αἰσθητά (3).

11. Ἐκ τούτων γίνεται φανερόν, ὅτι δὲν εἶναι ἡ σὰρξ τὸ ἔσχατον ὄργανον τῆς αἰσθήσεως. Διότι ἄλλως τὸ κρῖνον ὑποκείμενον ἔπρεπεν ἀναγκαίως νὰ διακρίνῃ ἀντικείμενόν τι θίγον αὐτό (4). Ἀλλ' οὔτε πάλιν διὰ κεχωρισμένων αἰσθήσεων δύναταί τις νὰ κρίνῃ, ὅτι τὸ γλυκὺ (ὁ χυμὸς) εἶναι διάφορον τοῦ λευκοῦ

---

1) Κρίνει ὁμοειδῆ, ἤτοι χρώματα, ὅπως καὶ ἡ γεῦσις πάλιν ὁμοειδῆ, ἤτοι χυμούς.

2) Ταῦτα εἶναι ἑτεροειδῆ. Τὸ λευκὸν γνωρίζει ἡ ὄψις, οὐχὶ ἡ γεῦσις, ἥτις πάλιν μόνον τὸ γλυκὺ γνωρίζει. Ἀπαιτεῖται λοιπὸν ἄλλο τι, ἵνα συγκρίνῃ καὶ διακρίνῃ τὰς ἑτεροειδεῖς ἀντιλήψεις. Τοῦτο δὲ τὸ κρῖνον εἶναι ἡ κοινὴ ἐσωτερικὴ αἴσθησις κατ' Ἀριστοτέλην.

3) Αἱ ἀναφοραὶ ὅπως καὶ αἱ διαφοραὶ τῶν αἰσθητῶν δὲν εἶναι αἰσθηταὶ καὶ μόνον τὸ πνεῦμα συλλαμβάνει αὐτάς. Ἂν λ. χ. πολλαὶ ἀντιλήψεις ἀποτελῶσιν ἑνότητα, ἂν ἡ μία εἶναι αἴτιον καὶ ἡ ἄλλη ἀποτέλεσμα, ἡ ἑνότης καὶ ἡ σχέσις τῆς αἰτιότητος εἶναι μόνον πρὸς τὴν συνείδησιν, ἡ δὲ αἴσθησις εἶναι ὅλως ξένη πρὸς αὐτάς.

4) Ἀλλὰ πῶς νὰ κρίνῃ ἡ ἁφὴ τὸ χρῶμα καὶ τὸν ἦχον; Ἀλλὰ οὔτε καὶ τὰ ἄλλα ὄργανα εἶναι τὰ ἔσχατα αἰσθητήρια. Ταῦτα μεσολαβοῦσιν. Ἔσχατον μόνον εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ αἴσθησις.

(χρώματος) ἀλλὰ πρέπει καὶ αἱ δύο αὗται ἰδιότητες νὰ εἶναι φανεραὶ εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν αἴσθησιν. Διότι ἄλλως θὰ ἦτο ὡς ἐὰν ἐγὼ μὲν ἠσθανόμην τὸ ἓν πρᾶγμα, σὺ δὲ τὸ ἄλλο, καὶ οὕτω θὰ ἐγίνετο φανερὸν ὅτι ταῦτα εἶναι διάφορα. Ἄρα πρέπει μία μόνη δύναμις νὰ λέγῃ ὅτι ταῦτα εἶναι διάφορα· διότι τὸ γλυκὺ εἶναι πράγματι διάφορον ἀπὸ τὸ λευκόν. Λέγει ἄρα τοῦτο ἡ αὐτὴ δύναμις, ὥστε ὅπως τὸ λέγει, οὕτω τὸ νοεῖ καὶ τὸ αἰσθάνεται.

12. Ὅτι λοιπὸν δὲν εἶναι δυνατὸν μὲ χωρισμένας αἰσθήσεις νὰ κρίνωμεν χωριστὰ πράγματα εἶναι φανερόν, ὅτι δὲ οὔτε εἰς κεχωρισμένον χρόνον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν εἶναι φανερὸν ἐκ τούτων. Διότι ὅπως τὸ αὐτὸ ὂν [1] ἐν ἡμῖν λέγει ὅτι τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακὸν εἶναι διάφορα, οὕτω λέγει [2] ὅτι τὸ ἓν εἶναι διάφορον τοῦ ἄλλου καθ' ἣν στιγμὴν (ὅτε) λέγει ὅτι εἶναι διάφορον. Τὸ δὲ ***ὅτε*** δὲν λαμβάνω ἐδῶ κατὰ συμβεβηκός, ἐννοῶ δηλ. ὅτι τὸ τώρα λ.χ. ἐν τῇ φράσει: Λέγω τώρα ὅτι εἶναι διάφορον, δὲν λέγω, ὅτι ***τώρα*** ὅτε ὁμιλῶ εἶναι διάφορον, ἀλλὰ τὸ αὐτὸ ἐφαρμόζεται εἰς τὸ πρᾶγμα, λέγω δηλ. τώρα καὶ ἅμα λέγω ὅτι τώρα εἶναι αὐτὰ διάφορα, λέγω ἄρα ὅτι συνάμα ὑπάρχουσι ταῦτα. Ὥστε τὰ δύο εἶναι ἀχώριστα καὶ εἰς ἀχώριστον χρόνον [3].

13. Ἀλλὰ εἶναι ἀδύνατον νὰ λαμβάνῃ συγχρόνως ἐναντίας κινήσεις τὸ αὐτὸ πρᾶγμα [4] καθ' ὃ ὂν ἀδιαίρετον καὶ εἰς χρόνον ἀδιαίρετον. Διότι, ἐὰν τὸ γλυκὺ κινῇ τὴν αἴσθησιν ἢ τὴν νόησιν κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον, τὸ πικρὸν τὰς κινεῖ κατ' ἐναντίον [5] καὶ τὸ λευκὸν κατ' ἄλλον διάφορον τρόπον. Εἶναι λοιπὸν τὸ

---

1) Ἡ κρίνουσα αἴσθησις ἢ δύναμις.

2) Λ. χ. περὶ τοῦ λευκοῦ καὶ τοῦ γλυκέος.

3) Ἡ ἐσωτερικὴ αἴσθησις εἶναι μία καὶ ἀδιαίρετος σχετικῶς πρὸς τὰς εἰδικὰς αἰσθήσεις καὶ πρὸς τὸν χρόνον. Ἐν μιᾷ καὶ ἀδιαιρέτῳ στιγμῇ διακρίνει καὶ κρίνει τὰς διαφόρους ἀντιλήψεις.

4) Ἡ οὐσία δέχεται τὰ ἐναντία δυνάμει, οὐχὶ ὅμως συγχρόνως (ἐνεργείᾳ).

5) Διότι τὸ πικρὸν εἶναι ἐναντίον τοῦ γλυκέος, ἐνῷ τὸ λευκὸν εἶναι ἁπλῶς διάφορον.

κρῖνον ἀριθμητικῶς ἀδιαίρετον ἅμα καὶ ἀχώριστον (1), ἀλλὰ κεχωρισμένον κατὰ τὸν τρόπον τῆς ὑπάρξεώς του(2). Τότε δύναται κατά τινα τρόπον ὡς διαιρετὸν νὰ αἰσθάνηται τὰ διῃρημένα (3) καὶ κατ' ἄλλον ὡς ἀδιαίρετον νὰ αἰσθάνηται τὰ ἀδιαίρετα, διότι κατὰ μὲν τὴν οὐσίαν εἶναι διαιρετόν, κατὰ δὲ τὸν τόπον καὶ τὸν ἀριθμὸν εἶναι ἀδιαίρετον (4)· ἢ δὲν εἶναι δυνατὸν τοῦτο ; Διότι δυνάμει (5) τὸ αὐτὸ καὶ ἀδιαίρετον πρᾶγμα δύναται νὰ περιέχῃ ἐναντίας ἰδιότητας, κατὰ τὴν ἐνέργειαν ὅμως ὄχι, ἀλλά, ὅταν εἶναι ἐνεργείᾳ, γίνεται διαιρετὸν (χωρίζεται) καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι λευκὸν ἅμα καὶ μέλαν. Ὥστε λοιπὸν οὔτε τὰ αἰσθητὰ εἴδη (τοῦ μέλανος καὶ τοῦ λευκοῦ) δύνανται νὰ πάσχωσι τὰ ἐναντία ταῦτα, ἂν ἡ αἴσθησις καὶ ἡ νόησις εἶναι τοιαῦτα εἴδη.

15. Ἀλλ' ἐνταῦθα συμβαίνει μᾶλλον ὅ,τι καὶ εἰς τὴν στιγμήν (σημεῖον), ὡς καλοῦσί τινες αὐτήν, ἥτις εἶναι ἀδιαίρετος καθ' ὅσον εἶναι μία καὶ διαιρετὴ καθ' ὅσον εἶναι δύο (6). Καθὸ λοιπὸν ἀδιαίρετος ἡ κρίνουσα ἀρχὴ εἶναι μία καὶ σύγχρονος μὲ τὴν αἴσθησιν, καθὸ δὲ διαιρετὴ δὲν εἶναι ἕν, διότι τὸ αὐτὸ σημεῖον μεταχειρίζεται δὶς (7) καὶ συγχρόνως. Καθ' ὅσον λοιπὸν μεταχειρίζε-

---

1) Εἶναι δηλ. ἕν.

2) Εἶναι διαιρετόν, καθ' ὅσον δύναται νὰ γινώσκῃ συγχρόνως πολλὰς ἀντιλήψεις, ἃς συγκρίνει μεταξύ των.

3) Τὰς διαφόρους ἀντιλήψεις.

4) Καθ' ἣν στιγμὴν τὰς ἑνώνει.

5) Ἢ καθὸ ὕλη.

6) Τὸ σημεῖον εἶναι δύο καὶ ἄρα διαιρετόν, διότι ὃν ἐν τῷ ἄκρῳ μιᾶς γραμμῆς δύναται νὰ θεωρηθῇ καὶ ὡς ἀρχὴ ἄλλης· ἢ ἄλλως τὸ σημεῖον, ὡς κέντρον κύκλου, εἶναι ἀρχὴ καὶ τέλος πασῶν τῶν ἀκτίνων, αἵτινες ἄγονται ἀπὸ τοῦ κέντρου εἰς τὴν περιφέρειαν καὶ τἀνάπαλιν.

7) Ἡ κυρία καὶ πρώτη αἴσθησις, ἑνιαῖον κέντρον πάντων τῶν αἰσθημάτων, δέχεται τὰς διαφόρους ἀντιλήψεις διὰ τῶν 5 αἰσθητηρίων καὶ συγκρίνει καὶ διακρίνει αὐτάς. Διὰ ταύτης λοιπὸν αἰσθανόμεθα καὶ ὅτι ὁρῶμεν διὰ τῆς ὄψεως καὶ ὅτι ἀκούομεν διὰ τῆς ἀκοῆς, διότι διὰ τῆς δυνάμεως, δι' ἧς αἰσθανόμεθα τὰς διαφορὰς τῶν ἐνεργειῶν, διὰ ταύτης αἰσθανόμεθα καὶ αὐτὰς τὰς ἐνεργείας.

ται τὸ ἄκρον (τῆς συναντήσεως) ὡς δύο, διακρίνει δύο πράγματα, καὶ ταῦτα εἶναι κεχωρισμένα πρὸς αὐτὴν ὡς κεχωρισμένην δύναμιν (1). Ἀλλά, καθ' ὅσον θεωρεῖ τὸ σημεῖον ὡς ἕν, αὕτη κρίνει μεμονωμένως καὶ συγχρόνως μὲ τὴν αἴσθησιν. Περὶ τῆς ἀρχῆς λοιπόν, καθ' ἣν λέγομεν ὅτι τὸ ζῷον εἶναι αἰσθητικόν, ἀρκοῦσιν οἱ ῥηθέντες προσδιορισμοί (2).

---

1) Καθ' ὅσον ἡ ψυχὴ θεωρεῖ τὸ ἐνιαῖον τοῦτο πρᾶγμα ἐκ δυο ἀπόψεων, ὡς ἀρχὴν καὶ τέλος, ἐνεργεῖ κατὰ τρόπον διάφορον τῆς ἀντιλήψεως, ἀλλὰ καθ' ὅσον τὸ θεωρεῖ ὡς ἓν ἀντικείμενον, ἄνευ διαφορῶν, συμπίπτει μὲ τὴν ἐνέργειαν τῆς ἀντιλήψεως.

2) Τὸ αἴσθημα λοιπὸν εἶναι καὶ ἀποτελεῖται καθ' ὅσον ἡ ἐνέργεια τοῦ αἰσθητικοῦ καὶ τοῦ αἰσθητοῦ τίθενται ὡς ἕν. Τὸ ὁρᾶν, ἀκούειν κλπ. εἶναι μ ί α ἐνέργεια, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἄμεσον ὕπαρξιν εἶναι διαφορὰ δύο στοιχείων. Ὑπάρχει ἓν σῶμα, ὅπερ λ. χ. ἠχεῖ, καὶ ἓν ὑποκείμενον, ὅπερ ἀκούει· ἡ ὕπαρξις λοιπὸν εἶναι διπλῆ, ἀλλὰ ἡ ἀκοὴ εἶναι ἓν καὶ εἶναι μία μόνη ἐνέργεια ἀμφοτέρων. Ὁμοίως ἔχω τὸ αἴσθημα τοῦ σκληροῦ, τοῦ ἐρυθροῦ τ. ἔ.· τὸ αἴσθημά μου εἶναι σκληρὸν ἐρυθρόν. Εὑρίσκω ἐμαυτὸν οὕτω διωρισμένον. Καίτοι ἡ σκέψις λέγει ὀρθῶς ὅτι ἐκτὸς ἐμοῦ ὑπάρχει ἐρυθρὸν σκληρὸν πρᾶγμα καὶ ὅτι τοῦτο καὶ ὁ δάκτυλός μου εἶναι δύο διάφορα, ἀλλ' εἶναι καὶ ἕν· ὁ ὀφθαλμός μου, ἡ ὅρασίς μου εἶναι ἐρυθρὰ καὶ τὸ πρᾶγμα. Τὴν διαφορὰν καὶ τὴν ταυτότητα ταύτην ἀποδεικνύει ὁ Ἀριστ. καὶ ἐπιμένει εἰς αὐτήν. Τῷ ὄντι ἡ αἴσθησις εἶναι μορφὴ ταυτότητος, εἶναι ἡ κατάλυσις τῆς διακρίσεως, τοῦ χωρισμοῦ τοῦ ὑποκειμενικοῦ καὶ τοῦ ἀντικειμενικοῦ. Τὸ ἁπλοῦν, ἡ ἀτομικὴ ψυχὴ ἢ τὸ ἐγὼ αἰσθανόμενον εἶναι ἑνότης διαφορῶν ἢ ἐν ταῖς διαφοραῖς. (Ἐγέλου Ἱστορία τῆς Φιλοσ. σελ. 382 ἔκδ. 1833.)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Περὶ φαντασίας.— Ἡ αἴσθησις καὶ ἡ νόησις διαφέρουσιν ἀλλήλων.— Πλάναι ἀρχαιοτέρων φιλοσόφων. — Διαφοραὶ φαντασίας ἀπὸ τῶν ἄλλων δυνάμεων, αἰσθήσεως, ἐπιστήμης, νοῦ, δόξης.—Φύσις τῆς φαντασίας.— Ἀναφοραὶ αὐτῆς πρὸς τὴν αἴσθησιν.

---

1. Ἐπειδὴ τὴν ψυχὴν ὁρίζουσι κυρίως διὰ δύο διαφόρων χαρακτηριστικῶν, ἤτοι διὰ τῆς τοπικῆς κινήσεως καὶ ἐξ ἄλλου διὰ τῆς νοήσεως, τῆς κρίσεως καὶ τῆς αἰσθήσεως, νομίζεται ὅτι καὶ τὸ νοεῖν καὶ τὸ φρονεῖν εἶναι εἰδός τι αἰσθήσεως, διότι καὶ κατὰ τὰς δύο ταύτας ἐνεργείας ἡ ψυχὴ κρίνει καὶ γινώσκει τι ἐκ τῶν ὄντων. Καὶ οἱ ἀρχαῖοι δὲ ἔλεγον ὅτι εἶναι τὸ αὐτὸ ἡ νόησις καὶ ἡ αἴσθησις. Οὕτως ὁ Ἐμπεδοκλῆς εἶπεν ὅτι, «Ὅταν εἶναι παρόν (τὸ πρᾶγμα), αὐξάνεται ἡ φρόνησις τῶν ἀνθρώπων» καὶ ἀλλαχοῦ «Ἐκ τούτου συμβαίνει εἰς αὐτοὺς πάντοτε νὰ σκέπτωνται περὶ πραγμάτων διαφόρων». Τὸ αὐτὸ δηλοῦσι καὶ τὰ τοῦ Ὁμήρου «Τοιοῦτος εἶναι ὁ νοῦς».

2. Πάντες δῆλα δὴ οὗτοι ὑπολαμβάνουσιν, ὅτι ἡ νόησις εἶναι σωματικόν τι καθὼς ἡ αἴσθησις, καὶ ὅτι τὸ ὅμοιον αἰσθάνεται καὶ νοεῖ τὸ ὅμοιον, ὡς εἴπομεν ἐν ἀρχῇ τῆς πραγματείας ταύτης. Καὶ ὅμως οὗτοι ἔπρεπε συγχρόνως νὰ εἴπωσι καὶ πῶς ἀπατᾶται ἡ ψυχή (1), διότι ἡ ἀπάτη εἶναι συνηθεστέρα εἰς τὰ ζῷα, καὶ ἡ ψυχὴ αὐτῶν περισσότερον χρόνον εὑρίσκεται ἐν τῇ ἀπάτῃ. Δι' ὃ κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην ἢ πρέπει, καθὼς λέγουσί τινες, πάντα ὅσα φαίνονται, νὰ εἶναι ἀληθῆ ἢ πρέπει ἄλλως ἡ θίξις τῶν ἀνο-

---

1) Ὤφειλον νὰ μὴ εἴπωσι μόνον πῶς ἡ ψυχὴ γινώσκει, θίγουσα τὸ ὅμοιον, ἀλλὰ καὶ πῶς ἐξαπατᾶται.

μοίου νὰ εἶναι ἡ ἀπάτη, διότι αὕτη εἶναι ἡ γνώμη ἡ ἐναντία πρὸς τὸ ὅτι τὸ ὅμοιον γνωρίζει τὸ ὅμοιον. Φαίνεται δὲ ὅτι ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ καὶ ἡ ἀπάτη καὶ ἡ γνῶσις τῶν ἐναντίων εἶναι ἡ αὐτή (1).

3. Ὅτι λοιπὸν δὲν εἶναι τὸ αὐτὸ πρᾶγμα ἡ αἴσθησις καὶ ἡ νόησις, εἶναι φανερόν· διότι τῆς μὲν αἰσθήσεως μετέχουσι πάντα τὰ ζῷα, τῆς δὲ νοήσεως ὀλίγα (2) μόνον. Ἀλλ' οὔτε κατὰ τοῦτο εἶναι τὸ αὐτὸ μὲ τὴν αἴσθησιν ἡ νόησις, ἐν ᾗ διορίζονται τὸ ὀρθὸν καὶ τὸ μὴ ὀρθόν, καὶ ἡ μὲν ὀρθὴ νόησις εἶναι φρόνησις καὶ ἐπιστήμη καὶ ἀληθὴς δόξα (3), ἡ δὲ μὴ ὀρθὴ νόησις τὰ ἐναντία τούτων. Δῆλα δὴ ἡ μὲν αἴσθησις, ὅταν αἰσθάνηται τῶν ἰδίων ἀντικειμένων, εἶναι πάντοτε ἀληθὴς καὶ ὑπάρχει εἰς πάντα τὰ ζῷα, ἀλλὰ δύναταί τις νὰ διανοῆται καὶ ψευδῶς καὶ ἡ δύναμις αὕτη, ἡ διάνοια, δὲν ὑπάρχει εἰς κανὲν ζῷον, εἰς τὸ ὁποῖον δὲν ὑπάρχει καὶ ὁ λόγος.

4. Καὶ ἡ φαντασία δὲ εἶναι διάφορος καὶ τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς διανοίας, καὶ δὲν γίνεται μὲν ἄνευ αἰσθήσεως, ἀλλὰ καὶ ἄνευ αὐτῆς (τῆς φαντασίας) δὲν ὑπάρχει σύλληψις.(4) Εἶναι δὲ φανερὸν ὅτι ἡ φαντασία καὶ ἡ σύλληψις διαφέρουσι. Διότι τὸ πάθος τοῦτο, ἡ φαντασία,ἐξαρτᾶται ἐξ ἡμῶν, καί,ὅταν θέλωμεν, δυνάμεθα νὰ φανταζώμεθα (διότι δυνάμεθα ἔμπροσθεν τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν ν' ἀνακαλέσωμεν οἱονδήποτε ἀντικείμενον, καθὼς μεταχειρίζονται εἰκόνας εἰς τὴν μνημονικὴν τέχνην). Ἀλλὰ νὰ δοξάζωμεν (5) δὲν

---

1) Ἐπειδὴ τὰ ἐναντία εἶναι ἀχώριστα, ὁ γινώσκων τὸ ἓν αὐτῶν γινώσκει καὶ τὸ ἄλλο, καὶ ὁ ἀπατώμενος περὶ τοῦ ἑνὸς ἀπατᾶται καὶ περὶ τοῦ ἄλλου.

2) Οἱ ἄνθρωποι μόνοι καὶ ἐκ τούτων οὐχὶ πάντες ἔχουσι νόησιν.

3) Τοῦ νοεῖν εἴδη εἶναι α') φρόνησις, ὅταν ἔχῃ ἀντικείμενον πρακτικὸν σκοπόν· β') ἐπιστήμη, ὅταν ἡ νόησις εἶναι θεωρητικὴ καὶ τὸ συμπέρασμα ἀποδεικτόν· γ') δόξα ἀληθής, ὅταν τὸ συμπέρασμα (ἡ κρίσις) εἶναι ἀληθές, ἀλλὰ δὲν προκύπτει δι' ἐπιστημονικῆς πορείας ἢ δὲν εἶναι ἀποδεικτόν.

4) Ὑπόληψιν λέγει ὁ Ἀριστοτέλης. Εἴδη τῆς ὑπολήψεως εἶναι ἐπιστήμη, δόξα, φρόνησις καὶ τὰ ἐναντία αὐτῶν.

5) Νὰ φέρωμεν κρίσιν ἐπὶ ἀντιλήψεως.

ἐξαρτᾶται ἐξ ἡμῶν, διότι ἀναγκαίως πᾶσα δόξα (γνώμη) εἶναι ἢ ψευδὴς ἢ ἀληθής (1). Προσέτι δέ, ὅταν ἡ δόξα ἡμῶν ἀναφέρηται εἴς τι δεινὸν ἢ φοβερόν, εὐθὺς συμπάσχομεν, ὁμοίως δὲ συμπάσχομεν καὶ ὅταν συλλάβωμεν θαρραλέον τι. Ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν φαντασίαν εὑρισκόμεθα οὕτως, ὡς ἐὰν βλέπωμεν ἔν τινι ζωγραφίᾳ πράγματα φοβερὰ ἢ θαρραλέα.

5. Ὑπάρχουσι δὲ καὶ αὐτῆς τῆς ὑπολήψεως διαφοραί, ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ δόξα καὶ ἡ φρόνησις καὶ τὰ ἐναντία τούτων, ἀλλὰ περὶ τῶν διαφόρων σημασιῶν αὐτῶν θὰ ὁμιλήσωμεν ἀλλαχοῦ. Περὶ δὲ τῆς νοήσεως, ἐπειδὴ εἶναι διάφορος τῆς αἰσθήσεως, καὶ ἔν τινι σημασίᾳ φαίνεται ὅτι εἶναι φαντασία, κατ' ἄλλην δὲ σύλληψις, πρῶτον θὰ ὁμιλήσωμεν περὶ φαντασίας καὶ ἔπειτα περὶ τῆς συλλήψεως.

6. Ἐὰν ἡ φαντασία εἶναι ἡ δύναμις, διὰ τῆς ὁποίας λέγομεν ὅτι φάντασμά τι (εἰκὼν) μᾶς ἐμφανίζεται, καὶ ἂν τοῦτο λέγωμεν οὐχὶ μεταφορικῶς, τότε ἡ φαντασία εἶναι μία δύναμις ἢ μία ἕξις ἐξ ἐκείνων, διὰ τῶν ὁποίων κρίνομεν καὶ γινώσκομεν τὸ ἀληθὲς ἢ τὸ ψευδές. Τοιαῦται δὲ δυνάμεις εἶναι ἡ αἴσθησις, ἡ δόξα, ἡ ἐπιστήμη καὶ ὁ νοῦς. Ὅτι δὲ ἡ φαντασία δὲν εἶναι αἴσθησις, εἶναι φανερὸν ἐκ τῶν ἑπομένων. Ἡ αἴσθησις δηλ. εἶναι ἢ δύναμις ἢ ἐνέργεια, ὡς ἡ ὄψις καὶ ἡ ὅρασις. Ἀλλὰ καὶ χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ τις ἐκ τούτων τῶν ὅρων λειτουργεῖ ἡ φαντασία. Τοιαῦτα εἶναι τὰ φαντάσματα, τὰ ὁποῖα συμβαίνουν κατὰ τοὺς ὕπνους (ὄνειρα) (2). Ἔπειτα ἡ αἴσθησις εἶναι πάντοτε παροῦσα, ἡ φαντασία ὅμως οὐχί. Ἐὰν δὲ ἡ φαντασία ἦτο τὸ αὐτὸ μὲ τὴν κατ' ἐνέργειαν αἴσθησιν, τότε θὰ ὑπῆρχεν εἰς πάντα τὰ ζῷα, ἀλλὰ δὲν φαίνεται ἀληθὲς τοῦτο· π. χ. δὲν ὑπάρχει εἰς τὸν μύρμηκα, εἰς τὴν μέλισ-

---

1) Ἡ φαντασία εἶναι ἐλευθέρα εἰς τὴν μόρφωσιν εἰκόνων, ἡ κρίσις ὅμως δὲν εἶναι αὐθαίρετος. Δι' ὃ ἡ κρίσις εἶναι ἀναγκαίως ἀληθὴς ἢ ψευδής, ὀφείλει δὲ νὰ εἶναι ἀληθής.

2) Δὲν ὑπάρχει δύναμις, διότι βλέπομεν ὑπνώττοντες τὴν εἰκόνα, ἀλλ' οὔτε καὶ ἐνεργείᾳ ὄψις ὑπάρχει, διότι κοιμώμεθα.

σαν ἢ εἰς τὸν σκώληκα. Προσέτι αἱ μὲν αἰσθήσεις εἶναι πάντοτε ἀληθεῖς, τὰ δὲ φαντάσματα εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ψευδῆ. Ἔπειτα, ὅταν ἡ κατ' ἐνέργειαν αἴσθησις ἡμῶν εἶναι ἀκριβὴς ὡς πρὸς τὸ αἰσθητὸν ἀντικείμενον, δὲν λέγομεν ὅτι φανταζόμεθα, ὅτι τοῦτο εἶναι λ. χ. ἄνθρωπος, ἀλλὰ οὕτω λέγομεν μόνον ὅταν δὲν αἰσθανώμεθα σαφῶς· τότε ἡ αἴσθησις δύναται νὰ εἶναι ἀληθὴς ἢ ψευδής. Καὶ προσέτι, ὡς καὶ πρότερον εἴπομεν, αἱ εἰκόνες μᾶς ἐμφανίζονται, καὶ ὅταν κλείωμεν τὰ ὄμματα.

8. Ἀλλὰ προσέτι ἡ φαντασία δὲν εἶναι οὔτε ἐκ τῶν πάντοτε ἀληθευουσῶν δυνάμεων, οἷαι εἶναι ἡ ἐπιστήμη ἢ ὁ νοῦς· διότι ἡ φαντασία δύναται νὰ εἶναι καὶ ψευδής· λείπεται λοιπὸν νὰ ἴδωμεν ἂν εἶναι δόξα, διότι γίνεται καὶ δόξα ἀληθὴς καὶ δόξα ψευδής. Ἀλλὰ τὴν δόξαν (γνώμην) παρακολουθεῖ ἡ πίστις, διότι δὲν εἶναι δυνατὸν ἔχων τις μίαν γνώμην νὰ μὴ πιστεύῃ εἰς τὴν γνώμην του. Ἀλλὰ πίστις δὲν ὑπάρχει εἰς κανὲν τῶν κατωτέρων ζῴων, ἐνῷ φαντασία ὑπάρχει εἰς πολλά. [Προσέτι, ἂν εἰς πᾶσαν δόξαν ἀκολουθῇ ἡ πίστις, εἰς τὴν πίστιν ἀκολουθεῖ ἡ πεποίθησις καὶ εἰς τὴν πεποίθησιν παρακολουθεῖ ὁ λόγος· ἀλλ' ὅμως εἴς τινα τῶν ζῴων ὑπάρχει ἡ φαντασία, οὐχὶ ὅμως ὁ λόγος].

9. Εἶναι λοιπὸν φανερὸν ὅτι ἡ φαντασία δὲν εἶναι οὔτε δόξα ἡνωμένη μετ' αἰσθήσεως οὔτε δόξα (ἐρχομένη) διὰ τῆς αἰσθήσεως, οὔτε συμπλοκὴ δόξης καὶ αἰσθήσεως (1). Καὶ διὰ ταῦτα εἶναι φανερόν, ὅτι ἡ δόξα δὲν εἶναι δόξα ἄλλου πράγματος εἰμὴ ἐκείνου, τὸ ὁποῖον εἶναι καὶ τῆς αἰσθήσεως ἀντικείμενον, θέλω νὰ εἴπω λ.χ. ὅτι ἡ φαντασία τοῦ λευκοῦ εἶναι ἡ συμπλοκὴ δόξης τοῦ λευκοῦ καὶ αἰσθήσεως τοῦ λευκοῦ, ἀλλ' οὐχὶ συμπλοκὴ δόξης τοῦ ἀγαθοῦ καὶ αἰσθήσεως τοῦ λευκοῦ. Ἡ φαντασία οὕτως εἶναι δόξα περὶ ἐκείνου, ὅπερ αἰσθάνεταί τις οὐχὶ κατὰ συμβεβηκός (2).

---

1) Ἀναιρεῖ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Πλάτωνος, λέγοντος ὅτι, ὅταν αἰσθανώμεθά τι καὶ προσέτι ἔχωμεν τὴν δόξαν ὅτι τοῦτο οὕτως ἔχει, τότε αὐτὸ εἶναι ἡ φαντασία.

2) Πρέπει ἄρα ἡ αἴσθησις καὶ ἡ δόξα νὰ συμφωνῶσι καὶ νὰ μὴ ἀντιμάχωνται, ἵνα ἑνωθῶσι καὶ ἀποτελέσωσι τὴν φαντασίαν, ἀλλ' ἂν ἡ μία ἀληθεύῃ

10. Ἀλλὰ πάλιν ἔχομεν καὶ εἰκόνας ψευδεῖς πραγμάτων, περὶ τῶν ὁποίων συγχρόνως ἔχομεν ἀληθῆ σύλληψιν, π. χ. φαίνεται μὲν ὁ ἥλιος ἔχων ἑνὸς ποδὸς διάμετρον, ἀλλ' ὅμως πιστεύεται ὅτι εἶναι μεγαλύτερος τῆς γῆς. Δέον λοιπὸν ἢ νὰ βάλῃ τις κατὰ μέρος τὴν ἀληθῆ γνώμην του ἣν εἶχε περὶ τοῦ πράγματος (χωρὶς ὅμως τοῦτο νὰ μεταβληθῇ καὶ χωρὶς οὗτος νὰ λησμονήσῃ τὴν γνώμην του ἢ νὰ μεταβάλῃ αὐτὴν) ἢ ἂν τὴν ἔχῃ ἀκόμη, ἀναγκαίως ἡ αὐτὴ γνώμη εἶναι ἀληθὴς ἅμα καὶ ψευδής (1). Ἀλλὰ ψευδὴς θὰ ἐγίνετο γνώμη τις, ὅτε ἀπαρατηρήτως ἤθελε μεταβληθῇ τὸ πρᾶγμα (2). Ἡ φαντασία λοιπὸν δὲν εἶναι οὔτε μία τῶν εἰρημένων δυνάμεων, οὔτε ἐξ αὐτῶν ἀποτελεῖται.

11. Ἀλλ' ἐπειδὴ δύναται πρᾶγμά τι κινηθὲν νὰ κινήσῃ ἄλλο, ἡ δὲ φαντασία φαίνεται ὅτι εἶναι κίνησίς τις, ἥτις δὲν γίνεται ἄνευ αἰσθήσεως, ἀλλὰ μόνον εἰς ὄντα αἰσθανόμενα καὶ πρὸς πράγματα τῶν ὁποίων δύναται νὰ γίνῃ αἴσθησις, καὶ ἐπειδὴ εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ κίνησις μόνον ὑπὸ τῆς ἐνεργείας τῆς αἰσθήσεως, ἡ κίνησις δὲ αὕτη πρέπει νὰ εἶναι ἴση μὲ τὴν δύναμιν τῆς αἰσθήσεως, διὰ τοῦτο ἡ φαντασία, δύναταί τις εἰπεῖν, εἶναι κίνησις, ἥτις οὔτε ἄνευ αἰσθήσεως οὔτε εἰς μὴ αἰσθανόμενα ὄντα δύναται νὰ ὑπάρχῃ. Προσέτι πολλὰ δύναται νὰ πράξῃ καὶ νὰ πάθῃ διὰ ταύτην τὸ ὑποκείμενον τὸ ἔχον αὐτήν, καὶ τέλος αὕτη δύναται νὰ εἶναι καὶ ἀληθὴς καὶ ψευδής.

12. Τοῦτο (3) δὲ συμβαίνει διὰ τοὺς ἑξῆς λόγους. Τὸ αἴσθημα

καὶ ἡ ἄλλη ψεύδηται, ὡς ἐν τῷ παρατιθεμένῳ παραδείγματι τοῦ ἡλίου, ἀδυνατον νὰ συμπλακῶσιν εἰς μίαν φαντασίαν.

1) Ὅπερ ἀδύνατον.

2) Ἀνάγκη ἢ νὰ ἀποβάλῃ τις τὴν ἀληθινὴν δόξαν περὶ ἡλίου, ἢ φυλάττων αὐτὴν νὰ ἀμελῇ τῆς αἰσθήσεως. Ἀλλὰ εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀποβάλῃ τὴν δόξαν, ἐνῷ καὶ τὸ πρᾶγμα δὲν μετεβλήθη, ἀλλὰ διατηρεῖται καὶ αὐτὸ ὁμοίως, ὡς καὶ ὁ δοξάζων· οὔτε πάλιν φυλάττων τὴν δόξαν δύναται νὰ πιστεύῃ εἰς τὴν φαντασίαν, ὅτι εἶναι ποδιαῖος ὁ ἥλιος.

3) Τὸ νὰ εἶναι ἀληθὴς ἢ ψευδὴς ἡ φαντασία.

τῶν πραγμάτων, τὰ ὁποῖα ἰδιάζουσιν εἰς ἑκάστην τῶν αἰσθήσεων, εἶναι ἀληθὲς ἢ ἔχει ὀλίγιστον τὸ ψεῦδος. Δεύτερον· τὸ αἴσθημα δύναται νὰ ἀναφέρηται εἰς τὸ συμβεβηκός, καὶ τότε δύναται νὰ ψεύδηται (νὰ πλανᾶται). Ὅτι π. χ. πρᾶγμά τι εἶναι λευκὸν ἀληθεύει, ἂν ὅμως προστεθῇ, ὅτι τὸ λευκὸν ἀντικείμενον εἶναι τοῦτο ἢ ἄλλο τι πρᾶγμα, γεννᾶται ἀπάτη. Τρίτον· πλάνη γεννᾶται ἐπὶ τῶν κοινῶν ἰδιοτήτων εἰς πάσας τὰς αἰσθήσεις καὶ ἐπὶ ἐκείνων τὰ ὁποῖα ἐπακολουθοῦσιν εἰς τὰ συμβεβηκότα, ἐν οἷς περιέχονται ἰδιαίτεραι ἰδιότητες, ἐννοῶ π. χ. κίνησιν καὶ μέγεθος, τὰ ὁποῖα εἶναι συμβεβηκότα τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων, καὶ ὡς πρὸς τὰ ὁποῖα πρὸ πάντων εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπατηθῇ τις ὑπὸ τῆς αἰσθήσεως.

13. Ἀλλ' ἡ κίνησις ἡ γινομένη ὑπὸ τῆς ἐνεργείας τῆς αἰσθήσεως θὰ διαφέρῃ κατὰ τὰ τρία ταῦτα εἴδη αἰσθήσεως (τὰ ἕξῆς). Ἡ μὲν πρώτη κίνησις ἡ προερχομένη ἐκ τῆς αἰσθήσεως (1) παρούσης εἶναι ἀληθής· αἱ δὲ ἄλλαι δύο, εἴτε παρὸν εἶναι τὸ αἰσθητὸν εἴτε ὄχι, δύνανται νὰ εἶναι ψευδεῖς, ἀλλὰ μάλιστα ὅταν τὸ αἰσθητὸν εἶναι μακράν. Ἐὰν λοιπὸν ἡ φαντασία οὐδὲν ἄλλο περιέχῃ παρὰ τὰ εἰρημένα, καὶ ἂν εἶναι αὕτη ὅ,τι ἐλέχθη, δύναται νὰ ὁρισθῇ, ὅτι ἡ φαντασία εἶναι κίνησις γινομένη (ἐν τῇ ψυχῇ) ὑπὸ τῆς ἐνεργείᾳ αἰσθήσεως.

14. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ὄψις εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν αἴσθησις, διὸ ἡ φαντασία ἔλαβε τὸ ὄνομά της ἐκ τοῦ φάους (φωτός), διότι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἴδωμεν ἄνευ φωτός.

15. Καὶ ἐπειδὴ αἱ εἰκόνες τῆς φαντασίας ἐμμένουσιν (ἐν τῇ ψυχῇ) καὶ εἶναι ὅμοιαι μὲ τὰ αἰσθήματα, πολλὰ ἕνεκεν αὐτῶν πράττουσι τὰ ζῷα, ἄλλα μὲν διότι δὲν ἔχουσι νοῦν, π. χ. τὰ κατώτερα ζῷα, ἄλλα δέ, ὡς οἱ ἄνθρωποι, διότι ἐνίοτε ἐπισκοτίζεται ὁ νοῦς αὐτῶν ὑπὸ τοῦ πάθους, ἢ τῶν νόσων ἢ τοῦ ὕπνου. Περὶ τῆς φαν-

---

1) Τῆς ἀντιλήψεως τῶν ἰδιαζόντων εἰς ἕκαστον, ὡς λ. χ. τὸ φῶς εἶναι ἴδιον τῆς ὄψεως.

τασίας λοιπὸν τί εἶναι καὶ διὰ τί εἶναι αὕτη ἂς ἀρκέσωσι τὰ εἰρημένα.(1)

---

1) Τὰ στάδια τῆς γνώσεως εἶναι τρία : Πρῶτον εἶναι ἡ αἴσθησις, δεύτερον ἡ φαντασία, ἡ δύναμις τῆς χρήσεως εἰκόνων ἀπόντων ἀντικειμένων, καὶ τρίτον ὁ νοῦς. Ἡ φαντασία προϋποθέτει ἀναγκαίως τὴν αἴσθησιν καὶ ὁ νοῦς τὴν φαντασίαν. Ἡ αἴσθησις χορηγεῖ εἰς τὴν ψυχὴν πληθὺν ἐντυπώσεων καὶ εἰκόνων τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, καὶ ἀναφέρεται εἰς παρὸν ἀντικείμενον. Ἡ φαντασία εἶναι ἡ δύναμις τοῦ φυλάττειν καὶ ἀναπλάττειν τὰς ἐντυπώσεις καὶ τὰς εἰκόνας, ὅταν τὰ ἀντικείμενα δὲν εἶναι παρόντα. Εἶναι δὲ φανερόν, ὅτι ἄνευ τῆς φαντασίας οὔτε μνήμη οὔτε νόησις δύνανται νὰ λειτουργήσωσιν. Ἡ λέξις φαντασία δηλοῖ καὶ τὴν δύναμιν καὶ τὸ φάντασμα, ἤτοι τὴν ἐσωτερικὴν εἰκόνα ἀπόντος αἰσθητοῦ ἀντικειμένου. Προσέτι δηλοῖ καὶ τὴν ἐμφάνειαν καὶ τὸ ψευδὲς φάσμα. Ἡ πιστὴ εἰκὼν τοῦ πραγματικοῦ εἶναι τόσον ἀληθής, ὅσον καὶ τὸ αἴσθημα. Οὕτως ἡ φαντασία παρέχει εἰκόνα καὶ φῶς ἐντὸς τῆς ψυχῆς. Εἶναι δὲ διττή, φ α ν τ α σ ί α α ἰ σ θ η τ ι κ ή, ἤτοι ἀναπλαστικὴ τῶν εἰκόνων τοῦ πραγματικοῦ κόσμου, καὶ φ α ν τ α σ ί α λ ο γ ι σ τ ι κ ή, ἤτοι πλαστικὴ ἢ δημιουργική, ἥτις ἀνήκει μόνον εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἐνῷ τὴν πρώτην ἔχουσι καὶ τὰ κτήνη.

Ἡ φαντασία, ὡς δύναμις δεχομένη ἢ τηροῦσα τὰς εἰκόνας, εἶναι ἡ πηγὴ τῆς μνήμης καὶ τῆς ἀναμνήσεως.—Φαντασία καὶ μνήμη διαφέρουσι κατὰ δύο τινά : α') ἡ μνήμη θεωρεῖ τὸ φάντασμα ὡς εἰκόνα, ὡς ἀντίτυπον πράγματός τινος, ἐνῷ ἡ φαντασία θεωρεῖ αὐτὸ ἁπλῶς ὡς εἰκόνα, β') ἡ μνήμη θεωρεῖ ὅτι τὸ πρᾶγμα, οὗ ἀντίτυπον εἶναι τὸ φάντασμα, ἔχομεν ἴδει ἢ μάθει, ἀναγνωρίζομεν αὐτὸ ὡς μέρος παρελθούσης ἐμπειρίας.—Ἀνάμνησις εἶναι ἡ βεβουλευμένη καὶ συνειδητὴ ἀναπόλησις τῆς εἰκόνος, ἐξαρτᾶται δὲ ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ συνειρμοῦ τῶν κινήσεων ἢ τῶν στοιχείων. Δυνάμει τοῦ συνειρμοῦ τούτου μία εἰκὼν ἀναπλάττεται ὑπ' ἄλλης πρότερον συνδεθείσης μετ' αὐτῆς. Οἱ νόμοι αὐτοῦ εἶναι 1) ὁ τοῦ ὁμοίου, 2) ὁ τοῦ ἐναντίου, 3) ὁ τοῦ σύνεγγυς ἢ συνεχομένου. Ἡ δημιουργικὴ φαντασία πλάττει εἰκόνας, αἵτινες δὲν ἀντιστοιχοῦσι πρὸς παρελθούσας ἐμπειρίας ἢ αἰσθήσεις, ἀλλ' ἔχουσι μόνον ἰδανικὴν ἢ ὑποκειμενικὴν ὕπαρξιν. Τοιαῦται εἰκόνες εἶναι καὶ αἱ φαντασίαι καθ' ὕπνους καὶ ἐν παραφροσύνῃ, ἀλλὰ καὶ αἱ τῆς καλλιτεχνίας κλπ. Ἡ φαντασία αὕτη χορηγεῖ εἰς τὸν νοῦν γενικὰς εἰκόνας πρὸς σχηματισμὸν γενικῶν ἐννοιῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

Περὶ τοῦ νοῦ. — Ἀναφοραὶ νοῦ καὶ αἰσθήσεως.— Ὁ νοῦς εἶναι πρὸς τὰ νοητὰ ὅ,τι ἡ αἴσθησις πρὸς τὰ αἰσθητά=δεκτικὸς εἰδῶν. Ἀλλ' ὁ νοῦς εἶναι ἀπαθὴς καὶ χωριστὸς τῶν αἰσθητῶν. — Διαφοραὶ νοῦ καὶ αἰσθήσεως.—Λίαν σφοδρὰ αἴσθησις δὲν εἶναι ἀντιληπτή, ὅσῳ ὅμως μᾶλλον νοητὸν τὸ ἀντικείμενον, τόσῳ μᾶλλον καταληπτὸν ὑπὸ τοῦ νοῦ.— Ὁ νοῦς δυνάμει εἶναι τὰ νοητά.— Ὁ νοῦς δύναται νὰ νοῇ ἑαυτόν. (1)

---

1. Περὶ δὲ τοῦ μέρους τῆς ψυχῆς, διὰ τοῦ ὁποίου αὕτη γινώσκει καὶ διανοεῖται, εἴτε τὸ μέρος τοῦτο εἶναι χωριστὸν (2) εἴτε δὲν εἶναι χωριστὸν κατὰ μέγεθος (πραγματικῶς) ἀλλὰ κατὰ λόγον (ὑπὸ τῆς νοήσεως), ἀνάγκη νὰ ἐξετάσωμεν τί ἔχει ὡς διακριτικὸν (3) γνώρισμα καὶ πῶς γίνεται ἡ νόησις.

2. Ἂν ἡ νόησις εἶναι καθὼς ἡ αἴσθησις, ἢ εἶναι πάθος τι (4) ὅπερ ἐνεργεῖ τὸ νοητὸν ἀντικείμενον, ἢ εἶναι ἄλλο τι τοιοῦτον.

3. Πρέπει λοιπὸν νὰ εἶναι ἀπαθὴς μέν (5), ἱκανὴ ὅμως νὰ δέχηται τὸ εἶδος (τῶν ἰδίων ἀντικειμένων) καὶ δυνάμει νὰ εἶναι ὁμοία (μὲ τὸ πρᾶγμα) ἀλλ' οὐχὶ αὐτὸ τὸ πρᾶγμα, καὶ ὅπως ἡ αἴσθησις εἶναι πρὸς τὰ αἰσθητά, τοιαύτην σχέσιν πρέπει καὶ ὁ νοῦς νὰ ἔχῃ

---

1) Τὸ παρὸν κεφάλαιον εἶναι τὸ σπουδαιότερον τῆς ὅλης συγγραφῆς.

2) Κατὰ τόπον.

3) Ἀπὸ τῶν ἄλλων μερῶν τῆς ψυχῆς.

4) Οὐχὶ κυρίως πάθημα, ἀλλὰ προαγωγὴ ἐκ δυνάμεως εἰς ἐνέργειαν καὶ τελείωσιν.

5) Οὔτε νὰ ὑφίσταται κυριολεκτικῶς πάθος, οὔτε νὰ ἔχῃ ἴδιον εἶδος, ἀλλὰ νὰ εἶναι δυνάμει πάντα τὰ εἴδη.

πρὸς τὰ νοητά. Ἀναγκαίως ἄρα ὁ νοῦς, ἐπειδὴ νοεῖ πάντα τὰ ὄντα, εἶναι ἀμιγής (χωριστὸς ἀπὸ τὰ ὄντα), καθὼς λέγει ὁ Ἀναξαγόρας, ἵνα δεσπόζῃ, τοῦτ' ἔστιν ἵνα γνωρίζῃ αὐτά. Διότι ὁ νοῦς ἐμποδίζει καὶ ἀποκλείει πᾶν στοιχεῖον, ὅπερ εἶναι ξένον καὶ συνεμφανίζεται, ὥστε ἡ φύσις αὐτοῦ οὐδεμία ἄλλη εἶναι εἰμὴ αὕτη, ὅτι δηλ. εἶναι δύναμις ἢ δυνατός (νὰ περιλάβῃ τὰς φύσεις καὶ τὰ εἴδη πάντων τῶν ἄλλων). Ἆρα ὁ ὀνομαζόμενος νοῦς τῆς ψυχῆς (λέγω δὲ νοῦν ἐκεῖνο δι' οὗ ἡ ψυχὴ διανοεῖται καὶ πλάττει συλλήψεις) δὲν εἶναι ἐνεργείᾳ οὐδὲν ἐκ τῶν ὄντων, πρὶν νὰ νοήσῃ αὐτό (1).

4. Διὰ τοῦτο δὲν εἶναι εὔλογον (νὰ δεχθῶμεν) ὅτι εἶναι μεμιγμένος μὲ τὸ σῶμα (2), διότι ἄλλως θὰ ἐλάμβανε ποιότητά τινα, θὰ ἐγίνετο ψυχρὸς ἢ θερμὸς (ὡς σῶμα) ἢ θὰ ἦτο ὄργανόν τι, ὅμοιον μὲ αἰσθητήριον. Ἀλλ' οὐδὲν τοιοῦτον εἶναι ὁ νοῦς. Καὶ ὀρθῶς λέγουσιν (3) ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι τόπος τῶν εἰδῶν, πλὴν οὔτε ὁλόκληρος ἡ ψυχὴ εἶναι τοιαύτη, ἀλλὰ μόνον ἡ νοητικὴ ψυχή, οὔτε εἶναι ἐντελεχείᾳ τὰ εἴδη (αἱ ἰδέαι), ἀλλὰ δυνάμει (4).

5. Εἶναι δὲ φανερὸν καὶ ἐκ τῶν αἰσθητηρίων καὶ ἐκ τῆς αἰσθήσεως, ὅτι δὲν εἶναι ὅμοιαι ἡ ἀπάθεια τοῦ αἰσθητικοῦ μέρους τῆς ψυχῆς καὶ ἡ τοῦ νοητικοῦ. Διότι ἡ μὲν αἴσθησις δὲν δύναται νὰ αἰσθάνηται τὸ αἰσθητόν, ὅταν τοῦτο ἐνεργῇ σφοδρῶς, λ. χ. οὔτε ἦχον ἀκούει, ὅταν ἠχῶσι μεγάλοι ἦχοι, οὔτε χρώματα βλέπει, ὅταν εἶναι λίαν ζωηρά, οὔτε ὀσμὰς αἰσθάνεται, ὅταν εἶναι λίαν δυναταί. Ἀλλ' ὁ νοῦς, ὅταν νοήσῃ τι σφοδρὰ νοητόν (βαθὺ νόημα), οὐχὶ

---

1) Ὁ νοῦς μόνον ἀφοῦ νοήσῃ γίνεται ὡς τὰ πράγματα ἃ νοεῖ, ὅπως καὶ ἡ αἴσθησις γίνεται ὡς τὰ αἰσθητά, ὅταν αἰσθανθῇ αὐτά.

2) Μόνον σῶμα μίγνυται μὲ σῶμα.

3) Ὁ Πλάτων καὶ ἡ Ἀκαδημία.

4) Μεταφορικῶς λέγεται ἡ ψυχὴ τόπος εἰδῶν, οὐχὶ ὅλη, ἀλλὰ μόνον ἡ αἰσθητικὴ καὶ ἡ νοητικὴ δύναμις αὐτῆς, καὶ οὐχὶ διότι ἡ ψυχὴ περιέχει, ἀλλὰ διότι γίνεται τὰ νοητὰ καὶ τὰ αἰσθητά. Ὁ νοῦς ὅμως εἶναι δυνάμει τὰ νοητά (αἱ ἰδέαι), ἐνεργείᾳ δὲ νοῶν ταῦτα νοεῖ ἑαυτόν.

ὀλιγώτερον, ἀλλὰ περισσότερον νοεῖ τὰς μικροτέρας λεπτομερείας. Διότι ἡ μὲν αἰσθητικὴ δύναμις δὲν ὑπάρχει ἄνευ τοῦ σώματος, ὁ δὲ νοῦς εἶναι χωριστὸς ἀπὸ τοῦ σώματος (1).

6. Ὅταν δὲ ὁ νοῦς νοῶν γείνῃ ἕκαστον τῶν νοητῶν οὕτως, ὅπως λέγεται ἐπιστήμων ὁ κατ' ἐνέργειαν ἐπιστήμων (2), τοῦτο δὲ συμβαίνει, ὅταν δύναται οὗτος νὰ ἐνεργῇ (3) δι' ἑαυτοῦ μόνου, εἶναι μὲν ὁ νοῦς καὶ τότε κατά τινα τρόπον δυνάμει, ἀλλ' ὄχι ὁμοίως, ὅπως πρὶν νὰ μάθῃ ἢ εὕρῃ τὸ ἀντικείμενον (4), διότι αὐτὸς οὗτος τότε δύναται νὰ νοῇ ἑαυτόν (5).

7. Ἐπειδὴ δὲ ἄλλο εἶναι αἰσθητόν τι μέγεθος καὶ ἄλλο τὸ εἶδος, ἡ οὐσία τοῦ μεγέθους, ἄλλο ὕδωρ τι αἰσθητὸν καὶ ἄλλο τὸ εἶδος (ἡ φύσις) τοῦ ὕδατος· ὁμοίως δὲ καὶ εἰς πολλὰ ἄλλα (ἀλλ' οὐχὶ εἰς πάντα, διότι εἷς τινα εἶναι τὰ αὐτά), τὸ εἶδος τῆς σαρκὸς καὶ τὴν αἰσθητὴν σάρκα ἡ ψυχὴ κρίνει ἢ δι' ἄλλου μέρους ἕκαστον χωριστὰ ἢ διὰ τοῦ αὐτοῦ, ἄλλως ὅμως ἔχοντος (6). Διότι ἡ μὲν σὰρξ

---

1) Δὲν ἔχει ὄργανα εἰδικὰ ὡς ἡ αἴσθησις, ἀλλὰ λειτουργεῖ ἀνεξάρτητος ἀπὸ τοῦ σώματος.

2) Ὁ ἀμαθὴς εἶναι δυνάμει ἐπιστήμων, ἔχει τὴν δύναμιν νὰ γείνῃ ἐπιστήμων. Ὅταν ὅμως μάθῃ τὴν ἐπιστήμην, κατέχει (ἕξις) αὐτήν, καὶ εἶναι μὲν καὶ τότε δυνάμει, ἀλλ' ὄχι ὅπως πρὶν νὰ μάθῃ. Ὅταν δὲ ἐνεργοποιῇ τὴν ἐπιστήμην ἣν ἔχει (λ. χ. ὁ ἰατρὸς τὴν ἰατρικήν), τότε εἶναι ἐνεργείᾳ ἢ ἐντελεχείᾳ ἐπιστήμων.

3) Τότε δὲν ἔχει ἀνάγκην διδασκαλίας, ἀλλ' ἐξ ἰδίας ἐνεργείας νοεῖ τὰ πράγματα καὶ ἑαυτόν.

4) Πρότερον ἦτο ἁπλῇ δύναμις, πρὶν νὰ νοήσῃ ἦτο μηδέν. Πρὶν νὰ μάθῃ= διδαχθῇ. Πρὶν νὰ εὕρῃ=ἀνακαλύψῃ τι ἐξ ἰδίας ἐνεργείας.

5) Ὁ νοῦς νοήσας ἤδη ἔγεινεν αὐτὰ τὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα νοεῖ, καὶ τώρα νοῶν αὐτὰ νοεῖ ἑαυτόν.

6) Μία δύναμις διαφόρως διατιθεμένη, ἤτοι ὑπὸ διαφόρους ὅρους θρῶσα, δύναται νὰ γινώσκῃ ὁτὲ μὲν τὸ αἰσθητόν, λ. χ. τοῦτο τὸ ὕδωρ, ὁτὲ δὲ τὸ καθόλου, τὴν οὐσίαν καὶ τὸ εἶδος τῶν πραγμάτων, τὸ ὕδωρ ἐν γένει. Ἀλλ' εἰς μὲν τὰ φυσικὰ πράγματα ἡ ὕπαρξις τοῦ πράγματος καὶ τὸ εἶδος ἢ ἡ ἔννοια αὐτοῦ εἶναι χωριστά, ἐνῷ εἰς τὰ ἄϋλα, τὰ νοητά, λ. χ. εἰς τὸ ἄπειρον, τὰ δύο στοιχεῖα εἶναι ἀχώριστα.

αὕτη δὲν ὑπάρχει ἄνευ τῆς ὕλης (1), ἀλλά, ὅπως ἡ σιμότης (τῆς ῥινός) (2), εἶναι τοῦτο τὸ μερικὸν πρᾶγμα εἰς τοῦτο τὸ πρᾶγμα. Διὰ τῆς αἰσθήσεως λοιπὸν ἡ ψυχὴ διακρίνει τὸ θερμὸν καὶ τὸ ψυχρὸν καὶ ἐκείνας τὰς ποιότητας, τῶν ὁποίων ἀναφορὰ καὶ ἕνωσις εἶναι ἡ σάρξ. Τὴν ἔννοιαν (φύσιν) ὅμως τῆς σαρκὸς κρίνει ἢ δι' ἄλλης δυνάμεως, ἥτις εἶναι διάφορος καὶ χωριστὴ (3) ἢ ὅπως κεκλασμένη γραμμὴ ἀναφέρεται πρὸς ἑαυτήν, ὅταν ἐκταθῇ.

8. Τὸ εὐθὺ (4) θεωροῦμεν εἰς τὰ κατ' ἀφαίρεσιν ὄντα (τὰ μαθηματικά), ὅπως τὸ σιμόν, διότι συνδέονται μετὰ τῆς ὑλικῆς συνεχείας (τοῦ σώματος). Ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν ἔννοιαν ἢ τὸ εἶδός τινος, ἐὰν εἶναι διάφορα ἢ ἔννοια τοῦ εὐθέος καὶ τὸ εὐθὺ πρᾶγμα (καὶ εἶναι ὄντως δύο πράγματα), ἄλλη δύναμις κρίνει αὐτήν. Ἡ ψυχὴ λοιπὸν κρίνει εἰς τὰς δύο περιπτώσεις δι' ἄλλης δυνάμεως ἢ διὰ μιᾶς διαφοροτρόπως διακειμένης. Καὶ ἐν γένει, ὅπως ὑπάρχουσι πράγματα χωριστὰ (ἀφῃρημένα) ἀπὸ τῆς ὕλης, οὕτως εἶναι καὶ τὰ τοῦ νοῦ.

9. Δύναταί τις νὰ ἐρωτήσῃ: ἂν ὁ νοῦς εἶναι ἁπλοῦς καὶ ἀπαθὴς καὶ οὐδὲν κοινὸν ἔχῃ μὲ οἱονδήποτε ἄλλο πρᾶγμα, καθὼς λέγει ὁ Ἀναξαγόρας, πῶς δύναται νὰ νοῇ, ἂν ἡ νόησις (τὸ νοεῖν) εἶναι πάθος (πάσχειν) τι; Διότι μόνον καθ' ὅσον ὑπάρχει κοινόν τι μεταξὺ δύο τινῶν φαίνονται, ὅτι τὸ μὲν ποιεῖ, τὸ δ' ἄλλο πάσχει (5).

10. Προσέτι ἐρωτᾶται, ἂν ὁ νοῦς εἶναι καὶ αὐτὸς νοητός (ἀντικείμενον νοήσεως). Ἐὰν εἶναι νοητός, τότε ἢ θὰ ὑπάρχῃ εἰς

---

1) Ἡ σὰρξ αὕτη ἣν βλέπομεν ἢ ἐγγίζομεν, εἶναι αἰσθητή, καθ' ὅσον σύγκειται ἐξ ὑλικῶν στοιχείων.

2) Ἡ σιμότης δὲν εἶναι ἄνευ τῆς ῥινός, διότι εἶναι μορφὴ αὐτῆς.

3) Λογικῶς χωριστή, ὁ νοῦς.

4) Λ. χ. ἡ εὐθεῖα γραμμή.

5) Τὸ κοινὸν τῶν δύο ὅρων εἶναι ἡ ἀναφορὰ ἡ ἑνοῦσα αὐτούς, τῶν ὁποίων ὁ πρῶτος εἶναι ἱκανὸς νὰ δρᾷ ἐπὶ τοῦ δευτέρου, οὗτος δὲ νὰ δέχηται τὴν ἐνέργειαν τοῦ πρώτου, ὧν δυνάμει ὅ,τι εἶναι ὁ πρῶτος ἐνεργείᾳ.

τὰ ἄλλα πράγματα (1), ἐκτὸς ἐὰν εἶναι νοητὸς κατὰ τρόπον διάφορον αὐτῶν καὶ τὸ νοητὸν ἀντικείμενον εἶναι ἓν μόνον πρᾶγμα κατὰ τὸ εἶδος,—ἢ ἄλλως ὁ νοῦς ἔχει μικτήν τινα σύνθεσιν (2), ἡ ὁποία τὸν καθιστᾷ νοητόν, ὅπως τὰ ἄλλα πράγματα (3).

11. Ἀλλὰ «τὸ μὲν πάσχειν κατ' ἀναφορὰν (4) πρὸς κοινὸν στοιχεῖον» ἔχει ἀνωτέρω διακριθῇ καὶ ὁρισθῇ, ὅτι ὁ νοῦς εἶναι τρόπον τινὰ δυνάμει τὰ νοητά, ἀλλὰ πρὶν νὰ νοήσῃ δὲν εἶναι οὐδὲν ἐντελεχῶς, καὶ οὕτω πρέπει νὰ συμβαίνῃ, ὅπως εἰς πινάκιον, εἰς τὸ ὁποῖον τίποτε δὲν ὑπάρχει πραγματικῶς γεγραμμένον. Καὶ τοῦτο ἀκριβῶς συμβαίνει εἰς τὸν νοῦν (5).

12. Καὶ αὐτὸς εἶναι ἀντικείμενον νοήσεως (νοητὸς) καθὼς τὰ ἄλλα νοητὰ πράγματα (6). Διότι εἰς τὰ ἄϋλα ταῦτα ὄντα τὸ νοοῦν ὂν καὶ τὸ νοούμενον εἶναι τὸ αὐτὸ πρᾶγμα. Ἡ θεωρητικὴ ἐπιστήμη (7) καὶ τὸ οὕτως γινωσκόμενον ἀντικείμενον εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτό. Ἀνάγκη ὅμως νὰ ἐξετασθῇ διὰ τίνα αἰτίαν δὲν νοεῖ πάντοτε (8). Ἀλλ' εἰς τὰ πράγματα τὰ ἔχοντα ὕλην ἕκαστον αὐτῶν εἶναι μόνον δυνάμει νοητόν (9), ὥστε εἰς ταῦτα μὲν δὲν εἶναι στοιχεῖον ὁ

---

1) Τὰ νοητά. Ὁ νοῦς νοῶν ἑαυτὸν νοεῖ ἢ δι' ἑαυτοῦ ἢ δι' ἄλλου. Ἐὰν νοῇ δι' ἑαυτοῦ, τότε νοῶν ἄλλα νοητὰ ἀνευρίσκει ἑαυτὸν εἰς ταῦτα, ἅτινα τότε γίνονται αὐτὰ νοοῦντα ἅμα καὶ νοητά.

2) Ἐν ᾗ τὸ ἓν εἶναι τὸ νοοῦν καὶ τὸ ἄλλο εἶναι τὸ νοούμενον.

3) Τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι ὁ νοῦς, ἀλλὰ νοοῦνται μόνον ὑπ' αὐτοῦ.

4) Καθ' ἣν ὁ νοῦς εἶναι δυνάμει ὅ,τι τὰ νοητὰ εἶναι ἐνεργείᾳ.

5) Αἱ τοιαῦται μεταφοραὶ ὑλικῶν σχέσεων εἰς τὰ ὅλως νοητὰ δὲν πρέπει νὰ λαμβάνωνται κατὰ γράμμα, ἄλλως γίνονται παραίτιοι παρεξηγήσεων. Ὁ νοῦς εἶναι δύναμις ἅμα καὶ ἐνέργεια, εἶναι μορφὴ ἅμα καὶ περιεχόμενον.

6) Αἱ ἔννοιαι τοῦ νοῦ, τὰ καθ' ὅλου, καὶ αἱ μαθηματικαὶ ἀφαιρέσεις.

7) Ἤτοι ἡ νόησις, ἥτις θεωρεῖ τὰ ὅλως νοητὰ καὶ ἀπηλλαγμένα παντὸς ὑλικοῦ στοιχείου.

8) Δὲν νοεῖ συνεχῶς (πάντοτε) ὡς ὢν ἁπλῆ δύναμις.

9) Τὸ νοητὸν ὑπάρχει μόνον δυνάμει εἰς τὰ ὑλικὰ ὄντα, ἐνεργείᾳ δὲ ὑπάρχει μόνον ἐν τῷ νῷ.

νοῦς (1), διότι ὁ νοῦς εἶναι δύναμις τῶν πραγμάτων τούτων ἄνευ τῆς ὕλης των, ἐνῷ εἰς αὐτὸν τὸν νοῦν ὑπάρχει τὸ ἀντικείμενον τῆς νοήσεως (2).

---

1) Δὲν εἶναι ὑλικὸς ὁ νοῦς.

2) Ἡ διάνοια λοιπὸν εἶναι δυνάμει τὸ περιεχόμενον τοῦ νοητοῦ ἀντικειμένου, καὶ ἐνεργοῦσα ταυτίζεται πρὸς ἑαυτήν· ἀλλ' ὁ αὐτοσυνειδὼς νοῦς εἶναι οὐσιωδῶς ἐνεργείᾳ τοιοῦτος, ἀφοῦ εἶναι πάντα ἐν ἑαυτῷ. Οὕτως ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι καθαρὸς ἰδεοκρατικὸς καὶ οὐχὶ ἐμπειρικός. Κακῶς δὲ ἐνοήθη ἡ παρομοίωσις τοῦ νοῦ πρὸς βιβλίον, εἰς τὸ ὁποῖον οὐδὲν ἀκόμη ἔχει γραφῆ. Ἡ παθητικότης τοῦ νοῦ σημαίνει μόνον τὴν δύναμιν πρὸ τῆς ἐνεργείας. Ὁ νοῦς δὲν εἶναι βέβαια πρᾶγμά τι αἰσθητόν, δὲν ἔχει τὴν παθητικότητα γραμματείου ἢ χάρτου ἀγράφου. Ὁ νοῦς εἶναι α ὐ τ ὴ ἡ ἐ ν έ ρ γ ε ι α, ἥτις ἄρα δὲν εἶναι ἐξωτερικὴ πρὸς αὐτόν, ὡς συμβαίνει πρὸς τὸν χάρτην. Ἡ παρομοίωσις λοιπὸν περιορίζεται μόνον εἰς τοῦτο: ὅτι ἡ ψυχὴ περιεχόμενον ἔχει μόνον καθ' ὅσον πραγματικῶς ἐνεργεῖ ἡ νόησις. Ἡ ψυχὴ εἶναι τὸ ἄγραφον τοῦτο βιβλίον· τ. ἔ. ἡ ψυχὴ εἶναι δυνάμει πάντα, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἐν ἑαυτῇ ἡ ὁλότης αὕτη· εἶναι ὡς βιβλίον, ὅπερ περιέχει δυνάμει πάντα, ἀλλ' οὐδὲν ἀκόμη ἐνεργείᾳ πρὶν ἢ ἐνεργηθῇ γραφὴ ἐπ' αὐτοῦ. Πρὸ τῆς πραγματικῆς ἐνεργείας οὐδὲν ἀληθῶς ὑπάρχει· ἀλλ' αὐτὸς ὁ νοῦς εἶναι νοητός, ὅπως τὰ νοητὰ ἐν γένει ἀντικείμενα, διότι εἰς τὸ μὴ ἔχον ὕλην (εἰς τὸν νοῦν) τὸ νοοῦν (ὑποκείμενον) καὶ τὸ νοούμενον (ἀντικείμενον) εἶναι τὸ αὐτό. Ἡ θεωρητικὴ ἐπιστήμη καὶ τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς, τὸ ἐπιστητόν, εἶναι τὸ αὐτό. Ἀλλ' εἰς τὸ ἔχον ὕλην ἡ νόησις εἶναι μόνον δυνάμει, οὕτως ὥστε ὁ νοῦς δὲν ἀνήκει εἰς αὐτό, διότι ὁ νοῦς εἶναι δύναμις ἄνευ ὕλης, ἀλλὰ τὸ νοητὸν ὑπάρχει ἐν αὐτῷ. Ὁ νοῦς εἶναι πάντα τὰ νοητὰ ἐν ἑαυτῷ· ἐν ᾧ ἡ φύσις περιέχει μὲν τὴν ἰδέαν, εἶναι ν ο ῦ ς, ἀλλὰ μόνον ἐν δυνάμει, ἐν αὐτῇ ὁ νοῦς δὲν γίνεται πρὸς ἑαυτόν, δὲν γινώσκει ἑαυτόν. Ὁ νοῦς ὅμως δὲν εἶναι ὑλικόν, ἀλλὰ τὸ καθολικόν, ἡ καθολικὴ δύναμις ἄνευ ὕλης καὶ εἶναι ἐνεργείᾳ μόνον ὅταν νοῇ. Ἐκ τούτων εἶναι φανερόν, ὅτι ἡ παρομοίωσις ἐξηγήθη ὅλως ἀντιθέτως πρὸς τὸν νοῦν τοῦ Ἀριστοτέλους. (Ἔγελος Ἱστορ. Φιλοσοφ. σελ. 387).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'

Ὁ νοῦς εἶναι διττός, ὁ μὲν ὡς ὕλη, ὁ δὲ τὸ αἴτιον. — Ὁ ποιητικὸς νοῦς εἶναι ἀπαθὴς καὶ ἀθάνατος. — Ὁ παθητικὸς εἶναι φθαρτός, ἀναγκαῖος ὅμως πρὸς νόησιν.

---

1. Ὅπως εἰς ἅπασαν τὴν φύσιν ὑπάρχει ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ ὕλη (1) εἰς ἕκαστον γένος ὄντων (καὶ τοῦτο εἶναι ὅ,τι εἶναι δυνάμει πάντα ταῦτα τὰ ὄντα), ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸ αἴτιον καὶ τὸ ποιοῦν, διότι πάντα ποιεῖ (ἡ αἰτία), ὁποίαν σχέσιν ἡ τέχνη ἔχει πρὸς τὴν ὕλην οὕτω πρέπει ἀναγκαίως νὰ ὑπάρχωσιν ἐν τῇ ψυχῇ (2) αἱ δύο αὗται διαφοραί. Καὶ τοιοῦτος εἶναι ὁ νοῦς, διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν (3) γίνεται πάντα τὰ πράγματα, ἀφ' ἑτέρου δὲ ποιεῖ πάντα ὡς ἕξις (ἱκανότης) τοιαύτη, ὁποία εἶναι τὸ φῶς. Διότι καὶ τὸ φῶς τρόπον τινὰ τὰ δυνάμει ὄντα χρώματα ποιεῖ ἐνεργείᾳ χρώματα (4). Καὶ οὗτος ὁ νοῦς εἶναι χωριστός (5) καὶ ἀπαθὴς καὶ ἀμιγὴς (μὲ ἄλλο) καὶ κατὰ τὴν οὐσίαν του εἶναι ἐνέργεια.

2. Διότι πάντοτε τὸ ποιοῦν εἶναι ἀνώτερον τοῦ πάσχοντος καὶ ἡ ἀρχὴ (τὸ αἴτιον) εἶναι ἀνωτέρα τῆς ὕλης. Ἡ ἐν ἐνεργείᾳ

---

1) Δὲν ἐννοεῖ τὴν αἰσθητὴν καὶ ἐξωτερικὴν ὕλην. Πᾶν ὃν ἔχει δύο στοιχεῖα, τὴν ὕλην (δύναμιν) καὶ τὸ εἶδος (ἐνέργεια), ὅπερ εἶναι καὶ τὸ αἴτιον (εἰδικόν, καὶ ποιητικὸν καὶ τελικόν). Καὶ ὁ νοῦς εἶναι νοῦς παθητικὸς ὡς ὕλη, καὶ νοῦς ποιητικὸς εἶναι ὡς αἴτιον.

2) Τῇ νοητικῇ ψυχῇ.

3) Ὁ δυνάμει νοῦ γίνεται ἐνεργείᾳ πάντα, ὅσα νοεῖ.

4) Βλέπε Βιβλίον Δεύτερον 71.

5) Οὐχὶ ὑλικῶς, ἀλλὰ νοητῶς.

γνῶσις εἶναι τὸ αὐτὸ μὲ τὸ ἀντικείμενόν της (τὸ ἐπιστητόν). Ἀλλ' ἡ κατὰ δύναμιν ἐπιστήμη εἶναι μὲν χρονικῶς προτέρα ἐν τῷ ἀτόμῳ (1). Ἀπολύτως ὅμως θεωρουμένη δὲν εἶναι προτέρα χρονικῶς. Δὲν εἶναι ὅμως τοιοῦτος ὁ νοῦς ὥστε ἄλλοτε μὲν νοεῖ, ἄλλοτε δὲ δὲν νοεῖ (2). Μόνον ὅταν χωρισθῇ ὁ νοῦς, τότε μόνον εἶναι ὄντως ὅ,τι εἶναι, καὶ οὗτος μόνος εἶναι ἀθάνατος καὶ αἰώνιος. Δὲν ἐνθυμούμεθα δὲ αὐτόν, διότι οὗτος εἶναι ἀπαθής (3). Ὁ παθητικὸς ὅμως νοῦς εἶναι φθαρτὸς (4) καὶ ἄνευ τούτου οὐδεμία ὑπάρχει νόησις (5).

---

1) Ὁ ποιητικὸς νοῦς εἶναι ὑπέρτερος τοῦ παθητικοῦ καὶ λόγῳ χρονικῆς προτερότητος. Ἡ ἐνέργεια εἶναι προτέρα τῆς δυνάμεως, διότι ἡ δύναμις δὲν γίνεται ἐνεργείᾳ τι εἰμὴ δι' αἰτίου ἐνεργείᾳ ὑπάρχοντος, οἷον εἶναι ἡ τέχνη ἢ ἡ φύσις (ἄνθρωπος γεννᾷ ἄνθρωπον).

2) Τοῦτο συμβαίνει μόνον εἰς τὸν παθητικὸν νοῦν.

3) Ἡ μνήμη εἶναι μνήμη εἰκόνων ἢ ἄλλων παθημάτων προτεροχρόνων. Ἀλλ' ὁ ποιητικὸς νοῦς εἶναι ἀπαθὴς καὶ ἀΐδιος, δὲν ἔχει λοιπὸν πρότερον καὶ ὕστερον χρονικῶς.

4) Ὁ παθητικὸς νοῦς διαλύεται καὶ δὲν ὑφίσταται ἐν τῇ νέᾳ ζωῇ, εἰς ἣν εἰσέρχεται ἡ νοοῦσα ψυχή.

5) Πᾶσα γνῶσις εἶναι κατὰ πρῶτον γνῶσις ἄμεσος, δεδομένη, ἐμπειρική, καὶ ὡς τοιαύτη εἶναι ἀτελεστάτη, ἵνα δὲ μεταβληθῇ εἰς ἐπιστημονικὴν γνῶσιν, ἀπαιτεῖται ἡ ἐνέργεια τοῦ ποιητικοῦ νοῦ ἢ τοῦ λόγου, ὅστις τὰς ἐποπτείας καὶ παραστάσεις τοῦ παθητικοῦ νοῦ μετατρέπει εἰς καθαρὰ νοήματα. Οὕτω προέρχεται νέος κόσμος, ὅλως νοερός. Ὁ ποιητικὸς λοιπὸν νοῦς εἶναι πρὸς τὸν παθητικὸν ὡς εἶδος πρὸς ὕλην. Ὁ νοῦς, ὡς παθητικὸς μέν, γίνεται ἢ δέχεται πᾶσαν πραγματικότητα, ὡς ποιητικὸς δὲ δημιουργεῖ πᾶσαν πραγματικότητα, παρέχων αὐτῇ εἶδος λογικόν, νοητόν (διακοσμῶν τὴν ὕλην). Ἡ νόησις καὶ ἡ αἰσθητικὴ ἀντίληψις δὲν εἶναι τὸ αὐτό, ἀλλὰ δὲν εἶναι ὅλως κεχωρισμένα. Ἐν τῇ νοήσει νοοῦμεν ὅ,τι δίδοται δυνάμει ἐν τῇ ἀντιλήψει, ἀλλὰ τὸ ἀντικείμενον τοῦτο τῆς νοήσεως πρέπει πρῶτον νὰ γείνῃ νοητὸν διὰ δημιουργικῆς ἐνεργείας τοῦ νοῦ. Ὁ νοῦς δημιουργεῖ, τὸν κόσμον του εἰς ὅρους ἰδικούς του (τ. ἔ. νοητὸν κόσμον), καὶ ἐπειδὴ τὰ ὑλικά του εἶναι νοήματα, νοεῖ ἑαυτόν, καὶ οὕτως ὑποκείμενον καὶ ἀντικείμενον εἶναι ταὐτά. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐνιαχοῦ φαίνεται δοξάζων, ὅτι πᾶσα ἡ γνῶσις ἡμῶν εἶναι ἐκ τῶν ὑστέρων. Ἐν τοῖς

Ἀναλυτικοῖς ὅμως θεωρεῖ τὰς ὑψίστας ἀρχὰς τῆς γνώσεως ὡς ἀμέσους καὶ ὡς προϋποθέσεις τῆς ἐμμέσου καὶ παραγωγοῦ γνώσεως. Αἱ ἔσχατοι αὗται ἀρχαὶ εἶναι προτάσεις, ὧν τὰ κατηγορούμενα εἶναι δεδομένα ἐν τῷ ὑποκειμένῳ, καὶ εἶναι ἀναγκαίως ἀληθεῖς. Ὁ ἀποδεικτικὸς συλλογισμὸς ὡς προκειμένας ἔχει τὰς ἐσχάτας ταύτας ἀρχὰς τοῦ νοῦ. Τῆς ἐπαγωγῆς ὑπερτέρα εἶναι ἡ ἐξαγωγή, διότι εἶναι ἡ ἑρμηνεία τῶν φαινομένων διὰ τῶν ἐσχάτων ἀρχῶν τῆς γνώσεως καὶ τῆς ὑπάρξεως, ἤτοι διὰ καθολικῶν νόμων καὶ αἰτίων.

Αἱ ἀρχαὶ καὶ τὰ νοητὰ εἴδη εἶναι καὶ ἐν τῷ νῷ καὶ ἐν τοῖς πράγμασιν, ἀνακαλύπτονται δὲ ὑπὸ τοῦ νοῦ ἐν τῷ φαινομενικῷ κόσμῳ. Οὕτως ὁ νοῦς ἀνευρίσκει ἑαυτὸν ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ νοῶν τὸ ἀντικείμενον νοεῖ ἑαυτόν. Ὅπως δὲ τὸ φῶς ποιεῖ ὁρατὰ τὰ χρώματα, οὕτως ὁ νοῦς ποιεῖ νοητὰ τὰ καθόλου εἴδη. Τὸ ὑλικὸν αὐτοῦ, ὅπερ διαπλάσσει ὡς καλλιτέχνης, εἶναι τὸ περιεχόμενον τῆς παραστατικῆς συνειδήσεως. Ἀντίληψις καὶ νόησις συμπληροῦσιν ἀλλήλας· ἡ μὲν νόησις ἀπαιτεῖ τὴν φαντασίαν, ἡ δὲ ἀντίληψις μένει τυφλή, ἐὰν δὲν φωτίζηται καὶ δὲν ἀνυψοῦται εἰς ἔννοιαν ὑπὸ τοῦ νοῦ.

Ὁ ποιητικὸς νοῦς εἶναι τὸ θεῖον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, εἶναι χωριστὸς ἀπὸ τῆς ὀργανικῆς ζωῆς καὶ τρόπον τινὰ εἰσέρχεται εἰς τὸ σῶμα ἔξωθεν. Μὴ ἀνήκων δὲ εἰς τὸν φυσικὸν ὀργανισμόν, δὲν ἀπόλλυται μετ' αὐτοῦ καὶ δὲν εἶναι ἀτομικός, ἀλλ' εἶναι ἀπαθὴς καὶ ἀμιγής, ἀναλλοίωτος καὶ ἀθάνατος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ϛ΄

Ἡ νόησις πρῶτον περὶ τοὺς ἁπλοῦς ὅρους, ἔπειτα δὲ περὶ τὴν σύνθεσιν αὐτῶν.—Ἐν τῇ συνθέσει μόνῃ ὑπάρχει τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ ψεῦδος. —Ἀληθὴς εἶναι μόνον ἡ νόησις τοῦ εἴδους καὶ τῆς οὐσίας, οὐχὶ ἡ τῶν συμβεβηκότων.

---

1. Ἡ νόησις τῶν ἀδιαιρέτων (ἁπλῶν ἐννοιῶν) ἀντικείμενον ἔχει ταῦτα, ἐκ τῶν ὁποίων δὲν γεννᾶται ψεῦδος. Διότι εἰς ἐκεῖνα μόνα εὑρίσκεται καὶ τὸ ψεῦδος καὶ τὸ ἀληθές, τὰ ὁποῖα εἶναι σύνθεσις νοημάτων εἰς μίαν ἑνότητα (1). Καθὼς εἶπεν ὁ Ἐμπεδοκλῆς «Οὕτω πολλῶν ὄντων κεφαλαὶ ἐβλάστησαν ἄνευ αὐχένων» καὶ ἔπειτα ἡνώθησαν διὰ τῆς φιλίας. Οὕτω καὶ τὰ νοήματα, ἅπερ εἶναι κεχωρισμένα ἑνοῦνται (ὑπὸ τῆς διανοίας). Λ. χ. ἡ ἔννοια τοῦ ἀσυμμέτρου καὶ ἡ τῆς διαμέτρου (2).

2. Ἂν δὲ πρόκειται περὶ πραγμάτων, τὰ ὁποῖα ἦσαν ἢ θὰ εἶναι, ὁ νοῦς ὑπονοεῖ προσέτι τὸν χρόνον καὶ μὲ τὰς ἐννοίας συμπλέκει αὐτόν. Τὸ ψεῦδος δὲ καὶ ἐνταῦθα μόνον ἐν τῇ συνθέσει (3) τῶν ἐννοιῶν ὑπάρχει. Διότι, καὶ ὅτε τις λέγει, ὅτι τὸ λευκὸν δὲν εἶναι λευκόν, συμπλέκων (διὰ συμπλοκῆς) λέγει, ὅτι δὲν εἶναι λευκὸν τὸ λευκόν. Ἀλλὰ δυνατὸν εἶναι νὰ ἐφαρμόσωμεν εἰς πάντα τὴν διαίρεσιν. Δὲν εἶναι ὅμως δυνατὸν ἡ πρότασις, ὁ Κλέων (νῦν)

---

1) Τοιαύτη εἶναι ἡ πρότασις, ἥτις καίτοι ἔχει διάφορα στοιχεῖα εἶναι μία ἑνότης.

2) Διάμετρος νοεῖται ἡ διαγώνιος τοῦ τετραγώνου ἢ καὶ ἡ διάμετρος τοῦ κύκλου. Διότι καὶ ἐκείνη εἶναι ἀσύμμετρος πρὸς τὴν πλευρὰν τοῦ ὀρθογωνίου τριγώνου καὶ ἡ διάμετρος πρὸς τὴν περιφέρειαν. Οὕτως : ἡ διάμετρος εἶναι ἀσύμμετρος εἶναι πρότασις ἀληθής. Ἡ διάμετρος δὲν εἶναι ἀσύμμετρος : εἶναι ψεῦδος.

3) Εἴτε εἰς τὸ παρελθὸν εἴτε εἰς τὸ μέλλον ἀναφέρεται νῦν.

εἶναι λευκός, μόνον νὰ ἦναι ψεῦδος ἢ ἀληθές, ἀλλὰ δυνατὸν τοῦτο νὰ ἐφαρμοσθῇ εἰς τὸ παρελθὸν ἢ τὸ μέλλον. Ἐκεῖνο δὲ ὅπερ ταῦτα κάμνει ἕν, τοῦτο εἶναι ὁ νοῦς ὁ συμπλέκων ἕκαστον πρᾶγμα.

3. Ἐπειδὴ δὲ τὸ ἀδιαίρετον νοεῖται διττῶς, ὡς δυνάμει ἀδιαίρετον καὶ ἐνεργείᾳ ἀδιαίρετον, οὐδὲν ἐμποδίζει τὸν νοῦν, ὅταν νοῇ τὸ μῆκος (ἔκτασιν) (1), νὰ τὸ νοῇ ἀδιαίρετον, διότι τὸ μῆκος εἶναι ἀδιαίρετον ἐνεργείᾳ (2) καὶ νὰ τὸ νοῇ ἐν χρόνου στιγμῇ ἀδιαιρέτῳ (3). Διότι ὁ χρόνος εἶναι διαιρετὸς καὶ ἀδιαίρετος ὡς ἡ ἔκτασις. Δὲν δύναταί τις λοιπὸν νὰ εἴπῃ τί ἐννοεῖ ὁ νοῦς εἰς ἕκαστον ἥμισυ χρονικῆς διαιρέσεως. Διότι τὸ ἥμισυ, ἂν μὴ ἐνεργείᾳ διαιρεθῇ τὸ ὅλον, δὲν ὑπάρχει εἰμὴ δυνάμει (4). Νοῶν ὅμως χωριστὰ ἕκαστον ἀπὸ τὰ ἡμίση διαιρεῖ συνάμα καὶ τὸν χρόνον. Τότε δὲ ὁ χρόνος ἀντιστοιχεῖ ἐν τῇ διαιρέσει του πρὸς δύο διάφορα μήκη (5). Ἐὰν ὅμως ὁ νοῦς νοῇ τὸ ἀντικείμενον ὡς ὅλον συγκείμενον ἐκ δύο μερῶν, τὸ αὐτὸ ποιεῖ καὶ πρὸς τὸν χρόνον τὸν ἀναφερόμενον εἰς τὰ δύο μέρη.

4. Οὐχὶ ὅμως τὸ κατὰ ποσὸν ἀδιαίρετον (6), ἀλλὰ τὸ κατ' εἶδος (νοερῶς) ἀδιαίρετον νοεῖ ὁ νοῦς ἐν ἀδιαιρέτῳ στιγμῇ χρόνου καὶ διὰ ἀδιαιρέτου μέρους (7) τῆς ψυχῆς. Ποιεῖ δὲ τοῦτο κατὰ συμβεβηκὸς καὶ οὐχὶ καθόσον τὸ δι' οὗ νοεῖ καὶ ὁ χρόνος καθ' ὃν νοεῖ εἶναι διαιρετά, ἀλλὰ μόνον καθ' ὅσον εἶναι ἀδιαίρετα.

---

1) Ἡ ἔκτασις δύναται νὰ διαιρῆται, ἀλλ' ἐφ' ὅσον δὲν διαιρεῖται, ἡ συνέχεια αὐτῆς δύναται νὰ παριστάνηται ὡς ἀδιαίρετος καὶ ὡς ἑλότης εἰς τὰ ὄμματα τῆς διανοίας.

2) Μὴ διῃρημένη.

3) Ὁ νοῦς νοεῖ τὸ μῆκος ὡς ἀδιαίρετον ὑλικῶς καὶ χρονικῶς.

4) Τὸ μῆκος, καίτοι ἀδιαίρετον ἐνεργείᾳ, εἶναι ὅμως διαιρετὸν δυνάμει.

5) Ὁ νοῦς νοεῖ τὸ μῆκος (τὴν γραμμὴν) ὡς ἓν καὶ νοεῖ οὐχὶ τοῦτο μὲν εἰς τὸν ἥμισυν χρόνον, τοῦτο δὲ εἰς ἄλλον ἥμισυν χρόνον, διότι οὕτω θὰ εἶναι δύο μήκη καὶ οὐχὶ ἓν μῆκος, διαιρῶν δὲ τὸ μῆκος εἰς μήκη θὰ διῄρει καὶ τὸν χρόνον.

6) Τὸ ὑλικὸν ὂν εἶναι διαιρετὸν ποσοτικῶς οὐχὶ κατὰ τὸ εἶδός του, ὅπερ εἶναι ἓν καὶ ἀδιαίρετον.

7) Ἐνεργείας ἢ δυνάμεως.

Διότι καὶ εἰς ταῦτα ὑπάρχει τι ἀδιαίρετον (1), ἀλλ' οὐχὶ ἴσως ὡς χωριστὸν ὄν, τὸ ὁποῖον κάμνει ἕνα τὸν χρόνον καὶ ἓν τὸ μῆκος. Καὶ τοῦτο ἀληθεύει ὁμοίως περὶ παντὸς συνεχοῦς, εἴτε ἐν χρόνῳ εἴτε ἐν μήκει (τόπῳ).

5. Ἡ δὲ στιγμὴ καὶ πᾶν τὸ ἐκ διαιρέσεως προερχόμενον (2) καὶ πᾶν τὸ οὕτως ἀδιαίρετον (3) (ὡς ἡ στιγμὴ) ἐκφράζονται ὡς στέρησίς τινος (4). Καὶ ὅμοια δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν περὶ τῶν ἄλλων· π. χ. πῶς γνωρίζομεν τὸ κακὸν ἢ τὸ μέλαν; Τὰ γνωρίζομεν τρόπον τινὰ διὰ τῶν ἐναντίων αὐτῶν (5).

6. Πρέπει δὲ ἡ γνωρίζουσα ψυχὴ νὰ εἶναι δυνάμει τὰ γνωριζόμενα πράγματα καὶ ταῦτα ν' ἀνάγωνται ἐν αὐτῇ εἰς ἑνότητα. Ἐὰν ὅμως αἴτιόν τι δὲν ἔχῃ ἐναντίον (6), γινώσκει αὐτὸ ἑαυτὸ καὶ εἶναι ἐν ἐνεργείᾳ καὶ χωριστόν. (7)

7. Ἀπόφανσίς τις λέγει τι κατά τινος ἄλλου, ὡς ἡ κατάφασις, καὶ εἶναι πάντοτε ἢ ἀληθὴς ἢ ψευδής. Ἀλλ' ὁ νοῦς δὲν εἶναι πάντοτε ἀληθής, ἀλλὰ μόνος ὁ νοῶν τὸ τί εἶναι, τὴν οὐσίαν τοῦ πράγματος, καὶ οὐχὶ ὁ νοῶν τὸ τί κατηγορεῖται κατά τινος (8). Καὶ καθὼς εἶναι ἀληθὴς ἡ ὅρασις, ὅταν βλέπῃ τὸ ἰδιάζον εἰς αὐτὴν ἀντικείμενον, ὅτι ὅμως τὸ λευκὸν ἀντικείμενον εἶναι ἄν-

---

1) Τὸ εἶδος εἰς τὸ ὑλικὸν ὄν, καὶ ἡ συνέχεια εἰς τὸν χρόνον.

2) Οἷα ἡ γραμμή, ἣν ὁρίζει: μῆκος ἄνευ πλάτους, καὶ ἡ ἐπιφάνεια, ἣν ἐπίσης στερητικῶς ὁρίζει: μῆκος καὶ πλάτος ἄνευ βάθους.

3) Ὅπως ἡ στιγμή, ἥτις εἶναι ἀδιαίρετος δυνάμει καὶ ἐνεργείᾳ.

4) Ἡ μὲν στιγμὴ δὲν ἔχει μῆκος οὔτε πλάτος οὔτε βάθος, ἡ γραμμὴ δὲν ἔχει μῆκος καὶ βάθος, ἀλλὰ κλπ.

5) Τὸ κακὸν γινώσκεται διὰ τοῦ ἐναντίου του, τοῦ ἀγαθοῦ, τὸ μέλαν διὰ τοῦ λευκοῦ, οὕτω δὲ καὶ τὰ ἁπλᾶ καὶ ἀδιαίρετα.

6) Εἰς τὸ ὁποῖον δὲν λείπει ἓν τῶν ἐναντίων, ἵνα νοῇ τὸ ἕτερον (ἑπομένως) ὅπερ νοεῖ καὶ γινώσκει τὰ δύο ἐναντία συνάμα.

7) Τοιοῦτος εἶναι ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου.

8) Διότι οὕτω γίνεται συμπλοκή, εἰς ἣν δύναται νὰ συμβῇ ἀπάτη.

θρωπός τις ἢ ὄχι, τοῦτο δὲν εἶναι πάντοτε ἀληθές, οὕτω συμβαίνει καὶ εἰς τὰ ἄνευ ὕλης ὄντα (1).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'

Ἐν τῷ νῷ ἡ ἐνέργεια προτέρα τῆς δυνάμεως.— Ὁ νοῦς διώκων ἢ φεύγων τὰ πράγματα καταφάσκει ἢ ἀποφάσκει.— Αἱ εἰκόνες τῆς φαντασίας εἶναι πρὸς τὸν νοῦν ὅ,τι τὰ αἰσθήματα πρὸς τὴν αἴσθησιν. —Τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ ψεῦδος εἶναι πρὸς τὸν νοῦν ὅ,τι τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν.— Περὶ τῆς ἀφαιρετικῆς δυνάμεως τοῦ νοῦ.— Μαθηματικά. (2)

1. Ἡ κατ' ἐνέργειαν ἐπιστήμη (γνῶσις) εἶναι τὸ αὐτὸ μὲ τὸ γινωσκόμενον πρᾶγμα, ἡ δὲ κατὰ δύναμιν ἐπιστήμη εἶναι μὲν χρονικῶς προτέρα τῆς ἐνεργείᾳ εἰς τὸ αὐτὸ ἄτομον, ἀπολύτως ὅμως οὐδὲ κατὰ χρόνον εἶναι προτέρα. Διότι πάντα τὰ γινόμενα γίνονται ἀπὸ ὄν, ὅπερ ὑπάρχει ἐνεργείᾳ, πραγματικῶς (3). Φαίνεται δὲ ὅτι τὸ αἰσθητὸν ἀντικείμενον κάμνει ἐνεργὸν τὴν αἰσθητικὴν δύναμιν, ἥτις εἶναι ἀκόμη ἐν δυνάμει. Ἀλλ' οὔτε πάσχει οὔτε μεταβάλλεται ἡ αἴσθησις, καὶ διὰ τοῦτο εἶναι εἶδος κινήσεως αὕτη διάφορον τοῦ συνήθους. Διότι ἡ κίνησις εἶναι ἡ ἐνέργεια τοῦ ἀτελοῦς, ἡ δὲ κυρίως ἐνέργεια εἶναι ἄλλο τι, εἶναι ἡ ἐνέργεια τοῦ τετελεσμένου (4).

---

1) Ὁμοίως βλέπομεν τὴν ἀλήθειαν εἰς πάντα τὰ ἄϋλα, τὰ εἴδη δηλ. καὶ τὰ νοητά.

2) Τὸ κεφάλαιον τοῦτο ἔχει πολλὰ τὰ ἀσυνάρτητα, φαίνεται δὲ ὅτι συγκρίνει τὸν θεωρητικὸν καὶ τὸν πρακτικὸν νοῦν.

3) Οὕτως ἡ ἐπιστήμη ἔρχεται τῷ μαθητῇ ἐκ διδασκάλου κατέχοντος καὶ διδάσκοντος ἢ ἐφαρμόζοντος αὐτήν.

4) Τὸ τετελεσμένον δὲν χρήζει πλέον κινήσεως, ἵνα φθάσῃ εἰς τὸ τέλος του, εἰς τὴν τελειότητά του, ἀλλ' ἐνεργεῖ ἄλλως.

2. Τὸ αἰσθάνεσθαι λοιπὸν τὰ πράγματα εἶναι ὅμοιον μὲ τὸ ὀνομάζειν (1) καὶ μὲ τὸ νοεῖν αὐτὰ ἁπλῶς. Ἀλλ' ὅταν τὸ αἴσθημα εἶναι ἡδὺ (2) ἢ λυπηρόν, ἡ ψυχὴ τρόπον τινὰ καταφάσκουσα ἢ ἀποφάσκουσα ἐπιδιώκει ἢ ἀποφεύγει αὐτό. Καὶ τὸ νὰ αἰσθάνηται ἡδονὴν ἢ λύπην (3) δηλοῖ ἐνέργειαν τοῦ αἰσθητικοῦ κέντρου σχετικὴν πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἢ τὸ κακὸν καθὸ τοιαῦτα. Καὶ ἡ ἐνεργείᾳ δὲ φυγὴ (τοῦ κακοῦ) καὶ ἡ ἐνεργείᾳ ἐπιθυμία (τοῦ ἀγαθοῦ) εἶναι τὸ αὐτὸ μὲ τὴν λύπην καὶ τὴν ἡδονήν. Καὶ τὸ ὀρεκτικὸν καὶ τὸ φευκτικὸν (μέρος) δὲν εἶναι διάφορα οὔτε μεταξύ των οὔτε ἀπὸ τοῦ αἰσθητικοῦ, διαφέρουσι δὲ μόνον κατὰ τὸν τρόπον τοῦ εἶναι.

3. Εἰς δὲ τὴν διανοητικὴν ψυχὴν (4) αἱ εἰκόνες τῆς φαντασίας εἶναι ὅπως τὰ αἰσθήματα εἶναι εἰς τὴν αἴσθησιν. Ὅταν δὲ ἀποφανθῇ καταφατικῶς ἢ ἀρνητικῶς ὅτι τὸ πρᾶγμα (5) εἶναι ἀγαθὸν ἢ κακόν, ἐκεῖνο μὲν ἐπιδιώκει, τοῦτο δὲ ἀποφεύγει. Διὰ τοῦτο οὐδέποτε νοεῖ ἡ ψυχὴ ἄνευ εἰκόνος. Ὅπως ὁ ἀὴρ κάμνει τοιοῦτον ἢ τοιοῦτον ἀποτέλεσμα ἐπὶ τῆς κόρης, καὶ αὐτὴ πάλιν κάμνει ἄλλο ἀποτέλεσμα, οὕτω καὶ ἡ ἀκοή (6), ἀλλὰ τὸ ἔσχατον κέντρον ἢ μέσον τῆς αἰσθήσεως εἶναι μία μόνη δύναμις (7), τῆς

---

1) Χωρὶς νὰ καταφάσκωμεν ἢ νὰ ἀρνώμεθα τὴν ὕπαρξιν ἢ τὰ προσόντα αὐτῶν (ἁπλοῦν αἴσθημα).

2) Δεύτερος βαθμὸς τοῦ αἰσθητικοῦ (συναίσθημα).

3) Τρίτος βαθμὸς τοῦ αἰσθητικοῦ (ὁρμὴ πρὸς ἐνέργειαν), ὅτε ἡ ἁπλῆ ἔννοια μεταβάλλεται εἰς κρίσιν, λαμβάνει θεωρητικῶς τὴν μορφὴν καταφάσεως ἢ ἀρνήσεως, πρακτικῶς δὲ τὴν τῆς διώξεως ἢ φυγῆς. Ἐκεῖ ἔχομεν ἀλήθειαν ἢ ψεῦδος, ἐδῶ δὲ ἀγαθὸν ἢ κακόν.

4) Ἐξακολουθεῖ τὴν σύγκρισιν νοῦ καὶ αἰσθήσεως.

5) Οὐχὶ πλέον ἐξωτερικόν τι, ἀλλ' εἰκὼν τὴν ὁποίαν ἡ ψυχὴ ἔχει ἐν ἑαυτῇ.

6) Αἱ εἰκόνες εἶναι πρὸς τὸν νοῦν ὅ,τι αἱ μεταβολαὶ τῆς κόρης εἶναι πρὸς τὴν ὅρασιν, καὶ ὅ,τι αἱ τοῦ ὠτὸς εἶναι πρὸς τὴν ἀκοήν. Αἱ εἰκόνες μεσολαβοῦσιν ὡς διάμεσα, ὅπως ἡ κόρη ἢ τὸ οὖς.

7) Εἶναι ἡ κοινὴ αἴσθησις, ἡ συνενοῦσα ἁπάσας τὰς ἀντιλήψεις καὶ ὁρῶσα ἐπὶ τῶν αἰσθημάτων ὡς ὁ νοῦς ἐπὶ τῶν εἰκόνων.

ὁποίας τὸ εἶναι ἔχει πολλοὺς τρόπους ἐκφράσεως (τὸ αὐτὸ καὶ περὶ τῶν εἰκόνων σχετικῶς πρὸς τὴν νόησιν).

4. Πῶς δὲ διακρίνει ἡ ψυχὴ τὴν διαφορὰν τοῦ γλυκέος καὶ τοῦ θερμοῦ, εἴπομεν καὶ πρότερον, δέον δὲ καὶ νῦν νὰ εἴπωμεν τὰ ἑξῆς: εἶναι δηλαδὴ ἑνωτική τις ἀρχή, ἥτις εἶναι ὡς ἔσχατον ὅριον (1). Αἱ ἀποφάνσεις αὐτῆς ἀνάγονται εἰς ἑνότητα διὰ τῆς ἀναλογίας καὶ τῆς ἀριθμητικῆς ἀναφορᾶς καὶ σχετίζονται πρὸς ἀλλήλας, ὅπως τὰ ἐξωτερικὰ πράγματα (γλυκύ, θερμόν). Ὁ νοῦς εἶναι πρὸς τὰ φαντάσματα ὡς ἡ κοινὴ αἴσθησις εἶναι πρὸς τὰ διάφορα αἰσθήματα, τὰ ὁποῖα ἑνώνει. Οὐδόλως δὲ διαφέρει τὸ νὰ ἐρωτῶμεν πῶς ἡ ψυχὴ διακρίνει τὰ ὅμοια (γλυκύ, θερμόν), ἢ πῶς τὰ ἐναντία· λ. χ. λευκὸν καὶ μέλαν (ὁμογενῆ, ἤτοι χρώματα). Ἔστω ὅτι τὸ Α τὸ λευκὸν εἶναι πρὸς τὸ Β τὸ μέλαν, ὅπως ἡ ἔννοια Γ πρὸς τὴν Δ καὶ ἀντιστρόφως· ἐὰν τώρα αἱ ἔννοιαι Γ, Δ εἶναι εἰς ἓν μόνον ἀντικείμενον, θὰ εἶναι οὕτω πρὸς ἀλλήλας (ἐν τῷ νῷ), καθὼς καὶ τὰ Α, Β πρὸς ἄλληλα, ἤτοι θὰ εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα, ἀλλ' ὁ τρόπος τοῦ εἶναι αὐτῶν δὲν θὰ εἶναι ὁ αὐτός. Καὶ ἡ συμπλοκὴ Γ Δ εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν Α Β. Ὁ αὐτὸς συλλογισμὸς θὰ γίνῃ καὶ ἂν τὸ μὲν Α εἶναι τὸ γλυκύ, τὸ δὲ Β τὸ λευκόν (2).

5. Ἡ νοητικὴ λοιπὸν ψυχὴ νοεῖ τὰ εἴδη (3) εἰς τὰς εἰκόνας τῆς φαντασίας, καὶ ἐπειδὴ ἐν ταύταις τρόπον τινὰ ὁρίζει αὐτὴ τί πρέπει νὰ ἐπιδιώκῃ καὶ τί νὰ φεύγῃ, καὶ ὅταν ἔτι δὲν εἶναι

---

1) Ὅπως ἡ κοινὴ αἴσθησις εἶναι ὡς κέντρον ἢ ὅριον, ἔνθα συγχέονται αἱ διάφοροι αἰσθήσεις, οὕτω καὶ ὁ νοῦς εἶναι τὸ ὅριον, ἔνθα συνενοῦνται αἱ διάφοροι εἰκόνες ἢ παραστάσεις.

2) Διὰ τούτων ὁ Ἀριστοτέλης φαίνεται ἐξηγῶν, ὅτι, ὅπως αἱ ποιότητες συμπλέκονται ἓν τινι πράγματι καὶ ἀποτελοῦσιν ἐνιαῖόν τι ἀντικείμενον, οὕτως ὑποκειμενικῶς ἀποτελοῦσι μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ἢ σύλληψιν. Κατὰ τὴν σημασίαν εἶναι αἱ αὐταί, διαφέρουσι δὲ μόνον κατὰ τὸν τρόπον τῆς ὑπάρξεως.

3) Τὰ ὁποῖα ἡ αἴσθησις ἀμέσως ἀντιλαμβάνεται.

παρὸν τὸ αἴσθημα, κινεῖται εἰς ἐνέργειαν, ὅταν κατέχηται ὑπὸ τῶν φαντασμάτων. Λ. χ. αἰσθανόμενός τις ὅτι δαυλὸς εἶναι ἀνημμένος (1) καὶ διὰ τῆς κοινῆς αἰσθήσεως (2) βλέπων ὅτι οὗτος κινεῖται, καταλαμβάνει (3) ὅτι ὑπάρχει πλησίον ἐχθρός. (4)

6. Ἄλλοτε δὲ διὰ τῶν ἐν τῇ ψυχῇ φαντασμάτων ἢ νοημάτων (5) ὁ νοῦς ὡς νὰ ἔβλεπε τὰ πράγματα διανοεῖται καὶ ἀποφασίζει τὰ μέλλοντα ἀναφορικῶς πρὸς τὰ παρόντα. Καὶ ὅταν εἴπῃ ἐκεῖ (ἐν τῷ κόσμῳ τῶν εἰκόνων), ὅτι τὸ πρᾶγμα εἶναι ἡδὺ ἢ λυπηρόν, ἐνταῦθα (ἐν τῷ κόσμῳ τῶν πραγμάτων) φεύγει ἢ ἐπιδιώκει αὐτό, καὶ ἐν γένει πράττει. Καὶ τὸ ἄνευ πράξεως, ἤτοι τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ ψεῦδος, ἀνήκουσιν εἰς τὸ αὐτὸ γένος μὲ τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν, διαφέρουσι δὲ μόνον κατὰ τὸ ὅτι ἐκεῖνα εἶναι ἀπόλυτα, ταῦτα δὲ εἶναι πρός τι ἄτομον ἀγαθὰ ἢ κακά (σχετικά).

7. Τὰ δὲ κατ' ἀφαίρεσιν λεγόμενα (6) ὁ νοῦς τὰ νοεῖ καθὼς ὅταν νοῇ τὴν σιμότητα (7)· καθὸ σιμότητα δὲν τὴν νοεῖ χωριστὰ ἀπὸ τὴν ῥῖνα, καθὸ ὅμως κοιλότητα, ἐὰν τὴν νοῇ ἐνεργείᾳ, τὴν νοεῖ ἄνευ τῆς σαρκός, εἰς τὴν ὁποίαν εἶναι ἡ κοιλότης. Οὕτω καὶ τὰ μαθηματικὰ ὄντα, ὅταν ὁ νοῦς νοῇ αὐτά, τὰ νοεῖ κεχωρισμένα, καίτοι δὲν εἶναι καθ' ἑαυτὰ κεχωρισμένα ἀπὸ τῶν σωμάτων.

8. Ἐν γένει ὁ ἐνεργείᾳ νοῦς, ὅταν νοῇ τὰ πράγματα, εἶναι αὐτὰ τὰ πράγματα. Ἀλλ' ἆρά γε δύναται ὁ νοῦς, μὴ ὢν αὐτὸς κεχωρισμένος ἀπὸ μεγέθους (τοῦ σώματος), νὰ νοῇ τὰ κεχωρισμένα ἢ ὄχι; Περὶ τούτου θὰ ἐξετάσωμεν ὕστερον.

---

1) Πρῶτος βαθμός, ἡ ὄψις.

2) Δεύτερος βαθμός, ἡ κοινὴ αἴσθησις γνωρίζουσα τὴν κίνησιν.

3) Τρίτος βαθμός, ὁ νοῦς.

4) Τὸν ὁποῖον δέον ν' ἀποφύγῃ, καὶ ὁ νοῦς ἀποφασίζει ν' ἀποφύγῃ.

5) Οὐχὶ πλέον διὰ τῶν εἰκόνων παρόντων ἀντικειμένων.

6) Τὴν γραμμήν, ἐπιφάνειαν κλπ., τὰ ὁποῖα νοοῦνται ἄνευ τῶν φυσικῶν σωμάτων, τῶν ὁποίων εἶναι πέρατα.

7) Σιμὴ λέγεται ἡ ἀνασεσυρμένη καὶ κοίλη ῥίς, τοὐναντίον δὲ λέγεται γρυπή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Συγκεφαλαίωσις τῶν περὶ τῆς αἰσθητικῆς καὶ τῆς νοητικῆς ψυχῆς λεχθέντων. — Ἡ ψυχὴ εἶναι τρόπον τινὰ τὰ ὄντα. — Φύσις τοῦ νοητοῦ καὶ τοῦ ἀφῃρημένου. — Τὸ ἔργον τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς φύσεως. — Ἄνευ εἰκόνων ὁ νοῦς δὲν νοεῖ.

---

1. Τώρα δὲ συγκεφαλαιώσαντες τὰ λεχθέντα περὶ ψυχῆς, λέγομεν πάλιν, ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι τρόπον τινὰ πάντα τὰ ὄντα. Διότι πάντα τὰ ὄντα εἶναι ἢ αἰσθητὰ ἢ νοητά (1)· καὶ ἡ μὲν ἐπιστήμη εἶναι τρόπον τινὰ τὰ ἐπιστητὰ (νοητά), ἡ δὲ αἴσθησις εἶναι τὰ αἰσθητά.

2. Πρέπει δὲ νὰ ἐξετάσωμεν πῶς τοῦτο εἶναι δυνατόν. Ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ αἴσθησις διαιροῦνται ἑκάστη κατὰ τὰ πράγματα (τὰ ἀντικείμενα αὐτῶν), ἡ μὲν δυνάμει (2) κατὰ τὰ ἐν δυνάμει ὄντα πράγματα, ἡ δὲ οὖσα ἐνδελεχείᾳ κατὰ τὰ ἐν ἐντελεχείᾳ ὄντα πράγματα. Τὸ αἰσθητικὸν δὲ καὶ τὸ ἐπιστημονικὸν μέρος τῆς ψυχῆς εἶναι δυνάμει αὐτὰ τὰ πραγματικὰ ἀντικείμενα, τοῦτο μὲν τὸ ἐπιστητόν, ἐκεῖνο δὲ τὸ αἰσθητὸν ἀντικείμενον. Ἀναγκαίως ἄρα ἡ ψυχὴ εἶναι ἢ αὐτὰ τὰ πράγματα ἢ τὰ εἴδη αὐτῶν. Αὐτὰ μὲν τὰ πράγματα δὲν εἶναι βεβαίως ἡ ψυχή, διότι οὐχὶ ὁ λίθος (ἡ ὕλη), ἀλλὰ τὸ εἶδος εἶναι ἐν τῇ ψυχῇ. Ὥστε ἡ ψυχὴ εἶναι καθὼς ἡ χείρ. Διότι καὶ ἡ χεὶρ εἶναι τὸ ὄργανον τῶν ἄλλων ὀργάνων, καὶ

---

1) Καὶ ἑπομένως ψυχικά.

2) Ὅταν ἡ αἴσθησις ἢ ὁ νοῦς εἶναι μόνον δυνάμει, δὲν αἰσθάνονται οὔτε νοοῦσι πράγματι τὰ ὄντα. Ταῦτα λοιπόν, καθὸ αἰσθητὰ καὶ νοητά, δὲν εἶναι τότε, εἰμὴ δυνάμει.

ὁ νοῦς εἶναι τὸ εἶδος τῶν (νοητῶν) εἰδῶν (1) καὶ ἡ αἴσθησις τὸ εἶδος τῶν αἰσθητῶν.

3. Ἐπειδὴ ὅμως ἐκτὸς τῶν αἰσθητῶν μεγεθῶν (τῶν ἐχόντων ἔκτασιν) οὐδὲν πρᾶγμα ὑπάρχει κεχωρισμένον, ὡς ὑποτίθεται (2)· ἄρα τὰ νοητὰ εἶναι εἰς τὰ αἰσθητὰ εἴδη· λέγω δὲ νοητὰ τὰ κατ' ἀφαίρεσιν λεγόμενα καὶ ὅσα εἶναι ἕξεις καὶ πάθη (ἰδιότητες καὶ μεταβολαὶ) τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων. Καὶ διὰ τοῦτο ἡ ψυχή, ἐὰν δὲν ἠσθάνετο, οὐδὲν ἀπολύτως ἤθελε μάθει ἢ ἐννοήσει· καὶ ὅταν θεωρῇ τι, ἀνάγκη εἶναι νὰ θεωρῇ καὶ εἰκόνα τινὰ τῆς φαντασίας. Διότι αἱ εἰκόνες εἶναι εἶδος αἰσθημάτων, ἀλλ' ἄνευ ὕλης. Εἶναι δὲ ἡ φαντασία διάφορος ἀπὸ τὴν κατάφασιν καὶ τὴν ἄρνησιν· διότι μία συμπλοκὴ ἐννοιῶν εἰς κρίσιν (3) εἶναι τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ ψεῦδος. Ἀλλὰ κατὰ τί διαφέρουσιν αἱ πρῶται ἔννοιαι (4), ὥστε νὰ μὴ συγχέωνται μὲ τὰς εἰκόνας τῆς φαντασίας; Βεβαίως αἱ ἔννοιαι αὗται δὲν εἶναι εἰκόνες, ἀλλὰ καὶ δὲν εἶναι ἄνευ εἰκόνων.

---

1) Ὁ νοῦς εἶναι πρὸς τὰ αἰσθητὰ εἴδη, τὰ ὁποῖα δέχεται ἡ αἴσθησις, ὅ,τι ἡ αἴσθησις εἶναι πρὸς τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα, τῶν ὁποίων δέχεται τὸ εἶδος.

2) Τὰ εἴδη δὲν εἶναι χωριστά. Ὁ Πλάτων ὅμως ἐδίδασκεν ὅτι αἱ ἰδέαι ἔχουσι χωριστὴν ὕπαρξιν.

3) Ἥτις εἶναι ἔργον τοῦ νοῦ.

4) Τὰ πρῶτα νοήματα τοῦ νοῦ, τὰ ἁπλᾶ καὶ ἀδιαίρετα, χρονικῶς εἶναι ὕστερα τῶν εἰκόνων, ἀφοῦ εἶναι αὗται ἀναπόσπαστα ἀπὸ τῶν εἰκόνων. Κατ' οὐσίαν ὅμως τὰ νοήματα εἶναι ὑπέρτερα τῶν εἰκόνων, ὅσῳ ὁ νοῦς εἶναι ὑπέρτερος τῆς φαντασίας καὶ τῆς αἰσθήσεως. Τὰ νοήματα εἶναι ἐνέργειαι τοῦ νοῦ περὶ τὰς ὑποκειμένας εἰκόνας. Αἱ εἰκόνες καθ' ἑαυτὰς δὲν εἶναι οὔτε ἀληθεῖς, οὔτε ψευδεῖς. Ἀλήθεια καὶ ψεῦδος ἀνήκει μόνον εἰς τὰς κρίσεις ἢ εἰς εἰκόνα, ὅταν κατηγορῆταί τι κατ' αὐτῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Περὶ τῆς κατὰ τόπον κινήσεως.—Περὶ τῶν μερῶν τῆς ψυχῆς.—Αἰτία τῆς κινήσεως ὁ νοῦς καὶ ἡ ὄρεξις ὁμοῦ.

---

1. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ψυχὴ τῶν ζῴων ὁρίζεται διὰ δύο δυνάμεων, ἤτοι διὰ τῆς κριτικῆς (ἥτις εἶναι ἔργον τῆς διανοίας) καὶ τῆς αἰσθήσεως (1) καὶ ἀφ' ἑτέρου διὰ τῆς κατὰ τόπον κινήσεως (2), περὶ μὲν τῆς αἰσθήσεως καὶ τοῦ νοῦ ἀρκοῦσι τὰ εἰρημένα, περὶ δὲ τῆς κινητικῆς δυνάμεως θὰ ἐξετάσωμεν : τί ἄρά γε μέρος τῆς ψυχῆς δύναται νὰ εἶναι ; εἶναι μέρος αὐτῆς χωριστὸν ὑλικῶς ἢ νοερῶς, ἢ ὁλόκληρος ἡ ψυχή (κινεῖ) ; Καὶ ἂν εἶναι μέρος τι, εἶναι τοῦτο ἰδιαίτερον καὶ διάφορον ἀπὸ τῶν συνήθως λεγομένων καὶ τὰ ὁποῖα ἔχομεν πραγματευθῆ, ἢ εἶναί τι ἐκ τούτων τῶν μερῶν ;

2. Ἀλλὰ ἐγείρεται εὐθὺς ἡ ἐρώτησις : κατὰ ποίαν ἔννοιαν πρέπει νὰ λέγωμεν ὅτι ἡ ψυχὴ ἔχει μέρη, καὶ πόσα ἔχει ; Διότι φαίνεται τρόπον τινὰ ὅτι εἶναι ἄπειρα τὰ μέρη, καὶ ὅτι δὲν εἶναι μόνον ἐκεῖνα τὰ ὁποῖά τινες λέγουσι (3) διορίζοντες αὐτά, τὸ λογιστικόν, τὸ θυμικὸν καὶ τὸ ἐπιθυμητικόν, κατ' ἄλλους δὲ τὸ λογικὸν καὶ τὸ ἄλογον. Διότι συμφώνως πρὸς τὰς διαφοράς (4), κατὰ τὰς ὁποίας κάμνουσι τὰς διαιρέσεις ταύτας, θὰ φανῶσι καὶ ἄλλα μέρη τὰ ὁποῖα ἔχουσιν ἔκτασιν μεγαλυτέραν τούτων, περὶ ὧν καὶ τώρα

---

1) Τὸ κριτικὸν λοιπόν, περιλαμβάνει τὸ αἰσθητικόν, τὸ φανταστικὸν καὶ τὸ διανοητικόν.

2) Περὶ τοῦ θρεπτικοῦ θὰ ὁμιλήσῃ ἔπειτα.

3) Ὁ Πλάτων.

4) Ὁ Πλάτων ὡς βάσιν τῶν διαιρέσεων τούτων τῆς ψυχῆς ἐλάμβανε τὰς χρείας τοῦ σώματος.

ἔχομεν εἴπει· ἤτοι τὸ θρεπτικόν, ὅπερ ὑπάρχει καὶ εἰς τὰ φυτὰ καὶ εἰς ὅλα τὰ ζῷα, καὶ τὸ αἰσθητικόν, ὅπερ δὲν δύναταί τις εὐκόλως νὰ κατατάξῃ οὔτε ὡς ἄλογον, οὔτε ὡς λογικόν.

3. Προσέτι ὑπάρχει τὸ φανταστικὸν μέρος, ὅπερ κατὰ μὲν τὸν τρόπον τοῦ εἶναι διαφέρει πάντων τῶν ἄλλων, ἀλλὰ μὲ ποῖον τῶν μερῶν τούτων εἶναι τὸ αὐτὸ ἢ διάφορον εἶναι πολὺ δύσκολον νὰ εἴπῃ τις, ἂν ὑπολαμβάνῃ ὅτι τὰ μέρη τῆς ψυχῆς εἶναι χωρισμένα ἀπ' ἀλλήλων. (1) Πρὸς τούτοις ὑπάρχει τὸ ὀρεκτικόν, τὸ ὁποῖον καὶ κατὰ τὸν λόγον καὶ κατὰ τὴν δύναμιν αὐτοῦ φαίνεται ὅτι εἶναι διάφορον πάντων τῶν ἄλλων. Ἀλλ' εἶναι ἄτοπον νὰ τὸ ἀποσπάσωμεν ἀπ' αὐτῶν. Διότι καὶ ἡ βούλησις γεννᾶται εἰς τὸ λογικὸν μέρος, καὶ ἡ ἐπιθυμία καὶ τὸ πάθος ὑπάρχει εἰς τὸ ἄλογον. Ἀλλ' ἐὰν ἡ ψυχὴ εἶναι τρία μέρη χωριστά, ἡ ὄρεξις θὰ εἶναι εἰς ἕκαστον αὐτῶν.

4. Καὶ τώρα περὶ οὗ πρόκειται ὁ λόγος, ἐρωτῶμεν: τί εἶναι τὸ κινοῦν κατὰ τόπον τὸ ζῷον ; Τὴν μὲν κίνησιν, ἥτις συνίσταται εἰς αὔξησιν καὶ μείωσιν καὶ ἥτις ὑπάρχει εἰς πάντα τὰ ζῷα, φαίνεται ὅτι τὸ κινοῦν αὐτὴν εἶναι αἱ δυνάμεις αἱ ὑπάρχουσαι εἰς πάντα, ἡ γεννητικὴ καὶ ἡ θρεπτική· περὶ δὲ τῆς ἀναπνοῆς καὶ τῆς ἐκπνοῆς καὶ περὶ ὕπνου καὶ ἐγρηγόρσεως θὰ ἐξετάσωμεν ὕστερον, διότι καὶ ταῦτα ἔχουσι πολλὰς δυσκολίας.

5. Ἀλλὰ περὶ τῆς τοπικῆς κινήσεως πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν ποῖον εἶναι τὸ αἴτιον τὸ δίδον τὴν κίνησιν, καθ' ἣν τὸ ζῷον πορεύεται. Ὅτι μὲν τοῦτο δὲν εἶναι ἡ θρεπτικὴ δύναμις, εἶναι φανερόν· διότι ἡ κίνησις αὕτη, ἡ πορεία γίνεται πάντοτε πρὸς σκοπόν τινα καὶ ὁμοῦ μὲ φαντασίαν τινὰ ἢ ὄρεξιν. Διότι οὐδὲν ὂν κινεῖται, ἐὰν δὲν ἐπιθυμῇ ἢ ἐὰν δὲν ἀποφεύγῃ τι, ἐκτὸς ἐὰν διὰ βίας ἐξωτερικῆς κινῆται. Ἄλλως καὶ αὐτὰ τὰ φυτὰ θὰ ἠδύναντο νὰ κινῶνται, καὶ θὰ εἶχον ὄργανόν τι κατάλληλον πρὸς τὴν κίνησιν ταύτην. (2)

---

1) Ὁ Πλάτων θέτει τὸ λογιστικὸν εἰς τὴν κεφαλήν, τὸν θυμὸν εἰς τὸ στῆθος καὶ τὴν ἐπιθυμίαν εἰς τὸ ὑπογάστριον.

2) Ἂν ἡ θρέψις ἦτο ἡ αἰτία τῆς τοπικῆς κινήσεως, ἔπρεπε καὶ τὰ φυτὰ νὰ κινῶνται, διότι καὶ αὐτὰ τρέφονται.

6. Ὁμοίως δὲ οὔτε ἡ αἰσθητικὴ δύναμις (κινεῖ τοπικῶς)· διότι ὑπάρχουσι πολλὰ ζῷα, τὰ ὁποῖα ἔχουσι μὲν αἴσθησιν, ἀλλὰ μένουσι διαρκῶς ἀκίνητα. Ἂν λοιπὸν ἡ φύσις τίποτε δὲν κάμνῃ ματαίως (ἀσκόπως), ἀλλὰ καὶ οὐδέποτε στερεῖ τι ἐκ τῶν ἀναγκαίων, ἐκτὸς εἰς τὰ ἀνάπηρα καὶ ἀτελῆ ὄντα. Ἀλλὰ τὰ ζῷα περὶ ὧν πρόκειται εἶναι τὰ τέλεια, οὐχὶ δὲ ἀνάπηρα. Ἀπόδειξις τελειότητος εἶναι τὸ ὅτι δύνανται νὰ γεννῶσιν (ὅμοια) καὶ νὰ ἀκμάζωσι καὶ ἀποθνήσκωσιν, ὥστε ἔπρεπε νὰ ἔχωσι καὶ τὰ ὄργανα πορείας.

7. Ἀλλὰ προσέτι οὔτε ἡ συλλογιστικὴ δύναμις οὔτε ὁ ὀνομαζόμενος νοῦς (1) εἶναι ὁ κινῶν τοπικῶς. Διότι ὁ μὲν θεωρητικὸς νοῦς δὲν νοεῖ κανὲν ἐξ ἐκείνων, τὰ ὁποῖα μέλλουσι νὰ πραχθῶσιν, οὐδὲ λέγει τι περὶ ἐκείνου, ὅπερ δέον νὰ ἀποφεύγωμεν ἢ νὰ ἐπιδιώκωμεν, ἐνῷ ἡ κίνησις ἀνήκει εἰς τὸ ὂν τὸ φεῦγον ἢ ἐπιδιῶκον πρᾶγμά τι. Τοὐναντίον, ὅταν θεωρῇ τις πρᾶγμά τι, ὁ νοῦς οὐδὲ τότε ἐπιτάσσει νὰ διώκωμεν ἢ νὰ φεύγωμεν αὐτό, λ.χ. πολλάκις διανοεῖταί τι τρομερὸν ἢ ἡδὺ πρᾶγμα, ἀλλὰ δὲν διατάττει νὰ τὸ φοβώμεθα, ἡ καρδία ὅμως κινεῖται, ἂν δὲ τὸ πρᾶγμα εἶναι εὐάρεστον, ἄλλο ὄργανον κινεῖται.

8. Προσέτι δὲ καὶ ὅταν προστάττῃ ὁ νοῦς καὶ λέγῃ ἡ διάνοια νὰ ἀποφεύγῃ ἢ νὰ ἐπιζητῇ τίς τι, δὲν κινεῖται, ἀλλὰ πράττει κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν του, ὡς ὁ ἀκρατής. Καὶ γενικῶς βλέπομεν ὅτι ἐκεῖνος, ὅστις γνωρίζει τὴν ἰατρικήν, δὲν θεραπεύει (πάντοτε), διότι κάτι ἄλλο παρὰ τὴν ἰατρικὴν δύναται νὰ ἐνεργῇ, σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιστήμην. (2) Ἀλλ' ἀκόμη οὔτε ἡ ὄρεξις εἶναι ἡ ἀρχὴ ἡ κυρία (3) τῆς κινήσεως ταύτης· διότι οἱ ἐγκρατεῖς, ἂν καὶ ὀρέγονται καὶ ἐπιθυμοῦσι, δὲν πράττουσιν ὅμως ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἐπιθυμοῦσιν, ἀλλ' ὑπακούουσιν εἰς τὸν νοῦν.

---

1) Ὅστις μόνον ἔργον ἔχει τὸ νοεῖν.

2) Οὐχὶ ἡ ἐπιστήμη ἀλλ' ἡ φύσις θεραπεύει. Ἡ ἐπιστήμη ἐξηγεῖ τὰς ἀρχὰς καὶ τοὺς νόμους τῆς ἐνεργείας τῆς φύσεως.

3) Οὔτε ἡ ὄρεξις οὔτε ὁ λόγος κεχωρισμένοι, ἀλλὰ μόνον ἡνωμένοι (ἡ λογικὴ ὄρεξις) εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως [τοῦ πράττειν] ἐν τοῖς ἀνθρώποις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Τὸ κινοῦν τὸ ζῷον εἶναι ἡ ὄρεξις, ἥτις περιλαμβάνει τὴν βούλησιν καὶ τὸν νοῦν. Τὴν ὄρεξιν κινεῖ τὸ ὀρεκτὸν ἀντικείμενον. Τοῦτο εἶναι τὸ πρῶτον κινοῦν, τὸ κινοῦν, ὅπερ, ἀκίνητον αὐτό, κινεῖ τὸ ἄλλο.

---

1. Φαίνεται (1) λοιπόν, ὅτι δύο εἶναι τὰ κινοῦντα τὸ ζῷον, ἡ ὄρεξις ἢ ὁ νοῦς, ἐὰν ὑποτεθῇ ὅτι καὶ ἡ φαντασία εἶναι νόησίς τις (2), διότι πολλὰ ἄλλα, ἐναντία τῆς λογικῆς γνώσεως (3), ἐπακολουθοῦσιν εἰς τὰς εἰκόνας τῆς φαντασίας, καὶ εἰς τὰ ἄλογα ζῷα δὲν ὑπάρχει μὲν νόησις καὶ συλλογισμός, ἀλλ' ὅμως ὑπάρχει ἡ φαντασία. (4) Ἄρα μόνα τὰ δύο ταῦτα δύνανται νὰ κινῶσι τοπικῶς, ὁ νοῦς καὶ ἡ ὄρεξις.

2. Νοῦν δὲ λέγω ἐδῶ τὸν συλλογιζόμενον χάριν σκοποῦ τινος, καὶ ἀφορῶντα εἰς τὴν πρᾶξιν νοῦν, ὅστις διαφέρει ἀπὸ τὸν θεωρητικόν, διότι ἔχει ἠθικὸν σκοπόν. (5) Καὶ πᾶσα ὄρεξις ἔχει σκοπόν τινα, τὸ δὲ πρᾶγμα τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ὄρεξις γίνεται ἀρχὴ τῆς κινήσεως. Ὁ τελικὸς σκοπὸς εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς πράξεως (6). Ὥστε

---

1) Τὸ πρῶτον αἴτιον τῆς κινήσεως εἶναι τὸ ἀντικείμενον τῆς ὀρέξεως, τὸ ὀρεκτὸν πρᾶγμα.

2) Οὐχὶ νοῦς, ἀλλ' ἐνέργεια τοῦ νοῦ.

3) Διότι, ὡς εἶπεν ἀνωτέρω, ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου οὐδὲν δύναται νὰ συλλάβῃ ἄνευ εἰκόνος.

4) Ἥτις ἀναπληροῦσα τὸν νοῦν γεννᾷ τὴν κίνησιν.

5) Οὗτος εἶναι ὁ ἐπιτακτικὸς λόγος (φρόνησις ἐπιτακτική. Ἠθ. Νικομ., VI 102.) Ὁ θεωρητικὸς λόγος ἀντικείμενον ἔχει τὴν ἀναγκαίαν ἀλήθειαν, ὁ δὲ πρακτικὸς τὸ ἐνδεχόμενον καὶ αἱρετόν.

6) Τὸ τέλος τῆς πράξεως εἶναι ἐλατήριον ἢ ἀφετηρία.

εὐλόγως αὗται αἱ δύο δυνάμεις, ἡ ὄρεξις καὶ ὁ πρακτικὸς νοῦς φαίνεται ὅτι εἶναι αἰτίαι τῆς κινήσεως. Διότι τὸ ἀντικείμενον τῆς ὀρέξεως (τὸ ὀρεκτὸν) κινεῖ ἡμᾶς, διὰ τούτου δὲ καὶ ἡ διάνοια κινεῖ, διότι τὸ ὀρεκτὸν εἶναι ἡ ἀρχὴ αὐτῆς.

3. Καὶ ἡ φαντασία δέ, ὅταν κινῇ τὸ ζῷον, δὲν τὸ κινεῖ ἄνευ ὀρέξεως. Οὕτω λοιπὸν ἓν εἶναι τὸ αἴτιον τῆς κινήσεως τῆς ὀρεκτικῆς δυνάμεως, τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς. Διότι, ἂν ὑπῆρχον δύο αἴτια κινήσεως, ὁ νοῦς καὶ ἡ ὄρεξις, θὰ παρῆγον κίνησιν κατὰ κοινήν τινα ἰδέαν. Ἀλλ' ὅμως ὁ μὲν νοῦς ἀληθῶς δὲν φαίνεται ὅτι κινεῖ ἄνευ τῆς ὀρέξεως. Διότι καὶ ἡ βούλησις εἶναι ὄρεξις (1) καὶ ὅταν τὸ ἔμψυχον κινῆται κατὰ συλλογισμόν τινα κινεῖται καὶ κατὰ βούλησιν. Ἡ ὄρεξις ὅμως κινεῖ εἰς πράξεις καὶ ἐναντίον τοῦ λόγου (2), διότι ἡ ἐπιθυμία εἶναι (3) ὄρεξίς τις.

4. Ὁ νοῦς λοιπὸν πάντοτε εἶναι ὀρθός, ἡ ὄρεξις ὅμως καὶ ἡ φαντασία εἶναι ἄλλοτε ὀρθαί, ἄλλοτε δὲ οὐχὶ ὀρθαί. Διὰ τοῦτο τὸ ὀρεκτὸν ἀντικείμενον πάντοτε κινεῖ εἰς πράξεις καὶ εἶναι ἢ τὸ (πραγματικὸν) ἀγαθὸν (4) ἢ τὸ φαινόμενον ὡς ἀγαθὸν (5) καὶ οὐχὶ πᾶν ἀγαθὸν (6) ἀλλὰ μόνον τὸ ἀγαθὸν τὸ πρακτόν (ὅπερ δέον νὰ πράττηται), τὸ πρακτὸν δὲ τοῦτο ἀγαθὸν εἶναι τὸ δυνάμενον νὰ εἶναι ἄλλως παρ' ὅ,τι εἶναι (7).

5. Εἶναι λοιπὸν φανερόν, ὅτι ἡ δύναμις τῆς ψυχῆς ἡ καλουμένη ὄρεξις εἶναι ἡ αἰτία τῆς κινήσεως εἰς πρᾶξιν (8), ἀλλὰ κατὰ τοὺς ἀναλύοντας τὰ μέρη τῆς ψυχῆς, ἐὰν ἀναλύωσι καὶ χωρίζωσι

---

1) Ἡ βούλησις εἶναι ὄρεξις διανοητικὴ ἢ ὀρθὴ ἢ μετὰ λόγου.

2) Καὶ διὰ τοῦτο ὄρεξις καὶ λόγος δὲν παράγουσι κίνησιν κατὰ κοινὴν μορφήν.

3) Ζωηρὰ ὄρεξις.

4) Ὅπερ κινεῖ τὸν νοῦν.

5) Ὅπερ κινεῖ τὴν ἐπιθυμίαν καὶ τὸν θυμόν.

6) Δὲν εἶναι τὸ ἀπόλυτον καὶ τὸ ἀΐδιον ἀγαθόν.

7) Εἶναι τὸ μερικὸν ἀγαθόν, ὅπερ δύναται νὰ γίνῃ καὶ νὰ μὴ γίνῃ, καὶ εἶναι ἀγαθὸν πρός τινα καὶ οὐχὶ πάντοτε ἀγαθόν.

8) Ἐν τῇ ψυχῇ· πρώτη δὲ αἰτία εἶναι τὸ ὀρεκτόν.

κατὰ τὰς δυνάμεις αὐτῆς γίνονται πάμπολλα μέρη, τὸ θρεπτικόν, τὸ αἰσθητικόν, τὸ νοητικόν, τὸ βουλευτικὸν καὶ τὸ ὀρεκτικόν· ταῦτα δὲ διαφέρουσι μεταξύ των περισσότερον παρὰ τὸ ἐπιθυμητικὸν καὶ τὸ θυμικόν.

6. Καίτοι δὲ ὀρέξεις δύνανται νὰ εἶναι ἐναντίαι πρὸς ἀλλήλας, ὡς συμβαίνει, ὅταν εἶναι ἐναντία ὁ λόγος καὶ αἱ ἐπιθυμίαι (1), γίνεται τοῦτο μόνον εἰς τὰ ὄντα τὰ ὁποῖα ἔχουσι τὸ αἴσθημα τοῦ χρόνου. Διότι ὁ μὲν νοῦς διατάττει νὰ ἀνθιστάμεθα διὰ τὸ μέλλον (διὰ τὰ ἐπακόλουθα), ἡ δὲ ἐπιθυμία ἀποβλέπει εἰς τὸ παρόν(2), διότι εἰς ταύτην φαίνεται τὸ παρὸν εὐάρεστον (ἡ στιγμιαία ἡδονὴ) ὡς τὸ ἀπολύτως εὐάρεστον καὶ ὡς τὸ ἀπολύτως ἀγαθόν, διότι δὲν βλέπει τὸ μέλλον. Διὰ ταῦτα κατ'εἶδος (4) μὲν εἶναι μία ἡ ἀρχὴ ἡ κινοῦσα, ἤτοι τὸ ὀρεκτικὸν μέρος καθὸ ὀρεκτικόν. Ἀριθμητικῶς ὅμως πολλαὶ κινητικαὶ δυνάμεις δύνανται νὰ εἶναι ἐν αὐτῇ. Ἀλλὰ πρῶτον πάντων τῶν κινούντων εἶναι τὸ ὀρεκτὸν ἀντικείμενον, διότι τοῦτο, χωρὶς νὰ κινῆται, κινεῖ καθ' ὅσον νοεῖται ἢ συλλαμβάνεται ὑπὸ τῆς φαντασίας. Κατ' ἀριθμὸν ὅμως τὰ κινοῦντα εἰς πρᾶξιν, ὀρεκτὰ καὶ ὀρεκτικά, εἶναι περισσότερα (5).

7. Ἐπειδὴ δὲ τρεῖς ὅροι διακρίνονται, πρῶτον τὸ κινοῦν, δεύτερον τὸ ὄργανον, δι' οὗ τοῦτο κινεῖ, καὶ τρίτον τὸ κινούμενον πρᾶγμα, ἐκ τούτων τὸ μὲν κινοῦν εἶναι διττόν, ἀφ' ἑνὸς μὲν εἶναι ἓν στοιχεῖον ἀκίνητον, ἐξ ἄλλου δὲ εἶναι ἓν στοιχεῖον κινοῦν καὶ κινούμενον. Καὶ τὸ μὲν ἀκίνητον κινοῦν εἶναι τὸ πρακτέον ἀγαθόν, τὸ δὲ κινοῦν καὶ κινούμενον εἶναι ἡ ὀρεκτικὴ δύναμις, διότι

---

1) Καὶ ἀνωτέρω ἐρρήθη : Καθ' ὅσον ἡ ὄρεξις γεννᾶται ἐκ τοῦ λόγου, ἢ τοῦ θυμικοῦ, ἢ τῆς ἐπιθυμίας, ἐμφανίζεται ὑπὸ τρεῖς ἐνεργείας.

2) Μόνος ὁ ἄνθρωπος ἔχει συνείδησιν τοῦ χρόνου κατὰ τὰς τρεῖς διαστάσεις, τὰ ἄλλα δὲ ζῷα κατὰ συμβεβηκὸς αἰσθάνονται τὸν χρόνον, αἰσθανόμενα πρότερα παθήματα.

3) Πρέπει πρῶτον νὰ νοήσῃ τις ἢ νὰ παραστήσῃ ἑαυτῷ ἀντικείμενον, ἵνα ἔπειτα ὀρεχθῇ αὐτοῦ.

4) Ἀντιθέτως πρὸς τὸ κατ' ἀριθμόν.

5) Οὕτω πηγὴ τῆς ὀρέξεως εἶναι ὁ νοῦς ἢ ἡ αἴσθησις ἢ ἡ φαντασία.

τὸ ὂν τὸ ὀρεγόμενον κινεῖται καθ' ὅσον ὀρέγεται, καὶ ἡ ὄρεξις εἶναι μία κίνησις καθ' ὅσον εἶναι ἐνέργεια (τοῦ ὀρεκτικοῦ). Τὸ δὲ κινούμενον εἶναι τὸ ζῷον· τὸ ὄργανον δέ, δι' οὗ κινεῖ ἡ ὄρεξις, τοῦτο εἶναι ὄργανον σωματικόν (ἡ καρδία κλπ.). Ἀλλὰ περὶ τούτου θὰ ἐξετάσωμεν ὅταν καὶ τὰς κοινὰς σώματος καὶ ψυχῆς λειτουργίας θὰ θεωρήσωμεν.

8. Τώρα δὲ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν κεφαλαιωδῶς, ὅτι ἡ κίνησις εἶναι ὀργανικὴ ἐκεῖ ὅπου εἶναι ἓν ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος, ὡς εἰς τὸν γιγγλυμόν. (1) Διότι εἰς ἕνα γιγγλυμὸν τὸ κυρτὸν καὶ τὸ κοῖλον εἶναι τὸ ἓν μὲν τέλος, τὸ δὲ ἄλλο εἶναι ἀρχή. Καὶ διὰ τοῦτο τὸ μὲν μένει ἀκίνητον, τὸ δὲ κινεῖται, καὶ ἐνῷ εἶναι νοητῶς ταῦτα διακεκριμένα, πραγματικῶς εἶναι ἀχώριστα. Διότι πᾶσαι αἱ κινήσεις γίνονται δι' ἀπώσεως καὶ ἕλξεως. Καὶ πρέπει διὰ τοῦτο ἓν σημεῖον νὰ μένῃ ἀκίνητον, ὅπως εἶναι τὸ κέντρον ἐν τῷ κύκλῳ, καὶ ἐκ τούτου νὰ ἀρχίζῃ ἡ κίνησις (2).

9. Ἐν γένει λοιπόν, ὡς εἴπομεν, τὸ ζῷον δύναται νὰ κινῇ ἑαυτὸ μόνον καθ' ὅσον εἶναι ὀρεκτικόν (ἔχει ὄρεξιν), ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ ἔχῃ ὄρεξιν ἄνευ φαντασίας, πᾶσα δὲ φαντασία εἶναι ἢ λογικὴ ἢ αἰσθητική, (3) Ταύτης δὲ μετέχουσι καὶ τὰ ἄλλα ζῷα καὶ ὁ ἄνθρωπος (4).

---

1) Γιγγλυμὸς λέγεται, ὡς γνωστόν, ἡ διάρθρωσις τῶν ὀστῶν, καθ' ἣν τὸ μέλος κινεῖται κατὰ μίαν διεύθυνσιν, ὡς εἶναι ἡ τοῦ ἀγκῶνος καὶ τῆς κνήμης.

2) Οὕτω καὶ ἐν τῷ ζῴῳ ἀνάγκη νὰ μένῃ τι ἐν τῷ μέσῳ καὶ ἀπὸ τούτου νὰ γίνηται ἡ κίνησις τῶν μερῶν.

3) Ἡ αἰσθητικὴ ὑπάρχει καὶ εἰς τὰ ἄλογα ζῷα, ἡ δὲ λογικὴ μόνον εἰς τοὺς ἀνθρώπους, οἵτινες ἀντεξετάζουσι διαφόρους παραστάσεις καὶ κρίνουσι ποία εἶναι ἡ προτιμοτέρα. Ὁ νοῦς εἶναι τὸ ἀκίνητον, ὅπερ κινεῖ καὶ ὠθεῖ. Τὸ ὀρεκτὸν ἀντικείμενον ἕλκει τὴν ὄρεξιν

4) Ὁ λόγος ἢ ὁ νοῦς καθ' ὅσον ἐνεργεῖ ἐν τῷ κύκλῳ τῆς γνώσεως λέγεται θεωρητικός, ἐνεργῶν δ' ἐν τῷ κύκλῳ τῆς ἠθικότητος λέγεται πρακτικός. Ἔργον τοῦ μὲν θεωρητικοῦ εἶναι νὰ κρίνῃ μεταξὺ ἀληθείας καὶ ψεύ-

δους, τοῦ δὲ πρακτικοῦ μεταξὺ ἀγαθῶν καὶ κακῶν. Ἐκεῖνος γινώσκει μόνον, οὗτος κρίνει, σταθμίζει, ἐκτιμᾶ, βουλεύεται, ἀποφασίζει καὶ προστάττει. Ἡ ἀρετὴ τούτου εἶναι ἡ φρόνησις, ἀντικείμενον δὲ τὰ πρακτὰ ἀγαθά, τὰ καθ' ἕκαστον, ἀντιθέτως πρὸς τὸν θεωρητικόν, ὅστις ἀντικείμενον ἔχει τὰ καθ' ὅλου, τὰς ἀρχὰς καὶ τοὺς νόμους. Ὁ πρακτικὸς λόγος καὶ τὰ προστάγματα αὐτοῦ εἶναι ἀχώριστα ἀπὸ τῆς βουλήσεως. Ὡς νομοθετικὴ δύναμις οὗτος ὁδηγεῖ καὶ φωτίζει τὴν βούλησιν, ἤτοι τὴν πρὸς τὸ ἀγαθὸν προσπάθειαν, ἧς κατωτάτη μορφὴ εἶναι ἡ ὁρμή, ὑψίστη δὲ ἡ λογικὴ ὄρεξις. Τὰ συστατικὰ στοιχεῖα τῆς ἠθικῆς βουλήσεως εἶναι ὁ πρακτικὸς λόγος ἢ νοῦς καὶ ἡ ὄρεξις, Τῆς ὀρέξεως ἢ ἐπιθυμίας συστατικὰ στοιχεῖα εἶναι: 1) παράστασίς τις ἢ γνῶσις, «τὸ ὀρεκτικὸν οὐκ ἄνευ φαντασίας»· 2) συναίσθημα ἡδονῆς ἢ ἄλγους· 3) προσπάθεια ἢ ἐνέργεια. Ἡ ὄρεξις περιέχει αἵρεσιν ἢ φυγήν, τὸ ἀντικείμενον δ' αὐτῆς εἶναι τὸ ἐλατήριον τῆς πράξεως. Ἀλλ' ὅπως μόνος ὁ λόγος δὲν γεννᾷ πρᾶξιν, οὕτως ἡ ἐπιθυμία μόνη δὲν εἶναι λογικὴ καὶ ἠθική. Διὰ τοῦτο ὁ Ἀριστοτέλης ὁρίζει τὴν προαίρεσιν ὄρεξιν διανοητικὴν ἢ νοῦν ὀρεκτικόν, ὁρίζει δηλ. ὅτι ἡ ἠθικὴ βούλησις εἶναι σύνθετος ἐκ λόγου καὶ ὀρέξεως. Καὶ ὁ λόγος ἐνταῦθα ἐνεργεῖ ἐν μορφῇ πρακτικοῦ συλλογισμοῦ, οὗ τὸ συμπέρασμα εἶναι ἐπιτακτικόν· λ. χ. «πάντες οἱ πολῖται ὀφείλουσι νὰ ὑπακούωσι τοῖς νόμοις». Ἐγὼ εἶμαι πολίτης, ἄρα ὀφείλω κλπ. Ἐκ τῶν ὅρων τοῦ συλλογισμοῦ τούτου, οὐχὶ ὁ μείζων καὶ γενικός, ἀλλ' ὁ ἐλάσσων, ἡ μερικὴ ἔννοια εἶναι ἡ κινοῦσα εἰς πρᾶξιν· ὁ λόγος, δι' ὃν ὑπακούω τοῖς νόμοις, εἶναι ὅτι ἐγὼ εἶμι πολίτης (Ὅρα τὸ τέλος τοῦ ἑπομένου κεφαλαίου).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ΄

Περὶ ἀτελῶν ζῴων.— Καὶ αὐτὰ ἔχουσι φαντασίαν αἰσθητικήν, ἀόριστον δὲ αἰτίαν κινήσεως.— Βούλησις καὶ λόγος.

---

1. Πρέπει δὲ νὰ ἐξετάσωμεν καὶ περὶ τῶν ἀτελῶν ζῴων (1) ποῖον εἶναι τὸ αἴτιον τὸ κινοῦν τὰ ζῷα, τὰ ὁποῖα μόνην αἴσθησιν ἔχουσι τὴν ἁφήν. Εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχωσι ταῦτα φαντασίαν καὶ ἐπιθυμίαν ἢ οὐχί ; Διότι φαίνεται ὅτι αἰσθάνονται λύπην καὶ ἡδονήν, ἐὰν δὲ ἔχωσι ταῦτα, τότε ἀναγκαίως ἔχουσι καὶ ἐπιθυμίαν (2). Ἀλλὰ φαντασία πῶς δύναται νὰ ὑπάρχῃ εἰς τὰ ζῷα ; Ἢ πρέπει νὰ ἀπαντήσωμεν, ὅτι ὅπως ταῦτα κινοῦνται ἀπροσδιορίστως (3) οὕτω καὶ ἡ δύναμις αὕτη ὑπάρχει μὲν ἐν αὐτοῖς, ἀλλὰ κατὰ τρόπον ἀόριστον ;

2. Ἡ αἰσθητικὴ λοιπὸν φαντασία ὑπάρχει, ὡς εἴπομεν, καὶ εἰς τὰ κατώτερα ζῷα, ἡ βουλευτικὴ ὅμως μόνον εἰς τὰ λογικὰ ζῷα ὑπάρχει. Διότι, τὸ ἂν πρέπει τις νὰ πράξῃ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο, εἶναι ἔργον βεβαίως συλλογισμοῦ· καὶ πρέπει ἀναγκαίως νὰ μετρῇ πάντα μὲ ἓν μέτρον (4), διότι ἐπιδιώκει πάντοτε τὸ μεγαλύτερον ἀγαθόν (5), καὶ οὕτω δύναται ἐκ πολλῶν εἰκόνων ν' ἀποτελῇ μίαν παράστασιν (6). Αἴτιον δὲ τοῦ νὰ νομίζηται, ὅτι τὰ

---

1) Λ. χ. τῶν ζωοφύτων, τῶν μαλακίων κλπ.

2) Ἄρα ἔχουσι καὶ ὄρεξιν ἑπομένως καὶ φαντασίαν.

3) Προδήλως νοεῖ κίνησιν ἐν τῇ ψυχῇ. Τὸ ζῷον αἰσθάνεται μόνον, ὅτι ἀντικείμενόν τι προξενεῖ αὐτῷ ἡδονὴν ἢ λύπην, ἀλλ' οὐδὲν γινώσκει περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου, δι' ὃ πάντα εἶναι ἀδιόριστα ἐν τῷ ζῴῳ.

4) Οἷον εἶναι ἡ ἡδονή, ἢ τὸ συμφέρον ἢ τὸ καθῆκον.

5) Ὁ Ἀριστ. ἀκολουθῶν τὴν ἔννοιαν τοῦ μέτρου λέγει τὸ «μεγαλύτερον».

6) Τὸ λογικὸν ἀντεξετάζει τὰς παραστάσεις πρὸς τὸ μέτρον, κρίνει πολλάκις, καὶ οὕτως ἐκ πολλῶν συμπεραίνεται ἕν, μία ἀπόφασις.

ἀτελῆ ζῷα δὲν ἔχουσι δόξαν (γνώμην), εἶναι τοῦτο, ὅτι δὲν ἔχουσι τὴν δύναμιν νὰ συμπεράνωσιν ἐκ συλλογισμοῦ, ἐν ᾧ ἡ δόξα περιέχει αὐτήν (1).

3. Διὰ τοῦτο ἡ ὄρεξις αὐτῶν δὲν ἔχει τὴν βουλευτικὴν δύναμιν (ἀποφασίζουσαν βούλησιν). Ἀλλ' ἡ ὄρεξις νικᾷ ἐνίοτε τὴν βούλησιν καὶ κινεῖ εἰς πράξεις· ἄλλοτε ὅμως ἡ βούλησις νικᾷ τὴν ὄρεξιν, καὶ πάλιν ὡς (ἀναρριπτομένη) σφαῖρα, ἡ ὄρεξις νικᾷ ὄρεξιν ἄλλην, ὡς ὅταν ἐπικρατῇ ἀκρασία. Ἀλλὰ πάντοτε ἡ ἀνωτέρα (2) δύναμις εἶναι φύσει ἀρχικωτέρα καὶ κινητική. Ὥστε ἡ κίνησις δύναται νὰ λάβῃ τρεῖς διευθύνσεις (3).

4. Τὸ ἐπιστημονικὸν (γνωστικὸν) ὅμως μέρος τῆς ψυχῆς δὲν κινεῖται (4), ἀλλὰ μένει ἀκίνητον. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ μὲν σύλληψις τοῦ καθόλου, ἡ γενικὴ ἔννοια, διαφέρει τῆς συλλήψεως τοῦ καθ' ἕκαστα (τῆς μερικῆς ἐννοίας), διότι ἡ μὲν πρώτη λέγει γενικῶς ὅτι ὁ τοιοῦτος ὀφείλει νὰ πράττῃ ταύτην τὴν πρᾶξιν, ἡ δὲ ὅτι οὗτος ὁ ἀτομικὸς ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ ἐνεργῇ οὕτως (καὶ ἐγ ὼ εἶμαι ἀτομικὸς ἄνθρωπος), αὕτη ἡ μερικὴ ἔννοια κινεῖ, οὐχὶ ἡ καθολικὴ (ἡ γενική). Ἢ ἀμφότεραι συνδυαζόμεναι εἶναι αἴτια κινήσεως, ἀλλ' ἡ μὲν μᾶλλον ὡς ἠρεμοῦσα, ἡ δὲ οὐχὶ ἠρεμοῦσα (5).

---

1) Ἡ πρᾶξις τοῦ ἀλόγου κινεῖται ὑπὸ ἁπλῆς φαντασίας, ἄνευ συλλογισμοῦ, ἄνευ κρίσεως (δόξης). Ἀλλ' ἡ ὄρεξις τοῦ λογικοῦ ζῴου εἶναι καὶ μετὰ δόξης καὶ ἄνευ δόξης, ἀλλὰ διὰ τοῦτο οὐχὶ πᾶσα ὄρεξις εἶναι βούλησις (λογικὴ ὄρεξις).

2) Ἡ νικῶσα.

3) 1ον ὁ λόγος κινεῖ τὴν ὄρεξιν, 2ον ἡ ὄρεξις τὸν λόγον, 3ον ὄρεξις τὴν ὄρεξιν. Ἢ ἄλλως. Ὑπάρχει α') τὸ παράγγελμα τοῦ ἀπαθοῦς νοῦ, ὅπερ ἐνεργεῖ ἐπὶ τῆς ὀρέξεως κίνησιν ὠθιστικήν· β') ὅταν ἀντικείμενόν τι διεγείρῃ τὴν ὄρεξιν καὶ διὰ ταύτης ἐξεγείρεται ὁ νοῦς, ἡ κίνησις εἶναι ἀνάλογος πρὸς ἕλξιν· γ') Ἡ πλήρης κίνησις καταλήγει εἰς πρᾶξιν σωματικῆς ἢ φυσικῆς κινήσεως.

4) Ἡ μερικὴ ἔννοια κινεῖ εἰς πρᾶξιν. Ὅρα Ἠθ. Νικ. VII, 3. 6.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'

Τὸ θρεπτικὸν εἶναι κοινὸν εἰς πάντα τὰ ζῶντα· τὸ δὲ αἰσθητικὸν εἰς μόνα τὰ ζῷα.— Τὸ σῶμα τοῦ ζῴου εἶναι ἀναγκαίως μικτόν.— Τὸ ζῷον δὲν εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἔχῃ πάσας τὰς αἰσθήσεις, ἀλλὰ ἡ ἁφὴ καὶ ἡ γεῦσις εἶναι ἀναγκαῖαι.

---

1. Ἀνάγκη λοιπὸν πᾶν ὄν, τὸ ὁποῖον ἔχει ζωήν, νὰ ἔχῃ τὴν θρεπτικὴν ψυχήν, καὶ νὰ ἔχῃ αὐτὴν ἀπὸ τῆς γεννήσεως μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ. Διότι ἀναγκαίως, πᾶν ὅ,τι ἐγεννήθη, ἔχει αὔξησιν καὶ ἀκμὴν καὶ θάνατον, καὶ ταῦτα εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρξωσιν ἄνευ τροφῆς. Κατ' ἀνάγκην λοιπὸν εἰς πάντα τὰ ὄντα τὰ γεννώμενα καὶ θνήσκοντα ὑπάρχει ἡ θρεπτικὴ δύναμις.

2. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ὑπάρχῃ αἴσθησις εἰς πάντα τὰ ζῶντα. Διότι οὔτε ἐκεῖνα, τῶν ὁποίων τὸ σῶμα εἶναι ἁπλοῦν(1), δύνανται νὰ ἔχωσιν ἁφὴν (οὔτε ἄνευ τῆς ἁφῆς δύναται νὰ ὑπάρχῃ κανὲν ζῷον), οὔτε ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα δὲν δύνανται νὰ δεχθῶσι τὰ εἴδη ἄνευ ὕλης, οὔτε αὐτὰ δύνανται νὰ αἰσθάνωνται (2).

3. Ἀλλὰ τὸ ζῷον εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἔχῃ αἴσθησιν, ἐὰν ἡ φύσις οὐδὲν δημιουργῇ ματαίως (ἀσκόπως). Διότι πάντα τὰ πράγματα τὰ φυσικὰ ὑπάρχουσι χάριν σκοποῦ τινος, ἢ εἶναι συμπτώματα (ὅροι) τῶν ὑπαρχόντων ἕνεκα σκοποῦ τινος. Ἐὰν λοιπὸν πᾶν σῶμα, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ πορεύηται, δὲν εἶχεν αἴσθησιν, θὰ κατεστρέφετο καὶ δὲν θὰ ἔφθανεν εἰς τὸν τελικὸν σκοπὸν τὸν

---

1) Ἡ ἁφὴ ἀπαιτεῖ α') τὴν αἰσθανομένην ψυχήν, β') τὸ αἰσθητὸν σῶμα. Ἢ ἄλλως· ἁπλοῦν εἶναι τὸ σῶμα τὸ ἐξ ἑνὸς μόνου στοιχείου, πυρός, ἀέρος κ.λ. ἀποτελούμενον.

2) Ἀκριβῶς διότι ἡ αἴσθησις εἶναι ἡ δύναμις τοῦ δέχεσθαι τὰ εἴδη ἄνευ τῆς ὕλης.

ὁποῖον ἐπιδιώκει ἡ φύσις (1). Διότι πῶς θὰ τραφῇ τοῦτο ; Τὰ μένοντα ἀκίνητα (τὰ φυτὰ λ.χ.) λαμβάνουσι τὴν τροφήν των ἐκ τοῦ τόπου, ὅπου ἐγεννήθησαν.

4. Δὲν εἶναι ὅμως δυνατὸν σῶμα γεννητὸν καὶ μὴ ὂν ἀκίνητον νὰ ἔχῃ ψυχὴν καὶ νοῦν κριτικόν, ἀλλὰ αἴσθησιν νὰ μὴ ἔχῃ. Ἀλλὰ προσέτι οὐδὲν ὂν ἀγέννητον (2) εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ ἔχῃ αἴσθησιν. Διατί ἄρά γε νὰ μὴ ἔχῃ αὐτήν ; Διότι βεβαίως ἡ ἔλλειψις θὰ ἦτο καλυτέρα ἢ διὰ τὴν ψυχὴν ἢ διὰ τὸ σῶμα. Ἀλλὰ ἐνταῦθα οὔτε τὸ ἓν οὔτε τὸ ἄλλο τούτων εἶναι ἀληθές. Διότι ἡ μὲν ψυχὴ διὰ τοῦτο δὲν θὰ νοῇ περισσότερον, τὸ δὲ σῶμα δὲν θὰ διαρκῇ περισσότερον χρόνον. Ἄρα οὐδὲν σῶμα μὴ μένον ἀκίνητον ἔχει ψυχὴν ἄνευ αἰσθήσεως.

5. Ἀλλὰ προσέτι, ἐὰν τὸ σῶμα ἔχῃ αἴσθησιν, ἀναγκαίως εἶναι ἢ ἁπλοῦν ἢ μικτόν· ἀλλὰ ἁπλοῦν δὲν δύναται νὰ εἶναι, διότι ἄλλως δὲν θὰ ἔχῃ ἁφήν, ἐνῷ ἀναγκαίως πρέπει νὰ ἔχῃ αὐτήν. Τοῦτο δὲ εἶναι φανερὸν ἐκ τῶν ἑξῆς :

6. Ἐπειδὴ τὸ ζῷον εἶναι σῶμα ἔμψυχον, πᾶν δὲ σῶμα εἶναι ἁπτόν, ἁπτὸν δὲ λέγεται τὸ διὰ τῆς ἁφῆς αἰσθητὸν πρᾶγμα, ἀνάγκη καὶ τὸ σῶμα τοῦ ζῴου νὰ ἔχῃ τὴν αἴσθησιν τῆς ἁφῆς (3), ἵνα δύναται τὸ ζῷον νὰ διατηρῆται. Αἱ μὲν ἄλλαι αἰσθήσεις, ἡ ὄσφρησις, ἡ ἀκοή, ἡ ὄψις (4) αἰσθάνονται δι' ἄλλων μεσολαβούντων (ἀέρος, ὕδατος)· ἀλλ' ὅταν τὸ ζῷον ἅπτηται (ἐγγίζῃ) τινός, ἐὰν δὲν ἔχῃ αἴσθησιν, δὲν θὰ δύναται ἄλλα μὲν νὰ φεύγῃ, ἄλλα δὲ νὰ λαμβάνῃ· καί, ἂν συμβαίνῃ τοῦτο, ἀδύνατον θὰ εἶναι νὰ διατηρῆται τὸ ζῷον.

7. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ γεῦσις εἶναι εἶδος ἁφῆς, διότι εἶναι ἡ αἴ-

---

1) Τὸ ζῷον, ἐὰν μὴ εἶχεν αἰσθήσεις, ἵνα διακρίνῃ τὰ ὠφέλιμα καὶ τὰ ἐπιβλαβῆ, καὶ ἵνα κινῆται πρὸς εὕρεσιν τῶν μὲν καὶ ἀποφυγὴν τῶν ἄλλων, δὲν θὰ ἔφθανεν εἰς τὸ τέλος του, δηλ. νὰ γεννᾷ ὅμοια αὐτοῦ ὄντα.

2) Καὶ αὐτὰ τὰ ἀγέννητα καὶ ἀΐδια σωματα, τὰ ἄστρα, ἔχουσι τὴν δύναμιν τῆς αἰσθήσεως (Ἀριστοτ. περὶ Οὐρανοῦ 285 α 29, 292 β 2).

3) Δι' ἧς κρίνει τὰ ὠφελοῦντα καὶ τὰ βλάπτοντα αὐτό.

4) Εἶναι ὠφέλιμοι αἱ αἰσθήσεις αὗται, ἀλλ' οὐχὶ ἀπαραίτητοι ὅσον ἡ ἁφή.

σθησις τῆς τροφῆς, ἡ δὲ τροφὴ εἶναι πρᾶγμα ἁπτόν. Ὁ ἦχος ὅμως καὶ τὸ χρῶμα καὶ ἡ ὀσμὴ δὲν τρέφουσιν, οὔτε φέρουσιν αὔξησιν οὔτε φθοράν, ὥστε ἐξ ἀνάγκης πρέπει ἡ γεῦσις νὰ εἶναι ἁφή τις, διότι εἶναι αἴσθησις ἐκείνου, ὅπερ δύναται νὰ ἅπτηται καὶ νὰ τρέφῃ. Αὗται λοιπὸν εἶναι αἱ αἰσθήσεις (1) αἱ ἀναγκαῖαι εἰς τὸ ζῷον, καὶ εἶναι φανερὸν ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχῃ ζῷον ἄνευ ἁφῆς.

8. Αἱ δὲ λοιπαὶ αἰσθήσεις ὑπάρχουσι μόνον διὰ τὸ ἀγαθὸν τοῦ ζῴου καὶ οὐχὶ εἰς πάντα τὰ ζῷα (2), ἀλλὰ εἴς τινα μόνον, λ. χ. εἰς τὸ πορευτικὸν (περιπατοῦν) ζῷον εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπάρχωσι. Διότι, ἐὰν μέλλῃ νὰ διατηρῆται, οὐ μόνον πρέπει νὰ αἰσθάνηται, ὅταν ἐγγίζῃ τι, ἀλλὰ καὶ μακρόθεν πρέπει νὰ αἰσθάνηται. Τοῦτο δὲ συμβαίνει, ἐὰν διά τινος μεσολαβοῦντος σώματος (3) δύναται νὰ αἰσθάνηται. Διότι ἐκεῖνο μὲν τὸ διάμεσον πάσχει καὶ κινεῖται ὑπὸ τοῦ αἰσθητοῦ ἀντικειμένου, τὸ δὲ αἰσθητήριον ὑπὸ τοῦ διαμέσου.

9. Τῷ ὄντι, ὅπως τὸ αἴτιον τὸ κινοῦν τοπικῶς τι ἐνεργεῖ μέχρι τοῦ νὰ τὸ κάμῃ νὰ μεταβάλλῃ (τόπον), καὶ ὅπως τὸ αἴτιον τὸ ὠθοῦν ἄλλο τι ἐνεργεῖ μέχρι τοῦ νὰ τὸ κάμῃ νὰ ὠθήσῃ ἄλλο τι, καὶ οὕτως ἐξακολουθεῖ ἡ κίνησις διά τινος διαμέσου, καὶ ὅπως τὸ μὲν πρῶτον κινεῖ καὶ ὠθεῖ χωρὶς νὰ ὠθῆται, τὸ δὲ τελευταῖον ὠθεῖται μόνον χωρὶς νὰ ὠθ�ᾖ, καὶ τὰ διάμεσα (πολλὰ δὲ δύνανται νὰ εἶναι τὰ διάμεσα) ὠθοῦσι καὶ ὠθοῦνται, οὕτω συμβαίνει καὶ εἰς τὴν πορείαν τῆς ἀλλοιώσεως (ἐν τῇ αἰσθήσει), πλὴν ὅτι, ἐνῷ ἡ μεταβολὴ γίνεται, μένει τὸ ἀντικείμενον ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ, π. χ. ἐάν τις βυθίσῃ ἀντικείμενόν τι εἰς κηρόν, ὁ κηρὸς κινεῖται μέχρι τόσου (βάθους), ὅσον ἐβυθίσθη τὸ ἀντικείμενον· ὁ λίθος ὅμως οὐδόλως μεταβάλλεται, ἐνῷ τὸ ὕδωρ κινεῖται βαθύτατα, ὁ δὲ ἀὴρ πλεῖστον πάντων δέχεται καὶ μεταδίδει τὴν κίνησιν, ἐὰν διαμένῃ

---

1) Ἡ ἁφὴ καὶ ἡ γεῦσις.

2) Τὰ ζῳόφυτα π.χ. μένοντα ἀκίνητα δὲν ἔχουσι χρείαν τῶν αἰσθήσεων τούτων.

3) Οἷον εἶναι ὁ ἀὴρ ἢ τὸ ὕδωρ.

εἰς καὶ φυλάττῃ τὴν συνέχειαν αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο ἐν τῇ ἀνακλάσει τοῦ φωτὸς καλύτερον εἶναι νὰ ὑπολαμβάνωμεν οὐχὶ (1) ὅτι ἡ ὀπτικὴ εἰκὼν ἐξερχομένη ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ ἀνακλᾶται ὀπίσω εἰς αὐτόν, ἀλλὰ ὅτι ὁ ἀὴρ πάσχει ὑπὸ τοῦ σχήματος καὶ τοῦ χρώματος ἐφ' ὅσον διατηρεῖ τὴν ἑνότητα αὐτοῦ (2), εἶναι δὲ εἰς ἐπὶ λείας ἐπιφανείας. Διὰ τοῦτο πάλιν ὁ ἀὴρ κινεῖ τὴν ὄψιν ὡς ἐὰν τὸ ἐπὶ τοῦ κηροῦ χαραττόμενον σημεῖον διεδίδετο μέχρι τοῦ ἄκρου τοῦ κηροῦ (3).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Οὐδὲν ζῷον δύναται νὰ εἶναι ἐξ ἑνὸς στοιχείου. — Ἡ ἁφὴ συνιστᾷ τὸ ζῷον οὐσιωδῶς. — Μόνον τῶν ἁπτικῶν ποιοτήτων αἱ ὑπερβολαὶ εἶναι ὀλέθριαι εἰς τὸ ζῷον.

---

1. Εἶναι φανερόν, ὅτι τὸ σῶμα τοῦ ζῴου δὲν δύναται νὰ εἶναι ἁπλοῦν· λ. χ. μόνον ἐκ πυρὸς ἢ ἐξ ἀέρος. Τῷ ὄντι ἄνευ μὲν ἁφῆς οὐδεμία ἄλλη αἴσθησις δύναται νὰ ὑπάρξῃ, διότι πᾶν σῶμα ἔμψυχον ἔχει, ὡς εἴπομεν, τὴν αἴσθησιν τῆς ἁφῆς. Τὰ ἄλλα στοιχεῖα, πλὴν τῆς γῆς, δύνανται νὰ γίνωνται ὄργανα αἰσθήσεως. Ἀλλὰ πάντα μὲν τὰ αἰσθητήρια παράγουσιν αἴσθημα διὰ τῶν διαμέσων σωμάτων. Ἡ ἁφὴ ὅμως αἰσθάνεται τὰ πράγματα ἀμέσως ἁπτομένη αὐτῶν καὶ διὰ τοῦτο ἔχει καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο. Καὶ ὅμως καὶ τὰ ἄλλα αἰσθητήρια ὄργανα διὰ τῆς ἁφῆς αἰσθάνονται, ἀλλὰ

---

1) Ὡς ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἐμπεδοκλῆς, ὅστις παρεδέχετο διττὴν ἀπορροὴν ἐκ τοῦ ὄμματος καὶ ἐκ τοῦ αἰσθήματος.

2) Ἐφ' ὅσον διάστημα εἶναι μία συνεχὴς μᾶζα.

3) Ἡ ὀπτικὴ δηλ. εἰκὼν διαχωρεῖ διὰ τῆς μάζης τοῦ ἀέρος μέχρι τοῦ ἀντιθέτου ἄκρου αὐτῆς καὶ οὕτω μεταβαίνει εἰς τὸ ὀπτικὸν ὄργανον, καθ' ὃν τρόπον δύναταί τις νὰ συλλάβῃ τὴν σφραγῖδα μετὰ τοῦ σημείου αὐτῆς διαπερῶσαν διὰ τῆς μάζης τοῦ κηροῦ εἴς τι πρᾶγμα ἱκανὸν νὰ δεχθῇ αὐτήν.

δι' ἄλλου τινὸς διαμέσου, μόνη δὲ αὕτη φαίνεται ὅτι αἰσθάνεται δι' ἀμέσου ἐπαφῆς. Ὥστε τὸ σῶμα τοῦ ζῴου δὲν δύναται ν' ἀποτελῆται ἀποκλειστικῶς ἀπὸ ἓν ἐκ τῶν στοιχείων τούτων, οὔτε ἀποκλειστικῶς δύναται ν' ἀποτελῆται ἐκ γῆς. Διότι ἡ ἁφὴ εἶναι ὡς μέσος τις ὅρος πάντων τῶν ἁπτῶν ἀντικειμένων καὶ τὸ αἰσθητήριον ὄργανον αὐτῆς δύναται νὰ δεχθῇ οὐ μόνον τὰς διαφόρους ἰδιότητας ἃς ἔχει ἡ γῆ, ἀλλὰ καὶ τὰς τοῦ θερμοῦ καὶ ψυχροῦ (1) καὶ πάντων τῶν ἄλλων ἁπτῶν. Καὶ διὰ τοῦτο δὲν αἰσθανόμεθα διὰ τῶν ὀστῶν καὶ τῶν τριχῶν καὶ τῶν τοιούτων μερῶν, διότι εἶναι ἐκ γῆς· διὰ τοῦτο καὶ τὰ φυτὰ οὐδεμίαν ἔχουσιν αἴσθησιν, διότι εἶναι ἐκ γῆς. Ἄνευ λοιπὸν τῆς ἁφῆς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχῃ καμμία ἄλλα αἴσθησις, καὶ τὸ ὄργανον αὐτῆς (ἡ σὰρξ) δὲν εἶναι οὔτε ἐκ γῆς ἀποκλειστικῶς οὔτε ἐξ οὐδενὸς ἄλλου στοιχείου.

2. Εἶναι ἄρα φανερόν, ὅτι τὰ ζῷα κατ' ἀνάγκην ἀποθνήσκουσιν, ἐὰν στερῶνται μόνης ταύτης τῆς αἰσθήσεως· διότι οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχῃ αὐτὴν ὂν τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι ζῷον, οὔτε ὂν ζῷον εἶναι ἀνάγκη νὰ ἔχῃ ἄλλην αἴσθησιν πλὴν ταύτης. Καὶ διὰ τοῦτο αἱ μὲν ἄλλαι αἰσθηταὶ ποιότητες, τὸ χρῶμα, ὁ ἦχος καὶ ἡ ὀσμὴ δὲν καταστρέφουσι τὸ ζῷον διὰ τῆς ὑπερβολῆς αὐτῶν, ἀλλὰ μόνον τὰ αἰσθητήρια ὄργανα αὐτοῦ (2), ἐκτὸς ἐὰν τὸ καταστρέφωσι κατὰ συμβεβηκός· π. χ. ἐὰν μετὰ τοῦ ἤχου γίνῃ βιαία ὤθησις καὶ κτύπημα (3) ἢ ἂν ὑπὸ ὀπτικῶν αἰσθημάτων καὶ ὀσμῆς κινῶνται ἄλλα ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα καταστρέφουσι τὸ σῶμα διὰ τῆς ἁφῆς των (4). Ὁ χυμὸς καταστρέφει τὸ ζῷον καθ' ὅσον συμβαίνει νὰ συνάπτηται μὲ τὸ τῆς ἁφῆς ὄργανον (ὁ δηλητηριώδης χυμὸς λ. χ.)

---

1) Αἴτινες δὲν εἶναι πλέον διαφοραὶ τῆς γῆς, ἀλλὰ τοῦ πυρός.

2) Τὴν ἐνέργειαν τοῦ ὀργάνου καὶ ἐνίοτε αὐτὸ τὸ ὄργανον. Φῶς λίαν ζωηρὸν δύναται νὰ τυφλώσῃ καὶ ἦχος λίαν ἰσχυρὸς φέρει κώφωσιν.

3) Οὐχὶ π. χ. ἡ βροντὴ δύναται νὰ φονεύσῃ τὸ ζῷον, ἀλλ' ὁ ἀὴρ καὶ ὁ ἄνεμος ὁ συνοδεύων αὐτήν.

4) Αἱ ἄλλαι αἰσθήσεις εἶναι τροποποιήσεις τῆς ἁφῆς.

3. Ἡ ὑπερβολὴ ὅμως τῶν ἁπτῶν, ἤτοι τῶν θερμῶν καὶ ψυχρῶν καὶ σκληρῶν φονεύει τὸ ζῷον (1). Διότι ἡ ὑπερβολὴ παντὸς αἰσθητοῦ ἀντικειμένου καταστρέφει τὸ ὄργανον τῆς αἰσθήσεώς του, ὥστε καὶ τοῦ ἁπτοῦ ἡ ὑπερβολὴ καταστρέφει τὴν ἁφήν, ἡ ἁφὴ δὲ εἶναι ἡ αἴσθησις, δι' ἧς ὁρίζεται ἡ ζωή, διότι ἀπεδείχθη ὅτι ἄνευ ἁφῆς εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ ζῷον. Διὰ τοῦτο ἡ ὑπερβολὴ τῶν ἁπτικῶν ἐντυπώσεων φθείρει οὐχὶ μόνον τὸ αἰσθητήριον, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ ζῷον, διότι ταύτην μόνην τὴν αἴσθησιν πρέπει νὰ ἔχῃ ἀναγκαίως. Τὰς δὲ ἄλλας αἰσθήσεις ἔχει τὸ ζῷον, ὡς εἴπομεν, οὐχὶ χάριν τῆς ὑπάρξεως, ἀλλὰ χάριν τῆς εὐζωίας(τοῦ εὖ εἶναι) αὐτοῦ· λ. χ. ἔχει τὴν ὄψιν, ἵνα δύναται νὰ βλέπῃ, ἐπειδὴ εἶναι ἐν τῷ ἀέρι καὶ ἐν τῷ ὕδατι, καὶ ἐν γένει ἐντὸς μέσου διαφανοῦς, τὴν δὲ γεῦσιν ἔχει διὰ τὸ εὐάρεστον καὶ δυσάρεστον, ἵνα αἰσθάνηται τὰς ἰδιότητας τκύτας ἐν τῇ τροφῇ του καὶ ἐπιθυμῇ αὐτὴν καὶ κινῆται, ἵνα τὴν ἀποκτήσῃ, τὴν δὲ ἀκοὴν ἔχει, ὅπως δηλοῦταί τι εἰς αὐτό, τὴν δὲ γλῶσσαν, ἵνα αὐτὸ φανεροῖ τι εἰς ἄλλο (2).

ΤΕΛΟΣ

---

1) Ὑπερβολικὸν ψῦχος κλπ. φονεύει.
2) Οὐχὶ δὲ μόνον προς τὴν γεῦσιν.

ΠΡΟΣΘΕΤΟΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Πρὸς ἐξήγησιν θεωριῶν τινων καὶ χωρίων τοῦ Ἀριστοτέλους ἐθεωρήσαμεν ἐπάναγκες νὰ προσθέσωμεν ἐνταῦθα ὀλίγας ἔτι σημειώσεις.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ.

Καίτοι πάντες οἱ κριτικοὶ παραδέχονται, ὅτι τὸ βιβλίον τοῦτο εἶναι ἔργον τοῦ Ἀριστοτέλους, τινὲς ὅμως φρονοῦσιν, ὅτι ἡ τάξις τῶν Κεφαλαίων εἶναι ἔργον ἄλλης χειρός. Ἀλλὰ τὸ αὐτὸ δύναταί τις νὰ εἴπῃ καὶ περὶ τῶν ἄλλων συγγραφῶν τοῦ φιλοσόφου, αἵτινες πᾶσαι σχεδὸν εἶναι συρραφαὶ ἀποσπασμάτων ἢ πραγματειῶν μεμονωμένων. Ὁ Ἀριστοτέλης συνέτασσε σχέδια πραγματειῶν ἢ σημειώσεις πρὸς διδασκαλίαν, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ δώσῃ εἰς ταῦτα καὶ τὴν τελικὴν μορφήν, ταλαιπωρηθεὶς κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου του ὑπὸ θρησκευτικοῦ διωγμοῦ καὶ ἐξορίας. Τὴν διάταξιν τῶν ὑλικῶν, ἅπερ κατέλιπεν ὁ Ἀριστοτέλης, ἐξετέλεσαν οἱ ἐκδόται αὐτῶν, Ἀνδρόνικος ὁ Ῥόδιος καὶ ἄλλοι.

Κεφ. Α, 1. σελ. 13. ***Διὰ τὴν ἀκρίβειαν αὐτῆς.*** Ἄλλοι ἐξηγοῦσι: «Διὰ τὴν ὀξύνοιαν τὴν ἀπαιτουμένην πρὸς εὕρεσιν τῆς γνώσεως». Ἰσχυρίζονται δ' ὅτι δὲν πρόκειται ἐνταῦθα περὶ ἀληθείας ἐξαγομένης ἐκ τῶν πρώτων ἀρχῶν, διότι ὁ Ἀριστοτέλης ἐθεώρει τὸ ὑλικὸν τῆς ψυχολογίας ὡς ἀνῆκον εἰς τὸν φυσικοοργανικὸν κόσμον, ὅστις δὲν εἶναι ὁ κόσμος τῆς ἀναγκαίας καὶ ἀκριβοῦς πραγματικότητος.

Κεφ. Α, 1. σελ. 14. ***Ἡ ψυχὴ ἀρχὴ τῶν ζώντων.*** Ἡ λέξις ***ἀρχὴ*** ἀπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους κατέστη σημαντικώτατος φιλοσοφικὸς ὅρος. Τὰς διαφόρους σημασίας τῆς ἀρχῆς (ὅρα σελ. 14) οἱ νεώτεροι περιέλαβον εἰς τὴν ***ἀρχὴν τοῦ εἶναι*** (λόγον πραγματικὸν ἢ αἰτιώδη) καὶ εἰς τὴν ***ἀρχὴν τῆς γνώσεως*** (γνωστικὸν λόγον) ἢ κατ' Ἀριστοτέλην «ἀρχὴν τοῦ γνῶναι καὶ τῆς κινήσεως».

Κεφ. Α. 2. σελ. 14. ***Ἄλλαι αἱ ἀρχαὶ τῶν ἀριθμῶν.*** Αἱ διάφοροι ἀρχαί, ὧν χρῆσιν ποιοῦνται ἡ ἀριθμητικὴ καὶ ἡ γεωμετρία, εἶναι ἡ Μονὰς καὶ ἡ Ἔκτασις.

Κεφ. Α, 3. σελ. 14. Αἱ κατηγορίαι, ἤτοι οἱ διάφοροι τρόποι τοῦ εἶναι, εἰσὶ δέκα: οὐσία (ὑπόστασις), ποσόν, ποιόν, σχέσις, τόπος, χρόνος, θέσις, ἕξις (κατοχή), ἐνέργεια, πάθος. Ἡ οὐσία εἶναι τὸ ὑποκείμενον, αἱ δὲ λοιπαὶ ἐννέα εἶναι κατηγορούμενα.

Κεφ. Α, 5. σελ. 15. ***Πρέπει νὰ προσέξωμεν.*** Ἡ παράγραφος ἁπλούστερον μεταφραζομένη ὁρίζει, ὅτι ἀνάγκη νὰ ἐξετασθῇ, ἂν ὑπάρχει εἷς μόνος ὁρισμὸς τῆς ψυχῆς, ὅπως εἷς μόνος ὑπάρχει ὁρισμὸς τοῦ ζῴου, ἢ ἂν ἀπαιτεῖται διάφορος ὁρισμὸς ἑκάστου εἴδους ψυχῆς, ὅπως διάφορος εἶναι ὁ ὁρισμὸς τοῦ ἵππου κλπ. Ἐξεταστέον δὲ καὶ ἂν ἡ γενικὴ ἔννοια ***ζῷον*** οὐδὲν εἶναι πραγματικὸν ἢ ἂν λαμβάνει ὕπαρξιν μετὰ τὰ καθ' ἕκαστα ζῷα. Τὸ αὐτὸ δὲ ἐξεταστέον καὶ περὶ πάσης ἄλλης γενικῆς ἐννοίας.

Κεφ. Α, 8. σελ. 16. ***Κατὰ τὰς εἰκόνας...τῶν πραγμάτων.*** Κατὰ λάθος παρεισέφρησαν εἰς τὴν μετάφρασιν δύο περιτταὶ λέξεις. Ἀναγνωστέον : Κατὰ τὰς εἰκόνας (τῶν πραγμάτων τὰς σχηματιζομένας ὑπὸ τῆς) φαντασίας. Ὁ Ἀριστοτέλης λέγει μόνον : ***κατὰ τὴν φαντασίαν.***

Κεφ. Α. 8 σ. 16. ***Ἀντιλογικῶς καὶ κενολογικῶς.*** Ὁ Ἀριστοτ. λέγει ὅτι οἱ ὁρισμοί, δι' ὧν δὲν εἶναι εὔκολον νὰ συλλάβῃ τις οὔτε εἰκασίαν τῶν ἰδιοτήτων τοῦ ὁριζομένου πράγματος, εἶναι ὁρισμοὶ ὀνοματικοὶ ἢ ἐριστικοὶ καὶ κενοὶ ἐμπεριεχομένου.

Κεφ. Α. 9 σ. 17. Σημ. 1. ***Ἡ νόησις δὲν ὑπάρχει ἄνευ τοῦ σώματος.*** Ὁ Ἀριστ. ἐκφράζεται ἀσαφῶς. Ἡ ψυχὴ λέγει, ὅτι εἶναι ἡ δίδουσα εἰς φυσικόν τι σῶμα τὴν ἀτομικότητα καὶ τὴν σημασίαν αὐτοῦ καὶ ἀποτελεῖται ἐκ τῆς θρέψεως, κινήσεως κατὰ τόπον αἰσθήσεως, μνήμης, πάθους, φαντασίας καὶ νοῦ. Ἐκ τῶν λειτουργιῶν τούτων τῆς ψυχῆς μόνος ὁ νοῦς εἶναι ἴδιος εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ καὶ οὗτος ἐν τῇ παθητικῇ μορφῇ αὐτοῦ βάσιν ἔχει τὴν πεῖραν καὶ εἶναι συνδεδεμένος μὲ τὴν ζωὴν τοῦ σώματος. Ὁ ποιητικὸς ὅμως νοῦς εἶναι ὅλως χωριστὸς ἀπὸ τοῦ σώματος καὶ ἀθάνατος, γινώσκει δὲ τὴν ἀλήθειαν (τὰς ἀρχὰς) ἐποπτικῶς, ἀμέσως, οὐχὶ ὡς ὁ παθητικὸς ἐμμέσως. Ἀλλ' ὁ τοιοῦτος νοῦς δὲν φαίνεται ἔχων θέσιν ἐν τῷ ὁρισμῷ τῆς ψυχῆς, καθ' ὃν αὕτη εἶναι ἐντελέχεια σώματος φυσικοῦ ἔχοντος τὴν δύναμιν τοῦ ζῆν.

Κεφ. Α. 10. σ, 17. ***Καὶ ἑπομένως ἐκφράσεις τοιαῦται.*** Τὸ χωρίον μεταφράζεται καὶ οὕτως : Ἑπομένως οἱ ὁρισμοὶ εἶναι τοιοῦτοι· λ. χ. τὸ ὀργίζεσθαι εἶναι κίνησις τοῦ κ.λ.

Κεφ. Α. 11. σ. 18. ***Ἔργον τοῦ φυσικοῦ.*** Ὁ φυσικὸς φιλόσοφος δέον νὰ μελετήσῃ τὴν ψυχὴν ὅλην ἢ μέρος αὐτῆς συνδεδεμένον μετὰ τοῦ σώματος.

Κεφ. Α 11. σ. 18. ***Ἡ μορφὴ τῆς οἰκίας εἶναι τοιαύτη.*** Κατὰ λέξιν : Τὸ εἶδος εἶναι ἐν (τοῖς ὑλικοῖς) τούτοις καὶ δι' αὐτὸ (τὸ εἶδος) εἶναι ταῦτα.

Κεφ. Α. 11. σ. 18. ***Εἷς τεχνίτης.*** Τεχνίτης ἐννοεῖται οὐχὶ ὁ ἐμπειρικὸς ἁπλῶς, ἀλλ' ὁ μετὰ τῆς πείρας κατέχων καὶ τὴν θεωρίαν, ὁ ἐπιστήμων τεχνίτης, ὁ ἰατρὸς λ. χ., ἢ ὁ ἀρχιτέκτων.

Κεφ. Β'. 5. σ. 20 ***Ὁμοίως καὶ ὁ Ἀναξαγόρας.*** Οἱ ὁρισμοὶ τῆς ψυχῆς ἀποτελοῦσι τρεῖς τάξεις καθ' ὅσον θεωροῦσι κύριον χαρακτηριστικὸν αὐτῆς α') τὴν κίνησιν, β') τὴν γνωστικὴν δύναμιν, γ') ἀμφότερα, τήν τε κίνησιν ἢ ἐνέργειαν καὶ τὴν γνῶσιν ἢ θεωρίαν.

Κεφ. Β'. 5. σ. 21. ***Κατέκειτο ἀλλοφρονῶν.*** Τοιοῦτο χωρίον δὲν ἀπαντᾷ ἐν τῇ σῳζομένῃ μορφῇ τῶν Ὁμηρικῶν ἐπῶν· τοῦ ἀλλοφρονεῖν ἐναντίον εἶναι τὸ φρονεῖν=ὀρθῶς σκέπτεσθαι. Ὁ Ἕκτωρ κατέκειτο ἀναίσθητος ἐκ πληγῆς,

εἶχεν ἄρα διατεταραγμένην καὶ τὴν διάνοιαν. Ἀλλ' ὅμως ὁ Δημόκριτος διακρίνει τὸν λόγον ἀπὸ τῆς αἰσθήσεως. Καίτοι καὶ ὁ μὲν καὶ ἡ δὲ πηγάζουσιν ἔξωθεν, οὐχὶ ὅμως αἱ αἰσθήσεις, ἀλλ' ἡ λογικὴ νόησις εὑρίσκει τὴν πραγματικὴν φύσιν τῶν ὄντων. Τοῦ κόσμου ἡ ἀληθὴς φύσις ἀποτελεῖται ἐκ τῶν ***ἀτόμων*** καὶ τοῦ ***κενοῦ***, ταῦτα ὅμως εἶναι στοιχεῖα ***νοητά***. Ἐν τούτοις τὰ δεδομένα πρὸς τὰς λογικὰς ταύτας ἀληθείας εὑρίσκομεν ἐν ταῖς αἰσθητικαῖς ἀντιλήψεσι.

Κεφ. Β. 2. σ. 26. ***Ἂς ἐξετάσωμεν ἂν ἡ ψυχὴ κινεῖται καθ' ἑαυτὴν ἢ μόνον μετέχει τῆς κινήσεως.*** Ἀντὶ τῶν δύο λέξεων τῆς μεταφράσεως ***ἢ μόνον*** κατ' ἄλλους γραπτέον ***καὶ οὕτω***, δηλ. ἐξεταστέον ἂν ἡ ψυχὴ ἕνεκα τῆς ἰδίας αὐτῆς φύσεως, μετέχει κινήσεως. Ὁ Ἀριστοτ. ἀπορρίπτει τὴν θεωρίαν ταύτην τοῦ Πλάτωνος ἰσχυριζόμενος ὅτι α') ἂν ἡ κίνησις εἶναι οὐσιώδης φύσις τῆς ψυχῆς, αὕτη θὰ εἶναι ἐν τόπῳ, τ. ἔ. θὰ περιέχηται καὶ θὰ περιορίζηται ὑπ' ἄλλου σώματος, διότι κατ' Ἀριστ. τόπος εἶναι τὸ πέρας τοῦ περιέχοντος σώματος, ἢ τὸ πληρούμενον ὑπὸ τοῦ σώματος, β') ἡ ψυχὴ ἀναγκαίως πρέπει νὰ κινῆται ὑπὸ ἐξωτερικῆς δυνάμεως, καὶ γ') καὶ ἀναγκαίως πρέπει νὰ τηρῆται ἐν ἠρεμίᾳ ὑπὸ ἐξωτερικῆς δυνάμεως· ἀλλ' αἱ βεβιασμέναι αὗται καταστάσεις κινήσεως καὶ ἠρεμίας εἶναι ἀδιανόητοι, δ') ἡ σύστασις τῆς ψυχῆς θὰ προσδιορίζηται ὑπὸ τῆς φύσεως τῶν κινήσεών της, ε') ἡ ψυχὴ θὰ ἐκτελῇ τὰς κινήσεις, ἃς δίδει καί, ἐπειδὴ δίδει τοπικὴν κίνησιν, θὰ κάμνῃ καὶ αὐτὴ τοπικὴν κίνησιν, καὶ ἑπομένως δύναται νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ σῶμα, ὅταν ἐξέλθῃ ἐξ αὐτοῦ, καὶ τὰ ζῷα ἄρα δύνανται νὰ ἀνίστανται ἐκ νεκρῶν, ς') ἂν ἡ κίνησις, ἥτις εἶναι μετάθεσις τοῦ κινουμένου, εἶναι οὐσιώδης φύσις τῆς ψυχῆς, τότε ἡ κίνησις τῆς ψυχῆς θὰ ἦτο μετάστασις ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς.

Κεφ. Γ. 23. σ. 32. ***Ἡ τεκτονικὴ εἰσδύει εἰς τοὺς αὐλούς.*** Ἡ τεκτονικὴ τὴν φυσικὴν καὶ ὑλικὴν ἔκφρασιν αὐτῆς εὑρίσκει ἔν τινι οἰκίᾳ, οὐχὶ δὲ ἐν αὐλῷ· προσέτι ὄργανον ἔχει πέλεκυν καὶ οὐχὶ αὐλόν. Μερική τις οἰκία εἶναι ἡ ἔκφρασις μερικῆς τέχνης ἢ ἰδέας, ἀκριβῶς ὅπως μερικόν τι σῶμα εἶναι ἡ ἔκφρασις ὡρισμένης καὶ ἀτομικῆς ψυχῆς. Ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ ἐντελέχεια καὶ ἡ δύναμις ἡ διαμορφοῦσα τὸ σῶμα, καὶ αὐτὴ ἀποτελεῖ τὴν ἀτομικότητα καὶ τὴν σημασίαν τοῦ ἀνθρώπου.

Κεφ. Δ. 2, 32. ***Ἀλλὰ καίτοι ἡ ἁρμονία.*** Ἡ περὶ ἁρμονίας θεωρία αὕτη φαίνεται μὲν πιθανή, λέγει ὁ Θεμίστιος (1, 4, σ. 44), ἀνηρέθη ὅμως πολλαχῶς καὶ ὑπ' Ἀριστοτέλους καὶ ὑπὸ Πλάτωνος. Διότι ἡ ψυχὴ εἶναι πρότερον τοῦ σώματος, ἡ δὲ ἁρμονία ὕστερον· ἡ ψυχὴ ἄρχει τοῦ σώματος καὶ ἐπιστατεῖ καὶ μάχεται πολλάκις πρὸς αὐτό, ἡ ἁρμονία ὅμως δὲν μάχεται πρὸς τὰ ἡρμοσμένα πράγματα· ἡ ἁρμονία δέχεται τὸ μᾶλλον καὶ τὸ ἧττον, ἡ ψυχὴ ὅμως δὲν δέχεται τοιαύτην αὐξομείωσιν· ἡ ἁρμονία δὲν ἀνέχεται ἀναρμοστίαν, ἡ ψυχὴ ὅμως δέχεται κακίαν χωρὶς νὰ καταστρέφηται· προσέτι, ἂν τοῦ σώματος ἡ ἀναρμοστία εἶναι νόσος, ἢ αἶσχος, ἢ ἀσθένεια, ἡ ἁρμονία αὐτοῦ θὰ εἶναι ὑγίεια καὶ κάλλος καὶ δύναμις, οὐχὶ ὅμως ἡ ψυχὴ κ.λ.

Κεφ. Ε. 1. σ. 38. ***Ἡ ψυχὴ εἶναι ἀριθμός.*** Ὁ Ἀριστοτέλης τὴν θεωρίαν

τοῦ Ξενοκράτους ἀφομοιῶν πρὸς τὴν ἀτομολογίαν τοῦ Δημοκρίτου ἐφαρμόζει καὶ ἐπ' αὐτῆς τὴν κριτικὴν τῆς θεωρίας τοῦ Δημοκρίτου.

Κεφ. Ε. 2. σ. 38. ***Ὁ Δημόκριτος ἐξήγει τὴν κίνησιν.*** Δηλ. τὸ ζῷον κινεῖται ὑπὸ ψυχικῶν μονάδων, ὅπως κινεῖται ὑπὸ ψυχικῶν ἀτόμων ἐν τῇ θεωρίᾳ τοῦ Δημοκρίτου.

Κεφ. Ε. 4. σ. 39. ***Τρεῖς τρόποι καθ' οὓς ὁρίζουσι τὴν ψυχήν.*** Αἱ θεωρίαι αὗται εἶναι 1) ἡ θεωροῦσα τὴν ψυχὴν ὡς ἀριθμὸν κινοῦντα ἑαυτόν (Ξενοκράτης), 2) ἡ θεωροῦσα αὐτὴν ὡς συνισταμένην ἐκ τῶν λεπτοτάτων καὶ εὐκινητοτάτων ἀτόμων (Δημόκριτος) ἢ ἐκ τῶν λεπτοτάτων οὐσιῶν (Ἀναξαγόρας) ἢ ἴσως ὡς οὖσαν ἁρμονίαν, Πλάτων) 3) ἡ θεωροῦσα αὐτὴν ὡς ἀποτελουμένην ἐκ τῶν στοιχείων.

Κεφ. Ε. 24. σ. 45. ***Ἄλλο τι αἴτιον τῆς ζωῆς;*** Ἡ ζωὴ εἶναι ἡ πρώτη, στοιχειωδεστάτη λειτουργία τῆς ψυχῆς καὶ ἡ ἀναγκαία προϋπόθεσις τῶν ἄλλων λειτουργιῶν αὐτῆς.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Κεφ. Α. 1. σ. 49. ***Οὐσία.*** Ὁ παρὰ τῷ Ἀριστοτέλει ὅρος ***οὐσία*** ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν ὅρον ***Ὑπόστασις*** τῶν νεωτέρων. Τὸ ἄμεσον καὶ ἀτομικόν, τόδε τὸ ὄν εἶναι ἡ πρώτη οὐσία. Τὸ εἶδος καὶ τὰ γένη εἶναι δεύτεραι οὐσίαι, ἀλλὰ μᾶλλον τὰ εἴδη, ὡς ἐγγύτερα εἰς τὸ ἀτομικόν. Ἐνίοτε λέγει οὐσίαν καὶ τὴν ὕλην, διότι ἐκ ταύτης καὶ τοῦ εἴδους ἀποτελεῖται ἡ πρώτη (στοιχειώδης) οὐσία.

Κεφ. Α. 1. σ, 50. ***Ἡ πρώτη ἐντελέχεια.*** Ἐν τῇ προηγουμένῃ σημειώσει εἴδομεν ὅτι ὑπάρχει πρώτη καὶ δευτέρα οὐσία. Ὡσαύτως ὑπάρχει ὕλη πρώτη, ἤτοι ἄμορφος καὶ πρώτη ψυχή, ἤτοι ἡ στοιχειώδης μορφὴ ψυχῆς, ἡ θρεπτική, καὶ πρώτη, ἐντελέχεια, ἤτοι ἡ στοιχειώδης ἢ ἀρχικὴ μορφὴ τῆς ψυχικῆς ζωῆς. Εἶναι πρώτη ὡς ἐγγυτάτη εἰς τὴν ἁπλῆν δύναμιν, κατὰ τάξιν δὲ ἀναπτύξεως κεῖται ἀμέσως ὑπεράνω τοῦ σώματος καὶ εἶναι θεμελιώδης ὅρος τῆς ἀναπτύξεως τῶν ἄλλων. Λοιπὸν ἡ πρώτη ἐντελέχεια σώματος εἶναι ἡ πρώτη φανέρωσις ζωῆς, ἣν ὀργανισμός τις ἐκτυλίσσει καὶ εἶναι ἁπλῆ δύναμις ἢ ἕξις ὡς πρὸς τὰς ὑψηλοτέρας ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς.

Κεφ. ΙΙ 1. 53. ***Τὸ γνωριμώτερον κατὰ λόγον.*** Κατ' Ἀριστ. ἡ μόνη βεβαία καὶ ἐπιστημονικὴ γνῶσις εἶναι ἡ τῶν ἐννοιῶν ἢ τῶν καθόλου. Καὶ αὐτὴ ἡ ἀντίληψις τῶν αἰσθητῶν δὲν εἶναι παθητικὸν δοχεῖον ἐξωτερικῶν ἐντυπώσεων. Αὗται μᾶλλον ὡς ἀφορμαὶ διεγείρουσι τὴν ψυχὴν εἰς ἐνέργειαν. Ἡ δὲ λογικὴ νόησις εἶναι ἔτι μᾶλλον ἐλευθέρα ἐνέργεια τῆς ψυχῆς.

Κεφ. ΙΙ 1. 54. ***Ὁρισμὸς τοῦ τετραγωνισμοῦ.*** Ἐκ τούτων ὁ πρῶτος περιγράφει τὸ τετελεσμένον ἐξαγόμενον, ὁ δεύτερος τὸ μέσον καὶ τὴν μέθοδον τῆς

ἐπιτελέσεως αὐτοῦ. Ὁ Ἀριστ. καίτοι ἀντέχεται τῶν γεγονότων, ἐπιμόνως ἐξαίρει τὴν ὑπερτέραν σημασίαν τῶν σχέσεων καὶ αἰτίων.

Κεφ. II 8. σελ. 54. ***Καθώς τινες λέγουσι.*** Ὁ Πλάτων λέγει ὅτι ἡ ψυχὴ ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν διακεκριμένων μερῶν, τοῦ λογικοῦ, τοῦ θυμοειδοῦς καὶ τοῦ ἐπιθυμητικοῦ, καὶ ὅτι ὁ μὲν λόγος κεῖται ἐν τῇ κεφαλῇ, τὸ θυμοειδὲς ἐν τῷ θώρακι καὶ τὸ ἐπιθυμητικὸν ἐν τῷ ὑπογαστρίῳ (ἐν τῷ ἥπατι).

Κεφ. I 29 σ. 89 ***καὶ νὰ μὴ γίνηται (ἐσωτερικῶς) ὑγρόν.*** Πᾶσα μεταβολὴ εἶναι μετάβασις ἀπὸ καταστάσεως ἐν δυνάμει εἰς κατάστασιν, ἐν ᾗ τὸ πρᾶγμα εὑρίσκει τὸ τέλος αὐτοῦ πεπραγματωμένον, ἢ ἐν τῇ πορείᾳ τῆς πραγματώσεως. Οὕτως ἡ γεῦσις εἶναι μόνον δυνάμει γεῦσις, ἐφ' ὅσον δὲν ἐρεθίζεται. Ἐν τῇ πορείᾳ ὅμως τῆς ἐνεργοποιήσεως τὸ αἰσθητήριον ἀφομοιοῦται τὴν ἀντικειμενικὴν τοῦ πράγματος ποιότητα καὶ μεταβάλλει αὐτὴν εἰς ὑποκειμενικήν. Οὕτω τὸ γευστικὸν ὄργανον ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ ὑγραίνηται χωρὶς νὰ μεταβάλληται εἰς ὑγρόν.

Κεφ. I 12. σ. 91. ***Αὗται εἶναι αἱ διαφοραὶ τῶν χυμῶν.*** Ὁ Ἀριστοτέλης διακρίνει ἑπτὰ χρώματα καὶ ἑπτὰ χυμούς. Ἐκ τῶν δύο θεμελιωδῶν χρωμάτων, τοῦ λευκοῦ καὶ τοῦ μέλανος (εἰς ὃ περιλαμβάνεται τὸ φαιὸν) γεννῶνται διὰ μίξεως τὰ λοιπὰ πέντε, ξανθόν, φοινικοῦν, ἁλουργόν, πράσινον καὶ κυανοῦν. Οὕτω καὶ ἐκ τῆς μίξεως τῶν δύο θεμελιωδῶν χυμῶν τοῦ γλυκέος καὶ τοῦ πικροῦ γεννῶνται πέντε διάμεσοι, ἁλμυρός, ὁριμύς, αὐστηρός, στρυφνὸς καὶ ὀξύς, τοῦ λιπαροῦ περιλαμβανομένου εἰς τὸν γλυκύν. Σημειωτέον ἐνταῦθα, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης τὰς αἰσθήσεις καὶ ἐν γένει τὰ ψυχοφυσικὰ φαινόμενα ἐξετάζει καὶ περιγράφει ἐκτενῶς ἐν ταῖς θαυμασίαις ἐκείναις πραγματείαις του, ἃς οἱ σχολιασταὶ ἤνωσαν ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Μικρὰ Φυσικά», καὶ αἵτινες συμπληροῦσι τὴν ὅλην ψυχολογίαν του.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ.

Κεφ. IV σ. σ. Ἡ κεκλασμένη γραμμὴ παριστᾷ τὰ συγκεκριμένα αἰσθητὰ πράγματα, ἡ δὲ εὐθεῖα τὴν καθαρὰν ἔννοιαν, ἀμφότερα δὲ ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τὴν διάκρισιν μεταξὺ τοῦ ***σαρκὶ εἶναι*** καὶ τῆς ***σαρκός.*** Τὰ ἐν ἀφαιρέσει ὄντα εἶναι αἱ μαθηματικαὶ ἔννοιαι, αἵτινες εἶναι ἀφῃρημέναι ὡς πρὸς τὰ ὑλικὰ ὄντα, ἀλλὰ συγκεκριμέναι ὡς πρὸς τὰς καθαρὰς ἐννοίας. Αἱ μαθηματικαὶ ἔννοιαι καὶ τὰ σχήματα, ἐν αἷς καὶ τὸ σιμόν, κατέχουσι μέσην θέσιν.

Κεφ. VI σ. Ἀναγκαῖον κρίνομεν νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα τὰ κυριώτερα σημεῖα τῆς ὑπὸ Θεμιστίου παραφράσεως τῶν περὶ τοῦ νοῦ χωρίων τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁ νοῦς, λέγει, τελειοῦται μεταβαίνων ἐκ δυνάμεως εἰς ἐνέργειαν. Ὅτι εἶναι δύναμις ἀποδείκνυται ἐκ τούτων, ὅτι οὔτε πάντοτε νοεῖ, οὔτε τὰ αὐτὰ

νοεῖ πάντοτε, ἀλλὰ ἄλλοτε ἄλλα καί, ὅταν συνεχῶς νοῇ, ἀποκάμνει. Οὕτως ὁ νοῦς οὐσίαν καὶ μορφὴν ἔχει ταύτην, ὅτι **δύναται** νὰ περιλάβῃ **πάσας** τὰς ἄλλας μορφάς. Καὶ ἂν μὴ διέμενε τοιαύτη δύναμις, ἀλλ' εἶχεν ἰδίαν ὡρισμένην μορφήν, ἓν ἀποκλειστικὸν εἶδος, δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ μεταβαίνῃ ἐκ μιᾶς εἰς ἄλλην ἐνέργειαν καὶ νὰ δέχηται πάντα τὰ εἴδη, διότι τὸ ἰδιαίτερον ἐκεῖνο εἶδός του θὰ ἠμπόδιζε καὶ θὰ ἀντέφραττε τὰ ἄλλα ὡς ἀλλότρια. Δυνάμει ὢν ὁ νοῦς εἶναι ἀπαθὴς καὶ ἀμιγής, διότι πάσχει καὶ μίγνυται μόνον τὸ ὄν, ὅπερ εἶναί τ' ἐν ἐνεργείᾳ. Ὢν δὲ καὶ ἀνεξάρτητος ἀπὸ τοῦ σώματος δύναται νὰ νοῇ, ὅταν βούληται. Καὶ εἶναι μὲν δυνάμει πάντα τὰ ὄντα, ἐνεργείᾳ ὅμως εἶναι οὐδὲν πρὶν νὰ νοήσῃ αὐτά. Ἀναπτύσσεται δὲ καὶ τελειοῦται καθ' ὅσον ἀπὸ τῶν αἰσθητικῶν ἀντιλήψεων καὶ παραστάσεων ὑψοῦται εἰς τὰ καθόλου, τὰ ὅλως νοητὰ ὄντα. Καὶ εἶναι μὲν καὶ τότε δυνάμει νοῦς, ἀλλ' οὐχὶ ὅπως ἦτο πρὶν νὰ μάθῃ, διότι ἤδη κατέχει τὴν νοητὴν οὐσίαν καὶ τὰς ἀναφορὰς τῶν ὄντων. Ἐπειδὴ δὲ ὁ νοῦς οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ τὰ νοήματα, νοῶν ταῦτα νοεῖ ἑαυτόν. Ὅπως ἡ ἐπιστήμη, λ. χ. ἡ γεωμετρία εἶναι τὰ ἐπιστητὰ θεωρήματα, οὕτως ὁ νοῦς εἶναι τὰ νοήματα καί, ὅταν μὲν ἠρεμῇ, λέγεται ὅτι ἔχει τὴν ἕξιν τῶν νοημάτων, ὅταν δὲ ἐνεργῇ περὶ ἓν τούτων, τότε εἶναι ὁ αὐτὸς μὲ τὸ νοούμενον καὶ εἶναι νοῦς καὶ νοητός.

Ὁ νοῦς ὅμως, ὅστις εἶναι ἀπηλλαγμένος τοῦ δυνάμει καὶ εἶναι πάντοτε νοῦς ἅμα καὶ νοητός, εἶναι ὁ ποιητικὸς νοῦς, ὅστις ἐνεργείᾳ καὶ τέλειος ὢν συμπλέκεται πρὸς τὸν δυνάμει καὶ προάγει αὐτὸν εἰς ἐνέργειαν. Οἵαν σχέσιν ἔχει ὁ τεχνίτης πρὸς τὴν ὕλην, τοιαύτην ἔχει ὁ ποιητικὸς νοῦς πρὸς τὸν δυνάμει, τελειοποιῶν τοῦτον καὶ ποιῶν ἕξιν τὴν πρὸς τὸ νοεῖν εὐφυΐαν τῆς ψυχῆς καὶ τὰ δυνάμει νοητὰ καθιστῶν ἐνεργείᾳ νοητά. Ὁ μὲν ὡς εἶδος πάντα ποιεῖ, ὁ δὲ ὡς ὕλη γίνεται πάντα· ἀλλ' ἐξ ἀμφοτέρων εἷς μόνος νοῦς ἀποτελεῖται, πάντα γινόμενος καὶ πάντα ποιῶν ἐν τῇ ψυχῇ. Ὁ ποιητικὸς ὅμως νοῦς μὴ προβαίνων ἐκ δυνάμεως εἶναι πάντοτε ἐνεργείᾳ, ὅταν εἶναι αὐτὸς καθ' ἑαυτόν, ἀπαθὴς ὄντως αὐτὸς καὶ ἀμιγής, ἐνεργείᾳ ἄπαυστος καὶ ἀκάματος καὶ ἀΐδιος, νοῦς καὶ νοητὸς ὅμοιος τῷ Θεῷ. Ὁ μὲν δυνάμει νοῦς **διανοεῖται**, ἤτοι διαιρεῖ καὶ συνθέτει τὰ νοήματα καὶ ἐκ τοῦ ἑνὸς μεταβαίνει εἰς τὸ ἄλλο, ὁ ποιητικὸς ὅμως νοεῖ ἀμέσως ἔχων ἀθρόως πάντα τὰ εἴδη καὶ ἅπαντα συνάμα προβεβλημένος (Θεμιστ. λόγος Ε' καὶ ΣΤ' περὶ ψυχῆς). Καὶ τὸ φιλεῖν καὶ μισεῖν καὶ τὸ μνημονεύειν εἶναι πάθη οὐχὶ τοῦ ποιητικοῦ νοῦ, ὅστις εἶναι μόνον εἶδος εἰδῶν, ἀλλὰ τοῦ παθητικοῦ, ὅστις εἶναι ἡ ὕλη τοῦ ποιητικοῦ. Ὁ ποιητικὸς νοῦς ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ μικροκόσμῳ εἶναι ὡς ὁ ἀπόλυτος νοῦς, ὁ Θεός, ἐν τῷ σύμπαντι. Τὴν περὶ τοῦ νοῦ λοιπὸν θεωρίαν ὁ Ἀριστ. συμπληροῖ πραγματευόμενος περὶ τοῦ ἀπολύτου νοῦ ἐν τοῖς μεταφυσικοῖς.

Ἐὰν θελήσωμεν νὰ μεταφράσωμεν τὴν διδασκαλίαν ταύτην διὰ νεωτέρων ἐπιστημονικῶν ὅρων, θὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ πνεῦμα εἶναι ὂν οὐσιωδῶς καθολικὸν καὶ ἐλεύθερον, ὅτι εἶναι ὕλη ἅμα καὶ εἶδος, εἶναι ἡ ἄπειρος μορφή, ἥτις δημιουργεῖ πᾶν περιεχόμενον, εἶναι ὑποκείμενον ἅμα καὶ ἀντικείμενον καὶ ἐν γένει εἶναι ἡ ἑνότης πάντων τῶν ἐναντίων. Ἐν τῷ νοητῷ κόσμῳ ὁ νοῦς εἶναι ἡ ἀρχή, πρὸς ἣν μόνην ὑπάρχει ὁ κόσμος οὗτος, καὶ οὐδὲν δύναται νὰ ἐμποδίσῃ

αὐτὴν ἀπὸ τοῦ νὰ ἄρχῃ καὶ νὰ γινώσκῃ τὸν κόσμον της. Μελετῶν τὸ ἀντικείμενόν του ὁ νοῦς φαίνεται κατ' ἀρχὰς ὅτι ἐρευνᾷ ἀλλότριόν τι, πράγματι ὅμως μελετᾷ καὶ ἐξελίσσει ἑαυτόν, στοιχεῖα τῆς συνειδήσεώς του. Ὥστε ἡ ἐντελεχὴς γνῶσις τοῦ ἀντικειμένου εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῆς νοήσεως εἰς τελείαν αὐτοσυνειδησίαν, εἰς νόησιν νοήσεως. Ὁ νοῦς ὅμως οὗτος, ὁ συνειδὼς ἑαυτόν, δὲν μνημονεύει καὶ εἶναι ὅλως ἀπαθής. Τῷ ὄντι ἡ μνήμη ἀντικείμενον ἔχει τὸ παρελθόν, ὁ νοῦς ὅμως νοεῖ τὸ αἰωνίως παρόν, τὸ καθολικὸν καὶ τὸ ἀναγκαῖον. Ἑτέρωθι αἱ ἰδέαι, ἡ νοητὴ λ.χ. λύπη καὶ ἡδονὴ νοοῦσι μόνον, ἀλλὰ δὲν αἰσθάνονται ἑαυτὰς καὶ ὡς ὄντα νοητὰ καὶ καθολικὰ παράγουσι τὴν ἐπὶ μέρους λύπην καὶ ἡδονὴν ἡμῶν. Οὕτως ὁ Θεὸς εἶναι ἡ πηγὴ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου, διότι αὐτὸς εἶναι ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος.

Ὡς πρὸς τὴν πρᾶξιν ὁ Ἀριστοτ. λέγει ὅτι, ἐπειδὴ ὁ νοῦς εἶναι τὸ θεῖον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ὁ βίος ὁ σύμφωνος πρὸς τὸν νοῦν εἶναι βίος θεῖος. Καὶ ὁ ἄνθρωπος δὲν πρέπει, ὡς τινες συμβουλεύουσι, νὰ φρονῇ ἀνθρώπινα καὶ πρόσκαιρα ὡς ἄνθρωπος καὶ θνητός, ἀλλ' ἐφ' ὅσον δύναται πρέπει νὰ ζῇ ζωὴν ἀθάνατον, καταβάλλων πᾶσαν προσπάθειαν, ἵνα ζῇ συμφώνως πρὸς τὸ ἄριστον καὶ τιμιώτατον μέρος του, τὸν νοῦν. Ὁ βίος δὲ οὗτος εἶναι ὄντως εὐδαίμων καὶ μακάριος. (Ἠθ. Νικομ. Κ. 7).

Τοιαύτη διὰ βραχέων ἡ περὶ τοῦ νοῦ ἐμβριθὴς διδασκαλία τοῦ Ἀριστοτέλους. Τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν γονιμότητα αὐτῆς ἀπέδειξεν ἡ μετὰ ταῦτα ἱστορία. Ἡ ἔκτοτε ἀνάπτυξις τῆς θρησκείας, ἔτι δὲ μᾶλλον τῆς φιλοσοφίας, εἶναι συνεχὴς ἀνάπτυξις, πραγμάτωσις καὶ συμπλήρωσις τῶν ἀρχῶν, ἃς ἐδίδαξεν ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῷ Γ' βιβλίῳ τῆς περὶ ψυχῆς πραγματείας καὶ ἐν τῷ 6' μέρει τοῦ ΙΒ' βιβλίου τῶν Μεταφυσικῶν.

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΩΝ ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ

σελ.	στ.	ἀντὶ	γραπτέον
3	18	σ. 379	§ 379
10	27	ἱστορίαν	ἱστορίαν,
16	23	εἰκόνα	εἰκασίαν
36	31	3) τὰ πολπουδ]α...	3) τὰ πολύποδα
60	22	εἶναι ὅμως	εἶναι φανερὸν
72	23	αἰσθητικότης...	παθητικότης
83	10	ἀναίμων	ἐναίμων
112	25	τῶν ἀνομοίου	τοῦ ἀνομοίου
136	22	αὗται	ταῦτα

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Προλεγόμενα Σελ.

Ἀξία τῆς περὶ ψυχῆς πραγματείας 3
Ὁρισμοί 4
Διαίρεσις 10

ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

Ζητήματα καὶ κριτικὴ ἐξέτασις τῶν προγενεστέρων ψυχολογικῶν θεωριῶν.

Κεφ. Α'. — Μέθοδοι ζητήσεως.-- Τὸ χωριστὸν τῆς ψυχῆς. -- Σχέσεις τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ σῶμα 13
Κεφ. Β'.— Ἱστορία τῶν θεωριῶν Ἐμπεδοκλέους, Δημοκρίτου, Ἀναξαγόρου 19
» Γ'.— Ἡ ψυχὴ καὶ ἡ κίνησις 25
» Δ'.— Ἡ ψυχὴ ὡς ἁρμονία. Ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα. Μοναδολογία... 32
» Ε'.— Ἡ ψυχὴ καὶ τὰ στοιχεῖα. Ἡ ψυχὴ καὶ τὰ μέρη αὐτῆς. Διαιρετὸν τῆς ψυχῆς 38

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Αἱ δυνάμεις (μόρια) τῆς ψυχῆς.

Κεφ. Α'.— Ἔννοια τῆς οὐσίας. Ὁρισμὸς τῆς ψυχῆς 47
» Β'.—Ἔμψυχον καὶ ἄψυχον. Ἡ ἀρχὴ τῆς ζωῆς. Ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα 53
» Γ'.— Αἱ διάφοροι ἐκδηλώσεις τῆς ψυχῆς 58
» Δ'.— Ψυχὴ καὶ τελικὴ αἰτία. Ἡ ψυχὴ καὶ ἡ θρέψις. Ἀρχὴ τῆς θρέψεως 62
Κεφ. Ε'.— Δυνάμει καὶ ἐνεργείᾳ. Αἴσθησις καὶ νόησις 68
» ς'.— Αἰσθηταὶ ποιότητες 73
» Ζ'.— Ἡ ὅρασις καὶ τὸ διάμεσον αὐτῆς 75
» Η'.— Ἦχος καὶ τὸ διάμεσον αὐτοῦ. Φωνή 79
» Θ'.— Ἡ αἴσθησις τῆς ὀσφρήσεως 85
» Ι'.— Ἡ αἴσθησις τῆς γεύσεως 88
» ΙΑ'.- Ἡ αἴσθησις τῆς ἁφῆς 90
» ΙΒ'.- Σχέσις αἰσθητηρίου καὶ αἰσθητοῦ. Τὰ μεταξύ 95

ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

Αἴσθησις. Φαντασία. Νοῦς (θεωρητικὸς καὶ πρακτικός).

Κεφ. Α'.— Τὰ κοινὰ αἰσθητά 100
» Β'.— Ἀντίληψις. Ἡ κοινὴ αἴσθησις 104
» Γ'.— Ἡ Φαντασία 112
» Δ'.— Ὁ Νοῦς (λόγος). Ἡ ἀφῃρημένη νόησις 119
» Ε'.— Νοῦς ποιητικὸς καὶ παθητικός 125
» ς'.— Νόησις καὶ ἀλήθεια 128
» Ζ'.- - Νόησις. Εἰκόνες. Νοητὸν ἀντικείμενον 131
» Η'.— Ἰδέαι καὶ εἰκόνες 135
» Θ'.— Δυνάμεις ψυχῆς. Νοῦς καὶ ὄρεξις 137
» Ι'.— Ὀρέξεως λειτουργία 140
» ΙΑ'.-- Τὸ κοινὸν αἴτιον 145
» ΙΒ'.— Αἴσθησις. Θρέψις. Εὐζωία 147
» ΙΓ'.-- Ἡ αἴσθησις τῆς ἁφῆς 150
Πρόσθετοι σημειώσεις 153

2 0

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΦΕΞΗ

ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

ΑΘΗΝΑΙΩΝ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ

ΙΩ. ΖΕΡΒΟΥ

Σημειώσεις περὶ τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ἀριστοτέλους. — Εἰσαγωγὴ εἰς τὸ σύγγραμμα περὶ Ἀθηναίων Πολιτείας. — Κεφάλαια πρῶτα, ἀποκατασταθέντα ἐξ ἄλλων ἀρχαίων πηγῶν. — Ἐξήγησις τοῦ κειμένου τοῦ Λονδινείου παπύρου.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Δ. ΦΕΞΗ

1911

ΒΑΣΙΛΙΚΟΝ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ Ν. ΧΙΩΤΗ, ΟΔΟΣ ΓΛΑΔΣΤΩΝΟΣ 4

ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

Ἂν ὡς μέτρον ἀναγνωρίσεως τοῦ φιλοσόφου ἐτίθετο ἡ φανερὰ καὶ ἄμεσος θεωρητικὴ ἐπίδρασις ἐκ τοῦ ἔργου του, ὁ Ἀριστοτέλης ἀναντιρρήτως θὰ ἀνεγνωρίζετο ὡς ὁ μεγαλύτερος τῶν φιλοσόφων καὶ τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν νεωτέρων. Διότι ἄλλαι κορυφαῖαι διάνοιαι, καὶ μάλιστα ὁ φωτεινὸς καὶ ἄφθαστος Πλάτων, ἐπέδρασαν μὲν σημαντικὰ καὶ βαθύτατα εἰς τὴν καθόλου ἐξέλιξιν τῆς σκέψεως καὶ εἰς τὴν κοινωνικὴν ταύτης ἐκδήλωσιν, εἰς τὴν θρησκείαν δηλαδὴ καὶ τὴν πολιτείαν, εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν τέχνην, ἀλλ' ὅμως κανεὶς δὲν ἐχρησίμευσεν ὡς ἀνεγνωρισμένος ὁδηγητὴς καὶ διδάσκαλος εἰς πάντα κλάδον τῆς ἀνθρωπίνης ἐπιστήμης ὡς ὁ Ἀριστοτέλης. Διότι ἐπὶ δύο καὶ πλέον χιλιάδας ἔτη τοῦ φιλοσόφου τούτου τὰ ἔργα—ἡ Λογικὴ ὡς αὐτὸς τὴν διερρύθμισεν, ἡ πρακτικὴ φιλοσοφικὴ ἀντίληψις, ὡς τὴν ἐκανόνισεν, ἡ μεθοδικὴ καὶ διὰ τοῦ πειράματος ἐπιστημονικὴ γνῶσις, ὡς τὴν ἐπιχείρησεν, ἡ ἐπὶ τῇ βάσει ὅλως ὡρισμένων κανόνων καλλιτεχνία, ὡς τὴν διηυκρίνησε καὶ τέλος ἡ δογματικὴ καὶ ὠφελιμιστικὴ ἠθική, ὡς τὴν διετύπωσεν, ὑπῆρξαν ἀφετηρίαι καὶ γνώμονες τῆς πρακτικῆς ἐν μέρει ἐνεργείας καὶ τῆς θεωρητικῆς ἐν γένει παραγωγῆς.

Καὶ κάτι πλέον τούτου ἀκόμη· ἡ διδασκαλία του ἔπαυσε μὲν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Βάκωνος νὰ εἶναι ἡ ἀπὸ καθέδρας καὶ ἐπίσημος, ἀλλ' οὐχ ἧττον παρέμεινεν ἀναγκαστικῶς καὶ ὀργανικῶς ἰσχυρὰ καὶ σπουδαίως ἐπιδρῶσα ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως μέχρι σήμερον. Διότι, πλὴν ὀλίγων νεωτάτων φιλοσόφων, παραμένει ἑδραία καὶ ἀποκλειστικὴ ἀκόμη ἡ πίστις εἰς τὸ πείραμα καὶ μάλιστα ἡ ὑπαγωγὴ τῶν γενικοτήτων εἰς τοὺς ἐπιστημονικοὺς νόμους, ἤτοι εἰς τὰ ἐκ μερικοτήτων δεδομένα πορίσματα. Μικρὰν δὲ παραλλαγὴν διὰ τὴν πλειονότητα τῶν σκεπτομένων ὑπέστη ὁ τρόπος τοῦ συλλογίζεσθαι, ὁ διατυπωθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους. Μέχρι τοσούτου, ὥστε ὁ βαθύτερον καὶ οὐσιαστικώτερον ἐρευνῶν καὶ διεισδύων νὰ διακρίνῃ ὅτι οἱ δύο ἀντίθετοι φιλοσοφικοὶ τρόποι, οἱ ἐπικρατοῦντες ἤδη, ἤτοι ἡ *Ἐγελειανὴ* φιλοσοφικὴ μέθοδος,

ὁ μεταφυσικισμός, καὶ ἡ ἀντίθετος *Θετικὴ* φιλοσοφία, ὁ ἐπιστημονισμός, ἔχουσιν ἐπ' αὐτῶν καταφανῆ καὶ οὐσιώδη τὴν Ἀριστοτελικὴν ἐπίδρασιν, ὁ μὲν Ἐγελειανὸς τρόπος ἐκ τῶν μεταφυσικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους, ὁ δὲ ποζιτιβιστικὸς ἐκ τῶν φυσικῶν αὐτοῦ. Καὶ μόνον ἴσως ἐργασίαι μερικαί, ὡς αἱ περὶ groupes καὶ ensembles μαθηματικαὶ θεωρίαι ἢ φιλοσοφικοὶ ὑπαινιγμοὶ ἀσυστηματοποίητοι ἀκόμη, ὡς π.χ. αἱ ἀντιλήψεις τοῦ Νίτσε καὶ αἱ μελέται τοῦ Ποανκαρέ, δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ἀποφυγοῦσαι κατὰ τὸ πλεῖστον τὴν ἀριστοτελικὴν ἐπίδρασιν. Τοῦτο δὲ τὸ κολοσσαῖον ὄντως καὶ μοναδικὸν κατόρθωμα μιᾶς μόνης διανοίας δύναται νὰ ἐξηγηθῇ, ὅταν ἀντιληφθῇ τις ὀρθῶς τὸν Ἀριστοτέλην ὅπως χαρακτηρίζει αὐτὸν ὁ Τζέλλερ ἱδρυτὴν τῆς «*φιλοσοφίας τῶν ἀντιλήψεων*» ἤτοι—καθαρώτερα καὶ γενικώτερα—ὡς συγκεφαλαιώσαντα καὶ συστηματοποιήσαντα τὰ μέχρι τῶν χρόνων του δεδομένα τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως καὶ σοφίας. Κατὰ τρόπον καὶ δι' αἰτίας ἀναλόγους πρὸς τὸν τρόπον καὶ τὰς αἰτίας, αἱ ὁποῖαι ἀνέδειξαν θεμελιωτὰς θρησκειῶν τοὺς παρουσιάσαντας εἰς πρακτικὰ πορίσματα ἠθικὰ καὶ εἰς δογματικὰ συμπεράσματα καλλίτεχνα τὴν συνολικὴν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς των ἐπικρατοῦσαν σκέψιν.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ ἐπίδρασις τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοιοῦτον τὸ ἔργον του κατὰ κεφαλαιώδη χαρακτηρισμόν.

Ἐγεννήθη δὲ ὁ Ἕλλην φιλόσοφος τὸ 384 π. χ. εἰς τὰ Στάγειρα τῆς Μακεδονίας, ἤτοι εἰς πόλιν Ἑλληνικὴν ἀποικίαν τῶν Χαλκιδέων. Πατήρ του ἦτον ὁ ἰατρὸς Νικόμαχος, συγγραφεὺς ἔργων τινῶν περὶ φυσικῆς, φίλος δὲ στενὸς τοῦ βασιλέως τῶν Μακεδόνων Ἀμύντα τοῦ Β'. εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ ὁποίου καὶ ἔζησε μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ. Μήτηρ δὲ αὐτοῦ ἦτον ἡ Βαιστιὰς ἀπὸ παλαιὰν καὶ διαπρεπῆ οἰκογένειαν ἀποίκων, ἀποθανοῦσα κατὰ τὴν νηπιακὴν ἡλικίαν τοῦ Ἀριστοτέλους.—Πρὶν ἢ γίνῃ ἔφηβος ἔχασε καὶ τὸν πατέρα του ὁ Ἀριστοτέλης, ἀνέλαβε δὲ τότε τὴν κηδεμονίαν αὐτοῦ καὶ τῶν ἀδελφῶν του ὁ πατρικὸς φίλος Πρόξενος ὁ Ἀταρνεύς, τὴν δὲ ἀνατροφὴν ἡ σύζυγος τούτου. Εἰς τὰ ἔργα του ὁ Ἀριστοτέλης μὲ ἀγάπην κ' εὐγνωμοσύνην ἀναφέρει συχνὰ τοὺς κηδεμόνας του, ἀπορφανισθέντα δὲ τὸν υἱόν αὐτῶν υἱοθέτησε καὶ κατόπιν ἐνύμφευσε μὲ τὴν θυγατέρα του Πυθιάδα. Καὶ εἰς τὴν διαθήκην του τέλος, ὡς διασῴζει αὐτὴν Διογένης ὁ Λαέρτιος, ὁρίζει νὰ στηθῶσιν ἀνδριάντες εἰς ἐκείνους, πρὸς ἔνδειξιν τῆς εὐγνωμοσύνης του.

Κατὰ τὴν νεανικὴν ἡλικίαν του ὁ Ἀριστοτέλης, ὡς λέγεται ὑπό τινων μεταγενεστέρων, ἐπέρασε ζωὴν ἄσωτον, σπαταλήσας δὲ τὴν σημαντικὴν πατρικὴν περιουσίαν ἔγινε στρατιώτης ἢ κατ' ἄλλους μυροπώλης πρὸς συντήρησίν του. Ἐκ παραλλήλου ὅμως εἶναι βεβαιωμένον ὅτι ἀνέκαθεν εἶχε φιλομάθειαν, ἐπίδοσιν εἰς τὰς θεωρητικὰς μελέτας καὶ θαυμασίαν ἀντίληψιν. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ νεώτατος αὐτὸς τῶν μαθητῶν ἢ μᾶλλον ἀκροατῶν

τοῦ Πλάτωνος—διότι δεκαεπτὰ ἐτῶν προσῆλθεν εἰς τὴν Πλατωνικὴν Ἀκαδημίαν—διεκρίνετο ὑπὲρ πάντας. Ἀναφέρεται δὲ ἀνεκδοτικῶς διὰ τὴν φιλοπονίαν του ὅτι ἐπειδὴ ἐμελέτα καὶ τὴν νύκτα εἰς τὴν κλίνην του, ἐκράτει εἰς τὴν ἀριστεράν του χεῖρα χαλκίνην σφαῖραν, εἶχε δὲ κάτωθεν λεκάνην μεταλλίνην, ὥστε, ἐὰν ἐκ τοῦ κόπου καὶ τῆς ἀγρυπνίας ἀπεκοιμᾶτο νὰ πίπτῃ ἡ σφαῖρα καὶ ν' ἀφυπνίζεται αὐτὸς ἀπὸ τὸν κρότον. Καὶ εἶναι μὲν ἴσως ταῦτα καὶ τὰ παρόμοια ὑπερβολαί, εἰς τὰς ὁποίας ἠρέσκοντο οἱ συγγραφεῖς τῆς παρακμῆς, βέβαιον ὅμως ἀπομένει ὅτι ἀπὸ τῆς νεανικῆς ἡλικίας του ὁ Ἀριστοτέλης ἐπεδόθη μὲ ζῆλον καὶ μὲ ἐμβρίθειαν εἰς τὴν μελέτην. Λαμβάνοντες δὲ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἐδείκνυε τότε τάσιν εἰς τὸν ὑπερβολικὸν τοῦ σώματος καλλωπισμὸν καὶ εἰς τὴν ἐπίδειξιν, δι' ὅπερ καὶ ὁ Πλάτων ὁ διδάσκαλός του δυσηρεστεῖτο «Ἀριστοτέλους χρωμένου ἐσθῆτι ἐπισήμῳ καὶ δακτυλίοις καὶ κουρᾷ» δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι νέος ὁ Ἀριστοτέλης ἐπεδίδετο παραλλήλως εἰς τὴν κοσμικὴν ζωὴν καὶ τὴν φιλοσοφίαν.

Διατελέσας μαθητὴς τοῦ Πλάτωνος ἀρκετὰ ἔτη ὁ Ἀριστοτέλης, ἔγινεν ἔπειτα διδάσκαλος τῆς ῥητορικῆς. Ἐπειδὴ ὅμως ὑπεβλέπετο ὡς μακεδονίζων, ἔφυγε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πλάτωνος, συμβάντα τῷ 348 π. χ., ἀπὸ τὰς Ἀθήνας καὶ μετέβη μὲ ἄλλον τοῦ Πλάτωνος ἐπιφανῆ μαθητήν, τὸν Ξενοκράτην, εἰς Μικρασίαν, ὅπου ἐφιλοξενήθη ὑπὸ τοῦ Ἀταρνέως τυράννου Ἑρμείᾳ. Ἦτο δὲ ὁ Ἑρμείας πρῴην δοῦλος, ἀκούσας μαθήματα ῥητορικῆς ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλην εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ κατόπιν διὰ τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς ἀξίας του ἀνυψωθεὶς εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ τυράννου, ἀναδειχθεὶς δὲ προστάτης τῆς αὐτονομίας τῶν Ἑλληνικῶν τῆς Ἀσίας πόλεων καὶ ὡς τοιοῦτος δι' ἐπιβουλῆς φονευθεὶς ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Περσίας. Ὁ θάνατός του φαίνεται νὰ ἐλύπησε πολὺ τὸν ὑπ' αὐτοῦ εὐεργετηθέντα Ἀριστοτέλην, ὁ ὁποῖος καὶ ἐνυμφεύθη ἐξ εὐγνωμοσύνης τὴν ὀρφανὴν θυγατέρα ἐκείνου, ἀργότερον δὲ καὶ ἔστησεν εἰς μνήμην του ἀνδριάντα εἰς τοὺς Δελφοὺς μὲ τὸ ἐπίγραμμα :

> Τόνδε ποτ' οὐχ ὁσίως παραβὰς μακάρων θέμιν ἁγνὴν
> ἔκτεινε Περσῶν τοξοφόρων βασιλεύς,
> οὐ φανερῶς λόγχῃ φονίοις ἐν ἀγῶσι κρατήσας,
> ἀλλ' ἀνδρὸς πίστει χρησάμενος δολίου —

συνθέσας, ὡς λέγεται, πρὸς τιμὴν αὐτοῦ καὶ τὸν ἔξοχον ἐκεῖνον παιᾶνα εἰς τὴν ἀρετήν :

> Ἀρετά, πολύμοχθε γενει βροτείῳ,
> θήραμα κάλλιστον βίῳ.....

Μετὰ τὸν φόνον τοῦ Ἑρμείᾳ φοβούμενος τὴν καταδίωξιν τοῦ Πέρσου βασιλέως ἔφυγεν εἰς Μυτιλήνην, ὅπου καὶ ἔμεινεν ἐπί τινα ἔτη. Ἐκεῖθεν δέ, εἴτε καὶ ἐξ Ἀθηνῶν ἐπιστρέψαντα, τὸν προσεκάλεσεν ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας Φίλιππος, διὰ νὰ τοῦ ἀναθέσῃ τὴν ἀγωγὴν τοῦ υἱοῦ του Ἀλεξάνδρου,

ὁ ὁποῖος τότε ἦτο δεκατεσσάρων ἐτῶν. Εἰς τὴν διδασκαλίαν τούτου ὁ Ἀριστοτέλης ἠσχολήθη τέσσαρα ἔτη, συγγράψας εἰδικῶς διὰ τὸν μαθητήν του καί τινα ἔργα, μεταξὺ τῶν ὁποίων εἶναι τὸ ἀπωλεσθὲν περὶ Βασιλείας καὶ τὸ ἀμφισβητούμενον Ῥητορικὴ εἰς Ἀλέξανδρον. Εἰς τὸν αὐτὸν καιρὸν ἔκαμε καὶ τὴν ἐπιμελημένην τῆς Ἰλιάδος ἀντιγραφὴν—τὴν περιώνυμον ἀπὸ νάρθηκος ἔκδοσιν—τὴν ὁποίαν πάντοτε εἶχεν ὑπὸ τὸ προσκεφάλαιόν του ὁ Ἀλέξανδρος.

Καὶ μετὰ τὴν τετραετῆ διδασκαλίαν ὅμως ὁ Ἀριστοτέλης ἐξηκολούθησε νὰ μένῃ εἰς τὴν Μακεδονικὴν αὐλήν, μέχρι τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ὁ Ἀλέξανδρος ἑτοιμάζετο νὰ ἐκστρατεύσῃ εἰς Ἀσίαν.

Τότε, κατὰ τὸ 335 π. Χ., ἐπέστρεψεν ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὰς Ἀθήνας, ἵδρυσε δὲ τὴν διάσημον φιλοσοφικὴν σχολήν του, ἡ ὁποία ὠνομάσθη «Περιπατητικὴ» ἐξ αἰτίας τῆς συνηθείας ποῦ εἶχεν ὁ Ἀριστοτέλης νὰ διδάσκῃ περιπατῶν. Ἐσύστησε δὲ αὐτὴν εἰς τὸ Λύκειον, εὐρύχωρον, δημόσιον δενδρόφυτον καὶ σύσκιον χῶρον, ἀφιερωμένον εἰς τὸν Λύκειον Ἀπόλλωνα, ἐκτεινόμενον δὲ ὑπὸ τὸν Λυκαβηττόν, ἤτοι εἰς μέρος τῆς πόλεως ἀντιθέτως κείμενον τοῦ κήπου τῆς Ἀκαδημίας, ὅπου ὑπῆρχεν ἡ Πλατωνικὴ σχολή.—Συνήθως, διδάσκων ἔκαμνεν ὁ Ἀριστοτέλης δύο παραδόσεις ἢ περιπάτους, τὸν ἑωθινὸν καὶ τὸν δειλινόν. Καὶ κατὰ μὲν τὸν ἑωθινὸν ἐδίδασκε τοὺς ἀρχαιοτέρους μαθητὰς ἐπιστημονικωτέρας γνώσεις καὶ ὑψηλοτέραν θεωρητικὴν σοφίαν, κατὰ δὲ τὸν δειλινὸν ἐδίδασκε τοὺς ἀρχαρίους μαθητὰς καὶ ἄλλους ἀκροατὰς στοιχειώδη μαθήματα φιλοσοφίας, ῥητορικῆς κ. τ. λ. Οὕτω δὲ τὰ μὲν πρωινὰ μαθήματα ὠνομάσθησαν *ἀκροαματικοὶ λόγοι*, τὰ δὲ ἀπογευματινὰ *ἐγκύκλιοι ἢ ἐν κοινῷ ἢ ἐξωτερικοὶ λόγοι*. Μολονότι δὲ ἀργότερον ἐλέχθη ὅτι ἦσαν *οἱ ἀκροαματικοὶ λόγοι* ἰδιαιτέρα καὶ ἀπόκρυφος διδασκαλία τοῦ Ἀριστοτέλους, ὥστε νὰ πιστευθῇ ὅτι καὶ μυστικὴ Ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία ὑπῆρξεν, ὅμως ἐκ τῆς μελέτης τῶν Ἀριστοτελικῶν ἔργων καὶ ἐκ τοῦ ἐνιαίου τρόπου σκέψεως ἐν αὐτοῖς προκύπτει βέβαιον τὸ πόρισμα ὅτι μία καὶ μόνη ὑπῆρξεν ἡ Ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία, ὁποία μᾶς παρουσιάζεται καὶ σήμερον, διαστολὴ δὲ τῶν μαθημάτων ἐγένετο ἁπλῶς λόγῳ τῆς διαφόρου μορφώσεως τῶν μαθητῶν τοῦ φιλοσόφου, οἵτινες ἦσαν πολλοὶ καὶ ποικίλοι τὸν νοῦν καὶ τὴν γνῶσιν—διότι ἡ Σχολὴ εὐθὺς ἀπὸ τῆς συστάσεώς της πολὺ εὐδοκίμησεν εἰς τὰς Ἀθήνας.

Αἰτία δὲ τῆς εὐδοκιμήσεως ὑπῆρξεν ἡ μεγάλη καὶ μοναδικὴ εὐρυμάθεια τοῦ διδασκάλου καὶ ἡ θαυμαστὴ καὶ σαφὴς ῥητορική του δεινότης. Διότι ἀληθῶς, ὅτε συνέστησε τὴν σχολήν του, εἶχεν ἤδη ἀποθησαυρίσει τὸ πλεῖστον μέρος τῶν θεωρητικῶν καὶ τῶν πρακτικῶν αὐτοῦ γνώσεων, ἐξακολουθήσας μολαταῦτα τὰς μελέτας καὶ τὰ πειράματα καὶ τὰς θεωρητικὰς ἐργασίας του μέχρι τέλους τῆς ζωῆς του. Οὕτω πλὴν τῆς διδασκαλίας τοῦ Πλάτωνος φαίνεται ὁ Ἀριστοτέλης παρακολουθήσας καὶ ἄλλων εἰς τὰς Ἀθήνας τότε

φιλοσόφων καὶ σοφιστῶν τὰς διδασκαλίας. Ἦσαν δὲ πολλοὶ οὗτοι καὶ σημαντικοί, τοὺς ὁποίους ἐπεσκίασε πλέον τοῦ δέοντος ἴσως ἡ σθεναρὰ καὶ διαυγὴς Σωκρατικὴ φιλοσοφία, ἡ ἐξαρθεῖσα εἰς ἰλιγγιώδη ἐλαστικότητα καὶ ἀποκτήσασα αἴγλην ἀνυπέρβλητον διὰ τῶν διατυπώσεων καὶ γενικεύσεων τοῦ Πλάτωνος. Καὶ τοῦτο, ἡ ἀπορρόφησις δηλαδὴ καὶ ἡ ἀμαύρωσις πολλῶν καὶ σημαντικῶν ἐργασιῶν ὑπὸ μιᾶς ὁλοκληρωτικῆς καὶ ὑπερόχου ἐργασίας, παρουσιάζεται πάντοτε ὡς σταθερὸν κοινωνιολογικὸν φαινόμενον εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς θεωρίας καὶ τῆς πράξεως—ἐπαρκὲς μαρτύριον καὶ χαρακτηριστικὴ ἔνδειξις τῆς μικρᾶς σημασίας τῶν ἀτόμων ἐν τῇ ζωῇ τοῦ συνόλου.

Πλὴν δὲ τῆς ποικίλης σοφίας, ὅσην κατὰ τὴν πρώτην εἰς τὰς Ἀθήνας διατριβήν του εἶχε συγκομίσει ὁ Ἀριστοτέλης, φαίνεται ὅτι καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐν Μικρασίᾳ καὶ ἐν Μυτιλήνῃ διαμονῆς του, μακρὰν τοῦ σοφιστικοῦ συρμοῦ καὶ εἰς ἡσυχίαν εὑρισκόμενος καὶ γαλήνην ἐπηύξησε τὰς γνώσεις αὐτοῦ μὲ ἀκριβῆ μάθησιν τῶν ὅσα καὶ παλαιόθεν καὶ κατὰ τὴν ἐποχήν του ἐδίδασκαν οἱ φιλόσοφοι τῆς Ἰωνικῆς Σχολῆς, οἱ κυρίως περὶ τὰ φυσικὰ ἀσχολούμενοι καὶ ἀπὸ τούτων τὴν φιλοσοφίαν ἀναπτύσσοντες.

Ἔπειτα κατὰ τὸ διάστημα τῆς παιδεύσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ εἰς τὴν Μακεδονικὴν αὐλὴν κατόπιν διατρίβων ἔλαβεν ἀφορμὴν καὶ ἄνεσιν νὰ συστηματοποιήσῃ μὲν τὰς ἀπείρους γνώσεις του κατὰ τρόπον διδακτικὸν ὡς καὶ τὰ ἐκ τούτων ἠθικὰ καὶ πολιτικὰ πορίσματα, νὰ ἐπαυξήσῃ δὲ μεγάλως δι' ἰδίων αὐτοῦ πειραμάτων καὶ παρατηρήσεων τὰς ἐπὶ τῆς φυσικῆς καὶ τῆς φυσιολογίας γνώσεις τοῦ τότε καιροῦ. Διότι ἄφθονα πρὸς τοῦτο παρείχοντο εἰς αὐτὸν τὰ μέσα ὑπὸ τῶν Μακεδόνων βασιλέων καὶ τότε καὶ κατόπιν, ὅτε κατὰ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου εἰς τὴν Ἀσίαν χιλιάδες ἀνδρῶν ἐμισθοδοτοῦντο ὑπὸ τοῦ βασιλέως διὰ νὰ συλλέγουν καὶ ν' ἀποστέλλουν εἰς τὸν Ἀριστοτέλην ὅλα τὰ ζῷα, τὰ φυτὰ καὶ τὰ περίεργα ἐν γένει πράγματα τῆς Ἀσιατικῆς χώρας, ὅπως ἀναφέρει ὁ Πλίνιος. Ἂν δὲ πιστεύσωμεν τὸν Ἀθήναιον, διὰ τὸν καταρτισμὸν τῶν ἐπιστημονικῶν συλλογῶν καὶ τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ἀριστοτέλους ἐχορήγησεν ὁ Ἀλέξανδρος ὀκτακόσια τάλαντα, ἤτοι τέσσαρα καὶ πλέον ἑκατομμύρια φράγκων. Οὕτω κατήρτισε τὴν «περὶ ζῴων ἱστορίαν» καὶ τὰ ἄλλα ἐπὶ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἔργα του θαυμαστὰ ἕως σήμερον διὰ τὴν μέθοδον καὶ ἐκπληκτικὰ οὐχὶ σπανίως διὰ τὴν ἀκρίβειαν, συγγραφέντα κατὰ τὴν δευτέραν εἰς τὰς Ἀθήνας διαμονήν του καὶ μετὰ τὴν σύστασιν τῆς ἰδικῆς του Περιπατητικῆς του Σχολῆς.

Ἦτο δὲ ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ἐποχήν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἵδρυσε τὴν σχολήν του ἡλικίας πεντήκοντα καὶ πλέον ἐτῶν. Ὥστε εὐλόγως νὰ δύναταί τις νὰ ὑποθέσῃ ὅτι τὰς μὲν θεωρητικὰς γνώσεις του εἶχεν ἕως τότε συμπληρώσει, τὴν δὲ ταξινόμησιν τῆς ὑπ' αὐτοῦ συναφθείσης ποικίλης θεωρητικῆς καὶ πρακτικῆς ὕλης καὶ τὴν συνέχειαν τῶν πειραμάτων αὐτοῦ καὶ παρατηρήσεων

καὶ τὴν διαρρύθμισιν καὶ συγγραφὴν τῶν πλειοτέρων καὶ σημαντικωτέρων ἔργων του ἐξηκολούθησεν ἕκτοτε καὶ μέχρι τέλους τῆς ζωῆς του. Ἐβοήθησε δὲ πολὺ εἰς τὴν ταξινόμησιν καὶ εἰς τὴν κατασκευὴν ἡ καθημερινὴ καὶ συστηματικὴ διδασκαλία καὶ ὄχι ὀλίγον ἴσως συνετέλεσεν ἡ ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν καὶ κατὰ τὰς ὁδηγίας του καὶ κατὰ ἀρχικόν, δι' ἕκαστον ἔργον, ἰδικόν του σχέδιον συνεργασία τῶν μαθητῶν του.

Διὰ τοῦτο δὲ καὶ εἰς τὰ σῳζόμενα συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐκ τῶν ὁποίων ἴσως μερικὰ ἐγράφησαν ὑπὸ τῶν μαθητῶν του ὡς αὐτὸς ὑπηγόρευσε καὶ ὡδήγει, καταφαίνεται πλείστη μὲν φροντὶς καὶ ἱκανότης εἰς συστηματοποίησιν καὶ σαφήνειαν, ὀλίγη δὲ ἐπιμέλεια ὕφους καὶ πλαστικῆς εἰκονίσεως. Ὥστε καὶ κατὰ τὴν ὕλην καὶ κατὰ τὴν μορφὴν νὰ ἐνθυμίζουν τὸν τύπον Ἐγκυκλοπαιδείας περιλαμβανούσης τὸ σύνολον σχεδὸν τῶν τότε γνώσεων, ἀλλ' ὑπὸ μορφὴν καὶ κατὰ σύστημα καὶ σύμφωνα πρὸς τὴν φιλοσοφίαν ἑνὸς μόνου συγγραφέως. Τόσον δὲ εἶναι τὸ πλῆθος τῶν γνώσεων ὅσας τὰ Ἀριστοτελικὰ συγγράμματα περιέλαβον καὶ τόσαι προδήλως εἶναι αἱ νέαι παρατηρήσεις καὶ αἱ νέαι θεωρίαι, ὅσας εἰς ἓν ἕκαστον θέμα ὁ φυσιοδίφης καὶ φιλόσοφος συγγραφεὺς ἰδικάς του προσέθεσε καὶ τόση εἶναι τῆς διευκρινήσεως καὶ τῆς συστηματοποιήσεως ἡ δύναμις καὶ ἡ ἀρτιότης, ὥστε δικαίως ἐλέχθη ὑπὸ Γερμανοῦ σοφοῦ ὅτι ἄλλος Ἀριστοτέλης οὔτε ἐγεννήθη οὔτε θὰ γεννηθῇ, ἀλλ' οὔτε καὶ εἶναι ἀνάγκη νὰ γεννηθῇ.

Ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους ὀλίγα, μόλις τὸ ἓν τρίτον ἴσως, διεσώθησαν. Καὶ τοῦτο θετικῶς δύναταί τις νὰ συμπεράνῃ ἐκ πολλῶν ὑπ' ἀρχαίων συγγραφέων ἀναφερομένων Ἀριστοτελικῶν ἔργων ἀγνώστων εἰς ἡμᾶς, μάλιστα δὲ ἐκ τοῦ καταλόγου τοῦ Διογένους Λαερτίου καὶ ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Μεναγίου καὶ τοῦ Ἄραβος Ἐλ Καζὶρ μνημονευομένων ἀπαριθμήσεων. Τίνα ὅμως ἦσαν ἀκριβῶς τὰ συγγράμματα ταῦτα καὶ τίνες κἂν οἱ τίτλοι των δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν ἀσφαλῶς, διότι καὶ εἰς τὴν παρένθεσιν αὐτῶν παρ' ἀρχαίοις καὶ εἰς τὰς μεταγενεστέρας ἀπαριθμήσεις ἐπικρατεῖ ἀσάφεια καὶ ἀοριστία. Οὐχ ἧττον ὡς σημαντικωτέρα ἴσως τῶν ἀπωλειῶν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ ἀπώλεια τῆς «Συναγωγῆς Πολιτειῶν», ὀγκώδους ἔργου, τὸ ὁποῖον περιεῖχε τὴν ἀνάλυσιν 158 ἢ κατ' ἄλλους 255 πολιτειῶν, ἐκ τῶν ὁποίων μία εἶναι καὶ ἡ «Ἀθηναίων Πολιτεία» ἡ ἀνευρεθεῖσα πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐπὶ Αἰγυπτιακοῦ παπύρου καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον ἀποκατασταθεῖσα.

Τὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους ἀπὸ τῶν ἀρχαίων ἤδη χρόνων κατετάχθησαν συστηματικῶς καὶ κατὰ διαφόρους τρόπους. Οὕτως ἐχωρίσθησαν εἰς *ὑπομνηματικά*, ἤτοι ἀποτελούμενα ἐκ σημειώσεων καὶ *συνταγματικά*, ἤτοι ἀποτελοῦντα πλήρεις πραγματείας, ἀπὸ ἄλλης δὲ ἀπόψεως εἰς *ἐσωτερικὰ* ἤτοι περιέχοντα

τὰς ὑψηλοτέρας διδασκαλίας τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ *ἐξωτερικὰ* ἢ *ἐν κοινῷ* ἤτοι προπαιδευτικά.

Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Ἀριστοτέλης ἐπιτυχῶς διεχώρισε τὰ φιλοσοφικὰ μόνον ἔργα του, τὰ κληθέντα ὑπ' αὐτοῦ *λόγοι*, εἰς *ὀργανικοὺς λόγους* ἢ λογικούς, εἰς *θεωρητικοὺς* καὶ εἰς *πρακτικούς*.

Ἐκ τῶν νεωτέρων κατατάξεων τέλος ἐπεκράτησεν ἡ τῆς πρώτης Ἀλδείου ἐκδόσεως, ἡ χωρίζουσα τὰ σῳζόμενα ἔργα εἰς:

1) *Λογικήν*, περιλαμβάνουσαν τὰ ἔργα. *Κατηγορίαι, Περὶ ἑρμηνείας, Ἀναλυτικὰ πρότερα, Ἀναλυτικὰ ὕστερα, Τοπικὰ* καὶ *Περὶ σοφιστικῶν ἐλέγχων*. Ἡ σειρὰ αὕτη ὠνομάσθη ὑπὸ τῶν νεωτέρων «Ὄργανον».

2) *Φυσικά*, κατὰ τὴν ἀρχαίαν, ἐννοεῖται, καὶ γενικωτέραν ἔννοιαν τοῦ ὅρου, περιλαμβάνοντα πραγματείας: *Φυσικῆς ἀκροάσεως βιβλίον* 8ον *Περὶ Οὐρανοῦ, Περὶ Γενέσεως καὶ Φθορᾶς, Μετεωρολογικά, Περὶ Ψυχῆς, Περὶ Αἰσθήσεως καὶ Αἰσθητῶν, Περὶ Μνήμης καὶ Ἀναμνήσεως, Περὶ Μακροβιότητος, καὶ Βραχυβιότητος, Περὶ Νεότητος καὶ Γήρατος, Περὶ Ὕπνου καὶ Ἐγρηγόρσεως, Περὶ Μαντικῆς τῆς ἐν τοῖς Ὕπνοις, Περὶ Ζωῆς καὶ Θανάτου, Περὶ Ἀναπνοῆς, Περὶ τὰ ζῷα ἱστορίας, Περὶ ζῴων γενέσεως, Περὶ ζῴων κινήσεως, Περὶ ζῴων μορίων, Περὶ ζῴων πορείας, Περὶ ζῴων χρωμάτων, Περὶ ἀκουστῶν, Φυσιογνωμικά, Περὶ φυτῶν* (διασωθὲν ἐν Λατινικῇ ἢ Ἀραβικῇ μεταφράσει) *Περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων, Μηχανικὰ προβλήματα* καὶ *Περὶ Ἀτόμων γραμμῶν*.

3) *Τὰ μετὰ τὰ φυσικά*, περιλαμβάνοντα δεκατέσσαρα βιβλία καὶ τὰς διατριβὰς *Περὶ Μελίσσου, Περὶ Ξενοφάνους* καὶ *Περὶ Γόργίου*.

4) *Τὰ πρακτικά*, περιλαμβάνοντα τὰ *Ἠθικὰ Νικομάχεια, τὰ Μεγάλα* καὶ *τὰ Εὐδήμεια, Τὰ Πολιτικά, τὴν Ἀθηναίων Πολιτείαν, τὴν Ῥητορικήν, τὴν Ῥητορικὴν εἰς Ἀλέξανδρον* (ἀμφισβητουμένην) καὶ *τὴν Ποιητικήν*· καὶ

5) *Τὰ ἀποσπάσματα* (ἤτοι τὰ σωζόμενα παρενθετικῶς εἰς ἔργα ἀρχαίων συγγραφέων). *Αἱ ἐπιστολαὶ* (ἀμφισβητούμεναι κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ *Τὰ ποιήματα* ἐπίσης ἀμφισβητούμενα.

Οἱ τίτλοι οὗτοι ἁπλῶς ἄνευ ἐπεξηγήσεως παρατεθέντες δύνανται νὰ δείξωσι τὴν εὐρύτητα, τὴν ποικιλίαν καὶ τὸ τεράστιον μέγεθος τοῦ Ἀριστοτελείου ἔργου, τὸ ὁποῖον, ὅπως ἐν ἀρχῇ τῶν σημειώσεων τούτων εἴπομεν, ἀπετέλεσε τὸν ἐπιστημονικὸν καὶ φιλοσοφικὸν κώδικα τῆς πολιτισμένης ἀνθρω-

πότητος ἐπὶ δύο καὶ πλέον χιλιάδας ἔτη, ἀποτελεῖ δὲ καὶ τώρα ἀκόμη τὸ *πνευματικὸν ἐθιμον* σχεδὸν ὅλης τῆς συνήθους ἐπιστημονικῆς καὶ φιλοσοφικῆς δημιουργίας.

Καὶ ἀνάλυσις μὲν τοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ἔκθεσις τῆς ἐπιστημονικῆς αὐτοῦ ἐργασίας, ἔστω καὶ στοιχειωδῶς ἐπιχειρούμεναι, θὰ ἐξέτειναν τὸ σημείωμα τοῦτο ἀναγκαστικῶς εἰς ὀγκώδη πραγματείαν. Τοῦτο δὲ μόνον δύναται νὰ λεχθῇ συμπερασματικῶς καὶ ἀπὸ μιᾶς μόνον ἀπόψεως, γενικῆς ἀλλ' ὄχι καὶ συνολικῆς, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης βάσιν τῆς ἐπιστήμης ἔθεσε τὸ πείραμα καὶ τὴν παρατήρησιν, ὡς σκοπὸν δὲ πάσης ἐπιστήμης ὥρισε τὴν γνῶσιν τῶν αἰτίων, τῶν πραγμάτων καὶ φαινομένων ἐκείνων, ὅσα ὑπόκεινται εἰς τὴν πεῖραν. Οὕτω, καθ' ἃ ὁ ἴδιος διευκρινίζει, (Μετὰ τὰ φυσικὰ Βιβλ. Α'. ΙΙΙ) *ἡ πεῖρα μὲν παρέχει ἡμῖν τὸ γεγονός, ἡ ἐπιστήμη δὲ ζητεῖ τὸ αἴτιον καὶ τὸ διατί πρῶτον.*

Ἀπὸ τοιαύτης ἀφετηρίας ὁρμώμενος ὁ Ἀριστοτέλης κρίνεται ὡς ἀντίθετος τῆς Πλατωνικῆς φιλοσοφίας, ἐνῷ ἴσως ἐπισταμένη καὶ βαθυτέρα μελέτη τοο Πλατωνικοῦ καὶ παραλλήλως τοῦ Ἀριστοτελικοῦ ἔργου θὰ ἐδείκνυε τὴν Ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν, ἀντιθέτως πρὸς τὴν γνώμην καὶ τὴν ἀπόφανσιν τοῦ μεγάλου ἱδρυτοῦ της, ὡς ἀσχοληθεῖσαν κυρίως περὶ ἓν μέρος τῶν Πλατωνικῶν ἀντιλήψεων καὶ ἀκολουθήσασαν μίαν ἀπὸ τὰς μεθόδους διανοητικῆς ἐξελίξεως καὶ γνώσεως τοῦ ἐπιστητοῦ, τὰς ὁποίας διετύπωσεν ἡ καταπληκτικῶς ἀντιληπτικὴ διάνοια τοῦ Πλάτωνος, ἡ δαιμονίως διιδοῦσα ὡς ὡρισμένον μὲν καὶ ὠφέλιμον τὸν βαθμιαίως πλατυνόμενον ὁρίζοντα τῶν γνώσεων—τὴν ἀνθρωπίνην δηλονότι συνθήκην καὶ συμφωνίαν—ἀόριστον δὲ καὶ ἀτέρμονα τὸν ὁρίζοντα τῆς ὅλης ζωῆς πρὸς τὸν ὁποῖον ἀναγκαστικῶς καὶ ἐξ ἐσωτερικῆς ὁρμῆς ἀτενίζει *(θεωρεῖ)* ὁ ἀνθρώπινος νοῦς καὶ τοιουτοτρόπως συμπερασματικῶς διαχαράξασα οὕτω τοὺς ἐπαλλήλους καὶ ὁμοκέντρους κύκλους τῆς Ἐπιστήμης καὶ τῆς Ὑποθέσεως.

Εἶναι δὲ χρήσιμος ὁ περὶ τῆς Πλατωνικῆς φιλοσοφίας ὑπαινιγμὸς οὗτος, διὰ νὰ δειχθῇ κάπως ἐξ ἀντιδιαστολῆς καὶ ἐναργέστερον πῶς ὁ μὲν Πλάτων δύναται νὰ λογισθῇ ὡς τὸ ὑψηλότατον σημεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνῆλθεν ἡ Ἑλληνικὴ σκέψις, ἡ κληρονόμος ὅλης τῆς ἀνατολικῆς γνώσεως καὶ δημιουργὸς ἀμυθήτου ἐπὶ πλέον θησαυροῦ σοφίας, ὁ δὲ Ἀριστοτέλης πρέπει νὰ χαρακτηρισθῇ ὁ πρῶτος μετὰ τὴν δημιουργικότητα καὶ πρὸς τὴν κατάβασιν σταθμός.

Τὴν φιλοσοφικὴν αὐτοῦ σχολὴν διηύθυνεν ὁ Ἀριστοτέλης μέχρι τοῦ 323 π. Χ., ὁπότε, ἐπειδὴ τὸ ἀντιμακεδονικὸν κόμμα εἶχεν ἐνισχυθῇ ἕνεκα τοῦ θανάτου τοῦ Ἀλεξάνδρου, κινδυνεύων ὡς φίλος τῆς μακεδονικῆς δυναστείας

ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ εἰς Χαλκίδα τῆς Εὐβοίας, ὅπου καὶ ἀπέθανε μετὰ ἕν ἔτος ἀπὸ χρόνιον οἰκογενειακόν του νόσημα τοῦ στομάχου.

Αἱ σπερμολογίαι, τὰς ὁποίας συγγραφεῖς τῆς παρακμῆς καί τινες ἐκκλησιαστικοὶ ἀνέφεραν περὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, ὡς ἀστόργου πρὸς τὸν προστάτην του Ἑρμείαν καὶ ὡς ἀγνώμονος πρὸς τὸν Πλάτωνα καὶ ὡς ἐπιβουλευθέντος τὴν ζωὴν τοῦ μαθητοῦ καὶ εὐεργέτου αὐτοῦ Ἀλεξάνδρου, καθὼς καὶ ὁ μῦθος περὶ αὐτοκτονίας του, ἀποδεικνύονται ἐξ αὐτῶν τῶν πραγμάτων, ἤτοι ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ἐκ τῶν αὐθεντικῶν λεπτομερειῶν τοῦ βίου του, τελείως ἀστήρικτα μυθεύματα, ἀνάξια ἐκτενεστέρας μνείας.

Ι. Ζερβός

ΑΘΗΝΑΙΩΝ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Μεταξὺ τῶν ἔργων τοῦ Ἀριστοτέλους, τὰ ὁποῖα εἴτε συνετάχθησαν διὰ τὴν ***ἐξωτερικὴν ἢ ἐν κοινῷ*** διδασκαλίαν, περὶ τῆς ὁποίας εἰς τὰς προτασσομένας σημειώσεις ἔγινε λόγος, εἴτε ἐξ αὐτῆς προέκυψαν, εἶναι καὶ τὸ ἀπολεσθὲν πολύτομον ἔργον του «Συναγωγὴ Πολιτειῶν» ἢ ἁπλῶς «Πολιτεῖαι» τιτλοφορούμενον. Εἰς τὸ σύγγραμμα δὲ τοῦτο περιεγράφοντο καὶ ἀνελύοντο κατὰ μὲν τὸν Διογένην Λαέρτιον καὶ τὸν Ἡσύχιον 158 πολιτεύματα διαφόρων πόλεων καὶ κρατῶν, κατὰ δὲ τὸν Ἀραβικὸν κατάλογον τὸν λεγόμενον τοῦ Πτολεμαίου 161, κατὰ δὲ τὸν Ἀμμώνιον 240, κατὰ δὲ τὸν Μενάγιον 245 καὶ κατ' ἄλλους τέλος 250 ἢ καὶ 255 πολιτεύματα, [1] ἐκ τῶν ὁποίων πλεῖστα Ἑλληνικά, τινὰ δὲ βαρβαρικά. Ταῦτα μάλιστα, ὡς φαίνεται, περιελαμβάνοντο εἰς μίαν μόνην πραγματείαν ὑπὸ τὸν τίτλον «Νόμιμα βαρβαρικά», πλὴν τοῦ πολιτεύματος τῶν Καρχηδονίων, ἀποτελοῦντος ἰδίαν πραγματείαν. Τὴν τοιαύτην ἔκτασιν τῆς Συναγωγῆς Πολιτειῶν προσμαρτυρεῖ

---

1) Aristotelis Fragmenta (Teubner 1886), ὅπου ὑπὸ V. Rose παρατίθενται ὅλαι αἱ σχετικαὶ μαρτυρίαι.

καὶ ὁ Κικέρων, παρέχων νύξιν καὶ περὶ τῆς ὕλης ἐν συνόλῳ τῆς συγγραφῆς [1].

Πρὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἱστορικὴν καὶ κριτικὴν ἀνάλυσιν πολιτευμάτων εἶχεν ἐπιχειρήσει ὁ Κριτίας, ὁ μαθητὴς τοῦ Γοργίου καὶ τοῦ Σωκράτους, ὁ κατόπιν γενόμενος ἐκ τῶν τριάκοντα τυράννων, συγγράψας περὶ Λακεδαιμονίων, περὶ Θεσσαλῶν καὶ περὶ Ἀθηναίων πολιτείας, λαῶν δηλαδή, παρὰ τοῖς ὁποίοις ἐπὶ πολὺ εἶχε διατρίψει. Τὰ σῳζόμενα ἀποσπάσματα [2] μαρτυροῦσι τάσιν ὑπερβολικὴν πρὸς λεπτομερῆ καὶ παραστατικὴν περιγραφὴν τῶν ἐθίμων καὶ ἱστόρησιν ἀμφιβόλων ἀνεκδότων, οὐχὶ δὲ καὶ ἱστορικὴν ἐμβρίθειαν. Ἀντιθέτως ὁ Ἀριστοτέλης ἀποφυγὼν σχεδὸν ἀπὸ συστήματος τὴν περιγραφικότητα, ἂν καὶ περιγράψας τὰ ἔθιμα ἐφ' ὅσον ἐχρειάζετο τοῦτο πρὸς τὸν σκοπόν του, ἀπέβλεψε κυρίως εἰς τὴν ἱστορικὴν διευκρίνησιν τῆς ἐξελίξεως τῶν πολιτευμάτων καὶ εἰς τὴν ἐπ' αὐτῶν συγχρονιστικὴν ἐπὶ τῶν γεγονότων κρίσιν. Οὕτω κατὰ τὸν ἐπιτυχῆ χαρακτηρισμὸν τοῦ Θεοδ. Ῥαϊνὰχ ἡ «Συναγωγὴ Πολιτειῶν» ἦτο ***ἀνάλυσις*** τῶν γεγονότων καὶ τῶν ἰδεῶν τοῦ φιλοσόφου, τῶν ὁποίων τὰ ***Πολιτικά*** του ἀπετέλουν τὴν ***σύνθεσιν***.

Διὰ τὴν προπαρασκευὴν τῆς ὕλης τοῦ συγγράμματός του ὁ Ἀριστοτέλης θὰ ἐχρησιμοποίησε βεβαίως πολλοὺς συνεργάτας καὶ μάλιστα τοὺς ἐπιδεξιωτέρους ἐκ τῶν μαθητῶν του, τὴν συγγραφὴν ὅμως, καθ' ἃ καὶ ἀσφαλῶς δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ἐκ τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας καὶ ἐξ ἄλλων ἀποσπασμάτων, ἔκαμεν αὐτὸς ὁ ἴδιος. Ἡ βεβαίωσις αὕτη ἀποβλέπει, ἐννοεῖται, εἰς τὰς αὐθεντικὰς τοῦ ἔργου πραγματείας, διότι ὡς συνέχεια τοῦ Ἀριστοτελικοῦ συγγράμματος προέκυψαν ἀναμφιβόλως βραδύτερον ὁμοιότυποι ἄλλων μεταγενεστέρων πραγματεῖαι, μαθητῶν ἢ μὴ τοῦ Ἀριστο-

---

1) Ciceron, De finibus V, 4: «omnium fere civitatum, non Graeciae solum sed etiam barbariae, ab Aristotele mores, instituta, disciplinas, a Theophrasto leges etiam cognovimus.

2) Fragm. hist. Graecorum, edit. Müller (Didot) II, 681 καὶ ἑφεξῆς.

τέλους, ἀποδοθεῖσαι εἰς αὐτόν. Μεταξὺ τῶν συγγραφέων τοιούτων πραγματειῶν δέον νὰ καταλεχθῶσιν ὁ Ἡρακλείδης ὁ Ποντικὸς [1] καὶ ὁ Δικαίαρχος [2], τοῦ ὁποίου ἡ Λακεδαιμονίων Πολιτεία ὑπῆρξε διάσημος. Τόσον δὲ πολὺ ὑπῆρξεν, ὡς φαίνεται, τὸ πλῆθος τῶν μιμήσεων, ὥστε ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος ἤδη ἡ κριτικὴ διέστελλε τὰς γνησίας ἀπὸ τὰς μὴ γνησίας ***πολιτείας*** τοῦ Ἀριστοτέλους [3].

Πρώτη εἰς τὸ ὅλον ἔργον, ἴσως τακτοποιηθὲν ἀρχικῶς μὲ ἀλφαβητικὴν (κατὰ στοιχεῖον) τάξιν, ὑπῆρχεν ἡ Ἀθηναίων Πολιτεία, ἀνέκαθεν μὲν ὡς αὐθεντικὴ φερομένη, παλαιόθεν δὲ ἀπολεσθεῖσα. Διότι καὶ ὁ Φώτιος [4] ὁ ἐξ ἐπιτομῆς γνωρίσας αὐτὴν καὶ ὁ παλαιότερος τούτου Ἡσύχιος οὐδὲν αὐθεντικὸν αὐτῆς ἀπόσπασμα ἀναφέρουσιν. Εἶναι δὲ περίεργος ἡ τόσον ἐνωρὶς συμβᾶσα ἀπώλεια, διότι βεβαίως ὑπῆρχον πολλὰ αὐτῆς ἀντίγραφα, μεγίστη δὲ ἀπεδίδετο σημασία εἰς αὐτήν, καθ' ὃ γραφεῖσαν ἐξ ἰδίας καὶ προσωπικῆς ἀντιλήψεως τοῦ Ἀριστοτέλους, ὁ ὁποῖος τὸ πλεῖστον τῆς ζωῆς του ἔμεινεν εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἐκ τοῦ ἔργου πλεῖστοι τῶν σημαντικῶν μεταγενεστέρων συγγραφέων ἐδανείζοντο πληροφορίας, κρίσεις καὶ περικοπάς. Ὁ Κικέρων εἶχε τὸ ἔργον τοῦτο εἰς τὴν βιβλιοθήκην του, ὁ Πλούταρχος ἐξ αὐτοῦ ἰδίως ἤντλησε τὸν βίον τοῦ Σόλωνος καὶ δι' αὐτοῦ διηυκρίνησε πολλὰ εἰς τοὺς βίους τοῦ Θησέως, τοῦ Περικλέους καὶ τοῦ Νικίου, ὁ Ἁρποκρατίων δὲ τέλος καὶ ἄλλοι λεξικογράφοι ἐξ αὐτοῦ ἠρύσθησαν τὰ πλεῖστα καὶ σαφέστερα περὶ τῶν Ἀθηναϊκῶν θεσμῶν. Τὴν ὑπὸ πολλῶν καὶ πολυτρόπως μνημόνευσιν ταύτην τοῦ ἔργου φέρει, ὄχι βέβαια καὶ πειστικῶς, ὁ Θεόδ. Ραϊνὰχ ὡς αἰτίαν τῆς ἀπωλείας, ἰσχυριζόμενος ὅτι οἱ Βυζαντῖνοι ἀντιγραφεῖς ἐλόγιζον ἀνωφελὲς νὰ ἐπιχειρῶσι τὴν συγγραφὴν ἔργου ὁλοκλήρου σχεδόν, κατὰ τὴν ἀντίληψίν των, περιλαμβανομένου ἀποσπασματικῶς εἰς ἄλλα συγγράμματα.

---

1) Κικέρωνος De legibus III, 6, 14.

2) Σουΐδα, λέξ. Δικαίαρχος. Κικέρωνος Ad. Att II, 2.

3) Μυριόβιβλος κωδ. 161.

4) Μυριόβιβλος κωδ. 161.

Ὁπωσδήποτε βέβαιον εἶναι ὅτι ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς Ἀναγεννήσεως ἡ Ἀθηναίων Πολιτεία ἐθεωρεῖτο ἀπολεσθεῖσα ὁριστικῶς, καὶ ἔκτοτε μόνον τὰ πολλαχόθεν συλλεγέντα αὐθεντικὰ ἢ ἠλλοιωμένα ἀποσπάσματα, 90 περίπου, καὶ ἡ δισέλιδος κολοβὴ περίληψις τῶν περιεχομένων αὐτῆς, ἡ γνωστὴ ὑπὸ τὸν τίτλον «ἐκ τῶν Ἡρακλείδου περὶ πολιτείας Ἀθηναίων» [1] ἔδιδαν ἰδέαν τινὰ τῆς ὅλης πραγματείας [2].

Τῷ 1885 ὅμως ἐπὶ ἐφθαρμένου παπύρου τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Βερολίνου ἀνέγνωσαν περικοπὰς ἱστορικάς, αἱ ὁποῖαι εὐκόλως ἀνεγνωρίσθησαν ὡς ἀνήκουσαι εἰς τὴν Ἀριστοτέλους Ἀθηναίων Πολιτείαν. [3] Ἐπειδὴ δὲ ὁ πάπυρος προήρχετο ἐξ Αἰγύπτου, ὅπου εἶχον ἤδη ἀνευρεθῆ οἱ λόγοι τοῦ ῥήτορος Ὑπερείδου καὶ τὸ Παρθένιον τοῦ ποιητοῦ Ἀλκμᾶνος, ἐγεννήθη ἔκτοτε ἡ ἐλπὶς τῆς ἐκεῖ ἀνευρέσεως τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας, καθ' ὅσον μάλιστα ἔκ τινος ἐν Πετρουπόλει ἀποκειμένου καταλόγου Αἰγυπτιακῆς βιβλιοθήκης ἐβεβαιοῦτο ὅτι τὸ ἔργον ἐσῴζετο ἐκεῖ κατὰ τὸν τρίτον μ. Χ. αἰῶνα.

Καὶ ἡ ἐλπὶς ἐντὸς ὀλίγου ἐπραγματοποιήθη. Τὸ 1891 ἠγγέλθη ἐκ Λονδίνου ὅτι μεταξὺ δέσμης παπύρων, ἄγνωστον πῶς καὶ πότε εἰσαχθέντων εἰς τὸ Βρεταννικὸν Μουσεῖον, ἀνευρέθη ἡ Ἀθηναίων Πολιτεία τοῦ Ἀριστοτέλους. Μετ' ὀλίγας δὲ ἑβδομάδας ἐξεδόθη αὕτη ὑπὸ τοῦ κ. Kenyon [1] τὸ πρῶτον.

Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὸ κείμενον, σύμφωνον ἄλλως πρὸς τὰ σῳζόμενα ἀποσπάσματα, ἀνεγνωρίσθη αὐθεντικόν, διεπιστώθη δὲ μάλιστα καὶ τοῦ ἀντιγράφου ἡ μεγάλη ἀρχαιότης, ἀναγομένου εἰς τὸν πρῶτον μ. Χ. αἰῶνα. Ἀποτελεῖται δὲ τοῦτο ἐκ τεσσάρων ταινιῶν παπύρου ἀνίσων διαστάσεων, μήκους ἐν ὅλῳ ἓξ σχεδὸν μέτρων καὶ μέσου πλάτους εἰκοσιοκτὼ ἑκατοστῶν. Ἐπὶ τῆς κυρίας ὄψεως εὖ-

---

1) Ἡ περίληψις αὕτη δίδει πληροφορίας διὰ τὰ περιεχόμενα 43 μόνον πολιτειῶν τοῦ Ἀριστοτελείου ἔργου.

2) Αἱ καλύτεραι ἀποσπασμάτων ἐκδόσεις εἶναι ἡ τοῦ C. Müller (Frag. hist. Graec. II, 105 καὶ ἐφεξῆς) καὶ ἡ προμνημονευθεῖσα Aristotelis Fragmenta (Teubner 1886).

ρίσκονται γραμμένοι λογαριασμοὶ ἰδιωτικοῦ τινος κτήματος, ἔχοντες χρονολογίαν τὸ 11ον ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Βεσπασιανοῦ, ἤτοι τὸ 78 ἢ 79 Μ. Χ. Ἐπὶ τῆς ἀντιθέτου δὲ ὄψεως (in verso) ὑπάρχει τὸ κείμενον τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας μὲ τέσσαρας διαφόρους χαρακτῆρας. Μὲ τὸν γραφικὸν δὲ χαρακτῆρα τοῦ πρώτου ἀντιγραφέως, πιθανῶς εἰδικωτέρου, ὑπάρχουν διορθώσεις ἐπὶ τῶν ἄλλων τριῶν τεμαχίων.

Καὶ μολονότι ὁ γραφικὸς χαρακτὴρ ἐν συνόλῳ εἶναι κανονικὸς καὶ ἐπιμελημένος, ἡ ἀνάγνωσις ὅμως παρουσίασε δυσχερείας ἕνεκα τῆς συνεχοῦς γραφῆς ὅλων τῶν λέξεων, τῆς μὴ στίξεως, τῆς συντμήσεως τῶν τελικῶν συλλαβῶν τῶν λέξεων καὶ τῆς πολλαχοῦ φθορᾶς τοῦ παπύρου, ὥστε μέγα πράγματι κατόρθωμα ἦτον ἡ πρώτη αὐτοῦ ἀνάγνωσις ὑπὸ τοῦ Ἄγγλου φιλολόγου Κένυον. Μολονότι δὲ καὶ τὰ ὀλίγα σχετικῶς λάθη τῆς πρώτης ἐκδόσεως διωρθώθησαν ἔκτοτε [1], οὐχ ἧττον ἀπομένουσι καὶ ἄλλα, οὐσιωδέστερα δέ, λάθη ὀφειλόμενα εἰς τοὺς παλαιοὺς ἀντιγραφεῖς. Καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως δὲ αὐτῆς μᾶς παρέχει ὁ πάπυρος τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας σημαντικώτατα ὠφελήματα, διότι μᾶς δίδει νὰ ἐννοήσωμεν τὸ πλῆθος τῶν παραφθορῶν καὶ ἀλλοιώσεων, ὅσαι ἐγίνοντο ὑπὸ τῶν ἀντιγραφέων εἰς τὰ ἀρχαῖα κείμενα.—Λέξεις ἠλλοιωμέναι, φράσεις μετατοπισμέναι, κακὴ ἀνάγνωσις τοῦ ἀντιγραφομένου, παραλείψεις, φράσεις αὐθαιρέτως ἐξηγητικαὶ (γλῶσσαι), ἀντικαταστήσασαι κάποτε τὸ ἀρχικὸν κείμενον ἢ παρεμβαλλόμεναι παραπλεύρως τῶν γνησίων, ἀλλοιοῦσιν εἰς πολλὰ μέρη τὸ κείμενον. Μεγαλυτέρα ἀκόμη ἀλλοίωσις, ὡς ἀπέδειξεν ἡ κριτικὴ τοῦ κειμένου μελέτη [2], προῆλθεν ἐκ τῆς παρεμβολῆς περικοπῶν ἄλλου

---

1) Ἀξιοσύστατος ἔκδοσις κριτικὴ καὶ διευκρινιστικὴ τοῦ κειμένου ἔγινεν ὑπὸ τοῦ Γάλλου φιλολόγου Haussoulier.

2) Ἀρίστην κριτικὴν μελέτην ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀριστοτέλης ἢ Κριτίας;» δημοσιευθεῖσαν εἰς τὴν Revue des Études Grecques τὸν Μάϊον καὶ Ἰούνιον τοῦ 1891 ἔγραψεν ὁ Θ. Ῥαϊνάχ, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἠρύσθημεν καὶ πλείστας τῶν ἄνω πληροφοριῶν.

προγενεστέρου, ἀλλ' ἀσημοτέρου συγγράμματος ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος—παρεμβολῆς γενομένης μεθοδικῶς μὲν σύμφωνα μὲ τὰς χρονολογίας, ἀλλ' ἀντιφασκούσης συχνότατα μὲ τὸ κείμενον. Ἐφ' ὅσον αἱ παρέμβλητοι φράσεις αὗται ἀφαιροῦνται, ἐπὶ τοσοῦτον καταφαίνεται τὸ γνώριμον εἰς ἡμᾶς ὕφος τοῦ Ἀριστοτέλους, ἡ λιτότης καὶ ἡ ἀκρίβεια τῆς φράσεως καὶ ἡ ξηρὰ διατύπωσις τοῦ σκοπουμένου ἄνευ πλεονασμοῦ καὶ ἄνευ ἐλλείψεως.

Δύναται δὲ νὰ ὁρισθῇ ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου συγγράμματος ἡ ἐποχὴ τῆς συγγραφῆς του. Διότι ὁ τελευταῖος ἀναφερόμενος εἰς αὐτὸ ἄρχων εἶναι ὁ Κηφισοφῶν (§ 54) ***ἐπώνυμος*** τοῦ ἔτους 329—328 π.Χ., οὐδεὶς δὲ λόγος γίνεται περὶ τῶν σημαντικῶν μεταβολῶν, ὅσας εἰς τὸ Ἀθηναϊκὸν πολίτευμα ἐπέφερεν ὁ Ἀντίπατρος τὸ 322 π. Χ., ἤτοι τὸ ἔτος ἀκριβῶς τοῦ θανάτου τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὥστε βεβαίως μεταξὺ τοῦ 328 καὶ 322 συνετελέσθη ἡ συγγραφή.

Αἱ παρεχόμεναι ὑπὸ τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας νέαι πληροφορίαι καὶ αἱ συμβολαὶ εἰς τὰς ὑπαρχούσας περὶ τῆς ἱστορίας καθόλου καὶ τῆς πολιτειακῆς ἐξελίξεως ἰδίως τῶν Ἀθηναίων εἶναι πολλαὶ καὶ πολύτιμοι. Μάλιστα δ' ἐξόχως διαφωτιστικὴ ἀποβαίνει ἡ μελέτη τοῦ ἔργου καὶ διὰ τὸ ἀστικόν, κυρίως ὅμως διὰ τὸ δημόσιον Ἀττικὸν δίκαιον.

Διαιρεῖται δὲ τὸ σύγγραμμα εἰς ***Ἱστορικὸν*** καὶ εἰς ***Περιγραφικὸν*** μέρος. Τὸ Ἱστορικὸν μέρος, ὡς εὑρέθη ἐν τῷ παπύρῳ, εἶναι ἐλλιπὲς εἰς τὴν ἀρχήν του, διότι δὲν ὑπάρχει ἡ ἀπ' ἀρχῆς γραφεῖσα ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν μέχρι τῆς συνωμοσίας τοῦ Κύλωνος. Τὸ δὲ Περιγραφικὸν ἀπομένει ἀτελές, διότι λόγῳ φθορᾶς τοῦ παπύρου λείπει ἡ περιγραφὴ τοῦ ὀργανισμοῦ καὶ τῶν δικονομικῶν τύπων τῶν Ἀθηναϊκῶν δικαστηρίων. Καὶ ἡ ἀπώλεια μὲν τῆς ἀρχῆς τοῦ ἔργου δὲν εἶναι μεγάλη, διότι καὶ ἄλλοθεν δυνάμεθα ὁπωσδήποτε νὰ τὴν συμπληρώσωμεν σχεδὸν ἐξ αὐτοῦ τοῦ Ἀριστοτελικοῦ κειμένου καὶ αἱ ἱστορικαὶ δὲ πηγαί, ἀπὸ τῶν ὁποίων ἠρύσθη ὁ Ἀριστοτέλης τὰ τῆς γενέσεως καὶ τῶν ἀρχῶν τῆς Ἀθηναϊκῆς πολιτείας, διεσώθησαν σχεδὸν ὅλαι μέχρις ἡμῶν.

Ἡ ἔλλειψις ὅμως τοῦ τέλους ἀποβαίνει σημαντικὴ ἰδίως διὰ τοὺς μελετητὰς τοῦ Ἀττικοῦ δικαίου.

Τὸ πρῶτον μέρος τοῦ ἔργου τὸ καθαρῶς ἱστορικὸν ἀκολουθεῖ αὐστηρὰν χρονολογικὴν σειράν, συντομωτάτη δὲ ἡ οὐδεμία γίνεται μνεία τῶν ἀνδρῶν, ἔστω καὶ ἐπιφανῶν, ὅσοι δὲν συνετέλεσαν εἰς πολιτειακὰς ἢ διοικητικὰς μεταβολάς. Οὕτως οὐδαμοῦ ἀναφέρεται ὁ Ἀλκιβιάδης, ἐνῷ ἀπεναντίας ἐκτενῶς ἀναφέρονται τὰ κατὰ τὸν Σόλωνα καὶ τὸν Κλεισθένην, τὰ τῆς διοικήσεως καὶ πτώσεως τῶν Πεισιστρατιδῶν, τὸ μετὰ τὴν ἐν Σικελίᾳ καταστροφὴν ὀλιγαρχικὸν κίνημα, ἡ ἅλωσις τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τοῦ Λυσάνδρου καὶ τέλος ἡ ἀποκατάστασις τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος τὸ 403 π. Χ. Σταματᾷ δὲ ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, διότι τὴν θριαμβευτικὴν ἐπάνοδον τοῦ δήμου εἰς τὴν ἐξουσίαν διὰ τοῦ Θρασυβούλου κρίνει ὡς τὴν ἑνδεκάτην καὶ τελευταίαν μεταβολὴν τῆς πολιτειακῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων. Ἀληθῶς δὲ καθ' ὅλον τὸν τέταρτον π. Χ. αἰῶνα ἡ ἀθηναϊκὴ πολιτεία πλὴν μερικῶν τροποποιήσεων εἰς τὰς λεπτομερείας οὐδεμίαν ὑπέστη ῥιζικὴν μεταρρύθμισιν.

Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του δημοκρατικὸν πολίτευμα, ὡς ἐλειτούργει ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἀλεξάνδρου τοῦ Μεγάλου, ἀποτελεῖ τὸ δεύτερον μέρος τοῦ συγγράμματος τοῦ Ἀριστοτέλους. Μετὰ εἰσαγωγικὸν κεφάλαιον περὶ τοῦ ἀστικοῦ νόμου καὶ τοῦ περὶ ἐφήβων θεσμοῦ ὁ Ἀριστοτέλης περιγράφει ἐπακριβῶς τὰ τοῦ διοικητικοῦ συστήματος τῆς Ἀθηναίων πολιτείας, ἡ ὁποία ὡς πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν ὀργάνωσιν ἦτο τὴν ἐποχὴν ἐκείνην πληρεστάτη. Ἐκθέτει κατὰ συσχέτισιν τὰς δικαιοδοσίας τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου καὶ τῆς Βουλῆς, αἱ ὁποῖαι κατ' οὐσίαν ἀπετέλουν ἀμφότεραι τὴν ὑπὸ τοῦ δήμου διοίκησιν τῆς πολιτείας. Πραγματευόμενος δὲ τὰ τῆς Βουλῆς τῶν πεντακοσίων ὁρίζει καὶ τὴν δικαιοδοσίαν τῶν καθέκαστα οἰκονομικῶν ἀρχόντων (ἀνωτέρων δηλαδὴ ὑπαλλήλων).

Οἱ ἄρχοντες διαιροῦνται εἰς δύο κατηγορίας, τοὺς ***κληρουμένους*** καὶ τοὺς ***ἐκλεγομένους***. Οἱ ἐκλεγόμενοι ἦσαν σχετικῶς ὀλί-

γοι καὶ ἰδίως τοιοῦτοι ἦσαν προκειμένου περὶ ἀξιωμάτων ἀπαιτούντων εἰδικὴν μόρφωσιν καὶ πεῖραν.

Οἱ διὰ κλήρου λαμβανόμενοι ἄρχοντες ὑποδιῃροῦντο εἰς :

Ἄρχοντας ἐτησίους ἐπὶ τῶν κοινῶν διοικητικῶν ὑποθέσεων ***(ἐγκύκλιος διοίκησις)***, ἐκλεγομένους ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὁμαδικῶς ἀνὰ δέκα δι' ἑκάστην διοικητικὴν ἐξουσίαν.

Ἄρχοντας ἀνωτέρους ἐτησίους ***(οἱ ἐννέα ἄρχοντες)*** καὶ ἄρχοντας πενταετοῦς θητείας. Ὁ τρόπος τοῦ καταρτισμοῦ ἑνὸς ἑκάστου σωματείου ἀρχόντων καὶ ἡ ἔκτασις τῆς δικαιοδοσίας του ἐξηγοῦνται καὶ καθορίζονται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους, λεπτομερεστέρα δὲ γίνεται ὑπ' αὐτοῦ ἀνάλυσις τῶν τύπων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰ δικαστήρια καὶ εἰς τὰς ἑορτάς.

Ἡ λεπτομερὴς περιγραφὴ τῶν δικαστηρίων τοῦ δήμου, ἡ ὁποία ἀπετέλει τὸ τελευταῖον κεφάλαιον τοῦ συγγράμματος, δυστυχῶς δὲν διεσώθη πλήρης, καὶ μόνον ἀποσπάσματα ἐξ αὐτῆς ἔχομεν.

Τὰ πρὸ αὐτοῦ καὶ τὰ σύγχρονά του ἴσως κείμενα, ἐξ ὅσων ἠρύσθη ὁ Ἀριστοτέλης τὰς ἱστορικὰς πληροφορίας, δὲν ἀναφέρει ὀνομαστικῶς, μεταχειριζόμενος πάντοτε ἀορίστους περὶ αὐτῶν ἐκφράσεις, ὡς π. χ. «οἱ μὲν...οἱ δὲ»—«ἡ κοινὴ γνώμη»—«οἱ δημοκρατικοὶ συγγραφεῖς—«οἱ ἀντιφερόμενοι πρὸς τούτους». Μόνον δὲ τὸν Ἡρόδοτον καὶ τὸν Σόλωνα ὡς συγγραφεῖς ἀναφέρει ὀνομαστί. Ἀπὸ τοῦ Ἡροδότου ἠρύσθη σχεδὸν ὅλην τὴν ἱστορίαν τῶν Πεισιστρατιδῶν καὶ τοῦ Κλεισθένους, ἀπὸ δὲ τὸν Σόλωνα ἔλαβε καὶ τὰ σχετικὰ πρὸς τὴν πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν κατάστασιν, τὴν πρὸ καὶ μετὰ τὴν Σολώνειον νομοθεσίαν.

Ἐπίσης, ἂν καὶ δὲν ἀναφέρει ὀνομαστὶ τὸν Θουκυδίδην [1], ἐδανείσθη ἀπ' αὐτὸν πολλὰς τῶν λεπτομερειῶν τῆς ὀλιγαρχικῆς στάσεως τοῦ 411 π. Χ. καὶ τὰς ἐπὶ ταύτης κρίσεις του.—Ἀπὸ τὸν Ξενοφῶντα ἀπεναντίας, πλὴν τοῦ λόγου τοῦ Θηραμένους ἴσως, οὐδὲν ἄλλο ἠρύσθη.

---

1) Ὑπαινιγμὸν σαφῆ περὶ τούτου ἔχει εἰς τὴν §§ 18.

Καὶ πρόδηλον φαίνεται, ὅπως δεικνύει προσφυῶς ὁ Θ. Ῥαϊνάχ,[1] ὅτι τὴν ἀφήγησιν τῆς ἱστορίας τῶν Τριάκοντα τυράννων καὶ τὴν σκιαγραφίαν τοῦ δημαγωγοῦ Κλέωνος.[2] ἐδανείσθη ὁ Ἀριστοτέλης ἀπὸ τὸν βαθύτερον καὶ ἐπιφανέστερον μετὰ τὸν Θουκυδίδην ἱστορικὸν Θεόπομπον, τὸν ὁποῖον καὶ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης ἔλαβεν ὁδηγόν.

Αἱ γενικαὶ ἱστορίαι, πλὴν ὡς προελέχθη, τῆς τοῦ Ἡροδότου, δὲν συνέβαλον σημαντικῶς εἰς τὸν καταρτισμὸν τοῦ Ἀριστοτελικοῦ συγγράμματος, παρασχοῦσαι μόνον εἰς αὐτὸν ἐνίοτε χαρακτηριστικά τινα ἐπεισόδια. Ἐνῷ ἀντιθέτως οἱ λεγόμενοι Ἀτθιδογράφοι[3] ἤτοι οἱ χρονικογράφοι τῆς Ἀθηναϊκῆς ἱστορίας ὡδήγησαν αὐτὸν εἰς τὴν χρονολογικὴν ἀφήγησιν. Ὁ Κλεόδημος, ὁ Φανόδημος, ὁ Ἀνδροτίων συμπαραβαλλόμενοι ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους διεφώτισαν αὐτὸν ὡς πρὸς τὴν χρονολογικὴν ἐξέλιξιν τῶν γεγονότων, τοῦ παρέσχον δὲ μάλιστα πολλάκις συντόμους χαρακτηρισμοὺς αὐτῶν τούτων τῶν γεγονότων, ὡς ἀποδεικνύει τοῦ Ἀριστοτελικοῦ κειμένου ἡ παραβολὴ πρὸς τὰ σῳζόμενα σχετικὰ ἀποσπάσματα τῶν Ἀτθιδογράφων.[4]

Ἄλλα δὲ πρὸς τούτοις βοηθήματα εἶχεν ὁ Ἀριστοτέλης τὴν Συναγωγὴν δογμάτων (διαταγμάτων) καὶ ἐπισήμων ἐγγράφων Κρατεροῦ τοῦ Μακεδόνος, τὰς ἐπιγραφὰς καὶ τὰ μνημεῖα, τὰ ποιήματα τοῦ Σόλωνος, τὰ λαϊκὰ ᾄσματα καὶ τὰς λαϊκὰς παροιμίας,

---

1) Th. Reinach: «Aristote La Republique Athenienne», pref. XXIV.

2) Θεοπόμπου fragm. 99, edit Müller.

3) Ἐπιφανέστερος τῶν Ἀτθιδογράφων ὑπῆρξεν ὁ Φιλόχορος, ζήσας μετὰ τὸν Ἀριστοτέλην.

4) Κλεοδήμου frag. 24 (Müller I, 364) πρὸς Ἀθην. Πολιτ. §§ 14. Φανοδήμου frag. 15 πρὸς Ἀθ. Πολ. 3. Ἀνδροτίωνος frag. 5 καὶ 49 πρὸς Ἀθ. Πολ. §§ 22 καὶ 29. — Τὸν ἕτερον γνωστὸν Ἀτθιδογράφον Ἑλάνικον δὲν ἔλαβεν ὁ Ἀριστοτέλης ὑπ' ὄψει διότι ἡ χρονογραφία του ἦτο συντεταγμένη, ὡς γράφει ὁ Θουκυδίδης, «βραχέως τε καὶ τοῖς χρόνοις οὐκ ἀκριβῶς».

τὰς ὁποίας προσφυέστατα μεταχειρίζεται διεξηγῶν δι' αὐτῶν ἢ ἐπιβεβαιῶν ἱστορικὰ γεγονότα.

Τὸ δεύτερον μέρος τοῦ ἔργου κατ' ἐλάχιστον ἀναφέρεται εἰς ἱστορικὰς πηγάς, διότι ὁ Ἀριστοτέλης εἰς αὐτὸ περιγράφει τὸ σύγχρονόν του πολιτειακὸν σύστημα, ἀντιλαμβανόμενος καὶ πληροφορούμενος αὐτὸς ὁ ἴδιος τὰ πράγματα. Καὶ ἐνῷ εἰς τὸ πρῶτον μέρος, τὴν ἱστορικὴν δηλαδὴ ἐξέλιξιν τῆς Ἀθηναίων πολιτείας, διακρίνεται στιβαρὰ δύναμις κριτική, ῥέει δὲ ὁμαλῶς καὶ καθαρῶς ἡ διήγησις ὡς ἂν ἀπὸ διαυγοῦς καὶ πλουσίας πηγῆς, εἰς τὸ δεύτερον μέρος, τὸ περιγραφικὸν δηλονότι καὶ ἀναλυτικόν, ἐπικρατεῖ ἡ ἀνυπέρβλητος μεθοδικότης καὶ ὁ θαυμαστὸς διασαφιστικὸς τρόπος τῆς Ἀριστοτελικῆς διανοίας. Ἐν συνόλῳ δὲ ὁ Ἀριστοτέλης δεικνύεται κριτικὸς βαθύτατος καὶ εἰς τὴν χρῆσιν τῶν ἱστορικῶν κειμένων καὶ εἰς τὴν ἐκλογὴν αὐτῶν καὶ εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῆς σημασίας τῶν γεγονότων. Τὸ ***ὁμοιαληθὲς***—ὅπως εἰς ὅλον τὸ Ἀριστοτελικὸν σύστημα—διήκει ἀπ' ἀρχῆς ἕως τέλους τοῦ συγγράμματος ὡς τὸ ἀσφαλέστερον κριτήριον ἐπὶ τῶν ἀσαφῶν καὶ ἐπὶ ιῶν ἀντιθέτως ἀναφερομένων. Διὰ τῆς τοιαύτης μεθόδου τοῦ ὁμοιαληθῶς κρίνειν ἀποκρούει τὰς ἐναντίον τοῦ Σόλωνος καὶ τοῦ Θηραμένους διαβολὰς καὶ ὁμοιοτρόπως τροποποιεῖ τὴν διήγησιν τοῦ Θουκυδίδου περὶ τῆς συνωμοσίας τοῦ Ἁρμοδίου καὶ τοῦ Ἀριστογείτονος, αὐτὸς ἴσως ἐπὶ τοῦ προκειμένου πλησιάσας περισσότερον τὴν ἀλήθειαν. [1]

Μ' ὅλα αὐτὰ τὰ πλεονεκτήματα ὁ Ἀριστοτέλης δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ τὸ πρότυπον ἱστορικοῦ συγγραφέως· ὄχι μόνον κατὰ τὴν σημερινὴν ἀντίληψιν τῆς ἱστορίας, ἀλλ' οὐδὲ παραβαλλόμενος πρὸς τοὺς ἐπιφανεῖς ἀρχαίους ἱστορικοὺς συγγραφεῖς. Διότι τὴν ἱστορικήν του ἀφήγησιν δὲν τὴν ὁλοκληρώνει τὸ βαθὺ ἐκεῖνο καὶ ἰδιότυπον κριτικὸν ὕφος τοῦ Θουκυδίδου τὸ καθιστῶν τὸ σύγγραμμα τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου σύνολον

---

1) Weil. (Journal des Savants Ἀπριλίου 1891)

ἄρτιον καὶ ἀδιάσπαστον, οὐδ' ἐμψυχώνει αὐτὴν ἡ ὑπερτέρα καὶ γενικὴ καὶ κοσμοπολιτικὴ ἀντίληψις τῶν γεγονότων, ἡ διαπνέουσα καὶ διακρίνουσα τὴν ἱστορίαν τοῦ Πολυβίου.

Ἄλλως δέ, ἂν καὶ διατρίβων εἰς τὰς λεπτομερείας ὁ Ἀριστοτέλης, δὲν εἶναι πάντοτε καὶ εἰς ταύτας χρονογράφος ἀλάθητος. Τοῦτο δὲ πρέπει ν' ἀποδοθῇ εἰς τὸ ἐσπευσμένον τῆς συγγραφῆς καὶ εἰς μὴ ἐπιγενομένην ἀναθεώρησιν καὶ βάσανον τοῦ ἔργου μᾶλλον, παρὰ εἰς ἄγνοιαν ἱστορικῶν πηγῶν καὶ αὐθεντικῶν κειμένων. Οὕτως ἱστορεῖ τὸν Κίμωνα νέον κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐξασθενίσεως τῶν ἐξουσιῶν τοῦ Ἀρείου Πάγου (1), ἐνῷ τότε, ἤτοι μετὰ τὴν θάνατον τοῦ δημαγωγοῦ Ἐφιάλτου, ἦτο τοὐλάχιστον 40 ἐτῶν. Ὁμοίως τὰς περὶ εἰρήνης προτάσεις τῶν Λακεδαιμονίων ὁρίζει γενομένας μετὰ τὴν ἐν Ἀργινούσαις ναυμαχίαν (2), ἐνῷ ἐγένοντο αὗται μετὰ τὴν ἐν Κυζίκῳ.

Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ διευκρινιστικῆς ἀπόψεως καὶ καθορισμοῦ τῶν συμβάντων παρουσιάζει ἀνακριβείας τινάς. Οὕτως ἐξηγεῖ κακῶς τὴν ἐπὶ Σόλωνος σεισάχθειαν, συγχέων τὰ ἐπὶ τῶν ἀκινήτων κτημάτων ἐπιβεβλημένα βάρη πρὸς τὰ ἐνυπόθηκα ἐπ' αὐτῶν ἰδιωτικὰ δάνεια. Ἐπίσης βεβαιοῖ ἐσφαλμένως ὅτι ὅλοι οἱ κατὰ τὸ ἔτος τῆς ἐν Ἀργινούσαις ναυμαχίας Ἀθηναῖοι στρατηγοὶ κατεδικάσθησαν εἰς θάνατον κλπ.

Ἀλλ' αἱ ἀνακρίβειαι αὗται ἐλάχισται κατ' ἀριθμόν, κατ' οὐσίαν δὲ σχετικῶς ἀσήμαντοι δὲν ἐλαττώνουν τὴν αὐθεντικότητα καὶ τὴν ἀκρίβειαν τοῦ ὅλου κειμένου τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας, ἡ ὁποία μάλιστα ὡς σύγγραμμα πολιτειακῆς ὕλης, ἐξηγοῦν τὰ τοῦ πολιτεύματος καὶ τοῦ διοικητικοῦ συστήματας τῶν Ἀθηναίων εἶναι μοναδικὸν καὶ πρότυπον ἀληθῶς ἔργον. Εἰς τοῦτο δὲ κυρίως φαίνεται ν' ἀπέβλεψεν ὁ Ἀριστοτέλης.

Διακριτικὰ πρὸς τούτοις χαρίσματα τοῦ Ἀριστοτελείου τού-

---

1) Ἀθ. Πολ. § 26.

2) Ἀθ. Πολ. § 34. Πρβλ. Φιλοχόρου Frag. 117-118 ἐκδ. Müller.

του ἔργου εἶναι ἡ ἀπ' ἀρχῆς ἕως τέλους αὐτοῦ διήκουσα καλὴ πίστις τοῦ συγγραφέως καὶ τὸ προμνημονευθὲν λιτόν, διαυγὲς δὲ καὶ ἀβίαστον ἀφηγηματικὸν ὕφος, περὶ τοῦ ὁποίου ἐνθουσιωδῶς ἀπεφαίνοντο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ἀπὸ τοῦ Κικέρωνος, ὁ ὁποῖος τὸν Ἀριστοτέλειον λόγον ὠνόμασε ***ποταμὸν χρυσοῦν***, μέχρι Διονυσίου τοῦ Ἁλικαρνασσέως, ὁ ὁποῖος θαυμάζει τὴν ***διαύγειαν καὶ τὸ θέλγητρον*** τῶν Ἀριστοτελικῶν σαφηνίσεων καὶ μέχρι τοῦ Πλουτάρχου, ὁ ὁποῖος ἐξαίρει τὴν δύναμιν καὶ τὴν χάριν τοῦ ὕφους του. Οὕτω δὲ ὄχι μόνον ἀπὸ ἱστορικῆς ἀλλὰ καὶ ἀπὸ φιλολογικῆς ἀπόψεως ἡ Ἀθηναίων Πολιτεία εἶναι ἓν τῶν πολυτιμοτέρων κειμηλίων, τῶν κληροδοτηθέντων εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τῆς κλασσικῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

ΕΚ ΤΟΥ ΕΛΛΕΙΠΟΝΤΟΣ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

[Ἀπὸ τὰ ἐλλείποντα ἐν ἀρχῇ κεφάλαια τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας διεσώθησαν εἰς ἄλλους ἀρχαίους συγγραφεῖς τὰ ἑξῆς ἀποσπάσματα, διὰ τῶν ὁποίων γίνεται ἀποκατάστασις ὄχι βεβαίως τοῦ λεκτικοῦ κειμένου τῆς συγγραφῆς, ἀλλὰ τοῦ νοήματος καὶ τῶν ἐν αὐτῇ πληροφοριῶν περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ περὶ τῶν πρώτων χρόνων τῆς ἱστορικῆς ζωῆς τῶν Ἀθηνῶν. Τὸ πρῶτον τῶν ἀποσπασμάτων τούτων εἶναι ἐκ τῆς σῳζομένης, ὡς ἐν τῇ εἰσαγωγῇ εἴρηται, Ἐπιτομῆς τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας τοῦ Ἡρακλείδου. Μετ' αὐτὸ δὲ τὰ ἐν τῇ αὐτῇ Ἐπιτομῇ ἀποσπάσματα (5, 6, 7, 8, 9, 10, 11) περιεχόμενα εἰς τὸ σῳζόμενον Ἀριστοτελικὸν κείμενον, παρετέθησαν διὰ νὰ καταδειχθῇ οὕτως ἀμοιβαίως ἡ αὐθεντικότης καὶ τοῦ Λονδινίου παπύρου καὶ τοῦ παρατιθεμένου πρώτου τῆς Ἐπιτομῆς ἀποσπάσματος.—Οἱ συγγραφεῖς, παρὰ τοῖς ὁποίοις εὑρίσκονται τὰποσπάσματα, ἀναφέρονται εἰς ὑποσημειώσεις, ἐλήφθησαν δὲ ταῦτα ἐκ τῆς ἐκδόσεως V. Rose, Arist. qui ferebantur libr. frag. Teubner καὶ ἐκ τῆς ἐκδόσεως Arist. Πολ. Ἀθην. ὑπὸ Fr. Blass. Teubner].

Ἀπόσπασμα 1ον.

§ 1. Οἱ Ἀθηναῖοι[1] ἀρχικῶς μὲν ἐκυβερνῶντο ὑπὸ βασιλείας. Ὅταν δὲ ὁ Ἴων κατῴκησε μετ' αὐτῶν, τότε κατὰ πρῶτον ὠνομάσθησαν Ἴωνες. Ὁ δὲ Πανδίων, ὁ ὁποῖος ἐβασίλευσε μετὰ τὸν Ἐρεχθέα, διένειμε τὴν βασιλείαν (ἀρχὴν) εἰς τοὺς υἱούς του· καὶ οὗτοι (οἱ

1) Ἐξ Ἡρακλείδου Ἐπιτομῆς.—V. Rose. Arist. fr. 370 κ. ἑ.

Ἀθηναῖοι) συνεχῶς εὑρίσκοντο εἰς πολιτικὰς στάσεις μεταξύ των. Ὁ Θησεὺς δὲ προσεκάλεσεν αὐτοὺς διὰ προκηρύξεώς του καὶ τοὺς συνεφιλίωσε μὲ δικαιοσύνην καὶ ἰσότητα. Οὗτος μεταβὰς εἰς τὴν Σκῦρον ἀπέθανε κρημνισθεὶς ἐπὶ βράχων ὑπὸ τοῦ Λυκομήδους, ὁ ὁποῖος ἐφοβήθη μὴ τοῦ ἀφαιρέσῃ (ὁ Θησεὺς) τὴν νῆσον. Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι μεταγενέστερον μετὰ τοὺς Περσικοὺς πολέμους μετέφεραν τὰ ὀστᾶ του.

§ 2. Καὶ ἀπὸ τοῦ γένους τῶν ἀπογόνων τοῦ Κόδρου δὲν ἐξελέγοντο πλέον βασιλεῖς, διότι ἐφαίνετο ὅτι κατήντησαν τρυφηλοὶ καὶ μαλθακοί. Ὁ δὲ Ἱππομένης, εἷς τῶν ἀπογόνων τοῦ Κόδρου, θέλων ν' ἀπορρίψῃ τὴν κατηγορίαν αὐτήν, ὅτε συνέλαβε μοιχευομένην τὴν θυγατέρα αὐτοῦ Λειμόνην, ἐκεῖνον μὲν τὸν μοιχὸν ἐφόνευσε σύρας ὄπισθεν τοῦ ἅρματός του [μετὰ τῆς θυγατρός], αὐτὴν δὲ τὴν θυγατέρα του ἔκλεισε μαζὶ μὲ ἕνα ἵππον, ἕως οὗ ἀπέθανεν.

§ 3. Τοὺς συντρόφους τοῦ Κύλωνος εἰς τὸ κίνημα διὰ τὴν ἁρπαγὴν τοῦ τυραννικοῦ ἀξιώματος, καταφυγόντας εἰς τὸν βωμὸν τῆς θεᾶς, τοὺς ἐφόνευσαν οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Μεγακλέους. Καὶ τοὺς δράστας τῆς πράξεως ταύτης ἐξώρισαν (οἱ Ἀθηναῖοι) ὡς ἱεροσύλους.

---

5. Ὁ Σόλων [1] δώσας νομοθεσίαν εἰς τοὺς Ἀθηναίους ἐπέβαλε καὶ ἀποκοπὰς τῶν χρεῶν, ἤτοι τὴν λεγομένην σεισάχθειαν· ἐπειδὴ δὲ παρηνώχλουν αὐτὸν μερικοὶ σχετικῶς μὲ τοὺς νόμους, ἀνεχώρησεν εἰς Αἴγυπτον.

6. Ὁ Πεισίστρατος διατελέσας τύραννος τριάκοντα καὶ τρία ἔτη ἀπέθανε γέρων.—Ὁ Ἵππαρχος ὁ υἱὸς τοῦ Πεισιστράτου ἔρρεπεν εἰς τοὺς παιδικοὺς ἔρωτας καὶ ἦτο φιλόμουσος. Ὁ Θεσσαλὸς δὲ ἦτο νεώτερος τὴν ἡλικίαν καὶ αὐθάδης. Τοῦτον, ὄντα (ἐπίσης) τύραννον, μὴ δυνηθέντες νὰ φονεύσωσιν, ἐφόνευσαν τὸν Ἵππαρχον τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ. Ὁ δὲ Ἱππίας σκληρότατα (ἔκτοτε) ἐβασίλευεν.

---

1 Ἐξ Ἡρακλ. Ἐπιτομῆς. Συνέχεια § 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11. Ταῦτα εἶναι ἐκ τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸ κείμενον τῆς Ἀθην. Πολιτείας.

7. Καὶ εἰσηγητὴς ὑπῆρξε τοῦ νόμου περὶ ἐξοστρακισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἐτέθη διὰ τοὺς ἐπιδιώκοντας νὰ γίνωσι τύραννοι. Καὶ ἄλλοι δὲ πολλοὶ ἐξωστρακίσθησαν καὶ ὁ Ξάνθιππος καὶ ὁ Ἀριστείδης.

8. Ὁ Ἐφιάλτης ἐπέτρεπε νὰ λαμβάνουν ὀπώρας ἐκ τῶν ἰδικῶν του ἀγρῶν οἱ θέλοντες, πολλοὺς δ' ἐξ αὐτῶν ἐκαλοῦσεν εἰς δεῖπνον.

9. Ὁ Κλέων ἀναλαβὼν τὴν ἀρχὴν ἐπέφερε τὴν διαφθορὰν τοῦ πολιτεύματος καὶ ἀκόμη περισσότερον οἱ κατόπιν αὐτοῦ, οἱ ὁποῖοι παντὸς εἴδους παρανομίας διέπραξαν καὶ ἐφόνευσαν ὄχι ὀλιγωτέρους τῶν χιλίων. Ὅτε δὲ ἡ ἐξουσία τούτων κατελύθη, ἀνέλαβαν τὴν ἀρχὴν ὁ Θρασύβουλος καὶ ὁ Ῥίνων, ὁ ὁποῖος ἦτο ἀνὴρ καλὸς καὶ ἐνάρετος.

10. Ὁ Θεμιστοκλῆς καὶ ὁ Ἀριστείδης καὶ ἡ ἐξ Ἀρείου Πάγου Βουλὴ εἶχον μεγάλην πολιτικὴν δύναμιν.

11. Καὶ τῶν ὁδῶν ἔχουσι τὴν ἐπίβλεψιν ἵνα μὴ καταλαμβάνουν μερικοὶ αὐτὰς δι' οἰκοδομῶν ἢ ἀποκλείουν μὲ μάνδρας.— Ὁμοίως δὲ διορίζουν καὶ τοὺς ἕνδεκα διὰ κλήρου, τοὺς ἔχοντας τὴν ἐπιστασίαν τῶν φυλακισμένων.— Ὑπάρχουν δὲ καὶ ἐννέα ἄρχοντες, (ἤτοι ἓξ θεσμοθέται, οἱ ὁποῖοι ἐκλεγέντες ὁρκίζονται ὅτι δικαίως θὰ διαχειρισθῶσι τὴν ἀρχὴν καὶ δὲν θὰ λάβουν δῶρα ἢ δὲν θὰ ἀναθέσουν ὑπὲρ ἑαυτῶν χρυσοῦν ἀνδριάντα.— Ὁ δὲ (ἄρχων) βασιλεὺς διαχειρίζεται τὰ ἀφορῶντα εἰς τὰς θυσίας καὶ τὸν πόλεμον

Ἀπόσπασμα 2ον.

Ὁ Ἀπόλλων[1] (λέγεται) πατρῷος .... Τὸν Ἀπόλλωνα ἐν κοινῷ οἱ Ἀθηναῖοι τιμῶσιν ὡς πατρογονικὸν θεὸν αὐτῶν (πατρῷον) ἐξ αἰτίας τοῦ Ἴωνος· διότι ἀφ' ὅτου κατῴκησεν οὗτος εἰς τὴν Ἀττικὴν... οἱ Ἀθηναῖοι ὠνομάσθησαν Ἴωνες καὶ ὁ Ἀπόλλων ἐπωνομάσθη πατρογονικὸς αὐτῶν.

---

1 Ἐξ Ἁρποκρατίωνος : Ἀπόλ. πατρ.

Ἀπόσπασμα 3ον.

Θέλων (1) δὲ ἀκόμη περισσότερον ν' αὐξήσῃ τὴν πόλιν (ὁ Θησεὺς) προσεκάλει πάντας παρέχων ἰσονομίαν· καὶ τὸ κήρυγμα «ὁ λαὸς ἐδῶ ἐλᾶτε»(2) λέγεται ὅτι καθιερώθη ἀπὸ τὸν Θησέα, ὅτε προσεκάλεσέ ποτε ὅλον τὸν λαὸν εἰς συνάθροισιν. Ἀλλ' ὅμως δὲν ἀφῆκε νὰ γίνῃ ἄτακτος καὶ ἀνάμικτος συνεπείᾳ τοῦ ἀνεξελέγκτως συρρεύσαντος πλήθους ἡ δημοκρατία, ἀλλὰ πρῶτος διεχώρισεν εἰς εὐπατρίδας καὶ γεωργοὺς καὶ τεχνίτας(3) καὶ προσδιορίσας οἱ μὲν εὐπατρίδαι νὰ ἐπιβλέπωσι τὰ θεῖα καὶ νὰ γίνωνται ἄρχοντες καὶ νὰ εἶναι διδάσκαλοι τῶν νόμων καὶ ἐξηγηταὶ τῶν ὁσίων καὶ τῶν ἱερῶν ἀνέδειξεν αὐτοὺς οὕτως εἰπεῖν ἴσους μὲ τοὺς ἄλλου πολίτας.διότι οἱ μὲν εὐπατρίδαι ἐφαίνοντο ὑπέρτεροι κατὰ τὴν δόξαν, οἱ δὲ γεωργοὶ κατὰ τὴν χρησιμότητα καὶ οἱ τεχνῖται κατὰ τὸ πλῆθος. Ὅτι δὲ πρῶτος ἔκλινε πρὸς τὸν ὄχλον, ὡς ὁ Ἀριστοτέλης λέγει, καὶ ἀφῆκε τὴν μοναρχίαν, φαίνεται ὅτι ὁ Ὅμηρος τὸ μαρτυρεῖ εἰς τὸν κατάλογον τῶν πλοίων (4), μόνους τοὺς Ἀθηναίους ἐπονομάσας δῆμον.

Ἀπόσπασμα 4ον.

[Οὕτως] ἔχει γίνει (5). Εἰς τὸν παλαιὸν καιρὸν ὁ λαὸς τῶν Ἀθηναίων, πρὶν ἢ ὁ Κλεισθένης φέρῃ τὴν τακτοποίησιν κατὰ φυλάς, ἦτο διῃρημένος εἰς [εὐπατρίδας] γεωργοὺς καὶ τεχνίτας καὶ φυλαὶ τούτων ἦσαν τέσσαρες, ἑκάστη δὲ τῶν φυλῶν εἶχε

---

1) Πλουταρχ. Β. Παρ. Θησεὺς ΚΕ'.

2) «Δεῦρ' ἴτε πάντες λεώ».

3) Εὐπατρίδας, γεωμόρους, δημιουργούς.

4) Ἰλιάς, Β. 547.

5) Λεξικὸν Πατμ. Σακκελίονος Σελ. 152. Ἡ ἔννοια ὁμοία εὑρηται εἰς τὸν Σχολ. Ἀξιόχου Πλάτ. 371 θ.

τρεῖς μοίρας, τὰς ὁποίας ὠνόμαζαν φατρίας καὶ τριττύας· καθεμία δὲ ἀπ' αὐτὰς ἀπετελεῖτο ἀπὸ τριάκοντα γένη καὶ καθὲν γένος εἶχε τριάκοντα ἄνδρας τοὺς προσδιωρισμένους ἀπὸ αὐτὸ τὸ ἴδιον γένος, οἱ ὁποῖοι ἐλέγοντο γεννῆται, ἐκ τῶν ὁποίων διὰ κλήρου ἐξελέγοντο χωριστὰ καθεὶς διὰ τὰ ἱερατικὰ ἀξιώματα, ὁποῖοι (παραδειγμ. χάριν) οἱ Εὐμολπίδαι καὶ οἱ Κήρυκες καὶ οἱ Ἐτεοβουτάδαι, καθὼς ἱστορεῖ εἰς τὴν Ἀθηναίων πολιτείαν ὁ Ἀριστοτέλης, λέγων τὰ ἑξῆς· κατενεμήθησαν δὲ ὅλοι ὁμοῦ αὐτοὶ εἰς τέσσαρας φυλὰς ἀπομιμούμενοι τὰς ὥρας τοῦ ἔτους, καθεμία δὲ τῶν φυλῶν ἦτο διηρημένη εἰς τρία μέρη, οὕτως ὥστε ὅλα τὰ μέρη νὰ εἶναι δώδεκα, ὅπως οἱ μῆνες εἰς τὸ ἔτος, ὠνομάζοντο δὲ τριττύες καὶ φατρίαι. Εἰς δὲ τὴν φατρίαν ἦσαν κανονισμένα τριάκοντα γένη, καθὼς αἱ ἡμέραι εἰς τὸν μῆνα, τὸ δὲ γένος ἦτο ἐκ τριάκοντα ἀνδρῶν.

Ἀπόσπασμα 5ον.

Οἱ φυλοβασιλεῖς (1) (ἄρχοντες τῶν φυλῶν) τέσσαρες ἐκλεγόμενοι μεταξὺ τῶν εὐπατριδῶν ἠσχολοῦντο κυρίως περὶ τὰ θεῖα· διέμενον δὲ ὁμοῦ εἰς τὸ βασιλικὸν οἰκοδόμημα, πλησίον τοῦ Βουκολίου.

1) Πολ. VIII. 3.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

[Ἐκ τῶν προτεθειμένων ἀποσπασμάτων καὶ ἐκ τοῦ Ἡροδότου [1] καὶ Θουκυδίδου [2] ἀφ' ὧν ἠρύσθη ὁ Ἀριστοτέλης, πρὸς δὲ καὶ ἐκ τοῦ Πλουτάρχου, ἀρυσθέντος ἐκ τῆς «*Ἀθηναίων Πολιτείας*» [3], ἀποκαθίσταται πλήρης ἡ ἔννοια τοῦ ἐλλείποντος πρώπου κεφαλαίου συνοπτικῶς, ὡς ἑξῆς] :

Ἀνέκαθεν οἱ Ἀθηναῖοι ἐκυβερνῶντο ὑπὸ βασιλέων. Ἔπηλις ὁ Ἴων ἐγκαταστὰς ἐν Ἀττικῇ ἔδωκε τ' ὄνομά του εἰς τοὺς αὐτόχθονας ἐπονομασθέντας ἔκτοτε Ἴωνας. Ἐπιφανὴς μυθολογούμενος βασιλεὺς ὑπῆρξεν ὁ Ἐρεχθεύς, ὁ κατόπιν δ' αὐτοῦ βασιλεύσας Πανδίων κατένειμε τὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν εἰς τοὺς υἱούς του, ἕνεκα δὲ τῆς τοιαύτης διαιρέσεως ἡ χώρα ἔκτοτε διαρκῶς ἐστασίαζε μέχρι Θησέως. Οὗτος συνήνωσε τοὺς δήμους τῆς Ἀττικῆς, ἔκαμε δὲ πυκνότερον τῶν Ἀθηνῶν τὸν οἰκισμὸν καὶ προέβη εἰς κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν διοργάνωσιν ἐπὶ τὸ δημοτικώτερον. Εἰς μεταγενεστέρους δὲ χρόνους, ἐπιφανὴς καὶ φιλόπατρις τῶν Ἀθηνῶν βασιλεὺς ὑπῆρξεν ὁ Κόδρος, ἐν πολέμῳ πεσών.

Ἡ ἐπελθοῦσα εἶτα κατάπτωσις τοῦ βασιλικοῦ οἴκου τῶν Κοδριδῶν καὶ ἡ προϊοῦσα ἀνάπτυξις τῶν δήμων ἐπέφερε τὴν κατάλυσιν τῆς βασιλείας. Τότε δὲ αἱ Ἀθῆναι ἐκυβερνήθησαν ὑπὸ τῶν παλαιῶν εὐγενῶν οἰκογενειῶν. Ἀλλ' αἱ μεταξὺ τούτων ἔριδες καὶ ἀντιζηλίαι προεκάλουν συνεχεῖς στάσεις.

---

1) Ἡροδότου V, 71.

2) Θουκυδίδου I, 126.

3) Πλουτάρχου βίοι Θησέως Γ, 25, Σόλωνος 12.

Τότε νέος τις εὐπατρίδης, ὁ Κύλων, Ὀλυμπιονίκης, γαμβρὸς δὲ ἐπὶ θυγατρὶ τοῦ Θεαγένους, τυράννου τῶν Μεγάρων, ἐπεχείρησε ν' ἁρπάσῃ τὴν τυραννίαν. Ἐπέτυχε νὰ καταλάβῃ τὴν Ἀκρόπολιν, ἀλλ' οἱ ἐν τοῖς ἀγροῖς σπεύσαντες πολυπληθεῖς ἐπολιόρκησαν αὐτὸν ἐκεῖ. Ἐλλείψει τροφίμων οἱ ἐν τῇ Ἀκροπόλει δεινῶς ἐπιέζοντο. Καὶ ὁ μὲν Κύλων ἠδυνήθη κρύφα νὰ διαφύγῃ, οἱ δὲ ὀπαδοί του κατέφυγον ἱκέται εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς. Ἐκεῖ συνεθηκολόγησαν μετὰ τοῦ ἄρχοντος Μεγακλέους, τοῦ ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Ἀλκμεονιδῶν, ἀρχηγοῦ τῶν πολιορκητῶν. Ἀλλ' ὅτε πίστιν παρέχοντες εἰς τὰς σπονδὰς ἐξῆλθον τοῦ ναοῦ, κατεσφάγησαν, τινὲς δὲ μάλιστα παρὰ τὸν βωμὸν τῶν Ἐριννύων, ὅπου εἶχον καταφύγει.

Τὸ ἐναγὲς πραξικόπημα τοῦτο κατέστησε παρὰ τῷ λαῷ μισητὸν τὸν οἶκον τῶν Ἀλκμεονιδῶν, ἡ δὲ φατρία τοῦ Κύλωνος ἐνισχυθεῖσα οὕτω, ἐστασίαζεν ἐκ τοῦ φανεροῦ κατ' αὐτῶν. Ἵνα δοθῇ πέρας εἰς τοὺς ἐμφυλίους σπαραγμοὺς ἀπεφάσισεν ὁ δῆμος νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς δίκην οἱ δρᾶσται τῆς ἐναγοῦς πράξεως πρὸ δικαστηρίου τριακοσίων ἀνδρῶν ἐκλεγέντων ἐκ τῶν ἐπιφανῶν καὶ ὁρκισθέντων πρὸ τῶν βωμῶν ἵνα κρίνωσι τὴν ὑπὸ τοῦ Μύρωνος ὑποβληθεῖσαν σχετικὴν καταγγελίαν [1].

1) Ἡ τελευταία ἔννοια εἶναι ἡ τῆς πρώτης φράσεως τοῦ σωζομένου κειμένου (Μύρωνος καθ' ἱερῶν ὀμόσαντες ἀριστίνδην).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄. [1]

[ΤΟ ΕΥΡΕΘΕΝ ΚΕΙΜΕΝΟΝ]

..... Ὁ Μύρων, ἀναλαβόντες δι' ὅρκου πρὸ τῶν βωμῶν τὴν καταγγελίαν· ὅτε δὲ ἀπηγγέλθη καταδίκη ἐναντίον ἐκείνων διὰ τὸ ἀνοσιούργημα, αὐτοὶ μὲν οἱ ἀνοσιουργήσαντες ἐξεχώθηκαν ἀπὸ τοὺς τάφους των, οἱ δὲ ἀπόγονοί των κατεδικάσθησαν εἰς παντοτινὴν ἐξορίαν. Καὶ κοντὰ εἰς αὐτὰ ἔγινε θρησκευτικὴ ἐξάγνισις (καθαρμὸς) ἀπὸ τὸν Ἐπιμενίδην τὸν Κρῆτα.

II. Ὕστερα δὲ ἀπ' αὐτὰ συνέβη νὰ καταντήσουν εἰς στασιασμὸν ἀναμεταξύ των οἱ ἐπίσημοι καὶ ὁ λαὸς διὰ πολὺν καιρόν, διότι τὸ πολίτευμα ἦτο καὶ καθ' ὅλα μὲν τὰ ἄλλα ὀλιγαρχικὸν καὶ ἐπὶ πλέον δὲ οἱ πτωχοὶ ἦσαν ὑποδουλωμένοι εἰς τοὺς πλουσίους καὶ αὐτοὶ καὶ τὰ παιδιά των καὶ αἱ γυναῖκές των· καὶ ὠνομάζοντο πελάται καὶ ἑκτήμοροι [2]. Διότι μὲ τοιούτου εἴδους μίσθωσιν (ἤτοι δίδοντες τὰ πέντε ἕκτα τοῦ εἰσοδήματος εἰς τὸν κύριον τῆς γῆς) [3] ἐκαλλιεργοῦσαν τοὺς ἀγροὺς τῶν πλουσίων. Ὅλη δὲ ἡ

---

1) Ἡ ἀρίθμησις εἰς κεφάλαια δὲν ὑπάρχει ἐν τῷ κειμένῳ, γενομένη διὰ τὸ σαφέστερον.

2) Πελάται ἀντιστοιχεῖ μὲ τὸ σημερινὸν **κολόνοι**. Ἑκτήμοροι=λαμβάνοντες τὴν ἕκτην μοῖραν (μερίδιον) τῶν καρπῶν.

3) Τὰ ἐντὸς παρενθέσεως εἶναι ἐπεξηγήσεις, μὴ περιεχόμεναι εἰς τὸ κείμενον.

γῆ ἀνῆκεν εἰς ὀλίγους. Καὶ ἂν δὲν ἔδιδαν ὅλον τὸ μίσθωμα (οἱ γεωργοὶ) ἦσαν ἐκ τοῦ νόμου ὑποκείμενοι εἰς δουλείαν αὐτοὶ καὶ τὰ τέκνα των· καὶ τὰ χρέη ἐξ οἱασδήποτε αἰτίας ἐπέφεραν ὑποχρέωσιν σωματικῆς δουλείας (τοῦ χρεώστου) ἕως εἰς τὸν καιρὸν τοῦ Σόλωνος· αὐτὸς δὲ πρῶτος ἔγινε προστάτης τῆς λαϊκῆς τάξεως. Τὸ σκληρότατον μὲν λοιπὸν καὶ πικρότατον (ἀπ' ὅλα) εἰς ἐκείνην τὴν πολιτικὴν κατάστασιν ἦτο διὰ τοὺς πολλοὺς ὁ τοιοῦτος θεσμὸς τῆς δουλείας, ἀλλ' ὅμως καὶ διὰ τὰ ἄλλα πολιτικὰ πράγματα ἐπίσης ἦσαν δυσαρεστημένοι· διότι δὲν εἶχαν καμμίαν, διὰ νὰ εἴπωμεν οὕτω, συμμετοχὴν εἰς ὅλην ἐν γένει τὴν διαχείρισιν τῆς πολιτείας.

Ἡ δὲ ὀργάνωσις τοῦ ἀρχαίου πολιτεύματος, ἐκείνου ποῦ ὑπῆρχε πρὸ τοῦ Δράκοντος, ἦτο ὡς ἑξῆς. Οἱ μὲν ἄρχοντες προήρχοντο ἀπὸ τὴν ἀριστοκρατικὴν καὶ ἀπὸ τὴν πλουτοκρατικὴν τάξιν. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἰσοβίως, ἔπειτα δὲ διὰ μίαν δεκαετίαν. Τὰ πλέον μεγάλα δὲ καὶ πρῶτα ἀξιώματα ἦσαν ὁ βασιλεύς, ὁ πολέμαρχος καὶ ὁ ἄρχων· ἐκ τούτων δὲ πρῶτον ἀξίωμα ἦτο (τὸ ἀξίωμα) τοῦ βασιλέως, διότι αὐτὸ ὑπῆρχε πατροπαράδοτα, δεύτερον δὲ ἀξίωμα ἱδρύθη ἡ πολεμαρχία, ἕνεκα τοῦ ὅτι ὑπῆρξαν μερικοὶ τῶν βασιλέων ἀνίκανοι εἰς τὰ πολεμικὰ πράγματα· ἐξ αἰτίας δὲ τούτου καὶ εἶχαν προσκαλέσει τὸν Ἴωνα (ὡς στρατηγόν), ὅτε εὑρέθησαν εἰς κρίσιμον περίστασιν· τελευταῖον δὲ ἀξίωμα ἐσυστήθη τὸ τοῦ ἄρχοντος, διότι, ὡς μὲν λέγουν οἱ περισσότεροι, ἐπὶ τῆς ἀρχοντίας τοῦ Μέδωνος, ὡς δὲ λέγουν μερικοί, ἐπὶ τῆς ἀρχοντίας τοῦ Ἀκάστου ἱδρύθη τὸ ἀξίωμα αὐτό. Οὗτοι δὲ προβάλλουν ὡς τεκμήριον τοῦ ἰσχυρισμοῦ των τὸ ὅτι ἐννέα ἄρχοντες ὁρκίζονται νὰ τηροῦν τὰς ἐνόρκους αὐτῶν ὑποχρεώσεις ὅπως αὗται ἰσχύουν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀκάστου, ὥστε ἐπὶ τῆς βασιλείας τούτου (συμπεραίνουν) παρεχώρησαν οἱ ἀπόγονοι τοῦ Κόδρου μέρος τοῦ βασιλικοῦ ἀξιώματος εἰς ἀντάλλαγμα τῶν δοθεισῶν εἰς τὸν τότε ἄρχοντα (ἐκ τοῦ γένους των) δωρεῶν. Τὸ πρᾶγμα μὲν λοιπόν, κατὰ ποίαν ἐκ τῶν δύο ὑποθέσεων συνέβη, μικρὰν διαφορὰν παρουσιάζει ὡς πρὸς τὴν ἐποχὴν ποῦ συνέβη. Ἀπόδειξις δὲ τῆς μεταγενεστέρας ἱδρύ-

σεως τοῦ ἀξιώματος τοῦ ἄρχοντος εἶναι τὸ ὅτι οὗτος δὲν διοικεῖ καμμίαν ἀπὸ τὰς πατροπαραδότους τελετάς, ὅπως ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ πολέμαρχος (διοικοῦν), ἀλλὰ ὅλαι αἱ τελεταί, τὰς ὁποίας διευθύνει, εἶναι μεταγενέστεραι· διὸ καὶ τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἔχει μεγαλυνθῆ εἰς νεωτέρους χρόνους, αὐξηθὲν βαθμηδὸν μὲ προσθέτους δικαιοδοσίας. Οἱ θεσμοθέται δὲ (ἄρχοντες) ἐξελέγησαν ὕστερ' ἀπὸ πολλὰ ἔτη, ὅτε πλέον ἐγίνετο ἐκλογὴ τῶν ἀρχόντων ἐτησίως, πρὸς τὸν σκοπὸν καταγράφοντες τοὺς ψηφιζομένους νόμους νὰ τοὺς διαφυλάττουν, διὰ νὰ δικάζωνται σύμφωνα μὲ αὐτοὺς οἱ παρανομοῦντες· οὕτω καὶ εἶναι τὸ μόνον ἀξίωμα τοῦτο ποῦ δὲν εἶχέ ποτε διάρκειαν πλέον ἢ ἐτησίαν. Ὡς πρὸς μὲν λοιπὸν τὸν χρόνον τῆς ἱδρύσεώς των ἔχουν τὰ ἀξιώματα τοιαύτην διαφορὰν ἀναμεταξύ των. Δὲν ἦσαν δὲ ὅλοι ἐγκατεστημένοι εἰς ἓν μέρος οἱ ἐννέα ἄρχοντες. Ἀλλ' ὁ μὲν βασιλεὺς ἔμενεν εἰς τὸ ὀνομαζόμενον τώρα Βουκόλιον, πλησίον τοῦ πρυτανείου (ἀπόδειξις δὲ τούτου εἶναι ἀκόμη ὅτι καὶ τώρα ἐκεῖ γίνεται ἡ σύμμειξις τῆς γυναικὸς τοῦ βασιλέως μὲ τὸν Διόνυσον) [1]. Ὁ δὲ ἄρχων ἔμενεν εἰς τὸ πρυτανεῖον, ὁ δὲ πολέμαρχος εἰς τὸ Ἐπιλύκειον (τὸ ὁποῖον πρότερον μὲν ἐλέγετο πολεμαρχεῖον, ἀφοῦ δὲ ὁ Ἐπίλυκος γενόμενος πολέμαρχος τὸ ἀνοικοδόμησε καὶ τὸ ἐκαλλώπισεν, ὠνομάσθη (Ἐπιλύκειον), οἱ δὲ θεσμοθέται (ἄρχοντες) ἔμενον εἰς τὸ θεσμοθετεῖον. Εἰς τὸν καιρὸν δὲ τοῦ Σόλωνος ὅλοι ὁμοῦ οἱ ἄρχοντες συνῆλθον εἰς τὸ θεσμοθετεῖον. Εἶχαν δὲ ἐξουσίαν τότε οἱ ἄρχοντες νὰ δικάζουν κατ' οὐσίαν καὶ ἀπ' εὐθείας τὰς δίκας καὶ ὄχι ὅπως τώρα νὰ ἐνεργοῦν μόνον προανάκρισιν (ἐπὶ τῶν δικῶν).

Ὁ ὀργανισμὸς μὲν λοιπὸν τῆς διοικήσεως τοιοῦτος ἦτο. Ἡ δὲ βουλὴ τῶν Ἀρεοπαγιτῶν εἶχεν ἀποστολὴν τὸ νὰ ἐπιβλέπῃ εἰς τήρησιν τῶν νόμων, διηύθυνε δὲ τὰ πλεῖστα κυβερνητικὰ πράγματα τῆς πόλεως καὶ τὰ μεγαλύτερα, ἔχουσα συνάμα ἐξουσίαν

---

1) Ἀλληγορικὴ παλαιοτάτη θρησκευτικὴ τελετὴ γινομένη κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Διονυσίων εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἰδὲ Ἡσύχιον: «τῆς τοῦ βασιλέως γυναικὸς καὶ θεοῦ γίνεται γάμος».

καὶ νὰ τιμωρῇ καὶ νὰ ἐπιβάλλῃ πρόστιμον εἰς ὅλους ἰδίως τοὺς παραβαίνοντας τοὺς κοινωνικοὺς θεσμούς. (Τοῦτο δέ), διότι ἡ ἐκλογὴ τῶν ἀρχόντων ἐγίνετο ἐκ τῆς ἀριστοκρατικῆς τάξεως καὶ τῆς πλουτοκρατικῆς, ἐξ ἐκείνων δὲ ποῦ εἶχον διετελέσει ἄρχοντες ἐγίνοντο οἱ Ἀρεοπαγῖται· διὸ καὶ ἐξ ὅλων τῶν ἀξιωμάτων μόνον τοῦτο διετηρήθη ἰσόβιον ἕως τώρα [1]. Ὁ ὀργανισμὸς μὲν λοιπὸν τοῦ πρώτου πολιτεύματος τοιοῦτος ἦτο εἰς τὰς γενικάς του γραμμάς. Μετὰ δὲ ταῦτα ὕστερα ἀπὸ τὴν πάροδον ὄχι πολλοῦ καιροῦ, ἐπὶ τοῦ ἄρχοντος Ἀρισταίχμου, ὁ Δράκων ἔθεσε τοὺς πολιτικοὺς νόμους αὐτοῦ. Τὸ δὲ σύστημα τῶν νόμων τοῦτο ἦτο κατὰ τὸν ἑξῆς τρόπον· τὰ πολιτικὰ μὲν δικαιώματα ἀπενεμήθησαν εἰς τοὺς ἔχοντας νὰ εἰσφέρουν ἕνα πολεμικὸν ὁπλισμὸν στρατιώτου· διὰ δὲ τὰ ἀξιώματα τῶν ἐννέα ἀρχόντων καὶ τῶν ταμιῶν ἦσαν ἐκλέξιμοι ὅσοι εἶχον περιουσίαν ὄχι μικροτέραν τῶν δέκα μνῶν, ἐλευθέραν (ἀπὸ κάθε βάρος), διὰ δὲ τὰ ἄλλα ἀξιώματα τὰ μικρότερα ἐκλέξιμοι ἦσαν ὅλοι οἱ εἰσφέροντες ἕνα πολεμικὸν ὁπλισμόν· στρατηγοὶ δὲ καὶ ἵππαρχοι ἐγίνοντο ἀπὸ τοὺς ἔχοντας περιουσίαν ὄχι ὀλιγωτέραν τῶν ἑκατὸν μνῶν, ἐλευθέραν (ἀπὸ κάθε βάρος) καὶ τέκνα γνήσια ἀπὸ νόμιμον γυναῖκα μεγαλύτερα τῶν δέκα ἐτῶν. Τούτους δὲ ἔπρεπε νὰ κρατοῦν ὑπὸ ἐγγύησιν οἱ πρυτάνεις καὶ οἱ στρατηγοὶ καὶ οἱ ἵππαρχοι, οἱ τοῦ παρελθόντος ἔτους, μέχρις οὗ ἤθελαν δώσει λογοδοσίαν, ὡς ἐγγυηταὶ δὲ ἦσαν δεκτοὶ ἐκ τῆς αὐτῆς τάξεως τῶν στρατηγῶν καὶ τῶν ἱππάρχων. Συνέστη δὲ βουλὴ ἀπὸ τετρακοσίους καὶ ἕνα, ὁριζομένους διὰ κληρώσεως ἐκ τῶν ἐχόντων πολιτικὰ δικαιώματα. Διὰ τὴν κλήρωσιν δὲ ταύτην καθὼς καὶ διὰ τὰ ἄλλα ἀξιώματα ἐλαμβάνοντο οἱ ἄνω τῶν τριάκοντα ἐτῶν καὶ ὡρίσθη νὰ μὴ γίνεται δύο φορὰς ἄρχων ὁ αὐτὸς πρὶν ἢ ὅλοι οἱ πολῖται ἤθελον γίνει ἄρχοντες· τότε δὲ πάλιν νὰ γίνεται ἐξ ἀρχῆς νέα κλήρωσις (πρὸς ἐκλογὴν

---

1 Τὸ ἑπόμενον χωρίον πιστεύεται ὅτι ἔχει παρεμβληθῆ εἰς τὸ ἀρχικὸν κείμενον, ἐκτὸς τῆς φράσεως, τὴν ὁποίαν σημειώνω μὲ κυρτοὺς χαρακτῆρας εἰς τὸ κείμενον.

ἀρχόντων). Καὶ ἂν κανεὶς ἐκ τῶν βουλευτῶν ἀπουσίαζεν ἀπὸ τὴν συνέλευσιν ὅτε συνεδρίαζεν ἡ βουλὴ ἢ συνήρχετο ὁ δῆμος, αὐτὸς ἐπλήρωνε πρόστιμον τρεῖς μὲν δραχμὰς ὁ πεντακοσιομέδιμνος, δύο δὲ ὁ ἱππεὺς καὶ μίαν ὁ ζευγίτης. Ἡ δὲ Βουλὴ τοῦ Ἀρείου Πάγου ἦτο φύλαξ τῶν νόμων καὶ ἐπέβλεπε τοὺς ἄρχοντας, ὅπως κυβερνοῦν σύμφωνα μὲ τοὺς νόμους· εἶχε δὲ δικαίωμα κάθε ἀδικούμενος νὰ καταγγέλλῃ ἐνώπιον τῆς Βουλῆς τῶν Ἀρεοπαγιτῶν, ὁρίζων τὸν νόμον, κατὰ παράβασιν τοῦ ὁποίου αὐτὸς (ὁ καταγγέλλων) ἠδικεῖτο· τὰ χρέη ὅμως ἐπέφεραν (καὶ τότε) ὑποχρέωσιν σωματικῆς δουλείας, καθὼς ἔχει προαναφερθῆ· καὶ ἡ ἰδιοκτησία τῆς γῆς εὑρίσκετο εἰς χεῖρας ὀλίγων [1].

1) Ἕως ἐδῶ τελειώνει τὸ παρέμβλητον κείμενον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΤΟΥ ΣΟΛΩΝΟΣ

Ἐνῷ δὲ τοιαύτη ἦτο ἡ πολιτικὴ ὀργάνωσις καὶ οἱ πολλοὶ διετέλουν δοῦλοι τῶν ὀλίγων ἔκαμεν ἐπανάστασιν ὁ δῆμος (ὁ λαὸς) ἐναντίον τῶν ἐπιφανῶν· ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐπανάστασις ἦτο ἰσχυρὰ καὶ οἱ ἀντίπαλοι ἐπὶ πολὺν καιρὸν εὑρίσκοντο εἰς διάστασιν πρὸς ἀλλήλους, ἐξέλεξαν ἀπὸ κοινοῦ ὡς συνδιαλλακτὴν καὶ ἄρχοντα τὸν Σόλωνα καὶ ἀνέθεσαν εἰς αὐτὸν νὰ συντάξῃ τὴν πολιτικὴν ὀργάνωσιν, συνεπείᾳ τῆς ἐλεγείας (τοῦ ἐλεγειακοῦ ποιήματος) τὴν ὁποίαν αὐτὸς εἶχε κάμει, καὶ ἡ ὁποία ἀρχίζει ὡς ἑξῆς :

> Γνωρίζω ἐγὼ κ' εἰς τὴν ψυχή μου μέσα φωλιάζει
> ἡ θλίψη ποῦ βλέπω ἔτσι τὴν παλαιότερη χώρα τῆς Ἰωνίας
> δυστυχισμένην. [1]

Εἰς αὐτὴν (τὴν ἐλεγείαν) συνηγορεῖ καὶ ὑπὲρ τῶν δύο ἀντιπάλων μερίδων καὶ συζητεῖ τὰς ἀξιώσεις των καὶ μετὰ ταῦτα συμβουλεύει ὁμοῦ καὶ τοὺς δύο νὰ καταπαύσουν τὴν ὑπάρχουσαν φιλονικίαν.

Ἦτο δὲ ὁ Σόλων κατὰ μὲν τὴν καταγωγὴν καὶ τὴν ὑπόληψιν μεταξὺ τῶν πρώτων, κατὰ δὲ τὴν περιουσίαν καὶ τὴν κατά-

---

1) Γνώσκω, καί μοι φρενὸς ἔνδοθεν ἄλγεα κεῖται,
πρεσβυτάτην ἐσορῶν γαῖαν Ἰαονίας
καινομένην.

στασιν μεταξὺ τῶν τῆς μεσαίως τάξεως, ὅπως καὶ ἐκ τῶν ἄλλων πραγμάτων εἶναι ὁμολογούμενον καὶ ὅπως αὐτὸς ὁ ἴδιος εἰς τὰ ἀκόλουθα ποιήματά του βεβαιώνει, συμβουλεύων τοὺς πλουσίους νὰ μὴν εἶναι πλεονέκται:

Σεῖς δὲ πρααίνοντας στὴν ψυχὴ τὸν δυνατὸ πόθο
ποῦ ἀπ' τὰ πολλὰ ἀγαθὰ τὸν χορτασμὸ ἐπιτύχατε,
σὲ μετριοπάθεια βάλετε τὴν ὑψηλοφροσύνη σας· τί οὔτε ἐμεῖς
(ἀλλοιῶς) θὰ στέρξωμε, οὔτε αὐτὰ σὲ καλὸ θὰ σᾶς βγοῦν, [1]

καὶ καθ' ὁλοκληρίαν πάντοτε τὴν αἰτίαν τῆς στάσεως (ὁ Σόλων εἰς τὴν ἐλεγείαν του) ἐπιρρίπτει εἰς τοὺς πλουσίους· διὸ καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐλεγείας λέγει ὅτι φοβεῖται αὐτὸς «καὶ τὴν φιλαργυρίαν καὶ τὴν ὑπερηφάνειαν», διότι ἐξ αἰτίας αὐτῶν προέκυψεν ἡ ἔχθρα.

Κύριος δὲ γενόμενος τῶν πολιτικῶν πραγμάτων ὁ Σόλων καὶ τὸν λαὸν ἀποκατέστησεν εἰς ἐλευθερίαν, καὶ κατὰ τὸ παρὸν καὶ κατὰ τὸ μέλλον, ἀπαγορεύσας νὰ συνομολογοῦνται δάνεια μὲ σωματικὴν ἐγγύησιν (καὶ νόμους συνέταξε) [2] καὶ ἔκαμε κατάργησιν τῶν χρεῶν καὶ τῶν ἰδιωτικῶν καὶ τῶν δημοσίων, τὴν ὁποίαν (κατάργησιν) ὀνομάζουν σεισάχθειαν, διότι ἀπέσεισαν τὰ βάρη. Καὶ ὡς πρὸς τοῦτο μερικοὶ προσπαθοῦν νὰ ἐπικρίνουν συκοφαντικῶς αὐτόν· διότι συνέβη εἰς τὸν Σόλωνα ἐνῷ ἐπρόκειτο νὰ ἐφαρμόσῃ τὴν σεισάχθειαν νὰ προείπῃ τοῦτο εἰς μερικοὺς τῶν γνωρίμων του· ἔπειτα, ὅπως μὲν λέγουν οἱ δημοκρατικοί, (ἕνεκα τῆς προανακοινώσεως) ἔγινε καταστρατήγησις τοῦ νόμου ὑπὸ τῶν φίλων πρὸς ὄφελός των, ὅπως δὲ λέγουν οἱ θέλοντες νὰ ὑβρίσουν, ἀπὸ τὴν καταστρατήγησιν καὶ αὐτὸς ἐπορίσθη ὠφέλειαν. Διότι οὗτοι (οἱ καταστρατηγήσαντες τὸν νόμον) δανεισθέντες ἠγόρασαν πολλὴν

---

1) Ὑμεῖς δ' ἡσυχάσαντες ἐνὶ φρεσὶ καρτερὸν ἦτορ
οἳ πολλῶν ἀγαθῶν εἰς κόρον ἠλάσατε
ἐν μετρίοισι τίθεσθε μέγαν νόον· οὔτε γὰρ ἡμεῖς
πεισόμεθ' οὔθ' ὑμῖν ἄρτια ταῦτ' ἔσεται.

2) Ἡ ἐντὸς τῶν ἀγκυλῶν φράσις εἰς τὸ κείμενον «*καὶ νόμους ἔθηκε*» φαίνεται ὅτι ἔχει μετατοπισθῇ.

ἔκτασιν γῆς καὶ μετ' ὀλίγον, ὅτε ἔγινεν ἡ ἀποκοπὴ τῶν χρεῶν, εὑρέθησαν πλούσιοι· ὡς ἐκ τούτου λέγουν ὅτι ἔγιναν πλούσιοι οἱ κατόπιν παρουσιαζόμενοι ὡς ἀνέκαθεν πλούσιοι. Ἀλλ' ὅμως πιθανώτερον παρ' ὅλα ταῦτα εἶναι τὸ λεγόμενον ὑπὸ τῶν δημοκρατικῶν. Διότι δὲν εἶναι εὔλογον ὡς πρὸς μὲν τὰ ἄλλα (νὰ δειχθῇ ὁ Σόλων) τόσον μετριοπαθὴς καὶ φιλόπατρις, ὥστε,ἐνῷ ἦτο δυνατὸν εἰς αὐτὸν ἐκτοπίζων τοὺς ἄλλους νὰ γίνῃ τύραννος τῆς πόλεως, ν' ἀποκρούσῃ καὶ τὰ δύο ταῦτα καὶ νὰ προτιμήσῃ τὸ καλὸν καὶ τὴν σωτηρίαν τῆς πόλεως μᾶλλον παρὰ τὴν ἰδικήν του ἐπικράτησιν,ὡς πρὸς τόσον μικρὰ δὲ καὶ ἀνάξια νὰ κατακηλιδώσῃ τὸν ἑαυτόν του. Ὅτι δὲ εὑρέθη εἰς τοιαύτην (δικτατωρικὴν) ἐξουσίαν, τοῦτο μαρτυροῦσι καὶ ἡ ἀθλία πολιτικὴ κατάστασις καὶ τὰ ποιήματα αὐτοῦ τοῦ ἰδίου τοῦ Σόλωνος, ὁ ὁποῖος εἰς πολλὰ μέρη τῶν ποιημάτων ἀναφέρει τοῦτο (ὅτι δηλαδὴ θὰ ἠδύνατο νὰ γίνῃ ἀπόλυτος ἄρχων) καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι τὸ ἀνομολογοῦσιν. Αὐτὴ μὲν λοιπὸν ἡ κατηγορία πρέπει νὰ νομίζωμεν ὅτι εἶναι συκοφαντική.

Πολιτικὸν δὲ ὀργανισμὸν ἐσύστησε καὶ νόμους ἔκαμεν ἄλλους· τοὺς δὲ πολιτικοὺς θεσμοὺς τοῦ Δράκοντος ἔπαυσαν νὰ τοὺς μεταχειρίζωνται ἐκτὸς τῶν νόμων περὶ φόνου· χαράξαντες δὲ τοὺς νόμους ἐπάνω εἰς τοὺς κύρβεις [1], ἔστησαν τούτους εἰς τὴν βασίλειον στοὰν καὶ ὡρκίσθησαν νὰ τοὺς τηροῦν ὅλοι. Οἱ δὲ ἐννέα ἄρχοντες ὁρκιζόμενοι πρὸ τοῦ ἱεροῦ λίθου ὡμολόγουν ὅτι, ἐὰν ἤθελον παραβῆ κανένα ἐκ τῶν νόμων, θὰ προσέφερον (ὡς πρόστιμον τῆς παραβάσεως) ἕνα ἀνδριάντα χρυσοῦν [1]. Ὥρισε δὲ (ὁ

---

1) ***Οἱ κύρβεις*** ἦσαν ἀπὸ ξύλον τετράγωνοι ἢ πυραμιδοειδεῖς πίνακες στρεφόμενοι περὶ ἄξονα καὶ ἔχοντες ἐπὶ τῶν τριῶν ἢ τῶν τεσσάρων πλευρῶν ἐπιγραφάς. Ὁ Ἁρποκρατίων εἰς τὴν λέξιν ***κύρβεις*** γράφει : «τοὺς κύρβεις λίθους ὀρθοὺς ἑστῶτας οὓς ἀπὸ μὲν τῆς στάσεως στήλας, ἀπὸ δὲ τῆς εἰς ὕψος ἀνατάσεως διὰ τὸ κεκορυφῶσθαι κύρβεις ἐκάλουν, ὥσπερ καὶ κυρβασίαν τὴν ἀπὸ τῆς κεφαλῆς τιθεμένην».

1) Τὴν διάταξιν ἐξηγεῖ ὁ Πλούταρχος εἰς τὸν βίον Σόλωνος 25, ὁρίζων ὅτι ὁ ἀνδριὰς ἔπρεπε νὰ εἶναι ***ἰσομέτρητος***, δηλαδὴ τοῦ αὐτοῦ βάρους μὲ ἐκεῖνον, διὰ τὸν ὁποῖον ἀνετίθετο.

Σόλων) νὰ ἰσχύωσιν οἱ νόμοι ἀμετάτρεπτοι δι' ἑκατὸν ἔτη καὶ ἐτακτοποίησε τὸν πολιτικὸν ὀργανισμὸν κατὰ τὸν ἑξῆς τρόπον. Κατὰ τὸ τίμημα ἐχώρισε τὸν λαὸν εἰς τέσσαρας τάξεις (τέλη) [1], ὅπως ἀκριβῶς ἦτο διηρημένος καὶ πρότερον, ἤτοι εἰς πολίτην πεντακοσιομέδιμνον, εἰς πολίτην ἱππέα, εἰς πολίτην ζευγίτην καὶ εἰς πολίτην θῆτα.

Καὶ τὰ μὲν ἀξιώματα ἔδωκε προνόμιον νὰ τὰ ἔχωσιν οἱ πεντακοσιομέδιμνοι καὶ οἱ ἱππεῖς καὶ οἱ ζευγῖται, ἤτοι τὰ τῶν ἐννέα ἀρχόντων καὶ τῶν ταμιῶν καὶ τῶν πωλητῶν [2] (οἰκονομικῶν ὑπαλλήλων) καὶ τῶν ἕνδεκα [3] καὶ τῶν κωλακρετῶν [4] δώσας εἰς κάθε μίαν ἀπ' αὐτὰς τὰς τάξεις τὰ ἀξιώματα ταῦτα ἀναλόγως τῆς φορολογίας· εἰς δὲ τὴν τάξιν τῶν θητῶν ἔδωκε τὸ δικαίωμα νὰ μετέχουν μόνον τῆς γενικῆς συνελεύσεως τοῦ λαοῦ καὶ τῶν δικαστηρίων. Ὡρίσθη δὲ νὰ πληρώνῃ φόρους πεντακοσιομεδίμνου μὲν ἐκεῖνος τοῦ ὁποίου ἡ ἰδική του περιουσία δίδει εἰσόδημα πεντακοσίους μεδίμνους [5] (μέτρα χωρητικότητος) καρπῶν ξηρῶν καὶ ὑγρῶν [6] ὁμοῦ, ἱππέως δὲ φόρους ὁ ἔχων εἰσόδημα τριακοσίους μεδίμνους, ὡς δὲ μερικοὶ λέγουν, ὁ ἔχων τὰ μέσα νὰ συντηρῇ ἵππον· οὗτοι δὲ ὡς ἀπόδειξιν προβάλλουν καὶ τὴν ὀνομασίαν τῆς πολιτικῆς αὐτῆς τάξεως, ὡς προκύψασαν ἐκ τοῦ πραγματικοῦ

---

1) Ἡ ἀρχαία λέξις *τέλη*, τὴν ὁποίαν καὶ ἔχει τὸ κείμενον, περιλαμβάνει διπλῆν τὴν ἔννοιαν—φορολογικῆς ὑποχρεώσεως τοῦ πολίτου καὶ τάξεως εἰς τὴν ὁποίαν οὗτος ἀνήκει.

2) Οἱ πωληταὶ ἦσαν 10 ἄρχοντες, ἕνας ἀπὸ κάθε φυλήν, εἶχαν δὲ ἐξουσίαν νὰ δίνουν εἰς μίσθωσιν τὰ δημόσια κτήματα καὶ νὰ ἀναθέτουν εἰς ἁρμοδίους τὰ δημόσια ἐπὶ πληρωμῇ ἔργα.

3) Οἱ ἕνδεκα εἶχον τὴν ἐπιτήρησιν τῶν φυλακῶν καὶ τὴν φροντίδα τῶν θανατικῶν ἐκτελέσεων.

4) Οἱ κωλακρέται ἦσαν 12 γραμματεῖς τῆς οἰκονομικῆς διαχειρίσεως καὶ ταμίαι πληρωμῆς μισθῶν.

5) Ὁ μέδιμνος ἦτο μέτρον δημητριακῶν (ὅπως τὸ κοιλόν)· ὑποδιηρεῖτο δὲ εἰς 48 χοίνικας.

6) Ἡ πρόσοδος ξηρῶν προϊόντων ἦτο πολυτιμοτέρα ἀπὸ τὴν πρόσοδον ὑγρῶν τοιούτων.

αὐτοῦ γεγονότος, καὶ τὰ ἀφιερώματα τῶν παλαιῶν· διότι ὑπάρχει εἰς τὴν ἀκρόπολιν ἀναθηματικὴ εἰκὼν ἑνὸς Διφίλου, ἐπὶ τῆς ὁποίας εἶναι γραμμένα τὰ ἑξῆς :

Ὁ υἱὸς τοῦ Διφίλου Ἀνθεμίων αὐτὴν ἑδῶ (τὴν εἰκόνα) εἰς τοὺς θεοὺς ἀφιέρωσεν ἀνελθὼν ἀπὸ τῆς τάξεως τῶν θητῶν εἰς τὴν τάξιν τῶν ἱππέων [1]

καὶ εὑρίσκεται πλησίον τῆς ἐπιγραφῆς ἵππος εἰς ἔνδειξιν ὅτι τοῦτο (τὸ σημεῖον) δηλοῖ τὴν τάξιν τῶν ἱππέων. Ἀλλ' ἐν τούτοις εὐλογώτερον εἶναι τὸ ὅτι (ἡ τάξις τῶν ἱππέων) ἐκανονίσθη ἐκ τοῦ εἰσοδήματος ὅπως ἀκριβῶς ἡ τάξις τῶν πεντακοσιομεδίμνων· εἰς τὴν τάξιν δὲ τῶν ζευγιτῶν κατετάχθησαν οἱ ἐκ τῆς περιουσίας των ἔχοντες εἰσόδημα διακοσίων μεδίμνων καρπῶν ἐξ ἀμφοτέρων τῶν εἰδῶν (ξηρῶν καὶ ὑγρῶν). Οἱ δὲ ἄλλοι, ἡ θητικὴ δηλαδὴ τάξις, δὲν εἶχον συμμετοχὴν εἰς κανὲν ἀξίωμα. Διὰ τοῦτο καὶ τώρα ἀκόμη ὅταν ἐρωτῶνται οἱ προσερχόμενοι ὡς κληρώσιμοι δι' ὁποιονδήποτε ἀξίωμα, εἰς ποίαν τάξιν (φορολογικὴν) ἀνήκουν, οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν λέγει ποτὲ ὅτι ἀνήκει εἰς τὴν τάξιν τῶν θητῶν.

Τὰς δὲ ἀρχὰς [2] ὥρισε νὰ ἐκλέγωνται διὰ κλήρου ἀπὸ προηγουμένως κριθέντας [3] (ὡς ἐκλεξίμους), τοὺς ὁποίους ἤθελεν ἐπὶ τούτῳ ὑποδείξει ἑκάστη φυλή. Ἑκάστη δὲ φυλὴ διὰ τὸ ἀξίωμα τῶν ἐννέα ἀρχόντων ὑπεδείκνυε δέκα καὶ ἐκ τούτων ἐγίνετο ἡ κλήρωσις· ἐκ τούτου ἰσχύει ἀκόμη τὸ νὰ κληρώνῃ ἑκάστη φυλὴ δέκα, ἐκ τούτων δὲ νὰ γίνηται ἡ ἐκλογὴ διὰ ψηφοφορίας (διὰ κυάμων). Τοῦ ὅτι δὲ τὰ ἀξιώματα διὰ τοῦ κλήρου ὥρισεν (ὁ Σόλων) νὰ παρέχωνται ἀναλόγως τῶν τάξεων ἀπόδειξις εἶναι ὁ νόμος περὶ ταμιῶν, ὁ ἰσχύων ἀκόμη καὶ τώρα· διότι αὐτὸς ὁ νό-

---

1) Διφίλου Ἀνθεμίων τήνδ' ἀνέθηκε θεοῖς
θητικοῦ ἀντὶ τέλους ἱππάδ' ἀμειξάμενος.

2) Ἡ παράγραφος αὐτὴ κρίνεται παρέμβλητος.

3) Προκρίτους λέγει τὸ κείμενον.

μος ὁρίζει νὰ κληρώνονται οἱ ταμίαι ἐκ τῆς τάξεως τῶν πεντακοσιομεδίμνων [1].

Ὁ Σόλων μὲν λοιπὸν τοιούτους νόμους ἔθεσε περὶ τῶν ἐννέα ἀρχόντων. Διότι εἰς παλαιοτέραν ἐποχὴν ἡ ἐν Ἀρείῳ Πάγῳ βουλὴ ὥριζε τοὺς ἐκλεξίμους διὰ τὰ ἀξιώματα μεταξὺ τῶν μελῶν αὐτῆς καὶ ἀπ' αὐτοὺς ἐξέλεγε τοὺς μᾶλλον ἱκανοὺς δι' ἕκαστον ἀξίωμα δι' ἓν ἔτος ὁρίζουσα [2] τούτους.

Αἱ φυλαὶ δὲ διετηρήθησαν ὅπως πρότερον τέσσαρες καὶ φυλοβασιλεῖς ἦσαν τέσσαρες. Ἑκάστη δὲ φυλὴ ὑποδιηρεῖτο εἰς τριττύας μὲν τρεῖς, εἰς ναυκραρίας [3] δὲ τέσσαρας. Ἀρχηγὸς δὲ ἑκάστης ναυκραρίας ἦτο εἷς ναύκραρος ὡρισμένος νὰ ἐποπτεύῃ τὰς εἰσφορὰς καὶ τὰς δαπάνας τὰς γινομένας, διὰ τοῦτο καὶ εἰς τοὺς νόμους τοῦ Σόλωνος, τοὺς μὴ ἐν χρήσει πλέον, ὑπάρχει πολλαχοῦ ἡ διάταξις ὅτι οἱ ναύκραροι εἰσπράττουν καὶ δαπανοῦν ἐκ τοῦ ναυκραρικοῦ χρήματος.

Ἵδρυσε δὲ καὶ βουλὴν ἐκ τετρακοσίων, ἑκατὸν ἀπὸ κάθε φυλήν.

Εἰς δὲ τὴν βουλὴν τοῦ Ἀρείου Πάγου ἀφῆκε τὴν ἐποπτείαν τῆς τηρήσεως τῶν νόμων, καθὼς ἦτο αὐτὴ καὶ πρότερον ἐπόπτης τοῦ πολιτεύματος, ἔχουσα τὸ μεγαλύτερον καὶ πλέον σημαντικὸν μέρος τῆς πολιτικῆς διαχειρίσεως, καὶ δικαιουμένη νὰ τιμωρῇ τοὺς σφάλλοντας καὶ ἐπιβάλλουσα πρόστιμον καὶ χρηματικὰς ποινὰς καὶ καταθέτουσα εἰς τὸ ταμεῖον τῆς πόλεως τὰ εἰσπραττόμενα πρόστιμα, χωρὶς νὰ εἶναι ὑπόχρεος νὰ παρέχῃ αἰτιολογίαν τῶν ἀποφάσεων αὐτῆς. Εἰς τὴν δικαιοδοσίαν αὐτὴν ὁ Σόλων ἐπρόσθεσε τὴν κρίσιν ἐπὶ τῶν πολιτικῶν στάσεων. Βλέπων δὲ τὴν μὲν πόλιν νὰ στασιάζῃ συχνά, μερικοὺς δὲ τῶν πολιτῶν ἐκ

---

1) Ἡ τελευταία αὐτὴ φρᾶσις φαίνεται παρέμβλητος μέν, προκύψασα ὅμως ἐξ ἄλλης φράσεως τοῦ Ἀριστοτέλους.

2) Λείπει ἀπὸ τὸ κείμενον μία λέξις.

3) Ἐκ τοῦ ναῦς - κραίνω. Ὁ ναύκραρος συνέλεγε τὰς εἰσφορὰς καὶ ἐπέβλεπε τὰς δαπάνας διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ πλοίου, τὸ ὁποῖον κάθε *ναυκραρία* ὑπεχρεοῦτο νὰ συνεισφέρῃ. Οἱ φυλοβασιλεῖς εἶχον θρησκευτικὴν δικαιοδοσίαν.

ῥᾳθυμίας ἀπέχοντας καὶ πολιτικῶς ἀχρωματίστους ἔθεσεν εἰδικὸν περὶ αὐτῶν νόμον, κατὰ τὸν ὁποῖον ὅστις, ἐνῷ ἡ πόλις εὑρίσκεται εἰς στάσιν, δὲν ἐπεμβαίνει ἐνόπλως ὑπὲρ μιᾶς τῶν ἀντιπάλων μερίδων καταδικάζεται εἰς ἀτιμίαν καὶ στερεῖται τῶν πολιτικῶν του δικαιωμάτων.

Κατ' αὐτὸν μὲν λοιπὸν τὸν τρόπον ἐκανονίσθησαν αἱ περὶ ἀξιωμάτων διατάξεις.

Φαίνεται δὲ ὅτι τὸ πολίτευμα τοῦ Σόλωνος περιεῖχε τρεῖς ὑπερβολικὰ εὐνοϊκὰς διατάξεις διὰ τὸν λαόν, τὰς ἑξῆς : Πρώτην μὲν καὶ μεγίστην τὸ ὅτι ἀπηγορεύθη ἡ συνομολόγησις δανείων διὰ σωματικῆς ἐγγυήσεως. Δεύτερον τὸ ὅτι ἀπέκτησε τὸ δικαίωμα ἕκαστος πολίτης (ὁ βουλόμενος) νὰ ὑποβάλῃ μήνυσιν ὑπὲρ τῶν ὑφισταμένων ἀδίκημά τι (ἐναντίον τοῦ ἀδικοῦντος). Τρίτην δὲ (διάταξιν), διὰ τῆς ὁποίας, ὡς λέγεται, ἰσχυροποιήθη πολὺ ὁ λαός, (τὴν ὁρίζουσαν) ὅτι ἔφεσις ἐναντίον τῶν ἀποφάσεων τῶν ἀρχῶν ἐθεσπίσθη νὰ γίνεται ἐνώπιον τοῦ δήμου· διότι γινόμενος κύριος τῆς διὰ ψηφοφορίας ἀποφάσεως ὁ δῆμος ἀποβαίνει (οὕτω) κύριος τῆς πολιτείας. Τόσῳ μᾶλλον, ὅσῳ, ἐπειδὴ οἱ νόμοι δὲν ἔχουσι διατυπωθῆ μὲ ἁπλότητα καὶ μὲ σαφήνειαν (παραδείγματος χάριν ὅπως ὁ περὶ κλήρων καὶ ἐπικλήρων νόμος), προκύπτουσι κατ' ἀνάγκην πολλαὶ ἀμφισβητήσεις καὶ περὶ ὅλων (τούτων) καὶ ἐπὶ τῶν δημοσίων καὶ τῶν ἰδιωτικῶν ὑποθέσεων, ὁριστικῶς ἀποφαίνεται τὸ δικαστήριον [1] τοῦ δήμου.—Πιστεύουν μὲν λοιπὸν μερικοὶ ὅτι αὐτὸς (ὁ Σόλων) ἐπίτηδες ἔκαμεν ἀσαφεῖς τοὺς νόμους, ἵνα ἀπομένῃ κύριος ὁ δῆμος νὰ τοὺς ἑρμηνεύῃ. Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι εὔλογον, ἀλλ' (εὔλογον φαίνεται) τὸ ὅτι οὕτω συνέταξεν αὐτούς, διότι δὲν ἠδύνατο ὡς πρὸς ὅλα νὰ περιλάβῃ τὴν τελειοτέραν διάταξιν· διότι δὲν εἶναι δίκαιον νὰ κρίνωμεν τὴν θέλησιν ἐκείνου (τοῦ Σόλωνος) ἐκ τῶν γινομένων τώρα, ἀλλ' ἐκ τῆς ἄλλης πολιτικῆς ὀργανώσεως (τὴν ὁποίαν αὐτὸς συνέταξεν).

---

1) Τὸ χωρίον τοῦτο περίπλοκον εἰς τὸ κείμενον ἐξηγεῖται διαφοροτρόπως ὑπὸ τῶν ἑρμηνευτῶν, ἔγινε δὲ διὰ τὰς ἀμφισβητήσεις περιδόητον.

Εἰς μὲν τοὺς νόμους λοιπὸν αὐτοὺς φαίνεται ὅτι ὥρισεν ὑπὲρ τοῦ λαοῦ τὰς νέας διατάξεις, πρὸ τῆς ἐφαρμογῆς δὲ τῆς νομοθεσίας ἐπιβαλὼν τὴν ἀποκοπὴν τῶν χρεῶν καὶ μετὰ ταῦτα ἐνεργήσας τὴν διακανόνισιν τῶν μέτρων καὶ τῶν βαρῶν καὶ τὴν αὔξησιν τοῦ νομίσματος. Διότι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνου (τοῦ Σόλωνος) ἔγιναν καὶ τὰ μέτρα μεγαλύτερα τῶν Φειδωνείων [1] καὶ ἡ μνᾶ ἔχουσα βάρος (ἀξίζουσα) πρότερον ἑβδομήκοντα δραχμὰς [2] συνεπληρώθη εἰς ἑκατὸν (δραχμάς).

Ὁ παλαιὸς δὲ νομισματικὸς τύπος ἦτο τὸ δίδραχμον. Ἔκαμε δὲ καὶ μέτρα βάρους (σταθμὰ) σχετικὰ μὲ τὸ νόμισμα μὲ τάλαντον ὑποδιαιρεθὲν εἰς ἑξήκοντα μνᾶς καὶ μὲ στατῆρα ὡς ὑποδιαίρεσιν τῆς μνᾶς καὶ μὲ ἄλλας ἀκόμη ὑποδιαιρέσεις. Κανονίσας δὲ τὸ πολίτευμα κατὰ τὸν τρόπον, ὁ ὁποῖος ἀνωτέρω διετυπώθη, ὅτε προσερχόμενοι εἰς αὐτὸν πολλοὶ τὸν ἠνώχλουν, ἄλλοι μὲν ἐπικρίνοντες, ἄλλοι δὲ ζητοῦντες ἑρμηνείας καὶ ἐπειδὴ ἤθελε νὰ μὴ μεταβάλῃ τίποτε ἀπὸ τὰ νομοθετηθέντα καὶ νὰ μὴ γίνῃ μισητὸς μένων εἰς τὴν πόλιν, ἔκαμε ταξίδι δι' ἐμπορικὸν ἅμα καὶ περιηγητικὸν σκοπὸν εἰς τὴν Αἴγυπτον εἰπὼν ὅτι δὲν θὰ ἐπανέλθῃ πρὶν (παρέλθουν) δέκα ἔτη. Διότι ἔκρινεν ὅτι δὲν ἦτο δίκαιον παραμένων (εἰς τὰς Ἀθήνας) νὰ ἐξηγῇ τοὺς νόμους, ἀλλ' ὅτι ἕκαστος ἐχρεώστει νὰ ἐκτελῇ ὅσα εἶχον ἀναγραφῇ εἰς τοὺς νόμους. Συγχρόνως δὲ συνέβη εἰς αὐτὸν νὰ διατεθοῦν ἐχθρικῶς ἐναντίον του πολλοὶ τῶν ἐπιφανῶν πολιτῶν ἕνεκα τῆς ἀποκοπῆς τῶν χρεῶν καὶ διότι εἶχε δυσαρεστήσει καὶ τὰς δύο πολιτικὰς μερίδας νομοθετήσας τὸ πολίτευμα παρὰ τὰς προσδοκίας αὐτῶν. Ὁ δῆμος πράγματι εἶχε νομίσει ὅτι αὐτὸς (ὁ Σόλων) θὰ προέβαινεν εἰς ἐκ νέου

---

1) Εἰς τὸν βασιλέα τοῦ Ἄργους Φείδωνα, ὁ ὁποῖος ἐβασίλευσε τὸ 895 π. Χ. ἢ κατ' ἄλλους ἐνάμισυ αἰῶνα ἀργότερον, ἀπεδίδετο ἡ ἐκκοπὴ τοῦ νομίσματος καὶ ὁ καθορισμὸς τῶν μέτρων καὶ βαρῶν. (Ἡροδ. VI 127).

2) Ἡ ἔκφρασις δὲν εἶναι ἀκριβής. Ἡ μνᾶ ἔλαβε πράγματι μεγαλυτέραν ἀξίαν, ὄχι διότι ηὔξησε τὸ ποσὸν τῶν δραχμῶν, ἀλλὰ διότι μετὰ καλυτέρευσιν τοῦ μετάλλου ηὔξανεν ἡ πραγματικὴ ἀξία τῶν δραχμῶν.

διανομὴν ὅλων τῶν περιουσιῶν· οἱ δὲ προύχοντες ἀπ' ἐναντίας ὅτι θὰ ἔφερε πάλιν εἰς ἰσχὺν τὴν παλαιὰν πολιτικὴν κατάστασιν ἢ ὀλίγον τι διαφορετικήν. Ἐκεῖνος ὅμως ἐδείχθη ἀντίθετος καὶ πρὸς τοὺς δύο καὶ ἐνῷ ἦτο δυνατὸν εἰς αὐτὸν προσεταιριζόμενος ὁποιανδήποτε ἐκ τῶν δύο μερίδων ἤθελε νὰ γίνῃ τύραννος, ἐπροτίμησε νὰ γίνῃ ἐχθρὸς πρὸς ἀμφοτέρας, σώσας (τοιουτοτρόπως τὴν πατρίδα καὶ καταρτίσας νομοθεσίαν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρίστων γνωμῶν).

Ταῦτα δὲ ὅτι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον συνέβησαν καὶ οἱ ἄλλοι ὅλοι συμφωνοῦσι καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος εἰς τὸ ποίημά του ἀναφέρει κάμνων περὶ αὐτῶν λόγον εἰς τοὺς ἑξῆς στίχους :

Εἰς τὸν δῆμον μὲν ἔδωκα τόσον μερίδιον ὅσον τοῦ ἦτο ἀρκετόν,
οὔτε ἀφαιρέσας τίποτε ἀπὸ τὴν τιμὴν ὅσην εἶχεν οὔτε ἐπαυξήσας αὐτὴν πολύ·
καὶ δι' ἐκείνους δέ, οἱ ὁποῖοι εἶχον δύναμιν καὶ ὑπερεῖχον εἰς πλοῦτον,
καὶ δι' αὐτοὺς ἐσκέφθην νὰ μὴ ἔχουν τίποτε περισσότερον τοῦ δικαίου.
ἐστάθηκα δὲ εἰς τὸ μέσον προτάξας ἰσχυρὰν ἀσπίδα ἀπέναντι καὶ τῶν δύο,
δὲν ἐπέτρεψα δὲ εἰς κανένα ἀπὸ τοὺς δύο νὰ ἐπικρατήσῃ ἀδίκως [1].

Πάλιν δὲ ὁμιλῶν περὶ τοῦ λαοῦ, πῶς δηλαδὴ πρέπει νὰ φέρεται τις πρὸς αὐτόν, (λέγει) :

Ὁ λαὸς δὲ κατὰ τὸν ἑξῆς τρόπον θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπακούῃ τοὺς ἡγεμόνας
μήτε χαλαρὸν ἔχων τὸν χαλινὸν μήτε πολυτεντωμένον,
διότι γεννᾷ ἡ ὑπερβολὴ τὴν ὕβριν, ὅταν μεγάλη ἐξουσία ὑπάρχῃ
εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους, ὅσοι δὲν ἔχουν ἄρτιον τὸν νοῦν [2]

---

1) δήμῳ μὲν γὰρ ἔδωκα τόσον γέρας ὅσον ἀπαρκεῖ
τιμῆς οὔτ' ἀφελών, οὔτ' ἐπορεξάμενος
οἳ δ' εἶχον δύναμιν καὶ χρήμασιν ἦσαν ἀγητοί,
καὶ τοῖς ἐφρασάμην μηδὲν ἀεικὲς ἔχειν.
Ἔστην δ' ἀμφιβαλὼν κρατερὸν σάκος ἀμφοτέροισι
νικᾶν δ' οὐκ εἴασ' οὐδετέρους ἀδίκως.

2) δῆμος δ' ἂν ὧδ' ἂν ἄριστα σὺν ἡγεμόνεσσιν ἕποιτο
μήτε λίαν ἀνεθείς, μήτε βιαζόμενος·
τίκτει γὰρ κόρος ὕβριν, ὅταν πολὺς ὄλβος ἕπηται
ἀνθρώποισιν ὅσοις μὴ νόος ἄρτιος ᾖ.

Καὶ πάλιν δὲ κάπου ἀλλοῦ λέγει διὰ τοὺς θέλοντας νὰ γίνῃ διανομὴ περιουσίας:

Οὗτοι δὲ ἤλθαν μὲ σκοπὸν ἁρπαγῶν, εἶχαν δὲ πλουσίαν ἐλπίδα
κ' ἐνόμιζαν ὅτι καθένας ἀπ' αὐτοὺς θὰ εὕρῃ πλοῦτον πολὺν
κ' ἐγὼ ποῦ ὡμιλοῦσα εἰς αὐτοὺς μὲ πραότητα τοὺς ἐφάνην σκληρός,
ὥστε δυσάρεστα μὲν τότε περὶ ἐμοῦ ἐσκέφθησαν, τώρα δὲ κατ' ἐμοῦ ὀργιζόμενοι
ἐχθρικὸν μὲ ἀτενίζουν ὅλοι, ὡσὰν αἴτιον καταστροφῆς.
Τοῦτο δὲν ἔπρεπε· διότι ὅσα μὲν εἶπα μὲ τὴν βοήθειαν τῶν θεῶν ἐξετέλεσα,
ἄλλα δὲ ὄχι ματαίως ἔπραξα· οὐδ' εἰς ἐμὲ διὰ τυραννικῆς ἐξουσίας
γεννᾶται ὁ πόθος νὰ ἐπιβάλω τι διὰ τῆς βίας· οὐδὲ τὴν ἀγαθὴν γῆν
τῆς πατρίδος (ἀφῆκα) νὰ διανεμηθοῦν ἐξ ἴσου οἱ ἀσήμαντοι καὶ οἱ ἐπιφανεῖς [1].

Πάλιν δὲ καὶ διὰ τὴν ἀποκοπὴν τῶν χρεῶν καὶ διὰ τοὺς ὄντας δούλους μὲν πρότερον, ἐλευθερωθέντας δὲ μὲ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς σεισαχθείας (γράφει):

Ἐγὼ δὲ ἀπ' ἐκεῖνα μέν, διὰ τὰ ὁποῖα συνήθροισα περὶ ἐμὲ
τὸν λαόν, ποῖον πρὶν νὰ κατορθώσω ἀπ' αὐτά, ἔπαυσα ἐνεργῶν;
Μάρτυς δὲ λαμπρὰ ὡς πρὸς ταῦτα εἰς τὴν δίκην (κρίσιν) ποῦ ὁ χρόνος θὰ κάμῃ
θὰ μοῦ εἶναι ἡ μεγίστη μήτηρ τῶν Ὀλυμπίων θεῶν,
ἡ μαύρη δηλαδὴ γῆ, ποῦ αὐτῆς ἐγὼ κάποτε
ἀφῆρεσα τὰ σύνορα [2] ἐκεῖνα, ποῦ εἰς πολλὰ μέρη ἦσαν ἐμπηγμένα
καὶ ἡ ὁποία, ὑπάρχουσα δούλη πρίν, τώρα εἶναι ἐλευθέρα.
Πολλοὺς δὲ εἰς τὰς Ἀθήνας τὴν θεοκτισμένην [3] πατρίδα μας
ἐλευθέρωσα, ἀγορασθέντας πρὶν ὡς δούλους ἄλλους ἄδικα

---

1) Οἱ δ' ἐφ' ἁρπαγαῖσιν ἦλθον, ἐλπίδ' εἶχον ἀφνεὰν
κἀδόκουν ἕκαστος αὐτῶν ὄλβον εὑρήσειν πολύν,
καί με κωτίλλοντα λείως τραχὺν ἐκφανεῖν νόον
χαῦνα μὲν τότ' ἐφράσαντο, νῦν δέ μοι χολούμεναι
λοξὸν ὀφθαλμοῖσ' ὁρῶσι πάντες ὥστε δήιον·
οὐ χρεών· ἃ μὲν γὰρ εἶπα σὺν θεοῖσιν ἤνυσα,
ἄλλα δ' οὐ μάτην ἔερδον, οὐδέ μοι τυραννίδος
ἀνδάνει βίᾳ τι ῥέζειν, οὐδὲ πιείρας χθονὸς
πατρίδος κακοῖσιν ἐσθλοῖς ἰσομοιρίαν ἔχειν.

2) Διὰ νὰ φανερώνουν ὅτι ἕνα κτῆμα ἦτο ἐνυπόθηκον ἐνέπηγον στήλας μὲ ἐπιγραφὴν τοῦ χρέους.

3) ὡς κτισθεῖσαν ἀπὸ τὴν Ἀθηνᾶν καὶ τὸν Ποσειδῶνα.

κι' ἄλλους νόμιμα, ἐκείνους δὲ ποῦ ἀπὸ ἀδυσώπητην
ἀνάγκην εἶχαν φύγει, καὶ ποῦ τὴν γλῶσσαν τὴν Ἀττικὴν
δὲν ὡμιλοῦσαν, περιπλανημένοι εἰς πολλὰ μέρη,
κ' ἐκείνους ποῦ ἐδῶ εἰς τὸν τόπον ἀνάρμοστην δουλείαν
εἶχαν, φοβισμένοι ἀπὸ τὴν ἀγριότητα τῶν δεσποτῶν
τοὺς ἔκαμα ἐγὼ ἐλευθέρους. Αὐτὰ μὲν μὲ ἰσχὺν
ἐγώ, συναρμόσας μαζὶ τὴν βίαν καὶ τὸν νόμον,
τὰ ἐξετέλεσα καὶ τὰ ἔφερα εἰς πέρας, ὅπως εἶχα ὑποσχεθῆ.
Ὁμοίως δὲ νόμους, καὶ διὰ τὸ κακὸν καὶ διὰ τὸ ἀγαθὸν
ἁρμονικῶς προνοήσας διὰ καθένα ἀπ' αὐτά,
συνέθεσα. Τὴν μάστιγα δὲ ἄλλος κανένας ὡς ἐγὼ λαβών,
κακομίλητος ἐὰν ἦτο καὶ φιλοκερδὴς ἄνθρωπος,
δὲν θὰ ἠμποροῦσε νὰ ἐξουσιάσῃ ἐπὶ τοῦ λαοῦ· διότι, ἂν ἐγὼ ἤθελα
ὅσα εἰς τοὺς ἀντιθέτους [1] ἦσαν ἀρεστὰ τότε,
ἢ καὶ ἀπεναντίας ἂν ἐδεχόμην ὅσα οἱ ἄλλοι ὑπαγόρευαν,
αὐτὴ ἐδῶ ἡ πόλις θὰ εἶχε στερηθῆ πολλῶν ἀνδρῶν τώρα.
Καὶ ἐξ αἰτίας ὅλων τούτων ἐπιδεικνύων σθένος ἀπέναντι ὅλων
ἐστράφηκα ἀπέναντί των, ὅπως ὁ λύκος ἀπέναντι πολλῶν σκύλλων [2].

---

1) Δηλαδὴ τοὺς δημοκρατικούς.

2) Ἐγὼ δὲ τῶν μὲν οὕνεκα ξυνήγαγον
δῆμον, τί τούτων πρὶν τυχεῖν ἐπαυσάμην,
συμμαρτυροίη ταῦτ' ἂν ἐν δίκῃ χρόνου
μήτηρ μεγίστη δαιμόνων Ὀλυμπίων
ἄριστα, Γῆ μέλαινα, τῆς ἐγώ ποτε
ὅρους ἀνεῖλον πολλαχῇ πεπηγότας,
πρόσθεν δὲ δουλεύουσα, νῦν ἐλευθέρα
πολλοὺς δ' Ἀθήνας, πατρίδ' εἰς θεόκτιστον,
ἀνήγαγον πραθέντας, ἄλλον ἐκδίκως,
ἄλλον δικαίως, τοὺς δ' ἀναγκαίης ὑπὸ
χρειοῦς φυγόντας, γλῶσσαν οὐκέτ' Ἀττικὴν
ἱέντας, ὡς ἂν πολλαχῇ πλανωμένους,
τοὺς δ' ἐνθάδ' αὐτοῦ δουλίην ἀεικέα
ἔχοντας, ἤθη δεσποτῶν τρομευμένους,
ἐλευθέρους ἔθηκα· ταῦτα μὲν κράτει,
ὁμοῦ βίαν τε καὶ δίκην συναρμόσας,
ἔρεξα καὶ διῆλθον ὡς ὑπεσχόμην,
θεσμοὺς δ' ὁμοίως τῷ κακῷ τε κἀγαθῷ

Καὶ πάλιν ἐξελέγχων ὀνειδιστικὰ τὰς ὕστερον (μετὰ τὴν θέσπισιν τῶν νόμων) μεμψιμοιρίας τῶν δύο μερίδων (λέγει) :

Ἴσως δὲ πρέπει τὸν λαὸν τρανῶς νὰ ἐπιτιμήσω,
(λέγων) ὅτι ὅσα ἔχει τώρα ποτὲ εἰς τοὺς ὀφθαλμούς του
δὲν θὰ 'μποροῦσε νὰ τὰ ἴδῃ καὶ εἰς τὸν ὕπνον του ἀκόμη.
Ἐκεῖνοι δὲ ποῦ μεγαλύτεροι καὶ ἰσχυρότεροι εἶναι
(τὸ ἴδιο) πρέπει νὰ μ' ἐπαινοῦν καὶ φίλον νὰ μὲ κάμουν [1].

διότι, λέγει (περαιτέρω ὁ Σόλων), ἐὰν κανεὶς ἄλλος ἐτύχαινε νὰ λάβῃ αὐτὴν τὴν ἐξουσίαν,

δὲν θ' ἄφηνεν ἀπὸ τὴν ἐξουσιαν του τὸν λαὸν καὶ δὲν θὰ ἔπαυε
πρὶν ἀναταράξας αὐτὸν ἤθελεν ἀφαιρέσει τὸ πάχος ἀπὸ τὸ γάλα.
Ἐγὼ δὲ τούτων (τῶν ἀντιπάλων) καθὼς εἰς τὸ μεταίχμιον μένων
ἔγινα σύνορον μεταξύ των [2].

εὐθεῖαν εἰς ἕκαστον ἁρμόσας δίκην,
ἔγραψα· κέντρον δ' ἄλλας ὡς ἐγὼ λαβών,
κακοφραδής τε καὶ φιλοκτήμων ἀνήρ,
οὐκ ἂν κατέσχε δῆμον· εἰ γὰρ ἤθελον
ἃ τοῖς ἐναντίοισιν ἥνδανε τότε,
αὖθις δ' ἃ τοῖσιν οὗτεροι φρασαίατο,
πολλῶν ἂν ἀνδρῶν ἥδ' ἐχηρώθη πόλις·
τῶν οὕνεκ' ἀλκὴν πάντοθεν ποιούμενος
ὡς ἐν κυσὶν πολλῇσιν ἐστράφην λύκος.

1) Δήμῳ μὲν εἰ χρὴ διαφάδην ὀνειδίσαι
ἃ νῦν ἔχουσιν οὔποτ' ὀφθαλμοῖσιν ἂν
εὖδοντες εἶδον.
Ὅσοι δὲ μείζους καὶ βίαν ἀμείνονες
αἰνοῖεν ἄν με καὶ φίλον ποιοίατο.

2) Οὐκ ἂν κατέσχε δῆμον οὐδ' ἐπαύσατο
πρὶν ἀναταράξας πῖαρ ἐξεῖλε γάλα.
Ἐγὼ δὲ τούτων, ὥσπερ ἐν μεταιχμίῳ
ὅρος κατέστην.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

ΑΙ ΤΡΕΙΣ ΦΡΑΤΡΙΑΙ

Τὴν μὲν λοιπὸν ἀποδημίαν ἐπεχείρησε δι' αὐτὰ τὰ αἴτια. Ὅτε δὲ ἀπεδήμησεν ὁ Σόλων, ἐνῷ ἡ πόλις εὑρίσκετο ἀκόμη εἰς ταραχάς, ἐπὶ τέσσαρα μὲν ἔτη ἐπέρασεν ὁ λαὸς ἥσυχα· κατὰ δὲ τὸ πέμπτον ἔτος μετὰ τὴν ἀρχοντίαν τοῦ Σόλωνος δὲν ἀνηγόρευσαν ἄρχοντα ἐξ αἰτίας τῆς στάσεως, καὶ πάλιν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πέμπτου ἔτους ἕνεκα τοῦ λόγου τούτου ἔμειναν εἰς ἀναρχίαν. Κατόπιν δὲ τούτων εἰς τὴν ἐποχὴν περίπου ἐκείνην ὁ Δαμασίας ἐκλεχθεὶς ἄρχων διετέλεσε τοιοῦτος ἐπὶ δύο ἔτη καὶ δύο μῆνας, ἕως οὗ ἐξεδιώχθη τῆς ἀρχῆς διὰ τῆς βίας. Ἔπειτα δὲ ἀπεφάσισαν, ἐπειδὴ εὑρίσκοντο εἰς διάστασιν, νὰ ἐκλέξουν δέκα ἄρχοντας, πέντε μὲν ἀπὸ τὴν τάξιν τῶν εὐπατριδῶν, τρεῖς δὲ ἀπὸ τὴν τάξιν τῶν ἀγροτῶν, δύο δὲ ἀπὸ τὴν τάξιν τῶν ἐπαγγελματιῶν (δημιουργῶν) καὶ οὗτοι (οἱ δέκα ἄρχοντες) ἔμειναν εἰς τὴν ἐξουσίαν τὸ ἔτος τὸ μετὰ τὴν ἀρχοντίαν τοῦ Δαμασία. Εἶναι δὲ φανερὸν ὅτι μεγίστην εἶχε δύναμιν ὁ ἄρχων ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι διαρκῶς ἠγείρετο στάσις πρὸς ἀπόκτησιν αὐτοῦ τοῦ ἀξιώματος. Ἐξηκολούθουν δὲ εὑρισκόμενοι εἰς ὅλως διόλου κακὴν πολιτικὴν κατάστασιν, ἄλλοι μὲν ὡς αἰτίαν καὶ πρόφασιν ἔχοντες τὴν ἀποκοπὴν τῶν χρεῶν (διότι εἶχε συμβῆ εἰς αὐτοὺς νὰ καταντήσουν πένητες), ἄλλοι δὲ δυσανασχετοῦντες ἐναντίον τοῦ πολιτεύματος ἕνεκα τῆς μεγάλης μεταβολῆς, ἡ ὁποία εἶχε γίνει,

μερικοὶ δὲ ἕνεκα τῆς μεταξύ των φιλονικίας· ἦσαν δὲ τρεῖς αἱ πολιτικαὶ μερίδες· μία μὲν ἡ μερὶς τῶν παραλίων, τῆς ὁποίας ἀρχηγὸς ἦτο ὁ Μεγακλῆς ὁ υἱὸς τοῦ Ἀλκμέωνος, οἱ ὀπαδοὶ δὲ τῆς μερίδος αὐτῆς ἐφαίνοντο νὰ στέργουν κυρίως τὸν μετριοπαθῆ τύπον πολιτεύματος· ἄλλη δὲ μερὶς ἦτο τῶν πεδινῶν, οἱ ὁποῖοι ἐζήτουν τὴν ὀλιγαρχίαν, ἀρχηγὸς δὲ αὐτῶν ἦτο ὁ Λυκοῦργος· τρίτη δὲ μερὶς ἦτο τῶν διακρίων, τῆς ὁποίας τὴν ἡγεσίαν εἶχεν ὁ Πεισίστρατος, φαινόμενος νὰ εἶναι παραπολὺ φίλος τοῦ λαοῦ. Μαζὶ δὲ μὲ τούτους (τοὺς διακρίους) εἶχον συνταχθῆ καὶ οἱ ἀπελευθερωθέντες ἀπὸ τὰ χρέη ἕνεκα τῆς πτωχείας των [1] καὶ οἱ μὴ γνήσιοι τὴν καταγωγὴν ἕνεκα τοῦ φόβου των [2]· ἀπόδειξις δὲ τούτου εἶναι ὅτι μετὰ τὴν καθαίρεσιν τῶν τυράννων ἔκαμαν (οἱ Ἀθηναῖοι) ἐκκαθάρισιν [3] τῶν ἐχόντων πολιτικὰ δικαιώματα, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι οὐχὶ νομίμως ὑπῆρχον πολλοὶ μετέχοντες τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων. Εἶχε δὲ καθεμία πολιτικὴ μερὶς τὴν ὀνομασίαν της ἀπὸ τοὺς τόπους, τοὺς ὁποίους ἐκαλλιέργουν οἱ ὀπαδοί της.

---

1) Τὸ κείμενον λέγει «οἵ τε ἀφῃρημένοι τὰ χρέη διὰ τὴν ἀπορίαν», ὥστε δύναται νὰ ἐξηγηθῇ διφορουμένως, δηλ. νὰ ἐννοηθῶσι διὰ τῆς φράσεως οἱ ἀπελευθερωθέντες τῶν χρεῶν (οἱ χρεῶσται) διότι ἦσαν ἄποροι, εἴτε οἱ στερηθέντες τῶν ἀπαιτήσεών των (οἱ δανεισταί) διότι ἐπτώχυναν.

2) Μὴ δηλαδὴ εἰς ἄλλην νόμιμον πολιτικὴν κατάστασιν στερηθοῦν τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων.

3) Διαψηφισμὸν λέγει τὸ κείμενον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

ΤΥΡΑΝΝΙΑ ΠΕΙΣΙΣΤΡΑΤΟΥ

Ὁ Πεισίστρατος δὲ φαινόμενος νὰ εἶναι ἐξόχως φίλος τοῦ λαοῦ καὶ ἔχων μεγάλως εὐδοκιμήσει εἰς τὸν πόλεμον κατὰ τῶν Μεγαρέων, κατώρθωσε τραυματίσας σοβαρῶς τὸν ἑαυτόν του νὰ πείσῃ τὸν λαὸν ὅτι αὐτὰ (τὸν τραυματισμὸν δηλαδὴ) εἶχε πάθει ἀπὸ τοὺς ἀντιθέτους, ὥστε νὰ δοθῇ εἰς αὐτὸν σωματοφυλακή, ἀφοῦ ἐπρότεινε τὸ σχετικὸν ψήφισμα ὁ Ἀριστίων. Λαβὼν δὲ τοὺς ὀνομαζομένους ῥοπαλοφόρους[1] καὶ μετ' αὐτῶν στραφεὶς ἐναντίον τοῦ λαοῦ κατέλαβε τὴν ἀκρόπολιν, τὸ τριακοστὸν δεύτερον ἔτος μετὰ τὴν θέσπισιν τῶν νόμων, ἐπὶ Κωμέου ἄρχοντος. Λέγεται δὲ ὅτι ὁ Σόλων, ὅτε ὁ Πεισίστρατος ἐζήτησε σωματοφυλακὴν πρὸς ἀσφάλειάν του, ἀντέκρουσε τὴν αἴτησιν καὶ εἶπεν ὅτι (ὁ Πεισίστρατος δὲν εἶχεν ἀνάγκην σωματοφυλακῆς, διότι) τούτων μὲν ἦτο σοφώτερος, ἐκείνων δὲ ἀνδρειότερος· ἤτοι ὅσοι μὲν[2] δὲν ἐννοοῦσιν ὅτι ὁ Πεισίστρατος ἐπιδιώκει νὰ γίνῃ τύραννος, ἀπ' αὐτοὺς εἶναι σοφώτερος, ὅσοι δὲ γνωρίζοντες καλῶς τοῦτο τηροῦν σιωπήν,

---

1) Κορυνοφόρους.

2) Διετήρησα τὸ συντακτικὸν σχῆμα τοῦ κειμένου, διότι παρόμοιον ὑπάρχει τοῦτο καὶ εἰς τὴν σημερινὴν γλῶσσαν.

ἀπ' αὐτοὺς εἶναι ἀνδρειότερος.[1] Ἀφοῦ δὲ λέγων αὐτὰ δὲν κατώρθωσε νὰ πείσῃ τὸν λαόν, ἀφαιρέσας ἀπ' ἐπάνω του τὰ ὅπλα (καὶ κρεμάσας) πρὸ τῶν θυρῶν (τῆς οἰκίας του) εἶπεν ὅτι αὐτὸς μὲν εἶχε παράσχει βοήθειαν εἰς τὴν πατρίδα ὅσον τοῦ ἦτο δυνατόν, (διότι τότε πλέον ἦτο πολὺ γέρων), ἔχει δὲ τὴν ἀξίωσιν καὶ οἱ ἄλλοι ὁμοίως νὰ πράξωσιν. Ὁ Σόλων μὲν λοιπὸν τίποτε δὲν κατώρθωσεν ἐπιμόνως συμβουλεύων· ὁ δὲ Πεισίστρατος ἀναλαβὼν τὴν ἐξουσίαν ἐκυβέρνα τὰ κοινὰ κατὰ φιλελεύθερον μᾶλλον τρόπον παρὰ τυραννικόν. Ἐνῷ δὲ ἀκόμη δὲν εἶχεν ἀρκετὰ στερεωθῇ ἡ ἐξουσία του, συνενωθέντες οἱ περὶ τὸν Μεγακλέα καὶ τὸν Λυκοῦργον ἐξεδίωξαν αὐτὸν κατὰ τὸ ἕκτον ἔτος μετὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ ἄνοδον εἰς τὴν ἐξουσίαν, ἐπὶ ἄρχοντος Ἡγησίου. Κατὰ τὸ δωδέκατον δὲ ἔτος μετὰ ταῦτα, πανταχόθεν στενοχωρούμενος ὁ Μεγακλῆς ὑπὸ τῆς ἀντιθέτου μερίδος, πάλιν ἀποστείλας πρὸς συμβιβασμὸν κήρυκα πρὸς τὸν Πεισίστρατον, ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ λάβῃ εἰς γάμον τὴν θυγατέρα του ὁ Πεισίστρατος, ἐπανέφερεν αὐτὸν κατὰ τρόπον παλαιικὸν καὶ πολὺ ἁπλοϊκόν. Διότι διαδώσας προηγουμένως σπερμολογίαν ὅτι τάχα ἡ Ἀθηνᾶ ἐπανέφερε τὸν Πεισίστρατον, ἐξευρὼν μίαν γυναῖκα ὡραίαν καὶ μεγαλόσωμον, καθὼς μὲν λέγει ὁ Ἡρόδοτος ἀπὸ τὸν δῆμον Παιανιέων, καθὼς δὲ μερικοὶ ἄλλοι λέγουν ἀπὸ τὸν δῆμον Κωλλυτοῦ, δούλην ἀπὸ τὴν Θράκην[2] πωλοῦσαν στεφάνους, ἡ ὁποία ὠνομάζετο Φύη, στολίσας δὲ αὐτὴν μὲ στολισμὸν ἀπομιμούμενον τὴν θεὰν τὴν ἔφερεν ἐντὸς τῆς πόλεως μαζὶ μὲ αὐτόν, καὶ ὁ Πεισίστρατος εἰσήρχετο ἐπάνω εἰς ἅρμα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου μὲ πλήρη πανοπλίαν, πλησίον αὐτοῦ

---

1) Ὁ Διογένης Λαέρτιος (I, 49) ἀναφέρει διαφορετικὰ τὸ πρᾶγμα. Κατ' αὐτὸν ὁ Σόλων παρουσιασθεὶς εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου προεῖπεν ὡς ἐξῆς τὴν ἐπιβουλὴν τοῦ Πεισιστράτου: «Ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τῶν μὲν σοφώτερος, τῶν δὲ ἀνδρειότερός εἰμι, σοφώτερος μὲν τῶν τὴν ἀπάτην Πεισιστράτου μὴ συνιέντων, ἀνδρειότερος δὲ τῶν ἐπισταμένων μέν, διὰ δέος δὲ σιωπώντων». Πρβλ. καὶ Πλουτάρχου βίον Σόλωνος 30.

2) Θρᾷτταν ὠνόμαζαν συνήθως οἱ Ἀθηναῖοι κάθε δούλην.

ἐστέκετο ὀρθὴ ἡ γυναῖκα, οἱ δὲ πολῖται προσκυνοῦντες ὑπεδέχοντο αὐτὸν μὲ θαυμασμόν.

Ἡ μὲν λοιπὸν πρώτη ἐπάνοδος εἰς τὴν πόλιν ἔγινε κατὰ τοιοῦτον τρόπον. Μετὰ ταῦτα δέ, ἀφοῦ δευτέραν φορὰν ἔπεσεν ἀπὸ τὴν ἀρχήν, κατὰ τὸ ἕβδομον μάλιστα ἔτος ἀπὸ τὴν ἐπάνοδόν του· —διότι ὄχι πολὺν καιρὸν ἔκτοτε διετήρησε τὴν ἐξουσίαν, ἀλλὰ διότι δὲν ἠθέλησε νὰ λάβῃ σύζυγόν του τὴν θυγατέρα τοῦ Μεγακλέους, φοβηθεὶς καὶ τὰς δύο πολιτικὰς μερίδας ἔφυγεν ἀπὸ τὴν πόλιν κρυφά· — πρῶτον μὲν ἐκατοίκισεν αὐτὸς μὲ τοὺς ἰδικούς του πλησίον τοῦ Θερμαίου κόλπου ἓν μέρος, τὸ ὁποῖον ὀνομάζεται Ῥαίκηλος, ἐκεῖθεν δὲ μετέβη εἰς τὰ πλησίον εἰς τὸ Πάγγαιον (ὄρος) μέρη, ἀφ' ὅπου ἀποκτήσας χρήματα καὶ προσλαβὼν μισθωτοὺς στρατιώτας, ἐλθὼν εἰς Ἐρέτριαν πάλιν κατὰ τὸ ἑνδέκατον ἔτος ἐπεχείρησε κατ' ἀρχὰς νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἐξουσίαν διὰ τῆς βίας, μὲ τὴν πρόθυμον βοήθειαν πολλῶν μὲν ἄλλων, μάλιστα δὲ τῶν Θηβαίων καὶ τοῦ Λυγδάμιος τοῦ Ναξίου, πρὸς δὲ τούτοις καὶ τῆς τάξεως τῶν ἱππέων τῶν κυριαρχούντων εἰς τὴν Ἐρέτριαν· νικήσας δὲ εἰς τὴν μάχην τῆς Παλληνίδος [1] καὶ καταλαβὼν τὴν ἀρχὴν καὶ ἀφαιρέσας τὰ ὅπλα τοῦ λαοῦ κατέλαβε στερεὰ πλέον τὴν ἐξουσίαν ὡς τύραννος· καὶ κυριεύσας τὴν Νάξον κατέστησεν ἐκεῖ ἄρχοντα τὸν Λύγδαμιν.

Ἀφήρεσε δὲ τὰ ὅπλα τοῦ λαοῦ κατὰ τὸν ἑξῆς τρόπον. Προσκαλέσας εἰς τὸ Θησεῖον ἔνοπλον συνάθροισιν τοῦ λαοῦ ἤρχισε νὰ ἀγορεύῃ πρὸς αὐτούς, ἐχαμήλωσε δὲ ὀλίγον τὴν φωνήν του· ὅτε δὲ ἐφώναξαν ὅτι δὲν ἀκούουν καλά, ἐπρότεινεν εἰς αὐτοὺς νὰ ἀναβοῦν μαζί του εἰς τὸ πρόπυλον τῆς Ἀκροπόλεως, διὰ ν' ἀγορεύσῃ πλέον δυνατά. Ἐνῷ δὲ ἐκεῖνος ἐξηκολούθει ἀγορεύων πρὸς τὸν λαόν, ἀφαιρέσαντες οἱ ἐπίτηδες ὑπ' αὐτοῦ βαλμένοι τὰ (ἀποτεθειμένα) ὅπλα καὶ περιορίσαντες (πολλοὺς) εἰς τὰ πλησίον τοῦ Θη-

---

1) Οἱ Παλληνεῖς ἦτο δῆμος τῆς Ἀττικῆς πλησίον τοῦ Πεντελικοῦ, 15 σχεδὸν χιλιόμετρα μακρὰν τῆς πόλεως.

σείου οἰκήματα ἀνήγγειλαν τοῦτο ἐλθόντες πρὸς τὸν Πεισίστρατον. Ἐκεῖνος δέ, ἀφοῦ συνεπλήρωσε τὴν ἄλλην του ἀγόρευσιν, εἶπε καὶ διὰ τὰ ὅπλα ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀποροῦν διὰ τὸ πρᾶγμα ποῦ εἶχε γίνει οὔτε νὰ δυσανασχετοῦν, ἀλλ' ἀπελθόντες νὰ φροντίζουν διὰ τὰς ἰδιωτικάς των ὑποθέσεις, διὰ δὲ τὰς δημοσίας ὑποθέσεις, ὅλας, αὐτὸς θὰ λάβῃ φροντίδα.

Ἡ μὲν λοιπὸν τυραννὶς τοῦ Πεισιστράτου ἐξ ἀρχῆς τῆς ἐμφανίσεώς της ἱδρύθη κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον καὶ τόσας ὑπέστη μεταβολάς. Ἐνήργει δὲ τὴν διοίκησιν τῶν πολιτικῶν πραγμάτων ὁ Πεισίστρατος, ὅπως ἐλέχθη, κατὰ μετριοπαθῆ τρόπον καὶ πολιτικῶς μᾶλλον παρὰ ἀπολυταρχικῶς· διότι καὶ ὡς πρὸς τὰ ἄλλα ἦτο φιλάνθρωπος καὶ ἥμερος καὶ εἰς τοὺς ὑποπίπτοντας εἰς παραβάσεις παρέχων συγχώρησιν· μάλιστα δὲ καὶ εἰς τοὺς πτωχοὺς ἔδιδε προκαταβολικὰ δάνεια διὰ τὰς ἐργασίας των, ὥστε νὰ πορίζωνται τὰς πρὸς διατροφὴν αὐτῶν ἐκ τῆς γεωργίας. Τοῦτο δὲ ἔκαμνε διὰ δύο λόγους· καὶ ἵνα μὴ διαμένουν ἐντὸς τῆς πόλεως, ἀλλὰ εὑρίσκωνται διεσπαρμένοι εἰς τοὺς ἀγροὺς καὶ ἵνα ἔχοντες κάποιαν μετρίαν εὐπορίαν καὶ προσηλωμένοι εἰς τὰ ἰδιωτικά των συμφέροντα μήτε νὰ ἐπιθυμοῦν μήτε νὰ χασομεροῦν φροντίζοντες διὰ τὰ πολιτικὰ πράγματα. Συγχρόνως δὲ πρὸς τὸ συμφέρον αὐτοῦ ἐπήρχετο οὕτως ἡ αὔξησις τῶν εἰσοδημάτων διὰ τῆς καλλιεργείας τῆς χώρας· διότι εἰσέπραττεν ὡς φόρον τὴν δεκάτην τῶν προϊόντων. Διὸ καὶ διώρισε τοὺς δικαστὰς [1] εἰς κάθε δῆμον καὶ αὐτὸς ἔβγαινε συχνὰ ἔξω εἰς τὴν ἀγροτικὴν χώραν ἐπιθεωρῶν καὶ διαλύων τὰς διαφορὰς τῶν διαδίκων, ἵνα μὴ καταβαίνοντες εἰς τὴν πόλιν παραμελοῦν οὕτω τὴν καλλιέργειαν. Καὶ εἰς μίαν τοιαύτην ἔξοδον τοῦ Πεισιστράτου λέγουν ὅτι τοῦ συνέβη τὸ ἐπεισόδιον μὲ τὸν γεωργὸν τὸν καλλιεργοῦντα εἰς τὸν Ὑμηττὸν ἕνα τόπον, ὁποῦ ὠνομάσθη κατόπιν ἀφορολόγητος.

---

1) Οἱ δικασταὶ ἐκεῖνοι περιερχόμενοι τοὺς δήμους ἐδίκαζαν μέχρι ποσοῦ 10 δραχμῶν καὶ ἔκαμναν προανακρίσεις ἐπὶ τῶν ἄλλων ὑποθέσεων. Ἦσαν ἀνάλογοι τῶν τώρα εἰρηνοδικῶν.

Διότι ἰδὼν ἕνα ποῦ ἔσκαπτε καὶ ἐκαλλιέργει ἔδαφος ὅλως διόλου πετρῶδες ἠπόρησε καὶ διέταξε τὸν δοῦλον (ὁ ὁποῖος τὸν συνώδευε) νὰ ἐρωτήσῃ τί προϊὸν παράγεται ἀπὸ τὸν τόπον ἐκεῖνον· ὁ δὲ γεωργὸς εἶπεν : ὅλα τὰ κακὰ καὶ ψυχρά,[1] καὶ ἀπ᾽ αὐτὰ ὅμως τὰ κακὰ καὶ ψυχρὰ χρειάζεται νὰ δίδω εἰς τὸν Πεισίστρατον τὴν δεκάτην. Καὶ ὁ μὲν ἄνθρωπος λοιπὸν ἀπεκρίθη (οὕτως) ἀγνοῶν (μὲ ποῖον ὡμίλει), ὁ δὲ Πεισίστρατος εὐχαριστηθεὶς διὰ τὴν ἐλευθεροστομίαν του καὶ φιλεργίαν του ἔκαμεν αὐτὸν ἐντελῶς ἀφορολόγητον. Καὶ ὡς πρὸς τὰ ἄλλα δὲ καθόλου δὲν ἐνωχλοῦσε τὴν λαϊκὴν τάξιν μὲ τὴν ἐξουσίαν του, ἀλλ᾽ ἐφρόντιζε πάντοτε νὰ ἐπικρατῇ εἰρήνη καὶ διετήρει τὴν ἡσυχίαν· διὸ καὶ πολλάκις ἐλέγετο[2] ὅτι ἡ βασιλεία τοῦ Πεισιστράτου ἦτο ὁ ἐπὶ Κρόνου βίος[3], διότι συνέβη κατόπιν, ὅτε διεδέχθησαν αὐτὸν οἱ υἱοί του, ν᾽ ἀποβῇ πολὺ πλέον τυραννικὴ ἡ διοίκησις. Ὁ μεγαλύτερος δὲ ἀπὸ τοὺς (δι᾽ αὐτὸν) ἐπαίνους ἦτο ὅτι εἰς τὴν συμπεριφοράν του ἦτο δημοτικὸς καὶ φιλάνθρωπος. Διότι ὡς πρὸς τὰ ἄλλα ἤθελε νὰ διοικῇ· ὅλα σύμφωνα μὲ τοὺς νόμους, μὴ παρέχων εἰς τὸν ἑαυτόν του κανὲν ἰδιαίτερον πλεονέκτημα. Καὶ κάποτε ἐναχθεὶς ἐνώπιον τοῦ Ἀρείου Πάγου διὰ καταγγελίαν ἐναντίον του ἐπὶ φόνῳ αὐτὸς μὲν προσῆλθε διὰ ν᾽ ἀπολογηθῇ, ὁ δὲ καταμηνύσας αὐτὸν φοβηθεὶς δὲν προσῆλθε. Διὰ τοῦτο καὶ πολὺν καιρὸν ἔμεινεν εἰς τὴν ἐξουσίαν[4] καὶ ὁσάκις ἔπιπτεν ἀπ᾽ αὐτὴν πάλιν εὔκολα τὴν ἀνελάμβανε. Διότι τὸν ἤθελαν οἱ περισσότεροι καὶ ἀπὸ τοὺς ἐπιφανεῖς καὶ ἀπὸ τὸν λαόν· διότι ἐκείνους μὲν διὰ τῆς φιλίας, αὐτοὺς δὲ διὰ τῆς συνδρομῆς του εἰς τὰ ἰδιωτικά των πράγματα προσείλκυε. Καὶ πρὸς τὰς δύο δὲ μερίδας (οὕτω) προσηρμόζετο καλῶς. (Ἄλλως) δὲ καὶ οἱ ἀναφερόμενοι εἰς τὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν νόμοι τῶν Ἀθηναίων

---

1) «Ὅσα κακὰ καὶ ὀδύναια». Ἡ φρᾶσις παροιμιώδης καὶ ἀνάλογος μὲ τὴν σημερινὴν «τὰ κακὰ καὶ ψυχρά».

2) Ἀπὸ τὸ κείμενον λείπει ἡ λέξις ἀναπληρουμένη ἐκ τῆς ἐννοίας.

3) Ὁ Χρυσοῦς δηλαδὴ αἰών.

4) Ἀπὸ τὸ κείμενον λείπει μία λέξις ἀναπληρουμένη ἐκ τῆς ἐννοίας.

κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἦσαν μετριοπαθεῖς, καὶ ὅλοι μὲν οἱ ἄλλοι καὶ μάλιστα ὁ νόμος ἐκεῖνος ὁ σχετιζόμενος μὲ τὴν ἐν ἰσχύϊ ἐπαναφορὰν τοῦ θεσμοῦ τῆς βασιλείας. Διότι ὡς πρὸς τοῦτο ὑπῆρχε παρ' αὐτοῖς (τοῖς Ἀθηναίοις) ὁ ἑξῆς νόμος:

«Νόμιμα καὶ πατροπαράδοτα τῶν Ἀθηναίων εἶναι τὰ ἑξῆς: Ἐάν τινες ἐπιχειρήσουν στασιαστικὸν κίνημα ἀποβλέπον εἰς σύστασιν βασιλικῆς ἐξουσίας, διὰ νὰ γίνουν βασιλεῖς, ἢ ἐὰν συνεργήσουν εἰς σύστασιν βασιλικῆς ἐξουσίας, στεροῦνται τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων (γίνονται ἄτιμοι) αὐτοὶ καὶ τὸ γένος των». [1]

1) «Θέσμια τάδε Ἀθηναίων καὶ πάτρια· ἐάν τινες τυραννεῖν ἐπανιστῶνται ἐπὶ τυραννίδι ἢ συγκαθιστῇ τὴν τυραννίδα, ἄτιμον εἶναι καὶ αὐτὸν καὶ τὸ γένος». Παραθέτομεν τὸ κείμενον ὡς ἓν δεῖγμα τῆς διατυπώσεως καὶ τοῦ λεκτικοῦ τῶν Ἀττικῶν Νόμων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

ΟΙ ΥΙΟΙ ΤΟΥ ΠΕΙΣΙΣΤΡΑΤΟΥ

Ὁ Πεισίστρατος μὲν λοιπὸν ἔμεινε μέχρι βαθέος γήρατος εἰς τὴν ἐξουσίαν καὶ ἀπέθανεν ἀσθενήσας ἐπὶ Φιλονέου ἄρχοντος, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς μὲν ποῦ πρώτην φορὰν ἔγινε τύραννος ζήσας τριάκοντα τρία ἔτη, εἴκοσι δὲ παρὰ ἓν ἔτη διαμείνας εἰς τὴν ἐξουσίαν. Διότι κατὰ τὰ ἄλλα ἔτη ἦτον ἐξόριστος. Διὰ τοῦτο καὶ προδήλως λέγουν φλυαρίας οἱ ἰσχυριζόμενοι ὅτι ὁ Πεισίστρατος ἦτον ἐρωμένος τοῦ Σόλωνος καὶ ὅτι αὐτὸς εἶχε τὴν στρατηγίαν εἰς τὸν ἐναντίον τῶν Μεγαρέων πόλεμον. Διότι δὲν προσαρμόζονται αὐτὰ πρὸς τὰς ἡλικίας, ἐάν τις ἀναλογισθῇ τὴν ζωὴν τοῦ καθενὸς ἐκ τῶν δύο καὶ ἐπὶ ἐποχῆς ποίου ἄρχοντος ἀπέθανεν. Ἀφοῦ δὲ ἀπέθανεν ὁ Πεισίστρατος, τὴν ἐξουσίαν κατέλαβον οἱ υἱοί του, διευθύνοντες τὰ πολιτικὰ πράγματα κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Ἦσαν δὲ δύο μὲν ἐκ τοῦ νομίμου γάμου του, ὁ Ἱππίας καὶ ὁ Ἵππαρχος, δύο δὲ ἀπὸ τὴν Ἀργείαν γυναῖκά του, ὁ Ἰοφῶν καὶ ὁ Ἡγησίστρατος, τοῦ ὁποίου παρωνύμιον ἦτο Θεσσαλός. Διότι ἐπῆρεν ἀκόμη γυναῖκα ὁ Πεισίστρατος ἀπὸ τὸ Ἄργος, θυγατέρα ἀνδρὸς Ἀργείου, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα ἦτο Γοργίλος, ὀνομαζομένην Τιμώνασσαν, τὴν ὁποίαν πρότερον εἶχε σύζυγόν του ὁ Ἀρχῖνος ὁ Ἀμπρακιώτης ἐκ τοῦ γένους τῶν Κυψελιδῶν. Ἐκ τοῦ γεγονότος δὲ τούτου ἀπορρέει καὶ ἡ φιλία (τοῦ Πεισιστράτου) πρὸς τοὺς Ἀργείους, ἀπὸ τοὺς ὁποίους χίλιοι προσῆλθον συμπολεμισταί του

εἰς τὴν μάχην τῆς Παλληνίδος, ὁδηγήσαντος αὐτοὺς ἐκεῖ τοῦ Ἡγησιστράτου [1]. Λέγουσι δὲ ὅτι ἐνυμφεύθη τὴν Ἀργείαν γυναῖκα ἄλλοι μὲν μετὰ τὴν πρώτην ἔκπτωσιν αὐτοῦ ἀπὸ τῆς ἐξουσίας, ἄλλοι δὲ ἐνῷ ἀκόμη κατεῖχε τὴν ἐξουσίαν.

Ἦσαν δὲ κύριοι τῶν πραγμάτων καὶ λόγῳ τῆς ἐπισήμου καταγωγῆς καὶ λόγῳ τῆς (μεγαλυτέρας) ἡλικίας των ὁ Ἵππαρχος καὶ ὁ Ἱππίας, μεγαλύτερος δὲ κατὰ τὴν ἡλικίαν ὢν ὁ Ἱππίας καὶ ἔχων ἐκ φύσεως πολιτικὴν ἐπιδεξιότητα καὶ σύνεσιν προΐστατο τῆς ἐξουσίας. Ὁ δὲ Ἵππαρχος ἦτο φίλος τῶν νεανικῶν διασκεδάσεων καὶ τῶν ἐρωτικῶν ἀπολαύσεων καὶ τῶν καλλιτεχνικῶν τέρψεων καὶ αὐτὸς εἶχε προσκαλέσει εἰς Ἀθήνας τὸν Ἀνακρέοντα, τὸν Σιμωνίδην καὶ τοὺς φίλους αὐτῶν καὶ τοὺς ἄλλους ποιητάς. Ὁ Θεσσαλὸς δὲ (ὁ Ἡγησίστρατος) ἦτο πολὺ νεώτερος καὶ κατὰ τὴν συμπεριφορὰν θρασὺς καὶ ὑβριστής, ἐξ αἰτίας τοῦ ὁποίου καὶ ἔγινεν ἀρχὴ ὅλων τῶν κακῶν. Διότι ἀγαπήσας ἐρωτικῶς τὸν Ἁρμόδιον καὶ ἀποτυχὼν εἰς τὸ ν' ἀποκτήσῃ τὴν φιλίαν του δὲν συνεκράτει τὴν ὀργήν του, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰ ἄλλα ἐδείκνυε προσβλητικὴν κατ' αὐτοῦ συμπεριφορὰν καὶ ἰδίως ἐμπόδισε τὴν ἀδελφήν του ἀπὸ τὸ νὰ παρακολουθήσῃ τὰ Παναθήναια ὡς κανηφόρος παρθένος, ἐνῷ εἶχεν ἐκλεχθῇ πρὸς τοῦτο, ἐξυβρίσας μάλιστα διὰ φράσεών τινων τὸν Ἁρμόδιον ὡς διεφθαρμένον· ἐκ τούτου δὲ (τοῦ ἐπεισοδίου) συνέβη ἐρεθισθεὶς ὁ Ἁρμόδιος νὰ ἐκτελέσῃ μαζὶ μὲ τὸν Ἀριστογείτονα τὸν φόνον μὲ συμμετοχὴν (εἰς τὸ πραξικόπημα τοῦτο) πολλῶν. Τὴν ἡμέραν τῶν Παναθηναίων, παρατηροῦντες [2] τὸν Ἱππίαν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, διότι αὐτὸς ἀνέμενεν ἐκεῖ πρὸς ὑποδοχὴν τὴν πομπήν, ἐνῷ ὁ Ἵππαρχος ἐπεστάτει τὸ ξεκίνημα, ἰδόντες (δὲ) ἕνα ἀπὸ τοὺς συμμετόχους τῆς συνωμοσίας μὲ πολλὴν οἰκειότητα συνδιαλεγόμενον μὲ τὸν Ἱππίαν καὶ ὑποπτευθέντες ὅτι καταγγέλλει (πρὸς

---

1) Εἶναι φανερὸν ὅτι πρόκειται περὶ ἄλλου Ἡγησιστράτου, συγγενοῦς ἴσως, ὄχι δὲ υἱοῦ τοῦ Πεισιστράτου.

2) Κατασκοπεύοντες.

αὐτὸν) τὸ πρᾶγμα, θέλοντες νὰ κάμουν κἄτι πρὶν συλληφθοῦν, καταβάντες (ὁ Ἁρμόδιος καὶ ὁ Ἀριστογείτων δηλαδὴ) καὶ ἐκδηλώσαντες τὴν ἐξέγερσίν των πρὶν ἀπὸ τοὺς ἄλλους (συνωμότας) ἐφόνευσαν τὸν Ἵππαρχον πλησίον εἰς τὸ Λεωκόριον, ἐνῷ ἐτακτοποίει τὴν πομπήν, ἔβλαψαν δὲ (τοιουτοτρόπως) τὸ ὅλον συνωμοτικὸν κίνημα. Ἐκ τῶν δύο δὲ αὐτῶν ὁ μὲν Ἁρμόδιος εὐθὺς ἐπὶ τόπου ἐφονεύθη ὑπὸ τῶν δορυφόρων, ὁ δὲ Ἀριστογείτων κατόπιν, ἀφοῦ συνελήφθη καὶ ἐπὶ πολὺν καιρὸν ἐκακοποιήθη. Διατελῶν δὲ ὑπὸ βασανιστήρια κατήγγειλεν (ὡς συνωμότας) πολλούς, οἱ ὁποῖοι καὶ κατὰ τὴν καταγωγὴν ἦσαν ἐπίσημοι καὶ φίλοι τῶν τυράννων διετέλουν. Διότι δὲν ἠδύναντο οὗτοι (οἱ τύραννοι) νὰ συγκομίσωσιν εὐθὺς τότε ἐνδείξεις περὶ τῆς συνωμοσίας. Ἀλλ' ὅμως ἡ ἐπικρατοῦσα φήμη, ὅτι ὁ Ἱππίας διατάξας νὰ καταθέσουν τὰ ὅπλα των ὅλοι οἱ ἀκολουθοῦντες τὴν πομπήν, ἐθεώρησεν ὡς ἐπ' αὐτοφώρῳ συλληφθέντας συνωμότας ἐκείνους ποῦ εἶχαν ἐγχειρίδια, δὲν εἶναι ἀληθινή. Διότι δὲν ἐγίνετο ἀκόμη τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἡ πομπὴ μὲ ἐνόπλους (ἀκολουθοῦντας αὐτήν), ἀλλὰ τοῦτο ἀργότερα ἐπεκράτησεν ὡς συνήθεια κατὰ τοὺς δημοκρατικοὺς χρόνους. Κατηγόρει δὲ (ὁ Ἀριστογείτων) ὡς συνωμότας τοὺς φίλους τοῦ τυράννου — καθὼς μὲν λέγουν οἱ δημοκρατικοὶ — ἐπίτηδες ἵνα καταδιώξῃ οὗτος ἀδίκως αὐτοὺς (καὶ ἐξοργισθοῦν ἐναντίον του) καὶ ἵνα οὕτως οἱ τύραννοι ἐξασθενήσουν κατὰ τὴν ἰσχύν των, φονεύοντες τοὺς ἀθῴους καὶ φίλους των· ὡς δὲ μερικοὶ λέγουν ὄχι κατὰ φαντασίαν πλάττων ἀλλὰ τοὺς πράγματι συνωμότας ὁ Ἀριστογείτων κατήγγειλε. Καὶ τέλος, ἐπειδὴ δὲν κατώρθωνε παρ' ὅλας αὐτοῦ τὰς προσπαθείας ν' ἀποθάνῃ, ὑποσχεθεὶς ὅτι εἶχε νὰ καταμηνύσῃ καὶ πολλοὺς ἄλλους ἀκόμη καὶ πείσας τὸν Ἱππίαν νὰ τοῦ δώσῃ τὴν δεξιὰν πρὸς ἐπίσημον ὑπόσχεσιν, ὅτε ἔλαβεν αὐτὴν ὀνειδίσας τὸν τύραννον διότι εἰς τὸν φονέα τοῦ ἀδελφοῦ του ἔδιδε τὴν δεξιάν, τόσον πολὺ ἐξηρέθισε τὸν Ἱππίαν, ὥστε οὗτος (ἐκμανεὶς) ὑπὸ τῆς ὀργῆς δὲν ἠμπόρεσε νὰ συγκρατηθῇ, ἀλλὰ ἀνασύρας τὴν μάχαιράν του τὸν ἐφόνευσε.

Κατόπιν δὲ τούτων ἡ τυραννὶς ἔγινε πολὺ τραχυτέρα· διότι μὲ τὸ νὰ ζητῇ νὰ λάβῃ ἐκδίκησιν διὰ τὸν ἀδελφόν του καὶ μὲ τὸ νὰ ἔχῃ φονεύσει καὶ ἐξορίσει πολλοὺς ἐδείχθη πρὸς ὅλους ἄπιστος καὶ κακός. Μάλιστα δὲ κατὰ τὸ τέταρτον ἔτος ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ θανάτου τοῦ Ἱππάρχου, ἐπειδὴ εὑρίσκοντο εἰς κακὴν (δι' αὐτὸν) κατάστασιν τὰ ἐν τῇ πόλει, ἐπεχείρησε νὰ ὀχυρώσῃ μὲ τεῖχος τὴν Μουνιχίαν πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ μεταφέρῃ ἐκεῖ τὴν ἕδραν τῆς διαμονῆς του. Ἐνῷ δὲ μὲ αὐτὰ κατεγίνετο, ἐξεδιώχθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῶν Λακεδαιμονίων Κλεομένους, διότι κατ' ἐπανάληψιν εἶχον παραγγείλει εἰς τοὺς Λάκωνας οἱ χρησμοὶ νὰ καταλύσουν τὴν τυραννίδα, διὰ τὴν ἑξῆς αἰτίαν:

Οἱ ἐξόριστοι, τῶν ὁποίων ἀρχηγοὶ ἦσαν οἱ Ἀλκμεωνίδαι, αὐτοὶ μὲν μόνοι των δὲν εἶχαν δυνάμεις διὰ νὰ πραγματοποιήσουν τὴν διὰ τῆς βίας ἐπάνοδον αὐτῶν, ἀλλὰ πάντοτε ἀπετύγχαναν· διότι καὶ εἰς τὰ ἄλλα, τὰ ὁποῖα ἐπεχείρουν, ἀπετύγχαναν καὶ περικλείσαντες διὰ τείχους εἰς τὴν (Ἀττικὴν) χώραν τὸ Λειψύδριον, τὸ εὑρισκόμενον εἰς ὕψωμα τοῦ Πάρνηθος, ὅπου, φυγόντες ἀπὸ τὴν πόλιν, ἦλθαν μαζί τους μερικοί, ἐνικήθησαν διὰ πολιορκίας ὑπὸ τῶν τυράννων· ὅθεν κατόπιν κάμνοντες ὑπαινιγμὸν εἰς ταύτην τὴν συμφορὰν ἐτραγουδοῦσαν (οἱ Ἀθηναῖοι) εἰς τὰ σκολιὰ [1] ᾄσματά των πάντοτε·

Ὄχοῦ Λειψύδριο προδοσιάρικο,
τί ἄνδρες ἔφαγες, γιὰ πόλεμο
ἱκανοὺς κι' ὅλο ἄρχοντες,
ποῦ αὐτοὶ τῶδειξαν τότε τί πατέρων ἦσαν γυιοί [2].

Ἀποτυγχάνοντες λοιπὸν εἰς ὅλα τὰ ἄλλα ἀνέλαβαν ἐργολαβικῶς τὴν οἰκοδομὴν τοῦ ἐν Δελφοῖς ναοῦ, ἐκ τῆς ἐπιχειρήσεως

---

1) Σκολιὰ ἐλέγοντο τὰ κατὰ τὴν διάρκειαν οἰνοποσίας ᾄσματα, εἶχον δὲ ἴδιον τύπον.

2) Αἰαῖ Λειψύδριον προδωσέταιρον,
οἵους ἄνδρας ἀπώλεσας, μάχεσθαι
ἀγαθούς τε καὶ εὐπατρίδας
οἳ τότ' ἔδειξαν οἵων πατέρων ἦσαν.

δὲ αὐτῆς ἐκέρδισαν χρήματα, ὥστε διὰ τούτων νὰ ἐπιτύχουν τὴν βοήθειαν τῶν Λακεδαιμονίων. Ἡ δὲ Πυθία εἰς τὴν ἀρχὴν κάθε χρησμοῦ πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους ἔλεγε [1] πάντοτε νὰ ἐλευθερώσουν τὰς Ἀθήνας, μὲ τόσην ἐπιμονήν, ὥστε ἔκαμε τοὺς Σπαρτιάτας νὰ τὸ ἐπιχειρήσουν, μολονότι οἱ Πεισιστρατίδαι συνεδέοντο διὰ δεσμῶν φιλοξενίας πρὸς αὐτούς· ὄχι δὲ ὀλιγώτερον συνετέλεσεν εἰς παρακίνησιν τῶν Λακώνων ἡ ἐκ μέρους τῶν Πεισιστρατιδῶν ὑπάρχουσα φιλία πρὸς τοὺς Ἀργείους. Καὶ κατὰ πρῶτον μὲν λοιπὸν ἀπέστειλαν διὰ θαλάσσης τὸν Ἀγχίμολον φέροντα στρατόν· ὅτε δὲ αὐτὸς ἐνικήθη καὶ ἐφονεύθη, διότι ἦλθεν εἰς βοήθειαν (τῶν Πεισιστρατιδῶν) ὁ Θεσσαλὸς Κινέας ἔχων χιλίους ἱππεῖς, ὀργισθέντες ἀκόμη περισσότερον ἐξ αἰτίας τοῦ συμβάντος αὐτοῦ ἔστειλαν εἰς τὴν ἐκστρατείαν τὸν βασιλέα Κλεομένην διὰ ξηρᾶς ἔχοντα μεγαλυτέραν πολεμικὴν προετοιμασίαν· οὗτος, ἀφοῦ ἐνίκησε τοὺς ἱππεῖς τῶν Θεσσαλῶν, ἐπιχειρήσαντας νὰ ἐμποδίσωσιν αὐτὸν νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν Ἀττικήν, ἀποκλείσας τὸν Ἱππίαν εἰς τὸ τεῖχος τὸ λεγόμενον Πελαργικὸν ἐπολιόρκει αὐτὸν ἔχων τὴν βοήθειαν τῶν Ἀθηναίων. Ἐνῷ δὲ αὐτὸς ἔμενεν ἐκεῖ, συνέπεσεν ἐξελθόντες κρυφίως νὰ συλληφθῶσιν οἱ υἱοὶ τῶν Πεισιστρατιδῶν· ὅτε δὲ οὗτοι ἠχμαλωτίσθησαν, ἐλθόντες οἱ Πεισιστρατίδαι εἰς συνθηκολογίαν διὰ σωτηρίαν τῶν τέκνων των καὶ ἐντὸς πέντε ἡμερῶν μετακομίσαντες ἔξω τῶν Ἀθηνῶν τὰ πράγματά των, παρέδωκαν τὴν Ἀκρόπολιν εἰς τοὺς Ἀθηναίους ἐπὶ ἄρχοντος Ἁρπακτίδου, διατηρήσαντες τὴν τυραννίδα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρός τως δεκαεπτὰ ἐν ὅλῳ ἔτη. Ἐν συνόλῳ δὲ μετὰ τῶν ἐτῶν, τὰ ὁποῖα ἐβασίλευσεν ὁ πατήρ, πεντήκοντα ἔτη μεῖον ἕν.

2) «Προέφερεν» λέγει τὸ κείμενον, μεταφραζόμενον καὶ ἐπρόλεγε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

ΚΛΕΙΣΘΕΝΗΣ

Ἀφοῦ δὲ κατηργήθη ἡ τυραννίς, εὑρέθησαν εἰς διάστασιν πρὸς ἀλλήλους (χάριν τῆς ἐξουσίας) ὁ Ἰσαγόρας ὁ υἱὸς τοῦ Τεισάνδρου, ὁ ὁποῖος ἦτο φίλος τῶν τυράννων, καὶ ὁ Κλεισθένης, ὁ καταγόμενος ἐκ τοῦ γένους τῶν Ἀλκμεωνιδῶν. Νικηθεὶς δὲ εἰς τὰ πολιτικὰ σωματεῖα (ἤτοι ἔχων μὲ τὸ μέρος του ὀλιγώτερα πολιτικὰ σωματεῖα) ὁ Κλεισθένης προσεταιρίσθη τὸν λαόν, ὑποσχόμενος ν' ἀποδώσῃ εἰς τοῦτον τὴν διοίκησιν τῆς πολιτείας. Ὁ δὲ Ἰσαγόρας εὑρεθεὶς (οὕτως) ἀσθενέστερος ὡς πρὸς τὴν δύναμιν, καλέσας καὶ πάλιν πρὸς βοήθειάν του τὸν Κλεομένην, ὁ ὁποῖος συνεδέετο μετ' αὐτοῦ διὰ δεσμοῦ φιλοξενίας, ἔπεισε συνάμα αὐτὸν νὰ ἐκδιώξῃ ἀπὸ τὴν πόλιν τὴν ἀνοσιουργίαν (τὸ ἄγος), διότι ἐπιστεύετο ὅτι οἱ Ἀλκμεωνίδαι ἦσαν ἀπὸ τὰ γένη τῶν ἀνοσιουργῶν. Ὅτε δὲ (ἕνεκα τούτου) ἐξῆλθε κρυφίως τῆς πόλεως ὁ Κλεισθένης μὲ ὀλίγους ὀπαδούς του, ἐξορίζει ἐκεῖνος ὡς ἐναγεῖς ἑπτακοσίας οἰκογενείας· αὐτὰ δὲ διαπράξας, τὴν μὲν βουλὴν ἔκαμεν ἀπόπειραν νὰ καταργήσῃ, τὸν δὲ Ἰσαγόραν καὶ τριακοσίους τῶν φίλων μαζὶ μὲ αὐτὸν νὰ καταστήσῃ κυρίους τῆς πόλεως. Ἐπειδὴ δὲ ἡ βουλὴ ἀντεστάθη καὶ ὁ λαὸς συνηθροίσθη (πρὸς ἐπίθεσιν), οἱ μὲν περὶ τὸν Κλεομένην καὶ τὸν Ἰσαγόραν κατέφυγαν εἰς τὴν ἀκρόπολιν, ὁ δὲ λαὸς δύο μὲν ἡμέρας σταθεὶς ἐκεῖ τοὺς ἐπολιόρκει, τὴν δὲ τρίτην ἡμέραν ἀφήσας ἐλευθέρους νὰ ἐξέλθουν

συνεπείᾳ ἐνόρκου συμφωνίας τὸν Κλεομένην καὶ τοὺς στρατιώτας του, ἔστειλε καὶ προσεκάλεσε τὸν Κλεισθένην καὶ τοὺς ἄλλους φυγάδας. Ἀφοῦ δὲ (οὕτω) κύριος τῶν πραγμάτων ἔγινεν ὁ λαός, ἔγινεν ἀρχηγὸς αὐτοῦ ὁ Κλεισθένης καὶ προστάτης τῆς λαϊκῆς τάξεως. Διότι κυριώτατα αἴτιοι σχεδὸν τῆς ἐκδιώξεως τῶν τυράννων ἔγιναν οἱ Ἀλκμεωνίδαι καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον (τὸν καιρὸν τῆς τυραννίδος) διετέλεσαν στασιῶται. Καὶ πρότερον δὲ ἀκόμη ὁ Κήδων, τοῦ γένους τῶν Ἀλκμεωνιδῶν, ἐπετέθη [1] ἐναντίον τῶν τυράννων, διὰ τοῦτο δὲ καὶ τὸν ἀνέφεραν καὶ αὐτὸν εἰς τὰ παροίνια ᾄσματα (σκολιά):

Βάλε καὶ τοῦ Κήδωνος, δοῦλε ὑπηρέτη, καὶ μὴ τὸν λησμονεῖς,
Ἐσὰν ποῦ πρέπει τοὺς γενναίους ἄνδρας νὰ τοὺς κερνᾶμε κρασί [2].

Διὰ τοὺς λόγους μὲν λοιπὸν τούτους ὁ λαὸς εἶχεν ἐμπιστοσύνην εἰς τὸν Κλεισθένην. Τότε δὲ προϊστάμενος τοῦ λαοῦ αὐτός, τὸ τέταρτον ἔτος μετὰ τὴν ἐκδίωξιν τῶν τυράννων, ἐπὶ ἄρχοντος Ἰσαγόρου, πρῶτον μὲν διήρεσεν ὅλους εἰς δέκα φυλάς, ἀντὶ τῶν τεσσάρων, θέλων νὰ ἀναμίξῃ οὕτως αὐτοὺς (τοὺς Ἀθηναίους) πρὸς τὸν σκοπὸν ν' ἀποκτήσουν τοιουτοτρόπως περισσότεροι πολιτικὰ δικαιώματα, ἐξ οὗ καὶ προέκυψεν ἡ φράσις «δὲν πρέπει νὰ γίνεται διάκρισις φυλῶν», ἀναφερομένη ἐναντίον ἐκείνων οἱ ὁποῖοι θέλουν νὰ ἐξετάζουν τὰ γένη.

Ἔπειτα τὴν βουλὴν ἀπετέλεσεν ἐκ πεντακοσίων ἀντὶ τετρακοσίων, (ὁρίσας) πεντήκοντα ἀπὸ καθεμίαν φυλήν· τότε δὲ ἦσαν ἑκατὸν ἀπὸ κάθε φυλήν, διὰ τοῦτο δὲ καὶ δὲν διήρεσεν εἰς δώδεκα φυλάς [3], διὰ νὰ μὴ συμπέσῃ μὲ τὴν ὑποδιαίρεσιν εἰς τριτ-

---

1) Εἰς τὸ Λειψύδριον, περὶ τοῦ ὁποίου γίνεται ἀνωτέρω λόγος.

2) Ἔγχει καὶ Κήδωνι, διάκονε, μηδ' ἐπιλήθου,
εἰ χρὴ τοῖς ἀγαθοῖς ἀνδράσιν οἰνοχοεῖν.

3) Ἡ διαίρεσις εἰς τέσσαρας φυλὰς ἔγινεν ἀπὸ τὸν Ἴωνα καὶ διετηρήθη ἀπὸ τὸν Σόλωνα, ὡς βάσις τῶν ὑποδιαιρέσεών του, γενομένη ἀρχικῶς σύμφωνα μὲ τὴν τοπικὴν τῶν κατοίκων διαίρεσιν. Τοῦ Κλεισθένους ἡ διαίρεσις εἰς 10 φυλὰς δὲν ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν τὴν διαμονὴν τῶν κατοίκων εἰς ἓν μέρος, διότι κατ' αὐτὴν κάθε φυλὴ εἶχε διάφορα μέρη τῆς χώρας.

τύας, ἡ ὁποία προϋπῆρχε· ὥστε ἡ λαϊκὴ τάξις (τὸ πλῆθος) δὲν συνέπιπτε νὰ εὑρίσκεται ὅλη εἰς ἕνα δῆμον. Ἐχώρισε δὲ καὶ τὴν χώραν κατὰ δήμους εἰς τριάκοντα μέρη, δέκα μὲν δήμους περὶ τὴν πόλιν, δέκα δὲ τῆς παραλίας καὶ δέκα τῆς μεσογείου χώρας, καὶ αὐτὰς ὀνομάσας τριττῦς ὥρισε διὰ κλήρου νὰ ληφθοῦν τρεῖς δῆμοι διὰ νὰ σχηματίζουν μίαν φυλήν, κατὰ τρόπον ὥστε καθεμία φυλὴ νὰ εὑρίσκεται εἰς ὅλα τὰ μέρη τῆς χώρας[1]. Καὶ διέστειλεν ὡς συνδημότας (ἔχοντας κοινὴν δηλαδὴ προσωνυμίαν) τοὺς κατοικοῦντας ἕκαστον δῆμον, πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ μὴ φανερώνεται ποῖοι ἔχουν λάβῃ νεωστὶ πολιτικὰ δικαιώματα διὰ τῆς προσαγορεύσεως τοῦ οἰκογενειακοῦ (πατρικοῦ) ὀνόματος· ἔκτοτε δὲ ἐπονομάζονται οἱ Ἀθηναῖοι μεταξύ των ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ δήμου (εἰς τὸν ὁποῖον ἕκαστος ἀνήκει). Συνέστησε δὲ καὶ ἀξίωμα δημάρχων, τῶν ὁποίων αἱ δικαιοδοσίαι ἦσαν αἱ αὐταὶ μὲ τὰς δικαιοδοσίας τῶν προτέρων ναυκράρων· καθόσον ἀντικατέστησε τὰς ναυκραρίας μὲ τοὺς δήμους. Ἔδωκε δὲ εἰς τοὺς δήμους ὀνόματα εἰς ἄλλους μὲν ἐκ τῆς τοποθεσίας, εἰς ἄλλους δὲ ἔδωκεν ἐκ τῶν ἱδρυτῶν αὐτῶν· διότι οὐχὶ ὅλοι οἱ δῆμοι ὑπῆρχον εἰς προγενεστέρως ἐχούσας ὄνομα τοποθεσίας[2]. Τὰ δὲ γένη καὶ τὰς φρατρίας [3] καὶ τὰ ἱερατικὰ νόμιμα ἀφῆκεν εἰς καθένα νὰ ἔχουν κατὰ τὰ πατροπαράδοτα· εἰς τὰς φυλὰς δὲ ἔδωκεν ἐκ τῶν προεκλεγέντων ἑκατὸν πατρογονικῶν ἡρώων τὰ ὀνόματα τῶν δέκα ἐξ αὐτῶν, ἐκείνων τοὺς ὁποίους ὑπέδειξεν ἡ Πυθία.

1) Τοιουτοτρόπως συνεπείᾳ τῆς κληρώσεως τὸ Φάληρον καὶ ὁ Μαραθὼν ἀνῆκον εἰς τὸν αὐτὸν δῆμον.

2) «Οὐ γὰρ ἅπαντες ὑπῆρχον ἐν τοῖς τόποις». Ἤτοι ὅσον ηὔξανεν ὁ πληθυσμὸς μὲ τὸν καιρὸν νέα χωρία ἐσχηματίζοντο.

3) Τῶν φρατριῶν ὑποδιαίρεσις ἦσαν τὰ γένη. Καθεμία τῶν τεσσάρων ἀρχαίων φυλῶν περιελάμβανε τρεῖς φρατρίας. Αἱ ὑποδιαιρέσεις δὲ αὗται ἐν συνόλῳ καὶ μάλιστα οἱ δεσμοὶ τῶν γενῶν εἶχον σημασίαν διὰ τὸ κληρονομικὸν ἰδίως δίκαιον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄.

ΑΝΑΠΤΥΞΙΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ — ΕΞΟΣΤΡΑΚΙΣΜΟΣ

Ἀφοῦ δὲ ἔγιναν αὐτά, τὸ πολίτευμα ἀπέβη πολὺ πλέον δημοκρατικὸν παρὰ τὸ τοῦ Σόλωνος· διότι πράγματι οἱ μὲν νόμοι τοῦ Σόλωνος συνέβη νὰ ἐπιφέρωσι τὴν ἐξάλειψιν τοῦ τυραννικοῦ ἀξιώματος—διότι τοῦτο δὲν εἶχε χρησιμοποιηθῇ καλῶς—ὁ δὲ Κλεισθένης ἄλλους νέους νόμους εἰσήγαγεν ἀποβλέπων εἰς ἐνίσχυσιν τῆς λαϊκῆς δυνάμεως, μεταξὺ δὲ τούτων παρενεβλήθη καὶ ὁ περὶ ἐξοστρακισμοῦ νόμος. Πρῶτον μὲν λοιπὸν κατὰ τὸ πέμπτον ἔτος μετὰ τὴν νέαν αὐτὴν πολιτικὴν κατάστασιν ἐπὶ τῆς ἀρχοντίας τοῦ Ἑρμοκρέοντος ἔκαμε διὰ τὴν βουλὴν τῶν πεντακοσίων τὸν ὅρκον [1], τὸν ὁποῖον ἀκόμη καὶ τώρα ὀμνύουν οἱ βουλευταί· ἔπειτα τοὺς στρατηγοὺς ἐξέλεγον κατὰ φυλάς, ἀπὸ κάθε φυλὴν ἕνα, ὅλου δὲ τοῦ στρατεύματος ἀρχηγὸς ἦτον ὁ πολέμαρχος. Κατὰ δὲ τὸ δωδέκατον μετὰ ταῦτα ἔτος νικήσαντες εἰς τὴν ἐν Μαραθῶνι μάχην ἐπὶ τῆς ἀρχοντίας τοῦ Φαινίππου, μετὰ πάροδον δύο ἐτῶν ἀπὸ τῆς νίκης, ὅτε ὁ λαὸς ἀνέλαβε τὸ θάρρος του, τότε διὰ πρώτην φορὰν

1) Ὁ ὅρκος οὗτος τῶν πεντακοσίων βουλευτῶν ἔλεγεν ὅτι ὀμνύουν νὰ διαχειρισθοῦν νομίμως τὰ ἀξιώματά των καὶ οὐδέποτε ἄνευ κρίσεως καὶ παρὰ τὸ δίκαιον νὰ ἐξορίσωσιν ἢ νὰ φυλακίσωσιν ἢ νὰ φονεύσωσιν.

ἐφήρμοσαν τὸν νόμον τὸν περὶ ἐξοστρακισμοῦ, ὁ ὁποῖος εἶχε τεθῇ ἀπὸ ὑποψίαν πρὸς τοὺς ἔχοντας δύναμιν, ὑποψίαν προκύψασαν ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Πεισίστρατος, ἡγέτης πολιτικῆς μερίδος ὢν καὶ στρατηγός, ἔγινε τύραννος. Καὶ πρῶτος ἐξωστρακίσθη ὁ ἐκ τῶν συγγενῶν ἐκείνου (τοῦ Πεισιστράτου) ὁ Ἵππαρχος ὁ υἱὸς τοῦ Χάρμου, Κολλυτεύς, διὰ τὸν ὁποῖον καὶ κυρίως ἔθεσε τὸν νόμον ὁ Κλεισθένης, θέλων νὰ διώξῃ αὐτὸν ἐκ τῆς πόλεως. Διότι οἱ Ἀθηναῖοι σύμφωνα μὲ τὴν συνειθισμένην ἀγαθότητα τοῦ λαοῦ των ἄφηναν νὰ κατοικῶσιν εἰς τὴν πόλιν τοὺς φίλους τῶν τυράννων, ἐκείνους ὅσοι δὲν ἤθελαν συμπαρεκτραπῇ εἰς τὰς ταραχάς· τῶν ὁποίων (φιλοτυράννων) ἀρχηγὸς καὶ προστάτης ἦτον ὁ Ἵππαρχος. Τὸ ἑπόμενον δὲ ἀμέσως ἔτος ἐπὶ τῆς ἀρχοντίας τοῦ Τελεσίνου διὰ κυάμων (ψήφων) ἐξέλεξαν τοὺς ἐννέα ἄρχοντας κατὰ φυλὰς ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν προεκλεγέντων ὑπὸ τῶν δημοτῶν πεντακοσίων [1], διὰ πρώτην τότε φορὰν [μετὰ τὴν ἐποχὴν τῆς τυραννίας] [2]· προηγουμένως δὲ ὅλοι οἱ ἄρχοντες ἐξελέγοντο ἀπ' εὐθείας. Καὶ τότε ἐξωστρακίσθη ὁ Μεγακλῆς, ὁ υἱὸς τοῦ Ἱπποκράτους ἐκ τοῦ δήμου τῆς Ἀλωπεκῆς. Ἐπὶ τρία μὲν λοιπὸν ἔτη ἐξωστράκιζαν (οὕτω) τοὺς φίλους τῶν τυράννων, διὰ τοὺς ὁποίους καὶ ἔγινεν ὁ νόμος αὐτός· μετὰ δὲ ταῦτα κατὰ τὸ τέταρτον ἔτος καὶ ἐκ τῶν ἄλλων, ἐὰν κανεὶς ἐφαίνετο ὅτι ἦτο μεγαλύτερος (εἰς τὴν δύναμιν), ἐξωρίζετο· καὶ πρῶτος ἐκ τῶν μὴ ἐχόντων σχέσιν πρὸς τοὺς τυράννους ἐξωστρακίσθη ὁ Ξάνθιππος ὁ υἱὸς τοῦ Ἀρίφρονος. Εἰς τὸ τρίτον δὲ καιόπιν ἔτος ἐπὶ τῆς ἀρχοντίας τοῦ Νικομήδους, κατὰ τὸν καιρὸν ποῦ εὑρέθησαν τὰ μεταλλεῖα εἰς τὴν Μαρώνειαν [3] καὶ ἐπορίσθη ἐξ αὐτῶν ἡ πόλις ἑκατὸν τάλαντα,

---

1) Κατὰ διόρθωσιν τοῦ Headlam δέον νὰ τεθῇ «πεντακοσιομεδίμνων» ἀντὶ «πεντακοσίων».

2) Ἡ φράσις τοῦ κειμένου αὕτη «μετὰ τὴν τυραννίδα» φαίνεται παρέμβλητος.

3) Ἓν ἐκ τῶν βουνῶν τῆς Λαυρεωτικῆς. Κατὰ Ἁρποκρ. εἰς λέξιν Μαρώνεια—«τόπος ἐστὶν τῆς Ἀττικῆς· ἔστι μέν τοι καὶ πόλις ἐν Θράκῃ».

ἐνῷ μερικοὶ ἐσυμβούλευαν τὸν δῆμον νὰ γίνῃ διανομὴ τοῦ χρήματος (εἰς τοὺς πολίτας), ὁ Θεμιστοκλῆς ἐμπόδισε τοῦτο, μὴ λέγων μὲν κατὰ ποῖον τρόπον θὰ ἐχρησιμοποίει τὰ χρήματα, ἀλλὰ προτείνων νὰ δοθῶσι ταῦτα ὡς δάνειον εἰς τοὺς πλέον πλουσίους ἐκ τῶν Ἀθηναίων ἑκατόν, ἀνὰ ἓν τάλαντον εἰς καθένα, κατόπιν δέ, ἐὰν μὲν ἤθελεν εἶναι ἀρεστὸς (εἰς τὸν λαὸν) ὁ τρόπος τῆς δαπάνης, νὰ λογίζεται αὕτη εἰς βάρος τῆς πόλεως, εἰ δ' ἄλλως νὰ εἰσπράττωνται τὰ χρήματα ἀπὸ τοὺς δανεισθέντας, διὰ τοῦ τρόπου δὲ τούτου λαβὼν τὰ χρήματα κατεσκεύασεν ἑκατὸν τριήρεις, μὲ τὸ νὰ ναυπηγήσῃ καθένας ἀπὸ τοὺς ἑκατὸν ἀνὰ μίαν, μὲ τὰς ὁποίας ἔκαμε τὴν ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίαν πρὸς τοὺς βαρβάρους. Ἐξωστρακίσθη δὲ κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρὸν ὁ Ἀριστείδης ὁ υἱὸς τοῦ Λυσιμάχου. Μετὰ τρία δὲ ἔτη ἐπὶ τῆς ἀρχοντίας τοῦ Ὑψιχίδου ἐψήφισαν νὰ δεχθῶσι τὴν ἐπάνοδον ὅλων τῶν ἐξωστρακισμένων, τοῦτο δὲ ἕνεκα τῆς ἐκστρατείας τοῦ Ξέρξου [1]. Καὶ ὥρισαν εἰς τὸ ἑξῆς, οἱ ἐξοστρακιζόμενοι νὰ μὴ ἐγκαθίστανται πέραν τῆς Γεραιστοῦ καὶ τοῦ Σπηλαίου [2], εἰ δ' ἄλλως νὰ κηρύττωνται διὰ παντὸς στερημένοι τῶν πολιτικῶν αὐτῶν δικαιωμάτων.

1) Διότι ἐφοβοῦντο μὴ οἱ οὕτως ἐξόριστοι, καὶ μάλιστα ὁ Ἀριστείδης, συνταχθῶσι μὲ τοὺς Πέρσας. Πλουτάρχ. Ἀριστ. 8.

2) Δύο ἀκρωτήρια (τὸ ἓν εἰς τὴν Δ ἄκραν τῆς Εὐβοίας καὶ τὸ ἄλλο εἰς τὴν Α ἄκραν τῆς Πελοποννήσου) θεωρούμενα ὡς σύνορα τῆς Ἀττικῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ΄.

ΜΗΔΙΚΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ — ΑΡΕΙΟΣ ΠΑΓΟΣ — ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ ΚΑΙ ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ

Τότε μὲν λοιπὸν μέχρι τοῦ σημείου τούτου ἀνεπτύχθη ἡ πολιτεία παραλλήλως πρὸς τὸ δημοκρατικὸν πολίτευμα ὀλίγον κατ' ὀλίγον προοδεύουσα. Μετὰ δὲ τοὺς Μηδικοὺς πολέμους ἀπέκτησεν ἐκ νέου δύναμιν ἡ βουλὴ τοῦ Ἀρείου Πάγου καὶ ἐκυβέρνα τὴν πόλιν, μὴ λαβοῦσα τὴν ἐξουσίαν μὲ καμμίαν ἐπίσημον ἀπόφασιν, ἀλλὰ διότι (ἡ βουλὴ αὐτὴ) ἐστάθη αἰτία τῆς περὶ τὴν Σαλαμῖνα ναυμαχίαν. Διότι ἐνῷ οἱ στρατηγοὶ εὑρέθησαν εἰς ἀπορίαν διὰ τὰ πράγματα κ' ἔβγαλαν κήρυγμα νὰ φροντίσῃ καθένας διὰ τὴν σωτηρίαν του, ἡ βουλὴ τοῦ Ἀρείου Πάγου ἐπρομήθευσε καὶ ἐμοίρασεν εἰς ἕκαστον — — ὀκτὼ δραχμὰς καὶ ἐπεβίβασεν αὐτοὺς εἰς τὰ πλοῖα· δι' αὐτὴν λοιπὸν τὴν αἰτίαν ὑπετάσσοντο εἰς τὴν ἐξουσίαν της καὶ ἐκυβερνῶντο οἱ Ἀθηναῖοι καλῶς ἐπίσης καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτήν. Διότι συνέβη εἰς αὐτούς, εἰς τὸ χρονικὸν ἐκεῖνο διάστημα, καὶ νὰ ἀναπτύξουν τὰς πολεμικὰς αὐτῶν δυνάμεις καὶ ν' ἀποκτήσουν ἀγαθὴν ὑπόληψιν μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων καὶ νὰ λάβουν τὴν ἡγεμονίαν τῆς θαλάσσης παρὰ τὴν θέλησιν τῶν Λακεδαιμονίων.

Ἦσαν δὲ προϊστάμενοι (ἀρχηγοὶ) τοῦ δήμου κατὰ τοὺς καιροὺς αὐτοὺς ὁ Ἀριστείδης ὁ υἱὸς τοῦ Λυσιμάχου καὶ ὁ Θεμιστο-

κλῆς ὁ υἱὸς τοῦ Νεοκλέους, οὗτος μὲν ἐξησκημένος εἰς τὰ πολεμικά, ἐκεῖνος δὲ ἱκανὸς εἰς τὰ πολιτικὰ πράγματα καὶ ὑπέροχος τῶν συγχρόνων του εἰς τὴν δικαιοσύνην· δι' ὃ καὶ μετεχειρίζοντο τὸν μὲν ὡς στρατηγόν, τὸν δὲ ὡς σύμβουλον. Καὶ τὴν μὲν ἀνοικοδόμησιν τῶν τειχῶν ἀπὸ κοινοῦ οἱ δύο ἔφεραν εἰς πέρας, ἂν καὶ εὑρισκόμενοι εἰς διάστασιν μεταξύ τους, ὡς πρὸς δὲ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν Ἰώνων ἀπὸ τῆς συμμαχίας τῶν Λακεδαιμονίων ὁ Ἀριστείδης ὑπῆρξεν ὁ προτρέψας εἰς αὐτήν, ἐπιληφθεὶς τῆς εὐκαιρίας καθ' ἣν οἱ Λάκωνες εἶχον ὑποστῇ μείωσιν τῆς ὑπολήψεώς των ἐξ αἰτίας τοῦ Παυσανίου. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ αὐτὸς (ὁ Ἀριστείδης) ἦτον ὁ ἐπιβαλὼν τοὺς πρώτους φόρους εἰς τὰς πόλεις κατὰ τὸ τρίτον ἔτος μετὰ τὴν ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίαν ἐπὶ τῆς ἀρχοντίας τοῦ Τιμοσθένους, καὶ αὐτὸς διεξήγαγε τὰ τῆς ὁρκήσεως τῶν Ἰώνων, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποίαν ὡρίζετο νὰ ἔχουν τοὺς αὐτοὺς (μὲ τοὺς Ἀθηναίους) ἐχθροὺς καὶ φίλους, εἰς πίστωσιν τῶν ὁποίων καὶ τοὺς πυρακτωμένους στρογγυλοὺς λίθους ἔρριψαν ὁμοῦ εἰς τὴν θάλασσαν [1].

Μετὰ δὲ ταῦτα, καθ' ὅσον ἤδη ἐλάμβανε πεποίθησιν εἰς τὰς δυνάμεις της ἡ πόλις καὶ χρήματα πολλὰ εἶχαν συναθροισθῇ, συνεβούλευεν (ὁ Ἀριστείδης) ν' ἀναλάβωσιν αὐτοβούλως τὴν ἡγεμονίαν καὶ καταβαίνοντες ἐκ τῶν ἀγρῶν νὰ κατοικοῦν εἰς τὴν πόλιν· διότι τὰ τῆς συντηρήσεως θὰ ὑπῆρχον δι' ὅλους, εἰς ἄλλους μὲν ὡς ἀπησχολημένους εἰς ἐκστρατείας, εἰς ἄλλους δὲ ὡς ἔχοντας τὴν φρούρησιν τῆς χώρας, εἰς ἄλλους δὲ ὡς διαχειριζομένους τὰ κοινά· ἔπειτα κατὰ τοιοῦτον τρόπον (ὀργανούμενοι) θὰ καταλάβωσι τὴν ἡγεμονίαν. Πεισθέντες δὲ εἰς ταῦτα καὶ λαβόντες τὴν ἐξουσίαν ἐφέροντο πρὸς τοὺς συμμάχους πλέον δεσποτικῶς, ἐκτὸς εἰς τοὺς Χίους καὶ τοὺς Λεσβίους καὶ τοὺς Σαμίους· τούτους δὲ

---

1) «Τοὺς μύδρους ἐν τῷ πελάγει καθεῖσαν». Τοὺς μύδρους (λίθους πυρακτωμένους) ἐλάμβανον διὰ τῶν χειρῶν ἐνῷ ὡρκίζοντο καὶ ἔρριπτον κατὰ τὸ τέλος τοῦ ὅρκου εἰς τὴν θάλασσαν· ἦτο δὲ ἡ τελετὴ αὐτὴ συμβολισμὸς τοῦ ἀπαραβιάστου τῆς συνθήκης.

τοὺς εἶχαν φύλακας τῆς ἡγεμονίας, ἀφήσαντες εἰς αὐτοὺς καὶ τὰ ἴδιά των πολιτεύματα καὶ τὴν ἐξουσίαν ἐπὶ ὅσων παλαιότερα ἦσαν ἄρχοντες. Ἐθέσπισαν δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ δημοσίου παροχὴν τῶν πρὸς διατροφὴν ἀπαιτουμένων εἰς τὸν λαόν, καθὼς ὑπέδειξε τοῦτο ὁ Ἀριστείδης. Τοιουτοτρόπως ἀπὸ τῶν ἀμέσων καὶ τῶν ἐμμέσων φόρων καὶ ἀπὸ τῶν εἰσπραττομένων ἀπὸ τοὺς συμμάχους συνέβη νὰ συντηροῦνται περισσότεροι ἀπὸ εἴκοσι χιλιάδες ἄνθρωποι. Διότι δικασταὶ μὲν ἦσαν ἓξ χιλιάδες, τοξόται δὲ χίλιοι ἑξακόσιοι καὶ πρὸς τούτοις χίλιοι διακόσιοι ἱππεῖς, μέλη δὲ τῆς βουλῆς πεντακόσιοι καὶ φρουροὶ τῶν νεωρείων πεντακόσιοι καὶ πρὸς τούτοις φρουροὶ εἰς τὴν πόλιν [1] πενῆντα, διαχειρισταὶ τῶν ἐξουσιῶν [2] ἐγχωρίως μὲν ἕως ἑπτακόσιοι ἄνδρες, ἔξω δὲ τῆς χώρας ἕως ἑπτακόσιοι· ἐπὶ πλέον, ὅταν κατόπιν ἔκαμαν τὸν πόλεμον, ὑπῆρχον στρατιῶται μὲν δύο χιλιάδες πεντακόσιοι, πλοῖα δὲ φρουροῦντα εἴκοσιν, ἄλλα δὲ πλοῖα μεταφέροντα τοὺς διὰ ψηφοφορίας ἐκλεγομένους δύο χιλιάδας φρουροὺς [τῶν ὑποτελῶν πόλεων]· ἀκόμη δὲ ὑπῆρχον τὸ πρυτανεῖον, οἱ ὀρφανοὶ καὶ οἱ δεσμοφύλακες· διότι εἰς ὅλους τούτους ἡ συντήρησις παρείχετο ἀπὸ τοῦ δημοσίου ταμείου.

1) Οἱ φρουροὶ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως.

2) Οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι. Αἱ ἀρχαί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

ΠΡΟΟΔΟΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ—ΕΦΙΑΛΤΗΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΚΛΗΣ

Ἡ μὲν λοιπὸν διατροφὴ τοῦ λαοῦ διὰ τῶν τρόπων τούτων ἐγίνετο. Δεκαεπτὰ δὲ καὶ πλέον ἔτη μετὰ τοὺς Περσικοὺς πολέμους διετηρήθη ἡ πολιτεία ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τῶν μελῶν τοῦ Ἀρείου Πάγου, ἂν καὶ ὀλίγον κατ' ὀλίγον κατέπιπτεν. Ὅταν δὲ ηὐξήθησαν αἱ λαϊκαὶ τάξεις, γενόμενος ἀρχηγὸς τοῦ λαοῦ ὁ Ἐφιάλτης ὁ υἱὸς τοῦ Σοφωνίδου, ἔχων ὑπόληψιν ὅτι καὶ ἀδωροδόκητος ἦτο καὶ δίκαιος πρὸς τὸ πολίτευμα, ἐπετέθη οὗτος ἐναντίον τῆς βουλῆς· καὶ πρῶτον μὲν καθῆρεσε πολλοὺς τῶν Ἀρεοπαγιτῶν, προκαλῶν ἐναντίων αὐτῶν δίκας περὶ τῆς διαχειρίσεώς των [1]· ἔπειτα δὲ ἐπὶ τῆς ἀρχοντίας τοῦ Κόνωνος ἀφήρεσεν ἀπὸ τὴν βουλὴν ὅλας τὰς ἐξουσίας, διὰ τῶν ὁποίων αὐτὴ καθίστατο φρουρὸς τοῦ πολιτεύματος καὶ ἄλλας μὲν τῶν ἐξουσιῶν ἔδωκεν εἰς τοὺς πεντακοσίους, ἄλλας δὲ εἰς τὴν συνέλευσιν τοῦ δήμου καὶ εἰς τὰ δικαστήρια. [Διέπραξε [2] δὲ αὐτὰ μὲ τὸ νὰ γίνῃ συνεργός του ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ

---

1) «Περὶ τῶν διφκημένων» λέγει ἀορίστως τὸ κείμενον. Ἤτοι περὶ τῆς διαχειρίσεώς των εἴτε τῆς πολιτικῆς εἴτε ἴσως τῆς οἰκονομικῆς.

2) Τὸ μεταξὺ ἀγκυλῶν φαίνεται ὅτι ἔχει παρεμβληθῇ ὑπὸ ἀντιγραφέως. Ἐξ ἄλλων πηγῶν ὁ Περικλῆς παρουσιάζεται πιθανώτερα συνεργὸς τοῦ Ἐφιάλτου.

ὁποῖος ἦτο μὲν μέλος τοῦ Ἀρείου Πάγου, ἐπρόκειτο δὲ νὰ δικασθῇ κατηγορούμενος διὰ φιλίαν πρὸς τοὺς Πέρσας (μηδισμόν)· θέλων δὲ ὁ Θεμιστοκλῆς νὰ καταργηθῇ ἡ ἐξουσία τῆς βουλῆς, πρὸς μὲν τὸν Ἐφιάλτην ἔλεγεν ὅτι ἡ βουλὴ ἐσχεδίαζε νὰ τὸν συλλάβῃ, πρὸς δὲ τοὺς Ἀρεοπαγίτας ὅτι θὰ ὑποδείξῃ τινὰς συνεννοημένους διὰ νὰ καταλύσουν τὸ πολίτευμα. Ὁδηγήσας δὲ τοὺς πρὸς τοῦτο ὑπὸ τῆς βουλῆς ἐκλεγέντας εἰς τὸ μέρος ὅπου διέμενεν ὁ Ἐφιάλτης, συνωμίλει μὲ πολλὴν ζωηρότητα μαζί τους. Ὁ δὲ Ἐφιάλτης, καθὼς εἶδε τοῦτο, καταφεύγει μισοενδυμένος [1] ἱκέτης εἰς τὸν βωμόν. Ἀφοῦ δὲ ὅλοι ἐξεπλάγησαν διὰ τὸ συμβὰν καὶ ἡ βουλὴ τῶν πεντακοσίων συνῆλθεν εἰς συνεδρίασιν, ἐπετέθησαν διὰ διαφόρων κατηγοριῶν ἐναντίον τῶν Ἀρεοπαγιτῶν καὶ ὁ Ἐφιάλτης καὶ ὁ Θεμιστοκλῆς καὶ πάλιν ἔπειτα πρὸ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου κατὰ ὅμοιον τρόπον, ἕως οὗ τοὺς ἀφήρεσαν τὴν ἐξουσίαν]. Ἐφονεύθη δὲ καὶ ὁ Ἐφιάλτης δολοφονικῶς, ὄχι μετὰ πολὺν καιρόν, διὰ τοῦ Ταναγραίου Ἀριστοδίκου.

Ἡ μὲν λοιπὸν βουλὴ τῶν Ἀρεοπαγιτῶν τοιουτοτρόπως ἀπεστερήθη τῆς ἀνωτάτης ἐποπτείας· μετὰ δὲ ταῦτα συνέβαινε νὰ χαλαρώνεται ὁλοένα περισσότερον τὸ πολίτευμα ἐξ αἰτίας τῶν ἐμπαθῶν δημαγωγῶν· διότι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην συνέπεσεν οὐδὲ ἀρχηγὸν νὰ ἔχουν οἱ μετριοπαθέστεροι, ἀλλὰ νὰ προΐσταται αὐτῶν ὁ Κίμων ὁ υἱὸς τοῦ Μιλτιάδου ἐνῷ ἦτον ἀκόμη νέος [2] καὶ ἀργὰ εἶχεν ἀναμιχθῇ εἰς τὰ πολιτικὰ πράγματα· πρὸς δὲ τούτοις καὶ διότι εἶχον ἐκλείψῃ οἱ περισσότεροι τοῦ κόμματος τούτου εἰς τὰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις· διότι μὲ τὸ νὰ σχηματίζεται κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ὁ πρὸς ἐκστρατείαν στρατὸς ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν ἐκλεξίμων πολιτῶν [3] καὶ μὲ τὸ νὰ διορίζωνται στρατηγοὶ

---

1) «Μονοχίτων».

2) Ὁ Κίμων ἦτο τότε 40 ἐτῶν καὶ εἶχε διακριθῇ ὡς στρατηγός.

3) Οἱ μικροὶ πόλεμοι πρὸς διατήρησιν τῆς Ἀθηναϊκῆς ἡγεμονίας ἐπὶ τῶν Ἑλληνικῶν πόλεων καὶ ἀποικιῶν ἐξηκολούθουν πάντοτε καὶ τούτων μετεῖχον οἱ ἄριστοι τῶν πολιτῶν.

ἄπειροι μὲν εἰς τὰ τοῦ πολέμου τιμώμενοι δὲ διὰ τὰς πατρικὰς δόξας, συνέβαινε πάντοτε νὰ χάνωνται δύο ἢ τρεῖς χιλιάδες ἀπὸ τοὺς ἐκστρατεύοντας, νὰ ἐξολοθρεύωνται δὲ τοιουτοτρόπως οἱ μετριοπαθεῖς καὶ ἐκ τῆς τάξεως τοῦ λαοῦ καὶ ἐκ τῆς τάξεως τῶν εὐπόρων.

Ὅλα μὲν λοιπὸν τὰ ἄλλα πράγματα τῆς πολιτείας ἐκυβέρνων ὄχι ὅμοια ὅπως πρότερον καὶ σύμφωνα μὲ τοὺς κειμένους νόμους, τὸν δὲ τρόπον τῆς ἐκλογῆς τῶν ἐννέα ἀρχόντων δὲν μετέβαλον, παρὰ μόνον μετὰ τὸ ἕκτον ἔτος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἐφιάλτου ἀπεφάσισαν νὰ προεκλέξουν καὶ ἐκ τῆς τάξεως τῶν πολιτῶν ἐκείνους ἐκ τοῦ καταλόγου, τῶν ὁποίων θὰ ἐλαμβάνοντο διὰ κλήρων οἱ ἐννέα ἄρχοντες, καὶ πρῶτος ἐκ τῆς τάξεως αὐτῶν ἄρχων ὑπῆρξεν ὁ Μνησιθείδης· οἱ δὲ πρὸ τούτου ἄρχοντες ὅλοι ἦσαν ἐκ τῶν τάξεων τῶν ἱππέων καὶ τῶν πεντακοσιομεδίμνων, οἱ δὲ ζευγῖται διωρίζοντο εἰς τὰ κατώτερα ἀξιώματα, ἂν μὴ ἐγίνετο παράβλεψις καμμία κάποτε εἰς τοὺς νόμους. Κατὰ τὸ πέμπτον δὲ ἔτος μετὰ ταῦτα ἐπὶ τῆς ἀρχοντίας τοῦ Λυσικράτους ἐπανῆλθεν ἐν ἰσχύϊ ὁ θεσμὸς τῶν τριάκοντα δικαστῶν, τῶν λεγομένων δημοτικῶν [1]. Καὶ τρία ἔτη κατόπιν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ἀρχοντίας τοῦ Ἀντιδότου ἐξ αἰτίας τοῦ πλήθους τῶν πολιτῶν κατὰ πρότασιν τοῦ Περικλέους ἀπεφάσισαν νὰ μὴ ἔχῃ πολιτικὰ δικαιώματα ἐκεῖνος, ὅστις δὲν εἶχε γεννηθῇ ἐκ γονέων ἀμφοτέρων πολιτῶν (Ἀθηναίων).

Κατόπιν δὲ τούτων, ὅτε τὴν ἀρχηγίαν τοῦ λαοῦ ἔλαβεν ὁ Περικλῆς καὶ διὰ πρώτην φορὰν εἶχε διακριθῇ, ὅτε ὑπέβαλε καταγγελίαν ζητῶν νὰ λογοδοτήσῃ διὰ τὰς πράξεις τῆς στρατηγίας του ὁ Κίμων, ἐνῷ ἀκόμη ἦτο (ὁ Περικλῆς) νέος, ἔγινεν ἀκόμη πλέον φιλολαϊκὴ ἡ δημοκρατία. Διότι καὶ τῶν Ἀρεοπαγιτῶν μερικὰς ἐξουσίας ἀφῆρεσε καὶ τὴν πόλιν παρεκίνησεν εἰς αὔξησιν τῆς ναυτικῆς δυνάμεως, ἕνεκα τῆς ὁποίας συνέβη νὰ λάβῃ περισσότερον θάρρος ὁ λαός, ὥστε νὰ συγκεντρώσῃ βαθμηδὸν ὅλας τὰς

1) «Οἱ καλούμενοι κατὰ δήμους».

ἐκ τοῦ πολιτεύματος ἐξουσίας εἰς ἑαυτόν. Μετὰ πενῆντα δὲ μεῖον ἓν ἔτη ἀπὸ τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας ἐπὶ τῆς ἀρχοντίας τοῦ Πυθοδώρου ἐπῆλθεν ὁ πρὸς τοὺς Πελοποννησίους πόλεμος, καθ' ὃν περιορισθεὶς ὁ λαὸς ἐντὸς τῆς πόλεως καὶ συνηθίσας ν' ἀναλαμβάνῃ ὑπηρεσίαν εἰς τὰ στρατιωτικὰ σώματα μὲ μισθὸν προέβη εἰς τὴν ἀπόφασιν ἐν μέρει μὲν θελληματικῶς ἐν μέρει δὲ ἀκουσίως νὰ διοικῇ τὴν πόλιν αὐτός.

Πρῶτος δὲ ὁ Περικλῆς ἔκαμε καὶ τὰ δικαστήρια μισθοφόρα, δημαγωγικῶς παρουσιάζων ἀντιστάθμισμα τῆς εὐπορίας (τοῦ λαοῦ) τῆς ὑπαρχούσης ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Κίμωνος. Διότι ὁ Κίμων ἔχων ἰδικήν του ἡγεμονικὴν [1] περιουσίαν, πρῶτον μὲν ὁ ἴδιος τὰ βάρη τῶν δημοσίων ἀξιωμάτων [2] ἐξετέλει κατὰ τρόπον λαμπρόν, ἔπειτα δὲ πολλοὺς τῶν συνδημοτῶν του συνετήρει ἐξ ἰδίων του· διότι κάθε πολίτης ἐκ τοῦ δήμου τῶν Λακιαδῶν [3] ἠδύνατο ἂν ἤθελε μεταβαίνων καθημέραν εἰς αὐτὸν (τὸν Κίμωνα) νὰ λαμβάνῃ τὰ πρὸς συντήρησιν· πρὸς τούτοις δὲ καὶ οἱ ἀγροί του ὅλοι ἦσαν ἀπερίφρακτοι, διὰ νὰ δύναται ὅστις ἤθελε νὰ λαμβάνῃ ἐξ αὐτῶν ὀπώρας. Εἰς αὐτὰς λοιπὸν τὰς παροχὰς μὴ δυνάμενος διὰ τῆς περιουσίας του νὰ ἐπαρκέσῃ ὁ Περικλῆς, κατὰ συμβουλὴν τοῦ Δάμωνος, τοῦ υἱοῦ τοῦ Δαμωνίδου δημότου Ὄας [4] (ὁ ὁποῖος ἐπιστεύετο ὅτι ὑπῆρξεν εἰς τὸν Περικλέα εἰσηγητὴς τῶν περισσοτέρων τούτου διαβημάτων, διὸ καὶ ἐξωστρακίσθη ὕστερον), ἐπειδὴ

---

1) «Τυραννικήν».

2) «Τὰς κοινὰς λειτουργίας ἐλειτούργει λαμπρῶς». Λειτουργίαι δὲ καθαυτὸ δὲν ἦσαν δημόσια ἀξιώματα, ἀλλὰ τιμητικαί τινες ὑποχρεώσεις, τὰς ὁποίας εἶχαν οἱ πλούσιοι. Ἐξ αὐτῶν σπουδαιότεραι ἦσαν ἡ **τριηραρχία** πρὸς ἐξοπλισμὸν πολεμικῶν πλοίων καὶ ἡ **χορηγία**, ἤτοι ἡ ἐκγύμνασις χοροῦ πρὸς διδασκαλίαν τριλογικῆς τραγῳδίας.

3) Ἐκ τοῦ δήμου τούτου ἦτο ὁ Κίμων.

4) «Οἰηθεν» ἢ κατὰ Στέφανον Βυζ. «Ὄαθεν». Ἡ Οἰὴ δὲ ἢ Ὄα δῆμος τῆς Ἀττικῆς. — Τὸ ὄνομα Δάμων εἶχεν ἀπαλειφθῇ πιθανῶς εἰς ἀρχαῖα ἀντίγραφα, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ Πλουτάρχου : Περ. 9. «συμβουλεύσαντος αὐτῷ Δαμωνίδου τοῦ Οἰηθεν, ὡς Ἀριστοτέλης ἱστόρηκεν».

ὡς πρὸς τὴν ἀτομικήν του περιουσίαν ἦτο κατώτερος διὰ νὰ παράσχῃ εἰς τὸν λαὸν τὰ εἰς αὐτὸν ἀνήκοντα, ὥρισε παροχὴν μισθοῦ εἰς τοὺς ἀπαρτίζοντας (καθημέραν) τὰ δικαστήρια· ἐξ αἰτίας τοῦ ὁποίου, ὡς μερικοὶ κατηγοροῦσιν, ἔγιναν χειρότερα τὰ δικαστήρια, διότι μὲ φροντίδα ἰδιάζουσαν ἐκληρώνοντο πάντοτε οἱ τυχόντες μᾶλλον ἄνθρωποι παρὰ οἱ ἔγκριτοι. Ἤρχισε δὲ κατόπιν καὶ ἡ δωροδοκία, τῆς ὁποίας πρῶτος ἔκαμεν ἀρχὴν ὁ Ἄνυτος μετὰ τὴν στρατηγίαν του εἰς Πύλον [1]. Διότι καταγγελθεὶς ὑπό τινων ὡς αἴτιος τῆς ἀπωλείας τῆς Πύλου, ἀγοράσας διὰ **δώρων τοὺς δικαστάς**, ἀπηλλάγη.

1) Ὁ Ἄνυτος, ὁ κατόπιν κατήγορος τοῦ Σωκράτους, ἐστάλη μετὰ 30 πλοίων εἰς Πύλον πρὸς βοήθειαν τοῦ στρατηγοῦ Δημοσθένους καὶ ἐξ αἰτίας διαφόρων δυσμενῶν περιστάσεων ἀπέτυχεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

ΟΙ ΔΗΜΑΓΩΓΟΙ

Ἐφ' ὅσον μὲν λοιπὸν ὁ Περικλῆς προΐστατο τοῦ λαοῦ ἦσαν καλύτερα τῆς πολιτείας τὰ πράγματα. Ὅταν δὲ ἀπέθανεν ὁ Περικλῆς ἀπέβησαν πολὺ χειρότερα. Διότι πρῶτον τότε ὁ λαὸς ἔλαβεν ἡγέτην αὐτοῦ ἄνθρωπον μὴ ἔχοντα ὑπόληψιν μεταξὺ τῶν ἐγκρίτων πολιτῶν. Κατὰ δὲ τοὺς προγενεστέρους χρόνους πάντοτε ἔγκριτοι πολῖται ὑπῆρξαν ἀρχηγοὶ τοῦ λαοῦ (δημαγωγοί). Διότι ἀρχικῶς μὲν καὶ πρῶτος τοῦ λαοῦ ἡγέτης ἔγινεν ὁ Σόλων, δεύτερος δὲ ὁ Πεισίστρατος, οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἐκ τῆς τάξεως τῶν εὐγενῶν καὶ γνωστῶν οἰκογενειῶν. Ὅτε δὲ κατελύθη ἡ τυραννὶς (τοῦ Πεισιστράτου) ὁ Κλεισθένης, ὁ ὁποῖος ἦτον ἐκ τοῦ γένους τῶν Ἀλκμεωνιδῶν, καὶ τούτων μὲν οὐδεὶς ὑπῆρξε πολιτικὸς ἀντίπαλος, ἀφ' ὅτου ἐξέπεσε τὸ πολιτικὸν κόμμα τοῦ Ἰσαγόρα. Μετὰ δὲ ταῦτα τῆς μὲν λαϊκῆς τάξεως ἡγέτης ὑπῆρξεν ὁ Ξάνθιππος, τῶν δὲ εὐπόρων ὁ Μιλτιάδης, κατόπιν δὲ ὁ Θεμιστοκλῆς καὶ ὁ Ἀριστείδης· μετὰ δὲ τούτους ὁ Ἐφιάλτης μὲν ὑπῆρξεν ἡγέτης τοῦ λαοῦ, ὁ Κίμων δὲ ὁ υἱὸς τοῦ Μιλτιάδου ὑπῆρξεν ἡγέτης τῶν εὐπόρων· ἔπειτα δὲ ὁ Περικλῆς μὲν τοῦ λαοῦ, ὁ Θουκυδίδης [1] δὲ τῶν ἄλλων, συγγενὴς ὢν

1) Ὄχι ὁ ἱστορικός, ἀλλ' ὁ υἱὸς τοῦ Μελησίου, ἱκανὸς καὶ τίμιος πολιτικός, ἐξορισθεὶς ἀργότερα.

τοῦ Κίμωνος. Ὅτε δὲ ἀπέθανεν ὁ Περικλῆς τῶν μὲν ἐγκρίτων ἡγέτης ὑπῆρξεν ὁ Νικίας, ὁ ἀποθανὼν ἐν Σικελίᾳ, τοῦ δὲ λαοῦ ὁ Κλέων ὁ υἱὸς τοῦ Κλεαινέτου, ὁ ὁποῖος φαίνεται κατ' ἐξοχὴν ἐπέφερε τὴν διαφθορὰν τῶν διαθέσεων τοῦ λαοῦ καὶ πρῶτος ἐπὶ τοῦ βήματος ἐκραύγαζε καὶ ἀπηύθυνεν ὕβρεις καὶ φορέσας ζώνην [1] ἐδημηγόρησε, ἐνῷ οἱ ἄλλοι ῥήτορες ὡμίλουν μὲ κοσμιότητα. Ἔπειτα κατόπιν αὐτῶν ἀρχηγὸς τῶν μὲν ἄλλων ὑπῆρξεν ὁ Θηραμένης ὁ υἱὸς τοῦ Ἄγνωνος, τοῦ δὲ λαοῦ ὁ Κλεοφῶν ὁ κατασκευαστὴς λυρῶν, ὁ ὁποῖος καὶ πρῶτος εἰσήγαγε τὴν συνήθειαν τῆς διωβολίας [2]. Καὶ ἐπί τινα μὲν χρόνον ἡ συνήθεια αὕτη ἐφηρμόζετο, μετὰ δὲ ταῦτα κατήργησεν αὐτὴν ὁ Καλλικράτης ὁ Παιανιεύς, πρῶτος αὐτὸς δώσας εἰς τὸν λαὸν ὑπόσχεσιν ὅτι θὰ προσθέσῃ εἰς τοὺς δύο ὀβολοὺς ἕνα ἀκόμη ὀβολόν. Αὐτοὺς μὲν λοιπὸν καὶ τοὺς δύο κατεδίκασαν ὕστερα εἰς θάνατον· διότι ἔχει συνήθειαν τὸ πλῆθος καὶ ἂν παρασυρθῇ δι' ἀπάτης νὰ μισῇ κατόπιν ἐκείνους οἱ ὁποῖοι τὸ παρέσυραν νὰ κάμῃ κάτι ὄχι καλόν. Ἀπὸ δὲ τῆς ἐποχῆς τοῦ Κλεοφῶντος πλέον διαδοχικῶς ἀνελάμβανον πάντοτε τὴν ἀρχηγίαν τοῦ λαοῦ (δημαγωγίαν) ἐκεῖνοι ὅσοι εἶχον διάθεσιν νὰ εἶναι περισσότερον θρασεῖς καὶ νὰ εἶναι εὐχάριστοι εἰς τοὺς πολλούς, ἀποβλέποντες εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῆς στιγμῆς.

Λογίζονται δὲ ὅτι ὑπῆρξαν οἱ καλύτεροι τῶν εἰς τὰς Ἀθήνας ὑπαρξάντων πολιτικῶν μετὰ τοὺς παλαιοὺς ὁ Νικίας, ὁ Θουκυδίδης καὶ ὁ Θηραμένης· καὶ περὶ μὲν τοῦ Νικίου καὶ τοῦ Θουκυδίδου ὅλοι σχεδὸν ὁμοφώνως λέγουν ὅτι ὑπῆρξαν ὄχι μόνον καλοὶ

---

1) Οἱ ῥήτορες ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς Πνυκὸς ὡμίλουν ἄνευ ζώνης διὰ τὴν οὕτω εὐρυχωρίαν τῆς ἀμφιέσεως καὶ τὸ εὔσχημον. Ὁ Κλέων παρέβη τὸ ἔθος, ἀγορεύσας μὲ τὴν συνήθη ἀνεπίσημον καὶ ἀγοραίαν ἀμφίεσιν. Παραβλ. Σχολ. Αἰσχίν. σελ. 14.

2) ***Διωβολία*** ἢ διωβελία ἐλέγετο ἡ ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου παροχὴ δύο ὀβολῶν πρὸς πληρωμὴν εἰσιτηρίων τοῦ Θεάτρου κατ' ἀρχὰς καὶ κατόπιν ἄλλων ἐπίσης ἐπὶ πληρωμῇ θεωριῶν. Ἐδίδοντο δὲ εἰς πάντα ζητοῦντα πολίτην οἱ δύο ὀβολοὶ δι' ἑκάστην τῶν τριῶν ἡμερῶν τῆς ἑορτῆς τῶν Μεγάλων Διονυσίων.

καὶ ἀγαθοὶ ἀλλὰ καὶ μὲ πολιτικὸν νοῦν καὶ πρὸς ὅλους τοὺς πολίτας φερόμενοι πατρικῶς, περὶ δὲ τοῦ Θηραμένους, καθ' ὅσον συνέβη ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του νὰ εἶναι ταραχώδη τὰ πολιτικὰ πράγματα, ὑπάρχει ἀμφισβήτησις τῆς κρίσεως. Φαίνεται ὅμως εἰς ἐκείνους οἱ ὁποῖοι δὲν ἀποφαίνονται ἐπιπολαίως ὅτι αὐτὸς ὄχι ὅπως τὸν συκοφαντοῦσι κατέλυεν ὅλους τοὺς τρόπους τῆς πολιτικῆς διοικήσεως, ἀλλ' ἀπεναντίας ὅλους ὑπεστήριζε τοὺς τρόπους μέχρις ὅτου δὲν παρεξετρέποντο διόλου εἰς παρανομίας, δεικνύων ὅτι ἠδύνατο νὰ πολιτεύεται μὲ οἱονδήποτε πολίτευμα—τὸ ὁποῖον καὶ ἀκριβῶς εἶναι ἔργον ἀγαθοῦ πολίτου—ὅταν δὲ παρεξετρέποντο εἰς παρανομίας, μὴ συγχωρῶν ἀλλ' ἀποστρεφόμενος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ΄.

Η ΕΝ ΣΙΚΕΛΙΑι ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ—ΣΤΑΣΙΣ ΟΛΙΓΑΡΧΙΚΩΝ

Ἐφ᾽ ὅσον μὲν λοιπὸν αἱ περιπέτειαι τοῦ πολέμου ἦσαν ἰσόρροποι διετήρουν τὸ δημοκρατικὸν πολίτευμα. Ὅταν δὲ μετὰ τὴν συμφορὰν τὴν ἐπελθοῦσαν εἰς τὴν Σικελίαν ἀπέβησαν ἰσχυρότεροι οἱ Λακεδαιμόνιοι ἕνεκα τῆς συμμαχίας των μὲ τὸν βασιλέα (τῶν Περσῶν), ἠναγκάσθησαν οἱ Ἀθηναῖοι μεταβαλόντες τὴν δημοκρατίαν νὰ συστήσωσι τὸ πολίτευμα τῶν τετρακοσίων· καὶ τὸν μὲν πρὸ τοῦ ψηφίσματος λόγον εἶπεν ὁ Μηλόβιος, τὴν δὲ πρότασιν ὑπέβαλεν ἐγγράφως ὁ Πυθόδωρος ὁ Ἀναφλύστιος, εἰς αὐτὴν δὲ κατεπείσθησαν κυρίως οἱ πολλοί, διότι ἐπίστευαν ὅτι ὁ βασιλεὺς μᾶλλον μὲ τὸ μέρος των θὰ ταχθῇ εἰς τὸν πόλεμον ἐὰν ἐγκαταστήσωσι πολίτευμα ὀλιγαρχικόν.

Ἦτο δὲ τὸ ὑποβληθὲν ψήφισμα τοῦ Πυθοδώρου τοιοῦτον: «Ὁ λαὸς νὰ ἐκλέξῃ ἐκτὸς τῶν προϋπαρχόντων δέκα προβούλων καὶ ἄλλους εἴκοσιν ἐκ τῶν ἐχόντων ἡλικίαν πλέον τῶν σαράντα ἐτῶν, οἱ ὁποῖοι ἀφοῦ ὁρκισθοῦν ὅτι δὲν θὰ προτείνουν [1] εἰμὴ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἤθελον νομίζῃ συμφερώτερα εἰς τὴν πόλιν, νὰ ὑποβάλουν

---

1) «Ἢ μὴν συγγράψειν». Οἱ ἐκλεγόμενοι εἰς ὡρισμένην ἡμέραν νὰ γράψωσι νόμους ἐλέγοντο ***συγγραφεῖς***. Ὁ Θουκυδίδης 8,67 τοὺς ὀνομάζει «συγγραφεῖς αὐτοκράτορας».

προτάσεις ἀποβλεπούσας εἰς τὴν σωτηρίαν τῆς πόλεως [1]· νὰ εἶναι δὲ ἐπιτετραμμένον εἰς ὅποιον θέλει ἀπὸ τοὺς ἄλλους πολίτας νὰ ὑποβάλῃ τοιαύτας ἐγγράφους προτάσεις, ἵνα ἐξ ὅλων αὐτῶν ἐκλέξωσι τὸ καλύτερον μέτρον. Ὁ δὲ Κλειτοφῶν τὰ μὲν ἄλλα εἶπεν ὅμοια μὲ τὸν Πυθόδωρον, προσέθηκε δὲ εἰς τὴν ἔγγραφον πρότασίν του νὰ ἀσχοληθῶσιν οἱ ἐκλεγέντες εἰς ἀναζήτησιν τῶν πατρίων νόμων, τοὺς ὁποίους ἔκαμεν ὁ Κλεισθένης ὅτε ἵδρυσε τὴν δημοκρατίαν, ἵνα ὁ λαὸς γνωρίζων καὶ τοὺς νόμους αὐτοὺς ἀποφασίσῃ τὸ ἄριστον, καθ' ὅσον οὐχὶ δημοκρατικὴ ἀλλὰ παραπλησία μὲ τὴν τοῦ Σόλωνος ἦτον ἡ νομοθεσία τοῦ Κλεισθένους· οἱ δὲ ἐκλεχθέντες πρῶτον μὲν ἐπρότειναν ὅτι εἶναι ἐπάναγκες οἱ πρυτάνεις νὰ ὑποβάλωσιν εἰς ψηφοφορίαν ὅλα τὰ προτεινόμενα πρὸς σωτηρίαν, κατόπιν δὲ κατήργησαν τὰς ἐπὶ παρανομίᾳ καταγγελίας καὶ τὰς δι' ἐπιβουλὴν τοῦ πολιτεύματος μηνύσεις καὶ τὰς ἐνώπιον τῆς συνελεύσεως τοῦ λαοῦ ἐγκλήσεις, ἵνα οὕτω ὅλοι οἱ θέλοντες Ἀθηναῖοι ὑποβάλωσι συμβουλὰς ἐπὶ τῶν ὑπὸ συζήτησιν πραγμάτων. Ἐὰν δὲ κανεὶς ἐξ αἰτίας τοιαύτης ἢ ἤθελεν ἐπιβάλῃ πρόστιμον ἢ ἤθελε καταγγείλῃ ἐνώπιον τῆς Συνελεύσεως τοῦ λαοῦ ἢ ἤθελεν εἰσαγάγῃ εἰς δίκην ἐνώπιον δικαστηρίου, τοῦτο ν' ἀποτελῇ ἔνδειξιν παρανομίας αὐτοῦ καὶ νὰ προκαλῇ τὴν παραπομπὴν αὐτοῦ εἰς τοὺς στρατηγούς, οἱ δὲ στρατηγοὶ νὰ παραδίδωσιν αὐτὸν εἰς τοὺς ἕνδεκα πρὸς ἐπιβολὴν θανατικῆς ποινῆς [2].

Μετὰ δὲ ταῦτα ἐκανόνισαν τὰ πράγματα τῆς πολιτείας μὲ τὸν ἑξῆς τρόπον· τὰ μὲν χρήματα, τὰ εἰσπραττόμενα, νὰ μὴ εἶ-

---

1) Ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη συνέστη ὑπὸ τοῦ δήμου εὐθὺς μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Σικελίας *ἵνα τὴν δημοκρατίαν τροχοπεδήσῃ*. Πρβλ. Σχολ. Ἀριστ. Λυσ. 421. Μετέσχον δ' αὐτῆς οἱ ποιηταὶ Σοφοκλῆς καὶ Ἄγνων ὁ πατὴρ τοῦ Θηραμένους.

2) Δύο συνοπτικοὶ τύποι διαδικασίας τοῦ δημοσίου δικονομικοῦ δικαίου τῶν Ἀθηναίων, δι' ὧν ἄνευ προηγουμένης κλητεύσεως δι' ἐγκλήματα πολιτικῆς φύσεως ἐπ' αὐτοφώρῳ, ἐπενέβαινον οἱ ἀνώτατοι τῆς πολιτείας ἄρχοντες. Ἀναλογία τις ὑπάρχει πρὸς τὴν παρ' ἡμῖν κήρυξιν τοῦ στρατιωτικοῦ νόμου.

ναι ἐπιτετραμμένον νὰ δαπανῶσιν εἰς ἄλλο τι παρὰ εἰς τὸν πόλεμον, τὰ δὲ δημόσια ὑπουργήματα ὅλα νὰ ἐκτελῶσιν οἱ ἔχοντες αὐτὰ ἄνευ μισθοῦ, ἕως ὅτου ἐξακολουθεῖ ὁ πόλεμος, πλὴν τῶν ἐννέα ἀρχόντων καὶ τῶν πρυτάνεων, ὁποιοιδήποτε καὶ ἂν εἶναι· οὗτοι δὲ νὰ λαμβάνουν μισθὸν τρεῖς ὀβολοὺς τὴν ἡμέραν ὁ καθένας. Ὅλη δὲ ἡ ἄλλη κυβέρνησις τῆς πόλεως ν' ἀνατεθῇ εἰς τοὺς πλέον δυνατοὺς καὶ σωματικῶς καὶ χρηματικῶς νὰ διεξαγάγωσιν αὐτήν, ὄχι ὀλιγωτέρους παρὰ πέντε χιλιάδες, ἕως ὅτου ὁ πόλεμος ἐξακολουθῇ. Οὗτοι δὲ νὰ εἶναι κύριοι καὶ συνθήκας νὰ συνομολογοῦν μὲ ὁποιονδήποτε θέλουν. Νὰ ἐκλεγοῦν δὲ διὰ ψηφοφορίας ἀπὸ καθεμίαν φυλὴν δέκα ἄνδρες ἡλικίας ἄνω τῶν σαράντα ἐτῶν, οἱ ὁποῖοι νὰ διαλέξουν τοὺς πεντακισχιλίους, ἀφοῦ προηγουμένως ὁρκισθοῦν κατὰ ἱεροτελεστίαν ἐπίσημον [1].

Οἱ μὲν λοιπὸν ἐκλεγέντες αὐτοὺς τοὺς νόμους συνέταξαν. Ἀφοῦ δὲ ἐκυρώθησαν οἱ νόμοι οὗτοι ὑπὸ τοῦ λαοῦ, οἱ πέντε χιλιάδες [2] ἐξέλεξαν μεταξὺ τῶν τάξεων αὐτῶν τοὺς ἑκατὸν ἄνδρας, οἱ ὁποῖοι θὰ συνέταττον τὸ ὁριστικὸν πολίτευμα. Οἱ δὲ ἐκλεγέντες συνέταξαν καὶ ὑπέβαλαν τὰ ἑξῆς : Νὰ γίνωνται μὲν κατ' ἔτος μέλη τῆς βουλῆς οἱ ἔχοντες ἡλικίαν ἄνω τῶν τριάκοντα ἐτῶν· ἄνευ ἀπολαυῶν μισθοῦ· ἀπ' αὐτοὺς δὲ νὰ εἶναι στρατηγοὶ καὶ οἱ ἐννέα ἄρχοντες καὶ ὁ ἱερομνήμων [3] καὶ οἱ ταξίαρχοι καὶ οἱ ἵππαρχοι καὶ οἱ φύλαρχοι [4] καὶ οἱ διοικηταὶ τῶν φρουρίων καὶ

---

1) «Ὀμόσαντες καθ' ἱερῶν τελείων», ἤτοι ἐπὶ σφαγίων, προσφερθέντων ἐπὶ τοῦ βωμοῦ εἰς θυσίαν διὰ πλήρους ἱεροτελεστίας.

2) Οἱ πέντε χιλιάδες αὐτοὶ δὲν ἦσαν οἱ ὁριζόμενοι εἰς τὸ σχέδιον τῶν προβούλων διὰ ν' ἀποτελέσουν εἰς τὸ μέλλον τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου, οἱ ὁποῖοι καὶ οὐδέποτε ἐξελέγησαν (ἴδε Θουκ. 8, 92) ἀλλ' οἱ ὑπὸ τὰ ὅπλα πέντε χιλιάδες πολῖται. Τὸ δὲ ὅλον τῶν πολιτῶν τότε ἀνήρχετο εἰς 25 χιλιάδας.

3) Ἱερομνήμων ἐλέγετο ὁ ἀντιπρόσωπος τῶν Ἀθηνῶν εἰς τὸ Ἀμφικτυονικὸν συνέδριον.

4) Οἱ δέκα ταξίαρχοι διετέλουν ὑφιστάμενοι τῶν δέκα στρατηγῶν, καθεὶς

οἱ ταμίαι τῶν ἱερῶν χρημάτων τῶν ἀφιερωμένων εἰς τὴν θεὰν (Ἀθηνᾶν) καὶ εἰς τοὺς ἄλλους δέκα θεοὺς καὶ ταμίαι τῶν συμμαχικῶν χρημάτων καὶ ὅλων τῶν ἄλλων διὰ κοινωφελεῖς σκοποὺς χρημάτων, εἴκοσιν ἐν ὅλῳ ταμίαι διαχειρισταί, πρὸς δὲ τούτοις οἱ ἐπιμεληταὶ τῶν ἱερῶν πραγμάτων καὶ οἱ ἐπόπται δέκα τὸν ἀριθμόν, νὰ ἐκλέγωνται δὲ ὅλοι οὗτοι ἐκ τῆς τάξεως τῶν προκρίτων, προτιμωμένων εἰς αὐτὰ τ' ἀξιώματα περισσοτέρων ἐκ τῶν ἐν ἐνεργείᾳ βουλευτῶν· [1] εἰς ὅλα δὲ τὰ ἄλλα διοικητικὰ ἀξιώματα νὰ ἐκλέγωνται διὰ κλήρου καὶ ὄχι ἐκ τῆς τάξεως τῶν βουλευτῶν· οἱ δὲ ταμίαι τῶν συμμαχικῶν χρημάτων, οἱ ἔχοντες τὴν διαχείρισιν, νὰ μὴ ἐπιτρέπεται νὰ ὑποβάλωσι προτάσεις· νὰ καταρτίζωνται δὲ τέσσαρα χωριστὰ βουλευτικὰ σώματα ἐκ πολιτῶν ἐχόντων τὴν εἰρημένην ἡλικίαν καὶ ἄνω, καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν σωμάτων διὰ κλήρου λαμβανόμενον ἓν ν' ἀποτελῇ τὴν ἐν ἐνεργείᾳ βουλήν· νὰ κατανέμωνται δὲ ὑπ' αὐτῶν καὶ οἱ ἄλλοι νέοι πολῖται εἰς τὰ βουλευτικὰ ταῦτα σώματα, καθ' ὅσον συμπληροῦται ἡ ἡλικία των [2]. Οἱ δὲ ἀρχικῶς ὑποδεικνυόμενοι ἤδη ἑκατὸν ἄνδρες νὰ κατανείμωσιν ἑαυτοὺς καὶ τοὺς ἄλλους εἰς τέσσαρα μέρη κατὰ ἴσην ὅσῳ τὸ δυνατὸν ἀναλογίαν καὶ νὰ ἐνεργήσωσι τὴν ὡς ἄνω κλήρωσιν καὶ οἱ διὰ κλήρου ὑποδειχθέντες πρὸς συγκρότησιν τῆς (πρώτης) βουλῆς νὰ διατελῶσιν ἐν ἐνεργείᾳ βουλευταὶ δι' ἓν ἔτος· νὰ λαμβάνωσι δὲ ὡς βουλευταὶ ἀποφάσεις ὁποιασδήποτε ἤθελον νομίσῃ ὅτι εἶναι ὠφελιμώτεραι καὶ ὡς πρὸς τὰ χρήματα, ἵνα διαφυλάττωνται ἀνέπαφα καὶ δαπανῶνται ὅπου

δὲ αὐτῶν ἦτο στρατιωτικὸς ἀρχηγὸς τῶν πεζῶν τῆς φυλῆς του. Ἵππαρχοι δὲ ἦσαν δύο καὶ οὗτοι προϊστάμενοι τῶν ταξιάρχων καὶ ἀρχηγοὶ τῶν δύο ἱππικῶν σωμάτων.—Φύλαρχοι ἦσαν, ὡς ἀλλαχοῦ ἐσημειώθη, οἱ διοικοῦντες τὰ παρ' ἑκάστῃ φυλῇ, πλὴν τῶν στρατιωτικῶν, πράγματα.

1) Διφορούμενον καί πως ἀσαφὲς τὸ κείμενον, ἔχον οὕτω: «αἱρεῖσθαι δὲ πάντας τούτους ἐκ προκρίτων, ἐκ τῶν ἀεὶ βουλευόντων πλείους προκρίνοντας».

2) «Νεῖμαι δὲ καὶ τοὺς ἄλλους πρὸς τὴν λῆξιν ἑκάστων».

πρέπει καὶ περὶ τῶν ἄλλων, μετὰ περισσοτέρας ὅσῳ τὸ δυνατὸν ἐπιμελείας· ἐὰν δὲ ἤθελον νὰ συσκεφθῶσι μὲ περισσοτέρους διὰ ζήτημά τι, νὰ προσκαλῇ καθένας των εἰς τὴν συνεδρίασιν ἕνα προσκεκλημένον, ὅποιον θέλει ἐκ τῆς αὐτῆς ἡλικίας· αἱ δὲ συνεδριάσεις τῆς βουλῆς νὰ γίνωνται κάθε πέντε ἡμέρας, ἐὰν μὴ ὑπάρχῃ ἀνάγκη περισσοτέρων συνεδριάσεων· τὴν κλήρωσιν δὲ τῆς βουλῆς νὰ ἐνεργῶσιν οἱ ἐννέα ἄρχοντες [1]. Τὰς δὲ δι' ὑψώσεως τῆς χειρὸς ψηφοφορίας νὰ κρίνωσι πέντε, [2] οἱ διὰ κλήρου ὑποδεικνυόμενοι ἐκ τῶν βουλευτῶν καὶ ἐκ τούτων εἷς νὰ ὑποδεικνύεται καθ' ἡμέραν ὡς προϊστάμενος μὲ διπλῆν ψῆφον [3]. Οἱ δὲ οὕτω κληρωνόμενοι πέντε νὰ ἐκλέγουν διὰ κλήρου τοὺς θέλοντας νὰ παρουσιασθοῦν πρὸ τῆς βουλῆς πρῶτον μὲν δι' ὑποθέσεις θρησκευτικάς, δεύτερον δὲ διὰ κηρύγματα πρὸς τὸν λαόν, τρίτον διὰ πρεσβείας, τέταρτον δι' ὅλα τὰ ἄλλα· τὰ δὲ ἀναγόμενα εἰς τὸν πόλεμον, ὅταν παρουσιασθῇ ἀνάγκη, ὑποβάλλοντες εἰς τὴν βουλὴν ἄνευ κληρώσεώς των οἱ στρατηγοὶ νὰ διαπραγματεύωνται περὶ αὐτῶν. Ὅστις δὲ δὲν ἤθελε νὰ προσέλθῃ εἰς τὴν βουλὴν κατὰ τὴν ὡρισμένην ὥραν νὰ πληρώνῃ μίαν δραχμὴν διὰ κάθε ἡμέραν, ἐὰν δὲν ἔχῃ ἀπουσιάσῃ λαβὼν ἄδειαν τῆς βουλῆς.

Τοῦτο μὲν λοιπὸν τὸ πολίτευμα συνέταξαν διὰ τὸ μέλλον, διὰ δὲ τὸν παρόντα καιρὸν συνέταξαν τὸ ἑξῆς· νὰ εἶναι μὲν βουλευταὶ τετρακόσιοι σύμφωνα μὲ τὰ πατροπαράδοτα, τεσσαράκοντα ἀπὸ κάθε φυλήν, λαμβανόμενοι ἐξ ἀριθμοῦ προεκλεγομένων ὑπὸ τῶν φυλετῶν ἡλικίας ἄνω τῶν τριάκοντα ἐτῶν· οὗτοι δὲ καὶ τοὺς ἄρχοντας νὰ διορίζουν καὶ τὸν ὅρκον, τὸν ὁποῖον οἱ ἄρχοντες θὰ ὁρκίζωνται, νὰ συντάξουν καὶ διὰ τοὺς νόμους καὶ διὰ τὰς εὐθύνας καὶ διὰ τὰ ἄλλα νὰ πράττουν ὅπως ἤθελον νομίσῃ συμφέ-

---

1) «Κληροῦν δὲ τὴν βουλὴν τοὺς ἐννέα ἄρχοντας». Ἡ φράσις φαίνεται παρέμβλητος.

2) Ἤτοι νὰ ὁρίζωνται πέντε ψηφολέκται, ἀντικαταστήσαντες οὕτως εἰς τὴν δικαιοδοσίαν αὐτὴν τοὺς πρυτάνεις.

3) «Τὸν ἐπιψηφιοῦντα».

ρον. Τοὺς δὲ νόμους, οἱ ὁποῖοι τοιουτοτρόπως θὰ ἐτίθεντο ὡς πρὸς τὰ πολιτικά, νὰ μεταχειρίζωνται καὶ νὰ μὴ εἶναι ἐπιτετραμμένον οὔτε νὰ τροποποιοῦν οὔτε νὰ μεταβάλλουν. Οἱ δὲ στρατηγοὶ διὰ τὸ παρὸν νὰ ἐκλεχθοῦν ἐξ ὅλων τῶν πέντε χιλιάδων, ἡ δὲ βουλὴ ὅταν καταρτισθῇ, ἀφοῦ ἐνεργήσῃ ἐπιθεώρησιν τῶν ἐνόπλων, νὰ ἐκλέξῃ δέκα ἄνδρας καὶ ἕνα γραμματέα αὐτῶν· οἱ δὲ οὕτω ἐκλεγέντες νὰ εἶναι ἄρχοντες στρατηγοὶ διὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος μὲ ἀπεριόριστον ἐξουσίαν καὶ ἐν ἀνάγκῃ συσκεπτόμενοι μετὰ τῆς βουλῆς. Νὰ ἐκλέξουν δὲ καὶ ἕνα ἀρχηγὸν τοῦ ἱππικοῦ καὶ δέκα φυλάρχους. Εἰς δὲ τὸ μέλλον ἡ ἐκλογὴ ὅλων τούτων νὰ γίνεται ὑπὸ τῆς βουλῆς σύμφωνα μὲ τὰ ὑπὸ τοῦ νόμου ὡρισμένα· πλὴν δὲ τῶν βουλευτῶν καὶ τῶν στρατηγῶν, ὡς πρὸς τὰ ἄλλα ἀξιώματα νὰ μὴ ἐπιτρέπεται οὔτε εἰς τοὺς παρόντας ἄρχοντας οὔτε εἰς ἄλλον κανένα νὰ διατηροῦν τὸ αὐτὸ ἀξίωμα πλέον ἢ ἅπαξ. Ἵνα δὲ εἰς τὸ μέλλον κατανεμηθῶσιν οἱ τετρακόσιοι εἰς τὰς τέσσαρας βουλευτικὰς ἐκκλησίας, [1] ὅταν οἱ πολῖται θὰ ἐπιτρέπεται νὰ συνέρχωνται εἰς συνέλευσιν μετὰ τῶν ἄλλων (τῶν βουλευτῶν δηλαδὴ) ὡρίσθη νὰ κατανείμωσιν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦδε οἱ ἑκατὸν ἄνδρες.

Οἱ μὲν λοιπὸν ἑκατὸν οἱ ἐκλεχθέντες ὑπὸ τῶν πέντε χιλιάδων τοῦτο συνέταξαν τὸ πολίτευμα. Ἀφοῦ δὲ αὐτὰ ἐπεκυρώθησαν ὑπὸ τοῦ λαοῦ, προϊσταμένου εἰς τὴν διαλογὴν τῶν ψήφων τοῦ Ἀριστομάχου, [2] ἡ μὲν βουλὴ ἡ κατὰ τὸ ἔτος τῆς ἀρχοντίας τοῦ Καλλίου διελύθη πρὶν συμπληρώσῃ τὰς συνεδριάσεις της [3] τὴν 14 τοῦ μηνὸς Θαργηλιῶνος, οἱ δὲ τετρακόσιοι εἰσῆλθον εἰς τὴν ἐξουσίαν τὴν 22 τοῦ Θαργηλιῶνος· [4] ὤφειλε δὲ ἡ διὰ ψηφο-

---

1) «Ἵνα νεμηθῶσιν οἱ τετρακόσιοι εἰς τὰς τέτταρας λήξεις».

2) «Ἐπιψηφίσαντος». Ὁ ἐπιστατῶν τὴν ψηφοφορίαν ἐψήφιζε τελευταῖος.

3) «Πρὶν διαβουλεῦσαι».

4) «Ἐνάτῃ φθίνοντος Θαργηλιῶνος». Οἱ 12 μῆνες τοῦ Ἀττικοῦ ἡμερολογίου διηροῦντο καθένας εἰς τρεῖς δεκάδας ἡμερῶν. Ἡ πρώτη ἡμέρα τοῦ μηνὸς ἐλέγετο νουμηνία, ἡ δεκάτη ἐλέγετο καὶ προτέρα,—ἡ εἰκοστὴ ἐλέγετο εἰκάς, ἡ δὲ τριακοστὴ ἐλέγετο «ἕνη καὶ νέα» ἢ τριακάς. Ὁ μὴν Θαργηλιὼν αντι-

φορίας συγκροτηθεῖσα βουλὴ ν' ἀναλάβῃ τὸ ἀξίωμα αὐτῆς τὴν 14 τοῦ Σκιροφοριῶνος. Ἡ μὲν λοιπὸν ὀλιγαρχία κατὰ τοιοῦτον τρόπον καθιδρύθη ἐπὶ τῆς ἀρχοντίας τοῦ Καλλίου, σωστὰ δὲ ἑκατὸν ἔτη [1] μετὰ τὴν ἐκδίωξιν τῶν τυράννων, γενομένων πρωτουργῶν (τῆς μεταβολῆς) τοῦ Πεισάνδρου, τοῦ Ἀντιφῶντος καὶ τοῦ Θηραμένους, οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἄνδρες καὶ καλῶν οἰκογενειῶν καὶ ἔχοντες μεγάλην ὑπόληψιν συνέσεως καὶ εὐθυκρισίας.

στοιχεῖ μὲ τὸν Μάϊον καὶ ἦτο ὁ ἑνδέκατος τοῦ ἡμερολογίου καὶ ὁ Σκιροφοριὼν (Ἰούνιος) ἦτον ὁ τελευταῖος.

1) Κατὰ ἱστορικὴν ἀκρίβειαν 99 ἔτη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

ΚΥΒΕΡΝΗΣΙΣ ΤΩΝ ΤΕΤΡΑΚΟΣΙΩΝ

Ὅτε δὲ κατέστη τὸ πολίτευμα τοῦτο, οἱ μὲν πέντε χιλιάδες ὀνομαστικῶς μόνον ἐξελέγησαν, οἱ δὲ τετρακόσιοι μετὰ τῶν δέκα τῶν ἐχόντων ἀπεριόριστον ἐξουσίαν (αὐτοκρατόρων) ἐγκαταστα-θέντες εἰς τὸ βουλευτήριον ἐκυβέρνων τὴν πόλιν καὶ ἀποστείλαν-τες πρέσβεις πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους ἐπρότειναν τέλος τοῦ πο-λέμου ἐπὶ τῇ βάσει νὰ διατηρήσουν καθένας ἐκ τῶν δύο συνθη-κολογούντων ὅσα τότε κατεῖχεν. Ἐπειδὴ δ' ἐκεῖνοι δὲν ἀπεδέ-χοντο εἰμὴ ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ παραιτηθῶσιν (οἱ Ἀθηναῖοι) καὶ τῆς ἡγεμονίας τῆς θαλάσσης, ἕνεκα τούτου διέκοψαν τὰς διαπραγ-ματεύσεις.

Σχεδὸν λοιπὸν τέσσαρας μῆνας διετηρήθη τὸ πολίτευμα τῶν τετρακοσίων [1] καὶ ἐκ τούτων ἔγινεν ἄρχων ὁ Μνησίλοχος διὰ δύο μῆνας ἐπὶ τῆς ἀρχοντίας τοῦ Θεοπόμπου, ὁ ὁποῖος διετέλεσεν ἄρχων τοὺς ἐπιλοίπους δέκα μῆνας. Νικηθέντες δὲ οἱ Ἀθηναῖοι εἰς τὴν ναυμαχίαν πλησίον τῆς Ἐρετρείας καὶ ἐπειδὴ ὁλόκληρος ἡ Εὔβοια πλὴν τοῦ Ὠρεοῦ ἀπεστάτησε, στενοχωρηθέντες διὰ τὴν συμ-

1) Ἤτοι ἀπὸ Μαΐου μέχρι Σεπτεμβρίου τοῦ 411 π. Χ.

φορὰν αὐτὴν περισσότερον παρὰ διὰ τὰς προγενεστέρας (διότι περισσότερα ὠφελήματα εἶχον ἀπὸ τὴν Εὔβοιαν παρὰ ἀπ' αὐτὴν τὴν Ἀττικὴν) κατέλυσαν τὴν κυβέρνησιν τῶν τετρακοσίων καὶ παρέδωκαν τὴν διεύθυνσιν τῶν πολιτικῶν πραγμάτων εἰς τοὺς πεντακισχιλίους τοὺς ἀνήκοντας εἰς τὴν τάξιν τῶν στρατευομένων πολιτῶν [1] ψηφίσαντες νὰ μὴ εἶναι κανὲν πολιτικὸν ἀξίωμα ἔμμισθον. Κυρίως δὲ τὴν κατάλυσιν (τῶν τετρακοσίων) ἐνήργησαν ὁ Ἀριστοκράτης καὶ ὁ Θηραμένης, μὴ εὐχαριστούμενοι μὲ τὰ διαπραττόμενα ὑπὸ τῶν τετρακοσίων, διότι ὅλα οὗτοι ἐνήργουν μόνοι των, δι' οὐδὲν ζητοῦντες τὴν γνώμην τῶν πέντε χιλιάδων. Φαίνεται δὲ ὅτι καλῶς ἐκυβερνήθη ἡ πόλις εἰς ἐκείνους τοὺς καιρούς, ἐνῷ ὑπῆρχε πόλεμος καὶ ἡ διοίκησις ἦτο στρατιωκρατική [2].

Ἀπὸ τούτους μὲν λοιπὸν ἀφήρεσεν ὁ δῆμος τὴν διοίκησιν τῆς πολιτείας πολὺ γρήγορα [3]. Κατὰ τὸ ἕκτον [4] δὲ ἔτος μετὰ τὴν κατάλυσιν τῶν τετρακοσίων ἐπὶ τῆς ἀρχοντίας τοῦ Καλλίου, τοῦ ἐκ τῆς περιφερείας Ἀγγελῆ [5] ὅτε ἐγένετο ἡ ἐν Ἀργινούσαις ναυμαχία, πρῶτον μὲν οἱ δέκα στρατηγοὶ οἱ νικήσαντες εἰς τὴν ναυμαχίαν συνέβη νὰ καταδικασθῶσιν ὅλοι ὁμοῦ διὰ μιᾶς ψηφοφορίας γενομένης δι' ὑψώσεως τῶν χειρῶν, ἐνῷ ἄλλοι μὲν ἐξ αὐτῶν οὐδ' εἶχον λάβῃ μέρος εἰς τὴν ναυμαχίαν, ἄλλοι δὲ εἰς ξένον πλοῖον (ὡς ναυαγοὶ δηλαδὴ) εἶχον διασωθῇ, καὶ τοῦτο διότι ἐξηπατήθη ὁ λαὸς ὑπὸ ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι τοῦ ἐξήγειραν ἐπιτηδείως τὴν ὀργήν· κατόπιν δέ, ὅτε οἱ Λακεδαιμόνιοι ἐδήλωσαν ὅτι

---

1) «Τοῖς πεντακισχιλίοις τοῖς ἐκ τῶν ὅπλων».

2) Τὴν γνώμην αὐτὴν ὁ Ἀριστοτέλης ἀρύεται ἐκ τοῦ Θουκυδίδου (8,98) τοῦ ὁποίου τὰς κρίσεις ἀποδέχεται καθ' ὅλην τὴν ἐξιστόρησιν τῶν πολιτικῶν ἀνωμαλιῶν, τῶν μετὰ τὴν ἐν Σικελίᾳ καταστροφήν.

3) Πιθανῶς τὸ 410 π. Χ. μετὰ τὴν ἐν Κυζίκῳ ναυμαχίαν.

4) Τὸ κείμενον ἐκ παραδρομῆς φέρει «ἑβδόμῳ».

5) «Ἀγγελῆθεν» πρὸς διάκρισιν τοῦ κατὰ τὸ 412 π. Χ. ὁμωνύμου ἄρχοντος.

δέχονται νὰ ἀποσυρθοῦν ἀπὸ τὴν Δεκέλειαν διὰ νὰ συνομολογηθῇ εἰρήνη ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ κρατήσῃ καθένας ἐκ τῶν δύο ὅτι κατέχει, μερικοὶ μὲν προθύμως ἔστεργον, τὸ δὲ πλῆθος δὲν ἀπεδέχθη, διότι ἐξηπατήθη ἀπὸ τὸν Κλεοφῶντα, ὁ ὁποῖος, ἐλθὼν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου μεθυσμένος καὶ φορῶν θώρακα, ἠμπόδισε νὰ γίνῃ εἰρήνη, λέγων ὅτι δὲν θὰ ἐπιτρέψῃ τοῦτο, ἐὰν οἱ Λακεδαιμόνιοι δὲν ἀφήσουν ὅλας τὰς πόλεις. Μὴ διαχειρισθέντες δὲ τότε καλῶς τὰ πράγματα, ἐνόησαν μετ' ὀλίγον καιρὸν τὸ λάθος των· διότι κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος ἐπὶ τῆς ἀρχοντίας τοῦ Ἀλεξίου ἔπαθαν τὴν συμφορὰν τῆς ἐν Αἰγὸς Ποταμοῖς ναυμαχίας, συνεπείᾳ τῆς ὁποίας, γενόμενος ὁ Λύσανδρος κύριος τῆς πόλεως, ἐγκαθίδρυσε τοὺς τριάκοντα (τυράννους) μὲ τὸν ἑξῆς τρόπον. Ἀφοῦ ἡ εἰρήνη συνομολογήθη μὲ αὐτοὺς (τοὺς Ἀθηναίους) ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ ἐξακολουθήσουν κυβερνώμενοι κατὰ τὸ πάτριον πολίτευμα, οἱ μὲν λαϊκοὶ προσεπάθουν νὰ διασώσουν τὴν δημοκρατίαν, ἐκ δὲ τῶν ἐπιφανῶν οἱ μὲν ἀνήκοντες εἰς πολιτικὰς ἑταιρείας καὶ μετ' αὐτῶν ἐκεῖνοι ἐκ τῶν ἐξορίστων, ὅσοι ἐπανῆλθον μετὰ τὴν εἰρήνην, ἐπεθύμουν ὀλιγαρχίαν, ὅσοι δὲ εἰς καμμίαν ἑταιρείαν πολιτικὴν δὲν ἀνῆκον, εἶχον δὲ πολιτικὴν ὑπόληψιν οὐχὶ κατωτέραν, ἐζήτουν τὸ πάτριον (παλαιὸν) πολίτευμα, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦτο μὲν καὶ ὁ Ἀρχῖνος καὶ ὁ Ἄνυτος καὶ ὁ Κλειτοφῶν καὶ ὁ Φορμίσιος καὶ ἄλλοι πολλοί, προεξῆρχε δὲ κυρίως ὁ Θηραμένης. Ὅτε δὲ ὁ Λύσανδρος προσετέθη μὲ τοὺς ὀλιγαρχικούς, ὁ λαὸς κυριευθεὶς ἀπὸ φόβον ἠναγκάσθη νὰ ψηφίσῃ ὀλιγαρχικὸν πολίτευμα. Ὑπέβαλε δὲ ἐνυπογράφως τὸ ψήφισμα ὁ Δρακοντίδης ὁ Ἀφιδναῖος [1].

1) «Πονηρὸς οὗτος καὶ πλείσταις καταδίκαις ἐνεχόμενος» Ἀριστοφ. Σχολ. 157.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

ΠΟΛΙΤΕΙΑ ΤΩΝ ΤΡΙΑΚΟΝΤΑ

Οἱ μὲν λοιπὸν τριάκοντα κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἔλαβαν τὴν ἐξουσίαν ἐπὶ τῆς ἀρχοντίας τοῦ Πυθοδώρου,[1] γενόμενοι δὲ κύριοι τῆς πόλεως, τὰ μὲν ἄλλα τὰ ψηφισθέντα περὶ ὀργανώσεως τοῦ πολιτεύματος παρέβλεψαν, καταστήσαντες δὲ πεντακοσίους βουλευτὰς καὶ τὰ ἄλλα ἀξιώματα μεταξὺ χιλίων προεκλεγέντων ἐπὶ τούτῳ καὶ ἐκλέξαντες μόνοι των ἀπ' εὐθείας δέκα ἄρχοντας τοῦ Πειραιῶς καὶ ἕνδεκα φύλακας τοῦ δεσμωτηρίου καὶ τριακοσίους μαστιγοφόρους ὑπηρέτας ἔμεναν ἐξουσιασταὶ τῆς πόλεως μόνοι των. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἦσαν μετριοπαθεῖς πρὸς τοὺς πολίτας καὶ προσεποιοῦντο ὅτι ἐπεδίωκαν τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ πατροπαραδότου πολιτεύματος καὶ κατήργησαν τοὺς νόμους τοῦ Ἐφιάλτου καὶ τοῦ Ἀρχιστράτου τοὺς περὶ τῶν Ἀρεοπαγιτῶν[2], καθὼς καὶ ἐκ τῶν θεσμῶν τοῦ Σόλωνος ἐκείνους ὅσοι διήγειρον ἀμφισβητήσεις καὶ τὴν αὐθαίρετον ἑρμηνείαν τὴν εἰς τοὺς δικα-

1) Τὸ 404—403 π. Χ.

2) «Τοὺς περὶ Ἀρεοπαγιτῶν καθεῖλον ἐξ Ἀρείου Πάγου». Τὸ ἐξ Ἀρείου Πάγου φαίνεται παρέμβλητος ἐπεξήγησις ἀντιγραφέως.

στὰς ἀναγνωριζομένην κατήργησαν, ὡς ἐὰν ἤθελαν νὰ ἐπανορθώσουν τὸ πολίτευμα καὶ ν' ἀποδώσουν εἰς αὐτὸ κῦρος. Παραδείγματος χάριν τὴν διάταξιν ὅτι δύναταί τις νὰ δώσῃ (ν' ἀφήσῃ) τὴν περιουσίαν του εἰς ὅποιον αὐτὸς θέλῃ, ἁπλοποιήσαντες καὶ ἀφήσαντες τοῦτο μόνον [1], ἀφήρεσαν τοὺς συναφεῖς περιορισμούς, ἤτοι τὸν ὅρον «ἐὰν δὲν εἶναι ἀκαταλόγιστος ἐξ αἰτίας γηρατείων ἢ ἐὰν δὲν παρασυρθῇ εἰς τοῦτο ὑπὸ γυναικὸς» διὰ νὰ μὴ δύνανται νὰ ἐπεμβαίνουν οἱ συκοφάνται. Ὁμοίως δὲ τοῦτο (τοιαύτην δηλαδὴ ἁπλοποίησιν) ἔκαμναν καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων νόμων. Κατ' ἀρχὰς μὲν λοιπὸν ταῦτα ἔπραττον καὶ τοὺς συκοφάντας καὶ τοὺς ὁμιλοῦντας πρὸς τὸν λαὸν δημαγωγικῶς ἀντιθέτως πρὸς τὸ ὠφέλιμον, ραδιούργους ὄντας καὶ πονηρούς, ἐθανάτωναν· δι' αὐτὰ δὲ συντελούμενα εὐχαριστοῦντο οἱ πολῖται, νομίζοντες ὅτι χάριν τῆς κοινῆς ὠφελείας ἐνήργουν αὐτοί. Ὅταν δὲ ἐστερέωσαν περισσότερον τὴν ἐξουσίαν των, δὲν εὐλαβοῦντο πλέον κανένα ἐκ τῶν πολιτῶν, ἀλλὰ ἐθανάτωναν τοὺς διακρινομένους εἴτε διὰ τὴν περιουσίαν των εἴτε διὰ τὸ γένος των εἴτε διὰ τὰ ἀξιώματά των καὶ διὰ ν' ἀπαλλάσωνται τοῦ ἐξ αὐτῶν φόβου καὶ διότι ἤθελαν νὰ διαρπάζουν τὰς περιουσίας τούτων· καὶ εἰς διάστημα ὀλίγου καιροῦ εἶχαν θανατώσῃ ὄχι ὀλιγωτέρους ἀπὸ χιλίους πεντακοσίους.

Ἐνῷ δὲ τοιουτοτρόπως ἐξέπιπτεν ἡ πόλις [2], ὁ Θηραμένης ἀγανακτῶν διὰ τὰ διαπραττόμενα συνεβούλευε (τοὺς τριάκοντα) νὰ παύσωσι μὲν τὴν τοιαύτην κατάχρησιν τῆς ἐξουσίας [3], νὰ δώσουν δὲ εἰς τοὺς ἐγκρίτους τῶν πολιτῶν συμμετοχὴν εἰς τὴν διοίκησιν τῆς πολιτείας. Ἐκεῖνοι δὲ κατ' ἀρχὰς ἐναντιωθέντες, ὅταν

---

1) «Ποιήσαντες καθάπαξ, τὰς δὲ προϊούσας δυσκολίας». Τὸ δὲ φαίνεται παρέμβλητον.

2) «Τῆς πόλεως ὑποφερομένης»· ἡ μετοχὴ εἶναι καὶ αἰτιολογικὴ καὶ χρονική.

3) «Παύσασθαι τῆς ἀσελγείας»· ἡ φράσις τοῦ κειμένου εἶναι πλέον παραστατικὴ καὶ μεταφορική, κατὰ τὴν Ἀττικὴν συνήθειαν.

διεδόθησαν οἱ λόγοι οὗτοι εἰς τὸ πλῆθος καὶ οἱ πολλοὶ ἦσαν εὐνοϊκοὶ πρὸς τὸν Θηραμένην, φοβηθέντες μὴ αὐτὸς γενόμενος ἀρχηγὸς τοῦ λαοῦ καταλύσῃ τὴν δυναστικὴν ἐξουσίαν των, ἐκλέγουν καὶ καταγράφουν τρισχιλίους ἐκ τῶν πολιτῶν διὰ νὰ δώσουν εἰς αὐτοὺς συμμετοχὴν εἰς τὴν διοίκησιν τῆς πολιτείας. Ὁ Θηραμένης δὲ καὶ πάλιν τοὺς ἐπικρίνει δι' αὐτά, πρῶτον μὲν διότι θέλοντες νὰ δώσουν πολιτικὰ δικαιώματα εἰς τοὺς ἐγκριτωτέρους, ἀπένειμαν τοιαῦτα εἰς τρισχιλίους μόνον, ὡς ἐὰν εἰς τὸν ἀριθμὸν τοῦτον ἀκριβῶς περιελαμβάνετο τὸ πλῆθος τῶν ἐναρέτων, ἐξ ἄλλου δὲ ὅτι κάμνουν τὰ δύο ἐναντιώτατα, καθιστῶντες ἐπὶ τῆς βίας στηριζομένην τὴν ἐξουσίαν καὶ ἐν ταὐτῷ ἀδυνατωτέραν τῶν ἐξουσιαζομένων. Ἐκεῖνοι δὲ εἰς αὐτὰ μὲν δὲν ἔδωκαν προσοχήν, τὸν δὲ κατάλογον τῶν τρισχιλίων διὰ πολὺν μὲν καιρὸν ἀνέβαλαν νὰ ἐφαρμόσουν, εἶχαν ὅμως ὑπ' ὄψιν καὶ εἰς αὐτὸν νὰ περιλαμβάνουν τοὺς γνωστοὺς ὅτι εἶναι φίλοι των, ὁσάκις δὲ ἤθελαν νομίσῃ πρόσφορον εἰς αὐτοὺς νὰ γνωστοποιοῦν (μεταβολὰς τοῦ καταλόγου), ἄλλους μὲν ἀπὸ τοὺς περιλαμβανομένους εἰς αὐτὸν ἔσβυναν, ἄλλους δὲ εἰς ἀντικατάστασιν τούτων ἔξωθεν κατεχώρουν.

Ἤδη δὲ εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ χειμῶνος, ὅτε ὁ Θρασύβουλος μετὰ τῶν ἐξορίστων κατέλαβε τὸ φρούριον τῆς Φυλῆς καὶ ἀφοῦ ἀπὸ τὴν ἐπίθεσιν κατ' αὐτοῦ, τὴν ὁποίαν ἐπεχείρησαν οἱ τριάκοντα διὰ στρατοῦ, κακῶς ἀπεχώρησαν, ἔλαβαν ἀπόφασιν ν' ἀφαιρέσουν μὲν τὰ ὅπλα τῶν ἄλλων νὰ φονεύσουν δὲ τὸν Θηραμένην κατὰ τὸν ἑξῆς τρόπον :

Ὑπέβαλαν εἰς τὴν βουλὴν δύο σχέδια νόμου προστάζοντες νὰ τὰ ψηφίσῃ· ἐξ αὐτῶν ὁ μὲν ἕνας νόμος ἔκαμνεν ἀπολύτους ἐξουσιαστὰς (αὐτοκράτορας) τοὺς τριάκοντα νὰ θανατώνουν ὅσους ἔκριναν ἐκ τῶν πολιτῶν τῶν μὴ περιλαμβανομένων εἰς τὸν κατάλογον τῶν τρισχιλίων· ὁ δὲ ἄλλος ἀπηγόρευε τὸ νὰ μετέχουν τῆς παρούσης πολιτείας ὅσοι τυχὸν εἶχαν κατεδαφίσῃ τὸ ἐν Ἠετιωνείᾳ τεῖχος ἢ εἶχαν πράξῃ τι ἐναντίον τῶν τετρακοσίων τῶν ἱδρυτῶν τῆς προγενεστέρας ὀλιγαρχίας· εἰς αὐτὰ δὲ καὶ τὰ δύο εἶχε λάβῃ μέρος ὁ Θηραμένης, ὥστε μὲ τὴν ψήφισιν τῶν νόμων

συνέβαινε καὶ νὰ εὑρίσκεται στερημένος αὐτὸς πολιτικῶν δικαιωμάτων [1] καὶ οἱ τριάκοντα νὰ γίνωνται κύριοι νὰ τὸν θανατώσουν· ὅτε δὲ ἐφονεύθη ὁ Θηραμένης, καὶ τὰ ὅπλα ἀφήρεσαν ὅλων ἐκτὸς τῶν τρισχιλίων καὶ κατὰ τὰ ἄλλα πολὺ ἐξετράπησαν εἰς σκληρότητα καὶ πονηρίαν, ἀποστείλαντες δὲ πρέσβεις εἰς Λακεδαίμονα κατηγόρουν τὸν Θηραμένην, συνάμα δὲ ἐζήτουν (ἀπὸ τοὺς Λακεδαιμονίους) νὰ τοὺς βοηθήσουν· τὰ ὁποῖα ἀκούσαντες οἱ Λακεδαιμόνιοι ἔστειλαν ἁρμοστὴν [2] καὶ ὡς ἑπτακοσίους στρατιώτας, οἱ ὁποῖοι ἐλθόντες ἐφρούρουν τὴν Ἀκρόπολιν.

1) «Ἔξω τε γίγνεσθαι τῆς πολιτείας αὐτόν».

2) Ἁρμοστὴς ἐλέγετο ὁ ἀποστελλόμενος ὑπὸ τῆς Σπάρτης στρατιωτικὸς διοικητὴς εἰς κυριευθείσας πόλεις. Πρβλ. Θουκυδ. 8, 5.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

ΚΥΒΕΡΝΗΣΙΣ ΤΩΝ ΔΕΚΑ.—ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ.

Μετὰ δὲ ταῦτα ὅτε οἱ ἀπὸ τῆς Φυλῆς ἐκυρίευσαν τὴν Μουνυχίαν καὶ ἐνίκησαν εἰς μάχην τοὺς μετὰ τῶν τριάκοντα ἐκστρατεύσαντας ἐναντίον αὐτῶν, οἱ ἐκ τῆς πόλεως ἐπιστρέψαντες μετὰ τὴν συμπλοκὴν ἐντὸς τῆς πόλεως καὶ συναθροισθέντες τὴν ἑπομένην ἡμέραν εἰς τὴν ἀγοράν, τοὺς μὲν τριάκοντα καθήρεσαν ἀπὸ τὴν ἐξουσίαν, ἐκλέγουν δὲ ἐκ τῶν πολιτῶν δέκα ἀναθέντες εἰς αὐτοὺς ἀπόλυτον ἐξουσίαν διὰ τὴν κατάλυσιν τοῦ πολέμου· οὗτοι δὲ παραλαβόντες τὴν κυβέρνησιν τῆς πόλεως δὲν ἔκαμναν μὲν ἐκεῖνα, διὰ τὰ ὁποῖα ἐξελέγησαν, ἔστειλαν δὲ εἰς τὴν Λακεδαίμονα μήνυμα ζητοῦντες βοήθειαν καὶ διὰ νὰ δανεισθοῦν χρήματα. Ἐπειδὴ δὲ οἱ πολῖται δυσηρεστοῦντο δι' αὐτά, ἐκεῖνοι (οἱ δέκα ἄρχοντες) φοβούμενοι μὴ ἐκδιωχθοῦν ἀπὸ τὴν ἐξουσίαν καὶ θέλοντες νὰ καταπλήξουν τοὺς ἄλλους, τὸ ὁποῖον καὶ συνέβη, συλλαβόντες τὸν Δημάρατον, ἕνα ἐκ τῶν ἐπιφανῶν πολιτῶν ἐφόνευσαν αὐτὸν καὶ κατεῖχον τὴν κυβέρνησιν ἀσφαλῶς, μὲ τὴν βοήθειαν καὶ τοῦ Καλλιβίου καὶ τῶν ὑπαρχόντων εἰς τὴν πόλιν Πελοποννησίων [1] καὶ μερικῶν ἐκ τῆς τάξεως τῶν ἱππέων

1) Φρουρῶν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν.

πρὸς τούτοις· διότι κυρίως ἐκ τῶν πολιτῶν τῆς τάξεως αὐτῆς μερικοὶ ἐφρόντιζαν ἐπιμόνως νὰ μὴ ἐπιστρέψουν εἰς τὴν πόλιν οἱ εὑρισκόμενοι εἰς τὸ φρούριον τῆς Φυλῆς.

Ὅτε δὲ οὗτοι, οἱ τὸν Πειραιᾶ καὶ τὴν Μουνυχίαν ἔχοντες, ἐπειδὴ ὅλος ὁ λαὸς ἀπεστάτησε πρὸς αὐτούς, ὑπερίσχυον εἰς τὸν πόλεμον, τότε καθαιρέσαντες τοὺς δέκα τοὺς πρώτους ἐκλεγέντας, ἄλλους ἐξέλεξαν δέκα, ἐκείνους οἱ ὁποῖοι ἐπιστεύετο ὅτι ἦσαν οἱ ἄριστοι· καὶ ἐπὶ τῆς κυβερνήσεως τούτων ἐπετεύχθη νὰ γίνῃ ἡ συνδιαλλαγὴ[1] τῶν πολιτῶν καὶ ἐπανῆλθεν εἰς τὴν πόλιν ὁ λαὸς χάρις εἰς τὴν συνδρομὴν καὶ προθυμίαν ὅλων· προεξῆρχε δὲ αὐτῶν κυρίως Ρίνων ὁ Παιανιεὺς καὶ Φάϋλος ὁ Ἀχερδούσιος· διότι οὗτοι πρὶν νὰ φθάσῃ ὁ Παυσανίας ἔστειλαν πρὸς συνεννόησιν εἰς τοὺς μένοντας εἰς τὸν Πειραιᾶ καὶ ὅταν ἐκεῖνος ἦλθε συνειργάσθησαν μὲ αὐτὸν προθύμως διὰ τὴν ἐπιστροφὴν τῶν πολιτῶν εἰς τὸν δῆμον.

Διότι τὴν εἰρήνην καὶ τὴν συνδιαλλαγὴν ἔφερεν εἰς πέρας ὁ Παυσανίας, ὁ βασιλεὺς τῶν Λακεδαιμονίων, ὁμοῦ μὲ τοὺς δέκα συνδιαλλακτάς, τοὺς ἐλθόντας ὕστερον ἀπὸ τὴν Λακεδαίμονα, τοὺς ὁποίους αὐτὸς ἐπειγόντως ἐζήτησε νὰ ἔλθουν. Οἱ δὲ περὶ τὸν Ρίνωνα καὶ διὰ τὴν εὐνοϊκὴν ὑπὲρ τοῦ λαοῦ πολιτικήν των ἐπῃνέθησαν καὶ ἀναλαβόντες τὴν διοίκησιν εἰς καιρὸν ὀλιγαρχίας, ἔδοσαν λογοδοσίαν εἰς καιρὸν δημοκρατίας καὶ κανεὶς διὰ τίποτε δὲν κατήγγειλεν αὐτοὺς οὔτε ἐκ τῶν πολιτῶν ὅσοι εἶχαν μείνῃ εἰς τὴν πόλιν, οὔτε ἐκ τῶν πολιτῶν ὅσοι εἶχαν ἐπανέλθῃ ἀπὸ τὸν Πειραιᾶ, ἀλλὰ διὰ ταῦτα καὶ στρατηγὸς ἐξελέγη εὐθὺς ἔπειτα ὁ Ρίνων.

Ἔγιναν δὲ αἱ συμφιλιώσεις ἐπὶ τῆς ἀρχοντίας τοῦ Εὐκλείδου[2] κατὰ τὰς ἑξῆς συνθήκας:

Ὅσοι ἐκ τῶν Ἀθηναίων τῶν μεινάντων εἰς τὴν πόλιν ἤθελαν

---

1) «Ἐφ' ᾧν συνέβη καὶ τὰς διαλύσεις γενέσθαι».

2) Τὸ 403 Π. Χ.

νὰ ἐγκατασταθῶσιν ἔξω ἀπ' αὐτὴν [1], οὗτοι νὰ κατοικήσουν εἰς τὴν Ἐλευσῖνα διατηροῦντες ὅλα τὰ πολιτικά των δικαιώματα καὶ ἔχοντες αὐτοτέλειαν καὶ αὐτοδιοίκησιν ὡς πρὸς τὸν ἑαυτόν τους καὶ λαμβάνοντες τὰ εἰσοδήματα τῶν περιουσιῶν των [2]. Τὸ δὲ ἱερὸν τῆς Ἐλευσῖνος νὰ εἶναι κοινὸν καὶ εἰς τοὺς δύο, νὰ ἔχουν δὲ τὴν ἐπιμέλειαν αὐτοῦ οἱ Κήρυκες καὶ οἱ Εὐμολπίδαι [3] σύμφωνα μὲ τὰ πατροπαράδοτα. Νὰ μὴ ἐπιτρέπεται δὲ μήτε εἰς τοὺς ἐκ τῆς Ἐλευσῖνος νὰ πηγαίνουν εἰς τὴν πόλιν μήτε εἰς τοὺς ἐκ τῆς πόλεως νὰ πηγαίνουν εἰς τὴν Ἐλευσῖνα πλὴν εἰς τὰς ἡμέρας τῆς τελέσεως τῶν (Ἐλευσινίων) μυστηρίων. Νὰ καταβάλλουν δὲ οἱ Ἐλευσίνιοι τὴν ὑποχρεωτικὴν εἰσφορὰν ἀπὸ τῶν εἰσοδημάτων αὐτῶν εἰς τὸ συμμαχικὸν ταμεῖον ἀκριβῶς ὅπως οἱ ἄλλοι Ἀθηναῖοι [4]. Ἐὰν δέ τινες τῶν ἀποχωρούντων τῆς πόλεως γίνωνται ἰδιοκτῆται οἰκίας εἰς τὴν Ἐλευσῖνα, πρέπει νὰ συμφωνοῦν πρὸς τοῦτο μὲ τὸν πρότερον ἰδιοκτήτην· ἐὰν δὲ δὲν μένουν σύμφωνοι μεταξύ τους νὰ ἐκλέγῃ καθένας των τρεῖς ἐκτιμητὰς καὶ τὴν τιμὴν τὴν ὁποίαν οὗτοι θὰ ὥριζαν, αὐτὴ νὰ καταβάλλεται. Ἀπὸ δὲ τοὺς Ἐλευσινίους σύνοικοι (τῶν νέων ἐγκαταστάτων) νὰ μένουν μόνον ἐκεῖνοι τοὺς ὁποίους αὐτοὶ (οἱ ἐγκατάστατοι) θὰ ἤθελαν. Ἡ δὲ ἀπογραφὴ διὰ τοὺς θέλοντας νὰ κατοικήσουν ἔξω τῆς πόλεως νὰ γίνῃ ὡς πρὸς μὲν τοὺς διαμένοντας εἰς τὴν πόλιν ἐντὸς δέκα ἡμερῶν, ἀφ' ὅτου ἤθελον δώσῃ τὸν ὅρκον

---

1) «Ἐξοικεῖν».

2) «Ἐπιτίμους ὄντας καὶ κυρίους καὶ αὐτοκράτορας».

3) Οἱ Κήρυκες καὶ οἱ Εὐμολπίδαι ἦσαν δύο παλαιοτάτης εὐγενείας οἰκογένειαι τῆς Ἀττικῆς. Ἀπ' αὐτὰς κληρονομικῶς ἀπηρτίζετο τὸ ἱερατεῖον τῆς Ἐλευσῖνος, ἤτοι τῶν ναῶν τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Περσεφόνης. Οἱ Εὐμολπίδαι μάλιστα φέρονται ἀπόγονοι τοῦ βασιλέως τῆς Ἐλευσῖνος Εὐμόλπου, ὁ ὁποῖος ἐπολέμησε μὲ τὸν Ἐρεχθέα, τὸν πρῶτον βασιλέα τῶν Ἀθηνῶν.

4) Τὸ συμμαχικὸν ταμεῖον ἦτο πλέον τὸ ἐμπιστευμένον εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους καὶ ὑπ' αὐτῶν χρησιμοποιούμενον, εἰς τὸ ὁποῖον οἱ Ἀθηναῖοι μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς πόλεως ὑπὸ τοῦ Λυσάνδρου ὑπεχρεώθησαν νὰ συνεισφέρουν.

(τῆς τοιαύτης συμφωνίας) καὶ ἡ ἐκ τῆς πόλεως ἔξοδος ἐντὸς εἴκοσι ἡμερῶν, ὡς πρὸς δὲ τοὺς ἀπόντας, ἀφ' ὅτου ἤθελον ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν πόλιν κατὰ τὰς αὐτὰς προθεσμίας. Νὰ μὴ ἐπιτρέπεται δὲ ν' ἀναλάβῃ κανὲν διοικητικὸν εἰς τὴν πόλιν ἀξίωμα ὁ κατοικῶν εἰς τὴν Ἐλευσῖνα, πρὶν ἢ δι' ἀπογραφῆς δηλώσῃ πάλιν ὅτι θὰ κατοικήσῃ εἰς τὴν πόλιν. Αἱ δὲ δίκαι διὰ φόνον νὰ γίνωνται κατὰ τὰ πατροπαράδοτα, ἐάν τις ἰδιοχείρως ἤθελε φονεύσῃ ἢ τραυματίσῃ τινά. Διὰ δὲ τὰ περασμένα νὰ μὴ ἐπιτρέπεται οὐδεὶς ἐναντίον οὐδενὸς νὰ διατηρῇ ἔχθραν ἐκτὸς πρὸς τοὺς τριάκοντα καὶ τοὺς δέκα καὶ τοὺς ἕνδεκα καὶ τοὺς κυριεύσαντας τὸν Πειραιᾶ, οὔτε δὲ πρὸς αὐτοὺς ἀκόμη ἐὰν ἤθελον προσέλθῃ καὶ δώσῃ λογοδοσίαν· λογοδοσίαν δὲ νὰ δίδουν οἱ μὲν καταλαβόντες τὸν Πειραιᾶ εἰς τοὺς ἐν Πειραιεῖ κατοίκους, οἱ δὲ κυβερνήσαντες εἰς τὴν πόλιν ἐνώπιον τῶν ἐχόντων δικαιοδοσίαν διορισμοῦ εἰς πολιτικὰ ἀξιώματα [1]. Κατόπιν μετὰ τὴν τοιαύτην διαδικασίαν νὰ δύνανται ὅσοι ἀπ' αὐτοὺς θέλουν νὰ ἐγκατασταθῶσιν ἔξω τῆς πόλεως. Τὰ δὲ χρήματα τὰ ὁποῖα αἱ δύο πολιτικαὶ μερίδες ἐδανείσθησαν εἰς τὸν πόλεμον καθεμία ν' ἀποδώσῃ χωριστά.

Ὅτε δὲ ἔγιναν τοιαῦται αἱ συμφωνίαι συνδιαλλαγῆς καὶ ἐπειδὴ ἐφοβοῦντο ὅσοι μετὰ τῶν τριάκοντα συνεπολέμησαν καὶ πολλοὶ εἶχον μὲν κατὰ νοῦν νὰ ἐγκατασταθοῦν ἔξω τῆς πόλεως, ἀνέβαλλαν δὲ τὴν πρὸς τοῦτο γραπτὴν δήλωσιν εἰς τὰς τελευταίας τῆς προθεσμίας ἡμέρας, ὅπως ὅλοι συνηθίζουν νὰ κάμνουν, ὁ Ἀρχῖνος ἀντιληφθεὶς ὅτι οὗτοι ἦσαν πολλοὶ καὶ θέλων νὰ τοὺς ἐμποδίσῃ ἀφῆρεσε τὰς τελευταίας ἡμέρας τῆς ἐγγράφου δηλώσεως [2], ὥστε πολλοὶ ὁμοῦ νὰ ἐξαναγκασθοῦν νὰ μείνουν παρὰ τὴν θέλησίν των ἕως οὗ ἔλαβαν θάρρος. Καὶ φαίνεται ὅτι καὶ εἰς τοῦτο καλῶς ἐπολιτεύθη ὁ Ἀρχῖνος καὶ μετὰ ταῦτα

---

1) «Τοῖς τὰ τιμήματα παρεχομένοις».

2) «Ἀφεῖλε τὰς ὑπολοίπους ἡμέρας τῆς ἀπογραφῆς», ἤτοι ἐσυντόμευσε τὴν προθεσμίαν τῶν δηλώσεων.

καταγγείλας ὡς παρὰ τὸν νόμον προτεινόμενον [1] τὸ ψήφισμα τοῦ Θρασυβούλου, διὰ τοῦ ὁποίου παρείχοντο πολιτικὰ δικαιώματα εἰς ὅλους τοὺς ἐκ Πειραιῶς ἐπανελθόντας, ἐκ τῶν ὁποίων μερικοὶ ἀναντιρρήτως ἦσαν δοῦλοι, καὶ τρίτον ὅταν τις ἤρχισε νὰ ἐκδηλώνῃ ἔχθραν ἐναντίον τῶν ἐπανελθόντων, ὁδηγήσας διὰ τῆς βίας αὐτὸν ἐνώπιον τῆς βουλῆς καὶ πείσας (τοὺς βουλευτὰς) νὰ καταδικάσουν αὐτὸν εἰς θάνατον χωρὶς δίκην, λέγων ὅτι εἰς τὴν περίστασιν αὐτὴν θὰ δείξουν ἂν πράγματι θέλουν νὰ σώσουν τὴν δημοκρατίαν καὶ νὰ μείνουν πιστοὶ εἰς τοὺς ὅρκους· διότι, ἂν μὲν ἀθωώσουν αὐτόν, θὰ παρακινήσωσιν (εἰς ὁμοίαν παρεκτροπὴν) καὶ ἄλλους, ἐὰν δὲ τὸν θανατώσουν, θὰ δώσουν παράδειγμα εἰς ὅλους· τὸ ὁποῖον καὶ συνέβη· διότι μὲ τὸ νὰ θανατωθῇ αὐτὸς κανένας ποτὲ πλέον δὲν ἐφανέρωσεν ἐχθροπάθειαν κατόπιν. Ἀλλὰ ἀπεναντίας φαίνονται οἱ Ἀθηναῖοι (τότε) ὅτι καλλίτερα καὶ πολιτικώτερα ἀπὸ κάθε ἄλλον λαὸν καὶ ἰδιαιτέρως καὶ ἀπὸ κοινοῦ ἐπολιτεύθησαν ἀπέναντι τῶν προηγουμένων συμφορῶν· διότι δὲν ἐξήλειψαν μόνον τὰς ἀμοιβαίας αἰτιάσεις περὶ τῶν πρότερον γενομένων, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους ἀπέδωσαν ἀπὸ κοινοῦ τὰ χρήματα, τὰ ὁποῖα οἱ τριάκοντα ἔλαβαν διὰ τὸν πόλεμον, ἐνῷ αἱ συνθῆκαι ὥριζαν καθεμία ἐκ τῶν δύο μερίδων ν' ἀποδώσῃ τὰ δανεισθέντα χωριστά, καὶ οἱ ἐκ τῆς πόλεως καὶ οἱ ἐκ τοῦ Πειραιῶς, φρονοῦντες ὅτι τοῦτο πρῶτον ἔπρεπε πρὸ παντὸς νὰ ἐπικρατήσῃ, ἡ ὁμόνοια· εἰς δὲ τὰς ἄλλας πόλεις ὄχι μόνον ἀπὸ τὰ ἰδικά των δὲν δίδουν οἱ ἐπικρατήσαντες καὶ ἱδρύσαντες οὕτω δημοκρατικὸν πολίτευμα, ἀλλὰ προβαίνουσι καὶ εἰς νέαν διανομὴν τῆς γῆς [2]. Συνεφιλιώθησαν δὲ τελειωτικῶς καὶ μὲ τοὺς ἐγκατασταθέντας εἰς τὴν Ἐλευσῖνα, τὸ τρίτον ἔτος μετὰ τὴν ἐκεῖ ἐγκατάστασιν ἐπὶ τῆς ἀρχοντίας τοῦ Ξενενέτου.

---

1) «Γραφάμενος τὸ ψήφισμα τὸ Θρασυβούλου παρανόμων». Ἡ φράσις συνήθως δικονομικὴ τοῦ Ἀττικοῦ Δικαίου.

2) «Τὴν χώραν ἀνάδαστον ποιοῦσιν»· ἤτοι κάμνουν νέαν διανομὴν τῆς κτηματικῆς περιουσίας.

Ταῦτα μὲν λοιπὸν συνέβη νὰ γίνωσιν εἰς τοὺς μετέπειτα χρόνους· τότε δὲ ἡ δημοκρατικὴ μερὶς (ὁ λαὸς) γενομένη κυρία τῶν πραγμάτων ἐγκατέστησε τὴν ὑπάρχουσαν τώρα πολιτείαν ἐπὶ τῆς ἀρχοντίας μὲν τοῦ Πυθοδώρου, κατὰ τὴν κοινὴν δὲ γνώμην δικαίως ὁ λαὸς ἀνέλαβε τὴν διοίκησιν τῆς πολιτείας, διὰ τὸν λόγον ὅτι ἀφ' ἑαυτοῦ (ὁ λαὸς) ἐπετέλεσε τὴν ἐπάνοδον αὐτοῦ εἰς τὴν πόλιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΣΤ'.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΙΣ

Ἦτο δὲ κατ' ἀριθμητικὴν τάξιν ἑνδεκάτη ἡ μεταβολὴ τοῦ πολιτεύματος αὐτή [1]. Διότι πρώτη μὲν πολιτικὴ ὀργάνωσις ἀρχῆθεν ἔγινεν ἡ τοῦ Ἴωνος καὶ ἐκείνων οἱ ὁποῖοι μετ' αὐτοῦ ἐκατοίκησαν (εἰς τὴν Ἀττικήν). Διότι τότε διὰ πρώτην φορὰν κατενεμήθησαν εἰς τὰς τέσσαρας φυλὰς ἀναμεταξύ των καὶ καθίδρυσαν τοὺς φυλοβασιλεῖς. Δευτέρα δὲ καὶ πρώτη κατόπιν ταύτης κυρίως ἔχουσα μορφὴν πολιτεύματος εἶναι ἡ γενομένη ἐπὶ Θησέως, ἔχουσα μικράν τινα παρέκκλισιν ἀπὸ τοῦ βασιλικοῦ πολιτεύματος. Ὕστερα δὲ ἀπ' αὐτὴν (ἔρχεται) ἡ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Δράκοντος, ὅτε καὶ διὰ πρώτην φορὰν συνέταξαν γραπτοὺς νόμους [2]. Τρίτη δὲ εἶναι ἡ μετὰ τὴν στάσιν, ἡ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Σόλωνος, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἔγινεν ἀρχὴ δημοκρατίας. Τετάρτη δὲ εἶναι ἡ τυραννὶς (τὸ πολίτευμα τῶν τυράννων) ἐπὶ Πεισιστρά-

---

1) Ὁ Ἀριστοτέλης ἀριθμεῖ τόσα πολιτεύματα ὑπάρξαντα εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅσαι ἔγιναν πολιτικαὶ μεταβολαί. Τὴν «ἐξ ἀρχῆς» οὖσαν κατάστασιν δὲν λογίζει ὡς πολίτευμα.

2) «Μετὰ δὲ ταύτην ἡ ἐπὶ Δράκοντος ἐν ᾗ καὶ νόμους ἀνέγραψαν πρῶτον». Ἡ φράσις φαίνεται παρέμβλητος.

του. Πέμπτη δὲ ἡ μετὰ τὴν κατάλυσιν τῶν τυράννων, ἡ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Κλεισθένους, ἔχουσα δημοκρατικώτερον χαρακτῆρα παρὰ ἡ τοῦ Σόλωνος. Ἕκτη δὲ εἶναι ἡ μετὰ τοὺς Μηδικοὺς πολέμους, ὁπότε τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ πολιτεύματος εἶχεν ἡ ἐξ Ἀρείου Πάγου βουλή. Ἑβδόμη δὲ καὶ μετὰ ταύτην εἶναι ἐκείνη τὴν ὁποίαν καὶ ὁ Ἀριστείδης μὲν ὑπέδειξεν, ἐπραγματοποίησε δὲ ὁ Ἐφιάλτης μὲ τὴν κατάργησιν τῆς ἐξουσίας τοῦ Ἀρείου Πάγου· κατὰ τὴν ὁποίαν συνέβησαν καὶ πολλὰ σφάλματα τῆς πόλεως ὡς πρὸς τὴν ἡγεμονίαν τῆς θαλάσσης ἐξ αἰτίας τῶν δημαγωγῶν. Ὀγδόη δὲ ὑπῆρξεν ἡ πολιτικὴ κατάστασις τῶν τετρακοσίων. Καὶ κατόπιν αὐτῆς ἐνάτη ἡ δημοκρατία πάλιν. Δεκάτη δὲ ὑπῆρξεν ἡ τῶν τριάκοντα καὶ ἡ τῶν δέκα τυραννικὴ ἐξουσία. Ἑνδεκάτη δὲ ἡ μετὰ τὴν κάθοδον ἐκ Φυλῆς καὶ ἐκ Πειραιῶς, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἀπορρέει τὸ πολίτευμα ἕως τώρα, ὁλοένα πλειότερον παρέχουσα τὴν ἐξουσίαν εἰς τὸ πλῆθος.

Διότι ὅλων τῶν πολιτικῶν πραγμάτων κύριον ἔκαμεν ὁ λαὸς τὸν ἑαυτόν του καὶ ὅλα διοικοῦνται διὰ ψηφισμάτων καὶ διὰ δικαστηρίων, εἰς τὰ ὁποῖα ἡ λαϊκὴ τάξις ἔχει τὴν ὑπεροχήν. Διότι καὶ ἡ νομοθετικὴ δικαιοδοσία τῆς βουλῆς μετεφέρθη εἰς τὴν συνέλευσιν τοῦ λαοῦ [1]· καὶ τοῦτο φαίνεται ὅτι ὀρθῶς (οἱ Ἀθηναῖοι) πράττουσι· διότι πλέον εὔκολα διαφθείρονται οἱ ὀλίγοι παρὰ οἱ πολλοὶ διὰ τῆς παροχῆς κέρδους ἢ χαρίτων.

Παροχὴν δὲ μισθοῦ εἰς τοὺς συνερχομένους εἰς ἐκκλησίαν τοῦ δήμου κατ' ἀρχὰς μὲν ἀπεφάσισαν νὰ μὴ κάμουν· ἐπειδὴ δὲ δὲν συνηθροίζοντο εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἀλλ' ὑπῆρχεν ἀνάγκη νὰ σοφίζωνται πολλὰ οἱ πρυτάνεις διὰ νὰ συναθροίζεται τὸ πλῆθος τὸ ἐπαρκοῦν διὰ νὰ εἶναι ἔγκυρος ἡ δι' ἀνυψώσεως τῶν χειρῶν ψηφοφορία [2], πρῶτον μὲν ὁ Ἀγύρριος παρέσχεν ἕνα ὀβολὸν (ὡς μι-

---

1) «Αἱ τῆς βουλῆς κρίσεις εἰς τὸν δῆμον ἐληλύθασιν».

2) «Πρὸς τὴν ἐπικύρωσιν τῆς χειροτονίας». Ἡ φράσις εἶναι ὅρος νομικὸς τοῦ Ἀττικοῦ συντάγματικοῦ δικαίου.

σθὸν ἑκάστου προσερχομένου), μετὰ δὲ τοῦτον ὁ Ἡρακλείδης ὁ Κλαζομένιος [1], ὁ ἐπονομαζόμενος βασιλεὺς παρέσχε δύο ὀβολούς, πάλιν δὲ ὁ Ἀγύρριος τριώβολον.

1) Ὁ ξένος αὐτὸς γενόμενος στρατηγὸς τῶν Ἀθηναίων καὶ παρασχὼν πολλὰς ὠφελείας εἰς τὴν πόλιν ἔλαβε τὸ δικαίωμα τοῦ πολίτου. Πρβλ. Πλάτωνος Ἴων c. 12 σελ. 541.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

ΕΓΓΡΑΦΗ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ — ΕΦΗΒΙΑ [1]

Ἡ σημερινὴ δὲ κατάστασις τῆς πολιτείας εἶναι κατὰ τὸν ἑξῆς τρόπον :

Μετέχουσι μὲν τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων ὅσοι ἔχουν γεννηθῇ ἀπὸ ἀμφοτέρους τοὺς γονεῖς των πολίτας· ἐγγράφονται δὲ εἰς τὸν κατάλογον τῶν δημοτῶν ὅταν ἔχουν ἡλικίαν δεκαοκτὼ ἐτῶν. Ὅταν δὲ ἐγγράφωνται οὗτοι, ψηφίζουν περὶ αὐτῶν οἱ ἤδη δημόται ἐνόρκως, πρῶτον μὲν ἐὰν πιστεύουν ὅτι ἔχουν τὴν ὑπὸ τοῦ νόμου ὁριζομένην ἡλικίαν, καὶ ἂν δὲν γίνῃ πιστευτὸν ὅτι ἔχουν αὐτήν, ἐπιστρέφουν εἰς τὴν τάξιν τῶν παίδων· δεύτερον δὲ ἐὰν καθένας ἀπ' αὐτοὺς εἶναι καὶ ἔχῃ γεννηθῇ ἐλεύθερος σύμφωνα μὲ τὸν νόμον· ἔπειτα δὲ ἐὰν μὲν δώσουν ἀρνητικὴν ψῆφον [2], ὅτι δηλαδὴ δὲν εἶναι ἕνας ἐλεύθερος, αὐτὸς μὲν ἐφεσιβάλλει [3] τὴν ἀπόφασιν εἰς τὸ δικαστήριον, οἱ δὲ δημόται ἐκλέγουν πέντε ἐξ αὐτῶν ἄνδρας ἵνα ὑποστηρίξουν τὴν κατηγορίαν, καὶ ἂν μὲν δὲν γίνῃ δεκτὸν ὅτι ἔχει δίκαιον νὰ ἐγγραφῇ πο-

---

1) Ἀπὸ τοῦ κεφαλαίου τούτου ἀρχίζει ἡ περιγραφὴ τοῦ ὀργανισμοῦ τῆς Ἀθηναίων Πολιτείας, ἤτοι λεπτομερὴς ἀνάπτυξις τοῦ συνταγματικοῦ, τοῦ διοικητικοῦ καὶ ἐν μέρει τοῦ ἀστικοῦ Ἀττικοῦ δικαίου.

2) «Ἀποψηφίσωνται».

3) «Ἐφίησιν».

λίτης, πωλεῖ αὐτὸν ἡ πόλις (ὡς δοῦλον)· ἂν δὲ κερδήσῃ τὴν δίκην [1] ἀναγκαστικῶς ἐγγράφουν αὐτὸν (εἰς τὸ μητρῷον τῶν πολιτῶν) οἱ δημόται. Μετὰ δὲ ταῦτα ἐξελέγχει [2] τὸν κατάλογον τῶν ἐγγραφέντων ἡ βουλὴ καί, ἂν κανεὶς ἐξ αὐτῶν λογισθῇ τότε νεώτερος τῶν δεκαοκτὼ ἐτῶν, ἐπιβάλλει (ἡ βουλὴ) πρόστιμον[3] εἰς τοὺς πολίτας, οἱ ὁποῖοι τὸν ἐνέγραψαν. Ὅταν δὲ ὑποστῶσι τὸν τοιοῦτον ἔλεγχον οἱ ἔφηβοι, τότε κατὰ φυλὰς συναθροισθέντες οἱ πατέρες των ἐκλέγουν κατόπιν ὁρκωμοσίας τρεῖς ἐκ καθεμιᾶς φυλῆς [4] ἔχοντας ἡλικίαν ἄνω τῶν τεσσαράκοντα ἐτῶν, ἐκείνους τοὺς ὁποίους ἤθελαν κρίνῃ ὡς τοὺς καλλιτέρους καὶ πλέον καταλλήλους διὰ νὰ ἀναλάβωσι τὴν ἐπίβλεψιν τῶν ἐφήβων, ἐξ αὐτῶν δὲ ὁ δῆμος ἐκλέγει διὰ χειροτονίας ἕνα ἀπὸ κάθε φυλὴν ὡς ***σωφρονιστὴν*** καὶ ***κοσμητὴν*** ἐπὶ ὅλων ἐν γένει [5]. Παραλαβόντες δὲ οὗτοι ὅλους ὁμοῦ τοὺς ἐφήβους, πρῶτον μὲν περιέρχονται μετ' αὐτῶν τὰ ἱερά [6], ἔπειτα μεταβαίνουν μαζί τους εἰς Πειραιᾶ καὶ τοὺς ἐγκαθιστῶσιν φρουροὺς ἄλλους μὲν εἰς τὴν Μουνυχίαν, ἄλλους δὲ εἰς τὴν Ἀκτήν. Ἐκλέγει δὲ διὰ χειροτονίας ὁ δῆμος καὶ δύο παιδαγωγοὺς δι' αὐτοὺς καὶ διδασκάλους, οἱ ὁποῖοι τοὺς διδάσκουν νὰ ὁπλομαχῶσι, νὰ τοξεύωσι, ν' ἀκοντίζωσι καὶ νὰ χειρίζωνται τὸν καταπέλτην [7].

---

1) «Ἂν δὲ νικήσῃ».

2) «Δοκιμάζει τοὺς ἐγγραφέντας ἡ βουλή». Ὁ ὅρος εἶναι νομικός, ὅπως καὶ οἱ ἀνωτέρω καὶ πολλοὶ τῶν παραθετομένων κατόπιν. Γίνεται δὲ ἡ ἐν ὑποσημειώσει παράθεσις διὰ νὰ δοθῇ εἰς τὸν ἀναγνώστην ἰδέα τῆς νομικῆς φρασεολογίας τοῦ Ἀττικοῦ δικαίου.

3) «Ζημιοῖ».

4) «Τρεῖς ἐκ τῶν φυλετῶν».

5) «... καὶ κοσμητὴν [ἐκ τῶν ἄλλων Ἀθηναίων] ἐπὶ πάντων». Ἡ φράσις ***ἐκ τῶν ἄλλων*** Ἀθηναίων εἶναι προδήλως παρέμβλητος, ἔχει δὲ καὶ τεθῇ ὡς γλῶσσα εἰς τὸ περιθώριον τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου, πιθανῶς γενομένη ὑπὸ ἀντιγραφέως θέλοντος νὰ ἐξηγήσῃ τὸ ἐπὶ πάντων. Τὸ δὲ «ἐπὶ πάντων» σημαίνει ἐπὶ τῶν ἐφήβων ὅλων τῶν φυλῶν.

6) «Πρῶτον μὲν τὰ ἱερὰ περιῆλθον».

7) Πολεμικὸν μηχάνημα μὲ νευράν, διὰ τοῦ ὁποίου ἐρρίπτοντο βέλη καὶ δόρατα.

Δίδει δὲ ἡ πολιτεία καὶ διὰ τροφὴν εἰς μὲν τοὺς σωφρονιστὰς μίαν δραχμὴν εἰς καθένα, εἰς δὲ τοὺς ἐφήβους τέσσαρας ὀβολοὺς εἰς καθένα. Ὁ δὲ σωφρονιστὴς λαμβάνων τὰ χρήματα τὰ προωρισμένα διὰ τοὺς ἐφήβους τῆς ἰδικῆς του φυλῆς ὁ καθένας, ἀγοράζει τὰ ἀναγκαιοῦντα εἰς ὅλους ἀπὸ κοινοῦ (διότι ἔχουν συσσίτιον κατὰ φυλὰς) καὶ φροντίζει αὐτὸς δι' ὅλα τὰ ἄλλα.

Καὶ τὸ μὲν πρῶτον ἔτος τοιουτοτρόπως διάγουν· τὸ δὲ ἑπόμενον ἔτος, ὅταν γίνῃ ἐκκλησία [1] τοῦ δήμου εἰς τὸ θέατρον, ἐπιδείξαντες οἱ ἔφηβοι ἐνώπιον τοῦ δήμου τὴν ἐξάσκησιν αὐτῶν εἰς τὰ στρατιωτικὰ [2] καὶ παρὰ τῆς πόλεως λαβόντες ἀσπίδα καὶ δόρυ καθίστανται φύλακες περίπολοι εἰς τὴν χώραν καὶ μένουσιν ὡς σκοποὶ εἰς τὰ φρούρια. Ὑπηρετοῦσι δὲ ὡς φρουροὶ κατὰ τὰ δύο ἔτη φοροῦντες χλαμύδας καὶ εἶναι καθ' ὅλα ἀφορολόγητοι· καὶ καὶ οὔτε ἐνάγουσιν οὔτε ἐνάγονται εἰς τὰ δικαστήρια [3], διὰ νὰ μὴ ὑπάρχῃ πρόφασις ἀπουσίας, ἐκτὸς ἐὰν πρόκειται περὶ κληρονομικῆς ὑποθέσεως καὶ περὶ ἐπικλήρου, ἢ ἐὰν λόγῳ καταγωγῆς ἀνατεθῇ εἰς κανένα ἐξ αὐτῶν ἱερατικὸν ἀξίωμα. Ὅταν δὲ περάσουν τὰ δύο ἔτη, προσέρχονται πλέον εἰς τὴν τάξιν ὅλων τῶν ἄλλων πολιτῶν.

Τὰ μὲν λοιπὸν ἀφορῶντα εἰς τὴν ἐγγραφὴν τῶν πολιτῶν καὶ εἰς τοὺς ἐφήβους τοιουτοτρόπως ἔχουσι.

---

1) «Ἐκκλησίας γενομένης»· ἡ μετοχὴ εἶναι καὶ χρονικὴ καὶ τροπική.

2) «Ἀποδειξάμενοι τῷ δήμῳ τὰ περὶ τὰς τάξεις».

3) «Δίκην οὔτε διδόασιν οὔτε λαμβάνουσι».

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ΄.

ΒΟΥΛΗ ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ

Ὅλα δὲ τὰ ἀξιώματα, τὰ ἀναγόμενα εἰς τὴν συνήθη διοίκησιν παρέχονται διὰ κλήρου, ἐκτὸς τοῦ ταμίου τῶν στρατιωτικῶν καὶ τῶν ταμιῶν διὰ τὰ θεωρικὰ χρήματα καὶ τοῦ ἐπιμελητοῦ τῶν κρηνῶν τῆς ὑδρεύσεως. Εἰς δὲ τὰ ἀξιώματα ταῦτα διορίζουσι ψηφοφοροῦντες διὰ χειροτονίας καὶ οἱ χειροτονηθέντες ἄρχοντες εἶναι ἀπὸ τῆς ἑορτῆς τῶν Παναθηναίων ἕως τὴν ἑπομένην ἑορτὴν τῶν Παναθηναίων. Διὰ χειροτονίας δὲ ἐκλέγουν καὶ ὅλους τοὺς διὰ τὸν πόλεμον ἄρχοντας.

Ἡ δὲ βουλὴ ἀπαρτίζεται διὰ κλήρου ἐκ πεντακοσίων πενῆντα ἀπὸ κάθε φυλήν. Ἔχει δὲ τὴν πρυτανείαν [1], ἰδιαιτέρως κάθε φυλὴ κατὰ σειρὰν ὅπως ἤθελον ἔλθῃ διὰ κλήρου, αἱ μὲν πρῶται τέσσαρες, τριάντα ἓξ ἡμέρας ἡ καθεμία, αἱ δὲ κατόπιν ἓξ, τριάντα πέντε ἡμέρας ἡ καθεμία. Διότι τὸ ἔτος ὑπολογίζουν σεληνιακόν. Ἐκεῖνοι δὲ ἐξ αὐτῶν οἱ ὁποῖοι εἶναι πρυτάνεις πρῶτον μὲν συντηροῦνται διὰ συσσιτίου (παρεχομένου ὑπὸ τῆς πόλεως)

1) Προεδρείαν.

εἰς τὴν Θόλον,[1] μισθοδοτούμενοι ὑπὸ τῆς πόλεως, δεύτερον δὲ εἶναι ἐπιφορτισμένοι νὰ προσκαλῶσιν εἰς συνέλευσιν τὴν βουλὴν καὶ τὸν λαόν· τὴν μὲν βουλὴν κάθε ἡμέραν, ἐκτὸς ἐὰν εἶναι ἡμέρα ἑορτῆς, τὸν δὲ λαὸν τέσσαρας φορὰς εἰς καθεμίαν πρυτανείαν. Καὶ ὅσα πρέπει νὰ συζητήσῃ ἡ βουλὴ καὶ ὅ,τι εἰδικῶς εἰς καθεμίαν ἡμέραν καὶ ποῦ νὰ συνέλθῃ, οὗτοι (οἱ πρυτάνεις) τὰ προδιορίζουν· προδιορίζουν δὲ οὗτοι καὶ τὰς συνελεύσεις τοῦ λαοῦ· μίαν μὲν συνέλευσιν κυρίαν κατὰ τὴν ὁποίαν εἶναι ὡρισμένον νὰ ἀποφαίνωνται διὰ χειροτονίας ὡς πρὸς τὴν κυβέρνησιν, ἐὰν δηλαδὴ καλῶς κυβερνᾷ, καὶ νὰ συσκέπτωνται διὰ τὸν σιτισμὸν καὶ διὰ τὴν φρούρησιν τῆς χώρας· καὶ τὰς μηνύσεις διὰ πολιτικὰ ἐγκλήματα[2] τὴν ἡμέραν ἐκείνην ὀφείλουν νὰ κάμνουν οἱ θέλοντες καὶ αἱ ἀπογραφαὶ τῶν δημευομένων κτημάτων[3] πρέπει νὰ ἀναγινώσκωνται καὶ αἱ λογοδοσίαι ἐπὶ κληρονομικῶν ὑποθέσεων καὶ ἐπὶ τῆς διαχειρίσεως κληρονομικῶν περιουσιῶν γυναικῶν ἀνυπάνδρων,[4] διὰ νὰ μὴ διαφεύγῃ τὴν γνῶσιν κανενὸς τίποτε ἀπροστάτευτον[5]. Εἰς τὸν καιρὸν δὲ τῆς ἕκτης πρυτανείας ὁμοῦ μὲ τὰ εἰρημένα (ἡ συνέλευσις τοῦ λαοῦ) διὰ χειροτονίας ψηφίζει περὶ τῆς ὀστρακοφορίας[6], ἐὰν πρέπῃ νὰ ἐνεργηθῇ τοιαύτη ἢ μή,

---

1) «Ἐν ᾗ δεῖ τὰς ἀρχὰς ἐπιχειροτονεῖν, εἰ δοκοῦσι καλῶς ἄρχειν».

2) «Τὰς εἰσαγγελίας». Κάθε πολίτης Ἀθηναῖος εἶχε δικαίωμα νὰ καταγγείλῃ οἱονδήποτε εἴτε ἄρχοντα εἴτε ἰδιώτην πρὸ τῆς ἐκκλησίας ὡς ἐπιβουλευόμενον τὴν πολιτείαν. Τοῦτο δὲ ἐλέγετο εἰσαγγελία.

3) «Τὰς ἀπογραφὰς τῶν δημευομένων ἀναγινώσκειν». Μεταξὺ τῶν ποινῶν διὰ πολιτικὰ ἐγκλήματα ἦτο καὶ ἡ ἐπιβολὴ προστίμου μεγάλου, συνεπείᾳ τοῦ ὁποίου ἐδημεύετο ἡ περιουσία τοῦ καταδικαζομένου, ὡς καὶ διὰ καθυστέρησιν ἄλλης τινὸς πρὸς τὸ Δημόσιον ὀφειλῆς.

4) «Τὰς λήξεις τῶν κλήρων καὶ ἐπικλήρων». Ἡ φράσις δικονομικὴ τοῦ Ἀττ. δικαίου. Ἐπίκληροι ἐλέγοντο γυναῖκες ἀνύπανδροι κληρονόμοι περιουσίας, διὰ τὴν διαχείρισιν τῆς ὁποίας διωρίζοντο κατὰ συγγένειαν εἴτε διὰ δικαστικῆς ἀποφάσεως ἀντιλήπτορες.

5) «Ὅπως μηδένα λάθῃ μηδὲν ἔρημον γενόμενον».

6) «Καὶ περὶ τῆς ὀστρακοφορίας ἐπιχειροτονίαν διδόασιν». Οἱ θεωρούμενοι ἐπικίνδυνοι εἰς τὸ δημοκρατικὸν πολίτευμα ἦτο δυνατὸν νὰ καταδικασθῶσι διὰ γενικῆς τοῦ λαοῦ δι' ὀστράκων ψηφοφορίας εἰς ἐξορίαν (ἐξοστρακισμόν).

καὶ περὶ ἐπιβολῆς ποινῶν περιουσιακῶν [1] εἰς συκοφάντας Ἀθηναίους καὶ μετοίκους, ἕως τρεῖς ἀπὸ καθεμίαν ἐκ τῶν δύο τούτων τάξεων [2], καὶ περὶ κατηγορίας ἐναντίον τινός, ὁ ὁποῖος τυχὸν ὑπεσχέθη τι εἰς τὸν δῆμον καὶ δὲν τὸ ἐξετέλεσεν. Ἄλλη δὲ συνέλευσις εἶναι διὰ τὰς αἰτήσεις, εἰς τὴν ὁποίαν ὑποβάλλει αἴτησιν ὅποιος θέλει δι' ὅσα τυχὸν θέλει καὶ ἰδιωτικῆς καὶ δημοσίας φύσεως νὰ ὁμιλήσῃ πρὸς τὸν δῆμον [3]. Αἱ δὲ δύο ἄλλαι πρυτανικαὶ συνελεύσεις εἶναι περὶ τῶν ἄλλων δημοσίων ὑποθέσεων· εἰς αὐτὰς δὲ ὁρίζουσιν οἱ νόμοι νὰ συζητοῦνται εἰς καθεμίαν τρία μὲν ζητήματα ἀφορῶντα εἰς τὰ ἱερά, τρία δὲ ἀφορῶντα εἰς ἀποστολὰς κηρύκων καὶ πρεσβείας καὶ τρία ἀφορῶντα εἰς τὰ ὅσια [4]. Συζητοῦσι δὲ καὶ ἀποφασίζουσι κάποτε χωρὶς νὰ προηγηθῇ διὰ χειροτονίας ψηφοφορία περὶ εἰσαγωγῆς τοῦ ζητήματος [5]. Παρουσιάζονται δὲ καὶ οἱ κήρυκες εἰς τοὺς πρυτάνεις πρῶτον [6]· καὶ οἱ φέροντες (πρὸς τὸν δῆμον Ἀθηναίων) ἐπιστολὰς εἰς τούτους τὰς ἐπιδίδουσιν [7].

Ὑπάρχει δὲ ἐπόπτης (ἀρχηγὸς) τῶν πρυτάνεων [8] ἕνας διὰ κλήρου ἐκλεγόμενος· αὐτὸς δὲ ἐποπτεύει νύκτα καὶ ἡμέραν καὶ

Περὶ τοῦ ἂν πρέπῃ ἢ ὄχι νὰ γίνῃ τοιαύτη ψηφοφορία προαπεφάσιζεν ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου.

1) «Καὶ συκοφαντῶν προβολάς».

2) Ἤτοι διὰ τρεῖς Ἀθηναίους συκοφάντας καὶ τρεῖς μετοίκους.

3) «Θεὶς ὁ βουλόμενος ἱκετηρίαν ὧν ἂν βούληται καὶ ἰδίων καὶ δημοσίων πρὸς τὸν δῆμον διαλέξηται». Τίθημι ἱκετηρίαν· νομικὴ φράσις ἀντίστοιχος μὲ τὸ «ὑποβάλλω αἴτησιν».

4) «ΣΥΡΑΚΟΣΙΩΝ» φέρει τὸ ἀρχικὸν κείμενον. Ὑπάρχουσιν οἱ διορθώσαντες «τέσσαρα δι' ὁσίων». Προτιμοτέρα ὅμως διόρθωσις καὶ τυπικῶς καὶ ἐκ τῆς ἐννοίας εἶναι: «τρία δ' ὁσίων».

5) «Ἄνευ προχειροτονίας». Πρβλ. Ἁρποκρατ. καὶ Δημοσθ. κατὰ Τιμοκράτους, 12 καὶ Αἰσχ. κατὰ Τιμάρχου, 23.

6) Πρὶν δηλαδὴ παρουσιασθοῦν ἐνώπιον τῆς ἐκκλησίας τοῦ λαοῦ.

7) Ἤτοι ἀπεσταλμένοι ἐξ ἄλλων πόλεων φέροντες ἐγγράφους ἀνακοινώσεις, προτάσεις, αἰτήσεις κλπ. πρὸς τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν.

8) «Ἔστι δ' ἐπιστάτης τῶν πρυτάνεων».

δὲν ἐπιτρέπεται οὔτε διὰ περισσότερον καιρὸν οὔτε δύο φορὰς νὰ χρηματίσῃ ὁ ἴδιος. Φυλάττει δὲ οὗτος καὶ τὰς κλεῖδας τῶν ἱερῶν κτιρίων, ὅπου ὑπάρχουν τὰ χρήματα καὶ τὰ ἔγγραφα τῆς πόλεως, καὶ τὴν δημοσίαν σφραγῖδα· καὶ αὐτὸς νὰ μένῃ εἰς τὴν Θόλον εἶναι ἐπιβεβλημένον καθὼς καὶ τρεῖς ἀκόμη τῶν πρυτάνεων, ἐκεῖνοι τοὺς ὁποίους αὐτὸς ἤθελεν ὁρίσῃ. Καὶ ὅταν συγκαλέσουν οἱ πρυτάνεις τὴν βουλὴν ἢ τὸν δῆμον, οὗτος διὰ κλήρου ὁρίζει ἐννέα προέδρους, ἕνα ἀπὸ κάθε φυλήν, πλὴν ἐκείνης ἡ ὁποία ἔχει τὴν πρυτανείαν, καὶ ἐκ τῶν ἐννέα τούτων ἕνα ἐπόπτην, καὶ παραδίδει εἰς αὐτοὺς τὸ πρόγραμμα (τῆς ἡμερησίας διατάξεως) διὰ τὴν συνέλευσιν· αὐτοὶ δὲ παραλαβόντες τὸ πρόγραμμα καὶ διὰ τὴν τήρησιν τῆς τάξεως φροντίζουν καὶ ὑποβάλλουν τὰ ζητήματα ἐπὶ τῶν ὁποίων θὰ γίνῃ συζήτησις καὶ ἀποφαίνονται διὰ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ψηφοφορίας διὰ χειροτονίας καὶ ὅλα τὰ ἄλλα διοικοῦσι καὶ ἐξουσίαν ἔχουν νὰ διαλύσουν τὴν συνέλευσιν. Καὶ νὰ εἶναί τις ἐπόπτης δὲν ἐπιτρέπεται παρὰ μίαν φορὰν τὸ ἔτος, νὰ γίνῃ δὲ πρόεδρος (μιᾶς φυλῆς) ἐπιτρέπεται μίαν φορὰν εἰς κάθε πρυτανείαν.

Διενεργοῦσι δὲ (οἱ πρυτάνεις) καὶ ἀρχαιρεσίας στρατηγῶν καὶ ἀρχηγῶν τοῦ ἱππικοῦ καὶ τῶν ἄλλων πολεμικῶν ἀξιωμάτων ὑπὸ τῆς συνελεύσεως τοῦ δήμου σύμφωνα μὲ τὰς ἐν αὐτῇ ἀποφάσεις τοῦ λαοῦ. Διενεργοῦσι δὲ τὰς ἀρχαιρεσίας οἱ μετὰ τὴν ἕκτην πρυτανείαν πρυτανεύοντες, ἐκεῖνοι ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῶν ὁποίων οἱ οἰωνοὶ θὰ ἐφαίνοντο εὐνοϊκοὶ πρός τοῦτο [1]. Εἶναι δὲ ἀνάγκη νὰ προηγηθῇ προκαταρκτικὴ τῆς βουλῆς ἀπόφασις [2] καὶ περὶ τούτων.

1) «Ἐφ' ὧν ἂν εὐσημία γένηται».

2) «Προβούλευμα».

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

ΔΙΚΑΙΟΔΟΣΙΑ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ

Ἡ δὲ βουλὴ εἰς προγενεστέραν ἐποχὴν εἶχεν ἐξουσίαν καὶ χρηματικὴν ποινὴν νὰ ἐπιβάλῃ καὶ δεσμὰ καὶ θάνατον [1]· καὶ ὅτε αὐτὴ ἔφερεν εἰς τὸν δήμιον κάποιον Λυσίμαχον, ὁ ὁποῖος ἐκάθητο ἤδη ἐπὶ τοῦ ἐδωλίου τῆς θανατικῆς ἐκτελέσεως καὶ ἐπρόκειτο νὰ φονευθῇ, ὁ Εὐμηλίδης ὁ ἐκ τοῦ δήμου Ἀλωπεκῆς ἀπέσπασεν αὐτόν λέγων ὅτι κανεὶς δὲν πρέπει χωρὶς δικαστικὴν διαδικασίαν [2] νὰ θανατώνεται· καὶ μὲ τὸ νὰ γίνῃ οὕτω δίκη ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου ὁ μὲν Λυσίμαχος ἀπηλλάγη [3] καὶ ἔλαβε παρωνύμιον «ὁ ἀπὸ τοῦ τυπάνου» [4], ὁ δὲ δῆμος ἀφῄρεσεν ἀπὸ τὴν βουλὴν τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ καταδικάζῃ εἰς θάνατον καὶ εἰς δεσμὰ καὶ εἰς χρηματικὴν ποινὴν καὶ ἔκαμεν νόμον ὅτι: ἂν ἡ βουλὴ καταδικάσῃ τινὰ ὡς ὑποπεσόντα εἰς ἀδίκημα ἢ τοῦ ἐπι-

---

1) «Ζημιῶσαι καὶ δῆσαι καὶ ἀποκτεῖναι».

2) «Ἄνευ δικαστηρίου γνώσεως».

3) «Ἀπέφυγεν»· νομ. λέξις.

4) Τύπανον=τύμπανον. Λατιν. typanum. Ἐλέγετο οὕτω καὶ τὸ ἐδώλιον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐκάθητο ὁ κατάδικος διὰ νὰ ὑποστῇ τὴν θανατικὴν ποινήν.

βάλλῃ πρόστιμον, τὰς τοιαύτας καταδίκας καὶ χρηματικὰς ποινὰς νὰ ὑποβάλλουν πρὸς ἔγκρισιν οἱ θεσμοθέται εἰς τὸ δικαστήριον καὶ ὅ,τι οἱ δικασταὶ ἤθελαν ψηφίσῃ, τοῦτο νὰ ἔχῃ ὁριστικὴν ἰσχύν [1].

Κρίνει δὲ ἡ βουλὴ τὰ τῆς διαχειρίσεως τῶν ἀξιωμάτων, τῶν περισσοτέρων, κυρίως δὲ τῶν ἀφορώντων εἰς χρηματικὴν διαχείρισιν· ἡ ἀπόφασις δὲ αὐτῆς δὲν εἶναι τελεσίδικος, ἀλλ' ὑπόκειται εἰς ἔφεσιν πρὸ τοῦ δικαστηρίου. Ἔχουν δὲ δικαίωμα καὶ οἱ ἰδιῶται νὰ ὑποβάλουν καταγγελίαν ἐναντίον οἱασδήποτε ἀρχῆς ἤθελον, ὅτι δὲν ἀσκεῖται νομίμως· ἔφεσις δὲ καὶ ἐπὶ τούτων χωρεῖ εἰς τὸ δικαστήριον, ἐὰν ἡ βουλὴ ἤθελε καταδικάσῃ.

Ἐνεργεῖ δὲ καὶ τὸν ἔλεγχον [2] τῶν βουλευτῶν οἱ ὁποῖοι κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος θ' ἀσκήσωσι τὸ βουλευτικὸν ἀξίωμα, πρὸς δὲ καὶ τῶν ἐννέα ἀρχόντων. Καὶ πρότερον μὲν εἶχεν ἐξουσίαν νὰ ἀποκλείσῃ (τινὰ ἐκ τῶν ἀξιωμάτων τούτων), τώρα δὲ καὶ ὡς πρὸς αὐτὰ χωρεῖ ἔφεσις εἰς τὸ δικαστήριον.

Ὡς πρὸς ταῦτα μὲν λοιπὸν δὲν ἔχει ἐξουσίαν ν' ἀποφασίζῃ τελεσιδίκως ἡ βουλή [3]. Ἀποφασίζει δὲ προηγουμένως [4] περὶ τῶν ζητημάτων, τὰ ὁποῖα θὰ ὑποβληθοῦν εἰς τὴν κρίσιν τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου καὶ δὲν ἐπιτρέπεται τίποτε μὴ προεψηφισμένον ὑπὸ τῆς βουλῆς οὐδὲ κἂν ὅ,τι ἤθελον ὑποβάλῃ πρὸς συζήτησιν γραπτῶς οἱ πρυτάνεις νὰ ψηφίσῃ ἡ ἐκκλησία τοῦ δήμου· διότι ἀκριβῶς ὡς πρὸς αὐτὰ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ ἐπιτυχὼν τοιαύτην ὑπὸ τοῦ δήμου ψήφισιν καθίσταται ἔνοχος παρανόμου ὑποβολῆς νομοσχεδίου. [5]

---

1) «Τοῦτο κύριον εἶναι». Ἡ φράσις νομική.

2) «Δοκιμάζει δέ» λέξις νομική.

3) «Τούτων μὲν οὖν ἄκυρός ἐστιν ἡ βουλή».

4) «Προβουλεύει δέ».

5) «Κατ' αὐτὰ γὰρ ταῦτα ἔνοχός ἐστιν ὁ νικήσας γραφῇ παρανόμων». Ἡ τοιαύτη καταγγελία *γραφῆς παρανόμων* ἦτο συνηθεστάτη.

Ἔχει δὲ ἡ βουλὴ καὶ τὴν ἐπιμέλειαν τῶν ναυπηγημένων πλοίων καὶ τῶν σκευῶν καὶ τῶν ναυστάθμων καὶ ἐνεργεῖ τὴν ναυπήγησιν νέων τριήρεων καὶ τετρήρεων [1], ὅποιον ἐκ τῶν δύο τούτων εἰδῶν (πολεμικῶν πλοίων) διὰ χειροτονίας ἀποφασίσῃ ὁ δῆμος καὶ σκεύη δι' αὐτὰ καὶ ναυστάθμους [2]· διὰ χειροτονίας δὲ ὁ λαὸς ὁρίζει ἀρχιτέκτονας διὰ τὰ πλοῖα. Ἂν δὲ δὲν παραδώσουν ταῦτα τελείως ναυπηγημένα εἰς τὴν νέαν βουλήν, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ λάβωσιν αὐτοὶ (οἱ παλαιοὶ βουλευταὶ) τὴν ἐπὶ τούτῳ παρεχομένην δωρεάν· διότι οἱ βουλευταὶ τῆς μετέπειτα βουλῆς τὴν λαμβάνουν. Κατασκευάζει δὲ τὰς τριήρεις ἐκλέγουσα δέκα ἄνδρας ἐκ τοῦ βουλευτικοῦ σώματος τριηροποιούς. Ἔχει δὲ τὴν ἐπίβλεψιν καὶ τῶν δημοσίων κτιρίων ὅλων καί, ἂν νομίσῃ ὅτι ἀδικεῖ τις τὰ δημόσια, καταγγέλλει αὐτὸν εἰς τὸν δῆμον καί, ὅταν τὸν καταδικάσῃ ὁ δῆμος, παραπέμπει αὐτὸν εἰς τὸ δικαστήριον.

Μετέχει δὲ τῆς διοικήσεως καὶ τῶν ἄλλων ἀρχῶν ὡς πρὸς τὰ πλεῖστα. Διότι πρῶτον μὲν ***οἱ ταμίαι τῆς Ἀθηνᾶς*** εἶναι μὲν δέκα, κληρώνεται δὲ ἕνας ἀπὸ κάθε φυλὴν ἐκ τῆς τάξεως τῶν πεντακοσιομεδίμνων σύμφωνα μὲ τὸν νόμον τοῦ Σόλωνος (διότι ἀκόμη ἔχει κῦρος ὁ νόμος), γίνεται δὲ ἄρχων ὁ κληρωθεὶς ἀκόμη καὶ ἂν εἶναι πολὺ πτωχός. Παραλαμβάνουν δὲ καὶ τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τὰς Νίκας [3] καὶ τὰ ἄλλα κειμήλια καὶ τὰ χρήματα ἐνώπιον τῆς βουλῆς.

Ὑπάρχουν ἀκόμη οἱ δέκα ***πωληταί***, διὰ κλήρου δὲ λαμβάνονται ἕνας ἀπὸ κάθε φυλήν· παρέχουν δὲ εἰς μίσθωσιν οὗτοι ὅλα τὰ μισθώματα καὶ πωλοῦσι τὰ μέταλλα καὶ τοὺς παρεχομένους εἰς μίσθωσιν φόρους, (συνεργαζόμενοι πρὸς τοῦτο) μὲ τὸν ταμίαν τῶν στρατιωτικῶν χρημάτων καὶ μὲ τοὺς ἐκλεγομένους ταμίας τοῦ θεωρικοῦ χρήματος, ἐνεργοῦντες τὰς μισθώσεις ἐνώ-

---

1) Μὲ τρεῖς ἢ τέσσαρας σειρὰς κωπῶν.

2) «Νεωσοίκους», ἤτοι ἀποθήκας ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐφυλάσσοντο τὰ πλοῖα.

3) Τὰ ἀποτεθειμένα εἰς τὴν Ἀκρόπολιν ἀγάλματα τῶν Νικῶν ἦσαν ἐκ χρυσοῦ.

πιον τῆς βουλῆς καὶ κατακυροῦσιν εἰς ὅποιον ἡ βουλὴ ἤθελε ψηφίσῃ· ὁμοίως καὶ τὰ πρὸς πώλησιν μέταλλα καὶ τὰ διὰ κατεργασίαν καὶ τὰ πωλούμενα (πρὸς ἐξόρυξιν ἀπὸ τῆς γῆς) διὰ τρία ἔτη [1] καὶ τὰ παρεχόμενα εἰς μίσθωσιν [2] διὰ... ἔτη. Καὶ τὰς περιουσίας τῶν καταδικαζομένων ὑπὸ τοῦ Ἀρείου Πάγου καὶ τῶν ἄλλων (τοῦ Δημοσίου χρεωστῶν) πωλοῦσιν ἐνώπιον τῆς βουλῆς, κάμνουν δὲ τὴν κατακύρωσιν τῆς πωλήσεως οἱ ἐννέα ἄρχοντες. Καὶ τοὺς φόρους τοὺς μισθουμένους (εἰς ἰδιώτας) ἐτησίως, ἀναγράφοντες εἰς ἀσπρισμένους πίνακας [3] καὶ τὸν μισθωτὴν καὶ ὅσα ἔχει μισθώσῃ, παραδίδουν εἰς τὴν βουλήν. Ἀναγράφουν δὲ εἰς δέκα πίνακας χωριστὰ μὲν ἐκείνους οἱ ὁποῖοι ὑποχρεοῦνται νὰ καταβάλλουν (φόρον) εἰς καθεμίαν πρυτανείαν, χωριστὰ δὲ ἐκείνους οἱ ὁποῖοι ὑποχρεοῦνται νὰ καταβάλλουν τρὶς φορὰς τὸ ἔτος, συντάσσοντες πίνακας κατὰ τὴν καταβολὴν τοῦ καθενός, χωριστὰ δὲ καταγράφουν ἐκείνους ὅσοι ὑποχρεοῦνται νὰ καταβάλλουν ἐπὶ τῆς ἑνάτης πρυτανείας [4]. Καταχωρίζουσι δὲ εἰς πίνακας καὶ τὰ κτή-

---

1) Πρόκειται ἰδίως περὶ τῶν μεταλλείων τῆς Λαυρεωτικῆς. Ἐξ αὐτῶν πιθανῶς ἄλλα ἐξεμεταλλεύετο ἀπ' εὐθείας τὸ Δημόσιον καὶ τὸ ἐξαγόμενον μετάλλευμα ἐπώλει, ἄλλα δέ, τὰ ὀλιγώτερον σημαντικά, ἐμίσθωνε πρὸς ἐκμετάλλευσιν εἰς ἰδιώτας διὰ τρία ἔτη. Ἄλλην ἐξήγησιν δίδει ὁ Reinach διαρρυθμίζων κριτικῶς τὸ κείμενον ὡς ἑξῆς: «καὶ τὰ πραθέντα μέταλλα [καὶ τὰ χωρία τὰ] ἐργάσιμα, τὰ εἰς τρία ἔτη πεπραμένα καὶ τὰ εἰς ἀεὶ συγκεχωρημένα».

2) «Συγκεχωρημένα τὰ εἰς... ἔτη πεπραμένα». Ἤτοι τὰ παραχωρούμενα (καὶ ἐπεξηγηματικῶς) τὰ διὰ... (πιθανῶς ι' ἤτοι 10) ἔτη μισθούμενα. Ἄλλη ἀνάγνωσις φέρει: «τὰ συγκεχωσμένα» ἀπιθάνως. Ἴσως τὸ *συγχωρῶ* ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὡς νομικὸς ὅρος ἐσήμαινεν ἐκχώρησιν τῆς ἐκμεταλλεύσεως ὁμοῦ καὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους τοῦ μεταλλείου.

3) «Εἰς λελευκωμένα γραμματεῖα». Ἐπὶ λευκασμένων δερμάτων συνήθως ἐγράφοντο οἱ φορολογικοὶ πίνακες, ἐλέγοντο δὲ γραμματεῖα. Οἱ παλαιότεροι τοιοῦτοι πίνακες ἐλευκαίνοντο καὶ πάλιν.

4) Οἱ προσωπικοὶ καὶ περιουσιακοὶ φόροι ἐπληρώνοντο εἰς κάθε πρυτανείαν. Ἄλλαι δὲ τακτικαὶ εἰσφοραὶ τῶν πολιτῶν κατεβάλλοντο τρεῖς φορὰς τὸ ἔτος. Καὶ ὀφειλαὶ πρὸς τὸ Δημόσιον ἐκ μισθώσεων καὶ ἄλλων ληψοδοσιῶν κατεβάλλοντο ἐπὶ τῆς ἑνάτης πρυτανείας, ἤτοι ἕνα περίπου μῆνα πρὸ τῆς λήξεως τοῦ διοικητικοῦ καὶ λογιστικοῦ τῶν Ἀθηναίων ἔτους.

κτήματα καὶ τὰς οἰκίας, ὅσα ἔχουν ἀπογραφῇ καὶ πωληθῇ δικαστικῶς. Διότι καὶ ταῦτα πωλοῦσιν αὐτοί. Ὑποχρεοῦται δὲ ὁ ἀγοραστὴς τῶν μὲν οἰκιῶν ἐντὸς πέντε ἐτῶν νὰ καταβάλῃ τὸ τίμημα, τῶν δὲ κτημάτων ἐντὸς δέκα ἐτῶν. Πληρώνουν δὲ αὐτὰ ἐπὶ τῆς ἐνάτης πρυτανείας.

Καταθέτει δὲ καὶ ὁ ἄρχων βασιλεὺς τὰς μισθώσεις τῶν κτημάτων τῶν ἀνηκόντων εἰς ἱερὰ καθιδρύματα [1], ἀναγράφων αὐτὰς εἰς ἀσπρισμένους πίνακας. Εἶναι δὲ καὶ τούτων ἡ μίσθωσις διὰ δέκα ἔτη, πληρώνεται δὲ ἐπὶ τῆς ἐνάτης πρυτανείας· διὸ καὶ πολλὰ χρήματα εἰσπράττονται ἐπὶ τῆς πρυτανείας αὐτῆς.

Κατατίθενται μὲν λοιπὸν εἰς τὴν βουλὴν οἱ πίνακες περιέχοντες καθεμίαν καταβολὴν κατὰ τάξιν, φυλάττει δὲ αὐτοὺς ὁ δημόσιος δοῦλος· ὅταν δὲ ἔρχεται ἡ προθεσμία πληρωμῆς χρημάτων, παραδίδει αὐτοὺς τοὺς ἰδίους πίνακας εἰς τοὺς ἀποδέκτας, ἀφοῦ τοὺς ξεκρεμάσῃ ἀπὸ τὰ ἐπιστύλια, ἐκείνους δηλαδὴ τοὺς πίνακας τῶν ὁποίων τὰ χρήματα εἶναι πληρωτέα τὴν ἰδίαν αὐτὴν ἡμέραν καὶ ἀποσβεστέα. Οἱ δὲ ἄλλοι πίνακες (ὀφειλῶν πρὸς τὸ Δημόσιον) μένουν χωριστὰ ἀποτεθειμένοι διὰ νὰ μὴ προαποσβεσθοῦν.

Εἶναι δὲ ἀποδέκται [2] δέκα, κληρωμένοι κατὰ φυλάς· οὗτοι δὲ παραλαμβάνοντες τοὺς πίνακας ἀπαλείφουν τὰ καταβαλλόμενα χρήματα ἐνώπιον τῆς βουλῆς εἰς τὸ βουλευτήριον καὶ πάλιν ἀποδίδουν τοὺς πίνακας εἰς τὸν δημόσιον δοῦλον· καὶ ἂν κανεὶς δὲν πληρώσῃ ἐκεῖ (ἐνώπιον τῆς βουλῆς) σημειοῦται ἐπὶ τοῦ πίνακος καὶ ὑποχρεοῦται νὰ καταβάλῃ διπλάσιον τὸ καθυστερούμενον ἢ νὰ φυλακισθῇ καὶ τὰ οὕτω ὀφειλόμενα ἔχει ἐξουσίαν ἡ βουλὴ νὰ εἰσπράττῃ καὶ πρὸς τοῦτο νὰ φυλακίζῃ κατὰ τοὺς νόμους. Τὴν μὲν πρώτην ἡμέραν τῆς πρυτανείας δέχονται τὰς πληρωμὰς καὶ διανέμουν (τὰ εἰσπραττόμενα ποσὰ) εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς πόλεως, τὴν δὲ ἑπομένην καὶ τὴν διανομὴν καταγράψαντες εἰς σανίδα

---

1). «Τῶν τεμενῶν».

2) «Ἀποδέκται» ἢ ἀποδεκταί, ἀντίστοιχον πρὸς τὸ ταμίαι εἰσπράξεως.

ὑποβάλλουν καὶ ἀναρτῶσιν εἰς τὸ βουλευτήριον καὶ ἀναφέρουν πρὸς τὴν βουλὴν ἐάν τις γνωρίζῃ τινὰ ἀδικοῦντα κατὰ τὴν διανομὴν ἢ ἄρχοντα ἢ ἰδιώτην καὶ ἐκδίδουν γνωμοδοτήσεις, ἐάν τις φαίνεται εἰς αὐτοὺς ὅτι ἀδικεῖ εἴς τι.

Ἐκλέγουσι δὲ διὰ κλήρου ἐκ τοῦ σώματος αὐτῶν οἱ βουλευταὶ καὶ δέκα λογιστάς, οἱ ὁποῖοι θὰ κάμουν μὲ τὰς ἀρχὰς τοὺς λογαριασμοὺς κάθε πρυτανείας. Ἐπίσης δὲ διὰ κλήρου ἐκλέγουν ***εὐθύνους*** [1] ἕνα ἀπὸ κάθε φυλὴν καὶ δύο παρέδρους δι' ἕκαστον ἐκ τῶν ***εὐθύνων,*** εἰς τοὺς ὁποίους εἶναι ὑποχρέωσις νὰ συνεδριάζωσι διὰ τὰς μηνύσεις [2] (καθένας τῶν εὐθύνων ὁμοῦ μετὰ τῶν δύο παρέδρων) διὰ κάθε φυλὴν χωριστὰ ἐνώπιον τοῦ ἐπωνύμου ἄρχοντος καί ἐὰν κανεὶς θέλῃ νὰ προσκαλέσῃ κανένα εἰς λογοδοσίαν εἴτε ἰδιωτικῆς εἴτε δημοσίας διαχειρίσεως, ἐντὸς τριῶν ἡμερῶν ἀφ' ὅτου ἔδωκε λογοδοσίαν, γράψας εἰς πίνακα ἀσπρισμένον τὸ ὄνομα καὶ τὸ ἰδικόν του καὶ τὸ τοῦ μηνυομένου καὶ τὸ ἀδίκημα διὰ τὸ ὁποῖον καταγγέλλει καὶ καθορίσας ὑπ' εὐθύνην του τὸ πληρωτέον ποσόν, ἐγχειρίζει (τὸν πίνακα) εἰς τὸν εὔθυνον. Οὗτος δὲ λαβὼν αὐτὸν καὶ ἀναγνώσας, ἂν ἀποδεχθῇ τὴν μήνυσιν, παραδίδει τὰς μὲν ἰδιωτικὰς ὑποθέσεις εἰς τοὺς δικαστὰς κάθε δήμου ἀναλόγως μὲ τὴν φυλὴν εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουσιν οἱ μηνυόμενοι, τὰς δὲ ὑποθέσεις τοῦ Δημοσίου ἀναφέρει γραπτῶς εἰς τοὺς θεσμοθέτας. Οἱ δὲ θεσμοθέται, ἐφ' ὅσον ἤθελον παραλάβῃ τοιουτοτρόπως, εἰσάγουσιν ἐπίσης καὶ τὴν ὑπόθεσιν αὐτὴν λογοδοσίας [3] εἰς τὸ δικαστήριον, ὅ,τι δὲ ἀποφασίσουν οἱ δικασταί, τοῦτο εἶναι τελεσίδικον [4].

---

1) Ὁ εὔθυνος καὶ οἱ δύο πάρεδροι αὐτοῦ ἀπετέλουν οὕτω δικαστήριον κρίνον κατ' ἔφεσιν τὰς ὑποθέσεις διαχειρίσεως ἀλλοτρίων.

2) Τὸ κείμενον φέρεται ἐλλιπὲς εἰς μίαν λέξιν ὡς ἑξῆς :. «οἷς ἀναγκαῖόν ἐστι ταῖς α . . . αις κατὰ τὸν ἐπώνυμον τῆς φυλῆς ἕκαστον καθεῖσθαι» κλπ. Τὴν ἐλλείπουσαν λέξιν συμπληρῶ εἰς ***α[ἰτία]ις.***

3) «Ταύτην τὴν εὔθυναν»...

4) «Τοῦτο κύριόν ἐστι».

Κάμνει δὲ ἐπιθεώρησιν [1] καὶ τῶν ἵππων ἡ βουλὴ καί, ἂν μὲν κανεὶς πλούσιος ὢν καλὸν ἵππον φαίνεται νὰ συντηρῇ κακῶς, εἰς αὐτὸν ἐπιβάλλει ὡς πρόστιμον τὴν ἐξ ἰδίων παρ' ἄλλου συντήρησιν [2] (τοῦ ἵππου)· εἰς δὲ τοὺς ἵππους, οἱ ὁποῖοι δὲν ἠμποροῦν νὰ τρέχουν καὶ δὲν εἶναι ἱκανοὶ νὰ μένουν εἰς παράταξιν, ἀλλὰ φεύγουν [3], χαράσσουν σφραγίδα ἐπὶ τῆς γνάθου καὶ ὁ ὑποστὰς τὸ σφράγισμα τοῦτο ἵππος δὲν εἶναι μάχιμος [4]. Ἐξετάζει δὲ καὶ τοὺς προδρόμους ἵππους [5], ποῖοι δηλαδὴ φαίνονται νὰ εἶναι ἱκανοὶ νὰ προπορεύωνται καὶ ἂν κανένα ἐξ αὐτῶν ψηφίσῃ ὡς ἀνίκανον, ὑποβιβάζεται οὗτος. Ἐπιθεωρεῖ δὲ καὶ τοὺς βοηθοὺς ἱππεῖς [6] καὶ ὅποιον ἤθελε καταψηφίσῃ, αὐτὸς παύει νὰ μισθοδοτῆται· τοὺς ἱππεῖς δὲ καταγράφουν εἰς τὸν κατάλογον οἱ **καταλογεῖς**, ἤτοι δέκα ἄνδρες, ἐκεῖνοι τοὺς ὁποίους ὁ δῆμος ἤθελε διὰ χειροτονίας ὁρίσῃ· ὅσους δὲ αὐτοὶ ἐγγράφουν εἰς τὸν κατάλογον τοὺς παραδίδουν εἰς τοὺς ἱππάρχους καὶ εἰς τοὺς φυλάρχους, οὗτοι δὲ παραλαβόντες τὸν κατάλογον τὸν ὑποβάλλουν εἰς τὴν βουλήν, καὶ (οἱ τῆς βουλῆς)

---

1) «Δοκιμάζει δὲ καὶ τοὺς ἵππους»...

2) Ἀπὸ τοὺς ἵππους, οἱ ὁποῖοι εὑρίσκοντο εἰς τὰς Ἀθήνας, ἄλλοι ἦσαν πολεμικοὶ καὶ ἄλλοι ἀγοραῖοι. Κάθε πολίτης τῆς τάξεως τῶν Ἱππέων συνετήρει ὑποχρεωτικῶς ἕνα πολεμικὸν ἵππον ἐξ ἰδίων, παρεῖχε δηλαδὴ τὰ τῆς συντηρήσεως αὐτοῦ εἰς τοὺς ἱπποκόμους. Ἂν ὁ ἱπποκόμος κακῶς συνετήρει τὸν ἵππον, ὑφίστατο τὴν ποινὴν τῆς μὲ ἰδικά του ἔξοδα ἱπποκομίας. Οἱ κατὰ τὴν ἐπιθεώρησιν κρινόμενοι ὡς μὴ καλοὶ πολεμικοὶ ἵπποι ἐσφραγίζοντο διὰ στίγματος.

3) «Ἢ μὴ θέλουσι μένειν, ἀλλ' ἀνάγουσι». Πρβλ. Ἀριστ. Ἠθικὰ Νικομ. ΙΙ, 6, 2: «ἡ τοῦ ἵππου ἀρετὴ ἵππον τε σπουδαῖον ποιεῖ καὶ ἀγαθὸν δραμεῖν καὶ ἐνεγκεῖν τὸν ἐπιβάτην καὶ μεῖναι τοὺς πολεμίους».

4) «Ἀδόκιμός ἐστι». Διὰ τὸν τρόπον σφραγίσεως τῶν ἵππων ἴδε Ἡσυχίου: ἵππου **τροχὸς** καὶ **τρυσίππιον**.

5) «Δοκιμάζει δὲ καὶ τοὺς προδρόμους», ἤτοι τοὺς εἰς τὴν παράταξιν καὶ κατὰ τὴν μάχην προπορευομένους ὁδηγοὺς ἵππους.

6) «Τοὺς ἀμίππους». Μαζὶ μὲ τοὺς ἱππεῖς ἐπήγαιναν καὶ ἄλλοι πεζοί, οἱ ὁποῖοι ἦσαν γυμνασμένοι καὶ νὰ ἱππεύουν καὶ νὰ μάχωνται ἔφιπποι, ὡς ἀντικαταστάται.

ἀνοίξαντες τὸν πίνακα, εἰς τὸν ὁποῖον εἶναι γραμμένα τὰ ὀνόματα τῶν ἱππέων, ἐκείνους μὲν ἐκ τῶν πρότερον εἰς αὐτὸν γραμμένων, οἱ ὁποῖοι ἐνόρκως βεβαιώνουν ὅτι δὲν εἶναι κατὰ τὸ σῶμα δυνατοὶ νὰ ἱππεύουν, τοὺς σβύνουν ἀπὸ τὸν πίνακα, τοὺς δὲ περιληφθέντας εἰς τὸν νέον κατάλογον προσκαλοῦσι καί, ἂν μὲν κανεὶς ἀπ' αὐτοὺς ἐνόρκως βεβαιώσῃ ὅτι δὲν δύναται εἴτε διὰ σωματικοὺς εἴτε διὰ περιουσιακοὺς λόγους νὰ εἶναι ἱππεύς, ἀπαλάττουν αὐτόν, δι' ὅποιον δὲ οὐχὶ ἐνόρκως βεβαιώσῃ ἀδυναμίαν ψηφίζουν διὰ χειροτονίας οἱ βουλευταί, ποῖον ἐκ τῶν δύο, εἶναι ἱκανὸς νὰ ἱππεύῃ ἢ ὄχι· καὶ ἂν μὲν τὸν ψηφίσουν ἱκανόν, ἐγγράφουν αὐτὸν εἰς τὸν πίνακα, εἰδεμή, καὶ αὐτὸν ἀπαλάττουν.

Ἔκρινε δὲ ἄλλοτε ἡ βουλὴ καὶ τὰς προμηθείας τὰς ἀναγομένας εἰς τὸν πέπλον [1] τῆς Ἀθηνᾶς, τώρα δὲ ἀποφαίνεται δι' αὐτὰς τὸ δικαστήριον, ὅποιον ἤθελε τύχῃ· διότι ἐπιστεύθη ὅτι αὐτοὶ (οἱ βουλευταὶ) ἐχαρίζοντο εἰς τὰς ἀποφάσεις των. Καὶ διὰ τὴν διακόσμησιν τῶν Νικῶν [2] καὶ διὰ τὰ βραβεῖα τὰ παρεχόμενα εἰς τὴν ἑορτὴν τῶν Παναθηναίων ἔχει μαζὶ μὲ τὸν ταμίαν τῶν στρατιωτικῶν τὴν ἐπιμέλειαν ἡ βουλή.

Κάμνει δὲ καὶ ἐπιθεώρησιν τῶν ἀνικάνων ἡ βουλή· διότι ὑπάρχει νόμος ὁ ὁποῖος ὁρίζει ὅτι, τοὺς ἔχοντας περιουσίαν μικροτέραν τῶν τριῶν μνῶν καὶ ἔχοντας σωματικὰς βλάβας, ὥστε νὰ μὴ δύνανται νὰ κάμνουν κανὲν ἔργον, τοὺς ἐξετάζει μὲν ἡ

---

1) «*Τὰ παραδείγματα*, τὰ εἰς τὴν πέπλον». Ἡ σημασία τῆς λέξεως ***παράδειγμα***, ἡ ἐπὶ τοῦ προκειμένου, δὲν ἐξακριβοῦται ἐξ ἄλλων χωρίων συγγραφέων. Ἐκ τῆς ὅλης ἐννοίας ὅμως καὶ ἐκ τῶν σχετικῶν ἱστορικῶν πληροφοριῶν περὶ τῆς ἐτησίας ἑορτῆς τῶν Παναθηναίων, ὅτε Ἀθηναῖαι παρθένοι ἔφερον τὸν νέον πέπλον τῆς Ἀθηνᾶς εἰς τὸν Παρθενῶνα, ἐγίνετο δὲ διὰ τοῦτο πομπὴ καὶ διακόσμησις, πιθανὸν φαίνεται ὅτι «παραδείγματα» ἐλέγοντο τὰ προσχέδια διακοσμήσεως, τὴν ὁποίαν ἐγκρινομένην ἐξετέλουν ἰδιῶται μὲ δαπάνην τοῦ Δημοσίου.

2) «Καὶ τῆς ποιήσεως τῶν Νικῶν». Τὰ ἐν τῇ Ἀκροπόλει χρυσᾶ ἀγάλματα τῶν Νικῶν ἐστολίζοντο κάθε ἑορτὴν τῶν Παναθηναίων.

βουλή, δίδει δὲ ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου διὰ τροφὴν δύο ὀβολοὺς τὴν ἡμέραν εἰς καθένα. Καὶ ταμίας διὰ κλήρου ἐκλεγόμενος ὑπάρχει δι' αὐτούς.

Μετέχει δὲ (ἡ βουλὴ) τῆς διοικήσεως καὶ τῶν ἄλλων δημοσίων διαχειρίσεων κατὰ τὰ πλεῖστα δυνατὸν εἰπεῖν.

Τὰ μὲν λοιπὸν ὑπαγόμενα εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς βουλῆς εἶναι ταῦτα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

ΕΤΗΣΙΑΙ ΚΑΤΩΤΕΡΑΙ ΑΡΧΑΙ ΚΛΗΡΩΤΑΙ

Ἐκλέγονται δὲ διὰ κλήρου καὶ *ἐπισκευασταὶ* τῶν ἱερῶν δέκα ἄνδρες, οἱ ὁποῖοι λαμβάνοντες τριάκοντα μνᾶς παρὰ τῶν ταμιῶν πληρωμῆς ἐπισκευάζουν τὰ ἱερὰ ἱδρύματα, τὰ ἔχοντα μεγαλυτέραν ἀνάγκην ἐπισκευῆς. Καὶ ***ἀστυνόμοι*** ἐκλέγονται δέκα· ἐξ αὐτῶν δὲ πέντε μὲν ἀσκοῦσι τὴν ἐξουσίαν των εἰς τὸν Πειραιᾶ, πέντε δὲ εἰς τὴν πόλιν, καὶ τὰς αὐλητρίδας καὶ τὰς ἀοιδοὺς καὶ τὰς κιθαριστρίας αὐτοὶ ἐπιβλέπουν, ἵνα μὴ πληρώνωνται περισσότερον ἀπὸ δύο δραχμὰς καί, ἂν πολλοὶ θέλουν τὴν ἰδίαν νὰ λάβουν, οὗτοι θέτουν κλῆρον καὶ μισθώνεται αὐτὴ εἰς ὅποιον λάχῃ ὁ κλῆρος. Καὶ ἐπιβλέπουν ὅπως κανεὶς ἀπὸ τοὺς ὁδοκαθαριστὰς (κοπρολόγους) ἀποθέτῃ τὰς συλλεγομένας ἀκαθαρσίας ἐντὸς ἀποστάσεως δέκα σταδίων ἀπὸ τοῦ τείχους [1]. Καὶ ἐμποδίζουν νὰ ἐγείρωνται οἰκοδομαὶ ἐπὶ τῶν ὁδῶν καὶ ξύλινοι ἐξῶσται νὰ ἐπεκτεί-

---

1) Ἤτοι ὑπῆρχεν ἀστυνομικὴ διάταξις νὰ ῥίπτωνται αἱ ἀκαθαρσίαι εἰς ἀπόστασιν μεγαλυτέραν τῶν 10 σταδίων ἀπὸ τοῦ τείχους καὶ ταύτην ἐφήρμοζον οἱ ἀστυνόμοι.

νωνται ὑπεράνω τῶν ὁδῶν [1] καὶ νὰ κατασκευάζωνται ὀχετοὶ μετέωροι ἔχοντες ἐκροὴν εἰς τὴν ὁδὸν καὶ νὰ γίνωνται θύραι ἀνοιγόμεναι πρὸς τὴν ὁδόν [2]. Καὶ τοὺς ἀποθνήσκοντας εἰς τοὺς δρόμους σηκώνουν, ἔχοντες (πρὸς τοῦτο) δημοσίους ὑπηρέτας.

Διὰ κλήρου δὲ ἐκλέγονται καὶ **ἀγορανόμοι** [3], πέντε μὲν εἰς τὸν Πειραιᾶ, πέντε δὲ εἰς τὴν πόλιν. Εἰς αὐτοὺς δὲ ὑπὸ τῶν νόμων ἐπιβάλλεται νὰ ἐπιβλέπουν τὰ πωλούμενα τρόφιμα ὅλα, διὰ νὰ πωλοῦνται καθαρὰ καὶ γνήσια.

Διὰ κλήρου δὲ ἐκλέγονται καὶ **μετρονόμοι**, πέντε μὲν εἰς τὴν πόλιν, πέντε δὲ εἰς τὸν Πειραιᾶ· καὶ οὗτοι ἔχουν τὴν ἐπίβλεψιν ὅλων τῶν μέτρων καὶ τῶν σταθμῶν διὰ νὰ τὰ μεταχειρίζωνται δικαίως οἱ πωληταί.

Ὑπῆρχαν δὲ καὶ **σιτοφύλακες** διὰ κλήρου ἐκλεγόμενοι, πέντε μὲν εἰς τὸν Πειραιᾶ, πέντε δὲ εἰς τὴν πόλιν, τώρα δὲ εἴκοσι μὲν εἰς τὴν πόλιν, δεκαπέντε δὲ εἰς τὸν Πειραιᾶ. Οὗτοι δὲ φροντίζουν πρῶτον μὲν ὅπως ὁ εἰς τὴν ἀγορὰν ἀποκείμενος σῖτος πωλεῖται δικαίως, ἔπειτα δὲ ὅπως οἱ μυλωθροὶ πωλοῦν τὰ ἄλευρα σύμφωνα μὲ τὰς τιμὰς τῶν κριθῶν, καὶ οἱ ἀρτοπῶλαι σύμφωνα μὲ τὰς τιμὰς τῶν ἀλεύρων πωλοῦν τοὺς ἄρτους, καὶ ὁρίζοντες τὰ ζύγια τοῦ ἄρτου ὅπως οὗτοι (οἱ σιτοφύλακες) τάξουν· διότι ὁ νόμος προστάζει οὗτοι νὰ κάμνουν τὴν διατίμησιν.

Διὰ κλήρου δὲ λαμβάνουν δέκα **ἐπιμελητὰς ἐμπορίου**· εἰς αὐτοὺς δὲ ἐπιβάλλεται καὶ νὰ ἐπιβλέπουν τὰς ἐμπορικὰς ἀγορὰς [4] καὶ ν' ἀναγκάζουν τοὺς ἐμπόρους νὰ φέρουν εἰς τὴν πόλιν τὰ δύο τρίτα τοῦ σίτου ὁ ὁποῖος φθάνει διὰ θαλάσσης εἰς τὸ σιτεμπόριον.

---

1) Αἱ ὁδοὶ τῆς πόλεως ἦσαν στεναὶ καὶ ἀπηγορεύετο ἡ κατασκευὴ προεξεχόντων ἐξωστῶν εἰς τὰς οἰκίας.

2) Ἤτοι ἔπρεπε ν' ἀνοίγουν αἱ θύραι πρὸς τὰ ἔσω τῆς οἰκίας, ὥστε νὰ μὴ ἐμποδίζεται ὁ δρόμος.

3) Ἐπιστάται τῆς ἀγορᾶς.

4) «Τῶν ἐμπορίων ἐπιμελεῖσθαι».

Διορίζουν δὲ διὰ κλήρου καὶ τοὺς ἕνδεκα, οἱ ὁποῖοι ἔχουν τὴν ἐπιστασίαν τῶν φυλακισμένων καὶ οἱ ὁποῖοι δικαιοῦνται τοὺς κλέπτας καὶ τοὺς ἅρπαγας ἀνθρώπων (πρὸς πώλησιν) [1] καὶ τοὺς λωποδύτας, ἂν μὲν ὁμολογοῦν τὴν ἐνοχήν, νὰ καταδικάζουν εἰς θάνατον, ἐὰν δὲ τὴν ἀρνοῦνται, νὰ τοὺς εἰσάγουν εἰς τὸ δικαστήριον· καὶ ἂν μὲν ἀθωωθοῦν, νὰ τοὺς ἀφήνουν ἐλευθέρους, εἰδεμή, νὰ θανατώνουν αὐτούς [2]. Καὶ τὰ πρὸς ἀναγκαστικὴν πώλησιν ἀπογραφόμενα κτήματα καὶ οἰκίας αὐτοὶ (εἶναι ἐντεταλμένοι) νὰ τὰ δηλώσουν εἰς τὸ δικαστήριον καί, ὅσα ἤθελον καταλογισθῇ ὡς δημευμένα, νὰ παραδίδουν εἰς τοὺς πωλητὰς καὶ νὰ εἶναι εἰσηγηταὶ τῶν μηνύσεων ἐπὶ παραβάσει πολιτικῶν νόμων [3]. Τινῶν δ' ἐξ αὐτῶν εἰσηγηταὶ εἶναι καὶ οἱ θεσμοθέται.

Ἐκλέγονται δὲ διὰ κλήρου καὶ ***εἰσαγωγεῖς*** (εἰσαγγελεῖς) πέντε ἄνδρες, οἱ ὁποῖοι πρὸ τοῦ δικαστηρίου εἰσάγουν τὰς δίκας ὅσαι δέον νὰ ἐκδικασθοῦν ἐντὸς τοῦ μηνός [4], ἕνα ἀνὰ δύο φυλάς. Εἶναι δὲ ἐντὸς τοῦ μηνὸς δικαστέαι ὅσαι δίκαι ἀφορῶσιν εἰς προῖκα, ἐὰν τις δηλαδὴ ὀφείλων τοιαύτην δὲν καταβάλλῃ καὶ ἂν τις δανεισθεὶς μὲ συμφωνημένον τόκον δραχμῆς [5] (ἕνα τοῖς ἑκατὸν κατὰ μῆνα) καθυστερῇ καὶ ἂν τις δι' ἐμπορικὴν αἰτίαν δανεισθεὶς παρά τινος χρεωστῇ [6]. Ἐπίσης δὲ καὶ αἱ δίκαι δι' αἰκίας καὶ διὰ

---

1) «Ἀνδραποδιστάς». Οὕτως ἐλέγοντο οἱ κλέπται ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι ἐπώλουν τοὺς ἁρπαζομένους ἀλλοῦ ὡς δούλους. Τὸ ἔγκλημα τοῦτο ἦτο συνηθέστατον.

2) Οἱ ἐπ' αὐτοφώρῳ συλλαμβανόμενοι ἦσαν συνήθως οἱ ὁμολογοῦντες τὴν ἐνοχήν των. Λεπτομέρειαι τῆς ποινικῆς διαδικασίας ἐπὶ τοῦ προκειμένου δὲν εἶναι γνωσταί.

3) «Καὶ τὰς ***ἐνδείξεις*** εἰσάξοντας». Ἡ ἔνδειξις ἦτο εἰδικὴ μήνυσις διὰ πρᾶξιν τοῦ μηνυομένου ἀπαγορευομένην εἰς αὐτὸν προσωπικῶς ἢ δι' εἴσοδον αὐτοῦ εἰς τόπον ἀπηγορευμένον. Π. χ. ἡ ἄσκησις πολιτικῶν δικαιωμάτων ὑπὸ ἑνὸς ***ἀτίμου*** ἦτο ἔγκλημα ὑποκείμενον εἰς ***ἔνδειξιν***.

4) «Τὰς ***ἐμμήνους*** εἰσάγουσι δίκας»....

5) «Ἐπὶ δραχμῇ δανεισάμενος ἀποστερεῖ».

6) «Ἂν ἀγορᾷ βουλόμενος ἐργάζεσθαι δανείσηται παρά τινος ἀφορμήν». Ἡ φράσις δικανική.

καθυστερήσεις ὀφειλῆς παρασχεθείσης φιλικῶς καὶ δι' ὑποθέσεις ἀπορρεούσας ἐκ κοινωνικῶν χρεῶν καὶ δι' ἀφορώσας εἰς ἀγοραπωλησίας δούλων καὶ ὑποζυγίων [1] καὶ εἰς τριηραρχίας καὶ δι' ὑποθέσεις τραπεζιτικάς. Οὗτοι μὲν λοιπὸν δικάζουσιν αὐτὰς εἰσάγοντες πρὸ τοῦ δικαστηρίου ἐντὸς μηνός, οἱ δὲ ταμίαι ἐπὶ τῶν εἰσπράξεων ἐπίσης τὰς ὑποθέσεις τὰς ἀφορώσας εἰς εἰσπράκτορας φόρων [2] καὶ ἐναντίον εἰσπρακτόρων φόρων διὰ μὲν τὰς μέχρι δέκα δραχμῶν ἀποφασίζοντες αὐτοὶ ὁριστικῶς, τὰς δὲ ἄλλας εἰσάγοντες εἰς τὸ δικαστήριον πρὸς ἐκδίκασιν ἐντὸς μηνός.

Ἐκλέγουν δὲ διὰ κλήρου καὶ τοὺς τεσσαράκοντα, τέσσαρας ἀπὸ κάθε φυλήν, εἰς τοὺς ὁποίους αἱ ἄλλαι δίκαι ἀνατίθενται· οἱ ὁποῖοι πρότερον μὲν ἦσαν τριάκοντα καὶ περιερχόμενοι κατὰ δήμους ἐδίκαζον, μετὰ δὲ τὴν ὀλιγαρχίαν τῶν τριάκοντα ἔγιναν τεσσαράκοντα [3]. Καὶ τὰς μὲν ὑποθέσεις μέχρι δέκα δραχμῶν εἶχον δικαιοδοσίαν μόνοι των νὰ δικάζουν, τὰς δὲ ἄνω τοῦ ποσοῦ τούτου παραδίδουν εἰς τοὺς διαιτητάς. Αὐτοὶ δὲ παραλαβόντες τὴν ὑπόθεσιν, ἐὰν μὲν δύνανται νὰ διαλύσουν τὰς διαφοράς, ἀποφαίνονται· καὶ ἂν μὲν ἀρέσουν καὶ εἰς τοὺς δύο (διαδίκους) τὰ ἀποφασισθέντα καὶ τ' ἀποδέχωνται, τελειώνει ἡ δίκη. Ἐὰν δὲ ὁ ἕνας τῶν ἀντιδίκων κάμῃ ἔφεσιν εἰς τὸ δικαστήριον, θέσαντες τὰς μαρτυρικὰς καταθέσεις καὶ τὰς ἀγωγὰς [4] καὶ τοὺς σχετικοὺς νόμους μέσα εἰς δικαστικὰ κιβωτίδια [5], χωριστὰ μὲν τὰς τοῦ ἐνάγοντος,

---

1) «Ἔτι δ' αἰκίας καὶ ἐρανικὰς καὶ κοινωνικὰς καὶ ἀνδραπόδων καὶ ὑποζυγίων.»... Οἱ ὅροι δικανικοί. Αἱ περὶ ἀνδραπόδων καὶ ὑποζυγίων ὑποθέσεις ἦσαν πιθανῶς αἱ διὰ ***κεκρυμμένον ἐλάττωμα***.

2) «Οἱ ἀποδέκται τοῖς τελώναις καὶ κατὰ τῶν τελωνῶν»...

3) Οἱ περιοδεύοντες αὐτοὶ δικασταὶ εἶχον γίνῃ ὑπὸ τοῦ Πεισιστράτου (ὅρα προηγ.), κατηργήθησαν ὑπὸ τοῦ Κλεισθένους καὶ ἐπανῆλθον τὸ 453.—Ηὔξησαν δὲ οἱ Ἀθηναῖοι τὸν ἀριθμὸν διὰ νὰ ἀποφεύγουν τὴν ἀνάμνησιν τῶν τυράννων.

4) «Τὰς προκλήσεις.»... δικον. ὅρος περιλαμβάνων καὶ τὴν ἀγωγὴν καὶ τὰς προτάσεις.

5) «Εἰς ἐχίνους». Ἐχῖνοι ἐλέγοντο χαλκᾶ σκεύη ἢ πήλινα ἀγγεῖα τῆς δικαστικῆς τραπέζης, εἰς τὰ ὁποῖα ἀπετίθεντο αἱ δικογραφίαι. Τὴν δικον. αὐτὴν διατύπωσιν ἀναφέρει καὶ ὁ Δημοσθένης.

χωριστὰ δὲ τὰς τοῦ ἐναγομένου, καὶ σφραγίσαντες οἱ ἴδιοι τὰ κιβωτίδια καὶ προσαρτήσαντες τὴν γνωμοδότησιν τοῦ διαιτητοῦ γραμμένην εἰς πίνακα [1], παραδίδουν αὐτὰ εἰς τοὺς τέσσαρας, τοὺς δικάζοντας τὴν φυλὴν τοῦ ἐναγομένου [2]. Οὗτοι δὲ παραλαβόντες εἰσάγουν εἰς τὸ δικαστήριον, τὰς μὲν ὑποθέσεις μέχρι χιλίων δραχμῶν [3] ἐνώπιον διακοσίων ἑνὸς δικαστῶν, τὰς δὲ ἄνω τῶν χιλίων ἐνώπιον τετρακοσίων ἑνός. Δὲν ἐπιτρέπεται δὲ οὔτε νόμους οὔτε ἀγωγὰς (προκλήσεις) οὔτε μαρτυρίας νὰ προβάλλουν ἄλλας παρὰ τὰς τοῦ διαιτητοῦ, ἐκείνας αἱ ὁποῖαι εἶναι ἀποτεθειμέναι εἰς τὰ κιβωτίδια.

Διαιτηταὶ δὲ γίνονται ὅσοι εἶναι ἑξήκοντα ἐτῶν. Τοῦτο δὲ ἐξακριβοῦται ἐκ τοῦ ὑπολογισμοῦ τῶν ἐπωνύμων ἀρχόντων [4]. Διότι εἶναι ἐπώνυμοι δέκα μὲν οἱ τῶν φυλῶν, τεσσαράκοντα δύο δὲ οἱ τῶν ἡλικιῶν· οἱ δὲ ἔφηβοι ἐγγραφόμενοι (εἰς τὸν κατάλογον τῶν πολιτῶν) πρότερον μὲν ἐνεγράφοντο εἰς ἀσπρισμένους πίνακας καὶ μαζὶ μὲ τ' ὄνομά των ἐγράφοντο καὶ ὁ ἄρχων (ἐπώνυμος), ἐπὶ τῆς ἀρχοντίας τοῦ ὁποίου ἐνεγράφησαν, καὶ ὁ ἐπώνυμος ὁ ὑπάρξας τὸ προηγούμενον ἔτος, τώρα δὲ εἰς στήλην χαλκῆν ἀναγράφονται καὶ εἶναι στημένη ἡ στήλη πρὸ τοῦ βουλευτηρίου πλησίον τῶν ἐπωνύμων. Λαβόντες δὲ τὸν τελευταῖον [5] τῶν ἐπωνύμων οἱ τεσσαράκοντα μοιράζουν μεταξύ των τὰς διὰ διαιτησίας δίκας καὶ διὰ λαχνοῦ ὁρίζουσι ποίας καθεὶς θὰ δικάσῃ· καὶ εἶναι ὑπόχρεως καθεὶς ὅσας διὰ κλήρου λάβῃ διαιτησίας νὰ ἐκκαθαρίζῃ. Διότι ὁ νόμος ὁρίζει ὅτι, ἐάν τις δὲν γίνῃ διαιτητὴς ὅταν ἡ ἡλικία του ἔλθῃ, στερεῖται τῶν πολιτικῶν του δικαιωμάτων, ἐκτὸς

---

1) «Ἐν γραμματείῳ»... δικον. ὅρος.

2) Ὁ κανονισμὸς τῆς ἁρμοδιότητος τοῦ δικαστηρίου ἀπὸ τοῦ ἐναγομένου, δικονομικὴ ἀρχὴ νεωτέρα, εἶχε καθιερωθῇ ἀρχαιότατα εἰς τὸ Ἀττ. δίκαιον.

3) «Ἐντὸς χιλιῶν»...

4) «Ἐκ τῶν ἀρχόντων [καὶ τῶν] ἐπωνύμων»... τὸ «καὶ τῶν» παρέμβλητον.

5) Ἤτοι τὸν ἀρχαιότερον καὶ μετ' αὐτοῦ τὴν ἀντιστοιχοῦσαν ἡλικίαν.

ἐὰν τύχῃ νὰ ἔχῃ ἄλλο τι ἀξίωμα τὸ ἔτος ἐκεῖνο ἢ ἀποδημῇ· οὗτοι δὲ μόνον ἀπαλλάσσονται τῆς ὑποχρεώσεως. Ἐπιτρέπεται δὲ νὰ γίνεται καὶ καταγγελία ἐνώπιον τῶν διαιτητῶν, ἐὰν κανεὶς ἤθελεν ἀδικηθῇ ὑπὸ διαιτητοῦ καί, ἂν οὗτος ἤθελε καταδικασθῇ, ὁρίζουν οἱ νόμοι ν' ἀποστερῆται τῶν πολιτικῶν του δικαιωμάτων· χωρεῖ δὲ καὶ ἐπὶ τούτων ἔφεσις. Κάμνουν δὲ χρῆσιν τῶν ἐπωνύμων καὶ διὰ τὰς ἐκστρατείας καί, ὅταν κάμνουν ἐπιστράτευσιν, ὁρίζουν ἀπὸ τίνος ἄρχοντος ἐπωνύμου μέχρι τίνων καλοῦνται (οἱ πολῖται) εἰς στράτευσιν.

Διὰ κλήρου δὲ ἐκλέγουν καὶ τὰς ἑξῆς ἀρχάς· πέντε **ὁδοποιούς**, εἰς τοὺς ὁποίους ἐπιβάλλεται νὰ ἐπισκευάζουν τὰς ὁδοὺς ἔχοντες (πρὸς τοῦτο) δημοσίους ἐργάτας καὶ δέκα **λογιστὰς** καὶ ἀναπληρωτὰς [1] τούτων δέκα, πρὸς τοὺς ὁποίους ὅλους ὑποχρεοῦνται οἱ διαχειρισθέντες τὰ ἀξιώματα νὰ λογοδοτήσουν· διότι αὐτοὶ εἶναι οἱ μόνοι κάμνοντες λογαριασμοὺς μὲ τοὺς ὑπολόγους καὶ εἰσάγοντες τὰς ἐκ τῆς ἐξελέγξεως διαφορὰς εἰς τὸ δικαστήριον. Καὶ ἂν μὲν ἐξελέγξουν κανένα κλέπτοντα, οἱ δικασταὶ τὸν καταδικάζουν διὰ κλοπὴν καὶ τὸ καταλογισθὲν ποσὸν πληρώνεται ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸ δεκαπλάσιον· ἐὰν δὲ ἀνακαλύψουν καὶ καταδείξουν τινὰ λαβόντα δῶρα, καταδικάζουν αὐτὸν οἱ δικασταὶ ὡς δωροδόκον [2]· πληρώνεται δὲ καὶ ἡ ἀξία τῶν δώρων εἰς τὸ δεκαπλάσιον· ἂν δὲ καταλογίσουν εἴς τινα ἀδικίαν, καταδικάζουν αὐτὸν δι' ἀδίκημα [3], πληρώνεται δὲ τοῦτο ἁπλοῦν, ἐὰν ὁ ὑπόχρεως πληρώσῃ πρὸ τῆς ἐνάτης πρυτανείας. Τὸ δὲ δεκαπλοῦν δὲν διπλασιάζεται (διὰ καθυστέρησιν πληρωμῆς).

Ἐκλέγουν δὲ διὰ κλήρου καὶ γραμματέα τῆς πρυτανείας, ὁ ὁποῖος ἔχει τὴν ἐποπτείαν τῶν ἐγγράφων καὶ φυλάττει τὰ γενόμενα ψηφίσματα καὶ ὅλα τ' ἄλλα φροντίζει ν' ἀντιγράφωνται καὶ παρακάθηται εἰς τὴν βουλήν. Πρότερον μὲν λοιπὸν αὐτὸς

---

1) «Συνηγόρους».

2) «Δώρων τιμῶσι»... δικον. φράσις.

3) «Ἀδικίαν τιμῶσι»... δικον. φράσις.

ἐξελέγετο διὰ χειροτονίας καὶ τοὺς πλέον ἐνδόξους καὶ πλέον ἀξιοπίστους ἐψήφιζον· διότι καὶ εἰς τὰς στήλας, πλησίον εἰς τὰς συμμαχίας καὶ εἰς τοὺς διορισμοὺς προξένων καὶ εἰς τὰς ἀπονομὰς δικαιωμάτων πολίτου (εἰς ξένους) αὐτὸς ἀναγράφεται· τώρα δὲ διορίζεται διὰ κλήρου. Διὰ κλήρου δὲ ἐκλέγεται καὶ ἄλλος διὰ τοὺς νόμους, ὁ ὁποῖος παρακάθηται εἰς τὴν βουλὴν καὶ φροντίζει καὶ αὐτὸς ν' ἀντιγράφωνται ὅλοι οἱ νόμοι. Ἐκλέγει δὲ διὰ χειροτονίας καὶ ὁ δῆμος γραμματέα, οὗτος δὲ οὐδεμίαν ἄλλην ἔχει δικαιοδοσίαν εἰμὴ ν' ἀναγινώσκῃ.

Διὰ κλήρου δ' ἐκλέγονται καὶ **ἱεροποιοὶ** δέκα, οἱ ἐπὶ τῶν θυσιῶν ὀνομαζόμενοι, οἱ ὁποῖοι καὶ τὰ πρὸς μαντείαν σφάγια θύουσι καί, ἂν εἶναι ἀνάγκη νὰ τελετουργήσωσι διὰ μαντείαν τινά, τελετουργοῦσι μετὰ τῶν μάντεων [1].

Διὰ κλήρου δὲ ἐκλέγουν καὶ ἄλλους δέκα, τοὺς λεγομένους ἐνιαυσίους, οἱ ὁποῖοι καὶ μερικὰς θυσίας τελοῦσι καὶ ὅλας τὰς ἑορτὰς τῶν πεντετηρίδων διοικοῦν πλὴν τῶν Παναθηναίων. Εἶναι δὲ πεντετηρίδες μία μὲν ἡ (ἀποστολὴ) εἰς Δῆλον, ὑπάρχει δὲ καὶ ἑπταετηρὶς δι' ἐκεῖ, δευτέρα δὲ τὰ Βραυρώνια, τρίτη δὲ τὰ Ἡράκλεια, τετάρτη δὲ τὰ Ἐλευσίνια, πέμπτη δὲ τὰ Παναθήναια· ἐκ τῶν ἑορτῶν δὲ τούτων οὐδεμία συμπίπτει μὲ ἄλλην εἰς τὸ αὐτὸ ἔτος. Τώρα δὲ προσετέθησαν καὶ τὰ Ἡφαίστεια συσταθέντα ἐπὶ τῆς ἀρχοντίας τοῦ Κηφισοφῶντος.

Ἐκλέγουν δὲ διὰ κλήρου καὶ ἄρχοντα εἰς Σαλαμῖνα καὶ δήμαρχον εἰς Πειραιᾶ, οἱ ὁποῖοι καὶ τὴν ἑορτὴν τῶν Διονυσίων διοργανώνουν εἰς τὰ δύο μέρη καὶ διορίζουν χορηγούς [2]. Εἰς τὴν Σαλαμῖνα δὲ καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἄρχοντος ἀναγράφεται (εἰς τὰ δημόσια ἔγγραφα).

---

1) «Καλλιεροῦσι μετὰ τῶν μάντεων».

2) Πλουσίους πολίτας, ἀναλαμβάνοντας τὴν διδασκαλίαν δραματικῶν ἔργων μὲ δαπάνην ἰδικήν των.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

ΟΙ ΕΝΝΕΑ ΑΡΧΟΝΤΕΣ

Αὐταὶ μὲν λοιπὸν αἱ ἀρχαὶ ἐκλέγονται διὰ κλήρου καὶ ἔχουν τὴν διαχείρισιν τῶν εἰρημένων ἐξουσιῶν.

Οἱ δὲ ὀνομαζόμενοι ἐννέα ἄρχοντες κατὰ ποῖον μὲν τρόπον ἀρχικῶς ἀνηγορεύοντο τοιοῦτοι ἔχει προλεχθῇ· τώρα δὲ διὰ κλήρου ὁρίζουν θεσμοθέτας μὲν ἓξ καὶ γραμματέα εἰς αὐτούς, πρὸς δὲ τούτοις ἕνα ἄρχοντα (ἐπώνυμον) καὶ ἕνα βασιλέα καὶ ἕνα πολέμαρχον ἰδιαιτέρως ἀπὸ καθεμίαν φυλήν. Ὑφίστανται δὲ οὗτοι τὴν ἐξέτασιν πρῶτον μὲν εἰς τὴν βουλὴν ὑπὸ τῶν πεντακοσίων, πλὴν τοῦ γραμματέως· αὐτὸς δὲ μόνον ὑπὸ τοῦ δικαστηρίου, καθὼς ὅλοι οἱ ἄλλοι ἄρχοντες καὶ οἱ διὰ κλήρου καὶ οἱ διὰ ψήφου ὁριζόμενοι ἀναλαμβάνουσι τὸ ἀξίωμά των κατόπιν δοκιμασίας· οἱ δὲ ἐννέα ἄρχοντες καὶ ἐνώπιον τῆς βουλῆς καὶ κατόπιν ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου (ὑφίστανται τὴν δοκιμασίαν). Καὶ πρότερον μὲν δὲν ἐγίνετο ἄρχων ἐκεῖνος τὸν ὁποῖον ἤθελεν ἀποδοκιμάσῃ ἡ βουλή, τώρα δὲ χωρεῖ ἔφεσις ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου καὶ τοῦτο τελεσιδίκως ἀποφαίνεται περὶ τῆς δοκιμασίας [1]. Ὑποβάλλουν δὲ

1) «Καὶ τοῦτο κύριόν ἐστι τῆς δοκιμασίας».

εἰς τὸν ἐξεταζόμενον τὰς (ἑξῆς) ἐρωτήσεις, πρῶτον μέν: «ποῖος εἶναι ὁ πατήρ σου καὶ ἀπὸ ποῖον δῆμον καὶ ποῖος εἶναι ὁ πατὴρ τοῦ πατρός σου καὶ ποία εἶναι ἡ μήτηρ σου καὶ ποῖος ὁ πατὴρ τῆς μητρός σου καὶ ἀπὸ ποῖον δῆμον;» Κατόπιν δὲ (τὸν ἐρωτοῦν) ἐὰν πατρῷον θεὸν ἔχῃ τὸν Ἀπόλλωνα καὶ θεὸν τῆς ἑστίας [1] τὸν Δία, καὶ ποῦ ὑπάρχουσιν εἰς αὐτὸν οἱ βωμοὶ οὗτοι· ἔπειτα (ἐρωτοῦν) ἐὰν ἔχῃ οἰκογενειακοὺς τάφους [2] καὶ ποῦ αὐτοὶ εὑρίσκονται· ἔπειτα ἐὰν τοὺς γονεῖς τιμᾷ καὶ τὰς πρὸς τὴν πατρίδα ὑποχρεώσεις ἐκτελῇ [3] καὶ εἰς τὰς ἐκστρατείας ἐὰν μετέσχεν. Ὅταν δὲ ὑποβάλουν [4] εἰς αὐτὸν τὰς ἐρωτήσεις αὐτὰς τοῦ λέγουν: «προσκάλεσε μάρτυρας τούτων». Ὅταν δὲ παράσχῃ τοὺς μάρτυρας, ἀπευθύνεται πρὸς ὅλους ἡ ἐρώτησις: «θέλει κανεὶς νὰ ἀπευθύνῃ κατηγορίαν ἐναντίον τούτου;» Καὶ ἂν μὲν ὑπάρχῃ κατήγορος κανείς, δίδοντες τὸν λόγον εἰς τὸν κατήγορον καὶ εἰς τὸν κατηγορούμενον πρὸς ἀπολογίαν [5], ἀφήνουσιν ἔπειτα τοιουτοτρόπως νὰ ἐκδώσῃ ἡ ὁλομέλεια τὴν ἀπόφασιν, ἐὰν μὲν εἶναι ἡ τῆς βουλῆς δι' ὑψώσεως τῶν χειρῶν, ἐὰν δὲ τὸ δικαστήριον διὰ ψηφοφορίας· ἐὰν δὲ κανεὶς δὲν θέλῃ νὰ ἀπευθύνῃ κατηγορίαν, εὐθὺς ἐνεργεῖται ψηφοφορία. Καὶ πρότερον μὲν ἕνας ἐψήφιζε, τώρα δὲ εἶναι ἀνάγκη ὅλοι νὰ ψηφίζουν περὶ αὐτῶν, ἵνα ἐὰν κανεὶς κακοήθης ὢν ἤθελε διαφύγῃ ἀπὸ τὴν κατηγορίαν ἰδιωτῶν, νὰ ἔχουν ἐξουσίαν οἱ δικασταὶ ν' ἀποκλείσουν αὐτὸν ἀπὸ τὸ ἀξίωμα. Ἀφοῦ δὲ ὑποστῶσι τοιουτοτρόπως τὸν ἔλεγχον βαίνουν πρὸς τὴν πέτραν ὅπου εἶναι τὰ σφάγια [6], ἐπὶ τῆς ὁποίας καὶ οἱ διαιτηταὶ

---

1) «Καὶ Ζεὺς ἑρκεῖος», οἰκιακός, σπιτικός, διότι ὡς προστάτης τῶν οἴκων εἶχε συνήθως ὁ Ζεὺς τὸν βωμόν του εἰς τὸν πρόδρομον.

2) «Εἶτα ἠρία εἰ ἔστιν»...

3) «Τὰ τέλη τελεῖ»...

4) «Ταῦτα δ' ἀνερωτήσας»... εἰς τὸ κείμενον γίνεται ἀλλαγὴ τοῦ ὑποκειμένου ἀπὸ τῆς φράσεως αὐτῆς καὶ εἰς τὰς ἑπομένας, διότι διεξάγων τὴν ὅλην δοκιμασίαν ἀντὶ τῆς βουλῆς ὁρίζεται ὁ προεδρεύων.

5) «Δούς κατηγορίαν καὶ ἀπολογίαν»... ἡ φράσις δικονομ.

6) «Ἐφ' ᾧ τὰ τόμι' ἐστι». Ἄλλη γραφὴ φέρει «τὰ ταμιεῖα», ἤτοι τὰ δημόσια θησαυροφυλάκια.

δίδοντες ὅρκον ἐκδίδουν τὰς διαιτητικὰς ἀποφάσεις των καὶ οἱ μάρτυρες δίδουν τὰς ἐνόρκους αὐτῶν καταθέσεις· ἀναβάντες δὲ ἐπάνω εἰς αὐτὴν (τὴν πέτραν) ὁρκίζονται ὅτι μὲ δικαιοσύνην θὰ διαχειρισθοῦν τὸ ἀξίωμά των, καὶ σύμφωνα μὲ τοὺς νόμους δὲν θὰ δεχθοῦν δῶρα διὰ τὸ ἀξίωμά των καί, ἂν λάβουν δῶρόν τι, νὰ ἀφιερώσουν ἐξ ἰδίων χρυσοῦν ἀνδριάντα. Ἀπ' ἐκεῖ δέ, ὁρκισθέντες, πηγαίνουν εἰς τὴν Ἀκρόπολιν καὶ πάλιν ἐκεῖ ὁρκίζονται τὰ ἴδια καὶ μετὰ ταῦτα ἀναλαμβάνουν τὸ ἀξίωμα.

Λαμβάνουν δὲ καὶ παρέδρους καὶ ὁ ἄρχων ἐπώνυμος καὶ ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ πολέμαρχος, δύο καθένας των, ὅποιους καθένας των θέλει, καὶ οὗτοι ὑφίστανται ἔλεγχον ὑπὸ τοῦ δικαστηρίου πρὶν ἢ ἀσκήσουν τὴν παρεδρείαν καὶ δίδουν λογοδοσίαν ἀφοῦ παρεδρεύσουν.

Καὶ ὁ μὲν ἄρχων ἐπώνυμος, εὐθὺς ἅμα ἀναλάβῃ τὸ ἀξίωμα, πρῶτον μὲν διὰ κήρυκος διαγγέλλει ὅτι ὅσα καθεὶς εἶχε, πρὶν αὐτὸς ν' ἀναλάβῃ τὸ ἀξίωμα, ταῦτα νὰ ἔχῃ καὶ νὰ διατηρῇ μέχρι τέλους τοῦ ἀξιώματός του· ἔπειτα ἐγκαθιστᾷ τρεῖς χορηγοὺς τῶν τραγῳδιῶν, τοὺς πλέον πλουσίους ἐξ ὅλων τῶν Ἀθηναίων. Πρότερον δὲ διώριζε καὶ πέντε χορηγοὺς διὰ τὰς κωμῳδίας, τώρα δὲ ὁρίζουν αὐτοὺς αἱ φυλαί. Ἔπειτα παραλαβὼν τοὺς χορηγούς, τοὺς ὁποίους φέρουν εἰς αὐτὸν αἱ φυλαί, τοὺς πρὸς ἐκγύμνασιν χορῶν ἐξ ἀνδρῶν, παίδων καὶ κωμῳδῶν διὰ τὰ Διονύσια [1] καὶ τοὺς ἐξ ἀνδρῶν καὶ παίδων διὰ τὰ Θαργήλια [2] (εἶναι δὲ οἱ μὲν διὰ τὰ Διονύσια κατὰ φυλάς, οἱ δὲ διὰ τὰ Θαργήλια ἕνας ἀνὰ δύο φυλὰς καὶ παρέχει τοῦτον διαδοχικῶς ἡ μία ἐκ τῶν δύο φυλῶν) διενεργεῖ ὡς πρὸς αὐτοὺς τὰς ἀντιδόσεις [3] καὶ ἐξετάζει τὰς αἰτήσεις

---

1) Εἰς τὰ «Μεγάλα Διονύσια» ἢ *κατ' ἄστυ* ἢ *ἐν ἄστει* ἢ ἀστικὰ ἢ ἁπλῶς ***Διονύσια***, τὰ τελούμενα τὸν μῆνα Ἐλαφηβολιῶνα (Μάρτιον), ἐδιδάσκοντο εἰς τὸ θέατρον αἱ τραγῳδίαι καὶ αἱ κωμῳδίαι διὰ τὴν παράστασιν τῶν ἐποίων καὶ τὴν προγύμνασιν ἐδαπάνων (ἐχορήγουν) ἰδιῶται.

2 Ἑορταὶ πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς Ἀρτέμιδος τελούμεναι τὸν μῆνα Θαργηλιῶνα (Μάϊον-Ἰούνιον).

3) Πολίτης ὁριζόμενος διὰ νὰ χορηγήσῃ δημοσίαν δαπάνην (λειτουργίαν)

ἀπαλλαγῆς [4], ἐάν τις ἢ προβάλλῃ ὅτι ἔχει ἐκτελέσῃ πρότερον τὴν λειτουργίαν αὐτήν, ἢ ὅτι εἶναι ἀπαλλαγμένος, διότι ἔχει ἐκτελέσῃ ἄλλην λειτουργίαν καὶ δὲν παρῆλθε τὸ χρονικὸν διάστημα, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἔχει ἀπαλλαγήν, ἢ ὅτι δὲν ἔχει συμπληρώσῃ τὴν νόμιμον πρὸς τοῦτο ἡλικίαν· διότι πρέπει ὁ παρέχων χορηγίαν διὰ χορὸν παίδων νὰ εἶναι ἄνω τῶν τεσσαράκοντα ἐτῶν.

Διορίζει δὲ καὶ εἰς Δῆλον χορηγοὺς καὶ ἀρχηγὸν τῆς θεωρίας (πομπῆς) διὰ τὸ μὲ τριάκοντα κώπας πλοῖον, τὸ ὁποῖον φέρει τοὺς νέους εἰς τὴν Δῆλον. Ἔχει δὲ τὴν ἐπιμέλειαν τῶν πομπῶν, ἤτοι τῆς γινομένης πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ μυούμενοι μένουν εἰς τὰς οἰκίας των, καὶ τῆς πομπῆς τῶν μεγάλων Διονυσίων μαζὶ μὲ τοὺς ἐπιμελητάς, τοὺς ὁποίους πρότερον μὲν διὰ χειροτονίας ὥριζεν ὁ δῆμος δέκα τὸν ἀριθμὸν καὶ τὰς δαπάνας διὰ τὴν πομπὴν ἐδαπάνων ἐξ ἰδίων, τώρα δὲ διὰ κλήρου ὁρίζονται ἕνας ἀπὸ καθεμίαν φυλὴν καὶ δίδουσι διὰ τὴν προετοιμασίαν τῆς ἑορτῆς ἑκατὸν μνᾶς. Ἔχει δὲ τὴν ἐπιμέλειαν καὶ τῆς ἑορτῆς τῶν Θαργηλίων καὶ τῆς τοῦ Διὸς Σωτῆρος. Προΐσταται δὲ αὐτὸς καὶ τοῦ ἀγῶνος τῶν Διονυσίων καὶ τῶν Θαργηλίων.

Αὐτῶν μὲν λοιπὸν τῶν ἑορτῶν ἔχει τὴν ἐπιμέλειαν.

Καταγγελίαι δὲ καὶ δίκαι, τὰς ὁποίας ἀφοῦ κάμῃ προανάκρισιν εἰσάγει εἰς τὸ δικαστήριον, εἶναι αἱ περὶ κακώσεως γονέων— αὐταὶ δὲ (καὶ ἀπορριπτόμεναι) εἶναι ἀζήμιαι εἰς τὸν μηνυτήν— αἱ περὶ κακώσεως ὀρφανῶν, κινούμεναι κατὰ τῶν ἐπιτρόπων καὶ τῶν συνοικούντων, αἱ περὶ κακῆς διαχειρίσεως ὀρφανικῆς περιου-

---

βαρεῖαν, ὁποῖαι ἦσαν ἡ χορηγία καὶ ἡ τριηραρχία, ἠδύνατο νὰ ὑποδείξῃ ἄλλον ἱκανώτερον πρὸς τοῦτο κατὰ τὴν γνώμην του, προτείνων εἰς αὐτὸν ἢ νὰ ἐκτελέσῃ τὴν χορηγίαν ἢ ν' ἀνταλλάξουν τὰς περιουσίας των. Τοῦτο δὲ ἐλέγετο ***ἀντίδοσις***.

1) «Καὶ τὰς σκήψεις εἰσάγει»... ἡ φράσις δικον. Ἡ ***σκῆψις*** ἀντιστοιχεῖ καὶ μὲ τὸν σημερινὸν ὅρον ***ἔνστασις***.

σίας [1], κινούμεναι καὶ αὐταὶ κατὰ τῶν ἐπιτρόπων, αἱ περὶ φρενοβλαβίας, ἐὰν κανεὶς ἐνάγῃ τινὰ ὅτι πάσχων τὰς φρένας χάνει τὴν περιουσίαν του [2], αἱ περὶ διορισμοῦ διανεμητῶν, ἐάν τις δὲν θέλῃ νὰ νέμεται τὴν μετ' ἄλλων περιουσίαν του ἀπὸ κοινοῦ [3], αἱ περὶ διορισμοῦ ἐπιτρόπου [4], αἱ περὶ ἀμφισβητήσεως ἐπιτροπείας [5], αἱ περὶ ἐποπτείας ἐμφανῶν [6], διὰ νὰ διορίσῃ αὐτὸς ἐπίτροπον, αἱ περὶ ἐπιδικάσεως περιουσίας κληρονομικῆς ἢ περιουσίας κόρης κληρονόμου (ἐπικλήρου).

Ἔχει δὲ τὴν ἐποπτείαν καὶ τῶν ὀρφανῶν καὶ τῶν ἀνυπάνδρων γυναικῶν κληρονόμων περιουσίας, καὶ τῶν γυναικῶν ὅσαι, ἀποθανόντος τοῦ συζύγου, δηλοῦσιν ἐγκυμοσύνην· καὶ ἔχει ἐξουσίαν νὰ ἐπιβάλλῃ πρόστιμον εἰς τοὺς ἀδικοῦντας ἢ νὰ ἐνάγῃ αὐτοὺς εἰς τὸ δικαστήριον. Ἐνεργεῖ δὲ καὶ τὰς μισθώσεις τῶν οἰκιῶν τῶν (ἀνηλίκων) ὀρφανῶν καὶ τῶν ἀνυπάνδρων γυναικῶν κληρονόμων, μέχρις οὗ συμπληρώσουν αὐταὶ τὴν ἡλικίαν δεκατεσσάρων ἐτῶν, καὶ τὰ μισθώματα λαμβάνει, καὶ ἀπὸ τοὺς ἐπιτρόπους, ἐὰν δὲν παρέχουν εἰς τοὺς ἐπιτροπευομένους παῖδας τὰ πρὸς συντήρησιν, εἰσπράττει ταῦτα ἀναγκαστικῶς [7].

---

1) «Γονέων κακώσεως (αὗται δ' εἰσὶν ἀζήμιοι τῷ βουλομένῳ διώκειν), ὀρφανῶν κακώσεως (αὗται δ' εἰσὶ κατὰ τῶν ἐπιτρόπων), ἐπικλήρου κακώσεως»... κλπ., δικονομικὴ φρασιολογία τοῦ Ἀττικοῦ δικαίου.

2) «Παρανοίας, ἐάν τις αἰτιᾶταί τινα παρανοοῦντα τὰ ἑαυτοῦ ἀπολλύναι».

3) «Εἰς δατητῶν αἵρεσιν, ἐάν τις μὴ θέλῃ κοινὰ τὰ ὄντα νέμεσθαι»... ἀγωγὴ ἀντίστοιχος πρὸς τὴν «περὶ διανομῆς κοινοῦ» τοῦ Ρωμ. δικαίου.

4) «Εἰς ἐπιτροπῆς κατάστασιν»...

5) «Εἰς ἐπιτροπῆς διαδικασίαν»...

6) Τὸ κείμενον φέρει: «εἰς [ἐμφανῶν κατάστασ]ιν, ἐπίτροπον αὐτὸν ἐγγράψαι». Οὕτω δὲ ἡ φράσις ἀκριβῶς ἑρμηνεύεται: «διὰ τὴν διαχείρισιν ἐμφανοῦς περιουσίας (προσωρινῶς ἀδεσπότου) νὰ διορίζῃ αὐτὸς (ὁ ἄρχων) διαχειριστήν.

7) «Καὶ τοὺς ἐπιτρόπους, ἐὰν μὴ διδῶσι τοῖς παισὶ τὸν σῖτον, οὗτος εἰσπράττει».

Καὶ ὁ μὲν ἄρχων Ἐπώνυμος ἔχει τὴν ἐπιμέλειαν τούτων.

Ὁ δὲ ἄρχων βασιλεὺς πρῶτον μὲν ἔχει τὴν ἐπιστασίαν τῶν μυστηρίων συμπράττων μὲ τοὺς **ἐπιμελητάς,** τοὺς ὁποίους διὰ χειροτονίας ὁρίζει ὁ δῆμος, δύο μὲν ἐξ ὅλων τῶν Ἀθηναίων, ἕνα δὲ ἐκ τῆς οἰκογενείας τῶν Εὐμολπιδῶν, ἕνα δὲ ἐκ τῆς οἰκογενείας τῶν Κηρύκων. Ἔπειτα ἔχει τὴν ἐποπτείαν τῶν Διονυσίων, ***τῶν ἐπὶ Ληναίῳ*** [1]. Εἶναι δὲ αὐτὰ πομπὴ καὶ ἀγωνίσματα. Τὴν μὲν λοιπὸν πομπὴν ἀπὸ κοινοῦ διοργανώνουν καὶ ὁ βασιλεὺς καὶ οἱ ἐπιμεληταί, τὰ δὲ ἀγωνίσματα κανονίζει μόνος ὁ βασιλεύς. Κανονίζει δὲ καὶ ὅλους τοὺς ἀγῶνας λαμπαδοδρομίας· ἐν συνόλῳ δὲ αὐτὸς διευθύνει καὶ ὅλας τὰς πατρίους θυσίας. Εἰς τὴν δικαιοδοσίαν του δὲ ἀνάγονται αἱ μηνύσεις δι' ἀσέβειαν [2] καὶ ἂν ἀμφισβητῇ κανεὶς τὸ δικαίωμα ἱερωσύνης πρός τινα. Αὐτὸς δὲ ὡς δικαστὴς ἀποφαίνεται καὶ δι' ὅλας τὰς ἀμφισβητήσεις τῶν γενῶν καὶ τῶν ἱερέων διὰ τοὺς ἱεροὺς τόπους [3]. Εἰς τὴν δικαιοδοσίαν δὲ αὐτοῦ ἀνάγονται καὶ ὅλαι αἱ δίκαι διὰ φόνον· καὶ αὐτὸς εἶναι ὁ ἔχων ἐξουσίαν ν' ἀπαγγέλλῃ ἐναντίον τινὸς ἀπαγόρευσιν συμμετοχῆς εἰς τελετήν [4].

Εἰσάγονται δὲ δίκαι διὰ φόνον καὶ διὰ τραῦμα, ἂν μὲν ἐκ προμελέτης [5] φονεύσῃ τις ἢ τραυματίσῃ, ἐνώπιον τοῦ Ἀρείου Πάγου, καθὼς καὶ ἐὰν φονεύσῃ τις δίδων δηλητήριον ἢ διὰ πυρκαϊᾶς [6]· διότι αὐτὰ μόνα δικάζει ἡ βουλή. Τὰς δὲ ἀκουσίως διαπραττομέ-

---

1) Εἰς τὴν ἑορτὴν αὐτὴν ἐγίνοντο οἱ δραματικοὶ ἀγῶνες. Μὴν τῶν ἑορτῶν τούτων ἦτο ὁ Ληναιὼν κατὰ τὴν ἀρχαίαν Ἰωνικὴν ὀνομασίαν, ἤτοι ὁ ἀττικὸς Γαμηλιὼν (Ἰανουάριος — Φεβρουάριος), ἕβδομος ἐρχόμενος εἰς τὸ Ἀττικὸν ἔτος. Ληναῖος δὲ ἐλέγετο ὁ Διόνυσος, διότι εἰς αὐτὸν ἦσαν ἀφιερωμένοι οἱ ληνοί.

2) «Γραφαὶ δὲ λαγχάνονται πρὸς αὐτὸν ἀσεβείας»...

3) «Τὰς ὑπὲρ τῶν ***γερῶν*** ἁπάσας»... φέρει τὸ κείμενον. Διορθωτέον ὅμως ***ἱερῶν***, ὅπως εὑρίσκεται ἀντιστοίχως καὶ παρὰ τῷ Φωτίῳ.

4) «Καὶ ὁ ἀπαγορεύων εἴργεσθαι τῶν νομίμων οὗτός ἐστι».

5) «Ἂν ἐκ προνοίας ἀποκτείνῃ»...

6) «Καὶ φαρμάκων ἐὰν ἀποκτείνῃ δοὺς καὶ πυρκαᾶς».

νας ἀνθρωποκτονίας καὶ τὰς προμελέτας (ἄνευ ἐκτελέσεως) καὶ τὰς ἀνθρωποκτονίας δούλου ἢ μετοίκου ἢ ξένου δικάζουν οἱ τοῦ Παλλαδίου [1] (δικασταί). Ἐὰν δὲ ὁμολογῇ μὲν ἕνας ὅτι ἐφόνευσεν, ἰσχυρίζεται ὅμως ὅτι νομίμως, οἷον συλλαβὼν (ἐπ' αὐτοφώρῳ) μοιχὸν ἢ ἐξ ἀγνοίας εἰς τὸν πόλεμον ἢ εἰς ἀγῶνα ἀθλητικόν, ἡ δίκη τούτου γίνεται εἰς τὸ Δελφίνιον [2]. Ἐὰν δέ τις ἐξόριστος διὰ πρᾶξιν ἀξιόποινον, ἐφ' ἧς παρέχεται συγγνώμη [3], κατηγορηθῇ ὅτι ἐφόνευσεν ἢ ἐτραυμάτισέ τινα, δικάζουσιν αὐτὸν ἐν Φρεάτου [4], αὐτὸς δὲ ἀπολογεῖται πλησιάζων εἰς τὴν παραλίαν ἐντὸς πλοίου. Δικάζουν δὲ τὰ ἐγκλήματα οἱ διὰ κλήρου ὁριζόμενοι, πλὴν τῶν δικαζομένων εἰς τὸν Ἄρειον Πάγον. Εἰσάγει δὲ τὴν κατηγορίαν ὁ βασιλεύς, καὶ οἱ δικασταὶ δικάζουν πλησίον ἱεροῦ χώρου καὶ εἰς τὸ ὕπαιθρον, καὶ ὁ βασιλεὺς, ὅταν δικάζῃ, ἀφαιρεῖ ἀπὸ τὴν κεφαλήν του τὸν στέφανον. Ὁ δὲ κατηγορούμενος [5], εἰς ὅλον τὸν καιρὸν ποῦ εἶναι ὑπόδικος, ἐμποδίζεται τοῦ νὰ μετέχῃ τῶν ἱεροτελεστειῶν καὶ οὐδ' εἰς τὴν ἀγορὰν νόμιμον εἶναι νὰ εἰσέλθῃ· τὴν ὡρισμένην δὲ ἡμέραν [6] εἰσελθὼν εἰς τὸν ἱερὸν περίβολον, ἀπολογεῖται. Ὅταν δὲ ὁ καταγγέλλων δὲν γνωρίζῃ ποῖος προσωπικῶς εἶναι ὁ ἔνοχος, κάμνει μήνυσιν ἀόριστον ἐναντίον τοῦ δράστου [7], δικάζουν δὲ ὁ βασιλεὺς καὶ οἱ φυλοβασιλεῖς καὶ τοὺς φόνους,

---

1) Τόπος εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου ὑπῆρχε δικαστήριον τὸ «ἐπὶ Παλλαδίῳ», εἰς τὸ ὁποῖον συνεδριάζοντες οἱ ἐφέται ἐδίκαζον. Παυσανίας I, 28. Πολυδ. VIII, 118. Τὸ δικαστήριον τοῦτο μετεχειρίζοντο καὶ οἱ Ἡλιασταί.

2) Ἦτο ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος, εἰς τὸν ὁποῖον ἦτο καὶ δικαστήριον τὸ «ἐπὶ Δελφινίῳ».

3) «Ἐὰν δὲ φεύγων φυγὴν ὧν ἔφεσίς ἐστιν». Ἡ διαστολὴ γίνεται, διότι ὑπῆρχον ἐξόριστοι καταδικασμένοι εἰς θάνατον ἢ ἀειφυγίαν, ὁπότε δὲν ἐκαλοῦντο οἱ τοιοῦτοι ἐκ νέου κατηγορούμενοι εἰς ἀπολογίαν.

4) «Ἐν Φρεάτου» ἢ «Φρεατοῖ» ἢ κατ' Ἁρποκρατ. «Φρεαττοῖ» παράλιον χωρίον ὀνομασθὲν ἀπό τινος Φρεάτου ἥρωος, ὅπου συνεδρίαζον εἰς δικαστήριον.

5) «Ὁ δὲ τὴν αἰτίαν ἔχων»...

6) «Τότε δέ»....

7) «Ὅταν δὲ μὴ εἰδῇ τὸν ποιήσαντα, τῷ δράσαντι λαγχάνει»....

τοὺς προελθόντας ἐκ τῶν ἀψύχων καὶ ἐκ τῶν ἄλλων ζῴων [1].

Ὁ δὲ **πολέμαρχος** προΐσταται μὲν τῶν θυσιῶν πρὸς τὴν Ἄρτεμιν τὴν ἀγροτέραν [2] καὶ πρὸς τὸν Ἐνυάλιον [3], διοργανώνει δὲ τοὺς ἐπιταφίους ἀγῶνας πρὸς τιμὴν τῶν ἀποθανόντων εἰς τὸν πόλεμον [4] καὶ κάμνει τὰς ἐπιμνημοσύνους τελετὰς διὰ τὸν Ἁρμόδιον καὶ τὸν Ἀριστογείτονα. Εἰς τὴν δικαιοδοσίαν του δὲ ἀνάγονται μόνον αἱ δίκαι αἱ γινόμεναι εἰς μετοίκους καὶ εἰς ἰσοτελεῖς καὶ εἰς προξένους· καὶ ὑποχρεοῦται οὗτος λαβὼν τὰς δίκας αὐτὰς καὶ διανείμας εἰς δέκα μέρη νὰ ἀναθέσῃ εἰς καθεμίαν ἐκ τῶν φυλῶν διὰ κλήρου τὴν ἐκδίκασιν τοῦ μέρους τὸ ὁποῖον τῆς ἔλαχε, οἱ δὲ δικασταὶ τῆς φυλῆς ὑποχρεοῦνται νὰ παραπέμψωσιν εἰς τοὺς διαιτητάς. Αὐτὸς δὲ (ὁ πολέμαρχος) προσωπικῶς διεξάγει τὰς δίκας ἐναντίον ἀπελευθέρων ἐπὶ ἀχαριστίᾳ [5] καὶ ἐναντίον μετοίκων στερουμένων προστασίας πολίτου [6] καὶ τὰς κληρονομικὰς καὶ τὰς περὶ κληρονομικῆς περιουσίας γυναικῶν ἀνυπάνδρων δίκας τῶν μετοίκων· καὶ ὅλας τὰς ἄλλας δίκας, ὅσας διὰ τοὺς πολίτας δικάζει ὁ ἄρχων (ἐπώνυμος), αὐτὰς διὰ τοὺς μετοίκους δικάζει ὁ πολέμαρχος.

Οἱ δὲ **θεσμοθέται** πρῶτον μὲν ἔχουν ἐξουσίαν νὰ καταρτίζουν τὸ πρόγραμμα τῶν δικαστηρίων, ποίας ἡμέρας πρέπει νὰ δικάζουν, ἔπειτα δὲ νὰ ἐπιδώσουν τοῦτο εἰς τὰς ἀρχάς· διότι κατὰ τὸ πρόγραμμα, τὸ ὁποῖον ἤθελον ἐπιδόσῃ αὐτοί, γίνεται ἡ διακανόνισις. Προσέτι δὲ εἰσάγουν πρὸς ἐκδίκασιν ἐνώπιον τοῦ δήμου τὰς μη-

---

1) Ἀνάλογοι αἱ ἀγωγαὶ αὗται πρὸς τὴν ἀγωγὴν τοῦ Ἀκουϊλίου νόμου εἰς τὸ Ρωμ. Δικ.

2) Κυνηγήτριαν.

3) Ἐπίθετον τοῦ Ποσειδῶνος.

4) «Διατίθησι δ' ἀγῶνα τὸν ἐπιτάφιον [καὶ] τοῖς τετελευτηκόσιν»... Τὸ **καὶ** φαίνεται παρέμβλητον.

5) «Ἀποστασίου»... Ὁ δοῦλος ἀπελευθερούμενος ὑπὸ τοῦ κυρίου του καὶ κακῶς πρὸς αὐτὸν ἔπειτα φερόμενος εἰσήγετο εἰς δίκην ἀποστασίου.

6) «Προστασίου»... Καθένας ξένος ἔχων ἐγκατάστασιν εἰς τὰς Ἀθήνας ἦτον ὑποχρεωμένος νὰ ζητήσῃ τὴν προστασίαν πολίτου Ἀθηναίου, διὰ νὰ τὸν ἐκπροσωπῇ οὗτος εἰς ὑποθέσεις κτηματικάς, ληξιαρχικὰς καὶ ἄλλας.

νύσεις δι' ἐγκλήματα ἐναντίον τῆς ἐπικρατείας [1] καὶ τὰς ἐγκλήσεις ἐναντίον ἀρχόντων [2] καὶ τὰς ἐναντίον συκοφαντῶν [3] ὅλας ἐν γένει καὶ τὰς διὰ παράνομον πρότασιν νόμου καὶ ἐάν τις ὑπέβαλε πρὸς ψήφισιν νόμον ὄχι κατάλληλον [4] καὶ τὰς ἐναντίον προεδρείου ἐν συνόλῳ καὶ ἐναντίον προέδρου [5] καὶ ἐναντίον στρατηγῶν καταγγελίας πρὸς λογοδοσίαν. Ἀπὸ δὲ τὰς ἐγγράφους μηνύσεις πρὸς τὸν δῆμον δι' ὡρισμένως προβλεπόμενον ἔγκλημα ὑπάγονται εἰς αὐτοὺς [6] (τοὺς θεσμοθέτας) αἱ καταγγελίαι δι' ἀντιποίησιν δικαιωμάτων πολιτικῶν ὑπὸ ξένου [7] καὶ ἡ διὰ δώρων ἐπιτυχία τοῦ τοιούτου ὑπὸ ξένου [8], ἐάν τις δώσας δῶρα ἀποφύγῃ τὰς ὑποχρεώσεις ξενίας, καὶ αἱ (καταγγελίαι) διὰ συκοφαντίας καὶ δωροδοκίας καὶ διὰ πλαστὴν ἐγγραφὴν [9] καὶ διὰ πλαστὴν κλήτευσιν [10] καὶ διὰ παράνομον ἀντιποίησιν τοῦ βουλευτικοῦ δικαιώματος [11] καὶ διὰ σβύσιμον ἀπὸ τοὺς φορολογικοὺς καταλόγους [12] καὶ διὰ μοιχείαν. Αὐτοὶ δὲ εἶναι εἰσηγηταὶ τῆς ἐξετάσεως (ἡ ὁποία γίνεται πρὸ τῆς ἐγκαταστάσεως) ὅλων τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν ἐφέσεων ἐκείνων ποῦ ἀπερρίφθη ἡ ἐγγραφή των ὡς πολιτῶν [13] καὶ τῶν ἐφέσεων ἐναν-

---

1) «Ἔτι δὲ τὰς εἰσαγγελίας εἰσαγγέλλουσιν εἰς τὸν δῆμον»...

2) «Τὰς καταχειροτονίας».

3) «Τὰς προβολάς».

4) «Καὶ γραφὰς παρανόμων καὶ νόμον μὴ ἐπιτήδειον θεῖναι».

5) «Ἐπιστατικήν».

6) «Εἰσὶ δὲ καὶ γραφαὶ πρὸς αὐτοὺς ὧν παράστασις τίθεται»...

7) «Ξενίας»...

8) «Δωροξενίας»...

9) «Ψευδεγγραφῆς»...

10) «Ψευδοκλητείας»...

11) «Βουλεύσεως»... Κατὰ τὴν ἑρμηνείαν, τὴν παρεχομένην ὑπὸ τοῦ Ἁρποκρ. γραφὴ βουλεύσεως ἐγίνετο ἐὰν παρανόμως διετηρεῖτό τις εἰς τὸν κατάλογον τῶν πολιτῶν. Ἀλλ' ἐκ τῶν ἀνωτέρω ὑπὸ τοῦ Ἀριστ. ἀναγραφομένων περὶ βουλῆς καὶ βουλευτῶν πιθανωτέρα φαίνεται ἡ ἑρμηνεία ὡς ἄνω.

12) «Ἀγραφίου».. Πολλοὶ ἐφρόντιζαν νὰ διαγράφουν τὸ ὄνομά των ἐκ τῶν καταλόγων πρὸς ἀποφυγὴν πληρωμῆς φόρων.

13) «Τοὺς ἀπεψηφισμένους ὑπὸ τῶν δημοτῶν»...

τίον τῶν ἀποφάσεων τῆς βουλῆς [1]. Εἶναι δὲ εἰσηγηταὶ καὶ ἰδιωτικῶν τινων δικῶν, ἀναγομένων εἰς τὸ ἐμπόριον, καὶ εἰς τὰ μεταλλεῖα καὶ εἰς δούλους, ἐάν τις (δοῦλος) ὑβρίσῃ ἄνθρωπον ἐλεύθερον. Καὶ διὰ κλήρου ἀναθέτουσιν οὗτοι εἰς τοὺς διαφόρους ἄρχοντας τὰ δικαστήρια τὰ δι' ἰδιωτικὰς καὶ τὰ διὰ δημοσίας ὑποθέσεις. Καὶ τὰς συμβάσεις πρὸς ἄλλας πόλεις αὐτοὶ ἐπικυρώνουν καὶ τὰς δίκας ὅσαι προκύπτουν ἐκ τῶν συμβάσεων τούτων αὐτοὶ εἰσάγουν ἐνώπιον τοῦ δήμου καθὼς καὶ τὰς μηνύσεις διὰ τὰς ἐνώπιον τοῦ Ἀρείου Πάγου ψευδομαρτυρίας [2].

Τοὺς δὲ δικαστὰς διὰ κλήρου ὀνομάζουν ὅλοι οἱ ἐννέα ἄρχοντες, δέκατος δὲ ὁ γραμματεὺς τῶν θεσμοθετῶν, καθένας ἐξάγων τοὺς κλήρους διὰ τοὺς δικαστὰς τῆς ἰδικῆς του φυλῆς.

Τὰ μὲν λοιπὸν ἀναγόμενα εἰς τοὺς ἐννέα ἄρχοντας τοιουτοτρόπως εἶναι ὡρισμένα.

1) «Τὰς καταγνώσεις τὰς ἐκ τῆς βουλῆς»...

2) «Τὰ ψευδομαρτύρια ἐξ Ἀρείου Πάγου».

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

ΑΛΛΑ ΚΛΗΡΩΤΑ ΑΞΙΩΜΑΤΑ

Διὰ κλήρου δὲ ὁρίζουν καὶ ἀθλοθέτας δέκα ἄνδρας, ἕνα ἀπὸ κάθε φυλήν· οὗτοι δὲ ὑποστάντες τὸν ἔλεγχον, μένουν εἰς τὸ ἀξίωμα τέσσαρα ἔτη καὶ διοικοῦν καὶ τὴν πομπὴν τῶν Παναθηναίων καὶ τὸν ἀγῶνα τῆς μουσικῆς καὶ τὸν γυμνικὸν ἀγῶνα καὶ τὴν ἱπποδρομίαν, καὶ διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ πέπλου (τῆς Ἀθηνᾶς) φροντίζουν, καὶ τοὺς ἀμφορεῖς (διὰ ἔπαθλα) αὐτοὶ μετὰ τῆς βουλῆς φροντίζουν νὰ κατασκευασθοῦν καὶ τὸ ἔλαιον διανέμουν εἰς τοὺς ἀθλητὰς νικητάς. Συλλέγεται δὲ αὐτὸ τὸ ἔλαιον ἀπὸ τὰς ἱερὰς ἐλαίας [1]· εἰσπράττει δὲ ὁ ἄρχων ἀπὸ τοὺς ἔχοντας τὰ κτήματα, εἰς τὰ ὁποῖα εἶναι αἱ ἱεραὶ ἐλαίαι, τρία ἡμικοτύλια [2] ἀπὸ κάθε στέλεχος ἐλαίας. Πρότερον δὲ ἐπωλοῦσε τὸν καρπὸν ἡ πόλις· καὶ ἂν κανεὶς ἤθελεν ἐκριζώσῃ ἢ ὑλοτομήσῃ ἐλαίαν ἱεράν, ἐδίκαζεν αὐτὸν ἡ ἐξ Ἀρείου Πάγου βουλή, καὶ ἂν ἤθελε τὸν καταδικάσῃ ὡς ἔνοχον τούτου, ἐτιμώρουν αὐτὸν μὲ θάνατον. Ἀφ' ὅτου δὲ ὁ ἔχων τὸ κτῆμα παρέχει τὸ ἔλαιον [3], ὑπάρχει μὲν ὁ νόμος, ἔχει ὅμως περιπέσῃ εἰς ἀχρηστίαν· διότι τὸ ἔλαιον ἀπὸ τὸ

---

1) «Ἀπὸ τῶν μοριῶν»...

2) Ἤτοι 3/8 περίπου τῆς λίτρας.

3) Διότι προηγουμένως παρεῖχε ἐλαιόκαρπον.

ὅλον κτῆμα καὶ ὄχι ἀπὸ καθένα στέλεχος χωριστὰ παρέχεται εἰς τὴν πόλιν. Συλλέξας λοιπὸν ὁ ἄρχων τὸ ἐπὶ τῆς ἀρχοντίας του παρεχόμενον (οὕτω), παραδίδει αὐτὸ εἰς τοὺς ταμίας εἰς τὴν Ἀκρόπολιν καὶ δὲν ἐπιτρέπεται εἰς αὐτὸν ν' ἀναβῇ εἰς τὴν θέσιν του, εἰς τὸν Ἄρειον Πάγον, πρὶν ἢ παραδώσῃ ὅλον τὸ ἔλαιον εἰς τοὺς ταμίας. Οἱ δὲ ταμίαι καθ' ὅλον μὲν τὸν ἄλλον καιρὸν φυλάττουν αὐτὸ εἰς τὴν ἀκρόπολιν, εἰς τὴν ἐποχὴν δὲ τῶν Παναθηναίων μοιράζουν αὐτὸ μετρημένον εἰς τοὺς ἀθλοθέτας, οἱ δὲ ἀθλοθέται εἰς τοὺς ἐκ τῶν ἀγωνιστῶν νικητάς. Διότι ὑπάρχουν ἔπαθλα διὰ μὲν τοὺς νικητὰς εἰς τὴν μουσικὴν ἐξ ἀργύρου καὶ χρυσοῦ, διὰ δὲ τοὺς νικητὰς εἰς πολεμικὰ γυμνάσματα ἀσπίδες, διὰ δὲ τοὺς νικητὰς εἰς τοὺς γυμνικοὺς ἀγῶνας καὶ τὴν ἱπποδρομίαν ἔλαιον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

ΑΞΙΩΜΑΤΑ ΔΙΑ ΨΗΦΟΦΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ

Διὰ χειροτονίας δὲ ἐκλέγουν καὶ τὰς στρατιωτικὰς ἀρχὰς ὅλας, δέκα στρατηγούς, πρότερον μὲν ἕνα ἀπὸ καθεμίαν φυλήν, τώρα δὲ ἐξ ὅλων ὁμοῦ τῶν φυλῶν. Καὶ τούτους διορίζουν μὲ τὴν ἰδίαν ψηφοφορίαν, ἕνα μὲν διὰ τὸ βαρὺ πεζικόν, ὁ ὁποῖος εἶναι ἀρχηγὸς τῶν πεζῶν, ἂν ἐκστρατεύσουν ἔξω τῆς χώρας, ἕνα δὲ διὰ τὴν χώραν, ὁ ὁποῖος ἔχει τὴν φύλαξιν τῆς χώρας, καὶ ἂν διεξάγεται πόλεμος ἐντὸς τῆς χώρας, τὸν διεξάγει αὐτός· δύο δὲ στρατηγοὺς διὰ τὸν Πειραιᾶ, τὸν μὲν ἕνα εἰς τὴν Μουνυχίαν, τὸν δὲ ἄλλον εἰς τὴν Ἀκτήν, οἱ ὁποῖοι ἔχουν τὴν φροντίδα τῆς ἐκεῖ φρουρήσεως καὶ τῶν ἐν Πειραιεῖ (ναυστάθμων)· ἕνα δὲ στρατηγὸν τῶν πολεμικῶν ὁμίλων (συμμοριῶν), ὁ ὁποῖος καὶ τὸν κατάλογον τῶν τριηράρχων [1] καταρτίζει, καὶ μεταξὺ τούτων διενεργεῖ τὰς ἀντιδόσεις [2], καὶ τὰς ἐνστάσεις [3] τὰς ἀναφερομένας εἰς τούτους εἰσάγει

---

1) Ἤτοι τῶν ὁριζομένων διὰ νὰ καταβάλουν τὴν δαπάνην διὰ κατασκευὴν ἑνὸς πολεμικοῦ πλοίου.

2) Τὰς ἀνταλλαγὰς περιουσιῶν μεταξὺ ἑνὸς ὁρισθέντος διὰ τὴν δαπάνην, καὶ ἑνὸς τὸν ὁποῖον ὁ ὁρισθεὶς ὑπεδείκνυεν ὡς πλουσιώτερόν του. Ἐφ' ὅσον ὁ ὑποδεικνυόμενος ἠρνεῖτο ν' ἀποδεχθῇ τὸ βάρος, ἐγίνετο ἀνταλλαγὴ περιουσιῶν.

3) «Τὰς διαδικασίας»...

πρὸς ἐκδίκασιν· τοὺς δὲ ἄλλους (πέντε) στρατηγοὺς διαθέτουσιν ἀναλόγως τῶν παρουσιαζομένων ἀναγκῶν.

Γίνεται δὲ νέα περὶ αὐτῶν ψηφοφορία [1] εἰς κάθε νέαν πρυτανείαν, ἐὰν φαίνωνται ὅτι καλῶς ἄρχουν (ἢ ὄχι)· καὶ ἂν διὰ τῆς ψηφοφορίας ἀποδοκιμάσουν κανένα, γίνεται ἐναντίον αὐτοῦ δίκη εἰς τὸ δικαστήριον, καὶ ἂν μὲν καταδικασθῇ [2], ὁρίζουν ποίαν ποινὴν πρέπει νὰ ὑποστῇ, ἢ τί πρόστιμον νὰ πληρώσῃ, ἂν δὲ ἀπαλλαγῇ [3], ἀναλαμβάνει πάλιν τὸ ἀξίωμα.

Ἔχουν δ' ἐξουσίαν οἱ στρατηγοὶ ὅταν διοικοῦν τὸν στρατὸν καὶ νὰ φυλακίζουν τὸν ἀτακτοῦντα καὶ νὰ ἐκδιώκουν αὐτὸν ἀπὸ τὸ στράτευμα [4] καὶ νὰ τοῦ ἐπιβάλλουν πρόστιμον [5]· δὲν συνειθίζουν ὅμως τώρα νὰ ἐπιβάλλουν.

Ἐκλέγουν δὲ διὰ χειροτονίας καὶ δέκα **ταξιάρχους**, ἕνα ἀπὸ κάθε φυλήν· αὐτὸς δὲ εἶναι ἀρχηγὸς τῶν στρατιωτῶν τῆς φυλῆς του (φυλετῶν) καὶ διορίζει τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν λόχων.

Ἐκλέγουν δὲ διὰ χειροτονίας καὶ **ἱππάρχους,** δύο ἐξ ὅλων τῶν φυλῶν, οὗτοι δὲ διοικοῦν τοὺς ἱππεῖς διανείμαντες τὰς φυλάς, πέντε ὁ καθένας· ἔχουν δὲ ἐξουσίαν ὁμοίαν μὲ ἐκείνην, τὴν ὁποίαν ἔχουν οἱ στρατηγοὶ ἐπὶ τῶν πεζῶν· νέα δὲ ψηφοφορία (εἰς κάθε πρυτανείαν) γίνεται καὶ δι' αὐτούς.

Διὰ χειροτονίας δὲ ἐκλέγουν καὶ **φυλάρχους**, ἕνα ἀπὸ κάθε φυλήν, ὁ ὁποῖος θὰ ἔχῃ τὴν ἀρχηγίαν τῶν ἱππέων, καθὼς ἀκριβῶς οἱ ταξίαρχοι ἔχουν τὴν ἀρχηγίαν τῶν πεζῶν.

Ἐκλέγουν δὲ καὶ **ἵππαρχον εἰς Λῆμνον,** ὁ ὁποῖος ἔχει τὴν διοίκησιν τῶν εἰς τὴν Λῆμνον ἱππέων.

---

1) «Ἐπιχειροτονία δ' αὐτῶν ἐστι»....

2) «Κἂν μὲν ἁλῷ»... δικον. φράσις.

3) «Ἂν δ' ἀποφύγῃ»...

4) «Ἐκκηρύξαι»...

5) «Ἐπιβολὴν ἐπιβάλλειν».

Διὰ χειροτονίας δὲ ἐκλέγουν καὶ ταμίαν (τοῦ ἱεροῦ πλοίου) τῆς Παράλου καὶ τώρα τοῦ πλοίου τοῦ Ἄμμωνος [1].

1) Ἀνέκαθεν δύο ὑπῆρχον ἱερὰ πλοῖα τῶν Ἀθηναίων ἀποστελλόμενα εἰς θρησκευτικὰς ἀποστολάς : ἡ Πάραλος καὶ ἡ Σαλαμινία. Ὅταν δὲ ἡ λατρεία τοῦ Διὸς Ἄμμωνος διεδόθη ἐν Ἑλλάδι, κυρίως ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ὁ ὁποῖος ἐπωνομάσθη μόνος του υἱὸς τοῦ Ἄμμωνος, ἡ Σαλαμινία μετωνομάσθη ἡ ***τοῦ Ἄμμωνος***, θὰ ἐτροποποιήθησαν δὲ βεβαίως τότε αἱ δι' αὐτῆς θρησκευτικαὶ ἀποστολαί. Ἡ μετονομασία ἔγινε πρὸ τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς θειότητος τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου τὸ 324 π. Χ. ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων (ἴδε Ὑπερείδ. κατὰ Δημ. 30, ἔκδ. Blass), διότι ἐξ ἐπιγραφῶν βεβαιώνεται ὅτι ἤδη τὸ 333 ἡ λατρεία τοῦ Ἄμμωνος ὑπῆρχεν εἰς τὰς Ἀθήνας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

ΛΕΠΤΟΜΕΡΕΙΑΙ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΑΞΙΩΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΜΙΣΘΟΙ

Αἱ δὲ διὰ κλήρου ἐκλεγόμεναι ἀρχαὶ πρότερον μὲν ἦσαν ἐκεῖναι μὲν αἱ ὁποῖαι ἐκληροῦντο μαζὶ μὲ τοὺς ἐννέα ἄρχοντας διὰ κλήρου ἐκ τοῦ συνόλου κάθε φυλῆς [1], ἐκεῖναι δὲ αἱ ὁποῖαι ἐκληροῦντο εἰς τὸ Θησεῖον, ἐλαμβάνοντο ἐξ ὑποψηφίων οἱ ὁποῖοι ὡρίζοντο εἰς κάθε δῆμον [2]· ἐπειδὴ δὲ ἐπωλοῦσαν (τὰς ψήφους) οἱ δῆμοι, κληρώνουν τώρα καὶ τὰς ἀρχὰς αὐτὰς ἐκ τοῦ συνόλου κάθε φυλῆς, πλὴν τῶν βουλευτῶν καὶ τῶν φρουρῶν· τούτους δὲ εἰς τοὺς δήμους ἀφήνουν τὸ δικαίωμα νὰ τοὺς ἐκλέγουν.

Λαμβάνουν δὲ μισθὸν [3] πρῶτον μὲν οἱ ψηφοφόροι πολῖται [4] εἰς κάθε μὲν συνέλευσιν τοῦ δήμου μίαν δραχμήν, εἰς δὲ τὴν κυρίαν συνέλευσιν ἐννέα ὀβολούς [5]. Ἔπειτα τὰ δικαστήρια (ἤτοι οἱ δικασταὶ) τρεῖς ὀβολοὺς κάθε συνεδρίασιν· ἔπειτα ἡ βουλὴ (οἱ βουλευταὶ) πέντε ὀβολοὺς κάθε συνεδρίασιν· εἰς δὲ τοὺς πρυτανεύοντας

---

1) «Αἱ μὲν μετ' ἐννέα ἀρχόντων ἐκ τῆς φυλῆς ὅλης κληρούμεναι»...

2) «Αἱ δ' ἐν Θησείῳ κληρούμεναι διηροῦντο εἰς τοὺς δήμους»... ἤτοι κάθε δῆμος παρουσίαζε κατάλογον ὑποψηφίων, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐγίνετο ἡ κλήρωσις.

3) «Μισθοφοροῦσι δέ»...

4) «Ὁ δῆμος»...

5) Ἡ δραχμὴ εἶχεν ἓξ ὀβολούς. Ἡ τιμὴ δὲ τῆς δραχμῆς πρέπει νὰ ὑπολογισθῇ τετραπλασία τῆς σημερινῆς.

δίδεται διὰ σιτηρέσιον ἐπὶ πλέον ἕνας ὀβολός [1]. Ἔπειτα διὰ συντήρησίν των λαμβάνουν οἱ ἐννέα ἄρχοντες τέσσαρας ὀβολοὺς καθένας καὶ συντηροῦν καθένας μαζί του ἕνα κήρυκα καὶ ἕνα αὐλητήν. Ἔπειτα ὁ ἄρχων εἰς Σαλαμῖνα μίαν δραχμὴν τὴν ἡμέραν. Οἱ ἀθλοθέται δὲ δειπνοῦσιν εἰς τὸ πρυτανεῖον ὅλον τὸν μῆνα Ἑκατομβαιῶνα ὅταν εἶναι ἡ ἑορτὴ τῶν Παναθηναίων, ἀρχίζοντες ἀπὸ τὴν τετάρτην ἡμέραν τοῦ μηνός. Οἱ ἀμφικτύονες οἱ ἀποστελλόμενοι εἰς Δῆλον, λαμβάνουν μίαν δραχμὴν τὴν ἡμέραν ἐκ τοῦ ταμείου τῆς Δήλου. Λαμβάνουν δὲ μισθὸν χρηματικὸν διὰ συντήρησίν των καὶ ὅσοι ἀποστέλλονται ὡς ἄρχοντες εἰς Σάμον ἢ Σκῦρον ἢ Λῆμνον ἢ Ἴμβρον.

Ἐπιτρέπει δὲ ὁ νόμος τὰ μὲν πολεμικὰ ἀξιώματα ν' ἀναλαμβάνῃ πολλάκις ὁ αὐτός, ἀπὸ δὲ τὰ ἄλλα ἀξιώματα κανὲν (δὲν ἐπιτρέπεται ν' ἀναλάβῃ τις ἐπανειλημμένως) πλὴν τοῦ βουλευτικοῦ δύο φοράς.

1) «Τοῖς δὲ πρυτανεύουσιν εἰς σίτησιν ὀβολὸς προστίθεται [δέκα προστίθενται]». Αἱ δύο τελευταῖαι λέξεις εἶναι παρέμβλητοι. Πιθανὴ κατ' ἐμὲ διόρθωσις εἶναι: «τοῖς δὲ δέκα πρυτανεύουσιν ὀβολὸς προστίθεται».

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'.

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΩΝ

Τὰ δὲ δικαστήρια καταρτίζουν [1] οἱ ἐννέα ἄρχοντες διὰ καθεμίαν φυλὴν χωριστά, ὁ δὲ γραμματεὺς τῶν θεσμοθετῶν καταρτίζει τὰ τῆς δεκάτης φυλῆς. Ὑπάρχουν δὲ εἰς τὰ δικαστήρια δέκα εἴσοδοι, μία διὰ κάθε φυλὴν καὶ εἴκοσι κληρωτίδες [2], δύο διὰ κάθε φυλήν, καὶ ἑκατὸν κιβώτια, ἀπὸ δέκα διὰ κάθε φυλήν, καὶ ἀκόμη ἄλλα δέκα κιβώτια, μέσα εἰς τὰ ὁποῖα τοποθετοῦνται αἱ πινακίδες τῶν κληρωθέντων δικαστῶν καὶ δύο ὑδρίαι. Καὶ εἰς κάθε εἴσοδον παρατίθενται βακτηρίαι τόσαι, ὅσοι εἶναι οἱ δικασταί· καὶ βάλανοι ρίπτονται μέσα εἰς τὴν ὑδρίαν ἰσάριθμοι μὲ τὰς βακτηρίας, εἶναι δὲ γραμμένα ἐπάνω εἰς τὰς βαλάνους ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ ἀλφαβήτου τὰ μετὰ τὸ ἑνδέκατον—τὸ λ—τόσα στοιχεῖα, ὅσα δικαστήρια πρόκειται νὰ καταρτισθοῦν.

Δύνανται δὲ νὰ εἶναι δικασταὶ οἱ ἄνω τῶν τριάκοντα ἐτῶν, ὅσοι ἀπ' αὐτοὺς δὲν χρεωστοῦν εἰς τὸ δημόσιον ἢ δὲν ἔχουν στερηθῇ τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων αὐτῶν· ἐὰν δὲ κανεὶς παρακάθηται ὡς δικαστὴς παρανόμως, καταγγέλλεται καὶ εἰσάγεται εἰς τὸ δικαστήριον, ἐὰν δὲ καταδικασθῇ, ἐπιβάλλουν εἰς αὐτὸν ποινὴν οἱ

---

1) ***Πληροῦσιν*** πρέπει νὰ ἀναγνωσθῇ ἀντὶ τοῦ ***κληροῦσιν*** τοῦ κειμένου.

2) «Κληρωτήρια».

δικασταί, ὁποίαν ἤθελον κρίνῃ ὅτι πρέπει νὰ ὑποστῇ τιμωρίαν ἢ νὰ πληρώσῃ πρόστιμον. Ἐὰν δὲ καταδικασθῇ εἰς χρηματικὴν ποινήν, πρέπει νὰ φυλακισθῇ ἕως ὅτου πληρώσῃ καὶ τὴν προηγουμένην ὀφειλήν του διὰ τὴν ὁποίαν κατηγγέλθη καὶ τὸ πρόστιμον τὸ ὁποῖον ἤθελε ἐπιβάλῃ εἰς αὐτὸν τὸ δικαστήριον.

Ἔχει δὲ κάθε δικαστὴς μίαν πινακίδα ξυλίνην [1], εἰς τὴν ὁποίαν εἶναι γραμμένον τὸ πατρικόν του ὄνομα καὶ ὁ δῆμος του καὶ ἓν γράμμα ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ ἀλφαβήτου ἕως τὸ **κ**. Διότι οἱ δικασταὶ εἶναι κατὰ φυλὰς χωρισμένοι εἰς δέκα μέρη, ἰσάριθμοι περίπου εἰς κάθε γράμμα. Ὅταν δὲ ὁ θεσμοθέτης διὰ κλήρου �ρίσῃ [2] τὰ γράμματα, ὅσα πρέπει νὰ ἀπαρτίσουν τὰ δικαστήρια [3], ὁ δημόσιος ὑπηρέτης λαμβάνων θέτει εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ καθενὸς δικαστηρίου τὸ γράμμα, τὸ ὁποῖον διὰ κλήρου ὡρίσθη [4].

[Τὸ περαιτέρω κείμενον τῆς 31ης μέχρι τῆς 36ης στήλης τοῦ παπύρου εἶναι εἰς πολλὰ μέρη φθαρμένον, ὥστε ἀσφαλὴς καὶ συνεχὴς ἀποκατάστασις αὐτοῦ δὲν εἶναι δυνατή. Ἀπὸ τὰς ἀναγνωσθείσας ὅμως φράσεις καὶ λέξεις καὶ ἀπὸ τὰς γενομένας συμπληρώσεις τῇ βοηθείᾳ ἄλλων ἀρχαίων κειμένων δύναται νὰ καταρτισθῇ ἡ ὅλη ἔννοια τοῦ κειμένου ὡς ἑξῆς].

Μεθ' ὃ διὰ κλήρου προβαίνουν εἰς τὴν ὑπόδειξιν τῶν δικαστῶν τῆς ἡμέρας. Πρὸς τοῦτο οἱ δικασταὶ συναθροίζονται κατὰ φυλὰς χωριστὰ εἰς τὰ δέκα τμήματα, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη. Κάθε τμῆμα δὲ περιέχει δέκα κιβώτια, φέροντα καθὲν ἀπὸ ἕνα γράμμα μέχρι τοῦ **κ**, (ὅπως καὶ αἱ πινακίδες τῶν δικαστῶν). Ὅταν δὲ ρίψουν οἱ δικασταὶ τὰς πινακίδας καθεὶς μέσα εἰς τὸ κιβώτιον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶναι γραμμένον τὸ αὐτὸ γράμμα, τὸ ὁποῖον καὶ εἰς τὴν πινακίδα, ὁ θεσμοθέτης μὲ τὴν σειρὰν τῶν γραμμάτων, ἀφοῦ ἀνα-

---

1) «Πινάκιον πύξινον»... Ἀπὸ ξύλον πύξου (τσιμσιριοῦ).

2) «Ὁ θεσμοθέτης ἐπικληρώσῃ»...

3) «Ἃ δεῖ προσπαρατίθεσθαι τοῖς δικαστηρίοις»...

4) «Ἐφ' ἕκαστον τὸ δικαστήριον, τὸ γράμμα τὸ λαχόν».

κινήσῃ τὸ κιβώτιον ὁ δημόσιος ὑπηρέτης, λαμβάνει ἀπὸ κάθε πινάκιον μίαν πινακίδα. Αὐτὸς δὲ ὁ πρῶτος κληρωθείς, λέγεται **ἐμπήκτης,** καὶ ἐμπήγει τὰς πινακίδας τὰς ἐξαγομένας ἐκ τοῦ κιβωτίου κατὰ σειρὰν εἰς τὴν **κανονίδα** [1], ἐπὶ τῆς ὁποίας ὑπάρχει τὸ αὐτὸ γράμμα τὸ ὁποῖον εἶναι ἐπὶ τοῦ κιβωτίου. Διὰ κλήρου δὲ τοιουτοτρόπως λαμβάνεται οὗτος, ἵνα μὴ ὁ αὐτὸς πάντοτε ἐμπηγνύων παρανομῇ. Εἶναι δὲ δέκα κανονίδες, μία εἰς καθὲν κιβώτιον. Ὅταν δὲ ρίψῃ μέσα τοὺς κύβους, ὁ ἄρχων προσκαλεῖ τὴν ἀντίστοιχον φυλὴν νὰ προσέλθῃ εἰς τὴν κληρωτίδα. Εἶναι δὲ κύβοι ξύλινοι ἀνάμικτοι μαῦροι καὶ λευκοί. Ὅσοι δὲ τυχὸν χρειάζεται νὰ κληρωθοῦν δικασταί, τόσοι ρίπτονται μέσα λευκοί, ἤτοι ἕνας εἰς κάθε πέντε πινακίδας, οἱ δὲ μαῦροι ἄλλοι τόσοι. Ὅταν δὲ ὁ ἄρχων ἐξάγῃ τοὺς κύβους, προσκαλεῖ ὁ κήρυξ ἐκείνους οἱ ὁποῖοι λάχουν [2]. Εἶναι δὲ καὶ ὁ ἐμπήκτης ὁ ὁποῖος θέτει τὴν ἐξαχθεῖσαν πινακίδα εἰς τὴν κανονίδα.

Ἐκεῖνος δὲ ὁ ὁποῖος ἐκλήθη καὶ ἐσημειώθη ἀνασύρει μίαν βάλανον ἀπὸ τὴν ὑδρίαν καὶ προβάλλων αὐτὴν ὥστε νὰ φαίνεται τὸ γράμμα, τὴν δεικνύει φανερὰ εἰς τὸν ἄρχοντα τὸν προεδρεύοντα. Ὁ δὲ ἄρχων ὅταν ἰδῇ τὴν βάλανον, ἀναλόγως ρίπτει τὴν πινακίδα αὐτοῦ εἰς τὸ κιβώτιον ἐκεῖνο, ὅπου εἶναι γραμμένον τὸ αὐτὸ στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον καὶ εἰς τὴν βάλανον· γίνεται δὲ τοιουτοτρόπως ἡ διπλῆ κλήρωσις διὰ νὰ ἀποτελῇ μέλος κάθε δικαστηρίου ὅποιος κληρωθῇ καὶ ὄχι ὅποιος (ἐκ τῶν προκληρωθέντων) θέλῃ καὶ διὰ νὰ μὴ εἶναι δυνατὸν νὰ μαζεύσῃ κανεὶς εἰς ἕνα δικαστήριον ἐκείνους τοὺς ὁποίους θὰ ἤθελε. Εὑρίσκονται δὲ πλησίον τοῦ ἄρχοντος τόσα κιβώτια, ὅσα πρόκειται νὰ καταρτισθοῦν δικαστήρια καὶ ἔχουν καθὲν ἕνα στοιχεῖον, ἐκεῖνο ἀκριβῶς τὸ ὁποῖον εἶναι ἐπάνω εἰς τὴν εἴσοδον κάθε ὡρισμένου διὰ συνεδρίασιν δικαστηρίου. Μεθ' ὃ (ὅταν συντελεσθῇ καὶ αὐτὴ ἡ κλήρωσις) κάθε διὰ τῆς κληρώσεως ὁρισθεὶς ἐπιδεικνύει τὴν βάλανον..... ὁ δὲ δημόσιος

---

1) Σανὶς ξυλίνη ἔχουσα ὀπάς, εἰς τὰς ὁποίας ἐσφηνώνοντο αἱ πινακίδες.

2) «Καλεῖ τοὺς εἰληχότας ὁ [κήρυξ]».

ὑπηρέτης δίδει εἰς αὐτὸν βακτηρίαν ὁμοιόχρωμον μὲ τὸ δικαστήριον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶναι τὸ αὐτὸ γράμμα, τὸ ὁποῖον καὶ εἰς τὴν βάλανον, ἵνα ὑποχρεωτικῶς εἰσέλθῃ εἰς τὸ ἰδικόν του δικαστήριον· διότι, ἐὰν εἰσέλθῃ εἰς ἄλλο, ἐξελέγχεται ἀπὸ τὸ χρῶμα τῆς βακτηρίας. Διότι τὰ δικαστήρια ἔχουν καθένα τὸ χρῶμά του ἐπάνω εἰς τὸν σφηκίσκον τῆς εἰσόδου [1]. Ὁ δὲ λαβὼν τὴν βακτηρίαν πηγαίνει εἰς τὸ δικαστήριον τὸ ὁμοιόχρωμον μὲν μὲ τὴν βακτηρίαν, ἔχον δὲ τὸ αὐτὸ γράμμα, τὸ ὁποῖον εἶναι εἰς τὴν βάλανον. Ὅταν δὲ εἰσέλθῃ, παραλαμβάνει ἐπισήμως ἓν διάσημον τοῦ δικαστικοῦ ἀξιώματος, διδόμενον παρὰ τοῦ διὰ κλήρου ἔχοντος τὸ ὑπούργημα τοῦτο [2], ἀποθέτων καὶ τὴν βάλανον καὶ τὴν βακτηρίαν.

Τὰ δικαστήρια μὲν λοιπὸν καταρτίζονται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον. Ἀφοῦ δὲ τελειώσουν οἱ ἐμπῆκται, ἀποδίδουν εἰς τοὺς μὴ κληρωθέντας τὰς πινακίδας των. Οἱ δὲ ὑπηρέται οἱ δημόσιοι κάθε φυλῆς παραδίδουν—ἓν εἰς κάθε δικαστήριον—τὰ κιβώτια, μέσα εἰς τὰ ὁποῖα εὑρίσκονται τὰ ὀνόματα τῆς φυλῆς, ὅσα εἶναι εἰς καθὲν ἀπὸ τὰ δικαστήρια. Παραδίδουν δὲ αὐτὰ εἰς τοὺς ἐπὶ τούτῳ διὰ κλήρου ὁριζομένους διὰ ν' ἀποδώσουν εἰς τοὺς δικαστὰς εἰς καθὲν δικαστήριον κατὰ τάξιν τὰς πινακίδας, ἵνα ἐπὶ τῇ βάσει τούτων πληρωθῇ ὁ μισθός [3]. Διενεργεῖται δὲ ὁ ἔλεγχος οὗτος εἰς κάθε δικαστήριον χωριστά.

Τοποθετοῦνται δὲ εἰς τὸ πρῶτον δικαστήριον δύο κληρωτίδες

---

1) «Τοῖς γὰρ δικαστηρίοις χρῶμα ἐπιγέγραπται ἑκάστῳ ἐπὶ τῷ σφηκίσκῳ τῆς εἰσόδου». Ἦτο δὲ ὁ σφηκίσκος μακρὸν εἰς ὀξὺ λῆγον ξύλον (σουβλί, κοντάρι) ἀλλέως λεγόμενον καὶ σκόλοψ. Πρβλ. Ἀριστοφ. Πλοῦτος 31 «Μέγαν λαβόντες ἡμμένον σφηκίσκον ἐκτυφλῶσαι». Ἐκ τοῦ συμβόλου τούτου τῶν δικαστηρίων ἔλαβεν ὁ Ἀριστοφ. τὸν τίτλον τῆς κωμῳδίας του «Σφῆκες» παίζων μὲ τὰς λέξεις σφηκίσκος καὶ σφῆκες.

2) Πρβλ. Rose Frag. 460.—Σχολ. ***Πλούτου*** Ἀριστοφ. 278.

3) «Ἵνα ἐκ τούτων σκοποῦντες ἀποδιδῶσι τὸν μισθόν». Ὁ μισθός, ἡμερήσιος, ἐπληρώνετο μετὰ τὴν διεξαγωγὴν τῆς δίκης. Εἰς αὐτὸν δὲ ἀποβλέποντες οἱ πολῖται συνωστίζοντο πρὸ τῶν δικαστηρίων ἐλπίζοντες νὰ κληρωθοῦν λόγῳ τοῦ πλήθους τῶν καθ' ἡμέραν δικαστῶν.

καὶ κύβοι χαλκοῖ, ἐπάνω εἰς τοὺς ὁποίους ὑπάρχουν τὰ χρώματα τῶν δικαστηρίων, καὶ ἄλλοι κύβοι ἐπάνω εἰς τοὺς ὁποίους εἶναι γραμμένα τὰ ὀνόματα τῶν ἀρχῶν. Δύο δὲ θεσμοθέται, ὁποῖοι ὁρισθοῦν διὰ κλήρου, ρίπτουν μέσα εἰς τὰς δύο κληρωτίδας τοὺς κύβους, ὁ μὲν ἕνας τοὺς κύβους μὲ τὰ χρώματα τῶν δικαστηρίων εἰς τὴν μίαν κληρωτίδα, ὁ δὲ ἄλλος τοὺς κύβους μὲ τὰ ὀνόματα τῶν ἀρχῶν εἰς τὴν ἄλλην. Συγχρόνως δὲ οἱ δύο ἐνεργοῦν τὴν κλήρωσιν. Ἐκείνη δὲ ἐκ τῶν ἀρχῶν [1] ἡ ὁποία κληρωθῇ πρώτη ἀντίστοιχος μὲ τὸ πρῶτον δικαστήριον τὸ ὁποῖον κληρωθῇ, ὁρίζεται διὰ κηρύγματος τοῦ κήρυκος νὰ συνεδριάσῃ εἰς τὸ δικαστήριον τοῦτο, ὅποια δὲ τύχῃ νὰ κληρωθῇ δευτέρα νὰ συνεδριάσῃ εἰς τὸ δεύτερον καὶ οὕτω καθεξῆς ὅλαι αἱ ἄλλαι, διὰ νὰ μὴ γνωρίζῃ καμμία ἀπὸ τὰς (δικαστικὰς) ἀρχὰς εἰς ποῖον δικαστήριον θὰ δικάσῃ, ἀλλὰ εἰς ὅποιον δικαστήριον διὰ κλήρου τύχῃ εἰς αὐτὸ νὰ συνεδριάσῃ. Ὅταν δὲ αἱ δικαστικαὶ ἀρχαὶ προσέλθουν καὶ συγχρόνως ὅλοι οἱ δικασταὶ ἔχουν συναθροισθῇ, ἡ προϊσταμένη εἰς κάθε δικαστήριον ἀρχὴ ἐξάγει ἀπὸ κάθε κιβώτιον μίαν πινακίδα διὰ ν'ἀποτελεσθοῦν δέκα, ἤτοι ἕνας ἀπὸ κάθε φυλὴν καὶ τὰς πινακίδας αὐτὰς θέτει ὁ πρόεδρος εἰς ἄλλο ἄδειο κιβώτιον, ἀπ' αὐτὸ δὲ διὰ κλήρου ὁρίζει τοὺς τέσσαρας μὲν πρώτους διὰ τὴν ἐπιστασίαν τοῦ ὕδατος [2], τέσσαρας δὲ ἄλλους ὡς ψηφολέκτας, διὰ νὰ μὴ δύναται κανεὶς (ἐκ τῶν προτέρων γνωρίζων) νὰ διαφθείρῃ μήτε ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος φυλάττει τὸ ὕδωρ, μήτε ἐκεῖνον ὁ

---

1) Εἰς τὰ δικαστήρια, τὰ ὁποῖα ἀπετελοῦντο τοιουτοτρόπως ἀπὸ δικαστὰς διὰ κλήρου λαμβανομένους, προήδρευον αἱ ἀρχαὶ αἱ ἐπὶ τούτῳ ὡρισμέναι, καθὼς ἀνωτέρω, εἰς τὰ περὶ δικαιοδοσίας ἑκάστου ἀξιώματος, διαλαμβάνεται. Ἀλλὰ καὶ αἱ μόνιμοι αὐταὶ δικαστικαὶ ἀρχαὶ διὰ κλήρου κατενέμοντο εἰς τὰ δικαστήρια.

2) Ἤτοι διὰ τὴν ἐπίβλεψιν τῆς κλεψύδρας. Ἦτο δὲ ἡ κλεψύδρα ***ὡρονομικὸν σκεύασμα***, ἤτοι ὄργανον διὰ τοῦ ὁποίου ἐμετροῦντο αἱ ὧραι. Ὁ λαιμὸς τοῦ ἀγγείου ἦτο στενός, ὁ δὲ πυθμὴν πλατὺς καὶ εἶχε μικρὰν ὀπὴν ἀπὸ τῆς ὁποίας ἄφηναν νὰ τρέχῃ τὸ ὕδωρ. «Ἐν δικαστηρίῳ μεστὸν ὕδατος ἐτίθετο, καὶ εἶων ῥεῖν, ἄχρι τῆς ὀπῆς, πρὸς ὃ ἔλεγον οἱ ῥήτορες». Πρβλ. καὶ Γαληνοῦ, περὶ Ψυχ. σφαλμάτων. Κεφ. Ε'.

ὁποῖος συναθροίζει τὰς ψήφους τῶν δικαστῶν μηδὲ νὰ γίνεται εἰς τὰς ὑπηρεσίας αὐτὰς παρανομίακαμμία. Ὅλοι δὲ οἱ κληρωθέντες δικασταὶ λαμβάνουν ἀπὸ τὸν ταμίαν τὴν πληρωμήν των σύμφωνα μὲ τὸν κατάλογον τῶν ὀνομάτων [1] κατὰ τὴν σειρὰν τοῦ ὁποίου θὰ λάβουν τὸν μισθόν. Λαμβάνουν δὲ εὐθὺς αὐτὸν κατὰ τάξιν κάθε μία φυλὴ εἰς καθὲν δικαστήριον, ὅπου ἔλαχε διὰ νὰ δικάσῃ, καὶ καταμερισθέντες εἰς ὀλιγαρίθμους ὁμάδας ἀνὰ δύο ἢ τρεῖς, ἵνα μὴ πολλοὶ συρρεύσαντες εἰς τὸ ἴδιον μέρος παρενοχλοῦνται ἀναμεταξύ των.

1) «Καὶ τὸ πρόγραμμα καθ' ὃ λήψονται»...

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΣΤ'.

ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ

Ὅταν δὲ αὐτὰ γίνουν, ἐκφωνοῦν τὰς δίκας, καὶ ὅταν μὲν ἰδιωτικῆς φύσεως δικάζουν, κατὰ τοὺς τύπους τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου, σύμφωνα μὲ τὴν τάξιν ἡ ὁποία κατὰ νόμον ὁρίζεται εἰς κάθε ὑπόθεσιν, καὶ προβάλλουν ἐνστάσεις οἱ ἀντίδικοι ὡς πρὸς αὐτὸ μόνον τὸ πρᾶγμα [1]. Ὅταν δὲ δικάζουν ὑποθέσεις δημοσίου δικαίου κατὰ τοὺς τύπους τοῦ δημοσίου δικαίου, καθεμίαν ὑπόθεσιν χωριστὰ εἰς μίαν συνεδρίασιν.

Εἶναι δὲ κλεψύδραι... [2] ἔχουσαι τὰς ἐκροὰς αὐτῶν πρὸς τὸ... [3] μέρος, οἱ δὲ κληρωθέντες ἐπόπται τοῦ ὕδατος ὁρίζουν τὸν χρόνον τῆς διεξαγωγῆς κάθε δίκης [4]. [Ὁρίζεται δὲ χρονικὸν διάστημα διάφορον διὰ τὰς δίκας ἀναλόγως τῆς σπουδαιότητος αὐτῶν, μετρεῖται δὲ μόνον ὁ χρόνος ὁ διαρρέων διὰ τὴν κατηγορίαν, διὰ τὴν ἀπολογίαν καὶ τὴν ἀπόφασιν][5]· ὁ δὲ ἐπόπτης τοῦ ὕδατος κρατεῖ

---

1) Ἤτοι ὡς πρὸς τὴν τάξιν καὶ τὸν τρόπον τῆς εἰσαγωγῆς τῶν δικῶν.

2) Πιθανῶς δύο.

3) Ἔμπροσθεν μέρος, ἤτοι τὸ μέρος τοῦ κατηγόρου καὶ τοῦ κατηγορουμένου διὰ νὰ δύνανται οὗτοι νὰ ἐποπτεύουν τὴν ἐκροὴν τοῦ ὕδατος.

4) «Ὁ δ' ἐπὶ τὸ ὕδωρ τὰς δίκας μετρεῖ»...

5) Ἡ ἐντὸς τῶν ἀγκυλῶν περίοδος περιέχει κατὰ συμπερασμὸν τὴν ἔν-

τὸν σωλῆνα [1] ὅταν εἶναι ἀνάγκη διὰ τὴν δίκην ν' ἀναγνωσθῇ ὑπὸ τοῦ γραμματέως νόμος ἢ μαρτυρικὴ κατάθεσις. Ὅταν δὲ ἡ δίκη εἶναι δι' ὁλόκληρον ἡμέραν, τότε δὲν κρατοῦν τὸν σωλῆνα [2] (ἐφ' ὅσον ἀναγινώσκονται νόμοι ἢ καταθέσεις) τὸ δὲ ὕδωρ, τὸ ὁποῖον χύνουν μέσα εἰς τὰς κλεψύδρας διὰ τὸν κατήγορον ὁμοῦ καὶ τὸν ἀπολογούμενον, ὑπολογίζεται μὲ τὰς ἡμέρας τοῦ μηνὸς Ποσιδεῶνος [3]. Ἔχουν δὲ δικαίωμα νὰ ***μεταχειρισθοῦν*** χρονικὸν διάστημα ὁ κατήγορος, ὁ ἀπολογούμενος καὶ οἱ δικασταί, ἴσον ὁ καθένας. Διὰ νὰ μὴ γίνωνται δὲ παραβάσεις, ὡρίσθησαν οἱ ἐπόπται, ***ὁ μὲν εἷς*** εἰς μίαν κλεψύδραν ***διὰ τοὺς ἐνάγοντας***, ***ὁ δὲ ἕτερος*** εἰς ἄλλην κλεψύδραν ***διὰ τοὺς ἐναγομένους*** [4]. Τὸ τρίτον δὲ μέρος τοῦ χρόνου διατίθεται διὰ τὴν ἀπόφασιν, ἤτοι διὰ νὰ ***δικάσουν*** οἱ δικασταί... Ὑπάρχουν δὲ ὡς ποιναὶ ὡρισμέναι ***δεσμὰ*** (φυλάκισις), ***δήμευσις***, πληρωμὴ ***χρημάτων***, καὶ ἀποφαίνονται οἱ δικασταὶ ***τί πρέπει νὰ***

νοιαν τοῦ κειμένου, τὸ ὁποῖον εἰς τὸ τμῆμα τοῦτο τοῦ παπύρου καὶ εἰς τὸ ἑπόμενον εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον κατεστραμμένον. Ὁ Ἁρποκρ. εὐτυχῶς ἀναπληροῖ τὴν ἔλλειψιν (Frag. 463) ἀναφέρων : «Διαμεμετρημένη ἡμέρα· μέτρον τί ἐστιν ὕδατος πρὸς μεμετρημένον ἡμέρας διάστημα ῥέον. Ἐμετρεῖτο δὲ τὸ Ποσιδεῶνι μηνί· πρὸς δὴ τοῦτο ἠγωνίζοντο οἱ μέγιστοι καὶ περὶ τῶν μεγίστων ἀγῶνες· διενέμοντο δὲ τρία μέρη τὸ ὕδωρ, τὸ μὲν τῷ διώκοντι, τὸ δὲ τῷ φεύγοντι, τὸ δὲ τρίτον τοῖς δικάζουσι. ***Ἀριστοτέλης δ' ἐν Ἀθηναίων πολιτείᾳ διδάσκει περὶ τούτων***». Πρβλ καὶ Αἰσχίν. 2, 126 «πρὸς ἕνδεκα γὰρ ἀμφορέας ἐν διαμεμετρημένῃ τῇ ἡμέρᾳ κρίνομαι». Ὁ δὲ Ποσιδεὼν (Δεκέμβριος — Ἰανουάριος) ἔκτος μὴν τοῦ Ἀττικοῦ ἡμερολογίου εἶχε τὰς ὀλιγωτέρας ὥρας τὴν ἡμέραν.

1) «Τὸν αὐλίσκον»...

2) «Ἐπειδὰν δ' ᾖ πρὸς διαμεμετρημένην τὴν ἡμέραν ἡ δίκη, τότε ***δὲ*** οὐκ ἐπιλαμβάνουσιν αὐτὸν»... διορθ. ***δὴ*** ἀντὶ δέ.

3) Ἤτοι ἡ δικαστικὴ ἡμέρα λογίζεται ἔχουσα τόσας ὥρας, ὅσας ὥρας ἔχουν αἱ ἡμέραι τοῦ μηνὸς Ποσιδεῶνος (8—9)· καὶ θέτουν εἰς τὰς κλεψύδρας τόσον ὕδωρ, ὅσον δύναται νὰ ἐκρεύσῃ εἰς τὸ χρονικὸν διάστημα τῶν ὡρῶν τούτων.

4) Οἱ ἄλλοι δύο ἐπόπται (διότι ὡς ἀνωτέρω ἀναφέρεται ἐκληρώνοντο τέσσαρες) ἐχρησίμευαν πιθανῶς ὡς ἀναπληρωταί.

ὑποστῇ, ἢ νὰ πληρώσῃ ὁ καταδικαζόμενος [1]. ***Ὅταν δὲ εἶναι ἀνάγκη νὰ εἰσαχθῶσι πρὸς ἐκδίκασιν*** κατ' ἐξοχὴν σοβαραὶ μηνύσεις, συνενοῦνται ***τρία*** δικαστήρια ἀποτελοῦντα τὴν ***ἡλιαίαν***] [2].

Ὑπάρχουν δὲ ψῆφοι χάλκινοι ἔχουσαι εἰς τὸ μέσον μικρὸν αὔλακα, αἱ μὲν ἡμίσειαι τρυπημέναι, αἱ δὲ ἡμίσειαι πλήρεις· οἱ

---

1) Αἱ ἐντὸς τῶν ἀγκυλῶν περίοδοι παρέχουν κατὰ συμπερασμὸν τὴν ἔννοιαν τοῦ κατεστραμμένου κειμένου, μόναι δὲ αἱ διὰ κυρτῶν στοιχείων λέξεις ἀντιστοιχοῦν πιστῶς πρὸς λέξεις τοῦ κειμένου, τὸ ὁποῖον ἐν συνόλῳ ἔχει ὡς ἑξῆς : — — — — — — — — — ντα [ι]
χρῶντ — — — — — — — — — — — θαι
τακτη — — — — — — — — — — — — ωσιν οἱ
δι[κ]ασ[ταὶ — — — — — — — — Ε ἴσον ἕ-
καστοι λ — — — — — — — οἱ διώκοντ]ε[ς] ἔσ·
πευδο[ν ἂν — — — — — — — ρος ἐξω-
θεῖν τοὺς [φεύγοντας — — — — — — τ]ὸ ὕδωρ
λαμβαν — — — — — — — — — — δ] μὲν ἕτε-
ρος τοῖς δ[ιώκουσιν, ὁ δ' ἕτερος τοῖς φ]εύγο[υσι]ν.
ἐν δὲ τοῖς — — — — — — — — — εξει
τ]ῷ διαψη[φι — — — — — — — — — εἶται δ . . . α
ἐ]πὶ τοῖς — — — — — — — — — — τοις πρόσ-
ε]στι δεσμ[ὸς — — — — — — δ]ήμευσις
χ]ρημάτ[ων — — — — — — — ὅ]τι χρὴ παθεῖν
ἢ ἀποτελεῖ[σαι — — — — — — δικ]αστηρίων
ἔστι φ΄ — — — — — — — — — ασιν, ὅταν
δὲ δέ[η — — — — — — — — εἰ]σαγαγεῖν,
συν — — — — — — — — — τὴς ἡλιαίαν
ΤΑΛ — — — — — — — — — τ]ῆς δ[ί]κ[η]ς

2) Ἡλιαία ἐλέγετο τὸ δικαστικὸν σῶμα, ἀλλὰ καὶ τὸ δικαστήριον, ἤτοι τὸ δημόσιον κτίριον ὅπου ἐγίνοντο αἱ Δίαιται καὶ ὅπου συνήρχετο τὸ μέγα τοῦτο δικαστήριον (τῶν Ἡλιαστῶν), τὸ ὁποῖον ἀπετελεῖτο ἀπὸ πεντακοσίους, κάποτε δὲ χιλίους καὶ κάποτε χιλίους πεντακοσίους, καθημένους καὶ συνεδριάζοντας κυρίως ὅταν ἐκρίνοντο δημόσια πράγματα καὶ ἐδικάζοντο πολιτικοὶ ἄνδρες. Ὠνομάζετο δὲ οὕτω κατὰ παλαιὰν ἐτυμολογίαν «διὰ τὸ ἐν ὑπαίθρῳ εἶναι τόπῳ καὶ ὑπὸ τοῦ ἡλίου βάλλεσθαι» ἢ εὐλογώτερον ἀπὸ τὸ ἁλίζεσθαι, συναθροίζεσθαι=ἁλιαία. Πρβλ. Παυσαν. I, 18,8, Α. καὶ Σχολ. Εὐρίπ. Ὀρ. 659 ΕΜ.

δὲ κληρωθέντες ψηφολέκται, ὅταν τελειώση ἡ διαδικασία [1], παραδίδουν εἰς καθένα δικαστὴν δύο ψήφους, μίαν τρυπημένην καὶ μίαν πλήρη, φανερὰ διδομένας, ὥστε νὰ τὰς βλέπουν οἱ ἀντίδικοι, διὰ νὰ μὴ λαμβάνουν οἱ δικασταὶ μήτε πλήρεις; μήτε τρυπημένας καὶ τὰς δύο [2]. — · καθόσον ἀποδίδων λαμβάνει (τὴν βακτηρίαν) καὶ ψηφίζουν τοιουτοτρόπως ὅλοι· διότι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λάβη (ὁ ψηφολέκτης) οὐδενὸς τὸ σύμβολον ἐὰν δὲν ἔχη οὗτος ψηφίση.

Ὑπάρχουν δὲ τοποθετημένοι εἰς τὸ δικαστήριον δύο ἀμφορεῖς, ὁ μὲν ἕνας χάλκινος ὁ δὲ ἄλλος ξύλινος, ξέσκεποι [3] διὰ νὰ μὴ εἶναι δυνατὸν νὰ ριφθοῦν ἀπὸ πρὶν μέσα εἰς αὐτοὺς ψῆφοι, εἰς αὐτοὺς δὲ ψηφίζουν οἱ δικασταί· καὶ εἰς μὲν τὸν χάλκινον γίνεται ἡ πραγματικὴ ψηφοφορία εἰς δὲ τὸν ξύλινον ρίπτονται αἱ ἄκυροι ψῆφοι [4]· ἔχει δὲ ὁ χάλκινος σκέπασμα μὲ μίαν ὀπὴν ἀνοιγμένην τόσον, ὥστε νὰ χωρῇ μίαν μόνην ψῆφον, διὰ νὰ μὴ δύναται νὰ ρίπτη ὁ αὐτὸς δύο ψήφους [5]. Ὅταν δὲ πρόκειται νὰ ἀρχίσουν ψηφίζοντες οἱ δικασταί, ὁ κῆρυξ φωνάζει πρῶτον ἂν θὰ προσβάλουν τὰς μαρτυρίας οἱ ἀντίδικοι· διότι δὲν ἐπιτρέπεται νὰ προσβληθοῦν αἱ μαρτυρίαι ὅταν ἀρχίση ἡ ψηφοφορία· δεύτερον δὲ πάλιν τυπικῶς φωνάζει [6]: «ἡ τρυπημένη ψῆφος εἶναι διὰ τὸν πρῶτον ἀγορεύσαντα, ἡ δὲ πλη-

---

1) «Ἐπειδὰν εἰρημένοι ὦσιν οἱ λόγοι»...

2) Ἡ ἑπομένη περίοδος λόγου εἶναι τόσον κατεστραμμένη ὥστε δὲν δύναται νὰ γίνῃ οὐδεμία κατ' εἰκασίαν ἐξήγησις αὐτῆς. Ἡ πρὸ αὐτῆς ὅμως συμπληροῦται ἐπαρκῶς ἐκ τοῦ Ἁρποκρ. (Frag. 464).

3) «Διαιρετοὶ»... ἤτοι δυνάμενοι νὰ διαιροῦνται εἰς τὸ καθ' αὐτὸ ἀγγεῖον καὶ εἰς τὸ σκέπασμά του.

4) «Ὁ μὲν χαλκοῦς κύριος, ὁ δὲ ξύλινος ἄκυρος».

5) Ὥστε ἐνῷ οἱ ἀμφορεῖς ἦσαν ξέσκεποι ἐφ' ὅσον ἐξηκολούθει ἡ δίκη, ὅταν ἐπρόκειτο νὰ ψηφίσουν οἱ δικασταί, ὁ χάλκινος ἀμφορεὺς ἐκαλύπτετο μὲ τὸ σκέπασμά του, τὸ ὁποῖον εἶχε τὴν μικρὰν διὰ τὴν ψηφοφορίαν ὀπήν.

6) «Ἀνακηρύττει»...

ρης διὰ τὸν ὕστερον ἀγορεύσαντα [1]». Ὁ δὲ δικαστὴς λαβὼν ἀπὸ τὸ δισκάριον [2] τὰς ψήφους, πιέζων τὸ μέσον τῆς ψήφου καὶ μὴ φανερώνων εἰς τοὺς διαδίκους οὔτε τὸ τρυπημένον οὔτε τὸ πλῆρες μέρος τῆς ψήφου, ρίπτει τὴν μὲν κυρίαν [3] ψῆφον εἰς τὸν χάλκινον ἀμφορέα τὴν δὲ ἄκυρον εἰς τὸν ξύλινον.

Ὅταν δὲ ψηφίσουν ὅλοι, τότε οἱ πρὸς τοῦτο ὡρισμένοι ὑπηρέται, λαβόντες τὸν κύριον ἀμφορέα [4], τὸν ἀδειάζουν ἐπάνω εἰς ἄβακα, ὁ ὁποῖος ἔχει τόσας τρύπας,ὅσαι ἀκριβῶς εἶναι αἱ ψῆφοι. [Ἀμέσως δὲ ἀρχίζει ἡ ἀρίθμησις [5]]. Καὶ ποῖαι ἐκ τῶν ψήφων εἶναι τρυπημέναι καὶ ποῖαι πλήρεις εἶναι φανερὸν εἰς τοὺς ἀντιδίκους [6]. Οἱ δὲ διὰ κλήρου ὁρισθέντες ψηφολέκται κάμνουν τὴν ἀρίθμησιν αὐτῶν ἐπὶ τοῦ ἄβακος [7], χωριστὰ μὲν λογαριάζοντες τὰς πλήρεις, χωριστὰ δὲ τὰς τρυπημένας. Καὶ φωνάζει ὁ κῆρυξ τὸν ἀριθμὸν τῶν ψήφων, τοῦ μὲν ἐνάγοντος τὰς τρυπημένας, τοῦ δὲ ἐναγομένου τὰς πλήρεις. Ὅποιος δὲ ἀπὸ τοὺς δύο λάβῃ περισσοτέρους, αὐτὸς κερδίζει τὴν δίκην, ἂν δὲ εἶναι ἴσαι ἀπαλλάσσεται ὁ ἐναγόμενος. Ἔπειτα πάλιν ὁρίζουν τὴν ποινήν,ἂν χρειάζεται νὰ καθορισθῇ αὕτη, ψηφίζοντες μὲ τὸν αὐτὸν τρόπον, ἀποδίδοντες μὲν τὸ δικαστικὸν σύμβολον

---

1) «Ἡ τετρυπημένη τοῦ πρότερον λέγοντος, ἡ δὲ πλήρης τοῦ ὕστερον λέγοντος». Ἤτοι ὅποιος θέλει νὰ ψηφίσῃ ὑπὲρ τοῦ κατηγόρου (πρότερον λέγοντος) θὰ ρίψῃ εἰς τὸν χάλκινον ἀμφορέα τὴν τρυπημένην ψῆφον κλπ.

2) «Λυχνεῖον»... Κυριολεκτικῶς σημαίνει τὴν βάσιν ἢ τὸν δίσκον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὑπάρχει λύχνος.

3) Ἤτοι ἐκείνην, διὰ τῆς ὁποίας ἐκφράζει τὴν ἀπόφασίν του.

4) Ἤτοι τὸν χάλκινον, εἰς τὸν ὁποῖον ἐρρίπτετο ἡ δικάζουσα ψῆφος. Οὕτω μετεχειρίζοντο δύο κάλπας (ἀμφορεῖς) διὰ νὰ μὴ φαίνεται τί ἐψήφισε κάθε δικαστής.

5) Ἡ ἔννοια ὁλωσδιόλου κατ' εἰκασίαν.Τὸ κείμενον ἔχει οὕτω... ΑΥΤΑΟC.. (αὐτίκα ;) ΑΙ.. Ρ . . . . . τοῦ ἀριθμῆσαι..] ν.

6) «Καὶ τὰ διάκενα αὐτῶν καὶ τὰ πλήρη δῆλα τοῖς ἀντιδίκοις».

7) Ὑπῆρχεν εἰς τὸ δικαστήριον τράπεζα, τῆς ὁποίας ἡ ἐπιφάνεια ἦτο δίσκος, ἄβαξ, χωρῶν ὡρισμένον ἀριθμὸν ψήφων. Τοιουτοτρόπως ἐγίνετο εὔκολα ἡ ἀρίθμησις, ἀφοῦ πρότερον αἱ πλήρεις ψῆφοι ἐχωρίζοντο ἀπὸ τὰς τρυπημένας. Πρβλ. Πολυβ. Ε', 26.

παραλαμβάνοντες δὲ τὴν βακτηρίαν. Ὁ δὲ καθορισμὸς τῆς ποινῆς ἐπιτρέπει ἀγόρευσιν διαρκείας ἡμίσεως μέτρου ὕδατος εἰς καθένα τῶν δύο διαδίκων [1]. Ὅταν δὲ οἱ δικασταὶ ἔχουν δικάσῃ (τοιουτοτρόπως) σύμφωνα μὲ τὰς διατυπώσεις τῶν νόμων, λαμβάνουν τὸν μισθόν, (προσερχόμενοι ἐκεῖ) ὅπου καθένας διὰ κλήρου ἀρχικῶς ὡρίσθη [2].

---

1) «Ἡ δὲ τίμησίς ἐστιν πρὸς ἡμίχουν ὕδατος ἑκατέρῳ».

2) Ἡ τελευταία αὕτη περίοδος διεσώθη ἀρτία εἰς τὸ χειρόγραφον καὶ κάτωθεν αὐτῆς ὑπάρχει κορωνίς, ἤτοι τὸ σημεῖον τέλους τοῦ ὅλου ἔργου.

ΤΕΛΟΣ

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Βίος καὶ ἔργα Ἀριστοτέλους . . . . . Σελ. *γ'*.

Εἰσαγωγή . . . . . » *13*

Ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ ἑλλείποντος κειμένου. . . . . . » *25*

Κεφάλαιον Α'. . . . . . » *30*

» *Β'. [Τὸ εὑρεθὲν κείμενον]* . . . . . » *32*

» *Γ'. Νομοθεσία τοῦ Σόλωνος.* . . . . . » *37*

» *Δ'. Αἱ τρεῖς φρατρίαι* . . . . . » *49*

» *Ε'. Τυραννία Πεισιστράτου* . . . . . » *51*

» *ΣΤ'. Οἱ υἱοὶ τοῦ Πεισιστράτου* . . . . . » *57*

» *Ζ'. Κλεισθένης* . . . . . » *62*

» *Η'. Ἀνάπτυξις τῆς Δημοκρατίας — Ἐξοστρακισμός* . . . . . » *65*

» *Θ'. Μηδικοὶ πόλεμοι — Ἄρειος Πάγος — Θεμιστοκλῆς καὶ Ἀριστείδης.* . . . . . » *68*

» *Ι'. Πρόοδος τῆς Δημοκρατίας — Ἐφιάλτης καὶ Περικλῆς* . . . . . » *71*

Κεφάλαιον ΙΑ'. Οἱ Δημαγωγοί . . . . . Σελ. 76
» ΙΒ'. Ἡ ἐν Σικελίᾳ καταστροφή — Στάσις ὀλιγαρχικῶν . . . . . » 79
» ΙΓ'. Κυβέρνησις τῶν τετρακοσίων. . . . » 86
» ΙΔ'. Πολιτεία τῶν τριάκοντα . . . . . » 89
» ΙΕ'. Κυβέρνησις τῶν δέκα — Ἀποκατάστασις τῆς Δημοκρατίας . . . . . » 93
» ΙΣΤ'. Ἀνακεφαλαίωσις . . . . . » 99
» ΙΖ'. Ἐγγραφὴ τῶν πολιτῶν — Ἐφηβία . . » 102
» ΙΗ'. Βουλὴ καὶ Ἐκκλησία τοῦ Δήμου . . . » 105
» ΙΘ'. Δικαιοδοσία τῆς Βουλῆς . . . . . » 109
» Κ'. Ἐτήσιαι κατώτεραι ἀρχαὶ κληρωταί . . » 118
» ΚΑ'. Οἱ ἐννέα ἄρχοντες . . . . . » 125
» ΚΒ'. Ἄλλα κληρωτὰ ἀξιώματα . . . . » 135
» ΚΓ'. Ἀξιώματα διὰ ψηφοφορίας καὶ στρατιωτικά. » 137
» ΚΔ'. Λεπτομέρειαι περὶ τῶν ἀξιωμάτων καὶ μισθοί. » 140
» ΚΕ'. Ὀργανισμὸς τῶν δικαστηρίων. . . . » 142
» ΚΣΤ'. Διαδικασία . . . . . » 148

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΦΕΞΗ

Ἐκδιδομένη ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Δρος Ι. ΖΕΡΒΟΥ

ΕΜΜ. ΡΟΪΔΟΥ
Συριανὰ Διηγήματα . δρ. 3.—
Διηγήματα . . . . . » 3.—
Κριτικαὶ Μελέται . . » 3.—
Εἴδωλα . . . . . » 4.—

Κ. ΧΡΗΣΤΟΜΑΝΟΥ
Ἡ Κερένια κούκλα . . δρ. 3.—

TURGHENIEFF
Τὸ ξένο ψωμὶ (ἔκδοσις ἐπὶ κοινοῦ χάρτου) . . . δρ. 1.—

Ι. ΚΟΝΔΥΛΑΚΗ
Ὁ Πατούχας . . . . δρ. 3.—

ΑΝΔΡ. ΚΑΛΒΟΥ
Ἡ Λύρα . . . . . δρ. 2.—

ΙΩ. ΖΕΡΒΟΥ
Μῦθοι τῆς Ζωῆς . . . δρ. 3.—

LEOPARDI
Ἠθικὰ ἔργα. Μετάφρασις Ἀ. Καμπάνη . . . . δρ. 3.—

ΜΟΥΣΑΙΟΥ
Ἡρὼ καὶ Λέανδρος. Μετ. Σίμου Μενάρδου . . . δρ. 0.70

Κ. ΠΑΛΑΜΑ
Οἱ Καημοὶ τῆς Λιμνοθάλασσας καὶ τὰ Σατυρικὰ Γυμνάσματα . δρ. 2.—

SHAKSPEAR (Σαίξπηρ)
Κοριολανός. Μετ. Μ. Δαμιράλη . . . . . δρ. 2.—
Ἀντώνιος καὶ Κλεοπάτρα. Μετ. Μ. Δαμιράλη. δρ. 2.—

Δ. ΣΟΛΩΜΟΥ
Τὰ ἔργα (ἔκδοσις ἐπὶ κοινοῦ χάρτου). . . . . δρ. 2.50

GŒTHE (Γκαῖτε)
Βέρθερος (ἔκδοσις ἐπὶ κοινοῦ χάρτου). . . . . δρ. 2.—

G. D' ANNUNZIO
Ὄνειρον ἐαρινῆς πρωΐας (ἔκδοσις ἐπὶ κοινοῦ χάρτου) δρ. 0.60

ΑΡ. ΒΑΛΑΩΡΙΤΟΥ
Ἔργα (ἔκδοσις ἐπὶ κοινοῦ χάρτου) . . . . δρ. 5.—

100 ΔΡΑΧ. ΒΙΒΛΙΑ ΑΓΟΡΑΖΕΤΕ ΠΛΗΡΩΝΟΝΤΕΣ ΑΝΑ 5 ΔΡΑΧ. ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ

ZOLA
Ἡ Ταβέρνα. Μετ. Χ. Νεοκλέους (ἔκδ. ἐπὶ κοιν. χάρτ.) δρ. 4.50
Ἡ Γῆ. Μετ. Μπ. Ἀννίνου (ἔκδοσις ἐπὶ κοινοῦ χάρτου). δρ. 4.50

IBSEN (Ἴψεν)
Οἱ βρυκόλακες (ἔκδοσις ἐπὶ κοινοῦ χάρτου) . . δρ. 1.—
Τὸ σπίτι τῆς κούκλας (ἔκδοσις ἐπὶ κοινοῦ χάρτου) δρ. 1.40

MOLIÈRE (Μολιέρου)
Ταρτοῦφος. Μετ. Ἰ. Σκυλίτση (ἔκδοσις ἐπὶ κοινοῦ χάρτου) δρ. 1.20
Ἀγαθόπουλος ὁ Ξηροχωρίτης (ἔκδοσις ἐπὶ κοινοῦ χάρτου) . . . . δρ. 0.80
Ἀρχοντοχωριάτης (ἔκδοσις ἐπὶ κοινοῦ χάρτου) δρ. 1.—

Γ. ΒΙΖΥΗΝΟΥ
Τὸ ἁμάρτημα τῆς μητρός μου. 3.—

Γ. ΖΑΛΟΚΩΣΤΑ
Τὰ ἅπαντα (ἔκδοσις ἐπὶ κοινοῦ χάρτου) . . . . δρ. 3.50

ΓΡ. ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΥ
Ὁ Κακὸς δρόμος κι' ἄλλα καινούργια διηγήματα δρ. 3.—

P. CALDERON
Ὁ Ἀλκάδης τῆς Θαλαμέας (ἐπὶ χάρτου κοινοῦ) δρ. 1.—
Τὸ Στοιχειὸ (ἐπὶ χάρτ. κοιν.) δρ. 1.—

Γ. ΤΣΟΚΟΠΟΥΛΟΥ
Ἡ Θεατρίνα . . . . δρ. 3.—

Δ. ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ
Θρύψαλα . . . . . δρ. 2.—

ΑΡ. ΕΦΤΑΛΙΩΤΗ
Νησιώτικες Ἱστορίες. δρ. 3.—

HUGO
Φιλοσοφία καὶ Φιλολογία Μετ. Γερ. Βουτσινᾶ. δρ. 2.50

TOLSTOÏ
Σονάτα Κρόϋτζερ . δρ. 2.—
Ἡ Ἀνάστασις . . . δρ. 3.—

NIETZSCHE (Νίτσε)
Γνῶμαι καὶ Περικοπαί. Μετάφρ. Ἰω. Ζερβοῦ. . Δρ. 3.—

Μεταφρασμένοι ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ ἀπὸ ὅλους τοὺς λογογράφους μας εἰς 120 τόμους δεμένους ἀξίας δραχ. 315 **ΟΛΟΙ ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ** Μὲ **10** Δρ. κατὰ μῆνα

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ Γ. ΦΕΞΗ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΠΡΑΚΤΙΚΩΝ ΓΝΩΣΕΩΝ

ΟΡΝΙΘΟΤΡΟΦΙΑ Πρακτικὴ Γ. Παρίση λ. 70
ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΜΕΛΙΣΣΟΚΟΜΙΑΣ Πρακτικῆς ὑπὸ Κ. Στασινοπούλου . . . . » 80
ΑΝΘΟΚΟΜΙΑ Οἰκιακὴ, Α. Γεωργιάδου » 60
ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΟΙΝΟΠΟΙΙΑΣ Πρακτικῆς ὑπὸ Κ. Στασινοπούλου . . . . . » 90
ΑΙ ΑΣΘΕΝΕΙΑΙ ΤΩΝ ΚΡΑΣΙΩΝ ὑπὸ Κ. Στασινοπούλου . . . . . » 80
ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟΝ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗΣ ὑπὸ Federico Reale καθηγητοῦ . . . . . » 90
ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟΝ ΑΡΩΜΑΤΟΠΟΙΙΑΣ ὑπὸ Henri Coupin, καθηγητοῦ . . . » 80
ΜΕΤΑΞΟΣΚΩΛΗΚΟΤΡΟΦΙΑ Πρακτικὴ ὑπὸ Χ. Φωσκόλου, γεωπόνου . . . » 80
ΤΟ ΟΙΝΟΠΝΕΥΜΑ ὑπὸ Α. Hébert . . » 80
ΚΕΡΑΜΟΠΟΙΙΑ καὶ Ἀγγειοπλαστικὴ ὑπὸ Ch. Guillard, καθηγ. Χημείας . » 90
Ο ΗΛΙΟΣ ὑπὸ Ch. Martin . . . . . » 60
ΟΔΗΓΟΣ ΤΟΥ ΚΥΝΗΓΟΥ ὑπὸ Κίμωνος Δημακούλη . . . . . » 70
ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥ ΧΟΡΟΥ πρακτικὴ καὶ θεωρητικὴ ὑπὸ Α. Ἀνδρεοπούλου » 90
ΟΙΚΙΑΚΗ ΜΑΓΕΙΡΙΚΗ, Ν. Σταθάτου » 90
» ΖΑΧΑΡΟΠΛΑΣΤΙΚΗ ὑπὸ Ν. Δημητριάδου . . . . . » 90
ΠΩΣ ΚΑΘΑΡΙΖΟΝΤΑΙ καὶ διατηροῦνται τὰ ἐνδύματα ὑπὸ Α. Γεωργιάδου » 50
Η ΟΙΚΟΔΕΣΠΟΙΝΑ ὡς νοσοκόμος καὶ φαρμακοποιὸς ὑπὸ Α. Γεωργιάδ υ . » 60
ΤΟ ΨΑΡΕΥΜΑ ὑπὸ Φ. Καλαφάτη . . . » 90
ΟΔΗΓΟΣ ΤΗΣ ΚΑΛΗΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ ὑπὸ τῆς βαρώνης Στάφ.—
Τεῦχος Α΄, Γέννησις—Βάπτισις κλπ. » 70
» Β΄, Γεύματα—Ἑσπερίδες κλ. » 70
» Γ΄, Ἐπισκέψεις κλπ. . . . . » 70
ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΕΛΑΙΟΥΡΓΙΑ Π. Σουρῆ » 90
Ο ΟΥΡΑΝΟΣ ὑπὸ Ch. Martin . . . . . » 60
ΟΙ ΑΣΤΕΡΕΣ » » . . . . . » 60
ΤΑ ΗΦΑΙΣΤΕΙΑ » » . . . . . » 60
ΟΙ ΣΕΙΣΜΟΙ ὑπὸ V. Meunier . . . . . » 60

Ο ΑΛΚΟΟΛΙΣΜΟΣ ὑπὸ Legrain . . . λ. 60
ΑΙ ΑΚΤΙΝΕΣ ΡΑΙΝΤΓΕΝ ὑπὸ Paul Philippou, καθηγητοῦ . . . . . » 60
ΟΔΗΓΟΣ ΤΟΥ ΠΟΔΗΛΑΤΟΥ . . . . . » 60
Ο ΠΛΑΝΗΤΗΣ ΑΡΗΣ Flammarion » 60
ΥΓΙΕΙΝΗ ΤΗΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ . . . . . » 60
ΟΙ ΠΟΛΥΤΙΜΟΙ ΛΙΘΟΙ P. Gaubert . » 60
Ο ΧΡΥΣΟΣ ὑπὸ H. Mercereau . . . . » 60
ΤΟ ΑΛΑΣ ὑπὸ M. Arsandaux . . . . . » 60
ΥΓΙΕΙΝΗ τῶν ΟΔΟΝΤΩΝ . . . . . » 50
ΖΩΓΡΑΦΙΚΗ ἐπὶ πορσελάνης καὶ ξύλου » 80
ΥΔΑΤΟΓΡΑΦΙΑ . . . . . » 80
Ο ΠΝΕΥΜΑΤΙΣΜΟΣ . . . . . » 80
Ο ΥΠΝΩΤΙΣΜΟΣ . . . . . » 80
ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΣΑΠΩΝΟΠΟΙΙΑ . . . . . » 90
» ΠΟΤΟΠΟΙΙΑ . . . . . » 90
ΚΡΕΩΦΑΓΙΑ καὶ ΦΥΤΟΦΑΓΙΑ . . . . » 90
ΤΟ ΧΡΗΜΑΤΙΣΤΗΡΙΟΝ . . . . . » 90
Η ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ δέρματος καὶ τριχῶν » 50
ΟΔΗΓΟΣ ΚΑΛΛΙΕΡΓ. ΚΑΠΝΟΥ δρ. 1.—
ΛΟΓΙΣΤΙΚΗ καὶ ΔΙΠΛΟΓΡΑΦΙΑ » 4.—
ΟΔΗΓΟΣ ΤΗΣ ΜΟΔΙΣΤΑΣ . . . . . » 1.50
ΕΓΚΟΛΠΙΟΝ ΟΔΟΝΤΟΙΑΤΡΙΚΗΣ » 2.—
ΜΗΧΑΝΙΚΗ καὶ ΣΙΔΗΡΟΔΡΟΜΙΚΗ » 2.—
ΟΙΚΙΑΚΗ ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΗ . . . . . » 0.90
ΟΔΗΓΟΣ ΤΟΥ ΚΛΗΡΩΤΟΥ . . . . » 0.60
ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΠΑΙΔΙΑΤΡΙΚΗ . . . . . » 4.—
ΜΕΓΑΛΗ ΜΑΓΕΙΡΙΚΗ καὶ ΖΑΧΑΡΟΠΛΑΣΤΙΚΗ ὑπὸ Καντώρου » 3.—
ΜΕΘΟΔΟΣ ΚΙΘΑΡΑΣ μέρος Α΄-Β΄ ἕκασ. » 2.50
» ΜΑΝΔΟΛΙΝΟΥ » Α΄. . . . . » 4.—
» » » Β΄. . . . . » 4.—
ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΜΗΧΑΝΙΚΗ . . . . . » 4.—
» ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΗ . . . . » 2.50
ΣΙΔΗΡΟΥΡΓΙΚΗ . . . . . » 2.50
ΞΥΛΟΥΡΓΙΚΗ . . . . . » 2.50
ΘΕΩΡΙΑ ΜΟΥΣΙΚΗΣ (Λαυράγκα) » 1.—
ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟΝ ΑΡΜΟΝΙΑΣ » » 4.—
ΟΔΗΓΟΣ ΤΗΣ ΤΕΛΩΝΕΙΑΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ ὑπὸ Γ. Μουρίκη . » 2.—

ΜΕΤΑΦΡΑΣΜΕΝΟΙ ἀπὸ ὅλους τοὺς λογογράφους μας
ΟΛΟΙ ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ
εἰς 120 τόμους δεμένους, ἀξίας δραχμῶν 315 ΜΕ 10 ΔΡΑΧΜΑΣ ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ

ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΙ ΔΙΑΛΟΓΟΙ ΦΕΞΗ
ΜΕΤΑ ΤΗΣ ΠΡΟΦΟΡΑΣ—(Συστήματος ΚΥΝΤΖΕ)

Ὁ Ἕλλην ἐν Γαλλίᾳ ἢ ἑλληνογαλλικοὶ διάλογοι . . . δρ. 0.80
Ὁ Ἕλλην ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Ἀμερικῇ ἢ ἑλληνοαγγλ. διάλ. » 0.80
Ὁ Ἕλλην ἐν Γερμανίᾳ ἢ ἑλληνογερμανικοὶ διάλογοι . » 0.80
Ὁ Ἕλλην ἐν Ἰταλίᾳ ἢ ἑλληνοϊταλικοὶ διάλογοι . . . » 0.80
Ὁ Ἕλλην ἐν Τουρκίᾳ ἢ ἑλληνοτουρκικοὶ διάλογοι . . » 1.—
Ὁ Ἕλλην ἐν Αἰγύπτῳ ἢ ἑλληνοαραβικοὶ διάλογοι . . . » 1.—
Ὁ Ἕλλην ἐν Ρωσίᾳ ἢ ἑλληνορωσικοὶ διάλογοι . . . . » 1.—
Ὁ Ἕλλην ἐν Ρουμανίᾳ ἢ ἑλληνορουμανικοὶ διάλογοι » 1.—
Le Français en Grèce ἢ γαλλοελληνικοὶ διάλογοι . . » 1.—
Der Deutsche Griechenland ἢ γερμανοελλ. διάλογοι » 1.—
The Englishman in Greece ἢ ἀγγλοελληνικοὶ διάλογοι » 1.—
L'Italiano in Grecia ἢ ἰταλοελληνικοὶ διάλογοι . . . . » 1.—

ΒΙΒΛΙΑ ΣΥΝΑΝΑΣΤΡΟΦΩΝ

Μαγικὰ παίγνια δρ. 1.20
Παίγνια συναναστροφῶν . . . » 1.40
Ζατρίκιον (Σκάκι) » 1.40
Χειρομαντεία καὶ χαρτομαντεία » 1.—
Νταμα καὶ Τριώδιον . . . . . » 1.20
Σφαιριστήριον » 1.20

100 ΔΡ. ΒΙΒΛΙΑ ἀγοράζετε πληρώνοντες ἀνὰ 5 ΔΡ. ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ Γ. ΦΕΞΗ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΘΕΑΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΦΕΞΗ

Κοριολανὸς (Σαίξπηρ) δρᾶμα	δρ. 2.—	Κωμῳδίαι (Λάσκαρη) σειρὰ δευτ.	δρ. 1. -
Γέρω-Μαρτὲν (Κορμὼν-Γκρανζὲ)	1.20	Λοκαντιέρα (Γκολδόνι) κωμῳδία	1.40
Τόσκα (Σαρδοῦ) δρᾶμα, πράξ. 4	1.—	Δὸν Κιχώτης, ἱλαροτραγῳδία	1.40
Βρυκόλακες (Ἴψεν) δρᾶμα, πρ. 3	1.—	Μπάρμπα-Λινάρδος (Κόκκου)	1.—
Λύρα τοῦ Γέρω-Νικόλα (Κόκκου)	0.80	Στοιχειὸ (Καλδερὼν) δρᾶμα	1.—
Μακαρίτης Τουπινὲλ (Μπισὼν)	1.—	Ἱππόται τῆς Ὁμίχλης, δρᾶμα	1.40
Τιμὴ (Σούδερμαν) δρᾶμα, πρ. 3	1.20	Ἀγαθόπουλος ὁ Ξηροχωρίτης	0.80
Πατρὶς (Σαρδοῦ) δρᾶμα, πράξ. 5	1.20	Γιὰ τὴν τιμὴ (Χρηστοβασίλη)	1.—
Καραντίνα (Ν. Λάσκαρη) κωμ.	1.20	Νικηφόρος Φωκᾶς (Π. Ζάννου)	1.20
Δύο Ὀρφαναὶ (Δ' Ἐννερὺ) δρᾶμα	1.20	Χήρα (Μεϊλὰκ-Ἀλεβὺ) κωμῳδία	1.—
Κωμῳδίαι μονόπρ. (Ν. Λάσκαρη)	1.20	Μπαλόνι (Λάρνλεϋ-Φὲν) κωμῳδ.	1.20
Ἀλκάδης τῆς Θαλαμέας (Καλδερὼν)	1.—	Ταρτοῦφος (Μολιέρου) κωμῳδία	1.20
Ἀγαπητικὸς τῆς Βοσκοπούλας	1.20	Πὶκ-Νὶκ (Ν. Λάσκαρη-Γ. Πὼπ) κ.	1.20
Νὰ τὸ λέμε ; (Λαμπὶς) κωμῳδία	1.—	Πολιτικὸς ἀνεμόμυλος (Γκοντινὲ)	0.60
Μονόλογοι (Καλαποθάκη-Λάσκαρη)	0.80	Γένος καὶ καρδία (Π. Ζάννου)	0.80
Δύο Λοχίαι (Δοβιγνὺ) δρᾶμα	1.20	Ἰωσίας ὁ ἀκτοφύλαξ, δρᾶμα	1.20
Στρίγγλα (Ν. Ἀντωνοπούλου)	0.80	Γουλιέλμος ὁ ἀχθοφόρος, δρᾶμα	1.20
Ἄτιμοι (Ροβεττὰ) δρᾶμα, πράξ.3	0.80	Ἠθοποιὸς Κὴν (Δουμᾶ) δρᾶμα	1.40
Καπετὰν Γιακουμῆς (Κόκκου)	1.20	Ὄνειρον ἐαριν. πρωΐας (Δ' Ἀνούν.)	0.60
Φαιδώρα (Σαρδοῦ) δρᾶμα, πρ. 4	1.20	Ἀρχοντοχωριάτης (Μολιέρου) κ.	1.—
Γκόλφω (Περεσιάδου) δραμ. εἰδ.	1.20	Χορὸς τοῦ Ζαλόγγου (Περεσιάδου)	1.20
Μαλλιὰ-Κουβάρια (Λάσκαρη) κ.	1.40	Σεβέρος Τορέλλης (Κοππὲ) δρᾶμα	1.—
Σταυρὸς (Ι. Νικολάρα) δρᾶμα	0.60	Ξένο ψωμὶ (Τουργένιεφ) δρᾶμα	1.20
Χαΐδω (Π. Μελισσιώτου) δρ. εἰδ.	0.80	Σκλάβα (Σ. Περεσιάδου) δρᾶμα	1.—
Θεία τοῦ Καρόλου (Μπραντὼν)	1.—	Κωμῳδίαι (Π. Ζάννου)	1.20
Γαμβρός μας (Λάσκ.-Γιαννουκάκη)	1.20	Ἐλισσάβετ (Γιακομέττη) δρᾶμα	1.20
Ντροπαλὸς ἐρωτευμένος (Λάσκ.)	0.60	Νόρμα (Δορμεβὶλ) τραγῳδα	1.40
Σαμπινιὸλ χωρὶς νὰ θέλῃ, κωμ.	1.40	Μαρκήσιος Πριολὰ (Λαβεδὰν)	1.20
Μήδεια (Σουβορὶν) δρᾶμα, πρ. 4	1.20	Πάτερ ἡμῶν (Κοππὲ) δρᾶμα	0.40
Λαμπαδοδρομία (Ἑρβιὲ) δρᾶμα	1.20	Ἐσμὲ (Περεσιάδου) δραμ. εἰδύλ.	1.—
Ἔρωτος θρίαμβος (Ζιακόζα) μῦθος	0.60	Ἔξωσις τοῦ Ὄθωνος (Δημητρ.)	1.—
Σπίτι τῆς Κούκλας (Ἴψεν)	1.40	Μετανάσται (Ἀρνιώτου) δρᾶμα	1.—
Υἱὸς τῆς νυκτὸς (Σεζουὺρ) δρᾶμα	1.20	Γαλάτεια (Σ. Βασιλειάδου) δρᾶμα	0.70
Θυμιούλα ἢ Γαλαξειδιώτισσα, εἰδ.	0.80	Κωνστ. Παλαιολόγος (Ζαμπελίου)	0.60
Μάρκελλα (Π. Δημητρακοπούλου)	1.20	Ψυχοκόρη (Ι. Βοτσάρη) δριμ. εἰδ.	1.20
Ἰακωβῖται (Κοππὲ) δρᾶμα, πρ. 5	1.—	Μερόπη (Δ. Βερναρδάκη) τραγ.	0.70
Νὺξ ἐλεημοσύνης (Ι. Βουλοδήμου)	1.—	Σκύλλα (Σ. Βασιλειάδου) δρᾶμα	0.70
Ράπτης τῶν Κυριῶν (Φεϋδὼ)	1.20	Μίδας καὶ ὁ κουρεύς του (Λάσκ.)	0.80
Ἀπ' τὴ Γῆ στὸν Οὐρανὸ (Δημητρ.)	1.20	Μνηστὴρ τῆς Ἀρχοντούλις	0.80

ΜΕΛΟΔΡΑΜΑΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΦΕΞΗ ΕΚΑΣΤΟΝ ΛΕΠΤΑ 50

ΚΑΒΑΛΛΕΡΙΑ ΡΟΥΣΤΙΚΑΝΑ Mascagni
ΥΠΝΟΒΑΤΙΣ Bellini — ΤΟΣΚΑ Puccini
ΜΑΝΟΝ ΛΕΣΚΩ Puccini — ΚΑΡΜΕΝ Bizet
ΠΑΛΗΑΤΣΟΙ Leoncavallo — Α·Ι·ΔΑ Verdi
ΤΡΑΒΙΑΤΑ Verdi — ΡΙΓΟΛΕΤΤΟΣ »
ΝΟΡΜΑ Bellini — ΦΡΑ-ΔΙΑΒΟΛΟΣ Auber
ΜΕΦΙΣΤΟΦΕΛΗΣ Boito — ΜΠΟΕΜ Puccini
ΦΑΟΥΣΤ Gounod — ΕΡΝΑΝΗΣ Verdi
ΜΙΡΕΛΛΑ » — ΡΑΨΩΔΟΣ »
Ο ΥΠΟΨΗΦΙΟΣ ΒΟΥΛΕΥΤΗΣ Σ. Ξύνδα
ΓΚΕΙΣΑ Junes — ΕΥΘΥΜΗ ΧΗΡΑ Lehâr
ΠΟΥΠΕ Audran — ΓΡΕΝΑΔΙΕΡΟΙ Valente
ΟΝΕΙΡΩΔΕΣ ΒΑΛΣ Straus — ΒΟΚΑΚΙΟΣ
ΜΑΜΖΕΛ ΝΙΤΟΥΣ Hervé [Supé
ΧΟΡΟΣ ΠΡΟΣΩΠΙΔΟΦΟΡΩΝ Verdi
ΟΙ ΓΑΜΟΙ ΤΗΣ ΓΙΑΝΝΟΥΛΑΣ Massé
Η ΕΥΝΟΟΥΜΕΝΗ Donizetti
Ο ΚΟΥΡΕΥΣ ΤΗΣ ΣΕΒΙΛΛΗΣ Roccini
ΛΟΥΚΙΑ ΤΟΥ ΛΑΜΜΕΡΜΟΥΡ Donizetti
Ο ΚΡΙΣΠΙΝΟΣ ΚΑΙ Η ΚΟΥΜΠΑΡΑ Ricci
ΜΑΡΚΟΣ ΒΟΤΣΑΡΗΣ Π. Καρρὲρ
Η ΚΥΡΑ ΦΡΟΣΥΝΗ ΚΑΙ Ο ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ
ΔΥΟ ΑΔΕΛΦΙΑ Δ. Λαυράγκα [Π. Καρρὲρ
Η ΜΑΓΙΣΣΑ »
ΦΘΙΝΟΠΩΡΙΝΑ ΓΥΜΝΑΣΙΑ Kalman
ΟΙ ΣΩΜΑΤΟΦΥΛΑΚΕΣ Στὸ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙ
Η ΠΡΙΓΚΗΠΙΣΣΑ ΤΩΝ ΔΟΛΑΡΙΩΝ
Ο ΚΟΜΗΣ ΤΟΥ ΛΟΥΞΕΜΒΟΥΡΓΟΥ Lehâr

200 ΔΡ. ΒΙΒΛΙΑ ἀγοράζετε πληρώνοντες ἀνὰ 10 ΔΡ. ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ

30

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΦΕΞΗ
ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

ΜΙΚΡΑ ΦΥΣΙΚΑ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ
ΠΑΥΛΟΥ ΓΡΑΤΣΙΑΤΟΥ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΦΕΞΗ
1912

ΒΑΣΙΛΙΚΟΝ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ Ν. ΧΙΩΤΗ, ΟΔΟΣ ΓΛΑΔΣΤΩΝΟΣ 4

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Τὰ μικρὰ συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους τὰ καλούμενα Μικρὰ Φυσικὰ εἶναι ὀκτὼ πραγματεῖαι: 1) Περὶ αἰσθήσεως καὶ αἰσθητῶν. 2) Περὶ μνήμης καὶ ἀναμνήσεως, 3) Περὶ ὕπνου καὶ ἐγρηγόρσεως, 4) Περὶ ἐνυπνίων, 5) Περὶ τῆς καθ' ὕπνον μαντικῆς, 6) Περὶ μακροβιότητος καὶ βραχυβιότητος, 7) Περὶ νεότητος καὶ γήρατος, περὶ ζωῆς καὶ θανάτου καὶ 8) Περὶ ἀναπνοῆς.

Τὰ πονημάτια ταῦτα οὐδέποτε ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ὑπὸ κοινὸν τίτλον, ἀλλὰ πάντοτε κεχωρισμένως ἕκαστον. Ἡ ἐπιγραφὴ ***Μικρὰ Φυσικὰ*** ἐδόθη αὐτοῖς ὑπὸ τῶν Σχολιαστῶν. Κυρίως πραγματεύονται περὶ τῶν ὀργανικῶν λειτουργιῶν τῶν ζωικῶν σωμάτων καὶ ἀποτελοῦσι συνέχειαν καὶ συμπλήρωσιν τῆς ***Περὶ Ψυχῆς*** πραγματείας καὶ σύναμα εἰσαγωγὴν εἰς τὴν ***Περὶ Μορίων τῶν ζώων*** συγγραφὴν τοῦ Ἀριστοτέλους. Τὸ περιεχόμενον αὐτῶν εἶναι βιολογικὸν μᾶλλον καὶ φυσιολογικόν. Ἐν τῇ περὶ Ψυχῆς πραγματείᾳ ἡ ψυχὴ θεωρεῖται ὡς ἡ ἀρχὴ τῆς ὀργανικῆς ζωῆς, ἥτις ἐκδηλοῦται ἐν ταῖς μορφαῖς τῆς γνώσεως καὶ τῆς φυσικῆς ζωικότητος. Τὰς σχέσεις τούτων ἐξετάζουσιν ἐκτενέστερον τὰ Μικρὰ Φυσικά, ἐν οἷς ἐξετάζονται καὶ ἡ μνήμη, ὁ συνειρμὸς τῶν παραστάσεων καὶ τὰ ἐνύπνια. Προσέτι ἐν αὐτοῖς συμπληροῦνται τὰ ζητήματα περὶ κοινῆς αἰσθήσεως, περὶ ἡδονῆς καὶ λύπης καὶ περὶ κινήσεως. Εἰς ταῦτα ἕπονται ἐκτενεῖς πραγματεῖαι περὶ τῶν ὅρων, τῶν διαταράξεων καὶ τῆς διαρκείας τῆς ὀργανικῆς ζωῆς.

Ἀναγκαῖον κρίνομεν νὰ προσθέσωμεν ὅτι, ἵνα κατανοήσῃ τις τὰς πολυτίμους καὶ ἐν πολλοῖς ἀνυπερβλήτους ἔτι καὶ σήμερον πραγματείας ταύτας τοῦ μεγάλου φιλοσόφου καὶ φυσιοδίφου, ὀφείλει νὰ μελετήσῃ πρότερον τὴν ***Περὶ ψυχῆς*** συγγραφὴν τοῦ Ἀριστοτέλους, ἧς τὴν μετάφρασιν ἔχομεν ἤδη δημοσιεύσει ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ Γ. Φέξη Ἀρχαίων Ἑλλήνων Συγγραφέων.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 1 Ἀπριλίου 1912.

ΠΑΥΛΟΣ ΓΡΑΤΣΙΑΤΟΣ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

ΠΕΡΙ ΑΙΣΘΗΣΕΩΣ ΚΑΙ ΑΙΣΘΗΤΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Ἀντικείμενον τῆς πραγματείας.—Δυνάμεις καὶ ἐνέργειαι ψυχῆς. — Ἡ αἴσθησις οὐσιῶδες χαρακτηριστικὸν τῶν ζῴων.—Αἱ διάφοροι αἰσθήσεις.—Ὄψις καὶ ἀκοή.

1. Ἐπειδὴ ἔχομεν ἤδη πραγματευθῇ περὶ τῆς ψυχῆς[1] καθ' ἑαυτὴν καὶ περὶ τῶν δυνάμεων, τὰς ὁποίας ἔχει ἕκαστον τῶν μερῶν αὐτῆς, ἐπόμενον τώρα εἶναι νὰ ἐξετάσωμεν περὶ τῶν ζῴων καὶ περὶ πάντων τῶν ἐχόντων ζωὴν (καὶ περὶ τῶν φυτῶν) καὶ νὰ προσδιορίσωμεν ποῖαι εἶναι αἱ ἰδιαίτεραι καὶ ποῖαι αἱ κοιναὶ ἐνέργειαι αὐτῶν[2]. Ἂς ὑπόκεινται λοιπὸν ὡς βάσις ὅσα εἴπομεν περὶ

---

(1) Ἐν τῷ Περὶ Ψυχῆς συγγράμματι.

(2) Τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζῴων. Ὁ νοῦς λ. χ. εἶναι ἰδιαιτέρα λειτουργία, ἐνῷ ἡ θρέψις εἶναι κοινὴ εἰς πάντα.

ψυχῆς καὶ ἃς ὁμιλήσωμεν περὶ τῶν λοιπῶν καὶ πρῶτον περὶ τῶν φύσει πρώτων [1].

2. Φαίνεται δὲ ὅτι τὰ σπουδαιότερα τῶν ζωικῶν τούτων φαινομένων, καὶ ἐκ τῶν κοινῶν καὶ ἐκ τῶν ἰδιαιτέρων [2], εἶναι τὰ ὄντα κοινὰ καὶ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος. Τοιαῦτα εἶναι ἡ αἴσθησις καὶ ἡ μνήμη [3] καὶ ὁ θυμὸς καὶ ἡ ἐπιθυμία καὶ ἐν γένει ἡ ὄρεξις καὶ ἐκτὸς τούτων καὶ ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ λύπη. Διότι ταῦτα σχεδὸν ὑπάρχουσιν εἰς ὅλα τὰ ζῷα. Πρὸς τούτοις ἄλλα μὲν εἶναι κοινὰ εἰς πάντα τὰ ἔχοντα ζωήν, ἄλλα δὲ εἴς τινα μόνον ζῷα. 3. Τὰ ἀξιολογώτερα τούτων, ἀποτελοῦντα τέσσαρα ζεύγη [4] εἶναι ἐγρήγορσις καὶ ὕπνος, νεότης καὶ γῆρας, ἀναπνοὴ καὶ ἐκπνοή, ζωὴ καὶ θάνατος. 4. Περὶ τούτων πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν, τί εἶναι ἕκαστον αὐτῶν καὶ διὰ ποίας αἰτίας συμβαίνει.

5. Εἰς τὸν φυσικὸν ἀνήκει νὰ ἐξετάσῃ καὶ περὶ ὑγιείας καὶ νόσου, τίνες εἶναι αἱ πρῶται ἀρχαὶ αὐτῶν. Διότι οὔτε ὑγιεία οὔτε νόσος εἶναι δυνατὸν νὰ συμβαίνῃ εἰς τὰ ὄντα, τὰ ὁποῖα εἶναι ἐστερημένα ζωῆς.

Διὰ τοῦτο σχεδὸν οἱ πλεῖστοι τῶν φιλοσοφούντων περὶ τῆς φύσεως, καὶ ἐκ τῶν ἰατρῶν ἐκεῖνοι, οἵτινες ἀντιλαμβάνονται τὴν τέχνην αὐτῶν κατὰ τρόπον φιλοσοφικώτερον, ἐκεῖνοι μὲν ἐκ τῆς μελέτης τῆς φύσεως καταντῶσι τέλος εἰς τὴν ἰατρικήν, οἱ ἄλλοι δὲ ἀρχίζουσι τὴν τέχνην ἐκ τῶν νόμων τῆς φύσεως καὶ τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῶν εἰς τὴν ἰατρικήν. 6. Ὅτι δὲ αἱ ῥηθεῖσαι λειτουργίαι

---

(1) Φύσει πρῶται εἶναι αἱ στοιχειώδεις λειτουργίαι αἱ συνδεδεμέναι μετὰ τῆς ζωῆς τοῦ σώματος, ὁπόθεν ἐξαρτῶνται, ἡ θρέψις καὶ ἡ ἀνάπλασις, ὅπως καὶ ἡ ἐγρήγορσις, κ.λ.

(2) Εἰς τὰ ζῷα, ὧν τινὰ μὲν ἔχουσι πάσας ταύτας τὰς δυνάμεις, τινὰ δὲ ὀλίγας.

(3) Οὐχὶ ὅμως καὶ ἡ ἀνάμνησις, ἥτις ἀνήκει ἰδίᾳ εἰς τὸν ἄνθρωπον.

(4) Εἰς τὰ ζεύγη ταῦτα βιολογικῶν φαινομένων προστίθεται κατωτέρω καὶ πέμπτον, ἡ ὑγιεία καὶ ἡ νόσος. Ἀλλὰ περὶ τούτων δὲν σώζεται εἰδικὴ πραγματεία τοῦ Ἀριστοτέλους.

πᾶσαι εἶναι κοιναὶ καὶ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος, εἶναι φανερόν. Διότι πᾶσαι συμβαίνουσιν, ἄλλαι ὁμοῦ μὲ τὴν αἴσθησιν [1] ἄλλαι δὲ διὰ τῆς αἰσθήσεως [2]. Ἄλλαι μὲν εἶναι παθήσεις τῆς αἰσθήσεως, ἄλλαι δὲ εἶναι διαρκεῖς καταστάσεις αὐτῆς, ἄλλαι εἶναι λειτουργίαι πρὸς φύλαξιν καὶ συντήρησιν αὐτῆς [3] καὶ ἄλλαι εἶναι φθοραὶ καὶ στερήσεις αὐτῆς [4]. Ὅτι δὲ ἡ αἴσθησις συμβαίνει εἰς τὴν ψυχὴν διὰ μέσου τοῦ σώματος, τοῦτο γίνεται φανερὸν καὶ διὰ τοῦ λόγου καὶ ἄνευ τοῦ λόγου (διὰ τῆς πείρας) [5]. 7. Ἀλλ' ἔχομεν εἴπει ἐν τῇ περὶ ψυχῆς πραγματείᾳ τὰς θεωρίας ἡμῶν περὶ αἰσθήσεως καὶ περὶ τοῦ αἰσθάνεσθαι καὶ διατὶ συμβαίνει εἰς τὰ ζῷα τοῦτο τὸ πάθος. Ἕκαστον ζῷον, καθὸ ζῷον, πρέπει κατ' ἀνάγκην νὰ ἔχῃ αἴσθησιν· διὰ ταύτης διακρίνομεν τὸ ζῷον ἀπὸ παντὸς ὅπερ δὲν εἶναι ζῷον. 8. Πάντα δὲ τὰ ζῷα, ἀτομικῶς ἕκαστον ἔχουσιν ἐξ ἀνάγκης τὴν ἁφὴν καὶ τὴν γεῦσιν, τὴν μὲν ἁφήν, διὰ τὴν αἰτίαν τὴν ὁποίαν εἴπομεν εἰς τὴν περὶ ψυχῆς πραγματείαν [6], τὴν δὲ γεῦσιν διὰ τὴν τροφήν. Διότι διὰ τῆς γεύσεως διακρίνει τὸ εὐάρεστον καὶ τὸ δυσάρεστον εἰς τὰς τροφὰς τὸ ζῷον, καὶ οὕτως ἀποφεύγει τὰς δυσαρέστους τροφάς, ἐπιζητεῖ δὲ τὰς εὐαρέστους, καὶ ἐν γένει ὁ χυμὸς [7] εἶναι πάθος τοῦ θρεπτικοῦ μέρου τῆς ψυχῆς. 9. Αἱ δὲ αἰσθήσεις αἱ διεγειρόμεναι ὑπὸ τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων π. χ. ἡ ὄσφρησις, ἡ ἀκοὴ καὶ ἡ ὄψις, εἰς πάντα τὰ πορευτικὰ (κινούμενα) ζῷα, τὰ ἔχοντα

---

(1) Λ. χ. Αὐτὴ ἡ αἰσθητικότης.

(2) Εἰς τὴν αἴσθησιν ἐπακολουθεῖ τὸ πάθος, ἡ ὄρεξις, ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ λύπη.

(3) Οἷαι αἱ λειτουργίαι τῆς ἀναπνοῆς κ.λ.

(4) Ὁ θάνατος καὶ ὁ ὕπνος.

(5) Ἐὰν ὁ ὅρος λόγος ἐκληφθῇ ὡς σημαίνων τὸν ὁρισμόν, τότε μεταφράζεται διὰ τοῦ ὁρισμοῦ τῆς αἰσθήσεως καὶ ἄνευ αὐτοῦ. Ἀλλὰ προφανῶς λόγος δηλοῖ ἐνταῦθα λογικὴν ἀπόδειξιν.

(6) Ἐκεῖ ἐξήγησεν ὅτι ὁ σκοπὸς τῆς αἰσθήσεως εἶναι α) ἡ διατήρησις τοῦ ζῴου, β) αὐτοὶ οἱ σκοποὶ ζωῆς ὑπερτέρας.

(7) Ὁ χυμὸς ὡς ἰδιότης τῆς τροφῆς ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῆς θρέψεως. Ἀφὴ καὶ γεῦσις ὑπηρετοῦσι τοὺς στοιχειώδεις ἢ κατωτάτους σκοποὺς τῆς ζωῆς.

αὐτάς, ὑπάρχουσι χάριν τῆς συντηρήσεώς των, ὅπως προαισθανόμενα τὴν τροφὴν ἐπιδιώκωσιν αὐτήν, φεύγωσι δὲ τὰ κακὰ καὶ ἐπιβλαβῆ. Εἰς δὲ τὰ ζῷα, τὰ ὁποῖα ἔχουσι καὶ νόησιν, αἱ αἰσθήσεις αὗται ὑπάρχουσι χάριν τῆς εὐζωίας· διότι γνωστοποιοῦσιν εἰς αὐτὰ πολλὰς διαφορὰς τῶν πραγμάτων, ἐξ ὧν προέρχεται ἡ γνῶσις ἐκείνων τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ νοηθῶσι καὶ ἐκείνων τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ πραχθῶσι (τῶν νοητῶν καὶ τῶν πρακτικῶν ἰδεῶν).

10. Ἐξ αὐτῶν δὲ τούτων τῶν αἰσθήσεων ἡ σπουδαιοτέρα καὶ ὡς πρὸς τὰς ἀνάγκας τοῦ ζῴου καὶ καθ' ἑαυτὴν εἶναι ἡ ὄψις, ἀλλ' ὡς πρὸς τὸν νοῦν σημαντικωτέρα εἶναι, κατὰ συμβεβηκὸς ὅμως [1], ἡ ἀκοή. Ἡ μὲν ὄψις μᾶς φανερώνει πολλὰς καὶ ποικίλας διαφορὰς τῶν πραγμάτων, διότι πάντα τὰ σώματα ἔχουσι χρῶμα· ὥστε ὑπὲρ πάσας τὰς ἄλλας διὰ τῆς αἰσθήσεως ταύτης αἰσθανόμεθα καὶ τὰς κοινὰς ἰδιότητας τῶν σωμάτων, λέγω δὲ κοινῶς τὸ σχῆμα, τὸ μέγεθος, τὴν κίνησιν, τὴν στάσιν καὶ τὸν ἀριθμόν. Ἡ ἀκοὴ δὲ γνωστοποιεῖ μόνον τὰς διαφορὰς τοῦ ἤχου [2], εἴς τινα δὲ ζῷα καὶ τὰς τῆς φωνῆς. Ἀλλ' ἡ ἀκοὴ συντελεῖ τὰ μέγιστα εἰς τὴν νόησιν κατὰ συμβεβηκὸς [3], διότι αἴτιος τῆς γνώσεως εἶναι ὁ προφορικὸς λόγος, ὅστις εἶναι ἀντιληπτὸς ὑπὸ τῆς ἀκοῆς, οὐχὶ ὅμως καθ' ἑαυτόν, ἀλλὰ κατὰ συμβεβηκός. Διότι ὁ λόγος ἀποτελεῖται ἐκ λέξεων· ἑκάστη δὲ λέξις εἶναι σημεῖον (ἐννοίας). Διὰ τοῦτο, ἐκ τῶν ἀνθρώπων οἵτινες εἶναι ἐκ γενετῆς ἐστερημένοι τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης τῶν αἰσθήσεων τούτων, οἱ τυφλοὶ εἶναι νοημονέστεροι τῶν κωφαλάλων [4].

Περὶ δὲ τῆς λειτουργίας ἑκάστης τῶν αἰσθήσεων ἔγινε λόγος πρότερον (ἐν τῷ περὶ ψυχῆς).

---

(1) Ἤτοι ἐμμέσως ὡς ἐξηγεῖται κατωτέρω. Καθ' ἑαυτὴν ἡ ἀκοὴ ἀντιλαμβάνεται μόνον ἤχους καὶ εἶναι ἁπλοῦν σύμβαμα εἰς τὴν λειτουργίαν αὐτῆς ἂν ὁ ἦχος ἔχῃ σημασίαν.

(2) Αἵτινες δύνανται καὶ αὐταὶ νὰ προέλθωσιν ἐκ τῶν ἀψύχων πραγμάτων.

(3) Ἡ ἀκοὴ ἀμέσως δέχεται μόνους τοὺς ἤχους, ἡ διάνοια δὲ μόνη ἐννοεῖ τί δηλοῦσιν οἱ ἦχοι, ἤτοι τὴν ἐν αὐτοῖς τεθεῖσαν ἔννοιαν.

(4) Διότι ὁ ἄνθρωπος μανθάνει περισσότερα ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον καὶ τὴν κοινωνίαν, παρὰ ἀπὸ τὴν φύσιν διὰ μόνων τῶν προσωπικῶν του δυνάμεων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ἀναφοραὶ τῶν αἰσθήσεων πρὸς τὰ στοιχεῖα τῶν σωμάτων. — Ἐξήγησις τοῦ φαινομένου ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς, ὅταν τρίβωνται. — Ἡ ὄψις δὲν εἶναι ἐκ πυρὸς ἀλλ' ἐξ ὕδατος. — Γνῶμαι ἀρχαιοτέρων. — Ἀποτέλεσμα πληγῶν ἐπὶ τῶν ὀφθαλμῶν. — Ἡ ἀκοὴ συνδέεται μὲ τὸν ἀέρα, ἡ ὄσφρησις μὲ τὸ πῦρ, ἡ ἀφὴ καὶ ἡ γεῦσις μὲ τὴν γῆν.

1. Περὶ τῆς λειτουργίας τῶν διαφόρων εἰδικῶν αἰσθήσεων ἐπραγματεύθημεν πρότερον. Σήμερον φιλόσοφοί τινες [1] ζητοῦσι σχέσεις τῶν αἰσθήσεων πρὸς τὰ στοιχεῖα τῶν σωμάτων, νομίζοντες ὅτι ταῦτα εὑρίσκονται εἰς τὰ μέλη τοῦ σώματος, εἰς τὰ ὁποῖα ἔχουσι τὴν φυσικὴν ἀνάπτυξίν των τὰ αἰσθητήρια. Μὴ δυνάμενοι δὲ νὰ συνδέσωσι τὰς αἰσθήσεις, αἵτινες εἶναι πέντε, μὲ τὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα εἶναι τέσσαρα, εὑρίσκονται εἰς ἀμηχανίαν περὶ τῆς πέμπτης.

2. Πάντες δὲ λέγουσιν, ὅτι ἡ ὄψις εἶναι ἐκ πυρὸς ἕνεκα φαινονου, οὗ ἀγνοοῦσι τὴν αἰτίαν. Ὅταν δηλ. πιέζηται καὶ κινῆται ὁ ὀφθαλμός, φαίνεται ὅτι σπινθηροβολεῖ. Ἀλλὰ τοῦτο φυσικῶς συμβαίνει εἰς τὸ σκότος, ἢ ὅταν κλείωνται τὰ βλέφαρα, διότι καὶ τότε γίνεται σκότος. Ἀλλὰ τοῦτο ἔχει καὶ ἄλλην δυσκολίαν· ἐὰν δηλαδὴ δὲν εἶναι δυνατόν, ὅταν τις αἰσθάνηται καὶ βλέπῃ, νὰ μὴ ἀντιλαμβάνηται τὸ ὁρώμενον ἀντικείμενον, ἀναγκαίως ὁ ὀφθαλμὸς αὐτοῦ πρέπει νὰ βλέπῃ αὐτὸς ἑαυτόν [2]. Διατί λοιπὸν τοῦτο δὲν συμβαίνει εἰς τὸν ὀφθαλμὸν ὅταν ἠρεμῇ; 3. Τὰ αἴτια τούτου καὶ τὴν λύσιν τῶν ἀποριῶν καὶ τοῦ φαινομενικοῦ γεγονότος ὅτι ἡ ὄψις εἶναι ἐκ πυρός, δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν διὰ τῶν ἑξῆς: Τὰ λεῖα δηλαδὴ σώματα φυ-

(1) Ὁ Ἐμπεδοκλῆς, ὁ Ἀλκμαίων, ὁ Δημόκριτος καὶ ὁ Πλάτων.

(2) Βλέπε τὸ τέλος τῆς 3ης παραγράφου.

σικῶς λάμπουσιν εἰς τὸ σκότος, ἀλλ' ὅμως δὲν παράγουσι φῶς τὸ δὲ μέρος τοῦ ὀφθαλμοῦ τὸ λεγόμενον μέσον καὶ μέλαν βλέπομεν ὅτι εἶναι λεῖον. Φαίνεται δὲ πῦρ, ὅταν τρίβηται τὸ ὄμμα, διότι τότε συμβαίνει τὸ ἓν ὄμμα νὰ γίνηται τρόπον τινὰ δύο. Ἡ ταχύτης τῆς κινήσεως φέρει τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο, ὥστε φαίνεται ἄλλο τὸ ὁρῶν καὶ ἄλλο τὸ ὁρώμενον [1]. Διὸ καὶ τὸ φαινόμενον δὲν γίνεται, ἐὰν δὲν τριφθῇ ταχέως τὸ ὄμμα καὶ ἂν δὲν συμβαίνῃ τοῦτο εἰς τὸ σκότος [2]. Διότι τὸ λεῖον μόνον εἰς τὸ σκότος λάμπει φυσικῶς, ὡς αἱ κεφαλαὶ ἰχθύων τινῶν καὶ τὸ μέλαν τῆς σηπίας (θολός). Ἐπομένως, ὅταν ὁ ὀφθαλμὸς τρίβηται βραδέως, δὲν γίνεται ἡ αἴσθησις οὕτως, ὥστε νὰ νομίζῃ τις ὅτι τὸ ὁρῶν καὶ τὸ ὁρώμενον εἶναι συγχρόνως δύο πράγματα καὶ ἓν μόνον. Ἀλλὰ κατὰ τὸν τρόπον ἐκεῖνον [3] ὁ ὀφθαλμὸς ὁρᾷ αὐτὸς ἑαυτόν, ὅπως εἰς κάτοπτρον, ὅπερ ἀντανακλᾷ αὐτόν. 4. Ἐὰν ὅμως ὁ ὀφθαλμὸς ἦτο πῦρ, καθὼς λέγει ὁ Ἐμπεδοκλῆς καὶ ἐγράφη [4] ἐν τῷ Τιμαίῳ, καὶ ἐὰν ἐγίνετο ἡ ὅρασις, διότι τὸ φῶς ἐξέρχεται ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ ὡς ἔκ τινος φανοῦ, διατί ἡ ὅρασις δὲν βλέπει καὶ εἰς τὸ σκότος; Τὸ νὰ λέγῃ τις, ὡς ὁ Τίμαιος, ὅτι τὸ φῶς σβύννεται εἰς τὸ σκότος, ἀφοῦ ἐξέλθῃ ἐκ τοῦ ὄμματος, εἶναι παντελὴς κενολογία. Διότι τί σημαίνει ἀπόσβεσις φωτός; Τὸ θερμὸν καὶ τὸ ξηρὸν ἀληθῶς μηδενίζονται διὰ τοῦ ψυχροῦ καὶ τοῦ ὑγροῦ, καθὼς φαίνεται εἰς τὸ πῦρ τῶν ἀνημμένων ἀνθράκων καὶ εἰς τὴν φλόγα. Ἀλλὰ οὔτε τὸ ἓν, οὔτε τὸ ἄλλο ἐκ τῶν στοιχείων τούτων φαίνεται ὅτι ὑπάρχει εἰς τὸ φῶς. Ἐὰν δὲ ὑπάρχῃ μέν, ἀλλὰ ἕνεκα τῆς σμικρότητός του διαφεύγῃ τὴν ἀντίληψίν μας, ἔπρεπε κατὰ τὴν ἡμέραν, ὅταν βρέχῃ, νὰ σβύννεται τὸ φῶς, κατὰ τοὺς παγετοὺς δὲ νὰ γίνηται περισσότερον σκότος. Ἡ φλὸξ λοιπὸν καὶ τὰ πεπυρωμένα σώματα πάσχουσι ταῦτα, ἀλλ' εἰς τὸ

---

(1) Ἡ ταχύτης τῆς κινήσεως, δι' ἧς διαιρεῖται ὁ ὀφθαλμός, κάμνει ὥστε τὸ ὄργανον νὰ γίνηται δύο, καὶ ἓν τῶν μερῶν νὰ ὁρᾷ, τὸ δὲ ἄλλο νὰ ὁρᾶται.

(2) Διότι μόνον εἰς τὸ σκότος λάμπει ἡ λεία ἐπιφάνεια.

(3) Ὅταν δηλ. ἡ κίνησις εἶναι ταχεῖα.

(4) Ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος.

φῶς οὐδὲν τοιοῦτον συμβαίνει. 5. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς φαίνεται πιστεύων ἄλλοτε μὲν ὅτι ἡ ὄψις βλέπει, ὡς προείπομεν, διότι ἐξέρχεται τὸ φῶς ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ. Λέγει π. χ. ταῦτα:

«Καθώς, ὅτε σκοπεύων τις νὰ ὁδοιπορήσῃ κατὰ χειμερινὴν νύκτα, προετοιμάζει λύχνον, λάμψιν πυρὸς φλεγομένου, κλείσας αὐτὸν εἰς φανὸν ἀποκρούοντα τοὺς διαφόρους ἀνέμους, καὶ οὗτος μὲν τὸ φύσημα τῶν πνεόντων ἀνέμων διασκορπίζει, τὸ δὲ φῶς πηδῶν ἔξω τοῦ φανοῦ, μακρότατα ἐκτείνεται καὶ λάμπει μὲ φωτεινοτάτας ἀκτῖνας ὑπὲρ τὸ κατώφλιον (εἰς τὸν οὐρανόν), οὕτω καὶ τὸ στοιχειῶδες (προαιώνιον) πῦρ, ἐγκεκλεισμένον εἰς τοὺς ὑμένας τοῦ ὀφθαλμοῦ καὶ φυλαττόμενον ἐντὸς λεπτῶν χιτώνων, χύνεται εἰς τὴν κυκλικὴν κόρην. Οἱ δὲ χιτῶνες ἀποκλείουσι μὲν τὸ βαθὺ περιρρέον ὕδωρ· ἀλλὰ τὸ πῦρ ἐκπηδῶν, ἐκτείνεται μακρότατα».

Ὁ Ἐμπεδοκλῆς λοιπὸν ἄλλοτε μὲν οὕτως ἐξηγεῖ τὴν ὄψιν, ἄλλοτε δὲ διὰ τῶν ἀπορροῶν τῶν ἀντικειμένων τὰ ὁποῖα βλέπομεν.

6. Ὁ Δημόκριτος δέ, ἰσχυριζόμενος ὅτι ἡ ὄψις εἶναι ὕδωρ, λέγει ὀρθῶς, ἀλλὰ κακῶς νομίζει ὅτι ἡ ὄψις εἶναι ἀντανάκλασις τοῦ ἀντικειμένου [1]. Διότι ἡ εἰκὼν παράγεται, ἐπειδὴ τὸ ὄμμα εἶναι λεῖον, ὅμως δὲν εἶναι εἰς τὴν λείαν ἐπιφάνειαν, ἀλλὰ εἰς τὸ ὄν, ὅπερ βλέπει, διότι τὸ πάθος τοῦτο εἶναι ἀνάκλασις φωτός. Ἀλλὰ γενικῶς τὰ περὶ τῶν εἰκόνων καὶ τῆς ἀνακλάσεως, ὡς φαίνεται, δὲν εἶχον ἀκόμη σαφῶς γνωσθῇ τότε. Παράδοξον δὲ εἶναι καὶ τὸ ὅτι δὲν ἐπῆλθεν εἰς αὐτὸν νὰ ἐρωτήσῃ, διατί μόνος ὁ ὀφθαλμὸς βλέπει καὶ οὐδὲν ἐκ τῶν ἄλλων σωμάτων, εἰς τὰ ὁποῖα ἀντανακλῶνται αἱ εἰκόνες. 7. Τὸ ὅτι λοιπὸν ἡ ὄψις εἶναι ἐξ ὕδατος, εἶναι ἀληθές [2], ἀλλ' ὅμως βλέπομεν οὐχὶ διότι αὕτη εἶναι ὕδωρ, ἀλλὰ διότι εἶναι διαφανές, καὶ τὸ διαφανὲς εἶναι ἰδιότης κοινὴ εἰς αὐτὸ καὶ εἰς τὸν ἀέρα. Ἀλλὰ τὸ ὕδωρ φυλάττεται [3] εὐκολώτερον καὶ εἶναι

(1) Δηλ. ὅτι εἶναι κάτοπτρον ἡ ψυχή.

(2) Αὕτη εἶναι ἡ γνώμη τοῦ Δημοκρίτου, ἣν ὁ Ἀριστοτέλης ἐν μέρει δέχεται.

(3) Ἐπομένως φυλάττεται καὶ τὸ διαφανὲς τοῦ ὕδατος, ὅπερ φυλάττει τὴν ἰδιότητα ταύτην κάλλιον τοῦ ἀέρος, διότι εἶναι μᾶλλον στερεόν.

πυκνότερον τοῦ ἀέρος, καὶ διὰ τοῦτο ἡ κόρη καὶ τὸ ὄμμα εἶναι ἐξ ὕδατος. Τοῦτο δὲ εἶναι φανερὸν καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν γεγονότων. Διότι ἐκεῖνο ὅπερ ἐκρέει ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν, ὅταν καταστρέφωνται, εἶναι ὕδωρ· καὶ εἰς τὰ ἀρτιγενῆ ζῷα ἡ κόρη ἔχει ὑπερβολικὴν λαμπρότητα καὶ στιλπνότητα, ἐνῷ τὸ λευκὸν τοῦ ὄμματος εἰς τὰ ἔχοντα αἷμα ζῷα εἶναι πυκνὸν καὶ παχύ. Τοῦτο δὲ ὑπάρχει πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ διαμένῃ ἡ ὑγρότης, χωρὶς νὰ πήγνυται. Καὶ διὰ ταῦτα ὁ ὀφθαλμὸς εἶναι τὸ μέρος τοῦ σώματος τὸ μᾶλλον ἀνθιστάμενον εἰς τὸ ψῦχος. Διότι οὐδεὶς ἀκόμη ἠσθάνθη ῥῖγος ἐντὸς τῶν βλεφάρων· τῶν δὲ ζώων τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουσιν αἷμα [1] οἱ ὀφθαλμοὶ εἶναι σκληρόδερμοι, καὶ τὸ δέρμα τοῦτο εἶναι ἡ σκέπη τῶν ὀφθαλμῶν.

8. Εἶναι δὲ ὅλως παράλογον τὸ λεγόμενον, ὅτι ἡ ὄψις βλέπει διά τινος, ὅπερ ἐξέρχεται ἐξ αὐτῆς καὶ ὅτι ἐκτείνεται μέχρι τῶν ἄστρων, ἢ ὅτι ἐξελθοῦσα ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ μέχρι διαστήματος τινὸς συνενοῦται (μὲ τὸ ἐξωτερικὸν φῶς), καθὼς λέγουσί τινες [2], διότι καλύτερον θὰ ἦτο (ἂν ἔλεγον) ὅτι γίνεται ἀπ' ἀρχῆς ἡ ἕνωσις ἐντὸς τοῦ ὄμματος μὲ τὸ ἀντικείμενόν του. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο εἶναι μωρολογία. Τῷ ὄντι, τί εἶναι ἡ ἕνωσις φωτὸς μὲ φῶς; Πῶς δύναται νὰ γείνῃ τοῦτο; Διότι βέβαια δὲν συνενοῦται τὸ τυχὸν σῶμα μὲ τυχὸν σῶμα. Πῶς δὲ ἑνοῦται τὸ ἐσωτερικὸν φῶς μὲ τὸ ἐξωτερικόν, ἀφοῦ ἡ μεμβράνη παρεμβάλλεται μεταξὺ αὐτῶν;

9. Ὅτι λοιπὸν ἡ ὄψις δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνηται χωρὶς φωτός, εἴπομεν ἀλλαχοῦ. Ἀλλὰ εἴτε φῶς, εἴτε ἀὴρ εἶναι τὸ μεσολαβοῦν μεταξὺ τοῦ πράγματος, τὸ ὁποῖον ὁρᾶται, καὶ τοῦ ὄμματος, πάντως ἡ κίνησις ἥτις διέρχεται δι' αὐτοῦ τοῦ μεσολαβοῦντος [3] εἶ-

---

(1) Οἷα εἶναι τὰ ἔντομα.

(2) Ὁ Πλάτων, ἴσως δὲ καὶ ὁ Ἐμπεδοκλῆς καὶ ὁ Πυθαγόρας.

(3) Ἐν τῷ περὶ Ψυχῆς ὁ Ἀριστοτέλης εἶπεν ὅτι τὸ χρῶμα θέτει εἰς κίνησιν τὸ διαφανὲς τοῦ ἀέρος ἢ τοῦ ὕδατος. Τὸ διαφανὲς κινηθὲν παράγει ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τὴν ὄψιν, ἥτις ἐξαγγέλλεται εἰς τὴν ψυχήν.

ναι ἡ παράγουσα τὴν ὄψιν. 10. Καὶ ὀρθῶς λέγεται ὅτι τὸ ἐσωτερικὸν εἶναι ἐξ ὕδατος, διότι τὸ ὕδωρ εἶναι διαφανές· καὶ ὅπως οὐδὲν γίνεται ὁρατὸν ἐκτός, οὕτω καὶ ἐντὸς τοῦ ὀφθαλμοῦ οὐδὲν ἄνευ φωτὸς ὁρᾶται [1]. Πρέπει λοιπὸν τὸ ἐσωτερικὸν νὰ εἶναι διαφανὲς καὶ ἀνάγκη νὰ εἶναι ὕδωρ, ἀφοῦ δὲν εἶναι ἀήρ. Διότι δὲν εἶναι εἰς τὸ ἄκρον τοῦ ὄμματος ἡ ψυχὴ ἢ τὸ αἰσθητικὸν τῆς ψυχῆς [2], ἀλλὰ εἶναι φανερὸν ὅτι εἶναι ἐντός. Ἀναγκαίως λοιπὸν τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ὄμματος πρέπει νὰ εἶναι διαφανὲς καὶ ἱκανὸν νὰ δέχηται τὸ φῶς [3]. Τοῦτο δὲ μαρτυροῦσι καὶ τὰ γεγονότα. Τινὲς δηλαδὴ κτυπηθέντες κατὰ τὸν κρόταφον ἐν τῷ πολέμῳ τόσον, ὥστε νὰ ἀποκοπῶσιν οἱ πόροι τοῦ ὄμματος, ἐνόμισαν ὅτι ἔγινε σκότος, ὡς ὅταν λύχνος σβύνεται, διότι ἀπεκόπη τὸ διαφανές, ἤτοι ἡ λεγομένη κόρη [4], ὡς τις λαμπτήρ.

11. Ὥστε ἐὰν εἰς τὰς περιπτώσεις ταύτας συμβαίνωσι τὰ πράγματα σχεδὸν καθὼς εἴπομεν, εἶναι φανερὸν ὅτι πρέπει κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον νὰ ἐξηγῶμεν αὐτὰ καὶ νὰ συνάπτωμεν ἕκαστον τῶν αἰσθητηρίων μὲ ἓν ἐκ τῶν στοιχείων. Τοῦ μὲν ὄμματος τὸ μέρος, ὅπερ βλέπει, πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι εἶναι ἐξ ὕδατος, τὸ δὲ αἰσθανόμενον τοὺς ἤχους ὅτι εἶναι ἐξ ἀέρος καὶ ὅτι ἡ ὄσφρησις εἶναι ἐκ πυρός. 12. Τῷ ὄντι, ὅ,τι ἡ ὄσφρησις εἶναι ἐν ἐνεργείᾳ, τοῦτο εἶναι δυνάμει τὸ ὀσφραντήριον ὄργανον, διότι τὸ αἰσθητὸν πρᾶγμα κάμνει τὴν αἴσθησιν νὰ εἶναι ἐνεργός, οὕτως ὥστε ἀναγκαίως ἡ αἴσθησις εἶναι πρότερον ἐν δυνάμει. Ἡ ὀσμὴ εἶναι ἀναθυμίασις

---

(1) Ὑπάρχει λοιπὸν φῶς ἐντὸς τοῦ ὀφθαλμοῦ, ἀλλὰ δὲν ἐξέρχεται, ὡς λέγει ὁ Πλάτων, ἵνα γίνηται ἡ ὅρασις.

(2) Ἐν τῷ περὶ Ψυχῆς ὁ Ἀριστοτέλης ἐδίδαξεν, ὅτι ἡ κοινὴ αἴσθησις εἶναι τὸ κέντρον, εἰς τὸ ὁποῖον καταλήγουσι πάντα τὰ αἰσθήματα καὶ ἔνθα ἡ ψυχὴ δύναται νὰ τὰ συγκρίνῃ. Τὸ αἰσθητικὸν τοῦτο κέντρον δὲν εἶναι εἰς τὸ ἄκρον ἑκάστου αἰσθητηρίου.

(3) Οὐχὶ τὸ ἐξωτερικόν, ἀλλὰ τὸ ἐσωτερικὸν φῶς.

(4) Ταῦτα μετὰ τὴν κοπὴν τοῦ νεύρου δὲν δύνανται νὰ διαβιβάσωσιν εἰς τὸν ἐγκέφαλον οὐδεμίαν ἐντύπωσιν.

ὁμοία μὲ καπνόν, ἡ δὲ ἀναθυμίασις ἡ καπνώδης προέρχεται ἐκ τοῦ πυρός. Διὰ τοῦτο καὶ τὸ αἰσθητήριον ὄργανον τῆς ὀσφρήσεως κεῖται ἰδίως εἰς τὸν πέριξ τοῦ ἐγκεφάλου τόπον, διότι ἡ ὕλη τοῦ ψυχροῦ εἶναι δυνάμει θερμή [1]. Καὶ ἡ τοῦ ὄμματος γένεσις εἶναι ὁμοία μὲ τὴν τοῦ ὀσφραντικοῦ. Διότι τὸ ὄμμα ἀποτελεῖται ἐκ μέρους τοῦ ἐγκεφάλου, ὅστις εἶναι τὸ ὑγρότατον καὶ ψυχρότατον τῶν ἐν τῷ σώματι μερῶν. 13. Ἡ δὲ ἁφὴ εἶναι ἐκ γῆς, καὶ ἡ γεῦσις εἶναι εἶδός τι ἁφῆς. Καὶ διὰ τοῦτο τὰ αἰσθητήρια τῆς γεύσεως καὶ τῆς ἁφῆς κεῖνται πρὸς τὴν καρδίαν [2], διότι αὕτη εἶναι τὸ ἀντίθετον τοῦ ἐγκεφάλου, ὡς οὖσα τὸ θερμότατον τῶν μερῶν τοῦ σώματος.

Καὶ περὶ μὲν τῶν αἰσθητικῶν μερῶν τοῦ σώματος ἀρκοῦσι οἱ διορισμοὶ οὗτοι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.

Περὶ χρώματος. — Ἀναφορὰ χρώματος πρὸς τὸ φῶς καὶ τὸ διαφανές. — Γένεσις τῶν χρωμάτων. — Ἀρχικὰ χρώματα τὸ λευκὸν καὶ τὸ μέλαν. — Ἀριθμητικαὶ ἀναφοραὶ χρωμάτων (καὶ ἤχων). — Τὸ χρῶμα ἀποτέλεσμα οὐχὶ ἀπορροιῶν ἀλλὰ κινήσεως. — Μῖξις τῶν σωμάτων.

1. Περὶ δὲ τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα εἶναι ἀντιληπτὰ ὑπὸ ἑκάστου τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων, λέγω δηλαδὴ τὸ

---

(1) Ἡ ὕλη τοῦ ἐγκεφάλου ἐνεργείᾳ εἶναι ἡ ψυχροτέρα πάντων τῶν μερῶν τοῦ σώματος, δυνάμει ὅμως εἶναι θερμή, καὶ διὰ τοῦτο εἶναι εἰς σχέσιν μὲ τὸ ὄργανον τῆς ὀσφρήσεως, ὅπερ εἶναι ἐκ πυρός.

(2) Ἡ καρδία κατ' Ἀριστοτέλην εἶναι τὸ κέντρον τῶν νεύρων καὶ τῆς αἰσθητικότητος. Καὶ διὰ τοῦτο μετ' αὐτῆς μᾶλλον τῶν ἄλλων αἰσθήσεων συνδέονται αἱ κυρίως ζωικαὶ αἰσθήσεις τῆς ἁφῆς καὶ τῆς γεύσεως.

χρῶμα καὶ τὸν ἦχον καὶ τὴν ὀσμὴν καὶ τὸν χυμὸν καὶ τὴν ἁφήν [1], γενικῶς ἐξετέθη ἐν τῷ περὶ Ψυχῆς τί εἶναι τὸ ἔργον αὐτῶν καὶ πῶς ταῦτα ἐνεργοῦσι σχετικῶς πρὸς ἕκαστον τῶν αἰσθητηρίων. Δέον νὰ ἐξετάσωμεν τώρα τί πρέπει νὰ ἐννοῶμεν οἱονδήποτε αὐτῶν, δῆλα δὴ τί εἶναι τὸ χρῶμα ἢ τί ὁ ἦχος, τί ἡ ὀσμή, ἢ ὁ χυμός, ὁμοίως δὲ καὶ τὸ ἁπτόν. Καὶ πρῶτον περὶ χρώματος. 2. Ἕκαστον πρᾶγμα δύναται νὰ νοῆται κατὰ δύο τρόπους, εἴτε ἐνεργείᾳ, εἴτε δυνάμει. Πῶς δὲ τὸ ἐν ἐνεργείᾳ χρῶμα καὶ ὁ ἐν ἐνεργείᾳ ἦχος εἶναι ὁ αὐτὸς ἢ διάφορος ἀπὸ τὰς κατ' ἐνέργειαν αἰσθήσεις, τὴν ὅρασιν καὶ τὴν ἄκουσιν, εἴπομεν εἰς τὰ περὶ Ψυχῆς. Τί δὲ πρέπει νὰ εἶναι ἕκαστον αὐτῶν, ἵνα παραγάγῃ τὴν αἴσθησιν καὶ τὴν ἐνέργειαν αὐτῆς, ἃς εἴπωμεν τώρα. 3. Καθὼς λοιπὸν εἴπομεν ἐκεῖ, τὸ φῶς εἶναι τὸ χρῶμα τοῦ διαφανοῦς, παραγόμενον κατὰ συμβεβηκός [2]. Διότι ὅταν ὑπάρχῃ σῶμα πεπυρωμένον εἰς τὸ διαφανὲς (τοῦ ἀέρος) ἡ παρουσία του ἀποτελεῖ φῶς, ἡ δὲ ἀπουσία του ποιεῖ σκότος. Ὅ,τι δὲ ὀνομάζομεν διαφανὲς δὲν εἶναι ἰδιότης μόνου τοῦ ἀέρος ἢ τοῦ ὕδατος, οὔτε ἄλλου τινὸς ἐκ τῶν σωμάτων τῶν λαμβανόντων τὸ ὄνομα τοῦτο (τὸ διαφανές), ἀλλ' εἶναι κοινὴ [3] φύσις καὶ δύναμις, ἥτις δὲν ὑπάρχει μὲν χωριστή [4], ἀλλ' εἶναι εἰς ταῦτα καὶ ἀκόμη καὶ εἰς ἄλλα σώματα, εἰς ἄλλα περισσότερον καὶ εἰς ἄλλα ὀλιγώτερον. 4. Ὅπως δὲ ἀναγκαίως ὑπάρχει τι τελευταῖον ἄκρον (ἐπιφάνεια) τῶν (στερεῶν) σωμάτων, οὕτω ὑπάρχει καὶ ταύτης τῆς δυνάμεως [5]. 5. Λοιπὸν τὸ φῶς εὑρίσκεται εἰς ἀδιόριστον διαφανές [6]. Ὅτι ὅμως τὸ ἄκρον ὅριον τοῦ διαφανοῦς ὑπάρχει εἰς τὰ

---

(1) Τὸ ἀντικείμενον τῆς ἁφῆς, τὸ ἁπτόν.

(2) Ἢ ἐμμέσως, διότι εἶναι χρεία πεπυρωμένου σώματος ἐντὸς τοῦ διαφανοῦς (ἀέρος), ἵνα ὑπάρξῃ φῶς.

(3) Εἰς τὰ σώματα.

(4) Ἀπὸ τῶν σωμάτων.

(5) Ἤτοι τῆς ἰδιότητος τοῦ διαφανοῦς, ἧς τὸ ἄκρον ὅριον εἶναι τὸ χρῶμα.

(6) Ἀδιόριστον λέγει, διότι τὸ διαφανὲς δὲν θεωρεῖται εἴς τι μερικὸν σῶμα, ἀλλὰ γενικῶς.

σώματα (ἔχει ἐπιφάνειαν) εἶναι φανερόν. 6. Καὶ προσέτι εἶναι φανερὸν ἐκ τῶν γεγονότων, ὅτι τοῦτο εἶναι τὸ χρῶμα [1]. Διότι τὸ χρῶμα ἢ εἶναι εἰς τὸ ἄκρον τῶν σωμάτων ἢ εἶναι αὐτὸ τὸ ἄκρον. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ Πυθαγόρειοι ὠνόμαζον χρῶμα τὴν ἐπιφάνειαν· διότι τὸ χρῶμα εἶναι εἰς τὸ ἄκρον τοῦ σώματος, ἀλλὰ δὲν εἶναι τὸ ἄκρον τοῦ σώματος. Πρέπει, τοὐναντίον, νὰ νομίζωμεν, ὅτι ἡ αὐτὴ ποιότης χρώματος, ἥτις παρατηρεῖται ἐκτός, ἡ αὐτὴ ὑπάρχει καὶ ἐντός. 7. Φαίνεται δὲ ὅτι καὶ ὁ ἀὴρ καὶ τὸ ὕδωρ χρωματίζονται [2], διότι χρῶμα εἶναι καὶ ἡ ὑπόλαμψις αὐτῶν [3]. Ἀλλ' ἐδῶ μὲν ἐπειδὴ τὸ χρῶμα εἶναι εἰς ἀδιόριστον σῶμα [4], οὔτε ὁ ἀὴρ οὔτε ἡ θάλασσα ἔχουσι τὸ αὐτὸ χρῶμα, ὅταν τὰ βλέπωμεν ἐγγύθεν πλησιάζοντες, καὶ ὅταν μακρόθεν. Ἀλλὰ εἰς τὰ (στερεὰ) σώματα, ἐὰν τὸ περιέχον [5] δὲν τὰ κάμνῃ νὰ μεταβάλλωσι χρῶμα, εἶναι προσδιωρισμένη ἡ ὄψις τοῦ χρώματος [6]. Εἶναι ἄρα πρόδηλον ὅτι καὶ ἐκεῖ καὶ ἐδῶ [7] τὸ αὐτὸ ὂν δέχεται (αἰσθάνεται) τὸ χρῶμα, τὸ διαφανὲς δὲ εἶναι ἐκεῖνο, ὅπερ καθ' ὅσον ὑπάρχει εἰς τὰ σώματα (καὶ ὑπάρχει ὀλιγώτερον ἢ περισσότερον εἰς ὅλα [8]) κάμνει πάντα νὰ ἔχωσι χρῶμα. 8. Ἐπειδὴ δὲ τὸ χρῶμα

---

(1) Τὸ χρῶμα εἶναι τὸ ἄκρον ὅριον τοῦ διαφανοῦς.

(2) Ἂν καὶ ἐν τῷ ἀέρι καὶ ἐν τῷ ὕδατι τὸ διαφανὲς εἶναι ὅλως ἀδιόριστον, ὁ χρωματισμὸς γίνεται σχεδὸν ὡς εἰς τὰ στερεὰ σώματα.

(3) Ἡ λαμπρότης ἣν λαμβάνουσι ἐνίοτε ὁ ἀὴρ καὶ τὸ ὕδωρ.

(4) Ὡς ὁ ἀὴρ καὶ τὸ ὕδωρ, ἅτινα δὲν περατοῦνται ἀφ' ἑαυτῶν, ἀλλὰ μόνον ὑπὸ τῶν σωμάτων, τὰ ὁποῖα δίδουσιν ὅρια εἰς αὐτά.

(5) Ἐὰν λ. χ. θεωρῶμεν τὰ ἀντικείμενα διὰ χρωματιστῆς ὑάλου, λαμβάνουσιν ὡς πρὸς ἡμᾶς τὸ χρῶμα τῆς ὑάλου ταύτης.

(6) Ἡ ἐξωτερικὴ ὄψις.

(7) Καὶ εἰς τὰ ἀδιόριστα καὶ εἰς τὰ διωρισμένα σώματα.

(8) Λοιπὸν πᾶν σῶμα εἶναι διαφανές, τ. ἔ. εἶναι ἐπιδεκτικὸν χρώματος. Αὕτη εἶναι ἡ σημασία τοῦ διαφανοῦς παρὰ τῷ Ἀριστοτέλει, σημασία διάφορος τῆς συνήθους, καθ' ἣν διαφανὲς λέγεται τὸ σῶμα ἐκεῖνο, δι' οὗ διέρχεται τὸ φῶς. Τὸ διαφανὲς παράγει τὸ χρῶμα, τὸ δὲ φῶς μεταβάλλει τὸ δυνάμει διαφανὲς εἰς ἐνεργείᾳ διαφανές· ἄνευ τοῦ φωτὸς τὸ διαφανὲς μέσον, ἀὴρ ἢ ὕδωρ, εἶναι σκοτεινόν. Οὔτε ὅμως τὸ χρῶμα οὔτε τὸ φῶς ἀνήκει εἰς τὴν οὐ-

εἶναι εἰς τὸ ἄκρον, θὰ εἶναι καὶ εἰς τὸ ἄκρον τῆς διαφανοῦς οὐσίας. Ὥστε τὸ χρῶμα εἶναι τὸ ἄκρον τοῦ διαφανοῦς ἐν προσδιωρισμένῳ σώματι [1]. Ὁμοίως δὲ ὑπάρχει τὸ χρῶμα καὶ εἰς αὐτὰ τὰ (ἐξόχως) διαφανῆ, οἷα εἶναι τὸ ὕδωρ καὶ ὅ,τι ἄλλο τοιοῦτον [2] καὶ εἰς ὅσα [3] φαίνεται ὅτι ὑπάρχει εἰς τὴν ἐπιφάνειαν χρῶμα ἰδιαίτερον.

9. Δύναται λοιπὸν νὰ ὑπάρχῃ καὶ εἰς τὸ διαφανὲς (τῶν ὡρισμένων σωμάτων) ἐκεῖνο, ὅπερ παράγει τὸ φῶς ἐν τῷ ἀέρι [4], δύναται δὲ νὰ μὴ ὑπάρχῃ καὶ νὰ εἶναι ἐστερημένον αὐτοῦ τὸ διαφανές. Καὶ καθὼς ἐν τῷ ἀέρι ἄλλοτε μὲν ὑπάρχει φῶς καὶ ἄλλοτε σκότος, οὕτως εἰς τὰ σώματα γίνεται τὸ λευκὸν καὶ τὸ μέλαν.

10. Περὶ δὲ τῶν ἄλλων χρωμάτων πρέπει νῦν νὰ εἴπωμεν, ἀφοῦ κάμωμεν διακρίσεις τινάς, κατὰ πόσους τρόπους δύνανται νὰ γίνωνται. Διότι εἶναι δυνατὸν νὰ τεθῶσι πλησίον ἀλλήλων τὸ λευκὸν καὶ τὸ μέλαν [5], οὕτως ὥστε καὶ τὸ ἓν καὶ τὸ ἄλλο νὰ εἶναι ἀόρατα ἕνεκα τῆς σμικρότητος αὐτῶν, τὸ ἐξ ἀμφοτέρων ὅμως προκῦπτον νὰ εἶναι ὁρατόν. Τοῦτο δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι οὔτε μέλαν οὔτε λευκόν· ἀλλ' ἐπειδὴ ἐξ ἀνάγκης πρέπει νὰ ἔχῃ χρῶμά τι, ὅπερ ὅμως δὲν δύναται νὰ εἶναι κανὲν ἐκ τῶν δύο ἐκείνων, κατ' ἀνάγκην πρέπει νὰ εἶναι μικτόν τι καὶ ἄλλου εἴδους χρῶμα. Οὕτω λοιπὸν δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν πῶς ὑπάρχουσι χρώματα περισσότερα παρὰ τὸ λευκὸν καὶ τὸ μέλαν [6]. 11. Τὴν πολλότητα δὲ δυ-

---

σιώδη φύσιν τοῦ διαφανοῦς, ὅπερ δύναται ὁτὲ μὲν νὰ χρωματίζηται οὕτως, ὁτὲ δὲ ἄλλως, καὶ νὰ στερῆται φωτὸς ἐν περιπτώσει σκότους.

(1) Στερεῷ. Ὁ ὁρισμὸς οὗτος ἐκτείνεται ἔπειτα καὶ εἰς τὰ ἀδιόριστα, τὸν ἀέρα καὶ τὸ ὕδωρ.

(2) Οἷα οἱ ἀτμοὶ καὶ τὰ ἀέρια καὶ ἐξ ἄλλου πάντα τὰ ὑγρά.

(3) Ὡς τὸ ἔλαιον.

(4) Τὸ πῦρ ἢ ἄλλη ἀρχὴ ἐν τῷ αἰθέρι ὑποτίθεται ὅτι φωτίζει τὸ διαφανές· ἡ ἄρσις αὐτῆς εἶναι σκότος ἢ στέρησις φωτός.

(5) Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην τὸ λευκὸν καὶ τὸ μέλαν εἶναι τὰ ἀρχικὰ χρώματα, ἅτινα συντελοῦσιν εἰς τὴν γένεσιν τῶν ἄλλων. Τὰ δύο ταῦτα χρώματα εἶναι σύστοιχα τοῦ φωτὸς καὶ τοῦ σκότους.

(6) Ἀλλ' οὕτω πῶς δύναται νὰ ἐξηγηθῇ τὸ ἐρυθρὸν καὶ τὸ κυανοῦν;

νάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν διὰ τῆς ἀναλογίας τῶν μερῶν [1]. Διότι δύνανται νὰ ἑνωθῶσι τρία μέρη τοῦ ἑνὸς μὲ δύο τοῦ ἄλλου, ἢ τρία μὲ τέσσαρα, ἢ καὶ κατ' ἄλλους ἀριθμοὺς δύνανται νὰ συντίθενται τὸ ἓν μετὰ τοῦ ἄλλου. Ἄλλα δὲ μέρη οὐδεμίαν ἔχουσιν ὡρισμένην ἀναφοράν, ἀλλὰ εἴτε ἕνεκεν ὑπερβολῆς, εἴτε ἕνεκεν ἐλλείψεως [2] εἶναι ἀσύμμετρα. Τὴν αὐτὴν σχέσιν ἔχουσι καὶ αἱ συμφωνίαι τῶν ἤχων. Διότι τὰ χρώματα, τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ ἐκφρασθῶσι δι' ἀριθμητικῶν ἀναλογιῶν, ὅπως καὶ αἱ συμφωνίαι, φαίνονται ὅτι εἶναι τὰ γλυκύτατα τῶν χρωμάτων, οἷα εἶναι τὸ ἁλουργὸν (ἅλικον) καὶ τὸ πορφυροῦν [3] καὶ ἄλλα τοιαῦτα, τὰ ὁποῖα εἶναι ὀλίγα διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν, διὰ τὴν ὁποίαν ὀλίγαι εἶναι αἱ συμφωνίαι τῶν ἤχων. Τὰ ἄλλα δὲ χρώματα εἶναι τὰ μὴ ἔχοντα ἀριθμητικὰς ἀναλογίας ἢ εἶναι δυνατὸν καὶ πάντα τὰ χρώματα νὰ ἐκφρασθῶσι δι' ἀριθμῶν, ἀλλὰ τὰ μὲν ἔχουσι τάξιν [4], ἄλλα δὲ εἶναι ἄτακτα, αὐτὰ δὲ ταῦτα (τὰ ἄτακτα), ὅταν δὲν εἶναι καθαρά, γίνονται τοιαῦτα (ἄτακτα), διότι δὲν ἔχουσιν ἀριθμητικὰς σχέσεις. Εἷς λοιπὸν τρόπος γενέσεως τῶν χρωμάτων εἶναι οὗτος.

12. Ἄλλος δὲ τρόπος εἶναι τὸ νὰ φαίνωνται τὰ χρώματα ἄλλα διὰ μέσου ἄλλων [5], ὡς κάμνουσιν ἐνίοτε οἱ ζωγράφοι, ἐπαλείφοντες δεύτερον χρῶμα ἐπὶ χρώματος λαμπροτέρου, ὡς ὅταν λ. χ. θέλωσι νὰ παραστήσωσι πρᾶγμά τι, ὅτι φαίνεται ἐντὸς τοῦ ὕδατος ἢ τοῦ ἀέρος. Οὕτως ὁ ἥλιος καθ' ἑαυτὸν μὲν φαίνεται λευκός, διὰ μέσου δὲ νεφέλης ἢ καπνοῦ φαίνεται ἐρυθρός. Καὶ οὕτω δὲ χρώματα θὰ

---

(1) Τοῦ λευκοῦ καὶ τοῦ μέλανος.

(2) Ἡ ὑπερβολὴ καὶ ἡ ἔλλειψις μόνην πρὸς ἀλλήλας ἀναφορὰν ἔχουσι τὴν ἀναφορὰν ποσοῦ μείζονος καὶ ἐλάσσονος χωρὶς νὰ ὁρίζεται εἰς τὸ ποσόν τοῦτο κανονικὴ διάστασις.

(3) Οἱ διάφοροι συνδυασμοὶ τοῦ λευκοῦ καὶ τοῦ μέλανος πρέπει νὰ παράγωσι πάντα τὰ ἄλλα χρώματα.

(4) Κατ' ἀναλογίαν δυναμένην νὰ διατυπωθῇ δι' ἀριθμῶν.

(5) Δι' ἐπιθέσεως ἐπ' ἀλλήλων, οὐχὶ διὰ παραθέσεως ὡς ἐν τῷ πρώτῳ τρόπῳ.

εἶναι πολλὰ καθ' ὃν τρόπον καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν, διότι θὰ ὑπάρχῃ ἀναλογία τῶν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας χρωμάτων πρὸς τὰ εἰς τὸ βάθος κείμενα, ἄλλα δὲ οὐδεμίαν θὰ ἔχωσιν ὡρισμένην ἀναλογίαν.

13. Τὸ νὰ ἰσχυρίζηταί τις λοιπόν, καθὼς οἱ ἀρχαῖοι, ὅτι τὰ χρώματα εἶναι ἀπόρροιαι τῶν σωμάτων καὶ ὅτι διὰ τὴν αἰτίαν ταύτην ὁρῶνται, εἶναι ἄτοπον. Διότι πάντως κατ' αὐτοὺς πᾶσαι αἱ αἰσθήσεις πρέπει ἀναγκαίως νὰ γίνωνται διὰ τῆς ἁφῆς, ὥστε εἶναι καλύτερον νὰ λέγωμεν εὐθύς, ὅτι γίνεται ἡ αἴσθησις ἕνεκα τῆς κινήσεως τοῦ μεσολαβοῦντος σώματος, ἣν τοῦτο λαμβάνει ὑπὸ τοῦ αἰσθητοῦ ἀντικειμένου, διὰ τῆς ἁφῆς καὶ οὐχὶ διὰ τῶν ἀπορροιῶν.

14. Εἰς τὰ χρώματα λοιπὸν τὰ τιθέμενα πλησίον ἀλλήλων [1], καθὼς ταῦτα λαμβάνουσι μέγεθος ἀόρατον, οὕτως ἀνάγκη νὰ ὑποθέσῃ τις ὅτι ἔχουσι καὶ χρόνον ἀνεπαίσθητον, ὥστε αἱ κινήσεις τῶν δύο χρωμάτων νὰ μᾶς διαφεύγωσι καὶ νὰ φαίνωνται ὅτι εἶναι ἕν, διότι γίνονται συγχρόνως ἀντιληπταί. 15. Ἐνταῦθα ὅμως [2] οὐδεμία τοιαύτη ἀνάγκη ὑπάρχει, ἀλλὰ τὸ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας χρῶμα, ὅταν εἶναι ἀκίνητον καὶ ὅταν κινῆται ὑπὸ τοῦ ὑποκειμένου εἰς αὐτό, δὲν θὰ παραγάγῃ κίνησιν ὁμοίαν (μὲ ἐκείνην, τὴν ὁποίαν θὰ παρῆγε μόνον). Διὰ τοῦτο καὶ ἄλλο φαίνεται (τὸ χρῶμα τοῦτο) καὶ οὔτε λευκὸν οὔτε μέλαν [3]. 16. Ὥστε ἐὰν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι κανὲν μέγεθος ἀόρατον, ἀλλὰ πᾶν μέγεθος εἶναι ὁρατὸν ἐξ ἀποστάσεώς τινος [4], θὰ εἶναι καὶ ἐνταῦθα μῖξίς τις χρωμάτων, καὶ οὕτω τίποτε δὲν ἐμποδίζει νὰ φαίνηταί τι χρῶμα κοινὸν εἰς τοὺς μακρόθεν βλέποντας. 17. Ὅτι δὲ οὐδὲν ὑπάρχει

---

(1) Ὅπως ἐν τῇ πρώτῃ θεωρίᾳ, ἥτις ἐξηγεῖ τὴν γένεσιν τῶν χρωμάτων διὰ τῆς ὑποθέσεως, ὅτι τὸ λευκὸν καὶ τὸ μέλαν τιθέμενα παρ' ἄλληλα, κατὰ διαφόρους ἀναλογίας, παράγουσι τὰ ἄλλα χρώματα.

(2) Τ. ἔ. ἐν τῇ θεωρίᾳ, ἥτις ἐξηγεῖ τὴν γένεσιν τῶν χρωμάτων διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν μὲν ἐπὶ τῶν δέ.

(3) Τὸ ἀποτέλεσμα λοιπὸν εἶναι τὸ αὐτὸ κατ' ἀμφοτέρας τὰς θεωρίας.

(4) Ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι τὰ μεγέθη τοῦ μέλανος καὶ τοῦ λευκοῦ, τὰ ὁποῖα ἑνοῦνται, εἶναι ὁρατὰ καὶ οὐχὶ ἀόρατα.

μέγεθος ἀόρατον, περὶ τούτου θὰ ἐξετάσωμεν ὕστερον. 18 Ἐὰν δὲ ὑπάρχῃ μῖξις τῶν σωμάτων, αὕτη δὲν εἶναι ἁπλῶς καθ' ὃν τρόπον νομίζουσί τινες, ὅτι δηλαδὴ τίθενται πλησίον ἀλλήλων τὰ ἐλάχιστα καὶ διαφεύγοντα τὴν αἴσθησιν ἡμῶν, ἀλλὰ τὰ σώματα δύνανται νὰ ἑνῶνται ὁλόκληρα πρὸς ἄλληλα, ὡς εἴπομεν γενικῶς περὶ πάντων τῶν σωμάτων ἐν τῇ περὶ Μίξεως πραγματείᾳ. Διότι κατὰ τὸν πρῶτον τρόπον μιγνύονται ἐκεῖνα μόνον, ὅσα δύνανται νὰ διαιρεθῶσι καὶ ἀναχθῶσιν εἰς τὰ ἐλάχιστα μέρη αὐτῶν, λ. χ. ἄνθρωποι, ἵπποι ἢ σπέρματα, διότι τῶν ἀνθρώπων ἡ ἐλαχίστη μορφὴ εἶναι ἄνθρωπος (ἄτομον), τῶν δὲ ἵππων ἵππος, ὥστε διὰ τῆς παραθέσεως τούτων πλησίον ἀλλήλων σχηματίζεται τὸ πλῆθος τῶν δύο τούτων γενῶν. Ἀλλὰ δὲν λέγομεν, ὅτι εἷς ἄνθρωπος ἀνεμίχθη μὲ ἕνα ἵππον. Ὅσα δὲ πράγματα δὲν διαιροῦνται εἰς τὰς ἐλαχίστας μορφὰς αὐτῶν [1], δὲν δύναται νὰ γίνῃ μῖξις τούτων κατὰ τὸν εἰρημένον τρόπον, ἀλλὰ ὁλόκληρα μιγνύονται, καὶ ταῦτα τὰ μάλιστα φυσικῶς μιγνύονται. Πῶς δὲ τοῦτο εἶναι δυνατὸν νὰ γίνηται, εἴπομεν πρότερον εἰς τὰ περὶ Μίξεως.

19. Ἀλλ' εἶναι φανερὸν ὅτι, ὅταν μιγνύωνται τὰ σώματα, πρέπει κατ' ἀνάγκην καὶ τὰ χρώματα αὐτῶν νὰ μιγνύωνται, καὶ ὅτι αὕτη εἶναι ἡ κυρία αἰτία τῆς ὑπάρξεως πολλῶν χρωμάτων, καὶ ὄχι ἡ ἐπίθεσις αὐτῶν ἐπ' ἀλλήλων ἢ ἡ παράθεσις πλησίον ἀλλήλων. Διότι οὐχὶ μακρόθεν μόνον φαίνεται ἓν τὸ χρῶμα τῶν μιγνυομένων, ἀλλὰ καὶ ἐγγύθεν καὶ πάντοθεν. Ὑπάρχουσι δὲ πολλὰ τὰ χρώματα, διότι τὰ μιγνυόμενα μεταξύ των δύνανται κατὰ πολλὰς ἀναλογίας νὰ μιγνύωνται, ἄλλα μὲν κατ' ἀριθμητικὰς ἀναλογίας, ἄλλα δὲ μόνον κατὰ τὴν διαφορὰν τῆς ὑπεροχῆς καὶ τῆς ἐλλείψεως. Προσέτι δυνατὸν νὰ λέγωμεν περὶ τῶν μιγνυο-

---

(1) Εἰς ἐλάχιστα μέρη. Ὁ Ἀριστοτέλης διακρίνει τὴν μῖξιν ἀπὸ τῆς συνθέσεως. Ἡ πρώτη γίνεται εἰς ὁμογενῆ μόρια καὶ παράγει ὅλον τι· ἀπ' ἐναντίας ἡ σύνθεσις δύναται νὰ εἶναι ἁπλῆ μηχανικὴ παράθεσις καὶ παράγει ἄθροισμα ἢ σειράν.

μένων τὰ αὐτά, ἅπερ ἐλέγομεν καὶ περὶ τῶν μιγνυομένων χρωμάτων, τιθεμένων εἴτε πλησίον ἀλλήλων, εἴτε τοῦ ἑνὸς ἐπὶ τοῦ ἄλλου. Διὰ ποίαν δὲ αἰτίαν τὰ εἴδη τῶν χρωμάτων καὶ τῶν χυμῶν καὶ τῶν ἤχων εἶναι ὡρισμένα καὶ οὐχὶ ἄπειρα, θὰ εἴπωμεν ὕστερον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄.

Περὶ ὀσμῆς καὶ χυμοῦ. Οἱ χυμοὶ κάλλιον γινώσκονται παρὰ τὰς ὀσμάς. Δὲν προέρχονται πάντες ἐκ τοῦ ὕδατος μόνον. Γνῶμαι φιλοσόφων. Αἴτια χυμῶν τρία: γῆ, ξηρὸν καὶ ὑγρόν. Ὁ χυμὸς εἶναι πάθος τοῦ θρεπτικοῦ ξηροῦ. Δύο οἱ ἀρχικοὶ χυμοί, γλυκὺ καὶ πικρόν. Ἀναφορὰ τῶν ἑπτὰ χυμῶν πρὸς τὰ ἑπτὰ χρώματα. Γνῶμαι Δημοκρίτου.

1. Τί λοιπὸν εἶναι τὸ χρῶμα καὶ διὰ ποίαν αἰτίαν εἶναι πολλὰ χρώματα ἐξηγήσαμεν ἤδη. Περὶ δὲ τοῦ ἤχου καὶ τῆς φωνῆς εἴπομεν πρότερον εἰς τὰ περὶ Ψυχῆς. 2. Τώρα πρέπει νὰ πραγματευθῶμεν περὶ ὀσμῆς καὶ χυμοῦ, τὰ ὁποῖα δηλοῦσι τὸ αὐτὸ σχεδὸν πάθος (αἴσθημα), ἀλλὰ δὲν γίνονται καὶ τὰ δύο εἰς τὰ αὐτὰ ὄργανα. Μᾶς εἶναι δὲ φανερωτέρα ἡ φύσις τοῦ χυμοῦ παρὰ τὴν τῆς ὀσμῆς. Καὶ τὸ αἴτιον τούτου εἶναι, ὅτι τὴν αἴσθησιν τῆς ὀσμῆς ἔχομεν χειροτέραν παρὰ τὰ ἄλλα ζῷα· καὶ ἐξ ὅλων τῶν αἰσθήσεων, ἃς ἔχομεν, αὕτη εἶναι ἡ κατωτάτη. Τὴν ἁφὴν ὅμως ἔχομεν τελειοτάτην ὑπὲρ πάντα τὰ ἄλλα ζῷα. Ἡ δὲ γεῦσις εἶναι εἶδος ἁφῆς.

3. Ἡ φύσις τοῦ ὕδατος [1] εἶναι νὰ μὴ ἔχῃ χυμόν, ἀναγκαίως ὅμως πρέπει ἢ τὸ ὕδωρ νὰ ἔχῃ ἐν ἑαυτῷ ὅλους τοὺς χυμούς, ἀνεπαισθήτους ὅμως εἰς ἡμᾶς διὰ τὴν ἀδυναμίαν των, ὅπως λέγει ὁ

---

(1) Τὸ ὑγρὸν εἶναι ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖον εἰς τὴν αἴσθησιν τῆς γεύσεως.

Ἐμπεδοκλῆς, ἢ νὰ ἔχῃ ὕλην, ἥτις εἶναι ὡς τὸ σπέρμα πάντων τῶν χυμῶν, καὶ οὕτω ἅπαντες οἱ χυμοὶ νὰ γίνωνται ἐκ τοῦ ὕδατος ἄλλοι ἐξ ἄλλου μέρους, ἢ τέλος νὰ μὴ ἔχῃ μὲν τὸ ὕδωρ ἐν ἑαυτῷ καμμίαν διαφορὰν χυμῶν, ἀλλὰ τὸ ποιητικὸν αἴτιον τῶν χυμῶν νὰ εἶναι ἄλλο τι, λ.χ. ἡ θερμότης καὶ ὁ ἥλιος.

4. Ἀλλ' εἰς ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα δοξάζει ὁ Ἐμπεδοκλῆς, εἶναι εὔκολον νὰ ἴδῃ τις τὸ ψεῦδος· διότι βλέπομεν ὅτι οἱ χυμοὶ τῶν καρπῶν μεταβάλλονται ὑπὸ τῆς θερμότητος, λ. χ. ὅταν οἱ καρποὶ ἀποσπῶνται ἐκ τοῦ περικαρπίου καὶ ξηραίνονται εἰς τὸν ἥλιον ἢ θερμαίνονται εἰς τὸ πῦρ. Καὶ γίνονται τοιοῦτοι, οὐχὶ διότι ἔλκουσί τι ἐκ τοῦ ὕδατος, ἀλλὰ διότι μεταβάλλονται διὰ τῆς ἀφαιρέσεως τοῦ περικαρπίου. Καὶ ὅταν ξηραίνωνται καὶ ἀποθηκεύωνται, μὲ τὸν καιρὸν γίνονται δριμεῖς καὶ πικροί, ἐνῷ ἦσαν γλυκεῖς, καὶ κατὰ πολλοὺς τρόπους ἀλλοιοῦνται, καὶ ὅταν ψήνωνται, μεταβάλλονται, οὕτως εἰπεῖν, πάντα τὰ εἴδη τῶν χυμῶν ἀποκτῶντες.

5. Ὁμοίως ἀδύνατον εἶναι καὶ τὸ ὅτι τὸ ὕδωρ εἶναι ὕλη ἔχουσα τὰ σπέρματα πάντων τῶν χυμῶν· διότι βλέπομεν ὅτι ἐκ τοῦ αὐτοῦ ὕδατος, ὡς ἐκ τῆς αὐτῆς τροφῆς, γεννῶνται χυμοὶ διάφοροι [1].

6. Ὑπολείπεται λοιπὸν ἡ γνώμη ὅτι ὁ χυμὸς μεταβάλλεται, διότι τὸ ὕδωρ ὑφίσταται ἔξωθεν πάθημά τι [2]. Ἀλλ' εἶναι πρόδηλον ὅτι τὸ ὕδωρ δὲν λαμβάνει ὑπὸ μόνης τῆς δυνάμεως τοῦ θερμοῦ τὴν δύναμιν ταύτην, τὴν ὁποίαν καλοῦμεν χυμόν. Διότι τὸ ὕδωρ εἶναι τὸ λεπτότερον πάντων τῶν ὑγρῶν καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐλαίου ἐλαφρότερον. Ἀλλὰ τὸ ἔλαιον ἐκτείνεται μᾶλλον καὶ ἐπιπλέει τοῦ ὕδατος διὰ τὸ γλοιῶδες αὐτοῦ, ἐνῷ τὸ ὕδωρ εἶναι ῥευστὸν καὶ διὰ τοῦτο εἶναι δυσκολώτερον νὰ κρατηθῇ ὑπὸ τῆς χειρὸς παρὰ τὸ ἔλαιον [3].

---

(1) Τοῦτο δύναται νὰ νοῆται καὶ περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, ὅπου ἡ αὐτὴ τροφὴ παράγει μῦς, νεῦρα, ὀστᾶ κ.λ., ἢ καὶ περὶ τῶν φυτῶν, ἔνθα ὁ χυμὸς τοῦ καρποῦ δὲν εἶναι ὁ αὐτὸς μὲ τὸν τοῦ ξύλου, τῶν φύλλων, τῶν ῥιζῶν, ὡς ἐν τῇ συκῇ.

(2) Διὰ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ ἡλίου ἢ τοῦ πυρός.

(3) Τὰ περὶ τοῦ ἐλαίου εἶναι ἴσως παρέμβλητα.

Ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ ὕδωρ εἶναι τὸ μόνον ὑγρόν, ὅπερ θερμαινόμενον οὐδόλως φαίνεται ὅτι πυκνοῦται, φανερὸν ὅτι ἄλλη εἶναι ἡ αἰτία τοῦ χυμοῦ, διότι πάντες οἱ χυμοὶ [1] εἶναι μᾶλλον πυκνοὶ (θερμαινόμενοι). Ἡ θερμότης λοιπὸν εἶναι αἴτιον ὁμοῦ μὲ ἄλλα αἴτια (συναίτιον).

7. Πάντες δὲ οἱ χυμοί, ὅσοι εἶναι εἰς τοὺς καρπούς, φαίνονται ὅτι ὑπάρχουσι καὶ εἰς τὴν γῆν. Διὰ τοῦτο καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν ἀρχαίων φυσιολόγων λέγουσιν, ὅτι τὸ ὕδωρ εἶναι τοιοῦτον, ὁποία εἶναι ἡ γῆ διὰ τῆς ὁποίας διέρχεται. Καὶ τοῦτο εἶναι φανερὸν πρὸ πάντων εἰς τὰ ἁλμυρὰ ὕδατα· διότι τὰ ἅλατα εἶναι εἶδός τι γῆς. Διὰ τοῦτο καὶ τὰ ὕδατα, τὰ ὁποῖα διηθοῦνται (φιλτράρονται) διὰ τῆς στάκτης, ἡ ὁποία εἶναι πικρά, ἀποκτῶσι γεῦσιν πικράν. (Ὁμοίως δὲ καὶ περὶ τῶν ἄλλων, δι' ὧν διέρχονται τὰ ὕδατα). Καὶ πηγαὶ πολλαὶ ὑπάρχουσιν, αἵτινες εἶναι ἄλλαι μὲν πικραί, ἄλλαι δὲ ὀξεῖαι, ἄλλαι δὲ ἔχουσιν ἄλλους διαφόρους χυμούς. 8. Διὰ τοῦτο ὀρθῶς λέγεται, ὅτι εἰς τὰ φυτὰ πρὸ πάντων σχηματίζονται οἱ διάφοροι χυμοί. Διότι τὸ ὑγρόν, καθὼς καὶ τὰ ἄλλα πράγματα φυσικῶς ὑφίσταται τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἐναντίου του, τὸ ἐναντίον δὲ τοῦ ὑγροῦ εἶναι τὸ ξηρόν[2]. Διὰ τοῦτο καὶ ὑπὸ τοῦ πυρὸς πάσχει (μεταβολὰς) τὸ ὑγρόν, διότι τὸ πῦρ εἶναι φύσει ξηρόν· ἀλλὰ τὸ ἴδιον τοῦ πυρὸς εἶναι ἡ θερμότης, τῆς γῆς ὅμως ἰδιάζον εἶναι τὸ ξηρόν, ὡς εἴπομεν εἰς τὴν πραγματείαν περὶ τῶν στοιχείων. Τὸ πῦρ ὅμως καὶ ἡ γῆ, ὡς πῦρ καὶ γῆ, δὲν δύνανται νὰ ποιήσωσι ἢ νὰ πάθωσί τι, οὔτε ἄλλο κανὲν ἐκ τῶν στοιχείων, μόνον δὲ καθ' ὅσον ὑπάρχει εἰς αὐτὰ ἀντίθεσις ἐναντίων πάντα ποιοῦσι καὶ πάσχουσιν. 9. Ὅπως λοιπὸν οἱ ἀποπλύνοντες καὶ διαλύοντες ἐντὸς ὑγροῦ τὰ χρώματα καὶ τοὺς χυμοὺς κάμνουσι καὶ τὸ ὕδωρ νὰ ἀποκτᾷ τὸ αὐτὸ χρῶμα καὶ τὸν αὐτὸν χυμόν, οὕτω καὶ ἡ φύσις κάμνει εἰς τὸ ξηρὸν καὶ τὸ γεῶδες στοιχεῖον· διηθοῦσα τὸ ὑγρὸν διὰ τοῦ ξηροῦ καὶ τοῦ γεώδους στοιχείου καὶ κινοῦσα αὐτὸ (τὸ ὑγρόν) διὰ τῆς θερ-

---

(1) Ἤτοι τὰ ὑγρὰ τὰ ἔχοντα χυμούς.

(2) Τὸ δὲ ξηρὸν εἶναι πρὸ πάντων ἐν τῇ γῇ.

μότητος κάμνει αὐτὸ νὰ εἶναι τοιοῦτον ἢ τοιοῦτον [1]. 10. Καὶ τὸ πάθος (ἡ μεταβολὴ) τοῦτο, τὸ ὁποῖον γίνεται ἐν τῷ ὑγρῷ ὑπὸ τοῦ εἰρημένου ξηροῦ στοιχείου, εἶναι ὁ **χυμὸς** καὶ μεταβάλλει τὴν αἴσθησιν τῆς γεύσεως ἐκ δυνάμει γεύσεως εἰς ἐνέργειαν· διότι φέρει τὸ αἰσθητικὸν ὄργανον εἰς τὴν κατάστασιν ταύτην, ὅπερ πρότερον ἦτο δυνάμει τοιοῦτο. Διότι τὸ αἰσθάνεσθαι δὲν εἶναι ἀνάλογον πρὸς τὸ μανθάνειν, ἀλλὰ μᾶλλον πρὸς τὸ θεωρεῖν (περὶ ψυχῆς II 1, 5).

11. Ὅτι δὲ οἱ χυμοὶ εἶναι πάθος ἢ στέρησις [2] οὐχὶ παντὸς ξηροῦ, ἀλλὰ τοῦ ξηροῦ, ὅπερ δύναται νὰ τρέφῃ [3], πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τούτου, ὅτι δὲν ὑπάρχει οὔτε τὸ ξηρὸν ἄνευ τοῦ ὑγροῦ οὔτε τὸ ὑγρὸν ἄνευ τοῦ ξηροῦ [4]. Διότι οὐχὶ ἓν μόνον ἐκ τῶν δύο τούτων στοιχείων δύναται νὰ γείνῃ τροφὴ εἰς τὰ ζῶα καὶ εἰς αὐτὰ τὰ φυτά, ἀλλὰ τὸ μῖγμα αὐτῶν τρέφει. Καὶ ἐκ τῆς τροφῆς, τὴν ὁποίαν λαμβάνουσι τὰ ζῷα, μόνον τὰ μέρη τὰ αἰσθητὰ ὑπὸ τῆς ἁφῆς παράγουσιν αὔξησιν καὶ θάνατον, αἴτιον δὲ τούτων εἶναι τῆς λαμβανομένης τροφῆς ἡ θερμότης ἢ ἡ ψυχρότης. Διότι τὸ θερμὸν καὶ τὸ ψυχρὸν εἶναι τὰ ποιοῦντα τὴν αὔξησιν καὶ τὴν φθοράν. Τρέφει δὲ ἡ ἀφομοιουμένη τροφὴ μόνον καθ' ὅσον εἶναι αἰσθητὴ ὑπὸ τῆς γεύσεως, διότι πάντα τὰ ζῶντα τρέφονται δι' ἐκείνου, ὅπερ εἶναι γλυκὺ καθ' ἑαυτὸ ἢ διὰ μίξεως γίνεται γλυκύ. Περὶ τούτων ὅμως δέον νὰ πραγματευθῶμεν εἰς τὰ περὶ Γενέσεως, ἐνταῦθα δὲ μόνον θίγομεν αὐτὰ ὅσον εἶναι ἀναγκαῖον. Ἡ θερμότης λοιπὸν αὐξάνει τὸ τρεφόμενον καὶ ἐπεξεργάζεται τὴν τροφήν, ἕλκει τὸ ἐλαφρὸν μέρος αὐτῆς καὶ ἐγκατα-

---

(1) Νὰ ἔχῃ ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν ἰδιότητα. Οἱ χυμοὶ λοιπὸν παράγονται ὑπὸ τριῶν αἰτιῶν ἡνωμένων, τοῦ ὑγροῦ, τοῦ ξηροῦ καὶ τοῦ θερμοῦ.

(2) Στέρησιν λέγων νοεῖ τὰ ἐναντία· λ. χ. τὸ γλυκὺ εἶναι ἡ στέρησις τοῦ πικροῦ.

(3) Καὶ ὅπερ εἶναι τὸ ξηρὸν τὸ αἰσθητὸν ὑπὸ τῆς γεύσεως.

(4) Ἐν ταῖς τροφαῖς, ἃς δύναται νὰ λάβῃ τὸ ζῷον.

λείπει τὸ ἁλμυρὸν καὶ τὸ πικρὸν [1], διότι εἶναι βαρέα. 12. Ὅ,τι δὲ ἡ ἐξωτερικὴ θερμότης ποιεῖ εἰς τὰ ἐξωτερικὰ σώματα, τοῦτο ποιεῖ ἡ θερμότης ἡ ἐσωτερικὴ εἰς τὴν φύσιν τῶν ζῴων καὶ τῶν φυτῶν· ἕνεκα αὐτῆς τρέφονται ταῦτα διὰ μόνου τοῦ γλυκέος [2]. Οἱ δὲ ἄλλοι χυμοί, ὅπως ἀναμιγνύονται εἰς τὴν τροφὴν μὲ τὸ γλυκύ, οὕτως ἀναμιγνύονται μὲ τὸ ἁλμυρὸν καὶ τὸ ὀξύ, δηλ. πρὸς γλυκασμόν. Ταῦτα δὲ ἵνα γίνωσιν ἀντίρροπον, διότι εἶναι λίαν θρεπτικὸν τὸ γλυκὺ καὶ ἐπιπλέει ἐπὶ τοῦ στομάχου.

13. Ὅπως δὲ τὰ χρώματα γίνονται ἐκ τῆς μίξεως τοῦ λευκοῦ καὶ τοῦ μέλανος, οὕτως οἱ χυμοὶ γίνονται ἐκ τοῦ γλυκέος καὶ τοῦ πικροῦ. Καὶ οἱ χυμοὶ ἕκαστοι εἶναι ἀνάλογοι τῆς μείζονος ἢ ἐλάσσονος ποσότητος τοῦ γλυκέος καὶ τοῦ ὑγροῦ, εἴτε κατ' ἀριθμοὺς καὶ κινήσεις ὡρισμένας τῆς μίξεως, εἴτε καὶ ἀορίστως. Οἱ χυμοί, οἵτινες προξενοῦσιν ἡδονὴν διὰ τῆς μίξεώς των, οὗτοι μόνοι ἔχουσιν ἀριθμητικὰς ἀναφοράς. Οὕτως ὁ λιπαρὸς εἶναι ὁ χυμὸς τοῦ γλυκέος, ὁ δὲ ἁλμυρὸς καὶ ὁ πικρὸς εἶναι σχεδὸν ὁ αὐτὸς χυμός [3], ὁ δὲ δριμὺς καὶ αὐστηρὸς καὶ ὁ στρυφνὸς καὶ ὁ ὀξὺς χυμὸς εἶναι χυμοὶ διάμεσοι· οὕτω τὰ εἴδη τῶν χυμῶν καὶ τὰ τῶν χρωμάτων εἶναι σχεδὸν ἰσάριθμα. Διότι ἓξ εἶναι τὰ εἴδη καὶ τῶν μὲν καὶ τῶν δέ, ἂν τις ὑποθέσῃ, ὡς εἶναι εὔλογον, ὅτι τὸ φαιὸν εἶναι εἶδος μέλανος. Ὑπολείπεται τὸ ξανθόν, ὅπερ ἔχει ἀναφορὰν πρὸς τὸ λευκόν, ὅπως ὁ λιπαρὸς χυμὸς σχετίζεται μὲ τὸν γλυκύν. Τὸ ἐρυθρὸν καὶ τὸ ἰοειδὲς καὶ τὸ πράσινον καὶ τὸ κυανοῦν κεῖνται μεταξὺ τοῦ λευκοῦ καὶ τοῦ μέλανος, τὰ δὲ λοιπὰ χρώματα εἶναι μίγματα τούτων. Καὶ ὅπως τὸ μέλαν εἶναι ἡ στέρησις

---

(1) Λαμβάνει μόνον τὸ γλυκὺ μέρος.

(2) Ἡ θερμότης ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῶν ἐλαφρῶν μερῶν τῆς τροφῆς, ἅτινα ἐπιπλέουσι καὶ τρέφουσι τὸ ζῷον, διότι εἶναι γλυκέα, τὰ δὲ πικρὰ καὶ ἁλμυρά, βαρέα ὄντα, δὲν ἐξατμίζονται ὑπὸ τῆς θερμότητος καὶ δὲν εἰσέρχονται εἰς τὴν θρέψιν.

(3) Ἐὰν μὴ ἑνωθῶσιν εἰς ἕν ὁ λιπαρὸς καὶ ὁ γλυκύς, θὰ εἶναι ὀκτὼ οἱ χυμοί.

τοῦ λευκοῦ εἴς τι διαφανὲς μέσον, οὕτω τὸ ἁλμυρὸν καὶ τὸ πικρὸν εἶναι ἡ στέρησις τοῦ γλυκέος ἐν θρεπτικῇ ὑγρᾷ οὐσίᾳ· διὸ καὶ ἡ τέφρα πάντων τῶν καιομένων πραγμάτων εἶναι πικρά, διότι τὸ πόσιμον μέρος κατηναλώθη ἐξ αὐτῆς.

14. Ὁ Δημόκριτος καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν φυσιολόγων, ὅσοι πραγματεύονται περὶ αἰσθήσεως, κάμνουσί τι λίαν ἄτοπον· πάντα τὰ αἰσθητὰ θεωροῦσιν, ὅτι εἶναι αἰσθητὰ ὑπὸ τῆς ἁφῆς (ἁπτά). Ἀλλ' ἐὰν τοῦτο ἔχῃ οὕτως, φανερὸν εἶναι ὅτι καὶ ἑκάστη τῶν ἄλλων αἰσθήσεων εἶναι εἶδος ἁφῆς. Ἀλλ' ὅτι τοῦτο εἶναι ἀδύνατον, εὔκολον νὰ πεισθῇ τις. 15. Προσέτι τὰ κοινὰ ὅλων τῶν αἰσθήσεων ἐκλαμβάνουσιν ὡς ἴδια ἑκάστης αὐτῶν. Διότι τὸ μέγεθος καὶ τὸ σχῆμα, καὶ τὸ τραχὺ καὶ τὸ λεῖον, προσέτι δὲ τὸ ὀξὺ καὶ τὸ ἀμβλὺ εἰς τὰ στερεὰ σώματα εἶναι ἀντιληπτὰ κοινῶς ὑπὸ ὅλων τῶν αἰσθήσεων, ἢ ἂν ὄχι ὑπὸ ὅλων, τοὐλάχιστον ὑπὸ τῆς ὄψεως καὶ τῆς ἁφῆς. Διὸ καὶ περὶ τούτων μὲν ἀπατῶνται αἱ αἰσθήσεις, περὶ τῶν ἰδίων ὅμως δὲν ἀπατῶνται. Ἡ ὄψις λ. χ. δὲν ἀπατᾶται περὶ τοῦ χρώματος, οὔτε ἡ ἀκοὴ περὶ τῶν ἤχων. Οἱ δὲ φυσιολόγοι ἐκεῖνοι, ὡς ὁ Δημόκριτος, τὰ ἴδια ἀνάγουσιν εἰς τὰ κοινά· διότι λέγει ὅτι τὸ λευκὸν εἶναι τραχὺ καὶ τὸ μέλαν λεῖον [1]. 16. Εἰς δὲ τὰ ἀτομικὰ σχήματα ἀνάγει τοὺς χυμούς· καὶ ὅμως ἢ εἰς καμμίαν αἴσθησιν ἢ μᾶλλον εἰς τὴν ὄψιν ἀνήκει νὰ γνωρίζῃ τὰ κοινά. Ἐὰν ὅμως εἰς τὴν γεῦσιν [2] μᾶλλον ἀνῆκεν ἡ γνῶσις αὕτη, ἐπειδὴ καὶ αὐτὰ τὰ ἐλάχιστα εἰς ἕκαστον γένος πράγματα πρέπει νὰ διακρίνῃ ἡ λεπτοτάτη τῶν αἰσθήσεων, ἔπρεπεν ἡ γεῦσις περισσότερον τῶν ἄλλων αἰσθήσεων νὰ αἰσθάνηται τὰ κοινὰ πάντα καὶ νὰ δύναται νὰ κρίνῃ κάλλιστα καὶ τὰ ἀτομικὰ σχήματα. Προσέτι πάντα τὰ αἰσθητὰ ἔχουσιν ἐναντία [3]· οὕτως εἰς τὸ χρῶμα τὸ μέλαν εἶναι τὸ ἐναντίον τοῦ λευκοῦ καὶ εἰς

(1) Τὸ λευκὸν καὶ τὸ μέλαν εἶναι ἴδια τῆς ὄψεως, τὸ τραχὺ δὲ καὶ τὸ λεῖον εἶναι κοιναὶ ἀντιλήψεις καὶ τῆς ὄψεως καὶ τῆς ἁφῆς.

(2) Κατὰ τὸν Δημόκριτον.

(3) Ἄλλη ἔνστασις κατὰ τῆς δόξης τοῦ Δημοκρίτου, ὅστις τοὺς χυμοὺς ἀνάγων εἰς σχήματα ἀδυνατεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν ἀντίθεσιν τῶν ἐναντίων χυμῶν.

εἰς τοὺς χυμοὺς τὸ γλυκὺ εἶναι τὸ ἐναντίον τοῦ πικροῦ· ἀλλὰ σχῆμα δὲν φαίνεται νὰ εἶναι τὸ ἐναντίον σχήματος· διότι τίνος πολυγώνου εἶναι τὸ ἐναντίον ὁ κύκλος; Προσέτι, ἐπειδὴ τὰ σχήματα εἶναι ἄπειρα [1], ἀναγκαίως καὶ οἱ χυμοὶ θὰ εἶναι ἄπειροι [2]. Διότι διὰ τί ἄλλος μὲν ἐκ τῶν χυμῶν προξενεῖ αἴσθησιν, ἄλλος δὲ δὲν προξενεῖ αὐτήν;

17. Καὶ περὶ μὲν τοῦ χυμοῦ καὶ τοῦ γευστοῦ εἴπομεν. Τὰ δὲ ἄλλα πάθη τῶν χυμῶν δέον νὰ ἐξετασθῶσιν εἰς τὸ περὶ τῶν φυτῶν μέρος τῆς φυσιολογίας.

ΚΑΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Περὶ ὀσμῶν καὶ ὀσφρήσεως. Ἀναφοραὶ ὀσμῶν καὶ χυμῶν. Δόξα Ἡρακλείτου. Δύο ἀρχικὰ εἴδη ὀσμῶν. Ὀσμαὶ καλαὶ ἢ κακαί, ἀμέσως ἢ ἐμμέσως. Σχέσις ὀσμῶν καὶ ἐγκεφάλου. Ὄσφρησις ἰχθύων καὶ ἐντόμων. Ἡ ὄσφρησις ἐν μέσῳ ἀφ' ἑνὸς τῆς ἁφῆς καὶ γεύσεως, ἀφ' ἑτέρου τῆς ὄψεως καὶ ἀκοῆς. Δόξα Πυθαγορείων. Ἡ ὀσμὴ συντελεῖ εἰς ὑγιείαν, ἀλλ' ὄχι εἰς θρέψιν.

1. Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον [3] πρέπει νὰ πραγματευθῶμεν καὶ περὶ τῶν ὀσμῶν. Διότι ἐκεῖνο ὅπερ ἐνεργεῖ εἰς τὸ ὑγρὸν τὸ ξηρόν [4], τὸ ἔγχυμον ὑγρόν [5] ἐνεργεῖ τοῦτο ὁμοίως εἰς ἄλλο γένος (τῶν ὀσμῶν) ἐν τῷ ἀέρι καὶ τῷ ὕδατι. Τώρα περὶ τῶν ὀσμῶν λέ-

---

(1) Ἐνῷ οἱ χυμοὶ εἶναι περιωρισμένοι.

(2) Κατὰ τὴν θεωρίαν τοῦ Δημοκρίτου.

(3) Καθ' ὃν ἐξηγήθησαν τὰ χρώματα καὶ οἱ χυμοί.

(4) Εἰς τὸ προηγούμενον κεφ. § 9 ὁ Ἀριστοτέλης ἐξήγησε τὴν ἀρχὴν τῶν χυμῶν. Τὸ ὑγρὸν διηθεῖται διὰ του ξηροῦ καὶ τοῦ γεώδους.

(5) Ὁ χυμὸς παράγει τὴν ὀσμὴν διαχεόμενος εἰς τὸν ἀέρα καὶ εἰς τὸ ὕδωρ, ἔνθα εὑρίσκει μέσον κατάλληλον νὰ ἀποσπάσῃ καὶ νὰ μεταδώσῃ αὐτήν.

γομεν ὅτι τὸ διαφανὲς εἶναι κοινὴ ἰδιότης τῶν δύο τούτων στοιχείων. Εἶναι δὲ τὸ διαφανὲς στοιχεῖον αἰσθητὸν ὑπὸ τῆς ὀσφρήσεως (ὀσφραντόν), οὐχὶ καθὸ διαφανές, ἀλλὰ καθ' ὅσον δύναται νὰ μεταδίδῃ καὶ νὰ ἐκχέῃ τὴν ἔγχυμον ξηρότητα [1].

2. Διότι ἡ ὄσφρησις γίνεται οὐ μόνον ἐν τῷ ἀέρι, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ ὕδατι· φανερὸν δὲ εἶναι τοῦτο ἐπὶ τῶν ἰχθύων καὶ τῶν ὀστρακοδέρμων, διότι φαίνονται ὅτι ὀσφραίνονται [2], ἂν καὶ δὲν ὑπάρχῃ ἀὴρ ἐν τῷ ὕδατι, διότι ὅταν εἰσέλθῃ ἀὴρ εἰς τὸ ὕδωρ ἀναβαίνει εἰς τὴν ἐπιφάνειαν, καὶ διότι τὰ ζῷα ταῦτα δὲν ἀναπνέουσιν [3]. Ἐὰν λοιπὸν ὑποθέσῃ τις, ὅτι καὶ ὁ ἀὴρ καὶ τὸ ὕδωρ εἶναι ἀμφότερα ὑγρά, ἡ φύσις τοῦ ἐγχύμου ὑγροῦ ἐν τῷ ὕδατι θὰ εἶναι ἡ ὀσμή, καὶ τὸ σῶμα τὸ ἔχον τοιαύτας ἰδιότητας θὰ εἶναι τὸ ὀσφραντόν.

3. Ὅτι δὲ τὸ πάθος τοῦτο σώματός τινος [4] προέρχεται ἐξ ἐγχύμου στοιχείου αὐτοῦ εἶναι φανερὸν ἐκ τῶν πραγμάτων, τὰ ὁποῖα ἔχουσιν ὀσμὴν καὶ ἐξ ἐκείνων τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουσι. Τῷ ὄντι, τὰ στοιχεῖα, ἤτοι τὸ πῦρ, ὁ ἀήρ, τὸ ὕδωρ, ἡ γῆ, εἶναι ἄοσμα, διότι καὶ τὰ ξηρὰ καὶ τὰ ὑγρὰ μέρη αὐτῶν εἶναι ἄχυμα, ἐκτὸς ἐὰν ἀνάμιξίς τις τὰ κάμνῃ νὰ ἔχωσι χυμόν. Διὸ καὶ ἡ θάλασσα ἔχει ὀσμήν, διότι ἔχει χυμὸν καὶ ξηρότητα [5]. Καὶ τὰ ἅλατα ἔχουσι περισσοτέραν ὀσμὴν παρὰ τὸ νίτρον, ὡς ἀποδεικνύει τὸ ἐξ αὐτῶν ἐξαγόμενον δι' ἀποξηράνσεως ἔλαιον. Τὸ δὲ νίτρον ἔχει ὀσμὴν μᾶλλον τῆς γῆς. Προσέτι ὁ μὲν λίθος εἶναι ἄοσμος διότι εἶναι ἄχυμος, ἀλλὰ τὰ ξύλα ἔχουσιν ὀσμὴν διότι ἔχουσι χυμὸν (ἔγχυμα), καὶ ἐκ τούτων ὀλιγωτέραν ἔχουσιν ὀσμὴν τὰ ὑδατώδη. Προσέτι ἐκ τῶν μετάλλων

---

(1) Τὸ ἔγχυμον ὑγρὸν ἀποτελεῖ τοὺς χυμούς, ἐξ οὗ γεννᾶται τὸ ἔγχυμον ξηρόν, ὅπερ ἀποτελεῖ τὰς ὀσμάς.

(2) Ὀσφραίνονται λ. χ. τὴν λείαν των μακρόθεν.

(3) Δὲν ἀναπνέουσιν ὅπως ἀναπνέουσι τὰ ζῶντα ἐν τῷ ἀέρι, ἀναπνέουσιν ὅμως διὰ τῶν βραγχίων.

(4) Ὅτι ἡ ὀσμὴ προέρχεται ἐκ τοῦ χυμοῦ ἐξάγεται ἐκ τοῦ ὁρισμοῦ αὐτῆς, ὃν ἔδωκεν ὁ Ἀριστοτέλης.

(5) Τὸ ἅλας παριστᾷ τὸ ξηρὸν στοιχεῖον.

ὁ χρυσὸς εἶναι ἄοσμος [1] καθὸ ἄχυμος, ἀλλ' ὁ χαλκὸς καὶ ὁ σίδηρος εἶναι ὀσμώδη. Ὅταν δὲ τὸ ὑγρὸν στοιχεῖον τῶν μετάλλων ἐκκαυθῇ, τότε αἱ σκωρίαι γίνονται ἀοσμότεραι πάντων. Ὁ δὲ ἄργυρος καὶ ὁ κασσίτερος ἔχουσιν ὀσμὴν περισσοτέραν ἢ ὀλιγωτέραν ἄλλων μετάλλων, διότι εἶναι ὑδατώδη.

4. Νομίζουσι δέ τινες ὅτι ἡ ὀσμὴ εἶναι ἡ καπνώδης ἀναθυμίασις [2], ἥτις εἶναι κοινὴ εἰς τὴν γῆν καὶ τὸν ἀέρα. Καὶ πάντες οἱ περὶ τῆς ὀσμῆς πραγματευθέντες μεταπίπτουσιν εἰς τὴν ἐξήγησιν ταύτην. Διὰ ταῦτα καὶ ὁ Ἡράκλειτος εἶπεν ὅτι, ἐὰν πάντα τὰ ὄντα ἤθελον γίνει καπνός, διὰ τῶν ῥινῶν θὰ ἐγινώσκομεν πάντα. Πάντες δὲ οἱ ἀποκλίνοντες πρὸς τοιαύτην ἐξήγησιν τῆς ὀσμῆς θεωροῦσιν αὐτὴν ἄλλοι μὲν ὡς ἀτμόν [3], ἄλλοι δὲ ὡς ἀναθυμίασιν, ἄλλοι δὲ καὶ τὸ ἓν καὶ τὸ ἄλλο. Καὶ ὁ μὲν ἀτμὸς εἶναι εἶδος ὑγρότητος, ἡ δὲ καπνώδης ἀναθυμίασις, ὡς εἴπομεν, εἶναι κοινὴ εἰς τὸν ἀέρα καὶ τὴν γῆν, καὶ ἐξ ἐκείνου μὲν ἀποτελεῖται τὸ ὕδωρ, ἐκ ταύτης δὲ εἶδός τι γῆς [4]. Ἀλλ' ἡ ὀσμὴ φαίνεται ὅτι δὲν εἶναι οὔτε τὸ ἓν οὔτε τὸ ἄλλο, διότι ὁ μὲν ἀτμὸς εἶναι ἐξ ὕδατος, ἡ δὲ καπνώδης ἀναθυμίασις ἀδύνατον εἶναι νὰ σχηματίζηται ἐν τῷ ὕδατι. Καὶ ὅμως τὰ ζῶντα ἐν τῷ ὕδατι αἰσθάνονται, ὡς προείπομεν, τὴν ὀσμήν. Προσέτι αἱ ἀναθυμιάσεις κατ' αὐτοὺς ἔχουσι τὴν αὐτὴν καὶ αἱ ἀπόρροιαι σημασίαν [5], καὶ ἂν ἡ ὑπόθεσις αὕτη περὶ τῆς ὄψεως δὲν εἶναι ὀρθή, οὐδ' αὕτη ἡ θεωρία περὶ τῆς ὀσμῆς εἶναι ὀρθή.

5. Εἶναι λοιπὸν φανερόν, ὅτι τὸ ὑγρόν, τὸ ὁποῖον ὑπάρχει εἰς τὸν ἀέρα (διότι καὶ ὁ ἀὴρ εἶναι φύσει ὑγρὸς) καὶ εἰς τὸ ὕδωρ,

---

(1) Ὁ χρυσὸς ἐθεωρεῖτο ἄοσμος, διότι δὲν προσβάλλεται ὑπὸ σκωρίας.

(2) Δύο εἴδη ἀναθυμιάσεως διακρίνει ὁ Ἀριστοτέλης. Τὸ ἓν προέρχεται ἐκ τῆς γῆς καὶ τοῦ ἀέρος, τὸ δὲ ἐκ τοῦ ὕδατος. Τὸ πρῶτον εἶναι ἡ καπνώδης ἀναθυμίασις, διότι ἡ γῆ εἶναι ξηρά, ὅπως καὶ ὁ ἀὴρ ἐν τῇ ἀρχῇ των.

(3) Ὁ ἀτμὸς προέρχεται ἐκ τοῦ ὑγροῦ· ἡ ἀναθυμίασις ἐκ τοῦ ξηροῦ.

(4) Ἴσως ἐννοεῖ τὴν τέφραν καὶ τὴν ἀσβόλην.

(5) Ὁ Ἐμπεδοκλῆς καὶ ὁ Πλάτων ἐξήγουν τὴν ὄψιν διὰ τῶν ἀπορροιῶν (Κεφ. Β. 4).

δύναται νὰ δεχθῇ τι ἐκ τοῦ ξηροῦ στοιχεῖον, ὅπερ ἔχει χυμόν, καὶ νὰ πάθῃ τι ὑπ' αὐτοῦ. Προσέτι, ἐὰν τὸ ξηρὸν στοιχεῖον, ὅταν τρόπον τινα ὑγραίνηται, ἐνεργῇ εἰς τὰ ὑγρὰ ὁμοίως, ὅπως καὶ εἰς τὸν ἀέρα[1], προδήλως αἱ ὀσμαὶ πρέπει νὰ εἶναι ἀνάλογοι πρὸς τοὺς χυμούς. Καὶ ἀκριβῶς ἡ ἀναλογία αὕτη ὑπάρχει εἴς τινας ὀσμὰς καὶ χυμούς. Διότι ὑπάρχουσιν ὀσμαὶ δριμεῖαι καὶ γλυκεῖαι καὶ αὐστηραὶ καὶ στρυφναὶ καὶ λιπαραί, καὶ δύναταί τις νὰ εἴπῃ ὅτι αἱ σαπραὶ ὀσμαὶ ἀναλογοῦσι πρὸς τοὺς πικροὺς χυμούς. Διὰ τοῦτο, ὅπως δυσκόλως καταπίνει τις τοὺς χυμοὺς ἐκείνους, οὕτω δυσκόλως ἀναπνέει τὰς σαπρὰς ὀσμάς. Φανερὸν εἶναι λοιπὸν ὅτι ἡ ποιότης, ἥτις εἶναι ὁ χυμὸς ἐν τῷ ὕδατι, αὕτη εἶναι ἡ ὀσμὴ ἐν τῷ ἀέρι καὶ τῷ ὕδατι. Καὶ ἕνεκα τούτου τὸ ψῦχος καὶ ὁ παγετὸς ἐξασθενίζουσι τοὺς χυμοὺς καὶ μηδενίζουσι τὰς ὀσμάς, διότι ἡ ψῦξις καὶ ἡ πῆξις μηδενίζουσι τὴν θερμότητα, ἥτις εἶναι ἡ κινητικὴ καὶ ποιητικὴ ἀρχὴ τῶν χυμῶν καὶ ὀσμῶν.

7. Εἴδη δὲ ὀσφραντῶν ἀντικειμένων εἶναι δύο, καὶ κακῶς λέγουσί τινες ὅτι δὲν ὑπάρχουσι διάφορα εἴδη ὀσφραντῶν. Ὑπάρχουσιν· ἀλλὰ πρέπει νὰ διορισθῇ κατὰ ποίαν σημασίαν εἶναι τοῦτο ἀληθὲς καὶ κατὰ ποίαν ψευδές. Τινὰ μὲν αὐτῶν, ὡς εἴπομεν, ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τοὺς χυμοὺς καὶ περιέχουσι τὸ εὐάρεστον καὶ δυσάρεστον κατὰ συμβεβηκὸς (ἐμμέσως)[2]. Διότι, ἐπειδὴ οἱ χυμοὶ εἶναι πάθη τῆς θρεπτικῆς δυνάμεως ἡμῶν, αἱ ὀσμαὶ αὐτῶν εἶναι εὐάρεστοι εἰς ἐκείνους, οἵτινες ἐπιθυμοῦσι, δυσάρεστοι δὲ εἰς ἐκείνους, οἵτινες εἶναι κεκορεσμένοι καὶ οὐδεμίαν ἔχουσιν ἐπιθυμίαν· οὔτε πάλιν εἶναι εὐάρεστος ἡ ὀσμὴ εἰς ἐκείνους, εἰς οὓς ἡ τροφή, ἥτις ἔχει τὴν εὐάρεστον ὀσμήν, εἶναι δυσάρεστος. Ὥστε αὐταὶ αἱ ὀσμαὶ δὲν προξενοῦσιν, ὡς εἴπομεν, ἡδονὴν καὶ λύπην εἰμὴ κατὰ συμβεβηκὸς (ἐμμέσως), καὶ διὰ τοῦτο εἶναι κοιναὶ

---

(1) Τὸ ξηρὸν στοιχεῖον παράγει τὴν ὀσμὴν ἐν τῷ ἀέρι ὅπως τὸν χυμὸν παράγει ἐν τοῖς ὑγροῖς.

(2) Διότι παρορμῶσι τὸ ζῷον εἰς τὴν τροφὴν ἢ τὸ ἀπομακρύνουσιν ἀπ' αὐτῆς.

εἰς πάντα τὰ ζῷα. Ἄλλαι ὅμως ἐκ τῶν ὀσμῶν [1] εἶναι εὐάρεστοι [2] καθ' ἑαυτάς, λ. χ. αἱ ὀσμαὶ τῶν ἀνθέων. Διότι οὔτε περισσότερον οὔτε ὀλιγώτερον παρακινοῦσιν αὗται τὸ ζῷον εἰς τὴν τροφήν, οὐδὲ συντελοῦσιν εἰς τὴν ἐπιθυμίαν αὐτῆς, ἀλλὰ μᾶλλον τὸ ἐναντίον. Διότι εἶναι ἀληθὲς ἐκεῖνο, ὅπερ εἶπεν ὁ Στράττις, σκώπτων τὸν Εὐριπίδην: «Ὅταν βράζετε φακήν, νὰ μὴ ἐπιχύνετε μύρον». Ὅσοι δὲ σήμερον ἀναμιγνύουσιν εἰς τὰ ποτὰ τοιαύτας οὐσίας βιάζουσι τὴν ἡδονὴν κατὰ τὴν συνήθειάν των, πιστεύοντες ὅτι ἡ προερχομένη ἐκ τῶν δύο αἰσθήσεων [3] ἡδονὴ παράγεται ἐκ μιᾶς μόνης αἰσθήσεως. 8. Τὸ εἶδος τοῦτο λοιπὸν τῆς ὀσφρήσεως εἶναι ἴδιον εἰς μόνους τοὺς ἀνθρώπους, τὸ δὲ συνδεόμενον μὲ τοὺς χυμοὺς εἶναι κοινὸν καὶ τῶν ἄλλων ζῴων, ὡς προείπομεν. Καὶ ἐπειδὴ αὗται αἱ ὀσμαὶ εἶναι κατὰ συμβεβηκὸς εὐάρεστοι, τὰ εἴδη αὐτῶν κατατάσσονται σχετικῶς πρὸς τοὺς χυμούς, αἱ ἄλλαι ὅμως ὄχι πλέον, διότι εἶναι φύσει καθ' ἑαυτὰς εὐάρεστοι ἢ δυσάρεστοι. Αἴτιον δὲ τοῦ νὰ εἶναι ἰδιάζουσα εἰς τὸν ἄνθρωπον ἡ τοιαύτη ὀσμή, εἶναι ἡ κατάστασις (ἥτις ἐπικρατεῖ) πέριξ τοῦ ἐγκεφάλου. Τῷ ὄντι, ἐπειδὴ ὁ ἐγκέφαλος εἶναι φύσει ψυχρός, τὸ δὲ αἷμα τῶν πέριξ αὐτοῦ φλεβῶν εἶναι μὲν λεπτὸν καὶ καθαρόν, ἀλλὰ ψύχεται εὐκόλως, (καὶ διὰ τοῦτο ἡ ἀναθυμίασις τῆς τροφῆς ψυχομένη εἰς τὸ μέρος τοῦτο γεννᾷ τὰς ρευματικὰς νόσους), τὸ τοιοῦτον εἶδος τῆς ὀσφρήσεως ἀνεπτύχθη εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἵνα βοηθῇ τὴν ὑγιείαν [4]. Διότι οὐδὲν ἄλλο ἔργον ἔχει αὕτη ἡ ὀσμὴ παρὰ τοῦτο, καὶ προδήλως τοῦτο τὸ ἔργον ἐκτελεῖ. 9. Διότι ἡ μὲν τροφή [5], ἂν καὶ εἶναι εὐάρεστος, καὶ ἡ ξηρὰ καὶ ἡ ὑγρά, πολλάκις γεννᾷ νόσον· ἀλλ' ἡ ἐξερχομένη ἐκ τροφῆς εὐώδους ὀσμὴ δεικνύει ὅ,τι εἶναι ἀπολύτως οὕτως εἰπεῖν καὶ πάντοτε ὠφέλιμον εἰς ἡμᾶς ὁπωσδήποτε καὶ ἂν εἴμεθα διατεθειμέ-

---

(1) Τοῦτο εἶναι τὸ δεύτερον εἶδος ὀσμῶν.

(2) Ἢ δυσάρεστοι.

(3) Ὧν ἡ μία διὰ τῆς γεύσεως καὶ ἡ ἄλλη διὰ τῆς ὀσφρήσεως.

(4) Διότι θερμαίνει τὸν ἐγκέφαλον.

(5) Ἢ μᾶλλον ἡ ὀσμὴ ἥτις προέρχεται ἐκ τοῦ χυμοῦ τῆς τροφῆς.

νοι. 10. Καὶ διὰ τοῦτο ἡ ὄσφρησις γίνεται διὰ τῆς ἀναπνοῆς, οὐχὶ μὲν εἰς πάντα τὰ ζῷα, ἀλλ' εἰς τοὺς ἀνθρώπους, καὶ ἐκ τῶν ἐχόντων αἷμα εἰς τὰ τετράποδα καὶ εἰς ὅσα ἔχουσι μεῖζον μέρος εἰς τὴν χρῆσιν τοῦ ἀέρος. Τῷ ὄντι, ἐπειδὴ αἱ ὀσμαὶ φέρονται ἄνω πρὸς τὸν ἐγκέφαλον διὰ τὴν ἐλαφρότητα τῆς θερμότητος ἣν ἔχουσι, τὰ πέριξ τοῦ ὀργάνου τούτου μέρη εἶναι ὑγιεινότερα. Διότι ἡ δύναμις τῆς ὀσμῆς εἶναι φύσει θερμή. Ἡ φύσις μεταχειρίζεται τὴν ἀναπνοὴν πρὸς δύο σκοπούς, κυρίως μὲν πρὸς βοήθειαν (τῶν ἐνεργειῶν) τοῦ στήθους, παρέργως δὲ πρὸς μετάδοσιν τῆς ὀσμῆς. Διότι ὅταν τὸ ζῷον ἀναπνέῃ, ἐκτελεῖ ὡς ἐν παρόδῳ τὴν διὰ τῶν μυκτήρων κίνησιν. 11. Εἶναι δὲ ἴδιον εἰς τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ὀσφρήσεως, διότι οὗτος, σχετικῶς πρὸς τὸ μέγεθός του, ἔχει τὸν μέγιστον καὶ ὑγρότατον ἐγκέφαλον ἐξ ὅλων τῶν ζῴων. Διὰ τοῦτο καὶ μόνος, οὕτως εἰπεῖν, ὁ ἄνθρωπος ἐξ ὅλων τῶν ζῴων αἰσθάνεται μετὰ χαρᾶς τὰς ὀσμὰς τῶν ἀνθέων καὶ τὰς ὁμοίας μὲ ταύτας. Διότι ἡ θερμότης καὶ ἡ κίνησις τῶν ὀσμῶν αὐτῶν εἶναι σύμμετρος μὲ τὴν ὑπερβολὴν τῆς ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ ὑγρότητος καὶ ψυχρότητος. 12. Εἰς δὲ τὰ ἄλλα ζῷα, ὅσα ἔχουσι πνεύμονας, ἵνα ἀναπνέωσιν, ἡ φύσις ἔδωκε τὴν αἴσθησιν ἄλλου εἴδους ὀσμῆς, διὰ νὰ μὴ πλάσῃ δύο αἰσθητήρια ὄργανα· εἶναι ἀρκετὸν εἰς αὐτά, ὅταν ἀναπνέωσι, νὰ ἔχωσι τὴν αἴσθησιν μόνον τοῦ ἑνὸς εἴδους ὀσμῶν, ἐνῷ οἱ ἄνθρωποι διακρίνουσι καὶ τὰ δύο εἴδη. 13. Ὅτι δὲ τὰ μὴ ἀναπνέοντα ἔχουσι τὴν αἴσθησιν τῆς ὀσμῆς, εἶναι φανερόν· διότι καὶ οἱ ἰχθύες καὶ ὅλον τὸ γένος τῶν ἐντόμων ἀκριβῶς καὶ μακρόθεν αἰσθάνονται τὰς ὀσμὰς ἕνεκα τῆς πρὸς τὸ θρεπτικὸν σχέσεως τῆς ὀσμῆς· καὶ τοιοῦτόν τι κάμνουσιν αἱ μέλισσαι καὶ τὸ γένος τῶν μικρῶν μυρμήκων, τοὺς ὁποίους τινὲς ὀνομάζουσι σκνίπας. Καὶ ἐκ τῶν ἐν τῇ θαλάσσῃ ζῴων αἱ πορφύραι καὶ πολλὰ ἄλλα τῶν τοιούτων ζῴων αἰσθάνονται μετ' ὀξύτητος τὴν τροφὴν των ἐξ αἰτίας τῆς ὀσμῆς αὐτῆς. 14. Μὲ ποῖον δὲ ὄργανον αἰσθάνονται δὲν εἶναι ἐπίσης φανερόν. Διὰ τοῦτο καὶ δύναταί τις νὰ ἐρωτήσῃ μὲ ποῖον ὄργανον αἰσθάνονται τὴν ὀσμήν, ἐὰν ἡ ὄσφρησις γίνεται μόνον, ὅταν ἀναπνέωσι. Τοῦτο, τῷ ὄντι, φαίνεται ὅτι συμβαίνει εἰς ὅλα τὰ ἀνα-

πνέοντα ὄντα. Ἐξ ἐκείνων ὅμως τῶν ζῴων οὐδὲν ἀναπνέει, ἀλλ' ὅμως αἰσθάνεται τὴν ὀσμήν. Ἐκτὸς ἐὰν ὑπάρχῃ ἄλλη τις αἴσθησις παρὰ τὰς πέντε. Τοῦτο ὅμως εἶναι ἀδύνατον, διότι ἡ αἴσθησις τῆς ὀσμῆς εἶναι ἡ ὄσφρησις. Ἐκεῖνα δὲ αἰσθάνονται τὴν ὀσμήν· ἴσως ὅμως οὐχὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Ἀλλ' εἰς μὲν τὰ ἀναπνέοντα ἡ πνοὴ ἀπομακρύνει ὡς σκέπασμα ἐπικειμένην μεμβράνην, καὶ διὰ τοῦτο, ἐὰν δὲν ἀναπνεύσωσι, δὲν αἰσθάνονται τὴν ὀσμήν. Εἰς δὲ τὰ μὴ ἀναπνέοντα λείπει τὸ σκέπασμα τοῦτο, ὅπως συμβαίνει καὶ εἰς τοὺς ὀφθαλμούς· ἄλλα μὲν ζῷα ἔχουσι βλέφαρα, καὶ ἂν ταῦτα δὲν ἀνοίξωσι, δὲν δύνανται νὰ βλέπωσιν. Ὅσα δὲ ἔχουσι σκληροὺς τοὺς ὀφθαλμοὺς δὲν ἔχουσι βλέφαρα καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἔχουσιν ἀνάγκην νὰ ἀνυψῶσι κάλυμμα, ἀλλὰ βλέπουσιν εὐθὺς ἅμα δύνανται νὰ βλέπωσιν [1]. 15. Ὁμοίως καὶ οἱονδήποτε τῶν ἄλλων ζῴων οὐδὲν ὑφίσταται δυσφορίαν διὰ ὀσμὴν καθ' ἑαυτὴν ἀηδῆ [2], ἐκτὸς ἐὰν τύχῃ νὰ εἶναι ἐπιβλαβής [3]. Ὑπὸ τούτων δὲ ἐνίοτε φονεύονται, ὅπως καὶ οἱ ἄνθρωποι αἰσθάνονται βάρος εἰς τὴν κεφαλὴν ἐκ τοῦ ἀτμοῦ τῶν ἀνθράκων καὶ θανατόνονται πολλάκις· οὕτως ὑπὸ τῆς δυνάμεως τοῦ θείου καὶ τῶν ἀσφαλτωδῶν ὑλῶν θανατοῦνται ἄλλα ζῷα καὶ φεύγουσιν αὐτὰς ἐξ αἰτίας τοῦ παθήματος τούτου. Περὶ τῆς δυσωδίας ὅμως καθ' ἑαυτὴν ἀδιαφοροῦσιν ἐντελῶς, ἂν καὶ πολλὰ φυτὰ ἔχουσιν ἀηδεῖς τὰς ὀσμάς, ἐκτὸς ἐὰν αὗται ἐπηρεάζωσι τὴν γεῦσιν ἢ τὴν τροφήν. 16. Ἐπειδὴ δὲ αἱ αἰσθήσεις εἶναι περιτταὶ κατὰ τὸν ἀριθμὸν (πέντε), ὁ δὲ περιττὸς ἀριθμὸς ἔχει μέσον ὅρον, φαίνεται ὅτι ἡ αἴσθησις τῆς ὀσφρήσεως εἶναι καὶ αὐτὴ ἐν τῷ μέσῳ ἀφ' ἑνὸς μὲν τῶν δύο ἀμέσως ἁπτομένων τὰ αἰσθητά, δηλαδὴ τῆς ἁφῆς καὶ τῆς γεύσεως, καὶ ἐξ ἄλλου τῶν διά τινος διαμέσου αἰσθανομένων ἐμμέσως, ἤτοι τῆς ὄψεως καὶ τῆς ἀκοῆς. Διὰ τοῦτο

---

(1) Ἄνευ κινήσεως βλεφάρων.

(2) Εἶπεν ἀνωτέρω ὅτι αἱ ὀσμαὶ εἶναι εὐάρεστοι ἢ δυσάρεστοι ἀμέσως ἢ ἐμμέσως (κατὰ συμβεβηκός).

(3) Καὶ τότε ἐμμέσως φεύγουσι τὴν δυσωδίαν.

καὶ ἡ ὀσμὴ εἶναι πάθος (ἰδιότης) τῶν τροφῶν, (διότι αὗται ἀνήκουσιν εἰς τὰ ἁπτὰ ἀντικείμενα) καὶ προσέτι τῶν ἀκουστῶν καὶ τῶν ὁρατῶν πραγμάτων, διότι αἱ ὀσμαὶ ἐν τῷ ἀέρι καὶ ἐν τῷ ὕδατι γίνονται ἐπαισθηταί. Ὥστε ἡ ὀσμὴ εἶναι τρόπον τινὰ κοινὴ εἰς τὰ δύο ταῦτα καὶ εὑρίσκεται εἰς τὸ ἁπτόν, τὸ ἀκουστὸν καὶ τὸ διαφανές. Διὰ τοῦτο καὶ εὐλόγως παρομοιάζουσι τὴν ὀσμὴν μὲ εἶδος βαφῆς καὶ πλύσεως τοῦ ξηροῦ στοιχείου, ὅπερ εἶναι ἐν τῷ ὑγρῷ καὶ τῷ ῥευστῷ (ἀέρι). 17. Πῶς λοιπὸν πρέπει νὰ νοῶμεν τὰ εἴδη τῶν ὀσμῶν καὶ πῶς δὲν πρέπει, ἀρκοῦσι τὰ εἰρημένα.

18. Ἐκεῖνο δὲ τὸ ὁποῖον λέγουσί τινες ἐκ τῶν Πυθαγορείων, ὅτι δηλαδὴ τινὰ ζῷα τρέφονται μὲ ὀσμάς, δὲν εἶναι ὀρθόν. Διότι κατὰ πρῶτον βλέπομεν ὅτι ἡ τροφὴ εἶναι σύνθετος, διότι καὶ τὰ τρεφόμενα ὄντα δὲν εἶναι ἁπλᾶ. Διὰ τοῦτο καὶ γίνεται περίττωμα τῆς τροφῆς ἢ ἐντὸς τῶν τρεφομένων, ἢ ἐκτός, ὅπως εἰς τὰ φυτὰ (ἡ ῥητίνη λ. χ.). Προσέτι οὔτε τὸ ὕδωρ, ἐὰν εἶναι μόνον καὶ ἄμικτον, δύναται νὰ τρέφῃ· διότι ἡ ὕλη, ἥτις θὰ ἀφομοιωθῇ, πρέπει νὰ ἔχῃ φυσικὴν στερεότητα. Προσέτι εἶναι πολὺ ὀλιγώτερον λογικὸν νὰ νομίζωμεν, ὅτι ὁ ἀὴρ δύναται νὰ γείνῃ στερεὰ ὕλη. Καὶ πρὸς τούτοις βλέπομεν, ὅτι πάντα τὰ ζῷα ἔχουσιν ὄργανον δεχόμενον τὴν τροφήν, ἐκ τοῦ ὁποίου τὸ σῶμα μετὰ τὴν εἴσοδόν της τὴν ἀφομοιοῦται· ἀλλὰ τῆς ὀσμῆς τὸ αἰσθητήριον ὄργανον εἶναι ἐν τῇ κεφαλῇ, εἰσέρχεται δὲ εἰς αὐτὸ ἡ ὀσμὴ μετὰ ἀναθυμιάσεως ἐξ ἀέρος, καὶ οὕτω προχωρεῖ εἰς τὸ ἀναπνευστικὸν ὄργανον [1].

19. Ὅτι λοιπὸν ἡ ὀσμὴ ὡς ὀσμὴ οὐδόλως συντελεῖ εἰς τροφήν, εἶναι φανερόν· ἀλλ' ὅμως καὶ ἐκ τῆς αἰσθήσεως καὶ ἐκ τῶν ἄνω εἰρημένων εἶναι φανερόν, ὅτι βοηθεῖ εἰς τὴν ὑγιείαν. Ὥστε ὅ,τι εἶναι ὁ χυμὸς εἰς τὸ θρεπτικὸν ὄργανον καὶ εἰς τὰ τρεφόμενα μέρη, τοῦτο εἶναι ἡ ὀσμὴ πρὸς τὴν ὑγιείαν. Περὶ ἑκάστου λοιπὸν τῶν αἰσθητηρίων ἀρκοῦσιν οἱ τοιοῦτοι διορισμοί.

---

(1) Εἰς τοὺς πνεύμονας, ἐνῷ ἂν ἠλήθευον αἱ θεωρίαι τῶν Πυθαγορείων ἔπρεπε νὰ εἰσχωρῇ εἰς τὸν στόμαχον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ϛ΄.

Περὶ αἰσθητικοῦ. Δύνανται ἆρά γε τὰ αἰσθήματα νὰ διαιρῶνται ἐπ᾽ ἄπειρον, ὅπως τὰ αἰσθητά; Δυνάμει εἶναι αἰσθητὰ τὰ ἀπείρως μικρὰ μέρη τῶν σωμάτων, ἐνεργείᾳ ὅμως αἰσθανόμεθα αὐτὰ μόνον, ὅταν ἔχωσι μέγεθος. Ἡ ὀσμὴ καὶ ὁ ἦχος ἐνεργοῦσι πρότερον ἐπὶ τοῦ διαμέσου στοιχείου καὶ διὰ τούτου εἰς τὴν αἴσθησιν. Τὸ φῶς ὅμως αἰσθανόμεθα οὐχὶ ὁμοίως, ἀλλὰ ἐν τῷ ἅμα.

1. Δύναταί τις νὰ ἐρωτήσῃ: Ἐὰν πᾶν σῶμα διαιρῆται ἐπ᾽ ἄπειρον, ἆρά γε ἐπ᾽ ἄπειρον δύνανται νὰ διαιρῶνται αἱ αἰσθηταὶ ποιότητες τῶν σωμάτων, δηλαδὴ τὸ χρῶμα καὶ ὁ χυμὸς καὶ ἡ ὀσμὴ καὶ ὁ ἦχος καὶ τὸ βάρος, καὶ τὸ ψυχρὸν καὶ τὸ θερμόν, καὶ τὸ σκληρὸν καὶ τὸ μαλακόν; Ἢ εἶναι ἀδύνατον τοῦτο; Τῷ ὄντι, ἕκαστον τῶν αἰσθητῶν τούτων διεγείρει τὴν αἴσθησιν, καὶ πάντα ἔλαβον τὰ οἰκεῖα ὀνόματα, διότι δύνανται νὰ θέτωσιν εἰς κίνησιν τὴν αἴσθησιν. Ὥστε ἀναγκαίως ἡ αἴσθησις ἔπρεπε νὰ διαιρῆται ἐπ᾽ ἄπειρον καὶ πᾶν μέγεθος [1] νὰ εἶναι αἰσθητόν. Διότι ἀδύνατον νὰ ἴδωμεν, ὅτι ἀντικείμενόν τι εἶναι λευκόν, ἐὰν τοῦτο δὲν ἔχῃ ποσόν τι (διαστάσεις). 2. Διότι ἂν ἄλλως εἶχε τὸ πρᾶγμα [2], θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπάρχῃ σῶμα μὴ ἔχον μήτε χρῶμα, μήτε βάρος, μήτε ἄλλην οὐδεμίαν τοιαύτην ἰδιότητα, ἑπομένως οὐδόλως θὰ ἦτο αἰσθητόν, διότι αὗται αἱ ἰδιότητες συνιστῶσι τὸ αἰσθητόν καὶ οὕτω τὸ αἰσθητὸν θὰ συνέκειτο ἐκ μερῶν οὐχὶ αἰσθητῶν. Ἀλλὰ σῶμα αἰσθητὸν ἀναγ-

(1) Ὁσονδήποτε μικρὸν καὶ ἂν εἶναι.

(2) Ἐὰν δὲν δεχθῶμεν ὅτι πᾶν μέγεθος πρέπει νὰ εἶναι αἰσθητόν.

καίως σύγκειται ἀπὸ αἰσθητά, διότι βέβαια δὲν θὰ σύγκειται ἐκ μαθηματικῶν (ἀφῃρημένων) στοιχείων. 3. Προσέτι μὲ τί θὰ κρίνωμεν καὶ θὰ γινώσκωμεν τὰ αἰσθητὰ ταῦτα; Ἆρά γε διὰ τοῦ νοῦ; Ἀλλὰ ταῦτα δὲν εἶναι νοητὰ στοιχεῖα, καὶ ὁ νοῦς δὲν νοεῖ τὰ ἐξωτερικὰ πράγματα, ἐὰν μὴ συνοδεύωνται ὑπὸ αἰσθήσεως [1]. 4. Ἀλλὰ συνάμα ταῦτα, ἐὰν ἔχωσιν οὕτως (ἂν τὰ σώματα σύγκεινται ἐκ μερῶν μὴ αἰσθητῶν), φαίνεται ὅτι συνηγοροῦσιν ὑπὲρ τῶν δεχομένων ἀδιαίρετα μεγέθη [2], διότι οὕτω θὰ ἐλύετο τὸ ζήτημα· Ἀλλὰ ταῦτα εἶναι ἀδύνατα, περὶ αὐτῶν δὲ ἔγινε λόγος εἰς τὰς περὶ κινήσεως πραγματείας.

5. Ἐκ τῆς λύσεως ὅμως τούτων θὰ γείνῃ φανερὸν καὶ διὰ τί εἶναι περιωρισμένα τὰ εἴδη τῶν χρωμάτων, τοῦ χυμοῦ, καὶ τῶν φθόγγων καὶ τῶν ἄλλων αἰσθητῶν. Διότι εἰς τὰ σώματα, τὰ ὁποῖα ἔχουσι πέρατα, πρέπει καὶ αἱ ἐσωτερικαὶ ἰδιότητες νὰ ἔχωσι πέρατα, ἄκρα δὲ εἶναι τὰ ἐναντία· καὶ πᾶν ὅ,τι εἶναι αἰσθητὸν ἔχει ἐναντίωσιν, λ.χ. εἰς τὸ χρῶμα ἐναντία εἶναι τὸ λευκὸν καὶ τὸ μέλαν, εἰς δὲ τοὺς χυμοὺς τὸ γλυκὺ καὶ τὸ πικρόν· καὶ εἰς τὰ ἄλλα πάντα τὰ αἰσθητὰ ἔσχατα πέρατα εἶναι τὰ ἐναντία.

6. Πᾶν λοιπὸν σῶμα συνεχὲς δύναται νὰ διαιρῆται εἰς ἄπειρα μέρη ἄνισα, εἰς πεπερασμένα δὲ τὸν ἀριθμὸν μέρη, ἂν ταῦτα εἶναι ἴσα [3]. Τὸ δὲ σῶμα, ὅπερ δὲν εἶναι συνεχὲς καθ' ἑαυτό, διαιρεῖται εἰς εἴδη, τὰ ὁποῖα εἶναι περιωρισμένα. 7. Ἐπειδὴ λοιπὸν πρέπει τὰ

---

(1) Ὁ νοῦς νοεῖ τὰ ἐξωτερικὰ μόνον διὰ τῶν εἰκόνων, ἃς ἡ φαντασία σχηματίζει ἐκ τῆς αἰσθήσεως.

(2) Ὁποῖοι ἦσαν οἱ ἀτομολόγοι Λεύκιππος καὶ Δημόκριτος.

(3) Ἐὰν σώματός τινος ἀφαιρεθῇ τὸ δέκατον καὶ τοῦ ὑπολοίπου πάλιν τὸ δέκατον καὶ οὕτω καθεξῆς, ὁ ἀριθμὸς τῶν μερῶν του ἐμπορεῖ νὰ εἶναι ἄπειρος. Ἐὰν ὅμως ἀφαιρεθῶσιν ἴσα πάντοτε μέρη, τὸ σῶμα ταχέως ἐξαντλεῖται εἰς δύο φορὰς ἐὰν λαμβάνωνται ἡμίση, εἰς τρεῖς φορὰς ἂν λαμβάνωνται τρίτα κλπ. Καὶ τὰ μεγέθη πάντα εἶναι ἀπείρως διαιρετά, πᾶς δὲ ἀριθμὸς δύναται νὰ αὐξάνηται ἀπειράκις. Ἀλλ' ἡ ἀπειρία αὕτη τῶν μεγεθῶν εἶναι μόνον δυνάμει. Τὸ ἀπείρως ἐλάχιστον μόριον μόνον νοερῶς ὑπάρχει.

πάθη (αἱ ἰδιότητες) τῶν σωμάτων νὰ θεωρῶνται ὡς εἴδη καὶ ἐπειδὴ ἡ συνέχεια ὑπάρχει πάντοτε ἐν αὐτοῖς, πρέπει νὰ διακρίνωμεν τὸ δυνάμει ἀπὸ τοῦ ἐν ἐνεργείᾳ. Καὶ οὕτω τὸ μυριοστὸν μέρος ἑνὸς κόκκου κέγχρου διαφεύγει τὴν ἀντίληψιν ἡμῶν, καίτοι ἡ ὄψις ἡμῶν τὸ διῆλθε· καὶ προσέτι ὁ ἦχος τῆς διέσεως [1] μᾶς λανθάνει, καίτοι ἀκούομεν ὅλον τὸ μέρος, ὅπερ εἶναι συνεχές. Ἀλλὰ τὸ μεταξὺ διάστημα ἀπὸ τοῦ μέσου πρὸς τὰ ἄκρα διαφεύγει τὴν ἀντίληψιν ἡμῶν. Ὁμοίως δὲ καὶ περὶ τῶν ἀπείρως σμικρῶν μεταξὺ ἄλλων αἰσθητῶν, εἶναι δηλαδὴ καὶ ταῦτα δυνάμει ὁρατά, ἀλλὰ οὐχὶ ἐν ἐνεργείᾳ καὶ ὅταν ἀποχωρισθῶσιν· οὕτως ἡ γραμμὴ ἑνὸς ποδὸς δυνάμει ὑπάρχει εἰς τὴν γραμμὴν δύο ποδῶν, ἀλλ' ἐν ἐνεργείᾳ ὑπάρχει μόνον ὅταν χωρισθῇ. Ὅταν δὲ χωρίζωνται μεγέθη ὑπερβολικῶς μικρά, εὐνόητον εἶναι ὅτι διαλύονται εἰς τὰ σώματα τὰ περιέχοντα αὐτὰ [2], καθὼς ἐλάχιστος χυμὸς χάνεται ὅταν χυθῇ εἰς τὴν θάλασσαν. Ἀλλ' ὅμως, ἐπειδὴ τὸ ὑπερβολικῶς μικρὸν ποσὸν λανθάνει τὴν αἴσθησιν, δὲν εἶναι αἰσθητὸν καθ' ἑαυτό, οὐδὲ ὅταν εἶναι χωριστόν, διότι ἡ λίαν μικρὰ ποσότης ἐνυπάρχει εἰς σῶμα ἀκριβέστερον αὐτῆς αἰσθητόν, οὔτε τοιοῦτόν τι αἰσθητὸν δύναται νὰ γείνῃ αἰσθητὸν ἐνεργείᾳ ἂν εἶναι χωριστόν, ἀλλ' ὅμως εἶναι αἰσθητὸν ἀντικείμενον, διότι εἶναι ἤδη δυνάμει αἰσθητόν, καὶ θὰ γείνῃ καὶ ἐνεργείᾳ ὅταν προστεθῇ εἴς τι.

8. Εἴπομεν λοιπόν, ὅτι μεγέθη τινὰ καὶ ἰδιότητες σωμάτων διαφεύγουσι τὴν ἀντίληψιν ἡμῶν, καὶ ἐδείξαμεν διὰ τίνα αἰτίαν καὶ προσέτι κατὰ ποίαν σημασίαν εἶναι αἰσθητὰ καὶ κατὰ ποίαν οὐχί. Ὅταν ὅμως ἤδη ταῦτα ὑπάρχωσιν οὕτω πρὸς ἑαυτά, ὥστε νὰ εἶναι καὶ ἐνεργείᾳ αἰσθητά, οὐχὶ μόνον ἐν τῷ ὅλῳ τοῦ σώματος, ἀλλὰ καὶ ὅταν εἶναι χωριστά, ἀναγκαίως πρέπει νὰ ὑπάρχωσι περιωρισμένα κατὰ τὸν ἀριθμὸν καὶ χρώματα καὶ χυμοὶ καὶ ἦχοι.

9. Δύναταί τις νὰ ἐρωτήσῃ ἀκόμη, ἆρά γε τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα [3] ἢ αἱ ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν προερχόμεναι κινήσεις, ὅπως δή-

(1) Ἡ δίεσις ἦτο τὸ 1)4 ἑνὸς τόνου.

(2) Τοπικῶς.

(3) Κατὰ τὴν Δημοκρίτειον θεωρίαν τῶν ἀπορροιῶν.

ποτε καὶ ἂν γίνηται ἡ αἴσθησις [1], ὅταν εἶναι ἐκεῖναι ἐν ἐνεργείᾳ, φθάνουσιν (ἐπιδρῶσιν) εἰς τὸ διάμεσον πρῶτον, ὡς φαίνεται ὅτι συμβαίνει εἰς τὴν ὀσμὴν καὶ τὸν ἦχον· διότι πρῶτος αἰσθάνεται τὴν ὀσμὴν ὁ εὑρισκόμενος πλησίον, καὶ ὁ ἦχος φθάνει εἰς τὸ οὖς τινος μετὰ τὸν κτῦπον. Ἆρα λοιπὸν τὸ αὐτὸ συμβαίνει εἰς τὸ ὁρατὸν ἀντικείμενον καὶ τὸ φῶς; Καθὼς λέγει ὁ Ἐμπεδοκλῆς, τὸ φῶς τοῦ ἡλίου φθάνει πρῶτον εἰς τὸ μεταξὺ στοιχεῖον πρὶν ἢ φθάσῃ εἰς τὴν ὄψιν ἡμῶν καὶ ἐπὶ τῆς γῆς. Τοῦτο δὲ φαίνεται μετὰ λόγου ὅτι συμβαίνει. Διότι πᾶν ὅ,τι κινεῖται, κινεῖται ἔκ τινος τόπου πρὸς ἄλλον, ὥστε πρέπει νὰ παρέλθῃ ἐξ ἀνάγκης χρόνος, καθ' ὃν κινεῖται ἐκ τοῦ ἑνὸς εἰς τὸν ἄλλον. Ἀλλ' ὁ χρόνος εἶναι πάντοτε διαιρετός, ὥστε ὑπάρχει χρόνος καθ' ὃν ἡ ἀκτὶς τοῦ ἡλίου δὲν βλέπεται ἀπὸ ἡμᾶς ἀκόμη, ἀλλὰ φέρεται ἔτι εἰς τὸ μεταξύ [2].

10. Ἀλλὰ καὶ ἐὰν πᾶν πρᾶγμα συγχρόνως ἀκούῃ καὶ ἔχῃ ἀκούσει, καὶ ἂν γενικῶς τὸ παρὸν αἴσθημα συνενοῦται μὲ τὸ πρότερον αὐτοῦ καὶ δὲν ὑπάρχῃ γένεσις αὐτῶν διαδοχική [3], ἀλλ' ὅμως δὲν ἔχουσι τὴν πορείαν ταύτην οὕτως, ὅπως καὶ ὁ ἦχος ὅστις, ἀφοῦ ἤδη ἔγεινε ὁ κτύπος, δὲν ἔφθασεν ἀκόμη εἰς τὴν ἀκοήν. Δεικνύει δὲ τοῦτο καὶ ὁ μετασχηματισμὸς των γραμμάτων ἐν τῇ γλώσσῃ, διότι ἡ κίνησις αὐτῶν συμβαίνει εἰς τὸ μεταξύ. Τῷ ὄντι οἱ ἀκούοντες φαίνονται ὅτι δὲν ἤκουσαν καλῶς τὰ λεχθέντα, διότι ὁ ἀὴρ κινούμενος μεταβάλλεται.

11. Οὕτω λοιπὸν συμβαίνει καὶ εἰς τὸ χρῶμα καὶ τὸ φῶς [4]; Βέβαια οὐχὶ διὰ προσδιωρισμένην τινὰ θέσιν ἡ μὲν ὄψις ὁρᾷ, τὸ δὲ ἀντικείμενον ὁρᾶται, ὡς νὰ εἶναι ἴσα πράγματα. Διότι τότε δὲν ἤθελεν εἶναι ἀνάγκη νὰ εἶναι καὶ τὸ ἓν καὶ τὸ ἄλλο εἰς ὡρισμένον

---

(1) Ἐξ οἱουδήποτε ἀντικειμένου.

(2) Τὸ φῶς πολλῶν ἀστέρων φθάνει εἰς ἡμᾶς μετὰ πολλὰ ἔτη.

(3) Καὶ ἂν ἔτι εἰς τὴν αἴσθησιν δὲν ὑπάρχῃ διαδοχὴ ἀντιληπτή, ὑπάρχει πάντοτε ἐν αὐτῷ τῷ φαινομένῳ, ὡς δεικνύει ὁ ἦχος, ὅστις δὲν φθάνει εἰς τὴν ἀκοὴν εἰμὴ μετὰ χρόνον.

(4) Τὸ φῶς δηλ. καὶ τὸ χρῶμα μεταδίδονται διαδοχικῶς ἢ μᾶς ἔρχονται διὰ μιᾶς;

μέρος· διότι εἰς τὰ πράγματα τὰ γενόμενα ἴσα εἶναι ἀδιάφορον ἂν εἶναι πλησίον ἢ μακρὰν ἀλλήλων.

Ἢ ὀρθῶς λέγεται ὅτι τοῦτο (ἡ διαδοχικὴ μετάδοσις) συμβαίνει ὡς πρὸς τὸν ἦχον καὶ τὴν ὀσμήν. Διότι ὅπως ὁ ἀὴρ καὶ τὸ ὕδωρ, εἶναι καὶ ἐκεῖνα συνεχῆ, ἀλλ' ὅμως ἡ κίνησις καὶ τῶν δύο εἶναι μεριστή. Διὰ τοῦτο καὶ ἀφ' ἑνὸς μὲν εἶναι δυνατὸν τὸ αὐτὸ πρᾶγμα νὰ ἀκούῃ καὶ νὰ ὀσφραίνηται καὶ ὁ ἐγγύτατος καὶ ὁ ἀπώτατος, καὶ ἀφ' ἑτέρου δὲν εἶναι δυνατόν [1]. Τινὲς δὲ νομίζουσιν ὅτι ὑπάρχει δυσκολία καὶ περὶ τούτου, δηλαδὴ λέγουσιν ὅτι εἶναι ἀδύνατον ἄλλος τις νὰ ἀκούῃ ἢ νὰ ὁρᾷ καὶ νὰ ὀσφραίνηται τὸ αὐτὸ πρᾶγμα ὅπως εἷς ἄλλος· διότι δὲν εἶναι δυνατὸν πολλοὶ νὰ ἀκούωσι καὶ νὰ ὀσφραίνωνται ὁμοίως, ὅταν εἶναι χωριστοί, διότι ἄλλως τὸ πρᾶγμα, ὅπερ εἶναι ἕν, θὰ ἦτο αὐτὸ χωριστὸν ἑαυτοῦ [2]. Ἢ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι πάντες αἰσθάνονται τὸ πρῶτον κινήσαν τὴν αἴσθησιν λ. χ. τὸν κώδωνα ἢ τὸν λιβανωτὸν ἢ τὸ πῦρ ὡς τὸ αὐτὸ καὶ ἓν κατὰ τὸν ἀριθμόν, ἀλλὰ κατὰ τὰς ἰδιότητας αὐτοῦ ἕκαστος, τὸ αἰσθάνεται ὡς ἄλλο ἀριθμητικῶς [3], τὸ αὐτὸ δὲ κατ' εἶδος. Διὰ τοῦτο πολλοὶ συγχρόνως ὁρῶσι τὸ αὐτὸ καὶ ἀκούουσι καὶ ὀσφραίνονται. Ταῦτα ὅμως (ἦχος, ὀσμὴ) δὲν εἶναι σώματα, ἄλλα πάθος καὶ κίνησίς της, διότι ἄλλως δὲν θὰ παρήγετο τὸ φαινόμενον τοῦτο, ἀλλὰ δὲν εἶναι καὶ χωρὶς σώματος.

14. Ἄλλως ὅμως συμβαίνει εἰς τὸ φῶς· διότι τὸ φῶς ὑπάρχει, ἐπειδὴ εἶναι οὐσία τις, ἀλλ' οὐχὶ κίνησις [4]. Ἐν γένει δὲ οὐδὲ ἡ μεταβολὴ εἶναι ὁμοία μὲ τὴν κατὰ τόπον κίνησιν, διότι αἱ τοπικαὶ κινήσεις ὀρθῶς λέγεται ὅτι κατὰ πρῶτον φθάνουσιν εἰς τὸ μεσολαβοῦν σῶμα· ὁ ἦχος π. χ. φαίνεται ὅτι εἶναι κίνησις πράγματος,

---

(1) Ἀντίφασις, ἥτις λύεται ἐν τέλει τῆς παραγράφου ταύτης.

(2) Διὰ νὰ εἶναι αἰσθητὸν ὑπὸ πολλῶν ἀντὶ ἑνὸς μόνου.

(3) Αὕτη εἶναι ἡ λύσις τῆς ἀντιφάσεως.

(4) Τὸ φῶς, ὥρισεν ὁ Ἀριστοτέλης: (Περὶ ψυχῆς II VII) ἐνέργεια τοῦ διαφανοῦς, διαφανὲς δὲ τὸ εἰδικὸν διάμεσον τοῦ φωτός, ὅπερ δὲν εἶναι κίνησις τοπική, ἀλλὰ πάντως κίνησις ἀλλοιώσεως.

ὅπερ μετατοπίζεται. Ἀλλὰ δὲν συμβαίνει ὁμοίως καὶ εἰς ὅσα μεταβάλλονται· διότι δύνανται νὰ μεταβάλλωνται ἕκαστον ὁλόκληρον [1] καὶ οὐχὶ πρῶτον κατὰ τὸ ἥμισυ, ὡς τὸ ὕδωρ λ. χ. ὅπερ δύναται νὰ πήγνυται συγχρόνως ὅλον. Ἀλλ' ὅμως, ἂν τὸ θερμαινόμενον ἢ πηγνυόμενον εἶναι πολύ, δύναται νὰ μεταβάλληται καὶ νὰ πάσχῃ ἓν μέρος ὑπὸ τοῦ μέρους τοῦ συνεχομένου μὲ αὐτό, τὸ πρῶτον δὲ μέρος μόνον νὰ μεταβάλληται ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ προξενοῦντος τὴν ἀλλοίωσιν σώματος. Καὶ οὕτω δὲν εἶναι ἀνάγκη τὸ ἀλλοιούμενον νὰ ἀλλοιοῦται συγχρόνως ὅλον. Θὰ ἠσθανόμεθα δὲ τὴν γεῦσιν χυμοῦ [2] ὡς αἰσθανόμεθα ὀσμήν, ἐὰν ἐζῶμεν ἐντὸς ὑγροῦ στοιχείου καὶ ἠσθανόμεθα ὀσμὰς μακρότερον, πρὶν ἢ θίξωμεν αὐτὸ τὸ σῶμα.

15. Εὐλόγως λοιπὸν αἱ αἰσθήσεις αἱ γινόμεναι διὰ μεσολαβοῦντος σώματος, δὲν αἰσθάνονται συγχρόνως (τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα), πλὴν τοῦ φωτός, ἕνεκα τῶν εἰρημένων λόγων. Διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν ἐξαιρεῖται καὶ ἡ ὅρασις, διότι τὸ φῶς εἶναι τὸ ποιοῦν αὐτὴν αἴτιον.

---

(1) Αὕτη εἶναι ἡ γνώμη τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅστις κατ' ἀρχὴν δὲν παραδέχεται ὅτι τὸ φῶς τοῦ ἡλίου ἀπαιτεῖ χρόνον τινὰ ἵνα φθάσῃ εἰς τὴν γῆν. Ἀλλὰ τὴν γνώμην ταύτην περιορίζει εἶτα λέγων, ὅτι τὰ ἀλλοιούμενα δύνανται κατὰ μικρὸν νὰ ἀλλοιοῦνται καὶ οὐχὶ ἐν τῷ ἅμα, καὶ τὸ φῶς φθάνει βαθμηδὸν ἀπὸ τοῦ ἡλίου εἰς ἡμᾶς.

(2) Ὑγρόν τι δύναται νὰ ἀλλοιοῦται ὑπὸ χυμοῦ, καὶ μᾶζα ὕδατος ἀλλοιοῦται βαθμηδὸν ἀπὸ μέρους εἰς μέρος ὑπὸ τοῦ πυρὸς ἢ τοῦ ψύχους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Δύναταί τις νὰ αἰσθάνηται πολλὰ συγχρόνως; Μῖξις κινήσεων. Μῖξις πραγμάτων. Ἀδύνατος ἡ σύγχρονος αἴσθησις δύο πραγμάτων ὁμοειδῶν ἢ ἑτεροειδῶν. Περὶ συμφωνίας ἤχων. Αἰσθανόμεθα τὰ πράγματα ἐν τῇ ὁλότητι αὐτῶν καὶ οὐδὲν λανθάνει τὰς αἰσθήσεις ἡμῶν. Ἡ ψυχή, μία οὖσα, ἀντιλαμβάνεται διαδοχικῶς πάντα, ἀλλὰ οὐχὶ τὸ ἀδιαίρετον.

1. Ὑπάρχει δὲ καὶ ἄλλη ἀπορία ὡς πρὸς τὴν αἴσθησιν, ἡ ἑξῆς: Ἆρά γε εἶναι δυνατὸν δύο πράγματα νὰ αἰσθανώμεθα ὁμοῦ εἰς τὴν αὐτὴν καὶ ἀδιαίρετον στιγμὴν χρόνου ἢ ὄχι, ἐὰν εἶναι ἀληθὲς ὅτι πάντοτε ἡ μεγαλειτέρα κίνησις ἀφανίζει τὴν μικροτέραν[1]; Διὰ τοῦτο ὅταν τίθεταί τι ὑπὸ τὰ ὄμματα, δὲν αἰσθάνονται αὐτὸ οἱ ἄνθρωποι, ἂν τύχῃ νὰ συλλογίζωνταί τι βαθέως ἢ νὰ φοβῶνται ἢ νὰ ἀκούωσι μέγαν ἦχον. Τοῦτο λοιπὸν ἔστω ὁμολογούμενον, καὶ ἀκόμη, ὅτι ἕκαστον πρᾶγμα δυνάμεθα νὰ αἰσθανώμεθα εὐκολώτερον, ὅταν εἶναι ἁπλοῦν, παρὰ ὅταν εἶναι μεμιγμένον μὲ ἄλλα, λ. χ. τὸν οἶνον, ὅταν εἶναι ἄκρατος παρὰ κεκραμένος, καὶ τὸ μέλι καὶ τὸ χρῶμα, καὶ τὴν νήτην ὅταν εἶναι μόνη παρὰ ὅταν εἶναι μεμιγμένη μὲ τὴν διὰ πασῶν, διότι τὰ αἰσθήματα ἐπισκοτίζουσιν ἄλληλα ἐν τῷ μίγματι. Καὶ τοῦτο συμβαίνει εἰς τὰ πράγματα ἐκ τῶν ὁποίων γίνεται ἕν τι[2]. Ἐὰν λοιπὸν ἡ μεγαλειτέρα κίνησις ἀφανίζῃ τὴν μικροτέραν, ἀναγκαίως, ὅταν εἶναι σύγχρονοι, καὶ αὐτὴ ἡ μεγαλει-

(1) Ἡ αἰσθανομένη ψυχή, ἢ ἡ αἴσθησις, ὅταν ἰσχυρῶς συγκινῆται ὑπό τινος πράγματος, δὲν αἰσθάνεται ἄλλο, ὅπερ συγκινεῖ αὐτὴν ὀλιγώτερον ζωηρῶς.

(2) Ὅταν λ. χ. δύο χυμοὶ ἢ δύο χρώματα κλπ. ἑνοῦνται εἰς ἕν.

τέρα θὰ εἶναι ὀλιγώτερον ἐπαισθητὴ παρὰ ἐὰν ἦτο μόνη. Διότι ἡ μικροτέρα ἀναμιγνυομένη ἀφαιρεῖ μέρος (τῆς δυνάμεως) τῆς μεγαλειτέρας, ἂν ἀληθεύῃ ὅτι ὅλα τὰ πράγματα, ὅταν εἶναι ἁπλᾶ, εἶναι περισσότερον αἰσθητά. Ἐὰν δὲ αἱ κινήσεις εἶναι μὲν ἴσαι ἀλλὰ διάφοροι, δὲν θὰ γείνῃ αἰσθητὴ οὔτε ἡ μία οὔτε ἡ ἄλλη, διότι ἡ μία θὰ ἀφανίζῃ ἐξ ἴσου τὴν ἄλλην. Ἀλλὰ βεβαίως δὲν δυνάμεθα νὰ αἰσθανώμεθα αἴσθησιν ἁπλῆν. Ὥστε ἢ οὐδεμία τότε θὰ ὑπάρχῃ αἴσθησις, ἢ θὰ ὑπάρχῃ ἄλλη διάφορος ἀποτελουμένη ἐκ τῶν δύο. Καὶ τοῦτο φαίνεται ὅτι συμβαίνει εἰς τὰ ἀναμιγνυόμενα ἐφ' ὅσον εἶναι μεμιγμένα. 2. Ἐπειδὴ λοιπὸν ἔκ τινων μὲν [1] ἑνουμένων γίνεταί τι, ἐξ ἄλλων ὅμως δὲν γίνεται, τὰ τελευταῖα εἶναι τὰ ἀνήκοντα εἰς αἰσθήσεις διαφόρους· (διότι μιγνύονται) μόνον τὰ πράγματα, τῶν ὁποίων τὰ ἄκρα εἶναι ἐναντία [2]. Ἀδύνατον δὲ ἐκ λευκοῦ (χρώματος) καὶ ὀξέος (ἤχου) νὰ γείνῃ μία ἑνότης, εἰ μὴ κατὰ συμβεβηκὸς (ἐμμέσως)· ἀλλὰ τότε ἡ τοιαύτη ἑνότης δὲν θὰ εἶναι ὅπως ἡ ἁρμονία ἡ ἀποτελουμένη ἐκ τοῦ ὀξέος καὶ τοῦ βαρέος. Ἄρα οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ αἰσθανώμεθα συγχρόνως τὰς ποιότητας ταύτας. Διότι, ἂν αἱ κινήσεις αὐτῶν εἶναι ἴσαι, ἀφανίζουσιν ἡ μία τὴν ἄλλην, ἀφοῦ ἐξ αὐτῶν δὲν ἀποτελεῖται μία μόνη. Ἐὰν δὲ εἶναι ἄνισοι, μόνον ἡ ἰσχυροτέρα αὐτῶν θὰ προξενήσῃ αἴσθησιν. 3. Διότι ἡ ψυχὴ ἤθελεν αἰσθανθῇ μᾶλλον δύο πράγματα συγχρόνως δι' ἑνὸς μόνου αἰσθήματος, ὅταν εἶναι αἰσθητὰ ὑπὸ μιᾶς μόνης αἰσθήσεως, λ. χ. τὸ βαρὺ καὶ τὸ ὀξύ, διότι ἡ κίνησις τῆς μιᾶς μόνης αἰσθήσεως θὰ ἐγίνετο συγχρόνως εὐκολώτερον τῆς τῶν δύο διαφόρων, λ. χ. τῆς ὄψεως καὶ τῆς ἀκοῆς [3]. Νὰ αἰσθανώμεθα δὲ δύο

---

(1) Αἰσθημάτων.

(2) Ὡς τὸ χρῶμα, οὗ τὰ ἄκρα, τὸ λευκὸν καὶ τὸ μέλαν, εἶναι ἐναντία, ἢ ὁ ἦχος, οὗ τὰ ἄκρα εἶναι τὸ ὀξὺ καὶ βαρύ.

(3) Δύο σύγχρονοι ἀντιλήψεις εἶναι ἀδύνατον νὰ γείνωσιν ὑπὸ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς αἰσθήσεως, ἀλλὰ μᾶλλον ἀδύνατος εἶναι ὁ συγχρονισμὸς αἰσθημάτων ἀναγομένων εἰς διαφόρους αἰσθήσεις.

πράγματα συγχρόνως διὰ μιᾶς αἰσθήσεως εἶναι ἀδύνατον, ἐκτὸς ἐὰν ταῦτα ἀναμιχθῶσι [1], διότι τὸ μῖγμα τείνει πάντοτε εἰς ἕν (τὴν ἑνότητα), καὶ τοῦ ἑνὸς πράγματος δὲν ὑπάρχει παρὰ μία αἴσθησις. Ἡ δὲ μία αἴσθησις εἶναι μία χρονολογικὴ μονάς. Ὥστε ἐξ ἀνάγκης ἡ ψυχὴ αἰσθάνεται συγχρόνως [2] τὰ μεμιγμένα πράγματα, διότι αἰσθάνεται διὰ μιᾶς κατ' ἐνέργειαν αἰσθήσεως. Τῷ ὄντι, τὸ πρᾶγμα ὅταν εἶναι ἀριθμητικῶς ἕν, τὸ αἰσθάνεται μία μόνη κατ' ἐνέργειαν αἴσθησις, τὸ δὲ κατ' εἶδος ἓν αἰσθάνεται ἡ μία κατὰ δύναμιν αἴσθησις [3]. Καὶ λοιπὸν ἂν ἡ αἴσθησις εἶναι ἐνεργείᾳ μία μόνη, ἡ ψυχὴ θὰ ὑπολάβῃ ὅτι τὸ αἰσθητὸν εἶναι ἕν. Κατ' ἀνάγκην ἄρα πρέπει νὰ εἶναι μεμιγμένα τὰ αἰσθήματα. Ὅταν ὅμως δὲν εἶναι μεμιγμένα, θὰ εἶναι δύο τὰ κατ' ἐνέργειαν αἰσθήματα. Ἀλλὰ σχετικῶς πρὸς τὴν μίαν δύναμιν καὶ τὴν ἀδιαίρετον στιγμὴν χρόνου, ἀναγκαίως ἡ ἐνέργεια πρέπει νὰ εἶναι μία. Διότι ἡ χρῆσις καὶ ἡ κίνησις μιᾶς μόνης αἰσθήσεως ἐν μιᾷ στιγμῇ εἶναι μία, ὅπως μία μόνη ὑπάρχει δύναμις αὐτῆς.

Δὲν εἶναι ἄρα δυνατὸν νὰ αἰσθανώμεθα δύο τινὰ συγχρόνως διὰ μιᾶς μόνης αἰσθήσεως. Ἀλλὰ προσέτι, ἐὰν δύο πράγματα ὑποπίπτοντα ὑπὸ τὴν αὐτὴν αἴσθησιν εἶναι ἀδύνατον νὰ αἰσθανώμεθα συγχρόνως, φανερὸν εἶναι ὅτι πολὺ ὀλιγώτερον δυνάμεθα νὰ αἰσθανώμεθα δύο πράγματα ἀνήκοντα εἰς δύο διαφόρους αἰσθήσεις, λ. χ. τὸ λευκὸν (χρῶμα) καὶ τὸν γλυκὺν (χυμόν) [4]. Διότι φαίνεται

---

(1) Καὶ τότε θὰ γείνωσιν ἕν.

(2) Καὶ τότε δὲν ὑπάρχει πλέον εἰμὴ ἕν πρᾶγμα καὶ οὐχὶ δύο.

(3) Ἡ δυνάμει καὶ οὐχὶ ἐνεργείᾳ μία αἴσθησις αἰσθάνεται τὸ λευκὸν καὶ τὸ μέλαν, τὰ ὁποῖα κατ' εἶδος εἶναι ἕν, ὡς ἀνήκοντα εἰς τὸ χρῶμα καὶ τὴν ὄψιν, ἀλλὰ ἀπαιτοῦνται δύο αἰσθήσεις ἐνεργείᾳ, ἵνα ἀντιληφθῶσι πρῶτον τὸ λευκὸν καὶ εἶτα τὸ μέλαν. Ἡ ἐνεργείᾳ αἴσθησις ἔχει ἀντικείμενον μίαν ποιότητα, τὸ λευκὸν λ. χ., ἀλλ' ἡ δυνάμει ἔχει ἓν γένος ποιότητος λ. χ. τὸ χρῶμα.

(4) Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη τὰ διάφορα αἰσθήματα δύναται συγχρόνως νὰ αἰσθάνηται ἡ ψυχὴ μόνον διὰ τῆς συγχωνεύσεως αὐτῶν. Διὰ τῆς συγχωνεύσεως ὅμως ταῦτα ἀνάγονται εἰς ἑνότητα καὶ ἡ αἰσθητικὴ ἐμπειρία εἶναι ἑνοποιητική.

ὅτι ἡ ψυχὴ ἀντιλαμβάνεται τὸ ἀριθμητικῶς ἕν, διότι τὸ αἰσθάνεται εἰς τὸν αὐτὸν χρόνον, ἀλλὰ τὸ ἓν κατὰ τὸ εἶδος [1] ἀντιλαμβάνεται διὰ τῆς διακρινούσης αὐτὸ αἰσθήσεως [2] καὶ διὰ τοῦ τρόπου (τῆς ἐνεργείας) τούτου· [3] λέγω π. χ. ὅτι ἡ αὐτὴ αἴσθησις κρίνει τὸ λευκὸν καὶ τὸ μέλαν, καίτοι διάφορα ὄντα κατὰ τὸ εἶδος [4], ἡ αὐτὴ δὲ πάλιν καὶ τὸ γλυκὺ καὶ τὸ πικρόν, ἀλλὰ διάφορος εἰς τὰς δύο περιπτώσεις [5]. Καὶ ἄλλως μὲν κρίνει ἕκαστον τῶν ἐναντίων [6], ἑκάστη δὲ τῶν αἰσθήσεων, ἐνῷ ἀντιλαμβάνεται ὁμοίως τὰ ἀντίστοιχα ζεύγη [7], π.χ. ὅπως ἡ γεῦσις τὸ γλυκύ, οὕτως ἡ ὄψις τὸ λευκόν, καὶ ὅπως αὕτη τὸ μέλαν, οὕτως ἐκείνη τὸ πικρὸν ἀντιλαμβάνεται.

4. Προσέτι ἐὰν αἱ ἐν τῇ αἰσθήσει κινήσεις τῶν ἐναντίων εἶναι ἐναντίαι πρὸς ἀλλήλας καὶ ἐὰν τὰ ἐναντία δὲν δύνανται νὰ ὑπάρχωσι συγχρόνως εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἄτομον, τότε ὅπου τὰ ἐναντία ἀνήκουσιν εἰς μίαν αἴσθησιν, λ. χ. τὸ γλυκὺ καὶ τὸ πικρόν, ἀδύνατον εἶναι νὰ αἰσθανώμεθα ταῦτα συγχρόνως [8]. Ὁμοίως εἶναι φανερόν, ὅτι οὐδὲ τὰ μὴ ἐναντία [9] δυνάμεθα νὰ αἰσθανώμεθα συγχρόνως, διότι ἐκ τῶν χρωμάτων τὰ μὲν μετέχουσι τοῦ λευκοῦ τὰ δὲ τοῦ μέλανος [10]. Ὁμοίως δὲ καὶ περὶ τῶν ἄλλων αἰσθημάτων,

---

(1) Π. χ. τὸ λευκὸν, ὅπερ εἶναι ἐν τῷ αὐτῷ γένει μὲ τὸ μέλαν, ἐν τῷ χρώματι.

(2) Π. χ. διὰ τῆς ὄψεως, ἐὰν πρόκηται περὶ διαφόρων χρωμάτων.

(3) Δηλ. διὰ τῆς αἰσθήσεως, ἣν διεγείρει εἰς τὸ ὄργανον. Ἡ ὄψις λ. χ. δὲν συγχέει τὸ μέλαν μὲ τὸ λευκόν, ἂν καὶ εἶναι ἀμφότερα χρώματα, διότι τὸ μὲν ἐνεργεῖ διαφοροτρόπως παρὰ τὸ ἄλλο.

(4) Εἶναι διάφορα εἴδη τοῦ χρώματος (γένους).

(5) Ὅταν κρίνῃ τὸ ἓν τῶν δύο χρωμάτων ἢ τὸν ἕνα τῶν δύο χυμῶν.

(6) Διότι τὰ διακρίνει ἀπ' ἀλλήλων.

(7) Τὰ κατέχοντα εἰς ἕκαστον γένος θέσιν ἀνάλογον, π.χ. γλυκύ, λευκόν.

(8) Διότι τὰ πλεῖστα τῶν αἰσθημάτων εἶναι ἐναντία.

(9) Τὰ ὁποῖα χωρὶς νὰ εἶναι ἐναντία μετέχουσιν ὅμως τῆς φύσεως τῶν ἐναντίων.

(10) Τὰ ὁποῖα εἶναι ἐναντία, ὧν μετέχουσι τὰ διάμεσα χρώματα.

λ.χ. ἐκ τῶν χυμῶν, οἱ μὲν ἀνήκουσιν εἰς τὸ γλυκύ, οἱ δὲ εἰς τὸ πικρόν. Οὔτε πάλιν τὰ μεμιγμένα πράγματα δυνάμεθα συγχρόνως νὰ αἰσθανώμεθα, διότι αἱ ἀναλογίαι αὐτῶν ἔχουσι ἀναφορὰν ἐναντίων, λ. χ. τὸ διὰ πασῶν καὶ τὸ διὰ πέντε, ἐκτὸς ἐάν τις αἰσθάνηται αὐτὰ ὡς ἕν [1]. Καὶ οὕτω μόνον [2], οὐχὶ δὲ ἄλλως, ὑπάρχει μία μόνη ἀναλογία ἄκρων. Διότι θὰ ὑπάρχῃ συγχρόνως λόγος τοῦ πολλοῦ πρὸς τὸ ὀλίγον ἢ τοῦ περιττοῦ πρὸς τὸ ἄρτιον, καὶ λόγος τοῦ ὀλίγου πρὸς τὸ πολὺ ἢ τοῦ ἀρτίου πρὸς τὸ περιττόν. Ἐὰν λοιπὸν τὰ λεγόμενα σύστοιχα [3] ἀλλὰ ὄντα γένους διαφόρου ἀπέχωσι καὶ διαφέρωσι μεταξύ των πολὺ περισσότερον παρὰ τὰ τοῦ αὐτοῦ γένους, λέγω π. χ. τὸ γλυκὺ καὶ τὸ λευκόν, τὰ ὁποῖα καλῶ σύστοιχα, ἀλλὰ εἶναι διάφορα κατὰ τὸ γένος, καὶ τὸ μὲν γλυκὺ διαφέρει ἀπὸ τὸ μέλαν κατὰ τὸ εἶδος πολὺ περισσότερον παρὰ τὸ λευκόν, πολὺ ὀλιγώτερον εἶναι δυνατὸν νὰ αἰσθανώμεθα συγχρόνως ταῦτα παρὰ τὰ τοῦ αὐτοῦ γένους. Ὥστε ἐὰν ταῦτα (τοῦ αὐτοῦ γένους δὲν εἶναι συγχρόνως αἰσθητά), ἄρα οὐδὲ ἐκεῖνα (τὰ ἑτερογενῆ).

5. Ἐκεῖνο δὲ ὅπερ λέγουσί τινες τῶν γραψάντων περὶ συμφωνίας τῶν ἤχων, ὅτι οἱ ἦχοι δὲν φθάνουσι συγχρόνως εἰς τὸ οὖς, ἀλλὰ μόνον φαίνονται ὅτι φθάνουσι, καὶ ὅτι ἀπατώμεθα διότι εἶναι ἀνεπαίσθητος ὁ χρόνος (ὁ χωρίζων ἕκαστον) ἦχον, ἆρά γε λέγεται ὀρθῶς ἢ ὄχι; Ἴσως δύναταί τις νὰ εἴπῃ, ὅτι καὶ ἐνταῦθα νομίζομεν ὅτι βλέπομεν καὶ ἀκούομεν συγχρόνως [4], διότι μᾶς διαφεύγουσιν οἱ χρόνοι οἱ μεταξύ. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἀληθές, οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχῃ χρόνος μὴ αἰσθητὸς ἢ ὅστις μᾶς διαφεύγει, ἀλλὰ δυνάμεθα νὰ αἰσθανώμεθα πᾶσαν στιγμήν. Τῷ ὄντι,

---

(1) Καὶ τότε δὲν ὑπάρχει διπλῆ αἴσθησις.

(2) Ὅτε τὰ δύο ἑνοῦνται εἰς ἓν μόνον.

(3) Ἢ ἀνάλογα.

(4) Ἐκ τῆς μιᾶς μόνης αἰσθήσεως, εἰς τὴν ὁποίαν ἀρνεῖταί τις τὸν συγχρονισμόν, δύναται νὰ μεταβῇ εἰς δύο διαφόρους, εἰς τὰς ὁποίας ἔτι μᾶλλον θὰ ἀρνηθῇ αὐτόν.

ὅτε τις αἰσθάνεται αὐτὸς ἑαυτόν, ἢ ὅτε αἰσθάνεται ἄλλο τι εἰς συνεχῆ χρόνον, ἀδύνατον εἶναι νὰ μὴ ἔχῃ οὗτος συνείδησιν, ὅτι ὑπάρχει (αὐτὸς ἢ τὸ ἄλλο), ἀλλ' ἂν εἰς συνεχῆ χρόνον ὑπάρχῃ διάστημα τόσον μικρόν, ὥστε νὰ εἶναι ὅλως ἀνεπαίσθητον, φανερὸν εἶναι ὅτι τότε δὲν θὰ εἶχεν οὗτος συνείδησιν, ὅτι αὐτὸς ὑπάρχει καὶ ὅτι βλέπει καὶ ἀντιλαμβάνεται ἀντικείμενόν τι ἢ οὐχί [1]. Προσέτι δὲν θὰ ὑπῆρχεν οὔτε χρόνος οὔτε πρᾶγμά τι οὔτε στιγμὴ χρόνου αἰσθητά, ἐκτὸς ἐὰν ἐννοῶμεν οὕτω ὅτι δὲν αἰσθανόμεθα παρὰ ἔν τινι μέρει τοῦ χρόνου τούτου, ἢ ὅτι δὲν βλέπομεν παρὰ μέρος τοῦ ἀντικειμένου· ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ὑπάρχει μέτρον χρόνου ἢ τῶν ἀντικειμένων, ὅπερ γίνεται ἐντελῶς ἀνεπαίσθητον διὰ τὴν μικρότητα αὐτῶν [2]. Διότι ἐὰν βλέπῃ τις τὸ ὅλον, τὴν γῆν, τότε ἀντιλαμβάνεται καὶ ὅλον τὸν χρόνον ἐν τῇ συνεχείᾳ αὐτοῦ καὶ οὐχὶ ἔν τινι τῶν μεμονωμένων στιγμῶν του. Ἔστω ὅτι β γ παριστᾷ τὸ μὴ αἰσθητὸν μέρος χρόνου [3]. Αἰσθάνεταί τις ἄρα ἐν μέρει τινὶ τοῦ ὅλου ἢ ἰδιαίτερον μέρος, καθὼς π. χ. βλέπει τὴν γῆν ὅλην, διότι βλέπει τοῦτο τὸ ὡρισμένον μέρος αὐτῆς καὶ πόσον μακρὰν βαδίζει καθ' ὅλον τὸ ἔτος, διότι βλέπει πόσον βαδίζει καθ' ὡρισμένον μέρος αὐτοῦ [4]. Ἀλλ' ὅμως οὐδὲν αἰσθάνεται ἐν τῷ β γ. Ἄρα λοιπόν, ἐπειδὴ αἰσθάνεται ἔν τινι μέρει τὸ ὅλον α β [5], λέγεται ὅτι αἰσθάνεται καὶ τὸ ὅλον, τὴν γῆν ὅλην. Ὁ αὐτὸς δὲ συλλογισμὸς ἐφαρμόζει καὶ εἰς τὸ α γ, διότι πάντοτε εἴς τι μέρος τοῦ χρόνου καὶ μέρος τι τοῦ ἀντικειμένου

---

(1) Ἡ ἀντίφασις πηγάζει ἐκ τῆς τεθείσης ἀρχῆς καὶ δεικνύει τὸ ψεῦδος αὐτῆς.

(2) Ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι μέρος τοῦ χρόνου ἢ τῆς ἐκτάσεως δὲν εἶναι ἀντιληπτόν, ἀναιροῦμεν οὕτω πᾶσαν ἔννοιαν χρόνου καὶ ἐκτάσεως· διότι ἐφαρμόζοντες τὸν αὐτὸν συλλογισμὸν εἰς πάντα τὰ μέρη τοῦ χρόνου ἢ τῆς ἐκτάσεως, θὰ καταστρέψωμεν πάντα διαδοχικῶς.

(3) Πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν γραμμὴν α β γ.

(4) Ἄτοπον συμπέρασμα ὡς πρὸς τὴν ἔκτασιν. Τὰ ἑπόμενα ἀναφέρονται εἰς τὸν χρόνον.

(5) α β εἶναι μέρος χρόνου ἢ ἐκτάσεως, ὅπερ ὑποτίθεται ὡς ἀντιληπτόν.

ἀντιλαμβάνεταί τις, τὸ ὅλον ὅμως εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀντιλαμβάνηται [1]. Λοιπὸν ὁλόκληρα αἰσθανόμεθα τὰ αἰσθητά [2], ἀλλὰ ταῦτα δὲν φαίνονται ὅσον εἶναι ἕκαστον. Οὕτω βλέπει τις μακρόθεν τὸ μέγεθος τοῦ ἡλίου καὶ ἀντικείμενόν τι τεσσάρων πήχεων. Ταῦτα ὅμως δὲν φαίνονται ὅσον εἶναι πράγματι μεγάλα. Ἀλλ' ἐνίοτε φαίνονται ἀδιαίρετα καὶ ἡμεῖς δὲν βλέπομεν τὸ ἀδιαίρετον. Ἡ αἰτία δὲ τούτου ἐξηγήθη ἐν τοῖς ἔμπροσθεν. Εἶναι λοιπὸν φανερόν, ὅτι δὲν ὑπάρχει χρόνος μὴ ὢν ἀντιληπτὸς ὑφ' ἡμῶν [3].

7. Περὶ δὲ τῆς εἰρημένης ἀπορίας, ἂν δηλ. δυνάμεθα πολλὰ συγχρόνως ἀντικείμενα νὰ ἀντιλαμβανώμεθα, ἂς ἐξετάσωμεν νῦν. Λέγων «συγχρόνως» ἐννοῶ ὅτι τὰ αἰσθήματα συμβαίνουσι πρὸς ἄλληλα εἰς τὸ αὐτὸ μέρος τῆς ψυχῆς καὶ εἰς στιγμὴν χρόνου ἀδιαίρετον. Πρῶτον λοιπὸν δυνάμεθα νὰ αἰσθανώμεθα πολλὰ συγχρόνως, κατὰ ταύτην τὴν σημασίαν, ὅτι αἰσθανόμεθα διὰ διαφόρων τῆς ψυχῆς μερῶν καὶ οὐχὶ δι' ἑνὸς ἀδιαιρέτου μέρους, διὰ μερῶν ὅμως, ἅπερ εἶναι ἀδιαίρετα ὡς ἀποτελοῦντα συνεχὲς ὅλον; Ἤ, ἵνα πρῶτον ὁμιλήσωμεν περὶ τῶν ἀνηκόντων εἰς μίαν μόνην αἴσθησιν, ὡς λ. χ. τὴν ὄψιν, θὰ εἴπωμεν ὅτι, ἂν διάφορα χρώματα ἀντιλαμβάνηται διὰ διαφόρων μερῶν αὐτῆς, θὰ ἔχῃ ἄρά γε πολλὰ μέρη, ταὐτὰ ὅμως κατὰ τὸ εἶδος; [4] Διότι τὰ ἐπανειλημμένα αἰσθήματα αὐτῶν εἶναι τοῦ αὐτοῦ γένους [5]. Ἀλλ' ἐάν τις λέγῃ ὅτι, ὅπως τὰ δύο

---

(1) Οὕτως ὁ συλλογισμὸς οὗτος καταστρέφει τὸ μέρος τὸ ὑποτεθὲν ὡς ἀντιληπτόν, ἅμα δὲ καὶ τὸ ὑποτεθὲν ὡς μὴ ἀντιληπτόν, καὶ οὕτως αἴρεται πᾶσα ἔννοια χρόνου ἢ ἐκτάσεως.

(2) Χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ μέρος αὐτῶν διαφεῦγον τὰς αἰσθήσεις ἡμῶν.

(3) Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ὁ χρόνος εἶναι μέτρον ἢ ἀριθμὸς κινήσεως· ἀλλὰ οὔτε ὁ χρόνος οὔτε ὁ ἀριθμὸς δύναται νὰ ὑπάρχῃ ἄνευ τοῦ νοῦ, ὅστις μόνος ἀριθμεῖ.

(4) Οὕτω θὰ ὑπάρχωσιν εἰς τὴν ὄψιν πολλὰ μέρη, τὰ ὁποῖα θὰ δύνανται νὰ βλέπωσιν ἐπίσης, καὶ οὐχὶ ἓν μόνον, ὅπερ δύναται νὰ ὁρᾷ πάντα τὰ ὁρατά.

(5) Δηλ. πάντα ὁρατά. Οὕτως, ἐπειδὴ τὰ ἀντικείμενα εἶναι τοῦ αὐτοῦ γένους, τὰ μέρη τῆς ψυχῆς τὰ αἰσθανόμενα αὐτὰ πρέπει νὰ εἶναι μεταξύ των ὁμοειδῆ.

ὄμματα δὲν ἐμποδίζουσι νὰ βλέπωμεν τὸ ἀντικείμενον ἕν, οὕτω καὶ ἐν τῇ ψυχῇ παράγεται ἐκ τούτων μία ἑνότης καὶ μία ἐνέργεια, οὐδὲν ἐμποδίζει νὰ θεωρῶμεν τὴν ψυχὴν ὁμοίως. Ἐὰν ὅμως ἐκ τῶν δύο γίνεται μία μόνη ἀντίληψις, τότε ἐκεῖνο, ὅπερ ἀντιλαμβανόμεθα, θὰ εἶναι ἕν, ἐὰν δὲ μένωσι κεχωρισμένα, τότε καὶ τὸ ἀποτέλεσμα θὰ εἶναι ὁμοίως διῃρημένον. Προσέτι [1] αἱ αὐταὶ αἰσθήσεις θὰ εἶναι πολλαί, ὅπως λέγομεν ὅτι αἱ ἐπιστῆμαι εἶναι διάφοροι [2]. Διότι οὔτε ἐνέργεια (αἰσθήσεως) ὑπάρχει χωριστὰ ἄνευ τῆς ἀντιστοίχου δυνάμεως, οὔτε ὑπάρχει αἴσθησις χωριστὰ ἄνευ τῆς δυνάμεως. 8. Ἐὰν δέ τις δὲν αἰσθάνηται συγχρόνως τὰ αἰσθήματα τὰ γινόμενα εἰς ἓν ἀδιαίρετον μέρος τῆς ψυχῆς, φανερὸν εἶναι ὅτι δὲν θὰ αἰσθάνηται καὶ τὰ ἄλλα συγχρόνως. Διότι εἶναι εὐκολώτερον νὰ αἰσθάνηταί τις πολλὰ ὁμογενῆ ἢ ἑτερογενῆ. Ἐὰν ὅμως αἰσθάνηται δι' ἄλλου μέρους τῆς ψυχῆς τὸ γλυκὺ (χυμὸν) καὶ δι' ἄλλου τὸ λευκὸν (χρῶμα), τὸ ἐκ τῶν αἰσθημάτων τούτων προκῦπτον θὰ εἶναι ἓν ἢ ὄχι ἕν. Ἀλλ' εἶναι ἀναγκαίως ἕν, διότι ἓν εἶναι καὶ τὸ αἰσθητικὸν ὄργανον τῆς ψυχῆς. Ποία λοιπὸν εἶναι ἡ ἑνότης ἡ ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τὸ ὄργανον τοῦτο; διότι οὐδεμία ἑνότης προκύπτει ἐκ τούτων, ἤτοι γλυκέος καὶ λευκοῦ. Ἀναγκαίως λοιπὸν ἓν εἶναι τὸ μέρος τῆς ψυχῆς [3], δι' οὗ αἰσθάνεται τὰ πράγματα ὡς ὁλότητας, καθὰ προείπομεν, ἀλλὰ δι' ἄλλου ὀργάνου αἰσθάνεται ἄλλο γένος αἰσθητῶν. 9. Ἆρα ἓν μόνον ὄργανον εἶναι τὸ μέρος, δι' οὗ αἰσθανόμεθα τὸ γλυκὺ καὶ τὸ λευκόν, ὅταν αἱ ποιότητες αὗται εἶναι ἡνωμέναι, ὅταν δὲ αὗται ἐνεργείᾳ χωρισθῶσι [4],

---

(1) Ἐὰν ὑποτεθῇ ὅτι δυνάμεθα νὰ ὁρῶμεν πολλὰ συγχρόνως διὰ διαφόρων μερῶν τῆς ψυχῆς.

(2) Καὶ ἑπομένως δὲν θὰ αἰσθάνηταί τις τὰ πράγματα συγχρόνως.

(3) Εἶναι ἡ κοινὴ αἴσθησις, ἔνθα τὰ ἐπὶ μέρους αἰσθήματα συγχωνεύονται εἰς μίαν ἀντίληψιν. (Περὶ ψυχῆς III II).

(4) Ἡ κοινὴ αἴσθησις, ἥτις συνενοῖ καὶ συγκρίνει τὰς ἀντιλήψεις τῶν ἄλλων, δύναται νὰ εἶναι ὡς τὸ σημεῖον· ἀδιαίρετος μὲν ὡς τὸ κέντρον ἐν ᾧ συνενοῦνται αἱ διάφοροι γραμμαί, διαιρετὴ δὲ καθ' ὅσον εἶναι ἡ ἀρχὴ τῶν μὲν καὶ τὸ τέλος τῶν ἄλλων.

τότε εἶναι διάφορον ὄργανον, ὅπερ αἰσθάνεται ἑκάστην αὐτῶν. Ὅ,τι δὲ συμβαίνει εἰς ταῦτα, συμβαίνει καὶ εἰς τὴν ψυχήν. Διότι ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἀριθμητικῶς εἶναι λευκὸν καὶ γλυκὺ καὶ κατέχει πολλὰς ἄλλας ἰδιότητας, ἐκτὸς ἐὰν αἱ ἰδιότητες θεωρηθῶσιν ὡς χωρισταὶ ἀπ' ἀλλήλων [1]. Ἀλλ' ὅμως ἡ οὐσιώδης φύσις ἑκάστης εἶναι διάφορος. Ὁμοίως λοιπὸν πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν καὶ περὶ ψυχῆς, ὅτι τὸ μέρος αὐτῆς τὸ αἰσθανόμενον πάντα εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἀριθμητικῶς [2], ἀλλ' ἔχει διαφόρους τρόπους ἐκδηλώσεως, ἄλλον ὅταν αἰσθάνηται τὰ ἑτερογενῆ [3] καὶ ἄλλον ὅταν αἰσθάνηται τὰ [4] ὁμοειδῆ. Ὥστε αἰσθήσεις σύγχρονοι γίνονται ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ δυνάμει τῆς ψυχῆς, οὐχὶ ὅμως ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ σχέσει πρὸς τὴν δύναμιν ταύτην [5].

10. Ὅτι πᾶν πρᾶγμα αἰσθητὸν ἔχει μέγεθος καὶ ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ αἰσθανώμεθα τὸ ἀδιαίρετον εἶναι ἤδη φανερόν. Διότι ἡ ἀπόστασις, ἀφ' ἧς πρᾶγμά τι δὲν δύναται νὰ εἶναι ὁρατόν, εἶναι ἄπειρος, ἀλλ' ἐκείνη ἐξ ἧς γίνεται ὁρατὸν εἶναι πεπερασμένη. Ὁμοίως δὲ καὶ περὶ ἐκείνων, ἅτινα ὀσφραινόμεθα καὶ ἀκούομεν, καὶ περὶ ἐκείνων, ἅτινα αἰσθανόμεθα χωρὶς νὰ ἁπτώμεθα αὐτῶν. Ὑπάρχει ἔσχατόν τι σημεῖον ἀποστάσεως, ἐξ οὗ πρᾶγμά τι δὲν εἶναι ὁρατόν, καὶ σημεῖόν τι προσεγγίσεως, ἐξ οὗ εἶναι ὁρατόν. Ἀναγκαίως δὲ εἶναι ἀδιαίρετον τὸ σημεῖον τοῦτο, καὶ ὅ,τι εἶναι πέραν αὐτοῦ εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀντιληφθῶμεν, ὅ,τι δὲ εἶναι ἐντεῦθεν εἶναι ἀναγκαίως ἀντιληπτόν. Τῷ ὄντι, ἐὰν ἀδιαίρετόν τι εἶναι αἰσθητόν, ὅταν τοῦτο τεθῇ εἰς τὸ ἔσχατον ἐκεῖνο σημεῖον, ἐξ οὗ δὲν εἶναι ἀντιληπτόν, καὶ πάλιν εἰς τὸ σημεῖον, ἐξ οὗ ἄρχεται νὰ εἶναι

---

(1) Ἐνῷ τοὐναντίον εἶναι ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ ὑποστάσει.

(2) Εἶναι ἡ κοινὴ αἴσθησις.

(3) Λ. χ. χρώματα καὶ χυμούς.

(4) Λ. χ. τὸ λευκὸν καὶ τὸ μέλαν ἐκ τῶν χρωμάτων, ἢ τὸν γλυκὺν καὶ τὸν πικρὸν ἐκ τῶν χυμῶν.

(5) Πράγματι μία μόνη δύναμις ὑπάρχει, ἀλλὰ διὰ τοῦ νοῦ διακρίνομεν πολλοὺς τρόπους ἐμφανίσεως.

ἀντιληπτόν, τότε θὰ συμβῇ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα νὰ εἶναι συγχρόνως ὁρατὸν καὶ ἀόρατον [1]. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἀδύνατον.

11. Περὶ τῶν αἰσθητηρίων λοιπὸν ὀργάνων καὶ περὶ τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων, κατὰ ποῖον τρόπον ὑπάρχουσι πάντα ταῦτα καὶ γενικῶς καὶ μερικῶς ἕκαστον ἐπραγματεύθημεν. Ἐκ τῶν λοιπῶν πρέπει πρῶτον νὰ ἐξετάσωμεν περὶ μνήμης καὶ ἀναμνήσεως.

(1) Συμπέρασμα ἄτοπον, ἐξ οὗ ἀποδεικνύεται, ὅτι αἱ αἰσθήσεις δὲν ἀντιλαμβάνονται εἰ μὴ τὸ ἔχον διάστασίν τινα, τὸ διαιρετόν.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

ΠΕΡΙ ΜΝΗΜΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΜΝΗΣΕΩΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Φύσις τῆς Μνήμης. Ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς αἰσθήσεως· διαφέρει κατὰ τοὺς ὀργανισμούς· ἀναφέρεται μόνον εἰς τὸ παρελθόν. Μνήμη καὶ φαντασία. Ἡ παροῦσα ἀντίληψις ἀναπλάττει παρελθοῦσαν ἐμπειρίαν. Ἡ μνήμη εἶναι ὡς εἰκών, ἥτις εἶναι πραγματικόν τι καθ' ἑαυτὸ καὶ συνάμα ἀντίτυπον ἄλλου. Νόησις καὶ εἰκών. Ἁμαρτήματα μνήμης.

Περὶ τῆς δυνάμεως τῆς μνήμης καὶ περὶ τῆς ἐνεργείας αὐτῆς (μνημονεύειν) πρέπει νὰ προσδιορίσωμεν τί εἶναι, καὶ διὰ ποίαν αἰτίαν γίνεται καὶ εἰς ποῖον μέρος τῆς ψυχῆς συμβαίνει τὸ φαινόμενον τοῦτο (πάθος) καὶ τὸ τῆς ἀναμνήσεως. (Διαφέρουσι δὲ αὗται) διότι οἱ αὐτοὶ ἄνθρωποι δὲν ἔχουσι καλὴν μνήμην καὶ καλὴν ἀνάμνησιν. Ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μεγαλειτέραν μνήμην ἔχουσιν οἱ βραδέως ἀντιλαμβανόμενοι, μεγαλειτέραν δὲ ἀναμνηστικὴν δύναμιν οἱ ταχεῖς καὶ εὐκόλως μανθάνοντες [1].

---

(1) Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἡ μνήμη εἶναι ἀνάπλασις παρελθούσης ἐμπει-

2. Ἂς ἐξετάσωμεν λοιπὸν πρῶτον ποῖα εἶναι τὰ ἀντικείμενα τῆς μνήμης. Διότι πολλάκις περὶ τούτου πλανᾶταί τις. Τῷ ὄντι, τὸ μέλλον δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐνθυμώμεθα, ἀλλὰ μόνον δυνάμεθα νὰ εἰκάζωμεν καὶ νὰ ἐλπίζωμεν αὐτό· καὶ δύναται νὰ ὑπάρχῃ καὶ ἐπιστήμη τις τῆς ἐλπίδος, ἡ ἐλπιστικὴ καθὼς τινες ὀνομάζουσι τὴν μαντικήν. Ἀλλ' οὔτε τὸ παρὸν δύναται νὰ εἶναι ἀντικείμενον τῆς μνήμης, ἀλλὰ μόνης τῆς αἰσθήσεως. Διότι διὰ τῆς αἰσθήσεως οὔτε τὰ μέλλοντα οὔτε τὰ παρελθόντα γινώσκομεν, ἀλλὰ μόνα τὰ παρόντα. Ἡ δὲ μνήμη θεωρεῖ τὰ παρελθόντα, καὶ οὐδεὶς θὰ εἴπῃ ὅτι ἐνθυμεῖται τὸ παρόν, ἐνῷ εἶναι παρόν, ὅτι π. χ. ἐνθυμεῖται τοῦτο τὸ λευκὸν πρᾶγμα τότε, ὅτε βλέπει αὐτό, ἢ τοῦτο τὸ θεωρούμενον (ἢ νοούμενον) ἀντικείμενον, καθ' ὃν χρόνον θεωρεῖ καὶ νοεῖ αὐτό, ἀλλὰ ἐκεῖνο μὲν λέγει ὅτι μόνον αἰσθάνεται, τοῦτο δὲ ὅτι γνωρίζει. Ὅταν δὲ ἔχῃ τις τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν αἴσθησιν, ἥτις δὲν εἶναι ἐν ἐνεργείᾳ [1], τότε ἐνθυμεῖται π. χ. ὅτι αἱ τρεῖς γωνίαι τοῦ τριγώνου εἶναι ἴσαι πρὸς δύο ὀρθάς, εἴτε διότι ἔμαθεν ἢ συνέλαβε τοῦτο, εἴτε διότι ἤκουσεν ἢ εἶδεν αὐτό, ἢ διότι εὗρεν αὐτὸ διὰ τοιούτου τινὸς τρόπου. Διότι ὁσάκις ἐνεργῇ τις διὰ τῆς μνήμης [2], πρέπει νὰ λέγῃ οὕτως ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ ὅτι πρότερον ἤκουσε τοῦτο, ἢ ᾐσθάνθη ἢ ἐνόησεν αὐτό.

ρίας συνοδευομένη ὑπὸ τῆς συνειδήσεως, ὅτι ἡ ἐμπειρία ἐκείνη πρότερον ὑπῆρξεν. Ἡ ἀνάμνησις εἶναι ἡ βεβουλευμένη ἀνάπλασις τῆς αὐτῆς ἐμπειρίας καὶ στηρίζεται ἐπὶ τῆς σκέψεως. Τὴν πρώτην ἔχουσι καὶ τὰ ζῷα τὰ κατώτερα, τὴν δευτέραν μόνος ὁ ἄνθρωπος. Ἐκ τῶν ἀνθρώπων οἱ μὲν εἶναι μνημονικοί, ἤτοι ἔχουσι μνημονικὸν φυλάττον πιστῶς τὰς παραστάσεις, οἱ δὲ ἀναμνηστικοί, ἤτοι εὐκόλως ἀναπλάττουσι τὰς παρελθούσας παραστάσεις, ὅταν θέλωσι. Τῆς μνήμης ἀρετὴ εἶναι τὸ πιστόν, ἐνῷ ἡ εὐκολία εἶναι ἴδιον τῆς ἀναμνήσεως, εἰς τὴν γένεσιν τῆς ὁποίας συντελεῖ ἡ βούλησις. Καὶ ὁ Πλάτων παθητικὴν ἀνάπλασιν τῶν εἰκόνων ἐθεώρει τὴν μνήμην, ἐνεργητικὴν δὲ τὴν ἀνάμνησιν, εἰς ἣν ἐπὶ τέλους ἀνήγαγε τὴν ὅλην γνῶσιν.

(1) Τὸ κείμενον λέγει «ἄνευ τῶν ἐνεργειῶν». Ὁ Θεμίστιος παραφράζει: «ἄνευ τῶν ἔργων, ἔργα δὲ λέγω λ. χ. τοῦτο τὸ ζῷον ἢ τοῦτο τὸ λευκὸν ἢ τὸ ἐν τούτῳ τῷ βιβλίῳ τρίγωνον».

(2) Ὁσάκις δηλαδὴ θεωρεῖ τὰς ἐν αὐτῷ εἰκόνας τῶν πραγμάτων, οὐχὶ καθ' ἑαυτάς, ἀλλὰ ὡς εἰκόνας ἄλλων.

3. Ἡ μνήμη λοιπὸν δὲν εἶναι αἴσθησις οὔτε (συλληπτικὴ) νόησις, ἀλλὰ ἕξις (κατοχὴ) ἢ πάθος τι τῶν δυνάμεων τούτων, ὅταν παρέλθῃ χρόνος [1]. Μνήμη ὅμως τοῦ παρόντος πράγματος ἐν τῷ παρόντι χρόνῳ δὲν ὑπάρχει, ὡς εἴπομεν, ἀλλ' ὑπάρχει αἴσθησις τοῦ παρόντος, ἐλπὶς τοῦ μέλλοντος, καὶ μνήμη τοῦ παρελθόντος. Διότι πᾶσα μνήμη συνοδεύεται ὑπὸ (τῆς ἀντιλήψεως) τοῦ χρόνου. Ὥστε ὅσα ζῷα ἔχουσι τὴν ἀντίληψιν τοῦ χρόνου, ταῦτα μόνα ἔχουσι μνήμην, ἐνθυμοῦνται δὲ διὰ τῆς δυνάμεως, δι' ἧς ἀντιλαμβάνονται τὸν χρόνον [2].

4. Περὶ φαντασίας εἴπομεν ἤδη ἐν τῇ περὶ Ψυχῆς πραγματείᾳ καὶ ὅτι ἄνευ εἰκόνος τῆς φαντασίας δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ νοῶμεν. Συμβαίνει δηλ. εἰς τὴν νόησιν τὸ αὐτὸ φαινόμενον, ὅπερ καὶ εἰς τὴν διαγραφὴν γεωμετρικοῦ σχήματος. Διότι καὶ ἐνταῦθα, καίτοι οὐδόλως ἔχομεν χρείαν τριγώνου μετ' ἀκριβοῦς μεγέθους, ὅμως τὸ καταγράφομεν μὲ ἀκριβὲς μέγεθος [3]. Οὕτω καὶ ὁ νοῶν, ἂν καὶ δὲν νοεῖ τὸ μέγεθος, θέτει ὅμως πρὸ ὀφθαλμῶν μέγεθος (ποσοτικὸν σῶμα), καίτοι δὲν νοεῖ αὐτὸ ὡς μέγεθος [4]. Ἂν δὲ πρόκειται περὶ τῆς φύσεως τῶν ποσῶν [5], ἅτινα εἶναι ἀπροσδιόριστα, ὁ νοῦς θέτει

(1) Ὁ Θεμίστιος παραφράζει: «ὅταν προσλαμβάνηται ὁ χρόνος, καθ' ὃν τὸ ἐγκατάλειμμα [ἢ εἰκὼν] ἔχει ἐγκαταλειφθῆ».

(2) Ὁ Θεμίστιος ἐπεξηγεῖ διὰ τῶν ἑξῆς: Ὅνος πεσών πέρυσιν εἰς τοῦτον τὸν βόθρον, σήμερον ἰδὼν αὐτὸν καὶ ἀναγνωρίσας ἐνθυμεῖται ὅτι εἰς τοῦτον τὸν βόθρον ἔπεσεν. Ὁ ἄνθρωπος ὅμως ὄχι μόνον ἐνθυμεῖται πότε εἶδεν ἢ ἤκουσέ τι, ἀλλὰ σύνοιδε καὶ τὴν διαφορὰν τοῦ μέλλοντος πρὸς τὸ παρελθόν, τὰ δὲ ἄλογα τοῦτο μόνον συναισθάνονται, ὅτι τώρα πίπτουσιν ἢ ὅτι ἄλλοτε ἔπεσον, καὶ ὁ μὲν σύνοιδεν ὅτι ἐνθυμεῖται, τὰ ζῷα ὅμως οὔ. — Εἶναι δὲ ὄργανον τῆς μνήμης καὶ τῆς ἀντιλήψεως τοῦ χρόνου τὸ κεντρικὸν ὄργανον, ἡ καρδία.

(3) Ἵνα λ. χ. ἀποδειχθῇ τὸ θεώρημα, ὅτι αἱ γωνίαι τοῦ τριγώνου εἶναι ἴσαι μὲ δύο ὀρθάς, λαμβάνεται ἓν τρίγωνον, ὅπερ βέβαια εἶναι ὡρισμένον κατὰ τὸ ποσόν, ἀλλὰ τὸ ποσὸν τοῦτο εἶναι ὅλως ἀδιάφορον πρὸς τὴν ἀπόδειξιν. Εἶναι ἀδιάφορον ἂν ἑκάστη πλευρά του εἶναι μιᾶς σπιθαμῆς ἢ ἑνὸς δακτύλου, ἢ ἂν αὐτὸ εἶναι ἰσόπλευρον ἢ σκαληνόν.

(4) Πάντα λοιπὸν νοεῖ μετὰ ποσοῦ, καὶ αὐτὰ ἔτι τὰ νοητά, ἀλλ' οὐχὶ ὡς ποσά, διότι ποιεῖται ἀφαίρεσιν τοῦ ποσοῦ.

(5) Καὶ οὐχὶ περὶ τῶν μερικῶν διαστάσεων αὐτῶν.

μὲν ποσὸν ὡρισμένον, νοεῖ δὲ αὐτὸ ἁπλῶς ὡς ποσόν. Ἀλλαχοῦ θὰ εἴπωμεν διὰ ποίαν αἰτίαν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ νοῶμεν ἄνευ (τῆς παραστάσεως) τοῦ συνεχοῦς, οὔτε ἄνευ τοῦ χρόνου τὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα [1] δὲν εἶναι ἐν χρόνῳ. Ἀναγκαίως δὲ τὴν παράστασιν τοῦ μεγέθους καὶ τῆς κινήσεως γνωρίζομεν διὰ τῆς δυνάμεως, δι' ἧς γνωρίζομεν καὶ τὴν τοῦ χρόνου. Καὶ ἡ εἰκὼν (ἡ φαντασία) εἶναι πάθος τῆς κοινῆς αἰσθήσεως. Ὥστε εἶναι φανερόν, ὅτι ἡ γνῶσις τούτων γίνεται διὰ τῆς ἀρχικῆς αἰσθητικῆς δυνάμεως [2]. 5. Ἡ δὲ μνήμη καὶ αὐτὴ ἡ τῶν νοητῶν πραγμάτων [3] δὲν δύναται νὰ γείνῃ ἄνευ εἰκόνος, ἐπομένως κατὰ συμβεβηκὸς (ἐμμέσως) μόνον εἶναι μνήμη τῶν νοητῶν, καθ' αὐτὸ δὲ (οὐσιωδῶς) ἀνήκει εἰς τὴν αἰσθητικὴν ἀρχήν. Διὰ τοῦτο ὑπάρχει ἡ μνήμη καὶ εἰς ἄλλα τινὰ τῶν ζῴων καὶ οὐχὶ μόνον εἰς τοὺς ἀνθρώπους καὶ ἐν γένει εἰς τὰ ὄντα, τὰ ὁποῖα ἔχουσι γνώμην καὶ νόησιν. Ἐὰν ὅμως ἡ μνήμη ἦτο ἰδιότης τῶν νοητικῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς, δὲν θὰ ὑπῆρχεν εἰς πολλὰ τῶν ἄλλων ζῴων, καὶ ἴσως εἰς οὐδὲν ἐκ τῶν ἀλόγων. Διότι καὶ πράγματι δὲν ὑπάρχει εἰς ὅλα, διότι δὲν ἔχουσι πάντα αἴσθησιν τοῦ χρόνου. Τῷ ὄντι, καθὼς καὶ πρότερον εἴπομεν, ὅταν τις ἐνεργῇ διὰ τῆς μνήμης, αἰσθάνεται (ἔχει συνείδησιν) προσέτι, ὅτι πρότερον εἶδε τοῦτο, ἢ ἤκουσεν ἢ ἔμαθεν αὐτό. Τὸ δὲ πρότερον καὶ τὸ ὕστερον εἶναι χρόνου διορισμοί. Τίνος λοιπὸν μέρους τῆς ψυχῆς εἶναι φαινόμενον ἡ μνήμη; Φανερὸν ὅτι εἶναι ἐκείνου, τοῦ ὁποίου πάθος εἶναι καὶ ἡ φαντασία. Καὶ ἐκεῖνα τὰ πράγματα εἶναι καθ'

---

(1) Ταῦτα εἶναι ἴσως τὰ οὐράνια σώματα καὶ οἱ ἀΐδιοι νόμοι αὐτῶν· κατ' ἄλλους εἶναι τὰ νοητά.

(2) Διὰ τῆς κοινῆς αἰσθήσεως γνωρίζομεν τὰς παραστάσεις τοῦ μεγέθους, τῆς κινήσεως καὶ τοῦ χρόνου.

(3) Οὕτω λοιπὸν ὑπάρχει μνήμη τῆς αἰσθητικῆς ψυχῆς καὶ μνήμη τῆς λογικῆς ψυχῆς, ἤτοι τῶν νοητῶν καὶ τῶν καθόλου. Ἀλλ' ἡ λογικὴ μνήμη εἶναι ἔμμεσος. Διότι ὁ νοῦς ἐκ τῶν εἰκόνων καὶ τῶν παραστάσεων τοῦ φανταστικοῦ ἐξάγει τὰ καθόλου καὶ ἡ μνήμη ἐνεργοῦσα ἐπὶ τῶν πρώτων συμβαίνει νὰ ἐνεργῇ, ἤτοι νὰ μνημονεύῃ τὰ καθόλου. Ὥστε ἡ μνήμη εἶναι δύναμις καθ' αὐτὸ τῆς αἰσθητικῆς ψυχῆς, κατὰ συμβεβηκὸς δὲ καὶ τοῦ νοητικοῦ.

ἑαυτὰ ἀντικείμενα μνήμης, τὰ ὁποῖα εἶναι ἀντικείμενα καὶ τῆς φαντασίας, κατὰ συμβεβηκὸς δὲ (ἐμμέσως) ἐκεῖνα, ὅσα δὲν δύνανται νὰ ὑπάρξωσιν ἄνευ τῆς φαντασίας [1].

6. Δύναταί τις νὰ ἐρωτήσῃ: πῶς ἆρά γε, ἐνῷ τὸ πάθος[2] μόνον εἶναι παρὸν (ἐν τῇ ψυχῇ), τὸ δὲ πρᾶγμα εἶναι ἀπόν, ὅμως ἀνακαλεῖται εἰς τὴν μνήμην τὸ μὴ παρὸν (πρᾶγμα); Ἀλλ' εἶναι φανερὸν ὅτι πρέπει νὰ νοήσωμεν, ὅτι τὸ διὰ τῆς αἰσθήσεως γινόμενον εἰς τὴν ψυχὴν πάθος (ἡ ἐντύπωσις) καὶ εἰς τὸ μέρος τοῦ σώματος ὅπερ ἔχει (ἀντιλαμβάνεται) αὐτήν[3], ἧς τὴν κατοχὴν καλοῦμεν μνήμην, εἶναι ὅμοιον μὲ ζωγράφημα. Διότι ἡ γινομένη κίνησις ἐγχαράττει (εἰς τὴν ψυχὴν) ὡς τύπον τοῦ αἰσθήματος, ὅμοιον μὲ τὸν τύπον τὸν ὁποῖον χαράττουσιν ἐπὶ τοῦ κηροῦ διὰ τοῦ δακτυλίου (ὡς σφραγίδος). Διὰ τοῦτο καὶ ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι εὑρίσκονται εἰς μεγάλην συγκίνησιν ἢ ἕνεκα πάθους ἢ ἕνεκα τῆς νεανικῆς ἡλικίας, δὲν ἔχουσι μνήμην (τῶν συμβάντων), ὡς ἐὰν ἡ κίνησις καὶ ἡ σφραγὶς ἔπιπτον εἰς ῥέον ὕδωρ. Εἰς ἄλλους πάλιν, ἐπειδὴ εἶναι καθὼς τὰ παλαιὰ κτίρια[4] ἐφθαρμένοι καὶ ἔχουσι σκληρὸν τὸ μέρος, ὅπερ

---

(1) Τὰ νοητά. Ἡ φαντασία πάντοτε συμπλέκεται μὲ τὴν νόησιν συνεργοῦσα ἢ ἐμποδίζουσα αὐτήν. Συνεργεῖ μὲν εἰς τὰ μαθηματικά, ἐμποδίζει δὲ τὴν θεωρίαν τῶν νοητῶν καὶ τῶν θείων, διότι παρεισάγει σχήματα καὶ μεγέθη καὶ χρώματα, καὶ αὕτη εἶναι ἡ αἰτία δι' ἣν δὲν δυνάμεθα νὰ νοῶμεν τὰ ἀΐδια ἄνευ συνεχοῦς, μήτε ἄνευ χρόνου τὰ ἄχρονα. Ὅταν λοιπὸν τὰ ἀντικείμενα τῆς φαντασίας ἀναγνωρίζωνται ὡς παρελθοῦσαι ἐμπειρίαι ἢ ἀντίτυπα παρελθόντων αἰσθημάτων, καλοῦνται μνῆμαι. Εἶναι ἄρα αὗται κατ' οὐσίαν τὰ αὐτὰ ὡς τὰ ἀντικείμενα τῆς φαντασίας. Ἀντικείμενα μνήμης κατὰ συμβεβηκὸς εἶναι ἴσως στοιχεῖα μὴ ἀνήκοντα εἰς τὴν εἰκόνα ὡς τοιαύτην, ἀλλὰ δὲν εἶναι δυνατὰ ἄνευ τῆς εἰκόνος, π.χ. τὸ ὅτι ὁ Κορίσκος (ἡ κυρία εἰκὼν) κατήγετο ἐκ τῆς πόλεως δεῖνα.

(2) Ἡ ἐντύπωσις, ἤτοι ἡ εἰκών.

(3) Εἰς τὴν κοινὴν αἴσθησιν, τῆς ὁποίας ἀρχικὸν ὄργανον ἐθεωρεῖτο ἡ καρδία.

(4) Τῶν παλαιῶν οἰκοδομημάτων ἡ τίτανος ἐκτρίβεται καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς εἰκονισμένα ζῷα ἐξαλείφονται.

δέχεται τὴν ἐντύπωσιν, εἰς τούτους (τοὺς γέροντας) δὲν ἐγχαράττεται τύπος. Διὰ τοῦτο οἱ παρὰ πολὺ νέοι καὶ οἱ γέροντες δὲν ἔχουσι μνήμην, ἐκεῖνοι μὲν διότι ῥέουσιν (ὡς τὸ ὕδωρ), ἐπειδὴ αὐξάνονται, οὗτοι δὲ ῥέουσι, διότι φθίνουσιν. Ὁμοίως δὲ καὶ οἱ λίαν ζωηροὶ καὶ οἱ λίαν βραδεῖς φαίνονται ὅτι δὲν ἔχουσι μνημονικόν, διότι ἐκεῖνοι μὲν εἶναι ὑγρότεροι παρ' ὅσον πρέπει, οὗτοι δὲ εἶναι σκληρότεροι. Καὶ λοιπὸν εἰς ἐκείνους δὲν μένει ἡ εἰκὼν ἐν τῇ ψυχῇ, τῶν ἄλλων δὲ ἐντυποῦται εἰς τὴν ψυχὴν ἡ εἰκών. Ἀλλ' ἐὰν τοιοῦτον εἶναι τὸ συμβαῖνον εἰς τὴν μνήμην, ποῖον ἐκ τῶν δύο, τὸ πάθος τοῦτο (τὴν ἐντύπωσιν) ἐνθυμεῖται ἡ ψυχὴ ἢ τὸ ἀντικείμενον, ἐκ τοῦ ὁποίου ἔγεινεν; Ἐὰν τὴν ἐντύπωσιν ἐνθυμώμεθα, τότε δὲν ἐνθυμούμεθα οὐδὲν ἐκ τῶν ἀπόντων. Ἐὰν ἐνθυμώμεθα τὸ ἀντικείμενον, πῶς, ἐνῷ αἰσθανόμεθα τὴν ἐντύπωσιν, ὅμως δυνάμεθα νὰ μνημονεύωμεν ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δὲν αἰσθανόμεθα, τὸ ἀπὸν ἀντικείμενον [1]; Καὶ ἂν ἡ μνήμη εἶναι ἐντὸς ἡμῶν ὁμοία μὲ τύπον ἢ μὲ ζωγράφημα [2], πῶς ἐνῷ αἰσθανόμεθα μόνον τοῦτο, ὅμως ἐνθυμούμεθα ἄλλο καὶ ὄχι αὐτὸν τοῦτον τὸν τύπον; Διότι ὁ ἐνεργῶν διὰ τῆς μνήμης θεωρεῖ καὶ αἰσθάνεται μόνον τὴν ἐντύπωσιν ταύτην. Πῶς λοιπὸν ἐνθυμεῖται πρᾶγμα, ὅπερ δὲν εἶναι παρόν; Τοῦτο θὰ ἦτο τὸ αὐτὸ ὡς νὰ βλέπῃ καὶ νὰ ἀκούῃ τὸ μὴ παρόν. Ἢ ὑπάρχει τρόπος καθ' ὃν τοῦτο εἶναι δυνατὸν καὶ πράγματι συμβαίνει; Π. χ. τὸ ἐζωγραφημένον ζῷον εἶναι καὶ ζῷον καὶ εἰκών, τὸ αὐτὸ δηλ. πρᾶγμα εἶναι ἀμφότερα ταῦτα συνάμα· ἀλλὰ ὁ τρόπος τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν (τοῦ ζῴου καὶ τῆς εἰκόνος) δὲν εἶναι ὁ αὐτός, καὶ

---

(1) Ὁ Ἀριστοτέλης ἐξηγεῖ κατωτέρω ὅτι ἡ εἰκὼν εἶναι οὐ μόνον τι καθ' ἑαυτό, ὃ ἔχομεν ἐν τῇ συνειδήσει, ἀλλὰ εἶναι καὶ ἀντίτυπον ἐξωτερικοῦ καὶ ἀπόντος, ὅπερ, καίτοι δὲν εἶναι ἐν τῇ συνειδήσει, ἐνθυμούμεθα ἐμμέσως.

(2) Ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἐκλαμβάνει κατὰ λέξιν τὸν ὅρον **ἐντύπωσις**. Ἡ ἀντίληψις τῶν αἰσθητῶν δὲν γίνεται ἐν τῇ ψυχῇ κατὰ σχῆμά τι, διότι ποῖον σχῆμα θὰ λάβωσιν ἐν αὐτῇ ὁ ἦχος, ἡ ὀσμή, τὸ χρῶμα; «Καταχρηστικώτερον οὖν τὸν τύπον φέρομεν ἐνταῦθα ἀπορίᾳ τοῦ κυριωτέρου», λέγει ὁ παραφραστὴς Θεμίστιος.

δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὸ ζωγράφημα καὶ ὡς ζῷον καὶ ὡς εἰκόνα. Καὶ τὴν ἐν ἡμῖν λοιπὸν εἰκόνα τῆς φαντασίας δυνάμεθα ὁμοίως νὰ ὑπολάβωμεν καὶ πρέπει νὰ θεωρήσωμεν αὐτὴν ὡς τι καθ' ἑαυτὸ (μίαν παράστασιν) καὶ συνάμα ὡς εἰκόνα ἄλλου τινός. Καὶ καθ' ὅσον μὲν θεωροῦμεν αὐτὴν καθ' ἑαυτήν, αὕτη εἶναι μία ἰδέα ἢ παράστασις τῆς φαντασίας (φάντασμα), καθ' ὅσον δὲ θεωροῦμεν αὐτὴν ὡς ἀναφερομένην εἰς ἄλλο εἶναι ὡς εἰκὼν ἢ μνημόνευμα. 8. Ὥστε καὶ ὅταν ἐνεργείᾳ διεγείρηται ἡ εἰκὼν αὕτη, ἂν μὲν ἡ ψυχὴ ἀντιλαμβάνηται αὐτὴν καθ' ὅσον εἶναι καθ' ἑαυτήν, αὕτη φαίνεται ὅτι ἐμφανίζεται ὥς τι νόημα ἢ φάντασμα· ἂν ὅμως ἡ ψυχὴ θεωρῇ αὐτὴν ὡς ἀναφερομένην εἴς τι ἄλλο, τότε, ὅπως ἐν τῷ ζωγραφήματι, ἡ ψυχὴ θεωρεῖ αὐτὴν ὡς ἀντίτυπον καὶ ὡς εἰκόνα λ. χ. τοῦ Κορίσκου, καίτοι δὲν ἔχει ποτὲ ἴδει τὸν Κορίσκον. Ἡ ἔποψις ὅμως αὕτη διαφέρει τῆς ἄλλης, καθ' ἣν τὸ ἐζωγραφημένον ζῷον θεωρεῖται ἁπλῶς ὡς ζῷον. Ἐν ταύτῃ ἐκεῖνο, ὅπερ γεννᾶται ἐν τῇ ψυχῇ, εἶναι μόνον ἐννόημά τι, ἐνῷ ἐν τῇ πρώτῃ, ἐπειδὴ τὸ ἀντικείμενον θεωρεῖται ὡς εἰκών, φαίνεται ὡς ἐνθύμημα [1]. Καὶ διὰ τοῦτο ἐνίοτε δὲν γνωρίζομεν, ὅταν συμβαίνωσιν εἰς τὴν ψυχὴν ἡμῶν τοιαῦται κινήσεις προερχόμεναι ἐκ προηγουμένου αἰσθήματος, ἂν παράγωνται ὑπὸ τοῦ αἰσθήματος, καὶ ἀμφιβάλλομεν ἂν εἶναι μνημόνευμα ἢ ὄχι [2]. Ἐνίοτε ὅμως συμβαίνει νὰ νοῶμεν καὶ νὰ

---

(1) Ὅταν ἡ ψυχὴ παριστάνῃ ἑαυτῇ μόνον εἰκόνας, ***φαντάζεται***. Ὅταν ὅμως ἔχῃ καὶ τὴν συνείδησιν, ὅτι ἡ παριστανομένη εἰκὼν εἶναι εἰκὼν τούτου ἢ ἐκείνου, ἣν ἄλλοτε ἐκτήσατο, τότε ***μνημονεύει***. Αὕτη εἶναι ἡ διαφορὰ μνήμης καὶ φαντασίας.

(2) Ἀμφιβάλλομεν ἂν εἶναι μνήμη ἢ φαντασία· λ.χ. Ἤκουσα λόγον παρὰ τοῦ Α. Ἔπειτα ἀναπολῶ τὸν λόγον, ἀλλὰ δὲν ἐνθυμοῦμαι ἀπὸ ποῖον ἤκουσα αὐτὸν καὶ ἐρωτῶ, ἂν ἐγὼ τὸν ἔπλασα ἢ παρ' ἄλλου ἤκουσα. Ὅταν δὲ ἐνθυμηθῶ ὅτι παρ' ἄλλου ἔλαβον, τότε γίνεται μνήμη, ἐνῷ πρότερον ἦτο ἁπλοῦν ἐννόημα. Δύσκολον εἶναι λοιπὸν νὰ ὁρίσωμεν ἂν μνῆμαί τινες εἶναι ἁπλῶς πλάσματα φαντασίας ἢ πραγματικαὶ παρελθοῦσαι ἐμπειρίαι, διότι ἡ φαντασία εἶναι ἀναπλαστικὴ (αἰσθητικὴ) καὶ πλαστικὴ (λογιστικὴ). Ἀλλ' εἶναι

ἀναμιμνησκώμεθα, ὅτι ἠκούσαμεν ἢ εἴδομεν τὸ πρᾶγμα πρότερον. Καὶ τοῦτο συμβαίνει ὅταν, ἀφοῦ θεωρήσῃ τις πρᾶγμά τι καθ' ἑαυτὸ [1], μεταβάλλῃ στάσιν καὶ τὸ θεωρῇ ὡς εἰκόνα ἄλλου πράγματος. Γίνεται ὅμως καὶ τὸ ἐναντίον [2] ἐνίοτε, ὅπως συνέβη εἰς τὸν Ἀντιφέροντα τὸν Ὠρείτην, καὶ εἰς ἄλλους οἵτινες εἶχον ἐκστάσε [3], διότι τὰς εἰκόνας τῆς φαντασίας των ἐξελάμβανον ὡς γεγονόταιαὶ ἔλεγον, ὅτι τὰ ἀνεκάλουν εἰς τὴν μνήμην των. Καὶ τοῦτο γίνεται, ὅταν τις ἐκεῖνο, ὅπερ δὲν εἶναι εἰκὼν ἄλλου, τὸ θεωρῇ ὡς εἰναι ἄλλου. Αἱ ἀσκήσεις ἐν τούτοις συντελοῦσιν εἰς τὴν διατήρησιν τῆς μνήμης, διὰ τῆς ἐπανειλημμένης ἀναμνήσεως· καὶ τοῦτο οἷὲν ἄλλο εἶναι παρὰ τὸ νὰ θεωρῇ τις πολλάκις πρᾶγμά τι ὡς εἰκόναιαὶ ὄχι ὡς καθ' ἑαυτὸ ὂν (ἄσχετον). Τί εἶναι λοιπὸν ἡ μνήμη καὶ ἡ ἐνέργεια αὐτῆς εἴπομεν. Εἶναι δηλαδὴ ἡ κατοχὴ (καὶ ἀνάπλας) παραστάσεως, ὡς εἰκόνος τοῦ πράγματος, τοῦ ὁποίου εἶναι εἰων, ἐξηγήσαμεν δὲ καὶ εἰς ποίαν τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς ἀνήκει ἡ μνήμη, δηλαδὴ εἰς τὴν πρώτην, (τὴν κοινὴν) αἴσθησιν, δι' ἧς ἐομεν καὶ τὴν ἀντίληψιν τοῦ χρόνου [4].

ἀδύνατον νὰ ἔχωμεν ἀσυνείδητον μνήμην. Ἐφ' ὅσον δὲν ἔχει τις τὴν σειδησιν, ὅτι εἰκών τις ἢ ἐμπειρία ὑπῆρξε πρότερον, αὕτη εἶναι φάντασμαιαὶ οὐχὶ μνημόνευμα.

(1) Τὸ ὁποῖον νοεῖ καὶ δὲν ἐνθυμεῖται.

(2) Πρότερον εἶπεν, ὅτι ἐνίοτε τὴν μνήμην ἄλλου πράγματος ὑπολαμβνει τις ὡς ἰδικήν του ἐπινόησιν. Ἄλλοτε συμβαίνει τὸ ἀντίστροφον, τὰ πλάσματα τῆς φαντασίας του ἐκλαμβάνει τις ὡς ἀντικειμενικά, ὡς μνήμας ἄλων πραγμάτων.

(3) Ἀλλοιώσεις καταστάσεως, ἀνατροπάς.

(4) Ἡ κοινὴ αἴσθησις, ἥτις ἀντιλαμβάνεται τὴν κίνησιν, ἀντιλαμβάναι καὶ τὸν χρόνον, ὅστις εἶναι τὸ μέτρον τῆς κινήσεως

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Περὶ ἀναμνήσεως· κατὰ τί διαφέρει ἀπὸ τῆς μνήμης καὶ τῆς αἰσθήσεως. Συνειρμοὶ παραστάσεων. Στάδια ἃ διέρχεται ἡ ψυχή, ἵνα ἀναμνησθῇ τινος. Ἀποτελέσματα τοῦ ἐθισμοῦ. Σπουδαιότης τοῦ χρόνου ἐν τῇ ἀναμνήσει. Ἡ ἀνάμνησις προνόμιον τοῦ ἀνθρώπου. Σχέσεις αὐτῆς πρὸς τὰ ὄργανα τοῦ σώματος. Κάματος καὶ ταραχὴ ψυχῆς.

1. Ὑπολείπεται νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τῆς ἀναμνήσεως [1]. 2. Καὶ πρῶτον πρέπει νὰ λάβωμεν ὡς βάσεις ὅσας ἀληθείας εἴπομεν εἰς τοὺς **ἐπιχειρηματικοὺς** λόγους [2]. Τῷ ὄντι, ἡ ἀνάμνησις δὲν εἶναι οὔτε ἐπανάληψις οὔτε λῆψις (πρώτη ἀπόκτησις) μνήμης. Διότι ὅταν τις πρώτην φορὰν μάθῃ τι ἢ πάθῃ (ἐντύπωσίν τινα) οὔτε μνήμην καμμίαν ἐπαναλαμβάνει [3], διότι δὲν ὑπῆρξε πρότερον μνήμη, οὔτε τότε πρώτην μνήμην λαμβάνει. Ἀλλὰ μόνον ἀφοῦ γίνῃ ἡ ἀπόκτησις τῆς γνώσεως ἢ τοῦ πάθους, τότε μόνον δύναται νὰ ὑπάρξῃ μνήμη. Ὥστε ἡ μνήμη δὲν συμβαίνει εἰς τὴν ψυχὴν ὁμοῦ μὲ τὴν παραγωγὴν τῆς ἐντυπώσεως. 3. Προσέτι δὲ ὅτε κατὰ πρῶτον γίνεται ἡ ἐντύπωσις εἰς τὴν ψυχὴν ἐν μιᾷ ἀδιαιρέτῳ στιγμῇ, τὸ μὲν πάθος τοῦτο ὑπάρχει ἔκτοτε εἰς τὸν παθόντα, ὅπως καὶ ἡ γνῶσις, ἐὰν πρέπῃ νὰ εἴπωμεν γνῶσιν τὴν πρώτην ἐκείνην ἀπόκτησιν ἢ τὴν ἐντύπωσιν, (δὲν ὑπάρχει δὲ κανὲν

---

(1) Ἡ ἀνάμνησις εἶναι ἡ ἐνέργεια, δι' ἧς συμπληροῦμεν μνήμην ἀτελῆ· εἶναι λοιπὸν προσπάθεια τοῦ νοῦ ἵνα συνενώσῃ τὰ μέρη μνήμης, ἃ κατέχομεν ἤδη, καὶ ἀνασυστήσῃ ὁλόκληρον τὴν μνήμην.

(2) Οὗτοι εἶναι τὰ «***Προβλήματα***», κατ' ἄλλους δὲ αἱ ἀπορίαι αἱ ἐκτιθέμεναι ἐν τῷ Κεφ. Α΄ τῆς παρούσης πραγματείας.

(3) Τοῦτο θὰ ἦτο ἡ ἀνάμνησις, ἀνανέωσις μνήμης.

κώλυμα) καὶ κατὰ συμβεβηκὸς (ἐμμέσως) νὰ ἐνθυμώμεθά [1] τινα, ἐξ ἐκείνων τὰ ὁποῖα γινώσκομεν[2]. Ἀλλ' ὅμως ἡ ἐνέργεια τῆς μνήμης καθ' ἑαυτὴν δὲν ὑπάρχει, ἐὰν μὴ πρότερον παρέλθῃ χρόνος τις· διότι ἐνθυμεῖταί τις τώρα ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἶδεν ἢ ἔπαθεν πρότερον· δὲν ἐνθυμεῖται ὅμως τώρα ἐκεῖνο, ὅπερ ἔπαθε τώρα (πάσχει). 4. Εἶναι φανερὸν ἀκόμη ὅτι δύναται νὰ ἐνθυμῆταί τις ὅ,τι δὲν ἀναμιμνήσκεται τώρα, ἀλλ' ὅ,τι κατ' ἀρχὰς ἠσθάνθη ἢ ἔπαθέ ποτε[3]. Ἀλλ' ὅταν ἐπαναλαμβάνῃ τις τὸ αἴσθημα ἢ τὴν γνῶσιν ἣν εἶχε πρότερον, ἢ ἐν γένει ἐκεῖνο, τοῦ ὁποίου τὴν κατοχὴν (ἕξιν) ἐκαλέσαμεν μνήμην, τοῦτο εἶναι ἡ ἀνάμνησις, τοῦτο εἶναι τὸ ἀναμιμνήσκεσθαι μίαν τῶν εἰρημένων ψυχικῶν κτήσεων [4]. Μετὰ δὲ τὸ μνημονεύειν ἡ μνήμη ἐπακολουθεῖ. Βεβαίως οὔτε τὰ φαινόμενα ταῦτα, ἐὰν πρότερον ὑπῆρξαν καὶ πάλιν ἀναπλάττωνται εἰς τὴν ψυχήν, ἀκολουθοῦσι τὴν αὐτὴν τάξιν, ἀλλὰ μέρος μὲν ἀναπλάττεται οὕτω, μέρος δὲ ἄλλως· διότι ὁ αὐτὸς ἄνθρωπος [5] δύναται δὶς νὰ μάθῃ καὶ νὰ εὕρῃ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα. Πρέπει λοιπὸν νὰ διακρίνωμεν τὴν ἀνάμνησιν ἀπὸ ταύτης [6], καὶ ἐν τῇ ἀναμνήσει ὑπάρχουσιν ἐν τῇ ψυχῇ ἀρχαὶ (ἀναπλάσεως) περισσότεραι παρὰ ὅταν ἀρχίζῃ τις νὰ μανθάνῃ [7].

---

(1) Ἀνατρέχοντες εἰς τὸ παρελθόν.

(2) Νῦν νοοῦντες ἢ αἰσθανόμενοι αὐτά. Ἀδύνατον λοιπὸν νὰ συγχύσωμεν μάθησιν καὶ μνήμην, ἀλλὰ καταχρηστικῶς δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐνθυμούμεθά τι ὅπερ μανθάνομεν, λ. χ., δευτέραν φοράν.

(3) Διότι τοῦτο θὰ ἦτο ἁπλῆ πρᾶξις μνήμης.

(4) Οὕτως ἡ ἀνάμνησις συνίσταται εἰς τὸ ἀναπλάττειν, διὰ τῆς βοηθείας μιᾶς μόνης παραστάσεως, πάσας τὰς μετ' αὐτῆς συνδεδεμένας.

(5) Ἂν ἡ ἀνάμνησις ἦτο μόνον τελεία ἀνάπλασις, θὰ ἦτο ἡ αὐτὴ καὶ ἡ ἐπιστήμη ἥτις μᾶς διδάσκει ἐκ δευτέρου ὅ,τι ἤδη ἐμάθομεν.

(6) Ἀπὸ τῆς μαθήσεως καὶ ἀνακαλύψεως, ἐν αἷς δι' ὡρισμένης καὶ ἀκριβοῦς πορείας δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ δὶς ἐξαγόμενόν τι. Ἐν τῇ ἀναμνήσει δὲν ὑπάρχει ἡ αὐτὴ σταθερότης εἰς τὴν πορείαν· διότι οὐ μόνον πολλαὶ ὑπάρχουσι μορφαὶ διεγέρσεως καὶ συνειρμῶν, ἀλλὰ καὶ ἐρεθισμός τις δύναται νὰ μὴ φέρῃ τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα εἰς δύο διαφόρους περιπτώσεις.

(7) Ὅταν τὸ πρῶτον μανθάνῃ τίς τι, ὁρμᾶται ἐξ ἀτελοῦς καταστάσεως.

5. Γίνονται δὲ αἱ ἀναμνήσεις, ὅτε φυσικῶς ὡρισμένη τις κίνησις γίνεται ἔπειτα ἀπὸ ἄλλην ὡρισμένην [1]. Ἐὰν λοιπὸν ἐξ ἀνάγκης γίνεται αὕτη ἡ διαδοχὴ τῶν κινήσεων, φανερὸν εἶναι ὅτι, ὅταν ἐκείνη ἡ κίνησις γίνῃ, θὰ γίνῃ καὶ αὕτη. Ἐὰν ὅμως ἡ διαδοχὴ δὲν γίνεται ἀναγκαίως, ἀλλὰ συνήθως, τότε ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον θὰ ἐπακολουθήσῃ ἡ δευτέρα τὴν πρώτην. Συμβαίνει δέ τινες διὰ μιᾶς μόνης ἐντυπώσεως νὰ ἀποκτήσωσι (συνήθειαν) ἔθος περισσότερον ἢ ἄλλοι, οἵτινες ἔλαβον πολλὰς ἐντυπώσεις. Διὰ τοῦτο πράγματά τινα, ἀφοῦ τὰ ἴδωμεν ἅπαξ, τὰ ἐνθυμούμεθα περισσότερον παρὰ ἄλλους, οἵτινες τὰ εἶδον πολλάκις. Ὅταν λοιπὸν ἀναμιμνησκώμεθα τι (ξαναθυμώμεθα), τότε ἐπαναλαμβάνομεν τινὰς τῶν προτέρων κινήσεων, ἕως οὗ ἐπαναλάβωμεν τὴν κίνησιν μετὰ τὴν ὁποίαν ἀκολουθεῖ συνήθως ἡ ζητουμένη. Διὰ τοῦτο καὶ ζητοῦμεν σειρὰν ἐν τῷ νῷ ἀρχίζοντες ἀπὸ τοῦ παρόντος ἀντικειμένου ἢ ἄλλου καὶ ἀπὸ ὁμοίου ἢ ἐναντίου ἢ συνεχοῦς (πλησίον κειμένου) [2]. Διὰ τῆς ἐνεργείας δὲ ταύτης γίνεται ἡ ἀνάμνησις. Διότι αἱ ἐκ ταύτης ψυχικαὶ κινήσεις, ἄλλοτε μὲν εἶναι αἱ αὐταί, ἄλλαι δὲ σύγχρονοι [3], ἄλλαι δὲ περιέχουσιν ἓν μέρος τοῦ ζητουμένου, ὥστε τὸ ὑπόλοιπον, τὸ ὁποῖον θὰ τεθῇ εἰς κίνησιν ὕστερον ἀπὸ ἐκεῖνο, εἶναι μικρόν. Ζητοῦσι λοιπὸν οὕτω (τοιαύτας παραστάσεις) ἵνα ἀναμνησθῶσί τι.

6. Καὶ χωρὶς συνειδητῆς ζητήσεως οὕτω [4] ἀναμιμνήσκονται, ὅταν ἡ κίνησις ἐκείνη (ἡ ζητουμένη) γίνεται ὡς ἐπακολούθημα

Ὅταν ὅμως θέλῃ νὰ ἀναμνησθῇ τι, δέον νὰ ἔχῃ ἤδη τὰ στοιχεῖα τῆς μνήμης.

(1) Μετὰ τὸ πῦρ ἡ θερμότης, μετὰ τὸν ἥλιον τὸ φῶς.

(2) Ἀπὸ τῆς παρούσης (νῦν) εἰκόνος λύρας ἐνθυμοῦμαι προτέραν λύραν, εἶτα μουσικὸν—ὠδήν—. Ἀπὸ τῆς εἰκόνος (ὅμοιον) τὸ πρωτότυπον, ἀπὸ τοῦ ψυχροῦ (ἐναντίον) τὸ θερμόν. Ἐκ τῆς κατοικίας μου τὰς παρακειμένας οἰκίας.

(3) Μὲ τὴν ζητουμένην.

(4) Ἀρκεῖ μέρος τῆς μνήμης, ὅπερ ἔρχεται εἰς τὴν ψυχὴν ἄνευ παρεμβάσεως τῆς βουλήσεως, ἵνα ἐξεγείρῃ τὴν ὅλην μνήμην.

μιᾶς ἄλλης. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὅμως ἡ κίνησις ἐκείνη γίνεται, ἀφοῦ γίνωσι ἄλλαι πολλαὶ κινήσεις ἐξ ἐκείνων, τὰς ὁποίας εἴπομεν [1]. 7. Οὐδεμία δὲ ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ ἐξετάζωμεν πῶς ἐνθυμούμεθα πράγματα ἢ μακρὰν κείμενα ἢ ἀπὸ πολλοῦ παρελθόντα, ἀλλὰ μόνον τὰ ἐγγὺς ἡμῶν. Διότι εἶναι φανερὸν ὅτι εἶναι ὁ αὐτὸς τρόπος — ἐννοῶ δηλαδὴ τὴν μέθοδον τῆς διαδοχῆς καὶ ἀκολουθίας τῶν κινήσεων ἄνευ προηγηθείσης ζητήσεως[2] αὐτῆς καὶ ἄνευ ἀναμνήσεως αὐτῆς. Διότι αἱ ψυχικαὶ κινήσεις ἀκολουθοῦσιν ἡ μία μετὰ τὴν ἄλλην διά τινος συνηθείας, αὕτη π.χ. μετὰ ταύτην[3]. Καὶ ὅταν λοιπὸν θέλῃ τις νὰ ἀναμνησθῇ τι, τοῦτο θὰ πράξῃ: θὰ ζητήσῃ νὰ εὕρῃ ἀρχικὸν σημεῖον κινήσεως (παράστασιν), μετὰ τὴν ὁποίαν θὰ ἔλθῃ ἡ ζητουμένη. 8. Διὰ τοῦτο κάλλιστα καὶ τάχιστα γίνονται αἱ ἀναμνήσεις, ὅταν ἡ ψυχὴ ὁρμᾶται ἐκ τῆς ἀρχῆς αὐτῶν· διότι οἵας τὰ πράγματα σχέσεις ἔχουσι μεταξύ των ἐν τῇ τάξει τοῦ συνειρμοῦ των, τοιαύτας ἔχουσι καὶ αἱ κινήσεις τῆς ψυχῆς [4]. Καὶ ἐκεῖνα εὐκόλως ἀπομνημονεύονται, τὰ ὁποῖα ἔχουσι τάξιν τινά, καθὼς εἶναι αἱ μαθηματικαὶ γνώσεις, τὰ δὲ (μὴ ἔχοντα τάξιν) κακῶς καὶ δυσκόλως ἀπομνημονεύονται. Καὶ κατὰ τοῦτο διαφέρει ἡ ἀνάμνησις ἀπὸ δευτέρας μαθήσεώς τινος [5], καθ' ὅτι ὁ ἀναμιμνησκόμενος δύναται τρόπον τινὰ ἀφ' ἑαυτοῦ νὰ κινῆται πρὸς τὰ ἐπακολουθοῦντα μετὰ τὴν ἀρχικὴν κίνησιν· ὅταν ὅμως δὲν δύναται νὰ κινῆται ἀφ' ἑαυτοῦ, ἀλλὰ διὰ τῆς βοηθείας ἄλλου (τοῦ διδασκάλου), τότε πλέον δὲν ἐνθυμεῖται (ἀλλὰ μανθάνει). Πολλά-

---

(1) Ἤτοι αἱ κινήσεις ἢ αἱ παραστάσεις ἃς ἀνέπλασαν τὰ ὅμοια, ἢ τὰ ἐναντία ἢ τὰ ἐγγύς.

(2) Ἤτοι δι' ἁπλῆς ἐνεργείας μνήμης.

(3) Οὕτω καὶ ὅταν ἀναμιμνήσκεται πράγματα τὰ ὁποῖα πρὸ πολλοῦ ἐγνώρισε.

(4) Τὰς ὁποίας τὰ πράγματα προξενοῦσιν εἰς τὴν ψυχήν.

(5) Ἡ νέα μάθησίς τινος γίνεται βεβαίως, ὅταν μαθόντες ἄλλοτε αὐτὸ ἐλησμονήσαμεν ἔπειτα.

κις συμβαίνει νὰ μὴ δύναται νὰ ἐνθυμηθῇ τι [1]· δύναται ὅμως νὰ ζητήσῃ καὶ νὰ τὸ εὕρῃ [2]. Καὶ ἐπιτυγχάνει τοῦτο ποιῶν πολλὰς κινήσεις, ἕως οὗ κάμῃ τοιαύτην κίνησιν, μετὰ τὴν ὁποίαν θὰ ἀκολουθήσῃ τὸ ζητούμενον πρᾶγμα. Διότι ἡ μνήμη εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἐν τῇ ψυχῇ ὕπαρξις κινητικῆς δυνάμεως [3] τοιαύτης, ὥστε τις ἐξ ἑαυτοῦ καὶ ἐκ τῶν κινήσεων, ἃς δύναται νὰ ποιῇ, νὰ ἔρχηται εἰς τὴν κίνησιν (τὴν ζητουμένην) ὡς εἴπομεν. Πρέπει δὲ νὰ λαμβάνῃ τις τὰ πράγματα ἐκ τῆς ἀρχῆς των. Διὰ τοῦτο ἐνίοτε ἡ ἀνάμνησις φαίνεται ὅτι γίνεται ἐξ ἀφορμῆς τοπικῶν σχέσεων [4]. Αἴτιον δὲ τούτου εἶναι, ὅτι ἡ ψυχὴ ταχέως μεταβαίνει ἀπ' ἄλλου εἰς ἄλλο πρᾶγμα, π. χ. ἀπὸ (τῆς παραστάσεως) τοῦ γάλακτος μεταβαίνει εἰς τὴν τοῦ λευκοῦ, ἀπὸ τῆς τοῦ λευκοῦ εἰς τὴν τοῦ ἀέρος, καὶ ἀπὸ ταύτης εἰς τὴν τοῦ ὑγροῦ, ἐκ δὲ ταύτης ἐνθυμεῖται τὸ φθινόπωρον, ἤτοι τὴν ἐποχὴν τὴν ὁποίαν ἀκριβῶς ἐζήτει.

9. Φαίνεται δὲ ὅτι γενικῶς ἡ ἀρχὴ (ἡ ἀφετηρία) εἶναι τὸ μέσον τῆς ὅλης σειρᾶς, διότι ἂν δὲν ἐνθυμῆταί τις πρότερον, θὰ ἐνθυμηθῇ ὅταν φθάσῃ εἰς τὸ μέσον, ἄλλως οὔτε πλέον οὔτε ἄλλοθεν θὰ δυνηθῇ νὰ ἀναμνησθῇ. Οὕτως ἔστω ὅτι διέρχεται ἐν τῷ νῷ [5] τὴν σειρὰν α, β, γ, δ, ε, ζ, η, θ. Ἐὰν δὲν ἐνθυμῆται ὅταν εἶναι εἰς τὸ θ [6], θὰ ἐνθυμηθῇ ὅταν θὰ εἶναι εἰς τὸ ε, ἂν ζητῇ ἢ τὸ ζ ἢ τὸ η, διότι ἐκ τοῦ ε δύναται νὰ κινῆται πρὸς τὰ δύο μέρη καὶ πρὸς τὸ

---

(1) Ἢ μᾶλλον νὰ ἀναμνησθῇ.

(2) Χωρὶς νὰ ἔχῃ δεδομένον τι προηγουμένως, οὗ ἡ κατοχὴ θὰ ἀπετέλει τὴν ἀνάμνησιν.

(3) Αὕτη ἡ δυνάμει ἐνυπάρχουσα διεγερτικὴ ἐμπειρία ἀνακινεῖ τὰς διαφόρους μνήμας, ἐξ ὧν θὰ πορισθῇ τις τὴν ζητουμένην τελείαν μνήμην.

(4) Τὸ κείμενον λέγει «ἀπὸ τόπων», κατὰ δὲ τὸν Θεμίστιον «τόπους λέγομεν ἢ τὰς ἀρχάς, αἵτινες πρέπει νὰ ὑπάρχωσιν ἐν τῇ ψυχῇ, ἢ τοὺς κατὰ τὰ σύστοιχα καὶ τὰ ὅμοια καὶ τὰ ἐναντία, ἢ τοὺς σωματικοὺς καὶ τὰς ἐν τούτῳ ἢ ἐκείνῳ τῷ μέρει θέσεις».

(5) Ἵνα εὕρῃ τὸ ζητούμενον.

(6) Ὅταν βαίνῃ πρὸς τὰ δεξιά.

δ καὶ πρὸς τὸ ζ [1]. Ἐὰν δὲ δὲν ζητῇ κανὲν ἐκ τούτων, ὅταν ἔλθῃ εἰς τὸ γ, θὰ ἐνθυμηθῇ [ἂν ζητῇ τὸ η ἢ τὸ ζ]. Ἐὰν δὲν ἐνθυμῆται ἀκόμη εἰς τὸ γ, θὰ ἐνθυμηθῇ ἐρχόμενος μέχρι τοῦ α καὶ πάντοτε οὕτω [2]. 10. Αἴτιον δὲ τοῦ ὅτι ὡρμώμενοι ἐκ τοῦ αὐτοῦ πράγματος ἐνίοτε συμβαίνει νὰ ἐνθυμώμεθα, ἐνίοτε ὅμως ὄχι, εἶναι ὅτι ἡ ψυχὴ δύναται νὰ κινῆται πρὸς πολλὰς παραστάσεις ὁρμωμένη ἀπὸ μιᾶς μόνης ἀρχῆς, π. χ. ἀπὸ τοῦ γ δύναται νὰ μεταβῇ εἰς τὸ β ἢ τὸ δ. Ἐὰν λοιπὸν ἡ κίνησις δὲν εἶναι ἀπὸ πολλοῦ χρόνου οἰκεία, ἡ ψυχὴ κινεῖται πρὸς τὸ συνηθέστερον εἰς αὐτήν, διότι ἡ συνήθεια εἶναι μία (δευτέρα) φύσις. Διὰ τοῦτο τὰ πράγματα (παραστάσεις), τὰ ὁποῖα ἔχομεν πολλάκις καὶ εἰς τὸν νοῦν ἡμῶν, ταῦτα ταχέως ἀναμιμνησκόμεθα. Διότι καθὼς τὸ πρᾶγμα τοῦτο ἀκολουθεῖ φυσικῶς μετὰ τοῦτο, οὕτω καὶ εἰς τὴν ἐνέργειαν τῆς ψυχῆς (ὑπάρχει ἀκολουθία). Τὸ δὲ πολλάκις [3] ἐπαναλαμβανόμενον ἀποτελεῖ (ἄλλην) φύσιν. Ὅπως δὲ εἰς τὰ κατὰ φύσιν πράγματα ὑπάρχουσι πράγματα παρὰ φύσιν, καὶ ἄλλα ἐκ τύχης, ἀκόμη περισσότερον (ἡ ἀταξία αὕτη) συμβαίνει εἰς τὰ ἐκ συνηθείας πράγματα, εἰς τὰ ὁποῖα ὁ ὅρος φύσις δὲν ἐφαρμόζεται ὁμοίως. Ὥστε ἡ ψυχὴ δύναται ἐνίοτε νὰ κινῆται κατὰ μίαν ἢ ἄλλην διεύθυνσιν, καὶ μάλιστα ὅταν ἀποσπᾶται ἀπὸ πρώτου σημείου καὶ ἐκ τούτου μεταβαίνει εἰς ἄλλο. Καὶ διὰ τοῦτο ὅταν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐνθυμηθῶμεν ὄνομά τι καὶ ἐνθυμούμεθα ἄλλο παρόμοιον, τότε ὡς πρὸς τὸ ζητούμενον σολοικίζομεν [4].

11. Ἡ ἀνάμνησις λοιπὸν συμβαίνει κατὰ τὸν τοιοῦτον τρόπον [5].

12. Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότατον πάντων [6] εἶναι ὅτι πρέπει νὰ γνωρί-

---

(1) Πρὸς τὸ δ, ὅπερ προηγεῖται τοῦ ε ἀριστερόθεν, καὶ πρὸς τὸ ε ἤτοι πρὸς τὰ ἑπόμενα μετὰ τὸ ε δεξιόθεν.

(2) Ἐὰν ἡ σειρὰ ἦτο ἀκόμη μακροτέρα.

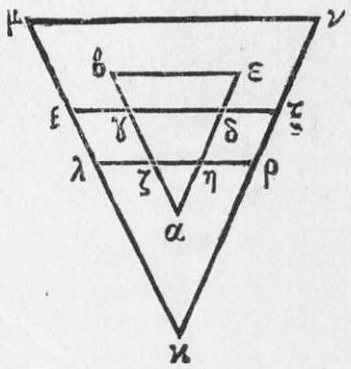
(3) Ἡ συχνὴ ἐπανάληψις.

(4) Ὁ θέλων νὰ ἀναμνησθῇ τὸν Λεωφάνην, ἐὰν ἀναμνησθῇ τὸν Λεωσθένην, ἐσολοίκισεν (ἔσφαλεν) ὡς πρὸς τὸν Λεωφάνην (Θεμίστιος).

(5) Ἐν τοῖς ἑπομένοις συγκρίνονται ἡ μνήμη καὶ ἡ ἀνάμνησις.

(6) Ἐν τῇ μνήμῃ καὶ ἐν τῇ ἀναμνήσει.

ζωμεν τὸν χρόνον εἴτε μετὰ (διορισμοῦ) μέτρου εἴτε ἀπροσδιορίστως. Ἔχει δέ τι [1] ἡ ψυχὴ δι' οὗ διακρίνει τὸν περισσότερον καὶ τὸν ὀλιγώτερον χρόνον. Καὶ εὔλογον εἶναι ὅτι κρίνει τὸν χρόνον καθὼς καὶ τὰ μεγέθη. Διότι νοῶμεν τὰ μεγάλα καὶ τὰ μεμακρυσμένα πράγματα, οὐχὶ διότι ἡ διάνοια [2] ἐκτείνεται ἐκεῖ, καθὼς λέγουσί τινες ὅτι ἐκτείνεται ἡ ὄψις, (διότι δύναται νὰ νοῇ ὁμοίως καὶ τὰ μὴ ὑπάρχοντα [3]), ἀλλὰ διὰ κινήσεως ἀναλόγου. Διότι ὑπάρχουσιν ἐν τῇ ψυχῇ τὰ ὅμοια σχήματα καὶ αἱ κινήσεις αἱ ὅμοιαι (μὲ τὰ πράγματα ταῦτα). 13. Κατὰ τί λοιπὸν διαφέρει ἂν νοῇ ἡ ψυχὴ τὰ μεγαλείτερα πράγματα [4], ἢ τὰ μικρότερα; Τῷ ὄντι πάντα τὰ ἐντὸς εἶναι μικρότερα, ἀλλ' ἔχουσιν ἀναλογίας πρὸς τὰ ἐκτός. Εἶναι δυνατὸν ἴσως, ὅπως δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν ἀναλογίας εἰς τὰ σχήματα ἐντὸς τῆς ψυχῆς, οὕτω καὶ εἰς τὰ χρονικὰ διαστήματα. Εἰς τὸ ἔναντι σχῆμα [5], ἐάν τις κάμῃ τὴν κίνησιν αδ δε, θὰ κάμῃ καὶ τὴν αγ γδ, διότι εἶναι ἀνάλογοι αἱ αγ γδ πρὸς τὰς αδ δε. Διατί λοιπὸν θὰ κινηθῇ μᾶλλον κατὰ τὴν γδ παρὰ κατὰ τὴν ζη; Ἆρά γε διότι ἡ αγ τοιοῦτον λόγον ἔχει πρὸς τὴν αδ, οἷον ἡ κθ πρὸς τὴν κρ; Διότι ἡ ψυχὴ κάμνει τὰς κινήσεις (γραμμὰς) ταύτας συγχρόνως. Ἀλλ' ἐὰν θέλῃ νὰ νοήσῃ

---

(1) Τὴν κοινὴν αἴσθησιν.

(2) Διάνοια εἶναι ἐνέργεια νοῦ μετὰ φαντασίας.

(3) Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ αἰσθάνηται ἡ ψυχὴ τὰ παρόντα, ἵνα τὰ ἐννοῇ. Ἀρκεῖ ἅπαξ νὰ τὰ αἰσθανθῇ, ἵνα δύνηται νὰ τὰ παριστάνῃ ἐν τῇ ἀπουσίᾳ των.

(4) Μὴ ἔχοντα διαστάσεις ἴσας πρὸς τὰς τῆς πραγματικότητος.

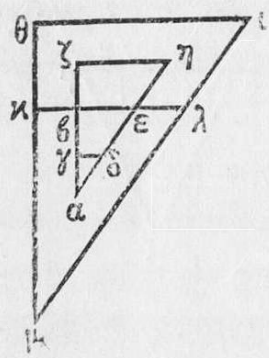
(5) Διὰ γεωμετρικῶν σχημάτων ἀναλόγων θὰ δειχθῇ πῶς εἰσάγεται ἀναλογία ἐν τῇ ψυχῇ μεταξὺ τῶν παραστάσεων τῶν ἀντικειμένων καὶ αὐτῶν τῶν ἀντικειμένων, καὶ ὅτι εἴτε τὰ πράγματα εἴτε τὰς εἰκόνας των θεωρήσωμεν, αἱ ἀναφοραὶ μένουσιν αἱ αὐταί, καὶ ἡ ψυχὴ δύναται νὰ κρίνῃ περὶ τῶν μὲν ὅσον καὶ περὶ τῶν δέ. Ἐκ τῶν δύο τριγώνων τὸ μικρότερον καὶ ἐσωτερικὸν αβε παριστᾷ τὰ πράγματα, ἃ νοεῖ ἡ ψυχή, τὸ δὲ μεγαλείτερον καὶ

τὴν ζη, νοεῖ ὁμοίως τὴν βε, ἀντὶ δὲ τῆς θε νοεῖ τὴν κλ, διότι αἱ γραμμαὶ αὗται (ζη καὶ βε) εἶναι μεταξύ των ὅπως ἡ ζα εἶναι πρὸς τὴν βα.

14. Ὅταν λοιπὸν ἡ κίνησις τοῦ πράγματος καὶ ἡ κίνησις τοῦ χρόνου γίνωνται συγχρόνως ἐν τῇ ψυχῇ, τότε αὕτη ἐνεργεῖ διὰ τῆς μνήμης [1]. Ἐὰν δὲ ὑπολαμβάνῃ τις ὅτι κάμνει τὸν συγχρονισμὸν τοῦτον χωρὶς πραγματικῶς νὰ τὸν κάμνῃ, οὗτος ὑπολαμβάνει μόνον ὅτι ἐνθυμεῖται. Διότι δύναταί τις νὰ ἀπατᾶται [2] καὶ νὰ νομίζῃ,

---

ἐκτὸς εἶναι ὁ χρόνος, ὃν ἀντιλαμβάνεται ὁμοῦ μὲ τὰ νοήματα. Ἀποδεικνύεται δὲ ὅτι «μνημονεύοντες ἢ ἀναμιμνησκόμενοι ἐξ ἀνάγκης καὶ τὸν πληροῦντα χρόνον συνεννοούμεθα» (Θεμίστιος. Ὁ Freudenthal ἐν τῷ Rhein. Museum vol 24 p. 416 ἐξηγεῖ τὸ δυσχερὲς τοῦτο χωρίον τοῦ Ἀριστοτέλους διὰ τοῦ ἑξῆς σχήματος:

αβ καὶ βε παριστῶσιν ἀντιλήψεις διὰ τῶν αἰσθήσεων· αζ καὶ ζη ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα, αγ καὶ γδ ἐννοίας ἢ συλλήψεις, μθ καὶ θι χρόνον ἀντικειμενικῶς θεωρούμενον, μκ. κλ. χρόνον ὑποκειμενικῶς θεωρούμενον. Ἑπομένως ἡ ἰσότης τῶν λόγων $\frac{αβ}{βε} = \frac{αγ}{γδ} = \frac{αζ}{ζη}$ δηλοῖ, ὅτι αἰσθητικαὶ παραστάσεις ἢ εἰκόνες τῆς φαντασίας τοιαύτην ἔχουσι σχέσιν πρὸς ἀλλήλας οἵαν αἱ ἀντίστοιχοι ἔννοιαι.

$\frac{αβ}{βε} = \frac{αζ}{ζη}$ δηλοῖ, ὅτι αἱ αἰσθητικαὶ παραστάσεις ἔχουσι τοιαύτην σχέσιν πρὸς ἀλλήλας οἵαν καὶ τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα πρὸς ἄλληλα.

$\frac{ζη}{βε} = \frac{θι}{κλ}$ δηλοῖ, ὅτι ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα τοιαύτην σχέσιν ἔχουσι πρὸς τὰς αἰσθητικὰς ἀντιλήψεις, οἵαν ὁ ἀντικειμενικὸς χρόνος πρὸς τὸν ὑποκειμενικὸν χρόνον.

(1) Καὶ τῆς ἀναμνήσεως. Ἄνευ τῆς συνειδήσεως τοῦ χρόνου, θὰ νομίζωμεν οὐχὶ ὅτι ἐνθυμούμεθα προηγούμενα, ἀλλ' ὅτι τώρα πρῶτον τὰ παριστάνομεν.

(2) Διττῶς ἀπατᾶται ἡ μνήμη. 1ον. Ὅταν ἐναλλάσσωνται τὰ μνημονευόμενα πράγματα καὶ αἱ εἰκόνες· π. χ. βλέπω τὴν εἰκόνα τοῦ Α καὶ ὑπολαμβάνω ὅτι εἶναι ἡ τοῦ Β. Νομίζω λοιπὸν ὅτι ἐνθυμοῦμαι τὸν Β ἐνῷ πραγματικῶς ἐνθυμοῦμαι τὸν Α. 2ον. Ὅταν ἐνθυμώμεθά τι, ἀλλὰ δὲν ἔχομεν συνείδησιν τούτου καὶ ὁμοιάζομεν πρὸς τὸν ὀνειρώττοντα, ὅστις δὲν συναισθάνεται, ὅτι ὀνειρώττει.

ὅτι ἐνθυμεῖται χωρὶς νὰ ἐνθυμῆται. Ὅταν δέ τις ἐνεργῇ διὰ τῆς μνήμης δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ τὸ πιστεύῃ, ἀλλὰ νὰ ἀγνοῇ ὅτι ἐνθυμεῖται, διότι τοῦτο εἶναι αὐτὴ ἡ μνήμη. Ἀλλ' ἐὰν ἡ κίνησις τοῦ πράγματος γίνηται ἄνευ τῆς τοῦ χρόνου, ἢ ἡ κίνησις τοῦ χρόνου ἄνευ τῆς τοῦ πράγματος, τότε δὲν μνημονεύομεν. Ἡ κίνησις δὲ τοῦ χρόνου εἶναι δύο εἰδῶν. Ἄλλοτε μὲν δὲν ἐνθυμεῖταί τις τὸ πρᾶγμα μετὰ χρονικοῦ μέτρου (διορισμοῦ), ὅτι λ. χ. ἐποίησέ τι πρὸ τριῶν ἡμερῶν, (ἀλλὰ μόνον ὅτι ἐποίησεν αὐτὸ ἕνα καιρόν). Ἄλλοτε δὲ ἐνθυμεῖται καὶ μετὰ μέτρου χρονικοῦ. Ἀλλ' ὅμως ἐνθυμεῖται καὶ ἐὰν δὲν κατέχῃ τὸν διορισμόν τοῦτον· καὶ συνήθως λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι, ὅτι ἐνθυμοῦνται μὲν (τὸ πρᾶγμα), ἀλλὰ πότε συνέβη ἀκριβῶς δὲν γνωρίζουσιν, ὅταν δὲν γνωρίζωσι τοῦ πότε τὸ ἀκριβὲς μέτρον.

15. Ἐν τοῖς προηγουμένοις εἴπομεν, ὅτι δὲν εἶναι οἱ αὐτοὶ ἄνθρωποι μνημονικοὶ καὶ ἀναμνηστικοί. 16. Διαφέρει ὅμως ἡ μνήμη ἀπὸ τὴν ἀνάμνησιν ὄχι μόνον κατὰ τὸν χρόνον [1], ἀλλὰ καθ' ὅτι μνήμην ἔχουσι καὶ ἄλλα ζῷα ἐκτὸς τοῦ ἀνθρώπου, ἀνάμνησιν ὅμως οὐδὲν, οὕτως εἰπεῖν, ἐκ τῶν γνωστῶν ζώων ἔχει, ἀλλὰ μόνον ὁ ἄνθρωπος. Αἴτιον δὲ τούτου εἶναι τὸ ὅτι ἡ ἀνάμνησις εἶναι ὡς συλλογισμός τις [2], διότι, ὅταν ἀναμιμνήσκηταί τις, κάμνει τὸν συλλογισμόν, ὅτι πρότερον εἶδεν ἢ ἤκουσεν ἢ ἔπαθε τοιαύτην ἐμπειρίαν τοῦ πράγματος καὶ τότε γίνεται ἓν εἶδος ζητήσεως [3]. Ἀλλὰ τοῦτο συμβαίνει φυσικῶς εἰς μόνα τὰ ζῷα, τὰ ὁποῖα ἔχουσι τὴν δύναμιν τῆς (διασκεπτικῆς) βουλήσεως, τὸ δὲ βουλεύεσθαι εἶναι συλλογισμός τις

17. Ὅτι δὲ τὸ πάθος τοῦτο (ἡ μνήμη καὶ ἡ ἀνάμνησις) εἶναι ἐν μέρει σωματικὸν καὶ ὅτι ἡ ἀνάμνησις εἶναι ζήτησις εἰκόνος ἐν

---

(1) Διότι ἡ μνήμη εἶναι πρότερον τῆς ἀναμνήσεως.

(2) Ὅπως ὁ συλλογιζόμενος συνδέει πρότασιν μὲ πρότασιν, οὕτω καὶ ὁ ἀναμιμνησκόμενος συνδέει τὰ μικρότερα μὲ τὰ μεγαλείτερα.

(3) Εἰς τὴν ἑκουσίαν ἀνάμνησιν μεταχειριζόμεθα τοὺς νόμους τοῦ συνειρμοῦ βεβουλευμένως καὶ ἐσκεμμένως· εἰς τὴν αὐθόρμητον ἀνάμνησιν οἱ αὐτοὶ νόμοι ἐφαρμόζουσιν, ἀλλὰ δὲν τοὺς μεταχειριζόμεθα ἐσκεμμένως.

ὀργάνῳ σωματικῷ [1], ἀποδεικνύει ἡ ταραχή τινων, ὅταν δὲν δύνανται νὰ ἐνθυμηθῶσί τι καὶ ὅταν, ἐνῷ ἐμποδίζουσι τὴν διάνοιάν των καὶ ἐνῷ ἔτι προσπαθοῦσι νὰ μὴ ἐνθυμηθῶσι πλέον, οὐχ ἧττον ἐνθυμοῦνται, ὅπως τοῦτο πάσχουσι πρὸ πάντων οἱ μελαγχολικοί, διότι τούτους κινοῦσι πρὸ πάντων αἱ εἰκόνες τῆς φαντασίας. Αἴτιον δὲ τοῦ νὰ μὴ ἔχωσιν εἰς τὴν ἐξουσίαν των τὴν ἀνάμνησίν των εἶναι ὅτι, καθὼς οἱ ῥίπτοντες λίθους δὲν δύνανται νὰ σταματήσωσιν αὐτούς, οὕτω καὶ ὁ θέλων νὰ ἀναμνησθῇ καὶ ἐπιζητῶν τι, θέτει εἰς κίνησιν σωματικόν τι ὄργανον, εἰς τὸ ὁποῖον συμβαίνει τὸ πάθος τοῦτο [2]. Περισσότερον δὲ πάντων ἐνοχλοῦνται ἐκεῖνοι, εἰς τοὺς ὁποίους τύχῃ νὰ ὑπάρχῃ ὑγρότης πέριξ τοῦ αἰσθητικοῦ τόπου (τῆς καρδίας). Διότι ἡ ὑγρότης [3] ἅπαξ κινηθεῖσα δὲν παύεται εὐκόλως, ἐὰν μὴ φθάσῃ εἰς τὸ ζητούμενον ἢ ἂν μὴ ἡ κίνησις λάβῃ τὴν προσήκουσαν πορείαν της. 18. Διὰ τοῦτο καὶ θυμοὶ καὶ φόβοι, ὅταν ἅπαξ κινήσωσί τι, καίτοι πάλιν ταῦτα ἀντενεργοῦσι κατ' ἐκείνων, δὲν ἡσυχάζουσιν, ἀλλ' ἐπιμένουσιν εἰς τοὺς σκοπούς των. Καὶ ὁμοιάζει τὸ πάθος [4] μὲ τὸ τῶν ὀνομάτων καὶ ᾀσμάτων καὶ λέξεων, ὅταν εἷς τι ἐκ τούτων δίδομεν βιαίαν ἐκφορὰν διὰ τοῦ στόματος, διότι μᾶς ἔρχεται νὰ τὸ ᾄδωμεν ἢ νὰ τὸ λέγωμεν, καὶ ἀφοῦ ἤδη παύσωμεν καὶ δὲν θέλωμεν νὰ τὸ ἐπαναλάβωμεν.

19. Οἱ δὲ ἔχοντες τὸ ἄνω μέρος τοῦ σώματος λίαν μέγα καὶ οἱ ὁμοιάζοντες πρὸς τοὺς νάνους ἔχουσιν ὀλιγωτέραν μνήμην παρὰ τοὺς ἐναντίους (κατὰ τὴν σωματικὴν μορφήν), διότι ἔχουσι πολὺ βάρος ἐκ τοῦ αἰσθητικοῦ κέντρου (τῆς καρδίας), καὶ διότι αἱ ἀρ-

---

(1) Ἐν μὲν τῇ ἀναμνήσει ἡ ὀργανικὴ πορεία γίνεται ἐκ τῶν ἔσω πρὸς τὰ ὄργανα τῆς αἰσθήσεως, τοὐναντίον δὲ ἐν τῇ αἰσθήσει ἡ πορεία γίνεται ἐκ τῆς περιφερείας πρὸς τὸ κέντρον. (Περὶ Ψυχῆς Α. 4).

(2) Ἡ ζητουμένη ἐμπειρία.

(3) Ἢ ἄλλως: αὐτοὶ οὗτοι δὲν ἡσυχάζουσιν εὐκόλως ἅπαξ κινηθέντες, ἕως οὗ τύχωσι τοῦ ποθουμένου ἢ ἡ κίνησις λάβῃ τὸν οἰκεῖον δρόμον.

(4) Κατὰ τὸ ὁποῖον ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι κυρία ἑαυτῆς καὶ τῶν ἀναμνήσεων αὐτῆς.

χικαὶ κινήσεις δὲν δύνανται νὰ ἐμμένωσιν εἰς αὐτό, ἀλλὰ διαλύονται καὶ δὲν δύνανται πλέον κατὰ τὴν ἀνάμνησιν νὰ ἐπανέρχωνται εὐκόλως καὶ εὐθέως.

20. Οἱ δὲ παρὰ πολὺ νέοι καὶ οἱ λίαν γέροντες δὲν ἔχουσι καλὴν μνήμην ἐξ αἰτίας τῆς κινήσεώς των, διότι οὗτοι μὲν εὑρίσκονται εἰς πολλὴν φθοράν, ἐκεῖνοι δὲ εἰς πολλὴν αὔξησιν. Προσέτι τὰ παιδία εἶναι ὡς οἱ νάνοι μέχρις ὅτου προχωρήσωσιν εἰς ἡλικίαν [1].

Περὶ τῆς δυνάμεως λοιπὸν τῆς μνήμης καὶ τῆς ἐνεργείας αὐτῆς εἴπομεν ποία εἶναι ἡ φύσις αὐτῶν, καὶ διά τίνος μέρους τῆς ψυχῆς ἐνθυμοῦνται τὰ ζῷα. Καὶ περὶ τῆς ἀναμνήσεως εἴπομεν τί εἶναι, καί πῶς γίνεται καὶ διὰ ποίαν αἰτίαν.

(1) Διότι π. χ. ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἔχουσι κεφαλὴν δυσανάλογον.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

ΠΕΡΙ ΥΠΝΟΥ ΚΑΙ ΕΓΡΗΓΟΡΣΕΩΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Ζητήματα περὶ ὕπνου καὶ ἐγρηγόρσεως καὶ ὀνείρων καὶ μαντικῆς. Ὁ ὕπνος καὶ ἡ ἐγρήγορσις ἀνήκουσιν εἰς τὸ αἰσθητικόν — εἶναι κοινὰ τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς — διαδέχονται ἄλληλα—ὑπάρχουσιν εἰς πάντα τὰ ζῷα καὶ εἰς οὐδὲν φυτόν

1. Περὶ δὲ τοῦ ὕπνου καὶ τῆς ἐγρηγόρσεως πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν τί εἶναι ταῦτα καὶ ἂν εἶναι φαινόμενα ἴδια μόνης τῆς ψυχῆς, ἢ μόνου τοῦ σώματος, ἢ εἶναι κοινὰ καὶ εἰς τὰ δύο. Καὶ ἂν εἶναι κοινὰ καὶ εἰς τὰ δύο, εἰς ποῖον μέρος τῆς ψυχῆς ἢ τοῦ σώματος ἀνήκουσι; Καὶ διὰ ποίαν αἰτίαν ὑπάρχουσιν εἰς τὰ ζῷα; Καὶ πάντα τὰ ζῷα ἔχουσι καὶ τὰ δύο ταῦτα, ἢ ἄλλα μὲν ἔχουσι τὸν ὕπνον μόνον, ἄλλα δὲ τὴν ἐγρήγορσιν; Ἢ ἄλλα μὲν οὐδὲν ἐξ αὐτῶν ἔχουσιν, ἄλλα δὲ ἔχουσι καὶ τὰ δύο συγχρόνως; 2. Πρὸς τούτοις πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν τί εἶναι τὸ ἐνύπνιον, καὶ διὰ ποίαν αἰτίαν οἱ ἄνθρωποι ὅταν κοιμῶνται, ἄλλοτε μὲν ὀνειρεύονται, ἄλλοτε δὲ ὄχι; Ἢ συμβαίνει πάντοτε νὰ ἐνυπνιάζωσιν, ὅταν κοιμῶνται, ἀλλὰ δὲν ἐνθυ-

μοῦνται τὰ ἐνύπνια; Καὶ ἂν τοῦτο γίνηται, διὰ ποίαν αἰτίαν γίνεται; 3. Καὶ εἶναι δυνατὸν νὰ προβλέπῃ τις (μὲ τὰ ἐνύπνια) τὰ μέλλοντα ἢ ὄχι; Καὶ ἂν εἶναι δυνατόν, κατὰ ποίαν σημασίαν εἶναι δυνατὸν τοῦτο; Καὶ μόνον τὰς πράξεις, αἱ ὁποῖαι μέλλουσι νὰ γίνωσιν ὑπὸ ἀνθρωπου προβλέπει ἢ καὶ ἐκεῖνα, τῶν ὁποίων αἰτία εἶναι ἡ θεία δύναμις καὶ ὅσα γίνονται φυσικῶς ἢ αὐτομάτως [1];

4. Καὶ πρῶτον τοῦτο βέβαια εἶναι φανερόν, ὅτι ὁ ὕπνος καὶ ἡ ἐγρήγορσις συμβαίνουσιν εἰς τὸ αὐτὸ μέρος τοῦ ζῴου· διότι εἶναι ἐναντία πρὸς ἄλληλα, καὶ ὁ ὕπνος φαίνεται ὅτι εἶναι μία στέρησις τῆς ἐγρηγόρσεως· πάντοτε δὲ τὰ ἐναντία, καὶ εἰς τὰ πράγματα τὰ ὁποῖα δὲν κάμνει ἡ φύσις (τὰ τεχνητά), καὶ εἰς ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἡ φύσις κάμνει, τὰ ἐναντία φαίνονται ὅτι συμβαίνουσν εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ὄργανον, ὅπερ δύναται νὰ τὰ δέχηται, καὶ εἶναι πάθη τοῦ αὐτοῦ πράγματος. Τοιαῦτα εἶναι λ. χ. ὑγιεία καὶ νόσος [2], κάλλος καὶ ἀσχημία[3], δύναμις καὶ ἀδυναμία, ὅρασις καὶ τυφλότης [4], ἀκοὴ καὶ κουφότης. 5. Προσέτι καὶ ἐκ τῶν ἀκολούθων εἶναι φανερὸν (ὅτι εἶναι ἐναντία ὁ ὕπνος καὶ ἡ ἐγρήγορσις)· δῆλα δὴ διὰ τοῦ αὐτοῦ μέσου διὰ τοῦ ὁποίου ἀναγνωρίζομεν τὸν γρηγοροῦντα (ἔξυπνον), διὰ τοῦ αὐτοῦ ἀναγνωρίζομεν καὶ τὸν κοιμώμενον· διότι ἐκεῖνον ὅστις αἰσθάνεται, νομίζομεν ὅτι γρηγορεῖ, καὶ νομίζομεν ὅτι πᾶς γρηγορῶν αἰσθάνεται ἢ τι ἐκ τῶν συμβαινόντων ἔξω [5], ἢ τινὰς ἐκ τῶν κινήσεων, αἱ ὁποῖαι γίνονται ἐντὸς αὐτοῦ [6]. Ἂν λοιπὸν ἡ ἐγρήγορσις συνίσταται εἰς οὐδὲν ἄλλο παρὰ εἰς τὴν αἴσθησιν, φανερὸν εἶναι, ὅτι δι' ἐκείνου δι' οὗ αἰσθάνονται τὰ ζῷα, γρηγοροῦσι τὰ γρηγοροῦντα καὶ κοιμῶνται τὰ κοιμώμενα.

---

(1) Αὐτόματα λέγονται ὅσα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναφέρωνται εἰς αἰτίαν καλῶς γνωστήν.

(2) Εἰς τὸ σῶμα.

(3) Εἰς τὰ ὀργανικά.

(4) Εἰς τὴν ὄψιν.

(5) Λ. χ. βλέπει, ἀκούει.

(6) Λ. χ. συλλογίζεται, φαντάζεται.

6. Ἐπειδὴ δὲ ἡ αἴσθησις δὲν ἀνήκει εἰς τὴν ψυχὴν μόνον, οὔτε εἰς τὸ σῶμα μόνον, διότι ἡ ἐνέργεια ἀνήκει εἰς τοῦτο, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκει ἡ δύναμις, ἡ δὲ λεγομένη αἴσθησις, ὡς ἐνέργεια, εἶναι μία κίνησις τῆς ψυχῆς διὰ τοῦ σώματος (διδομένη εἰς αὐτήν), εἶναι φανερὸν ὅτι τὸ πάθος τοῦτο (ἡ αἴσθησις) δὲν εἶναι ἴδιον τῆς ψυχῆς μόνης, καὶ ὅτι ἄψυχον σῶμα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ αἰσθάνηται. Ἐπειδὴ δὲ προσδιωρίσαμεν πρότερον εἰς ἄλλα συγγράμματα, περὶ τῶν λεγομένων μερῶν τῆς ψυχῆς, καὶ ὅτι τὸ θρεπτικὸν δύναται νὰ ὑπάρχῃ χωριστὰ ἀπὸ τὰ ἄλλα μέρη εἰς τὰ ἔχοντα ζωήν, κανὲν ὅμως ἀπὸ τὰ ἄλλα δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ ἄνευ τούτου, εἶναι φανερόν, ὅτι ὅσα ἐκ τῶν ζώντων ἔχουσιν αὔξησιν μόνον καὶ φθίσιν, ταῦτα οὔτε ὕπνον οὔτε ἐγρήγορσιν ἔχουσιν. Τοιαῦτα δ' εἶναι τὰ φυτά· διότι τὰ φυτὰ δὲν ἔχουσι τὸ αἰσθητικὸν ὄργανον [1], εἴτε χωριστὸν ἀπὸ τοῦ θρεπτικοῦ εἴτε μὴ χωριστόν· διότι κατὰ τὴν δύναμιν καὶ κατὰ τὸν τρόπον τοῦ εἶναι τὰ ὄργανα ταῦτα εἶναι χωριστά [2]. 7. Ὁμοίως [3] δὲ εἶναι φανερὸν καὶ ὅτι οὐδὲν ζῷον ὑπάρχει, ὅπερ πάντοτε γρηγορεῖ ἢ πάντοτε κοιμᾶται, ἀλλὰ καὶ τὰ δύο ταῦτα πάθη ὑπάρχουσιν εἰς τὰ αὐτὰ ζῷα ὁμοῦ [4]. Διότι ἂν ὑπάρχῃ ζῷον ἔχον αἴσθησιν, τοῦτο δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ κοιμᾶται καὶ νὰ μὴ γρηγορῇ, διότι καὶ τὰ δύο ταῦτα πάθη ἀνήκουσιν εἰς τὴν αἴσθησιν τοῦ πρώτου αἰσθητικοῦ [5]. Δὲν εἶναι δὲ δυνατὸν οὔτε τὸ ἓν μόνον ἐκ τούτων νὰ ὑπάρχῃ πάντοτε εἰς τὸ αὐτὸ ζῷον, ἤτοι γένος τι ζῴων νὰ κοιμᾶται πάντοτε ἢ πάντοτε νὰ γρηγορῇ. 8. Διότι ὅσα ὄργανα ἐκτελοῦσι λειτουργίαν φυσικῶς, ὅταν ὑπερβῶσι τὸν χρόνον καθ' ὃν

---

(1) Καὶ ὅμως δὲν εἶναι ὅλως ἄμοιρα ὕπνου καὶ ἐγρηγόρσεως, ἀλλ' ἔχουσιν ἀναλόγους λειτουργίας.

(2) Ὑπὸ τοῦ λόγου, ἢ τῆς νοήσεως γίνεται ὁ χωρισμός.

(3) Ἐπειδὴ ὁ ὕπνος καὶ ἡ ἐγρήγορσις εἶναι ἐναντία.

(4) Ἀλλ' οὐχὶ συγχρόνως ἐν ἐνεργείᾳ καὶ τὰ δύο.

(5) Τῆς καρδίας. Τὰ φυτὰ δὲν ἔχουσι κεντρικόν τι ὄργανον, ὅπερ εἶναι ἀναγκαῖον εἰς τὴν αἴσθησιν, ἄνευ δὲ ταύτης δὲν δύνανται νὰ λέγωνται ὅτι κοιμῶνται ἢ γρηγοροῦσι, διότι ὁ ὕπνος καὶ ἡ ἐγρήγορσις εἶναι ἡ ἀργία καὶ ἡ ἐνέργεια τῆς αἰσθήσεως.

δύνανται νὰ ἐπιτελῶσι αὐτήν, ἀναγκαίως ἀδυνατοῦσιν, ὅπως τὰ ὄμματα βλέποντα οὕτω παύουσι πλέον νὰ βλέπωσι. Τὸ αὐτὸ πάσχει καὶ ἡ χεὶρ καὶ πᾶν ἄλλο ὄργανον, ὅπερ ἐκτελεῖ ἔργον τι. Ἐὰν λοιπὸν ὄργανόν τι ἔχον ἔργον τὸ αἰσθάνεσθαι ὑπερβῇ τὸν χρόνον καθ' ὃν δύναται νὰ αἰσθάνηται συνεχῶς [1], θὰ ἀδυνατήσῃ καὶ δὲν θὰ αἰσθάνηται πλέον. Ὥστε, ἂν ἡ ἐγρήγορσις ὁρίζεται διὰ τούτου, διὰ τῆς ἀπαλλαγῆς [2] τῆς αἰσθήσεως ἀπὸ καταστάσεως ἀδυναμίας, καὶ ἂν πρέπῃ πάντοτε τὸ ἓν μόνον ἐκ τῶν ἐναντίων νὰ εἶναι παρόν, τὸ δὲ ἕτερον ἀπόν, καὶ ἂν ἡ ἐγρήγορσις εἶναι τὸ ἐναντίον τοῦ ὕπνου καὶ ἂν τὸ ἓν ἢ τὸ ἄλλο αὐτῶν πρέπῃ νὰ εὑρίσκηται εἰς πᾶν ζῷον, τότε εἶναι ἀναγκαῖος ὁ ὕπνος. 9. Λοιπόν, ἂν ὁ ὕπνος εἶναι τοιοῦτον πάθος, τουτέστιν ἀδυναμία δι' ὑπερβολὴν ἐγρηγόρσεως, ἡ ὑπερβολὴ δὲ τῆς ἐγρηγόρσεως εἶναι ἄλλοτε μὲν νοσηρά, ἄλλοτε δὲ συμβαίνει ἄνευ νόσου (οὕτως ὥστε καὶ ἡ ἀδυναμία καὶ ἡ παῦσις αὐτῆς θὰ γίνεται καθ' ὅμοιον τρόπον), ἀναγκαῖον εἶναι νὰ δύναται νὰ κοιμᾶται πᾶν τὸ ἐγρηγορός. Διότι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐνεργῇ πάντοτε. Ὁμοίως δὲ οὐδὲν δύναται νὰ κοιμᾶται πάντοτε, διότι ὁ ὕπνος εἶναι πάθος τῆς αἰσθητικῆς δυνάμεως, ὅπερ εἶναι τρόπον τινὰ δέσμευσις αὐτῆς καὶ ἀκινησία. Ἑπομένως πᾶν ὄν, τὸ ὁποῖον κοιμᾶται, ἀνάγκη νὰ ἔχῃ τὸ αἰσθητικὸν μέρος (ὄργανον), αἰσθητικὸν δὲ εἶναι τὸ δυνάμενον νὰ αἰσθάνηται ἐνεργῶς. Νὰ ἐνεργῇ τις ὅμως διὰ τῆς αἰσθήσεως ἐν κυριολεκτικῇ καὶ στενῇ σημασίᾳ καὶ συγχρόνως νὰ κοιμᾶται εἶναι ἀδύνατον, καὶ διὰ τοῦτο πᾶς ὕπνος εἶναι κατάστασις ἐξ ἧς ἀναγκαίως εἶναι δυνατὴ ἔγερσις (ἐγρήγορσις) [3].

10. Πάντα λοιπὸν τὰ ἄλλα [4] ζῷα εἶναι φανερὸν ὅτι ἔχουσι τὸ πάθος τοῦτο (τὸν ὕπνον), καὶ τὰ ζῶντα εἰς τὸ ὕδωρ, καὶ τὰ πτηνὰ

---

(1) Ἀδιακόπως.

(2) Ὁ ὕπνος εἶναι δέσμευσις τῆς αἰσθήσεως, ἡ δὲ ἐγρήγορσις λύσις τῶν δεσμῶν καὶ ἐλευθερία τῆς αἰσθήσεως.

(3) Διότι ζῷον πάντοτε κοιμώμενον δὲν θὰ ᾐσθάνετο, ἐνῷ ἡ αἴσθησις ἀποτελεῖ οὐσιωδῶς τὸ ζῷον.

(4) Ἐκτὸς τοῦ ἀνθρώπου.

καὶ τὰ χερσαῖα. Διότι καὶ πάντα τὰ γένη τῶν ἰχθύων καὶ τὰ μαλάκια παρετηρήθησαν ὅτι κοιμῶνται καὶ πάντα τὰ ἄλλα, ὅσα ἔχουσιν ὀφθαλμούς· διότι εἶναι φανερὸν ὅτι καὶ τὰ σκληρόφθαλμα καὶ τὰ ἔντομα κοιμῶνται. Πάντα ὅμως τὰ τοιαῦτα ἔχουσιν ὀλίγον ὕπνον. Διὸ καὶ μερικὰ δύνανται πολλάκις νὰ μᾶς διαφύγωσι τὴν ἀντίληψιν ἂν κοιμῶνται ἢ ὄχι. Τὰ δὲ ὀστρακόδερμα κατὰ τὰς γενομένας παρατηρήσεις δὲν ἀπεδείχθη ἀκόμη ἂν κοιμῶνται. Ἐὰν ὅμως εἶναι πειστικὴ ἡ δοθεῖσα ὑφ' ἡμῶν ἐξήγησις, τότε θὰ πεισθῇ τις, ὅτι ὁ ὕπνος εἶναι καὶ εἰς τὴν τάξιν ταύτην. Ὅτι λοιπὸν πάντα τὰ ζῷα ἔχουσι τὴν δύναμιν τοῦ ὕπνου, εἶναι φανερὸν ἐκ τῶν εἰρημένων. Διότι τὸ ζῷον ἔχει κύριον χαρακτηριστικὸν τὸ νὰ ἔχῃ αἴσθησιν, ὡρίσαμεν δὲ ὅτι ὁ ὕπνος εἶναι τρόπον τινὰ ἡ ἀκινησία καὶ ἡ δέσμευσις τῆς αἰσθήσεως, ἡ δὲ ἐγρήγορσις εἶναι ἡ ἀπαλλαγὴ καὶ ἐλευθέρωσις αὐτῆς. Ἀλλ' οὐδὲν τῶν φυτῶν δύναται νὰ ἔχῃ τι τῶν παθῶν τούτων· διότι ἄνευ αἰσθήσεως δὲν ὑπάρχει οὔτε ὕπνος οὔτε ἐγρήγορσις, ὅσα δὲ ἔχουσιν αἴσθησιν, ταῦτα καὶ λυποῦνται καὶ χαίρουσι, ὅσα δὲ ἔχουσι χαρὰν καὶ λύπην, ἔχουσι καὶ ἐπιθυμίαν. Ἀλλὰ τὰ φυτὰ δὲν ἔχουσι κανὲν ἐκ τούτων. Ἀπόδειξις δὲ τούτου εἶναι ὅτι καὶ ἡ θρεπτικὴ δύναμις ἐκτελεῖ τὴν λειτουργίαν της καλύτερα κατὰ τὸν ὕπνον παρὰ κατὰ τὴν ἐγρήγορσιν [1]. Διότι τότε, ἤτοι ὅταν κοιμῶνται τὰ ζῷα, τρέφονται περισσότερον καὶ αὐξάνονται, ὅπερ δεικνύει ὅτι οὐδεμίαν ἔχουσι χρείαν τῆς αἰσθήσεως διὰ τὰ δύο ταῦτα.

---

(1) Τὰ κατώτερα ζῷα συνήθως κοιμῶνται μετὰ τὸ φαγητόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Διατὶ τὰ ζῷα κοιμῶνται καὶ γρηγοροῦσι. Ἡ ἁφὴ εἶναι κοινὴ καὶ ἀχώριστος αἴσθησις εἰς πάντα τὰ ζῷα. Ἡ κοινὴ αἴσθησις, ἥτις συγκεντροῖ τὰ αἰσθήματα πασῶν τῶν ἄλλων αἰσθήσεων, πάσχει τὸ πάθος τοῦτο, τὸν ὕπνον, καὶ ταύτης ἀκινητούσης, πᾶσαι αἱ ἄλλαι ἀκινητοῦσι καὶ δεσμεύονται. Αἰτία τοῦ ὕπνου εἶναι ἡ χρεία τῆς ἀναπαύσεως καὶ ἀνορθώσεως τῶν ὀργάνων. Ὁ ὕπνος ἔχει σχέσιν πρὸς τὸν τόπον ἔνθα ἕδρευει ἡ ἀρχὴ τῆς αἰσθητικότητος καὶ τῆς κινήσεως, ἤτοι πρὸς τὴν καρδίαν. Ζῷα ἔναιμα καὶ ἄναιμα.

1. Διατὶ δὲ κοιμῶνται καὶ γρηγοροῦσι τὰ ζῷα, καὶ εἰς ποίαν αἴσθησιν ἢ εἰς ποίας αἰσθήσεις, ἂν εἰς πολλὰς [1] (ἀνήκει ὁ ὕπνος καὶ ἡ ἐγρήγορσις) δέον νὰ ἐξετάσωμεν. 2. Ἐπειδὴ τινὰ μὲν τῶν ζῴων ἔχουσιν ὅλας τὰς αἰσθήσεις, ἄλλα δὲ δὲν ἔχουσι τινὰς λ. χ. τὴν ὄψιν, τὴν ἀκοήν, ἅπαντα ὅμως ἔχουσι τὴν ἁφὴν καὶ τὴν γεῦσιν, ἐκτὸς τῶν ἀτελῶν ζῴων (περὶ δὲ τούτων ὡμιλήσαμεν ἐν τῇ πραγματείᾳ περὶ Ψυχῆς), καὶ ἐπειδὴ εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατον [2] νὰ ἔχῃ οἱανδήποτε αἴσθησιν τὸ κοιμώμενον ζῷον, εἶναι φανερὸν ὅτι ἀναγκαίως ὑπάρχει εἰς πάσας τὰς αἰσθήσεις τὸ πάθημα τοῦτο (ἡ ἀναισθησία) κατὰ τὸν λεγόμενον ὕπνον. Διότι, ἐὰν ζῷόν τι ἠσθάνετο μὲν διὰ ταύτης τῆς αἰσθήσεως οὐχὶ δὲ δι' ἐκείνης, θὰ

(1) Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ὁ ὕπνος προσβάλλει κυρίως τὴν κοινὴν ἢ πρώτην αἴσθησιν, ἥτις εἶναι ἡ αἴσθησις ἡ συλλέγουσα πάντα τὰ αἰσθήματα, καὶ ἄνευ τῆς ὁποίας ταῦτα δὲν θὰ ἐγίνοντο.

(2) Ἐὰν ἐν τοῖς ὀνείροις αἰσθάνεται τὸ ζῷον, τὰ αἰσθήματα ταῦτα εἶναι ὅλως διάφορα τῶν συνήθων αἰσθημάτων.

ἠσθάνετο διὰ τῆς πρώτης τούτων, ὅταν κοιμᾶται, καὶ τοῦτο εἶναι ἀδύνατον. 3. Τῷ ὄντι εἰς ἑκάστην αἴσθησιν ὑπάρχει ἀφ' ἑνὸς ἡ ἰδία αὐτῆς δύναμις καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ κοινὴ εἰς πάσας, ἴδιον π.χ. τῆς ὄψεως εἶναι τὸ νὰ βλέπῃ, τῆς δὲ ἀκοῆς τὸ νὰ ἀκούῃ, καὶ περὶ τῶν ἄλλων αἰσθήσεων ὁμοίως· ὑπάρχει ὅμως καὶ κοινή τις δύναμις ἀκολουθοῦσα καὶ συνοδεύουσα πάσας τὰς αἰσθήσεις, διὰ τῆς ὁποίας ἔχει τις τὴν συνείδησιν, ὅτι καὶ βλέπει καὶ ἀκούει. Διότι βεβαίως δὲν βλέπομεν διὰ τῆς ὄψεως ὅ,τι βλέπομεν. Καὶ διακρίνομεν καὶ δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν ὅτι τὰ γλυκέα εἶναι διάφορα τῶν λευκῶν οὔτε διὰ τῆς γεύσεως, οὔτε διὰ τῆς ὄψεως, οὔτε διὰ τῶν δύο ὁμοῦ, ἀλλὰ διά τινος δυνάμεως τῆς ψυχῆς κοινῆς εἰς ὅλα τὰ αἰσθητήρια. Διότι ἡ αἴσθησις εἶναι μία καὶ ἓν εἶναι τὸ κύριον αἰσθητήριον ὄργανον· ἀλλ' ὅμως τὸ εἶναι (τὸ χαρακτηριστικὸν) ἑκάστου εἴδους αἰσθήσεως μένει διάφορον· ἄλλο εἶναι π.χ. τὸ τοῦ ἤχου καὶ ἄλλο τὸ τοῦ χρώματος. 4. Αὕτη δὲ ἡ κοινὴ δύναμις εἶναι συνδεδεμένη πρὸ πάντων μὲ τὴν αἴσθησιν τῆς ἁφῆς, διότι ἡ αἴσθησις αὕτη δύναται νὰ ὑπάρχῃ χωριστὴ ἀπὸ τῶν ἄλλων αἰσθήσεων, αἱ ἄλλαι ὅμως δὲν εἶναι χωρισταὶ ἀπ' αὐτῆς. Περὶ τούτων δὲ εἴπομεν εἰς τὴν περὶ Ψυχῆς θεωρίαν. Φανερὸν εἶναι λοιπὸν ὅτι τῆς κοινῆς ταύτης αἰσθήσεως πάθη εἶναι ἡ ἐγρήγορσις καὶ ὁ ὕπνος, καὶ διὰ τοῦτο ὑπάρχουσιν εἰς ὅλα τὰ ζῷα, διότι καὶ μόνη ἡ ἁφὴ εἶναι κοινὴ εἰς πάντα τὰ ζῷα. Τῷ ὄντι, ἐὰν ὁ ὕπνος συνίστατο εἰς τὸ ὅτι πᾶσαι αἱ αἰσθήσεις πάσχουσί τι, θὰ ἦτο ἄτοπον ἂν αἰσθήσεις, αἵτινες οὔτε ἀναγκαῖον εἶναι οὔτε δυνατὸν κατ' οὐδένα τρόπον νὰ ἐνεργῶσι [1] συγχρόνως, ὅμως μένωσιν ἐν ἀργίᾳ καὶ ἀκινησίᾳ συγχρόνως. Τὸ ἐναντίον· θὰ συνέβαινεν εἰς αὐτὰ εὐλογώτερον, νὰ μὴ ἠρεμῶσι συγχρόνως [2]. 5. Ἡ ἐξήγησις, τὴν ὁποίαν ἡμεῖς λέγομεν, εἶναι ὀρθὴ ὡς πρὸς ταῦτα τὰ φαινόμενα· διότι, ὅταν τὸ αἰσθητήριον τὸ δεσπόζον πάντων τῶν ἄλλων καὶ εἰς τὸ ὁποῖον

(1) Αἱ διάφοροι αἰσθήσεις δὲν ἐνεργοῦσι συγχρόνως, ἢ τοὐλάχιστον ἡ ψυχὴ δὲν δύναται νὰ ἀντιληφθῇ συγχρόνως δύο διάφορα αἰσθήματα.

(2) Διότι ἐνεργοῦσι συγχρόνως.

τὰ ἄλλα ἀναφέρονται, πάθη τι, ἀναγκαίως συμπάσχουσι καὶ πάντα τὰ ἄλλα, ὅταν ὅμως ἓν τούτων ἀσθενήσῃ, δὲν πρέπει κατ' ἀνάγκην νὰ ἀσθενήσῃ καὶ ἐκεῖνο. Εἶναι δὲ φανερ�ὸν ἐκ πολλῶν παρατηρήσεων, ὅτι ὁ ὕπνος δὲν συνίσταται εἰς τὸ ὅτι αἱ αἰσθήσεις ἀργοῦσι καὶ δὲν γίνεται χρῆσις αὐτῶν, οὔτε εἰς τὸ ὅτι δὲν δύνανται [1] νὰ αἰσθάνωνται, διότι καὶ εἰς τὰς λιποθυμίας συμβαίνει ἡ ἀναισθησία αὕτη, ἐπειδὴ ἡ λιποθυμία εἶναι ἀδυναμία τῶν αἰσθήσεων [2]. Συμβαίνουσι δὲ καὶ παραφροσύναι ὅμοια ἔχουσαι φαινόμενα. Προσέτι δὲ διὰ τῆς συμπιέσεως τῶν φλεβῶν τοῦ αὐχένος γίνεταί τις ἀναίσθητος [3]. Ὅταν ὅμως ἡ ἀδυναμία τῆς χρήσεως τοῦ αἰσθάνεσθαι δὲν ἐξηγῆται διά τινος τῶν αἰσθητηρίων οὔτε διὰ τὴν τυχοῦσαν αἰτίαν, ἡ ἐξήγησις εὑρίσκεται, ὡς ἤδη εἴπομεν, ἐν τῷ πρώτῳ αἰσθητηρίῳ (τῇ καρδίᾳ), δι' οὗ ἡ ψυχὴ αἰσθάνεται πάντα. Διότι, ὅταν τοῦτο ἀδυνατήσῃ, ἀναγκαίως καὶ τὰ αἰσθητήρια πάντα ἀδυνατοῦσι νὰ αἰσθάνωνται, ὅταν δέ τι ἐκ τούτων ἀδυνατήσῃ, δὲν ἀδυνατεῖ ἀναγκαίως καὶ ἐκεῖνο.

6. Πρέπει δὲ νὰ ἐξηγήσωμεν διὰ ποίαν αἰτίαν συμβαίνει ὁ ὕπνος καὶ ὁποία εἶναι ἡ φύσις τοῦ παθήματος τούτου. 7. Ἐπειδὴ δὲ πολλὰ εἶναι τὰ εἴδη τῆς αἰτίας [4], διότι αἴτιον καλοῦμεν καὶ τὸ ἕνεκά τίνος (γίνεταί τι), καὶ τὴν ἀρχὴν (ὁπόθεν προέρχεται ἡ κίνησις), καὶ τὴν ὕλην καὶ τὸν λόγον (τὸ εἶδος), λέγομεν λοιπὸν πρῶτον ὅτι ἡ φύσις ἐνεργεῖ πάντοτε χάριν σκοποῦ τινος, οὗτος δὲ εἶναι ἀγαθόν τι. Εἰς πᾶν δὲ ὄν, τὸ ὁποῖον φυσικῶς κινεῖται, ἀλλὰ δὲν δύναται πάντοτε καὶ συνεχῶς νὰ κινῆται εὐαρέστως, ἡ ἀνάπαυσις εἶναι ἀναγκαία καὶ ὠφέλιμος· καὶ μετὰ πάσης ἀληθείας ἐφαρμόζεται ἡ μεταφορὰ αὕτη εἰς τὸν ὕπνον, διότι

---

(1) Οὐχὶ διότι ὁ ὕπνος προσβάλλει αὐτούς, ἀλλὰ διότι προσβάλλει τὴν ἀρχικὴν αἴσθησιν ἄνευ τῆς ὁποίας αἱ ἄλλαι δὲν εἶναι.

(2) Καὶ ὅμως τότε δὲν ὑπάρχει ὕπνος.

(3) Ἡ πίεσις τῶν καρωτίδων φλεβῶν φέρει λιποθυμίαν. Ὁ Ἀριστοτέλης δὲν διακρίνει τὰς φλέβας ἀπὸ τῶν ἀρτηριῶν.

(4) Ἡ τελικὴ, ἡ ποιητικὴ, ἡ ὑλικὴ καὶ ἡ εἰδικὴ.

εἶναι ἀνάπαυσις. Ὥστε ὁ ὕπνος ὑπάρχει χάριν τῆς συντηρήσεως τῶν ζῴων. Τὸ τέλος δέ, δι' ὃ ὑπάρχει ὁ ὕπνος, εἶναι ἡ ἐγρήγορσις, διότι ἡ αἴσθησις καὶ ἡ νόησις εἶναι ὁ σκοπὸς πάντων, ὅσα ἔχουσι τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην αὐτῶν [1], αὗται δὲ εἶναι αἱ ὕψισται ἐνέργειαι ἐκείνων, τὸ δὲ τέλος ἑκάστου ὄντος εἶναι τὸ ὕψιστον. Ἑπομένως πρέπει ἀναγκαίως νὰ ἔχῃ τὸν ὕπνον ἕκαστον ζῷον. 8. Λέγω δὲ ἀναγκαίως ἐκ τῆς ὑποθέσεως, ὅτι δηλ. ἐὰν ζῷόν τι μέλλῃ νὰ συντηρήσῃ τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ φύσιν, ἀναγκαίως πρέπει νὰ ἔχῃ δυνάμεις τινὰς [2] καί, ὅταν ταύτας ἔχῃ, πρέπει νὰ ἔχῃ καὶ ἄλλας [3] τινάς.

9. Θὰ ἐξηγήσωμεν μετὰ ταῦτα ποία σωματικὴ κίνησις καὶ ποία πρᾶξις γίνεται εἰς τὰ ζῷα, ἵνα ἐπέρχηται ἐγρήγορσις καὶ ὕπνος. Εἰς μὲν τὰ ἄλλα ζῷα πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι αἴτια τῶν παθῶν τούτων εἶναι τὰ αὐτὰ ἢ ἀνάλογα πρὸς τὰ τῶν ἐναίμων ζῴων. Εἰς δὲ τὰ ἄναιμα [4] τὰ αἴτια εἶναι τὰ αὐτὰ τὰ ὁποῖα εἶναι εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Ὥστε διὰ τῶν ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων παρατηρήσεων δέον νὰ ἐξηγήσωμεν πάντα. 10. Πρότερον ἤδη ὡρίσαμεν ἀλλαχοῦ ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς αἰσθήσεως εἰς τὰ ζῷα ὑπάρχει εἰς τὸ αὐτὸ μέρος ὅπου καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως [5]. Ἐκ τῶν τριῶν δὲ τόπων εἰς τοὺς ὁποίους διαιρεῖται τὸ σῶμα, ἡ ἀρχὴ αὕτη εἶναι ὁ μέσος τόπος μεταξὺ τῆς κεφαλῆς καὶ τῆς κοιλίας. Καὶ εἰς μὲν τὰ ἔναιμα ζῷα τὸ μέρος τοῦτο εἶναι τὸ περὶ τὴν καρδίαν, διότι ὅλα τὰ ἔναιμα ἔχουσι καρδίαν καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως καὶ τῆς κυρίας αἰσθήσεως (τῆς κοινῆς). Εἶναι δὲ φανερὸν ὅτι ἐνταῦθα εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως, καὶ ἡ τῆς ἀναπνοῆς, καὶ γενικῶς ἡ τῆς ψύξεως, καὶ

---

(1) Διότι οὐχὶ πάντα ἔχουσι καὶ τὰς δύο.

(2) Λ. χ. τὴν νόησιν καὶ τὴν αἴσθησιν.

(3) Λ. χ. τὸν ὕπνον καὶ τὴν ἐγρήγορσιν.

(4) Τὰ ἔντομα, τὰ μαλάκια.

(5) Ἡ ***κίνησις*** ἔχει πολλὰς σημασίας. Ὁ Ἀριστοτέλης ὁμιλεῖ περὶ διανοητικῶν καὶ περὶ τοπικῶν κινήσεων. Εἶναι δέ: 1) ἡ κατὰ ποσὸν ἢ μέγεθος κίνησις, ἤτοι αὔξησις καὶ φθίσις· 2) ἡ κατὰ ποιὸν κίνησις ἢ ἀλλοίωσις· 3) ἡ κατὰ τὸ ποῦ ἢ φορά· 4) ἡ κατ' οὐσίαν μεταβολή, ἤτοι γένεσις καὶ φθορά.

ὅτι ἡ φύσις τὰ ὄργανα, τὰ ὁποῖα ἀναπνέουσι [1] καὶ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ψύχονται διὰ μέσου τοῦ ὑγροῦ [2], τὰ ἔπλασεν ἵνα διατηρῶσι τὴν θερμότητα εἰς τὸ μέρος τοῦτο. Περὶ τῆς ἀρχῆς ταύτης θεωρουμένης καθ' ἑαυτὴν θὰ εἴπωμεν ὕστερα. Εἰς δὲ τὰ ζῷα τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουσιν αἷμα, τὰ ἔντομα καὶ ὅσα δὲν δέχονται ἀέρα, φαίνεται ὅτι ἀὴρ ἔμφυτος εἰς αὐτὰ ἀναφυσᾶται καὶ καταβαίνει εἰς μέρος τοῦ σώματος ἀνάλογον (μὲ τοὺς πνεύμονας τῶν ἐναίμων). Φανερὸν δὲ εἶναι τοῦτο εἰς τὰ ὁλόπτερα [3] ἔντομα, ὡς εἰς τὰς σφῆκας, τὰς μελίσσας τὰς μυίας καὶ τὰ ὅμοια.

11. Ἀλλ' ἐπειδὴ εἶναι ἀδύνατον χωρὶς ἰσχύος νὰ κινήσῃ τις ἢ νὰ ἐνεργήσῃ τι, ἰσχὺν ἐμποιεῖ ἡ κατάσχεσις (κράτησις) τῆς πνοῆς, εἴτε αὕτη ἔρχεται ἔξωθεν, ὡς εἰς τὰ εἰσπνέοντα, εἴτε εἶναι σύμφυτος, ὡς εἰς τὰ μὴ ἀναπνέοντα, διὰ τοῦτο δὲ καὶ τὰ πτερωτὰ ἔντομα φαίνεται ὅτι βομβοῦσιν, ὅταν κινῶνται, διότι διασπᾶται ὁ ἀὴρ πίπτων εἰς τὸ διάφραγμα τῶν ὁλοπτέρων. 12. Κινεῖται δὲ πᾶν ζῷον, ὅταν εἰς τὸ πρῶτον αἰσθητήριον διεγείρηται αἴσθημα εἴτε οἰκεῖον [4], εἴτε ἔξωθεν [5]. Ἐὰν δὲ ὁ ὕπνος καὶ ἡ ἐγρήγορσις εἶναι πάθη τοῦ μέρους τούτου τοῦ σώματος, εἶναι φανερὸν εἰς ποῖον τόπον καὶ εἰς ποῖον ἔσχατον μέρος τοῦ σώματος ἔχουσι τὴν πηγήν των ὁ ὕπνος καὶ ἡ ἐγρήγορσις. 13. Τινὲς δὲ κινοῦνται ἐν ᾧ κοιμῶνται καὶ κάμνουσι πολλὰ ἀνήκοντα εἰς τὴν ἐγρήγορσιν καὶ οὐχὶ βεβαίως ἄνευ φαντασίας καί τινος αἰσθήματος. Διότι τὸ ἐνύπνιον εἶναι τρόπον τινὰ ἓν αἴσθημα. Ἀλλὰ περὶ τούτου θὰ πραγματευθῶμεν ὕστερον. 14. Διατὶ δὲ τὰ μὲν ὄνειρα ἐνθυμούμεθα, ὅταν ἐγερθῶμεν, ἀλλὰ τὰς κατὰ τὴν ἐγρήγορσιν πράξεις δὲν ἐνθυμούμεθα πάντοτε, περὶ τούτου εἴπομεν εἰς τὰ Προβλήματα.

---

(1) Ἐν τῷ ἀέρι.

(2) Ἐν τῷ ὕδατι, ἐξ οὗ λαμβάνουσι τὴν ὑγρότητα τὴν ἀναγκαίαν πρὸς συντήρησιν τῆς ζωῆς.

(3) Ὁλόπτερα εἶναι ἐκεῖνα, ὧν αἱ πτέρυγες εἶναι ἐκ μιᾶς μόνης μεμβράνης καὶ δὲν διαιροῦνται εἰς πτερὰ καθὼς εἰς τὰ πτηνά.

(4) Βούλημα ἢ σωματαίσθημα.

(5) Διεγειρόμενον ὑπὸ τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Φυσιολογικὴ ἐξέτασις τοῦ ὕπνου. Ὁ ὕπνος ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς θρέψεως, καὶ εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἐκ τῶν τροφῶν ἀναθυμιάσεως. Νυσταγμὸς μετὰ τὸ γεῦμα. Ναρκωτικά, κόποι καὶ ἀσθένειαι. Ὑπνηλότης τῶν βρεφῶν. Μελαγχολικοί. Ἐν τῷ ὕπνῳ ἡ φυσικὴ θερμότης συγκεντροῦται ἐν τῷ ἐσωτερικῷ.

1. Πρέπει νῦν ὡς συνέχειαν τῶν εἰρημένων νὰ ἐξετάσωμεν ποῖα (φυσιολογικὰ περιστατικὰ) συντρέχουσιν εἰς τὴν ἐγρήγορσιν καὶ τὸν ὕπνον καὶ ποία εἶναι ἡ ἀρχὴ τοῦ πάθους τούτου. 2. Εἶναι φανερὸν ὅτι τὸ ζῷον ἅμα ἔχῃ αἴσθησιν, τότε πρῶτον πρέπει ἀναγκαίως καὶ νὰ λαμβάνῃ τροφὴν καὶ (διὰ ταύτης) αὔξησιν [1]. Τροφὴ δὲ ἐν τελευταίᾳ καταστάσει [2] εἰς πάντα τὰ ζῷα, εἰς μὲν τὰ ἔναιμα εἶναι τὸ αἷμα, εἰς δὲ τὰ ἄναιμα εἶναι τὸ ἀνάλογον (ὑγρόν). Τόπος δὲ (περιεκτικὸς) τοῦ αἵματος εἶναι αἱ φλέβες, τῶν ὁποίων ἀρχὴ εἶναι ἐν τῇ καρδίᾳ [3]. Φανερὸν δὲ εἶναι τοῦτο, ὅπερ λέγομεν, ἐκ τῶν ἀνατομῶν [4]. Ὅταν λοιπὸν ἡ τροφὴ ἔξωθεν εἰσέρχηται εἰς τὰ μέρη τοῦ σώματος, τὰ ἱκανὰ νὰ δέχωνται αὐτὴν (εἰς τὸν πεπτικὸν

(1) Τὸ ζῷον τρέφεται καὶ ὅτε εἶναι ἀκόμη ἔμβρυον (ἐν τῇ μήτρᾳ), οὐχὶ ὅμως ὡς ζῷον, ἀλλ' ὡς φυτόν· ὅταν δὲ γεννηθῇ, τότε λαμβάνει αἴσθησιν καὶ τότε πρῶτον τρέφεται ὡς ζῷον.

(2) Μετὰ τὰς διαδοχικὰς ἀλλοιώσεις, ἃς ὑφίστανται αἱ τροφαὶ κατὰ τὴν πέψιν.

(3) Ὁ Ἀριστοτέλης τὴν καρδίαν ἐθεώρει ὀρθῶς ἀρχὴν τοῦ αἵματος, σφαλερῶς δὲ καὶ ὡς ἀρχὴν τῶν νεύρων.

(4) Ἴσως ἐννοεῖ τὴν ἀνατομικὴν γενικῶς, ἴσως καὶ ἴδια αὐτοῦ συγγράμματα, ἅτινα δὲν σώζονται.

σωλῆνα), γίνεται ἀναθυμίασις καὶ μεταβίβασις αὐτῆς εἰς τὰς φλέβας [1]. Ἐνταῦθα ἡ τροφὴ ἀλλοιοῦται μεταβαλλομένη εἰς αἷμα καὶ διευθύνεται πρὸς τὴν καρδίαν. Περὶ τούτων ἔγινε λόγος εἰς τὰ περὶ Τροφῆς. Τώρα ὅμως θὰ ἐπαναλάβωμεν ταῦτα μόνον, ὅπως θεωρήσωμεν τὰς ἀρχὰς τῆς κινήσεως [2] καὶ τὰ πάθη τοῦ αἰσθητικοῦ μέρους, ἐκ τῶν ὁποίων προέρχεται ἡ ἐγρήγορσις καὶ ὁ ὕπνος. 3. Βεβαίως ὁ ὕπνος δὲν εἶναι οἱαδήποτε ἀδυναμία τοῦ αἰσθητικοῦ, διότι, ὡς προείπομεν, ἀναισθησίαν προξενοῦσι καὶ ἡ παραφροσύνη καὶ ὁ πνιγμὸς καὶ ἡ λιποψυχία· ἐνίοτε δὲ καὶ δύναμις φανταστικὴ ἰσχυρὰ εὑρέθη εἰς λιποθυμήσαντας. Τοῦτο [3] ὅμως ἔχει δυσκολίαν τινά· διότι, ἂν ὁ λιποθυμήσας δύναται νὰ κοιμηθῇ, δύναται [4] καὶ ἡ φαντασία αὐτὴ νὰ εἶναι ὄνειρον. Πολλάκις δὲ ὁμιλοῦσιν ἐκεῖνοι, οἵτινες σφοδρῶς λιποθυμοῦσι καὶ φαίνονται ὡς νεκροί [5]. Περὶ τούτων δὲ πάντων πρέπει νὰ δοθῇ ἡ αὐτὴ ἐξήγησις. 4. Ἀλλά, ὡς εἴπομεν, ὁ ὕπνος δὲν εἶναι πᾶσα ἀδυναμία οἱαδήποτε τοῦ αἰσθητικοῦ, ἀλλὰ ἐκ τῆς ἀναθυμιάσεως τῶν τροφῶν γίνεται τὸ πάθος τοῦτο· διότι ἀναγκαίως τὸ ἀναθυμιώμενον ὠθεῖται πρὸς τὰ ἄνω μέχρι σημείου τινός, ἔπειτα δὲ στρέφεται εἰς τὰ ὀπίσω καὶ μεταβάλλεται ὅπως τὰ κύματα τοῦ Εὐρίπου [6]. Ἡ θερμότης λοιπὸν ἑκάστου τῶν ζῴων

---

(1) Αἱ φλέβες τὴν τροφὴν φέρουσιν εἰς τὸ ἦπαρ, ὅπου γίνεται ἡ πρώτη μεταβολὴ αὐτῆς εἰς αἷμα. Τοῦτο τὸ ἀκατέργαστον καὶ ἄπεπτον αἷμα φέρουσιν εἶτα αἱ φλέβες εἰς τὴν καρδίαν, ἥτις τὸ κατεργάζεται εἰς τέλειον αἷμα Μετὰ τὴν πέψιν ταύτην διανέμουσι τὸ αἷμα εἰς ἅπαν τὸ σῶμα ἄλλαι φλέβες (αἱ ἀρτηρίαι, ἃς ὅμως δὲν διέκρινε σαφῶς ἀπὸ τῶν φλεβῶν ὁ Ἀριστοτέλης).

(2) Ἥτις φέρει εἰς τὸν ὕπνον.

(3) Τὸ ὅτι ὁ ὕπνος εἶναι ἀναισθησία οἱαδήποτε.

(4) Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἀδύνατον· ἄρα ὁ ὕπνος δὲν εἶναι ἁπλῆ ἀδυναμία τοῦ αἰσθάνεσθαι.

(5) Ὄνειρα πολλὰ ἐνθυμούμεθα ὅταν ἐγερθῶμεν, οὐδεμίαν ὅμως φαντασίαν μετὰ τὴν ἀπαλλαγὴν τῆς λιποθυμίας. «Πολλὰ δέ ἐστιν ἃ λέγουσιν ἐν τῷ καιρῷ (τοῦ πάθους) οἱ σφόδρα λειποψυχήσαντες καὶ δόξαντες τεθνάναι, ὧν οὐδενὸς μνημονεύουσιν ἐγερθέντες». (Θεμιστ.)

(6) Ὅπως ἡ πλήμμυρα καὶ ἄμπωτις στενοῦ τινος.

φυσικῶς ἀναβαίνει εἰς τὰ ἄνω, ὅταν δὲ φθάσῃ εἰς τὰ ἄνω μέρη [1], ὅλη ὁμοῦ πάλιν στρέφεται ὀπίσω καὶ καταβαίνει. Διὰ τοῦτο μάλιστα οἱ ὕπνοι παράγονται μετὰ τὰ γεύματα, διότι τότε ἐν τῷ ἅμα πολὺ καὶ πυκνὸν ὑγρὸν φέρεται εἰς τὰ ἄνω, ὅπου ἵσταται καὶ προξενεῖ[2] νυσταγμόν, ἔπειτα δέ, ὅταν καταβῇ καὶ στραφὲν ὀπίσω ἀπωθήσῃ τὴν θερμότητα, τότε ἔρχεται ὕπνος καὶ τὸ ζῷον κοιμᾶται. 5. Ἀπόδειξις τούτων εἶναι καὶ τὰ ὑπνωτικά, διότι πάντα προξενοῦσι βάρος τῆς κεφαλῆς, καὶ τὰ ποτὰ καὶ τὰ φαγητά, ἡ μήκων, ὁ μανδραγόρας, ὁ οἶνος καὶ αἱ αἶραι. Καὶ οἱ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν φέροντες κάτω καὶ νυστάζοντες [3] φαίνονται ὅτι πάσχουσι ταῦτα καὶ ἀδυνατοῦσι νὰ ὑψώσωσι τὴν κεφαλὴν καὶ (νὰ ἀνοίξωσι) τὰ βλέφαρα. Καὶ ὁ τοιοῦτος βαρὺς ὕπνος ἔρχεται μετὰ τὰ φαγητὰ πρὸ πάντων, διότι πολλὴ εἶναι τότε ἡ ἐκ τῶν τροφῶν ἀναθυμίασις. 6. Προσέτι δὲ ἔρχεται ὁ ὕπνος καὶ ἔκ τινων κόπων, διότι ὁ μὲν κόπος διαλύει (ὑγροποιεῖ) τὸ σῶμα, ἡ δὲ διάλυσις αὕτη γίνεται ὡς μία τροφὴ ἀχώνευτος, ἐκτὸς ἐὰν γείνῃ ψυχρά [4]. Καὶ νόσοι τινὲς φέρουσι τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα ὕπνου, ὅσαι προέρχονται ἐξ ὑπερβολῆς τοῦ ὑγροῦ καὶ τοῦ θερμοῦ, ὅπως συμβαίνει εἰς πάσχοντας πυρετὸν καὶ ληθαργίαν. 7. Προσέτι ἡ πρώτη ἡλικία (ὑπόκειται εἰς τοιοῦτον ὕπνον). Τὰ παιδία τῷ ὄντι κοιμῶνται πολύ, διότι ὅλη ἡ τροφὴ φέρεται πρὸς τὰ ἄνω. Ἀπόδειξις δὲ τούτου εἶναι ἡ κατὰ τὴν πρώτην ἡλικίαν ὑπερβολικὴ αὔξησις τῶν ἄνω μερῶν τοῦ

---

(1) Τὸ θερμόν, ὅταν φθάσῃ εἰς τὸν ἐγκέφαλον, ὅστις εἶναι ψυχρός, ψύχεται καὶ αὐτὸ καὶ καταβαίνει πάλιν εἰς τὴν καρδίαν καὶ κάμνει ψυχρὸν τὸ θερμὸν αὐτῆς, οὕτω δὲ ἐκ τῆς ψύξεως κοιμᾶται τὸ ζῷον.

(2) Τὸ ὑγρὸν προξενεῖ βάρος εἰς τὴν κεφαλήν· διὰ τοῦτο καὶ κινοῦμεν αὐτὴν νυστάζοντες. Ὅταν ὅμως τὸ θερμόν, ὅπερ ἀνύψωσε τὰ ὑγρά, στραφῇ ὀπίσω ψυχρανθέν, συρρέουσι μετ' αὐτοῦ καὶ τὰ ὑγρὰ καὶ γίνεται ὁ ὕπνος.

(3) Οἱ λαβόντες τὰ ναρκωτικά.

(4) Τὰς ἐν τῷ πεπτικῷ σωλῆνι ἐκκρίσεις ἡ ἐκ τοῦ κόπου ἀναπτυχθεῖσα θερμότης διαλύει καὶ ὠθεῖ εἰς τὰ ἄνω τοῦ σώματος καὶ ἐπιφέρει τὸν ὕπνον. (Θεμίστιος).

σώματος ἀναλόγως πρὸς τὰ κάτω, διότι ἡ αὔξησις γίνεται πρὸς τὰ ἄνω. 8. Διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν τὰ παιδία γίνονται καὶ ἐπιληπτικά· ὁ ὕπνος τῷ ὄντι ὁμοιάζει μὲ τὴν ἐπιληψίαν καὶ εἶναι τρόπον τινὰ ἐπιληψία [1]. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ πάθους τούτου συμβαίνει εἰς πολλούς, ὅταν κοιμῶνται· καὶ ἡ προσβολὴ γίνεται, ὅταν κοιμῶνται μόνον, ὅταν δὲ ἐξυπνήσωσι, παύει. Διότι, ὅταν ὁ ἄνεμος φέρηται πρὸς τὰ ἄνω κατὰ μεγάλην ποσότητα, ἔπειτα καταβαίνων ἐξογκώνει τὰς φλέβας καὶ πιέζει τὸν πόρον, διὰ τοῦ ὁποίου γίνεται ἡ ἀναπνοή [2].

9. Διὰ ταῦτα δὲν εἶναι ὠφέλιμοι οἱ οἶνοι εἰς τοὺς παῖδας οὔτε εἰς τὰς τροφοὺς αὐτῶν, διότι οὐδόλως ἴσως διαφέρει νὰ πίνωσιν αὐτὰ ἢ αἱ τροφοί των· ἀλλὰ πρέπει νὰ πίνωσιν οἶνον ὑδαρῆ καὶ ὀλίγον, διότι ὁ οἶνος καὶ μάλιστα ὁ μέλας εἶναι πνευματώδης. Τόσον δὲ πλήρη τροφῆς εἶναι τὰ ἀνώτερα μέρη τῶν παιδίων, ὥστε πέντε μηνῶν ἤδη ὄντα δὲν δύνανται νὰ στρέφωσι τὸν αὐχένα, διότι, ὅπως καὶ εἰς τοὺς πολὺ μεθυσμένους, οὕτω καὶ εἰς αὐτὰ πολὺ ὑγρὸν φέρεται εἰς τὰ ἄνω μέρη. 10. Εὐλόγως λοιπὸν τοῦτο τὸ πάθος εἶναι αἰτία νὰ μένωσι κατ' ἀρχὰς ἀκίνητα τὰ ἔμβρυα εἰς τὰς μήτρας [3]. Καὶ γενικῶς τὸν ὕπνον ἀγαπῶσι καὶ οἱ ἔχοντες βαθέως κειμένας τὰς φλέβας καὶ οἱ ἔχοντες μορφὴν νάνων καὶ οἱ μεγαλοκέφαλοι, διότι ἐκείνων μὲν αἱ φλέβες εἶναι τόσον στεναί, ὥστε τὸ ὑγρὸν κατερχόμενον δὲν κυκλοφορεῖ εὐκόλως, εἰς δὲ τοὺς νανώδεις καὶ τοὺς μεγαλοκεφάλους εἶναι πολλὴ ἡ πρὸς τὰ ἄνω ὁρμὴ τοῦ ὑγροῦ καὶ ἡ ἀναθυμίασις. Ἀπ' ἐναντίας δὲ οἱ ἔχοντες μεγάλας φλέβας δὲν ἀγαπῶσι τὸν ὕπνον, διότι ἡ κυκλοφο-

---

(1) Καὶ ὁ ὕπνος καὶ ἡ ἐπιληψία εἶναι ἀργία αἰσθήσεων.

(2) Ὅταν οὗτος μὲν ὁ ἀὴρ καταβαίνῃ, ἄλλος δὲ ἀναβαίνῃ, ἐπειδὴ συγχρόνως γίνεται ἡ ἐξάτμισις κάτω καὶ συγκέντρωσις ἄνω, ἀναγκαίως ἐξογκοῦνται αἱ φλέβες, αἵτινες τότε πιέζουσι καὶ συστέλλουσι τὸν πόρον τῆς ἀναπνοῆς, τούτου δὲ στενωθέντος, παύει ἡ εἰσπνοή, καὶ οὕτω γεννᾶται ἡ ἐπιληψία.

(3) Ὡς νεναρκωμένα ἐξ ἐγκεφαλικῆς πλησμονῆς.

ρία [1] εἶναι εὔκολος εἰς τὰς φλέβας των, ἐκτὸς ἐὰν ἔχωσιν ἄλλο τι πάθος ἐναντίον. 11. Οὔτε πάλιν οἱ μελαγχολικοὶ εἶναι φίλυπνοι, διότι τὸ ἐσωτερικὸν αὐτῶν εἶναι ψυχρόν, ὥστε δὲν γίνεται ἐν αὐτοῖς ἄφθονος ἀναθυμίασις· διὰ τοῦτο δὲ καὶ τρώγουσι πολὺ καὶ ἔχουσι σκληρὰν σάρκα, καὶ τὰ σώματα αὐτῶν φαίνονται ὡς νὰ μὴ ἔχωσι φάγει τίποτε. Διότι ἡ μαύρη χολή, οὖσα ψυχρὰ ἐκ φύσεως, κάμνει ψυχρὸν καὶ τὸ μέρος ὅπου γίνεται ἡ θρέψις (κοιλίαν καὶ ἦπαρ), καὶ τὰ ἄλλα μέρη, ὅπου δύναται νὰ ὑπάρχῃ ἡ δύναμις τῆς τοιαύτης ἐκκρίσεως.

12. Ὥστε εἶναι φανερὸν ἐκ τῶν εἰρημένων, ὅτι ὁ ὕπνος εἶναι συγκέντρωσις τῆς θερμότητος ἐντὸς (τῆς καρδίας) καὶ ἀντίδρασις φυσικὴ ἕνεκα τῆς εἰρημένης αἰτίας [2]. Ἐκ τούτου δὲ καὶ αἱ πολλαὶ κινήσεις τοῦ κοιμωμένου. Ὅπου ὅμως ἐκλείπει ἡ θερμότης, ἐκεῖ γίνεται ψῦξις, καὶ ἕνεκα τῆς ψύξεως καταπίπτουσι τὰ βλέφαρα καὶ ψυχρὰ μὲν γίνονται τὰ ἀνώτερα καὶ τὰ ἐξωτερικὰ μέρη, ἀλλὰ τὰ κατώτερα καὶ τὰ ἐσωτερικὰ εἶναι θερμά, λ. χ, οἱ πόδες καὶ τὰ σπλάγχνα τοῦ σώματος.

13. Δυνατὸν ὅμως νὰ ἐρωτήσῃ τις: διατὶ ὁ ὕπνος εἶναι ἰσχυρότατος μετὰ τὰ γεύματα, καὶ διατὶ προκαλοῦσιν ὕπνον ὁ οἶνος καὶ ἄλλα τοιαῦτα ἔχοντα πολλὴν θερμότητα. Δὲν εἶναι βέβαια λογικὸν ὁ ὕπνος νὰ θεωρῆται κατάψυξις· τὸ αἴτιον τοῦ ὕπνου μᾶλλον εἶναι ἡ θερμότης. Ἀρά γε συμβαίνει τοῦτο, διότι, καθὼς ὁ στόμαχος, ὅταν εἶναι κενός, εἶναι θερμός, ὅταν δὲ πληρωθῇ (τροφῶν), γίνεται ψυχρὸς ἐκ τῆς γενομένης κινήσεως, οὕτω καὶ οἱ πόροι καὶ τόποι τῆς κεφαλῆς γίνονται ψυχροί, ὅταν φέρηται ἐκεῖ ἡ ἀναθυμίασις; Ἢ διότι, καθὼς εἰς τοὺς χύνοντας ἐφ' ἑαυτῶν θερμὸν ὑγρὸν ἐξαίφνης γίνεται φρίκη, οὕτω καὶ ἐδῶ, ὅταν ἀνέλθῃ τὸ θερμόν, τότε τὸ ψυχρὸν

---

(1) Ὁ Ἀριστοτέλης, ὡς εἴπομεν, ἠγνόει τὴν κυκλοφορίαν τοῦ αἵματος, ἐγίνωσκε δὲ μόνον τὴν ἄμεσον μετάβασίν του εἰς τὰ ἄκρα ἐκ τῆς καρδίας καὶ τὴν εἰς τὸν ἐγκέφαλον κίνησίν του καὶ ἐπιστροφήν. Ὁ ἐγκέφαλος, ὡς τὸ ψυχρότατον ὄργανον, ἐλαττώνει καὶ κανονίζει τὴν θερμότητα τοῦ αἵματος.

(2 Τῆς ἐπὶ τοῦ ἐγκεφάλου ἐπιδράσεως τῆς πέψεως.

σεγκεντροῦται καὶ ψύχει τὸ σῶμα καὶ κάμνει τὴν φυσικὴν θερμότητα νὰ εἶναι ἀδύνατος καὶ νὰ ὑποχωρῇ; 14. Πάλιν, ὅταν λαμβάνηται πολλὴ τροφή, ἂν ἀνυψοῖ ἡ θερμότης, ὅπως τὸ πῦρ σβύννεται ὅταν ἐπιτεθῶσι πολλὰ ξύλα, οὕτως ὁ στόμαχος ψύχεται ἕως οὗ χωνευθῇ ἡ τροφή; Διότι, ὡς εἴπομεν, γίνεται ὁ ὕπνος, ὅταν πυκνὸν ὑγρὸν φέρηται εἰς τὰ ἄνω ὑπὸ τῆς θερμότητος διὰ τῶν φλεβῶν εἰς τὴν κεφαλήν. Ἀλλ' ὅταν τὸ ὑψωθὲν ὑγρὸν δὲν δύναται πλέον νὰ ἀναβῇ, διότι εἶναι ὑπερβολικῶς πολύ, τότε τὸ ἐξατμισθὲν ὑλικὸν ἀπωθεῖται ὀπίσω καὶ ῥέει κάτω. 15. Διὰ τοῦτο οἱ ἄνθρωποι κατακλίνονται, ὅταν τὸ ὑγρόν, ὅπερ ὠθεῖ πρὸς τὰ ἄνω, ἀφαιρῆται. Διότι μόνος ὁ ἄνθρωπος ἐξ ὅλων τῶν ζῴων ἔχει τὴν ὀρθοστασίαν, καὶ ὅταν μὲν καταπέσῃ τὸ θερμόν, προξενεῖται ἄνοια (ἀναισθησία), ὕστερον δὲ λειτουργεῖ ἡ φαντασία. Ἡ αἱ λύσεις, τὰς ὁποίας τώρα ἐκθέτομεν, ἐνδέχεται νὰ ἐξηγῶσι πῶς γίνεται ἡ κατάψυξις [1];

16. Ἀλλ' ὅμως ἡ κυρία ἕδρα τοῦ ὕπνου εἶναι ὁ περὶ τὸν ἐγκέφαλον τόπος, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ εἴπομεν. Πάντων τῶν μερῶν τοῦ σώματος τὸ ψυχρότατον εἶναι ὁ ἐγκέφαλος καὶ τὸ ἀνάλογον μὲ τὸ αὐτὸ μέρος εἰς ὅσα ζῷα δὲν ἔχουσιν ἐγκέφαλον. Καθὼς λοιπὸν τὸ ὑγρόν, ὅπερ ἐξατμίζεται ὑπὸ τῆς ἡλιακῆς θερμότητος, ὅταν φθάσῃ εἰς τὰς ὑψηλὰ μέρη (τῆς ἀτμοσφαίρας), ψύχεται ὑπὸ τῆς ψυχρότητος αὐτῶν καὶ συμπυκνωθὲν πίπτει κάτω γινόμενον πάλιν ὕδωρ, οὕτω κατὰ τὴν εἰς τὸν ἐγκέφαλον ἀνάβασιν τῆς θερμότητος ἡ ὑπερβολικὴ ἐξάτμισις μεταβάλλεται εἰς γλοιώδη ὕλην, διὸ καὶ οἱ κατάρροι φαίνονται ὅτι προέρχονται ἐκ τῆς κεφαλῆς, ἐνῷ ἡ ἀναθυμίασις, ἥτις εἶναι ἱκανὴ νὰ τρέφῃ καὶ δὲν ἔχει τίποτε τὸ νοσηρόν, φέρεται πρὸς τὰ κάτω συμπεπυκνωμένη καὶ ψύχει (μετριάζει) τὴν θερμότητα. 17. Συντελεῖ δὲ εἰς τὴν κατάψυξιν, καὶ εἰς τὸ νὰ μὴ γίνεται δεκτὴ εὐκόλως ἡ ἀναθυμίασις, ἡ λεπτό-

---

(1) Αἱ εἰρημέναι λύσεις εἶναι ἐνδεχόμεναι καὶ πιθαναί. Ἡ κυρία ἐξήγησις καὶ τὸ ἀληθέστερον αἴτιον τοῦ ὕπνου εἶναι τοῦτο, ὅπερ θὰ εἴπῃ ἐν τοῖς ἑξῆς.

της καὶ ἡ στενότης τῶν πέριξ τοῦ ἐγκεφάλου φλεβῶν. Τοῦτο λοιπὸν εἶναι τὸ αἴτιον τῆς καταψύξεως, καὶ ἂν ἀκόμη εἶναι ὑπερβολικὴ ἡ ἀναθυμίασις ἕνεκα τῆς θερμότητος. Ἐγείρεται δὲ ὁ ἄνθρωπος, ὅταν γείνῃ ἡ χώνευσις καὶ ἐπικρατήσῃ [1] ἡ θερμότης, ἥτις πολλὴ ἐξερχομένη ἐκ τῶν πέριξ μερῶν συμπυκνοῦται εἰς μικρὸν χῶρον, καὶ ὅταν διαχωρισθῇ τὸ οὐσιωδέστατον καὶ καθαρώτατον αἷμα. Εἶναι δὲ τὸ αἷμα τῆς κεφαλῆς τὸ λεπτότατον ἅμα καὶ καθαρώτατον, ἐνῷ τὸ εἰς τὰ κάτω μέρη αἷμα εἶναι πυκνότατον καὶ θολερώτατον. Ὅπως δὲ καὶ ἐνταῦθα καὶ ἀλλαχοῦ εἴπομεν, ἡ καρδία εἶναι ἡ ἀρχὴ ὅλου τοῦ αἵματος. 18. Ἐκ δὲ τῶν μερῶν τῆς καρδίας [2] ἡ μέση κοιλία εἶναι ἡνωμένη μὲ τὰς δύο κοιλίας, ἑκάστη δὲ τούτων δέχεται τὸ αἷμα ἐξ ἑκάστης ἀρτηρίας ἤτοι ἐκ τῆς λεγομένης μεγάλης ἀρτηρίας καὶ ἐκ τῆς ἀορτῆς. Εἰς τὴν μέσην κοιλίαν γίνεται ὁ χωρισμὸς τοῦ αἵματος. Ἀλλὰ νὰ εἴπωμεν ἀκριβέστερον περὶ τούτων ἀνήκει εἰς ἄλλας εἰδικὰς πραγματείας. 19. Ἐπειδὴ ὅμως εἶναι περισσότερον ἀδιάκριτον τὸ αἷμα μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν τῶν τροφῶν, γίνεται ὁ ὕπνος καὶ διαρκεῖ ἕως οὗ τὸ μὲν καθαρώτατον μέρος τοῦ αἵματος ἀποχωρισθῇ εἰς τὰ ἄνω, τὸ δὲ θολερώτατον εἰς τὰ κάτω. Ὅταν δὲ τοῦτο γείνῃ, ἐγείρονται (τὰ ζῷα) ἐλεύθερα ἀπὸ τὸ βάρος τῆς τροφῆς.

20. Ἐξηγήσαμεν λοιπὸν ποῖον εἶναι τὸ αἴτιον τοῦ ὕπνου· καὶ εἴπομεν ὅτι εἶναι ἡ ἀντίδρασις πυκνοῦ ὑγροῦ, ὅπερ ὑψοῦται ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἐμφύτου αὐτῷ θερμότητος ἐπὶ τὸ πρῶτον αἰσθη-

---

(1) Ὅταν ἡ θερμότης ὑπερισχύσῃ τοῦ ψυχροῦ, ὅπερ παράγει ἡ ἐξάτμισις τῶν ὑγρῶν.

(2) Ὁ Ἀριστοτέλης, καίτοι ἀναριβῶς περιγράφει τὰ μέρη τῆς καρδίας, οὐχ ἧττον φαίνεται ὅτι ἀνέταμε πτώματα ἀνθρώπων. Ἐν γένει δὲ ἡ μελέτη αὕτη εἶναι πλήρης ἀκριβεστάτων παρατηρήσεων, καίτοι δυνατὸν εἶναι νὰ ἀμφισβητήσῃ τις τινὰς αὐτῶν, λ. χ. τὴν μετὰ τοῦ ὕπνου στενὴν καὶ ἀχώριστον σχέσιν τῆς θρέψεως.

τήριον ὄργανον (τὴν καρδίαν). Εἴπομεν προσέτι, ὅτι ὁ ὕπνος εἶναι ἡ κατάληψις τοῦ πρώτου αἰσθητηρίου, ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ λειτουργῇ, καὶ ὅτι εἶναι φαινόμενον ἀναγκαῖον (διότι οὐδὲν ζῷον δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἄνευ τῶν ὅρων οἵτινες συντελοῦσιν εἰς τὴν ὕπαρξιν καὶ ἀνάπτυξιν αὐτῶν), ὁ δὲ ὕπνος ὑπάρχει χάριν συντηρήσεως, διότι ἡ ἀνάπαυσις συντηρεῖ.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

ΠΕΡΙ ΕΝΥΠΝΙΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Τὰ ἐνύπτια οὔτε πάθος τοῦ αἰσθητικοῦ ἁπλῶς, οὔτε τοῦ νοητικοῦ, ἀλλὰ τοῦ αἰσθητικοῦ, καθὸ φανταστικοῦ, ἤτοι εἶναι πάθος τῆς φαντασίας, ἥτις εἶναι πάθος τοῦ αἰσθητικοῦ.

1. Μετὰ τὸν ὕπνον καὶ τὴν ἐγρήγορσιν πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν περὶ τῶν ἐνυπνίων καὶ νὰ ζητήσωμεν εἰς ποῖον μέρος τῆς ψυχῆς συμβαίνουσι, καὶ ἂν εἶναι ταῦτα πάθος τοῦ νοητικοῦ ἢ τοῦ αἰσθητικοῦ· διότι διὰ τούτων τῶν δύο δυνάμεων μόνων γνωρίζομεν τὰ πράγματα. 2. Ἡ χρῆσις τῆς μὲν ὄψεως εἶναι ἡ ὅρασις, τῆς δὲ ἀκοῆς τὸ ἀκούειν καὶ τῆς αἰσθήσεως ἐν γένει εἶναι τὸ αἰσθάνεσθαι [1], καὶ κοινὰ μὲν ἀντικείμενα εἰς πάσας τὰς αἰσθήσεις εἶναι τὸ σχῆμα, ἡ κίνησις, τὸ μέγεθος καὶ ἄλλαι τοιαῦται ἰδιότητες, ἴδια δὲ ἀντικείμενα εἶναι τὸ χρῶμα, ὁ ἦχος, ὁ χυμός. Ὅταν δὲ κλείῃ τις τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ κοιμᾶται, εἶναι ἀδύνατον νὰ βλέπῃ, τὸ αὐτὸ δὲ ἐφαρμόζεται καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων αἰσθήσεων. Ὥστε εἶναι φανερὸν ὅτι

(1) Αἱ δυνάμεις ὑπάρχουσιν ἕνεκα τῶν ἐνεργειῶν.

οὐδόλως αἰσθανόμεθα, ὅταν ὑπνώττωμεν [1]. Ἆρα τὸ ἐνύπνιον δὲν συλλαμβάνομεν διὰ τῆς αἰσθήσεως. 3. Ἀλλὰ προσέτι οὔτε διὰ τῆς γνώμης (δόξης) [2] αἰσθανόμεθα αὐτό. Διότι οὐ μόνον λέγομεν ὅτι προσερχόμενόν τι ἀντικείμενον εἶναι ἄνθρωπος ἢ ἵππος [3], ἀλλὰ καὶ ὅτι εἶναι λευκὸν ἢ καλόν, καὶ οὐδὲν ἐκ τούτων, οὔτε ἀληθὲς οὔτε ψεῦδος δύναται νὰ ἀποφανθῇ ἡ γνώμη ἄνευ τῆς αἰσθήσεως [4]. Ἀλλ' ὅμως κατὰ τὸν ὕπνον ἡ ψυχὴ συμβαίνει νὰ κάμνῃ τοῦτο ἀκριβῶς, διότι καὶ κοιμώμενοι νομίζομεν ὅτι διακρίνομεν, ὅπως καὶ ἐν τῇ ἐγρηγόρσει, ὅτι τὸ πλησιάζον εἶναι ἄνθρωπος καὶ ὅτι εἶναι λευκόν. Κατὰ τὸ ἐνύπνιον προσέτι ἔχομεν τὴν παράστασιν καὶ ἄλλου τινὸς ἐκτὸς τοῦ ἀντικειμένου [5], ὅπως κατὰ τὴν ἐγρήγορσιν ὅταν ἀντιλαμβανώμεθα. Δηλαδὴ ὅπως, ὅταν ἀντικείμενόν τι αἰσθανώμεθα γρηγοροῦντες, πολλάκις διανοούμεθα περὶ αὐτοῦ ἕτερόν τι, οὕτω καὶ κατὰ τὸν ὕπνον ἐκτὸς τῶν παραστάσεων ἐνίοτε ἐννοοῦμεν ἄλλα [6]. 4. Δύναται δὲ νὰ γείνῃ φανερὸν τοῦτο, ἐάν, ἀφοῦ ἐγερθῇ τις ἐκ τοῦ ὕπνου, ἐπιστήσῃ τὸν νοῦν καὶ προσπαθήσῃ νὰ ἐνθυμηθῇ (τὰ ὄνειρα τὰ ὁποῖα εἶδεν). Οὕτω τινὲς ἔχουσι παρατηρήσῃ ὅτι ἐνθυμοῦνται τὰ ὄνειρά των, ἐκεῖνοι λ. χ. οἵτινες κατὰ τὰ παραγγέλματα τῆς μνημονικῆς τέχνης δοκιμάζουσι νὰ παραστήσωσιν εἰς

---

(1) Καὶ ἑπομένως δὲν ὀνειρώττομεν διὰ μέσου τῶν αἰσθήσεων.

(2) Δόξα εἶναι ἡ ἐνέργεια τοῦ πνεύματος, δι' ἧς κρίνομεν τὸ ποιὸν καὶ τὰς ἰδιότητας τῶν ὄντων, καὶ οὕτω σχηματίζομεν γνώμην περὶ αὐτῶν, ἴδιον ὅμως ἔχει ὅτι ἀναφέρεται εἰς τὸ ἐνδεχόμενον, τὸ δυνάμενον καὶ ἄλλως ἔχειν.

(3) Καὶ ἐν γένει οὐσία.

(4) Διότι ἡ αἴσθησις γνωρίζει ἡμῖν πρώτη τὴν ὕπαρξιν τῶν πραγμάτων.

(5) Κρίνομεν δηλαδὴ καὶ μορφοῦμεν γνώμην περὶ αὐτοῦ. «Ἀλλὰ κατὰ τὴν δόξαν, ὁτιδήποτε δοξάζομεν, πάντοτε ἔχομεν ***συνείδησιν*** ὅτι δοξάζομεν. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἔργον τῆς δόξης τὰ ἐνύπνια. Συνάμα δὲ εἶναι φανερὸν ὅτι οὐχὶ πᾶν ὅ,τι φανταζόμεθα ἐν τῷ ὕπνῳ εἶναι ὄνειρον. Ἀλλά, ὅταν μέν τις βλέπων τι δὲν νοῇ ὅτι τοῦτο ὅπερ βλέπει εἶναι ὄνειρον, τοῦτο εἶναι ἐνύπνιον. Ὅταν ὅμως βλέπων δύνηται νὰ ἐννοῇ ὅτι τὸ ὁρώμενον εἶναι ἐνύπνιον, τοῦτο εἶναι παράστασις (ἢ φάντασμα) καὶ ὄχι ἐνύπνιον». (Θεμίστιος).

(6) Γίνονται δηλ. καὶ πράξεις τοῦ νοῦ.

ἑαυτούς [1] τὰ ὄνειρά των. Συμβαίνει δηλαδὴ εἰς αὐτοὺς πολλάκις παρεκτὸς τοῦ ἐνυπνίου νὰ παριστάνωσιν εἰς ἑαυτοὺς ἄλλο τι, μίαν εἰκόνα εἰς τὸν τόπον (τὸν δεχόμενον τὰς εἰκόνας). 5. Ὥστε εἶναι φανερὸν ὅτι, οὐχὶ πᾶσα παράστασις, τὴν ὁποίαν ἔχομεν κατὰ τὸν ὕπνον, εἶναι ὄνειρον, καὶ ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐννοοῦμεν τότε, τὸ ἐννοοῦμεν [2] διὰ τῆς δόξης. 6. Τόσον πολὺ εἶναι φανερὸν περὶ ὅλων τούτων, ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον μᾶς κάμνει εἴς τινας νόσους νὰ ἀπατώμεθα, καίπερ γρηγοροῦντες, τὸ αὐτὸ τοῦτο καὶ κατὰ τὸν ὕπνον προξενεῖ τὴν ἀπάτην. Οὕτω, μολονότι ὑγιαίνομεν καὶ μολονότι γνωρίζομεν τὸ ἀληθές, ὅμως ὁ ἥλιος μᾶς φαίνεται πάντοτε ὅτι ἔχει διάμετρον ἑνὸς ποδός [3]. Ἀλλ' εἴτε εἶναι ἡ φανταστικὴ καὶ ἡ αἰσθητικὴ δύναμις τῆς ψυχῆς ἓν καὶ τὸ αὐτό, εἴτε εἶναι διάφοροι, οὐχ ἧττον τὸ ἐνύπνιον δὲν γίνεται χωρὶς νὰ βλέπωμεν καὶ νὰ αἰσθανώμεθά τι. Διότι ἀπάται ὁράσεως καὶ ἀκοῆς συμβαίνουσιν ὅταν τις ὁρᾷ καὶ ἀκούῃ ἀληθῶς τι, πλὴν τοῦτο δὲν εἶναι ἐκεῖνο ὅπερ αὐτὸς νομίζει ὅτι ὁρᾷ. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ὑπόθεσιν [4] ταύτην ἐν τῷ ὕπνῳ οὔτε βλέπει τις οὔτε ἀκούει τι, οὔτε ἐν γένει αἰσθάνεταί τι. Ἄρα δὲν εἶναι ἀληθές, ὅτι δὲν βλέπει τις τίποτε (ἐν τῷ ὀνείρῳ), ὅπως δὲν εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ αἴσθησις οὐδὲν πάσχει. Ἀλλὰ δύναται καὶ ἡ ὄψις καὶ αἱ ἄλλαι αἰσθήσεις νὰ πάσχωσί τι. Ἑκάστη τῶν εἰκόνων (καθ' ὕπνους) προσβάλλει κατά τινα τρόπον τὴν αἴσθησιν ὡς ἐάν τις ἦτο γρηγορῶν, οὐχὶ ὅμως οὕτως, ὅπως κατὰ τὴν ἀληθῆ ἐγρήγορσιν. Καὶ ἄλλοτε μὲν ἡ δόξα μᾶς λέγει ὅτι εἶναι ψεῦδος ἐκεῖνο [5] ὅπερ βλέπομεν, ὅπως ὅταν γρηγορῶμεν, ἄλλοτε δὲ νικᾷ-

---

(1) Οὗτοι διὰ τῶν προσπαθειῶν των μνημονεύουσι τὰ ἀπαγγελθέντα καλύτερον τῶν ἀποστοματιζόντων αὐτά. Οὕτω καὶ οἱ ἠσκημένοι νὰ ἐνθυμῶνται τὰ ὄνειρα, ἐνθυμοῦνται καλύτερον τῶν ἄλλων.

(2) Θεωροῦμεν αὐτὸ ψευδὲς ἢ ἀληθὲς διὰ τῆς δόξης.

(3) Πόσῳ μᾶλλον λοιπὸν πρέπει νὰ συμβαίνῃ ἡ ἀπάτη ὅταν νοσῶμεν ἢ κοιμώμεθα ;

(4) Ἥτις κακῶς ὑποτίθεται κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην.

(5) Καὶ ὄνειρον.

ται ὑπὸ τῆς εἰκόνος ἡ δόξα καὶ ἀκολουθεῖ αὐτὴν (ὡς ἀληθῆ) [1].

7. Εἶναι λοιπὸν φανερόν, ὅτι τὸ πάθος τοῦτο, τὸ ὁποῖον καλοῦμεν ἐνύπνιον, δὲν εἶναι πάθος τῆς δόξης [2] οὔτε τῆς διανοίας (τῆς δόξης καὶ τοῦ νοῦ)· ἀλλ' οὔτε καὶ τῆς αἰσθήσεως ἁπλῶς, διότι θὰ ἐβλέπομεν ἁπλῶς καὶ θὰ ἠκούομεν (καθ' ὕπνους).

8. Ἀλλὰ πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν κατὰ ποίαν σημασίαν καὶ κατὰ τίνα τρόπον συμβαίνει τὸ πάθος τοῦτο εἰς αὐτήν. Ἂς τεθῇ λοιπὸν βάσις τοῦτο, ὅπερ καὶ φανερὸν εἶναι, ὅτι τὸ πάθος τοῦτο (τὸ ὄνειρον) ἀνήκει εἰς τὴν αἰσθητικὴν δύναμιν, διότι καὶ ὁ ὕπνος εἶναι πάθημα τοῦ αἰσθητικοῦ μέρους. Καὶ ἀληθῶς δὲν συμβαίνει εἰς ἄλλο μέρος ζῴων ὁ ὕπνος καὶ εἰς ἄλλο τὸ ἐνύπνιον, ἀλλὰ καὶ τὰ δύο ὑπάρχουσιν εἰς τὸ αὐτὸ μέρος. Περὶ φαντασίας ἤδη ἔγινε λόγος εἰς τὰ περὶ Ψυχῆς, καὶ εἴπομεν ὅτι ἡ φανταστικὴ δύναμις εἶναι ἡ αὐτὴ μὲ τὴν αἰσθητικήν· ἀλλ' ὁ τρόπος τῆς ἐκδηλώσεως τῆς φαντασίας καὶ ὁ τῆς αἰσθήσεως εἶναι διάφοροι· εἶναι δηλ. φαντασία ἡ κίνησις ἥτις γίνεται ὑπὸ τοῦ ἐν ἐνεργείᾳ αἰσθήματος [3], τὸ δὲ ἐνύπνιον φαίνεται ὅτι εἶναι εἰκὼν τῆς φαντασίας, διότι ἐνύπνιον λέγομεν τὴν εἰκόνα ἥτις ἐμφανίζεται κατὰ τὸν ὕπνον εἴτε ἀπολύτως εἴτε κατά τινα τρόπον [4]. Εἶναι λοιπὸν φανερόν, ὅτι τὸ ὀνειρεύεσθαι ἀνήκει εἰς τὴν αἰσθητικὴν δύναμιν, καὶ ἀνήκει εἰς ταύτην καθὸ φανταστικήν.

---

(1) Θεωροῦσα τοὺς τύπους τῶν πραγμάτων ὡς αὐτὰ τὰ πράγματα.

(2 Διότι ἐν μέρει ἀνήκει αὐτοῖς.

(3) Καὶ μὴ παρόντων τῶν αἰσθητῶν.

(4) Δῆλα δὴ εἴτε ἀναγνωρίζεται ὡς ὄνειρον, εἴτε εἶναι μῖγμα ἀληθοῦς καὶ ψευδοῦς ἐγρηγόρσεως καὶ ὕπνου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Τὰ ἐνύπνια γίνονται ἐξ οἱασδήποτε τάξεως αἰσθητῶν. Ἡ ἐντύπωσις διαμένει εἰς τὰ ὄργανα, ὅταν ἀφανισθῇ τὸ αἰσθητόν. Νόμος τῆς μεταδόσεως τῆς κινήσεως, εἴτε τῆς κατὰ τόπον, εἴτε τῆς κατ' ἀλλοίωσιν. Ἄμεσα ἀποτελέσματα αἰσθημάτων λίαν παρατεινομένων. Ἡ ὄψις πάσχει, ἀλλὰ καὶ ἐνεργεῖ. Ἀποτέλεσμα τῶν ὀμμάτων τῶν γυναικῶν ἐπὶ τῶν κατόπτρων κατὰ τὴν ἔμμηνον ῥοήν. Εὐκόλως ἀπατώμεθα ὑπὸ τῶν αἰσθήσεων, ὅταν ἔχωμεν πάθη ψυχικὰ ἢ σωματικά.

1. Τί εἶναι τὸ ἐνύπνιον καὶ πῶς γίνεται δυνάμεθα νὰ μάθωμεν, ἂν πρὸ πάντων ἐξετάσωμεν τὰ συμβαίνοντα κατὰ τὸν ὕπνον [1]. 2. Τὰ αἰσθητὰ πράγματα προξενοῦσιν εἰς ἡμᾶς αἴσθησιν κατὰ τὰ διάφορα αἰσθητήρια, καὶ ἡ ἐξ αὐτῶν γινομένη ἐντύπωσις ὑπάρχει εἰς τὰ αἰσθητήρια ὄχι μόνον ὅταν αἱ αἰσθήσεις εἶναι ἐν ἐνεργείᾳ, ἀλλ' ἐπιμένει καὶ ὅταν παύσῃ ἡ ἐνέργεια αὕτη [2]. 3. Τὸ πάθος τοῦτο φαίνεται, ὅτι εἶναι ὅμοιον μὲ τὸ φαινόμενον τὸ συμβαῖνον εἰς τὰ ῥιπτόμενα πράγματα. Διότι καὶ τὰ ῥιπτόμενα κινοῦνται ἀκόμη, καὶ ἐν ᾧ ὁ κινήσας αὐτὰ δὲν τὰ ἐγγίζει πλέον· διότι ὁ κινήσας κατ' ἀρχὰς ἐκίνησε μέρος ἀέρος, καὶ πάλιν οὗτος κινηθεὶς μετέδωκε τὴν κίνησιν εἰς ἄλλο μέρος· καὶ κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον τὸ ῥιπτόμενον, ἕως οὗ σταματήσῃ, κάμνει τὴν κίνησίν του καὶ εἰς τὸν ἀέρα καὶ εἰς τὰ ὑγρά. Ὁμοίως δὲ πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι τοῦτο συμβαίνει καὶ

1) Ἐν τοῖς ἑπομένοις ἐξετάζει μᾶλλον τὰς περιστάσεις, αἵτινες συνοδεύουσι τὴν ἐγρήγορσιν καὶ τὴν αἴσθησιν.

2) Ὅσαι ἀπὸ τὰς ἐντυπώσεις τὰς ὁποίας ἐγκαταλείπουσι τὰ αἰσθήματα σώζονται, φερόμεναι εἰς τὴν κεντρικὴν αἴσθησιν (τὴν ψυχὴν) κατὰ τοὺς ὕπνους καὶ κινοῦσαι τὴν αἴσθησιν, παράγουσι τὰ ἐνύπνια.

εἰς τὰς κινήσεις τῆς ἀλλοιώσεως πράγματός τινος, λ. χ. τὸ ὑπὸ τοῦ θερμοῦ θερμανθὲν θερμαίνει τὸ πλησίον μέρος, καὶ τοῦτο μεταδίδει τὴν θερμότητα εἰς ἄλλο μέχρι τέλους. Ὥστε ἐξ ἀνάγκης συμβαίνει τοῦτο καὶ εἰς τὸ ὄργανον, ὅπερ εἶναι ἡ ἕδρα τῆς αἰσθήσεως, ἀφοῦ ἡ ἐν ἐνεργείᾳ αἴσθησις εἶναι εἶδος ἀλλοιώσεως. Διὸ τοῦτο τὸ πάθος (ἡ ἐντύπωσις) ὑπάρχει εἰς τὰ αἰσθητήρια οὐχὶ μόνον καθ' ὃν χρόνον αἰσθάνονται, ἀλλὰ καὶ ὅταν παύσωσι νὰ αἰσθάνωνται, καὶ ὑπάρχει εἰς τὸ ἐσωτερικὸν βάθος καὶ εἰς τὴν ἐπιφάνειαν.

4. Εἶναι δὲ τοῦτο φανερόν, ὅταν ἐπί τινα χρόνον κατὰ συνέχειαν αἰσθανώμεθά τι. Διότι, ὅταν στρέφωμεν τὴν αἴσθησιν ἡμῶν εἴς τι ἄλλο, ἐπιμένει ἡ (πρώτη) ἐντύπωσις, ὡς λ. χ. ὅταν ἐκ τοῦ ἡλίου μεταβαίνωμεν εἰς τὴν σκιάν. Διότι συμβαίνει νὰ μὴ βλέπωμεν τίποτε, ἐπειδὴ ἐξακολουθεῖ ἀκόμη ἡ κίνησις, τὴν ὁποίαν τὸ φῶς ἔδωκεν εἰς τοὺς ὀφθαλμούς. Καὶ ἂν ἐπὶ πολὺν χρόνον ἀτενίσωμεν ἓν μόνον χρῶμα, ἢ λευκὸν ἢ πράσινον, τοιοῦτον φαίνεται καὶ τὸ πρᾶγμα, εἰς τὸ ὁποῖον ἔπειτα ἠθέλομεν στρέψει τὰ βλέμματα. Καὶ ἂν κυττάζοντες τὸν ἥλιον ἢ ἄλλο λαμπρὸν ἀντικείμενον κλείσωμεν τὰ ὄμματα, τὸ ἀντικείμενον, ὅπερ ἀμέσως παρατηροῦμεν κατὰ τὴν εὐθεῖαν γραμμὴν καθ' ἣν συμβαίνει νὰ ὁρῶμεν, θὰ μᾶς φανῇ ὅτι τὸ βλέπομεν κατὰ πρῶτον μὲ τὸ αὐτὸ παρὸν χρῶμα, ὅπερ ἔπειτα μεταβάλλεται εἰς ἐρυθρόν, ἔπειτα εἰς πορφυροῦν, ἕως οὗ φθάσῃ εἰς τὸ μέλαν χρῶμα καὶ ἀφανισθῇ. 5. Καὶ αἱ αἰσθήσεις ἀκόμη πάσχουσι τοιαῦτα, ὅταν στρέφωνται ταχέως ἐξ ἀντικειμένων εὑρισκομένων εἰς κίνησιν, ὡς ἐκ τῶν ποταμῶν καὶ τῶν ρευμάτων τῶν ῥεόντων ταχύτατα, διότι τότε τὰ ἄλλα πράγματα, τὰ ὁποῖα ἠρεμοῦσι, μᾶς φαίνονται ὅτι κινοῦνται. Γίνονται δὲ οἱ ἄνθρωποι καὶ ἀπὸ τοὺς μεγάλους κρότους κωφοί, καὶ ἀπὸ τὰς δυνατὰς ὀσμὰς ἀσθενίζει ἡ ὄσφρησις. Ὁμοίως καὶ περὶ τῶν ἄλλων. 6. Ταῦτα δὲ φανερῶς συμβαίνουσι κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον. 7. Ὅτι δὲ τὰ αἰσθητήρια ταχέως αἰσθάνονται τὰς ἐλαχίστας διαφορὰς ἀποδεικνύει τὸ συμβαῖνον εἰς τὰ κάτοπτρα, περὶ τοῦ ὁποίου, ἐὰν ἐπιστήσῃ τις τὴν προσοχήν, δύναται νὰ σκεφθῇ

καὶ νὰ λύσῃ τὴν ἀπορίαν. Συγχρόνως δὲ ἐκ τούτου γίνεται φανερόν, ὅτι ἡ ὄψις, καθὼς πάσχει τι, οὕτω καὶ ἐνεργεῖ τι. Τῷ ὄντι, εἰς τὰ λίαν καθαρὰ κάτοπτρα [1], ὅταν ἐμβλέψωσιν εἰς αὐτὰ γυναῖκες εὑρισκόμεναι εἰς τὰ καταμήνιά των, γίνεται εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ κατόπτρου ὡς μία νεφέλη αἱματώδης· καὶ ἂν μὲν τὸ κάτοπτρον εἶναι καινουργές, δυσκόλως ἐξαλείφεται ἡ τοιαύτη κηλίς, ἐὰν ὅμως εἶναι παλαιόν, εἶναι εὐκολωτέρα ἡ ἐξάλειψις αὐτῆς. Αἴτιον δὲ τούτου εἶναι, ὡς εἴπομεν, τὸ ὅτι ἡ ὄψις οὐ μόνον πάσχει ὑπὸ τοῦ ἀέρος, ἀλλὰ καὶ ἐνεργεῖ αὕτη ἐπ' αὐτοῦ καὶ κινεῖ αὐτὸν [2], ὅπως καὶ τὰ λαμπρὰ ἀντικείμενα κινοῦσι. Διότι καὶ τὰ ὄμματα εἶναι ἐκ τῶν πραγμάτων, τὰ ὁποῖα λάμπουσι καὶ ἔχουσι χρῶμα. Εἶναι λοιπὸν εὔλογον ὅτι τὰ ὄμματα εἶναι εἰς τὴν αὐτὴν κατάστασιν καθὼς καὶ οἱονδήποτε ἄλλο μέρος τοῦ σώματος. Διότι καὶ φυσικῶς οἱ ὀφθαλμοὶ εἶναι πλήρεις φλεβῶν. Διὰ τοῦτο, ὅταν γίνωνται τὰ καταμήνια, ἡ μεταβολή, ἡ ὁποία γίνεται εἰς τὰ ὄμματα ἕνεκα ταραχῆς καὶ ῥοῆς τοῦ αἵματος, διαφεύγει μὲν τὴν ἀντίληψιν ἡμῶν, ἀλλ' ὅμως ὑπάρχει· (εἶναι δὲ ἡ αὐτὴ ἡ φύσις τοῦ σπέρματος καὶ ἡ τῶν καταμηνίων)· καὶ κινεῖται ὁ ἀήρ, οὗτος δὲ μεταδίδει εἰς τὸν ἀέρα, ὅστις εἶναι ἐπὶ τῶν κατόπτρων καὶ συνέχεται μὲ αὐτόν, τὴν ποιότητα τὴν ὁποίαν αὐτὸς οὗτος δέχεται, οὗτος δὲ ὁ ἀὴρ (ὁ δεύτερος) ἐνεργεῖ τὸ αὐτὸ εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ κατόπτρου.

9. Ὅπως δὲ καὶ ἐκ τῶν ἱματίων τὰ λίαν καθαρὰ τάχιστα κηλιδοῦνται, οὕτω καὶ ἐνταῦθα διότι τὸ καθαρὸν πρᾶγμα φανερώνει

---

1) Τὰ κάτοπτρα τῶν ἀρχαίων ἦσαν ἐκ μετάλλου λείου καὶ οὐχὶ ἐξ ὑάλου, ὡς τὰ γνωστὰ ἡμῖν. Ὁ τόσον ὅμως ἀκριβὴς ἐρευνητὴς Ἀριστοτέλης φαίνεται ὅτι ἐπλανήθη ὑπ' ἄλλου ὡς πρὸς τὸ πάθος τῶν κατόπτρων ἐκ τῶν γυναικῶν.

2) Τὰ ὄμματα ἐνεργοῦσιν ὅμως ἐπὶ τοῦ κατόπτρου ὡς σῶμα, ἐξ οὗ ἐξέρχεται ἀπόρροια καὶ διαχέεται ἐπὶ τοῦ μετάλλου, καὶ τοῦτο δὲ αὐτὸς ὁ Ἀριστοτέλης ὑποδεικνύει κατωτέρω.

ἀκριβῶς ὅ,τι ἂν δεχθῇ καὶ τὸ καθαρώτερον δηλοῖ τὰς μικροτάτας μεταβολάς.

Ὁ χαλκὸς ἰδίᾳ, ἐπειδὴ εἶναι λεῖος, παθαίνεται ὑπὸ οἱασδήποτε μικρᾶς ἐπαφῆς. Πρέπει δὲ νὰ θεωρῶμεν τὴν ἐπαφὴν ταύτην τοῦ ἀέρος, ὅτι εἶναι ὡς μία τρίψις, ὡς μία ἀπόμαξις καὶ ἀπόπλυσις (ὑγροῦ). Ἐπειδὴ δὲ τὸ χαλκοῦν κάτοπτρον εἶναι καθαρόν, γίνεται καθαρὰ ἐπαφὴ ὁσονδήποτε ἐλαφρὰ καὶ ἂν εἶναι. Αἴτιον δὲ τοῦ νὰ μὴ ἐξαλείφηται ταχέως ἀπὸ τὰ καινουργῆ κάτοπτρα ἡ κηλὶς εἶναι ἡ καθαριότης καὶ ἡ λειότης αὐτῶν· διότι ἡ κηλὶς εἰσδύει εἰς τὰ κάτοπτρα ταῦτα βαθέως καὶ πανταχοῦ, καὶ ἕνεκα μὲν τῆς καθαρότητος εἰσχωρεῖ βαθέως, ἕνεκα δὲ τῆς λειότητος ἐξαπλοῦται πανταχοῦ. Εἰς δὲ τὰ παλαιὰ κάτοπτρα δὲν μένει ἡ κηλίς, διότι δὲν εἰσχωρεῖ ἐπίσης, ἀλλὰ μένει περισσότερον εἰς τὴν ἐπιφάνειαν.

10. Ἐκ τούτων λοιπὸν εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ κίνησις διεγείρεται καὶ ὑπὸ μικρῶν διαφορῶν καὶ ὅτι ἡ αἴσθησις εἶναι ταχεῖα, καὶ ὅτι τὸ ὄργανον τὸ αἰσθητικὸν τῶν χρωμάτων οὐ μόνον πάσχει [1], ἀλλὰ καὶ ἀντενεργεῖ. Μαρτυροῦσι δὲ ὑπὲρ τούτων τὰ συμβαίνοντα εἰς τοὺς οἴνους καὶ εἰς τὴν κατασκευὴν μύρων (ἀρωμάτων). Τῷ ὄντι τὸ ἤδη ἑτοιμασθὲν ἔλαιον λαμβάνει ταχέως τὴν ὀσμὴν τῶν πλησίον αὐτοῦ κειμένων μύρων. Καὶ ὁ οἶνος πάσχει τὸ αὐτό. Διότι προσλαμβάνουσι τὰς ὀσμὰς ὄχι μόνον τῶν σωμάτων τὰ ὁποῖα ῥίπτονται εἰς αὐτὰ ἢ ἀναμιγνύονται μετ' αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ἐκείνων τὰ ὁποῖα τίθενται πλησίον τῶν ἀγγείων (τοῦ οἴνου), ἢ τῶν πλησίον βλαστανόντων (ἀνθέων).

11. Ὡς πρὸς τὸ ἐν ἀρχῇ τεθὲν ζήτημα, ἔστω ὡς ὁμολογούμενον ἀφ' ἑνὸς μὲν τοῦτο, τὸ ὁποῖον εἶναι φανερὸν ἐκ τῶν εἰρημένων, ὅτι δηλαδή, καὶ ὅταν ἀφανισθῇ τὸ ἔξωθεν αἰσθητόν, μένουσι τὰ αἰσθήματα καὶ εἶναι αἰσθητά, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅτι εὐκόλως ἀπατώμεθα ὡς πρὸς τὰς αἰσθήσεις, ὅταν κυριευώμεθα ὑπὸ τινος πάθους, ἄλλος ὑπὸ ἄλλου, ὡς ὁ δειλὸς λ. χ. ὑπὸ φόβου, ὁ

(1) Δέχεται ἐντυπώσεις.

ἐρωτικὸς ὑπὸ ἔρωτος, πλανῶνται δ' οὕτως, ὥστε διὰ μικρὰς ὁμοιότητας ἐκεῖνος μὲν νομίζει ὅτι βλέπει παντοῦ ἐχθρούς, οὗτος δὲ τὸ ἐρώμενον πρόσωπον. Καὶ ὅσῳ περισσότερον δεσπόζεταί τις ἀπὸ τὸ πάθος, τόσῳ μᾶλλον μικρὰ δύναται νὰ εἶναι ἡ ὁμοιότης (ἡ φαινομενική). Ὁμοίως δὲ οἱ ἄνθρωποι εὐκόλως ἀπατῶνται πάντες, ὅταν διατελῶσιν ὑπὸ τὸ κράτος ὀργῆς καὶ οἱασδήποτε ἐπιθυμίας, καὶ τόσῳ μᾶλλον ἀπατῶνται, ὅσῳ ἰσχυρότερον εἶναι τὸ πάθος των. Διὰ τοῦτο καὶ εἰς τοὺς πάσχοντας πυρετὸν φαίνονται ζῷα εἰς τοὺς τοίχους (τοῦ δωματίου) ἕνεκα μικρᾶς μὲ ζῷα ὁμοιότητος τῶν σχημάτων, ἅτινα εὑρίσκονται τυχὸν ἐκεῖ γεγραμμένα. Καὶ ταῦτα (αἱ παραισθήσεις) ἐνίοτε ἀκολουθοῦσι κατὰ τὴν ἔντασιν τὰ πάθη οὕτως, ὥστε ὅσοι δὲν εἶναι λίαν ἀσθενεῖς ἀναγνωρίζουσιν ὅτι εἶναι ἀπάτη, ἂν ὅμως τὸ πάθος γίνεται ἰσχυρότερον, οὗτοι καὶ ὁρμῶσι πρὸς τὰ πράγματα (τὰ ὁποῖα φαντάζονται ὅτι βλέπουσι).

13. Αἴτιον δὲ τοῦ νὰ γίνωνται ταῦτα εἶναι ὅτι δὲν κρίνουσι μὲ τὴν αὐτὴν δύναμιν, ὁ νοῦς ὅστις κυρίως κρίνει, καὶ ἐκείνη ἡ δύναμις εἰς τὴν ὁποίαν γίνονται τὰ φαντάσματα [1]. Ἀπόδειξις δὲ τούτου εἶναι ὅτι ὁ ἥλιος φαίνεται ὅτι ἔχει διάμετρον ἑνὸς ποδός. Προσέτι ἀντιλέγουσι κατὰ τῆς φαντασίας πολλάκις καὶ ἄλλα. Προσέτι διὰ τῆς ἐπ' ἄλληλα ἐπιθέσεως τῶν δακτύλων ἓν πρᾶγμα [2] φαίνεται ὅτι εἶναι δύο, ἀλλ' ὅμως δὲν λέγομεν ὅτι εἶναι δύο. Διότι ἡ ὄψις ὑπερισχύει [3] τῆς ἁφῆς. Καὶ ἂν ὑπῆρχεν ἡ ἁφὴ μόνη, θὰ ἐκρίναμεν ὅτι τὸ πρᾶγμα τοῦτο, ὅπερ εἶναι ἕν, εἶναι δύο. Αἴτιον δὲ τῆς ἀπάτης εἶναι, ὅτι τὰ πράγματα, οἱαδήποτε εἶναι, ὄχι μόνον εἶναι ἀντιλη-

---

(1) Ἡ δύναμις ἥτις κρίνει ὡς κυρίαρχος εἶναι ὁ νοῦς, ἡ δὲ δύναμις τῶν φαντασμάτων ἢ εἰκόνων εἶναι ἡ αἴσθησις ἢ ἡ φαντασία. Περὶ τοῦ μεγέθους τοῦ ἡλίου ἄλλως κρίνει ὁ νοῦς καὶ ἄλλως τὸ βλέπει ἡ αἴσθησις. Ἐὰν μία δύναμις μόνη ἔκρινε, θὰ ἐδοξάζομεν ὅτι ὁ ἥλιος εἶναι τόσος ὅσον τὸν βλέπομεν. Ἡ ἐπικράτησις τῆς αἰσθήσεως ἢ τῆς φαντασίας ἄγει εἰς πλάνην.

(2) Ὡς βῶλος ἄρτου τιθέμενος μεταξὺ τοῦ λιχανοῦ καὶ τοῦ μέσου δακτύλου.

(3) Εἶναι μᾶλλον ἀξιόπιστος.

πτὰ ἐνῷ ἐξακολουθεῖ ὁ ἐρεθισμὸς τοῦ αἰσθητοῦ ἀντικειμένου, ἀλλὰ καὶ ὅταν αὐτὴ ἡ αἴσθησις [1] κινῆται, ἂν ἡ κίνησις αὕτη εἶναι ἐξακολούθησις τῆς διεγέρσεως ὑπὸ τοῦ αἰσθητοῦ. Οὕτω λ. χ. ἡ ξηρὰ φαίνεται εἰς τοὺς πλέοντας ὅτι κινεῖται, καίτοι ἡ ὄψις (αὐτοὶ) κινεῖται ὑπ' ἄλλου (τοῦ πλοίου) [2].

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Πρὸς παραγωγὴν ἐνυπνίου ἀνάγκη ἠρεμίας τινὸς ἐν τῷ σώματι. Ἡ κατὰ τὴν ἐγρήγορσιν ταραχὴ ἐμποδίζει τὴν ψυχὴν νὰ αἰσθάνηται τὰς ἐκ τῶν αἰσθημάτων κινήσεις. Διαφοραὶ ἐνυπνίων. Ἀναφοραὶ αὐτῶν πρὸς τὰς κατὰ τὴν ἐγρήγορσιν παραισθήσεις. Τὰ ἐνύπνια εἶναι ὑπολείμματα τῶν αἰσθημάτων καὶ ἀποτέλεσμα τῶν κινήσεων τῶν διδομένων εἰς τὰ ὄργανα ὑπὸ τῶν αἰσθητικῶν ἐντυπώσεων. Πραγματικαὶ ἀντιλήψεις κατὰ τὸν ὕπνον. Ἐπίδρασις ἡλικίας ἐπὶ τῶν ὀνείρων.

1. Εἶναι φανερὸν ἐκ τούτων [3], ὅτι οὐχὶ μόνον κατὰ τὴν ἐγρήγορσιν γίνονται αἱ κινήσεις τῶν αἰσθημάτων αἱ προερχόμεναι ἀπὸ τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων καὶ ἀπὸ τῶν τοῦ σώματος ἐνεργειῶν, ἀλλὰ καὶ ὅταν διαρκῇ τὸ πάθημα τοῦτο, τὸ ὁποῖον λέγεται ὕπνος· καὶ τότε μάλιστα φαίνονται περισσότεραι. 2. Διότι κατὰ τὴν ἡμέ-

---

(1) Εἴτε δι' ἐσωτερικῆς κινήσεως τοῦ αἰσθητηρίου ὀργάνου εἴτε δι' ὁλικῆς μετατοπίσεως τοῦ αἰσθανομένου ὄντος.

(2) Καὶ οὐχὶ ὑπὸ τῆς ξηρᾶς, ἥτις δὲν κινεῖται καὶ δὲν δύναται νὰ διεγείρῃ τὴν αἴσθησιν ἡμῶν.

(3) Μᾶλλον ἐκ τῶν ἑπομένων.

ραν, ἐπειδὴ εἶναι εἰς ἐνέργειαν αἱ αἰσθήσεις καὶ ἡ διάνοια, ἀπωθοῦνται αἱ κινήσεις αὗται καὶ ἀφανίζονται, ὅπως ἀφανίζεται τὸ ὀλίγον πῦρ πλησίον τοῦ πολλοῦ πυρὸς καὶ αἱ μικραὶ λῦπαι καὶ ἡδοναὶ πλησίον τῶν μεγάλων. Ὅταν δὲ παύσωσι τὰ μεγάλα, τότε καὶ τὰ μικρὰ ἀνέρχονται εἰς τὴν ἐπιφάνειαν [1]. Τῷ ὄντι κατὰ τὴν νύκτα, ἐπειδὴ εὑρίσκονται εἰς ἀργίαν αἱ μερικαὶ αἰσθήσεις καὶ ἀδυνατοῦσι νὰ ἐνεργῶσι, διότι τότε γίνεται ἐκ τῶν ἔξω εἰς τὰ ἔσω παλίρροια τοῦ θερμοῦ, πᾶσαι ἐκεῖναι αἱ ἐντυπώσεις, (αἵτινες δὲν ἦσαν ἀντιληπταὶ κατὰ τὴν ἐγρήγορσιν), φέρονται εἰς τὴν κεντρικὴν αἴσθησιν [2] καὶ γίνονται φανεραί, ὅταν καταπαύσῃ ἡ ταραχή. 3. Πρέπει δὲ νὰ παραδεχθῶμεν περὶ αὐτῶν ὅτι, ὅπως εἰς τοὺς ποταμοὺς γίνονται μικραὶ δῖναι [3], οὕτως ἑκάστη κίνησις αἰσθήσεως προχωρεῖ συνεχῶς οὕτω, πολλάκις μὲν κατὰ τὴν αὐτὴν διεύθυνσιν, πολλάκις δὲ διαλύεται εἰς ἄλλα σχήματα ἕνεκα συγκρούσεων. Διὰ τοῦτο μετὰ τὴν λῆψιν τῆς τροφῆς καὶ εἰς τοὺς πολὺ νέους, ὡς εἶναι τὰ παιδία, δὲν γίνονται ἐνύπνια, διότι εἶναι πολλὴ ἡ κίνησις ἕνεκα τῆς θερμότητος, ἥτις προέρχεται ἐκ τῆς τροφῆς. Ὥστε συμβαίνει ἐνταῦθα ὅ,τι εἰς ὑγρόν, ἐάν τις κινῇ αὐτὸ πολύ, διότι ἄλλοτε μὲν οὐδεμία φαίνεται εἰκὼν ἐν αὐτῷ, ἄλλοτε δὲ φαίνεται μὲν ἀλλὰ παραμεμορφωμένη [4] τελείως, ὥστε φαίνεται διάφορος παρ' ὅ,τι εἶ-

---

(1) Ἐμφανίζονται.

(2) Ταύτης ὄργανον εἶναι ἡ καρδία, τὸ φυσιολογικὸν ἅμα καὶ ψυχικὸν κέντρον τῆς ζωικῆς ζωῆς, «ἡ ἀκρόπολις τοῦ σώματος».

(3) Κίνησιν λέγει τὴν εἰς τὸ κέντρον κατάβασιν τῶν ὑπολειμμάτων τῶν ἐντυπώσεων. καθ' ἣν ἡ ψυχὴ διεγείρεται. Ἐὰν ἡ κίνησις αὕτη συγκρουσθῇ μὲ ἄλλας, λαμβάνει μεταβολάς, ἕως οὗ φθάσῃ εἰς τὴν αἰσθητικὴν ἀρχήν, ἥτις αἰσθάνεται πάσας τὰς μεταβολάς.

(4) Τὰ αἰσθήματα γεννῶσιν ὑστέρας κινήσεις ὁμοίας πρὸς τὰ κυμάτια καὶ τοὺς κύκλους ὕδατος ταραχθέντος ὑπὸ λιθαρίου. Αἱ κινήσεις αὗται ἐπαναλαμβάνονται ἀσθενέστεραι, σαφεῖς μὲν ἐν ἠρεμοῦντι ὕδατι, ἀνώμαλοι δὲ καὶ διάστροφοι ἐν ὕδατι ταραττομένῳ ὑπὸ ἀντιθέτων κινήσεων. Οἱ κύκλοι ἢ αἱ εἰκόνες εἶναι τότε συγκεχυμέναι ἢ τερατώδεις. Ἐὰν ὅμως ἡ κίνησις εἶναι λίαν βιαία, ὡς εἰς τοὺς παῖδας καὶ μετὰ τὸ γεῦμα, τότε, ὅπως ἐν τῷ βιαίως ταραττομένῳ ὕδατι, οὐδεμία εἰκὼν ἢ ὄνειρον παράγεται.

ναι. Ὅταν δὲ τὸ ὑγρὸν ἡσυχάσῃ, τότε αἱ εἰκόνες γίνονται καθαραὶ καὶ φανεραί. Οὕτω καὶ κατὰ τὸν ὕπνον αἱ εἰκόνες (αἱ γενόμεναι τότε) καὶ αἱ κινήσεις, αἵτινες καταλείπονται (ἐκ τῆς ἐγρηγόρσεως) καὶ προέρχονται ἐκ τῶν αἰσθημάτων, ἄλλοτε μὲν ἐξαφανίζονται ἐντελῶς ὑπὸ τῆς εἰρημένης κινήσεως, ὅταν αὕτη εἶναι μείζων τῆς δοθείσης, ἄλλοτε δὲ τὰ φάσματα φαίνονται ὅτι εἶναι συγκεχυμένα καὶ τερατώδη καὶ τὰ ἐνύπνια ἀμυδρά, ὡς συμβαίνει εἰς τοὺς μελαγχολικοὺς καὶ εἰς τοὺς πάσχοντας πυρετὸν καὶ εἰς τοὺς μεθυσμένους. Διότι ὅλα τὰ τοιαῦτα πάθη, προερχόμενα ἐκ τοῦ ἀέρος, προξενοῦσι πολλὴν κίνησιν. 5. Ὅταν δὲ εἰς τὰ ἔχοντα αἷμα ζῷα ἡσυχάσῃ τὸ αἷμα καὶ χωρισθῇ, τότε ἡ κίνησις ἥτις διατηρεῖται ἐκ τῶν (κατὰ τὴν ἐγρήγορσιν) γενομένων αἰσθημάτων εἰς ἑκάστην αἴσθησιν διεγείρει ἐνύπνια πλήρη καὶ ἰσχυρὰ καὶ ποιεῖ τὰς εἰκόνας φανεράς, καὶ νομίζει τις, ὅτι βλέπει τι ἕνεκα τῶν ἀπὸ τῆς ὁράσεως φερομένων (εἰς τὸ κέντρον) ἐντυπώσεων, καὶ ὅτι ἀκούει ἕνεκα τῶν ἀπὸ τῆς ἀκοῆς. Ὁμοίως δὲ καὶ περὶ τῶν εἰκόνων, αἵτινες φέρονται ἀπὸ τὰς ἄλλας αἰσθήσεις. 6. Διότι, ἐπειδὴ ἡ κίνησις τῶν εἰδικῶν αἰσθητηρίων τούτων μεταδίδεται εἰς τὸ κέντρον (τὴν καρδίαν), καίπερ γρηγορῶν τις ἐνίοτε νομίζει ὅτι βλέπει, καὶ ἀκούει καὶ αἰσθάνεταί τινα· καὶ ἐπειδὴ ἐνίοτε ἡ ὄψις φαίνεται ὅτι κινεῖται, ἐνῷ δὲν κινεῖται, λέγομεν ὅτι βλέπει· καὶ ἐπειδὴ ἡ ἁφὴ μᾶς ἀναγγέλλει δύο κινήσεις, νομίζομεν ὅτι ἓν πρᾶγμα εἶναι δύο. Διότι ἐν γένει τὸ κέντρον, ἡ αἰσθητικὴ ἀρχὴ κρίνει τὴν ἐξ ἑκάστης αἰσθήσεως ἐντύπωσιν, ὅταν οὐδεμία ἄλλη ὑπερτέρα αἴσθησις ἀγγέλλῃ τὸ ἐναντίον[1]. Ἡ εἰκὼν λοιπὸν φαίνεται ἐντελῶς, ἀλλὰ ἡ ψυχὴ δὲν παραδέχεται πάντοτε τὴν τοιαύτην εἰκόνα, ἐκτὸς ἐὰν ἡ δύναμις ἡ κρίνουσα τελευταία ἐμποδίζηται ἢ δὲν ἔχῃ τὴν προσήκουσαν εἰς αὐτὴν κίνησιν.

---

(1) Ἐὰν ἡ ὄψις δὲν ἁπατᾶται, ὡς ἡ ἁφή, διὰ τῆς ἐπαλλαγῆς τῶν δακτύλων κτλ., πολλῷ μᾶλλον δὲν ἁπατᾶται τὸ κυρίως κριτήριον, ἡ κοινὴ αἴσθησις, ἥτις δέχεται τὰς εἰκόνας ὡς τὰς νομίζουσιν αἱ διάφοροι αἰσθήσεις, ἀλλ' εἶτα κρίνει καὶ μεταβάλλει αὐτάς.

7. Καθὼς δὲ εἴπομεν ὅτι ἄλλοι εὐκόλως ἀπατῶνται διὰ τοῦτο τὸ πάθος καὶ ἄλλοι δι' ἄλλο, οὕτως ὁ κοιμώμενος ἀπατᾶται ὑπὸ τῶν κινήσεων τοῦ ὕπνου καὶ τῆς κινήσεως τῶν αἰσθητηρίων καὶ τῶν ἄλλων, τὰ ὁποῖα συμβαίνουσιν εἰς τὴν αἴσθησιν, οὕτως ὥστε τὰ ἔχοντα μικρὰν ὁμοιότητα συγχέομεν μεταξύ των. 8. Τῷ ὄντι, ὅταν κοιμώμεθα, ἐπειδὴ τὸ πλεῖστον αἷμα καταβαίνει εἰς τὴν καρδίαν, συγκεντροῦνται εἰς ταύτην καὶ αἱ ἐν τῷ αἵματι ὑπάρχουσαι κινήσεις εἴτε δυνάμει, εἴτε ἐνεργείᾳ. Καὶ εἶναι τοιαῦται αἱ καταστάσεις ἐνταῦθα, ὥστε, ἐὰν τὸ αἷμα κινηθῇ, μερική τις κίνησις ὑψοῦται εἰς τὴν ἐπιφάνειαν, ἐὰν δὲ αὕτη ἀφανισθῇ, ἐπιφαίνεται ἄλλη. Ἔχουσι δὲ τοιαύτας σχέσεις μεταξύ των, οἵας οἱ τεχνητοὶ βάτραχοι, οἵτινες ἀνέρχονται εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ὕδατος, ὅταν διαλυθῇ τὸ ἐπ' αὐτῶν ἄλας[1]. Καὶ τοιουτοτρόπως αἱ κινήσεις αὗται ὑπάρχουσι δυνάμει εἰς τὸ ὕδωρ, ἅμα δὲ ὡς ἐκλείψῃ τὸ κώλυμα, τότε φανεροῦνται ἐνεργῶς· ὅταν ἐλευθερωθῶσιν ἐντὸς τοῦ ὀλίγου αἵματος, ὅπερ ὑπολείπεται τότε ἐν τοῖς αἰσθητηρίοις, κινοῦνται παρουσιάζουσαι ὁμοιότητα πρὸς τὰ σχήματα τῶν νεφῶν, τὰ ὁποῖα τυχαίως μεταβαλλόμενα ὁμοιάζουσι μὲ ἀνθρώπους, ἄλλοτε δὲ μὲ κενταύρους.

9. Ἑκάστη δὲ τούτων τῶν εἰκόνων εἶναι, ὡς εἴπομεν, ὑπόλοιπον πραγματικοῦ αἰσθήματος. Ὅταν τὸ ἀληθὲς αἴσθημα ἐκλείψῃ, ἡ εἰκὼν ἐπιμένει καὶ δυνάμεθα νὰ λέγωμεν ὀρθῶς, ὅτι αὕτη εἶναί τι

---

(1) Κατὰ τὸ πείραμα τοῦτο πέντε ξύλινοι βάτραχοι περιηλειμμένοι ἅλατι κατατίθενται διαδοχικῶς εἰς πίθον ὕδατος. Διαλυομένου τοῦ ἅλατος οἱ βάτραχοι ἀναβαίνουσιν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν κατὰ τάξιν ἀντίστροφον ἐκείνης, καθ' ἣν ἔχουσι κατατεθῇ εἰς τὸν πυθμένα. Ἢ ἄλλως: Ὁ πίθος πληροῦται ἅλατος, ἐν ᾧ κατὰ διαστήματα τίθενται οἱ βάτραχοι. Ὁ πρῶτος τούτων θὰ εἶναι ἐν τῷ πυθμένι, ὁ δὲ ἔσχατος ἄνω εἰς τὰ χείλη πλησίον. Ὅταν ἄρχηται νὰ διαλύηται τὸ ἅλας, πρῶτος θὰ ἐπιπλέῃ ὁ τελευταῖος τεθείς. Οὕτω καὶ αἱ κινήσεις ἐν τῷ ὕπνῳ καὶ αἱ εἰκόνες, αἱ πρῶται (πρόσφατοι) εὑρισκόμεναι, πρῶται θὰ ἐνεργήσωσι. Τὰ ὄνειρα ἀνέρχονται εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς συνειδήσεως, ὅταν ἀπολύωνται ἀπὸ τῶν ἰσχυροτέρων κινήσεων, αἵτινες δεσμεύουσιν αὐτάς, ὅπως οἱ τεχνητοὶ βάτραχοι μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ ἅλατος.

ὅμοιον μὲ τὸν Κορίσκον, ἀλλὰ δὲν εἶναι ὁ Κορίσκος. Κατὰ δὲ τὸν χρόνον τῆς αἰσθήσεως ἡ κυρίαρχος καὶ κρίνουσα δύναμις τῆς ψυχῆς δὲν λέγει ὅτι ἡ εἰκὼν εἶναι ὁ Κορίσκος, ἀλλὰ μόνον ὅτι ἐξ αἰτίας τοῦ αἰσθήματος ὁ πραγματικὸς Κορίσκος (ἀναγνωρίζεται ὅτι) εἶναι ἐκεῖνο τὸ πρόσωπον. Ὅταν αἰσθάνηται ἡ κυρία δύναμις, τὸ αἴσθημα τοῦτο λέγει ταῦτα (ὅτι εἶναι ὁ Κορίσκος), ἐκτὸς ἐὰν ἐμποδίζηται παντελῶς ὑπὸ τοῦ αἵματος, καθὼς χωρὶς αἰσθήματος διεγείρεται ἡ κίνησις αὕτη ὑπὸ τῶν ἐν τοῖς αἰσθητηρίοις ὀργάνοις δυνάμει ὑπαρχουσῶν κινήσεων. Τοῦτο δέ, ὅπερ ὁμοιάζει πρὸς πρᾶγμά τι, ἐκλαμβάνει τις τότε ὡς τὸ ἀληθὲς πρᾶγμα. Καὶ τόσον μεγάλη εἶναι ἡ δύναμις τοῦ ὕπνου, ὥστε μᾶς κάμνει νὰ μὴ ἔχωμεν συνείδησιν τῆς διαφορᾶς ταύτης. 10. Καθὼς λοιπόν, ἐάν τις πιέζῃ τὸν δάκτυλον ὑπὸ τὸν ὀφθαλμόν του χωρὶς νὰ τὸ ἀντιληφθῇ, τὸ ἓν πρᾶγμα ὄχι μόνον φαίνεται, ἀλλὰ καὶ πιστεύεται ὅτι εἶναι διπλοῦν, ἂν ὅμως τὸ ἀντιληφθῇ, τότε τὸ πρᾶγμα θὰ φαίνεται μὲν διπλοῦν, ἀλλὰ ἐκεῖνος δὲν θὰ τὸ πιστεύσῃ, 11, οὕτω καὶ ὁ κοιμώμενος, ἂν μὲν συναισθάνηται ὅτι κοιμᾶται καὶ ἀντιλαμβάνηται τὴν ὑπνωτικὴν κατάστασιν ἐν ᾗ συμβαίνει ἡ αἴσθησις, ἡ εἰκὼν θὰ φανῇ μέν, ἀλλ' ὑπάρχει ἐντὸς ἡμῶν κάτι, ὅπερ λέγει ὅτι φαίνεται μὲν Κορίσκος τὸ φάσμα, ἀλλὰ δὲν εἶναι ὁ Κορίσκος. (Διότι πολλάκις, ὅταν κοιμᾶται τις λέγει τι ἐν τῇ ψυχῇ, ὅτι εἶναι ἐνύπνιον ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον φαίνεται). Ἐὰν ὅμως δὲν συναισθάνηται ὅτι κοιμᾶται, οὐδὲν πρᾶγμα τότε ἀντιλέγει ἐναντίον τῆς φαντασίας.

12. Ὅτι δὲ ὅσα λέγομεν εἶναι ἀληθῆ καὶ ὅτι ὑπάρχουσιν εἰς τὰ αἰσθητήρια ὄργανα [1] κινήσεις τῆς φαντασίας, γίνεται φανερόν, ἂν τις μὲ προσοχὴν προσπαθῇ νὰ ἐνθυμῆται ὅσα πάσχομεν, ὅταν κατακλινώμεθα καὶ ἐγειρώμεθα. Διότι ἐνίοτε τὰ φαντάσματα, τὰ ὁποῖα ἔβλεπέ τις κοιμώμενος, θὰ εὕρῃ, ὅταν ἐγερθῇ, ὅτι εἶναι κινήσεις ἐν τοῖς αἰσθητηρίοις. Τῷ ὄντι, εἴς τινας τῶν νεωτέρων (τὰ παιδία), οἱ ὁποῖοι ἀκριβέστατα βλέπουσιν, ὅταν εἶναι

(1) Καὶ εἰκόνες καὶ ὑπολείμματα τῶν ἐντυπώσεων κ.λ.

σκότος, ἐμφανίζονται πολλαὶ εἰκόνες κινούμεναι [1], οὕτως ὥστε πολλάκις σκεπάζονται διότι φοβοῦνται.

13. Ἀπὸ ὅλα λοιπὸν ταῦτα πρέπει νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι τὸ ἐνύπνιον εἶναι φάντασμα καὶ ὅτι γίνεται διαρκοῦντος τοῦ ὕπνου. Ὥστε τὰ ἤδη ῥηθέντα φαντάσματα [2] δὲν εἶναι ἐνύπνια, οὔτε ὅ,τι ἄλλο φαίνεται, ὅταν αἱ αἰσθήσεις ἐλευθέρως λειτουργῶσιν [3]. 14. Οὔτε πάλιν κάθε φάντασμα κατὰ τὸν ὕπνον εἶναι ἐνύπνιον. Διότι πρῶτον μὲν συμβαίνει εἴς τινας κατὰ τὸν ὕπνον νὰ αἰσθάνωνται κατά τινα τρόπον καὶ ἤχους καὶ φῶς καὶ χυμὸν καὶ ἀφήν, ἀσθενῶς ὅμως καὶ ὡς ἐὰν ἡ αἴσθησις ἤρχετο ἀπὸ μακράν. Διότι πολλοὶ εἵτινες κοιμώμενοι ὑπέβλεπον μόλις ἐκεῖνο ὅπερ ἐν τῷ ὕπνῳ ἔβλεπον, ὡς ἐφαντάζοντο, ὡς ἀμυδρὸν φῶς τοῦ λύχνου, εὐθὺς ἅμα ἠγέρθησαν, ἀνεγνώρισαν ὅτι ἦτο πραγματικῶς τὸ φῶς τοῦ λύχνου· καὶ πάλιν ἄνθρωποι ἀκούσαντες ἐν τῷ ὕπνῳ ἀσθενῶς φωνὴν ἀλεκτρυόνων καὶ κυνῶν, ὅταν ἠγέρθησαν, σαφῶς ἀνεγνώρισαν αὐτούς [4]. Ἄλλοι δὲ καὶ ἀποκρίνονται κοιμώμενοι εἰς τὰς γενομένας εἰς αὐτοὺς ἐρωτήσεις [5]. 15. Διότι ἐνδέχεται, ὅταν ἓν ἐκ τῶν δύο ὑπάρχῃ ἀπολύτως, ἢ ἡ ἐγρήγορσις ἢ ὁ ὕπνος, συνάμα νὰ ὑπάρχῃ ἐν μέρει τὸ ἄλλο [6], ἀλλὰ καμμία ἐκ τῶν καταστάσεων τούτων δὲν πρέπει νὰ εἴπωμεν ὅτι εἶναι ἐνύπνιον, ἀλλ' οὔτε καὶ αἱ πραγματικαὶ διανοήσεις ὅσαι γίνονται ἐν τῷ ὕπνῳ [7] μετὰ τῶν φαντασμάτων.

---

(1) Ταῦτα εἶναι αἱ ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς κινήσεις αἱ προερχόμεναι ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν.

(2) Ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα οἱ παῖδες, καίτοι ἔξυπνοι, βλέπουσιν ἐν τῷ σκότει, μᾶλλον φαντάζονται ὅτι βλέπουσιν.

(3) Οὔτε τοῦτο εἶναι ἐνύπνιον.

(4) Καὶ ὅτι δὲν ἦσαν ἐνύπνια ὡς ἐφαντάζοντο.

(5) Πρὸ πάντων οἱ ἔχοντες τάσιν εἰς ὑπνοβασίαν· εἰς τοὺς παῖδας ὅμως τὰ φαινόμενα ταῦτα εἶναι συχνά.

(6) Ὁ γρηγορῶν δύναται ἐν μέρει νὰ κοιμᾶται καὶ ὁ κοιμώμενος δύναταί πως νὰ ἀγρυπνῇ.

(7) Ὑπὸ τῆς ψυχῆς ἐξακολουθούσης τὴν φυσικὴν πορείαν της. Τοιαῦται

Ἀλλὰ πραγματικῶς ἐνύπνιον εἶναι τὸ φάντασμα (ἡ εἰκὼν) τὸ προερχόμενον ἐκ τῆς κινήσεως τῶν αἰσθημάτων, ὅταν τις κοιμᾶται καὶ καθ' ὅσον κοιμᾶται.

16. Εἷς τινας ὅμως συμβαίνει νὰ μὴ ἴδωσι κανὲν ἐνύπνιον καθ' ὅλην τὴν ζωήν των. Καὶ εἶναι μὲν σπάνιον τοῦτο, ἀλλ' ὅμως συμβαίνει. Καὶ ἄλλοι μὲν οὐδόλως εἶδον, τινὲς δὲ μόνον ὅταν ἐπροχώρησεν ἡ ἡλικία αὐτῶν, ἐνῷ πρότερον δὲν εἶχον ἴδει κανὲν ἐνύπνιον. Τὸ αἴτιον δὲ τοῦ νὰ μὴ γίνεται εἰς αὐτοὺς ἐνύπνιον, πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι εἶναι σχεδὸν ὅμοιον μὲ τὸ αἴτιον, διὰ τὸ ὁποῖον δὲν γίνονται ἐνύπνια εἰς τοὺς κοιμωμένους εὐθὺς μετὰ τὸ γεῦμα καθὼς καὶ εἰς τὰ παιδία. Διότι εἰς ἐκείνους, οἵτινες ἔχουσι φυσικὴν σύστασιν (κρᾶσιν) τοιαύτην, ὥστε νὰ ἀναβαίνῃ πολλὴ ἀναθυμίασις εἰς τὰ ἄνω μέρη τοῦ σώματος ἢ καταβαίνουσα νὰ προξενῇ πολλὴν κίνησιν, εἰς τούτους εὐλόγως δὲν φαίνεται καμμία καθ' ὕπνους εἰκών. Ἀλλὰ καθ' ὅσον προχωρεῖ ἡ ἡλικία, δὲν εἶναι παράδοξον νὰ φανῇ ἐνύπνιον. Διότι, ὅταν γίνηται μεταβολή τις, ἢ διὰ τὴν ἡλικίαν, ἢ διὰ πάθημά τι, ἀναγκαῖον εἶναι νὰ συμβαίνῃ ἡ μεταβολὴ αὕτη (καὶ ὡς πρὸς τὰ ὄνειρα).

εἶναι αἱ κρίσεις δι' ὧν, ὅταν βλέπωμεν ἐνύπνιον, συνχισθανόμεθα. ἔχομεν συνείδησιν ὅτι ὀνειρευόμεθα. Ὅπου λοιπὸν διακρίνει τις παρόντα ἐξωτερικὸν ἐρεθισμόν, ἐκεῖ δὲν ὑπάρχει κυρίως ὄνειρον.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΚΑΘ' ΥΠΝΟΝ ΜΑΝΤΙΚΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Προλήψεις περὶ τῶν ἐνυπνίων. Δὲν ἔρχονται ἐκ θεοῦ. Τὰ ἐνύπνια εἶναι ἢ σημεῖα διαθέσεων σωματικῶν, ἢ ἀποτελέσματα πράξεων γενομένων κατὰ τὴν ἐγρήγορσιν καὶ αἴτια ἄλλων πράξεων, ἢ τυχαῖαι συμπτώσεις.

1. Περὶ δὲ τῆς μαντικῆς, ἡ ὁποία γίνεται κατὰ τὸν ὕπνον καὶ λέγεται ὅτι παράγεται ἐκ τῶν ὀνείρων δὲν εἶναι εὔκολον οὔτε νὰ περιφρονήσῃ τις οὔτε νὰ πιστεύσῃ αὐτήν [1]. 2. Τῷ ὄντι, τὸ ὅτι πάντες ἢ οἱ πλεῖστοι παραδέχονται ὅτι τὰ ἐνύπνια ἔχουσι σημασίαν τινά, τοῦτο ἀποτελεῖ μαρτυρίαν ὑπὲρ αὐτῶν, διότι στηρίζεται ἐπὶ τῆς πείρας. Καὶ δὲν εἶναι ἀπίστευτον ὅτι ἡ διὰ τῶν ὀνείρων γινομένη μαντικὴ συμβαίνει εἴς τινας περιστάσεις. Διότι τοῦτο ἔχει λογικότητά τινα. Ἐκ τούτου δὲ δύναταί τις νὰ ὑποθέσῃ ὅτι τὸ αὐτὸ

(1) Δὲν εἶναι παράδοξον ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἠθέλησε νὰ πραγματευθῇ περὶ τῆς διὰ τῶν ὀνείρων μαντείας τῶν μελλόντων, ἀφοῦ καὶ οἱ Ἕλληνες καὶ ἄλλοι λαοὶ τῆς ἀρχαιότητος ἐπίστευον εἰς τὰ ὄνειρα. Ὁ Ἀριστοτέλης πολεμεῖ πᾶσαν σχετικὴν πρὸς τὰ ὄνειρα δεισιδαιμονίαν.

συμβαίνει καὶ εἰς ἄλλα ἐνύπνια. 3 Ἀλλὰ ἐπειδὴ δὲν βλέπομεν οὐδεμίαν εὔλογον αἰτίαν, διὰ τὴν ὁποίαν δύναται νὰ γίνηται (μαντεία διὰ τῶν ὀνείρων), ἐκ τούτου γεννᾶται δυσπιστία εἰς αὐτά. Διότι νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ Θεὸς στέλλει τὰ ὄνειρα, τοῦτο παρεκτὸς τοῦ ἄλλου παραλογισμοῦ του, ἔχει τὸ ἄτοπον ὅτι ὁ Θεὸς στέλλει τὰ ὄνειρα ὄχι εἰς τοὺς ἀρίστους καὶ σοφωτάτους, ἀλλὰ εἰς τοὺς τυχόντας. 4. Ἀλλ' ἂν ἀφαιρέσωμεν ἀπὸ τὸν Θεὸν τὴν πηγὴν τῶν ὀνείρων, οὐδεμία ἐκ τῶν ἄλλων φαίνεται εὐλόγως παραδεκτή· διότι τὸ ὅτι προβλέπουσί τινες τὰ γεννησόμενα εἰς τὰς Ἡρακλείας στήλας ἢ παρὰ τὸν Βορυσθένη ποταμόν, τοῦτο φαίνεται ὅτι πολὺ ὑπερβαίνει τὴν δύναμιν τοῦ νοῦ ἡμῶν εἰς τὸ νὰ εὕρῃ τὴν ἐξήγησιν (τούτων τῶν διηγημάτων [1]).

4. Ἀναγκαίως λοιπὸν τὰ ἐνύπνια εἶναι ἢ αἴτια ἢ σημεῖα τῶν γινομένων ἢ συμπτώματα [2], καὶ ἢ πάντα εἶναι τοιαῦτα, ἢ τινὰ ἐξ αὐτῶν ἢ ἓν μόνον. Ἐννοῶ π. χ. ὅτι **αἴτιον** τῆς ἐκλείψεως τοῦ ἡλίου εἶναι ἡ σελήνη, καὶ τοῦ πυρετοῦ ὁ κόπος. Σημεῖον [3] δὲ τῆς ἐκλείψεως εἶναι τὸ ὅτι ἡ σελήνη εἰσῆλθεν (εἰς τὸν δίσκον τοῦ ἡλίου), τοῦ δὲ πυρετοῦ σημεῖον εἶναι ἡ τραχύτης (πικρία) τῆς γλώσσης. Σύμπτωμα δὲ εἶναι ὅτι π. χ., ἐνῷ ἐγὼ ἐβάδιζον, ἔγεινεν ἡ ἔκλειψις τοῦ ἡλίου, διότι ἡ βάδισις δὲν εἶναι οὔτε αἴτιον οὔτε σημεῖον τῆς ἐκλείψεως, οὔτε πάλιν ἡ ἔκλειψις εἶναι αἴτιον ἢ σημεῖον τοῦ ὅτι ἐγὼ βαδίζω. Διὰ τοῦτο κανὲν ἀπὸ τὰ συμπτώματα οὔτε πάντοτε οὔτε συνήθως συμβαίνει.

6. Εἶναι λοιπὸν ἐκ τῶν ἐνυπνίων ἄλλα μὲν αἴτια, ἄλλα δὲ σημεῖα π. χ. τῶν σωματικῶν συμβαινόντων; Λέγουσι βέβαια καὶ ἐκ τῶν ἰατρῶν οἱ ἱκανοί, ὅτι πρέπει νὰ δίδωμεν μεγάλην προσοχὴν εἰς

---

(1) Ἢ τούτων τῶν πεποιθήσεων.

(2) Τυχαῖα φαινόμενα.

(3) Σημεῖα εἶναι ἐκεῖνα διὰ τῶν ὁποίων προδηλοῦνται σωματικὰ ἢ ψυχικὰ πάθη. Τὸ σημεῖον δὲν ἔχει ἀναγκαίως σχέσιν πρὸς τὸ ἀποτέλεσμα, ὅπως τὸ αἴτιον.

τὰ ὄνειρα. Εὔλογον δὲ εἶναι ὅτι οὕτω φρονοῦσι καὶ οἱ μὴ μετερχόμενοι τὴν ἰατρικὴν τέχνην, ἀλλ' ἐξετάζοντες καὶ φιλοσοφοῦντες [1]. 7. Διότι αἱ ψυχικαὶ κινήσεις, αἱ ὁποῖαι γίνονται κατὰ τὴν ἡμέραν, ἐὰν δὲν εἶναι πολὺ μεγάλαι καὶ ἰσχυραί, διαφεύγουσι τὴν ἀντίληψιν ἡμῶν μεταξὺ τῶν μεγαλειτέρων κινήσεων, αἱ ὁποῖαι γίνονται κατὰ τὴν ἐγρήγορσιν. Κατὰ τὸν ὕπνον ὅμως συμβαίνει τὸ ἐναντίον, διότι τότε καὶ αἱ μικραὶ κινήσεις φαίνονται μεγάλαι [2]. Τοῦτο δὲ ἀποδεικνύουσι τὰ συμβαίνοντα πολλάκις εἰς τὸν ὕπνον. Διότι τινὲς φαντάζονται ὅτι ἀκούουσι κεραυνοὺς καὶ βροντάς, ὅταν μικροὶ ἦχοι γίνωνται εἰς τὰ ὦτα, καὶ ὅτι αἰσθάνονται μέλι καὶ γλυκεῖς χυμούς, ὅταν ῥέῃ εἰς τὴν γλῶσσαν αὐτῶν ἀνεπαίσθητον φλέγμα, καὶ ὅτι βαδίζουσι διὰ μέσου πυρῶν καὶ θερμαίνονται, ὅταν εἴς τινα μέρη τοῦ σώματος αἰσθάνωνται ὀλίγην ζέστην. Ὅταν δὲ ἐξεγείρωνται, ἀναγνωρίζουσι πῶς ταῦτα πράγματι συμβαίνουσιν. 8. Ὥστε, ἐπειδὴ αἱ ἀρχαὶ πάντων τῶν πραγμάτων εἶναι μικραί, μικραὶ εἶναι καὶ αἱ ἀρχαὶ τῶν νοσημάτων καὶ τῶν ἄλλων παθημάτων, τὰ ὁποῖα μέλλουσι νὰ συμβῶσιν εἰς τὸ σῶμα, εἶναι δὲ φανερὸν ὅτι ταῦτα πρέπει νὰ εἶναι ἀναγκαίως καταφανῆ κατὰ τὸν ὕπνον μᾶλλον ἢ κατὰ τὴν ἐγρήγορσιν.

9. Ἀλλὰ προσέτι δὲν εἶναι παράλογον νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι μερικαὶ ἐκ τῶν φαντασιῶν, αἱ ὁποῖαι γίνονται κατὰ τὸν ὕπνον, εἶναι αἴτια ἀτομικῶν πράξεων ἑκάστου [3]. Διότι, καθὼς ὅτε μέλλοντες νὰ πράξωμέν τι, ἢ ἐν ᾧ τὸ πράττομεν, ἢ ἀφοῦ τὸ πράξωμεν, διαλογιζόμεθα τοῦτο καὶ ἀσχολούμεθα περὶ αὐτοῦ εἰς σαφές τι ὄνειρον, (αἴτιον δὲ τούτου εἶναι ὅτι ἡ κίνησις τοῦ ὀνείρου προητοιμάσθη

---

(1) Ἡ κατάστασις τοῦ σώματος καὶ τῆς ὑγιείας ἐπιδρᾷ πολὺ ἐπὶ τῶν ὀνείρων.

(2) Γνωστὰ εἶναι τὰ ἀποτελέσματα τοῦ ἐφιάλτου, ὅταν προέρχηται ἐξ ἀντικειμένου πιέζοντος μέρος τοῦ σώματος.

(3) Αἱ σχέσεις πράξεων γενομένων κατὰ τὴν ἐγρήγορσιν καὶ νυκτερινῶν ὀνείρων, ὅπως καὶ αἱ σχέσεις ὀνείρων καὶ πράξεων, δύνανται νὰ παρατηρηθῶσιν εὐκόλως.

ἀπὸ τὰς κατὰ τὴν ἡμέραν διὰ τῶν πράξεων γενομένας ἀρχάς), οὕτως, ἀνάπαλιν, ἐξ ἀνάγκης καὶ αἱ κατὰ τὸν ὕπνον γενόμεναι κινήσεις πολλάκις εἶναι ἀρχὴ (αἰτία) τῶν κατὰ τὴν ἡμέραν γινομένων πράξεων, διότι καὶ τούτων πάλιν ὁ διαλογισμὸς προητοιμάσθη εἰς τὰς νυκτερινὰς εἰκόνας τῆς φαντασίας (ἐνύπνια). Οὕτω λοιπόν τινα ἐκ τῶν ἐνυπνίων δύνανται νὰ εἶναι σημεῖα καὶ αἴτια.

10. Τὰ πλεῖστα ὅμως τῶν ἐνυπνίων φαίνονται ὅτι εἶναι συμπτώματα (τυχαῖα) καὶ μάλιστα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ὑπερβαίνουσι (τὰ συνήθη ὅρια) καὶ τῶν ὁποίων ἡ ἀρχὴ δὲν εἶναι εἰς ἡμᾶς, π. χ. ἐνύπνια περὶ ναυμαχιῶν καὶ περὶ ἄλλων συμβαινόντων εἰς μεμακρυσμένα μέρη. Διότι ὡς πρὸς ταῦτα συμβαίνει πιθανῶς, ὅπως ὅταν τις ἐνθυμηθῇ πρᾶγμά τι καὶ τοῦτο ***τύχῃ*** νὰ γίνῃ τότε. Καὶ τί ἐμποδίζει νὰ γίνηται οὕτω καὶ εἰς τὸν ὕπνον; Τοὐναντίον, τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι πολλὰ τοιαῦτα πρέπει νὰ συμβαίνωσιν οὕτω. Καθὼς λοιπὸν τὸ νὰ ἐνθυμηθῇ τις τινα δὲν εἶναι οὔτε σημεῖον οὔτε αἴτιον τοῦ ὅτι ἦλθεν οὗτος, οὕτω τὸ ἐνύπνιον ὡς πρὸς τὸν ἰδόντα αὐτὸ δὲν εἶναι οὔτε σημεῖον οὔτε αἴτιον τοῦ ὅτι θὰ πραγματοποιηθῇ τὸ ἐνύπνιον, ἀλλὰ εἶναι τυχαία σύμπτωσις. Διὰ τοῦτο καὶ πολλὰ τῶν ἐνυπνίων δὲν πραγματοποιοῦνται, διότι τὸ σύμπτωμα δὲν γίνεται οὔτε πάντοτε οὔτε συνήθως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Τὰ ἐνύπνια δὲν εἶναι θεόπεμπτα. Τὸ τυχαῖον εἴς τε τὰ ὄνειρα καὶ εἰς τὰ μετεωρολογικὰ φαινόμενα. Ἀναίρεσις γνώμης Δημοκρίτου ἀποδιδόντος τὴν αἰτίαν τῶν ὀνείρων εἰς εἴδωλα καὶ ἀπορροίας τῶν σωμάτων. Ἀληθῆ αἴτια τῶν ὀνείρων εἶναι κινήσεις τινές. Ἑρμηνεία ἐνυπνίων.

1. Γενικῶς, ἐπειδὴ καί τινα ἐκ τῶν ἄλλων ζώων ὀνειρεύονται, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ στέλλωνται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τὰ ὄνειρα, οὔτε γί-

νονται πρὸς σκοποὺς αὐτοῦ [1]. Δύνανται ὅμως νὰ εἶναι ἔργον δαιμονίων, διότι ἡ φύσις αὐτῶν εἶναι ἔργον δαιμόνων, οὐχὶ ὅμως θεία. 2. Ἀπόδειξις δὲ τούτου [2] εἶναι, ὅτι ἄνθρωποι πολὺ ἀγενεῖς προβλέπουσι κατὰ τὸν ὕπνον (τὸ μέλλον) καὶ ἔχουσι πιστὰ ὄνειρα, δεικνύοντα ὅτι δὲν εἶναι ὁ θεὸς ὁ πέμπων αὐτά. Ἀλλ' ἐκεῖνοι οἵτινες εἶναι φύσει φλύαροι καὶ μελαγχολικοί, ἔχουσι παντοειδῆ ὄνειρα. Ἐπειδὴ δὲ ἔχουσιν οὗτοι πολλὰς καὶ παντοειδεῖς κινήσεις, μεταξὺ τῶν ὀνείρων των συμβαίνει νὰ ὑπάρχωσί τινα, τὰ ὁποῖα ἐπιτυγχάνουσιν, ὅπως τινὲς ἐπιτυγχάνουσιν εἰς τὸ παιγνίδιον μονὰ ἢ ζυγά. Καὶ ἐκεῖνο, ὅπερ λέγεται «ἐὰν πολλάκις ῥίψῃς ἐνίοτε θὰ ἐπιτύχῃς [3]», τοῦτο ἀκριβῶς ἐφαρμόζει ἐδῶ.

3. Ἀλλὰ δὲν εἶναι οὐδόλως παράδοξον ὅτι δὲν ἐπαληθεύουσι πολλὰ ἐκ τῶν ἐνυπνίων, ἀφοῦ δὲν πραγματοποιοῦνται πάντοτε οὔτε τὰ οὐράνια σημεῖα καὶ τὰ φυσικά, π. χ. τὰ σημεῖα τῶν βροχῶν καὶ τῶν ἀνέμων [4]. Διότι, ἂν ἄλλη κίνησις συμβῇ ἰσχυροτέρα ἐκείνης, ἥτις, ὅτε ἔμελλε νὰ γείνῃ, ἔδιδε τὸ σημεῖον, (ἡ τελευταία αὕτη κίνησις) δὲν πραγματοποιεῖται καὶ τὸ σημειωθὲν συμβὰν δὲν ἐπαληθεύει. Οὕτω καὶ πολλαὶ καλαὶ ἀποφάσεις περὶ τῶν πρακτέων ματαιοῦνται ἕνεκεν ἄλλων ἰσχυροτέρων σκέψεων. 4. Ἐν γένει δὲ δὲν γίνεται πάντοτε πᾶν ὅ,τι μέλλει νὰ γείνῃ, οὔτε εἶναι τὸ αὐτὸ πρᾶγμα ὅ,τι θὰ εἶναι καὶ ὅ,τι μέλλει νὰ εἶναι [5]. Ἀλλὰ μόνον πρέπει νὰ λέγωμεν, ὅτι ὑπάρχουσιν αἰτίαι, διὰ τὰς ὁποίας οὐδὲν ἐξετελέσθη, καὶ ὑπάρχουσι σημεῖα πραγμάτων, τὰ ὁποῖα (πράγματα) δὲν γίνονται.

---

(1) Ἵνα δηλ. ἀποκαλύπτωσι τὰ μέλλοντα.

(2) Ὅτι τὰ ὄνειρα δὲν εἶναι θεόπεμπτα.

(3) Ῥίπτων τις πολλὰς βολὰς ἐπὶ τέλους θὰ ἐπιτύχῃ. Οὕτω καὶ ὁ ὀνειρευόμενος πολλά.

(4) Τὴν πέριξ τῆς σελήνης ἅλω νομίζομεν σημεῖον βροχῆς καὶ ἀνέμων. Ταῦτα ὅμως πολλάκις δὲν ἐπακολουθοῦσι, διότι ὑπερισχύει ἀντενέργειά τις.

(5) Δὲν εἶναι τὸ αὐτὸ τὸ μέλλον καὶ τὸ προσδοκώμενον. Τὸ κείμενον λέγει ***ἐσόμενον*** (τὸ μέλλον ἀπολύτως) καὶ ***μέλλον*** (τὸ ἐνδεχόμενον μέλλον).

5. Περὶ δὲ τῶν ἐνυπνίων, τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουσι ἀρχὰς τοιαύτας, ὁποίας εἴπομεν ἤδη, ἀλλὰ ἀρχὰς αἵτινες ὑπερβαίνουσι τὰ (συνήθη) ὅρια κατὰ τοὺς χρόνους εἴτε κατὰ τοὺς τόπους εἴτε κατὰ τὰ μεγέθη, ἢ τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουσι μὲν καμμίαν ἐκ τούτων τῶν ὑπερβολῶν, ἀλλ' ὅμως οἱ ἰδόντες αὐτὰ τὰ ὄνειρα δὲν ἔχουσιν ἐν ἑαυτοῖς τὰς ἀρχὰς αὐτῶν, περὶ τούτων πρέπει νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἐὰν ἡ πρόβλεψις δὲν εἶναι ἁπλῆ σύμπτωσις, ἡ ἑπομένη ἐξήγησις εἶναι εὐλογωτέρα τῆς τοῦ Δημοκρίτου, ὅστις αἴτια θεωρεῖ εἰκόνας καὶ ἀπορροὰς τῶν πραγμάτων. 6. Καθὼς δηλαδή, ὅταν πρᾶγμά τι κινῇ τὸ ὕδωρ ἢ τὸν ἀέρα, τὸ κινηθὲν μέρος μεταδίδει τὴν κίνησιν εἰς ἄλλο, καὶ ἀφοῦ τὸ πρῶτον κινῆσαν παύσῃ νὰ κινῇ, συμβαίνει νὰ ἐξακολουθῇ ὁμοία κίνησις μέχρι σημείου τινός, καίτοι τὸ κινῆσαν δὲν εἶναι παρόν, οὕτω τίποτε δὲν ἐμποδίζει νὰ φθάσωσιν εἰς τὰς ψυχὰς κατὰ τὸν ὕπνον κίνησίς τις καὶ αἴσθησις παραγόμεναι ἐξ ἐκείνων τῶν ἀντικειμένων, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ Δημόκριτος λέγει ὅτι ἐκπέμπονται εἴδωλα καὶ ἀπορροαί. Ὁπωσδήποτε δὲ τύχῃ νὰ φθάσωσιν εἰς τὴν ψυχὴν αὗται, εἶναι περισσότερον αἰσθηταὶ κατὰ τὴν νύκτα, ἐνῷ τὴν ἡμέραν εὐκολώτερον ἀφανίζονται, διότι ὁ ἀὴρ εἶναι ὀλιγώτερον τεταραγμένος κατὰ τὴν νύκτα, ὅτε ἐπικρατεῖ μείζων γαλήνη καὶ ἑπομένως αἱ κινήσεις ἐκεῖναι προξενοῦσιν ἐντύπωσιν εἰς τὸ σῶμα ἕνεκα τοῦ ὕπνου. Διότι καὶ αὐτὰς τὰς μικρὰς ἐσωτερικὰς κινήσεις αἰσθανόμεθα περισσότερον, ὅταν κοιμώμεθα παρὰ ὅταν εἴμεθα ἔξυπνοι. 7. Αἱ κινήσεις δὲ αὗται παράγουσι τὰ φαντάσματα, μὲ τὰ ὁποῖα προβλέπουσί τινες τὰ μέλλοντα εἰς ὁμοίας μὲ αὐτὰ περιπτώσεις. Καὶ διὰ τοῦτο συμβαίνουσι τὰ ὄνειρα ταῦτα εἰς τοὺς τυχόντας ἀνθρώπους καὶ οὐχὶ εἰς τοὺς φρονιμωτάτους· διότι ἄλλως θὰ ἤρχοντο τὴν ἡμέραν καὶ δὴ εἰς τοὺς σοφούς, ἐὰν ὁ Θεὸς ἦτον ὁ πέμπων τὰ ἐνύπνια. 8. Ἀλλ' οὕτως εἶναι φυσικὸν νὰ δύνανται νὰ προβλέπωσιν οἱ πρόστυχοι, διότι ἡ διάνοια τῶν τοιούτων δὲν εἶναι παραδεδομένη εἰς φροντίδας καὶ σκέψεις, ἀλλ' εἶναι ἔρημος καὶ κενὴ ἀπὸ πάντα (ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶναι πλήρης ἡ τῶν σοφῶν), καὶ ὅταν κινηθῇ, ἄγεται καὶ φέρεται ἀπὸ τὸ κινοῦν αὐτήν.

9. Αἴτιον δὲ νὰ προβλέπωσι μέλλοντα τινὲς τῶν ἐκστατικῶν [1] εἶναι ὅτι αἱ ἀτομικαὶ διεγέρσεις αὐτῶν δὲν περισπῶσιν αὐτούς, ἀλλὰ μᾶλλον ἀποκρούονται ὑπ' αὐτῶν καὶ διὰ τοῦτο αἰσθάνονται οὗτοι μάλιστα κινήσεις αἱ ὁποῖαι δὲν ἀνήκουσιν εἰς ἄλλους. 10. Τὸ ὅτι δέ τινες βλέπουσιν ὄνειρα πιστά, καὶ τὸ ὅτι οἱ φίλοι προβλέπουσι πρὸ πάντων τὰ τῶν φίλων, τοῦτο συμβαίνει διότι οἱ φίλοι πρὸ πάντων καὶ οἱ γνώριμοι φροντίζουσι καὶ σκέπτονται περὶ τῶν γνωρίμων. Διότι, καθὼς οἱ στενοὶ φίλοι αἰσθάνονται καὶ ἀναγνωρίζουσι ἀλλήλους ἀπὸ μακράν, οὕτως αἰσθάνονται καὶ τὰς κινήσεις ἀλλήλων, διότι εἶναι γνωριμώτεραι αἱ κινήσεις τῶν γνωστῶν προσώπων. 11. Οἱ δὲ μελαγχολικοί, ἐπειδὴ εἶναι κατὰ τὴν φύσιν βίαιοι, προβλέπουσιν εὐστόχως, ὅπως οἱ ῥίπτοντες βέλη μακρόθεν, ἐπειδὴ δὲ εὐκόλως μεταβάλλουσι διάθεσιν, ταχέως ἡ φαντασία των παριστάνει τὰ ἐπακόλουθα. Διότι ὅπως τὰ ποιήματα τοῦ Φιλαιγίδου καὶ οἱ μαινόμενοι λέγουσι καὶ διανοοῦνται ἐπακόλουθα ἐξαρτώμενα ἐξ ὁμοιότητος, ὡς φαίνεται ἐν τῷ ποιήματι τῆς Ἀφροδίτης, οὕτως οἱ ὀνειρευόμενοι οὗτοι συμπλέκουσι σειρὰν συμβάντων. Καὶ προσέτι ἕνεκα τῆς σφοδρότητος τῆς φύσεώς των ἡ κίνησις αὐτῶν δὲν ἀποκρούεται ὑπὸ ἄλλης ἐξωτερικῆς κινήσεως.

12. Ἐπιτηδειότατος δὲ ὀνειροκρίτης εἶναι ἐκεῖνος ὅστις δύναται νὰ παρατηρῇ τὰς ὁμοιότητας τῶν ἐνυπνίων· διότι πᾶς τις δύναται νὰ κρίνῃ τὰ σαφῆ ὄνειρα. Λέγω δὲ ὁμοιότητας, τὸ ὅτι αἱ κατὰ τὸν ὕπνον εἰκόνες εἶναι σχεδὸν ὅμοιαι μὲ τὰς ἐν τῷ ὕδατι εἰκόνας τῶν πραγμάτων, ὡς εἴπομεν πρότερον. Τῷ ὄντι, ἂν εἶναι πολλὴ ἡ κίνησις τοῦ ὕδατος, ἡ ἀπεικόνισις δὲν δύναται νὰ γείνῃ ἀκριβής, καὶ αἱ εἰκόνες δὲν ὁμοιάζουσι μὲ τὰ πρωτότυπα. Ἱκανὸς τότε νὰ κρίνῃ τὰς ἐμφανίσεις τῶν εἰκόνων θὰ ἦτο ὁ δυνάμενος τάχιστα νὰ ἀναγνωρίζῃ καὶ νὰ διακρίνῃ εἰς τὰς παρασυρομένας καὶ διαστρεφομένας εἰκόνας τὴν ἀντανάκλασιν

---

(1) Ἐννοεῖ τοὺς ἔξω ἑαυτῶν, ἔξω φρενῶν, τοὺς πάσχοντας ἐκστατικὴν παραφροσύνην.

ἐν τῷ ὕδατι ἀνθρώπου, ἢ ἵππου, ἢ ἄλλου οἱουδήποτε πράγματος. Καὶ ὡς ἡ εἰκών, οὕτω τὸ ἐνύπνιον δύναται ὁμοίως νὰ διαστραφῇ, διότι ἡ κίνησις καταστρέφει τὴν σαφήνειαν (καὶ διάκρισιν) τῶν ὀνείρων. Ἐξηγήσαμεν λοιπὸν τί εἶναι ὕπνος καὶ τί ἐνύπνιον καὶ διά τινα αἰτίαν ταῦτα γίνονται. Προσέτι δὲ ἐξηγήσαμεν τὴν φύσιν τῆς διὰ τῶν ἐνυπνίων μαντείας.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

ΠΕΡΙ ΜΑΚΡΟΒΙΟΤΗΤΟΣ ΚΑΙ ΒΡΑΧΥΒΙΟΤΗΤΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Ἀπορίαι περὶ μήκους καὶ βραχύτητος τῆς ζωῆς. Διαφοραὶ γενῶν πρὸς γένη, καὶ ἀτόμου πρὸς ἄτομον τοῦ αὐτοῦ εἴδους. Ἐπίδρασις κλιμάτων ἐπὶ τῆς ζωῆς.

1. Πρέπει νῦν νὰ ἐξετάσωμεν τὰς αἰτίας διὰ τὰς ὁποίας ἄλλα μὲν ζῷα εἶναι μακρόβια καὶ ἄλλα βραχύβια, καὶ ἐν γένει τὰς αἰτίας τοῦ μήκους καὶ τῆς βραχύτητος τῆς ζωῆς (φυτῶν καὶ ζώων). 2. Ἀναγκαία δὲ ἀρχὴ τῆς μελέτης ἡμῶν εἶναι νὰ θέσωμεν τὰ ζητήματα, τὰ ὁποῖα περὶ αὐτῶν ἐγείρονται[1]. Τῷ ὄντι, δὲν εἶναι φανερὸν ἂν εἶναι τὸ αὐτὸ ἢ ἂν εἶναι διάφορον τὸ αἴτιον εἰς ὅλα τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῷα τοῦ νὰ εἶναι ἄλλα μὲν μακρόβια, ἄλλα δὲ βραχύβια. Διότι καὶ ἐκ τῶν φυτῶν ἄλλα μὲν ζῶσιν ἓν ἔτος, ἄλλα δὲ ἔχουσι

1) Ἐκ τῶν ἐν λόγῳ φαινομένων. Αὕτη εἶναι γενικῶς ἡ μέθοδος τοῦ Ἀριστοτέλους.

πολυχρόνιον ζωήν. 3. Προσέτι ζητεῖται, ἂν μεταξὺ τῶν φυσικῶς ὠργανωμένων ὄντων τὰ αὐτὰ εἶναι μακρόβια καὶ κατὰ τοὺς φυσικοὺς νόμους ὑγιεινά, ἢ ἂν εἶναι κεχωρισμέναι ἡ μακροβιότης καὶ ἡ ὑγιεία. Ἢ εἴς τινας μὲν νόσους τὰ νοσοῦντα κατὰ τὴν φύσιν σώματα ἔχουσι ὀλιγοχρόνιον ζωήν, ἄλλαι δὲ νόσοι οὐδόλως ἐμποδίζουσι τοὺς νοσηροὺς νὰ εἶναι μακρόβιοι.

4. Περὶ μὲν τοῦ ὕπνου καὶ τῆς ἐγρηγόρσεως εἴπομεν πρότερον, περὶ δὲ ζωῆς καὶ θανάτου θὰ εἴπωμεν ὕστερον, ὅπως καὶ περὶ νόσου καὶ ὑγιείας, ὅσον ἀνήκει εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῆς φύσεως. Τώρα θὰ ἴδωμεν τὴν αἰτίαν, διὰ τὴν ὁποίαν ἄλλα εἶναι μακρόβια καὶ ἄλλα βραχύβια, καθὼς προείπομεν.

5. Ὑπάρχουσιν ὁλόκληρα γένη, τὰ ὁποῖα ἔχουσι τὴν διαφορὰν ταύτην τῆς μακροβιότητος ἀπὸ ἄλλων γενῶν, καὶ ἄτομα ἄτινα διαφέρουσιν ὁμοίως ἀπὸ ἄλλων ἀτόμων ἀνηκόντων εἰς τὸ αὐτὸ εἶδος. Οὕτως ἐννοῶ ὅτι ὑπάρχει διαφορὰ κατὰ τὸ γένος, ὡς διαφέρει ἄνθρωπος ἀπὸ ἵππου [1], διότι τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων εἶναι μακροβιώτερον ἀπὸ τοῦ γένους τῶν ἵππων. Ἐντὸς δὲ τοῦ αὐτοῦ εἴδους διαφέρει ἄνθρωπος ἀπὸ ἀνθρώπου. Διότι ὑπάρχουσιν ἄνθρωποι ἄλλοι μὲν μακρόβιοι, ἄλλοι δὲ βραχύβιοι, κατὰ τοὺς διαφόρους τόπους τοὺς ὁποίους κατοικοῦσι. Διότι τὰ ἔθνη, τὰ ὁποῖα ζῶσιν εἰς τὰ θερμὰ κλίματα, εἶναι βραχυβιώτερα. Ὁμοίως καὶ ἐκ τῶν κατοικούντων τὸν αὐτὸν τόπον ἔχουσί τινες πρὸς ἀλλήλους τὴν αὐτὴν διαφοράν.

---

(1) Ἡ διάκρισις αὕτη εἶναι μᾶλλον διάκρισις εἴδους πρὸς εἶδος, διότι ἄνθρωπος καὶ ἵππος εἶναι εἴδη τοῦ γένους ζῴου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Γενικὰ περὶ τῶν αἰτίων τῆς γενέσεως καὶ τῆς φθορᾶς. Διάκρισις φυσικῶν σωμάτων ἀπὸ τῶν μὴ φυσικῶν. Αἴτια φθορᾶς τινων πραγμάτων. Φθορὰ τῆς ψυχῆς.

1. Πρέπει δὲ νὰ μάθωμεν τί εἶναι εἰς τὰ φυσικὰ σώματα τὸ εὐκόλως φθειρόμενον καὶ τί τὸ δυσκόλως φθειρόμενον. Οὕτω τὸ πῦρ καὶ τὸ ὕδωρ καὶ τὰ συγγενῆ μὲ αὐτὰ σώματα [1], ἐπειδὴ δὲν ἔχουσι τὴν αὐτὴν δύναμιν, γίνονται αἴτια γενέσεως καὶ φθορᾶς [2] μεταξύ των. Εὔλογον δὲ νὰ δεχθῶμεν ὅτι καὶ ἕκαστον τῶν ἄλλων σωμάτων, τὰ ὁποῖα παράγονται ἢ συνίστανται ἐκ τούτων, μετέχουσι τῆς φύσεως αὐτῶν, ἐξαιρουμένων τῶν τεχνητῶς ἀποτελουμένων ἐκ τῆς συνθέσεως πολλῶν πραγμάτων, ὡς εἶναι ἡ οἰκία[3]. 2. Ἀλλὰ περὶ τῶν πραγμάτων τούτων, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι φυσικά, ἡ ἐξήγησις εἶναι διάφορος. Ὑπάρχουσι πολλὰ ὄντα ἔχοντα ἰδιαιτέρους τρόπους φθορᾶς, λ. χ. ἡ γνῶσις, ἡ ὑγιεία καὶ ἡ νόσος. Διότι ταῦτα φθείρονται χωρὶς νὰ φθαρῶσι τὰ ὄντα εἰς τὰ ὁποῖα ὑπάρχουσιν, ἄλλα, τοὐναντίον, ὅταν ταῦτα διατηρῶνται· λ. χ. τῆς ἀγνοίας μὲν καταστροφὴ εἶναι ἡ ἀνάμνησις καὶ ἡ μάθησις, τῆς ἐπιστήμης δὲ ἡ λήθη καὶ ἡ ἀπάτη. 3. Κατὰ συμβεβηκὸς δὲ (ἐμμέσως) ἡ φθορὰ ἄλλων ἰδιοτήτων τῶν φυσικῶν σωμάτων συνακολουθεῖ τὴν τοῦ σώματος. Οὕτως, ὅταν καταστρέφωνται τὰ ζῷα, καταστρέφεται καὶ ἡ γνῶσις καὶ ἡ ὑγιεία, ἥτις ὑπάρχει εἰς τὰ ζῷα. 4. Ὅθεν καὶ περὶ τῆς ψυχῆς δύναταί τις νὰ συμπεράνῃ ἐκ τούτων. Τῷ ὄντι,

---

(1) Ταῦτα εἶναι ὁ ἀήρ, ἡ γῆ καὶ ἴσως ὁ αἰθήρ.

(2) Ἤτοι γεννήσεως καὶ θανάτου.

(3) Ἡ οἰκία δύναται νὰ στερηθῇ πολλὰς πέτρας ἢ πολλὰ μέρη της, χωρὶς νὰ παύσῃ νὰ εἶναι οἰκία.

ἂν ἡ ψυχὴ δὲν ὑπάρχῃ φυσικῶς εἰς τὸ σῶμα, ἀλλὰ ὅπως ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἐν τῇ ψυχῇ, οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ ὑπάρχῃ ἐν τῷ σώματι, θὰ ὑπάρχῃ καὶ ἄλλη φθορὰ αὐτῆς, διάφορος ἀπὸ τὸν ὄλεθρον τὸν ὁποῖον πάσχει, ὅταν τὸ σῶμα φθείρηται. Ὥστε, ἐπειδὴ ἡ ψυχὴ δὲν φαίνεται ὅτι εἶναι τοιαύτη, διὰ τοῦτο ἡ ἕνωσίς της μὲ τὸ σῶμα εἶναι διάφορος τῆς ἑνώσεως τῆς ἐπιστήμης μὲ τὴν ψυχήν [1].

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.

Οὐδὲν φθαρτὸν οὐδαμοῦ γίνεται ἄφθαρτον, διότι πάντα τὰ ὑλικὰ πράγματα, ἔχοντα ἐναντία, μεταβάλλονται διηνεκῶς.

1. Δύναταί τις νὰ ἐρωτήσῃ εὐλόγως, ἆρά γε ὑπάρχει τι, ἐν ᾧ τὸ φθαρτὸν σῶμα εἶναι ἄφθαρτον, ὡς εἶναι τὸ πῦρ τῶν ἄνω χωρῶν (τοῦ οὐρανοῦ), ὅπερ δὲν ἔχει ἐναντίον ; 2. Διότι τὰ πράγματα, τὰ ὑπάρχοντα εἰς τὰ ἐναντία (ὄντα, ἢ οὐσίας) [2] κατὰ συμβεβηκὸς (ἐμμέσως) φθείρονται, διότι φθείρονται ταῦτα (τὰ ἐναντία). Διότι τὰ ἐναντία ἀποκλείουσιν ἄλληλα. Οὐδὲν ὅμως τῶν ἐναντίων, τὸ ὁποῖον ἀνήκει εἰς οὐσίαν [3], καταστρέφεται κατὰ συμβεβηκός [4], διότι ἡ οὐσία δὲν εἶναι κατηγορούμενον οὐδενὸς ὑποκειμένου. Ὥστε ἐκεῖνο, ὅπερ δὲν ἔχει ἐναντίον, ἀδύνατον εἶναι νὰ φθαρῇ, καὶ ἐκεῖ ὅπου δὲν ὑπάρχει ἐναντίον, δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ καταστροφή. Τῷ

(1) Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην ἡ ψυχὴ εἶναι τὸ εἶδος ἢ ἡ μορφὴ τοῦ σώματος, ἀλλ' ἡ ἐπιστήμη δὲν εἶναι ὁμοίως τὸ εἶδος τῆς ψυχῆς.

(2) Ἤτοι αἱ ἰδιότητες ἢ τὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα εἶναι μόνον κατηγορούμενα εἰς ὑποστάσεις, καὶ δὲν εἶναι αὐτὰ ταῦτα ὑποστάσεις ἢ οὐσίαι. Βλέπε προηγούμενον κεφάλαιον § 2, παραδείγματα.

(3) Δηλαδή, τὰ ὁποῖα εἶναι αὐτὰ ταῦτα οὐσίαι, στοιχεῖα.

(4) Καταστρέφεται δὲ μόνον, οὐσιωδῶς, ὡς οὐσία.

ὄντι, τί, τί εἶναι ἐκεῖνο, ὅπερ θὰ φέρῃ τὴν καταστροφήν, ἐὰν τὰ πράγματα μα μόνον ὑπὸ τῶν ἐναντίων αὐτῶν καταστρέφωνται καὶ ἐὰν δὲν ὑπάρχῃ ἐναντίον εἰς τὸ ὑποτεθὲν πρᾶγμα εἴτε ἀπολύτως εἴτε εἰς τι μέρος αὐτοῦ;

3. 3. Ἢ τοῦτο ἐν μέρει μὲν εἶναι ἀληθές, ἐν μέρει ὅμως ὄχι; Διότι ετι εἶναι ἀδύνατον εἰς ἓν πρᾶγμα ὑλικὸν νὰ μὴ ὑπάρχῃ ὑπό τινα ἔκ ἔποψιν ἓν ἐναντίον. Οὕτω τὸ θερμὸν ἢ εὐθὺ [1] δύναται νὰ ὑπάρχῃ πανταχοῦ ἐν αὐτῷ [2], ἀλλ' ὅμως εἶναι ἀδύνατον νὰ εἶναι ὁλόκληρον τοῦτο θερμὸν ἢ εὐθὺ ἢ λευκόν, διότι οὕτως αἱ ἰδιότητες αὗται αι θὰ ἦσαν χωρισμέναι (ἀπὸ τὰ πράγματα) [3]. Λοιπόν, ὅταν εὑρίσκωνται ὁμοῦ τὸ ἐνεργοῦν καὶ τὸ πάσχον, ἐὰν πάντοτε ἐκεῖνο ἐνεργῇ καὶ τὸ ἄλλο πάσχῃ, ἀδύνατον εἶναι νὰ μὴ ὑπάρχῃ μεταβολή [4]ἢ [4]. 4. Προσέτι, ἐὰν πρέπῃ ἀναγκαίως νὰ ἀφίνῃ ἡ μεταβολὴ περίσσευμά τι [5], τὸ περίττωμα τοῦτο περιέχει ἐναντίωσιν, διότι ἡ μεταβαβωλὴ πάντοτε προέρχεται ἐκ τοῦ ἐναντίου καὶ τὸ περίττωμα εἶναι λ λεῖψανον καταστάσεως προτέρας τῆς μεταβολῆς. 5. Ἀλλὰ ἂν τὸ ἐνεἐνεργείᾳ ἐναντίον ἤθελεν ἐντελῶς ἀποκλεισθῇ, πρᾶγμά τι θὰ ἦτο τ τότε ἄφθαρτον [6], ἢ δὲν ἔχει οὕτω, ἀλλὰ θὰ κατεστρέφετό τι

---

(1) 1) Λαμβάνονται ὡς παραδείγματα τῶν ἐναντίων τὰ ζεύγη: θερμὸν-ψυχρόν, καὶ εὐθὺ - καμπύλον.

(2) 2) Ὑπὸ τὸν ὅρον πάντοτε ὅτι θὰ εἶναι μετ' αὐτῶν τὰ ἐναντία των.

(3) 3) Ἐὰν δηλ. ὅλη ἡ ὕλη μίαν μόνην εἶχε ποιότητα, ἐὰν λ.χ. δὲν εἶχεν εἰμὴ θ θερμότητα, ἐπειδὴ τότε δὲν θὰ ὑπῆρχε θέσις διὰ τὰ ἐναντία, ἔπρεπε νὰ δεχθῶμεν, ὅτι τὰ ἐναντία εἶναι χωριστὰ αὐτῶν τῶν πραγμάτων· διότι ἡ πεῖρα ἀποδεδεικνύει πάντοτε ὅτι τὰ πράγματα ἔχουσιν ἐναντία. Ἀλλ' εἶναι ἀδύνατον τὰ ἐναναντία νὰ εἶναι χωριστὰ ἀπὸ τὰ πράγματα τῶν ὁποίων εἶναι ἢ ἐναντία· ἄρα εἶναι εἰς τὰ πράγματα.

(4) 4) Καὶ ἄρα καὶ ἐναντίαι ποιότητες, θερμὸν κ.λ. δὲν εἶναι καθ' ἑαυταί, ἀλλ' ἐ εἶναι πάντοτε εἰς μέρος τι ὕλης, ἄνευ τοῦ ὁποίου δὲν θὰ ὑπῆρχον.

(5) 5) Ἀφίνει περίττωμα, διότι συντηρεῖται καὶ τρέφεται, πᾶσα δὲ τροφὴ παράγάγει πάντοτε περίττωμά τι.

(6) 6) Ἐὰν ἀπεκλείετο ἡ ἀρχὴ τῆς ἐναντιώσεως, οὐδεμία θὰ ὑπῆρχε μεταβολὴ ἡ καὶ κατ' ἀκολουθίαν θὰ ἦτό τι ἄφθαρτον.

ὑπὸ τοῦ περιέχοντος αὐτὸ στοιχείου; 6. Ἐὰν λοιπὸν τοῦτο συμβαίνῃ, ἀρκεῖ ἡ ἐξήγησις ἡ εἰρημένη[1]. Ἐὰν δὲ μή, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ὑπάρχει πάντοτε ἐναντίον τι ἐνεργείᾳ ἐν τῷ πράγματι καὶ ὅτι σχηματίζεται περίττωμα. Διὰ τοῦτο ἡ μικροτέρα φλὸξ κατακαίεται κατὰ συμβεβηκὸς ὑπὸ τῆς μεγάλης, διότι τὴν τροφήν, ἐν μορφῇ καπνοῦ, τὴν ὁποίαν ἡ μικρὰ καταναλίσκει εἰς πολὺν χρόνον, ἡ μεγάλη τὴν καταναλίσκει εἰς ὀλίγον (ταχέως). Διὰ τοῦτο πάντα τὰ πράγματα εἶναι πάντοτε εἰς κίνησιν, καὶ ἢ γίνονται ἢ φθείρονται. Τὸ δὲ περιέχον αὐτὰ (στοιχεῖον) ἢ συμπράττει ἢ ἀντιπράττει εἰς τὴν κίνησιν. Καὶ διὰ τοῦτο τὰ μεταβαλλόμενα διαρκοῦσι περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον χρόνον παρ' ὅσον ἀπαιτεῖ αὐτὴ ἡ φύσις αὐτῶν. Τὰ πράγματα ὅμως, ὅσα ἔχουσιν ἐναντία, δὲν εἶναι αἰώνια· διότι ἡ ὕλη εὐθὺς ἀπ' ἀρχῆς περιέχει τὰ ἐναντία, οὕτως ὥστε ὡς πρὸς μὲν τὸ ποῦ μεταβάλλεται κατὰ τόπον, ὡς πρὸς τὸ ποσὸν αὐξάνει καὶ σμικρύνει, ὡς πρὸς τὸ πάσχειν μεταβάλλεται κατὰ ποιόν[2].

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄.

Ποῖα τῶν ζῴων εἶναι μακροβιώτερα; Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὰ μεγαλύτερα.

1. Οὔτε τὰ μέγιστα τῶν ζῴων εἶναι τὰ μᾶλλον ἄφθαρτα· (διότι ὁ ἵππος ζῇ ὀλιγώτερον χρόνον ἢ ὁ ἄνθρωπος). Οὔτε πάλιν τὰ μικρά, (διότι πολλὰ ἔντομα ζῶσιν ἓν μόνον ἔτος). Οὔτε τὰ φυτὰ

(1) Τὸ περιέχον θὰ παρεῖχε τότε τὴν ἐναντίαν ἀρχήν, καὶ οὕτω τὸ δόγμα «οὐδὲν ἐναντίον οὐδεμία φθορὰ» θὰ ἔμενεν ἀπρόσβλητον.

(2) Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ἅπας ὁ γήινος κόσμος εἶναι φθαρτὸς καὶ μεταβλητός.

ἐν γένει εἶναι μακροβιώτερα τῶν ζῴων, (διότι τινὰ τῶν φυτῶν διαρκοῦσιν ἓν μόνον ἔτος). Οὔτε ἐκ τῶν ζῴων τὰ ἔχοντα αἷμα (διότι ἡ μέλισσα ζῇ περισσότερον παρά τινα ἔναιμα). Οὔτε πάλιν τὰ ἄναιμα, (διότι τὰ μαλάκια ζῶσιν ἓν μόνον ἔτος, ἀλλ' αἷμα δὲν ἔχουσιν). Οὔτε τὰ ἐπὶ τῆς ξηρᾶς μόνον, διότι καὶ φυτὰ καὶ ζῷα χερσαῖα ζῶσιν ἓν μόνον ἔτος. Οὔτε πάλιν τὰ ἐν τῇ θαλάσσῃ, διότι καὶ ἐκεῖ εἶναι βραχύβια τὰ ὀστρακώδη καὶ τὰ μαλάκια.

2. Γενικῶς τὰ ζῶντα περισσότερον χρόνον εὑρίσκονται μεταξὺ τῶν φυτῶν, ὡς λ. χ. ὁ φοῖνιξ, ἔπειτα μεταξὺ τῶν ζῴων μακροβιώτερα εἶναι τὰ ἔχοντα αἷμα μᾶλλον παρὰ τὰ ἄναιμα, καὶ τὰ χερσαῖα μᾶλλον παρὰ τὰ ἐν τῷ ὕδατι ζῶντα. Ὥστε τὰ μακροβιώτατα ζῷα εἶναι ἐκεῖνα, ἐν οἷς ὑπάρχει συνδυασμὸς ἐναίμων χερσαίων (εἰς γάμον), ὡς λ. χ. ὁ ἄνθρωπος ἢ ὁ ἐλέφας. Βεβαίως δὲ καὶ τὰ μεγαλύτερα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἶναι μακροβιώτερα τῶν μικροτέρων ζῴων. Διότι τὸ μεγαλεῖον (τῶν διαστάσεων) εὑρίσκεται εἰς ἄλλα παραδείγματα μακροβιωτάτων ζῴων, ὡς καὶ εἰς ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα εἴπομεν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Αἴτια τῆς μακροβιότητος. Ἡ ὕλη τοῦ ζῴου εἶναι τὸ θερμὸν καὶ τὸ ὑγρόν. Λειτουργία τοῦ λίπους. Τὸ σπερματικὸν ὑγρὸν καὶ αἱ ἀναφοραί του πρὸς τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς. Ἐπιρροὴ κλιμάτων καὶ τροφῆς.

1. Τὴν αἰτίαν πάντων τούτων δύναταί τις νὰ εὕρῃ διὰ τῶν ἑπομένων. Πρέπει δηλαδὴ νὰ δεχθῶμεν, ὅτι τὸ ζῷον εἶναι φυσικῶς ὑγρὸν καὶ θερμὸν καὶ ὅτι τοιοῦτον εἶναι τὸ ζῆν [1]. Τὸ δὲ γῆρας

(1) Καὶ ἡ ζωὴ εἶναι ὡσαύτως ὑγρὰ καὶ θερμή.

εἶναι ψυχρὸν καὶ ξηρόν, ὅπως εἶναι καὶ ὁ θάνατος (ὁ νεκρός). Τοῦτο εἶναι ἀληθῶς φανερόν. Εἰς τὰ ζῶντα σώματα ἡ ὕλη ἔχει τὸ θερμὸν καὶ ψυχρὸν καὶ τὸ ξηρὸν καὶ ὑγρόν. Ἐξ ἀνάγκης λοιπόν, ὅταν τὰ ὄντα γηράσκωσι, ξηραίνονται. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ μὴ εἶναι τοιοῦτον τὸ ὑγρόν, ὥστε νὰ ξηραίνηται εὐκόλως. Καὶ ἐκ τούτου τὰ ἔχοντα λίπος δὲν σήπονται καὶ αἰτία τούτου εἶναι, ὅτι τὰ λιπαρὰ περιέχουσιν ἀέρα [1], ὁ δὲ ἀὴρ εἶναι πῦρ σχετικῶς πρὸς ἄλλα στοιχεῖα, ἀλλὰ τὸ πῦρ δὲν σήπεται. Δὲν πρέπει πάλιν νὰ εἶναι καὶ τὸ ὑγρὸν ὀλίγον, διότι καὶ τὸ ὀλίγον ξηραίνεται εὐκόλως.

2. Διὰ ταῦτα καὶ τὰ μεγάλα ζῷα καὶ τὰ μεγάλα φυτὰ ἔχουσιν ἐν γένει μακροχρόνιον ζωήν, ὡς προείπομεν, διότι εὔλογον εἶναι νὰ δεχθῶμεν, ὅτι τὰ μεγάλα ἔχουσι περισσότερον ὑγρόν. Ἀλλὰ δὲν εἶναι διὰ τοῦτον μόνον τὸν λόγον μακροβιώτερα, διότι δύο εἶναι τὰ αἴτια τῆς μακροβιότητος τὸ ποσὸν καὶ τὸ ποιόν, ὥστε δὲν πρέπει μόνον νὰ ὑπάρχῃ πλῆθος ὑγροῦ, ἀλλὰ πρέπει τοῦτο νὰ εἶναι καὶ θερμόν, διὰ νὰ μὴ δύνηται εὐκόλως οὔτε νὰ πήγνυται οὔτε νὰ ξηραίνηται. Καὶ διὰ τοῦτο ὁ ἄνθρωπος ζῇ χρόνον περισσότερον παρά τινα μεγαλύτερα ζῷα. Διότι εἶναι μακροβιώτερα τὰ ζῷα τὰ ἔχοντα ὀλιγώτερον ποσὸν ὑγροῦ, ἐὰν μόνον ἡ κατὰ τὸ ποιὸν ὑπεροχὴ τοῦ ὑγροῦ εἶναι ἀναλόγως μεγαλυτέρα τῆς ἐλλείψεώς των κατὰ τὸ ποσὸν αὐτοῦ. 4. Εἴς τινα δὲ ζῷα τὸ λιπαρὸν συνδυάζεται μὲ τὴν θερμότητα καὶ κάμνει αὐτὰ νὰ μὴ δύνανται εὐκόλως νὰ ξηραίνωνται καὶ νὰ ψύχωνται· ἄλλα δὲ ζῷα ἔχουσι χυμὸν διαφόρου εἴδους.

5. Προσέτι δὲ τὸ ζῷον, ἐὰν μέλλῃ νὰ μὴ φθείρηται εὐκόλως, πρέπει νὰ μὴ παράγῃ πολὺ περίττωμα [2], διότι τὸ περίττωμα καταστρέφει, εἴτε ἐκ νόσου εἴτε ἐκ φύσεως. Διότι ἡ δύναμις τοῦ περιττώματος εἶναι αὕτη, νὰ εἶναι ἐναντίον καὶ νὰ φθείρῃ

---

(1) Τὸ λίπος εἶναι ἐλαφρότερον τοῦ κρέατος ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ σώματι, καὶ τοῦτο ἴσως προέρχεται ἐκ τοῦ ἀέρος, ὃν περιέχει τὸ λίπος.

(2) Αἱ λίαν ἄφθονοι ἐκκρίσεις καταπονοῦσι καὶ ἐξαντλοῦσι τὸ σῶμα.

ἢ ὅλην τὴν φύσιν τοῦ ζῴου, ἢ ἐν τῶν μερῶν αὐτοῦ. 6. Διὰ τοῦτο τὰ λάγνα καὶ πολὺ ἔχοντα [1] σπέρμα ταχέως γηράσκουσι, διότι τὸ σπέρμα εἶναι περίττωμα καὶ ἀποβαλλόμενον ξηραίνει τὸ ζῷον. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ ἡμίονος εἶναι μακροβιώτερος τοῦ ἵππου καὶ τῆς ὄνου (ἐξ ὧν ἐγεννήθη), καὶ τὰ θήλεα μακροβιώτερα τῶν ἀρρένων, ἐὰν τὰ ἄρρενα εἶναι λάγνα. Διὰ τοῦτο καὶ ἐκ τῶν στρουθίων τὰ ἄρρενα ζῶσιν ὀλιγώτερον παρὰ τὰ θήλεα.

7. Προσέτι ἐκ τῶν ἀρρένων ὅσα κοπιάζουσι πολὺ γηράσκουσιν ἕνεκα τοῦ κόπου ταχύτερον, διότι ὁ κόπος ξηραίνει, καὶ τὸ γῆρας εἶναι ξηρόν. 8. Ἀλλὰ φυσικῶς καὶ ἐν γένει τὰ ἄρρενα πρέπει νὰ ζῶσι περισσότερον παρὰ τὰ θήλεα, διότι τὸ ἄρρεν εἶναι ζῷον ἐκ φύσεως θερμότερον τοῦ θήλεος [2].

9. Τὰ αὐτὰ δὲ ζῷα [3] ζῶσι περισσότερον εἰς τοὺς θερμοὺς παρὰ εἰς τοὺς ψυχροὺς τόπους, διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν διὰ τὴν ὁποίαν τὰ μεγάλα ζῶσι περισσότερον τῶν μικρῶν. Καὶ μεγίστας λαμβάνουσι διαστάσεις τὰ ἐκ φύσεως ψυχρὰ ζῷα. Οὕτως αἱ ὄφεις καὶ αἱ σαῦραι καὶ τὰ φολιδωτὰ εἶναι μεγάλα εἰς τοὺς θερμοὺς τόπους, ἐν δὲ τῇ Ἐρυθρᾷ θαλάσσῃ τὰ ὀστρακόδερμα. 10. Διότι καὶ τῆς αὐξήσεως καὶ τῆς ζωῆς αἰτία εἶναι ἡ ὑγρὰ θερμότης. Ἀλλ' εἰς τοὺς ψυχροὺς τόπους, τὸ ὑγρόν, τὸ ὁποῖον ἔχουσι τὰ ζῷα, γίνεται ὑδαρέστερον, καὶ διὰ τοῦτο παγώνει εὐκολώτερον. Ἕνεκα τούτων τὰ ζῷα τὰ ἔχοντα ὀλίγον αἷμα ἢ μὴ ἔχοντα αἷμα [4] δὲν γεννῶνται εἰς τοὺς βορείους τόπους, οὔτε εἰς τὴν ξηρὰν τὰ χερσαῖα, οὔτε τὰ ἔνυδρα εἰς τὴν θάλασσαν, ὅσα δὲ γεννῶνται εἶναι καὶ μικρότερα καὶ ὀλιγώτερον χρόνον ζῶσι. Διότι ὁ πάγος ἐμποδίζει τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῶν.

---

(1) Καὶ τὰ ὁποῖα ὑφίστανται ἀπώλειαν πολλοῦ σπέρματος. Ἀλλὰ καὶ ὅπου ὑπάρχει φύσει ἄφθονος ἔκκρισις σπέρματος ἡ συνουσία εἶναι συχνή, καὶ ἐκ τούτου ἡ ζωὴ εἶναι ὀλιγοχρόνιος.

(2) Ἡ θερμοκρασία τῶν ἀρρένων εἶναι ἐν γένει ἀνωτέρα τῆς τῶν θηλέων.

(3) Εἴδη ζῴων.

(4) Τὰ ἔντομα π.χ. εἶναι ὀλίγα εἰς τὰ ψυχρὰ κλίματα καὶ ἀφανίζονται καθ' ὅσον προχωροῦμεν εἰς τοὺς πόλους.

11. Καὶ τὰ φυτὰ δὲ καὶ τὰ ζῷα φθείρονται, ὅταν δὲν λαμβάνωσι τροφήν· διότι τότε καταναλίσκουσιν αὐτὰ ἑαυτά. Τῷ ὄντι, καθὼς ἡ μεγάλη φλὸξ κατακαίει καὶ καταστρέφει τὴν μικράν, διότι καταναλίσκει αὐτὴ τὴν τροφὴν τῆς μικρᾶς, οὕτω ἡ φυσικὴ θερμότης, ἧς πρώτη λειτουργία εἶναι ἡ πέψις, καταναλίσκει τὴν ὕλην (τὸ σῶμα) εἰς τὴν ὁποίαν εὑρίσκεται.

12. Τὰ δὲ ὑδρόβια ζῷα ζῶσιν ὀλιγώτερον παρὰ τὰ χερσαῖα, οὐχὶ ἁπλῶς διότι εἶναι ὑγρά, ἀλλὰ διότι εἶναι πλήρη ὕδατος [1]. Τὸ δὲ ὑδαρὲν ὑγρὸν φθείρεται εὐκόλως, διότι εἶναι ψυχρὸν καὶ πήγνυται εὐκόλως. 13. Διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν καὶ τὰ μὴ ἔχοντα αἷμα εὐκόλως φθείρονται, ὅταν δὲν προστατεύῃ αὐτὰ τὸ μέγεθος τοῦ σώματός των· διότι δὲν ἔχουσι οὔτε λίπος οὔτε γλυκύ τι στοιχεῖον, διότι εἰς τὸ ζῷον τὸ λίπος εἶναι γλυκύ. Διὰ τοῦτο αἱ μέλισσαι [2] εἶναι μακροβιώτεραι παρὰ ἄλλα μεγαλύτερα ζῷα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ϛ΄.

Περὶ τῆς μακροβιότητος τῶν φυτῶν. Αἰτία ταύτης ἡ ἄπαυστος ἀνακαίνισις τοῦ φυτοῦ. Ἀναφοραὶ φυτῶν καὶ ἐντόμων. Χωρίζονται εἰς μέρη χωρὶς νὰ θνήσκωσιν. Ἀναφοραὶ φυτῶν καὶ ζῴων.

1. Μεταξὺ τῶν φυτῶν ὑπάρχουσι τὰ ζῶντα μακρότατον χρόνον καὶ περισσότερον παρὰ τὰ ζῷα. 2. Πρῶτον μὲν τὰ φυτὰ εἶναι ὀλιγώτερον ὑδατώδη, ὥστε δὲν πήγνυνται εὔκολα. Ἔπειτα ἔχουσι

---

(1) Τὸ ὑγρὸν δύναται νὰ εἶναι θερμόν, ἀλλ' ἡ ὑγρότης τοῦ ὕδατος εἶναι ψυχρά.

2) Διότι τὸ μέλι, ὅπερ ἐκκρίνουσιν, εἶναι γλυκὺ καὶ τρέφει αὐτάς.

ξηρότητα καὶ γλισχρότητα, καὶ μολονότι εἶναι ξηρὰ καὶ γεώδη, ὅμως δὲν ἔχουσιν ὑγρόν, ὅπερ ξηραίνεται εὐκόλως.

3. Ὅτι δὲ τὰ δένδρα εἶναι φύσει πολυχρόνια πρέπει νὰ εὕρωμεν τὴν αἰτίαν τούτου· διότι ἔχουσιν ἰδιαιτέραν αἰτίαν συγκρινόμενα πρὸς τὰ ζῷα, πλὴν τῶν ἐντόμων [1]. Δῆλα δὴ τὰ φυτὰ γίνονται πάντοτε νέα. Διὰ τοῦτο εἶναι πολυχρόνια· διότι πάντοτε παράγονται νέοι βλαστοί, ἄλλοι δὲ γηράσκουσι, ὡσαύτως δὲ καὶ αἱ ρίζαι αὐτῶν. Ἡ ἀνανέωσις ὅμως αὕτη δὲν γίνεται συγχρόνως, ἀλλὰ ἐνίοτε μόνον τὸ στέλεχος καὶ οἱ κλάδοι ξηραίνονται, ἐνῷ ἄλλοι κλάδοι γεννῶνται. Ὅταν δὲ εὑρίσκωνται εἰς τοιαύτην κατάστασιν, ἄλλαι ρίζαι γεννῶνται ἐκ τοῦ παραμένοντος μέρους, καὶ οὕτω τὸ φυτὸν ὑπάρχει πάντοτε, ἐν μέρει φθειρόμενον καὶ ἐν μέρει γεννώμενον. Καὶ διὰ τοῦτο ζῶσι χρόνον πολὺν τὰ φυτά.

4. Ὁμοιάζουσι δὲ τὰ φυτὰ μὲ τὰ ἔντομα, ὡς εἴπομεν· καθ' ὅτι ζῶσι καὶ ἀφοῦ διαιρεθῶσι, καὶ ἐξ ἑνὸς γίνονται καὶ δύο καὶ περισσότερα. Τὰ δὲ ἔντομα διηρημένα ἐξακολουθοῦσι μέχρι τοῦ νὰ ζῶσιν ἀκόμη, ἀλλὰ δὲν δύνανται νὰ ζήσωσι πολὺν χρόνον, διότι δὲν ἔχουσι πλέον ὄργανα, καὶ ἡ ἀρχὴ ἡ ὑπάρχουσα εἰς ἕκαστον (ὡς ψυχὴ) δὲν δύναται νὰ πλάσῃ νέα. Ἀλλ' ἡ δύναμις ἡ ὑπάρχουσα ἐν τῷ φυτῷ δύναται νὰ πλάσῃ νέα, διότι εἰς πάντα τὰ μέρη τοῦ τὸ φυτὸν ἔχει δυνάμει ρίζαν καὶ καυλόν. Διὰ τοῦτο ἀπὸ τῆς φυτικῆς ψυχῆς πάντοτε προέρχεται ἓν μέρος νέον, ἄλλο δὲ μέρος γηράσκει, ὀλίγον διαφέροντα ὡς πρὸς τὴν μακροβιότητά των, ὅπως συμβαίνει εἰς τὰ μεταφυτεύματα. 6. Διότι καὶ ἐν τῇ μεταφυτεύσει κλάδων δύναταί τις νὰ εἴπῃ, ὅτι τρόπον τινὰ τὰ αὐτὰ συμβαίνουσι, διότι τὸ μεταφύτευμα εἶναι μέρος φυτοῦ· ἀλλὰ ἐν ταύτῃ χωρίζονται τὰ μέρη, ἐνῷ ἐκεῖ (ἤτοι ἐν τῷ φυτῷ) συνέχονται. Αἴτιον δὲ τούτων εἶναι ὅτι εἰς πάντα τὰ μέρη τοῦ φυτοῦ ἡ φυτικὴ ἀρχὴ ἐνυπάρχει δυνάμει.

7. Συμβαίνει δὲ εἰς τὰ ζῷα καὶ εἰς τὰ φυτὰ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα,

---

(1) Ὅρα τὴν ἀκόλουθον παράγραφον.

τὸ ἑξῆς: Ἐκ τῶν ζῴων τὰ ἄρρενα ζῶσι περισσότερον παρὰ τὰ θήλεα συνήθως, καὶ τὰ ἄνω μέρη αὐτῶν εἶναι εὐρύτερα παρὰ τὰ κάτω, διότι τὸ ἄρρεν ὁμοιάζει μὲ τὸν νᾶνον περισσότερον παρὰ τὸ θῆλυ. Εἰς τὰ ἄνω εἶναι τὸ θερμὸν στοιχεῖον, καὶ τὸ ψυχρὸν εἰς τὰ κάτω. Ὡσαύτως καὶ τὰ φυτά, τὰ ἔχοντα κεφαλὴν (ρίζαν) μεγάλην, ζῶσι περισσότερον. Τοιαῦτα δὲ φυτὰ δὲν εἶναι τὰ ζῶντα ἓν ἔτος, ἀλλὰ τὰ δένδρα [1], διότι τὸ ἄνω μέρος καὶ ἡ κεφαλὴ τοῦ φυτοῦ εἶναι ἡ ρίζα. Τὰ δὲ ἐνιαύσια φυτὰ λαμβάνουσι τὴν αὔξησίν των καὶ εἰς τὰ κάτω μέρη καὶ εἰς τοὺς καρπούς. 8. Ἀλλὰ περὶ τούτου εἰδικῶς θὰ πραγματευθῶμεν ἐν τῇ πραγματείᾳ περὶ Φυτῶν. Ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲ περὶ τῶν ζῴων ἐξηγήσαμεν τὴν αἰτίαν τῆς μακροβιότητος καὶ τῆς ὀλιγοβιότητος αὐτῶν. Ὑπολείπεται δὲ νὰ ἐξετάσωμεν ἀκόμη περὶ νεότητος καὶ γήρατος καὶ περὶ ζωῆς καὶ θανάτου. Καὶ ὅταν ταῦτα πραγματευθῶμεν, θὰ λάβῃ τέλος ἡ περὶ τῶν ζῴων μελέτη ἡμῶν.

(1) Τῶν ὁποίων αἱ ρίζαι εἶναι μεγάλαι καὶ τὰ ὁποῖα ζῶσι πολύ.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

ΠΕΡΙ ΝΕΟΤΗΤΟΣ ΚΑΙ ΓΗΡΩΣ ΚΑΙ ΖΩΗΣ ΚΑΙ ΘΑΝΑΤΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Γενικὰ περὶ τῆς ζωῆς. Ὀργανισμὸς ζῴων καὶ ἀνθρώπου. Ἀναφοραὶ καὶ διαφοραὶ ζῴων καὶ φυτῶν. Τὸ ἔμπροσθεν καὶ ὄπισθεν τῶν ζῴων. Τὸ ἄνω καὶ τὸ κάτω ζῴων καὶ φυτῶν.

1. Δέον νὰ πραγματευθῶμεν νῦν περὶ νεότητος καὶ γήρως, καὶ περὶ ζωῆς καὶ θανάτου. Συνάμα εἶναι ἀναγκαῖον ἴσως νὰ εἴπωμεν τὰς αἰτίας τῆς ἀναπνοῆς, διότι τινὰ ἐκ τῶν ζῴων συμβαίνει ἕνεκα τῆς ἀναπνοῆς νὰ ζῶσιν ἢ νὰ μὴ ζῶσιν [1]. 2. Ἀλλαχοῦ ὡμι-

---

1) Μόνα τὰ ζῷα τὰ ἔχοντα πνεύμονας ἢ ἀνάλογον ὄργανον δύνανται νὰ λέγωνται ὅτι ἀναπνέουσιν. Ἡ χρῆσις τοῦ ὕδατος ὑπὸ τῶν ἰχθύων χρησιμεύει εἰς τοιοῦτον σκοπὸν (ψῦξιν ἢ κανονισμὸν τῆς θερμοκρασίας), ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀναπνοή. Εἰς τὰ ἀναπνέοντα ζῷα ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἀναπνοῆς. Ὡς φαίνεται, ὁ Ἀριστοτέλης δὲν παραδέχεται τὸν γενικὸν νόμον, καθ' ὃν πάντα τὰ ζῷα ἀναπνέουσι κατὰ ἕνα ἢ ἄλλον τρόπον. Περιττὸν νὰ ἐπαναλάβωμεν ὅτι καὶ ἡ προκειμένη πραγματεία προϋποθέτει τὴν «περὶ Ψυχῆς» πραγματείαν τοῦ Ἀριστοτέλους.

λήσαμεν περὶ ψυχῆς καὶ ἀπεδείξαμεν, ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ἡ οὐσία αὐτῆς τὸ σῶμα, εἶναι ὅμως φανερὸν ὅτι εἶναι αὕτη εἴς τι μέρος τοῦ σώματος [1] καὶ ὅτι εἶναι εἰς μέρος τοιοῦτον, τὸ ὁποῖον ἔχει μεγίστην δύναμιν εἰς τὰ μέλη τοῦ σώματος. Τὰ ἄλλα μέρη τῆς ψυχῆς, εἴτε μέρη εἴτε δυνάμεις πρέπει νὰ καλοῦνται, ἐπὶ τοῦ παρόντος ἂς παραλίπωμεν.

3. Ἐκ τῶν ὄντων, τὰ ὁποῖα λέγονται ὅτι εἶναι ζῷα καὶ ὅτι ζῶσιν, εἰς ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἔχουσι καὶ τὰ δύο ταῦτα (λέγω δηλ. τὸ νὰ εἶναι ζῷα καὶ νὰ ζῶσι) πρέπει ἀναγκαίως νὰ εἶναι ἓν καὶ τὸ αὐτὸ μέρος ἐκεῖνο, δι' οὗ ζῶσι καὶ δι' ὃ λέγονται ζῷα [2]. Τῷ ὄντι τὸ μὲν ζῷον, καθὸ ζῷον ἀδύνατον εἶναι νὰ μὴ ζῇ· καθ' ὅσαν δὲ ζῇ, δὲν εἶναι διὰ τοῦτο ἀναγκαῖον νὰ εἶναι ζῷον. Διότι τὰ φυτὰ ζῶσι μέν, ἀλλὰ δὲν ἔχουσιν αἴσθησιν, καὶ διὰ τῆς αἰσθήσεως διακρίνομεν τὸ ζῷον ἀπὸ ἐκείνου, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι ζῷον. Ἀριθμητικῶς λοιπὸν ταῦτα εἶναι ἐξ ἀνάγκης ἓν καὶ τὸ αὐτὸ μέρος, ἀλλὰ κατὰ τὸν τρόπον τῆς ἐκδηλώσεως (λειτουργίας) εἶναι πολλὰ καὶ διάφορα [3], διότι δὲν εἶναι τὸ αὐτὸ πρᾶγμα τὸ νὰ εἶναί τι ζῷον καὶ τὸ νὰ ζῇ.

4. Ἐπειδὴ λοιπὸν ἐκτὸς τῶν (εἰδικῶν) αἰσθητηρίων ὑπάρχει κοινὸν αἰσθητήριον, εἰς τὸ ὁποῖον ἐξ ἀνάγκης αἱ ἐν ἐνεργείᾳ αἰσθήσεις συνενοῦνται, τοῦτο δέον νὰ εἶναι εἰς τὸ μέσον τοῦ λεγομένου ἔμπροσθεν καὶ ὄπισθεν ἐν τῷ ζῴῳ. Ἔμπροσθεν μὲν λέγεται τὸ μέρος, τὸ ὁποῖον εἶναι πρὸς τὴν χώραν τῆς αἰσθήσεως [4]. Ὄπισθεν

---

(1) Εἰς τὴν καρδίαν, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην.

(2) Δηλ. τὸ θρεπτικὸν καὶ τὸ αἰσθητικὸν εἶναι λειτουργία μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ζωικῆς ἀρχῆς.

(3) Τὸ θεμελιῶδες χαρακτηριστικὸν τοῦ μὲν ζῶντος εἶναι ἡ θρέψις καὶ ἡ γέννησις ὁμοίου ὄντος, τοῦ δὲ ζῴου εἶναι ἡ αἴσθησις. Ἀμφότεραι ὅμως αἱ λειτουργίαι αὗται ἐν τῷ ζῴῳ ἐκτελοῦνται ὑπὸ τοῦ κεντρικοῦ ὀργάνου, τῆς καρδίας.

(4) Τοῦτο δὲν εἶναι ἀκριβὲς ὡς πρὸς τὴν ἀκοὴν καὶ τὴν ὄσφρησιν, διότι ἀκούομεν ἤχον ἢ ὀσφραινόμεθα ὀσμὴν ἐρχομένην ὄπισθεν ἡμῶν. Ὀρθότερον ἴσως νοητέον ὡς ἔμπροσθεν τὸ ἄνω, τὸ πρὸς τὴν χώραν τῶν αἰσθήσεων, αἵτινες εἶναι κυρίως περὶ τὴν κεφαλήν.

δὲ εἶναι τὸ μέρος τὸ ἐναντίον τούτου. 5. Προσέτι, ἐπειδὴ τὸ σῶμα πάντων τῶν ζώντων διαιρεῖται εἰς ἄνω καὶ κάτω μέρη, (διότι πάντα τὰ ζῷα καθὼς καὶ τὰ φυτὰ ἔχουσι τὸ ἄνω καὶ τὸ κάτω), εἶναι φανερὸν ὅτι τὴν θρεπτικὴν ἀρχὴν ἔχουσιν ἐν τῷ μέσῳ τῶν μερῶν τούτων. Τῷ ὄντι, τὸ μέρος τὸ περιέχον τὸ ὄργανον, δι' οὗ εἰσέρχεται ἡ τροφὴ καλοῦμεν ἄνω [1], ἀποβλέποντες πρὸς αὐτὸ τὸ σῶμα καὶ ὄχι πρὸς τὰς διευθύνσεις τοῦ περιστοιχίζοντος αὐτὸ σύμπαντος[2]. Κάτω δὲ μέρος λέγομεν τὸ μέρος, δι' οὗ πρῶτον τὸ ζῷον ἀποβάλλει τὸ περίττωμα. 6. Ἡ θέσις δὲ τῶν μερῶν τούτων εἰς τὰ φυτὰ καὶ εἰς τὰ ζῷα εἶναι ἐναντία. Τῷ ὄντι ἐκ τῶν ζώων εἰς τὸν ἄνθρωπον ἕνεκα τῆς ὀρθῆς στάσεώς του πρὸ πάντων ὑπάρχει τοῦτο, τὸ νὰ ἔχῃ τὸ ἄνω μέρος του κατὰ τὴν αὐτὴν διεύθυνσιν, καθ' ἣν εἶναι τὸ ἄνω τοῦ κόσμου σύμπαντος. Εἰς δὲ τὰ ἄλλα ζῷα ὑπάρχει εἰς τὸν μεταξὺ [3] τόπον. Ἀλλὰ τὰ φυτά, τὰ ὁποῖα εἶναι ἀκίνητα καὶ λαμβάνουσιν ἐκ τῆς γῆς τὴν τροφὴν αὐτῶν, κατ' ἀνάγκην ἔχουσι πάντοτε πρὸς τὰ κάτω τὸ μέρος τοῦτο. Διότι αἱ ρίζαι τῶν φυτῶν εἶναι ἀνάλογοι πρὸς τὸ λεγόμενον στόμα τῶν ζώων, διὰ τοῦ ὁποίου τὰ μὲν φυτὰ λαμβάνουσι τὴν τροφήν των ἐκ τῆς γῆς, τὰ δὲ ζῷα ἀμέσως ἀφ' ἑαυτῶν [4].

---

(1) Καὶ ἐπειδὴ διὰ τῶν ριζῶν τρέφεται τὸ ζῷον, διὰ τοῦτο τὰς ρίζας θεωρεῖ ὡς τὸ ἄνω τοῦ φυτοῦ.

(2) Ἄνω σχετικῶς πρὸς τὸ σύμπαν δηλοῖ τὴν διεύθυνσιν, καθ' ἣν ἡ φλὸξ καὶ τὰ φωτεινὰ σώματα κινοῦνται.

(3) Τὸ ἄνω μέρος αὐτῶν εἶναι ἐστραμμένον πρὸς διεύθυνσιν μέσην μεταξὺ τοῦ ἄνω καὶ τοῦ κάτω μέρος τοῦ παντός.

(4) Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην ἡ ζωικὴ τροφὴ ἐν τῇ τελικῇ μορφῇ αὐτῆς εἶναι τὸ αἷμα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Ἐκ τῶν τριῶν μερῶν τοῦ ζῴου κυριώτερον τὸ μέσον. Τὰ φυτὰ καὶ τὰ ἔντομα διαιροῦνται, οὐχὶ ὅμως τὰ ἀνώτερα ζῷα.

1. Τρία δὲ εἶναι τὰ μέρη, εἰς τὰ ὁποῖα διαιροῦνται ὅλα τὰ ἐντελῶς ἀνεπτυγμένα ζῷα, ἓν μὲν διὰ τοῦ ὁποίου τὸ ζῷον δέχεται τὴν τροφήν, ἄλλο διὰ τοῦ ὁποίου ἀποβάλλει τὰ περιττώματα, τρίτον δὲ εἶναι τὸ μέσον μεταξὺ τούτων τῶν δύο, τὸ ὁποῖον εἰς μὲν τὰ μεγαλύτερα ζῷα καλεῖται στῆθος, εἰς δὲ τὰ ἄλλα εἶναι ἀνάλογόν τι μέρος [1]. Τὰ μέρη ταῦτα εἴς τινα ζῷα εἶναι περισσότερον συνδεδεμένα παρὰ εἰς ἄλλα. 2. Ὅσα δὲ ζῷα βαδίζουσιν, ἐκτὸς τῶν εἰρημένων ἔχουσι χάριν τῆς ἐνεργείας ταύτης ἰδιαίτερα ὄργανα, τὰ ὁποῖα βαστάζουσιν ὅλον τὸν κορμόν, εἶναι δὲ ταῦτα τὰ σκέλη καὶ οἱ πόδες καὶ τὰ ἐκτελοῦντα τὴν αὐτὴν ὑπηρεσίαν ὄργανα [2]. 3. Ἀλλ' ἡ ἀρχὴ (ἕδρα) τῆς θρεπτικῆς ψυχῆς φαίνεται ὅτι εἶναι εἰς τὸ μέσον τῶν τριῶν ἐκείνων μερῶν, ὡς δεικνύει ἡ παρατήρησις καὶ ὁ λόγος [3]. Διότι πολλὰ ζῷα, ἂν ἀφαιρεθῇ τὸ ἓν ἢ τὸ ἄλλο μέρος, καὶ ἡ λεγομένη κεφαλὴ καὶ τὸ μέρος ὅπερ δέχεται τὴν τροφήν, ἐξακολουθοῦσι νὰ ζῶσι μὲ τὸ μέρος, μεθ' οὗ συνδέεται τὸ μέσον. Τοῦτο δὲ φανερὰ συμβαίνει εἰς τὰ ἔντομα, ὡς εἰς τὰς σφῆκας καὶ τὰς μελίσσας. Προσέτι, πολλὰ

(1) Ἡ θωρακικὴ χώρα.

(2) Ὅπως εἰς τὰ ἑρπετά.

(3) Ἂν τὸ θρεπτικὸν εἶναι τὸ μόνον οὐσιῶδες, ἅμα τοῦτο ὑπάρχῃ, ὑπάρχει καὶ ζῇ τὸ ζῷον. Ἡ θέσις δὲ τοῦ κεντρικοῦ τούτου ὀργάνου ἀποδείκνυται οὐ μόνον ἐκ τῶν ὑστέρων ἢ ἐμπειρικῶς, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν προτέρων, διὰ τὸν λόγον, ὅτι ἡ κεντρικὴ θέσις εἶναι ἡ ἀρίστη πρὸς ἐκτέλεσιν πασῶν τῶν λειτουργιῶν, τῶν ἀναγκαίων εἰς τὸ ὅλον σῶμα.

ζῷα, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι ἔντομα, ἀφοῦ διαιρεθῶσι, δύνανται νὰ ζῶσι διὰ τῆς λειτουργίας τοῦ θρεπτικοῦ μέρους. 4. Τὸ μέρος δὲ τοῦτο εἶναι ἐνεργείᾳ ἓν μόνον,ἀλλὰ δυνάμει περισσότερα. 5. Διότι τὰ ζῷα ταῦτα ἔχουσι τὴν αὐτὴν σύστασιν καθὼς τὰ φυτά. Διότι καὶ τὰ φυτά, ὅταν διαιρεθῶσι, ζῶσι χωριστὰ καὶ γίνονται πολλὰ δένδρα ἐξ ἑνός, ὡς ἐκ μιᾶς ἀρχῆς. Ἀλλαχοῦ δὲ θὰ ἐξηγήσωμεν διὰ ποίαν αἰτίαν ἄλλα μὲν φυτὰ δὲν δύνανται νὰ ζήσωσιν, ὅταν χωρισθῶσιν, ἄλλων δὲ οἱ κλάδοι μεταφυτεύονται. 7. Ἀλλὰ κατὰ τοῦτο τὰ φυτὰ εἶναι ὅμοια μὲ τὸ γένος τῶν ἐντόμων. Ἀναγκαίως ἡ θρεπτικὴ ψυχή, εἰς ὅσα ἔχουσιν αὐτὴν, κατ' ἐνέργειαν μὲν (πραγματικῶς) εἶναι μία, δυνάμει δὲ (δύναται νὰ γείνῃ) πολλαί. Τὸ αὐτὸ λέγομεν καὶ περὶ τῆς αἰσθητικῆς ψυχῆς. Διότι ὅσα ἐκ τῶν ζῴων διαιρεθῶσι, φανερῶς διατηροῦσιν αἴσθησιν. 8. Ἀλλὰ ὡς πρὸς τὴν διατήρησιν τῆς φυσικῆς ζωῆς των, τὰ μὲν φυτὰ διαιρούμενα δύνανται (νὰ διατηρῶσιν ἑαυτά), τὰ ἔντομα δὲ καὶ ἄλλα ζῷα δὲν δύνανται, διότι δὲν ἔχουσιν ὄργανα κατάλληλα πρὸς διατήρησίν των, καὶ ὁτὲ μὲν στεροῦνται τοῦ ὀργάνου, ὅπερ μέλλει νὰ λάβῃ τὴν τροφήν, ὁτὲ δὲ τοῦ μέλλοντος νὰ δεχθῇ εἰς τὸ σῶμα αὐτήν. Ἄλλα δὲ δὲν ἔχουσι καὶ τὰ δύο ταῦτα καὶ ἄλλα ἀκόμη. 9. Τὰ οὕτω διαιρούμενα ζῷα ὁμοιάζουσι μὲ πολλὰ ζῷα φυσικῶς συγκεκολλημένα. Τὰ ζῷα ὅμως τὰ ἄριστα ὠργανωμένα δὲν δύνανται νὰ ὑποστῶσι τὴν διαίρεσιν ταύτην, διότι ἡ φύσις αὐτῶν εἶναι ὅσον τὸ δυνατὸν τελείως μία. Διὰ τοῦτο καὶ μέρη τινά, ὅταν χωρισθῶσι, δεικνύουσι μικρὰν αἰσθητικότητα, διότι αἰσθάνονται ἀκόμη ψυχικόν τι πάθος. Οὕτως, ὅταν τὰ σπλάγχνα χωρίζωνται, ἐξακολουθοῦσι σωματικαί τινες κινήσεις, ὡς ποιοῦσιν αἱ χελῶναι, ὅταν ἀφαιρεθῇ ἡ καρδία αὐτῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.

Πάντα τὰ ζῶντα ἔχουσι μέσον ἢ κέντρον, ἐν τῷ ὁποίῳ εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς ἀναπτύξεώς των. Ἀποδείξεις.

1. Ταῦτα [1] δὲ εἶναι φανερὰ καὶ ἐπὶ τῶν φυτῶν καὶ ἐπὶ τῶν ζῴων· 2, ἐπὶ μὲν τῶν φυτῶν, ἐὰν παρατηρήσωμεν τὴν γένεσιν αὐτῶν ἐκ τῶν σπόρων καὶ τὰς ἐμβολιάσεις καὶ τὰς μεταφυτεύσεις. Διότι ἡ ἐκ τοῦ σπέρματος γένεσις ἀρχίζει πάντοτε ἐκ τοῦ κέντρου (μέσου). Τῷ ὄντι πάντες οἱ σπόροι [2] ἔχουσι δύο λοβούς, καὶ τὸ σημεῖον, ὅπου οὗτοι φύσει εἶναι συγκολλημένοι, εἶναι τὸ σημεῖον, ἐξ οὗ ἄρχεται ἡ γέννησις, καὶ τὸ μέσον σχετικῶς πρὸς ἕκαστον τῶν δύο μερῶν. Ἐκεῖθεν δὲ ἐξέρχεται ὁ καυλὸς καὶ ἡ ῥίζα τῶν φυτῶν· ἡ ἀρχὴ δὲ ἀμφοτέρων εἶναι πρὸς τούτοις τὸ κέντρον. 3. Τοῦτο δὲ συμβαίνει πρὸ πάντων εἰς τὰ στελέχη κατὰ τὰς ἐμβολιάσεις καὶ κατὰ τὰς μεταφυτεύσεις. Διότι τὸ στέλεχος εἶναι ἡ ἀρχὴ τοῦ κλάδου [3], συνάμα δὲ καὶ τὸ μέσον αὐτοῦ [4]. Ὅθεν ἢ ἀφαιροῦσιν αὐτὸ [5] ἢ ἐμφυτεύουσιν εἰς αὐτὸ [6] ἵνα παραγάγωσιν ἐκ τούτων ἢ κλάδους [7] ἢ ῥίζας [8], διότι νομίζουσιν ὅτι ἀπὸ τοῦ κέντρου ἀρχίζει ἡ ζωὴ τοῦ καυλοῦ καὶ τῆς ῥίζης.

4. Καὶ εἰς τὰ ζῷα δέ, τὰ ὁποῖα ἔχουσιν αἷμα, πρῶτον ὄργανον

---

(1) Ἡ κεντρικὴ θέσις τοῦ θρεπτικοῦ καὶ τὸ διαιρετὸν τῶν ζῴων, καὶ ἡ μετὰ τὸν χωρισμὸν ἐξακολούθησις τῆς ζωῆς.

(2) Τῶν δικοτυληδόνων.

(3) Κατὰ τὰς ἐμβολιάσεις.

(4) Κατὰ τὰς μεταφυτεύσεις.

(5) Πρὸς μεταφύτευσιν.

(6) Πρὸς ἐμβολίασιν.

(7) Εἰς τὴν ἐμβολίασιν.

(8) Εἰς τὴν μεταφύτευσιν.

γίνεται ἡ καρδία. Τοῦτο δὲ εἶνε ἀποδεδειγμένον ἀπὸ ὅσα παρετηρήσαμεν ἐπὶ τῶν ζῴων, ὧν τὴν γέννησιν δύναταί τις νὰ παρατηρήσῃ. Ἐπομένως καὶ εἰς τὰ ἄναιμα ἀναγκαίως γίνεται πρῶτον τὸ μέρος, ὅπερ ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν καρδίαν. Ὅτι δὲ ἡ καρδία εἶναι ἡ ἀρχὴ τῶν φλεβῶν εἴπομεν πρότερον εἰς τὰ «περὶ τῶν μορίων τῶν ζῴων»· εἴπομεν προσέτι ὅτι εἰς τὰ ἔχοντα αἷμα ζῷα τὸ αἷμα εἶναι ἡ τελευταία τροφή, ἀπὸ τὴν ὁποίαν γίνονται τὰ μέρη αὐτῶν [1]. 5. Καίτοι εἶναι φανερὸν ὅτι ὡς πρὸς τὴν τροφὴν ἡ λειτουργία τοῦ στόματος ἐκτελεῖ ἔργον τι, ἄλλο δὲ ἡ τῆς κοιλίας. Τὸ κυριώτερον ὅμως μέρος εἶναι ἡ καρδία, ἥτις ἐπιθέτει τὸ τέλος εἰς τὸ ἔργον. Ὥστε ἀναγκαίως καὶ ἡ αἰσθητικὴ καὶ ἡ θρεπτικὴ ψυχὴ τῶν ἐναίμων ἔχει τὴν ἀρχήν της εἰς τὴν καρδίαν· διότι τὸ ἔργον τῶν ἄλλων μερῶν ὡς πρὸς τὴν τροφὴν γίνεται μόνον χάριν τοῦ ἔργου, τὸ ὁποῖον ἐκτελεῖ ἡ καρδία, καὶ πρέπει κύριον ὄργανον νὰ εἶναι ἐκεῖνο ὅπερ ἐνεργεῖ διαρκῶς πρὸς τὸν σκοπὸν καὶ νὰ μὴ εἶναι ἐκ τῶν μερῶν, τὰ ὁποῖα ἐργάζονται χάριν αὐτοῦ, ὅπως ὁ ἰατρὸς ἐνεργεῖ χάριν τῆς ὑγιείας. 6. Ἡ κυρίαρχος ἀρχὴ λοιπὸν τῶν αἰσθήσεων εἰς ὅλα τὰ ἔχοντα αἷμα εἶναι εἰς τὴν καρδίαν· διότι ἐν αὐτῇ ἀναγκαίως εἶναι τὸ κοινὸν αἰσθητήριον ὄργανον ὅλων τῶν ἄλλων αἰσθητηρίων. Δύο δὲ αἰσθήσεις βλέπομεν φανερὰ ὅτι ἄγουσιν εἰς τὴν καρδίαν, τὴν γεῦσιν καὶ τὴν ἁφήν [2]. Πρέπει λοιπὸν καὶ αἱ ἄλλαι ἐκεῖ νὰ καταντῶσι. Διότι εἰς ταύτην τὰ ὄργανα τῶν ἄλλων αἰσθήσεων δύνανται νὰ μεταδίδωσι τὰς κινήσεις των [3], ἀλλ' αἱ δύο

---

(1) Αἱ τροφαὶ τότε μόνον τρέφουσι, ὅταν μεταβληθῶσιν εἰς αἷμα, ὅπερ κυκλοφοροῦν δίδει εἰς ἕκαστον ὄργανον τὴν ἀναγκαίαν εἰς αὐτὸ τροφήν.

(2) Ὑπονοεῖ τὰς λιποθυμίας, συγκοπὰς καὶ ἐμέτους, τοὺς ὁποίους προξενοῦσιν αἰσθήματα γεύσεως καὶ ἁφῆς, καὶ μετὰ τῶν σχετικῶν αἰσθήσεων ἀναφέρει εἰς τὴν καρδίαν.

(3) Ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἱπποκράτης ὀρθότερον ἀποδίδουσιν εἰς τὸν ἐγκέφαλον τὴν ὑψηλὴν λειτουργίαν, τὴν ὁποίαν ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδίδει εἰς τὴν καρδίαν.

ἐκεῖναι αἰσθήσεις [1] οὐδόλως συγκοινωνοῦσιν μὲ τὸ ἄνω μέρος τοῦ σώματος. 7. Ἀλλ' ἀνεξαρτήτως τούτων, ἐὰν ἡ ζωὴ ὅλων τῶν ζῴων εἶναι εἰς τὸ μέρος ἐκεῖνο, τὴν καρδίαν, φανερὸν εἶναι ὅτι καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς αἰσθητικότητος εἶναι εἰς τὴν καρδίαν. Τῷ ὄντι, καθ' ὅσον εἶναι ζῷον, κατὰ τοῦτο λέγομεν ὅτι ζῇ, καθ' ὅσον δὲ εἶναι αἰσθητικὸν τὸ ζῷον, κατὰ τοῦτο λέγομεν ὅτι τὸ σῶμα εἶναι ζῷον (σῶμα ζῴου). 8. Διατὶ δὲ αἰσθήσεις τινὲς φανερῶς συνδέονται μὲ τὴν καρδίαν, ἄλλαι δὲ μὲ τὴν κεφαλὴν (διὰ τοῦτο καί τινες [2] νομίζουσιν ὅτι τὰ ζῷα αἰσθάνονται διὰ τοῦ ἐγκεφάλου), ἐξητάσαμεν εἰς ἰδιαιτέραν πραγματείαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ἡ καρδία εἶναι πηγὴ φυσικῆς θερμότητος, ἧς ἄνευ οὔτε ζωὴ οὔτε πέψις θὰ ὑπῆρχον. Ὁ θάνατος εἶναι ἡ σβέσις τῆς θερμότητος ταύτης.

1. Εἶναι λοιπὸν φανερὸν ἐκ τῶν εἰρημένων, ὅτι κατὰ τὰ φαινόμενα εἰς τοῦτο τὸ μέρος (τὴν καρδίαν) καὶ εἰς τὸ μέσον τῶν τριῶν διαιρέσεων τοῦ σώματος εἶνε ἡ ἀρχὴ καὶ τῆς αἰσθητικῆς ψυχῆς καὶ ἡ τῆς αὐξητικῆς καὶ θρεπτικῆς. Ἀλλὰ καὶ λογικῶς δύναταί τις νὰ εἴπῃ τὸ αὐτό, διότι εἰς πάντα τὰ πράγματα βλέπομεν ὅτι ἡ φύσις ἐκ τῶν δυνατῶν κάμνει πάντοτε τὸ ἄριστον. Ἐὰν δὲ ἐν τῷ μέσῳ τῆς οὐσίας ὑπάρχωσι καὶ ἡ μία καὶ ἡ ἄλλη ἀρχή, θὰ ἔχῃ ἐντελῶς ἕκαστον τῶν μελῶν τὸ ἑαυτοῦ ἔργον: ἤτοι τὸ ἐπεξεργαζόμενον τελευταῖον τὴν τροφὴν (ἡ καρδία) καὶ τὸ δεχόμενον αὐτὴν (τὸ ἄνω μέρος τοῦ πεπτικοῦ σωλῆνος). Διότι οὕτω τὸ μέσον ὄργα-

---

(1) Ἡ γεῦσις καὶ ἡ ἁφή.

(2) Ὁ Πλάτων, ὁ Ἱπποκράτης καὶ ὁ Διογένης.

νον θὰ εἶναι εἰς ἀναφορὰν καὶ μὲ τὴν μίαν καὶ μὲ τὴν ἄλλην. Καὶ ἡ μέση ἢ κεντρικὴ ἕδρα αὕτη εἶναι ἕδρα κυριάρχου. 2. Προσέτι εἶναι φανερόν, ὅτι τὸ ὂν τὸ ὁποῖον μεταχειρίζεται πρᾶγμά τι, καὶ τὸ πρᾶγμα τοῦτο πρέπει νὰ διαφέρωσι. Καὶ καθὼς διαφέρουσι κατὰ τὴν δύναμιν, οὕτω δύνανται νὰ διαφέρωσι καὶ κατὰ τὴν θέσιν, ὅπως διαφέρουσιν οἱ αὐλοὶ καὶ τὸ κινοῦν τοὺς αὐλούς, ἡ χείρ. 3. Ἐὰν λοιπὸν τὸ ζῷον διακρίνεται, διότι ἔχει τὴν αἰσθητικὴν δύναμιν, ἐξ ἀνάγκης τὰ ἔναιμα πρέπει νὰ ἔχωσι ταύτην εἰς τὴν καρδίαν, τὰ δὲ ἄναιμα εἰς τὸ ἀντίστοιχον μέλος. Πάντα δὲ τὰ μέρη καὶ ὅλον τὸ σῶμα τῶν ζῴων ἔχουσι φυσικήν τινα θερμότητα ἔμφυτον εἰς αὐτά. Διὰ τοῦτο, ἐφ' ὅσον ζῶσι, φαίνονται θερμά, ὅταν δὲ ἀποθάνωσι καὶ στερηθῶσι τὴν ζωὴν, γίνονται ψυχρά. Βεβαίως δὲ ἐξ ἀνάγκης ἡ ἀρχὴ τῆς θερμότητος ταύτης τῶν ἐναίμων εἶναι εἰς τὴν καρδίαν, τῶν δὲ ἀναίμων εἰς μέρος ἀνάλογον. Διότι πάντα τὰ ὄργανα κατεργάζονται καὶ χωνεύουσι τὴν τροφὴν των διὰ τῆς φυσικῆς θερμότητος· περισσότερον δὲ πάντων τὸ δεσπόζον ὄργανον, ἡ καρδία ἢ τὸ ἀναλογοῦν αὐτῇ (ἐκτελεῖ τὸ ἔργον τοῦτο). Διὰ ταῦτα, ὅταν μὲν ψύχωνται τὰ ἄλλα μέρη, ἡ ζωὴ διαμένει, καταστρέφεται δὲ τελείως, ὅταν κρυώσῃ ἡ καρδία, διότι αὕτη εἶναι ἡ πηγὴ τῆς θερμότητος τῆς διανεμομένης εἰς ὅλα τὰ ἄλλα ὄργανα, καὶ ἡ ψυχὴ εἶναι οἱονεὶ πεπυρωμένη εἰς τὸ ὄργανον τοῦτο, ὅπερ εἰς τὰ ἔναιμα εἶναι ἡ καρδία, εἰς δὲ τὰ ἄναιμα τὸ ἀνάλογον ὄργανον. Λοιπὸν πρέπει ἀναγκαίως νὰ συνυπάρχωσιν ἡ ζωὴ καὶ ἡ διατήρησις τῆς θερμότητος ταύτης· ὁ δὲ καλούμενος θάνατος εἶναι ἡ ἀπώλεια αὐτῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Τὸ πῦρ φθείρεται διττῶς: ἢ μαραίνεται ἀφ' ἑαυτοῦ ἢ σβύνεται ὑπ' ἄλλου. Παράδειγμα ἀνθράκων σβυνομένων καὶ πυρὸς ὑποκαίοντος ὑπὸ τὴν τέφραν.

1. Ἀλλὰ προσέτι βλέπομεν, ὅτι τὸ πῦρ ἔχει δύο τρόπους φθορᾶς, μάρανσιν καὶ σβέσιν. Ὀνομάζομεν δὲ μάρανσιν, ὅταν τὸ πῦρ φθείρηται ἀφ' ἑαυτοῦ, σβέσιν δὲ ὅταν ὑπ' ἄλλων [1] φθείρηται· ἡ μὲν μάρανσις εἶναι θάνατος (τοῦ ζῴου) διὰ γῆρας, ἡ δὲ σβέσις εἶναι βιαία καταστροφή. 2. Συμβαίνει δὲ καὶ αἱ δύο φθοραὶ νὰ προέρχωνται ἀπὸ τὴν αὐτὴν αἰτίαν. Τῳόντι, ὅταν λείπῃ ἡ τροφή, ἐπειδὴ ἡ θερμότης δὲν δύναται νὰ λαμβάνῃ τὴν τροφὴν αὐτῆς καὶ νὰ συντηρῆται, καταστρέφεται τὸ πῦρ· διότι τότε τὸ ἐναντίον (ψυχρὸν) παύει τὴν πέψιν καὶ οὕτω ἐμποδίζει τὸ ὂν νὰ τρέφηται. Ἄλλοτε δὲ τὸ πῦρ συμβαίνει νὰ μαραίνηται, (νὰ σβύνηται ἀφ' ἑαυτοῦ), ὅταν λ. χ. πολλὴ θερμότης συναθροίζηται [2], διότι τὸ ζῷον δὲν ἀναπνέει οὔτε ψύχεται. Διότι ἡ οὕτω συσσωρευθεῖσα θερμότης ταχέως κατα-

---

(1) Τὸ κείμενον λέγει «ὑπ' ἐναντίων» (δυνάμεων). Τὸ πῦρ πάντοτε σβύνεται ὑπὸ τοῦ ψυχροῦ δρῶντος ἐπὶ τοῦ θερμοῦ. Ἀλλὰ κατὰ τὴν μάρανσιν σβύνεται διὰ τῆς ἐλλείψεως τροφῆς, ἕνεκεν ἐξαντλήσεως. Κατὰ τὴν σβέσιν ὅμως σβύνεται διὰ τεχνητῆς ἐκθέσεως εἰς τὸ ψυχρὸν ἢ τὸ ὑγρόν, (τὰ ὁποῖα καλεῖ ὁ Ἀριστοτέλης ἐναντίας δυνάμεις)· καὶ οὕτως ἐμποδίζεται ἀκανονίστως ἡ παραγωγὴ θερμότητος ὑπὸ τοῦ αἵματος, καὶ βιαίως φέρεται ἡ ὑπάρχουσα προμήθεια εἰς πέρας

(2) Ὑπερβάλλουσα θερμότης ταχέως ἐξαντλεῖ τὴν προμήθειαν ἐναύσματος ὡς συμβαίνει εἰς τὸν πυρετὸν ἢ εἰς τὸ γῆρας. Πλὴν τούτου οἱ πνεύμονες ἐν τῷ γήρατι γίνονται ξηροὶ καὶ σκληροί, καὶ δὲν ἐκτελοῦσι καλῶς ἣν ἔχουσι λειτουργίαν να κανονίζωσι τὴν θερμοκρασίαν.

ναλίσκει τὴν τροφήν, καὶ προφθάνει νὰ τὴν καταναλώσῃ πρὶν ἢ γείνῃ ἡ ἀναθυμίασις. 3. Διὰ τοῦτο οὐχὶ μόνον τὸ ἀσθενέστερον πῦρ σβύνεται ἀφ' ἑαυτοῦ πλησίον πυρὸς μεγαλυτέρου [1], ἀλλὰ καὶ ἡ φλὸξ λύχνου, ἥτις ὑπάρχει αὐτὴ καθ' ἑαυτήν [2], ἐὰν τεθῇ εἰς φλόγα μεγαλυτέραν, κατακαίεται ὅπως οἱονδήποτε ἄλλο καύσιμον ὑλικόν. Αἴτιον δὲ τούτου εἶναι ὅτι ἡ μεγαλυτέρα φλὸξ προφθάνει αὐτὴ νὰ καταναλώσῃ τὴν εἰς τὴν μικρὰν φλόγα περιεχομένην τροφὴν πρὶν ἢ ἔλθῃ ἄλλη τροφή· καὶ τὸ πῦρ ἐξακολουθεῖ πάντοτε νὰ γίνηται καὶ νὰ ῥέῃ ὡς ποταμός, ἀλλ' ἡ κίνησις αὕτη ἕνεκα τῆς ταχύτητος αὐτῆς διαφεύγει τὴν ἀντίληψιν ἡμῶν.

4. Εἶναι λοιπὸν φανερὸν ὅτι, ἐὰν πρέπῃ νὰ διατηρῆται ἡ θερμότης (ἥτις εἶναι ἀναγκαία εἰς τὴν ζωήν), πρέπει νὰ γίνηται κατάψυξις (ἐλάττωσις) τῆς θερμότητος, ἥτις εἶναι εἰς τὸ ἀρχικὸν ὄργανον (τὴν καρδίαν). 5. Παράδειγμα δὲ τούτου δυνάμεθα νὰ λάβωμεν ἐκεῖνο, ὅπερ συμβαίνει εἰς τοὺς πνιγομένους (σβυνομένους) ἄνθρακας [3]. Ἂν δηλαδὴ οὗτοι ἄνευ διακοπῆς μείνωσιν ἐντὸς τοῦ ὀνομαζομένου πνιγέως (κλιβάνου) κεκαλυμμένοι διὰ πώματος, σβύνονται ταχέως. Ἂν ὅμως κάμνῃ τις ἀλληλοδιαδόχως συχνὰς ἀφαιρέσεις καὶ ἐπιθέσεις τοῦ πώματος, οἱ ἄνθρακες μένουσιν ἀνημμένοι πολὺν χρόνον. Οὕτω καὶ ἡ κρύψις διὰ τέφρας (περικάλυψις) τοῦ πυρὸς τὸ διατηρεῖ, διότι τότε οὔτε νὰ ἀναπνεύσῃ [4] ἐμποδίζεται ἀπὸ τὴν τέφραν διὰ τὴν ἀραιότητα αὐτῆς, καὶ διὰ τοῦ πέριξ ἀέρος ἡ τέφρα ἐμποδίζει αὐτὸ νὰ σβεσθῇ διὰ τὴν τῆς ὑπαρχούσης ἐν αὐτῷ θερμότητος ὑπερβολήν [5].

---

(1) Ὑποτίθεται ὅτι ἀμφότερα συντηρεῖ ὁ ἀήρ.

(2) Ἀνεξαρτήτως τῆς μεγάλης ἑστίας (ἀέρος), ἐν ᾗ τίθεται.

(3) Ὁ Ἀριστοτέλης ὑπεικάζει τὸ ἔργον τοῦ ἀέρος ἐνταῦθα, ἀλλὰ δὲν τὸ ἀναγνωρίζει λίαν σαφῶς.

(4) Νὰ ἀναπνεύσῃ ἀέρα, ἀπαραίτητον πρὸς συντήρησιν τοῦ πυρός.

(5) Ὁ πέριξ ἀὴρ εἰσδύων διὰ τῶν πόρων τῆς τέφρας ἐμποδίζει τὴν ὑπερβολικὴν θερμότητα ἔσω νὰ ἐξαντλήσῃ τὴν τροφήν της. Ὁμοίως ἐλαττοῦται καὶ ἡ ζωικὴ θερμότης διὰ τοῦ ἀερισμοῦ τῶν πνευμόνων.

6. Εἴπομεν δὲ εἰς τὰ Προβλήματα τὴν αἰτίαν, διὰ τὴν ὁποίαν συμβαίνει τὸ ἐναντίον εἰς τὸ πῦρ, τὸ ὁποῖον καλύπτεται ὑπὸ τέφρας, καὶ εἰς ἐκεῖνο ὅπερ σβύνεται διὰ σκεπάσματος, τὸ μὲν δηλαδὴ μαραίνεται, τὸ δὲ πρῶτον διαμένει περισσότερον χρόνον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ς΄.

Αἴτια διατηρήσεως τῆς φυσικῆς θερμότητος τῶν φυτῶν. Τὰ ζῷα πορίζονται ἐκ τοῦ ἀέρος καὶ τοῦ ὕδατος τὴν ἀναγκαίαν αὐτοῖς κατάψυξιν.

1. Ἐπειδὴ δὲ πᾶν ζῷον ἔχει ψυχὴν καὶ δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ ἄνευ φυσικῆς θερμότητος, ὡς εἴπομεν, εἰς μὲν τὰ φυτὰ διὰ τῆς τροφῆς καὶ διὰ τοῦ στοιχείου τοῦ περιέχοντος αὐτὰ δίδεται ἀρκοῦσα βοήθεια εἰς τὴν διατήρησιν τῆς φυσικῆς θερμότητος. Διότι καὶ ἡ τροφὴ εἰσερχομένη εἰς τὰ φυτὰ προξενεῖ εἰς αὐτὰ κατάψυξιν, ὅπως προξενεῖ καὶ εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὰς πρώτας στιγμάς, κατὰ τὰς ὁποίας εἰσέρχεται (εἰς τὸν στόμαχον)[1]. Αἱ νηστεῖαι ὅμως θερμαίνουσι καὶ προξενοῦσι δίψαν, διότι ὁ ἀήρ, ὅταν μένῃ ἀκίνητος, θερμαίνεται πάντοτε, ἀλλ' ὅταν ἡ τροφὴ εἰσέλθῃ, ὁ ἀὴρ κινούμενος καταψύχει τὸ ζῷον, ἕως οὗ ἡ τροφὴ χωνευθῇ.

2. Ἀλλ' ἐὰν τὸ στοιχεῖον τὸ περιέχον τὸ φυτὸν εἶνε ὑπερβολικῶς ψυχρὸν ἕνεκα τῆς ὥρας τοῦ ἔτους καὶ τῆς συμπτώσεως σφοδροῦ παγετοῦ, τὸ φυτὸν ξηραίνεται· ἢ ἂν κατὰ τὸ θέρος συμβαίνωσιν

(1) Ἐννοεῖ πιθανῶς τὰ ῥίγη, ἃ αἰσθανόμεθα μετὰ τὸ γεῦμα καὶ πρὶν ἢ ἀρχίσῃ ἡ πέψις. Πιθανώτερον ὅμως αἱ φρικιάσεις αὗται εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς συρροῆς τοῦ αἵματος εἰς τὸν στόμαχον, ὅστις ἔχει χρείαν αὐτοῦ εἰς τὸ ἔργον τῆς πέψεως.

ἰσχυροὶ καύσωνες, καὶ τὸ ὑγρὸν τὸ ὁποῖον λαμβάνει τὸ φυτὸν ἐκ τῆς γῆς δὲν δύναται νὰ φέρῃ κατάψυξιν, ἡ θερμότης τοῦ φυτοῦ σβύνεται καὶ καταστρέφεται. Τότε δὲ λέγεται ὅτι τὸ φυτὸν ξηραίνεται καὶ ὅτι τὰ δένδρα γίνονται ἡλιόβλητα. Διὰ τοῦτο κατὰ τὰς ἐποχὰς ταύτας θέτουσιν εἰς τὰς ῥίζας τῶν φυτῶν εἴδη τινὰ λίθων [1] καὶ ὕδωρ ἐντὸς ἀγγείων, ὅπως ψύχωνται αἱ ῥίζαι τῶν φυτῶν.

3. Τὰ δὲ ζῷα, ἐπειδὴ ἄλλα μὲν ζῶσιν εἰς τὸ ὕδωρ, ἄλλα δὲ εἰς τὸν ἀέρα, ἐκ τῶν στοιχείων τούτων καὶ διὰ τούτων πορίζονται τὴν ἀναγκαίαν αὐτῶν κατάψυξιν, ἐκεῖνα μὲν ἐκ τοῦ ὕδατος, ταῦτα δὲ ἐκ τοῦ ἀέρος. Ἀλλὰ κατὰ ποῖον τρόπον καὶ ὑπὸ ποίους ὅρους γίνεται τοῦτο θὰ εἴπωμεν μετά τινας ἐξηγήσεις.

(1) Καὶ οὗτοι ἐκτελοῦσι τὸ αὐτὸ ἔργον, ὅπερ οἱ πνεύμονες καὶ τὰ βράγχια ἐν τοῖς ζῴοις, δηλαδὴ τὴν κατάψυξιν ἢ τὴν παρακώλυσιν ὑπερβολικῆς θερμότητος, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

ΠΕΡΙ ΑΝΑΠΝΟΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ἀτελεῖς θεωρίαι τῶν προτέρων περὶ ἀναπνοῆς. Μόνα τὰ ἔχοντα πνεύμονας ζῷα ἀναπνέουσι. Διάφοροι ὀργανώσεις πνεύμονος. Σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τὴν ἀναπνοήν.

1. Περὶ ἀναπνοῆς ὀλίγοι τινὲς ἐκ τῶν πρὸ ἡμῶν φυσιολόγων [1] ἐπραγματεύθησαν. Ἀλλὰ πρὸς ποῖον σκοπὸν ὑπάρχει εἰς τὰ ζῷα ἡ ἀναπνοή, ἄλλοι μὲν οὐδὲν εἶπον, ἄλλοι δὲ ἔχουσι μὲν εἴπει, οὐχὶ ὅμως ὀρθῶς, ἀλλὰ καὶ ἄνευ ἐμπειρικῆς γνώσεως τῶν γεγονότων. Προσέτι λέγουσιν ὅτι τὰ ζῷα ἀναπνέουσιν ὅλα [2]. Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι ἀληθές. Ὥστε εἶναι ἀναγκαῖον νὰ πραγματευθῶμεν

(1) Τοιοῦτοι εἶναι ὁ Ἐμπεδοκλῆς, ὁ Δημόκριτος, ὁ Ἀναξαγόρας καὶ ὁ Πλάτων.

(2) Ἤτοι διὰ τῶν πνευμόνων. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἡ ἀναπνοὴ συνίσταται εἰς τὴν εἰσπνοὴν καὶ ἐκπνοὴν τοῦ ἀέρος. Κατὰ τὴν νεωτέραν φυσιολογίαν ἡ ἀναπνοὴ δηλοῖ ἐν γένει τὴν εἰσπνοὴν τοῦ ὀξυγόνου καὶ τὴν ἐκπνοὴν τοῦ ἀνθρακικοῦ ὀξέος, ἥτις γίνεται διὰ τῶν πνευμόνων, τοῦ δέρματος καὶ τοῦ πεπτικοῦ σωλῆνος.

πρῶτον περὶ τούτων, διὰ νὰ μὴ φαινώμεθα ὅτι ψευδῶς κατηγοροῦμεν ἀνθρώπους ἀπόντας.

2. Ὅτι ὅσα ζῷα ἔχουσι πνεύμονα, πάντα ἀναπνέουσιν, εἶναι φανερόν. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τούτων ὅσα ἔχουσι τὸν πνεύμονα χωρὶς αἷμα καὶ σπογγώδη, ταῦτα ὀλιγωτέραν χρείαν ἔχουσιν ἀναπνοῆς. Διὰ τοῦτο δύνανται διὰ τὴν δύναμιν [1] τοῦ σώματός των νὰ διαμένωσι πολὺν χρόνον ἐντὸς τοῦ ὕδατος (χωρὶς νὰ ἀναπνέωσιν). Ἔχουσι δὲ σπογγώδη τὸν πνεύμονα ὅλα τὰ γεννῶντα ᾠά, ὡς εἶναι τὸ γένος τῶν βατράχων. Προσέτι αἱ χελῶναι τῆς ξηρᾶς καὶ αἱ τῆς θαλάσσης δύνανται νὰ μένωσι πολὺν χρόνον ἐντὸς τοῦ ὕδατος. Διότι ὁ πνεύμων αὐτῶν, ἐπειδὴ ἔχει ὀλίγον αἷμα, ἔχει ὀλίγην θερμότητα. Οὗτος λοιπὸν ἅπαξ εἰσπνεύσας διὰ τῆς κινήσεώς του ψυχραίνει τὸ ζῷον καὶ τὸ κάμνει νὰ διαμένῃ πολὺν χρόνον εἰς τὸ ὑγρόν, χωρὶς ν' ἀναπνέῃ. Ἐὰν ὅμως κρατήσωσι διὰ βίας τὴν ἀναπνοήν των παρὰ πολὺν χρόνον (εἰς τὸ ὕδωρ), πάντα πνίγονται, διότι οὐδὲν ἐξ αὐτῶν δύναται νὰ δεχθῇ τὸ ὕδωρ ὅπως οἱ ἰχθῦς (διὰ τῶν βραγχίων). Ὅσα δὲ ἔχουσιν αἷμα εἰς τὸν πνεύμονα ταῦτα ἔχουσι περισσοτέραν χρείαν τῆς τροφῆς ἕνεκα τῆς πολλῆς θερμότητος αὐτῶν [2]. 3. Ὅσα δὲ ἐκ τῶν ἄλλων δὲν ἔχουσι πνεύμονα, ταῦτα δὲν ἀναπνέουσιν.

---

(1) Ἢ διὰ τὰς διαστάσεις.

(2) Ἡ ἀναπνοὴ ψύχει τὸ ζῷον καὶ μετριάζουσα τὴν φυσικὴν θερμότητα αὐτοῦ διατηρεῖ τὴν ζωήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ἀναίρεσις δοξασιῶν Δημοκρίτου, Ἀναξαγόρου καὶ Διογένους. Ἡ ἀναπνοὴ σύγκειται ἀπὸ εἰσπνοὴν καὶ ἐκπνοήν.

1. Δημόκριτος ὁ Ἀβδηρίτης καί τινες ἄλλοι, οἱ ὁποῖοι ἐπραγματεύθησαν περὶ ἀναπνοῆς, οὐδὲν ὥρισαν περὶ τῶν ἄλλων ζῴων. Φαίνονται δὲ νὰ φρονῶσιν ὅτι πάντα τὰ ζῷα ἀναπνέουσιν. 2. Ὁ Ἀναξαγόρας δὲ καὶ ὁ Διογένης (ὁ Ἀπολλωνιάτης) λέγουσιν, ὅτι πάντα ἀναπνέουσι, καὶ μόνον περὶ τῶν ἰχθύων καὶ τῶν ὀστρέων λέγουσι κατὰ ποῖον τρόπον ἀναπνέουσι. 3. Καὶ ὁ μὲν Ἀναξαγόρας λέγει ὅτι οἱ ἰχθῦς, ὅταν ἀπορρίπτωσι τὸ ὕδωρ διὰ τῶν βραγχίων, ῥοφοῦσι συγχρόνως τὸν εἰς τὸ στόμα αὐτῶν ἀναπτυσσόμενον ἀέρα [1] καὶ οὕτω ἀναπνέουσι, διότι, λέγει, δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ οὐδὲν κενόν. 4. Ὁ δὲ Διογένης λέγει, ὅτι οἱ ἰχθῦς, ὅταν ἀπορρίπτωσι τὸ ὕδωρ διὰ τῶν βραγχίων, τότε διὰ τοῦ κενοῦ τὸ ὁποῖον γίνεται εἰς τὸ στόμα αὐτῶν ῥοφοῦσι τὸν ἀέρα ἐκ τοῦ ὕδατος, ὅπερ περιστοιχίζει τὸ στόμα των, διότι ὑποθέτει ὅτι ὑπάρχει ἀὴρ εἰς τὸ ὕδωρ.

5. Ἀλλὰ αἱ θεωρίαι αὗται εἶναι ἀδύνατοι. Τῷ ὄντι, πρῶτον μὲν οὗτοι ἀφαιροῦσι τὸ ἥμισυ τῶν πραγμάτων (τῆς ἀληθείας), διότι λέγουσι περὶ τοῦ ἑνὸς τῶν δύο μερῶν (τῆς ἀναπνοῆς) ὅ,τι εἶναι κοινὸν καὶ εἰς τὰ δύο. Διότι καλεῖται μὲν ἀναπνοή, ἀλλὰ ἓν μέρος αὐτῆς εἶναι ἡ ἐκπνοή, τὸ δὲ ἄλλο εἶναι ἡ εἰσπνοή. Καὶ περὶ τῆς ἐκπνοῆς οὐδὲν ἐκεῖνοι λέγουσι, πῶς δηλ. ἐκπνέουσι τὰ ζῷα ταῦτα τὰ μὴ

(1) Εἰσέρχεται ὁ ἀήρ, ὅταν ἐξωθῆται τὸ ὕδωρ διὰ τῆς κινήσεως τῶν βρόγχων. Ἀλλὰ τότε ἔπρεπε νὰ εὑρίσκωνται οἱ ἰχθῦς πάντοτε εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ὕδατος, ἵνα ἀναπνέωσιν ἀέρα. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι σπανιώτατον. Δέον ἄρα νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ὁ ἀὴρ εἶναι καὶ ἐν τῷ ὕδατι, ἵνα οἱ ἰχθῦς δύνανται νὰ τὸν ἀναπνεύσωσιν. Ἐκ τούτου ἡ γνώμη τοῦ Διογένους ἐν τῇ 4 §.

ἔχοντα πνεύμονα. Οὐδὲ δύνανται νὰ εἴπωσι. Τῷ ὄντι, ὅταν τὰ ζῷα ἀναπνεύσωσι, πρέπει πάλιν νὰ ἐκπνεύσωσι διὰ τοῦ αὐτοῦ μέρους δι' οὗ ἀνέπνευσαν, καὶ τοῦτο πρέπει νὰ κάμνωσι πάντοτε ἀλληλοδιαδόχως. Ὥστε συμβαίνει, κατ' ἐκείνους, ἅμα δέχωνται τὸ ὕδωρ εἰς τὸ στόμα οἱ ἰχθῦς, εὐθὺς νὰ ἐκπνέωσι τὸν ἀέρα ὅστις εἶναι ἐν αὐτοῖς. Ἀλλ' ἀναγκαίως ταῦτα συναντώμενα πρέπει τὸ ἓν νὰ ἐμποδίζῃ τὸ ἄλλο. Ἔπειτα, ὅταν ἀπορρίπτωσι τὸ ὕδωρ, ἐκπνέουσι τὸν ἀέρα εἴτε διὰ τοῦ στόματος, εἴτε διὰ τῶν βραγχίων, ὥστε συγχρόνως θὰ ἐκπνέωσι καὶ θὰ εἰσπνέωσι· διότι τότε ἀκριβῶς, ὡς ἐκεῖνοι λέγουσι, τὰ ζῷα ἀναπνέωσιν. Ἀλλ' εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀναπνέωσι καὶ νὰ ἐκπνέωσι συγχρόνως. Ὥστε, ἐὰν ἐξ ἀνάγκης τὰ ἀναπνέοντα ἐκπνέωσι καὶ εἰσπνέωσι, οὐδὲν δὲ αὐτῶν δύναται νὰ ἐκπνεύσῃ [1], εἶναι πρόδηλον ὅτι οὐδὲν αὐτῶν ἀναπνέει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.

Συνέχεια τῆς ἀναιρέσεως τῶν γνωμῶν Ἀναξαγόρα καὶ Διογένους, οἵτινες ἐπλανήθησαν διότι δὲν παρετήρησαν ἀκριβῶς τὰ γεγονότα καὶ τὰ ὄργανα τῶν ζῴων,—καὶ ὅτι ἡ φύσις πάντα ποιεῖ πρός τινα σκοπόν. Οὔτε ἰχθύες οὔτε ἄλλα μὴ ἔχοντα πνεύμονα ἀναπνέουσιν.

1. Προσέτι ὁ ἰσχυρισμός, ὅτι οἱ ἰχθῦς ῥοφοῦσι τὸν ἀέρα ἐκ τοῦ στόματος [2] ἢ διὰ τοῦ στόματος ἐκ τοῦ ὕδατος [3] εἶναι ἀδύνατον.

---

(1) Ὁ Ἀναξαγόρας καὶ ὁ Διογένης ἐξηγοῦντες μόνον τὴν εἰσπνοήν, οὐδὲν λέγουσι περὶ ἐκπνοῆς, καὶ καταλύουσι τὸ ἥμισυ τῶν πραγμάτων, ὡς εἶπεν ἀνωτέρω.

(2) Κατὰ τὸν Ἀναξαγόραν.

(3) Κατὰ τὸν Διογένην.

Τῷ ὄντι οἱ ἰχθῦς δὲν ἔχουσι (τραχεῖαν) ἀρτηρίαν, διότι δὲν ἔχουσι πνεύμονα· ἀλλὰ ὁ στόμαχος αὐτῶν εἶναι ἀμέσως παρὰ τὸ στόμα αὐτῶν. Ὥστε κατ' ἀνάγκην θὰ εἰσπνέωσι τὸν ἀέρα διὰ τοῦ στόματός των. Τοῦτο ὅμως θὰ ἐποίουν καὶ τὰ ἄλλα ζῷα, ἀλλὰ πραγματικῶς δὲν τὸ κάμνουσι. Καὶ οἱ ἰχθῦς δέ, ὅταν εἶναι ἐκτὸς τοῦ ὕδατος, θὰ ἔκαμνον αὐτὸ φανερὰ [1]. Ἀλλὰ προφανῶς δὲν τὸ κάμνουσι. 2. Προσέτι εἰς πάντα τὰ ζῷα, τὰ ὁποῖα ἀναπνέουσι καὶ ἕλκουσι τὸν ἀέρα των [2], βλέπομεν ὅτι γίνεται κίνησις τοῦ ὀργάνου, τὸ ὁποῖον ἕλκει αὐτόν, ἄλλὰ τοῦτο δὲν παρατηρεῖται εἰς τοὺς ἰχθῦς, διότι δὲν φαίνονται νὰ κινῶσι κανὲν μέρος ἐκ τῶν πέριξ τῆς κοιλίας, κινοῦσι δὲ μόνον τὰ βράγχια καὶ εἰς τὸ ὑγρὸν καὶ ὅταν πέσωσιν εἰς τὴν ξηράν, ὅτε σπαρταρίζουσι. 3. Προσέτι, ὅταν τὰ ζῷα, τὰ ὁποῖα ἀναπνέουσι, ἀποθνήσκωσιν ἐκ πνιγμοῦ ἐντὸς ὑγροῦ, σχηματίζονται τότε πομφόλυγες, διότι ὁ ἀὴρ ἐξέρχεται βιαίως (ἐκ τοῦ πνεύμονος), ὡς γίνεται τοῦτο, ὅταν τοιαύτην βίαν δοκιμάζῃ τις εἰς τὰς χελώνας, τοὺς βατράχους ἢ εἰς ἄλλο τι τοῦ γένους τούτου. Ἀλλὰ εἰς τοὺς ἰχθῦς δὲν βλέπομεν νὰ συμβαίνῃ τοῦτο, οἱονδήποτε τρόπον ἂν δοκιμάσωμεν, διότι δὲν ἔχουσιν οὐδόλως ἀέρα ἔξωθεν εἰσπνεόμενον. 4. Ἀλλὰ καθ' ὃν τρόπον λέγουσιν ὅτι γίνεται ἡ ἀναπνοὴ τῶν ἰχθύων, δύναται νὰ γίνεται καὶ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ὅταν εἶναι ἐν τῷ ὑγρῷ. Διότι, ἂν οἱ ἰχθῦς ἕλκωσι τὸν ἀέρα ἐκ τοῦ πέριξ ὕδατος εἰς τὸ στόμα αὐτῶν, διατὶ τοῦτο δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ πράττωσι καὶ οἱ ἄνθρωποι καὶ τὰ ἄλλα ζῷα ; Καὶ ταῦτα θὰ εἶλκον τὸν ἀέρα ἐκ τοῦ στόματος αὐτῶν, ὅπως οἱ ἰχθῦς. Ὥστε, ἂν οἱ ἰχθῦς ἔχωσι ταύτην τὴν δύναμιν, καὶ ἐκεῖνα θὰ εἶχον αὐτήν. Ἀλλ' ἐπειδὴ τοῦτο [3] δὲν εἶναι δυνατόν, ἄρα οὔτε ἐκεῖνο. 5. Πρὸς τούτοις, ἐὰν οἱ ἰχθῦς ἀναπνέωσι [4], διὰ

---

(1) Θὰ εἶχον τὴν δύναμιν νὰ ἀναπνέωσιν.

(2) Ἵνα εἰσπνεύσωσι τὸν ἐξωτερικὸν ἀέρα.

(3) Τὰ ἀναφερόμενα εἰς τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ ζῷα τὰ ἔχοντα πνεύμονα.

(4) Ὡς οἱ ἄνθρωποι καὶ τὰ ἄλλα ζῷα.

ποίαν αἰτίαν εἰς τὸν ἀέρα ἀποθνήσκουσι καὶ φαίνονται, ὅτι σπαρταροῦσιν ὡς ἐὰν ἐπνίγοντο ; Βεβαίως δὲν πάσχουσι τοῦτο δι' ἔλλειψιν τροφῆς. Καὶ ἡ αἰτία δὲ τὴν ὁποίαν ἀναφέρει ὁ Διογένης εἶναι μωρά· λέγει δηλαδὴ ὅτι εἰς τὸν ἀέρα εὑρισκόμενα ἀναπνέουσι πάρα πολὺν ἀέρα, εἰς δὲ τὸ ὕδωρ τόσον μόνον, ὅσον χρειάζονται, καὶ διὰ τοῦτο ἀποθνήσκουσιν. Ἀλλὰ ἔπρεπε τοῦτο νὰ δύναται νὰ συμβαίνῃ καὶ εἰς τὰ χερσαῖα ζῷα (ἐὰν ἦτο ἀληθές). Ἀλλ' οὐδέποτε οὐδὲν ζῷον χερσαῖον ἐπνίγη, διότι ἀνέπνευσε πολὺν ἀέρα. 6. Προσέτι, ἐὰν πάντα τὰ ζῷα ἀναπνέωσι, πρέπει καὶ τὰ ἔντομα νὰ ἀναπνέωσιν. Ἀλλὰ πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ ζῶσιν, ὅταν κοπῶσιν, καὶ οὐχὶ μόνον ὅταν κοπῶσιν εἰς δύο, ἀλλὰ καὶ εἰς περισσότερα μέρη, ὡς αἱ λεγόμεναι σκολόπενδραι. Πῶς ὅμως τὰ μέρη ταῦτα δύνανται τότε νὰ ἀναπνέωσι καὶ διὰ ποίου ὀργάνου ;

7. Αἰτία πρωτίστη τοῦ νὰ μὴ ἐξηγῶσιν ὀρθῶς ταῦτα εἶναι τὸ ὅτι οὗτοι δὲν γνωρίζουσι τὰ ἐσωτερικὰ ὄργανα (τῶν ζῴων) καὶ δὲν συλλαμβάνουσι τὸν σκοπὸν ἕνεκα τοῦ ὁποίου πάντα ἡ φύσις ποιεῖ. Διότι, ἐὰν ἐζήτουν πρὸς ποῖον σκοπὸν ὑπάρχει ἡ ἀναπνοὴ εἰς τὰ ζῷα, καὶ ἂν τὴν ἐνέργειαν ταύτην παρετήρουν ἐπὶ τῶν ὀργάνων (τῶν ἐκτελούντων αὐτήν), λ. χ. ἐπὶ τῶν βραγχίων καὶ τῶν πνευμόνων, θὰ εὕρισκον τὴν αἰτίαν ταχέως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄.

Ἀναίρεσις τῆς Δημοκριτείου γνώμης, ὅτι ἡ ἀναπνοὴ ἐμποδίζει τὴν ἔκθλιψιν τῆς ψυχῆς ἐκ τοῦ σώματος (τὸν θάνατον). Ἀναπνοὴ καὶ θερμότης.

1. Ὁ Δημόκριτος λέγει μὲν ὅτι ἐκ τῆς ἀναπνοῆς ἀποτέλεσμά τι συμβαίνει εἰς τὰ ἀναπνέοντα ζῷα, ἰσχυριζόμενος ὅτι αὕτη ἐμποδίζει νὰ ἐκθλίβηται (ἐξωθῆται) ἡ ψυχὴ ἐκ τοῦ σώματος.

Οὐδόλως εἶπεν ὅμως, ὅτι ἡ φύσις ἐποίησε τὴν ἀναπνοὴν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Ἐν γένει δὲ καὶ οὗτος, ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι φυσικοί, οὐδόλως θίγει τὴν τελικὴν αἰτίαν. 2. Λέγει δέ, ὅτι ἡ ψυχὴ καὶ ἡ θερμότης εἶναι τὸ αὐτὸ πρᾶγμα, ὅτι εἶναι στοιχειώδη σφαιροειδῆ ἄτομα (μόρια) [1]. Ὅταν λοιπὸν ταῦτα συνενῶνται καὶ πιέζωνται ὑπὸ τοῦ περιέχοντος αὐτὰ ἀέρος, τότε ἡ ἀναπνοὴ ἔρχεται εἰς βοήθειαν· διότι λέγει ὅτι εἶναι ἐν τῷ ἀέρι πολλὰ ἀπὸ τὰ σφαιροειδῆ ταῦτα, τὰ ὁποῖα ὀνομάζει νοῦν καὶ ψυχήν. Ὅταν λοιπὸν τὸ ζῷον εἰσπνέῃ καὶ εἰσέρχηται ὁ ἀήρ, εἰσέρχονται καὶ τὰ σφαιροειδῆ ταῦτα καὶ ἀντιδρῶντα εἰς τὴν πίεσιν ἐμποδίζουσι νὰ διαφύγῃ ἡ ψυχὴ ἡ ὑπάρχουσα εἰς τὰ ζῷα. 3. Καὶ διὰ τοῦτο ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς ἀναπνοῆς καὶ ἐκπνοῆς. Διότι, ὅταν τὸ στοιχεῖον, ὅπερ περιέχει, (ὁ ἀήρ), διὰ τῆς συνθλίψεως ὑπερισχύῃ καὶ τὸ ἔξωθεν εἰσερχόμενον εἰς τὸ σῶμα δὲν δύναται νὰ ἀντιδρᾷ εἰς τὴν ἐπικράτησιν, τότε, ἐπειδὴ δὲν δύναται τὸ ζῷον νὰ ἀναπνεύσῃ, ἐπέρχεται ὁ θάνατος αὐτοῦ. Καὶ οὕτως ὁ θάνατος εἶναι ἡ ἐκ τοῦ σώματος ἔξοδος τῶν σφαιροειδῶν τούτων ἀτόμων, τὰ ὁποῖα ἐξωθοῦνται ἐκ τοῦ σώματος διὰ τῆς πιέσεως τοῦ περιέχοντος (στοιχείου). 4. Δὲν ἐξήγησεν ὅμως ὁ Δημόκριτος τὴν αἰτίαν, διὰ τὴν ὁποίαν πάντα μὲν τὰ ζῷα πρέπει νὰ ἀποθάνωσιν ἀναγκαίως, οὐχὶ ὅμως ὅταν τύχῃ, ἀλλὰ ἐκ γήρατος μόνον κατὰ φύσιν (ἀποθνήσκουσι), βιαίως δὲ παρὰ φύσιν. Καὶ ὅμως, ἐπειδὴ τὸ φαινόμενον τοῦτο φαίνεται ὅτι γίνεται εἰς μίαν περίοδον (τὸ γῆρας), ἄλλοτε δὲ δὲν φαίνεται, ὤφειλε νὰ ἐξηγήσῃ ἂν ἡ αἰτία εἶναι ἔξωθεν ἢ ἐντός. 5. Δὲν λέγει δὲ ὁ Δημόκριτος οὔτε περὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀναπνοῆς, ποῖον εἶναι τὸ αἴτιον αὐτῆς καὶ ἂν εἶναι ἔσωθεν ἢ ἔξωθεν. Διότι βέβαια ὁ νοῦς, τὸν ὁποῖον εἰσάγει ἔξωθεν, δὲν δύναται νὰ δώσῃ τὴν βοήθειαν αὐτοῦ (εἰς τὸ ζῷον). Ἀλλὰ ἔσωθεν εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς ἀναπνοῆς καὶ τῆς κινήσεως [2], ἡ βία δὲ τοῦ περιέχοντος στοιχείου οὐδὲν ἐξηγεῖ. Διότι

(1) Ὅρα «περὶ Ψυχῆς» Βιβλ. Α. Κεφ. Ι.

(2) Ἢ τῆς τοπικῆς ἐν γένει κινήσεως, ἢ μᾶλλον τῆς μερικῆς, ἥτις ἀποτελεῖ τὴν ἀναπνοήν.

εἶναι ἄτοπον καὶ τὸ λέγειν, ὅτι τὸ περιέχον συνθλίβει τὸ ζῷον καὶ συνάμα ὅτι εἰσερχόμενος (ὁ ἀὴρ) διαστέλλει αὐτό [1].

Ταῦτα λοιπὸν εἶναι σχεδὸν ὅσα εἶπεν ὁ Δημόκριτος, καὶ οὗτος ὁ τρόπος καθ' ὃν εἶπεν αὐτά.

6. Ἐὰν ὅμως πρέπῃ νὰ θεωρῶμεν ὅτι εἶναι ἀληθῆ τὰ πρότερον λεχθέντα, δηλ. ὅτι δὲν ἀναπνέουσι πάντα τὰ ζῷα [2], δὲν πρέπει νὰ ὑπολάβωμεν ὅτι ἡ αἰτία, τὴν ὁποίαν ἀναφέρει ὁ Δημόκριτος, ἐξηγεῖ τὸν θάνατον ἐν γένει, ἀλλὰ μόνον τὸν θάνατον τῶν ζῴων, τὰ ὁποῖα ἔχουσιν ἀναπνοήν. Ἀλλὰ καὶ περὶ τούτων πάλιν οὐχὶ ὀρθῶς. 7. Φανερὸν δ' εἶναι τοῦτο ἐκ τῶν γεγονότων καὶ μάλιστα ἐκείνων, ἐκ τῶν ὁποίων πεῖραν ἔχομεν ὅλοι. Διότι κατὰ τοὺς ἰσχυροὺς καύσωνας, ἐπειδὴ τότε θερμαινόμεθα περισσότερον τοῦ συνήθους, ἔχομεν καὶ περισσοτέραν χρείαν τῆς ἀναπνοῆς, καὶ ἀναπνέομεν συχνότερον πάντες. Ὅταν ὅμως τὸ περιέχον ἡμᾶς εἶναι ψυχρὸν καὶ συσφίγγῃ καὶ συμπηγνύῃ τὸ σῶμα, κρατοῦμεν τὴν ἀναπνοήν μας, μολονότι τότε ἔπρεπε (κατὰ τὴν δόξαν τοῦ Δημοκρίτου) ὁ ἔξωθεν εἰσερχόμενος εἰς ἡμᾶς ἀὴρ νὰ ἐμποδίζῃ τὴν ἔξωσιν τῆς ψυχῆς. 8. Καὶ ὅμως συμβαίνει τὸ ἐναντίον [3], διότι, ὅταν συναθροισθῇ πολλὴ θερμότης, ἐπειδὴ δὲν ἐκπνέομεν τὸν ἐσωτερικὸν ἀέρα, τότε ἔχομεν χρείαν νὰ ἀναπνέωμεν καὶ ἀναγκαζόμεθα, ἀφοῦ εἰσπνεύσωμεν, νὰ ἀναπνεύσωμεν. Ἀληθῶς, ὅταν πολὺ θερμαινώμεθα, ἀναπνέομεν πολλάκις, διότι χάριν ἀναψύξεως ἀναπνέομεν εἰς καιρὸν καθ' ὃν οὕτω [4], ὡς λέγεται, προσθέτομεν πῦρ εἰς τὸ πῦρ [5].

---

(1) Καὶ ὅμως ἀμφότερα ταῦτα εἶναι πραγματικὰ καὶ προέρχονται ἐκ τῆς ἐλαστικότητος τοῦ ἀέρος.

(2) Ὅπως ὁ ἄνθρωπος καὶ τὰ ἄλλα ὅσα ἔχουσι πνεύμονα.

(3). Τουτέστι: ἔπρεπε ἡ ἀναπνοὴ νὰ εἶναι ἀναγκαιοτέρα ἐν τῷ ψύχει παρὰ ἐν τῇ θερμότητι, ἀλλ' ὅμως συμβαίνει τὸ ἐναντίον, διότι κλ.

(4) Κατὰ τὴν θεωρίαν τοῦ Δημοκρίτου.

(5) Παροιμία ἐφαρμοζομένη ἐνταῦθα, διότι ὁ Δημόκριτος θεωρεῖ τὰ ψυχικὰ ἄτομα ταὐτὰ μὲ τὰ θερμὰ ἄτομα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Ἀναίρεσις τῆς ἐν τῷ Τιμαίῳ τοῦ Πλάτωνος θεωρίας περὶ ἀναπνοῆς.

1. Ἡ ἐν τῷ Τιμαίῳ περιγραφομένη κυκλικὴ ὥθησις οὐδόλως ἐξηγεῖ κατὰ ποῖον τρόπον τὰ ἄλλα ζῷα (ἐκτὸς τοῦ ἀνθρώπου) συντηροῦσι τὴν θερμότητα αὐτῶν, δὲν λέγει ἂν κατὰ τὸν αὐτὸν ἢ κατ' ἄλλον τρόπον γίνεται ἡ συντήρησις[1]. Τῷ ὄντι, ἂν εἰς μόνα τὰ χερσαῖα ὑπάρχῃ ἡ ἀναπνοή, πρέπει νὰ ἐξηγήσωμεν διὰ τί εἰς μόνα ταῦτα ὑπάρχει. Ἐὰν δὲ ὑπάρχῃ καὶ εἰς τὰ ἄλλα ζῷα, διαφέρῃ δὲ ὁ τρόπος καθ' ὃν ἀναπνέουσι, πρέπει καὶ τὴν διαφορὰν αὐτὴν νὰ προσδιορίσωμεν, ἂν εἶναι δυνατὸν πάντα νὰ ἀναπνέωσι. 2. Προσέτι δὲ εἶναι φανταστικὴ ἡ ἐξήγησις, τὴν ὁποίαν ὁ Τίμαιος δίδει περὶ τῆς ἀναπνοῆς· λέγει δηλ. ὅτι, ὅταν ὁ θερμὸς ἀὴρ ἐξέρχηται ἔξω διὰ τοῦ στόματος, ὁ περιέχων ἡμᾶς ἀὴρ ὠθεῖται, καὶ διερχόμενος διὰ τῶν σαρκῶν, αἵτινες εἶναι ἀραιαί, ἐμπίπτει εἰς τὸν αὐτὸν τόπον, ὁπόθεν ἐξῆλθεν ὁ ἐσωτερικὸς θερμὸς ἀήρ, διότι, ἐπειδὴ οὐδαμοῦ ὑπάρχει κενόν, τὰ μέρη ἀντικαθιστῶσιν ἄλληλα. Ὅταν δὲ θερμανθῇ, ὁ εἰσελθὼν ἀὴρ πάλιν ἐξέρχεται διὰ τοῦ αὐτοῦ τρόπου, καὶ ὁ θερμὸς ἀὴρ ἐντός, ἐξερχόμενος διὰ τοῦ στόματος, ἐξακολουθεῖ τὴν κυκλικὴν ὥθησιν. Καὶ τὴν κίνησιν ταύτην διαρκῶς καὶ συνεχῶς κάμνομεν, οὕτω δὲ ἀναπνέομεν καὶ ἐκπνέομεν. 3. Ἀλλὰ κατὰ τοὺς τοιαῦτα δοξάζοντας συμβαίνει ἡ ἐκπνοὴ νὰ γίνηται πρότερον τῆς εἰσπνοῆς, ἐνῷ ὑπάρχει τὸ ἐναντίον, καὶ ἀπόδειξις εἶναι, ὅτι αἱ κινήσεις αὗται ἀλληλοδιαδέχονται ἡ μία τὴν ἄλλην. Ὅταν ὅμως ἀποθνήσκωμεν, τότε ἐκπνέο-

(1) Ἡ Πλατωνικὴ ἐξήγησις τῆς κυκλικῆς κινήσεως τῆς εἰσπνοῆς καὶ ἐκπνοῆς ἐφαρμόζεται εἰς τὴν ἐλάττωσιν τῆς ζωικῆς θερμότητος. Τίμ. 79 Α.

μεν, ἀναγκαίως ἄρα ἠρχίσαμεν μὲ τὴν εἰσπνοήν. 4. Ἀλλὰ οἵ ταῦτα λέγοντες οὐδόλως λέγουσι πρὸς ποῖον σκοπὸν ὑπάρχουσιν εἰς τὰ ζῷα ἡ ἀναπνοὴ καὶ ἡ ἐκπνοή, ἀλλ' ὁμιλοῦσι περὶ αὐτῶν ὡς περί τινος ἐπουσιώδους φαινομένου, καὶ ὅμως βλέπομεν ὅτι αἱ λειτουργίαι αὗται εἶναι οἱ κύριοι ὅροι τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου. Διότι, ὅταν τὰ ζῷα τὰ ἀναπνέοντα δὲν δύνανται νὰ ἀναπνεύσωσιν, ἀναγκαίως ἀποθνήσκουσι. 5. Προσέτι εἶναι ἄτοπον νὰ νομίζωμεν, ὅτι ἡ διὰ τοῦ στόματος ἔξοδος καὶ πάλιν εἴσοδος τοῦ θερμοῦ ἀέρος δὲν διαφεύγει τὴν ἀντίληψιν ἡμῶν, ἡ δὲ εἰς τὸ στῆθος εἴσοδος τοῦ ἀέρος [1] καὶ πάλιν ἡ ἔξοδος αὐτοῦ, ὅταν θερμανθῇ, μᾶς διαφεύγει. Ἄτοπον δὲ εἶναι καὶ νὰ λέγωσιν, ὅτι ἡ ἀναπνοὴ εἶναι ἡ εἴσοδος τῆς θερμότητος, διότι τὸ ἐναντίον εἶναι φανερόν, δηλ. ὁ ἐκπνεόμενος ἀὴρ εἶναι θερμός, ὁ δὲ εἰσπνεόμενος εἶναι ψυχρός· καὶ ὅταν οὗτος εἶναι θερμός, τότε ἀσθμαίνοντες ἀναπνέομεν αὐτόν, διότι, ἐπειδὴ ὁ εἰσερχόμενος ἀὴρ δὲν δροσίζει ἀρκετὰ τὸ σῶμα, ἀναγκαζόμεθα νὰ ἀναπνέωμεν πολλάκις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ϛ΄.

Ἡ ἀναπνοὴ δὲν γίνεται πρὸς συντήρησιν τῆς ἐσωτερικῆς θερμότητος, ἥτις παράγεται πρὸ πάντων ἐκ τῶν τροφῶν.

1. Ἀλλὰ προσέτι δὲν πρέπει νὰ νομίζωμεν, ὅτι ἡ ἀναπνοὴ σκοπὸν ἔχει τὴν τροφὴν τῆς ἐσωτερικῆς θερμότητος, ὡς ἐὰν αὕτη ἐτρέφετο διὰ τοῦ ἀέρος (ὃν εἰσπνέομεν), καὶ ὡς ἐὰν ἡ ἀναπνοὴ ἦτο τρόπον τινὰ ἐπίθεσις καυσίμου ὕλης εἰς τὸ πῦρ [2], ἡ δὲ ἐκπνοὴ ἐγίνετο, ὅταν ἤθελε τραφῇ τὸ πῦρ. 2. Κατὰ τῆς δοξασίας ταύτης θὰ εἴπωμεν πάλιν τὰ αὐτά, τὰ ὁποῖα εἴπομεν κατὰ τῶν προηγουμέ-

---

(1) Διὰ τῶν πόρων τῆς σαρκὸς εἰς τὸν θώρακα.

(2) Σήμερον ὅμως ἡ ἀναπνοὴ θεωρεῖται ὡς καῦσις.

νων. Τῷ ὄντι ἔπρεπε τοῦτο νὰ συμβαίνῃ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ζῴων, ἢ ὅμοιόν τι μὲ αὐτό. Διότι πάντα ἔχουσι ζωτικὴν θερμότητα. 3. Ἔπειτα, ἂν ἡ θερμότης γίνεται ἐκ τῆς ἀναπνοῆς, πρέπει νὰ εἴπωμεν κατὰ ποῖον τρόπον γίνεται. Ἀληθῶς εἶναι ὅλως φανταστικὴ ἡ γνώμη αὕτη. Τῷ ὄντι βλέπομεν, ὅτι ἡ θερμότης προέρχεται μᾶλλον ἐκ τῆς τροφῆς. 4. (Κατὰ τὴν δόξαν ταύτην) συμβαίνει προσέτι τὸ αὐτὸ ὄργανον νὰ δέχηται τὴν τροφὴν καὶ νὰ ἀποβάλλῃ τὸ περίττωμα, ἀλλὰ τοῦτο δὲν βλέπομεν νὰ γίνηται εἰς οὐδεμίαν ἄλλην περίπτωσιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄.

Ἀναίρεσις τῆς δόξης τοῦ Ἐμπεδοκλέους περὶ ἀναπνοῆς.

1. Ἐπραγματεύθη δὲ καὶ ὁ Ἐμπεδοκλῆς περὶ ἀναπνοῆς, ἀλλ' οὐδὲν εἶπε σαφὲς πρὸς ποῖον σκοπὸν καὶ ἂν πάντα τὰ ζῷα ἀναπνέουσιν ἢ ὄχι. 2. Ὁμιλῶν δὲ περὶ τῆς ἀναπνοῆς, ἥτις γίνεται διὰ τῶν μυκτήρων, νομίζει ὅτι ὁμιλεῖ περὶ τῆς κυρίας ἀναπνοῆς. Ἀλλ' ἀπατᾶται, διότι ὑπάρχει καὶ ἡ ἀναπνοὴ διὰ τῆς τραχείας ἀρτηρίας γινομένη ἐκ τοῦ στήθους, καὶ ἡ διὰ τῶν μυκτήρων· ἄνευ ὅμως τῆς πρώτης δὲν δύνανται νὰ ἀναπνεύσωσι μόνοι οἱ μυκτῆρες. Καὶ ἂν τὰ ζῷα στερηθῶσι τῆς διὰ τῶν μυκτήρων γινομένης ἀναπνοῆς, δὲν πάσχουσι τίποτε, ἂν ὅμως στερηθῶσι τῆς διὰ τῆς ἀρτηρίας ἀναπνοῆς, ἀποθνήσκουσιν. 3. Ἡ φύσις εἴς τινα ζῷα μεταχειρίζεται ὡς πάρεργόν τι τὴν διὰ τῶν μυκτήρων ἀναπνοὴν χάριν τῆς ὀσφρήσεως. Διὰ τοῦτο πάντα σχεδὸν τὰ ζῷα ἔχουσιν ὄσφρησιν, ἀλλὰ δὲν ἔχουσι τὸ αὐτὸ αἰσθητήριον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Περὶ αὐτοῦ ὡμιλήσαμεν ἀλλαχοῦ σαφέστερον. 4. Λέγει δὲ ὁ Ἐμπεδοκλῆς, ὅτι ἡ ἀναπνοὴ καὶ ἐκπνοὴ γίνεται, διότι ὑπάρχουσι φλέβες τινές, αἵτινες ἔχουσιν αἷμα, ἀλλὰ δὲν εἶναι πλήρεις αἵματος, καὶ ἔχουσι πόρους, ἵνα δέχωνται τὸν ἐξωτερικὸν

ἀέρα, λίαν μικροὺς ἢ ὥστε νὰ δέχωνται τὰ μόρια τοῦ σώματος, μεγάλους δὲ ἀρκούντως, ἵνα δέχωνται τὰ μόρια τοῦ ἀέρος. Ὅθεν, ἐπειδὴ τὸ αἷμα φύσει κινεῖται ἄνω καὶ κάτω, ὅταν φέρηται εἰς τὰ κάτω, τότε εἰσρέει ὁ ἀὴρ καὶ γίνεται ἀναπνοή, ὅταν δὲ ἀναβαίνῃ εἰς τὰ ἄνω τὸ αἷμα, τότε ὁ ἀὴρ πίπτει ἔξω καὶ γίνεται ἡ ἐκπνοή. Παρομοιάζων δὲ τὴν κίνησιν ταύτην μὲ τὴν τῶν κλεψύδρων, ὁ Ἐμπεδοκλῆς λέγει ὅτι: «Ὅλα τὰ ζῷα ἀναπνέουσι καὶ ἐκπνέουσι κατὰ τὸν ἑξῆς τρόπον: Ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ σώματός των ἐκτείνονται σαρκώδεις σωλῆνες (ἀρτηρίαι) ἄναιμοι. Ὑπεράνω τοῦ σώματός των ὑπάρχουν τὰ ἔσχατα ἄκρα τῶν ρινῶν τρυπημένα ἀπὸ τὸ ἓν εἰς τὸ ἄλλο μέρος διὰ πυκνῶν αὐλακίων, οὕτως ὥστε νὰ ἐμποδίζηται ἡ ἐκροὴ τοῦ αἵματος καὶ νὰ εἰσχωρῇ εὐκόλως ὁ ἀὴρ διὰ τῶν διόδων. Ἔπειτα δέ, ὅταν μὲν τὸ τρυφερὸν αἷμα ὁρμήσῃ πρὸς τὰ κάτω, ὁ ἀὴρ φυσῶν καταβαίνει ἐντὸς μὲ ῥεῦμα ὁρμητικόν, ὅταν ὅμως τὸ αἷμα ἀναπηδᾷ ἐπάνω, ἐξέρχεται πάλιν ὁ ἀήρ, ὅπως ὅταν κόρη παίζῃ μὲ κλεψύδραν ἐκ λείου χαλκοῦ κατεσκευασμένην. Ἀφοῦ σκεπάσῃ μὲ τὴν κομψὴν χεῖρά της τὸ στόμιον τοῦ σωλῆνος καὶ ἐμβαπτίσῃ εἰς τὸ ὑποχωροῦν σῶμα τοῦ ἀργυροῦ ὕδατος, δὲν εἰσέρχεται τότε τὸ ὕδωρ εἰς τὸ ἀγγεῖον, ἀλλὰ τὸ ἀποκλείει ὁ ὄγκος τοῦ ἀέρος, ὅστις ἔσωθεν εἰσεχώρησεν εἰς τὰς πυκνὰς ὀπάς, ἕως οὗ ἀπομακρύνῃ τὴν χεῖρά της καὶ ἀφήσῃ ἐλεύθερον τὸν πυκνὸν ῥοῦν τοῦ ὕδατος· τότε δὲ ἐλλείποντος τοῦ ἀέρος εἰσέρχεται ἀκωλύτως τὸ ὕδωρ. Ὡσαύτως δέ, ὅταν ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ ὕδωρ κατέχῃ τὸν πυθμένα τοῦ χαλκοῦ ἀγγείου, σκεπασθέντος τοῦ στομίου τοῦ σωλῆνος καὶ παντὸς πόρου διὰ τῆς χειρός, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ ἐξωτερικὸς ἀὴρ ὁρμῶν νὰ εἰσέλθῃ ἐντός, ἐμποδίζῃ τὴν ἐκροὴν τοῦ ὕδατος περὶ τὰς ὀπὰς τοῦ συρίττοντος λαιμοῦ, οὗτινος κατέχει τὰ ἄκρα, τότε πάλιν συμβαίνει τὸ ἐναντίον παρὰ πρότερον. Εἰσχωροῦντος τοῦ ἀέρος, ἐκτρέχει ἐλεύθερον τὸ ὕδωρ.

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον τὸ τρυφερὸν αἷμα ἐξακοντιζόμενον διὰ τῶν μελῶν τοῦ σώματος, ὁσάκις μὲν ὀπισθοδρομικῶς ὁρμᾷ πρὸς τὸ βάθος, ἀμέσως κατέρχεται ῥεῦμα ἀέρος μὲ ὁρμητικὸν φύσημα,

ὁσάκις δὲ ἐκεῖνο ἀναπηδᾷ ἐπάνω, πάλιν ὁ ἀὴρ ἐξ ἴσου ὀπίσω ἐξέρχεται».

Ταῦτα λοιπὸν λέγει ὁ Ἐμπεδοκλῆς περὶ τῆς ἀναπνοῆς. Ἀλλ', ὡς εἴπομεν, τὰ ζῷα, τὰ ὁποῖα φανερῶς ἀναπνέουσι διὰ τῆς ἀρτηρίας, ἀναπνέουσι καὶ διὰ τοῦ στόματος συνάμα καὶ τῶν μυκτήρων. Ὥστε, ἐὰν μὲν περὶ τοιαύτης ἀναπνοῆς ὁμιλῇ ὁ Ἐμπεδοκλῆς, πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν πῶς συμφωνεῖ μὲ τὰ πράγματα ἡ ὑπ' αὐτοῦ ἀναφερομένη ἐξήγησις. 7. Ἀλλὰ φαίνεται ὅτι δὲν συμβιβάζεται μὲ αὐτά. Τῷ ὄντι ἀνυψοῦντα τὸ μέρος, ὅπως ἀνυψοῦσι τὰ φυσερὰ εἰς τὰ σιδηρουργεῖα, ἀναπνέουσι τὰ ζῷα. Εὔλογον δὲ νὰ δεχθῶμεν ὅτι τοῦτο ἀνυψώνουσι[1] ἡ θερμότης καὶ τὸ αἷμα, ὅπερ λαμβάνει τὸν τόπον τῆς θερμότητος[2]. Ἐξ ἄλλου τὰ ζῷα ἐκπνέουσι συμπιεζόμενα καὶ συσφιγγόμενα, ὅπως καὶ τὰ φυσερὰ εἰς τὰ σιδηρουργεῖα. Πλὴν τὰ μὲν φυσερὰ δὲν δέχονται καὶ δὲν ἐξάγουσι τὸν ἀέρα διὰ τῆς αὐτῆς ὀπῆς, ἐνῷ οἱ ἀναπνέοντες εἰσάγουσι καὶ ἐξάγουσι τὸν ἀέρα διὰ τῆς αὐτῆς ὀπῆς. 8. Ἐὰν ὅμως ὁ Ἐμπεδοκλῆς ὁμιλῇ περὶ μόνης τῆς διὰ μυκτήρων ἀναπνοῆς, σφάλλει πολύ, διότι ἡ ἀναπνοὴ δὲν γίνεται ἰδίᾳ μόνον διὰ τῶν μυκτήρων, ἀλλὰ κατὰ τὴν περὶ τὸν σταφυλίτην αὔλακα, ὅπου εἶναι τὸ ἄκρον τοῦ ἐν τῷ στόματι οὐρανίσκου, μέρος τοῦ ἀέρος εἰσχωρεῖ διὰ τῶν δύο ἀνοιγμάτων τῶν μυκτήρων, μέρος δὲ διὰ τοῦ στόματος, καὶ οὕτω συμβαίνει καὶ ὅταν εἰσέρχηται καὶ ὅταν ἐξέρχηται.

9. Ὅσα λοιπὸν εἶπον ἄλλοι περὶ ἀναπνοῆς ἔχουσι τοιαύτας καὶ τοσαύτας ἀντιρρήσεις.

---

(1) Διότι διαστέλλει ἡ θερμότης

(2) Ἡ ἐπέκτασις λοιπὸν ἢ ἀνύψωσις δὲν ἐξηγεῖται διὰ τοῦ ἀέρος ἐν τῇ θεωρίᾳ τοῦ Ἐμπεδοκλέους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Ἀναγκαία ἡ φυσικὴ θερμότης πρὸς θρέψιν καὶ ζωήν. Ἡ καρδία ὄργανον αὐτῆς. Ἀνάγκη ψύξεως πρὸς συντήρησιν τοῦ ζῴου.

1. Εἴπομεν πρότερον, ὅτι ἡ ζωὴ καὶ ἡ ψυχὴ ὑπάρχει εἰς τὰ ζῷα πάντοτε μετά τινος θερμότητος. Διότι καὶ ἡ πέψις, διὰ τῆς ὁποίας γίνεται ἡ θρέψις τῶν ζῴων, δὲν ὑπάρχει οὔτε ἄνευ ψυχῆς, οὔτε ἄνευ θερμότητος, ἐπειδὴ διὰ τοῦ πυρὸς γίνονται πᾶσαι αἱ λειτουργίαι. 2. Διὰ τοῦτο εἰς τὸν πρῶτον τόπον τοῦ σώματος, καὶ εἰς τὸ πρῶτον μέρος τοῦ πρώτου τούτου τόπου ἀναγκαίως εἶναι ἡ τοιαύτη ἀρχή, καὶ ἐνταῦθα ἀναγκαίως ὑπάρχει καὶ ἡ πρώτη ψυχὴ [1], ἡ θρεπτική. 3. Ὁ τόπος δὲ οὗτος (ὁ κεντρικὸς) εἶναι ὁ μέσος μεταξὺ τοῦ δεχομένου τὴν τροφὴν καὶ τοῦ ἀποβάλλοντος τὸ περίττωμα. Καὶ εἰς μὲν τὰ μὴ ἔχοντα αἷμα ζῷα [2] τὸ μέρος τοῦτο δὲν ἔχει ἴδιον ὄνομα, εἰς δὲ τὰ ἔχοντα αἷμα τὸ μέρος τοῦτο εἶναι ἡ λεγομένη καρδία. 4. Ἡ τροφή, ἐκ τῆς ὁποίας γεννῶνται ἀμέσως τὰ μέρη τῶν ζῴων, εἶναι τὸ αἷμα. Ἀναγκαίως δὲ εἶναι ἡ αὐτὴ ἡ ἀρχὴ τοῦ αἵματος καὶ ἡ τῶν φλεβῶν, διότι τὸ ἓν ὑπάρχει χάριν τοῦ ἄλλου, ὡς ἀγγεῖον ἱκανὸν νὰ δέχηται (τὸ αἷμα). Ἡ ἀρχὴ δὲ τῶν φλεβῶν εἰς τὰ ἔναιμα εἶναι ἡ καρδία, διότι ὅλα εἶναι ἐξηρτημένα ἐξ αὐτῆς, καὶ δὲν διέρχονται δι' αὐτῆς, ἀλλὰ ἔρχονται ἐξ αὐτῆς. Φανερὸν δὲ εἶναι τοῦτο ἀπὸ τὰς ἀνατομὰς τῶν σωμάτων [3].

---

(1) Ἡ θρεπτικὴ ψυχὴ καλεῖται πρώτη, διότι ἡ θρέψις εἶναι ἀπαραιτήτως ἀναγκαία εἰς τὰς ἄλλας δυνάμεις, ἐνῷ αὕτη δύναται νὰ ὑπάρχῃ καὶ ἄνευ τῶν ἄλλων.

(2) Ὡς εἶναι τὰ ἔντομα καὶ τὰ μαλάκια.

(3) Ὁ Ἀριστοτέλης ἀνέταμε σώματα ζῴων, ἀλλ' ἀμφίβολον ἂν καὶ ἀνθρώπων. Ἐκ τῶν ζῴων συμπεραίνει περὶ ἀνθρώπων. Τὸ ἀνθρώπινον σῶμα ἐθεωρεῖτο ἱερόν, καὶ διὰ τοῦτο δὲν ὑπεβάλλετο εἰς ἀνατομήν.

5. Αἱ μὲν ἄλλαι δυνάμεις τῆς ψυχῆς εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρχωσιν ἄνευ τῆς θρεπτικῆς, τὴν αἰτίαν δὲ τούτου εἴπομεν πρότερον εἰς τὰ περὶ ψυχῆς. Ἡ θρεπτικὴ δὲ δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ ἄνευ φυσικῆς θερμότητος, διότι διὰ ταύτης ἡ φύσις ἐπύρωσε καὶ τὴν δύναμιν ταύτην [1]. 6. Ἀλλ' ἡ φθορὰ τοῦ πυρὸς εἶναι, ὡς εἴπομεν, ἢ σβέσις (ὑπ' ἄλλου) ἢ μάρανσις (ἀφ' ἑαυτοῦ). Σβέσις δηλ. εἶναι ὅταν προέρχηται ἀπὸ τὰ ἐναντία στοιχεῖα, διὰ τοῦτο δὲ τὸ πῦρ καὶ ὅταν εἶναι ἠθροισμένον ὡς μία μᾶζα δύναται νὰ σβεσθῇ ὑπὸ τῆς ψυχρότητος (τοῦ στοιχείου, ἀέρος ἢ ὕδατος) τοῦ περιέχοντος (τὸ ζῷον), καὶ ταχύτερον ὅταν εἶναι διεσπαρμένον. Αὐτὴ λοιπὸν ἡ βίαιος φθορὰ τοῦ πυρὸς γίνεται ὁμοίως καὶ εἰς τὰ ἔμψυχα καὶ εἰς τὰ ἄψυχα [2]. Διότι τὰ ζῷα, ὅταν κόπτωνται δι' ὀργάνων ἢ ὅταν παγώνωσιν ἐξ ὑπερβολικοῦ ψύχους, ἀποθνήσκουσιν. 7. Ἡ μάρανσις ὅμως ἔρχεται ἐκ τῆς πολλῆς θερμότητος. Διότι, ἂν ἡ πέριξ θερμότης γίνηται ὑπερβολική, καὶ δὲν λαμβάνηται πλέον ἐσωτερικὴ τροφή, καταστρέφεται τὸ πυρούμενον οὐχὶ ἐκ τοῦ ψύχους ἀλλ' ἀφ' ἑαυτοῦ σβυνόμενον. Ὥστε ἀνάγκαιον εἶναι νὰ γίνηται κατάψυξις, ἐὰν μέλλῃ νὰ διατηρῆταί τι, διότι τοῦτο μόνον βοηθεῖ κατὰ τῆς καταστροφῆς ταύτης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Τρόποι καταψύξεως ἀναγκαίας εἰς τὴν ἀναπνοήν. Ὀργανισμὸς βομβούντων ἐντόμων. Ζῷα ἔχοντα πνεύμονας καὶ δυνάμενα νὰ ζῶσι πολὺ ἄνευ ἀναπνοῆς. Ἀμφίβια.

1. Ἐκ τῶν ζώων τὰ μὲν ζῶσιν ἐν τῷ ὕδατι, τὰ δὲ ἐν τῇ ξηρᾷ. Ἐκ τούτων τὰ ὅλως μικρὰ καὶ τὰ ἄναιμα, ἡ ψῦξις, ἥτις γίνεται ἐκ

(1) Ἡ φύσις διὰ τῆς φυσικῆς θερμότητος παρέσχε καὶ εἰς τὴν θρεπτικὴν δύναμιν θερμότητα.

(2) Εἴς τε τὴν ζωικὴν θερμότητα καὶ εἰς τὸ ἄψυχον πῦρ.

τοῦ περιέχοντος, εἴτε ὕδατος εἴτε ἀέρος, ἀρκεῖ, ἵνα προφυλάξῃ ἀπὸ τῆς καταστροφῆς ταύτης [1]. Διότι, ἐπειδὴ ἔχουσιν ὀλίγην θερμότητα, ὀλίγην χρειάζονται βοήθειαν. Δια τοῦτο ὅλα σχεδὸν ταῦτα τὰ ζῷα εἶναι βραχύβια, διότι μικρὰ μόνον μεταβολὴ πρὸς τὸ ἓν ἢ τὸ ἄλλο μέρος καταστρέφει τὴν ἰσορροπίαν.

2. Ὅσα δὲ τῶν ἐντόμων ζῶσι περισσότερον χρόνον, καὶ ὡς πάντα τὰ ἔντομα [2] δὲν ἔχουσιν αἷμα, εἰς ταῦτα τὸ ὑποκάτω τοῦ διαζώματος μέρος εἶναι ἐσχισμένον εἰς δύο μέρη, ἵνα ψύχωνται διὰ τῆς μεμβράνης, ἥτις εἶναι λεπτοτάτη εἰς τὸ μέρος τοῦτο. Διότι ἐπειδὴ εἶναι περισσότερον θερμά, ἔχουσι χρείαν περισσοτέρας ψύξεως, ὡς αἱ μέλισσαι, 3, (τῷ ὄντι τινὲς τῶν μελισσῶν ζῶσιν ἑπτὰ ἔτη) καὶ πάντα τὰ ἄλλα ἔντομα, ὅσα βομβοῦσιν, ὡς αἱ σφῆκες, αἱ μηλολόνθαι καὶ οἱ τέττιγες. Διότι τοῦτον τὸν ἦχον παράγουσι διὰ τῆς πνοῆς των ὡς νὰ ἤσθμαινον· διότι ὑπ' αὐτὸ τὸ διάφραγμα, διὰ τῆς ἐμφύτου πνοῆς, ἥτις ὑψοῦται καὶ καταβαίνει, γίνεται ἡ σύγκρουσις (τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀέρος) πρὸς τὴν μεμβράνην. Διότι τὰ ἔντομα κινοῦσι τὸ μέρος τοῦτο, καθὼς τὰ ἄλλα, ὅσα ἀναπνέουσι, τὸν ἐξωτερικὸν ἀέρα κινοῦσι διὰ τοῦ πνεύμονος, ἢ οἱ ἰχθύες διὰ τῶν βραγχίων. 4. Συμβαίνει δῆλα δὴ εἰς ταῦτα τὰ ἔντομα ὅμοιόν τι μὲ τὸ συμβαῖνον, ἐάν τις πνίγῃ τι ἐκ τῶν ἀναπνεόντων κρατῶν τὸ στόμα αὐτοῦ. Διότι καὶ ταῦτα διὰ τοῦ πνεύμονος ποιοῦσι τὴν ἀνύψωσιν τοῦ στήθους [3]. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη κίνησις δὲν προξενεῖ εἰς ταῦτα ἱκανὴν κατάψυξιν, εἰς τὰ ἔντομα ὅμως παράγει ἀρκετήν. Καὶ ταῦτα διὰ τῆς τρίψεως τοῦ ἀέρος πρὸς τὴν μεμβράνην παράγουσι τὸν βόμβον, ὡς εἴπομεν, ὅπως τὰ παιδία διὰ τῶν τρυπημένων καλάμων, ὅταν ἐπιθέσωσι λεπτὴν μεμβράνην. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου τραγῳδοῦσι καὶ οἱ τέττιγες, ὅσοι τραγῳδοῦσι, διότι ἔχουσι περισσοτέραν θερμότητα

---

(1) Φυσικῆς ἀποσβέσεως.

(2) Τῶν ἐντόμων τὸ αἷμα εἶναι συνήθως ἄχρουν ὑγρόν. ἐνίοτε κιτρινον ἢ πρασινωπόν, σπανίως ἐρυθρόν, καὶ ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἐθεώρει αὐτὸ αἷμα.

(3) Ἵνα ἐπαναλάβωσι τὴν ἀναπνοήν.

παρὰ τοὺς ἄλλους καὶ εἶναι διηρημένον τὸ ὑπὸ τὸ διάφραγμα μέρος. Ἀλλ' οἱ μὴ ᾠδικοὶ δὲν ἔχουσι τὸ σχίσμα τοῦτο. 6. Καὶ ἐκ τῶν ζῴων δέ, τὰ ὁποῖα ἔχουσιν αἷμα καὶ πνεύμονα ὀλιγόαιμον καὶ σπογγώδη, μερικὰ δύνανται πολὺν χρόνον νὰ ζῶσι χωρὶς νὰ ἀναπνέωσι, διότι ὁ πνεύμων αὐτῶν δύναται νὰ λάβῃ μεγάλην διαστολὴν καὶ ἔχει ὀλίγην ποσότητα αἵματος καὶ ὑγροῦ. Καὶ οὕτως ἡ ἰδία αὐτοῦ κίνησις ἀρκεῖ νὰ ψύξῃ τὸ ζῷον ἐπὶ πολὺν χρόνον. Ἐπὶ τέλους ὅμως δὲν δύναται νὰ ἐξακολουθήσῃ τοῦτο, ἀλλ' ἀποπνίγονται ἐὰν δὲν ἀναπνέωσιν, ὡς εἴπομεν πρότερον. 7. Ὁ μαρασμός, ὅστις συνίσταται εἰς καταστροφὴν δι' ἔλλειψιν ψύχους, καλεῖται πνίξις, καὶ τὰ οὕτως ἀποθνήσκοντα ζῷα, λέγομεν ὅτι πνίγονται. 8. Ὅτι δὲ τὰ ἔντομα δὲν ἀναπνέουσιν εἴπομεν καὶ πρότερον, ἀλλ' εὐκόλως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὰ μικρὰ ζῷα, ὁποῖα εἶναι αἱ μυῖαι καὶ αἱ μέλισσαι, διότι ταῦτα δύνανται πολὺν χρόνον νὰ κολυμβῶσιν εἰς τὸ ὑγρὸν, ἐὰν τοῦτο δὲν εἶναι λίαν ψυχρὸν ἢ λίαν θερμόν. 9. Ὅμως τὰ ζῷα, τὰ ὁποῖα ἔχουσι μικρὰν δύναμιν, ζητοῦσι νὰ ἀναπνέωσι συχνότερον· ἀλλ' ἀποθνήσκουσι ταῦτα καί, ὡς λέγεται, πνίγονται, ὅταν γίνηται πλῆρες τὸ στῆθος αὐτῶν καὶ ἀφανίζεται τὸ ὑγρόν, τὸ ὁποῖον εἶναι εἰς τὸ ὑπόζωμα αὐτῶν. Διὰ τοῦτο, καὶ ὅταν μείνωσι πολὺν χρόνον εἰς τὴν τέφραν, ἐγείρονται πάλιν.

10. Καὶ ἐκ τῶν ζῴων δὲ, τὰ ὁποῖα ζῶσιν εἰς τὸ ὑγρόν, πάντα ὅσα δὲν ἔχουσιν αἷμα, ζῶσιν εἰς τὸν ἀέρα περισσότερον χρόνον παρὰ τὰ ἔχοντα αἷμα καὶ δεχόμενα τὸ θαλάσσιον ὑγρόν, ὡς οἱ ἰχθῦς. Τῷ ὄντι, ἐπειδὴ ἔχουσιν ὀλίγην θερμότητα, ὁ ἀὴρ εἶναι ἱκανὸς νὰ ψύχῃ αὐτὰ ἐπὶ πολὺν χρόνον, καὶ τοιαῦτα εἶναι τὰ μαλακόστρακα καὶ οἱ πολύποδες. Ἀλλ' ὅμως ὁ ἀὴρ ἐπὶ τέλους δὲν ἀρκεῖ ἵνα ζήσωσι ταῦτα διαρκῶς, διότι ἔχουσιν ὀλίγην θερμότητα. 11. Διότι καὶ πολλοὶ τῶν ἰχθύων ζῶσιν ἐν τῇ ξηρᾷ, ἀλλὰ μένουσιν ἀκίνητοι, καὶ ἀνευρίσκονται ὅταν ἐξορύττωνται. 12. Ὅσα δὲ ζῷα δὲν ἔχουσι πνεύμονα, ἢ ἔχουσι πνεύμονα ἐστερημένον αἵματος, ἔχουσιν ἀνάγκην ὀλίγιστα συχνῆς καταψύξεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Τρόποι ψύξεως ζώων ἐχόντων πνεύμονας καὶ αἷμα. Ζωοτόκα καὶ ᾠοτόκα. Πνεύμονες καὶ βράγχια.

1. Εἴπομεν περὶ τῶν ζώων, τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουσιν αἷμα, ὅτι ἄλλα [1] μὲν ὁ ἀὴρ ὁ περιέχων αὐτά, ἄλλα [2] δὲ τὸ ὑγρὸν βοηθεῖ, ἵνα συντηρῶσι τὴν ζωήν των. 2. Ἐκ τῶν ἐχόντων δὲ αἷμα καὶ καρδίαν, ὅσα αὐτῶν ἔχουσι πνεύμονα, πάντα δέχονται τὸν ἀέρα καὶ ψύχονται διὰ τῆς ἀναπνοῆς καὶ ἐκπνοῆς. 3. Πνεύμονα δὲ ἔχουσιν ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ζωοτοκοῦσιν ἐντὸς ἑαυτῶν καὶ οὐχὶ ἐκτός, (ὅπως τὰ σελαχώδη, τὰ ὁποῖα γεννῶσι μικρὰ ζῷα, ἀλλ' οὐχὶ ἐντὸς ἑαυτῶν [3]) καὶ ἐξ ἐκείνων τὰ ὁποῖα γεννῶσιν ᾠὰ τὰ ἔχοντα πτέρυγας, λ. χ. τὰ πτηνά, καὶ τὰ ἔχοντα φολίδας, λ. χ. αἱ χελῶναι, αἱ σαῦραι καὶ οἱ ὄφεις. Τῶν ζωοτόκων ὁ πνεύμων ἔχει αἷμα, τῶν ᾠοτόκων δὲ τῶν πλείστων εἶναι σπογγώδης· διὸ ταῦτα ἀραιότερον ἀναπνέουσιν, ὡς εἴπομεν καὶ πρότερον. 4. Ἀναπνέουσι δὲ πάντα, καὶ προσέτι ὅσα μένουσι καὶ ζῶσιν εἰς τὸ ὕδωρ, ὡς τὰ ὑδρόφειδα, οἱ βάτραχοι, οἱ κροκόδειλοι, καὶ αἱ μύδαι καὶ αἱ χελῶναι, αἱ θαλάσσιαι καὶ αἱ χερσαῖαι [4], καὶ αἱ φῶκαι. Διότι πάντα ταῦτα τὰ ζῷα καὶ τὰ τῆς αὐτῆς τάξεως γεννῶσιν εἰς τὴν ξηρὰν καὶ κοιμῶνται ἢ εἰς τὴν ξηράν ἢ εἰς τὸ ὑγρὸν ἀνέχοντα ἔξω τὸ στόμα, ἵνα ἀναπνέωσιν. 5. Ὅσα ὅμως ἔχουσι βράγχια, πάντα ψύχονται δεχόμενα τὸ ὕδωρ [5],

(1) Τὰ ἔντομα.

(2) Τὰ μαλάκια καὶ τὰ ὀστρακόδερμα.

(3) Τὰ ζωοτοκοῦντα ἐν ἑαυτοῖς εἶναι τὰ μαστοφόρα. Τὰ ζωοτοκοῦντα ἐκτὸς ἑαυτῶν εἶναι τὰ ᾠοτόκα.

(4) Τὰ ζῷα ταῦτα εἶναι ἀμφίβια.

(5) Ἐντὸς τοῦ σώματός των.

Βράγχια δὲ ἔχουσι τὸ γένος τῶν ἰχθύων, οἵτινες καλοῦνται σαλάχια, καὶ ἄλλα ζῷα, τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουσι πόδας. Πάντες δὲ οἱ ἰχθῦς εἶναι ἄποδες, διότι, καὶ ὅταν ἔχωσι πόδας, ἔχουσι τούτους ὁμοίους μὲ πτέρυγας [1]. Ἐκ δὲ τῶν ἐχόντων πόδας ἓν μόνον ἐκ τῶν γνωστῶν ἔχει βράγχιον, ὁ λεγόμενος κορδύλος.

6. Οὐδὲν ὅμως ζῷον ἐφάνη ποτὲ ἔχον πνεύμονα ὁμοῦ καὶ βράγχια. Αἴτιον δὲ τούτου εἶναι ὅτι ὁ μὲν πνεύμων προορισμὸν ἔχει τὴν κατάψυξιν τὴν γινομένην ὑπὸ τοῦ ἀναπνεομένου ἀέρος· φαίνεται δ' ὅτι ὁ πνεύμων ἔλαβε καὶ τὸ ὄνομα, διότι δέχεται τὸ πνεῦμα (πνοήν). Τὰ δὲ βράγχια εἶναι προωρισμένα πρὸς τὴν κατάψυξιν τὴν ἐκ τοῦ ὕδατος προερχομένην. Ἀλλὰ ἓν ὄργανον εἶναι χρήσιμον πρὸς ἕνα σκοπόν, καὶ μία κατάψυξις ἀρκεῖ εἰς ἕκαστον ζῷον. Ὥστε, ἐπειδὴ βλέπομεν ὅτι ἡ φύσις οὐδὲν ποιεῖ μάτην, καὶ (ἂν δύο ὄργανα καταψύξεως ἦσαν), τὸ ἓν ἐξ αὐτῶν θὰ ἦτο περιττόν, διὰ τοῦτο ἄλλα μὲν ζῶα ἔχουσι βράγχια, ἄλλα δὲ πνεύμονα, καὶ τὰ δύο ὅμως οὐδέν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ΄.

Ἀναφοραὶ ἀναπνοῆς καὶ θρέψεως. Στόματος καὶ βραγχίων χρησιμότης.

1. Ἐπειδὴ δέ, ἵνα ζῇ ἕκαστον ζῷον, ἔχει χρείαν τροφῆς, ἵνα δὲ συντηρῆται ἔχει χρείαν καταψύξεως, ἡ φύσις χρησιμοποιεῖ τὸ αὐτὸ ὄργανον πρὸς τὰς δύο ταύτας λειτουργίας, ὅπως εἰς τινα ζῷα χρησιμοποιεῖ τὴν γλῶσσαν πρὸς τοὺς χυμοὺς καὶ πρὸς τὴν διάλεκτον. Οὕτω καὶ εἰς τὰ ἔχοντα πνεύμονα μεταχειρίζεται ἡ φύσις τὸ στόμα διὰ τὴν κατεργασίαν τῆς τροφῆς καὶ διὰ τὴν ἐκπνοήν·

---

(1) Μᾶλλον παρὰ μὲ πόδας

καὶ τὴν ἀναπνοήν. 2. Εἰς δὲ τὰ ζῷα, τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουσι πνεύμονα καὶ δὲν ἀναπνέουσι, τὸ μὲν στόμα χρησιμοποιεῖ εἰς τὴν ἐπεξεργασίαν τῆς τροφῆς, πρὸς δὲ τὴν κατάψυξιν ὑπάρχουσι τὰ βράγχια εἰς ὅσα ἔχουσι χρείαν καταψύξεως. 3. Πῶς δὲ ἡ λειτουργία τῶν ρηθέντων ὀργάνων ἐνεργεῖ τὴν κατάψυξιν, θὰ εἴπωμεν ὕστερον. 4. Ἵνα δὲ μὴ ἐμποδίζηται ἡ τροφή, ὅμοιόν τι συμβαίνει καὶ εἰς τὰ ζῷα, τὰ ὁποῖα ἀναπνέουσι [1] καὶ εἰς ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα δέχονται τὸ ὑγρόν [2]. Τῷ ὄντι, δὲν καταταπίνουσι τὴν τροφὴν καθ' ὃν χρόνον ἀναπνέουσιν, ἄλλως θὰ συμβαίνῃ νὰ πνίγωνται, διότι ἡ τροφή, εἴτε ξηρὰ εἴτε ὑγρά, θὰ εἰσέρχηται εἰς τὸν πνεύμονα διὰ τῆς ἀρτηρίας. 5. Διότι ἡ ἀρτηρία κεῖται ἔμπροσθεν τοῦ οἰσοφάγου, διὰ τοῦ ὁποίου ἡ τροφὴ εἰσέρχεται εἰς τὸν καλούμενον στόμαχον. Εἰς τὰ τετράποδα μὲν τὰ ἔχοντα αἷμα ἡ ἀρτηρία ἔχει ὡς πῶμα τὴν ἐπιγλωττίδα. Τὰ πτηνὰ ὅμως καὶ τὰ τετράποδα, τὰ ὁποῖα γεννῶσιν ᾠά, δὲν ἔχουσιν ἐπιγλωττίδα, ἀλλὰ διὰ τῆς συστολῆς (τοῦ λάρυγγος) κάμνουσι τὴν αὐτὴν ἐνέργειαν. 6. Διότι, ὅταν καταπίνωσι τὴν τροφήν, τὰ ᾠοτόκα μὲν συστέλλουσι τὴν τραχείαν, ἐνῷ τὰ ζῳοτόκα κλείουσι τὴν ἐπιγλωττίδα. Ὅταν δὲ ἡ τροφὴ εἰσέλθῃ, τὰ μὲν ᾠοτόκα ἐκτείνουσι τὴν τραχεῖαν, τὰ δὲ ζῳοτόκα ἀνοίγουσι τὴν ἐπιγλωττίδα, καὶ τότε δέχονται τὸ πνεῦμα τὸ ἀναγκαιοῦν εἰς τὴν κατάψυξιν. 7 Ὅσα δὲ ἔχουσι βράγχια ἀπορρίπτουσι διὰ τούτων τὸ ὑγρόν, καὶ διὰ τοῦ στομάχου δέχονται τὴν τροφήν· διότι ἀρτηρίαν δὲν ἔχουσιν, ὥστε, ἂν εἰς ταύτην παρενέπιπτε τὸ ὑγρόν, οὐδόλως θὰ ἐβλάπτοντο, ἀλλὰ μόνον ἂν τὸ ὕδωρ εἰσήρχετο εἰς τὸν στόμαχον αὐτῶν. Διὰ τοῦτο ταχέως ἀπορρίπτουσι τὸ ὑγρὸν καὶ καταπίνουσι τὴν τροφήν, καὶ ἔχουσιν ὀξεῖς τοὺς ὀδόντας, καὶ σχεδὸν πάντα ἔχουσιν αὐτοὺς πριονοειδῶς, διότι δὲν δύνανται νὰ λειοτριβῶσι (μασσῶσι) τὴν τροφήν.

---

(1) Καὶ ἔχουσι πνεύμονα.

(2) Καὶ ἔχουσι βράγχια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ΄.

Ἀναπνοὴ τῶν κητωδῶν, τῶν ἐχόντων αὐλόν, τῶν καράβων, καρκίνων, μαλακίων, πολυπόδων.

1. Δύναταί τις νὰ ἀπορήσῃ ὡς πρὸς τὰ κητώδη ἐκ τῶν ζῴων, τὰ ὁποῖα ζῶσιν εἰς τὸ ὕδωρ, ἀλλὰ καὶ ταῦτα συμφωνοῦσι πρὸς τὴν θεωρίαν ἡμῶν, ὡς οἱ δελφῖνες καὶ αἱ φάλαιναι καὶ ἄλλα, ὅσα ἔχουσι τὸν λεγόμενον αὐλόν. Ταῦτα μὲν δὲν ἔχουσι πόδας [1], ἀλλὰ καίτοι ἔχουσι πνεύμονα, δέχονται τὸ ὕδωρ τῆς θαλάσσης. 2. Αἴτιον δὲ τούτου εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἴπομεν. Τῷ ὄντι, ταῦτα δὲν δέχονται τὸ ὑγρὸν χάριν καταψύξεως, διότι αὕτη γίνεται, ὅταν ἀναπνέωσιν, ἐπειδὴ ἔχουσι πνεύμονα. Διὰ τοῦτο καὶ κοιμῶνται ἔχοντες τὸ στόμα ὑπεράνω τοῦ ὕδατος, οἱ δελφῖνες μάλιστα ῥέγχουσι. Προσέτι δέ, ὅταν συλληφθῶσι μὲ τὰ δίκτυα, ταχέως πνίγονται, διότι δὲν ἀναπνέουσι. Καὶ φαίνονται τὰ τοιαῦτα ὅτι μένουσιν ἐπάνω εἰς τὴν θάλασσαν, ἵνα ἀναπνέωσιν. 3. Ἀλλ᾽ ἐπειδὴ πρέπει ἀναγκαίως νὰ λαμβάνωσι τὴν τροφήν των ἐκ τοῦ ὕδατος, ἀναγκαίως [2] ἀπορρίπτουσι τὸ ὑγρὸν ἅμα τὸ ῥοφήσωσι. Καὶ διὰ τοῦτο πάντα ἔχουσι τὸν αὐλόν· διότι, ὅταν ῥοφήσωσι τὸ ὑγρόν, τότε, ὡς οἱ ἰχθῦς διὰ τῶν βραγχίων, ταῦτα διὰ τοῦ αὐλοῦ ἀπορρίπτουσι τὸ ῥοφηθὲν ὕδωρ. Ἀπόδειξις δὲ τούτου εἶναι καὶ ἡ θέσις τοῦ αὐλοῦ, διότι δὲν ἄγει εἰς κανὲν ἀπὸ τὰ μέρη τὰ ὁποῖα ἔχουσιν αἷμα, ἀλλὰ κεῖται ἔμπροσθεν τοῦ ἐγκεφάλου καὶ ἐκεῖθεν ῥίπτει τὸ ὕδωρ. 4. Διὰ τὴν αὐτὴν δὲ ταύτην αἰτίαν καὶ τὰ μαλάκια καὶ τὰ μαλακόστρακα ῥοφῶσι τὸ ὕδωρ, θέλω νὰ εἴπω π. χ. τοὺς καλουμένους καράβους

(1) Ὅπως πάντες οἱ ἰχθῦς.

(2) Ἀναγκάζονται νὰ δεχθῶσι συγχρόνως τὸ ὑγρόν, ὅπερ εἰσάγεται μετὰ τῆς τροφῆς των.

καὶ τοὺς καρκίνους. Διότι οὐδὲν ἐκ τούτων τῶν ζῴων ἔχει ἀνάγκην καταψύξεως· διότι ἕκαστον ἔχει ὀλίγην θερμότητα καὶ δὲν ἔχει αἷμα· ὥστε ἀρκετὰ ψύχονται ὑπὸ τοῦ ὑγροῦ τοῦ περιέχοντος αὐτά. Ἀλλὰ χάριν τῆς τροφῆς (εἶναι οὕτως ὠργανωμένα) ὥστε, ὅταν δέχωνται τὴν τροφήν, νὰ μὴ εἰσρέῃ μετ' αὐτῆς τὸ ὑγρόν. Τὰ μὲν λοιπὸν μαλακόστρακα, ὡς οἱ καρκῖνοι καὶ οἱ κάραβοι, ἀπορρίπτουσι τὸ ὕδωρ διὰ τῶν κατὰ τὸ τριχωτὸν ἐπικάλυμμα αὐτῶν πτυχῶν. 5. Ἀλλ' αἱ σηπίαι καὶ οἱ πολύποδες τὸ ῥίπτουσι διὰ τοῦ κοιλώματος, ὅπερ εἶναι ὑπεράνω τῆς λεγομένης κεφαλῆς των.

6. Περὶ τούτων ἐγράψαμεν μετὰ μείζονος ἀκριβείας εἰς τὰς περὶ «ζῴων ἱστορίας». Ἐνταῦθα δὲ ἐξηγήσαμεν ὅτι τὰ ζῷα, τῶν ὁποίων ἡ φύσις εἶναι νὰ ζῶσιν ἐν τῷ ὕδατι, δέχονται τὸ ὕδωρ ἐν ἑαυτοῖς, διότι ἔχουσιν ἀνάγκην τῆς καταψύξεως [1] καὶ διότι πρέπει νὰ λαμβάνωσι τὴν τροφήν των ἐκ τοῦ ὑγροῦ (ἐν ᾧ ζῶσιν).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Τελειότερα ζῷα εἶναι τὰ ἔχοντα τελειοτέραν τὴν ἀναπνοήν.— Πλεονεκτήματα ἀνθρώπου.

1. Περὶ δὲ τῆς καταψύξεως, μὲ ποῖον τρόπον γίνεται εἰς τὰ ζῷα, τὰ ὁποῖα ἀναπνέουσι, καὶ εἰς τὰ ἔχοντα βράγχια, δέον νὰ εἴπωμεν μετὰ ταῦτα. 2. Εἴπομεν πρότερον, ὅτι ἀναπνέουσιν ὅσα ζῷα ἔχουσι πνεύμονα. Διατί δὲ ζῷά τινα ἔχουσι τὸ ὄργανον τοῦτο, καὶ διατί ἔχοντα αὐτὸ ἔχουσι χρείαν ἀναπνοῆς; Τὸ αἴτιον δι' ὃ ἔχουσι πνεύμονα εἶναι ὅτι τὰ τελειότερα τῶν ζῴων ἔχουσι

---

(1) Ἐξαιρουμένων τῶν κητωδῶν, τὰ ὁποῖα ἔχουσι πνεύμονας καὶ λαμβάνουσι τὴν κατάψυξιν ἑαυτῶν ἐκ τοῦ ἀέρος.

θερμότητα μείζονα τῶν ἄλλων· ταῦτα δὲ κατ' ἀνάγκην ἔχουσι καὶ ψυχὴν τελειοτέραν[1]. Διότι ἡ φύσις τούτων εἶναι ἀνωτέρα τῆς τῶν φυτῶν. Διὰ τοῦτο καὶ ὅσα ἔχουσι τὸν πνεύμονα πλήρη αἵματος καὶ θερμότατον ἔχουσι καὶ μεγαλυτέρας σωματικὰς διαστάσεις, καὶ ὁ ἄνθρωπος ὅστις ἔχει τὸ ἀφθονώτατον καὶ καθαρώτατον αἷμα παρὰ πάντα τὰ ζῷα, εἶναι ἐξ ὅλων τὸ ὀρθότατον καὶ τὸ μόνον, ὅπερ ἔχει τὸ ἄνω τοῦ σώματός του πρὸς τὰ ἄνω τοῦ σύμπαντος, διότι ἔχει τοιουτοτρόπως πεπλασμένον τὸ ὄργανον τοῦτο (πνεύμονα). 4. Ὥστε πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὁ πνεύμων εἶναι εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ τὰ ἄλλα ζῷα αἴτιον τῆς ὑπάρξεως, ὅπως καὶ οἱονδήποτε ἄλλο ἐκ τῶν μελῶν. Ἕνεκα τούτων λοιπὸν ἔχουσι πνεύμονα. 5. Πρέπει δὲ νὰ νομίζωμεν, ὅτι ἡ ὑλικὴ αἰτία καὶ ἡ τῆς κινήσεως συνέστησαν ταῦτα τὰ ζῷα τοιουτοτρόπως, ὅπως καὶ πολλὰ μὴ ὄντα τοιαῦτα· διότι ἄλλα μὲν ἀποτελοῦνται περισσότερον ἐκ γῆς, ὡς τὰ φυτά, ἄλλα δὲ περισσότερον ἐξ ὕδατος, ὡς τὰ ἔνυδρα ζῷα, ἐκ τῶν πτηνῶν δὲ καὶ χερσαίων τὰ μὲν ἔγειναν ἐξ ἀέρος[1], τὰ δὲ ἐκ πυρός. Ἕκαστον δὲ αὐτῶν ἔχει τὴν θέσιν του εἰς τὰς καταλλήλους δι' αὐτὰ χώρας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Ἀναίρεσις δόξης Ἐμπεδοκλέους ὅτι θερμότατα εἶναι τὰ ἔνυδρα.— Ἀναφοραὶ τόπων καὶ ὀργανισμῶν.

1. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς ὅμως δὲν εἶπεν ὀρθά, ἰσχυρισθεὶς ὅτι τὰ ἔνυδρα εἶναι τὰ θερμότατα καὶ τὰ ἔχοντα πῦρ πολὺ περισσότερον τῶν ἄλλων ζῴων, ἀποφεύγουσι δὲ τὴν ὑπερβολικὴν θερμότητα τὴν

---

(1) Οὐ μόνον θρεπτικὴν ἀλλὰ καὶ αἰσθητικὴν καὶ νοητικήν.

(2) Τ. ἔ. ἐν τῇ συστάσει αὐτῶν ἐπικρατεῖ ἓν στοιχεῖον, ὁ ἀήρ, κ.λ.

ἐν τῇ φύσει ὑπάρχουσαν, ὅπως, ἐπειδὴ ἔχουσιν ἔλλειψιν τοῦ ὑγροῦ καὶ τοῦ ψυχροῦ διὰ μέσου στοιχείου, πρὸς τὸ ὁποῖον ἔχουσιν ἐναντίας ἰδιότητας, εὕρωσι σωτηρίαν. Διότι τὸ ὑγρὸν εἶναι ὀλιγώτερον θερμὸν παρὰ τὸν ἀέρα. 2. Ἀλλ' ὅμως εἶναι ὅλως ἀκατανόητον πῶς ἕκαστον τῶν ζῴων τούτων, ὅπερ ἐγεννήθη ἐπὶ τῆς ξηρᾶς, ἠδυνήθη νὰ μεταβάλῃ τόπον διαμονῆς καὶ νὰ ὑπάγῃ εἰς τὸ ὕδωρ· διότι σχεδὸν τὰ πλεῖστα αὐτῶν δὲν ἔχουσι πόδας. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς δὲ ἐξηγῶν τὴν ἀπ' ἀρχῆς σύστασιν αὐτῶν, λέγει ὅτι ἐγεννήθησαν μὲν εἰς τὴν ξηράν, ἀλλὰ φεύγοντα ἦλθον εἰς τὸ ὑγρόν. 3. Προσέτι δὲ δὲν φαίνονται τὰ ἔνυδρα θερμότερα τῶν χερσαίων, διότι ἄλλα μὲν δὲν ἔχουσιν οὐδόλως αἷμα, ἄλλα δὲ ἔχουσι πολὺ ὀλίγον. 4. Ἀλλὰ ποῖα ὄντα πρέπει νὰ λέγωμεν θερμὰ καὶ ποῖα ψυχρά; περὶ τούτου δέον νὰ πραγματευθῶμεν ἰδίᾳ. Ἡ αἰτία δέ, τὴν ὁποίαν ἀναφέρει ὁ Ἐμπεδοκλῆς, ἐν μέρει περιέχει τὴν ζητουμένην ἐξήγησιν, ἀλλ' ὅμως ἐκεῖνο, ὅπερ λέγει, δὲν εἶναι ὅλον ἀληθές. 5. Διότι οἱ τόποι καὶ αἱ ἐποχαί, αἱ ὁποῖαι ἔχουσι καθ' ὑπερβολὴν τὰς ἰδιότητας τὰς ἐναντίας (πρὸς τὰ ζῷα), συντηροῦσι μὲν ταῦτα. Ἀλλ' ἡ φύσις (παντὸς ὄντος) συντηρεῖται πρὸ πάντων εἰς τοὺς τόπους, οἵτινες εἶναι οἰκεῖοι πρὸς αὐτό. Διότι ἡ ὕλη, ἐξ ἧς ἀποτελεῖται ἕκαστον εἶδος ζῴων, δὲν πρέπει νὰ συγχέηται πρὸς τὰς διαφόρους ἰδιότητας καὶ διαθέσεις αὐτῆς. Ἐννοῶ π. χ. ὅτι ἐὰν ἡ φύσις ἤθελε πλάσει ὅν τι ἐκ κηροῦ ἢ πάγου, δὲν θὰ τὸ συνετήρει θέτουσα αὐτὸ εἰς θερμὸν περιέχον, διότι θὰ κατεστρέφετο ταχέως ὑπὸ τοῦ ἐναντίου του, ἐπειδὴ ἡ θερμότης διαλύει πᾶν ὅ,τι ἐπλάσθη ἐκ τοῦ ἐναντίου αὐτῆς. Καὶ ἂν ἤθελε συστήσει τι ἀπὸ ἅλας ἢ νίτρον, δὲν θὰ τὸ ἔθετε βεβαίως εἰς τὸ ὕδωρ, διότι τὸ ὑγρὸν φθείρει τὰ ἀποτελεσθέντα ἐξ ὑγροῦ καὶ ψυχροῦ. 6. Ἐὰν λοιπὸν τὸ ξηρὸν καὶ τὸ ὑγρὸν [1] εἶναι ἡ ὕλη πάντων τῶν σωμάτων εὔλογον νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι τὰ συσταθέντα ἀπὸ ὑγρὸν καὶ ψυχρὸν θὰ εἶναι εἰς ὑγρὸν περιέχον, καὶ τὰ ἐκ ξηροῦ (στερεοῦ) ποιηθέντα θὰ εἶναι εἰς τὸ ξηρὸν (στερεόν). 7. Διὰ τοῦτο τὰ δένδρα δὲν φύον-

(1) Καὶ τὸ θερμὸν καὶ τὸ ψυχρόν.

ται εἰς τὸ ὕδωρ, ἀλλ' εἰς τὴν ξηράν. Καὶ ὅμως, κατὰ τὴν ἐξήγησιν τοῦ Ἐμπεδοκλέους, ἔπρεπε νὰ ἔρχωνται εἰς τὸ ὕδωρ, διότι εἶναι λίαν ξηρά, ἤ, καθὼς λέγει, εἶναι «λίαν πυρώδη». Διότι θὰ ἤρχοντο εἰς αὐτὸ τὰ δένδρα, οὐχὶ διότι εἶναι ψυχρόν, ἀλλὰ διότι εἶναι ὑγρόν.

8. Αἱ φυσικαὶ συστάσεις λοιπὸν τῆς ὕλης [1] εἰς οἱονδήποτε τόπον ὑπάρχουσιν, εἶναι τοιαῦται οἷος εἶναι ὁ τόπος· αἱ μὲν ὑπάρχουσαι εἰς τὸ ὕδωρ εἶναι ὑγραί, αἱ δὲ εἰς ξηρὰν γῆν ξηραί, καὶ αἱ ἐν τῷ ἀέρι εἶναι θερμαί. Αἱ ἀποκτηθεῖσαι ἰδιότητες ὅμως συντηροῦνται περισσότερον, αἱ μὲν ἔχουσαι ὑπερβολικὴν θερμότητα εἰς τὸ ψυχρόν, αἱ δὲ ἔχουσαι ὑπερβολικὴν ψυχρότητα εἰς τὸ θερμόν. Διότι ὁ τόπος ἐπαναφέρει εἰς τὴν προσήκουσαν ἰσορροπίαν τὴν ὑπερβολὴν τῆς ἰδιότητος. Ταύτην λοιπὸν τὴν ἰσορροπίαν τὰ ζῶντα πρέπει νὰ ζητῶσιν εἰς τοὺς τόπους τοὺς οἰκείους εἰς ἑκάστην ὕλης ὀργάνωσιν καὶ κατὰ τὰς μεταβολὰς τοῦ συνήθους κλίματος. Διότι αἱ ἰδιότητες τῆς ὕλης δύνανται νὰ εἶναι εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸν τόπον τῆς διαμονῆς, ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἀδύνατον κατὰ τὴν ἀρχικὴν σύστασιν τῆς ὕλης.

9. Ὅτι λοιπὸν οὐχὶ ἐξ αἰτίας τῆς φυσικῆς θερμότητος ἄλλα μὲν ζῷα εἶναι ἔνυδρα ἄλλα δὲ πεζά, ὡς λέγει ὁ Ἐμπεδοκλῆς, ἀρκοῦσι νὰ ἀποδείξωσι τὰ εἰρημένα, καὶ προσέτι νὰ ἐξηγήσωσι διατὶ ἄλλα μὲν ἔχουσι πνεύμονα, ἄλλα δὲ δὲν ἔχουσιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ΄.

Σύστασις καὶ λειτουργία τοῦ πνεύμονος εἰς τὰ ἀνώτερα ζῷα.

1. Διατὶ δὲ τὰ ζῷα τὰ ἔχοντα πνεύμονα δέχονται τὸν ἀέρα καὶ ἀναπνέουσι, καὶ μάλιστα ὅσα ἐξ αὐτῶν ἔχουσι τὸν πνεύμονα

(1) Φυτὰ καὶ ζῷα.

πλήρη αἵματος; 2. Αἴτιον τούτου εἶναι ὅτι ὁ πνεύμων εἶναι σπογγώδης καὶ πλήρης σωλήνων. Τὸ μέρος τοῦτο ἔχει τὸ περισσότερον αἷμα ἐξ ὅλων τῶν ὀνομαζομένων σπλάγχνων. 3. Ὅσα δὲ ἔχουσιν αἷμα εἰς τὸν πνεύμονα, ἔχουσι χρείαν ταχείας καταψύξεως, διότι ἡ ζωικὴ θερμότης εἶναι λίαν εὐκίνητος καὶ διότι ἡ ψῦξις πρέπει νὰ εἰσέρχηται εἰς ὅλον τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ζῴου ἕνεκα τῆς ἀφθονίας τοῦ αἵματος καὶ τῆς θερμότητος. Καὶ τὰ δύο δὲ ταῦτα ὁ ἀὴρ δύναται εὐκόλως νὰ ἐκτελῇ, διότι εἶναι φύσει λεπτὸς καὶ εἰσδύων εἰς ὅλον τὸ ζῷον ταχέως ψύχει αὐτό [1], ἐνῷ τὸ ὕδωρ (θὰ ἐξετέλει) τὸ ἐναντίον. Καὶ ὅτι ἰδίᾳ ἀναπνέουσιν ἐκεῖνα τὰ ζῶα, ὅσων ὁ πνεύμων ἔχει αἷμα, εἶναι φανερὸν ἐκ τούτου, ὅτι δηλ. τὸ θερμότερον ἔχει χρείαν περισσοτέρας ψύξεως, καὶ συνάμα ὁ ἀὴρ, ἐνῷ πληροῖ τοὺς πνεύμονας, εὐκόλως φθάνει μέχρι τῆς ἀρχικῆς πηγῆς τῆς ζωικῆς θερμότητος, ἥτις εἶναι ἐν τῇ καρδίᾳ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΣΤ΄.

Ἀναφοραὶ τῆς καρδίας πρὸς τὸν πνεύμονα καὶ τὰ βράγχια. Θέσις τῆς καρδίας καὶ σύστασις. Θάνατος ἡ παῦσις τῆς κινήσεως τοῦ πνεύμονος καὶ τῶν βραγχίων.

1. Τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἡ καρδία συγκοινωνεῖ μὲ τὸν πνεύμονα, πρέπει νὰ ἴδωμεν καὶ εἰς τὰ ἀνατεμνόμενα ζῷα καὶ εἰς τὰ συγγράμματα περὶ «Ζώων Ἱστορίας». 2. Γενικῶς ἡ φύσις τῶν ζῴων ἔχει χρείαν καταψύξεως [2] ἕνεκα τῆς ζωικῆς θερμότητος, ἥτις εἶναι εἰς τὴν καρδίαν [3]. Τὴν κατάψυξιν δὲ ταύτην ἐνεργοῦσι διὰ τῆς

(1) Ὁ Ἐμπεδοκλῆς καὶ ὁ Πλάτων ἐδόξαζον ὅτι ὁ ἀὴρ εἰσχωρεῖ διὰ τῶν πόρων τοῦ δέρματος.

(2) Ταῦτα πάντα εἶναι θεωρίαι τοῦ «Τιμαίου» τοῦ Πλάτωνος.

(3) Ὁ Πλάτων θέτει τὴν ψυχὴν εἰς τὸν ἐγκέφαλον, διότι ἐν αὐτῇ βλέπει πρὸ πάντων τὸν νοῦν. Ἀλλ' ὁ Ἀριστοτέλης συνταυτίζων τὴν ψυχὴν μὲ τὴν ζωὴν ἐξ ἀνάγκης θέτει τὴν ψυχὴν εἰς τὸ κέντρον τῆς ζωῆς, τὴν καρδίαν.

ἀναπνοῆς ὅσα ἐκ τῶν ζῴων ἔχουσιν οὐ μόνον καρδίαν, ἀλλὰ καὶ πνεύμονα. Ὅσα δὲ ἔχουσι καρδίαν, οὐχὶ δὲ πνεύμονα, καθὼς οἱ ἰχθῦς, ἐπειδὴ ἡ φύσις αὐτῶν εἶναι νὰ ζῶσιν εἰς τὸ ὕδωρ, ἐνεργοῦσι τὴν κατάψυξίν των εἰς τὸ ὕδωρ διὰ τῶν βραγχίων. 3. Ποῖαι δὲ εἶναι αἱ σχετικαὶ θέσεις τῆς καρδίας καὶ τῶν βραγχίων πρέπει νὰ ἴδωμεν διὰ τῆς ὄψεως εἰς τὰς ἀνατομάς, καὶ εἰς τὰς ἱστορίας τῶν ζῴων, καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὰς λεπτομερείας. Ἀλλ' ἵνα καὶ τώρα συγκεφαλαιώσωμεν, τὰ πράγματα ἔχουσιν ὡς ἑξῆς: Φαίνεται ἴσως ὅτι ἡ καρδία δὲν ἔχει τὴν αὐτὴν θέσιν εἰς τὰ χερσαῖα ζῷα ὅπως καὶ εἰς τοὺς ἰχθῦς, ἀλλ' ὅμως εἶναι εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν· διότι ἡ καρδία ἔχει τὴν κορυφὴν αὐτῆς πρὸς τὸ μέρος, ὅπου τὰ ζῷα κλίνουσι τὰς κεφαλὰς αὐτῶν. Ἀλλ' ἐπειδὴ αἱ κεφαλαὶ δὲν κλίνουσι κατὰ τὴν αὐτὴν διεύθυνσιν εἰς τὰ χερσαῖα καὶ εἰς τοὺς ἰχθῦς [1], ἡ καρδία τούτων ἔχει τὴν κορυφὴν ἐστραμμένην πρὸς τὸ στόμα [2]. 4. Διευθύνεται δὲ ἀπὸ τοῦ ἄκρου τῆς καρδίας αὐλὸς φλεβονευρώδης εἰς τὸ μέσον αὐτῆς, ὅπου ὅλα τὰ βράγχια συνενοῦνται μεταξύ των. Εἶναι δὲ μέγιστος ὁ αὐλὸς οὗτος. Καὶ ἀπὸ τὸ ἓν καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος τῆς καρδίας ἄλλοι σωλῆνες διευθύνονται εἰς τὸ ἄκρον ἑκάστου τῶν βραγχίων, διὰ τῶν ὁποίων γίνεται ἡ κατάψυξις τῆς καρδίας, διότι τὸ ὕδωρ πάντοτε διοχετεύεται διὰ τῶν βραγχίων. 5. Ὁμοίως δὲ καὶ εἰς τὰ ζῷα, τὰ ὁποῖα ἀναπνέουσιν, ὁ θώραξ κινεῖται πολλάκις ἄνω καὶ κάτω, ὅταν ταῦτα δέχωνται καὶ ἐξάγωσι τὸν ἀέρα, τὸν ὁποῖον ἀναπνέουσι, ὅπως συμβαίνει εἰς τὰ βράγχια τῶν ἰχθύων. Καὶ ὅσα μὲν ζῷα ἀναπνέουσιν εἰς ὀλίγον ἀέρα καὶ τὸν αὐτὸν (μὴ ἀνανεούμενον) ἀποπνίγονται [3], διότι καὶ ὁ ἀὴρ καὶ τὸ ζῷον γίνονται ταχέως θερμά, ἐπειδὴ ἡ ἐπαφὴ τοῦ αἵματος [4]

---

(1) Οἵτινες δὲν ἔχουσι λαιμόν.

(2) Τοῦτο ὅμως συμβαίνει καὶ εἰς τὰ ἄλλα ζῷα.

(3) Ἡ χημεία ἀπέδειξεν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 18ου αἰῶνος. ὅτι ὁ ὑπὸ τῶν ζῴων ἀναπνεόμενος ἀὴρ μολύνεται πληρούμενος ἀνθρακικοῦ ὀξέος, καὶ οὕτω γίνεται πνικτικός.

(4) Ἡ ἐπαφὴ τοῦ αἵματος ἀφαιρεῖ ἐκ τοῦ ἀέρος τὸ ὀξυγόνον, καὶ οὕτω φθείρει αὐτόν.

θερμαίνει καὶ τὰ δύο. Ὅταν ὅμως τὸ αἷμα εἶναι θερμὸν, ἐμποδίζει τὴν κατάψυξιν. Καὶ ὅταν τὰ ζῷα, τὰ ὁποῖα ἀναπνέουσι, δὲν δύνανται νὰ θέτωσιν εἰς κίνησιν τὸν πνεύμονα αὐτῶν, τὰ δὲ ἔνυδρα τὰ βράγχια αὐτῶν ἢ διὰ πάθημά τι ἢ διὰ γῆρας, τότε ἀναγκαίως ἀποθνήσκουσιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Περὶ Ζωῆς καὶ Θανάτου. Ὁ θάνατος εἶναι βίαιος ἢ φυσικός. Ὁ φυσικὸς εἶναι ἀποτέλεσμα ἐλλείψεως θερμότητος ἐν τῇ καρδίᾳ. Θάνατος ἐκ γήρατος. Νοσήματα πνεύμονος.

1. Εἰς πάντα λοιπὸν τὰ ζῷα εἶναι κοινὰ ἡ γέννησις καὶ ὁ θάνατος, οἱ τρόποι δὲ αὐτῶν διαφέρουσι κατ' εἶδος. 2. Ὁ θάνατος δὲν εἶναι ἄνευ διαφορῶν, ἔχει ὅμως πάντοτε κοινόν τι. Ὁ θάνατος εἶναι ἄλλοτε μὲν βίαιος, ἄλλοτε δὲ φυσικός. Βίαιος εἶναι ὅταν ἡ αἰτία αὐτοῦ εἶναι ἔξωθεν, φυσικὸς δὲ ὅταν ἡ αἰτία εἶναι ἐν αὐτῷ τῷ ἀτόμῳ. Καὶ ἡ σύστασις τοῦ πνεύμονος [1] εἶναι τοιαύτη ἐξ ἀρχῆς [2] καὶ δὲν εἶναι ἰδιότης τις ἐπίκτητος. 3. Εἰς τὰ φυτὰ ἡ πορεία αὕτη λέγεται ἀποξήρανσις, εἰς δὲ τὰ ζῷα γῆρας. Ὁ θάνατος δὲ καὶ ἡ καταστροφὴ εἶναι ὅμοια εἰς πάντα τὰ μὴ ἀτελῆ (κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν) ζῷα. Καὶ εἰς τὰ ἀτελῆ εἶναι παρόμοια, ἀλλ' ὁ τρόπος εἶναι διάφορος. Ἀτελῆ δὲ λέγω τὰ ᾠά, π. χ. καὶ τὰ σπέρματα τῶν φυτῶν, ὅταν δὲν ἔχωσιν ἀκόμη ῥίζας. 4. Εἰς πάντα λοιπὸν ἡ καταστροφὴ γίνεται δι' ἔλλειψιν θερμότητος, εἰς δὲ τὰ τέλεια (κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν) γίνεται εἰς τὸ μέρος, εἰς τὸ

---

(1) Ὁ Ἀριστοτέλης φαίνεται ἀποδίδων τὸν θάνατον εἰς ἀλλοίωσιν τοῦ πνεύμονος.

(2) Ἐσωτερική.

ὁποῖον ὑπάρχει ἡ ζωικὴ ἀρχή. Εἶναι δὲ αὕτη, ὡς εἴπομεν πρότερον [1], τὸ μέρος, εἰς τὸ ὁποῖον συνενοῦνται τὸ ἄνω καὶ τὸ κάτω μέρος τοῦ ζῴου, καὶ εἰς μὲν τὰ φυτὰ εἶναι τὸ μέσον μεταξὺ στελέχους καὶ ῥίζης, εἰς δὲ τὰ ἔναιμα τὸ μέρος τὸ ἀνάλογον μὲ τὴν καρδίαν. 5. Τινὰ δὲ ἐκ τούτων ἔχουσιν ἐν δυνάμει πολλὰ ζωικὰ κέντρα, οὐχὶ ὅμως καὶ ἐν ἐνεργείᾳ. Διὰ τοῦτο καί τινα ἐκ τῶν ἐντόμων ζῶσι καὶ ἀφοῦ διαιρεθῶσι, καὶ ὅσα ἐκ τῶν ἐναίμων δὲν εἶναι πολὺ καλῶς ὠργανωμένα, ζῶσι πολὺν χρόνον, ὅταν ἀφαιρεθῇ ἡ καρδία αὐτῶν, ὡς αἱ χελῶναι, αἵτινες καὶ κινοῦνται μὲ τοὺς πόδας, ἐνῷ ἀκόμη ἔχουσι τὰ χελώνια (καύκαλον), διότι ἡ φύσις αὐτῶν δὲν εἶναι ὠργανωμένη καλῶς, ὁμοιάζουσι δὲ μὲ τὰ ἔντομα.

6. Ἡ ἀρχὴ δὲ τῆς ζωῆς ἐκλείπει εἰς τὰ ἔχοντα αὐτήν, ὅταν ἡ θερμότης ἡ μετ' αὐτῆς συνδεδεμένη δὲν ἐλαττοῦται ἐκ καταψύξεως. Διότι, καθὼς εἴπομεν πρότερον, ἡ θερμότης καταναλίσκει αὐτὴ ἑαυτήν. Ὅταν λοιπὸν ὁ πνεύμων εἰς τὰ μέν, καὶ τὰ βράγχια εἰς τὰ ἄλλα, σκληρύνωνται καὶ σὺν τῷ χρόνῳ ξηραίνωνται, εἰς ταῦτα μὲν τὰ βράγχια καὶ εἰς ἐκεῖνα ὁ πνεύμων, καὶ γίνωνται γεώδη, τὰ ζῷα δὲν δύνανται πλέον νὰ κινῶσι τὰ ὄργανα ταῦτα, οὔτε νὰ τὰ διαστέλλωσι καὶ νὰ τὰ συστέλλωσι, ἐπὶ τέλους δὲ ἐπιτεινομένης τῆς καταστάσεως ταύτης σβύνεται τὸ πῦρ (τῆς ζωῆς). 7. Διὰ τοῦτο, ὅταν εἰς τὸ γῆρας μικρὰ νοσήματα συμβῶσιν, ὁ θάνατος ἐπέρχεται ταχέως. Τῷ ὄντι ἡ θερμότης τότε εἶναι ὀλίγη, διότι τὸ περισσότερον μέρος αὐτῆς κατηναλώθη κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς, καὶ ἑπομένως οἱαδήποτε ἐπέλθῃ ἐπίτασις τῆς λειτουργίας τοῦ πνεύμονος, ταχέως ἀποσβύνεται τὸ πῦρ. Ἀποσβύνεται δὲ διὰ παραμικρὰν κίνησιν μὴ ὂν πλέον ἢ ἀμυδρὰ καὶ μικρὰ φλὸξ εἰς τὸ ζῷον. 8. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ κατὰ τὸ γῆρας θάνατος εἶναι ἄλυπος [2] καὶ οἱ γέροντες ἀποθνήσκουσι χωρὶς νὰ συμβῇ εἰς αὐτοὺς κανὲν βίαιον πάθημα, ἀλλ' ἡ ψυχὴ ἀποχωρίζεται, χωρὶς νὰ τὸ αἰσθανθῶσι παντελῶς.

---

(1) Ὅρα περὶ Νεότητος καὶ Γήρως.

(2) Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον.

9. Καὶ ὅσα νοσήματα ποιοῦσι σκληρὸν τὸν πνεύμονα ἢ διὰ φυμάτων ἢ δι' ἐκκρίσεων [1] ἢ δι' ὑπερβολικῆς νοσηρᾶς θερμότητος, ὡς εἶναι εἰς τοὺς πυρετούς, ἐπιταχύνουσι τὴν ἀναπνοήν, διότι ὁ πνεύμων δὲν δύναται πολὺ εὐρέως νὰ διαστέλληται ὑψούμενος καὶ νὰ συστέλληται· καὶ τέλος, ὅταν δὲν δύνανται πλέον νὰ κάμνωσι τὴν κίνησιν ταύτην [2], τελευτῶσι οἱ ἄνθρωποι ἀποπνέοντες τὴν τελευταίαν πνοὴν αὐτῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

Ὁρισμὸς γεννήσεως, νεότητος, γήρατος, ζωῆς καὶ θανάτου, πάντων ἀναφερομένων εἰς τὴν φυσικὴν θερμότητα, καθ' ὅσον ἄρχεται, ἀκμάζει ἢ σβύνεται.

1. Γέννησις εἶναι λοιπὸν ἡ πρώτη συμπλοκὴ [3] τῆς θρεπτικῆς ψυχῆς μὲ τὴν θερμότητα. Ζωὴ εἶναι ἡ ἐμμονὴ τῆς συνενώσεως ταύτης· νεότης δὲ εἶναι ἡ ἀνάπτυξις τοῦ πρώτου ὀργάνου, ὅπερ καταψύχει (τὸ ζῷον), γῆρας δὲ εἶναι ἡ καταστροφὴ αὐτοῦ, ἀκμὴ δὲ εἶναι τὸ μέσον μεταξὺ νεότητος καὶ γήρατος. 2. Θάνατος δὲ καὶ καταστροφὴ βίαιος εἶναι ἡ ἀπόσβεσις καὶ ὁ μαρασμὸς τῆς ζωικῆς θερμότητος (ἥτις φθείρεται καὶ διὰ τὰς δύο αἰτίας ταύτας)· ἡ δὲ φυσικὴ μάρανσις τοῦ αὐτοῦ τούτου θερμοῦ παράγεται διὰ τὸν πολὺν χρόνον, καὶ εἶναι κανονικὸν τέλος ζωῆς, καλεῖται δὲ ὡς πρὸς τὰ φυτὰ ξήρανσις, ὡς πρὸς δὲ τὰ ζῷα θάνατος. 3. Καὶ ὁ μὲν κατὰ τὸ γῆρας θάνατος εἶναι ὁ μαρασμὸς τοῦ ὀργάνου, διότι διὰ τὸ γῆρας γίνεται ἀδύνατον νὰ καταψύχῃ τὸ ζῷον. 4. Εἴπομεν λοιπὸν

(1) Ἀνωμάλων καὶ ὑπερβολικῶν.

(2) Τῆς διαστολῆς καὶ συστολῆς τοῦ πνεύμονος.

(3) Μέθεξις, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης

τί εἶναι ἡ γέννησις, ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος, καὶ διὰ ποίας αἰτίας ὑπάρχουσιν εἰς τὰ ζῷα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

Ἀνακεφαλαίωσις τῶν εἰρημένων περὶ πνεύμονος καὶ βραγχίων.

1. Ἐκ τῶν εἰρημένων γίνεται φανερὸν διὰ ποίαν αἰτίαν συμβαίνει νὰ πνίγωνται εἰς τὸ ὑγρὸν ὅσα ζῷα ἀναπνέουσι [1] καὶ εἰς τὸν ἀέρα οἱ ἰχθῦς. Εἰς τοὺς ἰχθῦς δηλ. ἡ κατάψυξις [2] γίνεται διὰ τοῦ ὕδατος, εἰς τὰ ἄλλα δὲ διὰ τοῦ ἀέρος, καὶ ταῦτα δὲ καὶ ἐκεῖνα στεροῦνται τῶν στοιχείων τούτων, ὅταν μεταβάλλωσι τὸν τόπον τῆς διαμονῆς των. 2. Θὰ εἴπωμεν ἐφεξῆς ποία εἶναι ἡ αἰτία τῆς κινήσεως τῶν βραγχίων εἰς τοὺς ἰχθῦς καὶ τῶν πνευμόνων εἰς τὰ ἄλλα· καθ' ὅσον τὰ ὄργανα ταῦτα διαστέλλονται καὶ συστέλλονται, τὰ μὲν ἐκπνέουσι καὶ εἰσπνέουσι τὸν ἀέρα, τὰ δὲ δέχονται καὶ ἀπορρίπτουσι τὸ ὑγρόν. Προσέτι θὰ ἐξηγήσωμεν τὴν σύστασιν τοῦ ὀργάνου τούτου ἐν τοῖς ἑπομένοις.

(1) Διὰ τῶν πνευμόνων.

(2) Αὕτη εἶναι ἡ θεωρία τοῦ Πλατωνικοῦ Τιμαίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Τρεῖς ἐν τῇ καρδίᾳ κινήσεις: πήδησις, σφύξις, ἀναπνοή.

1. Τρία δὲ εἶναι ὅσα συμβαίνουσιν εἰς τὴν καρδίαν, τὰ ὁποῖα φαίνονται μὲν ὅτι ἔχουσι τὴν αὐτὴν φύσιν, ἀλλ' ὅμως εἶναι διάφορα, ἤτοι πήδησις (ἄτακτος κίνησις) [1], σφυγμὸς καὶ ἀναπνοή. 2. Ἡ πήδησις εἶναι ἡ συγκέντρωσις ἐν τῇ καρδίᾳ θερμότητος ἕνεκα καταψύξεως ἄλλων μερῶν, ἥτις δύναται νὰ εἶναι ἢ ἐκκριματικὴ ἢ διαλυτική [2], ὡς εἰς τὴν νόσον, ἥτις λέγεται παλμὸς καρδίας [3], καὶ εἰς ἄλλας νόσους καὶ ἔτι εἰς τοὺς φόβους. Διότι καὶ οἱ φοβούμενοι καταψύχονται εἰς τὰ ἄνω μέρη, ἡ δὲ θερμότης φεύγουσα καὶ συγκεντρουμένη εἰς τὴν καρδίαν προξενεῖ τὴν πήδησιν, συμπιεζομένη εἰς μικρὸν χῶρον οὕτως, ὥστε ἐνίοτε τὰ ζῷα ἀποσβύνονται καὶ ἀποθνήσκουσι διὰ φόβον καὶ πάθημα νοσηρόν. 3. Ὁ δὲ γινόμενος σφυγμὸς τῆς καρδίας, τὸν ὁποῖον αὕτη φαίνεται ὅτι ἐνεργεῖ πάντοτε συνεχῶς, εἶναι ὅμοιος μὲ τὴν κίνησιν, τὴν ὁποίαν προξενοῦσι τὰ οἰδήματα [4] μετὰ ἄλγους, διότι ἡ μεταβολὴ αὕτη τοῦ αἵματος δὲν εἶναι φυσική [5]. Γίνεται δὲ ἡ κίνησις ἕως οὗ τὸ κακὸν ὡριμάσῃ καὶ γίνῃ πῦον. 4. Τὸ πάθημα δὲ τοῦτο ὁμοιάζει μὲ βρασμόν· διότι ὁ βρασμὸς γίνεται ὅταν τὸ ὑγρὸν ἐξατμίζηται ὑπὸ τῆς θερμότητος. Τῷ ὄντι τοῦτο ὑψοῦται τότε, διότι αὐξάνεται ὁ ὄγκος

(1) Πήδησιν λέγει τὴν ἀνώμαλον καὶ ἄτακτον κίνησιν (παλμὸν) τῆς καρδίας, σφυγμὸν δὲ τὴν τακτικὴν καὶ κανονικήν. Ἀλλ' ἡ ἀναπνοὴ ἀναφέρεται μᾶλλον εἰς τὸν πνεύμονα παρὰ εἰς τὴν καρδίαν.

(2) Ὡς εἶναι λ. χ. ἡ ἐκ τῶν δηλητηρίων.

(3) Ὡς συμβαίνει εἰς τοὺς ἀνευρισμοὺς τῆς καρδίας.

(4) Φύματα λέγει τὸ κείμενον. Τοιαῦτα εἶναι οἱ δοθιῆνες. κ. λ.

(5) Ἡ κίνησις ὅμως τῆς καρδίας, φυσικὴ οὖσα, δὲν προξενεῖ πόνον.

αὐτοῦ. Τέρμα δὲ τῆς ἀτάκτου κινήσεως τῶν οἰδημάτων τίθεται, ὅταν τὸ πῦον δὲν ἐξατμισθῇ καὶ γένηται πυκνότερον τὸ ὑγρόν, τοῦ δὲ βρασμοῦ τέρμα εἶναι ἡ πτῶσις τοῦ ὑγροῦ ἔξω τοῦ περιέχοντος αὐτὸ (ἀγγείου). 5. Εἰς δὲ τὴν καρδίαν ἡ διὰ τῆς θερμότητος παραγομένη ἐξόγκωσις τοῦ ὑγροῦ, ὅπερ φέρει ἀδιαλείπτως ἡ τροφή, προξενεῖ τὸν σφυγμόν, διότι ἡ ἐξόγκωσις ἀνυψοῖ τὴν ἐξωτερικὴν μεμβρᾶναν τῆς καρδίας. Καὶ ἡ κίνησις αὕτη πάντοτε γίνεται συνεχῶς, διότι πάντοτε ἐπιρρέει συνεχῶς τὸ ὑγρόν, ἐκ τοῦ ὁποίου γίνεται τὸ αἷμα.

6. Τὸ αἷμα πρῶτον εἰς τὴν καρδίαν διαπλάσσεται, ὡς φαίνεται κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς γεννήσεως (ζῴου), διότι, ἂν καὶ δὲν διακρίνονται ἀκόμη αἱ φλέβες, ἡ καρδία ὅμως φαίνεται, ὅτι ἔχει αἷμα. Καὶ διὰ τοῦτο ὁ σφυγμὸς εἶναι ταχύτερος εἰς τοὺς νέους παρὰ εἰς τοὺς γέροντος, διότι ἡ ἀναθυμίασις εἶναι μεγαλυτέρα εἰς τοὺς νεωτέρους. 7. Καὶ πᾶσαι αἱ φλέβες[1] ἔχουσι σφυγμόν, καὶ κτυποῦσι συγχρόνως, διότι ὅλαι ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς καρδίας. Ἡ καρδία δὲ κινεῖται πάντοτε, ἄρα καὶ αἱ φλέβες εἶναι πάντοτε εἰς κίνησιν, ἥτις γίνεται συγχρόνως εἰς ὅλας, ἐφ' ὅσον ἡ καρδία τὰς κινεῖ. 8. Πήδησις λοιπὸν (παλμὸς) τῆς καρδίας εἶναι ἡ κίνησις ἀντιστάσεως κατὰ τῆς συγκεντρώσεως τοῦ ψυχροῦ, σφυγμὸς δὲ εἶναι ἡ ἐξάτμισις τοῦ ὑγροῦ, ὅταν θερμαίνηται.

---

(1) Αἱ ἀρτηρίαι μόναι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Πῶς γίνεται ἡ ἀναπνοὴ διὰ τοῦ πνεύμονος. Εἰσπνοὴ καὶ ἐκπνοὴ διὰ τῆς ἀλληλεπιδράσεως τοῦ ἀέρος καὶ τῆς ζωικῆς θερμότητος. Βράγχια.—Περὶ ὑγιείας καὶ νόσου.

1. Ἡ ἀναπνοὴ γίνεται, ὅταν ἡ θερμότης αὐξάνηται εἰς τὸ μέρος, εἰς τὸ ὁποῖον ὑπάρχει ἡ θρεπτικὴ ἀρχή. Διότι, καθὼς καὶ τὰ ἄλλα σωματικὰ στοιχεῖα, οὕτω καὶ ἡ θερμότης αὕτη ἔχει χρείαν τροφῆς, καὶ αὕτη περισσότερον τῶν ἄλλων, διότι εἶναι πηγὴ τῆς τροφῆς τῶν ἄλλων. 2. Κατ' ἀνάγκην δὲ αὕτη, ὅταν αὐξάνηται, ἀνυψώνει τὸ ὄργανον (εἰς τὸ ὁποῖον εἶναι). Δέον δὲ νὰ φαντασθῶμεν τὴν σύστασιν τοῦ ὀργάνου τούτου ὁμοίαν μὲ τὰ φυσερὰ τῶν χαλκείων· διότι οὔτε ὁ πνεύμων οὔτε ἡ καρδία ἀπέχουσι πολὺ ἀπὸ τοῦ νὰ λαμβάνωσι τοιοῦτον σχῆμα. Τὰ τοιαῦτα ὄργανα εἶναι διπλᾶ. Ἡ θρεπτικὴ δὲ ἀρχὴ πρέπει νὰ εἶναι ἐν τῷ κέντρῳ τῆς ζωτικῆς δυνάμεως. 3. Ὁ πνεύμων λοιπὸν ἀνυψοῦται ἐξογκούμενος, ὅταν δὲ ἐξογκοῦται, κατ' ἀνάγκην διαστέλλεται καὶ τὸ μέρος τὸ περιέχον τὸν πνεύμονα. Καὶ τοῦτο φαίνονται, ὅτι κάμνουσιν οἱ ἀναπνέοντες, ἀνυψοῦσι δηλ. τὸ στῆθος, διότι ἡ ἀρχή, ἥτις ὑπάρχει εἰς τὸ μέρος τοῦτο, κάμνει τὸ αὐτό. Τῷ ὄντι, ὅταν ὑψοῦται ὁ πνεύμων, ἀναγκαίως, ὅπως συμβαίνει εἰς τὰ φυσερά, εἰσέρχεται ἔξωθεν ὁ ἀήρ, ὅστις εἶναι ψυχρὸς καὶ διὰ τῆς ψύξεως, τὴν ὁποίαν ἐνεργεῖ, ἐλαττώνει τὴν ὑπερβολικὴν θερμότητα ἔσω. 4. Καθὼς δέ, ὅταν ἡ θερμότης αὐξάνηται, ὁ πνεύμων ἀνυψοῦται, οὕτω καὶ ὅταν ἐκείνη ἐλαττοῦται, κατ' ἀνάγκην οὗτος συστέλλεται· καὶ ὅταν οὗτος συστέλληται, ἐξ ἀνάγκης ὁ εἰσελθὼν ἀὴρ πρέπει νὰ ἐξέρχηται, καὶ εἰσέρχεται μὲν ψυχρός, ἐξέρχεται δὲ θερμός, διότι θίγεται ὑπὸ τῆς θερμότητος, ἥτις εἶναι εἰς τὸ ὄργανον τοῦτο. Συμβαίνει δὲ τοῦτο πρὸ πάντων εἰς τὰ ζῷα, τῶν ὁποίων ὁ πνεύμων εἶναι πλήρης αἵματος. Διότι ὁ ἀὴρ πίπτει εἰς τοὺς πολυαρίθμους σωλῆνας,

οἵτινες εἶναι εἰς τὸν πνεύμονα καὶ ὁμοιάζουσι μὲ αὔλακας, εἰς ἕκαστον δὲ τῶν σωλήνων παράκεινται φλέβες, οὕτως ὥστε ὁ πνεύμων ὁλόκληρος φαίνεται πλήρης αἵματος.

5. Ὀνομάζεται δὲ ἡ εἴσοδος τοῦ ἀέρος εἰς τὸν πνεύμονα εἰσπνοή, ἡ δὲ ἔξοδος ἐκπνοή. Καὶ ἡ κίνησις αὕτη γίνεται πάντοτε συνεχῶς, ἐφ' ὅσον τὸ ζῷον ζῇ καὶ κινεῖ συνεχῶς τὸ ὄργανον τοῦτο, καὶ διὰ τοῦτο ἡ ζωὴ συνίσταται ἐκ τῆς εἰσπνοῆς καὶ ἐκπνοῆς.

6. Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον γίνεται καὶ ἡ κίνησις τῶν βραγχίων εἰς τοὺς ἰχθῦς. Ὅταν δηλαδὴ ὑψοῦται ἡ θερμότης τοῦ αἵματος χωροῦντος διὰ τῶν μερῶν τούτων, ὑψοῦνται καὶ τὰ βράγχια καὶ ἀφίνουσι τὸ ὕδωρ νὰ διέλθῃ· ὅταν δὲ ἡ θερμότης καταβῇ εἰς τὴν καρδίαν διὰ τῶν ἀγγείων καὶ γίνηται ἡ κατάψυξις, τὰ ζῷα συστέλλουσι τὰ βράγχια καὶ ἀπορρίπτουσι τὸ ὕδωρ. Ἀλλ' ἡ θερμότης, ἥτις διαρκῶς ὑψοῦται ἐν τῇ καρδίᾳ, διαρκῶς δέχεται πάλιν τὸ στοιχεῖον, ὅπερ καταψύχει αὐτήν. 7. Διὰ τοῦτο καὶ εἰς τὰ χερσαῖα τὸ ζῆν καὶ τὸ μὴ ζῆν συνίσταται ἐπὶ τέλους εἰς τὸ ἀναπνέειν, καὶ εἰς τοὺς ἰχθῦς συνίσταται εἰς τὸ δέχεσθαι τὸ ὑγρόν.

8. Περὶ τῆς ζωῆς λοιπὸν καὶ τοῦ θανάτου καὶ περὶ ὅσων σχετίζονται μὲ τὴν μελέτην ταύτην εἴπομεν σχεδὸν περὶ πάντων. 9. Περὶ δὲ τῆς ὑγιείας καὶ τῆς νόσου ὄχι μόνον τοῦ ἰατροῦ, ἀλλὰ καὶ τοῦ φυσικοῦ φιλοσόφου εἶναι ἔργον νὰ ἐξετάσῃ τὰς αἰτίας αὐτῶν. Δὲν πρέπει νὰ ἀγνοῶμεν κατὰ τί διαφέρουσι καὶ πῶς ἐξετάζουσι ἀντικείμενόν τι ἐκ διαφόρου ἐπόψεως αἱ δύο αὗται τάξεις ἀνθρώπων· ὅτι δὲ αὗται εἶναι μελέται συνορεύουσαι μέχρι τινὸς μαρτυρεῖ τὸ γεγονὸς τοῦτο: Ὅσοι τῶν ἰατρῶν εἶναι ἱκανοὶ καὶ ἐργατικοὶ ἀσχολοῦνται περὶ τῆς φύσεως, καὶ θεωροῦσι πρέπον ἐξ αὐτῆς νὰ λαμβάνωσι τὰς ἀρχάς των, καὶ ἀφ' ἑτέρου οἱ ἱκανώτατοι ἐκ τῶν περὶ φύσεως πραγματευθέντων φιλοσόφων καταλήγουσι πάντοτε σχεδὸν εἰς συζήτησιν περὶ τῶν ἀρχῶν τῆς ἰατρικῆς.

ΤΕΛΟΣ

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΩΝ ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ

Σελ.	Στ.	Ἀντὶ	Γραπτέον
7	19	μέρου	μέρους
8	14	κοινῶς	κοινὰ
9	25	Ἀλκμαίων	Ἀλκμέων
56	8	ἄλλων δὲ ἐντυποῦται	ἄλλων δὲ **δὲν** ἐντυποῦται
67	28	πρότερον	προτέρα
68	24	ἐκ	ἐπὶ
72	16	κουφότης	κωφότης
77	8	ὅ,τι	ὅτι
84	6	ἄνεμος	ἀὴρ
117	27	**ἡ** ἐναντία	ἐναντία
119	29	θε	θερμὴ
135	Τῆς Σημ. ὃ ἐξέπεσαν ἐν τῇ τυπώσει τὰ ἑξῆς : ἐλαττοῦται ἡ ζωικὴ θερμότης διὰ τοῦ ἀερισμοῦ τῶν πνευμόνων.		
139	Τῆς Σημ. 2 ἐξέπεσαν ἐν τέλει τὰ ἑξῆς : δέρματος, τῶν βραγχίων καὶ τοῦ πεπτικοῦ σωλῆνος.		
146	10	ἐκείνων ἐκ τῶν	ἐκείνων τῶν
150	10	τοῦ σώματός των	τοῦ στόματός των
159	10	κοιμῶνται ἔχοντες	κοιμῶνται ἔχοντα
160	9	ὅπερ	ὅπερ